

హ్యనన్త్యాద స్తినాస్యోగనవధికుహనాయుక్తికాన్తాః కృతాన్తాః॥
 తత్వాలోకస్తు లోపుం ప్రభవతి సహసా నిస్సమస్తా సమస్తా॥
 పుంస్తే తత్త్వేన దృష్టే పునరపి న ఖలు ప్రాణితా స్థాణుతాదీః॥౫॥
 శ్లో॥ద్రవ్యాద్రవ్య ప్రభేదాన్నిత ముభయ విధం తద్విద స్తత్త్వమాహుః॥

తిం సర్వమర్థం సాధయ ఇత్యశక్యోక్తిః, తైకాలికసిద్ధాంత భేదాన్త్యాత్,
 ఇత్యాశక్తోద్భూతన పూర్వకం ప్రయోజకశిక్షయా కృత్వానిష్ఠనిరాసః కృ
 త్వానిష్ఠసాధనం చ శక్యమితి స్థాపయతి ఆవాపేతి. ఏకస్మిన్నేవ హి
 దర్శనే వ్యాఖ్యాతృభేదాత్కేమాం చిత్తమేయానాం ఆవా పోద్వా
 పాదృశ్యేతే । యత ఏకదేశివ్యవదేశః । కవిధీచిత్రవత్ కవీనాం
 ధీభిః కృతం కావ్యాదికం, కవిధీచిత్రం । తద్వన్మతభేదా అప్యనన్తాస్సం
 భవన్తి । తత్తదర్థేష్వస్తినాస్యోరానంత్యాన్త్యవ్యయః । అస్తినాస్యోరితి ప్ర
 యోగపరం। కుహనా, ఛద్మ. తత్సంబద్ధినోయ యుక్తయః కుహనాయుక్తయః
 హేత్వాభాసచ్చలజాతిరూపాః తాభిః కాన్తాః, సమ్యక్త్వేనై వ భాతాః। తత్వా
 లోకః, యథాస్థాధ్యవసాయః । ప్రకృతశంకానితాసార్థం అపేక్షణీయాన్తరా
 భావాత్సహసేత్యుక్తం । నిస్సమ ఇతి, నిరవధికత్వోపలక్షణం। ప్రతిరోధబాధ
 రహిత ఇత్యర్థః । ఉక్తస్థాపకం త్రయ్యస్తార్థ విశేషవ్యజ్ఞేకమప్యర్థాన్త రం న్య
 స్యతి పుంస్త్య ఇతి। పునర్న ప్రాణితా సంశయవిపర్యయసామ గ్రీలోపాన్న
 భాసేతేత్యర్థః ॥ ౫ ॥ తత్వజ్ఞాన ప్రయోజనం॥

అథ నిరూప్య మర్థజాతం సాధర్యవై ధర్యభేదై స్సంక్రమ్యా విభజ్య చ
 నిర్దిశతి ద్రవ్యేతి। అత్ర తత్త్వమితి పదార్థమాత్మోక్తిః। మితం ప్రమితం। తథాత్వం
 చ సర్వసాధారణం, తదపి హి సామాన్యతః ప్రమితం। అన్త తస్సపరనిర్వాహ

సవాక్షాత్సాధిసహిత తత్త్వముక్తాకలాపే

ద్రవ్యం ద్వేధా విభక్తం జడమజడమితి ప్రాచ్యమవ్యక్తకాలాః॥
 అత్త్యం ప్రత్యక్షరాక్ష ప్రథమ ముభయథా తత్ర జీవేశభేదాః॥
 నిత్యా భూతిర్భూతి శ్చేత్యపరమపి జడామాదిమాం కే చిదాహుః॥౬॥
 శ్లో॥ తత్ర ద్రవ్యం దశావత్ప్రకృతి రిహ గుణైస్సత్త్వ పూర్వైరుపేతా॥
 కాలోఽబ్ధాద్యా కృతీస్సాధురవగతిమాన్ జీవ ఈశోఽన్య ఆత్మా॥

న్నానవస్థా । ఇదం చ సాధర్మ్యక్రిమాత్రం, వ్యవచ్ఛేద్యాభావేన లక్షణత్వాసిద్ధే
 రిత్యేకే॥ నిర్దిష్టవ్యాపిత్యే సతి తదన్యవృత్తిరహితత్వాల్లక్షణమపి స్యాదిత్యనే॥
 బాహ్యకు దృష్టివ్యావృత్తాస్తద్విదః । అత్ర తత్తదన్యరూపేణ విభాగేషున
 నీలపీతాదివత్ సౌఖ్యంతరావకాశః । ద్రవ్యత్వాత్ప్రత్యాభావవత్ప్ర రూపేణ
 తదన్యత్వస్య వివక్షితత్వాత్ । ద్రవ్యలక్షణంవత్కృతి । జడమిహ స్వ గోచర
 జ్ఞానత ఏవ ప్రకాశమానం । అవ్యక్తశబ్దేన వ్యక్తమపి లక్ష్యతే । తదనన్య
 ద్రవ్యత్వజ్ఞాపనార్థం । ప్రత్యక్-స్వస్మై భాసమానం పరాక్-పరస్మా ఏవభాస
 మానం. భూతిర్విభూతిః స్వాతిశయాధానార్థం నియంత్రవ్యద్రవ్యం । నిత్యా
 భూతిరితి నిత్యప్రాచుర్య తత్కృద్ధనత్త్వముపలక్ష్యతే । ఇహ ఆదిమాం నిత్యభూ
 తిం కే. చిజ్జడామాహురితి సయాత్మ్యమతభేదోక్తిః ॥ ౬ ॥ ద్రవ్యవిభాగః=

ప్రస్తుతస్య ద్రవ్యస్య తదవాంతరభేదానాం చ లక్షణ మాహ తత్రై
 తి. తత్ర - ద్రవ్యాద్రవ్యయోర్మధ్యే-ద్రవ్యం దశావత్ వికారధర్మవదిత్యర్థః॥
 ఈశ్వరాదావపి మూర్తసంయోగా ఆగంతుకాస్సంతి. సంచరతి హి మూర్తే త
 స్య విభునశ్చ సంయోగా విద్యంత ఏవ - ప్రకృతిశబ్దః ప్రాగ్వాద్వికృతీ నామప్య
 పలక్షకః - త్రిగుణశబ్దాభిలప్య ద్రవ్యమిత్యర్థః - తత్స్వగుణై రెవ లక్షయతి
 గుణైరిత్యాదినా. ఇహ - అవ్యక్తకాలయోమధ్యే - త్రిగుణస్య రజ స్తమసీ
 పృథగ్లక్షణైస్సత్త్వం తు బంధకత్వేన విశేషితం । కాలోఽబ్ధాద్యాకృతిరితి ఉపా

సంప్రాక్తా నిత్యభూతిస్త్రీగుణసమధికా సత్వయుక్తా తద్దేవ
జ్ఞాతుజ్ఞేయావభాసో మతిరితి కథితం సం గ్రహో ద్రవ్యలక్ష్యం॥౭॥
శ్లో॥ ఏకార్థ ప్రత్యభిజ్ఞా భవతి దృఢతరా దశేన స్పృశేనాభ్యాం॥

ధీకృత విభాగై రబ్ధాదివ్యవహారవిషయిత్యర్థః- తత్పరిణామవాక్ కాల ఇతి ప
క్షోపి వక్ష్యతే । ఈశ్వరాత్, అచేతనాదణోశ్చ, వ్య వచ్ఛేదాయ అణురవ
గతిమానిత్యుక్తం. ఈశోస్య ఆత్మా అణువ్యతిరి క్తశ్చైతన ఇత్యర్థః - జీవే విభు
తోవృత్తిః ఈశ్వరే అణుతోవృత్తిశ్చ అన్యపరేతి సూత్రాద్యుక్తం । సంప్రాక్తా
తత్పరై శ్శాస్త్రై రితి శేషః- త్రిగుణ సమధికా త్రిగుణద్రవ్యాద న్యా- సత్వ
యుక్తాసత్వాభ్య గుణవిశేషవతీ- త్రిగుణాన్యత్వం కాలాదేరవ్యస్తీతి తద్వ్యవ
చ్ఛేదోఽ నెన కృతః - ఏతావంతాతేణ త్రిగుణసాధర్మ్యమిత్యభి ప్రాయేణ
తద్దే వేత్యుక్తం. రజ స్తమస్సమానాధి కరణసత్త్వస్యాపి తత్ర సత్వాత్ । ని
ర్మలత్వాత్ప్రకాశకమిత్యాది సమానమితి వా. జ్ఞాతుజ్ఞేయావభాసో మతిః-
అహమిదం జానామీత్యహ మర్థాశ్రయత యా సిద్ధ్యే సకర్తృకః ప్రకాశో మ
తిరిత్యర్థః - తాదృశావస్థయాపి తద్విశిష్టం గృహ్యతే । ద్రవ్యలక్ష్య సామాన్య
తో విశేషతశ్చైతి శేషః - ॥ ౭ ॥ ఇతిద్రవ్యతద్విశేషలక్షణం.

నను ద్రవ్యమద్రవ్యమిത്യభయమసిద్ధం, రూపాదెరాశ్రయాభావాత్, రూపాది
తయా వికల్ప్యమానస్యైకస్యైవ వా సత్త్వాదితి పక్షద్వయమేకేనైవ ప్రతిక్షి
పతి ఏకార్థేతి. ఏవమాహుర్వైభాషికాః - నిరాధారా నిర్ధర్మకాశ్చ రూపా
దయశ్చత్వారిః పదార్థాః । తే చక్షురాద్యైకై కేంద్రియగ్రాహ్యై ఇతి.

శ్లో॥ వాత్సీపుత్రాస్తు శబ్దాదీనాం పంచ వైభాషికా విదుః॥

శబ్దాత్తానశ్చతుర్వైవ కేచి దిత్యపరైబ్రువన్.

తత్ర నిరాధారత్వం తావత్ప్రతిసంధానవిశేషేణ నిరస్యతి- అస్తి హి
దృష్టమేవ స్పృశామీతి ద్వీంద్రియగ్రాహ్యవస్తువిషయా ధీ-సా తావన్నసం

ద్రవ్యం ద్వేధా విభక్తం జడమజడమితి ప్రాచ్యమవ్యక్తకాలాః
అన్త్యం ప్రత్యక్షరాక్ష ప్రథమ ముభయధా తత్ర జీవేశభేదాః
నిత్యా భూతిర్భూతి శ్చేత్యపరమపి జడామాదిమాం కే చిదాహుః॥౬॥
శ్లో॥ తత్ర ద్రవ్యం దశావత్ప్రకృతి రిహ గుణైస్స త్వ పూర్వైరుపేతా
కాలోఽబ్దాద్యా కృతీస్సాగ్నిదణు రవగతిమాన్ జీవ ఈశోఽన్య ఆత్మా॥

న్నానవస్థా । ఇదం చ సాధర్మ్యక్రిమాత్రం, వ్యవచ్ఛేద్యాభావేన లక్షణత్వాసిద్ధే
రిత్యేకే॥ నిర్దిష్టవ్యాపిత్యే సతి తదన్యవృత్తిరహితత్వాల్లక్షణమపి స్యాదిత్యనేన ।
బాహ్యకు దృష్టివ్యావృత్తానంద్విదః । అత్ర తత్తదన్యరూపేణ విభాగేషున
నీలపీతాదివత్ సృష్ట్యన్తరావకాశః । ద్రవ్యత్వాత్వంతాభావవత్స్వ రూపేణ
తదన్యత్వస్య వివక్షితత్వాత్ । ద్రవ్యలక్షణంవత్కృతి । జడమిహ స్వ గోచర
జ్ఞానత ఏవ ప్రకాశమానం । అవ్యక్తశబ్దేన వ్యక్తమపి లక్ష్యతే । తదనన్య
ద్రవ్యత్వజ్ఞాపనార్థం ప్రత్యక్-స్వస్థై భాసమానం పరాక్-పరస్మా ఏవభాస
మానం. భూతిర్విభూతిః స్వాతిశయాధానార్థం నియన్తవ్యద్రవ్యం । నిత్యా
భూతిరితి నిత్యప్రాచుర్య తత్సద్ధన త్వముపలక్ష్యతే । ఇహ ఆదిమాం నిత్యభూ
తిం కే. చిజ్జడామాహురితి సయూత్థ్యమతభేదోక్తిః ॥ ౬ ॥ ద్రవ్యవిభాగః=

ప్రస్తుతస్య ద్రవ్యస్య తదవాంతరభేదానాం చ లక్షణ మాహ తత్రై
తి. తత్ర - ద్రవ్యాద్రవ్యయోర్మధ్యే-ద్రవ్యం దశావత్ వికారధర్మవదిత్యర్థః ।
ఈశ్వరాదావపి మూర్తసంయోగా ఆగంతుకాస్సంతి. సంచరతి హి మూర్తే త
స్య విభునశ్చ సంయోగా విద్యంత ఏవ - ప్రకృతిశబ్దః ప్రాగ్విద్వికృతీ నామప్య
పలక్షకః - త్రిగుణశబ్దాభిలప్య ద్రవ్యమిత్యర్థః - తత్స్విగుణై రెవ లక్షయతి
గుణైరిత్యాదినా. ఇహ - అవ్యక్తకాలయోమధ్యే - త్రిగుణస్య రజ స్తమసీ
వృధగ్గుణైస్స త్వం తు బంధకత్వేన విశేషితం । కాలోఽబ్దాద్యాకృతిరితి ఉపా

ష్టా భిరావరణాభావాదిమాత్రతత్వజ్ఞాపనాత్. నచోపాదానరూపః, స్పర్శరూపా
దీనాం భిన్నభిన్నక్షణోపాదానత్వాభ్యుపగమాత్. ఏకోపాదానత్వే తు తదేవ
ద్రవ్యం, పృథివ్యాదిదైశైక్యాత్సంఘాతత్వే తు తత్సంఘాతస్యాపి సంఘాతాంత
రాపేక్షాయాం అనవస్థా అన్యోన్యాశ్రయో వా (త్వన్తతే పృథివ్యాదిః రూ
పాదీసంఘాతాతిరిక్తో న, తథా పృథివ్యాదేరపి దేశైక్యం పృథివ్యాదిసంఘా
తాతిరిక్తం న, అతిరిక్తంచేత్ పృథివ్యాదేర్దేశైక్యేపి తద్దేశసంఘాతాతిరిక్తం
పృథివ్యాదిదేశానాం దేశాంతరైక్యమేవ ప్రయోజకం స్యాత్, ఏవం సత్యస
వస్థైత్యర్థః. ఏవంచ పృథివ్యాదిసంఘాతప్రయోజకైకదేశానపేక్షాయాం తు
రూపాదేస్సంహతత్వే పృథివ్యాదిసంహతత్వమేవ ప్రయోజకం స్యాత్. పృథి
వ్యాదేస్సంహతత్వే తు రూపాదేస్సంహతత్వమేవేత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యర్థః)
అథ స్యాత్ గృహీతేన రూపేణ పూర్వమేవ స్పర్శో నుమితః, తత్ర దృష్టరూ
పానుమితమేవ స్పృశామిత్యేవ ప్రతిసంధానమితి చేన్న - ద్వయోరేకాశ్ర
యత్వగ్రహణ మంతరేణ వ్యాప్తిగ్రహణాసంభవేనానుమానాసిద్ధేః. దృష్టే
రూపే స్పృష్టేచ స్పర్శే భేదాగ్రహణే దృష్టమేవ స్పృశామితి బుద్ధిశబ్దావితీ
చేన్న : భేదేనైవ తయోగక్రూర్యామాణత్వాత్, రసాదివ్యపి ప్రసంగా
చ్ఛ. నను నిర్విషయైవేయం ప్రత్యభిజ్ఞా వాసనావశాత్స్యాదితి చేన్న -
యోగాచారసీత్యా రూపాదేరపి నిహ్నవప్రసంగాత్. బాధాబాధా
భ్యాం విశేష ఇతి చేన్న - స్వారసికబాధాదృష్టేః. యాక్తిక బాధస్య స
మత్వాచ్ఛ. అతో రూపస్పర్శవదిదమితి మిథో భిన్నవిశేషణమేకం విశే
ష్యం సర్వలోకసిద్ధం దురపహ్నవం. యత్తు మతాంతరం స్పర్శమాత్రస్వరూపా
వాయుస్వలక్షణః, తైజసాదయస్త ద్విత్రిచతుస్స్వభావాః-అతస్తైజఃప్రభృతీనాం
ద్వీంద్రియ గ్రాహ్యత్వమితి. తదప్యసత్ - ఏకస్యానేకస్వభావత్వాయోగాత్,
తదభ్యుపగమే చైనమతావతారాత్, అనేకధర్మకత్వే త్వన్తత్వతసిద్ధేః. ఏ
కస్మిన్నేవ రూపాదిస్వభావభేదకల్పనేతి చేన్న-సర్వాతాసిద్ధస్య కల్పనాయోగా

ఏకస్త్రిదూరతాదేరవిశదవిశదప్రత్యభిజ్ఞాది తద్వ-

త్-కృచిత్సిద్ధాద్రవ్యవాదసిద్ధేశ్వ. ఏతేన భేదోపలంభాభావాదభేదసిద్ధిరితి ప్ర
త్యుక్తం, విపరివర్తస్యైవ సువచత్వాత్. న హి రూపమిదమితి పటాదీక కశ్చి
త్కృచిత్ప్రత్యేతి, కిం తు తద్వదితి. సహజాపలంభనియమాది హేతుచతుష్ట
యంచ నిరసిష్యామ హే. న చ రూపాదేధర్మిణ శ్చసహజాపలంభనియమః-పీ
తశంఖాదిభ్రమే రూపమంతరేణ రూపిణః తమంతరేణ తస్య చోపలభ్యః, న చా
త్రాన్యశ్శంఖస్తదాసీముత్పన్నః। నాపి శంఖరూపోయం పితృవివర్తః-స్పర్శనేన
స ఏవాయం శంఖ ఇతి గృహీతే. ఏవం స్పర్శాదావపి యది చాసౌ హేతు
రంగ్మీక్షియతే కిమపరాధం “సహజాపలంభనియమాదభేదోనీలతద్ధియోః” ఇతి
వదద్భిః. అతస్సహజాపలంభనియమాత్ ధర్మధర్మిభేద ఏవ సిద్ధ్యతి. కిం చ
రూప స్పర్శయోస్సహధీనియమస్త్యయాపి దుస్సాధః. అతస్తయోరయతాగ
మదుపలంభాదభేదాసిద్ధావేకస్య ప్రత్యభిజ్ఞావిషయస్య తతోన్యత్వం ప్రస్పష్టం।
యత్తదస్య త్ర యష్కాభిరుక్తం.

అనుపప్లవ భూతార్థస్వభావస్య వివర్యయైః।

న బాధా యత్నవత్త్వేపి బుద్ధేస్తత్పక్షపాతతః॥

తదిహ ప్రతిసంధేయం । బుద్ధ్యంతరాణి చ తద్బాధకాశ్యభీన్నేష్ట్రయజు
న్యాన్యాహ ఏకస్త్రిన్నితి, ఆసన్నచేతే దృష్ట్యా దూరం గతస్య అవిశదా ప్ర
త్యభిజ్ఞా, దూరే దృష్ట్యా సమీపం గతస్య తు విశదా, ఏవం క్రమాద్భూతాశ
విరళాలోకాదివశాదపి ఉభయధా గ్రాహ్యైః, అల్పధర్మ విశిష్టతయా గ్రహ
ణం అవిశదగ్రహణం, భూయోధర్మ విశిష్టతయా తు విశదగ్రహణం, న తు
న్యూనాధిక దశకనమాత్రం, తథా సతి ఘటపటదశకనే ఘటమాత్రదశక
నేచ విశదావిశద వ్యవహారప్రసంగాత్, న చాత్ర రూపమేవావిశదం పితృదం
చభాతి, పీతశంఖాది భ్రమే రూపాంతర వత్తయా భావస్యాపి తథా ప్రత్యభి
జ్ఞానాత్ । నాపి పరిమాణం । తస్య పరమార్తస్య త్వయా అనభ్యుపగమాత్

మూరేచ పరిమాణౌ స్తరవ త్తయా వస్తునఃస్ఫురణాత్ | అత ఏవ హై కత్వ సంఖ్యా | దూరాసన్నయోరేకానేకత్వ బోధే తదేవేతిదశానాత్ | అత్ర ఉత్తరేణ ఆదిశబ్దేన సంశయవివర్యయ (ధి) యోగ్రహణం | సంశయవి వర్యయా తావదధిష్ఠానగ్రహే విశేషాగ్రహాత్ సమానధర్మగ్రహాచ్చ భవతః | తథాదృష్టినియ మశ్చనాస్యధయితుంశక్యః |

శ్లో॥ అధిష్ఠానస్య కాతేన్న్యైకాన భానేభానే చ నభ్రమః |

భాతాభాతాకృతిభి దా కథం నిర్ధర్తకే భవేత్ ||

బాధకధీశ్చ అధిష్ఠానాతిరి క్తతదసాధారణధర్మవిషయాతత్స్వరూపగ్రహస్య ఆరోపాసహత్వాత్ | జిజ్ఞాసా చ నాత్యంతాను వలభై | అదశానాత్ | న చ నిశ్చేషవిదితే | వేద్యాభావాత్ | అత స్తద్విషయే విదితావిదితాకారత్వం సిద్ధం | తదిదం సర్వ మభిప్రేత్య భిన్నాభిన్నపాదిభిరప్యుక్తం |

శ్లో॥ ఆవిభావవిరోధావధర్మకేష్వనుయాయీ యత్ |

తద్ధర్మి యత్ర వా జ్ఞానం ప్రాగ్ధర్మగ్రహణాద్భవేత్ ||

ఇతి, అత్ర అగృహీతాశేషధర్మధర్మిగ్రహణస్తు నమృష్యామహే యస్తు భాద్ధైరుక్తం |

శ్లో॥ ధర్మోపకారశక్తీనాం భేదే తాస్తస్య కింయది |

నూపకార స్తతస్తానాం తథాస్యాదనవస్థితిః ||

నానూపాధ్యుపకారాంగ శక్త్యభిన్నాత్తనో గ్రహే |

సర్వాత్తనూపకార్యస్య కో భేదస్సాన్యదనిశ్చితః ||

ఇతి తదపిమన్దం | అవ్యయవ్యతిరేకసిద్ధకారణాదివై చిత్ర్యనిబన్ధనస్వభావభేదవతాం ఉపాధీనాం ఘరస్పరవ్యభి చారి(ర) వృత్తినియతసామగ్రీబోధ్యత్వేన గ్రహణాగ్రహణయోరు పవ త్తేరితి | నవ్వస్తు ప్రతిసన్ధాన బలాద్వీద్వియగ్రాహ్యం కిం చిత్ | తత్తు రూపరసాద్యాత్మ కమి తి వా తదాశ్రయ ఇతి వా న మృష్యామహే | తేషామేవాభావాత్ | ఎకస్మిన్నేవ గ్రాహకభేదాత్ త తద్ధర్మధీః | య

నైక త్వేష్యక్ష భేదాద్భి దురమివ మిధస్సంశ్రయాదిప్రసంగాత్ ॥౮॥

ధా మణిక్యపాణదపఁతా దివ్యజ్ఞకభేదాన్ముఖాదేరణత్వ పృథుత్వ మలినత్వ విమలత్వాదిధీః సవ్యదక్షిణవిపర్యాసశ్చేతి తమిమం పక్షంప్రతిక్షిపతి నైక త్వేష్యక్షభేదా ద్భిదురమివేతి ఇహతా వత్సర్వత్రాసిద్ధస్యః కల్పనానుపపత్తిరుక్తా బాధకాన్తరమాహ మిధ ఇతి చక్షురాదిగ్రాహక వైజాత్యం హి గ్రాహ్యకార భేదాత్కల్ప్యతే తదసిద్ధౌ కథం త ద్రాహకభేదక్లృప్తిః తదభావే చకథం త త ఏవ గ్రాహ్యకారభేదక్లృప్తిరితి ఇహ తు మధ్యే బుద్ధిభేదప్రవేశే చక్రకంఠ స్తుకారణభేదాదిండియభేదక్లృప్తిరితి చేన్న ఇండియవైజాత్యవ్యవస్థాపకస్య త స్యానుపలంభాత్ తత ఏవ తత్క్లృప్తౌ తత్రాపిమిధస్సంశ్రయాత్ నను దపఁతా దిగ్రాహకభేదాద్ద్రాహ్యే సవ్య దక్షిణవిపర్యాసః పృథుత్వాణత్వవిమలత్వ మలినత్వకల్పనా చ దృష్టేతిచేత్సత్యం దపఁతాదేస్తద్ధర్మాణాం చ భేదేన దృష్టత్వాత్ తదధీనాధ్యాసభేదో యథాదశఽనమంగీక్రియతే అత్ర తు న తథా అక్షేషు చ తే బహిః కల్పనీయానాం రూపాదీనామసంభవాత్ ఉపాధిజ్ఞాన నిరపేక్షేయం ఔపాధికభేదధీరస్తు మణ్డూకవసా క్తదృష్టేవంశేషు ఉరగ బుద్ధివదితి చేన్న తత్తద్దోషశక్త్యా తత్తద్భ్రాన్తిభేదసిద్ధేః కల్ప్య కారస్య క్వచిత్సంభవాచ్చ చక్షురాదిస్వభావా ఏవ అత్రాపి రూపాదిభ్రాన్తిహేత వ్రాదోషా ఇతి చేన్న సర్వకల్పనాధారే స్వలక్షణేపి అనాశ్వాస ప్రసంగాత్ తతశ్చ ఇన్ద్రియ స్వభావభేదోపి దుర్వచః అధిష్ఠానాకాంతాయామపి బుద్ధ్యే వ చరితార్థత్వాత్ తథాచ ఇండియస్వభావభేదోపి నాపేక్ష్యః పూర్వ పూర్వబుద్ధి శక్తిభేదాదేవ ఉత్తరోత్తర విచిత్రభేదోపపత్తేః నను స్పృశసేన్ద్రియస్య అజ్ఞాతై భాగభేదైః కరతలప్రకోష్ఠాది వర్తిభిరేకస్యైవ దురాలభా స్పృశస్యోల్లేఖభేదా భవన్తితి చేన్న స్పృశస్యాత్ర భేదేనానుర్లభాత్ దురాల భావయవానాను వహ్నికణః శరీరమావిశతాం తద్వికృతిజనకత్వమాత్రం

ప్రదేశభేదేన విక్రమితారతమ్యం చ వహ్నిర్విదిభివ నానువపన్నం ననుమనుమ్య
 వశుమృగాదీద్వియభేదాద్భక్త్యాదిషు ఆనుకూల్యాదివై పరీత్యం తత్తారతమ్యం
 చ దృశ్యతే । న చ వస్తేవానుకూల ప్రతికూలస్వభావం । విరోధాత్ ।
 సర్వేషామ విశేషేణ సర్వదా ఉభయవిధాను పలంభాత్ । అనేకాస్త
 వాదానభ్యుపగమాచ్చ । ఏవం చక్షురాదిభేదాద్రూపాదిభేద భ్రమస్సాన్వి
 త్ । ఇతి । తదపి న । తత్తత్కర్మశక్తివైచిత్ర్యాత్తత్తదను కూల
 త్యాదివ్యవస్థాపవత్తే । వస్తుషు చ అనుకూలత్వప్రతికూలత్వే సుఖదుః
 ఖజనకత్వే ఏవ । తథాపి సుఖదుఃఖే బుద్ధిభేదావేవ భవద్భి రపి స్వీ
 కృతౌ (క్రియతే) తతశ్చాత్ర విషయభేదాద్ధీభేదస్తస్మాదేవ చ స ఇతి ప్రసంగ
 స్సాన్విదితి చేన్న । విషయభేదస్య స్వకారణాద్యధీనత్వాత్ తదుత్పాద్య
 బుద్ధిభేదస్య తత్కారణత్వాభావాద్వ్యయోరపి పరస్పరప్రతీతి నిరపేక్షప్రమా
 ణసిద్ధత్వాచ్చ । ఏవముపాధిభేదై రేకస్మిన్నేవ ప్రాస్వదీఘత్వదశనాన్యపి
 నేతవ్యాసీతి । అత్రాదిశబ్దేన పూర్వవత్సంశయాద్యసంభవౌ నీలవీత శీతో
 వ్లుమధురామ్లాది భేదా సంభవశ్చగృహ్యతే । న హి నీలాదిభేదస్వింద్రియభే
 దోపాధికత్వం శక్యం వక్తుం । రూపాదిభేద మిధ్యాత్వే తదంతః పాతినీలాదిభే
 దోపి మరీచికా వీచికాన్యాయేన మిధ్యైవస్యాదితి చేన్న । అసిద్ధస్యాసిద్ధేన దు
 స్సాధత్వాత్ । మిథో(ని) దశనేన సాధనే మిథస్సంశయాన్నిదశనేనమాత్రే
 ణ నిశ్చేషనిహ్నవ ప్రసంగాచ్చేతి । తథాప్యేకమనేకస్వభావమితి వ్యాహతమి
 తి చేన్న, స్వరూపభేదస్యానభ్యుపగమాత్ । ధర్మభేదస్యావిరుద్ధత్వాత్

శ్లో॥ వేద్యహేతు ఫలాకారై భిన్నై రేకా సమేతి ధీః ।

తథా బాహ్యేపి దృష్టత్వాద్యుగపత్క్రమశోపి నః ।

ప్రతిసంబద్ధ్యనేకత్వం యథా నైకస్య బాధకం ।

తథా సంబద్ధ్యనేకత్వం స్వాభీష్టే చ సమత్వతః ॥౮॥

ఇతిద్రవ్య సిద్ధిద్రవ్యాద్వైతభంగౌ॥

శ్లో॥ ధర్మో నిర్ధర్మకశ్చేత్కథ మివ భవితా సోభిలాపాదియోగ్యో

ధర్మేణాన్యేన యోగేన చ భవతి తథేత్యవ్యవస్థేతి చేన్న ॥

కశ్చిద్ధర్మమోఽపి ధర్మీఁ స్ఫుటమతి మధనే స్వాన్య నిర్వాహ కత్వం॥

ఏవమేకాశ్రయినేకదృష్టావన్యతరనిహ్నవాద్ధినౌ పునరపి ధర్మధర్మభావభం
గముభేన ప్రవృత్తౌ ప్రతిహన్యేతే॥ అన్యథా॥ అస్తస్తద్ధర్మమోఽపదేశాత్ ॥ ఇ
త్యాద్యనిరూఢప్రాయం స్యాత్. నను అనుమానం ప్రమాణమిచ్ఛన్న ధర్మ
ధర్మిభావం బాధితు మహాతి తస్య హేతుసాధ్యధర్మాశ్రయావశ్యంభా
వాత్. ఆహ చ ధర్మకీర్తికేహేతుబిందా.

శ్లో॥ “పక్షధర్మస్తదంశేనవ్యాప్తాహేతుస్త్రీధైవ సః

అవినాభావనియమాద్ధైత్వా భాసాస్తతః పరే”॥ ఇతి॥

అన్యేపి “గ్రాహ్యధర్మస్తదంశేన వ్యాప్తాహేతు”రితి॥ సత్యం॥ కాల్పనిక
హేతుసాధ్యధర్మదావారా అనుమానప్రవృత్తిః, పారంపర్యేణ తు స్వలక్షణ
విశ్రాంత్యా భాక్తమనుమానప్రామాణ్యమితి హి బౌద్ధానాం రహస్యం॥ తత్త్వ
గత్యా చతుర్విధానామపి తేషాం ధర్మధర్మభావః క్షేప్యః॥ అతస్తద్భంగమ
నూద్య ప్రత్యాహ ధర్మ ఇత్యాదినా॥ అయమధః-యస్తవ్యా కశ్చిద్ధర్మః
ఇవ్యతే స నిధర్మకస్సధర్మకోవా? ఆద్యై తస్య శబ్దవాచ్యత్వం న స్యాత్. అవి
శిష్టస్య వ్యుత్పత్త్యాద్య గోచరత్వాత్॥ సవఃధీశబ్దానాం విశిష్ట విషయత్వం చ భ
వతాం భాష్యాదిషూక్తం॥ ద్వితీయే తు యేన ధర్మేణ ధర్మస్సధర్మకః సోపి
పూర్వవద్ధర్మాంతరేణధర్మీఁ స్యాదిత్యపరాపరా పెక్షాయామనవస్థా॥ ద్విత్రా
దిపర్వమాత్రే విశ్రమ ఇతి వ్యవస్థాభావాత్॥ ధర్మత్వం చ ధర్మాణాంభావః॥
అతస్తస్యాపి ధర్మత్వం వాచ్యం॥ న చైత తస్యాత్మైవ॥ ఆత్మాశ్రయాత్॥ న చాన్య
త్॥ అనవస్థానాదేవేతిచైత్, తన్న-సవేషాం ధర్మాణాం ని ధర్మకత్వానంగీ
కారాత్॥ కశ్చిద్ధర్మోపి ధర్మీఁ స్ఫుటం॥ స్ఫుటదృష్టం హి నాపహ్నాతవ్యం॥
త్వయాపి హేతుసాధ్యాదిధర్మాణాం పక్షధర్మత్వాదిధర్మాస్వీకార్యాః॥

తన్నిష్కమ్క ప్రయోగేష్వపి భవతి సునస్తస్య ధర్మీ విశేషః॥౯॥

అన్యథా అనుమానాసిద్ధౌ క్షణభంగాదిసాధనాఢోగాత్. అతిమధనే-
అత్యంతచచా-యాం యద్వా స్ఫుటమతిమధనే - విశదబుద్ధ్యా సావధానం
విమర్శే సతీత్యర్థః. స్వాన్యనివాహకత్వం- స్వపరవ్యవహారాదివ్యవస్థా
పకత్వం । యత్ర హ్యనవస్థాభయాద్ధమాంతరం నేష్యతే, తత్ర నిమి
త్తం తరనిరపేక్షాతద్ధీవ్యవహారా, యథా గోశబ్దస్యవ్యక్తిస్తత్త్వవిత్థం భా
వభూతం గోత్వం నిమిత్తం, గోత్వే తు న నిమిత్తాంతరమపేక్ష్యతే, ఆనం
త్యవ్యభి చారూపాను పపత్త్యభావాత్. ఏవంశుక్లాదిశబ్దైష్వపి । నను
గౌశుక్ల ఇత్యాదివిశేష్యపర్యంతోక్తా తథా స్యాత్ । క్వచిద్గుణ మాత్ర
విషయేషు శుక్లాది శబ్దైషు భావ ప్రధానేషు, ద్వైక్యకయోరిత్యాదిషు, త్వతలా
ద్యంతేషు, జాతిగుణఃక్రియేత్యాదిషు చ వాచ్యానాం తత్తద్ధమాణౌమి
దంత్యేన నిదేశాదిత్థంభావసాపేక్ష్యత్వే అనవస్థా । అనపేక్ష్యత్వేతు “ఇదమిత్థ
మితి హి సవాక ప్రతీతి” రితిభాష్యాది విరోధః, ఇత్యత్రాహ తన్నిష్కమ్క
ప్రయోగేష్విత్వాది॥అయంభావః, ఉదాహృతేషు నియతానియత నిష్కమ్క
శబ్దైషు జాతిగుణాదేః ప్రధానతయా నిదేశేపి సంతి కే చిద్యథాప్రమాణమి
త్థంభావాః. త్వయాపి హేతుసాధ్యాదీనాం పక్షధర్మత్వాదిధర్మాన్వీ
కార్యాః! అనవస్థా చ కథం చిదుపశేమసీయాన్వీకృతం చ సంవేదనసంజెదనే
శబ్దశబ్దాదా స్వపరనివాహకత్వం, న చాత్ర కమకత్వవిరోధః! స్వీత్వాద
కత్వాదావివ పాహాపర్యాదితైఘ్రిత్యాభావాత్ । కిం చ స్వలక్షణాదీనాం జా
త్యాదీనాం చ సంవృత్తిసిద్ధానాం నిధర్మకత్వేపి కథంచిదభిలాపాహకత్వం
త్వయాపి గ్రాహ్యం! అన్యథా తత్తత్సంవ్యవహారేణ కథాదిప్రవృత్త్యయో
గాత్ । అతో నిధర్మకం శబ్దవాచ్యం నభవతి ” ఇతి స్పిసిద్ధాంతవిరోధః
స్వవచన వ్యాఖ్యాతశ్చ । అస్తామేతత్. సమానాధికరణస్యేవ వ్యధి కరణస్యా
పి వ్యావతకత్వాదిత్థంభావత్వం సిద్ధ్యతితథా చ నియతనిష్కమ్కక ప్రయో

శో || తచ్చాన్యే తస్య వృత్తిః కథమివ ఘటతే తద్విశిష్టే తు వృత్తౌ |

గేష్వప్యేతేషు ధర్మా ధర్మం విశిష్యాయథా పటస్య శౌక్ల్యంఖండస్య గో
త్వమిత్యాదిషు | ధర్మావిశేషః ధర్మస్య స్వేతరనిష్ఠాద్వ్యా వృత్తిధీహేతురి
త్యధః | నచా త్ర మిదస్సంశ్రయః | విశేషణవిశేష్యధియోస్తద్వ్యవహారయోశ్చ
మిథోజన్యత్వాభావాత్, నిష్కర్మానిష్కర్మవ్యవహారయోశ్చ వివక్షాభేదా
యత్త్వాత్, ఉభయథా వ్యవహారస్య సర్వత్ర సవైరపిమరపహ్నవత్వా
త్ | యశ్చాత్ర సమానాధికరణప్రయోగే విశిష్టత్వేనావస్థితోవ్యధఃతస్య
ధర్మమన్య నిష్ఠాద్వ్యవచ్చినత్తి | స ఏ వ పటస్య శౌక్ల్య మిత్యాది ప్రయో
గే గుణీభవత్కంతోక్తైస్త్వసంబంధేన విశిష్యే గోత్వం, శౌక్ల్యం ఇత్యాది
పదేష్వపి “తస్యభావస్త్యతతా” ఇత్యాదివిహితతద్ధితాశ్రయవాచ్యత్వేన ధీ
స్థ ఏవాథోనిష్కృప్య మాణస్త్వవిశేషణనిరూపకతయా అనుశిష్యతే | ఏ
వం విశేష్యస్యేవ ద్విధా విశేషణయోగ ఇతి వ్యంజనాయ పునశ్శబ్దః, నిష్క
ర్మ ప్రయోగేషు విశేషం వా వ్యోతయతి || ౯ ||

పునరపి ధర్మస్య ధర్మిణి వృత్తిం వికల్ప్య తదుభయమపహ్నువానం ప్ర
త్యాహ తచ్చాన్య ఇతి. యాయం రూపాదిః ద్రవ్యస్య గుణతయేష్టః. స కిం
స్వశూన్యే వతేతే, స్వవిశిష్టే వా? నాద్యః. వ్యాఘాతాత్, అన్యథా సర్వేషాం
సర్వత్ర వృత్తిః కిం నస్యాత్. ఖపుష్పాదీనామపి కథం నిష్పేధః. యోగ్యానుపలభేరి
తిచేన్న. తదుపలభ్యనుపలభ్యోరపివిరోధాభావాత్, కించ, అనుపలభిః అభా
వౌపస్థాపనేన భావం విరుంధ్యాత్. తదా కథం తచ్చాన్యేతస్య వృత్తిః | న ద్వి
తీయః | ఆత్మాశ్రయాపాతాత్ | విశిష్టం విశేషణవిశేష్యతత్సంబంధాతిరిక్తం
న కిం చిత్ | తస్మిన్ ప్రమాణాభావాత్ | న చోక్తేషు త్రిష్వస్యతమమాత్రం |
తావతి విశిష్టధీవ్యవహారయోరభావాత్ | అతస్సంబంధ్యభయం విశిష్టశ
బ్దార్థఇతి స్యాత్ | తథా చ స్వవిశిష్టే వతేతమానౌ గుణః స్వవిశేష్యమివ స్యా

స్వాధారత్వప్రసంగస్తత ఇహ న గుణో నాపి ధర్మీత్యయుక్తం॥
తద్వృత్తిధర్మమూత్రేన భవతి తత ఏవాస్య తచ్ఛాన్యతాతో.

త్వానమపి స్వాధారికుర్యాత్ కిమత్రానిష్టం స్వస్య స్వస్థాదన్యత్వం । అభేదే
కథమాధారాధేయభావః । ప్రతిసంబంధిభేదాభావాత్ । న చాత్ర భిన్నాభిన్న
త్వం దృష్టంయుష్మదిష్టం వా । ఏవం వృత్త్యనుపపత్త్యా వా గుణగుణినౌరన ఏ
తరపరిశేషస్సాన్యత్, ఉభయపరిత్యాగో వేతి, పరోక్తమయుక్తం, కథ
మిత్యత్రాహ, తద్వృత్తిధర్మమూత్ర ఇతి । న వయం తచ్ఛాన్యే తద్విశిష్టే
వా తస్య వృత్తిం బ్రూమః । అపి తు వస్తుతస్తద్విశిష్టే విశేష్యే తద్విశిష్టవృత్త్య
భావే తచ్ఛాన్యవృత్తిసాన్యదేవేతి చేస్త్రాహ, న భవతి తత ఏవాస్య తచ్ఛాన్య
స్యతేతి । యత్ర యద్వత్తే తస్య కథం తచ్ఛాన్యత్వం । న చ తద్వతి వత్
మానస్య తస్మిన్నపి వృత్తిరితి నియమః । ఘటవతి భూతలే వత్ మానానాం
గుణాదీనాం ఘటేపి వృత్తేరదృష్టేః । ఏవంఘటస్యాపి నను సవత్త్ర వృత్తివి
కల్పేన విశిష్టం దూషయతః కిం (నిదశ్శనం) నిదానం కిం క్వచిదపి విశిష్ట ప్రతీ
తిరేవ నాస్తి, సత్యపివానిష్కారణికా. సకారణాపి వా దునిరూపకారణా.
నిరూపితకారణాపి వా నిర్విషయా । సవిషయాపి వా బాధితవిషయా ఇతి ।
నాద్యః । తాకిక పరీక్షకబహిష్కారప్రసంగాత్ । సర్వశూన్యవాదినాపి హి సం
వృత్త్యా విశిష్ట ధీరివ్యతే । న ద్వితీయః, కార్యస్య కారణావశ్యంభావాత్ । తద
నభ్యుపగమే తు లోకాయతావతారాత్ । ఇవ్యతే చ అవిద్యావాసనాది
భ్రాంతేరపి నిదానం భవద్భిః । అత ఏవ న తృతీయః । నాపిచతుర్థః, స్వపరలో
కవ్యవహారవిరోధాదేవ । కథం కిలాసా విశిష్ట ప్రతీతిః, కథం చ నిర్విషయా.
న పంచమః, అద్యాపి బాధస్యాశౌమోచకాయమానత్వాత్ । వికల్పప్రా
మాణ్యం చ వక్ష్యతే । అతో యథాదశశనం క్వచిత్కిం చిద్వర్తతే న స్వ
స్థి । ఇతి వ్యవస్థితే, త్వదుక్తా వ్యాఖ్యాతాత్మాశ్రయదోషా న స్త ఇత్యా

నూక్తా దోషా స్వధీవాగ్విహతిరితరథా తద్వదన్యేపి జల్పాః ॥౧౦॥

హ | అతో నూక్తా దోషావితి | అన్యథా అనిష్టమాహ స్వధీవాగ్విహతి
రితరథేతి స్వధీవిహతిః, స్వవాగ్విహతిః, స్వధీవాగ్విహతిరితి ప్రత్యేకసము
దాయపరం యోజ్యం | కథం విశిష్టధీవిరహే తవాపి తద్విషయవ్యాహారవ్య
వహాకా | ఉదాహరణోపనయా చ వస్తుతస్తద్ధర్మవిశిష్టవిషయా | బుద్ధిస్స్వ
ప్రకాశా | అభిన్న దేశకాలం స్వలక్షణం. కల్పనాపాదమధ్రాంతం ప్రత్యక్షం | ప్ర
తివాదివాక్యమసాధకం | విశిష్టంనా స్తీత్యపి విశిష్టమాత్మ | తచ్చ విశిష్టవిషయస్వ
ధీవిరుద్ధమితి | సంత్యన్యేపి ధర్మ ధర్మిభావభంజకాః పరేషాం ప్రసంగాః |
తే కథముద్ధార్యా ఇత్యత్రాహ తద్వదన్యేపి జల్పా ఇతి | అన్యేపి-నిత్యసమాదియా
పాః శుష్కప్రలాపాః | తద్వత్ నిరస్తవాక్యైస్తుల్యం వత్తంతే | ఉత్థానపరిహార
ప్రకారభేదేపి స్వవ్యాఘాతాచిదోషావిశేషాదిత్యర్థః |

శ్లో॥ ఘటకుడ్యవదన్యత్యేనన్యత్యే తు స్వరూపవత్ |

న గుణస్య గుణత్వం స్యాదిత్యసత్ స్వాక్తిబాధతః॥

దూష్యాదన్యదనన్యద్వా దూషణం న తు దూషణం |

గదాభాదీవదన్యత్యే నన్యత్యే దూషణీయవత్ ॥

ఏవం సంబంధత్వాసంబంధత్వ సమానకాలత్వాసమానకాలత్వ యు
గపద్గ్రాహ్యత్వాయుగపద్గ్రాహ్యత్వాది వికల్పస్య బాధాస్తదుద్ధారా
శ్చ విశుద్ధబుద్ధిభిరవధాతవ్యాః ॥ దూష్యేతాపి సంబంధాదివికల్పదోషసా
మ్యాదితి ॥౧౦॥ ధర్మధర్మిభావః॥

ఏవం ద్రవ్యాద్రవ్యే సామాన్యతః ప్రసాధ్య ద్రవ్యేషు ప్రథమో ద్విష్టం
త్రిగుణమాదా పరిత్యజే | తత్రకశ్చిదాహ - ధీమన్నిదశానతయా ప్రసిద్ధ
స్సురగురులోకాయతం శాస్త్రమారభ్య, పృథివ్యాదీని చత్వార్యేవ తత్త్వా
న్యాహ | అధికాని తు తావనాత్ర విభాగోద్దే శాదపాఢాని | అతిరిక్తచేతన

శ్లో॥ స్వచ్ఛందేనాగమేన ప్రకృతి మహదహంకారమాత్రాక్షసిద్ధిః.

నిషే ధాచ్ఛేతి|అత్ర కిం లోకాయతసూత్రాణి స్వయంప్రమాణత యోపా
దీయంతే-తదుపస్థాప కతయా వా | నాద్యః, అసమృతేః, గురూక్తేశ్చ విరో
చనోపదేశవదసురమోహనాథత్వాత్ | న ద్వితీయః| ఉక్తేషు వినాదాభా
వాత్ | అధికానాం నిషేధస్య నిష్ప్రమాణకత్వాత్ || అనుపలభ్యా నిషేధ
ఇతి చేన్న. యోగ్యానుపలభ్యేరభావాత్ - ఇతరస్యనిషేధకత్వాయోగాత్ |
ఉపలభ్యా చేచ్ఛతుర్థాముపాదానం, ఆకాశేన కిమపరాధ్ధం|అస్తి హ్యసంసారం
తదుపలంభః | న చాత్రాస్పశ్యత్వాదిభిర్వాదః | అరూపత్వాదినా వాయ్వా
దేరపి నిష్నావ ప్రసంగాత్ | శేషం చ వక్ష్యామః | అథ ఉపలంభబలాదస్త్యా
కాశమవీతిచేత్. తద్దైవ భిన్నాభిన్నభవానుభూతార్థ ప్రతిసన్ధాతాప్య భ్యవ
గస్తవ్యః | అస్తు తహా షడ్భాతువాదః- అధ్వర్యుభిస్తథాధ్యయనాత్ | ఇతి
చేత్తహ్యుక్తా తృభిశ్చతుర్థా మధ్యయనాచ్ఛతుర్థాతువాదః స్యాత్ | అను
క్తమవిరుద్ధమస్యతో గ్రాహ్య మితి చేత్సమానం , భూయసాం చ ప్రాబల్యా
దుపబృంహణ ప్రాచుర్యాచ్చ | న చాత్ర మిధో విరోధాన్నిరర్థకార్థవాదమా
త్రతా | సమ్యక్స్వాయానుగ్రహమాత్రేణ బలాబలదృష్ట్యా విరోధశాస్త్రేః||
కే చిత్తు ప్రకృత్యాదిశబ్దైరదృష్టాదికంకథ్యత ఇత్యాహుః| యథాహ్వాద
యనః||

శ్లో॥ “ఇ త్యేషా సహకారి శక్తిరస మామా యాదురున్నీతితో|

మూలత్వా త్ప్రకృతిః” ఇత్యాది|

తదేతదపశ్య | నియతక్రమానుపూర్వ ప్రకృతివికృతి పరంపరోప దేశాత్ బా
ధాభావే భాక్తత్వాయోగాత్ | అన్యథా సర్వత్ర శ్రుతహాస్య శ్రుతకల్పనా
ప్రసంగాచ్చ | తదేతత్సర్వమభిప్రేత్యాహ స్వచ్ఛందేనేతి.— సాధకబాధక

నాధ్యక్షేణాప్రతీతేనా పునరనుమయా వ్యాప్తిలింగాద్య సిద్ధేః॥

ప్రమాణాభావే విశిష్టార్థ బోధనసామర్థ్యం ఆగమస్య స్వాభుజ్యేం ।
 ఆగమ ఇహ శ్రుతిస్మృతీహిసాదిః । కరణదోషబాధకప్రత్యయవిరహా
 దస్తదాద్యతీర్ణియ విషయం శాస్త్రమపి ప్రత్యక్షవత్
 శ్రద్ధేయమేవ । అత ఆగమికానామపి సద్భావనిశ్చయ ఇతి సిద్ధి కబ్ధాభి
 ప్రాయః । నను ప్రత్యక్షసిద్ధం పుధివ్యాదితత్వం. తచ్చకార్యావస్థం
 ప్రకృతి ద్రవ్యమేవేతిబ్రూధ - తథానతి కారణావస్థమపితస్యేవేతి కథం
 తస్యా ప్రత్యక్షత్వం । అశ్రుతాగమైః అప్రతీసంహితవ్యాప్తిభిశ్చ బాలాది
 భరపి చక్షురాదికరణాని వ్యవహియస్తే । అతః కథం తేషామాగమికత్వం ।
 తత్రాహ నాధ్యక్షేణేతి । ప్రత్యక్షవిరుద్ధేయం ప్రతిజ్ఞేత్యత్రాహ అప్రతీతేరి
 తి । నహి ప్రకృత్యాద్యవస్థస్య ప్రత్యక్షతః ప్రతీతిరస్తి అవస్థాభేదైరేకస్యే
 వ ప్రత్యక్ష త్యాప్రత్యక్షత్వే బహుళం లోకదృష్టే । చక్షురాదివ్యవహారా
 శ్చ తాకికానాం తత్తదధిస్థానమాత్రవిషయామన సా జా నామీత్యుక్తిరిపి
 ధీవిశేషవిషయా । అహమితిప్రత్యక్షస్తు న మహత్తత్వవిషయమహంకారవిష
 యం వా । ప్రత్యగత్త్వన ఏవాహమితి భానాత్ । అధ్యవసాయాదయోపి వస్తుత
 ఆత్మధర్మాః । కరణభేదాయత్తతయా తు త ద్వృత్తిత్వోపచారాః । దృష్టేషు
 పుధివ్యాదిష్వపి శాస్త్రైకవేద్యాః కతికతి న సన్యాకారాః । కిం పునరన్యేషు । అ
 తోలోకోత్తీర్ణాకారేణ త్రిగుణస్య శాస్త్రవేద్యత్వం । ఏషాం చ తత్త్వానాం తద
 వాస్తవభేదానాం చ యథాగమం యథాదశానం చ లక్షణంగ్రాహ్యం । కేషు
 చిత్క్షీరగుడాదిరసభేదవత్ దుర్వచా అపి భేదాస్త్యనుభవాదిసిద్ధా దురపహ్న
 వాః । నను సాంఖ్యోక్తైరనుమానైః ప్రధానాచిసిద్ధి స్సాదిత్యత్రాహ న పునర
 ను మయేతి న త్వనుమానై రిత్యర్థః । తత్ర హేతుః, వ్యాప్తిలింగాద్యసిద్ధేః ।
 యథా సంభవం వ్యాప్తిలింగపక్షదృష్టాంతానామసిద్ధేరిత్యర్థః । తథా హి ! య

త్వావదుక్తం కారణగుణాత్మకత్వాత్ కార్యస్య అవ్యక్తమపి సిద్ధమితి | అయ
మర్థః | యత్ కార్యం తత్ కారణగుణాత్మకం-యథా తత్త్వాది గుణాత్మకం ప
టాదితథా మహదాది కార్యజాతమపి సుఖదుఃఖమోహాత్మకతయా స్వకార
ణగతసుఖదుఃఖాద్యాత్మకం భవతి-అత స్తత్కారణం సుఖదుఃఖాద్యాత్మకం
ప్రధానమితి | తత్ర పటాదేః కిమిదం కారణగుణాత్మకత్వం? కిం కారణగుణతాదా
త్వం? ఉత కారణం ప్రతిగుణభూతత్వం-అథ అప్రధానత్వం? కారణగుణైః గుణ
ణితత్వం వా తత్సజాతీయగుణవత్వం హ-అన్యద్వా కిం చిత్ | నాద్యః, అసిద్ధేః | న
ఖలు త న్నాదిగుణైశ్శుక్లాదిభిః పటస్య తాదాత్మ్యం దృష్టం, తథా సతి గు
ణ వత్త్వనిష్పత్తిమాత్రేణ పటనిష్పత్తి ప్రసంగాత్ | న చాయమిష్టః ప్ర
సంగః | అభివ్యక్తి వాదాదేరపాకరిష్య మాణత్వాత్ | అత ఏవ న ద్రవ్యస్య
గుణతాదాత్మ్యం | శుక్లః పట ఇతి చ న పర్యాయః | న ద్వితీయః, అదృష్టేరే
వ | తస్తుసమవేతత్వాత్ పటస్య తస్తుగుణత్వోక్తిరితి చేన్న అవయవిసమవా
యయోః త్వయాప్యనభ్యుపగమాత్ | పటస్య తస్తునిష్కత్వముపలబ్ధమితి
చేత్ కిమతః | కార్యావస్థానాం కారణద్రవ్యవృత్తిత్వమాత్రసాధనాపత్తేః | త
థా చ న కారణావస్థస్య సుఖాద్యాత్మకత్వసిద్ధిః | కారణమాత్రం తు సిద్ధ
త్వాన్న సాధ్యం | తృతీయేపి - కిమిదం కార్యస్య కారణం ప్రత్యప్రధానత్వం?
తత్కార్యత్వ మితిచేన్న - సిద్ధసాధనాత్ సాధ్యావిశేషాచ్చ | న హ్యకారణే-
న కించిత్కార్యమిచ్ఛామః | కారణసహకారిత్వాదిసాధనేపి న వివక్షితసి
ద్ధిః | న చతుర్థః | అవయవివాదే తస్తు పటోదాహరణా యోగాత్ | తత్ర
హి తస్తుగుణైః పటగుణా జన్యాః | ద్రవ్యనిత్యత్వవాదే సిద్ధసాధనాత్ | కార్యా
వస్థస్య కారణావస్థానియతగుణసాధనే విరోధాత్ | పశ్చిమస్తు విలక్షణమహ
త్వాద్యధికరణత్వాన్నిరస్తః | సజాతీయగుణసద్భావమాత్రే సాధ్యే సిద్ధసాధనా
త్ | సర్వగుణసజాతీయత్వసాధనే కార్యకారణయోరవిశేషః, ప్రసంగాత్, మృ

సత్వాద్యున్మేష భిన్నాన్తహత ఇహ తథా స్యాదహంకారభేదః |

త్సువర్ణాదివత్ కార్య విశేషవ్యవస్థాపకకారణస్వభావసాజాత్యవివక్షాయాం
 గోమయమాక్షికాద్యారబ్ధవృత్తికాదిషు వ్యభిచారాత్ | తదభిప్రాయం
 చ సూత్రం “దృశ్యతేతు” ఇతి | నాపి షష్ఠః | తస్య త్వద్బుద్ధిమాత్రారూఢ
 స్య అదూష్యత్వాత్ | లోకదృష్టస్య తు కస్య చిదుక్తో (ద్వితీ) త్రరప్రాయ
 త్వాత్ | అతః కర్తృణాం స్వవిషయస్వరూపఫలప్రదత్వానుమానవత్ కార్యా
 ణాం స్వగుణసరూప గుణకారణకత్వానుమానమపి అనై కాన్యదుఃస్థమితి | యే
 చ భేదానాం పరిమాణాదిత్యాదినా హేతవఉక్తాః | తత్ర తావత్ - యత్ పరిమి
 తం, తత్సకారణం ఇత్యత్ర న వ్యాప్తిః | జీవాణుత్పత్త్యవయోస్సాధయవ్యమా
 ణత్వాత్ | మహదాదీనాం స్వరూపం, అనుమానసిద్ధం వా పక్షీక్రియతే, ఆగ
 మసిద్ధం వా? నాద్యః తల్లింగాసిద్ధేః | నను చిచ్ఛక్తేరేవ స్వతో విషయప్రవణ
 తాయాం అనిమోక్షప్రసంగాదస్తి కిం చిద్వ్యవస్థా తత్తు న చక్షురాదిమా
 త్రం, తదుపరమేపి సంకల్పాద్యుత్పత్తేః | నాపి మనోమాత్రవిశ్రమః | తత్ప్రశా
 న్తావపి స్వప్నే మనుష్యస్య స్వాత్మని వ్యాఘ్రూద్యభిమానాత్ | నాప్యహంకారేప
 ర్యవసానం | తద్విరామే సుషుప్తా ప్రశ్వాసనిశ్వాసహేతుభూ తప్రయత్నాధా
 రస్య మహతస్సిద్ధేః | న చ తదవధిస్తత్వపక్షిః | తస్యాపి పరిమితత్వేన కార్య
 త్వాత్ | తత్కారణం త్వవ్యక్తం న పరిమితమిత్యత్ర ప్రమాణమస్తి | తత్కల్ప
 నాయాన్తు అనవస్థాపాతః | అతోవ్యక్తమపరిమితమాదికారణమితి వృత్తిభేదసిద్ధౌ
 మహదాదిభి రవ్యక్తానుమానం స్యాత్ | తదేతత్కథామాత్రం | స్వతస్సర్వ
 గ్రహణయోగ్యాపి (హి) పుంసాంచిచ్ఛక్తిస్సంసారావస్థాయాం కర్తృణాం సంకు
 చస్తీ కర్తోత్పన్నై రేవ ద్వారైః | యథాకర్తృప్రసరతీతి తు త్రయ్యస్తవృద్ధాః | నా
 పి సంకల్పాదిభిరున్మేషాన్మేష్టిః | సంస్కారప్రణాళ్యాపి త దుపపత్తేః | అన్యథామ
 వసాపి తదుత్పాదనాయోగాత్ | కరణస్య చ ద్రవ్యత్వం నావశ్యాపేక్షితం | నచ

స్వప్నే వ్యాఘ్రాద్యభిమానాదహంకారస్థితిః । మనసైవ తాదృశసంస్కార
సగ్రీవా తదుపపత్తేః । నిశ్వాసాదిహేతుభూతప్రయత్నాధారతయా మహత్
స్థితి రప్యయుక్తా । అదృష్టవశాదేవ బాహ్యస్యేవ ఆంతరస్యాపి మరుతస్సున్దో
పపత్తేః । న చాదృష్టస్యాపి మహత్తత్వాశ్రయత్వం ఇతః పూర్వం సిద్ధం । యదా
చేశ్వరప్రయత్నాదీనత్వం ఉచ్యతే సాదే సేత్స్యతి । తదా క్షేత్రజ్ఞ స్యాపి న
జీవనపూర్వకః ప్రయత్నః కల్పయః, కిముత కస్య చిదచిద్భవ్యస్య । పరిమితత్వస్తు
మహతః కుత స్త్యం । అస్తదేహమేవ తత్ప్రవృత్త్యుపలంభా దితి చేన్న ।
త్వత్పక్షే విభోరప్యత్తనశ్శరీరావచ్చిన్నప్రదేశ ఏవ వ్యాపారావేశవద్విభో
రపి మహతస్సహకారివిశేషసామధ్యోక్త్యా చిత్కప్రవృత్తిసంభావాత్ ।
న చ వృత్తిభేదమాత్రాదంతఃకరణభేదస్థితియుక్తా, కామస్సంకల్ప ఇత్యా
దినా మనస్యేవ బహువిధవృత్తిశ్రుతేః । కామాదీనాం మనస్సామానాధికర
ణ్యం, ఆయుఃకృతం, ఇతివద్భాక్తం. మహతశ్చ త్వయా మిథోమనస్యేవవిరు
ద్ధభావాప్తకసుఖదుఃఖాద్యా శ్రయత్వస్వీకారాత్. బాహ్యేంద్రియమనో
హంకారాణామాలోచనాదివృత్తిభేదాశ్రయణమప్యయుక్తం । మహత ఏవ
సహకారిభేదాత్సవవృత్త్య విరోధాత్ । అత ఏవ శాస్త్రతో మహదాదిత
త్వసి ద్ధావపితేషాం పృథక్కరణత్వం వృత్త్యాశ్రయత్వం వా న కల్ప్యం. ఏ
వం చక్షురాదిష్వాలోచనోక్తిరపి నేయా. న ద్వితీయః. మహదాదీనామాగ
మతస్సిద్ధతాం సాక్షాత్పరంపరయా వా ప్రధానజన్యత్వసిద్ధేరను మాతవ్యా
భావాత్. ఏకప్రమాణవేద్యత్వే కార్యకారణయోమిథో బోధ్యబోధకతే
న స్తః, సహదృష్టాగ్నిధూమవత్. విప్రతిపన్నప్రత్యనుమానం సాధమితి
చేన్న. మహదాదీనవ్యభ్యుపేత్యానభ్యుపేత్య వా తేషవ్యక్తకారణకత్వ వి
ప్రతిపత్త్యయోగాత్. యదప్యావలః కార్యాణాం స్వాధికపరిమాణామత్వ
త్పినియతేతి. తదప్యసత్, వస్త్రాదిషు వైపరీత్యదృష్టైః. అవ్యక్తస్య చ పరి

ప్రాచ్యాదక్షాణిమాత్రాః ప్రజనయతి పరో మధ్యమస్తూభయాధాః॥౧౧॥

చ్చిన్నత్వం, “తమసః పరస్తాన్వృత్త్యం భిన్నతీ ” ఇత్యాదిశాస్త్ర శతసిద్ధం! వ్యాప్తివచనం, “తదనంతమనంఖ్యాతప్రమాణం చ” ఇత్యాదికమపి, విభుత్వ మంతరణాపి స్యాత్. ఘటాదీనామపి స్వస్యానపరిమాణైః పిండాద్యవ యవైరేవౌత్పత్తిరితి సమన్వయశ్చ కుత్ర కేమాం కీదృశః. సుఖాదిరూపేషు కార్యమ సత్వాదీనాం సమనుగతిరితి చేత్ కిమతః, నహి యద్యేష్య సుగతం తత్తేషాం కారణమితి నియమః! శౌక్ల్యగోత్వాదెనకాసుగతస్య త త్కారణత్వాభావాత్, అన్యధావ్యక్తాన్యక్తసాధారణధర్మాణాం తదుభ యకారణత్వప్రసంగాత్. తథా చ తత్వాధిక్యప్రసంగః! ఏతేన విగీతం స్యా సుగతకారణకం కార్యత్వాత్ ఘటశరావాదివదిత్యపి నిరస్తం, ఘటాది వ్యనుగతస్య మృత్త్యస్య తత్కారణత్వాసిద్ధేః, మృద్ధ్రస్యస్య తు ఘటాద్యా త్కనా విభక్తస్యావిభక్తస్య వా తేష్యనుగతత్వాదృష్టేః. యదప్యేక రూపా స్వితత్వాదేకోపాదానత్వమిచ్ఛంతి, తదపి స్వపరమతనిర్మాతం, సర్వ ధా సారూప్యే హేతౌ తత్త్వభేదభంగప్రసంగాత్. యధాకథంచిత్యరూ ప్యే తు వ్యభిచారాత్. సాక్షాదేకోపాదానత్వసాధనే సృష్టిక్రమాదిశైధిల్యం స్యాత్. మృత్తంత్యామ్య పాదానభేదశ్చ నిహ్నాయతే, పరంపరయేతి తు మృద్భుటాదినిదశనవిరుద్ధం. నిత్యేషు చ పురుషేషు సాక్షిత్వాదయో ధర్మా సాధారణా యుష్మాభిరేవ పర్యంతే, నతుతేషాం హేతవ్యప్తాః. వ్యక్తావ్యక్త యోశ్చ త్రిగుణమ వివేకీత్యాది సాధమ్యపాతాదేకోపాదానత్వప్రసంగః, కార్యత్వే సతీతి విశేషణేపి మృత్పిండద్యయారబ్ధ ఘటాదిభిగోమయాది నా నోపాదాన వృశ్చికాదిభిశ్చానై కాంత్యం, బహ్వరబ్ధఘటా దిభిశ్చ. తేషామపి పక్షీకరణై దృష్టాంతా సిద్ధిః, అవిదితహేతువివక్షాయామపినదృష్టః కారణ భవోపహేయ్యతుం శక్యః. నాపి కారణాంతరమేకం విధాతుం । దృష్టేరేవ

హేతుభి రదృష్ట ఘటితైః కార్యాణాం చరితాథ త్వాత్. నచ శాస్త్ర మంతరేణ జగతస్సత్వాదిగుణసమన్వయ సిద్ధిః, యేన తన్మయం కారణమున్న యేత. నను సుఖ్యామి దుఃఖ్యామి ము హ్యమితి స్వానుభవ సిద్ధాంతావత్సుఖాద యః. తెచ కార్యభూతాస్సానురూపంకారణమాక్షిపంతి, తథాతథాతేషుతేషు విషయేషుకాలభేదేనపురుషభేదేన చ ప్రీత్యప్రీతి విషాదజనకత్వం దృష్టం. తద పిత తద్వతవిచిత్రగుణవిశేషహేతుకంయుక్తమితితన్న, సంప్రతిపన్నసృష్టాదృష్ట హేతుశక్త్యేవనప్రోక్షప త్తతదతరి క్తత్రైగుణ్యక్లృప్త్యయోగాత్, గుణానాం కారైకనిరూపణీయత్వ భాషణమపి శాస్త్రోపజ్ఞం, అన్యథాత్రైగుణ్యోన్మేష భేదస్యాప్యతిరిక్త నిర్వాహక త్రైవిధ్యక్లృప్తాననవస్థా ప్రసంగాత్, సామగ్రిన వస్థాతుసిద్ధా నక్వాపిదోషాయ ప్రత్యుత గుణాయెలిసవైరెష్టవ్యా, గుణత్ర యాత్మకంచకారణమిచ్ఛతస్తేవిశ్వస్యైకోపాదానత్వందువచం. ననుసామ్యా వస్థానాంసత్వరజస్తమసాంసంఘాతః ప్రకృతిః|అతఃకారణైకత్వంస్యాత్, తన్న| చిత్రపటారంభక శుక్లకృష్ణరక్తతంతుసంఘాతన్యాయేన సూక్ష్మదృష్టౌకార్యా ణాయధాన్వంకారణభేదస్యైవాంగీకారాత్. తతశ్చభేదానాంభిన్నత్వేనతివి కారత్వాదభిన్న హేతుకత్వక్లృప్తిశ్చ నిరస్తా, సత్వాదీనాంభిన్నత్వాద్వికారి త్వాచ్చ. అథాభిన్నకారణాంతరక్లృతిః|తథాసతిస్వాభీప్యతత్త్వసంఖ్యావిరో ధః, సత్వాదిద్రవ్య భేదాభ్యుపగమాచ్చ శక్తితఃప్రవృత్తైశ్చైత్యే తదపిమందం, యదికారణశక్తితః కార్యంప్రపత్తేతే కథమవ్యక్తసిద్ధిః. ననుకారణశక్తినా మసత్కార్యపక్షే, నకార్యస్యావ్యక్తత్వా దన్యాయధాతిలైతైలస్య, అతస్స వక్షకార్యో పాదానావ్యక్తసిద్ధిరితి, మైవం, యదీతేలాశ్రయతిలవదవ్యక్తావ స్థాశ్రయ స్వికారః తదాపూర్వవత్స్వేష్టతత్త్వసంఖ్యావిరోధః. అధన, విష మస్తీలదృష్టాంతః, నూదాహరణమాదతవ్యం, క్షీరాద్దధివత్ సూక్ష్మవ

స్థానస్థానాదేవజగదుత్పత్త్యేత ఇతి, తథాపి సం ప్రతిపన్నావధిస్తత్వపక్షిరస్తు
 యద్యతదపిసూక్ష్మం సూక్ష్మంతరాదితి కథంతత్వేయత్తా, ఏతేనసాంఖ్యానాం
 సూక్ష్మశరీరక్ష్మస్థిరస్తా. యదాహుఃపూర్వోత్పన్నమవ్యక్తమిత్యాదినా, త
 న్న. సహ్యత్రలింగశబ్దోక్తసూక్ష్మశరీరసదృశవైప్రమాణమస్థిస్థూలవత్ప్రత్యక్షం।
 కైశ్చిదవ్యసం పలంభాత్। విభోరాత్మసస్య గాదిగత్యుపదేశాస్యభానుపప
 త్యాతక్ష్మప్రితి చెన్న, తక్ష్మప్తావపియమ్మన్తతే తద్గతేరాత్మస్యపచారాత్, త
 తోవరమదృష్టశక్త్యా తతతతదౌహిత్యత్తి మాత్రేణతతద్దేశగత్యుప
 చారః. సనుస్థూలదేహ ద్వయాంతరాళవర్తే తైత్రజ్ఞస్తత్కలీనదేహవా
 తైత్రజ్ఞత్వాత్యస్తథాసతథా యథాకాలాంతరవర్తేత్యనుమీ (యతే) య
 త, మైవం విపక్షబాధకాభావాత్ గత్యుపదేశానుపపత్తేః పరిహృతత్వాత్
 అశరీరత్వేముక్తత్వప్రసంగ ఇతిచెన్నప్రశయవదవిరోధాత్, తత్రాపిసూక్ష్మాచి
 ద్విశిష్టఏవపురుష ఇతిచెన్న, అత్రాపితావన్తాత్రసాధన సిద్ధసాధనాత్. ఆగమ
 స్తుగత్యవస్థాయాం పూర్వ శరీరాకృష్ట సూక్ష్మ వయవ సంఘాతమాత్రేణా
 పిగతా ధాః “ సూక్ష్మప్రమాణతత్వత ధోపలభైః ” ఇతి సూత్రమపితా
 వన్తాత్రవిషయం । పుర్యష్టకశరీరోక్త్యనశరీరాంతరవర్తేత్యసూక్ష్మదేహ సదృశ
 పపరా । కార్యకారణవిభాగాద విభాగాదితి హేతుశ్చ మహదాదిపక్షసిద్ధ్యసి
 ద్ధివికల్పేననిరస్తః । కించకార్యాణాంసతాంక్వచిత్కారణే విభాగా విభాగాని
 యతావితి కృత్వావిచిత్రస్య కార్యవర్గస్య విభాగావిభాగస్థానత యాప్రధానం
 సిపాధయిషిత(వ్యం) । నత్వేవంనియమః । యథామృదాదిషుఘటాదీనామేతౌ
 దృష్టౌ సతథాతన్వాదిషుపటాదీనాం । సహితన్వేకదేశాత్తక్పటః, యేనఘ
 టాచిన్యాయస్సోత్ । ఎకస్తాదనేకోత్పత్తిని యమశ్చానేనభగ్నః, త్వయాపిసం
 హతైస్సత్యాదిభిజగదారంబోక్తేశ్చ । యత్రకార్యాణాంవిభాగావిభాగదృష్టిః

నతత్రసర్వత్రోపాదానత్వం, నిమిత్తే పిక్వచిత్తద్వయేః, అరణేరివాగణేయస్య।
 నహికాష్టేపార్థివాంశోవహ్నిరుపాదానం । నచవహ్నింశోధూమస్య। ఏవం
 సతీనావ్యక్తస్యైవసిద్ధిః, విశ్వసిమిత్తస్యాపికస్యచిదేవమనుమాతుంశక్యత్వాత్
 తస్యచవిజాతీయస్యాపిసంభవాత్ । కించయథావృదవయవ సంఘాతే ఘటా
 దేరివిభాగాదిః, తథాపార్థివాద్యణుసంఘాతేతత్తద్భూతభౌతికానాంసకింసస్యా
 త్ । తతశ్చకాకధాతదతిరిక్తతత్వకల్పనాయాం । కృత్యైన్నికదేశసంయోగా
 నుపపత్త్వాణుసంఘాతస్యకారణత్వక్ష్పిరయుక్తేతిచేన్న, సత్త్వాదివిభుద్రవ్యసం
 ఘాతస్యాపితత్త్రైవసంయోగవికల్పవతారాత్ ॥ అణూనాంమిథఃకాత్యైన్నికన
 సంయోగెష్ఠుకార్యానుపపత్తిస్యాత్, నతువిభూనామితిచెన్న । తేషామపిమిథః
 కాత్యైన్నికనసంయుక్తానాంస్వాపేక్షయాల్పపరిమాణబహు కార్యోత్పత్తౌప్ర
 తికార్యంకారణస్య కృత్యైన్నికదేశవినియోగవికల్పకార్యాంతరాణా మనుత్ప
 త్తివాక్ కారణస్య సావయవత్వంవాస్యాదితిచర్చాస్యాత్, శ్రౌతేతూపాదాన
 “శ్రుతేస్తుశబ్దమూలత్వాత్” ఇతిసమాధానంసూత్రితం. అపిచక్షీరదధిరుచక
 స్వస్తికాదినాశయేన స్వస్యైవపూర్వావస్థా విశేషవత్స్వాపాదానత్వే సిద్ధికి
 మన్యత్రకుత్ర చిదవిభాగాదిగణేషణయాః ఘటాదయోపి మృత్పిండాదిషు తత్త
 దంతైరేవైవాపాదీయంతే, నతుపిండాదిభిః। కూర్మావయవ దృష్టాంతశ్చాత్ర
 మేందః, తత్రహ్యకుంచన ప్రసారణాభ్యాం అవయవాంతరాపృతానావృతత్వ
 సిద్ధ్యాభవత్యవ్యక్తవగ్నీకృతవస్థాభేదః, నతూపాదానూపాదేయభావాత్. నచతత్ర
 కస్యచిదవయవనాశోత్పత్తివ్యవహారః । అతోసకథంచిదన్యమనాదవ్య
 క్తాదిసిద్ధిః.

శ్లో॥ ఆగమేనవిनाసిద్ధిస్తన్మాత్రాణాంచదువహచా ।

ఉద్భవానుద్భవాద్యైస్తులోకేనూత్కృది కల్పనా ।

అత్యేషువచనాదీనామనుపహతై స్సహకారిమద్భిస్తదవయవ విశేషై
రెవౌపపత్తౌ సతావత్కమేంద్రియక్లిప్తిః । రూపాదిజ్ఞానాదీనాంచ తత్తదధి
ష్ఠానభేదై రేవతదనుగుణదశావిశేషితైస్సంభవాత్, తదతిరిక్తకల్పనెపికాదౌ
దాది కల్పితన్యాయేన స్మృతివిశేషానుగృహీతేన భౌతికతోవ్యవత్తైరాహం
కారికేంద్రియసిద్ధిరనాగమ తోనభవతి.

శ్లో॥ కల్పనాగౌరవభయాత్కలాకాష్టాద్య కల్పయన్, ।

అవిశేషాత్ప్రధానాదికల్పనామప్యపాస్యతు ।

షట్టింశ తత్త్వవాదశ్చయదీయక్తౌ సమర్థ్యతే ।

సాంఖ్యవత్ప్రతివక్తప్రాయానవిసంభస్తదాగమే ।

తంషడ్వింశకమిత్యాహుస్సప్తవింశమధాపరే ।

ఇత్యత్రనవిరోధస్సాన్యచుచి మాత్రానుసారతః॥

ఏవమాగమికేషుమహదాదిషు కాలభేదనియతవికారభేదాధీనంవిశేష

మాహ సత్వాదీతి. గుణత్రయాశ్రయాత్ప్రధానాణాం సత్వాదిగుణోన్మేష భే

దేనసాత్వికోరాజస స్తామసశ్చైతి త్రిధామహాను త్పద్యతే । త్రిభ్యశ్చ మహ

ద్భ్యస్తత్రైవత్రివిధాహంకారః । తత్రప్రాచ్యాదేకాదశేంద్రియాణి. పరస్తు

భూతాదిసంజ్ఞస్తన్మాత్రాః క్రమాజ్ఞనయతి । మధ్యమస్తేజసాఖ్యః పూర్వాపర

యోరనుగ్రాహకతయా తదుభయసాధ్య సృష్టిస్వయాధాః । తుశబ్దామతాం

తరాద్యవచ్చినత్రికల్పితంహి కైశ్చిత్తంత్రాంతరనిష్ఠేకమేంద్రియాణాం

ప్రవృత్తి శీలతయా రాజసాహంకారజన్యత్వం । తచ్ఛాచ్యుక్తం శబ్దైక గమ్యే

థే యుక్తిభిరన్యధాకరణయోగాత్ ॥ ౧౧ ॥ పక్షతి మహదాదాగమ

కతాసృష్టిప్రకారౌ॥

తత్తాహంకారజన్యం భజతిపరిణతేశ్వబ్జమాత్రంనభస్త్వం |
 తద్వత్తత్తాత్రపూర్వాస్తమపరిమరుదగ్నంబుభూమ్యః క్రమాత్స్యః ||
 సూక్ష్మస్థూలస్వభావ స్వగుణసముదయ ప్రక్రియాతారతమ్యాత్ .
 తత్తాత్రాభూతభేదఃకలలదధినయాతగ్నీత స్తత్వవిద్భిః || ౧౨ ||
 అదోభ్యగ్నిస్తేజసస్తా ఇతినహివచ సాభాఽధితుంయుక్తమేకం-

ఏవంప్రకృత్యాదీనామాగమగమ్యత్వంసృష్టిప్రకారంచసంజగృహే. అధతేషు
 తత్తాత్రసృష్టేశ్రుతి స్మృతివిప్రతిపత్తేస్సంశయం విపర్యయంవా నిరిస్సృతితత్రైతి.
 శ్రూయతేహితత్తాత్రాణిభూతాదాలీయంతఇతినచశ్రుతివిరుద్ధాస్మృతిరుదీయేత
 అతఃపంచానామపితత్తాత్రాణాంతామసాహంకారాదుత్పత్తిః, బహువచనాత్ |
 బహుత్వస్యచప్రసిద్ధితోనియమః, భూతానాంతుయథాస్వంతత్తాత్రైభ్యఃక్రమా
 దుత్పత్తిరితి కశ్చిన్నస్యతే, తంప్రతిబ్రూమః.నహ్యనుపబృంహణాశ్రుతి రాప్తత
 మా,అన్యోన్యఘటితానెకోపబృంహణ విరోధేతదనుగుణం నెతవ్యా. అతఃపా
 శవద్భవాలవచనమనాదరణీయం, అంశభూయ స్త్వవ్యక్త్యథేనా. తత్తాచ్ఛబ్దత
 త్తాత్రమేకనుహంకారజన్యం తచ్చపరిణతి విశేషాదాకాశత్వం భజతే | ఏతేన
 సవత్త సృష్టేద్రవ్యానువృత్తిసూచ్యతే, తద్వత్-ఆకాశవత్, తత్తాత్రపూ
 వాణివాయాదిభూతానిస్యః.ననుయదిశబ్దాద్యాశ్రయతయ్యాతత్తద్భూతత్వం
 తహిఃకథంతత్రపంచ కద్వయక్ ప్తిరిత్యత్రాహసూక్ష్మైతి. స్వగుణా ఇహశ
 బ్దాదయః, తెహంసముదయ ఉత్పత్తిః తత్ప్రక్రియాతారతమ్యంసూక్ష్మస్థూ
 లస్వభావతయైవ, తచ్చశాస్త్రగమ్యం. కలలశబ్దాత్రమగ్ధదధిమధ్యావస్థావిష
 యః | త్రతహినివృత్తభూయిష్టమాధుర్య మీషదామృత్యముపలభ్యతే,తథా
 స్యాత్ || ౧౨ || తత్తాత్రభూత సృష్టిప్రకారః ||

ఏవంతత్తాత్రభూతసృష్టిప్రకారఉక్తః | తత్రతోయతేజసోస్సృష్టౌ ప్రమాణవి
 ప్రతిపత్తిం శమయతి అదోభ్యగ్నిరితి. అబాధనగతిమత్యైకత్వవిరోధాన్నితా

నిర్వాహాఃకల్పభేదాద్యదినదృఢమితా తత్త్వసృష్టైకరూప్యాత్ ||
 వ్యష్టాతాభ్యః కదాచి త్తమపజసిరతో వ్యత్యయ స్తతసమష్టే,
 ఆదావస్స ప్రష్టివాద శ్శ్రుతిమిత మితరంస ప్రతిక్షేప్తుమిష్టే || ౧౩
 పృథ్వీస్సస్పృశాదిభేదోద్రవ మృదుకఠినీభావభేదశ్చ దృష్ట-
 స్త ద్వత్సృష్టీజలాగ్ని శ్వసనపరిణతిలాఘవాద్యేతి జ్ఞేయాః ||
 తత్రద్రవై ర్యక్యఋష్టం క్రమజనివిలయాత్వాగమాద ప్రకంప్యో

వపి స్ఫుతి స్తద్వదదా ధ్యేతిభావః, గత్యంతరం నివారయతి నివాహాభితి, స్వే-
 ష్టాంగతిమాహవ్యష్టావితి, నిమిత్తభూతాభ్యభిభావ్యం, అతశ్శబ్దో హేతుమవ-
 ధింవాబ్రూతే. నను ఆపావాదమగ్రే, అపవససజ్జాదావిత్వాదిశ్రుతిస్త్వ-
 తిదర్శనాదగ్నౌ దెస్సవస్సాద్యభ్య స్సృష్టిస్సాన్విదిత్యత్రాహ ఆదావితి, మహదా-
 దీనామివాగ్నౌ రప్యభ్యభిభావభావిత్వంబహుశ్రుతి స్ఫుతి సిద్ధం | అత స్తదవిరు-
 ధ్ధందుర్ని వారమిత్యథః శ్రుతిషుచన్యూననిర్దేశేషు అను క్రమధికమన్యతో గ్రా-
 హ్యంగ్రుతహానాయోగాత్ అవ్యవస్థితన్యూనాధికసృష్టికల్పనెగౌరవాచ్చ || ౧౩ ||
 అప్తైజసోవ్యష్టి స్ఫుష్టి విశేషః ||

ననుకథమెవంతోయ తెజసోవ్యష్టి సమష్టి సృష్టివ్యవస్థా, విచిత్రపరిణామశా-
 లిన స్త్రీగుణస్య కాలభేదనానియత పరిణామోపపత్తేః. ఉ క్తంచ జ్ఞేనైః, పుణ్య-
 లాఖ్య మేకమేకజాతీయద్రవ్యం తత్తత్సామగ్రీభేదైరవ్యవస్థితక్రమాత్ భిన్నా-
 భిన్నస్వభావాత్ విచిత్రపర్యాయాత్ భజత ఇతి, యథాకాణాదప్రభృతీనాం
 ఏకైకభూతపరమాణవః, యథాచసాంఖ్యాదీనామైకైకంభూతం | అతోనశాశ్వ-
 త భూతభేదక్లృప్తిః | వాయ్వాదిచాతుర్విధ్యోక్తిరపి పర్యాయ భేదనిబంధనా |
 నియతక్రమభూతసృష్టికల్పనాచ లాఘవయుక్తి విహతా | తదేతదను భాషతే
 పృథ్వీ ఇతి. దూష్యాంశవ్యక్త్యై శేషమను మనుతే తత్రద్రవ్యైక్యమితి,

తక్తైకకాలంబిగోష్ఠ్యాంభజతుబహుమతింతాదృశీలాఘుమౌక్తిః॥౧౮॥
తత్త్వేష్వాధర్వణేష్టాప్రకృతయ ఉదితాష్టోడశాన్యేవికారా,
నిష్కషేదంవరేస్త్విన్వచసితదితరత్సర్వమావజన్తీయం॥

తిగుణద్రవ్యమెవహివాయాద్వ్యవస్థమితిభావః। నియతక్రమత్వేకిల్పనాగౌరవ
రూగమబలాదపనయతిక్రమేతి। లాఘవతక్తస్యకాగతిరిత్యత్రాహతక్తేతి.గు
ళకల్పనాప్రవృత్తప్రతిహిలాఘుమౌక్తిశ్శోభతేతిభావః॥౧౮॥పుద్గలానామని
యతపృథివ్యాదిపరిణామవాదభంగః॥

ననుతత్త్వస్యష్టాక్రమనియమోనసంభవతిఆకాశమింద్రియేష్వింద్రియాణి
తన్తాత్రెష్వితిసుబాలోపనిషదామ్నానాత్అవ్యవస్థితాశ్చస్మప్తివ్యవహారాః
వృథాప్యదిషుదృశ్యతేఅతోయథాశ్రుతంకల్పభేదాత్స్మప్తిభేదస్సాన్వదిత్య
త్రాహతత్వేష్వితిః। అధీయతేహి కేచిదాధవణికాః। అష్టాప్రకృతయష్టో
డశవికారాః। అత్రతావదవ్యక్తమహదహంకారతన్తాత్రాణాంప్రకృతి
త్వమవిగీతం। ఇంద్రియేభ్యస్తత్త్వాంతరోత్పత్తిశ్శుత్యంతరేషుపురాణేషువా
నక్వచిద్భుశ్యతే।సాబాలెచలయానుక్రమేపూర్వాపరవాక్యవదింద్రియతన్తా
త్రవాక్యయోర్నలీయతేతిపదమాప్రవృత్తం, ఏవంవాక్యవైరూప్యసత్యనుషం
గాత్వరమధికరణవిభక్త్యాపి సంసర్గమాత్రగ్రహణమితిస్థితేప్రకరణాంత
రైకకంఠ్యంభవతీతికేవలవికృతిత్వమింద్రియాణాంయుక్తం, భూతానాంచా
కాశాదీనాంచతుర్ణాంసాక్షాత్తన్తాత్రద్వారేణవాత్త్వాంతరోపాదానత్వే
ప్రకృతయోవికృతయశ్చపృథక్ద్వాదశశస్యః. ననూపబృంహణవిశేషానుసా
రాదింద్రియాణిశబ్దావిగుణాశ్చషోడశవికారాఃభూతతన్తాత్రభేదానాదరేణ
ప్రకృతయశ్చాష్టావభ్యవగవ్యతాంమైవంద్రవ్యతత్త్వప్రకరణేగుణపరిగ
ణనానాచిత్వాత్గుణశబ్దైవచక్వచిద్గుణాశ్రయవివక్షాస్యాత్గత్యభావేగుణ
వివక్షాయామప్యత్రద్రవ్యవివక్షోపపత్తే, ఆకాశాద్వాయురిత్యాదీన్యపిభూ

తస్మాదీశాననిఘ్నః ప్రకృతివికృతయస్వస్వకార్య ప్రసూతౌ ||౧౬||
 శ్లో|| ద్వేధా భూతాని భిత్వా పునరపి చ భినత్త్యధఃమేకం చతుర్థాః
 తైరేకైకస్య భాగైః పరమనుకలయత్యధఃమధః చతుర్థిః|
 ఇత్థం పఞ్చీకృతైస్తేజఃనయతి స జగద్ధేతురణ్డాదికార్యా
 త్యైవంపర్యం త్రివృత్త్య శ్రుతిరధి కగిరామక్షమై కానిరోద్ధం ||౧౭||

ఇచ్చిత్రాపి “గాణశ్చైన్నాత్మశబ్దాత్” ఇతి సూత్రన్యాయేననిరస్తం. ప్రకృతం ముఖ్యమీక్షణమత్రాపితస్సంభవే నాన్యధాగతియూక్తేతిభావః, ఉక్తగమ్యజైన.

|| “ వికారజననీమజ్ఞా మప్తయాపా మజాంధ్రీవాం|
 ధ్యాయతేధ్యాసితా తేన తన్యతేప్రేర్యతేపునః||
 సూయతేపురుషార్థఞ్చ తేనైవాధిష్ఠితాజగత్|”
 “మయాధ్యక్షేణప్రకృతి స్సూయతేసచరాచరం||”
 “యత్కించద్వితకేలోకే సర్వస్తన్మద్విచేష్టితం|”
 ఇత్యాది కమపిప్రఖ్యాపయతి తస్మాదితి ||౧౬|| (సవతత్త్వానామీశ్వరా
 హ్రానన కార్యకరత్వం||)

తత్త్వాన్తరాణామీశ్వరాధీనత్వం వ్యప్త్యాద్యారంభవృత్తాంతైరపి వ్యవక్తిద్వైధేతి. సఖిల్వాదికర్తా స్వస్మప్తాని పంచ భూతానిద్విధాకృత్యైకైకం భాగం స్థాపయిత్వా అధాంతరాణి చతుర్థా విభజ్య తత్తద్భాగై శ్చతుర్థి భూతాంతరాణామవిభక్తాన్యధాన్తరాణ్యనుకలయతి, యథోక్తం.

శ్లో|| “ ఏవజ్ఞాతేషుభూతానిప్రేత్యైకం స్యుద్విధాతతః|
 చతుర్థాభిన్నమైకైక మధఃమధః తతస్థితం ||
 వ్యోమ్నాధఃభాగాశ్చత్వారోవాయుతేజఃపయోభువాం |
 అధానియానివాయోస్తు వ్యోమతేజఃపయోభువాం||” ఇతి

తతఃపఞ్చధావిభక్తానాం భాగానాం పఞ్చస్వధాంతరేషు యోజనమితి పరోక్షం నిరస్తం. ఏవంపఞ్చీకృతానాం వ్యష్టికార్యేషు వినియోగమాహ ఇత్థమితి. మహదాదిభిశ్చేతిభావ్యం “మహదాద్యావిశేషాంతాః” ఇత్యాద్యుక్తేః. సను “హంతాహమిమాస్మిస్రాదేవతాః” ఇత్యాద్యారభ్య “తాసాన్త్రివృతన్త్రివృతమైకైకాంకరవాణి త్రివృతన్త్రివృతమైకై కామకరోత్” ఇతి త్రివృత్కరణేశ్రుతే పఞ్చీకరణాదిప్రృతిరన్యపరాస్వాదిత్యత్రాహ ఐదం

శ్లో॥ కార్యం నైవారభేరన్ సమధికమణవస్పర్శతస్సంప్రయుక్తా
దిక్సంయోగైకదేశ్యాన్న ఘటత ఇహ తే దిక్పూతోవ్యంశభేదః ॥

పర్యమితి తాత్పర్యమిత్యర్థః. అత్రానన్యపరాణాం భూయసాఞ్చ బలీయస్త్వ
మనుక్తానామవిరుద్ధానామపేక్షితానామన్యతోపి గ్రాహ్యత్వం స్థాపితం. అభా
వ్యతచ “త్రివృత్కరణం పశ్చీకరణప్రదశన్మితి ॥౧౭॥ పంచీకరణప్రక్రియా

ననుపశ్చీకరణాభిధానాత్పశ్చనుభూతేషుస్వతస్సుభాగత్వం, వ్యప్తిసమ
భావో, భూతాంశానాఞ్చత్వంతభిన్నత్వం, సమానన్యాయతయాప్రకృతిశర్య
మతత్త్వాన్తరైష్వపితశ్చసంసిద్ధం, భూతభాగానాఞ్చత్వన్తభేదోవేణురంద్రశ్చ
భావ్యత, ఏవంసత్యణుసమూహవప్రకృతిరితిస్థితే “మహద్దీఘవద్వాద్రాస్త్వో
మండలాభ్యాం” ఇత్యేలూక్యోపాలంభోనయన్త ఇత్యత్రాహకార్యమితి. అయే
భావః అనన్యపరశాస్త్రసిద్ధైష్వభేషు “శ్రుతేస్తుశబ్దమూలత్వాత్” ఇతిన్యాయో
గత్యంతరాభావే కాచిద్దమనికాస్వీకార్యా, అనుమేయేషుతుయథాదృష్టాంత
సిద్ధిః. అన్యథాతిప్రసంగాత్, తతశ్చావయవివాదినామవయవాస్సృభాగైర్
థస్సంయుజ్యావయవినమారభంత ఇతిసిద్ధాంతః, ఏతచ్ఛద్వ్యణుకావధి నివిశ్మ
తం, ద్వ్యణుకారంభేతుగిరవయవాలణవోవయవాఇతికల్పితం, తత్రైవంప్రసంగా
వతారః, యదిపరమాణవసాస్త్వింశతస్సంయుజ్యావయవినమారభేరన్, తదాశ
దంశోవయవదూపస్తదన్యోవా, ఆద్యేతస్యాపి తథేత్యనవస్థా, అన్యస్తుస్వాభావిక
ఔపాధికోవా, పూర్వత్ర భిన్నాభిన్నతాస్యాత్ - ఉత్తరత్రోపాధిసంబంధస్య
శభేదోదువశః, పరిశేషాత్తస్మిరపేక్షసంయోగై రన్యోన్యనాఘాతభాగ
భేదరహితైరణుభిరారంభ సాస్యత్, త్యక్తస్తహి సప్రతిఘత్వవిరోధః, సవేశ
చపరమాణుష్వేకపరమాణుప్రదేశమాత్రవస్థితేషు స్వాధికదేశవ్యాపికార్య
రంభోన సిద్ధైత్. సఖిల్వవయవాస్పృష్టై కుత్రచిత్ప్రదేశే అవయవీతిషేత్
అదృష్టైరనిష్టైశ్చ. అవయవనాశాదవయవినాశే క్షణమనాధారోవయవీ
చేత్ తథాకల్పయతాపిత్యయాపూర్వం తంతుసంఘానవచ్ఛిన్నప్రదేశే ప
స్య వృత్తిర్నకల్పితా. ఏవమధికారంభానువపత్తామెరుసవశాపాదివిచిత్ర
దాసిద్ధిః, సెయమసిద్ధం సిమాధయపతస్సిద్ధహానిః, తథాచాసిద్ధసాధన
నిమూలం. ననువరిమితానాం సవేశాం దిగ్భేదన భాగభేదే దృష్టై ప
మాణుష్వపితథాంగీకారో దువార ఇత్యత్రాహ దిక్సంయోగైతి. దిక్సంయో

బుద్ధేస్త్యంశానపేక్షా స్వరతి విషయితా విశ్రమస్త్యస్తు దృష్టే

గాయత్రోపి హిభాగభేదస్సవయవేష్పవ దృష్టః, త్రసరేణోరపి త్వయా సావ
యవత్వక్లృష్టః, నిరవయవేషు తు విశ్వవ్యాప్తైకదీక్షత్వవాదినస్తే తన్నిబంధనా
గక్లృష్టిరశక్యా, తదుపాధిసంయోగాత్తు స్యాదపి, యది తత్రాప్యంశానంశవిక
క్షోభోతిలంఘ్యత. అతస్సవదిగుపాధిసంయోగానాం పరమాణుషు వృథక్ష్మ
రహితానాం కథమాపాధికభాగభేదాపాదకత్వం, యదిచానంశభేదేన సం
యక్తా ఉపాధయః క్వచిద్భాగభేదకాస్తహి క పరమాణువ ఏవ తథా కిం న
స్య, వృథా చైవమంశక్లృష్టిరభాగేన సంయోగావస్థితేరితి. తదిదం సవమభి
త్యాహుః.

“శ్లో॥ ఖ(క్షే)న)క్రోణయుగపద్యోగాత్ పరమాణోష్టడంశతా
వక్ష్యాం సమానదేశత్వేపిండః(డ)స్యాదణుమా(నతా)త్రకః” ఇతి.

సను బుద్ధిస్తావత్సవతంత్రసిద్ధా, సాంవృతీ త్వపి హి తా
స్యధ్యమిణోమన్యతే, సా చైకాప్యనెకవిషయా దృష్టేష్టా చ, నిరంశా చ
ప్రత్యేకం కాత్సైన్యనాంశతో వా విషయీకుర్యాత్, నాద్యః అన్యాను
ల్లఖప్రసంగాత్|న ద్వి తీయః నిరంశత్వాదేవ, తత్ర చేత్ కశ్చిత్సమాధిః, అణు
వ్యపితథా స్యాత్, తత్రాహ బుద్ధేస్త్యితి, తుః శంకానివృత్త్యధా, విషయిత్వం
వ్యాంశానపేక్షతయైవ దృష్టం, న హ్యన్యతోపి తస్యాన్యథాదృష్టిః, అతోయథో
పలంభ మేకవదనోపి విషయ ఏకస్యా బుద్ధేః, ఏవమేకస్య నిరంశస్యానెకబుద్ధి
విషయత్వమపి నియాథం, అవయవ్యారంభకసంయోగస్తు త్వయాపి న క్వచిదంశ
నిరపేక్ష ఉక్తః, క్వచిద్విశేషాంగీకారే నియామకాభావః, అథ సంఘాతారం
భకసంయోగేపి సమః, ప్రసంగ ఇతి, న సమః, సంయోగసాధ్యసంఘాతా
భావాత్. తత్త్వీకారేహ్యవయవివాద ఏవవరం, సంయోగస్తహిణ్యోనెకవృ
త్తిస్సాంశానంశవి కల్పదౌఢ్యం నాతిక్రామేత్, న హ్యసానాస్త్యైవ, సిద్ధయో
సానిధ్యతయ్యా దృష్టేరితి తదపి న, విషయిత్వవన్నిస్తారాత్, సోపి హి ద్వయోనా
స్వాంశాభ్యాం సతత ఇతి దృశ్యతే, ఏవం స్వామిత్వాదయోపినప్రతిబంధిః,
అస్తు తహి సంయుక్తప్రతిబంధిః, మూర్తైవిభూనాంసంయోగోస్తే వా
న వా, న చెదస్థితరకమజసంయోగలోపః. అవిశేషాత్. అస్తిచేత్, యది
కాత్సైన్యస విబుద్రవ్యమైకేన స్పృశవతా సంయుజ్యతే, కథంస్పృశవదంత

రేణ తస్య సంయోగస్యాత్, అంశతశ్చైత్యావయవత్వప్రసంగః, న హి విభు
ద్రవ్యస్యావయవత్వం సంఘాతత్వం వా సువచం, పూర్వత్ర స్పృశవత్త్వ వృత్త
త్వకార్యత్వానిత్యత్వాదిప్రసంగాత్, ఉత్తరత్ర నానాత్వభేదాభేదయోరస్య
తరాపాతాత్, తత్ర చ విభుద్రవ్యాంశానాం మిథస్సంయోగోస్తి న వా, అస్తి
చైత్రత్రాపి స ఏవ ప్రసంగః, నాస్తి చదసంహత రూపతా స్యాత్, ఔపాధి
విభూనామంశభేద ఇతి చెన్న, ఉపాధిసంయోగేష్యంశాదివికల్పానపాయాః
నిరంశేపి సంయుజ్యమానం స్వరూపేణ తద్భేదోపాధిరితిచెన్న, స భేద ఉపాధి
చ్ఛిన్నేచేదవయవవిశ్లేషాత్తా స్యాత్, అచ్ఛిన్నే తు భేదాభేదవాద ఏవ శరణ
అత ఏవ స్వసమాన పరిమాణేషు విభుప్రదేశేషు తత్తదుపాధిసంబంధ వ్యవస్థా
నిరస్తం, తత్ప్రదేశభేదవైవ మృగ్యమాణత్వాత్, విభుద్రవ్యమేవ తత్తన్న
తత్తుల్యపరిమాణం జాయత ఇతి చెన్న విరోధాదుక్తదోషానతిక్రమాచ్చ. క
ల్పనికాంశభేదేన మూర్తసంయోగఇతిచైత్రహింసన్తు తస్త్వఖండేనైత్యుక్తం
స్యాత్. అంశభేదకల్పనా చ కిం విభుద్రవ్యస్వరూపమాత్రే ఉత తదంశ ఏవే
దుస్తరో గతః, నిరంశానామపి స్వభావత ఏవ విభూనామనేకమూర్తస
యోగక్షమత్వమితి చేదణూనామప్యేతదన్తు అవిశేషాత్. ఏవం త్రసరేణు ప్రతి
బంధిశ్చ భావ్యేతి. అత్రోచ్యతే యది వయం ప్రదేశవర్తిగుణ నిహ్నవాయ
ప్రవత్సాన్యేషు, తదా విభుప్రతిబంధ్యా అణువ్వపి తత్సంభవః ప్రదేశ్యేత, కిం
త్వవయవ్యారంభకాణామవయవైరేవ సంయోగ ఇతి నియమస్య త్వయైవాస్య
షు సవేష్యంగీకారాత్ కల్పేష్యపి తత్ప్రసంగో దువార ఇతి బ్రూమః,
స శాన్యత్రైవాయం నియమ ఇతి స్థాప్యం, తాదృశానామణూనామదృష్టేః
అసన్యథాసిద్ధలింగాభావాచ్చ. యది విభజ్యమానేష్యభావపరిశేషాయోగాత్
పరమాణురపి సత్త్వరజస్తమసాం సర్వాపకృష్టస్సంఘాత ఇతి సాంఖ్యమతస్య ని
మూలత్వాత్ మహత్పరిమాణతారతమ్యవిశ్రాంతివత్ పరిమాణతారత
మ్యత్వాదణుపరిమాణతారతమ్యవిశ్రాంతిరవి క్వచిత్కల్ప్యేత, తత్రాహ విశ్ర
మత్త్వస్తు దృష్ట ఇతి, దృష్టే త్రసరేణౌ విశ్రమసంభవే, స మృగ్యంహ్య
స్యత్, తథా చ సిద్ధసాధ్యతా. యది త్రసరేణురేవ పరమాణుస్యాత్ అప్రత్య
క్షస్తహింసాస్యాదితి చేత్ హంత కుత్రైషా వ్యాప్తిః?

“శ్లో॥ సిద్ధో హ్యన్యత్ర దృష్టాంతస్సద్భ్య త్వన్యోస్య సంశ్రయః

త్రసరేణుః పరాణుస్సకా కింనాధ్యక్షోపరాణుమత్”

నో చేదారంభకాంశప్రభృతిషు నియతా దునివావారాః ప్రసంగాః॥౧౮॥
 శ్లో॥ స్యాద్భాగానన్త్యసామ్యే పరిమితిసమతా సమకపత్కభృతోశ్చే
 తైవం భాగేష్వనన్తేష్వపి సమధికతా స్థౌల్యహేతుగిరేసాన్యత్ ॥
 వ్యక్త్యానన్త్యేపి జాత్యోః పరతదితరతా క్షమాసాద్యనన్తం

చాక్షుషత్వప్రకషణికషణయోమహత్త్వప్రకషణికషణనువిధా
 త్ ద్రవ్యస్య చాక్షుషత్వం మహత్త్వనియతమితి చేత్ చాక్షుషావయ
 పైవ ద్రవ్యస్య చాక్షుషత్వనియమదశనాత్ అచాక్షుషావయవకస్య
 సరణోరప్యచాక్షుషత్వప్రసంగే కస్తే నిస్తారః, అగత్యేతి చెత్ భవతు
 తశ్చిన్నహత్వాభావేపి క్వచిదేవం, అత ఏవ మూతత్వే సతి మహత్త్వా
 క్త్రసరణుః కార్యద్రవ్యరబ్ధ ఇతి కల్పనాపి నిరస్తా. అస్తు బాహ్యోద్రియ
 గ్రాహ్యత్వాదేతత్సాధ్యమితి, న, విపత్నై బాధకాభావాత్, అన్యథా త్రస
 రేణ్వారంభకస్యాపి కార్యద్రవ్యరబ్ధత్వకల్పనాయాం నివారకాభావాత్,
 కత్ర విపత్నై బాధకం నాస్తీతి చెత్ అత్రాపి తథేత్యుక్తమేవ. అతో న
 స్వీణుకమిత్యపికించిత్, ఏవమారంభకపరంపరాయాసానివయవత్వం, తద్వ్యా
 పకతయాభిమతమనిత్యత్వం, కుతశ్చిన్నహత్త్వంచ, ప్రసజ్యమానమనివారణీయం
 స్యాత్, ఏతత్సమకపత్కప్రేత్యాహ నోచేదితి, అణుషు స్వాభావసమానాధి
 కరణసంయోగసిద్ధిరౌపాధికాంశవత్త్వస్వీకారాత్, ఇష్టప్రసంగతాంపరిహతు
 మారంభకశబ్దః ॥౧౮॥

సన్ద్వేవం సమకత్రావయవాసంత్యప్రసంగే సమకపమహిధరాదిపరి
 మాణవైచిత్ర్యం న స్యాదితి శంకతే స్యాదితి, ప్రసంజకస్యా ప్రయోజకత్వాభి
 ప్రాయోణ ప్రతిపక్తి మైవమితి. ఆనంత్యసామ్యేప్యవయవానాం న్యూనాధిక
 భావేన పరిమాణవైషమ్యోపపత్తిమాహ భాగేష్వితి. ఏతచ్ఛ్రోతరమనంత
 భాగాభ్యుప గంత్యాణాం తత్ప్రసంజకానాం చ సమానం.

“శ్లో॥ అణ్వంశానామనంతత్వే గంత్యాణాం తదతిక్రమః।
 కదాపి నస్యాత్, కిం న స్యాత్ వెగాతిశయవైభవాత్ ॥
 ద్యుమణైరాతప స్సపకన్నుదయాద్రిశిఖామణైః।
 తత్త్వేణం కిం ననిభాతి పశ్చిమాద్రిశిఖండకః॥”

ఆనంత్యావిశేష కథం న్యూనాధికభావ ఇత్యత్రాహ వ్యక్తితి. సత్తా

నాన్యత్వం నామసంఖ్యావ్యవహృతిధిషణాకారకాలాదిభేదైః ॥

ద్రవ్యాభేదేష్యవస్థా స్తరత ఇహతు తే పత్రతాటంకవత్స్యైః

వాణ్యవయవలంబనప్రసంగాత్, సంఘాతనాదినస్తు యథావాణం ప్రతిబంధాంశే
అలంబనోపపత్తిః, కార్యగురుత్వోత్పత్తౌ కారణగురుత్వం నశ్యతీతి చెన్న, అప
ద్ధాంతాత్, రూపాదివ్యపి తథాత్వప్రసంగాత్. అథ కార్యగురుత్వస్యాతిమ
త్వాత్ సూక్ష్మం పతనవైషమ్యం దుగ్రహమితి తదపి న, మాంధ్యకారణాద్భే
కల్పకాసంభవాచ్చ. అత స్తంతుతత్కార్యపటసముదాయోన్మా నే పటద్వయే
న్మాన ఇవ గురుత్వాంతరకార్యం దుస్త్యజం, ఆదిశబ్దేన ద్రవత్వగంధాదీ
గ్రహాః, స్వకార్యం తదుచితం కార్యమిత్యర్థః, తథాప్యనన్యధాసిద్ధ
కభూమ్నా భేదసిద్ధౌ గురుత్వాంతరకార్యాదర్శనం కథంచిదన్యతరప్రతిబం
నయమిత్యభిప్రాయేణ శంకమానంప్రత్యాహ నాన్యత్వమితి. యద్యపి నామభేద
భేదా వధాభేదాభేదయోరప్రయోజకౌ, తథాపి పర్యాయాతిరిక్తౌ విశేష
విశేష్యభావానహాం వాచకభేద ఇహ నామభేదః, సచ సింహవాక్యఘృతబ్దవ
న్యవాచ్యం భిండాత్, సంఖ్యాభేదోపేక్షనైవ ద్వితీయాదియోగాద్యద్య
స్యాత్, తథాపి మైవమత్ర, బహవ స్తంతవ ఏకః పట ఇతి విభజనాత్, వ్యవ
హృతిరిహాథ క్రియాసిద్ధ్యర్థో వ్యాపారః, పటాద్యథాం తంత్యాదయ ఉపా
దీయంతే, పటాదయస్త్యాచ్చాదనాద్యర్థం, న చ తంత్యాదిమాత్రే పటాదిధీః
పటాదిషు వా తంత్యాదిధీరితి ధిషణాభేదః, ఆకారభేదశ్చ వ్యవస్థితాశ్రయో
వృత్తచతురశ్రత్వాదిః, పూర్వాకాలీనాస్తంత్యాదయః, పటాదయస్తు పశ్చా
ద్భావి న ఇత్యేవంవిధ ఇహ కాలభేదః, ఆదిశబ్దేనకారణభేదాదినంగ్రహాః, అంశు
ప్రభృతయస్తంత్యాదీనాం, పటాదీనాం తు తంత్యాదయ ఇతి నియతోత్ర
కారణభేదః, కార్యభేదశ్చైవం నియత ఏవ, కారణనైవ చ కార్యత్వే కార
కవ్యాపారవైయర్థ్యం స్యాదితి భేదపాతవః, ఏషామన్యధాసిద్ధిమాహ ద్రవ్యాభే
దేపీతి. తు శబ్దో నధారణే, ఉపాదానోపాదేయతయా అవస్థాద్వయవతి ద్రవ్యే
ఘటపటవద్భేదం సాధయితుంనశక్నువంతీత్యర్థః, అత్ర దుస్తరప్రతిబంధ్యభిప్ర
యేణ నిదర్శయతి పత్రతాటంకవదితి. పత్రవ్య హి కుండలితస్య నియతం నా
మాంతరం దృష్టం, సఫలశ్చైవస్థాంతరేణ కారకవ్యాపారః, న హ్యత్రావయవ్యం
తరోత్పత్తిః ఆకుంచనప్రసారణపద్దసంకోచవికాసాదివ్యపి తత్కల్పనాప్రసంగాత్

నోచేదంశంశి నోస్సాన్యత్ప్రహతిరుభయోస్సుశవత్త్వావిహేమాత్ ॥౨౦॥
 శో ॥ ఇథంవృత్త్యాదిఖదోన భవతినచరః క్షణాగౌరవంస్యాత్ ।

నచైకేనావయవేనావయవ్యా భః అసమవాయికాణాసంభవాత్, అవ
 యవావయవసంయోగస్తత్రాసమవాయికారణమితిచెన్నతస్యాన్యార్థత్వాత్
 అన్యథా అంశూనాంతంతువత్ పటాశ్రయత్వమపిస్యాత్ నచతమ్యక్తం,
 ఆరబ్ధికార్యైరవయవైస్తదేవావయవ్యంతరారంభానభ్యుపగమాత్ తత్రహిసప్ర
 తిఘత్వవిరోధాద్భిభేషి. ఏవం సంప్రతిపన్నావస్థాభేదమాత్రానాదరేణద్ర
 వ్యాంతరకల్పనెపితమేవ విరోధంప్రసంజయతినోచేదితి. అంశంశి నోః
 అవయవావయవి నోరిత్యర్థః. ఉక్తప్రసంగే తదభిమతమేవ హేతుమాహ
 ఉభయోరితి ద్వయోద్రవ్యయోరన్యతరస్యవాస్సుశహీనత్వే మిథః ప్రతి
 రోధో నాస్తి ఇహ తు న తథేత్యభిప్రాయోభయోరిత్యుక్తం. అవయ
 వావయవినోరైకత్ర వృత్తినాస్త్రితి చైత్ సమవాయుదైశ్చేక్యాభావేపి సంయో
 గిదైశ్చేక్యమంగీకరోషి. తత్ర కథం తంత్రవస్తజ్జనభః ప్రదేశే పటసంయోగః,
 మా భూదితి చైత్ మూతామూతాసంయోగవిలోపప్రసంగః, మెరుమంద
 రాదీనామవ్యవిభక్తాకాశప్రదేశవృత్తావవిరోధస్యాత్, నీరక్షీరాదిమేళనైకా
 నాతా. హంతస్వసిద్ధాంతంప్రస్తుత్య పృచ్ఛసి. ఏతేన భూమాపున్వజ్జతి
 నిమజ్జతీత్యాది సిద్ధనిదేశనమపినిహతం. తస్మాదవయవావయవివ్యతిరిక్తవిషయ
 ఏవ సప్రతిఘత్వవిరోధవ్యవస్థాపనమపి నిమూలమితి ॥ ౨౦ ॥

పరపక్షే ప్రసంజితానాం దోషాణామభావాత్సవక్ష్యత్యస్య సమ్యక్త్వ
 మాహ ఇథమితి. ఇథం అవస్థాభేదమాత్రేణ నివాహే సతీత్యర్థః యద్వా
 త్వోక్ష్యవదితి. ఉక్తస్సప్రతిఘత్వ విరోధ ఇహ వృత్తేః ఖేదః, అవయవేషు
 వృత్త్యనుపపత్తివా, యది ప్రత్యవయవమవిభాగేనావయవీవర్తతే తదై
 కావయవదేశనైవ్యవయవ్యుపలభ్యేత జాతిరివ ప్రత్యాధారం. అథ విభజ్య,
 అవయవాది రిక్తాంశభేదేనానవస్థాపాతః, బలవత్ప్రమాణోపసీతే క్థే సంప్రతి
 పన్నవత్ వృత్త్యనుపపత్తివిలీయత ఇతి చెన్న ప్రమాణబలస్యాత్ర నిరస్త
 త్వాత్, ఆదిశబ్దేనోత్పత్తినాశానుపపత్తిస్సంగృహ్యతే, తథా హి పృథు
 త్తరపట నిమూలప్రక్రమే ద్వితంతుకాదిపటపక్షిగుత్పద్యతే న వా, న చెద్భు
 ధ్విశబ్దాంతరాదిరవస్థాభేదాదేవేతి సిద్ధంస్యాత్, ఉత్పద్యతే చైత్ త్రితంతుకా

నాన్యత్వం నామసంఖ్యావ్యవహృతిధిషణాకారకాలాదిభేదైః ॥

ద్రవ్యాభేదోపపత్తాంతరత ఇహతుతే పత్రతాటంకవత్సన్యః

వావయవలంబనప్రసంగాత్, సంఘాతనాదినస్తు యథాహం ప్రతిబంధాంతే
అలంబనోపపత్తిః, కార్యగురుత్వోత్పత్తౌ కారణగురుత్వం నశ్యతీతి చెన్న, అప
ద్ధాంతాత్, రూపాదిష్యపి తథాత్వప్రసంగాత్. అథ కార్యగురుత్వస్యాతిమ
త్వాత్ సూక్ష్మం పతనవైషమ్యం దుగ్రహమితి తదపి న, మాంధ్యకారణాద్భి
కల్పకాసంభవాచ్చ. అత స్తంతుతత్కార్యపటసముదాయోన్మానే పటద్వయే
న్మాన ఇవ గురుత్వాంతరకార్యం దుస్త్యజం, ఆదిశబ్దేన ద్రవత్వగంధాదీ
గ్రహః, స్వకార్యం తదుచితం కార్యమిత్యర్థః, తథాప్యనన్యధాసిద్ధ
కథామ్నా భేదసిద్ధౌ గురుత్వాంతరకార్యాదేశానంకధంచితనన్యతరప్రతిబం
నయమిత్యభిప్రాయేణ శంకమానంప్రత్యాహ నాన్యత్వమితి. యద్యపి నామభేద
భేదా వధాభేదాభేదయోరప్రయోజకౌ, తథాపి పర్యాయాతిరిక్తో విశేష
విశేష్యభావానహం వాచకభేద ఇహ నామభేదః, సచ సింహవ్యాఘ్రశబ్దవే
స్వవాచ్యం భిండాత్, సంఖ్యాభేదోపైకస్యైవ ద్వితీయాదియోగాద్యద్య
స్యాత్, తథాపి మైవమత్ర, బహవస్తంతవ ఏకః పట ఇతి విభజనాత్, వ్యవ
హృతిరిహంథ క్రియాసిద్ధ్యర్థో వ్యాపారః, పటాద్యభావం తంత్యాదయ ఉపా
దీయంతే, పటాదయస్త్యాచ్చాదనాద్యభావం, న చ తంత్యాదిమాత్రే పటాదిధి
పటాదిషు వా తంత్యాదిధీరితి ధిషణాభేదః, ఆకారభేదశ్చ వ్యవస్థితాశ్రయో
వృత్తచతురశ్రత్వాదిః, పూర్వాకాలీనాస్తంత్యాదయః, పటాదయస్తు పశ్చా
ద్భావిన ఇత్యేనంవిధ ఇహ కాలభేదః, ఆదిశబ్దేనకారణభేదాదినంగ్రహః, అంశు
ప్రభృతయస్తంత్యాదీనాం, పటాదీనాం తు తంత్యాదయ ఇతి నియతోత్ర
కారణభేదః, కార్యభేదశ్చైవం నియత ఏవ, కారణస్యైవ చ కార్యత్వే కార
కవ్యాపారవైయర్థ్యం స్యాదితి భేదపాతవః, ఏషామన్యధాసిద్ధిమాహ ద్రవ్యాభే
దేపీతి. తు శబ్దో నధారణే, ఉపాదానోపాదేయతయా అవస్థాద్వయవతి ద్రవ్యే
ఘటపటవద్భేదం సాధయితుంనశక్నువంతీత్యర్థః, అత్ర దుస్తరప్రతిబంధ్యభిప్ర
యేణ నిదేశాయతి పత్రతాటంకవదితి. పత్రవ్య హి కుండలితస్య నియతం నా
మాంతరం దృష్టం, సఫలశ్చైవస్థాంతరేణ కారకవ్యాపారః, న హ్యత్రావయవ్యం
తరోత్పత్తిః ఆకుంచనప్రసారణపద్దసంకోచవికాసాదిష్యపి తత్కల్పనాప్రసంగాత్

దేశాధిక్యం సమతేష్వణుమనహితః స్థూలధీబాధశంకా ।

శీతం హి పత్రే తాటంకనిష్పతౌ ఏకస్యావయవస్యానారంభకత్వం, అత
స్తవైవ తత్ర పటధీబాధః, ఏకస్యారంభకత్వే అతిప్రసంగోపి తవైవ, స్యా
దెతత్, అవయవినమనభ్యుపగచ్ఛతామంతతః పర్వతాదయోపి పరమాణవ
ఏవ సంహతాస్సృః, తే న ప్రత్యక్షాః, అతః “సర్వాగ్రహణ మవయ
వ్యసిద్ధేః” ఇత్యక్షపాదోక్తమనతిక్రమణీయం స్యాత్, స్థూలద్రవ్యాభావే
చాణుసంహతౌ స్థూలత్వాభ్యాసోపి న సిద్ధౌదితి, తత్రాహ దేశాధిక్యమితి,
అయం భావః - స్థూలధీరితి, అవయవిధీవాణ, పరిమాణవిశేషధీవాణ, ప్రత్యక్ష
యోగ్యత్వధీవాణ, ప్రత్యేకదేశాదధికదేశస్వధీవాణ, నాద్యః తదిభావప్రస
త్తేరిష్ట ప్రసంగాత్, న ద్వితీయః సంహతేరేవ అవయవినత్పరిమాణాంతరస్య
సృష్టుప్రపత్తేః; అణుష్టేవ కిథం విరుద్ధం స్థూలత్వం స్యాదితిచేదేక
త్వాద్యాశ్రయేష్టేవ కథం ద్విత్వాదికిమిచ్ఛసి, అపేక్షాబుద్ధిసంగృహీతా
న్యానుబంధసామర్థ్యాదితిచేదన్యథ్య నపేక్షసంభేదసామర్థ్యాదేవ పరిమా
ణాంతరముపి పశ్యంతి భవంతిః. న ద్వితీయః, ఏకస్యా ప్రత్యక్షత్వేపి సము
దాయవశాద్భృశ్యత్వోపపత్తేః, యన్తేజఃస్వ గమీయనః రశమిమాదెరకళా
నెపి సంహతానాం గృశ్యత్వం, ఏకస్యానిభృశ్యత్వే నశః నాద్యోగ్యత్వమ
స్తీతి చేత్ అణునానుపి ప్రస రణుమాద్రుమాసాంబాం సామగ్రిరంభ దే
తస్తేవ స్యాత్. న చతుర్థః నూనాదిగాశిషు సంహానిశ్శేదరే-శాంతిమన్య
దృష్టేః, నను తత్తత్పరిమాణావయవిగ్రవ్యాభావే తత్ప్రయిక్తి దేశమ్యానా
ధికత్వం దుర్వి-గాపం స్యాత్, స్థూలం న హ్యవయవినమనానుభవేవ దేశాభ
క్త్యాదినూపణం, సురభిత్వగంధత్వదగివ సుబంధిమ్యానాధి భావేనాపి
తదుపపత్తేః, ప్రత్యేక్షునైవమితిచేన్న, ద్వితీయోద్వితీకే ప్రావణ్యేనః సంయు
క్తాణు ద్వయస్య ప్రత్యేకదేశాగ్రహణే ల్యవశ్యంభావం. అన్యథాసర్వా
పరమాణునాం సమానదేశ స్వ ప్రాసక్తిదోషప్రసంగాత్. ద్వితీయకాంతర
పరిచ్ఛిన్నస్య దేశ ఇతి చేన్న, సహస్పర్శ్యయోగూత్, అన్యథా పరిచ్ఛిన్నా
సిద్ధేః. సమనాయనిస్సంయోగి నా ఏ దిశ స్యాభావే కిం చిత్ ప్రత్యాధిక్య
మితిచేన్న, ఆకాశాద్యంతభదన తదుపపత్తేః. కథం విరుద్ధమవస్యంతి భా
ఇతిచేత్, అన్యథం పృష్ఠ, కణాశిషు అభ్యుపగచ్ఛతామనతిక్రమణీయం స్యాత్

సంసర్గాదేవిశేషాదవయవి పరిషద్రాశివన్యాదివాదః॥

౨౧॥

నానాశ్రోత్రాణి కల్పయసి, భేర్యాదిశబ్దేషు శ్రూయమాణేషు తరంగవృత్త్యా తత్త్విదనంతరదేశేషు శబ్దాత్పత్తిం సాధయసి, వెణురంద్రాది విశేషభాగాశ్చ ప్రసిద్ధాః, ఆకాశాదెరప్రత్యక్షత్వాత్త్వంశతారతమ్యం దుగ్రహమితి చెన్న ప్రత్యక్షాకాశవాదినం ప్రతి సాత్వసిద్ధిః, త్వయాపిమాషాదవయవి మోమహి ధరస్య అధికదేశత్వం గృహ్యతే ఆలోకమండలాంశ భేదైస్తత్ర దేశాధిక్య మితి చెన్న, ఆలోకస్యాపి సభసి న్యూనాధిక దేశవృత్తిత్వ దృష్టిః. పరిమాణాధిక్యమాత్రమేవ పవనతాదిషు గృహ్యత ఇతిచెదగృహ్యమాణమపి దేశాధిక్యం తత్రాస్తి న వాలస్తి చెత్సంఘాతేపి కశ్చేద్యావకాశః, న చెత్తత్తదై శేషు చతుః ప్రసరాదినిరోధకత్వం నస్యాత్, అన్యథా అబ్బదేశవర్తనస్స వేత్ర నిరోధకత్వప్రసంగాత్, అతః పరస్పరానాక్రాంత దేశావప్త్యంభేన సంహన్యమానెషు త్రసరేణుషు సుగ్రహమేవ దేశాధిక్యం దేశస్త్ర ఆలోకా కాశాదియః కశ్చేద్యధాయోగ్యమస్తు, అతపవ, ప్రధానాభావాదణుషు ఘోల్యారోపోపి న స్యాదితిచోద్యమపి నిస్తీర్ణం. తథాపి యది సంస్పృష్టా స్తంతవ ఏవ పటస్తత స్తంతురాశిమాత్రేపి పటధీస్స్యాదిత్యత్రాహ సంసర్గా దేరితి. న హి త్వయాపి తంతుసంసర్గామాత్రం పటస్యాసమవాయికారణ మిష్యతే, తథాసతి కుండిదాదివ్యాపారనైరపేక్ష్య ప్రసంగాత్, అతో యా దృశాత్సంసర్గావిశేషాదవయవీతవోత్పన్నతే తాదృశసంసర్గావిశిష్టా స్తంతవః పట ఇతి క్వాతి ప్రసంగః. ఆదిశబ్దేన సంసర్గిద్రవ్యాణి దేశకాలౌ చ గృహ్యంతే, ద్వితీయేన త్వాదిశబ్దేన యూథపజ్జీమండలసేనాపూర్ణ పూర్ణ చతురశ్రాది సంగ్రహః, పరిషదాద్యపాదానం దృష్టాంతార్థం మత్స్వర్గీయమపి శూరవతీ సానెతి వత్ ప్రత్యేకసముదాయభేదవివక్షయా స్యాదితి.

శ్లో॥ భిన్నానామేవ సంశ్లేషే సంఘాతైక్యానుసారతః। సంయుక్తౌ ద్వావితి ప్రఖ్యా రాశిద్విత్యనయాద్భవేత్ । మహత్త్వైకత్వయుక్తత్వ ప్రభృతైరపిరా శివత్ । సంయుక్తద్రవ్యనిష్ఠత్వా న్నసంయోగే ప్రసంజనం । ఘనత్వశ్యామ తాదీనాం వనై కాధికరణ్యతః । న స్యాద్బృక్షబహుత్వాదేఘనత్వా ద్యైవి శేషణం ॥ తంతవస్సితరక్తాద్యః పటచిత్రానుయాయినః । అవయవ్యనపేక్షత్వం చూర్ణసంహతిచిత్రవత్ ॥ రూపాదీనామచిత్రేపి వదన్వైషమ్యద

సో॥ ద్రవ్యైక్యంప్రత్యభిజ్ఞా ప్రథయతిపరిమిత్యంతరేన్యాప్రతీతేః ।

శకనం । అపహ్నువీతవైయాత్యాప్తపుష్పాదెరదశకనం ॥ యాచాసాధారణా
కృష్ట్యారుపపత్తిరసూత్ర్యత । తాదృశ్చతావయవ్యభేద సంఘాతేసాభవిష్యతి॥
గాధావయవసంశ్లేషరహితేవయవిన్యసి । ధారణాకర్మణేనస్తస్తథాచాభ్యు
పగచ్ఛసి ॥ ధారణాకర్మణేచాత్రధృతాకృష్టానుబంధతః । దృఢావయవసం
శ్లేషరహితేవయవిన్యసి ॥ అంశాంతరేషుతేష్టాకం సిద్ధజతుగృహీతవత్ ।
తృణోపలాదిజతుసంగృహీతంయదుదాహృతం ॥ తత్రావ్యవయవీనైః కశ్చిజ్జ
తుతృణాదిషు ॥ పాశాద్వైరపిపశ్వాదేధారణాకర్మణేక్షమే । కింతత్రపశు
పాశాదిష్యవయవ్యభ్యుపేయతే॥సంగ్రహప్రభవంచాత్రధారణాద్యనుభాష్యతు ।
పక్షిలస్తవృతస్థోవా నోత్తరంసమ్యగబ్రవీత్ ॥ ఆరబ్ధకార్యైరారంభో మిథస్సప్ర
తిఘత్వతః । న్యాయవాతికటీకాదౌ క్షిప్తస్సమ్మతిరత్రనః ॥ ప్రత్యక్షాతీంద్రి
యోపాత్తే ప్రత్యక్షత్వంచదుర్భణం । చాతుషాచాతుషద్రవ్య సంయోగేచా
తుషత్వవత్ । ముధాచోదాహృతంకైశ్చిద్ధిమవత్పరమాణుకం । టీకాకారస్తు
తత్రాహ సూక్ష్మద్రవ్యోపలక్షణం । విశేషానుపలంభేపి రాశ్యైకత్వమతియే
ధా । వృక్షాదిష్యపితద్వత్స్య దృఢాదృష్టివ్యవస్థితేః । ఏకదేశేసమస్తైచ
వృక్షలక్షణసంభవే । వృక్షధీరుపపద్యత సంగ్రహోచ్ఛాప్తధజ్జుతిః । సర్వా
గ్రహణమవయవ్యసిద్ధిరితిసూత్రయే ॥ ప్రత్యక్షవ్యతిరిక్తాస్తక్ష్మప్రిదౌఘృపరా
హతేః । సేనావనవదిత్యాదా వప్రత్యక్షాణుసూత్రణం । త్రసరేణ్వపధిస్థాణు
స్థాపకేషునశోభతే॥౨౦॥

ఏవం తంతుపటాదీనాంభేదేబాధకం తత్సాధకానామన్యధాసిద్ధత్వం
చోక్తం తథాప్యభేదే కింప్రమాణ మితి వదంతం ప్రతిస్థిరత్వే ప్రమాణమే
వాత్ర ప్రమాణమిత్యాహ ద్రవ్యైక్యమితి. పరిమిత్యంతరే, సత్యపీతి శేషః
ఇదంచ భేదసాధకానాముపలక్షణం యథా ప్రసారితస్యాకుంచితస్య దీ
ర్ఘుత్వహస్వత్వే యథాచ ఘనీకృతస్య విరళీకృతస్యచ తూలపిండ
స్యాల్పత్వవిఫులత్వే దృశ్యేతే, ఏవం వృత్తచతురశ్రత్వాదివిశేషే దృష్టేపి
స్యాత్, కుతః అన్యాప్రతీతేః ద్రవ్యాంతరస్యా దశకనాదిత్యభేదః, అన్యథా
సర్వాత్ర యత్కించి దవస్థాభేదమాత్రేపి ద్రవ్య భేదో దృశ్యత ఇతి ధృష్టవా
దేకా ప్రత్యుక్తిః పద్మసంకోచ ఏకాసాదిషు చద్రవ్యాంతరాభావో న్యాయ

అంశూతగ్రహక్షయ్యాదిక్షమమపి చతతోరాశివత్ స్థూలమేకం ||

నూచెదశ్రాంతచండానిలజలధిధునీదంతిదావానలాదై వ్యః |

క్రోణీయంక్షుద్యమానాక్షణమపి చరమామణ్యవస్థాంనజహ్యత్ || ౨౨ ||

వార్తి కటికాయా ముక్తః కించాంత్యా వయః త్వం పటాదీనా మిష్యతే తైర
నై తైరచ్ఛిన్నావయవై రేక పటాది నిర్మాణే అవయవ్యంతరముత్పద్యతే
నవా, పూర్వత్ర తేషా మంత్యావయవిత్వ వ్యాఘాతః, ఉత్తరత్ర తంత్యాదిభి
రపితథాస్యాత్, అవిశేషాత్. అన్యస్త హ్యంత్యావయవీ భవత్స్వతి చెన్ను
సర్వత్రైవంకస్య చిత్కార్యస్య సహకారి భేదై స్సంభవాత్. సంతిచాస్త
దాద్యశక్య స్రష్టారఃకేచిత్, అంతత ఈశ్వరశ్చ, కించయోసా గోపురాది
రంత్యావయవీ తత్రయదికశ్చిత్సుధాభిరవయవాంతరం సంఘటయేత్ తదా
తత్పూర్వం గోపురంతిష్ఠతి నశ్యతివా, పూర్వత్రకథమంత్యః, ఉత్తరత్రా
నన్యధాసిద్ధోపలంభః పరోధః వాశకారణా భావే నాశానుపపత్తిః. అపిచ
తూలపిండమధ్యస్థమంశుం యదికశ్చిత్సుచ్యాపకషేత్, తదాతస్య పరి
మాణ ప్రాసోనదృశ్యతే, నచతస్యనాశః, అథాపితత్రతేనాశఃకల్ప్యః, అసమ
వాయినాశాత్ సమవాయవిగమాచ్చ. సంమాతవాదేత్వవయవోత్కృష్టా
పకషవాదమాత్రాన్న కించద్భివ్య ముత్పద్యతే, నశ్యతివా, కేవల
మాషాదిరాశిష్టవ ఉపచయాపచయమాత్రమేవ. అతోయధోపలంభం
సంఘాత పక్ష ఏవసాధీయా నిత్యాహ అంశూతగ్రహేతి. ఆదిశబ్దేనాం
శపిదారణసంధానై గృహ్యతే, యది క్వాచిత్కావయవ భేదమా
త్రాత్ పూర్వద్రవ్యనిష్పత్తిరవయవ్యంతరోత్పత్తిస్సాన్యత్ తత్రానిష్టమాహ
నూచెదితి అవ్యవస్థితేషు ప్రదేశభేదేషుతై స్తైభేదకై రణుద్వయవిఘట
నెద్వ్యణుకవినాశాదిక్రమేణ మహాపుధివీపర్యంతనాశేసతి అవస్థితసం
యోగైరపి పునస్తదారంభావసరోనసెత్సతి, తదేతత్సముద్రాదిముక్తైము
త్యసిద్ధం. యదప్యేవంకల్ప్యతే ద్వాభ్యామేవాణుభ్యామాద్యంకార్య ద్రవ్య
మారభ్యతే, ఏకస్యానారంభకత్వాత్, అసమవాయుపిరహాత్, సంయోగో
హి నస్వేనస్వస్య, బహుభిరారబ్ధత్వే మహత్త్వప్రసంగేన ప్రత్యక్షత్వాపా
తాత్, బహ్వరబ్ధస్యాప్యణుత్వే తిప్రసంగః, తత్పరిమాణంచ అవయవసం
ఖ్యావిశేషేణ, అవయవమహత్త్వప్రచయయోరసంభవాత్, నిత్యపరిమాణస్యా

శ్లో॥ సంఘాతోనైకభూతైరపి భవతియథాహ్యైకభూతస్యభావైః।

దేహోదిఃపంచభూతాత్మక ఇతినిగమాద్యక్తిభిశ్చప్రసిద్ధం॥

నత్వేవంసంకరస్సాన్వద్వ్య వహృతినియమసూత్రితస్తారతమ్యాత్ ।

నారంభకత్వాత్, స్వాతిశయ పరిమాణారాంభకత్వనియమేనాణుతరపరిమాణారంభకత్వ ప్రసంగాచ్చ. సాచద్విత్వసంఖ్యా, సవజ్ఞాపేక్షాబుద్ధిజన్యా తద్విదానాశకాభావేపి కార్యత్వాదనిత్యా । ఏవంత్రిభిరేవద్వ్యణుకైస్త్రినరేణ్వారంభః, తావత్తేవ మహత్త్వలాభాత్, ద్వాభ్యామారంభేత్వవయవప్రచయమహత్త్వరూపకారణాంతరాభావేన మహత్త్వానుత్పత్తావదృశ్యత్వప్రసంగాత్, సచత్రసరేణురప్రత్యక్షావయవతద్రూపాపి స్వయంప్రత్యక్షః ప్రత్యక్షరూపశ్చ । యద్వాన్యరూపారోపేణాలాచ్యతే యథాహేవాదయనః “దృశ్యమేవహ్యేలోకరూపమారోప్య పింజరస్త్రినరేణుశ్చలోచ్యత” ఇతి. ఉత్తరావయవినాంతు అనియతసంఖ్యైరారంభః, భావరూపస్య సవస్య సమవాయ్యసమవాయినిమిత్తసాపేక్షత్వేత్వేపి ప్రధ్వంసస్తునిమిత్తమాత్రజన్యః ఇత్యాది, ఏతాదృశం కల్పనాజాతం నవిద్యావృద్ధాబహుమన్యంతే, తథాచ సూత్రం, అపరిగ్రహాచ్ఛత్యం తమనపేక్షేతి (౨౨) (అవయవివాదభంగః)

యాచాన్యాకల్పనా శరీరాదిషు పృథివ్యాద్యనైకభూత సద్భావేష్యైకమేవభూతముపాదానమన్యత్ సంసర్గమాత్రమితి, తామపి నిరస్యతి సంఘాత ఇతి. అవయవి సద్భావేహ్యైక ప్రకృతిత్వం నియంతవ్యం నవాత్వయా, సంఘాతవాదేతుయథాదశశనం సవజ్ఞముపాదానం, నచవిజాతీయానాం సంహతినాస్తి దృష్ట విరోధాత్, యుష్మత్సిద్ధాంతవిరోధాచ్చ, అన్యథాకథంతైజసత్వాభిమతే కాంచనాదౌగురుత్వాది క్లీప్తిః, కించ “త్రివృత్కరణం నామరూపవ్యాకరణార్థం” చతుర్విధాహారమయంశరీరం “ఇతిచగర్భోపనిషత్” “పంచభూతాత్మకంవపుః” ఇత్యాదిచక్షుర్యతే తదిదమాహదేహోదిరితి. యథావిజాతీయవృక్షపౌతవ్యతిషక్తోవచయే వృక్షైకత్వధీః, ఏవమేకస్మిన్ననైకభూతారభే విరుద్ధజాతినమావేశగంధోపిసస్యాదిత్యాహ నత్వితి. ఏవంశబ్ద ఉక్తహేతుపరోవా, అపూర్వద్రవ్యా నుత్పాదాదిత్యభ్యః, తదుత్పాదేపి నజాతినంకర ఇత్యాశయః, నరసింహాదిన్యాయేనోభయవిలక్షణావయవ్యుత్పత్తి సంభవాత్. కల్ప్యతేచయుష్మాభిశ్చిత్రం రూపాంతరం, ఏతేనతజ్ఞాతీయోపాత్తం

దేహాదాయనభూతాంతరయుజిభవతో భౌమతాదివ్యవస్థా॥ ౨౩
 స్తో॥ సంతి ప్రాగవ్యవస్థాస్సదితరకరణాప్రాప్తనిష్పత్యదృష్టైః ।

కథమతజ్ఞాతీయమిత్యపిప్రత్యుక్తం. తంత్యాదిజాతీయైరతంత్యాదిజాతీయో
 త్వత్వభ్యుపగమాచ్చ. భవతువా పృథివీత్వతోయత్వాదీనామేకత్ర సమా
 వెశః తథాపికాహానిః, పరస్పరపరిహార్యపాధిద్వయసమావేశన్యాయేన
 దశానాదశానాభ్యామేవ సర్వాతిప్రసంగశాంతేః । ననుపాంచభౌతికేషు
 కథమేకభూతశబ్దస్తత్తదర్థక్రియానియమశ్చ, వశేతోహి భవద్భిరేవభూతాం
 తరోపప్తభేద్వపి దేహాదిషు పాధివాప్యాదివిభాగః, కథంచమంత్రార్థవా
 దేషు పృథివీశరీరమిత్యాది విశేషవ్యవదేశ ఇత్యత్రాహ వ్యవహృతీతి. సూత్రి
 తోహ్యసా “వై శేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః” ఇతి “త్ర్యాత్త కత్వాత్తుభూ
 యస్త్యాదితిచ” అత్రప్రతిబంధింప్రథయతి దేహాదావీతి, యే నెతితారతమ్యపరా
 మశాః, తవాప్యనారభ్యావయవికేషు విజాతీయరాశిషు భూయసావ్యవహారో
 లోక సిద్ధస్సంమంతవ్యః, విజాతీయదారుశిలాద్యారభ్యేషుచ ఖట్వాగోపురా
 దిషు కించిజ్ఞాతీయత్వనియమః । తత్రావయవ్యనారంభే సర్వాత్రైవమస్త
 మ్మతసిద్ధిః.

విభాగాదవిభాగాచ్చ భూతభౌతికభేదభిః ।

సత్యేవయదివాద్రవ్యేసిద్ధసాధ్య దశాద్వయాత్ ॥

ఏకత్వంచబహుత్వంచ మృత్పిండకరకాదివత్ ।

సమష్టివ్యష్టినీత్యైవ త్రిగుణైవదతిశ్రుతిః॥

ఈదృక్సతాగర్యవాదశ్చ వైదికైఃపరిగృహ్యతే ।

ద్రవ్యస్యపూర్వాసిద్ధస్య సాధ్యావస్థావిశేషతః॥

ననుయదిపూర్వానిత్యంసద్ద్రవ్యం, తతగ్రంథంసాంఖ్యమతముష్ణుతః కా
 ర్యంస్యాత్, యాత్వాగంతుక్యవస్థా, సానప్రాక్సతీ. అతః కథం సతాగర్య
 వదనం (వాదం) బ్రూథ, ఇత్థంప్రాక్సదేవద్రవ్యమవస్థాంతరవిశిష్టవేషణ
 కార్యం, తదైవలోక వేదవ్యవహారికీతితి॥ ౨౩॥ (దేహాదేఃపాంచభౌతికత్వం)

ఈదృశసతాగర్యవాదమ సహమానస్యసాంఖ్యస్యనిత్యైకాంతవాదని
 యతాప్రయోగానన్వాహ సంతీతి. ద్రవ్యపక్షీకారే అష్టాప్రతి సిద్ధసా
 ధ్యతా, అతోవస్థాఇత్యుక్తం, యదాహుసాంఖ్యాః.

శక్తాశక్తప్రభేదాదిభిరపియది న స్వోచితా తాగ్ర్యదృష్టైః ॥

“అసదకరణాదుపాదానగ్రహణాత్ సవసంభవాభావాత్ ।

శక్తస్యశక్యకరణాత్ కారణభావాచ్చ సతాగ్ర్యం” ఇతి

తత్రాయం సదితరకరణాదృష్టైరిత్యేకోహేతుః, అప్రాప్తనిష్పత్త్యదృష్టైరితిద్వితీయః, సదితరశబ్దేనప్రాగసత్త్వమిహవివక్షితం, నహ్యసంభవుషాదిక్రియేత, మాభూన్నిత్యాసతఃకరణం, అత్రప్రాగసత్త్వమాత్రమితిచెన్న, తద్వదేవకదాచిదసతస్సవదైవాసత్త్వాపాతాత్, నచాసతఃకదాచిత్ సత్త్వాపత్తిః, విరోధాత్, నహిచచ్ఛక్తైః కదాచిదపిజడత్వం జడస్యవా చిత్త్వం, ఏవంయద్యతోన్యత్ నతత్సవకం కదాచిదపితత్సాప్యత్, ప్రమాణాదేరపి కదాచిదప్రమాణత్వప్రసంగాత్, నచాతీతాదేవతమానతాదిరీశ్వరేణాపి సునిష్పదః, అసత్త్వం సత్త్వంచవస్తుమోవస్థేతిచెత్ వస్తునస్తహ్యకానాదితైవ, నచసన్నివలసన్ ఘటఃప్రాగుపలభ్యతే, అష్టాకం త్వవ్యక్తావస్థయానుపలభ్యరపుక్తా, నహ్యసన్ఘటాదినన్ఘటాదిరితితుకస్య చిద్వచనం బాలప్రతారణం, అభావప్రతియోగివచనేవివక్షితేత విరుద్ధోక్తైః, అభావమాత్రవివక్షాయాంవిరోధాదితి. ఉపాదానగ్రహణాదిత్యనెన వివక్షితంహేతుం వ్యతిరేకేణవ్యసక్తి, అప్రాప్తనిష్పత్త్యదృష్టైరితి. నహి ఘటాదికార్యమప్రాప్తైరన్యత్రదండచక్రాదిభిస్తస్యాత్పత్తిః, తంత్యాదిభిర్వాపటాదైః, అతోవగమ్యతే స్వకార్యంప్రాప్తైరేవ నిమిత్తైరుపాదానైశ్చ స్వసాధ్యసాధనమితి, ప్రాప్తిశ్చద్వినిష్కేతీసాధ్యసాధిపి సాధనవత్సూచకభావిత్యాత్ సదేవసాధ్యమితి. శక్తస్య శక్యకరణాదిత్యుక్తహేత్వభిప్రాయేణశక్తాశక్తప్రభేదవచనం, అసతోప్యప్రాప్తసాధిపిస్సృష్టిః హేతుశక్తినియమాత్ స్యాదిత్యస్యాత్తరమేతత్, అయంభావః యదికారణేష్వసత్తదప్రాప్తంచకార్యముత్పద్యతే తదాతిలభ్యపవత్రైలంకిముత్పద్యతేనసికతాదిభ్యః, శక్తాశక్తప్రభేదాదితిచెత్ సిద్ధంనస్సమీహితం, తిలానాంత్రైలోత్పాదనశక్తిహిన్తదగ్రహణత్వమేవ, అన్యాదశ్చనాత్, తదశక్తిశ్చసికతానాంతదభావః, తథాసతి తద్వతస్తన్నిష్పత్తైః ప్రాగపితస్సిద్ధిరనివార్యేతి. ఆదిశబ్దేన కారణభావాత్ సర్వసంభవాభావాదితిహేతుద్వయగ్రహణం, కారణభావాత్ కార్యస్యకారణత్వకత్వాదిత్యధః, ప్రాగేవ సతికారణేకథంతదా తదభిన్నంకార్యమసద్భవేత్. నన్వస్తుప్రాగ సదేవకార్యం, మాచభూవహేతు ప్రాప్తితద్వృత్తితదైక్యాని

తథాపికస్య చిదేవకంచి తాగర్హమిత్యత్ర సర్వసంభవాభావాదితి ప్రసంగతద్విత్యం
 ర్యయాభ్యాం ప్రత్యుక్తిః, తథాహి యది ప్రాగసత్ హేతుభిరప్రాప్తం హేతువ్య
 త్తతాదాత్మ్యరహితంచ తతఉత్పద్యతే, సర్వస్తాత్సర్వసంభవస్యాత్, న చా
 సావస్తీతి పంచానామప్యాభాసత్వాభిప్రాయేణ ప్రతిపత్తి నేతి. తత్ర ప్రథమస్య ప్ర
 తిత్తే హేతుః కార్యదృష్టేరితి, శేషాణాం తు స ఏవ సోఽచితాదితి విశేషితః, న తా
 వ తాగర్హమితికి మపిన దృష్టం, సర్వలోకవేదవిరోధాత్, వ్యక్తిసాధనస్యాపి నిరా
 శ్రయత్వప్రసంగాచ్చ, న చ దృష్టమపిన సత్యం, మాధ్యమికాది మతానాం నిరాకరి
 వ్యమాణత్వాత్, న చ సత్యమపిన కారణాద్వ్యతిరేకేణ గృహ్యతే, ఉక్తోత్తరత్వా
 త్, ప్రకృతివికృతీత్యాదివిభాగభంగప్రసంగాచ్చ, అతః కారణాద్భిన్నత్వేన దృ
 ష్టంకార్యం తేనాకారణపూర్వం నాసీదతిత్వమైవాకామేనాపీస్వీకర్తవ్యం,
 న హి ఘటాకారేణ నిష్పన్నస్య పునరపిదండాదివ్యాపారనిష్పద్యత్వమస్తి, కిం
 చకార్యవ్యంగ్యశబ్దౌచవ్యవస్థితవిషయాలోకేదృష్టౌ, కారకవ్యంజకభేదశ్చ, కా
 రకం సమగ్రమప్యేక ముత్పాదయతి, వ్యంజకం తు సహకారి సంపన్నం సమా
 నేంద్రియగ్రాహ్యేణ సమానదేశస్థానితాదృశాని సర్వాణ్యపివ్యనక్తి, తదత్ర
 ఘటాదివ్యక్తిసామన్వేయ తద్వత్పృష్టిండగతానాం కరకాదీనామపివ్యక్తిసాన్వ
 త్, వ్యంజకత్వేసిద్ధేహ్యవాంతరవ్యంగ్యభేద ప్రతినియతవ్యంజకభేద వ్యవస్థాన్
 ప్తిః, నచేవ తథా, ఆగంతుకాభావేచ పురుషవత్ ప్రకృతిరపి తే నిర్వాహపారైవ
 స్యాత్, తథాచ గతం సృష్టిప్రళయాదివాదైస్సిద్ధాంతసృష్ట్యాదిభిశ్చ, కించ స తాగ
 ర్యమితి కార్యస్య సత్త్వమాత్రేనాధ్యేసిద్ధసాధ్యతా, కారకవ్యాపారాత్ప్రాగపి స
 దితి సాధ్యేకార్యస్య కారకవ్యాపారస్య ప్రాగసత్వమంగీకృతం స్యాత్, అసదకర
 ణాత్ శక్తస్య శక్యకరణాదితి హేతోర్వశ్చ కరణశబ్దేనాపూర్వోత్పాదనే వివక్షి
 తే స్వవచనవ్యాఘాతః, వ్యక్తివివక్షాయాం తు వ్యభిచారమానత్వాత్ప్రాగపి సదితి
 స్యాత్, తదా అన్యతరాసిద్ధో హేతుః, నను సతోభివ్యక్తాఘట తైలతండులాది
 నిదశానమస్తి, అసత ఉత్పతానకించిదితిచేత్ కిమతః, న హి నిదశానమేవ ప్ర
 మాణం, హేతునైష్ఫల్యప్రసంగాత్, న చ నిదశానాభావో బాధకః, సర్వత్ర
 ప్రతినియతస్వభావలోపప్రసంగాత్, అపిచ అసదకరణాదిత్యత్ర కార్యస్య ప్రాక్స
 త్వైక్రియమాణత్వాదిత్యేవ హేతుస్యాత్, తథాచ ప్రతిజ్ఞాహేతువిరోధః, విష
 ట్వాత్ ఖపుష్పదేః, సపత్యాచ్చ సర్వస్తాత్, వ్యావృత్తత్వేన హేతోరసాధా
 రణత్వప్రసంగశ్చ, భావత్వేన తు ప్రాక్సత్త్వం సాధయామభిచేత్, తదాపి ప్ర

త్యక్షవిరోధః, అన్యథా నిత్యాసతోపి కుతశ్చిన్నిత్యసత్త్వసాధననివారకాభావాత్, అసతస్సత్త్వాపాదన మశక్యమిత్యుక్త మితిచెన్న, అత్యంతాసత్త్వేవివక్షితే కాద్యేషు తదభావాత్, ప్రాగసత్త్వేతు సృష్ట్యనుగుణవ్యవేష తద్విరుద్ధత్వోపన్యాసాత్.

ప్రాగసత్త్వచ్ఛేదవన్యాత్ సచ్ఛనిత్యం సదిత్యసత్.

అయథాదృష్టినిజైతు రశేషాభీష్టవిప్లవాత్.

అన్యోపిఘటవాణికాలః కాలత్వాదితివాదినః.

పక్షదృష్టాంతబాధాదిప్రసంగః ప్రణీధీయతాం॥

యచ్ఛ కారకాణాం కార్యం ప్రాప్తానామేవతదుత్పాదకత్వమితి, వ్యాహతమేతత్, కించ కిందృష్టత్వాదేవమంగీక్రియతే అవ్యవస్థాభయాద్వా, నాద్యః, అసన్యధాసిద్ధనియతసూర్వభావిత్వాదతిరిక్తాయాః కార్యప్రాప్తేః కారణానాం మిధః ప్రాప్తివత్ త్వయాప్య దృష్టత్వాత్, తదిహాసంగాంగీకారోయైతాంగహానిశ్చ, ప్రాగసత్త్వస్యైవ క్తస్యోపేక్షణాత్, అవిషయవృత్తిత్వం వా కారకాణాం సంబంధస్య, విరుద్ధస్థలే సంచరణాత్, సమశ్చ ప్రాప్తావప్యతి ప్రసంగః, నహి ప్రాప్తయోరపి రజ్జుఘటయోజన్యజనకతా, తత్ర నిత్యప్రాప్తినా స్తీతి విశేషఇతిచేత్, నిమిత్తా నామపిఘటాదిభినిత్య ప్రాప్త్యసంభవాత్, ఉపాదానైకుస్యాదితిచెన్న, నిమిత్తవదేవనిత్యప్రాప్తినైరపేక్ష్యాత్, త్వేవైత్యేణచయద్యేననిత్యప్రాప్తం నతత్తస్యోపాదేయం, యథాపటస్యతంతుః, తథాచపటః, తస్మాన్నతంతూపాదేయ ఇతి ప్రసంగాత్, ప్రకృతిపురుషయోనిత్య ప్రాప్తయోమోపాదామోపాదేయభావః, అతోయద్యేన నిత్యప్రాప్తం, నతత్తస్యోపాదేయం, యథా ప్రకృతిపురుషయో రన్యోన్యమితి, పటాదికమపియేన నిత్యప్రాప్తంకథంతస్యోపాదేయంస్యాత్, తయోరన్యోన్యప్రాప్తినా స్తీతిచెన్న

“పంగ్వంధవమభయోరపిసంయోగస్తత్రాతస్సగః” ఇతి స్వసమయవిరోధాత్ అజసంయోగపక్షవిభూనామపి నిత్యప్రాప్తేః.

“వ్యాప్తిరూపేణసంబంధస్తస్యాశ్చపురుషస్యచ దారుణ్యగ్నియధా”

ఇత్యాగమవిరోధాచ్ఛ “జహత్త్యేనాంభుక్తభోగాం” ఇతి శ్రుత్యాముక్తస్యప్రకృతిప్రాప్తినివతస్యోపేక్షితచెన్న, తదాపి పరస్పరధర్మాధ్యాసాధికారభూతదశనమాత్ర నివృత్తేష్టదృష్టత్వాత్. యద్బుధ్

“యాదృష్టాప్తీతి పుననదశనముపైతి పురుషస్య” ఇతి. అతఃకా. ప్రాప్తిఃకారణానంగం, ఉక్తంచాక్షుషాదేన “ఘటాదినిష్పత్తిదశనాత్పీడనవ్యభిచారాదప్రతిషేధః” ఇతి అత్రకార్యమప్రాప్తైరిత్యవసాగర్యం, ఏతేన

“అసత్త్వాన్నాస్త్యసంబంధః కారకైస్సత్త్వసంగిభిః
అసంబంధస్యచోత్పత్తిమిచ్ఛతోనవ్యవస్థితః”

ఇతిసాంఖ్యవృద్ధగాధాపి ప్రత్యుక్తా. ఇహతుస్వాచితాతాగరకచక్రా. త్సంబంధతశ్చకార్యవృష్టైరిత్యవ్యవస్థామూలఘాతః. ఏతేనవిమతంపూర్వాకాలయోరపిసత్ ప్రమేయత్వాత్ సత్త్వాద్వా ఆశ్చవత్, విగీతః కాలపతన్యటామాకాలత్వాత్ ఏతత్కాలవదిత్యాదిర్నిరస్తః సర్వలోక ప్రత్యక్షాదిబాధాతే

శ్లో॥ కారకవ్యంజకానాంచవ్యవహారవ్యవస్థితః । కిన్నిమితైతివక్తవ్యంసవ నిత్యత్వవాదినా । నహివ్యక్తావిశేషాస్తినచావరణవారణంతయోరపిభవత్ప్ర నిత్యత్వాత్సాధ్యతాకథం । ఆవారకంచనిత్యంచేన్నిత్యమావరణంభవేత్ । అః ధాత్వపసిద్ధాంతస్తత్తిరోధిశ్చనువచః । తిరోధింతన్నివృత్తించనానిత్యోతః మన్యసే । మిథశ్చాభిభవాద్యుక్తిగుణైష్వేవమనధికా । సమానదేశకాలే మభావప్రతియోగినోః । సహంతేక్వాప్యగత్యైవ నతథాత్రాన్యధాగతేః అపిచాశేషనిత్యత్వై పౌవాపర్యంనకుత్రచిత్ । వ్యక్తిభోగాపవగాదిసాధ తోక్తిరోముధా । స్వప్రవృత్త్యాదివైష్యల్యం శాస్త్రాదెరవ్యవస్థితః । సాంఖ చావాకయోస్సౌతాం సాధ్యసాధనబాధనాత్ । అయోగ్యత్వంతిరోధాన యోగ్యత్వంవ్యక్తిరిత్యపి । తన్నిత్యానిత్యతాభ్యాంతే వివక్షితవిఘాతకృత్ । ఇం యప్రతిఘాతేన భాగైభాగాంతరావృత్తిః । యథాన్యత్రతథానాత్ర కాదా త్కదశాత్యజః । అసంభవనిరస్తంచ గ్రసనోద్గ్రసనాదికం । మృత్పిండాదిప దస్సాధం శాస్త్రముప్యనిదంపరం । అప్రాప్తావవ్యవస్థాక్తా స్రాప్తావపితవా లేత్ । వ్యక్తివాదోతపవేత్యవ్యయ్యుక్తంతన్నిరాసతః । సత్త్వాదిగుణభూయః భాగభేదావ్యవస్థితేః । త్రిగుణద్రవ్యసంబంధః ప్రవాహోనాదిరాత్మనాం । సావః జ్ఞప్రప్రాగభావాత్కా తిరోధిరపి కమిణాం । సంవిద్వికాససంకోచ ప్రవాహ న్నాతిరిచ్యతే । తత్తత్కర్మప్రవాహేణ తయోరేవంవ్యవస్థితేః । నహిస్వరూపతీ నాదేహేతురస్తాభిరివ్యతే॥

యత్తుకారకశక్తిసామత్యతంసూక్ష్మం కార్యమితికల్ప్యతే తత్ప్రతిబ

తస్మిన్ త్యేవతస్సజ్జనిరపి నియతాతన్నిమిత్తాదినీతేః

ద్యావ్రతిరుణధి తస్మిన్నితి. తస్మాదిత్యత్రాపిస్వాచితాదివిశేషణీయం, యథాస
 వేముద్రవ్యేము తిలాపవత్తైలగర్భాస్వకారణశక్త్యా సృజ్యంతే తథాతత్తతాగ-
 ర్య నియతపూర్వభావితయా తత్తదుత్పాదకస్వభావాస్తేతే భావాస్తదైవేతి
 స్వీకార్యం, అన్యథా దృష్టహానమదృష్టకల్పనంచ. ప్రతిబంధ్యంతరాణి స్వవ్యా-
 ఘాతంచాభిప్రేత్యాహ తన్నిమిత్తేతి. నిమిత్తాదీనాంకార్యోత్పాదనశక్తిరస్తివా
 నవా, నచేతగ్రథం తన్నిమిత్తత్వం అన్యేషాంవాకథమతన్నిమిత్తత్వం. అస్తిచే-
 త్సాకింకార్యస్యసూక్ష్మావస్థా అన్యవా, నపూర్వః, అపసిద్ధాంతాత్, ఉపా-
 దానెహి తత్సత్త్వమంగీకరోషి, అన్యథా ప్రకృతేరివాత్మమోపి ప్రపంచగర్భ-
 త్వేన ప్రకృతిత్వ ప్రసంగాత్, ఆత్మాఖల్వయసాగంతవన్నివ్యాపారోపిసన్ని-
 ధిమాత్రేణ నిమిత్తమివ్యతే, తథాసతి నిమిత్తోపాదానవైషమ్యవిలయాచ్ఛ, నాశ-
 కేముచ నాశ్యవృత్తిరస్తివా నవా, అస్తిచేద్వహ్నోత్పాలవద్విరోధః, నచేతగ్ర-
 థం తదేవతస్యనాశకం, నహ్యతద్వృత్తిస్తేన నాశ్యతే, శుక్తావవిద్యమానస్య యా-
 వ్యస్య తయా నాశప్రసంగాత్, సర్వత్రవాతి ప్రసంగాత్, దూషణేముచదూష్యం
 వత్తేనవా. పూర్వత్రదూషణత్వాదేరివ తద్వృత్తిస్తేన దూషణాయోగః, ఉత్త-
 రత్రతద్వృత్తిరహితస్యఘటాదేరివతద్దూష్యత్వం నస్యాత్, అథైతేషు యథాద-
 శకం వ్యవస్థేష్యతే, ప్రకృతేపితథాస్యాత్. ఏవం నిమిత్తాదిప్రతిబంధ్యేవ కార్య-
 స్యకారణభావస్సర్వత్రసర్వసంభవ ప్రసంగశ్చ నిరస్తః, యానిచసాంఖ్యానామవ-
 స్థాతద్వతోరభేదసాధకాని తేషు యదేతత్పటస్తంతుభ్యోనభిద్యతేతద్ధర్మ-
 త్వాదితి, అత్రతావత్ప్రతిజ్ఞాహేతువిరోధః సృష్టః, దృష్టాంతాభావేన వ్యాప్తిశ్చ
 నాస్తి, యద్యతోభిద్యతే న తత్తస్యధర్మశ్చితి వ్యతిరేకవ్యాప్తిరస్తితి చెన్న,
 సపక్షేభ్యస్తంతుభ్యోపివ్యాప్యత్తత్వేన కేవలవ్యతిరేకిత్వాయోగాత్. యదపితదు-
 పాదేయత్వాత్తదభిన్నశ్చితి, ఏతదపిపూర్వవదేవ, తదుపాదేయత్వంచతజ్జన్య-
 త్వమాత్రంవా తద్వికారత్వంవా తత్సంబంధిత్వంవా తద్ధర్మత్వంవా తదభిన్న-
 త్వంవా అన్యద్వా యతిగించిత్ శ్చితి. నాద్యః నిమిత్తైరప్యభేదప్రసంగాత్
 నద్వితీయః తద్ధర్మత్వహేతుక్తదోషాదేవ. ఉభయత్ర పటావస్థాతంత్యాత్మన-
 భవతితంతుభ్యోభిన్నత్వాత్ ఘటవదితిప్రతిప్రయోగస్యశక్యత్వాచ్ఛ. ఇష్టాహిత్వ-
 యాపితత్రభేదోపి. నత్యతీయః కారణేషు పరస్పరసంబంధిమువ్యభిచారాత్ త్వత్వ

వ్యక్తివ్యక్తానవస్థాంభజతినచక్రతామాత్మనై వంకృతానః॥

౨౩

తే.ణాసిద్ధేశ్చ,నహిధర్మధర్మిణోస్తాదాత్మ్యవాదినస్తత్సంబంధిత్వసంభవః,న
వాయస్యానభ్యవగమాత్,అన్యతరస్యాద్రవ్యత్వైతుసంయోగాయోగాచ్చ.న
తుభః ప్రాగేవదూషితత్వాత్.నపంచమః తస్యైవసాధ్యత్వాత్.నష
అభేదవ్యాప్యస్యకస్యచిదన్యస్య త్వయాప్యదశానాత్ ఇతి.యచ్చైతత్ పట
త్వాత్మకః తత్సంయోగతదప్రాప్తి రహితత్వాత్ తాదాత్మ్యభావేహి కుం
దరయోరివ సంయోగోవాస్యాత్ హిమవద్వింధ్యయోరివాప్రాప్తివా ౬
భయమిహనివ తామానంతాదాత్మ్యవిరహమపినివతాయతీతి,తదపిమందం,
దాత్మ్యవిరహేప్యన్యతరస్యాద్రవ్యత్వాత్ సంయోగాభావః, తద్ధర్మస్వ
త్వా దేవాప్రాప్తి పరిహార ఇత్యన్యథాసిద్ధస్యాసాధకత్వాత్,అన్యథాతా
త్మ్యభావ ఇవభేదసద్భావేపి ఘటపటయోరివధర్మధర్మభావోనస్యాదితి
జ్యేత,గురుత్వాంతరకార్యాదర్శనంతుద్రవ్యాంతరోత్పత్తింప్రతిరుంధ్యాత్,న
వస్థాతన్వతోరభేదం విదధీత.

ననుజ నిరపివ్యక్తిరేవ జ నీప్రాదుభావ ఇతిధాత్వర్థపాతాత్,న,జః
క్తిశబ్దయోరథభేదేనైవ నిరూఢేః, ప్రాదుభావపారోప్యత్పత్తిపరస్యస్య
నివత్వప్రాప్యభేదసిద్ధేశ్చ,జన్యంహినిర్వర్త్యం, వ్యంగ్యంతుప్రాప్యం,అభు
తద్భావాదిమచ ప్రాగసతస్సత్త్వమనుష్కృతమేవ.భవతువాజనిశబ్దోవ్యక్తిప

శ్లో॥ నవ్యక్తిరుపలబ్ధిస్తే దృష్టాదృష్టదశాన్వయాత్ ।

అధోపలబ్ధియోగ్యత్వంనతదవ్యాపకత్వతః ।

సత్స్వలక్షణపూర్తిశ్చేదభివ్యక్తిస్తదప్యసత్ ।

సాపివఃప్రాక్తనీమోచే న్మసిద్ధ్యేధైతురప్యసత్ ॥

కించవ్యక్తిరపి నిత్యాకార్యావా, పూర్వత్రకారకాణామివవ్యంజకా
మపినైష్ఫల్యం, ఉత్తరత్రఅథజరతీయస్సతాకార్యవాదః, వ్యక్తైరపివ్యక్త
కారకాపెత్తైతిచేత్తత్రానవస్థాప్రసంగమాహ వ్యక్తిరితి. వ్యక్తేః కార్యత్వప
అపసిద్ధాంతమసదకరణాదిత్యాదిహేతుఃరోధంచాభిప్రేత్యాహ నచేతి. నను
ర్యస్యకృతిస్తావన్నకార్యస్వరూపమేవ,కార్యంక్రియతే ఘటఃక్రియతే ఇతి సా
న్యతోవిశేషతశ్చ సహప్రయోగాత్, అతిరిక్తాచసా, తథాసతికార్యవ్యక్తాక
ద్యేషః, కృతిరపికృతావావ్యక్తావా, పూర్వత్రానవస్థా, ఉత్తరత్రకారకనై

శ్లో॥ వస్తుస్థైర్యంవిరుద్ధానుపహిత విషయాసాధయత్ప్రత్యభిజ్ఞా

ల్యావసిద్ధాంతౌ, వ్యక్తిరపి కృతావ్యక్తావేత్యుభయధావ్యవస్థా, తత్రాహ వైవ
మితి. కృతిహింకారకాణాం వ్యాపారః సచాగతుస్వకారణవ్యాపారేణజ
న్యతే, సాపితధేతి సిద్ధానవస్థైషా, సాచసర్వసమ్మతా నదోషః, త్వయావ్యభివ్యం
జకవ్యాపారోవ్యంజకాంతరవ్యాపారవ్యంగ్య ఇతివాచ్యం. ననువ్యక్తిసర్వ
జ్యతే నక్రియతేచ, అవ్యక్తైవనిత్యంస్వయంవ్యక్తైవవాకార్యాణాం వ్యక్తిసాన్యత్,
నసాన్యత్, తదర్థకారకవ్యాపారవైయధ్యక్షప్రసంగాత్, కార్యాణానిత్యవ్యక్తి
ప్రసంగాచ్చ. ననూత్పత్తినామ సత్తాసమవాయోవా స్వకారకసమవా
యోవా సచనిత్యః న తదర్థశ్చకారకవ్యాపారః కృతిరితి సమా నశ్చచా, న,
సమవాయస్యాప్తాభిరనభ్యవగమాత్, తదేతదప్తచ్ఛబ్దాన్వాదేశేనసూచితం.
కాతహ్యుత్పత్తిః, కృతిరేవ, అన్యథమః కథమన్యస్యాత్పత్తిరితిచేత్తదర్థేన
తద్ధర్మతోపచారాత్, యదాహితంతద్వదయోవ్యాప్రియం తే తదాపటఉత్ప
ద్యత ఇతివ్యవహరంతి, ఆద్యక్షణావచ్ఛిన్నపటత్వావస్థైవవాపటోత్పత్తిరుచ్యతే,
“వైవతదవస్థస్యాత్పత్తిః” ఇతి భావ్యమపితదభిప్రాయమేవసాన్యత్, అతపవసా
సహప్రయోగూపవత్తిః, నచేదృశ్యాఉత్పత్తేరీదృశముత్పత్త్యంతరమస్తి, తథాపి
ప్రాగసిద్ధస్వరూపలాభాదుత్పత్తిశబ్ద ఉపచారాద్భవతువామావా, తదాకార్యో
త్పత్త్యర్థః కారకవ్యాపారఇతి సిద్ధ్యతి, సపవయదోత్పత్తివివక్షితాతదాకా
ర్యార్థః కారకవ్యాపారఇత్యేవ క్తవ్యం, అన్యథానుపచారః.

శ్లో॥ క్రియైవకారకాణాంస్యాత్ప్రీతిసంబంధినీత్యసత్ । ప్రాకృత్వాస
త్త్వసంక్షోభస్తస్యామపిహిదుస్తరః । క్రియావద్భిఃపటాదేశ్చ కారకైస్తాపృ
శోన్వయః । ప్రధానేభాగనిష్పత్త్యా భాగైరైక్యాచ్చభాగినః । ప్రాకృత్త్వంస
ర్వభావానాం మిథశ్చైక్యమితిత్వసత్ । భిన్నాంశపూర్వసత్త్వేహి నాభి
న్నాద్భేదసంభవః । భిన్నాభిన్నాద్యదివ్యక్తిభేదానాంప్రాక్తనీభవేత్ । ఏక
స్యప్రాగసకభేదో యదిస్యాదస్త్యదిప్తవత్ । ప్రాకృతోస్యావ్యవస్థాచేత్తదావ్య
స్తదభీష్టవత్ ॥౨౪॥ (సాంఖ్యసతాగ్ర్యవాదభంగః॥)

అథవైనాశిక నిరాసాయ సతాగ్రయవాదేసాధితే తుల్యన్యాయ
తయా సర్వనిత్యత్వవాదేన సముద్ధితసాంఖ్యోనిరస్తః. అథ పక్షత్రయప్రతి
పక్షం వైనాశికమతం నిరస్యతి వస్తుస్థైర్యమితి. వస్తుశబ్దేన సత్త్వానుమానసూ

చనం. యథాహుః “యత్స త్తత్ క్షణికం యథాజలధరస్సంతశ్చభావాః
 ఇతి, యదక్షణికంతదవస్తుయథా ఖసూనం, అక్షణికత్వేచామీషాంతద్వదసంత
 ప్రసంగఇతిభావః. విరుద్ధానుపహితవిషయేతి విరుద్ధధర్మాసంస్పృష్టవిషయ
 త్యభావః. దీప్తస్రోతఃప్రభృతిషు అనన్యధాసిద్ధభేదకబలాత్ బాధః. విప్రతిపన్నై
 కత్వధీః ప్రమా, విరుద్ధధర్మాసంస్పృష్టవిషయత్వాత్, సన్నతైకత్వధీవత్, సన్ని
 స్తలక్షణానాం ప్రత్యేకమేకత్వం సాప్తి, తథాసత్యేకానేకసర్వవికల్పలోకే
 మాధ్యమికవిజయప్రసంగాత్, రూపాదిధీవదిత్యేవవోదాహరణవ్యం. తదియ
 ప్రమితిస్సతీప్రత్యభిజ్ఞాపూర్వాపరకాలవర్తిష్యయంసాధయతి. దీప్తనదీప్రహా
 కృత్తపునఃప్రమాథకేశాదిషుతుసంప్రతిపన్నసామగ్రిభేదాదిబాధకబలాత్ తన
 ససాధకత్వం. నను స ఇతి ధీఃస్మృతిః, అయమిత్యనుభవః, నిరంతరౌత్ప
 జ్వాలాక్షణేష్యవ తయోభేదాగ్రహ ఇతి, తన్న, సమానాధికరణ బోధాత్
 యద్యపి సోయమితివ్యవహారే తాదృశధీభేదేనవై యధికరణ్యశంకా, తథా
 తమిమంపశ్యామిత్యాదిషు ఉభయాకారవిశిష్టవైకస్యదృశికమత్వద్వ
 బుద్ధైక్యేక్యందురపహ్నవం. అతపవగ్రహణస్తరణాత్మకమిదంజ్ఞానమితివదం
 ప్రత్యుక్తాః. ననుకథమింద్రియాసంబద్ధస్తదంశఇదానీమింద్రియేణ గృహ్యో
 మనోసంబద్ధోనుభూవిషయః కథంమనసా, తదనుభవజన్యసంసౌరసహ
 రాదితిచేత్ సమానమత్రాపి, దృష్టత్వాత్తదైవతత్రేతిచేత్, అత్రాపితదైవ. వెద
 కారైకదేశాదుత్పన్నస్య ప్రత్యక్షత్వే శుక్తి రజతధీరపిమానంస్యాదితి చేన
 ఆరోపానారోపాభ్యాం విశేషాత్, కించ సంసౌరౌపనితరజతాద్యారోపే
 ఇదంరజతమితి చాక్షుషబుద్ధిరేకా, సహితతరజతాద్బుద్ధ్యుత్పత్తిః, తస్యాస
 హితత్వాత్, అధజత్వేనత్వదుక్తావిసంవాదిత్వప్రసంగాచ్చ. ఇంద్రియజ
 తయా ప్రత్యక్షత్వవత్ సంసౌరజన్యతయా స్మృతిత్వమపి దుర్ణవారవి
 చేన్న, తషే తమనుభవామి పశ్యామిత్యాదిప్రత్యక్షవిరోధాదేవ. అత
 సంసౌరప్రాధాన్యముత్ప్రేక్ష్యకేవలస్మృతిత్వశంకాపినిరస్తా. భవతువాప్య
 త్వమపి, తథాపి స్మృత్యనుభవాత్తకమేకం జ్ఞానం స్వవిషయస్యస్థిరత్వ
 సాధయత్యేవ. కథమప్రమాస్మృతిరథం వ్యవస్థాపయేదితిచేత్ కిమత్రా
 మాత్వం జ్ఞానవ్యతిరిక్తత్వంవా, అనుభవవ్యతిరిక్తత్వంవా, అయథాధాత్వంవా
 నాద్యఃఅసిద్ధేః. నద్వితీయః త్రితయప్రకాశవాదిభిః స్మృతేరప్యాత్మస్వాత్మః

వైకష్టిశక్త్యశక్తి కృతితదితరయో సాహ్యభేదన సిద్ధిః।

యేనుభవత్వస్వీకారాత్, త్వయాచస్వసంవేదనాం శేషి. విషయాం శేనుభవవ్యతిరిక్తత్వం స్పృతేరితిచేత్ తథాభూతాపిస్వకారణానుభవాత్ స్వవిషయమబాధితంవ్యవస్థాపయేత్. అస్వాతంత్ర్యాదివిచారస్తవత్రప్రకృతానుపయుక్తః. నతృతీయః, యథార్థాత్మతా విరోధాభావాత్, సర్వాపిస్పృతిరయథార్థా అతీతస్య వత్తమానతయావభాసాదితిచేన్న, అతీతతయాపిప్రాయశఃస్పృతిభిరధోల్లేఖాత్, ప్రచ్యుతతదాకారస్యతద్వత్తయాభాసనాదయాధార్థ్యమితిచేన్న, స్పృతిప్రమోషేతదభావాత్, అతీతాదివిషయానుమానానామపి తత్ప్రసంగాచ్చ. తహిపాకరక్షేపి శ్యామత్వధీయథార్థాన్యాదితచమందం, ప్రాచీనశ్యామతాబుద్ధా విరోధాభావాత్. ఏతేనస్పృతిర్నబాహ్యవిషయా నప్రైవ్యధ్ధేస్పృతిదశనాదితవదంతోపినిరస్తాః. ఏవంప్రత్యభిజ్ఞాస్థిరవిషయేతిసిద్ధే, సోహమితిధీశ్చాత్మనఃస్థిరత్వముల్లేఖి, తదహంస్వరామీతిస్పృతిమాత్రేణచైతత్సిద్ధం. నను విరుద్ధానుపహితవిషయేత్యసిద్ధం కువదకువత్క్షణయోశ్శక్త్యశక్తిభ్యాం వైజాత్యాదిత్యత్రాహ వైకష్టినితి. కుర్వతోకుర్వతశ్చైకత్వేంగీక్రియమాణేపి శక్త్యశక్తిరూపవిరుద్ధధర్మాధ్యాసోనన్యాదిత్యధః. శక్తశ్చైతుర్యాదేవ నకరోతిచేదం కుసూలనిహితంబీజమిప్రసంగతద్విపర్యయాభ్యాం శక్త్యశక్తిసిద్ధిరితిచేన్న, శక్తస్యాపికరణాకరణయోస్సహకారిసన్నిధ్యసన్నిధిప్రయుక్తత్వాత్, తదాహ కృతితదితరయోరితి. సాహ్యంసహభావః. కదాచిత్పుష్కలైస్సహకారిభిస్సాహ్యంకదాచిద్వికలైరితి ప్రయోజకభేదేనేత్యధః. అకుర్వత్స్వభావస్య కథంసహకారిభిరపికువత్తా కువత్స్వభావస్యవాకధగ తద్విరహాత్ తదభావ ఇతిచేన్న, సహకారిసన్నిధౌకుర్వత్తయా తదభావేచాకుర్వత్తయా స్వభావవ్యవస్థాసిద్ధిః. పరసాపేక్షః కథంస్వభావఇతిచేన్న, స్వహేతుసాపేక్షత్వవదుపపత్తేః. అధిపతిసహకార్యాలంబనసమనంతరప్రత్యయాశ్చ త్వారోవిజ్ఞానోత్పత్తౌ కారణమితి యుష్మదుక్తివిరోధాత్, అర్థజత్వంచప్రామాణ్యంబ్రూషే, ఉపచ్ఛందనార్థముత్తానవాక్యమితిచేన్న, అతిప్రసక్త్యాసిద్ధాంతస్థితేదుర్నిరూపత్వప్రసంగాత్. శక్తంచేదంత్యతంతుసంయోగాదివదవశ్యసిద్ధసహకారిచక్రంస్వకాయం కుర్యాదితిచేన్న, స్వకారణాదాపతతాం సహకారిణామేతదధీనత్వాభావాత్. పరాధీనత్వేవ్యవజనీయంతత్సన్ని

ఏకస్మిన్ కాలభేదాద్భవతిచ సహకార్యన్వయానన్వయాదిః
 నోచన్మోదేశభేదాదపి సుపరిహరస్తైననైకంక్వచిత్సాత్ || ౨
 శ్లో || తత్త్వేదంత్వేహికాలాంతరఘటనమయే నైకకాలేఘటేతాం
 కాలద్వైతేనవస్థాద్యతత్త్వహనమితిఃప్రత్యభిజ్ఞేతిచెన్ను |

ధానమితిచేన్ను, అన్యథాపిదృష్టేః. అస్తుసహకారిసంబంధాసంబంధాదికమే
 రుద్ధత్వాద్భేదకమిత్యత్రాహ ఏకస్మిన్నితి. ఆదిశబ్దేనప్రస్తుతకరణాకరణాది
 గ్రహః. కాలభేదాద్విరుద్ధస్వీకారేకింకుత్రనాసీత్ నన్యోద్వేతి సర్వత్రావ్యవ
 ర్తితచేన్ను. దశనాదశననియమాభ్యామేవసంభవాసంభవస్థితేః. ఏవమన
 పగమమనువదన్ ప్రతిబందిమాహ నోచేదితి. అత్రాస్తికరోతిచఅన్యత్రనాస్తి
 రోతిచత్యాదినిర్దేశభేదేన సత్త్వాసత్త్వాదిసముచ్చయస్సదుష్పరిహరస్సాన్య
 అపివిషయభేదాద్యనుక్త సముచ్చయే. విషయాదిభేదాదపిహివిరోధః పరి
 యతే, క్వచిచ్చక్తంక్వచిదశక్తం, కేనదిజ్ఞన్యతేవ్యజ్ఞతే బాధ్యతేవా నాన్యే
 కన్యచిత్ ప్రతియోగీ వ్యాప్యఃవ్యాపకఃపూర్వః పరోవా నాన్యస్యేత్యాది. ఏవ
 షయభేదాదిభిరపివిరోధస్తేదుష్పరిహరః. తతఃకిమిత్యత్రాహ తేనేతి. విరుద్ధాన
 దేశకాలాద్యసమాహితవిరోధత్వేనస్వలక్షణస్యాపి ఋద్ధశతక్షుణ్ణతయా
 నాత్వే తత్క్షోదానాంచతథాతథాక్షోదేకించిదప్యేకంనసిధ్యేత్, తదభావ
 ఖతోనేకమితిమాధ్యమికమతాపాతః, నైవతర్హిసుగతమతకాష్టేతితత్రతిష్ఠా
 ఇతిచేత్, తన్నిష్ఠైనత్వయాఅస్తన్నతబాధకానుపన్యాసేవివాదాభావః తద
 న్యాసేతుతత్రతత్ర తద్బాధాబాధవికల్పదౌఘ్యందుష్పరిహరమితిభావః || ౨

పునరపిప్రకారాంతరేణప్రత్యభిజ్ఞాబాధకంవిరుద్ధధర్మాధ్యాసంప్రతిబ
 విశేషమప్యాశంకతే తత్త్వేదన్వేహీతి. అతీతకాలసంబంధస్తత్త్వం, వల
 మానకాలసంబంధఇదన్త్వం, సహ్యాతీతంవర్తత్యతిసంభవతి, సర్వేషాంనిత్య
 ప్రసంగాత్, వర్తమానంచయద్యతీతం, కథమస్మాదాచిప్రత్యక్షేణగృహ్యేత. కిం
 కాలద్వయాన్వయరూపయోఃతత్త్వేదన్వయోరేకవస్తుసంబంధఏకస్మిన్
 లేభిన్నేవా, పూర్వత్రవిరోధః, తస్మిన్నేతస్మిన్స్తదుభయపూర్వాపరేవా
 చిదపికాలేకాలాంతరసంభేదాయోగాత్, అన్యథాత్రైకాల్యయాగవద్యప్ర
 గాత్, ఏతేనవిరుద్ధానుపహితవిషయేతివిశేషణంచాసిద్ధం. ఉత్తరత్రకాలద్వ
 నిర్వాహకకాలభేదాశ్రయణే తయోరపితథేత్యనవస్థాపాతః, నచైవందృష్ట

స్వస్యస్వాభావకాలే విహతినియమనాత్స్వేనచాత్త్రైకకాల్యాత్
కాలేకాలానపేక్షై కథమపినువచానానవస్థావిరోధా॥

౨౬॥

జ్ఞంవా,నచదేశద్వయప్రతిబంధిః, అస్మాభిస్తదనభ్యవగమాత్. తస్మాత్కాల
ద్వయవిశిష్టేవస్తునిప్రవృత్తాకృతాన్ ప్రత్యభిజ్ఞా నప్రమితిః,విరుద్ధవిషయత్వాత్
శుక్తిరూప్యభీవత్, ప్రత్యభిజ్ఞాత్వాదేవవాదీపాదిప్రత్యభిజ్ఞావదితిచేత్, అత్రన
కాలద్వయమాత్రంవస్తునివిరుద్ధం విరుద్ధకాలాన్వయస్తునాస్తీత్యభిప్రాయేణప్రతి
పక్షి నేతి.

అతత్తామనిదంతాంచ తత్త్వేదన్వైనిరస్యతః।

అస్యోన్యప్రతిషేధస్తు నతతస్సద్ధమహతి।

ఏకస్యభిన్నకాలాభ్యాంవైశిష్ట్యంవిహతంయది।

తథాస్యాత్ భిన్నదేశాభ్యాం పుష్కబుద్ధిస్తతోనతే।

తహికాలద్వయవిరోధః కుత్రేత్యత్రాహ స్వస్యేతి. నియమనాత్
యథాప్రమాణం వ్యవస్థాపనాదిత్యధః. అతఏవాతీతస్యవతమానత్వం వతే
మానస్యవాతీతత్వమిహ నప్రవతనీయం.నను తత్త్వేదన్వైతావత్ విరుద్ధేఅన్య
ధాయాగపద్యే విరోధాభావప్రసంగాత్,తతఏవకాలద్వయమప్యేకస్యవిరుద్ధమి
తి తత్రాహస్వేనేతి. పూర్వాపరకాలయోగోహివిరుద్ధః స్వేనోపాధినా
వచ్ఛిన్నస్యైకస్య, కాలస్యావాంతరోపాధిభిర్నా త్వేపితత్తదుపాధినామేవ
తత్తదవాంతర కాలద్వయాన్వయవిరోధః, అన్యపేక్షయా పూర్వాపరకాల
యోరన్యస్య విరుద్ధత్వే,క్షణకాలస్యప్యన్యపేక్షయా పూర్వాపర్యాత్తతాకాల
వర్తిత్వమపి వస్తునోవిరుద్ధేత, క్షణకాలసంబంధోవస్తునః కాల్పనికఇతిచేత్,
తతోపిమాధ్యమికోద్ధానం.నను స్వరూపసత్యతా క్షణసంబంధిత్వంచ సాధ్యతే
నకేవలంక్షణకాలమాత్రసంబంధిత్వం అతస్తుర్యబౌద్ధాత్త్రయాణాంవిశేషఇతి,
తహిసిద్ధసాధనం. అతః క్షణికపక్షైస్థిరపక్షైవాస్వాభావకాలేవృత్తిర్విరోధా
ద్వారణీయా నతుస్వకాలవృత్తిరితిభావః.అత్రచవిరోధానవస్థయోశ్చంకాపినా
స్తీత్యాహ కాలఇతి.నన్యాయమపికాల ఏతస్మిన్కాలే,కిముతకాలాంతరం.
తతాకాలోపి నతస్మిన్కాలే,కిముతాయం.అతఏతతాకాలతతాకాలౌవా కాలాం
తరంవానపేక్ష్య ఏకస్మిన్కాలేవస్తుని కాలద్వయంసంబధ్యతఇతిస్థితే,కథంచదప్యన
వస్థావిరోధయోర్నావకాశః. తథాపి కాలద్వయంపరస్పరాభావనాంతరీయ

శ్లో॥ ఉత్పన్నానాంవిनाశేధ్రువభవితృతయా హేత్వపేక్షావిహీనై
జన్మన్యవోపరోధాత్తుణికమిహజగత్సర్వమిత్యవ్యసారం।
లింగం హ్యవ్యక్త్యమాత్రంజననవిధురతాతత్త్వణానుక్షణత్వై

యసంయుక్తక్షణస్యతజ్జన్యజ్ఞానకాలేతీతత్వాత్ తగుత్తరక్షణస్యస్వపూర్వ
క్షణేంద్రియసంప్రయోగాయోగేనతజ్జన్యధీవిషయత్వాసంభవాత్, తదాత
నాక్షిసంప్రయోగస్యతుతాతాగ్లికబుద్ధిహేతుత్వాసిద్ధేః. అతస్తేకధంప్రత్య
క్షువతమానగ్రాహి,అస్తుత్వతేత్వింద్రియసంప్రయోగస్యతద్విశేష్టవస్తునఃత
దుపహితకాలాంశస్యచస్థాయిత్వేనధీక్షణానువృత్తౌతద్విషయతయాప్రత్య
క్షోదయాత్. సంప్రయోగానంతరక్షణేధీరపినివర్త్యతే. అతోనాసంప్ర
యుక్తంనాస్థిరంనావతమానంవాప్రత్యక్షమితి.

పూర్వాపరబహువ్యక్తివ్యాప్తిగ్రహణసంభవా।

నకాచిదపియుక్తిఃస్యాత్సర్వక్షణికవాదినః॥

౨౭

ననుజాతస్యహిధ్రువోమృత్యురితిప్రసిద్ధం,అతస్సతాంసత్తానుబంధీవి
నాశస్వరూపవన్నహేతుసాపేక్షః,యుటిత్యేవాపతేత్,తస్మాత్సర్వక్షణిక
కమిత్యనూద్యపరిహరతిఉత్పన్నానామితి.అసారంన్యాయ్యాదన్యదిత్యర్థః. తత్ర
హేతుంవికల్పయతిలింగమితి. ఏవంవికల్పితేయధాసంభవందోహానాహతదిద
మితి.తథాహితత్రాద్యేతావత్యత్యస్యధ్రువంభవిష్యతి,నతత్తస్యహేతుసా
పేక్షం. నాశశ్చజాతానాంధ్రువభావీత్యుక్తంస్యాత్,తదాకస్యచిదంకురస్య
సామగ్రీప్రవాహవశాత్ధ్రువంభవిష్యద్భిఃపత్రపుష్పాదిభిఃఘటాదీనాంకపాలాది
భిరప్యవైకాంశ్యం,సర్వత్రచైకసంతానోత్తరక్షణైః।నహితేతన్నిరపేక్షాః,
తథాసతిప్రాగేవోపనిపాతేకధంతత్రసంతానత్వమపి।పూర్వక్షణానామర్థక్రి
యావిరహాత్అసత్త్వంచస్యాత్,చార్వాకవాదః.ద్వితీయేతుయద్యస్యానుత్ప
న్నమనుబంధి,నతద్దేత్వపేక్షంయధాగోరశ్వాపోహాఇతిస్యాత్,తథాచహేత్వ
సిద్ధిఃప్రతియోగివత్స్వీచితహేతుజన్యత్వాత్।ముద్గరాదయోపిసభాగసంతాన
మాత్రారంభకాఃనతునాశజనకాఇతిచేన్న,దీపాదిసంతానా(నామ)ంతిమధ్వం
సకేషుతదసిద్ధేః,నహితత్రవిభక్తసూక్ష్మావస్థాంతరాపత్తిమిచ్ఛసి,అన్వయవ్య
తిరేకావిశేషేవ్యవస్థాపకాభావాత్. నిస్స్వభావతయాతుచ్ఛస్యహేత్వపే
క్షావిరహావాప్యవస్థాపకఇతిచేన్న,ప్రతియోగివదేవనియతకాలతయాప్రమి

శ్లో॥ ప్రత్యక్షంవతఃమానంప్రథయతి యదిహవతఃమానాద్విభక్తం
తస్మాత్తేనైవసిద్ధంక్షణికమితి నసత్తావదిత్యప్రతీతేః
తతాగ్రాలసత్త్వమేవహ్యపనయతి సతోవతఃమానత్వబోధః
కాలేన్యత్రాపిసత్త్వప్రమితమితి కథంతద్విరౌఢప్రసంగః॥ ౨౭

కంతదాత్మకంవా కథమేకత్రస్యాదితిచేన్న, కాలద్వయస్యాన్యోన్యస్మిన్నభావే,
తమభయసంబంధినివస్తున్యభావాభావాత్. యస్తుతస్మిన్వస్తున్యసంబంధః కాల
తస్యతత్రసద్భావంనబ్రూమః, నహివయంనిత్యానిత్యవిభాగం నిరాకుర్మః॥౨౬

అథప్రత్యక్షేనైవప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యక్షస్యపిరోధం భావానాంక్షణికత్వసిద్ధి
చశంకతే ప్రత్యక్షమితి. అస్తుదాదిప్రత్యక్షంలావద్వర్తమానమాత్రవిషయమి
సర్వసంఘతం, అన్యథాదృశ్యమానానాంపదార్థానాంతత్క్షణాపేక్షయాపు
ర్వాపరవిశేషాణామపి ప్రత్యక్షత్వప్రసంగాత్, తస్మాదగృహీత పూర్వాపరవి
షంవర్తమానగ్రాహిప్రత్యక్షమవర్తమానాద్వ్యవృత్తమేవస్వః షయంగృహ్యః
ఏతదేవచక్షణికత్వంవస్తూనాంయదపూర్వోత్తరత్వం, అతస్సంసాగరనిరపే
ప్రత్యక్షబాధితా ప్రత్యభిజ్ఞాదేశాంతరస్థగ్రాహిశుక్తియావ్యధీవత్ సంసారోప
తకాలాంతరస్థభేదసంవృత్యాతస్మిన్నిదన్వమస్మిన్వాతత్త్వమారోప్యకల్పితైక
విషయేతి. అత్రప్రత్యక్షవృత్తాంతానభిజ్ఞోక్తిరియమిత్యభిప్రాయేణప్రతిపక్షీ
దితి. ప్రత్యక్షస్యకాలాంతరసంబంధప్రతిక్షేపకత్వాభావమాహ తావదితి. వ
మానత్వవిధిరేవావర్తమానత్వనిషేధాత్తాతావత్కాలవర్తిత్వంనియచ్ఛే
త్యత్రాహతతాగ్రలేతి. తత్తాలసత్త్వవిధిహితదానీమసత్తాంనిరుంధ్యాత్, న
కాలాంతరసత్తామిత్యర్థః. తథాపీచఙాగరవతాప్రత్యక్షేణకాలాంతరసత్త్వసా
నాలంబనాత్ తత్ప్రతిక్షేపఇతిచేత్ తత్రాహ కాలేన్యత్రాపీతి. అయంభాః
యధేదమితితతాగ్రలసత్తాగృహ్యతే తథాతదిదమితికాలద్వయసత్త్వమపిప్ర
క్షేనైవగృహీతం, ఏవంసతి న్యూనాధికవిషయతామాత్రమిహప్రత్యక్షయో
నవిరుద్ధవిషయత్వం అన్యథాతిప్రసంగాదితి. అల్పవిషయస్యప్రాబల్యమాలం
విధౌదృష్టమితిచేన్న, విరోధేన త్యేవబలాబలవిమళాత్, ఇహాతువిరోధపవన
మస్తి. అపిచప్రత్యక్షంకిం వతఃమానత్వేన స్వవిషయంగృహ్యతి ఉతవస్తుః
త్యైవతఃమానం, నాద్యః త్వత్ప్రత్యక్షతయాభిమతస్యనివికల్పకస్యవిక
బోధనాశక్తేః, సవికల్పస్యతు ప్రత్యక్షత్వానభ్యుపగమాత్. నద్వితీయః ఇ॥

శ్లో॥ ఉత్పన్నానాంవినాశేద్రువభవితృతయా హేత్వపేక్షావిహీనా
జన్మన్యోవోపరోధాత్క్షణికమిహజగత్సర్వమిత్యప్యసారం।
లింగం హ్యేష్యత్త్వమాత్రంజననవిధురతాతత్త్వణానుక్షణత్వై

యసంయుక్తక్షణస్యతజ్జన్యజ్ఞానకాలేతీతత్వాత్ తదత్తరక్షణస్య స్వపూర్వ
క్షణేంద్రియసంప్రయోగాయోగేనతజ్జన్యధీవిషయత్వాసంభవాత్, తదాత
నాక్షి సంప్రయోగస్యతు తాత్కాలికబుద్ధిహేతుత్వాసిద్ధేః. అతస్తేకధంప్రత్య
క్షంవతఃమానగ్రాహి,అప్తవృతేత్వింద్రియసంప్రయోగస్య తద్విశిష్టవస్తునఃత
దుపహితకాలాంశస్యచస్థాయితేవనధీక్షణానువృత్తౌ తద్విషయతయా ప్రత్య
క్షోదయాత్. సంప్రయోగానంతరక్షణే ధీరపినివృత్త్యే. అతోనాసంప్ర
యుక్తం నాస్థిరం నావతఃమానంవా ప్రత్యక్షమితి.

పూర్వాపరబహువ్యక్తి వ్యాప్తి గ్రహణసంభవా।

నకాచిదపియుక్తిఃస్యాత్ సర్వక్షణికవాదినః॥

౨౭

నను జాతస్యహి ద్రువోమృత్యురితి ప్రసిద్ధం,అతస్సతాంసత్తానుబంధీవి
నాశస్వరూపవన్నహేతుసాపేక్షః,యుటిత్యేవాపతేత్, తస్మాత్ సర్వంక్షణ
కమిత్యనూద్యపరిహరతి ఉత్పన్నామితి.అసారం న్యాన్యాయనన్యదిత్యర్థః. తత్ర
హేతుం వికల్పయతి లింగమితి. ఏవంవికల్పితే యథాసంభవందోషానాహతదిద
మితి.తథాహితత్రాద్యే తావత్ యత్ యస్యద్రువంభవిష్యతి,నతత్తస్యహేతుసా
పేక్షం. నాశశ్చ జాతానాం ద్రువభావీత్యుక్తంస్యాత్, తదాకస్యచిదంకురస్య
సామగ్రీప్రవాహావశాత్ ద్రువంభవిష్యద్భిఃపత్రపుష్పాదిభిఃఘటాదీనాంకపాలాది
భిరప్యనైకాంత్యం, సర్వత్రచైక సంతామోత్తరక్షణైః। నహితే తన్నిరపేక్షాః,
తథాసతిప్రాగేవోపనిపాతే కథంతత్రసంతానత్వమపి। పూర్వక్షణానామర్థక్రి
యావిరహాత్ అసత్త్వంచస్యాత్,చార్వాకవాదః.ద్వితీయేతు యద్యస్యానుత్ప
న్నమనుబంధి,నతథ్లేత్వపేక్షం యథాగోరశ్వాపోహ ఇతిస్యాత్,తథాచ హేత్వ
సిద్ధిఃప్రతియోగివత్స్వీచితహేతుజన్యత్వాత్ । ముద్గరాదయోపిసభాగసంతాన
మాత్రారంభకాఃనతు నాశజనకాఇతిచేన్న,దీపాదిసంతానా(నామ)ంతిమధ్వం
సకేషు తదసిద్ధేః,నహితత్ర విభక్తసూక్ష్మావస్థాంతరాపత్తిమిచ్ఛసి,అన్వయవ్య
తిరేకావిశేషే వ్యవస్థాపకాభావాత్. నిస్సర్వభావతయా తుచ్ఛస్యహేత్వపే
క్షావిరహాలావ్యవస్థాపక ఇతిచేన్న,ప్రతియోగివదేవ నియతకాలతయాప్రమి

తత్త్వంతజ్జన్యతావాతదిదమనియమాసిద్ధిబాధాదికూప్యం॥

౨౮

తస్యలక్ష్యంతతుచ్ఛత్వాయోగాత్, ఖపుష్పవచ్ఛానాదిత్వప్రసంగేన సవః
భావాసిద్ధిప్రసంగాత్, ధ్వంసస్యచతుచ్ఛత్వే తతాగలేపి స్వకాలవభావా
నాంసత్త్వప్రసంగాచ్చ, తథాచక్షుణభంగం ప్రతిజ్ఞాయస్థిరవాదం సాధయసి
కీదృశంచధ్వంసస్యనిస్సృభావత్వం, యదియతిగ్రంభిత్వభావవిరహః, తత్త్వలక్ష
ణేపిసమానం, సర్వస్వభావవిరహస్తుధ్వంసేష్యసిద్ధిః, అన్యథాకథమస్యపక్షీక
రః ధ్వంసరూపతయాసిద్ధిస్యేతిచేత్, తహితత్త్వభావస్యకథంసవః స్వభా
విరహః. అపిచాస్యప్రపాగసత్త్వేహేత్వపేక్షాదువాఞ్మరా, ప్రాకసత్త్వేతుభావ
పహ్నవః, తతపవాభావస్యావ్యభావఇతి సర్వాభావస్యాత్. తృతీయేచసప
క్షణో యస్యస తత్క్షణః తస్యభావస్తత్క్షణత్వం, తదాద్రువభావినహాభ
వీత్యక్షణః, అయమపి హేతురసిద్ధవ, నచ ప్రధ్వంసప్రతియోగినోయాగ
ద్యసంభవః, సంభవేవాభావః పశ్చాదపికింసస్యాత్. అనుక్షణశబ్దోపచరితస్త
హేతురనంతరక్షణవతిత్వం, తత్రాపిభావోత్పత్త్యపేక్షయానంతర్యవివత్రే
యామసిద్ధిః, భావస్వరూపాపేక్షయాత్వానంతర్యానియమేభావవహ హేతు
స్యాదితి కథం హేతునైరపేక్ష్యం, తదతిరిక్తనైరపేక్ష్యంవివక్షితమితిచేన్న
తద్వదేవసహకారిణామప్యవజన్తీయత్వాదితి పంచమేత్వసిద్ధివ్యాఘాతశ్చ
ననుకథం ద్రువభావిశబ్దేనతత్త్వవివక్షాశబ్ద్యతే, ఇథం, యద్యతోభిద్యతే నత
స్యధ్వంసః యథాయాపస్యరసః, ధ్వంసస్తుకస్యచిదేవభవతీతి తదాత్మకః, అ
స్యోత్పత్తావేవస్వాత్మని ధ్వంసేసన్నిహితేకధంక్షణాంతరంప్రాపుయాది
తత్రేదంబ్రూమః తతోభిన్నస్యాపి తత్ప్రధ్వంసత్వం యథాదశనంస్యాత్
అన్యథాభిన్నస్య భిన్నకాలస్యచ కారణత్వాదికమపిహేయేత అవిశేషాత్, సా
త్త్వనవవ స్వనాశాత్మకత్వే పశ్చాదివస్వకాలేపిస్వాభావసిద్ధిః సవససర్వా
హ్నవస్యాదితి. తజ్జన్యత్వేహేతాప్రతిజ్ఞావిరోధః, తజ్జన్యత్వంహి తద్ధేతుకత్వ
తేన కథం హేతునైరపేక్ష్యసాధనం, హేత్వంతరనైరపేక్ష్యమపిచదుర్వా
మిత్యుక్తం, అతః క్రమభావినహకారివిశేషాత్ కార్యాంతరమివస్వనాశవ
స్వయముత్పాదయతునామ, నతతఃక్షణికత్వంసిద్ధ్యేదితి. బాధశ్చమిషాం
గుక్తప్రత్యభిజ్ఞాయాస్పృష్టః, ఆదిశబ్దః ప్రదశితయోరపసిద్ధాంతప్రతిజ్ఞావిరో
యోస్సంగ్రహోధః॥

శ్లో॥ కాలానంతర్యసామ్యక్షణికవపుషితేదేశకాలాద్యపాదౌ
సర్వేపూర్వేభవేయస్తదుపరిభవతాంకారణానిక్షణానాం।
సంతానైక్యవ్యవస్థా నిజఫలనియతివాసనానాంచనస్యాత్
కార్పాసరక్తతా(తు)దిక్రమవిపరిణమత్సంస్మృతద్రవ్యతస్సాన్యత్ ॥ ౨౯॥

శ్లో॥ మేయత్వాద్యైవిగీతంక్షణికమిహజగత్సృష్టౌణోపాధివచ్ఛేత్

ప్రతికూలతకప్రతిహతిమప్యాహ కాలానంతర్యేతి. ఆదిశబ్దేనదిక్సం
గ్రహః అయమథః, సర్వంక్షణికమితివదతస్తేకస్యచిత్ కించిత్ప్రతికాయే
త్వం కిమనంతరకాలభావిత్వమాత్రాత్, ఉతతద్విశేషాత్, ఆద్యే త్రైలో
కోదరవతినః పూర్వక్షణాస్సర్వే తదనంతరభావినాంసర్వేషాంక్షణానాం
కారణానిన్యః. ద్వితీయేవ్యసావిశేషః కిందేశాద్యపాధినిరపేక్షః, తత్సాపే
క్షోవా, నాద్యః అతీంద్రియస్యతు తస్మాదశశనాత్, దృశ్యస్యతు వహ్నిధూ
మత్వాదేరతిప్రసంగిత్వాత్. నద్వితీయః యస్మిన్దేశాదాయద్వితే, తస్మిన్
జాయమానస్యతత్కారణమితినియమోనసంభవతి, కాయక్షణస్య కారణదే
శాదివతిత్వే కారణదేశాదేః క్షణద్వయాపత్తేః. తథాచానంతరక్షణయోగేపి
కోబాధః. అతస్థిరదేశాదికమనభ్యుపగచ్ఛతస్తత్ప్రతియక్తనియమాయోగాత్
అతిప్రసంగస్తదవస్థపవ. నను యద్దేశాదిక్షణవతీకారణక్షణః తత్కార్యదేశా
దిక్షణే స్వకార్యమారభతఇతి నియమఇతిచేన్న దేశాదిక్షణద్వయేపికార్యకా
రణవ్యవస్థాయాదుఃస్థత్వాత్. తదేతదభిప్రేత్యాహసంతానైక్యవ్యవస్థానస్యాదితి,
యదప్యాహుః.

యస్మిన్నేవహిసంతాన ఆహితాకమవాసనా
ఫలంతత్రైవబద్ధా కాపాసేరక్తతాయథా

ఇతి, కమవాసనేత్యనుభవవాసనాయా ఉపలక్షణం, తదపిమాషయతి
నిజఫలనియతివాసనానాంచనస్యాదితి, సంతానైక్యేసిద్ధేహి యస్మిన్తస్మిన్ని
తినిర్దేశఃస్యాదితిభావః. దృష్టాంతస్తర్హికథమిత్యత్రాహకాపాసఇతి, రంజక
ద్రవ్యవిశేషసంస్కృతబీజావయవానువృత్త్యాకార్యస్రోతోవిశేషనియమేయథా
వాత్తత్త్రైవఫలం బద్ధాతితి దుశ్శకోనియమితిభావః॥ ౨౯॥

క్షణభంగసాధనాంతరందూషయితు మనువక్త్రీ మేయత్వాద్యైరితి. ఇహ

బాధోదృష్టాంతహాని స్థిరఇతివిదితోయత్ క్షణస్యాప్యపాధిః।

పక్షదృష్టాంతవికల్పార్థేవస్తుజాతే, విగీతంక్షణికం మేయత్వాత్, సత్త్వాత్, భ
సమానత్వాద్వా, అత్ర స్యాదిత్యనేనాక్షణికతాయామసత్త్వప్రసంగస్సూచ్యతే
అర్థక్రియాకారిత్వంహిసత్త్వంత చ్చకుర్వత్ క్షణస్యైవాస్తి, అకుర్వత్ క్షణస్య
తదభావాదసత్త్వం ప్రాప్తమితి, ఘటజలధరాదౌదృష్టాంతితే సాధ్యవైకల్యం,
మేణకథంచిత పరిహర్తవ్యం ఇహతునతదేత్యభిప్రాయేణక్షణోపాధివచనం, ఇ
రౌచిత్యాదాక్రష్టవ్యః. అత్రబాధోక్తిస్సాధ్యవికల్పేనబహుధాభావ్యా. తథాపి
క్షణికత్వం నామక్షణసంభవత్వంవా క్షణకాలసంబంధిత్యంవా క్షణమాత్ర
ర్నిత్యంవాక్షణద్వయసంబంధశూన్యత్వంవా క్షణకాలత్వంవా తదుపాధిత్య
వా, నాద్యఃసిద్ధసాధనాత్ స్థిరమపినస్సమగ్రాక్షణేనసంభవతీతి. నద్వితీయః త
పవ, కాలమేవానిచ్ఛతస్తేకోసాక్షణకాలఃకశ్చతత్సంబంధః, తదభ్యుపగమేసిద్ధా
తబాధః. అతపవ నతృతీయోపి, ప్రత్యభిజ్ఞయాచబాధఃప్రాగుక్తః. నచతుర్థ
ఉక్తబాధాదేవ, క్షణేతరస్యతథాత్వే ఖపుష్పవదసత్త్వప్రసంగస్యమర్వా
త్వాత్, త్వన్మతేచఖపుష్పనిదశనేనప్రసంజనంయుక్తం, పవమపిహి బ్రూః

తస్మాద్వైధర్మ్యదృష్టాంతేనేష్టోవశ్యమిహాశ్రయః

తదభావేచతన్నేతివచనాదేవతద్గతేః ఇతి

అన్యేపి కేచిదాహుః॥

యస్మిన్ననిత్యతానాస్తి కాయతాపినవిద్యతే।

తస్మిన్యథాఖపుష్పదా వితిశక్యంహిభాషితుం. ఇతి.

నపంచమః. తద్దేశతద్వర్తి నూరివ కాలతద్వర్తినూరైక్యస్య ప్రత్య
ణబాధాత్. తతపవ నషష్ఠః, యదాహి ఘటాదయఃస్వరూపేణ క్షణోపా
యఃస్యః, కాలతారతమ్యధీః కుత్రాపి నభవేత్, తథాచస్థిరశంకాయాపవా
దయాత్ నిర్విషయమనుమానంస్యాత్. సర్వస్యచత్రిలోకస్య స్వప్రయోజ
చ్ఛయాహి ప్రవృత్తిః, సాఫలాధినః ఫలినశ్చభేదేబాధ్యతే

శ్లో॥ నచత్వమపి కృత్యేషు నిరన్వయవినాశవత్।

మత్సంతానసమృద్ధ్యర్థ మితిమత్వాప్రవర్తసే॥

తదిహస్వాభిప్రాయాదిబాధశ్చ, ఆత్మదృష్టాంతేనచప్రత్యనుమానబాధ
తత్రసాధ్యవైకల్యంచ ఘటాదీన్నిదర్శయద్భిఃయుష్టాభిరివక్రమాత్ప్రశమనీయ

సామగ్రికార్యశూన్యాక్షణియమపితద్భేదశుసంఘోనచాసా
హేతునాన్యస్థిరాస్తైక్రమవదుపధివత్సాన్యత్క్షణత్వంస్థిరేపి॥ ౩॥

అస్తిచసోహమితిప్రత్యభిజ్ఞయాప్రాకంతస్సిద్ధిః, అలయవిజ్ఞానసంతతివిషయేయమి
తిచేత్ ఇదమపి పరిభాషామాత్రం ప్రమాణాభావాత్ నాన్యదృష్టంస్తరత్యస్య
ఇతి పరిభాషాయానిర్బాధత్వాచ్చ, నిర్ధకంచేదమాలయవిజ్ఞానసంతతికల్పనం,
తస్యప్రవృత్తివిజ్ఞానేనసహ సర్వప్రకారసంబంధాయోగాదితి. అధక్షణోపాధి
వదిత్యుక్తంప్రతివక్తే దృష్టాంతహానిరితి. అక్షణికత్వేకధంక్షణోపాధిరిత్యత్రశూ
ధాభిప్రాయఆహసామగ్రితి. కార్యశూన్యా కార్యప్రాగభావసమన్వితేత్యర్థః.
క్షణఃక్షణోపాధిరితియావత్. తథాపి తస్యక్షణికత్వం నప్రతిక్షిప్తమిత్యత్రాహ
ఇయమపీతి. ననుహేతూనాం సంఘోపి హేత్వనతిరిక్తశ్చేత్ తేహంభవత్పక్షే
స్థిరత్వాత్ నక్షణోపాధిత్వం అతిరిక్తోప్యక్షణికః క్షణోపాధిర్నస్యాదిత్యత్రాహ
నచేతి. అయంభావః సంఘశబ్దోన సంబంధమాత్రవాచకః సంబంధశబ్దపర్యాయ
త్వాప్రసిద్ధః, నచతత్తత్సంబంధిస్వరూపవాచకః ప్రత్యేకమప్రయోగాత్, అతః
కేనచిదుపాధినా సంగృహీతాస్తపవసంఘశబ్దార్థః, తత్రయది తపవక్షణోపా
ధితయా దృష్టాంతీక్రియంతే తథాసతి స్థిరాస్తఇతి. ననుతత్సంహతిహేతురు
పాధిదృష్టాంతసాన్యత్ మైవం నహిసః కేవలనిత్యాత్ కేవలానిత్యాద్వా కస్యచి
దపికార్యసోపత్పత్తిః కింతు తత్సముదాయాత్, తత్రనిత్యాంశే తావత్క్షణిక
శంకాపినాస్తి, అనిత్యేపి యతశ్చిరోత్పన్నాద్ధేతోఃసంఘభావః. సోపిస్థిరతరః.
యస్తు చరమస్సహకారీ సచస్థిరపవసన్స్వకార్యప్రాగభావోపహితరూపఃకాల
మవచ్ఛిందక్షక్షణోపాధిరిత్యవ్యతే, తదుపధానంచ తస్యప్రత్యక్షాదిసిద్ధం. నచా
త్రక్షణికంకించిత్ సిద్ధ్యతి అనవచ్ఛిన్నస్యకాలతత్త్వస్యకాలపరిచ్ఛేదలక్షణానిత్య
తాభావాత్

క్రియాదిశ్చస్థిరోప్యేవం క్షణోపాధినిశేషకైః।

తత్ప్రకర్షణికమైస్తు తత్తతాంలప్రకల్పనా॥

ఇయంతావత్సవలోకసాక్షికి, క్షణకాలావచ్ఛేదకయోఃప్రాగూర్ధ్వ
వ్యాపిసౌరక్షణికత్వాత్, తదవచ్ఛిన్నస్యకాలస్యతుక్షణత్వాదేవ నక్షణికత్వ
మితి వస్తుస్థితిః. త్వత్పక్షేతుక్షణకాలావచ్ఛేదః క్షణోపాధిరసిద్ధః కాలస్యైవా
భావాత్. నచాసిద్ధోపిసాధ్యః స్వమతవిరోధాత్. యథాహుః,

శ్లో॥ దీపాదీనాంకదాచితృదృశవిసదృశాశేషసంతత్యపేతే
 ధ్వంసేదృష్టైష్యశక్యతదితరవిషయే నన్వయధ్వంసక్యప్తిః
 బాధాదెర్తశ్చైతత్వాదపిచదృశమితేసాన్వయేస్మిన్ముతాదౌ

యోపితావత్పరాసిద్ధః స్వయంసిద్ధోభిధీయతే।
 భవేత్తత్రప్రతీకారః స్వతోసిద్ధేతుకాక్రియా. ఇతి
 అసన్యావచ్ఛేదాదేన స్వయాపేక్షైవకశ్చిత్క్షణశబ్దవాచ్యఇతిచేత్,
 తహిక్షణభంగసాధనాత్పూర్వమసిద్ధః కథం దృష్టాంతసాన్యత్
 ఉత్తరప్రాగభావాప్తపూర్వధ్వంసైకకాలతః।

మధ్యమక్షణతాదృక్త్వం వ్యవస్థాప్యంత్యయావ్యతః॥

ననుక్షణక్షరణస్వభావాప్రకృతిరితిహి భవన్తిద్ధాంతః. అత్రప్రతిక్షణముఁ
 యవిలయి నొవికారాః క్షణికాపవేతి తద్దృష్టాంతేనాన్వేషాం యుష్కభిఃకింన
 నుమీయతఇతిచేత్ అశక్యత్వాదయంనుహృదపదేశస్త్యజ్యతే, సర్వక్షణికత్వంసా
 ధయితుముపక్రమ్య స్థిరద్రవ్యవృత్తిక్షణికవికారవదితకథందృష్టాంతయేమ, తేషుఁ
 నత్వదభిమతం క్షణికత్వం, ప్రదిపాదివదాశుతరవద్వినిశితృమాత్రేణ క్షణిక
 తోక్తేః, తదేతదభిప్రత్యాహ క్రమవదితి. క్షణత్వం క్షణోపాధితృమిత్యర్థః.

శ్లో॥ ద్వయోరయుగపద్దృష్టియుగపచ్ఛయధాయధం।

అశక్యపహ్నవాతస్తా దస్తదుక్తైవపద్ధతిః॥

30॥

ఇహచప్రతిసంఖ్యాప్రతిసంఖ్యానిరోధయోః నిరన్వయవినాశత్వే పరో
 క్తంనిదర్శనందూషయతిదీపాదీనామితి. ఆదిశబ్దేనక్షణరుచిబుద్బుదాదిసంగ్రహః.

సనిరన్వయనాశసాన్యధ్ధమోధమ్యపివాపునః

పూర్వసంఘాతభాగోవా యద్భావేనానువర్తతే।

ఉత్పత్తిశ్చతథాభూతా నిరన్వయసముద్భవా

తావుభౌసర్వభావానాం నియతావితిసాగతాః॥

యోవినాశస్సనిరన్వయః యథాన్యదీపస్య, అస్తిచ వినాశోజాతానాం అత
 సాసీనిరన్వయఇతి నిరన్వయధ్వంసక్యప్తిర్నశక్యతదుపపాదయతిబాధాదేరితి.

ప్రత్యభిజ్ఞాబాధస్యప్రవృత్త్యాద్యనుపపత్తీనాంచదర్శితత్వాత్. విపరివతశ్చయ
 క్తృత్యాహ అపిచేతి. అంత్యదీపవినాశసాన్వయః వినాశత్వాత్ పటాదివినాశవ
 త్, సాధ్యవికలోదృష్టాంతఇతిచేన్న, సంఘాతాంశానాంవాగంధాదిధర్మాణాం

దుర్దర్శావస్థయాన్యుఃపయసి లవణవల్లీనదీపాదిభాగాః॥

౩౦॥

శ్లో॥ సత్త్వేసత్త్వేపిపూర్వంకిమపిగగనతత్పుష్పవనైవసాధ్యం
హేతుప్రాప్తిర్నపశ్యాద్భవితురఘటితోత్పాదనెతిప్రసంగః ।

వా శ్యామరక్తాదిధర్మితాంవా యథాసంభవమనువృత్తేద్భవభోపలబ్ధత్వాత్
ప్రత్యక్షబాధపరిహారాయదుదేశావస్థతోక్తిః స్మృతిత్యనేన దృశ్యవస్థానిపు
త్రావపి స్వరూపసత్త్వంసూచ్యతే.ననుపయసిలవణవదిత్యయు క్తంతప్రాపినిరన్వ
యవినాశాత్తన్న,రసేన సూక్ష్మావయవానుమానాత్.దీపావయవేషు లింగ
మపినాస్తితిచేన్న దీపోర్ధ్వదేశినాంకించిదౌష్ట్యపలభ్యా దీపావయవసక్రాగ్రై
స్సుగమత్వాత్,ప్రభూతదీపపార్శ్వవర్తినాంచ తాపస్వేదాదిస్తతఃపవ,పవమ
త్వదీపనాశేష్యదృశ్యవయవవిసర్పసిద్ధిః,అతోవినష్టదీపభాగానుప లభైరదృశ్య
వస్థానిబంధనత్వాదనన్యధాసిద్ధప్రత్యక్షసిద్ధిః సాన్వయవినాశదృష్టాంతపవ సా
ధీయా.అన్త్యదీపాదేశ్చ యదినకించిదుపాదేయం తతోర్థక్రియావిరహాదస
త్త్వంస్యాత్,బుద్ధ్యాదిరర్థక్రియా స్త్వితీచేన్నతస్యానియతత్వాత్,వినాశస్తహ్యై
ర్థక్రియా స్త్వితీచేన్నతస్యతేతుచ్ఛత్వాత్, ధ్రువభావిత్వేనాహేతుకత్వాభ్యుపగ
మాచ్ఛ.పవమన్త్యదీపాసత్త్వేచతతాగ్రణపరంపరాయాలపితథాత్వంస్యాదితి.
౩౧॥ (క్షణభంగనిరాసః)

ననుసాధ్యసాధనభావేసిద్ధేహి ప్రస్తుతంపక్షచతుష్టయంసిద్ధ్యేత్,నపవనా
స్తితిచార్వాకఉత్తిష్టతేసత్త్వేసత్త్వభితి.యదికార్యంకారకవ్యాపారాత్ పూర్వ
మస్తితదాపూర్వసిద్ధగగనాదివత్ కిమపినకార్యంస్యాత్.అథతదానాస్తి తదాపి
ఋపుష్పవన్నకార్యం,నచాసతఃసత్త్వాపాదనసంభవః,నహినిలంశిల్పిసహస్రేణా
పిసితీకతుంశక్యమితి.కార్యంచ కారణేనసహపూర్వంపశ్చద్వాజాయతే.ఆ
ద్యేకింకస్యకారణంకార్యంవాస్యాత్.ద్వితీయేపి తతఃపూర్వస్యకథంతజ్జన్యత్వం,
వైపరీత్యాపాతశ్చ,లోకవ్యవహారానురోధాత్.తృతీయేహేతుఃస్విన ప్రాప్తం
సాధయేత్,అప్రాప్తంవా,ఆద్యేప్రాప్తత్వాదేవ పూర్వసిద్ధేర్నసాధ్యత్వం,నచో
త్తరకాలీనస్య పూర్వకాలీనేనప్రాప్తిఃక్షణాయస్వయాప సిద్ధ్యపేక్షత్వాత్తస్యాః.
తదిదమాహహేతుప్రాప్తిరితి.ద్వితీయమపిదూషయతి అఘటితేతి.అప్రాప్తోత్పా
దనేనర్వస్తాత్ సవముత్పద్యేత ప్రకాశ్యమప్రాప్యవాదీపఃప్రకాశయేత్ దాహ్య
మప్రాప్యవా దహనోదహేత్.పునర్వికల్పాంతరేణవిహతిమాహ జన్యమితి.

జన్యంజన్మాన్యథావాద్యయమసదనవస్థానకార్యక్షతిభ్యా
మిత్యాద్యైర్నేతుసాధ్యంనకిమపియదినస్వక్రియాదెర్విరోధాత్ ॥ ౩౬

ఘటోజాయత ఇత్యేతాతావన్నపర్యాయా, సహప్రయోగాత్ యావద్విసాశ
జాయతఇతి ప్రయోగప్రసంగాచ్చ, పటోజాయతఇతి ప్రయోగశ్చ నస్యాత్
ఘటపటశబ్దయోరపర్యాయత్వాత్. అతః కార్యస్వరూపాతిరిక్తంజన్మ తచ్చ
న్యమజన్యంవేతివికల్ప్య ద్వయమవ్యయం క్తమిత్యాహ ద్వయమసదితి. క్రమా
బాధకమాహ అనవస్థానకార్యక్షతిభ్యామితి. జన్మమోజన్యత్వంహిజనన కర్మ
యా అతస్తస్యాపిజన్మస్వీకర్తవ్యం, ఏవంతస్యాపీత్యనవస్థా, అజన్యత్వేతజ్జన్మ మె
నాదిత్వాత్ తద్వతోఘటాదేరపితథాత్వంస్యాత్ తథాచకార్యత్వక్షతిస్సాన్వది
ఆదిశజ్ఞేనభిన్నాభిన్నత్వాదివికల్పక్షోభసంగ్రహః. హేతుశ్చ సాధ్యంచహే
సాధ్యంహేతునాసాధ్యంవా. ఉదృశానాంతరాకాణం యుక్తాంగహాన్యాదిక
భిప్రేత్యాహ నేతి. సాధారణమప్తత్వమాహ స్వక్రియాదేరితి. ఇహతావదనిష్ఠక
టిభంగోనప్రత్యాఖ్యయః. అన్యత్రైవముత్తరగతిః. యదత్రపూర్వమసత్త్వే కాగ
త్వంసస్యాదితి, తద్విరుద్ధభాషితం, ప్రాగసత్త్వవిశేషితంసత్త్వమేవహి కార్యత్వ
తత్రచప్రాగసత్త్వేప్రాగసత్త్వమేవసస్యాదితివా, తద్విశిష్టంసస్యాదితివా, సత్త్వమ
త్రంసస్యాదితివా, ప్రసంగార్థస్సాన్వీత్. తత్రనప్రథమః, కస్యాపిస్వాభావేన వా
ప్త్యభావాత్, అన్యథాశూన్యవాదపవస్యాత్ అనేకాంతవాదోవా. నద్వితీయ
తదసత్త్వపవతద్విశిష్టసిద్ధేః, నహివిశేషణసత్త్వంవిశిష్టవిరోధి. నతృతీయః అసత్త్వస
స్వకాలసత్త్వేన విరోధగ్రహణాత్, అన్యథాదేశాంతరసత్త్వేపి విరోధప్రసంగే.
సపవాంత్యబౌద్ధపక్షస్సాన్వీత్. యత్తుపశ్చద్భావినః కారణప్రాప్తిర్నాస్తీతి,
త్రపౌర్వాపర్యనియమలక్షణప్రాప్తిర్నప్తత్వాదనివార్యా, సంయోగాదిలక్షణ
తుమాభూదనంగత్వాత్, తతశ్చనాతిప్రసంగః నియామకస్యసిద్ధత్వాత్, ప్రక
శ్యదావశ్యేదిమచయధాదశశానం కారణానాంమిధఃప్రాప్తిరేవాంగం నతుక
ర్యేణ జ్ఞానేనసహభిన్నాదినావా. యస్తుజన్మమోజన్యత్వాజన్యత్వవికల్పేనాతి
సంగడక్తః నాసావత్సత్వత్వేయక్తదోషః, నహివయమభివ్యక్తింవా కారణసవ
వాయాదికంవాజన్యైతిబ్రూమః, కింతూపాదానావస్థావిశేషం, తస్యకార్యావస్థా
సామానాధికరణ్యవ్యవదేశః తాదాత్మ్యేనతదాశ్రయవృత్తేః. ఏవం ధ్వంసాదినా
మానాధికరణ్యమపియథాయథమూహ్యం. ఉదృశస్యజన్మనడపాదానావస్థాం,

రసాఢ్యత్వే కారణానవస్థామాత్రమాపతతిసాచనదోషఇతి సర్వావిగీతం. యచ్చభి
న్నత్వేగవాశ్వయోరివకార్యకారణతా నస్యాత్ అభిన్నత్వేచ కథంసిద్ధస్య సా
ఢ్యత్వమితతన్న, కారణా తాగ్ర్యస్య భిన్నమైవోత్పత్తిదశః నాత్.

అన్యథా బుద్ధిబోధ్యాదాభిన్నత్వాదివికల్పతః।

బోధ్యత్వాదిక్ష తేర్నస్యాత్ స్వమతస్థాపనాపివః॥

అథకించిత్తారేణాకించిత్తారేణవా కారణత్వం, పూర్వత్రహేతూనాం కించి
తాగ్రజననేపి కించి తాగ్రాంతరాపేక్షయానవస్థా, కించి తాగ్రస్యాపి కించి
తాగ్రజననాపేక్షయా, ఉత్తరత్రాతిప్రసంగఇతి, అత్రాపిబ్రూమః యత్రకించి
తాగ్రేణహేతుత్వం దృష్టం యథాకాష్టాదే జ్ఞానలాది నాతత్రతథా, నచాన
వస్థా, హేతుసంపత్తివరంపరాయాదోషత్వాభావాత్, అతిరిక్తస్యాత్రానిరూప
శాత్, యత్రతుద్వారనిరపేక్షం హేతుత్వం, తత్రాపి దశః న బలాత్ కించి తాగ్ర
రాంతరంజనయితవ్యం యతోనవస్థాస్యాత్, నచాతిప్రసంగః నియతపూర్వత్వ
గాహితాప్రత్యక్షేన తన్నివారణాత్, అన్యథా తదపి తే ప్రమాణం నస్యాదితివి
శ్వాపహ్నవః. యచ్చ కార్యంకుర్వతోకుర్వతోవా కారణత్వం, ఆద్యేకార్యస్యాపి
పూర్వసిద్ధిప్రసక్త్యా కార్యత్వాభావః. ద్వితీయే విరోధాతిప్రసంగావతి. తదవ్యవ
సా. భావికార్యానుగుణవ్యాపారవత్వమేవ కారణస్యకుర్వత్త్వం, తత్రకథంకార్య
స్యస్వాత్ పూర్వసిద్ధిః, కుర్వత్త్వనిరూపణంతుభావినాపికార్యేణబుద్ధ్యారోహి
తాసిన్యేత్. ఏతేన నిర్వాచ్యపారస్పర్యాపారోవాహేతురిత్యాద్యపి దత్తోత్తరం.
కార్యకారణత్వయోగస్యభావత్వేపటత్వనీలత్వాదివత్ సర్వంప్రత్యపిస్యాతాం.
నిస్వభావత్వేకస్యచిదపినస్యాతామిత్యపినియతప్రతిసంబంధికస్వభావతపవతదు
రయసిద్ధేర్నిరస్తం. దండాదికాయత్వం ఘటాదికారణత్వంవా నీలాదివదేవ
గురుషభేదేవ్యవిపర్యస్తమేవ. అథస్యాతాగ్ర్యకారణభావస్యద్విత్వత్వేద్వయో
పి ద్వైరూప్యాదవిశేషవిరోధభేదాపత్తయస్సస్యః, ఏకస్థత్వేపి యత్రైకస్మిన్స్త
త్త్వేవమితి. తత్రబ్రూమః, కాయేకకాయత్వం కారణేకారణత్వంచవతలే,
విధాప్యన్యోన్యనిరూప్యతయా సంబంధవ్యవహారాదిసిద్ధిరితి. స్వాదేతత్, నతా
ద్దండదయో మృదాద్యవయవాశ్చ ప్రత్యేకంఘటాద్యత్వాదనశక్తాః అదర్శ
శాత్, అతపవనసముదితాలపి, నహినద్యస్సమేత్యాపిదహేయః, నచసికతాస్సం
రూయతైలం జనయేయః శక్తానామేవ సంభూయకరణేసర్వేకృతకరాస్సస్యః,

శక్తస్యకుర్వతోష్యన్యకాంత్రాయాం సర్వైరపిస్యాత్, తథాచదేశాదివ్యవహితానామసన్నిధేః కథంకార్యారంభః, నహికార్యేకారణానాంసాధ్యాంశభేదః. విభక్తదశాయాం సముదాయేవాతస్యాదృష్టైః, నిరంశేగుణాదౌచదుర్వచమేతదితి. అత్రోచ్యతే సముదితానాం కార్యకరత్వమేవహి ప్రత్యేకమపిహిశక్తిః కథమత్రవియుక్తైః కార్యకరణం, కథంచసమేతేషు కృతకరతా, అతశ్చక్తస్యాపి సహకార్యాకాంత్రాయామతిప్రసంగశ్చనిరస్తః, యావత్కార్యసిద్ధినియత విషయత్వాత్తస్యా ఇతి. ననుపూర్వంకారణమిత్యుక్తేనప్రసంగంకారణమిత్యుక్తంస్యాత్, దృష్టాచమృదితేమృత్పిండేఘటోత్పత్తిః, తథాచస్వాత్మానమలభమానస్య కథంపరసాధకత్వం, అన్యథాచిరాతిక్రాంతస్యచస్యాదేవకారణత్వం, తుచ్ఛస్యచకారణత్వే కార్యమపి తుచ్ఛంస్యాత్, నిత్యంవేతి. తదపిస, పూర్వక్షణసత్త్వమేవహికారణస్యకార్యోపయోగి, నచతత్తదానాస్తి, కార్యక్షణేతుకస్యచిత్ అసత్త్వం నకారణత్వవిరోధి, పూర్వంనప్రమిత్యప్యసాధు, స్థిరవాదేతదయోగాత్. పిణ్డస్యతునసాత్మాతాకారణత్వం, నచపిణ్డస్తత్ప్రధ్వంసోవాత్యస్తతుచ్ఛః, స్వకాలేసద్భావాత్, కాలాంతరాసత్త్వేనతుచ్ఛత్వేప్రత్యక్షవిషయోపితథాస్యాత్, తథాచేయంమాధ్యమికగతిః. అథబ్రూషేపూర్వత్వమేవకారణస్యదుర్నిరూపం, పూర్వకాలవృత్తిత్వంహితత్, కాలేచపూర్వత్వముపాధికృతం, సచోపాధిర్యద్యయమేవ, తదాతదధీనం కాలస్యపూర్వత్వం కాలాధీనంచోపాధే రిత్యన్యోన్యన్యశ్రయః, అన్యోపేక్షాయాంచక్రకం, అనవస్థాపి, కాలస్యక్రమవదుపాధిసంబంధభేదాద్భేదశ్చ కృతైస్సకదేశవికల్పదుఃస్థ ఇతి. ఏవం బ్రువతా కింపార్వాపర్యమేవ నదృష్టం, దృష్టమపివాపాధితం. నాద్యః స్వాభ్యుపేతలోకవ్యవహారవిరోధాత్. నద్వితీయఃసర్వేషాం నిత్యత్వతుచ్ఛత్వయోరన్యతరప్రసంగాత్. అతః కాలేనత్యసతివాక్రమస్తావద్దురపహ్నవః.

శ్లో॥ క్రమేణోపాధిభిర్యోగస్సకల్పేనాంశతోపివా ।

కాలస్యనమతేతిస్థిరవాదీకథంచదేత్ ॥

ప్రత్యక్షప్రతిరుద్ధశ్చక్షణభంగపరిగ్రహః ।

అపసిద్ధాంతమాదధ్యాన్తానమన్యదనిచ్ఛతః ॥

అథలోకాయతాంతస్థమనుమానంచమన్యసే ।

ఆగమోప్యవిసంవాదీ తదంతస్థానుమహాతి ॥

యత్రప్రవృత్తిసామర్థ్యంనలోకాదుపలభ్యతే ।

అనుమీయేతతత్రాపిప్రామాణ్యమవిశేషతః ॥

అస్త్యైవం, తస్యనియమోనశక్యః అస్మాదేవేదమనంతరమితి. తదేతన్నియతపూర్వత్వంహి నజాతేర్జ్ఞాతిమపేక్ష్య, ద్వయోరపితైకాలికత్వాత్, నచజాతే వ్యక్తి మపేక్ష్య, సర్వాసాంజాతీనాం పూర్వత్వేనకారణనియమాసిద్ధేః, జాత్యంతరాపేక్షయా కార్యత్వంనదృష్టమితిచేత్ కిమతః పూర్వమేతజ్ఞాతికార్యత్వమపి దృష్టం, ఏకవ్యక్తేశ్చనియమోదుగ్రహః అననువృత్తేః, కృత్తికారోహిణ్యోరపిహయ్యదయభేదేష్వేవవ్యాప్తిగ్రహ్యతే. ఏతేనవ్యక్తేజాత్యపేక్షయావా వ్యక్త్యపేక్షయావా పూర్వత్వనియమోపి ప్రత్యుక్తఇతి. అయమవ్యనుక్తోపాలంభః, ఏతద్ధర్మకాదేతద్ధర్మకముపజాతమితి జాత్యుపాధిక్రోడీకృతయాపేణ వ్యక్తిమనియమసిద్ధేః, యథాదశశంసంచేయత్తానియమరహిత నిరుపాధి నిర్వ్యభిచారభూయోదశశనబలేన వ్యాప్తిసిద్ధిశ్చనుమానేవత్వతే, నచసర్వస్మాత్తాదృశాత్తాదృశం సర్వమనియతంవాస్యాదితి శంకనీయం, తథావ్యాప్తేరగ్రహణాత్, తద్విరుద్ధాచతేప్రాధానామోఘైవ, తృణారణిమణ్యాదిషుచవహ్నీవిద్యుత్పత్తౌ సామాన్యతోవిశేషతశ్చ హేతుకాయభావోమంతవ్యః, తత్రకార్యవైజాత్యం నదృశ్యతఇతిచేన్న, అనుపలబ్ధవైషమ్యాణామప్యా యువేదాదిషు శక్తిభేదసిద్ధేరవాంతరవైజాత్యస్య స్వీకార్యత్వాదితి.

శ్లో॥ సాంఖ్యసాగతచార్వాకైరనేయేష్వేవముపప్లవాః । ప్రయుక్తాఃప్రతివక్తవ్యాఃప్రతిష్ఠితనయస్థితైః ॥ యదత్రమాధ్యమికమతస్థేరుచ్యతే. పూర్వంసంబంధ

నియమేహేతుత్వేతుల్యవనా । హేతుతత్త్వబహిర్భూతసత్త్వాసత్త్వకథావృధా ॥ ఇతి. తత్రోచ్యతే, ప్రాకాగలనియతత్వేనకారణంప్రమితంనవా । ఆద్యేతదేవతత్సత్త్వమన్యథానియమోపి ॥ అన్యదపియదుక్తం,

అంతర్భావితసత్తంచేతాగ్రణంతదసత్తతః । నాంతర్భావితసత్తంచేతాగ్రణంతదసత్తతః ॥ ఇతి. అత్రతదసత్తత ఇత్యత్రస్థానేనదిదం తతఇతిపాత్యం. విశేషణతయోపలక్షణతయావా సత్తాసంబంధినినాసత్త్వారోపశ్చకృత ఇతి. సత్త్వంచనదసద్వేతి వికల్పవినిష్టకల్పనే । అసత్త్వంనదసద్వేతివికల్పీత్యత్రరమూహ్యతాం ॥ స్వక్రియాదివిరోధశ్చ సూత్రప్రభృతిదుస్తరః । గురుశిష్యాదివాక్యానాం పరబోధాధాతాయతః ॥ తేభ్యశ్చైతన్యమిత్యాదివదతాగురుణాస్వయం । కిణ్వాదిభ్యఃప్రసిద్ధంతీ మదశక్తినిదశితా ॥ ప్రత్య

శ్లో॥ కాదాచిత్కస్యకాలావధినియతికరంపూర్వసతాకరణంస్యాత్
భావోపప్లంభశూన్యోనఖిలుతదవధింప్రాగభావోపికుర్యాత్ ।
కార్యంనిహేతుకంచెత్కథమివనభవెన్నిత్యతాతుచ్ఛతావా

త్రాల్లోకశబ్దోక్తా దధికంచతదాయతం । అభావ్యతభవత్పువైఃః ప్రత్యక్ష
చార్థసాధకం ॥ అధికావకాపుమధోచదృష్టోపాయైరుదీరితా । ప్రీయ
దూయసేచత్వం బిభేషిచతతస్తతః ॥ ఇష్టంప్రాప్తమనిష్టంచ నివర్తయితువ
ద్యతః । తత్సిద్ధాచరితార్థస్త్యంలొకవత్కింనమన్యసే ॥ బుభుక్షుగన్నమా
త్యే శ్వభత్యౌదిజహాసచ । పరోక్త్యాప్రతిపద్యాధం ప్రతిబ్రూషేజిగీషయా
తత్త్వావధారణార్థంవా వాదేకింనప్రవర్తసే । స్వయంవామానతకాభ్యా
కింనకించిత్పరీక్షసే ॥

34

ననుపరివేషాదిషునియతపూర్వసత్త్విచిన్నదృశ్యతే, నచఘటాదిదృష్టా
తేన తదనుమేయం విపరివర్తస్య దుర్వారత్వాత్, అతోదృశ్యమానా అవ్య
ధయః కేషుచిద్రసోత్పత్తౌ రూపాదివద్యదృచ్ఛాసిద్ధా ఇత్యత్రాహ కాదాచిత్
స్యేతి. అయం భావః, యది పరివేషాదీనామపికాదాచిత్కత్వందృష్టంతత్రనిపుణ
నిరూపయతాం దేశకాలాదృష్టవిశేషాదాతపాదికారణవిశేషసిద్ధిః, తదనువల
భేపి సందిగ్ధపరివేషాదిదృష్టాంతేన నాన్యత్రహేత్వభావశ్చకోయనుమాతుం ఆ
శ్చితసాధ్యస్య దృష్టాంతత్వాయోగాత్, నిశ్చితసాధ్యవిషయస్యపక్షతా
ద్యతిపాతాత్ నిశ్చితనిదశనాదనిశ్చితానుమానం యుక్తమేవ, నచ త్వద్వివా
మాత్రేణ ఘటాదిషు సర్వలోకసమ్మతః కారణసద్భావస్సందిహ్యతే. ఏతేన
హేతుతోభావోత్పత్తిఃకంటకతైత్త్వాదిదశనాదిత్యాదిచ ప్రత్యుక్తం. అస్తుశే
తునిరపేక్షోనియతకాలః ప్రాగభావ ఏవకార్యస్యపూర్వావధిః, సహిస్వభా
విరుద్ధతయా కార్యకాలమనశ్చువానస్తశ్చుర్వపవేతిసిద్ధం, అతః కిమన్యైరిః
త్రాహ భావోపప్లంభేతి. భావాంతరమభావఇతి స్థాపయిష్యతే. ఇహత్వపి
పత్రాంతరాన్వారోహస్సూచ్యతే. అయం భావః యదికార్యేణప్రాగభావప
కేవలోపేక్షణీయస్తద్వదేతేనాప్యనాదినాభావ్యం, అతః ప్రాగవధిస్సన్నః
భావస్తత్తద్భావశేఖరిత ఏవస్వాత్మానమవధిత్వేన నియచ్ఛేదితి. నిత్యస్వభా
వత్ కాదాచిత్కస్వభావస్యాపిహేతునైరపేక్ష్యంస్యాదిత్యత్రాహ కార్యం
హేతుకంచేదితి. విషమం నిదశనమిత్యాకూతం. తదేవానిష్టప్రసంగేన వ్య

కాదాచితగ్-స్వభావాద్యదిననియమనాదన్యధాతిప్రసంగాత్ || 33 ||
 శ్లో || నెత్రాదేహీపికాదేరివనియమయంతైజసత్వాదిసాధ్యే
 రూపాదిగ్రాహకత్వంయదికరణతయాస్యాదసాధారణత్వం |

క్షీకధమితి. నిరవధితేగత్యంతరంనసంభవతీతిభావః. కాయస్యనిర్దైతుకత్వం
 సతోసతోవేతివికల్పే పూర్వత్రనిత్యతా, అన్యత్రతుచ్ఛతాస్యాదితివిభాజ్యం. పూ
 ర్వావధివదుత్తరావధేరప్యసత్కల్పత్యాన్నిత్యత్వం, నహితఃపరంనభవితవ్యమనే
 నేత్యపినియమోస్తి. ననుకాదాచితగ్-త్వం స్వభావోనవా, ఆద్యేనిత్యస్వభావవ
 నిరపేక్షపవస్యాత్. ద్వితీయే కథమతత్స్వభావః కారణసహస్రేణాపితత్స్వభా
 వతాంనేతుంశక్యః, స్వభావస్యచహేతుమత్వేనిహేతుకమితికించిన్నస్యాత్,
 అతోనిత్యస్వభావవన్నియతకాలస్వభావతాస్యాదితి శంకతేకాదాచితేతి. కా
 దాచితగ్-స్వభావత్వేపి హేత్వధీనతాం తతపవ నిత్యస్వభావవైషమ్యంచాభి
 ప్రేత్యాహ ననియమనాదితి. నహియతఃకుతశ్చిదనంతరమనేనభవితవ్యమితికా
 దాచితగ్-త్వం, అనియమాదృష్టేః అస్మాదనంతరమేవేదమితికాలవిశేషవ్యవస్థా
 దృష్టేరిత్యర్థః. ఉక్తనియమానభ్యుపగమే సర్వత్రసర్వదా సర్వతఃకాయం
 స్యాదితితక్కాదంవ్యనక్తి అన్యధేతి. నహిధూమాదినాయదాకదాచిద్భవితవ్య
 మిత్యన్యకాదాచితగ్-త్వంనియమ్యతే, తథాసతి గడభాదేరనంతరం తదుపలబ్ధి
 వా సామగ్యనింతరమనుపలబ్ధివాస్యాదితి || 33 || (కార్యకారణభావాదిన
 మథానం ||)

ప్రకృతస్యప్రకృత్యాదికారణవాదస్యప్రతిపక్షానిరస్తాః తత్ర దేహాదివదిం
 ద్రియాణామపిభౌతికత్వంవదతఃప్రతిపక్షినేత్రాదేరితి. నియమయంతం సావధా
 రణం రూపాదిముమధ్యేరసాద్యగ్రాహకత్వేన విశేషితమిత్యర్థః. చక్షుస్తైజ
 సంరసాద్యగ్రాహకత్వేనైత రూపగ్రాహకద్రవ్యత్వాత్ దీపవదితి, ఏవంత్యగింద్రి
 యంవాయవీయం స్పృశాదిముమధ్యేస్పృశవ్యైవగ్రాహకద్రవ్యత్వాత్ అంగ
 సంగిసలిలవైత్యాభివ్యంజకవాయువత్, రససస్యాప్యత్వేరసవ్యైవేతి దంతాస్తస్తో
 యదృష్టాంతః, ఘ్రాణస్యపాధివత్వే గంధవ్యైవేతి చందనకుజుగ్మాదిగంధాభి
 వ్యజ్ఞకనింబత్వగాదినదశానం, శ్రోత్రస్యతునభస్త్యే శ్రోత్రంగుణావాస్తరజా
 త్యాస్వగుణసజాతీయగుణగ్రాహకంబాహ్యేంద్రియత్వాత్ చక్షురాదివదితి,
 శబ్దోగుణావాంతరజాత్యా సజాతీయగుణవతేంద్రియేణగృహ్యతే బహిరింద్రి

తత్సహాయ్యంతస్విసిద్ధంభవతిగమకతామాత్రమప్యంజనాదా

యవ్యవస్థాపక గుణత్వాద్రూపాదివత్, శబ్దోభూతేంద్రియగ్రాహ్యఇతివా, బహిరింద్రియవ్యవస్థాపకత్వాదిత్యేవహేతుః, తథాశ్రోత్రం భౌతికం బాహ్యైర్విగ్రయత్వాత్ చక్షురాదివత్, ఆకాశ ఇంద్రియారంభకః పూతత్వాత్ భూతాస్తరవదితి, శబ్దోపలబ్ధివా భూతేంద్రియకరణికా బాహ్యేంద్రియవ్యవస్థాపకోపలబ్ధిత్వాత్ గూఢోపలబ్ధివత్. తత్రాద్యేషుచతుష్వనుమానేషుహేతువికల్పమునాద్యదూషయతి యదికరణతయేత్యాదిభిః. యస్మిన్ సతికాయంభవత్యేవతత్రరణంతచ్చసన్నికర్షవిశేషవిశిష్టతయేంద్రియాణాం.

నను, ఉద్విగ్నోహ్యైర్థకారేణకశ్చిదేవంబ్రవీత్యపి

కించక్షుషామమైతేన దృష్టందీపేనయన్యయా

ఇతిదీపాదిసుసాధకతమత్వంకశ్చిద్రూపయాత్, అతస్సపక్షవృత్తేహేతోఃకథమసాధారణత్వం. ఇథ్యం, ఆలోకేనవినాపిజంతుభేదేషుచక్షుషోరూపాదిగ్రాహకత్వంసిద్ధం, అథకారేచమనుష్యాదీనాంతత్వతోన్యధావా, అతఃకృత్యంప్రపాధాన్యమపేక్ష్య ఇంద్రియేషుకరణత్వందీపాదిసుసహకారిత్వంచప్రఖ్యాతమనురుధ్య వికల్పప్రవృత్తేరవిరోధః. కోట్యంతరంచూషయతి తత్సహాయ్యంతస్విసిద్ధమితి. కరణభూతేంద్రియాపేక్షయా తేషామేవ దీపాదివత్సహకారిత్వమనుపపన్నమిత్యర్థః. దీపాదీప్రతిసహకారిత్వాన్నాసిద్ధిరితిచేత్తహికప్రమాతృప్రమేయయోరపితథాత్వాత్తత్సిద్ధిఃస్యాత్, తయోస్సతోరపికదాచిత్తార్యంనాస్తీతిచేత్, తావతాకరణత్వంచూభూత్, తత్సహకారిత్వంతుసిద్ధమేవ, దీపేచసతిభావపవెతినియమోనాస్తీ, సంప్రయోగవిశేషసాహిత్యాత్సాధితిచేత్తహికతయోరపితతస్యాదేవేత్యనేకాంత్యం. ఏతేనకరణత్వాదికల్పనాదరేణరూపాదిబోధకద్రవ్యత్వమాత్రంహేతురిత్యపినిరస్తం, తద్వ్యనక్తి భవతీత్యాదినా. ఆటశబ్దేనప్రమాత్రాది సంగ్రహః. అజ్ఞానస్యశక్యేప్రతిబంధకనివర్తకత్వమాత్రమితిచేన్న, అశక్యేగూఢనిధిదశనాదాశక్త్యాధానేనసహకారిత్వదృష్టేః, శక్త్యాధానంహిసహకారితిచేన్న, దీపాదావపితథాక్ష్మప్రసంగాత్, సత్తయైవహేతుత్వంతత్రదృష్టమితిచేదత్రాపితథాస్తు అవిశేషాత్. యేచతత్తదింద్రియదోషైరపిరూపాదిధీరస్తీతిమత్వా

శరీరయోగేసత్యేవ సాక్షాత్ప్రమితిసాధనం ఇతిలక్షయన్తి,

అత్తాహంకారికత్వం శ్రుతిపథనిపుణైః ఘోషితం నైవ బాధ్యం॥ ౩౪॥
స్తో॥ తన్నాత్రేష్విందియాణి శ్రుతిరీహనలయం వక్తికింతుప్రవేశం

తన్నతేతత్తద్దో మైరవ్యవై కాంత్యం తేహంతైజసత్వానభ్యవగ
మాత్. దన్తాన్తస్తోయదృష్టాంతశ్చాయుక్తః, విషయసంసారస్య వ్యంజక
త్వాయోగాత్, నహిగ్రస్యమానం కించిదసంసృత్యదన్తాన్తస్తోయస్యోపకా
రకత్వం, తావతాచరసవ్యజ్ఞకత్వే రసగంధాద్యద్భవహతోరగ్న్యదేరపికిం
తన్నస్యాత్. వాయుశ్చవేగేనాభిఘ్నసూక్ష్మాసలిలకణానన్తశ్శరీరం ప్రవేశ
యతి, శైత్యంతుతేహంత్యగిందియప్రవేశవైషమ్యాద్విశదమనుభూయతే, తావ
తాస్పర్శవ్యంజకత్వేగంధోపహారకస్యతస్యతద్వ్యంజకత్వమపికింనేవ్యతే, తథా
చఘ్రాణపార్థివత్వానుమానంఘ్రమితి. ఏవంచతుణాంభౌతికత్వాసిద్ధౌతద్దృ
ష్టాంతేనశ్రోత్రభౌతికత్వానుమానాన్యపిచ్ఛిన్నమూలాని. ఆకాశఇందియారం
భకఇతిచాయుక్తం, శ్రోత్రస్యత్వన్నతేతదారబ్ధత్వాభావాత్, భూతత్వాదిచ
ఘటాదిభిరనైకాంతికం. కించాత్రలోకసిద్ధనయనబుద్ధుదాదిపక్షికారేహపాది
విశేషైస్తేహంపార్థివత్వసిద్ధేః కాలాత్యయాపదేశః. అనుమానతస్త్విందియసిద్ధి
రశక్యేతివత్త్యతే, సామాన్యతోదృష్టాదధిష్టానాదతిరిక్తేందియసిద్ధావపితదాహం
కారికత్వంత్రోతమబాధ్యం, ఇందియాణ్యహంకారవిశేషాఇతిహైరణ్యగర్భో
క్తిరపి తదాహజాగరికత్వానుగుణా, అతః శ్రుతిసిద్ధపక్షికారేపి బాధఏవ, ప్రతి
ప్రయోగాశ్చ, బాహ్యేందియాణ్యభౌతికాని ఇందియత్వాత్ మనోవత్, ప్ర
త్యేకపక్షికారేణవాచ్యమైజసమిత్యాది, తావేవహేతుదృష్టాంతౌ, పరస్పరం
వాఘ్రాణాదయోదృష్టాంతాః, విపక్షేబాధకసదసద్భావశ్చసమః, యతిగించిద్దృ
ష్టాంతమాత్రానుసారేణప్రసంగస్య సులభత్వాది. పరోక్తానుమానానామాగ
మబాధమభిప్రేత్యాహ అత్తాహంకారికత్వమితి. శ్రుతిపథనిపుణైః మనుపరాశర
పారాశర్యాదిభిః ఘోషితం బహుషుప్రదేశేషుస్పష్టాక్తంనైవబాధ్యమశక్తైర
నుమానైరన్యపరైశ్చవాక్త్యైరితిశేషః॥ ౩౪॥

నస్త్విందియాణితన్నాత్రేష్వితిశ్రుత్యాభౌతికత్వమమిహంభౌతికత్వత్రా
హతన్నాత్రేష్వితి. పూర్వాపరపర్యాయేష్వివ ఆకాశేందియాదిపర్యాయయో
గ్లయోనపవ్యతే, నచాత్రానుషజ్ఞఃకార్యః, సతిగత్యన్తరేధ్యాహారవత్తస్యాప్యయో
గాత్, అన్యధాద్వితీయాదిమసర్వేషుపర్యాయేష్వప్యనుషంగేణభావ్యంవైహ

నోచెత్సృద్ధ్యాదివాక్యేష్యవహిలయపదంవ్యోముచాత్మేషుచస్యాత్ ।
 భూతై రాప్యాయితత్వాత్స్వచిదుపచరితాభౌతికత్వోక్తిరేషా
 మన్నాప్తైజోమయత్వంశ్రుతిరపిహిమనఃప్రాణవాచామువాచ॥ ౩౫॥

ప్రాయోగాత్, ఇంద్రియాణామాకాశప్రకృతిత్వంచసర్వోపబృంహణవిరుద్ధం. అస్యాంచోపనిషదిభూతాదేరాకాశఆకాశాద్వాయు రిత్యాది సృష్టిక్రమఉక్తిః, షోడశవికారాఇతిశ్రుతేశ్చసామజ్ఞ్యస్యంస్యాత్ అతోవరమధికరణత్వోక్తిమా త్రానుసారాదాకాశస్యేంద్రియేషుతేషాంచాకాశారంభకతన్నాత్రేషు ప్రవేశవి శేషాభిధానమిత్యభిప్రాయేణాహ కింతుప్రవేశమితి. అయంభావః, యద్యప్యాకా శస్యేంద్రియైః ప్రాగపి సంబంధః, తదాపితత్తదింద్రియాప్యాయకభూతాంశా నాంస్వకారణలయక్రమాత్ ఆకాశదశాపన్నత్వాత్తదానీ మింద్రియే ష్వాకాశ మైవసంసర్గః, అనంతరమాకాశేచశబ్దతన్నాత్రావస్థే తానీంద్రియాణిశబ్దతన్నా త్రసంసర్గీణిభవన్తి, అతస్తన్నా త్రాంతరాణామపితదవస్థాపత్వాత్తత్తదంశభేద వివక్షయాబహువచనోపపత్తిః, అతస్తన్నాత్రాణిభూతాదాలీయంతఇత్యపిబహు వచనంగతార్థం. అత్రైవంవ్యాఖ్యాతం, ఇన్ద్రియాప్యాయకభూతాంశానాం సర్వేషామాకాశతాపన్నత్వాదాకాశమైవ ఇంద్రియసంసర్గఆసీత్, పంచా నామపిభూతానాంశబ్దతన్నాత్రాపన్నత్వాదింద్రియాణి శబ్దతన్నాత్రాంశభేదేషు సంసృష్టాన్యాసన్నితి. ఎవమనభ్యుపగమేవాక్యవేదాప్యదోషంవ్యనక్తి నోచేది తి. నను “శ్రోత్రంనభోధ్రూణముక్తంపుధివ్యాః” ఇత్యారభ్య “వాయ్వాత్మకం స్పృశనమామనంతి” ఇత్యుచ్యతే “నభఃశ్రోత్రంచతన్మయం” ఇత్యాదిచ, అత ఆహంకారికత్వవాక్యం పరంపరయా నేయమిత్యత్రాహ భూతైరితి. తదిదంవ్య వస్థాపితంవేదార్థం సంగ్రహే, భూతైస్త్యాప్యాయనంమహాభారత ఉచ్యత ఇతి. ఇమమేవన్యాయం “అన్నమయంహిసోమ్యమనఆపోమయఃప్రాణస్తేజోమయీ వాక్” ఇత్యాదిష్వపియోజయితుమాహ అన్నాప్తేజోమయత్వమితి. నఖిలుహై తుకైరపిమనసఃపాధివత్త్వంకల్ప్యతే, వాయురూపస్యప్రాణస్యాప్యత్వం, తస్మా దాప్యాయనపరత్వమేవతత్రవాచ్యం, ఏవమన్యత్రాపి. “అగ్నిర్వాగ్భూత్వాము ఖంప్రావిశత్ ఆదిత్యశ్చక్షుర్భూత్వాక్షిణీప్రావిశదిత్యాదిమతత్తద్దేవతాధిష్ఠానే తాత్పర్యం “అగ్నించాగప్యేతి” ఇత్యప్యయశ్రుతిశ్చాధిష్ఠాత్మదేవతాంశాప క్రమణపరేత్యభావ్యత, ఓషధీలోకమానీత్యాది నా అనపియద్భిలోకమాదిభిస్స

॥ రూపాదిజ్ఞానసిద్ధాయదికరణతయాకల్పనంధీంద్రియాణాం
తద్వద్దత్వాదికమన్వపికరణతయాసంతుకమేంద్రియాణి।

పాతాత్ ॥ ౩౫ ॥ (ఇంద్రియాణామభౌతికత్వాహంకారికత్వే).

అథమనష్టస్థాన్యేవేంద్రియాణి, వాగాదిష్విన్ద్రియశబ్దోభాక్త ఇతివదతః
బుందిపూర్వకేణప్రమాణేనప్రతిక్షిపతి రూపాదీతి. అయంభావః, యద్యాగ
ప్రథానీక్రియేత, తదా ఇన్ద్రియాణిదశైకంచేతివ్యవత్తిష్ఠేత, యదాతుక్రియా
పూర్వకేతివ్యాప్త్యా రూపాదేసుఖాదేశోచ్చపలభిఃప్రతిత్సవ క్రియాత్వా
రణపూర్వకేతికల్పేత, తదావచనాదానాదిక్రియాపితఘ్నోర్వికాకల్పాన్
త్. అథతావతాధిష్ఠానాతిరిక్తం నసిద్ధతీతి మన్యసే, జ్ఞానేంద్రియేష్వపి తదై
లోకాదిభిరధిష్ఠానైశ్చ సిద్ధసాధ్యతా, గోళకాదిసద్భావేపికదాచిత్ కార్యం
యత ఇత్యతిరిక్తసిద్ధిరితిచేత్ సమంవాగాదావపి, సామగ్రివైకల్యాత్ ప్రతి
థకాచ్ఛతత్రతథేతిచేత్ చక్షురాదావపితదైవ, సత్యప్యాలోకాదాదోష
నేపిగోళకాదితఃకదాచితాగ్రయంనజాయతఇతిచేత్తదపి సమం, దోష
సిత్త్వస్తతేతిచేత్ అన్యత్రాప్యేవమస్తు, జ్వాలాఘ్రాతవీజన్యాయేన విశేషాద
నేపిదోషస్యకల్పత్వాత్, కల్పితేపిహ్యతీన్ద్రియే తదాసీంతద్భ్రంశహేతు
సిత్త్వా దోషస్త్యయాప్యంగీకార్యః అన్యథా కథంకర్తేంద్రియకృష్టేరన్యథా

ః. ననుచయదిచక్షుగౌళకపవేంద్రియం, కథంతహిదూరస్థం వ్యవహితం
నప్రకాశయతి, ఇత్థం, యథాయసాగంతాదేరవ్యవహితానతివిప్రకృష్టాకష
స్వంతథేహప్రకాశకత్వం, ఆభిముఖ్యవిశేషపవచనాహ్నేరుక్తస్సంబంధోస్తు న
యసాగంతాదివదాభిముఖ్యాభావేపిదపణాదిభిః స్వముఖాదేఃపశ్చద్భాగ
నాంచదర్శనంకథంస్యాత్, భవతోవాకథం, చాక్షుషస్య తేజసఃప్రతిలోమ
త్త్యేతిచేత్, సాకుడ్యపాషాణాదౌకథంనజాయతే, మణిసలిదపణాదిషుచక
భవతి, అపయనుయోజ్యత తద్వస్తుస్వభావవిశేషాదితిచేత్, అస్తుతహిసప
సన్నిధివిశేషసామర్థ్యాదనభిముఖవస్తునిదశేనస్యహేతుః. ద్రవ్యాంతరకల్ప
ద్వరంసిద్ధద్రవ్యసామర్థ్యవిశేషస్యప్రతిఫలనాదౌసమ్మంతవ్యస్యకార్యాంతర
రాజనామాత్రం. అతోధీంద్రియాణాంకల్పత్వే కర్తేంద్రియాణామపి కృష్టిరని

కార్యా, అన్యథాసిద్ధిశంకాపరిహారౌచసమావితి. తదేతత్సర్వమభిప్రేత్యాహ క

కమజ్ఞానాత్మహేత్వోస్సమపరిహరణాహ్యన్యథాసిద్ధిశంకా

తస్మాదేకాదశాత్మాణ్యపినిగమవిదోమన్వతేన్యాయపూర్వం॥ ౩౬॥

శ్లో॥ సాంఖ్యేస్త్రీధోక్తమంతఃకరణమిహమసోబుద్ధ్యహంకారభేదా

చ్చిత్తంచాన్యచతుర్థంవిదురుభయమసత్తాదృశశ్రుత్యభావాత్ ।

త్వేతి. త్యజ్యతాంతహింసకర్మద్వయమితిచార్యాకోఢానంప్రతిరుణద్ధితస్మాదితి. అతీంద్రియేంద్రియకల్పిత్యానంభవాదప్రాప్తేచశాస్త్రస్యాధవత్త్వాదితిభావః. నిగమవిద ఇత్యనేన శ్రుతిస్తృత్యనువిధానసూచనం. “ ఏకాకన్యాదశేంద్రియాణి” ఇత్యాదేనహింసకల్పిద్బాధోద్భవ్యతే, నచకణభత్వాత్పాదాద్యనుసారేణషటాకవచ్చిన్నేంద్రియలక్షణక్రమియక్తాయథాహుః,

సిద్ధానుగమమాత్రంహికతుంయుక్తంపరీక్షకైః

నసర్వలోకసిద్ధస్యలక్షణేననివర్తనమితి॥

వక్ష్యతేచానువృత్తం తల్లక్షణం సాత్త్వికాహంకారోపాత్తత్వం, నచకర్తేంద్రియాణాంతస్త్రాన్తరసిద్ధంరాజసత్వమనుమంతవ్యం, శబ్దప్రమాణకేయథా శబ్దం వ్యవస్థాపనాత్, సాంఖ్యేరవ్యత్రశాస్త్రమేవానుసృతం

సాత్త్వికపకాదశకఃప్రవర్తతేవైకృతాదహంకారాత్ ఇతి.

సాధితంచ సప్తగత్యధికరణసిద్ధాంతే హస్తాదీనామపితాదృశమింద్రియత్వం, న్యాయపూర్వం, క్రియాకరణపూర్వికేతివ్యాప్త్యనుసారేణతత్తతరణమాత్రానుమానేపి అలౌకికవిశేషప్రతిపత్తిశ్శాస్త్రతపవేతిభావః. ఏవంచశాస్త్రయోగ్యధికగణేభాష్యం అతీంద్రియేథేశశాస్త్రమేవప్రమాణమితి. చంద్రబింబపరభాగాదిషువ్యవధానవిప్రకర్షాదిభిరష్టదాదీంద్రియగ్రహణాన్వర్తేషునానుమానం, తస్యపక్షాశ్రయహేతుధర్మవ్యాపకాన్వయమాత్రాతిరిక్తేషుప్రవృత్త్యయోగాత్, సాధ్యసామాన్యస్యతు వివక్షితవిశేషవిరుద్ధవ్యాప్తత్వేన తదాకర్షకత్వాయోగాత్, అతోతీంద్రియధర్మకల్పనాద్వరందృష్టేషుకేషుచిద్వైషమ్యమాత్రస్వీకారఇతితాత్పర్యం॥ ౩౬॥ (ఏకాదశేంద్రియసిద్ధిః.)

ఉక్తేష్విచ్చియేషు ఏకమేవాంతఃకరణమితితత్త్వం, సాంఖ్యోస్తాహుః కరణంత్రయోదశవిధమితి.

అన్తఃకరణంత్రివిధందశధాబాహ్యంత్రయస్యవిషయాఖ్యమితి.

అన్యేతు చిత్తాఖ్యమప్యంతఃకరణమన్యదాహుః తదనుభావతే సాంఖ్యేరితి. తదిదంమతద్వయం నిష్ప్రమాణకమిత్యాహ ఉభయమసదితి. కథమిత్యత్ర

తత్తత్త్వోక్తిమాత్రంనహికరణభిదామాహ్క్ష్మిస్తుగువీ

బుద్ధ్యాద్యాభ్యానిరూఢాక్ష్వచిదిహమనసోవృత్తివైచిత్ర్యమాత్రాత్ ॥ ౩౭ ॥

శుత్యాకల్పనయావాతత్సిద్ధిరితివికల్పేప్రథమస్యాసిద్ధిమాహ తాదృశేతి. నను తాన్యపిత్రిణి సుబాలోపనిషదివృద్ధివాదితత్త్వపక్షాః మనసానంతరంపర్యంత శత్యత్రాహ తత్తదితి. అయంభావః నహితత్త్వపక్షిపాతమాత్రాన్యస్సహ పాతమాత్రాద్వాకరణత్వం సిద్ధ్యేత్ తథాసత్యవృత్తాదీనామపి తత్త్వసంగా పితి. ద్వితీయందూషయతి కృత్తిరితి. ఏకవైవహి మనసఃస్మృత్యనుభవభేదేనవా

సంకల్పవికల్పభేదేనవావృత్తిభేదమన్యేష్యాహుః, శ్రూయతేచకామస్సంకల్ప శత్యాదావేతత్సర్వంమన ఏవేతి. అత్రాయుర్ముతమిత్యాదివత్సమానాధికరణ్యం, పురుషధర్మా ఏవహివస్తుతః కామాదయోధ్యవసాయాదయశ్చ, తదిహ పురుషబుద్ధిభేదనియత సామగ్రీభేదవ్యవస్థితంవృత్తిభేదమాత్రం న కరణభేదకల్ప కమితభావః. ననుచతుశ్చద్రష్టవ్యంచనారాయణ ఇత్యాదిసాపంచజ్ఞానేంద్రియాణ్యుక్త్వా మనశ్చమంతవ్యంచ నారాయణఃబుద్ధిశ్చబోధవ్యంచనారాయణః అహంకారోహంకరణవ్యంచ నారాయణః చిత్తంచచేతవ్యంచనారాయణ ఇత్యామూతం. అనంతరంచైవం కర్తేంద్రియాణ్యధీతాని, అతః కరణగణమధ్యపాతాదగ్న్యప్రాయనయేనబుద్ధ్యాదీన్యపికరణానిన్యరిత్యత్రాహ బుద్ధ్యాద్యాభ్యేతి. తథాచ భావ్యం, అధ్యవసాయాభిమానచింతావృత్తిభేదాన్మన ఏవబుద్ధ్యహంకారచిత్తశబ్దైవ్యపదిశ్యతఇతి, అతస్తత్త్వవర్గమధ్యే మనోనంతరంబుద్ధ్యాది చింతాన్తపాతోపిమనసపవహి వృత్తిభేదవిశిష్టస్యేతినేతుంశక్యం, నచచిత్తంనామ తత్త్వంతరంసృష్టిప్రళయప్రకరణేషుపత్యతే. అయమేవత్వహంకారఉత్కృష్టజనావమానహేతురిత్యాది ప్రథమసూత్రభాష్యమహమథాహేయత్వనిరాసపరతయాన్యార్థం అన్వారుహ్యపుష్పవత్తేః. అనుగ్రాహకత్వమాత్రేణపరంపరయావాగవహేతుత్వోక్తేరనిరోధాదితి. ॥ ౩౭ ॥ (అంతఃకరణవైచిత్ర్యభంగః.)

నన్వేవంబాహ్యకరణభేదోప్యపాహితుంశక్యః మనోవదేశ్యవృత్తిభేదాత్పుధకాగ్రాయవ్యవదేశోపపత్తేః, అహుశ్చబాహ్యైకదేశినిఃపక్షైకదేశీష్యైకమేవేంద్రియం, ప్రదేశభేదైస్తురూపాదిప్రకాశనశక్తినియమః, షడాయతనాగమోపితవైవస్థాప్యః, స్వరూపభేదప్రయోజనాభావాత్.

“కల్పితేశక్తిభేదశ్చేచ్ఛక్తిరేవేంద్రియంభవేత్”

శ్లో॥ ఏకంత తత్త్వదేశప్రతినియతతయాశక్తిభేదంప్రపన్నం
 దేహవ్యాపీంద్రియంచెత్పరిధమమిహభవేదాగమేనైవబాధః।
 సూచేత్సౌజ్ఞేహభేదప్రతినియతతయాసర్వాజంతోస్తదేకం
 భేదామూనాదక్ష్మైరపినచభజతేదేహపవేంద్రియత్వం॥

3౮

ఇతిచాయుక్తం, ధర్మకల్పనాతోవరంహి ధర్మకల్పనం, ప్రదేశానామే
 తత్త్వరణతోపపత్తాప్రదేశిక్ష్మైరసర్వాశక్తిభేదేన, దేహవ్యాపినఃస్పృశానో

భయసమ్మతేః, తస్యచకరతలప్రకోష్ఠాస్యనేత్రాదిషు స్పృశగ్రహణశక్తివైః
 మృదృష్టైః. అతశ్చైచ్చకస్యైవసర్వత్రదేహస్పృశానత్వంతత్రతత్రచక్షురాదిత్వ
 చేతి తదేతదాహ ఏకమితి. కేమేకేంద్రియస్యశ్చతస్యకల్పితస్యవాశశక్తిభేదవ్య
 స్థాపనమితి వికల్పమభిప్రేత్యాద్యందూషయతి ప్రథమమితి. బాధస్యదూషణం
 రాదౌద్భుట్యసూచనాయప్రాథమ్యాక్తిః. అగమేనైవ ధర్మిగాహకేణైవై
 ధాః. గౌరవదోషశ్చక్ష్మైపక్షేవక్తవ్యః నాస్తత్త్వత ఇతిచాభిప్రేతం. ఇంద్రియ

క్ష్మైఃప్రాగేవనిరస్తా అత్రతదేకత్వక్ష్మైవతిప్రసంగమాహ సూచేదితి. యదే

మేవాకాశంతత్త్వరుషాదృష్టౌపాజితకణశఘ్నల్యవచ్ఛేదభేదైః ప్రతిః
 రుషంవ్యవస్థితోపకారకమితివై శేషికాదిభిఃకల్ప్యతే, తథాత్వయాప్యేకమేవే
 ద్రియంతత్త్వద్భోగాయతనభేదనియతశక్తికంసర్వోపకారకంకల్ప్యమితిభావః.
 జైవమస్త్వితివాచ్యం, అపసిద్ధాంతాత్. ననుచనానాదేహమధ్యేషువసతఃకథ
 కత్వమితిచేత్ చక్షుశ్శౌశకాద్యవచ్ఛిన్నానామింద్రియప్రదేశభేదానాంకథ
 నకథంవిదితిచేత్తహి అనేకేంద్రియవాదః, పుంజైకత్వమస్త్వితిచేత్ కిమతః, ప్ర
 హకాంశానాంమిథోవిభక్తత్వాత్,

నచతత్తాతదన్యస్యనచతస్యతతోన్యతా

సత్తాద్యైజైనవద్వాచ్యాసర్వమానవిరోధతః.

స్పృశానస్యపుంజస్య భాగాశ్చక్షురాదయఇత్యప్యసత్, గీయామకా
 వాత్, అత్రావయవినామాన్యసాదృశ్యపోహాదిభిరైక్యకల్పనై అపసిద్ధాం
 తిప్రసంగం, దేహాతిరిక్తేంద్రియకల్పనంచాస్త్వికపక్షే అపాధం, నహ్యత్రదృష్ట
 నిరదృష్టకల్పనావా, కుతస్తద్గౌరవం, అతిరిక్తేంద్రియకల్పనేపిదేహవయవానా
 యతోపకారకత్వమివ్యతే. అస్తతహ్యాయమేవపక్షఇత్యత్రాహ భేదామూ
 దితి. అయంభావఃభౌతికాద్దేహాత్, ఇంద్రియాణాంసాత్త్వికాహంకారోపా

శ్లో॥ సూక్ష్మాణ్యైకాదశాత్మాణ్య పినయదికథం దేహతోనిమగ్రమాది
శ్చిత్తాణుత్వేతుసవేన్ద్రియ సముదయ నేదీక్ర మోష్యస్తుమానః।

నక త్వేనభేదామానాత్ కృష్టిప్రసంగభావాత్ బాధాచ్ఛముఖాత్ర లఘుప
క్షోక్తిరితి॥౩౮॥ (ఏకేంద్రియవాదభంగః)

యదేతేషీన్ద్రియేషుమనసఃకైశ్చిన్నిత్యత్వముక్తం తత్ ఇన్ద్రియోత్ప
త్తిశ్రుత్యైవనిరస్తం, ప్రకృత్యేకదేశపరిణతిర్నవ్యతిసిద్ధేవిభుత్వానుమానానిచబాధి
తాని. యత్తుమసోవిభు సర్వదాస్పృశఃసహితద్రవ్యత్వాత్, జ్ఞానాసమవాయి
సంయోగాధారత్వాత్, నిత్యత్వేనతిద్రవ్యానారంభకద్రవ్యత్వాత్, ఆత్మాదివది
త్యాది, తదేతత్సర్వమాత్మాణుత్వవాదినంప్రతినశోభతే, జ్ఞానాసమవాయిసంయో
గాధారత్వంచాత్మమనసోరసిద్ధంజ్ఞాననిత్యత్వస్యసాధయిష్యమాణత్వాత్, నిత్య
త్వేనతిద్రవ్యానారంభకద్రవ్యత్వాదిత్యేతచ్ఛత్రుత్తిశ్రుత్యాపహృతవిశేషణం,
ద్రవ్యానారంభకత్వంచ భవతామవయవ్యనారంభకత్వం, తచ్ఛాస్తాకమణుష్యపి
విద్యతే. యదపిసర్వదావిశేషగుణశూన్యద్రవ్యత్వాత్ కాలవదితి, అసిద్ధమిదంబౌ
పనిషదానాంతిగుణద్రవ్యేమనసిసత్త్వాదివిశేషగుణసంమతేః, దూరస్థస్త్వత్వా
మసోవిభుత్వంకల్ప్యమితిచేన్న, అనుభవసంసారప్రత్యాసత్త్యైవతదుపపత్తేః,
ఏవమన్యదపి. తదిహైకాదశానామణవశ్చేతిసూత్రాభిప్రేతమవిభుత్వమాతిష్ఠతే
సూక్ష్మాణీతి. విపత్నేబాధంవదన్నైవాత్రప్రమాణమాహ నయదీతి. పరోక్షాను
మానానాంచవిపత్నేదణ్ణిశ్చనాస్తి, సర్వత్రకార్యోపలభ్యేరిన్ద్రియాన్తరాణామివ
సజ్చారాదపుష్పవత్తేః, “తముత్రాగమన్తం” “శరీరంయదవాప్నోతి” ఇతిశ్రు
తిస్త్పృతిసంవాదాచ్చ. ఆదిశబ్దేనదేహోన్తరావాప్తిగత్యాగతినన్యగ్రహః. నచైతే
షాంజీవవదణుత్వం విశేషతోదృశ్యతే, తథాసతిశ్రోతాదీనామనేకాధిష్ఠానవర్తి
త్వంస్పృశఃసరసనయోశ్చవృధుప్రదేశవ్యాపిత్వంసన్యాత్, సిద్ధేపిహ్యాణుత్వేవి
కాసశక్త్యావృత్తివిశేషద్వారాప్యాయకప్రచయాద్వాప్యధుత్వమంగీకార్యం.
అన్యథాపిపీలికాదిశరీరస్థస్పృశఃసన్యగజాదిశరీరప్రవేశేతాదృశపుష్పభుత్వాసి
ద్ధిప్రసంగాత్, గజాదిభ్యఃకీటాదిశరీరప్రవేశేతుతాదృశస్సజ్జోగచః, మనసస్తుపర
మాణుత్వేపి సద్వారకవిషయసంబంధసిద్ధిరపరోధః. తత్రయంగవజ్ఞానానుత్ప
త్తిమనసోలింగమితిపరోక్షంమసోవిభుత్వవాదప్రతిషేధోపయోగాదనుమన్య
తే చిత్తాణుత్వేన్ద్రియే. అయంభావఃవ్యాసక్లదశాయాంసమగ్రపిబాహ్యం

వృత్త్యాత్మ్యాదేదవీయః ప్రమితిజనకతావృత్తిరాప్యాయనాత్మైః

భూతైర్జాతప్రసవః శ్రుతిమితమపి చానంత్యమేమాంస్వకారైః॥ ౩౯॥

ద్రియైర్ముగవజ్ఞానాని నోత్పద్యంతే, దీఘశఘ్నలీభక్షణాదిమచవ్యాసం
గదృష్టాంతేనదీక్రమోనుమేయః, క్రమభావికారణాంతరసాపేక్షోహ్యసా, నచా
దృష్టభేదోపేక్ష్యః, తస్యదృష్టోపహారేణచరితాథత్వాత్, అన్యథాతిప్రసంగా
త్, ప్రతిబంధకాభావేహ్యదృష్టోపసీతదృష్టసామన్వేయకార్యసిద్ధినియతా, తది
హకారణాంతరం, యదివిభుస్యాత్ యుగవదనేకేన్ద్రియసంబంధితయాయుగప
త్పృచ్ఛవిషయజ్ఞానోత్పత్తిప్రసంగః, ఏవం దేహపరిమాణత్వేపి, నచమనసస్తతో
పిసూక్ష్మమధ్యమపరిమాణత్వేప్రమాణమస్తి. విభునోపిమనసః కేనచిచ్ఛరీరావ
యవేనావచ్ఛిన్నతయైవకాయాకరత్వమితిచేన్న, తస్యనిమగ్నత్యేన్యత్రకార్యా
భావప్రసంగాత్, సంచారిత్వేతుతాదృశవేగవతస్తస్యదేహాతిరిక్తత్వమణుత్వం
చసాధీయః, కేమంతగఽదునావ్యాపకేనమనసా. యస్తుసర్వేషాం దేహావయవా
నాంయథాసంభవమవచ్ఛేదకత్వంబ్రూయాత్, తస్యప్రాగుక్తప్రసంగానతివృ
త్తిః అతిగౌరవంచ. యద్యేవమింద్రియాణిదేహాన్తస్థాని, తథాకథంచతుశ్శ్రీ
త్రయోమా రథగ్రాహకత్వమిత్యత్రాహ వృత్త్యేతి. వృత్తిద్వారాసంబంధాదిత్య
థః. ననువృత్తియేదిస్వరూపం దేహపరిచ్ఛిన్నత్వాన్నదూరస్థేవృత్తిః ధర్మోపి న
ధర్మిణమతివతే తేత్యత్రాహ వృత్తిరితి. భూతైః సహేతివాచారైః పశ్యంతీతివ
ద్వాయోజ్యం. యద్యప్యప్రాప్యకారిత్వం హేతుకగత్యాహతాతాగరేణవక్తుం
శక్యం, తథాపిదివచతురాతతమిత్యాద్యాగమికవ్యవహారస్వారస్యబాధాభా
వాద్వృత్తిద్వారాప్రాప్యక్తిః. నయనరశ్చిగతితత్ప్రతిఘాతాదికంచభాష్యోక్తం.
ననుప్రాణశబ్దనిర్దిష్టానీంద్రియాణిప్రకమ్య. “సర్వేవానంతాః” ఇతిశ్రుత్యా
సర్వేషామింద్రియాణాంవిభుత్వం గ్రాహ్యమిత్యత్రాహ శ్రుతిమితమితి. యథో
క్తంభాష్యేహృదయస్థానాంచేంద్రియాణాం తత్తన్నాడీభేదైస్తత్తత్ప్రదేశవిశే
షప్రసర్పాత్తత్రతత్రకార్యకరత్వంచావధాతవ్యం, అత్రసర్వేప్రాణాలనూత్త్రా
మంతీతిశ్రుతేస్సంకోచకాభావాత్ మనషస్థానీత్యాదేశ్చన్యూనసంఖ్యావ్యవచ్ఛే
దమాత్రేణాప్యపవత్యైః కర్తేంద్రియాణాంప్రతిశరీరముత్పత్తివినాశంవ్యప్తినమష్టి
భావరాహిత్యంచవదంతఃప్రత్యుక్తాః॥ ౩౯॥ (ఇంద్రియాణాంసూక్ష్మత్వం)

యదుక్తంవృత్త్యాత్మ్యాదేదవీయః ప్రమితిజనకతేతి, తత్రబాహ్యైరేవము

శ్లో॥ ప్రాప్యగ్రాహీంద్రియత్వాద్విమతమితరవత్ప్రప్తిరుక్తప్రకారా

చ్యుతే వృత్తిప్రసరణైకమయాగపద్యవికల్పయోగాద్వారస్థవిషయా ప్రాప్తి
నభవతీతి, అతోయద్రూపగ్రాహకంయచ్ఛబ్ద గ్రాహకమింద్రియంతదప్రాప్య
గ్రాహి యథా మనశ్చితి, తత్రతావత్ ప్రత్యనుమానమాహ ప్రాప్తీతి. ననుగృహ్య
మాణస్యవర్తమానక్షణస్య పూర్వక్షణవర్తీన్ద్రియసంబంధాయోగాద్ద్రియా
న్తరాణామప్య సంబంధగ్రాహకతయాసాధ్యవికల్పదృష్టాంతః, మైవంక్షణభం
గకుస్మతేః ప్రాగేవనిరాసాత్,

అతిప్రసంగోసంబంధగ్రహణేస్యాత్సమంత్యదం।

సంబంధగ్రహణేపీతినసద్యోగ్యాన్వితగ్రహాత్ ॥

గృహీతస్యేవ్యతేకశ్చిత్సంబంధోవ్యభిచారతః।

నసంబంధస్యసర్వస్యగ్రహణంవ్యభిచారతః॥

నాత్రకర్తేంద్రియైరనే కాంత్యం, యథాస్వంవ్యాపారేణస్మృష్టేగ్రాహి
హిశబ్దేనవివక్షితత్వాత్, తస్యచసర్వత్రప్రాప్తవిషయత్వాత్, సచమనసా, త
స్యాపిబాహ్యన్ద్రియద్వారాబహిర్విషయప్రాప్తేః, యద్వాబాహ్యజ్ఞానేంద్రి
యత్వాదితిమనఃకర్తేంద్రియవ్యవచ్ఛేదః. ననూఖ్యపితమాత్రం చక్షుశ్చంద్రంగ
మయితి, నచైకస్మిక్షణేతావాదేశోవృత్త్యా లంఘయితుంక్షమః, క్రమేతుప్ర
తిపరమాణ్వవచ్ఛేదంవిశంభ్యగమనాత్ ప్రతీతిరపివిశంబేత, దూరాసన్నగ్రహణ
కాలతారతమ్యంచస్యాత్, మైవంఉదయత్యేవసవితరినకలదిగ్వాప్యపిన్యాంప్రభా
యామివ ఇంద్రియవృత్తేస్తాదృశవేగాతిశయస్యావిస్తయసీయతయావద్వప్రతశ
తవేధనీత్యా యాగపద్యాభిమానోపపత్తేః. ననుసిద్ధేగమనేయాగపద్యాభిమాన
శ్చప్తిః నాత్రతత్సిద్ధ్యతీతిచేన్న, స్వాభ్యుపగతసామ్యాత్, బుద్ధిసంతతేశ్వరీరాస్త

రగమనం దీపాలోకాదిగమనంచదృష్టంకల్ప్యంవా, నాద్యః, త్వయాప్యనభ్యుపగ
మాత్. ద్వితీయేతు తథేహాపికింసస్యాత్. నదేహంతరాదాగతిఃప్రాప్తివాః,
కింతుతత్రతదేశకాలవైరన్తర్యణోత్పత్తిమాత్రమితిచేత్తథేహాపిత్వయాకల్ప్య
తాంఅవిశేషాత్. ననుప్రాప్తిః కల్పయితదభావస్త్వనుపలంభమాత్రేణసిద్ధ్యతీతి
చేన్న, యోగ్యానుపలభ్యేరభావాత్, అతీంద్రియస్యహిప్రాప్తిరపితత్తవ, అథో
నాత్రబాధశంకా. ననుమారస్థత్వాద్విషయేంద్రియయోఃప్రాప్తిర్వాధితేత్యత్రా
హ ప్రాప్తిరితి. వృత్తిద్వారేతిశేషః, ఉక్తప్రకారేతిపునరనువచనంవాద్యన్తరోక్త

వృత్తిం దృష్టై నిర్మలై విరళపటనయాదంబు కాచాదిరచ్చుఁ

నొచ్చెన్దృష్ట్యా తయోగ్యం సమమిహ నిఖిలం నిష్ప లెఛాదకాదౌ

ప్రాప్తిప్రకారనిరాసాధం. అధాపి క్షచిద్వ్యవహితగ్రహణదశానాత్ ప్రమాణ తస్యకతశ్చ బాధః స్యాదిత్యత్రాహ వృత్తిమితి. అచ్చః ఆలోకాద్యనుప్రవేశానుగుణసన్నివేశవానిత్యధః. దృశ్యతేహ్యనావిలసలిలమూలప్రవిష్టస్సూర్యాలోకః తత్రత్యం చ తత్ప్రతిఫలనదీప్తం శిలావిశేషాది, యథావత్ప్రసరమత్యంతనిరోధంచ పరిహతుం విరళపటనిదశానం. అతపవహితత్రావిశదప్రతిభాసః. సరంధ్రత్వేస్ఫుటికాదిషు సలిలగళనాదిప్రసక్తిః స్యాదితి చేన్న, ఆలోకప్రవేశవత్సుసర్వేషు సలిలప్రవేశస్యత్వయాదుర్వచత్వాత్, అచ్ఛిద్రపరువకసంపుటస్థగితకపూరకస్తూరికాదిగన్ధనిస్సరణన్యాయాచ్ఛద్రవ్యవిశేషప్రవేశానుగుణసన్నివేశవత్త్వం కాచాదేరంగీకార్యం, అప్రాప్యగ్రహణేపిహికుడాదివ్యవహితం న గ్రాహ్యం, కాచాదివ్యవహితం తు గ్రాహ్యమితి వస్తుస్వభావవైచిత్యం త్వయాపి స్వీకృతం.

నీరంధ్రేవ్యంబు కాచాదౌ దృక్ప్రభాదేః ప్రవేశనం |

వస్తుస్వభావవైచిత్ర్యాదితి కేచిత్ప్రచక్షతే ||

సర్వత్రస్వరూపయోగ్యత్వాయోగ్యత్వాభ్యామేవ గ్రహణాగ్రహణే, తత్రచ్ఛాదకతదభావనిరధః కావితవదతాంబాధకం సోక్తానుమానస్యేవ తే బాధకం అయసాంతనిదశానేపిచ్ఛాదకవైష్ణు త్యతిప్రసంగమభిప్రేత్యాహ నొచ్చెదితి. ఇహయోగ్యం నిఖిలం సర్వస్త్రికజగతిస్వరూపయోగ్యం సర్వం సమంగ్యహ్యేతల విశేషాద్యగవదేవేత్యధః. ఆదిశబ్దేన అతిదూరత్వకాలవిప్రకషాదికందృష్టాంతతయాగృహ్యేతి. ఛాదకాభావః స్వరూపతస్సహకారీ నతుప్రాప్తివిరోధిప్రత్యసీకతయేతి చేన్న, ఆలోకాదిప్రాప్తివిరోధిచ్ఛత్రాదిన్యాయస్యాత్రానపాయాత్, నచయత్ర క్షచిచ్ఛాదకాభావస్సహకుయాత్, అతిప్రసంగాత్, కింతు నయనాజవదేశే, అయంచనియమః ప్రాప్తివిరోధినివృత్తిరూపతయేతి యుక్తముత్పశ్య. రూపగ్రహణసామగ్ర్యామేవ ప్రదీపాదిచ్ఛాదకం ప్రభాప్రతిభాతాధందృష్టం, ఉన్మీలితనిమిలితచక్షుషః పితరకావృతదీప్రభాన్యాయేన పూర్వప్రసృతనయనప్రభాయావినాశాదతిక్రమాద్వాగ్రాహ్యగ్రహణాభావః, అత్రగృహీతచ్ఛన్నమపి గృహ్యేతేతిప్రసంగరూఢం, తదాసమమితి పూర్వమివేత్యధః. తచ్ఛక్షణభంగేనయోగ్యాయోగ్యభేదకల్పనయాపరిజిహీర్షతః సర్వలోకప్రసిద్ధ్యనుసారిణా

శ్చైత్యతద్యోగ్యభావోనహిగళతినమాసంతిస్త్యవ్యతేపి॥

౮౦౧

స్వమతేనోత్తరమాహశ్చైత్యతా. అయంభావఃఛాదనదశాయాంపూర్వగృహీ
తస్యస్వరూపయోగ్యత్వంస్థితంజ్ఞంవా, ఆద్యేకధంసగృహ్యత, ప్రాప్తేరప్రయో
జకత్వాత్. ద్వితీయేనాశకంసదృష్టం, ఛాదకమేవస్వరూపయోగ్యతానాశకమి
తిచేన్న, అవ్యవహితదేశశ్చైత్యగ్రహప్రసంగాత్, యంతివ్యవధిస్తంతి
యోగ్యతానష్టేతిచేత్, ఛాదకాపగమేష్యగ్రహప్రసంగాత్, తదపగమాత్పున
రుత్పద్యతేతిచేత్, హస్తాద్యుత్పత్తినిశకల్పనాత్ ప్రతిపురష
నియతానంతయోగ్యతాభేదకల్పనాచ్ఛవరం ప్రదీపప్రభాన్యాయేనప్రాప్తివిఘాత
కతయాఛాదకసాఫల్యస్వీకారః. పరపక్షేణాపిప్రసంగశ్చైత్యమాహసమేతి.
అపిరన్వారోహద్యోతకః, క్షణభంగవత్తేపియోగ్యక్షణాదయోగ్యక్షణోత్పత్తౌ
కారణక్షణస్యసర్వైరదృష్టస్తత్త్వస్వరూపాతిరిక్తశ్చక్షిభేదోవాసహకారిభేదో
వాకల్ప్యః, ఉభయమపిస్వమతబాధకం, దృష్టంఛాదకమేవయోగ్యక్షణోత్పా
దససహకారీతిచేన్న, అపసిద్ధాంతాత్, ఛాదకస్యక్షిత్పరత్వానపాయాత్,
తోయాదివ్యవహితేష్యగ్రహప్రసంగాత్, ఛన్నస్యచసర్వాదృశ్యత్వప్రసం
గాత్, నేత్రసన్నికృష్టేనపక్షుకరతలాదినాదవీయస్తరదివాకరేక్షణోత్పత్తేర
త్యుద్భుతత్వాచ్చ, తస్మాదస్తదుక్తమేవఛాదకసాఫల్యం. ఉక్తాప్రసంగసాంఖ్యా
దిపక్షేపిసమః, యదిహ్యహజ్జగరవికారయోశ్చక్షుశ్చేత్రయోర్యావదేశస్థ
ఃషయగ్రాహిత్యందృష్టంతావత్పురుషత్వంతత్తచ్ఛరీరీత్పత్తినమయసిద్ధం, తత్రా
ధిష్ఠానాద్భూహిరవస్థితాంశోవృత్తిరిత్యుచ్యతేతి, తదానిమీలనాద్యవస్థాయామపి
గ్రాహకత్వప్రసక్తః, ప్రాప్తేరనపాయాత్. అథపృథ్వగ్రాసంతతాపిబహిర్వృత్తి
దీపప్రభాన్యాయేనవినశ్యతిఅతపవచ్ఛన్నగ్రహణాభావేతి, తథాత్వేష్యేకస్యా
దృశ్యమానపురుషత్వాణుత్వాద్యనంతావస్థా, స్వతోభిన్నాభిన్నవృత్త్యంశనాశః,
తన్నాశేపిస్వరూపావస్థానం, ఇత్యాదిబహువిధకల్పనాపాతేతి. యత్తుకైచ్చిదు
చ్యతే నిమగ్నమాత్రమేవ చాక్షుషంతేజోబాహ్యేన బహుదేశవ్యాపినా
చంద్రసూర్యాదిజ్యోతిషా సంవలితంతావత్ప్రథిమానమవయవినమారభతే,
తేనచసంబంధాదున్నిపితస్య దూరస్థగ్రహణం దూరాసన్నయోయుగవద్గ్ర
హణంచసిద్ధ్యదితి, తదయుక్తం, నిమగ్నిమణకల్పనస్య గురుత్వాత్, అనిమగ్ని
స్తమేవకింనావయవినమారభేత, ఆస్తరనిమగ్నిమణవద్బాహ్యప్రవేశోపపక్షేః. అ

శ్లో॥ శబ్దంగృహ్లాతికారాభ్యుదితమపిబహిస్సన్తతాశ్రోత్రవృత్తిః
దిగ్బేదాసన్నతాదిగ్రహణమపితదాతత్రతత్సన్నిధానాత్ ।

పిచాష్టికా పక్షే త్రిభువనవివరవ్యాపినా తేజసాసహచాక్షుష తేజస్సంవలనాత్తైన
సంబద్ధం సర్వం యుగపద్ధానేత వశ్యాద్భాగాదిస్థితంచ. అథాజ్ఞావావస్థానమ
పేక్షణీయ మిత్యుచ్యేత, తదా అస్తద్వ్యాప్తిస్సిద్ధత్వాత్. అన్యథా దవణతరక్తా
దినన్నిధానేస్వముఖాదిగ్రహణం సస్యాత్. కించ నిమిలితాక్షస్యాపి ప్రాజ్ఞిమ్యాయ
తనయనమహస్సంభవబాహ్యలోకానువృత్త్యా దృశ్యదశానానువృత్తిః స్యాత్,
అతః ప్రాగు క్తప్రకారైవ ప్రాప్తిరితి॥ ౪౦॥ (చక్షురాదేః ప్రాప్త్యకారిత్వం)

భవతు చక్షుషస్తేజసాప్యాయితత్వాన్మణిప్రభాన్యాయేన కాచిద్వృత్తిః,
శ్రోత్రస్య త్వాకాశాప్యాయితస్య సాకథమిత్యత్రాహ శబ్దమితి. వికారిద్రవ్యస్య తా
వత్స్వరూపత ఆప్యాయకద్వారా వాతత్రతత్రవృత్తిరవిరుద్ధా, నచానుపలంభవిరో
ధః యోగ్యత్వాభావాత్, అన్యథా స్వేష్టమపి భజ్యేత, తవాపి హి బుద్ధిసన్తతేశ్వరి
రాన్తరగమనమాలోకాదిగమనంచ దృష్టంకల్ప్యం వా, నాద్యః అశక్యత్వాదనభ్య
పగమాచ్ఛ. నద్వితీయః తద్వదత్రాపికల్ప మోషపత్తేః, నహితత్రగతిః ప్రాప్తివా
కల్ప్యతేకింతు తత్రతత్రోత్పత్తిమాత్రమితిచేత్, తథాత్రాపిత్వయాకల్ప్యం అవిశే
షాత్, నచ శబ్దాత్మకాః పుద్గలాః శ్రవణదేశమాయాతాదృశ్యంతఇతియుక్తం, శబ్ద
స్వరూపాదివద్గుణతోపపత్తేః పుద్గలత్వాయోగాత్, నాపి శబ్దప్రైవాగమనం,
బాహ్యైకేంద్రియగ్రాహ్యతయా శ్రుత్యాదిభిశ్చ రూపాదేరివాద్రవ్యస్యక్రియా
నుపపత్తేః, నచ శబ్దస్య తద్వ్యక్తికస్య వాచీతరంగకల్పనా, అత్యన్తకారవాత్, నచ
వ్యాప్తం శ్రోత్రం, యుగపతాస్సర్వత్రికశబ్దోపలంభ ప్రసక్తాత్, నచ ప్రతినియతైః
ప్రదేశైశ్చక్తం, నియామకాభావాత్, శ్రోత్రసమవాయేన శబ్దోగృహ్యతఇతిప
క్షస్తు ఇంద్రియాణామభౌతికత్వస్థాపనయాపాస్తః. అతో యథోపలంభంత త్తజ్జ
న్తుషాన్వవృత్త్యా తావద్దేశవ్యాప్తం శ్రోత్రంతత్తద్దేశేశబ్దంగృహ్లాతీతి. ఏవమనభ్య
పగమేదోషమఖిప్రేత్యాహ దిగ్భేదేతి. యది శ్రోత్రవృత్తిస్త్రతత్రతనస్యాత్ కథం
తద్విశిష్టశ్చబ్దోగృహ్యేత, నహ్యత్రప్రాచ్యాదిప్రతినియతం లింగందృశ్యతే, నాపి
దూరాసన్నత్వనియతం, అతశ్చబ్దస్వరూపఇవ తదుత్పత్తిదేశ విశేషేష్యపి శ్రోత్ర
వృత్తేశ్చక్తిః కార్యకల్ప్య, ఆస్తితారతమ్యానురోధేన విశదావిశదాపభాసశ్చ
చక్షుష్వత్తినయేన నేతవ్యః. అత్రపక్షాన్తరంధ్రాపయితుంసాంఖ్యానుసారిణాం

ఇత్యేకస్యేతుమారాంతికగతజనతాశబ్దభీకాలభేదాత్

శ్రోత్రాయాతస్యతస్యగ్రహమనుమితిమప్యహురస్మిన్నిగాదెః॥ ౪౧॥

పక్షోయమితినిగమయతి ఇత్యేకఇతి.బుద్ధ్యంతరానుగుణమతాంతరమాహ అస్యే
త్వితి.మారస్థస్తాడ్యమానభేర్యాదశకోణాభిఘాతాత్పశ్చద్విశంజేనశబ్దంశ్చ
ఘోతి, వాదకాస్తదాసన్నాశ్చవిశంబితం, తదేతద్దన్ధాశ్రయద్రవ్యవిసపాన్యా
యమంతరేణకథంస్యాత్, అతపవానువాతప్రతివాతయోరతిమారానతిమారఞ్చ
శబ్దోగృహ్యతే, బహిరంతగృహగతానాంచమారస్థశబ్దగ్రహణే స్ఫుటాస్ఫుట
భీశ్చ.అతఃశ్రోత్రప్రదేశాయాతభూతధర్మస్యశబ్దస్యగ్రహణం, తస్యాయాతత్వ
మాశ్రయద్వారకం. “శబ్దగంధసూర్యాలోకరత్న ప్రభాదయోధర్మ్యతివతి
నోగతిమంతశ్చ” ఇత్యాశ్చసిద్ధివాక్యేశబ్దశబ్దోగంధశబ్దపదాశ్రయలక్షకః.

సుహాసాధాదిసంక్షోభఃప్రతిశబ్దశ్చబృంభతే।

నిస్సాణాదిప్రణాదేనతదేతత్పక్షసంగతం.

నన్వేవందిగాదివిశిష్టోపలంభఃకథమిత్యత్రాహ అనుమితిమితి.అదిశబ్దేన
మారాసన్నత్వగ్రహః దృష్టాంతప్రదశనంచ,

శ్లో॥ యథామయూరవీణాదేశ్శబ్దోయమితిగృహ్యతే।

తథాప్రాచ్యాదిజాతోయమితిలింగాత్తథావిధాత్॥

తత్రయద్యపిశబ్దస్యవిశేషఃకోపిదువచః।

తథాపివిదితస్తైస్తైలింగంస్యాత్సంమతేషివ॥

నన్విమాద్యావపిపక్షోహాతికా, పూర్వత్రదిగాదిషుశ్రోత్రస్యశక్తికల్ప
నాగౌరవాత్, ఉత్తరత్రదుర్వచలింగదశన్యకస్త్వేరితి.హస్త ఏవంవదకంశబ్ద

గ్రహేదిగాదిగ్రహణమేవనాస్తీతిమన్యతే, సదపివానిషాగౌరణకం, సకారణమపి
వాకారణాంతరసిద్ధమితి, నాద్యః, సర్వలోకభీవిరోధాత్ సామగ్రీవైకల్యాత్తుక
దాబద్ధిగాదిరహితభీః. నద్వితీయఃఆగంతోరహేతుకత్వవిరోధాత్. నతృతీయః
ఆగమాదేరత్రాసంభవాత్. భ్రాన్త్యాత్రదిగాదిభీరితిచేన్న, ప్రతిపురుషనియతది
గధ్యాసహేతుభూతధర్మవిశేషగ్రహభావాత్, భావేవాతత ఏవతత్తదనుమా
నోపపత్తేః, తద్వదేవచదిగాదేరప్యవలంభోపపత్తేః, నచాబాధితాంశేభ్రాన్తిక్య

ప్రియూక్తా.అతఃప్రత్యక్షతోనుమానతోవాత్రదిగాదిగ్రహ ఇత్యన్యతరపక్షోనతి
క్రమణీయః.శబ్దస్యనిత్యవిభుత్వాత్తదాశ్రితత్వాద్వాశ్రోతేణ నిత్యసంబంధఇతి

శ్లో॥ ప్రత్యక్షం వ్యోమనీలం నభః ఇతి హిమ తిశ్చ త్ము మైవాన్త దాదెః

వాచస్తవప్రవృత్తసరేనిరసివ్యతభితి॥ ౪౦॥ (శ్రోత్రవృత్తిశబ్దాశ్రయాగమనపత్నౌ.)
 ఇంద్రియచింతానంతరంభూతచింతాప్రాప్తౌ ప్రథమమాకాశేచార్వాకైరపి
 సంఘంతవ్యం ప్రమాణవిశేషం పురస్కారోతి ప్రత్యక్షమితి కథమిత్వత్రాహ నీల
 మితి. ధూమాదేరుపలక్షణమేతత్. ఆరోపితం నభసితల త్వా దివన్తలిన త్వా
 దికమితిచేత్, అసావారోపశ్చాత్ముషోన్యోవా, ఆద్యేధిష్ఠానమపిచాతుషమే
 ష్టవ్యం, అన్యథాతిప్రసంగాత్. ద్వితీయ స్తవసంభవీ, నిమిలితాక్షస్యతాదృశా
 రోపాదృష్టిః, అతపవానుమితేనభసినైల్యారోపఇత్యపి నిరస్తం. నచనీలంనభః
 ఇతి నీరేవనాస్తి, విశ్వవిసంవాదాత్, నాప్యసావచాతుషః, అన్తదాదిచతు
 వ్యూహారానువిధానాత్. నభసితతానాంపాధికవావయవానాంకృష్ణగుణ
 మాత్రశ్చాతుషాగృహ్యతఇతిచేన్న, నీలంనభఃఇతిభర్తిపర్యవృత్తబుద్ధేః, గుణలింగ
 త్వాచ్ఛాత్రనీలాదిశబ్దానాం. పతేననీలయావస్థుతిప్రమోషోయమితిపత్నౌపి నిర
 స్తః. ననునభసినైవత్యైవైల్యభావాత్పంచీకృతేవ్యప్తిన్నైల్యస్యపార్థివాంశమా
 త్రనిష్ఠత్వాత్ తస్మిన్నేవాంశేస్యాదసాచాతుషః, మైవం, తస్యనభశ్శబ్దార్థ
 త్వాయోగాత్, నీలపటన్యాయస్యచాత్రగ్రాహ్యత్వాత్, బాలాతపసన్నిధావ
 రుణంనభః ఇత్యాదిబుద్ధేః, తత్రాప్యరుణాతపగ్రహణమాత్రమితిచేత్, కస్తహి
 తత్రనభశ్శబ్దార్థః, నహ్యనేకార్థోయంశబ్దః, అనువృత్తమనతిప్రసంగిచనిమి
 త్తంచుల్లభంపుధిప్రవృద్ధత్వాదేస్తథాత్వాభావాత్, చంద్రికాదివిశేషానా
 దరేణవిరళావస్థితద్రవ్యమాత్రంనభఃఇతిచేన్న, వియతివిరళాచంద్రికేత్యాదిపుధ
 గ్వ్యవదేశాత్, వైరళ్యదశనమపినభఃప్రత్యక్షతామన్తరేణనఘటతే, తత్తన్మ
 ధ్యప్రదేశానాం త్రైస్తైరస్పృష్టతాహివిరళతా, తథాచమధ్యదేశభూతంనభః
 ప్రత్యక్షం. పరస్పరాసంయోగమాత్రంవైరళ్యమితిచేన్నభిన్నకాలేషుగుణాదిషు
 చవిరళనీప్రసంగాత్, వతమానానామాసన్నదేశస్థానాం ద్రవ్యాణామసం
 యోగోవిరళతేతిచేన్న, చంద్రికాదివ్యసంయుక్తతేజఃకణానామాసన్నదేశత
 యానభసంపవగ్రాహ్యత్వాత్, విరళవిరళతరాదిబుద్ధౌఅసంయోగావిశేషేషమ
 ధ్యదేశాల్పత్వభూయస్త్యగ్రహణమన్తరేణకాగతిః, దూరదూరతరాదిస్థితిరితి
 చేత్, తథాపిదూరాసన్నదేశతయానభః ప్రత్యక్షమేవ. దిశస్త్రదేశత్వంస్యాది
 తిచేన్న, ఉపాధ్యతిరేకిణ్యామపితస్యాం ప్రత్యక్షత్వస్యనభస్సమానచర్చత్వాత్

కూపాసారస్థమైతత్పతతిఖగ ఇహేత్యాదిధీశ్చాత్రమానం।

ఆధారోత్రాతపాదియఃదిభవతికథంతస్యచేహేతిబోధ

స్తస్యాంతైశ్చైత్యైశ్చాతచ్ఛిధిలగతిసచవ్యోమమాగాతచాదా॥ ౮౨॥

శ్లో॥ యావన్నశోఽస్మి తత్వాన్నభవతిగగనందశఃసన్నశఃసాహాం

ఘ్రాణశ్రోతైరసజ్జాప్యవగమయతిసద్రవ్యమన్యత్స్వబాహ్యం।

దీక్షణానామోనచస్పృష్టుంయోగ్యత్వమేవదూరత్వమాసన్నత్వంచ, అతోనా
త్రప్రదేశబుద్ధ్యపేక్షేతిచేన్నతయోస్తత్త్వస్వరూపత్వేతిప్రసంగాత్, అతిరే
కేతుదేశవిశేషస్థితుపలంభమన్తరేణతదసిద్ధేః, అత్రచాక్షుషమేవోపలంభాన్త
రమప్యదాహరతి కూపోసావతి. కూపరస్థాదయోహి తత్తద్దేశవిశేషతయా
సర్వలోకప్రత్యక్షసిద్ధాః, ఆవరణాభావమాత్రంతునిరసివ్యతే. పటేణశ్చపతనదే
శతయానభః ప్రత్యక్షయామః. తత్ర ఇహప్రత్యయస్యాన్యథాసిద్ధిమాశఙ్కతే
ఆధారఇతి. ఇహేతిప్రతీయమానత్వమాత్రమిహోధారత్వం. పరిహరతి కథమితి.
ఇహనభస్యాతపాదిరితి వ్యతిరేకనిదేశాన్నాతపాదిరిహాశబ్దాభఃస్యాదితిభా
వః. అత్రోదయనాద్యుక్తమాశఙ్కతే తస్యాంతైరితి. ఆతపాద్యంతాంస్తదాధా
రీకృత్యైత్యభః. దూషయతి త్యేణావతి. పరైస్త్యైణుకా నామప్రత్యక్షద్వ్యైణు
కాశ్రితత్వస్వీకారాదంతైరిహప్రతీతినిర్వాహస్తత్రకుంతిత ఇత్యభః. మాభూ
త్వాంతైస్త్యైణుకా నామిహేతిధీః, త్యైణుకసముదాయమిహేతినిదేశ్యప్రత్యే
కంతదాధేయతయోపచయఃతామిత్యత్ర క్లిష్టగతౌ లోకవ్యవహారంప్రతిపక్ష
యతినచేతి. ఇహనభసిత్యైణుకం, ఇహవ్యోమస్పృతవః, ఇత్యాదివ్యవహారే
త్యైణుకతత్సముదాయాదివ్యతిరిక్తైకుత్రచిన్నభఃపర్యాయాణాంప్రయోగఃప్రసి
ద్ధః, సర్వలోకప్రతీతివ్యవహారోల్లఙ్ఘనంతుసర్వక్షోభకంసాహపమితిభావః.
చశ్శబ్దాద్యోతకః అవధారణార్థోవా॥ ౮౨॥

ఆకాశస్యప్రత్యక్షత్వేపరోక్తంబాధంశఙ్కతే యాపేతి. నభోనచాక్షుషం
రూపశూన్యద్రవ్యత్వాత్, నాపిస్పృశఃసన్నశఃశూన్యద్రవ్యత్వాదిహేతుద్వ
యవిభాగః. అన్యేషాంతుబాహ్యోందియాణామత్రాసంభవమాహ ఘ్రాణేతి.
ఘ్రాణాదీనిహిస్వవేద్యగుణాశ్రయమపి నావగమయంతి, కింపునద్రవ్యాంతర
మితిభావః. మానసప్రత్యక్షమిహాచారనిరస్తమిత్యాహ అన్యదితి. తుశబ్దోత్రాత్యం
తాసంభవపరః. అబాహ్యంఅత్తతద్ధర్మవ్యతిరిక్తేషుసన్వాతస్త్యైణ ప్రవేశతేఇ

తస్మాన్నాద్యక్షవేద్యంవియదితియదిసప్రత్యయస్యాపరోక్ష్యాత్
 పశ్యేకారేణవైల్యం పటమలినిమవద్భాషితంవోపకుర్యాత్ ॥ ౪౩ ॥
 శ్లో॥ శబ్దస్యాధారభూతంకథమపిగగనంశక్యతేనానుమాతుం

త్యక్షః. సంకలితమాహ తస్మాదితి. అస్తుదాదితివిశేషణీయం. చోద్యస్యదత్తోత్తర
 త్వాభిప్రాయేణప్రతివక్తి నేతి. అభిప్రేతంవ్యనక్తి ప్రత్యయస్యేతి. అయంభావః
 నరూపాదివిరహోచ్ఛాత్ముషత్వాదిహానిః, రూపాదిప్రత్యక్షత్వవద్యథాదశానం
 వ్యవస్థోపపత్తేః. ప్రతిప్రయోగశ్చ, విగీతంఅస్తుదాదిబాహ్యోంద్రియగ్రాహ్యంబా
 హ్యత్వేనప్రత్యక్షదాద్యపరోక్షధీవిషయత్వాత్ అవిగీతవత్, నాత్రహేతురసిద్ధః,
 పరిశేషప్రాప్తేః, నతావదత్రాగమికీనభఃప్రతీతిః, తదనభిజ్ఞానామపిసంభవాత్,
 నాప్యానుమానికీ, సిద్ధేపితదనుమానేఅనధిగతతాదృశానుమానానాంనభఃప్రతీ
 తేః, తదేవమాకాశస్యాత్రానుమానాదివిషయత్వాయోగాత్ ఆబాలవండితమ
 నుభూయమానత్వాచ్చ తద్బుద్ధిరపరోక్షేతిసిద్ధం. నన్వసిద్ధస్యసిద్ధస్యవానభసః
 ప్రత్యక్షత్వసాధనం, నాద్యః, అనుమానకథాబాహ్యత్వాత్. నద్వితీయః, అను
 మానతస్తత్సిద్ధేస్తద్వదనభ్యుపగమాత్, ప్రత్యక్షతస్తత్సిద్ధేరన్వదనభ్యుపగమాదితి
 మైవంఉభయసంమతాదాగమతోపితత్సిద్ధేః. ఆస్తామాగమః, ప్రథివ్యాద్యతిరిక్త
 స్యనభఃప్రతీతివిషయస్యకస్యచిదుభయసంమత్యా పక్షీకారోపపత్తేః, అన్యథా
 కథమన్యత్రత్వదుక్తమప్రత్యక్షత్వానుమానంజీవేత్, సర్వలోకప్రత్యక్షవిరుద్ధంఽ
 తత్, తథాపితత్త్వీకారేబుద్ధివ్యతిరిక్తతయాబాహ్యేభాగస్సర్వోప్యప్రత్యక్ష ఇ
 వచనాసాత్రాన్తికపవసమభాగస్యాత్. తదేవంసీరాపస్యాపినభసశ్చాత్ముషత్వ
 నిర్వాచ్యమాతం. భాష్యేత్వస్యపశ్యేకరణేనరూపవత్తయాచాత్ముషత్వావిరోధః
 చనంవైభవాత్ స్యాత్. యథా రూపరూపిరూపసమవేతరూపైకార్థసమ
 తానాంచాత్ముషత్వమవిశిష్టమగ్నేక్రియతే, తథా రూపిద్రవ్యసంవలితస్యాపిక్వ
 త్ స్యాత్, నచాతిప్రసక్తః సమచచాత్వాత్, నహిరూపిద్రవ్యంరూపైకార్థ
 సమవేతంవాసర్వంచత్సుగ్రాహ్యం, యోగ్యతానియమస్యదుల్భత్వా
 తి. తదేతదభిప్రేత్యాహ పశ్యేకారేణేతి. ॥ ౪౩ ॥ (ఆకాశస్యాప్రదాదిప్రత్యక్షత్వః

అథాకాశస్యానుమానతస్సిద్ధిం నిరాకరోతి శబ్దస్యేతి. శబ్దఃకర్వచిదాశ్రి
 కుణత్వాదిత్యేతావతాతావన్నపుథివ్యాద్యతిరిక్తశబ్దాశ్రయసిద్ధిః, సర్వస్యకీభ
 ద్భావాత్, పరిశేషహేతూనాంతువిపక్షేబాధకాభావాత్, నహిశబ్దస్యపు

స్వచ్ఛతఃపారిశేష్యక్రమభిహకథితోతిప్రసక్తాదిదుఃస్థః।
 నిమగ్నస్త్వాదేన తథీస్సతినభసియతోనాస్తికుడ్యాదికసా
 రోధస్తావారతైశ్చైతదభవనవశాన్నిమగ్నమాదిశ్చసిద్ధ్యేత్ ॥ ౪౪॥
 శ్లో॥ యత్త్వాకాశోవకాశప్రదత్తలికథితంశాస్త్రితస్తత్రయాసా
 వన్యోన్యస్పృశభాజాంవిహతిరిహసాప్రాచ్యతత్త్వేష్వివస్యాత్ ।
 ఇత్యైదంపర్యమూహ్యాంనయదికథమివాన్యేషులభ్యోవకాశః

వ్యాద్యాశ్రితత్వేకిచ్ఛిదనిష్టంస్యాత్, పుష్పాదిగంధఇతివచ్ఛేర్యాదిశబ్దఇతి సర్వ
 లోకబుద్ధ్యనువిధానేకల్పనాచలఘ్నీ, శబ్దోవిభుగణోనభవతిజాప్యోన్మియగ్రా
 హ్యగుణత్వాదితి విపరీతపరిశేషస్యాపినుశకత్వాత్. స్పృశోనపృథివ్యాదిధర్మః
 నీహాపేన్మియగ్రాహ్యత్వాదిత్యాదిభిః పృథివ్యాద్యతిరిక్తస్పృశాధారకల్పన
 ప్రసంగాచ్చ. తదేతదభిప్రేత్యాహ స్వచ్ఛత ఇతి. ఆదిశబ్దేనవిపరీతప్రసంగ
 సంగ్రహః. నిమగ్నమణంప్రవేశనమిత్యాకాశలింగమితివరోక్తం ప్రతివక్తి ని
 మగ్నస్త్వాదేరితి. ఉపపాదయతి సతీతి. యత్రాకాశస్త్రసర్వత్రనిమగ్నమణాది
 కంసనిద్ధ్యతి, ఆకాశవ్యాప్తేకుడ్యాదానిమగ్నమణాదేరశక్యత్వాత్, నచకుడ్యా
 దిష్వాకాశోనాస్తీతివాచ్యం, తస్యసచ్చిద్ర (త్వాభావ)త్వ ప్రసంగాదితిభావః. స
 హకారివైకల్యాదుకుడ్యాదిషునిమగ్నమణాదికాయప్రతిరోధఇతిశబ్దతే రో
 ధఇతి. తుశబ్దః కేవలాకాశాద్విశేషద్యోతకః. ఏవంసతినిమగ్నమణాదేరన్యధాసి
 ధ్ధ్యానిమూలం నభిఃకల్పనమిత్యభిప్రాయేణాహతదభవనేతి. సహినిమగ్నమణా
 దేరాకాశంసమవాయి, దేహోదిక్రియాంనాభోనిష్కత్వాభావాత్, నాప్యసమ
 వాయి, ద్రవ్యస్యతథాత్వాసభ్యుపగమాత్, సమవాయికారణప్రత్యాసన్నత్వా
 యోగాచ్చ, నిమిత్తంతుఈశ్వరాద్యతిరిక్తమపూర్వమిహనాపేక్ష్యమితిభావః॥
 ౪౪॥ (ఆకాశానుమేయత్వభంగః)

ననుశరీరాదిష్వాకాశోవకాశదానేనఉపకరోతీతి తత్తచ్ఛాస్త్రసిద్ధమతో
 స్యనిమగ్నమణాదివిజ్ఞత్వంగ్రాహ్యం, తదిదమనుభాషతే యత్త్వీతి. శాస్త్రాభిప్రే
 తమసోపకారకత్వంశేషయతి తత్రేతి. పృథివ్యాదిచతుషుస్వేవస్పృశవత్పృతి
 ఘాతిత్వమాకాశస్యనాస్తితత్పూర్వేషామివాహంకారాదితత్త్వానాం, అతఃప్రా
 ణీసజ్జారాదిప్రతిఘాతకత్వాభావాదసోపకారకత్వకథనమితి తాత్పర్యంనిపుణ
 నిరూపణీయం, సహజ్యాకాశేనదేయమవకాశాఖ్యం ద్రవ్యాంతరమస్తీతిభావః.
 ఆకాశఏవతహ్యోవకాశఃస్వాదిత్యత్రాహ నయదీతి. అస్పృశత్వావిశేషాన్మహ

సిద్ధాదేశస్వప్రభావాజ్జలభవకధితో యుజ్యతే మజ్జనాదిః॥

౪౫॥

శ్లో॥ సద్రూపేణైవభానాన్నభవతివరణాభావమాత్రం విహాయః

దాది ప్రదేశానామప్యవకాశత్వం గ్రాహ్యం. నను స్పృశవతామృతః ప్రతిఘాతకత్వ
నియమోనాస్తి, భూమావున్నజ్జతినిమజ్జతీత్యాదిసిద్ధప్రతిపాదనాదిత్యత్రాహ సి
ద్ధాదేరితి. అనెనజన్మాపదిమన్త్రితపస్సుమాధిభూతసిద్ధిమతాంతత్వదుపక్తభానాం
చ సక్రమాః. జలదృష్టా నైవవిభజ్యప్రవేశనంపునశ్చీఘ్రసంభేదశ్చసూచ్యతే. కే
చిత్తుసిద్ధాచీనాం ప్రభావవిశేషేణ భూమ్యాదిషు ప్రవేశప్రతిఘాతపవనాస్తీతిమ
న్యనైకాచాదిషునీరజ్జేషు నయనప్రభాదేరివేతి॥ ౪౫॥ (అవకాశనిరూపణం.)

అత్ర కేచిచ్ఛార్వాకాసౌగతాశ్చ ప్రామాణ్యః, చత్వాయేవ భూతానిలకా
శస్త్రావరణాభావపవనచనిఃస్వభావః తుచ్ఛతయైవోపలంభాత్, యత్ర చావర
ణంనతత్రాకాశః, అభిత్వాదుదేశకత్వాత్, భేదేత్వావరణాభావస్యైవసిద్ధేః,
యది తత్రాకాశఃస్యాత్ నిరవకాశంన కిచ్ఛీతస్యీత్, అతోఘటతదభావన్యాయా
దావతణేష్వసత్త్వాదయమావరణాభావః, తదిహశూన్యధాతుసంజ్ఞితేచని
స్తత్త్వేప్యావరణాభావే ఖళుష్యేదిషుతత్త్వచ్ఛబ్దవత్ప్రధ్యాజలమ్మృగతృష్ణికాదిశ
బ్దవచ్ఛన్యామోహైకనిబంధనావ్యోమాదిశబ్దాః. అత్రనఖిలపక్షైషాభావాదసద్రూ
పతాతరసాగరః, అత్రదతలత్వవిపులత్వమలినత్వాదికమధ్యాసమస్తరేణ నక
థంచిదప్యవపద్యతే, ప్రతియోగితానాంచస్తయమాణానాంగృహ్యమాణేష్చి
న్నధ్యాసః, అస్తిచాసాసిద్ధః, దుఃఖాభావేసుఖాభిమానాత్, ఆలోకాభావేచనీల
త్వబహుళత్వాద్యధ్యాసస్యవైశేషికాదిభిరక్షీకారాత్, శశశృక్లంతీక్షుమిత్యా
దిశబ్దజన్యాధ్యాసదృష్టైశ్చ. వదన్తిచశబ్దజ్ఞానానుపాతీవస్తుశూన్యోవికల్పితీ,
“ఏషవస్థాసుతోయాతి” ఇత్యాదిషు, అతోనాస్త్యేవనభృతీ తత్రాహ సద్రూ
పేణేతి అయంభావఃసర్వంహివస్తుజాతంసంవిద్యవస్థావ్యం, సంవిద్యతేచభావ
రూపతయైవసభః, భావాన్తరమేవాభావఇతిస్థాపయిష్యతే, అన్యథాపిబ్రూమః,
నాభావస్యనిఃస్వభావతా, అభావస్వభావతయైవతత్పిద్యే, స్వాన్యస్వభావతయా
సిద్ధిస్తునకస్యాపి, నచస్వేనస్వభావేనసిద్ధస్యపరస్వభావవిరహోదసత్త్వం, అతిప్ర
సంగాత్. ఊక్తంచన్యాయభాష్యే, అసచ్ఛాసదితిగృహ్యమాణంతధాభూతంవిద్య
మానమవివరీతంచతత్త్వమితి. తుచ్ఛతయైవోపలభ్యాపినిరస్తంనిఃస్వభావత్వం,
తుచ్ఛతాహ్యభావప్రతియోగితత్వం, అభావత్వం, వస్త్రస్తరశూన్యత్వం, అన్యద్వా

జ్ఞేత్, నప్రథమః, స్వకాలాదిషుసతామభావప్రతియోగి నాం యథాప్రమాణం
 తత్త్వభావవిశిష్టత్వాత్. నద్వితీయః, దత్తోత్తరత్వాత్. నతృతీయః, ఈదృశతు
 ఛత్వస్యస్వరూపావిరోధినస్సర్వత్రసులభత్వాత్. నచతుర్థః, అస్మత్కరితవిరోధి
 స్త్వదిష్టస్యకస్యచితుఃతత్త్విదతాసిద్ధిరితి. యత్త్వావరణేష్యాకాశోనాస్తీతి, తద
 తత్త్వమక్తయంత్యైవతత్త్విద్ధేః, అభిత్వామదేశత్యంహివ్యవహితత్వాత్, అత
 వతత్రనాస్తీతిననిశ్చయ్యం. భిత్వాతుప్రేక్షణే నభస్తత్రదృశ్యతపవ, నచాత్రా
 వరణాభావమాత్రోపలంభః, ఇహోపరణం నాస్తీతినాధికరణస్యతస్యోపలంభాత్,
 హోకాశఇతివత్స్విత్త్యన్యేవభేదోపచారాత్స్విదితిచేన్న, బాధకాభావాత్,
 ధికరణానవస్థాప్రసక్తోబాధకఇతిచేన్న, ఆకాశాదేసాధికరణతయైవోపలం
 భత్వనభ్యుపగమాత్, ఇహోకాశఇతివదిత్యత్రచాకాశశబ్దేనావరణాభావవివక్షా
 నూంపక్షదృష్టాంతభేదాభావః, త్వదనభ్యుపగతస్యపరమతసిద్ధస్యత్వయాదృష్టా
 న్నికర్తుమయ్యుక్తత్వాత్, ప్రతిబద్ధిగ్రహణమాత్రమిదమితిచేన్న, ఇహమూర్తే
 స్తునిఆకాశసమ్బంధఇతిప్రతీతావిరోధాభావాత్, ఆవరణాభావధీరపితలైవ
 యిదితిచేత్, అస్త్యేవం, తథాపికదాచిదిహతారకేత్యాదివన్నిరధికరణతయాగ
 మోపలంభేతదతిరిక్తనభస్సిద్ధినిషేధః, ఆవరణేషునిరవకాశత్యం చవిశేషణ
 గాహిత్యాత్, ఆవరణరహితమేవహ్యకాశమన్యద్వాకిజ్ఞేదవకాశః సత్వాకాశ
 సూత్రం, ఆవరణేషువిద్యమానతయాతదభావఆకాశ ఇతిచాయుక్తం, సర్వేషాం
 స్వప్తిన్నవిద్యమానతయాస్వాభావత్వప్రసంగాత్. యత్తువ్యోమాదిశబ్దా వ్యా
 హికనిబద్ధనాఇతి, తదసత్, ప్రమాణసిద్ధేక్వచిద్వస్తున్యేవసర్వశబ్దానాంవ్యు
 ప్పత్తేః, తద్విషయతయైవచవ్యవహారాత్, ఖపుష్పదిషుత్వయోగ్యసమభివ్యా
 హారాదన్యధాధీః, మృగతృష్ణాదిశబ్దాలపి జలాధ్యాసాధికరణాహామరీచివ్యు
 హాదివిషయాః. యద్యపితలత్వాదికమాకాశేభ్యస్తం, అల్పత్వవిఫులత్వాదికంత్వ
 ఛేదకభేదాయత్తం, తథాపిసత్యేవారోపః, యత్త్వసతిదుఃఖాభావేసుఖా
 న్యాసోదృష్టఇతి తదభావకవాక్యం, సత్యేవదుఃఖాభావేసుఖారోపాత్, అభావ
 యభావాన్యత్వమాత్రమేవహ్యసత్త్వంసిద్ధం, తేనచస్వరూపసన్నేవాసా, ఆలో
 కాభావేనీలత్వాధ్యాసస్త్వస్యాప్రతిమోదాహర్తవ్యః, అతపవాధ్యస్తనైల్య
 నాలోకాభావమాత్రమేవనీలంనభఇతి భాతీతినిరస్తం, అలోకదేశేచ నభఃప్రతీ
 యమవృత్తేః. సన్వస్తదిష్టక్షణికత్వాదికంక్వచిత్తేసిద్ధమసిద్ధంవా, ఉభయధాపిక
 తత్త్వేతిత్తేషః, కథంవాతస్మిన్ కేమాజ్ఞేత్సత్యతాభ్రమంనిర్వహిష్యసి, ఇథం

సంసర్గాభావమాత్రం న చ భవతి యతో నా స్త్రీసంసర్గిబోధః |

అత్యంతాభావనాశావజననిరపివాసత్సు తేష్వేవనస్య

స్తాదాత్మ్యాభావసిద్ధిః కథమపి చ భవేత్తంతమథాం విహాయ ||

౪౬ ||

ఏతదుత్తరక్షణవృత్తిత్వాభావోహియత్ర కష్టచిదన్యత్ర సిద్ధిః, సంసర్వస్థికుతశ్చి
దారోప్యతే ప్రతిక్షిప్యతే చేతిసుస్థమేతత్, ఏవమన్యత్సర్వమపి చిన్త్యం. శశశృణ్ణం
తీక్ష్ణమిత్యాదిమచ ప్రమితేశశాదాశృణ్ణవత్త్వారోపః, శృణ్ణాదాచ ప్రమితే సత్యా
సత్యావాతీక్ష్ణభీః ఇత్యేతావత్సహృదయహృదయారూఢం, నాత్రాసతికిశ్చేదా
రోప్యతే; ఏవమనభ్యుపగమేవణాక్రమనిదేశవత్సన్యతో, ఏతేనశశస్తీక్ష్ణశృణ్ణ
వానిత్యపినిరూఢం, భూతేషుభావిషుచకథంభ్రమభితిచేత్, కథంవతామానేషు,
తేషాంసత్త్వాదితిచేన్నుస్వకాలసత్త్వస్యకాలాన్తరాసత్త్వస్యచసాధారణత్వా
దితి. ఆవరణాభావశ్చ సత్యోసత్యోవాసంసర్గాభావాదివిభాగం నాతిత్రామే
దితి మత్వాత్రత్రత్రమాషణమాహ సంసర్గేత్వాది నాపద్యశేషేణ. సంసర్గా
భావస్తావన్నిరూప్యమాణః సంసర్గినిరూప్యసంసర్గప్రతియోగికతయాధికర
ణప్రతియోగిభూతసంసర్గిబోధాభావే కథంబుధ్యేత, అత్యంతాభావోపిసంస
ర్గాభావభేదపవ, యథాఅశ్వేగోత్పస్యశశేవాశృణ్ణస్యతథాచఅత్రావరణంనా
స్త్రీతి సాధికరణభూతాభావధీరనివార్యా, ఇపుష్పవదావరణానామత్యంతాసత్త్వే
తుశూన్యవాదశృరణం, వతామానేషుచావరణేషుతత్ప్రధ్వంసప్రాగభావాదు
వచా, తాహికిమన్యత్ర విద్యమానానాముతావిద్యమానానాం, నాద్యః, తేషాం
తదుభయామోగాత్, నద్వితీయః తతపవ, నహిశశేశృణ్ణస్యనాశప్రాగభావా,
తదిహసర్వావరణనాశాదికందుర్వచం, అసంభవాత్, కతిపయావరణనాశాది
కశ్చావరణదేశేవ్యస్త్రీతి తత్రాపినిమగ్రముణాదిప్రసంగః ననుసంసర్గేతువిధిరే
కేనాపి, తన్నిషేధస్తుసర్వప్రతియోగికః, తద్వదత్రాపిసర్వావరణాభావే వ్యోమ
భీఃస్యాత్, న, అసంభవస్యోక్తత్వాత్, ఏవంసతిచసంసర్గాభావపవనామాన్తరే
వోచ్యతే, తత్రచదత్తమేవోత్తరం. అస్తు తహ్యేవరణతాదాత్మ్యాభావోసౌ
స్యాత్, సహ్యసిద్ధప్రతియోగికతయాస్వయమప్యసిద్ధః తదాత్మనశ్చాకాశస్యతు
చ్ఛత్వంయుక్తమితితత్రాహతాదాత్మ్యేతి. చోదాప్యసముచ్చయే, శ్రుత్యాదివిరో
ధరూపమాషణసముచ్చయేవా. అసిద్ధప్రతియోగికత్వమన్యత్వచిదపి తాదాత్మ్యవ
దాభావాద్వా, ఆవరణద్వయస్యతదభావాద్వా, నాద్యః, అభావప్రతియో

శ్లో॥ నిత్యత్వాద్యమ్బురాదయః దివిరవయవద్రవ్యతాద్యైః ప్రసాద్యం

గిత్వేన తత్కల్పనస్యాసిద్ధిప్రసంగాత్, నహిక్వచిత్సిద్ధిమనపేక్షకస్య క్వచిదపి కల్పనా, మాధ్యమికమతోఽన్తానప్రసక్తాత్. నోత్తరః, సంసర్గాభావస్యాప్య సిద్ధప్రతియోగికత్వాపాతాత్. నహ్యేతత్కాలీనపతదమ్భుతలఘుటసంసర్గోని షిధ్యమానఇహాన్యత్రచసిద్ధః, ఘటసంసర్గమాత్రంయత్రక్వచిత్సిద్ధమితిచేత్, ఘటతాదాత్మ్యమపితదైవ, అస్తుతహ్యభయత్రాప్యసిద్ధప్రతియోగికత్వం, కిన్న శ్చిన్నమితిచేన్న, అతిప్రసక్తస్యోక్తత్వాత్, అత్యంతాభావోఽప్యసిద్ధప్రతియోగికఇతి పక్షశ్చనిరస్తః,

తత్రతత్రస్వతాదాత్మ్యంసిద్ధమన్యత్రకల్ప్యతే।

బాధకైః ఓష్యతేచేతినాస్తా కమిహవిప్లవః॥

సర్వత్రతాదాత్మ్యాభావస్తత్తద్వస్తునిష్ఠతయైవసిద్ధ్యేత్, నతుతత్కథ్యాది డేశతయా, యథామిథస్సంయుక్తేవియుక్తేవాసింహగజాన్యత్వంగజేచ సింహాన్యత్వమితి, ఇదమావరణంనభవతీతితాదాత్మ్యనిషేధశ్చకన్యచిదావరణస్యవాఅనావరణస్యవా. ఆద్యేవిరోధః, ఆవరణాంతరంనభవతీతివివక్షాయా మవిరోధఇతిచేత్సత్యం, తథాపినతత్రాకాశప్రతీతివిషయావరణాభావసిద్ధిః. ద్వితీయేత్వావరణాన్యద్రవ్యమిదజాగరాస్పదంసిద్ధ్యత్యేవ. నన్వావరణాభావఎవే దజాగరగృహీతః ఆవరణతాదాత్మ్యాభావాధికరణతయా బుధ్యతాం, నహితత్త దభావయోస్తాదాత్మ్యమితి, మైవం, నహ్యేవరణతాదాత్మ్యాభావస్యావరణాన్యత్వంబుధ్వాకశ్చిత్తత్రనభఃపర్యాయాన్ప్రియుజ్జగ్రా, నిమగ్రిమణాదావాప్రయతత ఇతిఅలమితివిస్తరేణ. ఆకాశేచావిశేషాదితిసూత్రభాష్యేచైతత్సర్వమనుసంధేయ మితి॥ ౪౬॥ (ఆకాశస్యావరణాభావమాత్రత్వభంగః.)

సోయమాకాశస్సర్వవ్యాపీనీత్యశ్చేతివైశేషికాదయః. జైనాస్తుతత్రలో కాకాశఃఅలోకాకాశశ్చేతివిభాగమప్యహుః. మూలప్రకృతివిభీతిసాక్ష్యాః. మనోవిభీతిభాట్టాః. తేషాంపక్షంసహేతుకమనుభాషతే నిత్యత్వాదీతి. నిత్యత్వంవ్యాపిత్యంచప్రథక్సాధ్యంప్రత్యేకంతయోరేతేహేతవః, విగీతంనిత్యంవిభుచ నిరవయవత్వేనతిమహత్త్వాత్, సర్వదానిష్పన్నత్వేనతిమహత్త్వాత్, సర్వదాస్ప శఙ్కరహితద్రవ్యత్వాత్, ఇత్యాదయః. నిరవయవేన్ద్రియగ్రాహ్యగుణత్వాదిత్యా కాశప్రవృత్త్యానాసమవాయుసంయోగాధారత్వాదితిమనసపవ, ఏతేషాంసాధా

కఃస్యాద్బాధోవిపత్నైకధమివనిగమేబాధకైత్రానుమాన్యాత్ ।

బాధస్సమాన్యదృష్ట్యాశ్రుతిసమధిగతే నైవకుత్రాపిశక్య

స్తైనామూర్తత్వలిక్ష్ణాన్నసృజతివిమతోమూర్తమిత్యాద్యపాస్తం॥ ౪౭॥

శ్లో॥ ప్రాక్ష్యత్వత్వాదిభేదంభజతువియదిదంభానుయోగాదిభేదా

రణమప్రయోజకత్వమభిప్రేత్యాహ కఃస్యాదితి. న హ్యేతేషామనిత్యత్వాదాకిజ్ఞీ
దనిష్టంస్యాత్, స్వాచ్ఛద్యైనానిష్టకల్పనే విపరీతకల్పనస్యాపిశక్యత్వాత్. అ
క్షోభ్యంమాషణాన్తరమాహ కధమివేతి. యెష్వనిత్యత్వం అవిభుత్వంచ సృష్ట్యాది
వాదైస్తత్త్వాన్తరావృతత్వాదివాత్యైశ్చసిద్ధం, తేషుతద్విరుద్ధసాధనమాగమ
బాధితమిత్యర్థః. ఉక్తేషుచ హేతుమనిరవయవత్వాదికంపశ్చీకరణవాదిశాస్త్ర
విరుద్ధం. సర్వదాస్పృశరహితద్రవ్యత్వాదితివిభుత్వసాధనే అణుత్వేనశ్రుతిసిద్ధే
జ్ఞేవైరనేకాన్త్యం. జ్ఞానాసమవాయిసంయోగాధారత్వం ఆత్మమనసోరసిద్ధం
చ, జ్ఞానద్రవ్యత్వాదేవత్వమాణత్వాత్ జ్ఞానావస్థానాశ్చాత్మమనస్సంయోగా
సమాయికారణకత్వాభావాత్. కిశ్చాత్రనిత్యత్వసాధనమాకాశాదిద్రవ్యపక్షీకా
రేణవా, ఆకాశత్వాద్యవస్థాపక్షీకారేణవా, ఆద్యేసిద్ధసాధ్యతా. ద్వితీయేతుస్వా
నభ్యుపగతపక్షీకారోనయుక్తః శ్రుత్యైవతదగ్నేకారేతయైవబాధః. అనుమానేన
శ్రుతిబాధేతు హేతుకప్రలాపైశ్శ్రుతిప్రమాణస్యనిశ్చేషోచ్ఛేదప్రసజ్గమభిప్రేత్యా
హ బాధఇతి. ప్రత్యక్షవిరోధగహితానన్యవరశ్రుత్యా యథావదధిగతేధేయేనకేన
చిత్సామాన్యతోదృష్టేనబాధశఙ్కాయాం, శ్రౌతహింసానధర్మః హింసాత్వాత్
సమ్మతవత్, విగీతమస్థిపవిత్రం అస్థిత్వాత్ శబ్దవత్, ఇత్యాదేరపిప్రసజ్గఃస్యాదితి
భావః. ఉక్తందూషణంప్రస్తుతేపత్నేసాధ్యాన్తరవిషయహేత్వన్తరేష్వపిదశ
యతితేనేతి. ఆకాశోనస్పర్శవదుపాదానంస్పర్శశూన్యత్వాత్, ఏవంవాయ్వా
దికమపినతేజఃప్రభృత్యుపాదానంరూపశూన్యత్వాత్, రసశూన్యత్వాత్, ఇత్య
నుమానజాతం శ్రుత్యాదివిరోధాదపాస్తమిత్యర్థః॥ ౪౭॥ (ఆకాశాదేరనిత్య
త్వావ్యాపిత్యాది)

అథపరాభిమతాంవిశ్వవ్యాపిసీందిశమనభ్యుపగచ్ఛన్ తత్కల్పకానామ
న్యధాసిద్ధిమాహ ప్రాగితి. యదిప్రాగాదిభీష్యవహారసిద్ధ్యేది క్తత్వంకల్ప్యతేత
త్వంప్రతిపన్నంవ్యోమైవభవతు, సూర్యోదయాద్యుపాధిభేదేనతద్విభాగాత్ పూ
ర్వపక్షీణపశ్చిమాద్యుపాధిక్రొత్త్యాధికేనధికేపిసమానా, అప్రత్యక్షాయాంచ

దన్వైవోపాధిభేదాదధికవిశిష్టవస్తాంపరత్వాపరత్వే.

వ్యోమోత్తీర్ణాపిచశైవభవతుతదుపాధ్యన్వితైస్తత్తదర్థే.

దూరత్వాదివ్యవస్థాన్వయముతవిభునాబ్రహ్మణాకింపరైనః॥ ౮౦॥

శ్లో॥ అన్యస్మిన్నన్యథత్వాన్వయముతవిభుదాద్యత్రనాతిప్రసక్తిః

దిశి ప్రత్యక్షైరుపాధిభిరపచ్ఛేదధీమర్లభా, సూయోదయాదివిశేషితాతపా
దిభిరేవప్రాగాదిధివ్యవహారసిద్ధాకింతదన్యకల్పనయా, శాఖాచన్ద్రనయాచ్ఛా
తపాదేస్సూయోదయాదేశ్వసమ్బంధధీయజ్యేత, ఉపహితస్యశబ్దాథ
త్వాన్నదిక్కుబ్రస్యవ్యోమాతపాదిపర్యాయతాస్యాత్. ననుసాక్షాత్సమ్బంధరహిత
సంయుక్తసంయోగభూయస్తాల్పత్వనిబంధనే దూరాసన్నపరత్వాపరత్వేతత్త
త్సంబంధోపనాయకవ్యాపకద్రవ్యయోగమస్తరేణకథంస్యాతామిత్యత్రాహ
అన్వైవేతి. సహిత్యయాకల్ప్యమానమపిదిక్తత్వంతదుపాధియోగమస్తరేణ
పరత్వాపరత్వేజనయేత్, తథాసత్తితైరోవోపాధిభిరుపహితంవ్యోమాద్యేవపర
త్వాదిసిద్ధాపర్యాప్తం. అధికశబ్దేనకల్పనాగౌరవంసూచ్యతే. నన్వాకాశశపరిచ్ఛి
న్నఇతిభవత్సిద్ధాంతః, తథాచకథమాకాశరహితప్రదేశేదూరత్వాదిక్రమీరిత్య

త్రాహ వ్యోమేతి. దూరత్వాదిసిద్ధ్యనుగుణోపాధిమద్భిమహదాదిభిస్తత్సి
ద్ధిఃస్యాత్. వ్యోమోత్తీర్ణాభిత్వపలక్షణం, వ్యోమసంపృక్తద్రవ్యాదిభిరపితదుప
పత్తేః, నియమేనబహునాందిక్త్యకల్పనెగౌరవంస్యాదితిచేన్న, అసిద్ధకల్ప
నాదనేకైరపిసిద్ధైరేవనిర్వాహస్యలఘుత్వాత్. యద్యేకమేవసర్వత్రదిగ్వివహ
రకారణమిష్యతే, తదాసర్వవ్యాపినాసర్వహేతుభూతేనపరమాత్మనైవసర్వంసి
ద్యేత్, తన్వైవసన్తూపాధిభేదాస్సహకారిణః అథవాతత్తదుపాధయస్తావత్స
త్యతాః, తత్సంబంధోపిసాక్షాత్ పరంపరయావాదూరాసన్నాదేద్వైష్టపవ, త
ద్దృష్టౌచపరత్వాదిసిద్ధాకింతదుపహితగపేషణయా. కార్యవిశేషాణామన్యత
స్సంభవేచనకల్పచిత్తదతిరిక్తంకల్ప్యమిత్యభిప్రాయేణాహ కింపరైనాభితి. పరై
వ్యాపకేశ్వరవ్యతిరిక్తైః, ఉపాధిమాత్రవ్యతిరిక్తైవేత్యథః. నః ఈశ్వరమిచ్ఛ
తాంగౌరవభీతానాంచేతియావత్ ॥ ౮౦॥

ననుయద్యాకాశాదయఃపరధర్మంపరత్రఘటయేయుః, తతః పాణ్డ్యదేశస్థి
తేన జపాకుసుమేన పాటలీపుత్రస్థితంస్ఫటికమణిమువరజ్జయేయుః, విశ్వమపి
వ్యామిశ్రసర్వస్వభావంస్యాదిప్రసక్తిముద్వాన్యపరిహారతి అన్యస్మిన్నితి. హ

సిద్ధ్యతాగ్రోపయ్యుక్తోపనయననియమోపేతతచ్చక్షిప్తేః।

ఏవం హ్యేవాధికాయామపిదిశిభవతోతిప్రసజ్ఞోనిషేధోఽ
ధర్మీధర్మశ్చకల్యోతవతదితరతాస్యాత్తుకాలెస్వమానాత్ ॥ ౪౯।

జ్ఞో ॥ సజ్ఞానంతత్త్వపక్షౌకవచిదపినదిశఃకాలవద్వానభేదః

తుమాహ సిద్ధ్యదితి. యథాకలమబీజస్యాజురజననశక్తికల్పనేపినకోద్రవాభు
రజనకత్వందృశ్యమానకార్యానుగుణకారణశక్తికల్పనాత్, తథావియదాదిష్వః
పరత్వాదిసిద్ధ్యపయ్యుక్తోపనాయకతయైవతచ్చక్షిప్తేరిత్యథః. అత్రప్రతిబంధివ

భిప్రేత్యాహ ఏవంహీతి. నన్వధికాయాదిశస్తావదర్థతయాధర్మిగ్రాహకేణసిద్ధి
నతథావియదాదేః, తత్స్వరూపస్యాన్యతస్సిద్ధత్వాదితిచోద్యం విపరీతఫలమిత్యశే
ప్రాయేణాహ ధర్మీతి. నావశ్యంధర్మిగ్రాహకేనైవసర్వత్రశక్తిసిద్ధిః, గృహీతేష్వః
ధర్మిషుతత్తత్సార్వదశః సేనతన్నియతశక్తిక్షిప్తేః, అతఏవనాతిప్రసజ్ఞః అయస్తా

వ్రాదివత్తన్నియమాత్, యన్నిబద్ధనత్వతిప్రసజ్ఞఃస సిద్ధేకల్పేపిసమసమాధిః.
ఏవంస్థితేవరముభయకల్పనాదేకకల్పనం. ననుశక్తిరపికల్ప్యమానాననిరాధారా
కల్ప్యతే, తస్మాత్సాధారణశక్తికల్పనేశక్తివిశిష్టాధారకల్పనేవా సమంగారవం, త
న్న, యద్యపిశక్తితద్వనైమిధోవచ్ఛిన్నం, తథాపిసిద్ధాంశస్యకల్ప్యత్వాయోగా
దసిద్ధాంశనియతైవకల్పిరితివిశేషసిద్ధిఃస్యాదితిభావః. సన్వేపంవియదాదేరేవ

సూర్యపరిస్పంద్యాద్యుపనాయకత్వసమ్భవాత్తదన్యఃకాలోనసిద్ధేద్యదిత్యత్రాహ త
దితరతేతి. సహివయంపరత్వాదిలింగైరాకాశాద్యతిరిక్తంకల్పయామః, కిన్త్వా
గమికమభ్యుపేమః, అతోసతస్యాసిద్ధిరితిభావః ॥ ౪౯॥

యదిపృథక్తేన్వనలోకవేదప్రసిద్ధాదిగపహ్నాయేత, తథావాయురపి, అస్య
హ్యుపలభ్యమానఃస్పృశః ఉష్ణశీతోనుష్ణశీతోవాత్రేథాపి నచ్చాద్వోగ్యాగ్గీతతే
జోబన్నాతిరేకస్పిశ్చేత్, తిర్యక్పవనమప్యదృష్టవశాత్తేషామేవస్యాత్, శబ్దధృతిక
మైరపినాతిరిక్తమనుమాతవ్యంతైరేవతత్సమ్భవాత్, వాతోపనీతతత్తద్భూతాం
తరావయవన్యాయాదనుద్భూతరూపతయాదుదేశత్వంస్యాదిత్యత్రాహ సం
ఖ్యానమితి. అయంభావఃసహివయమప్రత్యక్షస్యవాయోఃస్పృశశబ్దధృతికము
లిక్లేస్సిద్ధిరితివదామః, యేనతేషామన్యథాసిద్ధిరుచ్యేత, కిన్తుతేషుతేషుశాస్త్రీషుత
త్త్వపక్షౌపరిగణనాత్, నైవందిక్తత్త్వంగణ్యతత్తతి. తత్రకాలప్రతిబద్ధినిస్తరతి

కణ్ఠోక్తో వ్యాక్రియాదివ్యవహారణమపి హ్యన్యైవోపపన్నం ।
 శ్రోత్రాదు క్తస్తులోకప్రభృతివదుదయ స్తస్య తత్రాప్యయోవా
 నైతావత్తత్త్వభేదంగమయతినచతశ్చ త్రతామాన్యపర్యాత్ ॥ ౫౦ ॥
 స్తో ॥ వాతోవాతీతిసాత్మాన్మతిరితరసమాస్పృశతోనానుమాసా
 వద్ధైస్యేషుప్రసక్తాన్నపునరగమకంస్పృశనంరూపశూన్యే ।

కాలవద్వేతి. అస్తిహి “రూపాంతరం తద్విజకాలసంజ్ఞం” ఇత్యాది. నను “దిగ్దేశకా
 లేవ్యస్తాతిః” ఇత్యాదిషుదేశాద్భిన్నాదిక్ కాలవచ్చస్తేషువ్యవహియత ఇత్య
 త్రాహ వ్యాక్రియేతి. ప్రమాణసిద్ధది క్తత్వానుసారేణ తత్తార్యవిశేషవిధాయినాం
 శాస్త్రాణాం తత్స్వరూపనిమగ్నై తాత్పర్యాభావాన్నతత స్తద్విజ్ఞసిద్ధి రిత్యాశ
 యః. అథస్యాత్ “ప్రాణాద్వాయురజాయతే” ఇత్యాదౌ వాయ్వాదితత్త్వేస్స
 హదిశఃపుకస్సృష్టిరుచ్యతే, అత స్తద్వద్దిశోపితత్త్వాంతరత్వంస్యాత్, ఏవం “దిశః
 శ్రోత్రం” ఇతితద్వదప్యయోపిశ్రూయత ఇత్యత్రాహ శ్రోత్రాదితి. లోకప్రభృతివది
 తిప్రతిబద్ధివచనం. అత్రహి “నాభ్యాఆసీదంతరిక్షం” ఇత్యాదిభిన్తత్త్వతస్సృష్టి
 శ్చూరియతే, కిన్తుబ్రాహ్మణక్షత్రియచర్షిసూర్యాదివ్యష్టిసృష్టిప్రకరణేలంతరిక్ష
 స్వర్గాదికల్పనం. అతోదిక్సృష్టిరపివ్యష్టివిషయానతత్త్వాంతరంకల్పయితుంశ
 మ్నయాదిత్యాహ నైతావదితి. అథాపి దిశఃశ్రోతోపాత్తస్య వ్యష్టివిశేషత్వం
 స్యాదిత్యత్రాహ నచేతి. శ్రోత్రతాంశోత్రోపాదానకతామిత్యర్థః. నహీన్ద్రియా
 ణికస్యచిదుపాదానానీతిప్రాగేవోక్తం, గత్యభావాదత్రవిశేషఃకల్పితామిత్య
 త్రాహ అన్యపర్యాదితి. అత్రహిదిగుపాధీనాంతద్దేవతానాంవాభగవతఃశ్రోత్రా
 త్చంద్రాదేరివసృష్టిఃస్యాత్, అత స్తత్త్వాంతరకల్పనంనిర్మూలమిత్యర్థః ॥ ౫౦ ॥
 (దిశఆకాశాదావస్తభావః).

ఆకాశేచిన్తితేప్రసక్తాద్దిగస్తభావఉక్తః అథాకాశానంతరభావిని
 వాయూస్వరూపతప్పమ్ప్రతిపన్నేప్రమాణవిప్రతిపత్తినిరస్యతి వాతోవాతీతి.
 త్వగిన్ద్రియపవనసంయోగేనతిసావధానస్యవాతోవాతీతిధీస్తావద్దురపలపా సా
 సాత్మాతాకరరూపా క్రిత్యాదిధీసమత్వాదిత్యర్థః. యదత్రగుణేనగుణ్యనుమా
 నమూహుః, తత్ప్రతిపేధతి స్పృశత ఇతి. సహిగన్ధాదివదిహగుణమాత్రోపలమ్భ
 ఇతిభావః అన్యధాతిప్రసక్తమాహ అన్ధఇతి. అన్ధేపురుషేఅన్యేషుపృథివ్యాదిషు
 భూతేషుత్వగిన్ద్రియేణయాస్పృశధీసాస్పృశమాత్రవిషయాతత్తద్ద్రివ్యానుమి
 తిహేతుస్స్యాత్. అన్ధోక్తిశ్చక్షుషాద్రవ్యగ్రహణనివృత్త్యర్థా. ఉపలక్షణమే

అన్యక్షగ్రాహ్యతాదృగ్విధగుణవిరహాన్యన్యదక్షంసరుద్ధే

నిర్వహ్యోనీరసోపిస్ఫురతియదనలోదశశనస్పశనాభ్యాం॥

౫౦॥

శ్లో॥ సంఖ్యాద్యాస్పృశనాస్పృశస్తదధికరణకాస్పృశనెగద్ధవాహే

తేషాంద్రవ్యోపలబ్ధప్రతినియతనిజాధ్యక్షయోగ్యత్వతశ్చైత్ ।

ఇష్టత్వంచేనచాత్మప్రభృతిమసహతేతైఃప్రసిద్ధ్యన్తిసర్వై

తదన్తతమసమధ్యస్థస్య, సాలోకేపినిమిలితచతుషః, నచైతద్యుక్తం, దశశనస్ప
శనాభ్యామేకాథగ్రహణాభ్యపగమాత్, అన్యధాద్రవ్యాపహ్నవప్రసంగా
చ్చ. సనునీరూపంకథంప్రత్యక్షం, ఆత్మాదీపశ్య, కథంబాహ్యక్షగ్రాహ్యం, యా
పాదీన్నిరూపయ, కథంస్పశనవేద్యం, స్పశనమేవపరామృశ, ఇత్యభిప్రాయేణా
హ నపునరితి. తథాపి నీరూపద్రవ్యంకథంబాహ్యన్ద్రియగ్రాహ్యంత్యగ్నిన్ద్రియగ్రా
హ్యంవేత్తత్రాహ అన్యక్షఇతి. ఇన్ద్రియాణాంస్వగ్రాహ్యవిశేషగుణోపధానేన
హిద్రవ్యగ్రాహకత్వమితివదకల్పనా, తతశ్చేన్ద్రియాన్తరగ్రాహ్యవిశేషగుణవిర
హేపి వాయోత్వగ్నిన్ద్రియగ్రాహ్యత్వమవిరుద్ధమిత్యథః. యదిరూపశూన్యద్ర
వ్యత్వాద్వాయురప్రత్యక్షఇత్యుచ్యేత, తదారసశూన్యద్రవ్యత్వాత్తే జోపికిన్తథా
గద్ధశూన్యద్రవ్యత్వాద్వా, అతోవాదిఇన్ద్రియాన్తరగ్రాహ్యవిశేషగుణవిర
హానేంద్రియాన్తరవేద్యత్వవిరోధీతి. అత్రావిగీతముదాహరణమాహ నిర్గద్ధ
ఇతి॥ ౫౧॥

వాయుప్రత్యక్షతాయాంపరోక్తమనిష్టంశబ్దతే సంఖ్యేతి. వాయోత్వగ్ని
న్ద్రియగ్రాహ్యతన్నిష్టసంఖ్యాపరిమాణాదిద్వీన్ద్రియగ్రాహ్యవగోపితేన సహ
త్వచాగృహ్యేత, తేషాంసంఖ్యాదీనాంస్వాధారద్రవ్యోపలబ్ధియోగ్యతాసమాన
యోగ్యతాకత్వాదిత్యథః. అత్రాంశతఇష్టప్రసక్తతామాహ ఇష్టమితి. ఉపలభ్య
తేహ్యేకావహ్నిశిఖా, ఏకావారిధారేత్యాదివత్ ఏకోయంవాయురితి. రద్ధౌభే
దనిషాన్త్రేషుచ వాయుషుసావధానంస్పృశతోద్విత్వద్విష్ణుధత్త్వాదయోభా
న్తి, యావతాచత్వగ్నిన్ద్రియభాగేనవాయుస్సమ్భవ్యతే, తావదవచ్ఛిన్నంతత్పరి
మాణఞ్చగృహ్యతపవ, నహి ఘటాదావపిత్యగ్నిన్ద్రియసమ్బద్ధప్రదేశాభ్యధికవర్తిప
రిమాణం తేనగృహ్యతే, స్పృష్టాపస్పృతేవాయా సంయోగవిభాగోస్ఫుటౌ, ఏక
ప్క్షిశరీరేఅనేతైవకంశరద్ధౌదిభిరనేకేషు వాయుస్రోతస్సుప్రవతితేషుతత్త
దపేక్షయాపరత్వాపరత్వేఅపిసులభే, కర్మచ వాతీతిప్రత్యయాత్, అన్యధాసరి
త్ప్రవాహేన్యన్తసంఖ్యత్వచానగృహ్యేత. యస్తువాయోస్సమ్మూళనాద్యవస్థాసు

తద్బాహ్యవ్యాప్తిరిష్టాయదిసతతగతైరప్యసావస్తుబాహ్యైః॥ ౫౨॥
 స్తో॥ నప్రాణోవాయుమాత్రంసహపరిపతనాన్నక్రియాద్రవ్యతోక్తే
 ధైజోవద్వానతత్త్వాన్తరమగణనతోవాయుతానుజ్ఞనాచ్చ॥

సంఖ్యాదేరగ్రహాఃస తోయాదావపిసమః॥ ప్రసజ్గత్యవ్యాప్తిభక్తమప్యహా నచే
 తి. ఆత్మనితావద్యద్యవ్యహమేకభిత్తిస్సాన్యత్, తథాపితత్పరిమాణంనగృహ్యతే,
 అతపవహ్యాణుత్వవిభుత్వదేహపరిమాణత్వసద్దేహః, ఏవమన్యదపి. తథాబాహ్యే
 వ్యపిద్రవ్యోపలక్ష్యేపిద్విత్వత్రిత్వాద్యగ్రహణాదృక్త్యః॥ ఉక్తవ్యతిరిక్తేవ్యయంని
 యమభిశతజగతే తద్బాహ్యభితి. సాన్తహాసమాహ నతతగతేరితి. యథాదర్శ
 నంవ్యవస్థాత్వయాపిదుస్త్యజేతిభావః॥ ౫౨॥ (వాయుప్రత్యక్షత్వం)

అధరాజసమహాప్రాణభివదతఃప్రతివత్తుంప్రాణస్యవాయువిశేష
 తాంవివత్తుస్త్రవిశేషావహ్నావంప్రతిషేధతి నప్రాణభితి. వాయుత్వప్రసిద్ధ్యాసా
 వాయుమాత్రమితిచేన్న, సర్వత్రసామాన్యప్రసిద్ధ్యావిశేషత్యాగప్రసంగాత్, అ
 యోగ్యేచనానుపలబ్ధబాధః॥ శ్రుతిప్రాప్తంహేతుమాహ సహేతి.

“ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణోమనస్సర్వేన్ద్రియాణిచ
 ఖంవాయుజ్యోతిరాషః”

ఇతిసృష్టివాక్యేవాయుప్రాణయోస్సహపాతాత్, నచాత్రప్రాణశబ్దోన్యాధః, అ
 బాధేలప్రసిద్ధత్యాగాయోగాత్, సచవాయుసామాన్యేప్రాణశబ్దప్రసిద్ధిః, జగ
 త్ప్రాణభిసమాఖ్యాతునతదంశస్యశక్తింగమయేత్, దేహవచ్ఛేదమాత్రేణవి
 శేషాత్పృథగుక్తిరితిచేన్న, తత్పృష్ట్యైక్యేప్రయోజనమాన్వ్యాత్. అస్తుతహివా
 యోఃక్రియావిశేషఃప్రాణఃస్తిమితవా యోప్రాణశబ్దప్రయోగాభావాత్, ఉ
 చ్ఛ్వాసాదాప్రయోగాచ్ఛేత్యత్రాహ నక్రియేతి. హేతుమాహ ద్రవ్యతోక్తేరితి.
 వాయుర్ద్రవ్యమితితావత్సిద్ధం, ప్రాణేచతదుక్తిస్సార్వత్రికీ, ప్రాణస్సన్తతభిచపృథ
 గ్వ్యపదిశన్తి, ఉక్తశ్చసహపాతోనతత్క్రియాయాః అగ్న్యప్రాయనయవిరో
 ధాత్, సచమనఃప్రభృతీనాంక్రియాతైస్సహాత్రపత్యతభిభావః. యద్యసావాయు
 వికారవిశేషః, సహ్నిరివతత్త్వాన్తరంస్యాదిత్యత్రాహ తేజోవదితి. యదితత్త్వ
 జ్ఞానివిష్టఃప్రాణః, భూతాన్తరవత్పృథక్సంఖ్యాయేత, సహ్యవమసావిత్వాహ
 అగణనతభి. తత్త్వపరిగణనశ్చపూర్వపూర్వనియతస్వభావపరిత్యాగేనవికారా
 న్తరస్పష్టా, నతువికారమాత్రే, పృథివ్యాఽపథయిత్యాదిషుప్రసంగాత్, ప్రాణే
 చవాయుత్వంసనివృత్తం, అతశ్చనతత్త్వాన్తరమిత్యాహ వాయుతానుజ్ఞనాచ్ఛేతి.

తస్మాద్వాతోవిశేషంఘనజలకరకాన్యాయతఃప్రాప్యకళ్ళి
 దైహోన్తదాశవిధ్యంభజతిబహువిధోపక్రియోవృత్తిభేదైః॥ ౫౩॥
 స్తో॥ ప్రాణోక్షంప్రాణశబ్దాదుపకరణతయాతైత్రిణశ్చైత్యయుక్తం
 శబ్దైక్యం హైక్యజాత్యంవృభిచరతినచప్రాణతాతైషుముఖ్యా।
 దేహస్యానక్షభావేపుష్పకృతిరథికాతత్సమాక్షోక్త్యనృప్తి

తథాపిదేహేపాపాదానత్వావస్థాపన్నోవాయుఃప్రాణస్యాత్ కిమధికకల్పన
 యేత్యత్రాహ తస్మాదితి. అయంభావఃకావ్యంవద్ధ్యన్తిశరీరేప్రాణోవసతితావదా
 యుః

“అహంవైశ్వనరోఘాత్వాప్రాణినాం దేహమాశ్రితః
 ప్రాణాపానసమాయుక్తఃపచామి॥”

ఇత్యాదిషు దేహోత్పత్తికర్తృనప్రాణవాయుః ప్రసిద్ధః, అతోనదేహేపా
 పాదానవాయురసా. కిన్తుయోగాద్యపయుక్తశాస్త్రవేద్యవిశేషవాకకళ్ళి
 ద్వాయురయమితివాయుత్వానువృత్తివ్యక్తైజలమయకరకానిదశానం. దాశవి
 ధ్యం ప్రాణాపానాదిభేదైర్నాగకూర్త్యాదిభేదైశ్చదశవిధత్వం, తత్తద్వృత్తిభిరు
 పకారప్రపञ్చస్తత్తదాగమేషుగ్రాహ్యః. అయఞ్చాథోనవాయుక్రియేత్పథగు
 పదేశాదిత్యధికరణసిద్ధః. ఆపోమయఃప్రాణఇతితు అన్నమయంహిసోమ్యమన
 స్త్విజోమయీవాగితివదాప్యాయనవరం. అన్యథానేకశాస్త్రవిరోధాత్ ॥ ౫౩॥
 (ప్రాణస్యవాయువిశేషత్వం).

అత్రకళ్ళిదాహ ప్రాణసంవాదాదిష్విన్దియైస్సహప్రాణఃపరితః, ప్రా
 ణశబ్దశ్చసాధారణఃప్రయుక్తః, తైత్రిజ్ఞోపకరణత్వఞ్చసమానం, అతఃప్రాణ
 ఇన్ద్రియమితిఏతదనూద్యపరిహరతిప్రాణఇతి. సహపాతమాత్రంనతజ్ఞాతీయత్వ
 సాధకమిత్యభిప్రాయః. ప్రాణశబ్దవాచ్యత్వంనేన్ద్రియత్వసాధకమిత్యాహ శబ్దై
 క్యమితి. అన్యథాఅనేకాథశబ్దలోపప్రసంగఇతిభావః. అత్రచప్రాణశబ్దఃకన్యచిన్దు
 ఖ్యఃకన్యచిద్భక్తః. ఏవమపేక్షశబ్దప్రయోగమాత్రాత్సజాత్యేవైజాత్యమేవజగ
 తిలుప్యేతేత్యభిప్రాయేనాహ నచేతి. తైత్రిజ్ఞోపకరణత్వస్యవృభిచారమాహ
 దేహస్యేతి. తైత్రిజ్ఞోపకారకత్వందేహేనన్ద్రశ్యతే, నతతేన్ద్రియత్వమివ్యతే
 ఇన్ద్రియశబ్దప్రయోగాభావాత్తత్రానిన్ద్రియత్వమిత్యత్రాహ తత్సమేతి. ఇన్ద్రియ
 త్వోక్తేరదశానందేహేప్రాణేపిసమం, అతఃప్రాణోపినేన్ద్రియమిత్యథః

ర్నప్రాణేనాత్త్వికాహంకరణవికృతితాలక్షణంతద్ధితేషాం॥ ౫౪॥

శ్లో॥ ప్రాణాపానాఖ్యభస్త్రాగ్రభసవిస్ఫుమరఃప్రావ్యవైశ్వానరాఖ్యాం
మధ్యేహంపలుతాశోవసతిజలనిధావౌవవత్సవభక్షః॥
తత్తద్విద్యానువేద్యంత్యనభవహిపరజ్యోతిషస్సపిరూపం
నాత్మానాతౌజడత్వాజ్ఞనివిలయమునైభేదకణ్ఠోక్తిభిశ్చ॥ ౫౫॥

శ్లో॥ ధర్మోభాతిప్రభైకాబహుభవరశతాద్యతదృష్టానుసారాత్

ఇన్నియలక్షణనివృత్త్యాచప్రాణేతచ్ఛబ్దవాచ్యత్వనివృత్తిరిత్యభిప్రాయేణాహ న
ప్రాణఇతి.సాత్త్వికాహజాగ్రోపాదానకత్వమేవేన్నియలక్షణం పరోక్తలక్ష
ణానుపపత్తేరిత్యభిప్రాయేణాహ లక్షణమితి.

యత్తుశరీరయోగేన త్యేవసాత్మాత్ప్రమితిసాధనం ఇన్నియమితి.

అత్రకర్తేన్నియేష్వవ్యాప్తిస్తావదాస్తాం,స్వేదాదితైత్యాభివ్యక్తకవ్యజన
వాతాదేరుక్తలక్షణయోగాదతివ్యాప్తిదుర్వారా,శరీరసంయుక్తమతీన్నియ
మితివిశేషణేపి చాత్ముషతేజఃకణానాంచూర్ణవిక్షేపవద్విసర్పేమూలసగ్రస్థస్య
ప్రమితిసాధనత్వాభావాత్ అగ్రసగ్రస్థస్యశరీరసంయుక్తత్వాయోగాత్ నౌ
భయత్రాప్యేతద్విశిష్టమిన్నియలక్షణమస్తి,పరంపరయాసమ్భవస్త్వతిప్రసజ్ఞ
కః, ఆద్రష్టురాచన్ద్రముసశ్చకశ్చిచ్ఛాతురిన్నియావయవీతదానీమేవనిష్పన్న ఇ
త్యత్రనకశ్చిత్ప్రమాణమస్యత్రసంప్రదాయాత్,ఇన్నియదోషవదిన్నియగుణా
శ్చశరీరసంయుక్తాసాత్మాత్ప్రమితిసాధకాస్సన్తి,తైశ్చవైకాన్త్యంనువచం,
శుద్ధేష్వపి పరోక్తలక్షణేషునప్రస్తుతేతత్పిద్ధిరితి॥ ౫౪॥(ప్రాణస్యాన్నియత్వం).

వాయోరనన్తరంవహ్నినిరూపణేప్రాప్తేప్రాణసజ్ఞత్వావైశ్వానరంతా
వచ్ఛిక్షయతి ప్రాణేతి.తస్యమధ్యేమహానగ్నిరిత్యాదికమహానుసంధేయం.వారిని
ర్వాప్యత్వనివృత్త్యైవాడబనిదశేనం. ప్రాణవైశ్వానరవిచారస్యప్రధానశాస్త్రా
ర్థోపయోగమభిప్రేత్యాహ తత్తదితి.అనఃప్రాణః. “అథయదతఃపరోదివోజ్యోతి
ర్దీప్యత” ఇత్యారభ్య “ఇదంవావతత్యదిదమప్సిన్నన్తఃపురుషేజ్యోతి” రిత్యా
ద్యామనన్తిచ్ఛద్వోగాః ప్రసంగానాన్మైకయోగిజననిరాసాయద్వితీయసరవక్త
వ్యముపక్షిపతి నాత్మానావితి.అజడోనిత్యభూతభౌతికవిలక్షణశ్చాప్తాప్తాప్తాపయివ్య
తే॥ ౫౫॥ (ప్రాణవైశ్వానరాగ్నోస్సాజ్ఞత్యమనాత్మత్వజ్ఞు)

అథాత్రధర్మధర్మణోస్సజాతీయత్వేనిదర్శనార్థం లోకబుద్ధ్యనుగుణం
భావ్యస్థంప్రభానిరూపణంప్రదర్శయతి ధర్మఇతి. ప్రదీపాదిధర్మభూతాతద్వత్స్వ

సాదీపాఁశావిశేణాఁశ్చతియదిబహుధాకల్పనాగౌరవాదిః।

రత్నాదీనాంస్థిరాణాంవిశరణవిహితేనిష్ప్రభత్వాదిచస్యాత్

తేజస్తత్ప్రభాకంతిమిరహరతయాసాపితేజోవిశేషః॥

౫౬॥

శ్లో॥ భాష్యభాస్వత్ప్రభాదాప్రతిపాతిబహుభావపూర్వాయదుక్తం

యమప్యేకావిష్వక్ష్మస్మృతాసూక్ష్మాంశుకన్యాయేన సుఖుటితసంఘాతలక్షణా
ప్రభాసర్వేషాంభాతి, తత్రమూలాగ్రయోర్భహుత్వవిరళతోష్ణత్వానుష్ణత్వా
ద్యుపలంభస్తత్త్వద్వస్తస్తరేష్వివనైక్యబాధకత్వభిప్రాయేణాహ బహుభేతి. అ
న్యథాస్థూలమూలత్వాదిసాదీపాదిష్వపినైక్యంసిద్ధ్యేదితిభావః. అవయవవిశరణ
వాదమనూద్యప్రతిపత్తిసేతి. విశరణక్రియా తత్త్వభావానాంవేగవతాంతేజోవ
యవానామనుపశాంతవేగానామేవసంఘాయకిశ్చేదుద్గమనేనదీపాద్యవయవ్యా
రంభణం ఘనీభూతానామనంతరక్షణేవిశరణం ఉద్ధర్షగమనశీలానాన్పుతే
షాంతత్వదంశతశ్చతిర్యకూర్షమధశ్చప్రసరణం తాదృశప్రసరణహేతువైచ
ిత్యం బహువిరళత్వాదిసిద్ధ్యేకేషాశ్చిద్వేగాతిశయఃశ్చత్యాద్యనుపలబ్ధివివిధార్థ
కల్పనాగౌరవంప్రసజ్యతే. ఆదితజ్జేనసర్వలోకోపలంభశాస్త్రవిరోధసంగ్రహః.
బాధకాంతరమాహ రత్నాదీనామితి. ప్రత్యభిజ్ఞావిషయప్రధానోదాహరణత
యాప్రసిద్ధేషుస్థిరతరేషురత్నాదిషుప్రతిక్షణవిశాశోవయవవిశరణాన్పునకల్పయి
తుంశక్యం, అతస్తేషుత్వదుక్తప్రకారేణప్రభోత్పత్తికల్పనాయోగాన్నిష్ప్రభత్వ
ప్రసజ్యత్యథః. పరిశేషతఃస్వాభిమతమాహ తేజఇతి. ఉక్తానుపపత్త్వాదీపాదితే
జః ప్రభావిశిష్టమేవోత్పద్యత్యత్యథః. ననుప్రభాద్రవ్యంనతత్త్వపక్షౌగణ్యతేత
ద్భూతాభావశ్చపసిద్ధాంతః, అంతభావశ్చనవాయుపర్యవైషు రూపవత్త్వాత్,
నతోయపుథివ్యోరసగన్ధాదిరహితత్వాత్, నతేజసితద్ధర్మతయాభ్యుపగమాత్,
అతోవిశేణాఁతేజోతిరిక్తాప్రభానాస్తీత్యత్రాహ తిమిరహరతయేతి. తిమిరహర
త్వం తేజస్త్వమాత్రేహేతుః, విశేషశబ్దస్తుప్రతీతిసిద్ధావాంతరవైషమ్యవ్యక్త్య
థః. తిమిరహరత్వంచాత్రభాస్వరరూపవిశిష్టతయా నతేజస్త్వమాత్రేణ, అతో
నసాధ్యావిశేషశంకా. ఏవంసీరసత్వేనతిరూపవత్త్వాదిత్యపిహేతుః॥౫౬॥ ప్రభా
యాఃప్రభావదవయవాతిరేకతేజస్తే.

అత్రగ్రన్థాంతరసిద్ధమతాంతరమాహ భాష్యఇతి. కరతలేనాహిమకరరశ్మీ
నాంగతప్రతిహతిః, తదైవతత్రబహుతయాస్ఫుటోపలంభశ్చభాష్యత, ప్రతి
బింబనిరూపణేచనయనరశ్మీనాందపణేప్రతిహతిరుక్తా, తదేతత్ప్రభాప్రభావ

తేనస్రాతస్సమాధింపరమతనయతఃప్రాహురైకప్రభాయాం।

వస్తుస్యస్తైవికత్వైఃస్ఫుటవిఘటనయోవక్తురాప్తస్యవాచో

స్తాత్పర్యంతకమానానుగుణమధిగుణైశ్చిన్త్యమనైవసద్భిః॥ ౫౭॥

శ్లో॥ ప్రాచ్యేన్నహోదినాశేచరమభవదృఢోనన్తరందీపనాశః

తాంసహేమాత్మత్తినాశపక్షే నోపపద్యతే,దృశ్యతేచరత్ప్రభాదేరపిప్రతిఘాతకసన్నిధౌసజ్జోగచస్తదపగమేవికాసశ్చ,అతఃపాఞ్చభౌతికస్వరత్నాదేఃపాథివాద్యంశేనదృఢావస్థితస్యాపితేజోంశేనగర్భాదిన్యాయవతావిశరణప్రసరణాదికంయుజ్యతే,ఆతపవారణాదివృత్తాన్తశ్చవక్షఃవారణాదిన్యాయాతిరణగతితత్ప్రతిఘాతావనుమావయతి,నివృత్తేచాతపేక్షితిజలయోరౌష్ణ్యోపలంభాత్తేజోంశవిశరణసజ్జముణేగమ్యేతే,ప్రభాతద్వతోరాశ్రయాశ్రయిత్వాదిభాషణస్తుపరసమ్మత్యైవతన్మతనిదశశనం,ప్రభాహిప్రదిపాదినాసహజనిధ్వంసినీతికేదిత్,తథాహిసాంఖ్యాఇంద్రియవృత్తినిదశశతయాఽపహః

“దీపప్రభాయధాతస్మిన్ వినశ్యతివినశ్యతి।

తథాబహిగతాప్యేషామూలచ్ఛేదాద్వినశ్యతి” ఇతి

ననువిరుద్ధభాషణాదుభయంత్యక్త్వాసౌగతగతిరిహసంగ్రాహ్యేత్యత్రాహ వస్తునీతి,నతావదిహసిద్ధేవస్తునివికల్పః,నచవాక్యయోరైకార్థ్యంక్షిప్తగత్యాకల్ప్యంఽరోధస్ఫోట్యాత్,ఆప్తవాక్యేచనోభయత్యాగః,సహజక్షణికపుష్కద్వయపక్షస్యక్షణభిజ్ఞసీరాసేనైవనిరస్తత్వాచ్చ,అతోన్యతరవాక్యస్యఅన్యపరత్వేప్రాప్తేప్రమాణతకానుగుణంపరమార్థతాత్పర్యంప్రజ్ఞాదిశాలిభిశ్చత్రైఃప్రతిబోధవ్యమితి ॥౫౮॥ (ప్రభావిషయగ్రన్థద్వయగమనికా)

ననుదీపాదీనాంస్థిరతయాగృహీతానామపేక్షిప్రవినాశిత్యమభ్యుపగతంతచ్ఛావయవవిశరణపక్షపవోపపద్యతేతథాహః

“అవయవవిశరణలిజ్జజబోధసహాయేనచక్షుషాభేదం।

జ్వాలెషునిర్ణయామః” ఇతి

పక్షాన్తరేషుతుప్రత్యభిజ్ఞాదుర్భాదేత్యత్రాహప్రాచ్యఇతిదాహ్యావినాశానన్తరంవహినాశఇతిచరమదీపాదిముదృష్టం,ఇదఞ్చసర్వేషాం,ప్రతిక్షణఞ్చదీపదశాదిప్రక్షయోదీపాదిముప్రత్యక్షః,ప్రయోగశ్చ,ప్రాచ్యస్నేహదశాదినాశఃస్వానన్తరభావిస్వజనకదీపనాశవాదీపారంభకస్నేహోదినాశత్వాత్అన్త్యవత్ ఇతి,సావధానంప్రపశ్యద్భిశ్చప్రపాహవద్దీపోదృశ్యతే,దశాగ్రమారభ్యత

సామగ్ర్య న్యాసకార్యంజనయతిచనచానేకదీపప్రతీతిః।

సామ్యాదేసాన్యత్తుతద్దీఃప్రవహణభిదురాస్సప్రభాస్తత్ప్రదీపా

నిబాణధాభాసురాదౌప్రథయతినియతంప్రత్యభిజ్ఞాస్థిరత్వం ॥ ౫౮॥

శ్లో॥ వణానాం తాదృశ త్వాదతికఠినతయాగౌరవస్యాపిభూమ్నా

ధాత్రీభాగైఃప్రభూతైస్సుటమిహఘటితాధాతవోహాటకాద్యాః।

తాదృక్త్వేపిస్ఫురత్తాద్యనితరసులభంకించిదన్వీక్ష్యతజ్జ్ఞైః

మూలవర్ణస్తంప్రతికలమన్యోన్యోదీపఃప్రవర్తమానోనివతమానశ్చదృష్టః।
ప్రయోగాన్తరమభిప్రేత్యాహ సామగ్రితిద్వితీయాదిన్నహాదిసామగ్రిదీపః
నికాలవికలదీపజనకజాతీయసముదాయత్వాత్ అద్యవత్, అన్యథాప్రథమాపినో
త్పాదయేత్ తథాచజితంచార్వాకైః, నన్వస్తుప్రతిక్షణదీపారంభః, ప్రతిక్షణవినా
శస్త్రుకుతస్త్యిత్యత్రపూర్వానుమానసిద్ధేపియుక్త్యంతరబాధమాహ నచేతి, యః
ద్వితీయాదిక్షణేపూర్వపూర్వదీపనాశోనస్యాత్ అనేకఘటాద్యత్పత్తినయా
ద్యుగపదనేకదీపాపలభిఃస్యాత్, నచైవమస్తి, నిగమయతి సామ్యాదేరితి, ప్రథయా
సహేయాత్పత్తివత్ప్రేషవందీపాదేరాశుతరవినాశిత్వంసిద్ధం, యత్రతుసామగ్ర
నువృత్త్యాదిహేతుఃపరహఃతత్రస్థిరత్వప్రసక్తోనదోష ఇత్యభిప్రాయేణాహ నిర్ద
ధేతి ॥ ౫౮॥ (స్థిరాస్థిరతేజోవిభాగః)।

యత్తుహేమాదేస్తైజసత్వమాహుః “త్రపుసీసలోహరజత సువణాః

నాం తైజసానాం అగ్నిసంయోగాద్ద్రవత్వమద్భిసామాన్యం” ఇతి, తత్ప్రా
వపాఞ్చభౌతికత్వ సాధనాత్ప్రత్యుక్తం, విశేషతశ్చపరోక్తైభిఃక్లాయబ్రూహ
వణానామితి, హేమరూప్యాదివణాఃపాథివత్వాభిమతాభ్రకశుక్త్యాది
మాదృశ్యస్తే అన్యధాకథం తత్తద్భ్రమః, కాఠిన్యఞ్చతేష్వధికం, తచ్చస్వతఃపు
వ్యాపవ, “కాఠిన్యవాన్యోవిభర్తి” ఇత్యాదిదశనాత్, గురుత్వఞ్చతేషుతేః
భూయిష్ఠం, తేజోమాత్రేతునతత్ప్రసక్తః, జలేతుసదప్రేతవైవంక్వచిదతి
యితం, నచాప్యత్వం తేషామిచ్ఛసి, తదిహపఞ్చీకృతారభ్యవృష్టిప్రపఞ్చాహేమా
మపాథివాంశఃప్రభూతఇతినిశ్చీయతే, కథమన్యథా “నిషేతు సత్యవచన
ఇత్యాదినిరుహ్యత, తథా తేష్వతైజసత్వస్మరణంకథమిత్యత్రాహ తాదృక్త్వేపీ
స్ఫురత్తాదితేజస్సమానంవణావిశేషం స్వతశ్శుద్ధత్వంచేత్యధః, తజ్జ్ఞైః త
భూతవేదిభిః, వ్యాఖ్యాతం విశేషతఃప్రకథితం, కిమథామిత్యత్రతైజససమాఖ్యా

వ్యాఖ్యాతంతైజసత్వంవిధితదితరయోస్తన్త్రసౌకర్యసిద్ధ్యై॥ ౫౯॥

శ్లో॥ నైల్యాక్ష్మమంతమిన్రంచటులబహుతాద్యన్వయాత్తన్ననైల్యం
ఛాయావత్పరతన్త్ర్యిన్త్వయసభవమణౌదృష్టిసిద్ధాత్స్వభావాత్ ।

షువిధినిషేధసాధారణ్య సౌకర్యాథమిత్యాహ విధీతి.నను సపిజఃతుమధూ
బ్ధిష్టానాంపాథివానామత్యన్తతాపలుప్తద్రవత్వందృష్టం, సతధాహమాదౌ,
తతస్తేషామపాథివత్వం, మైవం ఏవమపితోయాన్యత్వస్యమసాధత్వాత్, ద్రవ
త్వవిశేషాత్తైజసత్వసాధనేచనకశ్చిద్దృష్టాన్తః, పాకజద్రవత్వేనపాథివత్వసా
ధనేతుసపిరాద్యస్తి, అలుప్తద్రవత్వఞ్చ హమాదేస్తదుపన్తంభకపాథివాం
శేష్యస్తి, అన్యథాతత్రతదానీంకాఠిన్యానువృత్తి ప్రసక్తాత్, అతఃపక్షవిపక్షమా
త్రవృత్తిత్వాద్విరుద్ధతా.

అవాన్తరవిశేషాచ్చనాతజ్ఞాతీయతాభవేత్ ।

అతిప్రసక్తసామ్రాజ్యాదశేషపహ్నవేనవా॥

సచహమాదిశబ్దానాంయుక్తందృష్టప్రమాణతః।

అలోకవ్యవహారాహేతుత్రచిద్వృత్తికల్పనం॥

౫౯॥

(హమాదితైజసత్వోక్తితాత్పర్యం)

తేజోన్తరైతోయేవిప్రతిపన్నాథాభావాత్తదుల్లఘ్ననేనతమసఃపృథి
వ్యామన్తభావమాహ నైల్యాదితి.

తమఃఖలుచలంసీలంపరాపరవిభాగవత్ ।

ప్రసిద్ధద్రవ్యవైధర్యాన్నవభోభేత్తుమహాతి॥ ఇతి

యఏవంవదన్తి తాప్రత్యుభయసమ్మతేననీలత్వేనపాథివత్వంసాధ్య
తేద్రవ్యాన్తరకల్పనేగౌరవాత్, అవాన్తరవిశేషశ్చనవైజాత్యహేతురిత్యుక్తం.
ప్రభాతుల్యత్వపక్షేపిత్తవద్దృక్ప్రభావసవపక్షేపినీలత్వాద్భేదమత్వంసిద్ధమేవ,
యేత్వాహుః, వియతివితతానాంసూక్ష్మాణాంపృథివ్యవయవానాంకృష్ణోగుణస్త
మితి, తేషాంనిరాధారనైల్యాపలంభోశక్యసాధనభిప్రాయేణాహతన్ననై
ల్యమితి. హేత్వన్తరమాహ చటులేతి. చటులత్వబహుత్వవిరళత్వాదికఽహిద్రవ్య
ధర్మవన, సచతదుపలంభానాస్తిసీలోపలంభోవా విశ్వవిరోధాత్, నచాత్రాలో
కాపసవణాదిహేతుభేదైశ్చటులత్వమారోపితం ప్రత్యక్షభ్రమేషుగుణమా
త్రాధిష్ఠానత్వాద్దృష్టేః, గన్ధోవాతీత్యాదిష్వపిద్రవ్యాభిప్రాయేణప్రయోగః. యది
స్వతన్త్రీద్రవ్యంతమః, తదాతత్తద్గత్యాగత్యనువిధానంకథమిత్యత్రాహ ఛా

స్వశాఖ్యాతిసంపాదకవిహారిశిలాలోకవత్తత్రచాక్షో

ర్నాలోకోద్భవస్ససిద్ధాంతాననయనదివాభీతదృష్ట్యాదినీతేః॥

౬౦౧

యావదితి.యథాయసాగ్రస్తస్థితిగత్యనువిధానంపుకర్తవ్యస్యాప్యయసోదృశ్య
తేతథాత్రాపిస్యాత్,యథాదృష్టిస్వభావప్యవస్థాపనాత్. ననుపాథివత్వయా
పవత్త్యేస్వశాఖత్వవ్యాప్తే,నచద్వానైస్వశాఖవలభ్యతే,అతస్తేఉభేతస్య
నస్తత్వత్రాహస్వశాఖ్యాతిరితి.తమస్వశాఖ్యామోగ్యత్వాదిత్యభిప్రాయే
ణసీలత్వసామ్యాచ్చహరిశిలాలోకదృష్టాంతః.యన్నీలంతదాలోకసహకృతచతు
గ్రాహ్యం, తమశ్చనతథా,తతశ్చాత్ముషప్రత్యయాభావేనీలత్వాభిమానఇత
త్రాహతత్రచేతి.ఆలోకోపలభ్యావాలోకాంతరంసహకారి,తథాత్రస్యాత్,వి
యస్యసతస్తత్రసహకారిత్వమితిచేత్అథాపివస్తుభేదేవైరూప్యంసిద్ధం, ఏవ
ద్వానైస్యాలోకనైరపేక్ష్యంస్యాత్.అలంబనీయనిదశానాంతరమాహససిద్ధాంత
నేతి.అజ్ఞానవిశేషసహకృతంహిచతురన్తతమసేపిపదాధాన్వశయతి,తథేవ
పిస్యాత్,తత్రసహకార్యంతరప్రభావాదితిచేత్అత్రాప్యాలోకాభావస్యసహ
కారిణప్రభావాదిత్యక్షీకురుష్వ, యథాచ కిఞ్చిద్భూతాలోకగ్రాహ్యంకిఞ్చి
ద్దాలోకేనాపి, తథాకిఞ్చిదాలోకగ్రాహ్యం,కిఞ్చిన్నతథేతియథాదశానంనిం
మః.దృక్స్వభావాచ్చయథాదివాభీతాదిదృష్టేరాలోకనైరపేక్ష్యం,తథాదృశ
స్వభావాదిహాపీతికిన్నేష్యతే.అస్త్యేవం, తథాప్యాలోకమధ్యేకింసౌపలభ్య
ఇతిచేత్ ఆలోకనాశ్యత్వాదితిచేచిత్.ఉత్సరితత్వాదిత్యనే.మధ్యన్తి నె
లాగ్రప్రకాశాదివదభిభవాదిత్యపరే.

అద్రవ్యత్వాదిపక్షానామత్రాసంభవసిద్ధయే

ఆద్యమేవతమోధ్వాంతమితికేచిదుపాచరత.

కిఞ్చితేజసఇవతమసోపిశరీరత్వామూనాదాలోకమధ్యేతమస్సృష్టి
చనాదేకస్మికాలేతమస్తేజఃప్రళయపాతాచ్చాస్యద్రవ్యత్వప్రాకృతత్వసి
రూపవత్త్యేనవాయుపర్యంతవ్యపోహః, కృష్ణరూపవత్వాచ్చవహ్నిజలవ్యాప
సిద్ధ్యేత్, “యతకృష్ణంతదన్నస్య” ఇతిశ్రుత్యనుసారాచ్చ.తదిదంతమః పర
మోచ్చాదకావిద్యానిదశానతయావిషయావారకంవైశ్చిదుక్తం,తదసత్,

తమోవ్యవహితాలోకస్థితనానాథాదశానాత్

దృగ్తేరవిరుద్ధస్యదృశ్యచ్ఛాదకతాకథం॥

అతోమత్యాదిదృష్టిసాందృశ్యసంబద్ధమాత్రతః॥

శ్లో॥ నాలోకాభావమాత్రంతిమిరమవిరతంసీలమిత్యేవదృష్టై
నైల్యన్త్రారోపితంచెత్కథమివనభవేత్కాల్పికస్యాపిబాధః।
ఆరోపేచాత్రనైల్యంనభవతినియతంభాస్వరాన్యత్వసామ్యా

దశనప్రతిఘాతీత్వంస్వభావాత్తమసిద్ధితం॥ ౬౦॥ (తమసః సాధి-
వత్వం)

యేత్వాహుఃఆలోకాభావపవాలోకవిరోధిత్వలక్షణసమానధర్మస్థారిత
నైల్యోపరక్తోసీలస్తమితి గృహ్యతే, నభువన్లేషరహితశబ్దవాచ్యత్వస్తు ప్రశయ
వాదిశబ్దన్యాయేనస్యాదితి, తాకప్రతిపక్షి నాలోకేతి. అబాధితంసీలోపలంభం
హేతుమాహ అవిరతమితి. ఆరోపితంసీలరూపత్వం నాభావత్వవిరోధీత్యభిప్రాయే
ణాశక్యతే నైల్యన్వితి. ఆరోపస్యకాలభేదేనపురుషభేదేనవాబాధవాప్తిమభిప్రే
త్యాహ కథమివేతి. అవిరతమితిసూచితమేతేనవ్యజ్ఞితం. ననుతమోనసీలం అస
త్యాలోకేచక్షుషాప్రతీయమానత్వాదితిబాధితిచేన్న దృష్టాన్తాసిద్ధేః, ఆలో
కాభావపవదృష్టాన్త్యితిచేన్న, త్వత్పక్షేపక్షదృష్టాన్తభేదాభావాత్, అస్మత్పక్షే
తు భావాతిరిక్తాభావాసిద్ధేః, ఆలోకాభావేదివాభీతాదిచక్షుగ్రాహ్యైవసీ-
లైవ్యభిచారాచ్చ, దృగైవమ్యవద్దృశ్యవైషమ్యచ్ఛివ్యవస్థాపకం స్యాదిత్యు-
క్తం, అతోష్టదాదివిశేషణేష్యనిస్తారః, తమోధర్మభూతనైల్యాదిదృష్టాన్తస్తుతద
భావసాధనేవిరుద్ధః, ఆరోపితనైల్యాదిదృష్టాన్తస్తుశుక్తిరూప్యశశశ్శక్తిాదివదనా
దేయః, అనారోపితస్తునత్యేవాలోకేచక్షుషాగృహ్యతే, తథాపిభ్రాన్తిదశా
యాంగృహ్యమాణారోపాభావేపిచాక్షుషభ్రాన్తివిషయత్వాదేవాయంహేతు
సిద్ధితిచేన్న, తమసినైల్యారోపసిద్ధిమన్తరేణాన్యహతోరనుష్ఠానాత్, భవతి
హిబాధాద్దృష్టాన్తలాభః తేనచసత్తిమిశస్సంశ్రయః, అస్పృశత్వాదిబాధకా
న్తరంతునిరస్తం. అత్రసీలమిత్యేవేత్యవధారణతాత్పర్యభేదసిద్ధిందూషణాన్తర
మాహ ఆరోపేచేతి. అయంభావఃఆరోపపవాత్రసంభవతి, అభావస్యహిస్వరూ
పమేవహిభేదత్తిమన్యసే, తతస్తద్గ్రహేతదగ్రహవాకథమారోపః, ఏవంచబ్రూ
షేఆలోకోహిభాస్వరః తద్విరోధీచతదభావః కృష్ణద్రవ్యమపిభాస్వరాన్యత్వా
త్తదైవ, అతఆలోకవిరోధిత్వసాధమ్యాదకృష్ణకృష్ణధర్మాధ్యాసత్తి, ఏవచనతి
రక్తపీతాదీనామపితథాత్వావిశేషాత్తత్రతదారోపఃకింనస్యాదితి. అత్రయదుక్తం
కాణాదైః ఆరోపేనతినిమిత్తానుసరణంనతునిమిత్తమస్త్యేత్యారోపత్తి, తదయు
క్తంఆరోపేనతీత్యసిద్ధేః, నిమిత్తస్యచాతిప్రసక్తి నోనుసరణాయోగాత్, యథా

నామతాదృష్టానియస్తృ ప్రతినియతగుణారోపకృష్టైర్గురుత్వాత్ || ౬౦||

శ్లో || ధ్వాంతం తేజశ్చ నాసీదితమునిభిరుపాఖ్యానిసంపర్తవార్తా
భావాభావానిషేధుంతదుభయవిధివద్వాహతత్వాదశక్యం।

అస్తయన్తుశ్చ తేజస్సహపతితమోదెహాశ్చ త్యామనన్తి

స్యాచ్చాభావోపిభావాన్తరమతిమథనైవక్ష్యమాణక్రమేణ|| ౬౧||

శ్లో || తిష్ఠత్వవీభవక్రంపవనరయవశాద్భ్రామ్యతీత్యుక్తమాప్తే

భావన్తైక్యప్రంతిలోకీభ్రమణమిహతథామెదిసీభ్రాంతిచాతౌ।

చరణౌసపాధ్యాసః తథాకదాచిదంబుధారాద్యధ్యాసోపికింసభవతి, సత్యా
ఞ్చసామగ్యాగ్రంకార్యానుత్పత్తిరితినలౌకికమేతన్నచయాక్తికం.యచ్ఛక్తమదృ
ష్టాదికఞ్చాత్రనియామకమవసేయమితితద్దూషయతి నాత్రేతి. విచిత్రాదృష్టభేద
విషమి తేజగతినర్వజన్తుసాధారణస్యదురుపశమతావత్తాత్రభ్రమహేతోరదృష్టవి
శేషస్యకల్పనేతిగౌరవంస్యాదిత్యభిప్రాయేణాహ ప్రతినియతేతి. (౬౦)

ఆలోకాభావపక్షస్యాగమవైఘట్యమాహ ధ్వాంతమితి.అధోపాదాన
మెతత్, శబ్దస్తు “నాసీత్తమోజ్యోతిరభూన్నచాన్యత్” ఇతి, కథమగ్యప్రకృత
విరోధిత్వమిత్యత్రాహ భావాభావానితి. సహికస్యచిదేకదైకత్రభావాభావవిధి
శ్శక్యతే, తద్వదుభయనిషేధోవ్యశక్యః, అస్తతఉభయనిషేధస్య ఉభయవిధివి
శ్రమణేనవ్యాపూతాదితిభావః|| ౬౧|| (తమసంకల్పాభావమాత్రత్వభంగః)

భూప్రసంగాత్తద్భ్రామణాదిపక్షంనిరాకర్తుంస్వపక్షంతావదాహ తి
ష్ఠతీతి. ఆప్తైః పురాణాదికర్తృభిస్తదనుసారిభిశ్చ, ఆప్తిశ్చలేషాం“హిరణ్మయేన
సవితారధేన” ఇత్యాదిశ్రుత్యనుసారాత్. అస్మిన్పక్షేసర్వలోకోపలంభస్వార
స్యనుస్థి, నచగణితాదివిరోధః, కక్షీకృతశ్చాయంపక్షఃకాతాన్తికైరపి, యథా
హార్యభటః|| “ఉదయాస్తమయనిమిత్తంనిత్యప్రవహాణవాయునాక్షిప్తః

లంకాసమవశ్చిమగోభవజ్జ్వరస్సగ్రహాభ్రమతి” ఇతి.

వైశ్చిత్ “ఉత్తానాహవైదేవగవావహంతి” ఇత్యాదినిర్వహణాయత్రై
లోక్యభ్రమణంస్వీకృతంతదుపాలభ్యతే భ్రాంతైరితి. యథాస్వయంభ్రామ్యంతో
బాలిశాభువంభ్రామ్యస్తీమభిమన్యవైతధేదమితిభావః. యదిస్థిరతయైవదృష్టా
నాంగ్రహనక్షత్రాణాంభ్రమణంకల్ప్యతే, తదవిశేషాద్భ్రువోపికల్ప్యతామితిచే
న్న, అపేక్షితస్యాన్యదైవసిద్ధేః, అత్ర “అనులోమగతిసాంస్థః” ఇత్యాదిమూఢాపి

తద్ద్భ్రాంతాప్రాక్ష్మితీచోఃప్రసజతిపతనైపత్రిణోస్తారతమ్యం

పా తేగువ్యాఃస్తుతస్యోఃప్రలఘుదివిసముత్త్రిప్తమేనాంనయాయాత్ ॥౬౩॥

తస్యభూభ్రమణవాదస్యజై నోక్తస్యచభూపతనస్యభ్రాన్తికల్పితత్వమతిదిశతిత
థేతి. ఇషీకాప్రోతపత్రికాదివత్స్వదేశంముఖ్యతీద్రుతతరమథరోత్తరవృత్త్యాభూః
భ్రమతీతిహితద్భ్రాన్తిపక్షః, అత్రోత్ క్షిప్తాశ్శరశిలాదయఃస్వదేశేతదాసన్నే
వాకధన్నిపతేయః, నిత్యచ్ఛ్వాస్వదేశవశ్చిమభాగ ఏవతేషాంనిపాతస్సాన్యత్,
ఉడ్డీనాశ్చపక్షిణోనకులాయమాసీదేయఃప్రత్యజ్ఞుఖంపతతాఞ్చతేషాంగస్త
వ్యానిస్వయమపితూణాంప్రతిగచ్ఛేయః, ప్రాజ్ఞుఖంగచ్ఛతాన్తుదుఃఖేనాపినస
న్నికృష్టేరణ, ఏకదేశస్థితేచవర్షతివలాహకేముహూతాన్తహీ శతయోజన
మాత్రంసిచ్ఛేత, అతికుశలానామపిధన్నినాందక్షిణోత్తరదిగ్దేశావస్థితస్థిరలక్షవే
ధోనస్సాన్యత్, శరవిహంగాదీనామపిధరణీసమమేవవాయునానోదనానోక్త
ప్రసజ్యతిచేన్న, తథావిధస్యప్రబలమారుతస్యానుపలంభనిర్వత్వాత్, సర్వేషాం
ప్రత్యజ్ఞుఖగతిప్రతిరోధప్రసక్తాచ్చ. యోహిమహాపుధివీంప్రభజ్ఞానః ప్రసభమా
వతాయతి, తంకథంలఘీయాంసోవిహంగాదయఃప్రతినరేయః, కిన్తుపుధివ్యాః
పూర్వమేవప్రాజ్ఞుఖిందూరమపసీయేరణ, కిన్చజ్యోతిర్గణభ్రమణహేతుమారూ
తశ్చస్త్రాన్ముజ్ఞానాత్ ప్రత్యక్షవిరోధాభావాచ్చసజ్యహ్యతే, భూభ్రమణహేతు
స్త్వసాశాస్త్రోపలంభవిరోధాన్నకల్ప్యః, భవ ఏవవాయువదదృష్టవశాత్తా దృశ
భ్రమణోపపత్తేః, స్యాదేవంకింనశ్చిన్నమితిచేన్న, ఉపలంభానుసారస్యచ్ఛిన్న
త్వాత్, అతపవానస్తతారాగ్రహభ్రమణకల్పనాదేకభ్రమణకల్పనంవరమిత్వ
యుక్తం, తారాభ్రమణాదేరాగమికస్యాకల్ప్యత్వాచ్చ, తదేతత్సర్వమభిప్రేత్వా
హితద్ద్భ్రాన్తావితి. భూపతనేదోషమాహపాతేతి. అయంభావఃపాతోహిభువో
నతావదుపలంభాగమాభ్యాం తయోరిహతద్విపరీతత్వాత్, నాప్యనుమానతః
గురుత్వాత్పతనస్యప్రతిబన్ధకేనిరోధోపపత్తేః, నిరాలంబనేనిరవధానభసినిత్యంని
పతస్తీమలబ్ధప్రతిష్ఠాంభువంకఃప్రతిరుద్ధ్యాదితిచేన్న, “వాసుదేవస్యవీర్యేణవిధృ
తాని” ఇత్యాదినాతత్పిడ్డేః, భూపతనేచోత్ క్షిప్తాశ్శిలాదయోనకదాచిద్భువం
ప్రాపుయ్యః, గౌరవప్రకర్షకాష్టాభూతాద్భూమణ్ణలాదతిలఘీయసాంరజఃప్రభృ
తీనామధికపతనకల్పనజ్ఞాపహాస్యం. పోతవాలుకాదిన్యాయస్త్విహదుర్వచఃఉప
ష్టంభకాదివిశేషస్యానభ్యుపగమాత్, తతఃకల్పనేచతస్యాప్యన్యతఃకల్పంజత్యన
విస్థానాత్, వాయువిశేషస్యోపష్టంభకత్వకల్పనేతేనైవనిత్యమపతనమితికిన్న

శ్లో॥ జ్యోతిశ్శాస్త్రంపురాణాద్యపినహినిగమగ్రాహ్యమన్యోన్యబాధ్యం
విద్యాస్థానంతుసర్వప్రతినియతనిజోపక్రియాంశేప్రమాణం।

రోచతే, తదిహయుక్తిమాత్రశరణానాం నిరాధారాపిస్వభావాదేవతిస్థతిభూ
మిః, ఆగమానువిధాయినాన్తుసర్వాధారేణబ్రహ్మణాసోపధానంనిరుపధానఞ్చ
విధృతేతి, అతపవపుధివ్యాధారస్థితరకపఁరక్కప్తిర్నిరస్తా, కర్పరస్యాపినిరాధ
రస్యస్థిత్యనుపపత్తేః, చతురుదధిసంక్షోభసహత్వస్య పృథివ్యామేవకల్పయితవ్య
త్వాత్. యేచపతసోత్పతనస్వభావభూతచతుష్టయమయత్వాన్నపతతిసోత్ప
తతిచభూపిణ్డత్యాహుః, తేషామన్యూనానతిరిక్తతాదృశావస్థాసోచితప
మాజైర్భూతైరారబ్ధః పరిదృశ్యమానమృచ్ఛిలాదివిలక్షణశ్చాగత్యాన్యపవభూ
పిండత్యాదికల్పనాకేవలమూహమాత్రసిద్ధా. అన్యేదక్షిణోత్తరధ్రువయో
యసాగ్రస్తసమాధిం భూగోళేచాయస్సమాధిమారోపయన్తి, తేపికల్పనాగౌ
వోపహతాః, భూగోళస్యైవహితాదృశశక్తికల్పనంయుక్తంనతుదవీయసోర
త్తస్థితినిర్వాహసాపేక్షయోర్ధ్రువయోః. కేచిద్భూగోళమనమధ్యదేశపవసరే
షామథోధోదేశః, తదభిముఖదత్తచరణపవస్థలజలచరఃసర్వోజన్తువగఁః, భూవి
స్తుతదాశ్రితానానాకేసరపరివృతకదంబకుసుమగ్రద్భివత్ మక్షికావృతమధుగో
వచ్చతిష్ఠతి, అమరానరాశ్చపరస్పరమధఃస్థితామన్యన్తై, పతనంచ సర్వేషాంభూ
గోళమధ్యదేశాభిముఖమేవ, పృథివ్యంశాస్త్రవకాశాలాభాన్నతత్రప్రవిశన్తి, అత
మహాపృథివ్యానకదాచిత్పతనం, తామపేక్ష్యకస్యచిదధోదేశస్యాభావాదితి త
తద్భూవోధస్తాదుపరిచలోకానుపదిశ్చిశ్శాస్త్రైరుపరుఢ్యేత.

యత్తు “పాతాశదేశాఃక్షితిగోళమధ్యే సప్తోపదిష్టాస్తలపూర్వకాస్తై” ఇతి,
యదపి “మేరుయోజనమాత్రఃప్రభాకరొహిమవతాపరిక్షిప్తః।
నందనవనస్యమధ్యేరత్నమయస్సర్వతోవృత్తః” ఇత్యాది
తదిదంగణితవిసంవాదాభావేపి శాస్త్రాన్తరవిరుద్ధంనకల్ప్యం నచోప
ప్తం, ఇతిశ్రద్ధాతవ్యం॥ ౬౩॥ (భూభ్రమణాదివాదభంగః).

భూపరిధికల్పనాదిషువైదికశాస్త్రద్వయవిరోధంపరిహర్తుమాహ జ్యోతి
రితి. నిగమగ్రాహ్యమితి హేతుగర్భం. యద్యభయబాధోన్యతరబాధోవాతత్ర
బాధితస్య వేదోపకారకత్వంస్యాదితిభావః. కథంవావిరుద్ధయోసాస్యకల్పేనప్రా
మాణ్యమిత్యత్రాహ విద్యాస్థానమితి. యేనయే సోపకారేణదశవిద్యాస్థానాని
వైరుపజీవ్యన్తే, తత్రాంశేవిరోధాభావాత్సామాన్యప్రతిష్ఠితమిత్యర్థః. అ.

తాత్పర్యంతకణీయంతదిహబహువిదాభూపరిధ్యాదిభేదై
 ద్దుజ్జానంసవధాయన్మునిభిరపిపరైస్తత్రతూదాసితవ్యం॥ ౬౮॥
 శ్లో॥ సూర్యావృత్త్యాద్యుపాధివ్యతికరవశతఃకాలతాస్త్యంబరాదే
 రన్యప్తిన్నన్యథమోపనయననియమఃప్రాగ్వదత్రేతిచెన్న।
 కల్పనైష్యేకకాలఃప్రకృతిపురుషవద్భ్రష్టాణోయాపమన్య
 నిదిహౌనాద్యనంతోమునిభిరితితతఃకార్యతాచాస్యభగ్నా॥ ౬౯॥

శాస్త్రరేకధమిత్యత్రాహ తాత్పర్యమితి. నహ్యన్యపరవాక్యైరాపాతప్రతీతాధా
 ణ్ధాపనం, యత్రచతాత్పర్యంతత్రచనవిరోధఇతిభావః. ననుజ్యోతిరాగమెవచ్చుసి
 ధాన్తఃప్రవృత్తః, పురాణేష్వప్యేవంమతభేదాదృథాః, తత్రాన్యతమప్రతిక్షేపే
 మునయోపియదిముహ్యన్తి కింకర్తవ్యమిత్యత్రాహ దుజ్జానమితి. పరైః ఋషి
 వ్యతిరిక్తైరస్తదాదిభిరత్యథః॥ ౬౮॥ (భూపరిమాణాదివిరోధపరిహారః)

ఉద్దిష్టలక్ష్మితేషుత్రిగుణానన్తరంకాలఃపరీక్ష్యతే, “తత్రాపరస్మిన్కాలపరంయు
 గపదయుగవచ్చిరంక్షిప్రమితికాలలింగాని” ఇతిపరోక్షేరానుమానికఃకాలఇతిమ
 న్వానఃసాఙ్ఖ్యసౌగతచార్వాకవజ్ఞితఃకల్పితాగలంనిహున్తేసూర్యేతి. ఆదిశబ్దే
 నవిభుద్రవ్యాన్తరంఉపాధిబుద్ధివిశేషశ్చసజ్మహ్యన్తై, స్థవిరయువాదిషుపరత్వా
 పరత్వనిర్వాహాయ తతాగరణభూతబుద్ధివిశేష విషయసూర్యపరిస్పృష్టప్రకమణ
 నికమాదిఘటకతయాకాలః కల్ప్యతే, తత్రసంప్రతిపన్నైరాకాశాదిభిరేవతత్త
 దుపాధివ్యతికరితైః ఉపాధిభిరేవవాబుద్ధిసన్నికర్షణుటితైఃతాదృశోపాధిబుద్ధి
 భిరేవవాపేక్షితసిద్ధౌకిమిహతదతిరిక్తకల్పనయా, యద్యతిప్రసంగభయాద్బుద్ధివి
 శేషసంబధానాదరేణకాలోన్యఃకల్ప్యతే, తథాస్యతిప్రసక్తస్తదవస్థః, యథాదశక
 నంవ్యవస్థాచనమానేతిభావః, కాలతాపరత్వాదినిర్వాహకతేత్యథః. అత్రదిక్షి
 యాపణేదశితమతిప్రసక్తంతద్వదేవపరిహరతి అన్యస్మిన్నితి. శాస్త్రోక్తంనలాఘ
 వతకబాధ్యమిత్యభిప్రాయేణాహనేతి. కథంశాస్త్రేతమక్తిరిత్యత్రాహ కల్పనై
 పీతి. ఉక్తంహివైష్ణవేపురాణే “విష్ణోఃస్వరూపాత్పరతోదితేద్యే” ఇత్యారభ్య
 “రూపాన్తరంతద్విజకాలసంజ్ఞం” ఇతి. కార్యభూతాకాశాద్యన్తర్భావశ్చ
 నేనభగ్నై ఇతివ్యనక్తి తతఇతి. ఏతేనత్రివిధాప్రకృతిఃకాలఃపరమాకాశోవ్యక్తమితి
 కేషాఙ్చిత్కల్పనాపి నిరస్తా. ననుజైననిరాకరణేకాలస్యత్విత్వాదినాభాష్యేణ
 కాలోనిరాకృతఇవభాతి, మైవం సర్వప్రతిపత్తిమతత్తత్పథాధావిశేషణతయాస
 ర్వలోకానుభూతస్యనబౌద్ధాదిభిరాన్తిత్వంవక్తుంశక్యం, నత్వయాపృథక్తద

శ్లో॥ కాలోష్ఠీతిస్వగీతా కథయతిభగవాన్కాలఇత్యాప్తవర్యో
హేతుస్సవన్యనితోవిభురపిచవరఃకింపరేణేతిచెన్ను।
కాలాంతర్యామితాదేస్సఖిలుసముదితఃసంప్రతీతేతుభేదే
సాధవ్యంవైక్యహేతుస్సహితదితరవద్వోపితస్తద్విభూతిః॥ ౬౬॥

శ్లో॥ కాలస్యోత్పత్తితఃప్రాకృతమపిచలయాతాగలనాస్త్యిత్వవాదీ
స్వోక్తివ్యాఘాతభగ్నోనవదతియదితతోవదేతాగలస్పష్టిం।

స్త్యిత్వంసాధ్యం, కాలోష్ఠీత్యాదిపృథగ్వ్యవహారస్తుపృథగ్సిద్ధవిశేషణానానిమ్న
వ్యవ్యవహారవదితినిర్ధారణేతాత్పర్యాత్, అన్యథాశాస్త్రైఃస్వగ్రహాంతరే
సంప్రదాయైశ్చవిరోధస్సాన్వితః ॥౬౭॥ (ఆకాశాద్యతిరిక్తకాలసిద్ధిః)

ఏవమపి కాలస్యపరమాత్మవ్యతిరిక్తత్వంనసిద్ధ్యతి, రూపాంతరమితిస్వరూప
వివక్షోపపత్తైఃతత్స్వరూపైకేప్రమాణసద్భావాచ్చేత్యభిప్రాయేణాహ కాలఇ
తి. స్వశబ్దోత్రపరమాత్మవిషయః. గీయతేహి “కాలోష్ఠీలోకక్షయకృత్ప్రపృథ్విః”
ఇత్యాది. తద్వత్ “అనాదిభగవాన్కాలః” ఇతిపరాశరణోక్తమపిఖ్యాపయతి
కథయతీతి. ఆప్తవర్యత్వమన్య “దేవతాపారమాధ్యక్ష” ఇత్యాదిభిస్సిద్ధం, నిత్య
విభునాపరమాత్మవైవత్తైకాలికసార్వత్రికసర్వవ్యవహారసిద్ధిమభిప్రేత్యాహ
హేతురితి, తదతిరిక్తకాలకల్పనస్యనిరర్థకత్వమాహ కింపరేణేతి. రూపాంతరమి
త్యత్రక్త్యంతరాయుక్తేత్యభిప్రాయేణప్రతిపత్తి నేతి. కాలేపిసామానాధికరణ్యంత

త్తత్పదార్థాంతరేష్వివనిర్వహతీత్యాహ కాలాంతర్యామితాదేరితి. అదిశబ్దేన
కాలాభిమానిరూపసజ్జిహాః, సన్నిహిజీవమసూహజాగరాభిమాననియతాను
బద్ధానిసజ్జగద్వణాదిరూపాణి తద్వదిహాపిస్యాత్, “కోభవానుగ్రహాః” ఇతిప్ర
శ్నసజ్జటనాచ్చ. సర్వకార్యహేతుత్వనిత్యత్వవిభుత్వైస్తదైక్యసాధనంనిరస్యతి
సంప్రతీతేత్వితి. వస్తవంతరభవభేదకణ్ఠోక్తింవ్యనక్తి సహితి. “బ్రహ్మాదత్తాదయః
కాలః” ఇత్యాదిభిరితిశేషః. “విష్ణుమన్వాదయఃకాలః” ఇత్యత్రత్వవిష్ణుశబ్దోవతా
రవరః తస్యతద్విభూతిత్వం తాదృశరూపేణ ॥౬౮॥ (కాలస్యేష్వరైక్యశబ్దా
పరిహారః)

యేతుమహదాదివతాగలతత్వముత్పత్తినాశవదితస్త్రాంతరానుసార
ణోపదన్తితాన్ప్రతిక్షిపతి కాలస్యేతి. ఉత్పత్తైఃపూర్వంనాశతఃపశ్చాచ్ఛకాలో
నాస్తీతివదకీంతత్రపూర్వశబ్దోపశ్చాచ్ఛబ్దస్యచనిరర్థకత్వంమన్యతేసాధక
త్వంవా, పూర్వత్రనిరర్థకనిగ్రహణానాపత్తిః, ఉత్తరత్రకాలవైవతదర్థత్వా

ఆప్తస్తత్సృష్టివాదస్తదుపధిపరిణత్యాదిభిన్నార్థకస్సృష్టి
 న్నోచేత్తత్రాపిపూర్వాపరవచనహతిదుఃఖిన్వారప్రసంగా॥ ౬౭॥
 శ్లో॥ కాలోఽధ్యతావసేయఃక్షణలవదివసాద్యంశతోర్థావిశింషణ
 సాత్యాద్ధీస్తత్తదధైష్ఠ్యవభవతిహినఃకాపికాలాన్వయేపి।
 తత్సంయోగాఃపరత్వాదయఇతిచతతోఽప్యేవనైవానుమేయో

త్తత్రకాలనిషేధేస్వవచనవిరోధః. అథ కాలేకాలోనాస్తీత్యవిరోధమ్మున్నేత, త
 హిన్ సృష్టిప్రళయమధ్యకాలేపి కాలాభావాత్తత్రాపికాలనాస్తీతాంబ్రూయా
 దితికథంకాలసిద్ధిః, గత్యభావాన్తేనమాశ్రిత్యయఃపూర్వంవశ్యాచ్చనాస్తీతిన
 బ్రూయాత్తదాత్మన్తననిషేధతీతినాస్మాభిరుత్తరందేయం. అథపాశ్వేన్ద్రో
 యదికశ్చిద్భ్రూవీతితస్యాప్యక్తదోషస్సమితిత్యభిప్రాయేణాహ తతోగవదేదితి.
 “సదేవసోమ్యేదమగ్రతీతీ” “నాసదాసీన్నోసదాసీత్తదానీం” ఇత్యాది
 శ్రుతివిరోధశ్చత్రాభిప్రేతః “విద్యాకాలౌభవత్కౌతే” ఇత్యాదిషుకాలోత్ప
 త్తివచనంకథమిత్యత్రాహఆప్తఇతి. ఆప్తవాక్యస్థిత్యర్థః. యథానిమేషాదినంవ
 త్సరాస్తజనిశ్రుతిఃపక్షమాసాదిష్వాగమాపాయితాప్రత్యాఖ్యాతిశ్చఉపాధీనాం
 తత్సంయోగాదిపరిణతీనాంతదభిమానిదేవతానాంవాస్పష్ట్యేఅధావతీతథాసా
 విత్యర్థః. అన్యథాతత్రాపివిరోధమాహనోచేదితి. పూర్వాపరవచనహతిః
 పూర్వంపరంచకాలోనాస్తీతివచనస్యబాధిత్యర్థః. అథవా పూర్వాపరగ్రన్థ
 విరోధః. ప్రళయాదికాలమనూద్యహిప్రకృతివికారాస్సర్వేసృష్టివాక్యేషుప్రతి
 పాద్యంతే.

కాలోపశ్చిష్టవేషణవ్యాఖ్యానాదస్తీభవిష్యతీ

ప్రయుజ్జతేర్థభేదేషుసదాచాస్తీమనేహసః॥ ౬౮॥ (కాలోత్పత్తివా
 దపరిహారః).

నీరూపద్రవ్యస్యాపిప్రత్యక్షత్వసంభవః ప్రాగేవసాధితఇతికృత్వాకాల
 ప్రత్యక్షత్వంలోకోపలభ్యానియమయతి కాలఇతి. అవసీయమానప్రకారమాహ
 క్షణేతి. క్షణమయంతిష్ఠతీత్యాదిప్రకారేణతత్తదధావిశేషణతయావసీయత
 ఇతియావత్. అభిజ్ఞాయాంక్షణరూపేణప్రత్యభిజ్ఞాయాం, దివసాదిరూపేణచేతి
 విభాగః. అనుమీయమానోవిశింష్యాదిత్యత్రాహసాత్యాదితి. ప్రత్యక్షప్రతీతౌవిశే
 షణతయాదృశ్యమానస్యకాలస్యానుమేయత్వే తత్తత్పదార్థానామపిసాత్రా
 న్నికోక్తనయాదానుమానికత్వం ప్రసజ్యతఇతిభావః. నచాసావనుమాతుంశక్య

నూచెన్నక్వాపీలోకవ్యవహృతివిషయోవ్యక్తవత్సాదనహః॥ ౬

ఇత్యాహ తత్సంయోగాఇతి. కాలమనభ్యుపగచ్ఛతాంబుద్ధివిశేషసజ్జుటిత
శాస్త్రప్రత్యక్షపాధిభిరేవవైశిష్ట్యంవస్తూనాంపరత్వాది, అభ్యుపగచ్ఛతా
త్తదుపహితకాలసంయోగాః, నచతదతిరిక్తం దృష్టంకల్ప్యంవాఇత్యద్రవ్య
జ్ఞాపయిష్యతే. కాలస్యానుమేయత్వేనిష్టంప్రసజ్జయతి నూచేదితి. నహిపర-
పరత్వాదిభిఃకల్పితాలోస్తీత్యనుమాయతద్విశిష్టతయాపదాధాన్వయః
రత్తితాకికాః, అతఃకాలోవ్యవ్యక్తవచ్ఛాస్త్రైకవేద్య ఇతితద్వదేవలొకవ్యవహ-
రిషయోనస్యాదిత్యధః నన్వస్తదాదిప్రత్యక్షమప్రత్యభిజ్ఞానూపం వతఃవ
మాత్రవిషయమితిసమ్మతం, అతోన్యపూర్వాపరకాలవిశిష్టవిషయత్వమసం-
పూర్వాపరవ్యతిరిక్తంతువతఃమానంనపశ్యామః, అతః కథంకాలప్రత్యక్షత్వ
ద్దం, కింభవావతఃమానధియమేవనానుభవతి, సతీమపివానిర్విషయాం స
యాంవాకల్పితవిషయాం, నప్రథమః ఇదంపశ్యామీత్యాదివ్యవహారోచ్ఛేద
స్థాత్, అతపవనద్వితీయః అస్వవిషయధియాన్వనభ్యుపగమాచ్ఛ, నతృతీయ
చిత్సిద్ధవైవాన్యత్రకల్పితత్వాత్, తథాచతత్పిద్యత్. రూపాదిషుదృష్టంవ
మానత్వం కా లేకల్పితామితిచేన్న, క్షణికరూపాదిసన్తతావపిపూర్వాప-
రిక్తవతఃమానత్వస్యత్వయాదుర్వచత్వాత్, అన్యథాకా లేపితదుపపత్తేః,
మనిచ్ఛతశ్చ లేకా లేకధంకల్పనా, నిరధిస్తానాసౌకల్పనేతిచేన్న, ఈదృశకల్ప
భ్యుపగమేమాధ్యమికాగమప్రవేశప్రసంగాత్, స్థిరవాదేతురూపాదిష్వివ-
క్షూపేణకా లేపివతఃమానత్వంసిద్ధం. ననురూపాదీనాంవతఃమానకాలగ-
ర్హోవతఃమానత్వం నాసౌకాలస్యస్యాత్, మైవం త్వయైవకాలస్యవతః
త్వేన రూపాదివతఃమానత్వనిర్వాహాత్

వతఃమాననిషేధేచ భవిత్రీవిశ్వనిహమ్నతిః।

నహ్యతేతంభవిష్యద్వాప్రత్యక్షవిషయోస్తినః॥

వతఃమానభ్రమశ్చత్ర తతపవనసిద్ధ్యతి।

పూర్వాపర్యాతిరిక్తాతుమస్యజావతఃమానతా॥

అతీతాగామిధీరేవ వతఃమానమతియేది।

భూతభావిసమస్తాస్త్యానశోకాది సముద్భవః॥

పూర్వాపరత్వసంభేదేవతఃమానమతియేది।

త్రికాలస్థేపితత్సిద్ధేఃక్వాతీతాగామితాభవేత్॥

శ్లో॥ కాలస్యోపాధిభేదాత్కరితచిదభిదధత్యబ్రహ్మసాదిభేదం
తత్తద్రూపేణకాలఃపరిణమత్యతిప్రాహురైకతదాత్తుః।

ప్రారబ్ధశ్చాసమాప్తశ్చ వత్తమానోయఉచ్యతే।
వ్యాపారసముదాయోసావివక్షితఫలావధిః॥
తత్రాపిక్షణభేదేననష్టత్వాదివికల్పతః।
వైవక్షికమిహాన్యచ్ఛవత్తమానత్వమక్షతం॥

ననుసతోవి నాశప్రాగభావవవత్తమానత్వం, తద్విశిష్టేషుపదాభే-
షు దృశ్యమానేషుకింసతోవాసతోవాకాలస్యదృశ్యమానతయా, మైవం, కాలా-
సత్త్వపక్షస్యనిరస్తత్వాత్, తత్సత్త్వేతుతత్సాధ్యానాంపూర్వాపరయుగపదా-
దివ్యవహారవిశేషాణాంతత్ప్రతితిపూర్వకత్వస్యస్వరసప్రాప్తత్వాత్, కిञ్చాత్ర-
సత్యతీవత్తమానత్వవివక్షాయాంకింవి నాశప్రాగభావోపశ్లేషేణ, వత్తమాన-
త్వమేవచవత్తమానత్వమిత్యక్తంస్యాత్, అథవ్రమాణసిద్ధత్వాదిరూపంసత్త్వం,
శబదాపివినాశస్యప్రాగభావః ప్రతియోగిస్వరూపమేవేతి తేనరూపేణయోగిభి-
గృహ్యమాణంత్రైకాలికమపివత్తమానంస్యాత్, అతోన్యదేవవత్తమాన-
త్వం, తచ్చకాలోపశ్లేషేణైవగృహ్యతే, వత్తమానకాలోపాధిసంబద్ధపవస్తూ-
నాంవత్తమానత్వమిత్యపి నవాచ్యం, ఉపాధౌతదభావాదవత్తమానత్వప్రసం-
గాత్, ఉపాధిభిరేవసర్వవ్యవహారిణామేకిమప్రత్యక్షకాలకల్పనయా॥ ౬౦॥
(కాలప్రత్యక్షత్వం.)

యదినిత్యపక్షఃకాలఃతస్యకథంపరిచ్ఛిన్నానేకస్వరూపత్వమిశ్యత్రప్రసిద్ధం
పక్షమాహ కాలస్యేతి. ఆదిశబ్దేనభూతభవిష్యత్త్వాదేరపిసక్తహః. నిత్యస్యాపి కా-
లస్యద్రవ్యాంతరాణామివావస్థాభేదైస్సర్వమిదంస్యాత్, అవస్థాశ్చాత్రోపాధిసం-
బద్ధమాత్రరూపాత్తతిలఘీయావత్తః. పత్రాంతరమాహ తత్తద్రూపేణేతి. యాదవ-
ప్రకాశైరవ్యభ్యుపగతోయంపత్తః, “కాలోనాద్యనంతోజస్రక్షణపరిణామీముహూ-
ర్తాహూరాత్రాదివిభాగయుక్సర్వేషాంపరిణామస్సప్రహేతుః” ఇతివచనాత్.
అయంభావఃక్షణరూపపవకాలస్యసర్వదాపరిణామః, తత్సంఖ్యాప్రకరణతారత-
మ్యాన్ముహూతాదివిభాగః, తతపవచాబ్ధాదీనామాద్యంతమధ్యమాద్యుత్పత్తిక్ష-
ణవికల్పచోద్యంనిస్తీణం, ప్రతిపురుషమిష్టక్షణారంభేణాబ్ధాదిగణనాపీయ్యుక్తైవ,
అత్రచస్వతఃక్షణాదిభేదానభ్యుపగమేకథముపాధిభిరపిభేదఃస్యాత్, తేషాంకా-
లమాత్రేణసంబద్ధే తద్విశేషకత్వాయోగాత్, తదంశేనసంబద్ధేతుస్వతపవకా-

యేతత్తోపాధయఃస్య స్తత్రహాపరిణతిఃప్రాప్నోయ్యుస్సానుబద్ధా

నిత్యోవ్యాపీచతాదృకృతిభిరసౌసవకార్యేనిమిత్తం॥

౬౯॥

లాంశభేదసిద్ధిః. ననుకాలవికారేష్వపి కృత్సైకదేశసంబద్ధవికల్పదోషస్సమా
నఃవికారాంతరేణభేదేనవస్థాప్రసక్తశ్చేతిచేన్న, ఆశ్రయైకదేశవృత్తిగుణాదిన్యా
యేననిర్వాహోదితి. అయంపరిహారఉపాధిసంబద్ధమాత్రపక్షేవ్యవిశిష్టత్యనేమ
స్యై

స్పష్టసంతతిసిద్ధ్యథాంకాలస్యాఽమత్వకల్పనం।

ఆశాసనానతోకానాందురాశామాత్రజృంభితం॥

క్రియాసంతతివతాగ్రలేపరిణామవరంపరా।

కింసస్యాత్స్వప్రకర్షాద్యైఃపరత్వాదిప్రసాధికా॥

ఎకాశ్రయక్రియాసంఖ్యాకాలభిత్వాప్తభాషితం।

కాలోపాధివిశేషాణాంసర్వేషాముపలక్షణం॥

అత్రపరిణతిపక్షమనూద్యతత్రాప్యూపాధివ్యాప్తిమాహ తదాత్వితి. అనుబ
ద్ధాఃఋతులింగాదయః. ఆనంతరయనియమాదుత్తరోత్తరకార్యాణాముపాధి
మూలత్వంచసిద్ధం, ఋతులింగాదీనాంతునకాలకార్యహేతునియమః. యేతు
శైవాదయః కాలమనిత్యమవ్యాపినంపరిమితకార్యహేతుంచప్రాపయః తావ్ర
త్యాహ నిత్యభితి, క్షణాద్యంశస్యాగన్తుకత్వేపిస్వరూపతోనిత్యః, నిత్యత్వంచాత్ర
ప్రధ్వంసవిరహమాత్రం, నతుసర్వదాసతా కాలాంతరాభావాత్, వ్యాపిత్వంతు
క్షణతోపిస్యాత్ సార్వత్రికాణామపి కేహంచిద్యోగపద్యసిద్ధిః, నిత్యత్వేప్రాగేవ
ప్రమాణందశేతం, వ్యాప్తిశ్చ “కాలంసపచతేతత్రనకాలస్తత్రవైప్రభుః” ఇత్యా
దిభిస్సిద్ధా, త్రిగుణవిభూతివతాగ్రలప్రతినియతవికారాస్తత్రనసన్తీత్యథః, స్వవికా
రాణాముపాదానతయా న్యేషాంనిమిత్తతయావాన్యసర్వహేతుత్వం “కాలఃప
చతిభూతాని” ఇత్యాదిభిర్గమ్యతే, తదపిసర్వత్రసన్నిహితస్య. నను “అంతబ
హిశ్చతత్సర్వంవ్యాప్యనారాయణఃస్థితః” “పర్వవ్యాపీసర్వభూతాంతరాత్మా”
ఇత్యాదిష్టే కన్యసర్వవ్యాపకత్వంత్రాయతే, అతస్తద్వ్యాప్యస్యకాలస్యకథం
విభుత్వం, ఇత్థం, నహిమ్యానదేశవతిత్వమేవవ్యాప్యత్వంతథాసతినమవ్యాప్తిభా
గ్యప్రసంగాత్, తహితద్వదన్యోన్యవ్యాప్యత్వమిహస్యాదితిచేత్, కిమత్రాని
ష్టం, పరస్పరప్రవేశ్యత్వాద్యసభ్యుపగమాత్, ద్వయోరపిసర్వసంయోగీత్వేవి
రోధాభావాత్, అతోయత్రకాలస్తత్రసర్వత్ర పరమాత్మాస్థితితస్యకాలవ్యాపక

స్తో || వాయుదోఽధూయ తెయద్యదయముడుగఱోబంభమీతిద్రుతంఖ
తేజోజాజ్వల్యతెయద్యదపినజలధిమాఽధవీందోధవీతి |

భూర్యద్వాబోభవీతిస్థిరచరభృతయేతచ్చ తాదృక్చసవఽం

స్వాయత్తా శైషసత్తాస్థితియతనపరబ్రహ్మలీలోమిఽచక్రం ||

౭౦ ||

ఇతిశ్రీకవితాకీకసింహస్య సవఽతన్త్రస్వతన్త్రస్య

శ్రీమద్వేంకటనాథస్య వేదాంతాచార్యస్యకృతిషు

తత్త్వముక్తాకలాపే జడద్రవ్యసరఃప్రథమః ||

త్వం, ఇదఞ్చితస్యధర్మభూతజ్ఞానేపిద్రష్టవ్యం, పరమాత్మస్వరూపైకదేశేవిశ్వం
వ్యవస్థితమి త్యేతదపితాదృశవ్యతిరిక్తవిషయం, అన్యధాతస్యజ్ఞానానన్దత్వాదేరపి
ఏకదేశిత్వప్రసంగాత్, నచైవంసతినర్వజీవానాంవ్యాపిత్యేవ్యవిరోధః స్యాదితి
వాచ్యం, అణుత్వశ్చత్యాతత్ప్రతిషేధాదితి. ననుకాలతోదేశతోవ్యతిరేకగ్రహ
ణస్యాశక్యత్వాన్నిత్యవిభూనాంకారణత్వమేవ నసిద్ధ్యతికుతస్సర్వకారణత్వమిత్వ
నుయోగశ్చధర్మిగ్రాహకేణైవనిరస్తః, అస్తిహిలోకేఘృషదేశతోపి తత్తద్వస్తు
షుకారణత్వగ్రహణం. అథస్యాత్ నియతపూర్వసత్త్వంకారణత్వం, నియమశ్చ
స్మికసత్యేవేదంభవతీత్యేవందూషః తత్రావధారణసిద్ధోన్యదానాస్తిత్యయమర్థో
నిత్యేషుచవిభుష్వగ్రహణఇతి, మైవం ప్రసజ్యతోపినియమసిద్ధేః, తథాహిఇదం
సర్వకారణమితిబోధయతామయమాశయః, యద్యేతన్నస్యాత్ సర్వంసౌత్ప
ద్యతే, అతస్సర్వోత్పత్తిప్రయోజకమేతదితి, నపునయదాయత్రేదంనాస్తితదా
తత్రసర్వంనాస్తితి. అతస్సుష్మాక్తంనిత్యవ్యాపినఃకాలస్యసర్వకార్యహేతుత్వం ||
౬౯ || (కాలస్యావచ్ఛేదప్రకారవిభుత్వసర్వకార్యహేతుత్వాని)

ప్రకృతచింతావగఽన్యపరబ్రహ్మవైభవవ్యజ్ఞకతయాసాధకత్వంప్రథయతి
వాయురితి. మాధవీంపుథివీం “మేఘోదయస్సాగరసన్నిపృత్తిః” ఇత్యాదిషూ
క్తంస్తారయతి తచ్చ తాదృక్వైతి. యతనంవ్యాపారః. సుగ్రహమన్యత్ || ౭౦ || (స
వఽతత్త్వస్థితిప్రవృత్తీనామీశ్వరేచ్ఛాయత్తత్త్వం)

ఇతి శ్రీకవితాకీకసింహస్య సర్వతన్త్రస్వతన్త్రస్య

శ్రీమద్వేంకటనాథస్య వేదాంతాచార్యస్యకృతిషు

సర్వార్థసిద్ధౌ జడద్రవ్యసరః ప్రథమః.

శ్రీమతే హయగ్రీవాయనమః.

శ్రీమతే నిగమాంతమహాదేశికాయనమః.

సర్వార్థసిద్ధిసహితతత్త్వముక్తాకలాపే జీవనరోద్ధితీయః.

శ్లో॥ యోమహస్తాదివక్ష్యేత్యవయవనివహోద్భూతిభిన్నస్సపకః

అథప్రత్యగర్థే జీవస్తావన్నిరూప్యతే, తత్రచార్యకేణాపిదురపహ్నవంబ్ర
మాణమాహ యథితి.హస్తాదివర్ణ హస్తాదిరూపంశరీరమిత్యర్థః.మమహస్తాది మ
మవష్ట్యేతివాప్యథగుదాహర్తవ్యం.అస్తితావదయంవ్యతిరేకప్రత్యయః, తత్రన
తావదెకోవయవోవయవాంతరాణిమమేత్యభిమన్యతే,తథానుపలమ్భాత్ వ్యవ
స్థాపకాభావాచ్ఛ. సర్వావయవవిషయశ్చాసామమకారః,నచావయవినో
యంస్వావయవాభిమానః, తన్నిరాసాత్, నాపిసంఘాతస్సంఘాతినోభిమ
న్యతే,సంసర్గస్యతదయోగాత్,సంసర్గిణాస్తుదత్తోత్తరత్వాత్,ఏవమవయవేషు
బహువ్యభిమంత్యైష్వబాధితైకప్రత్యయవిషయోభిమంతాహస్తాదిభ్యస్తత్సంఘా
తాచ్ఛాన్యథిత్యభిప్రాయేణాహసపకఇతి.

స్త్యతేచ—“పిణ్డఃపుథగ్యతః పుంసశ్శిరఃపాణ్యాదిలక్షణః” ఇత్యాది.

అవయవోపచయాపచయవినాశాదికాలేష్వపిసపవాహమితిప్రత్యభి
జ్ఞావిషయః కాలభేదేవ్యభిన్నఇతిచాత్రభావ్యం, అన్యథాపాణ్యాద్యవయవచ్ఛేదే
హితదనుభూతస్మరణంనస్యాత్,అన్యదృష్టస్యాన్యేనస్మరణాయోగాత్, నచతద
నుభవవాసనాసక్తమాదస్యోపిస్మరతి,మాత్రాద్యనుభూతస్యగర్భాదిభిఃస్మగ
ణప్రసంగాత్, నచసంసర్గేవైషమ్యంకల్ప్యంనియామకాభాత్, వాసనాస
క్తమిశ్చపటాదిముగ్ధమదాదేర్ద్రవ్యస్యసజ్జమః,నచేహతథా,త్వయైవా
నభ్యుపగమాత్,గుణసజ్జమోనక్వచిదపి, నచాత్రరుమాక్షిప్తకాష్ఠన్యాయః!
దుఃఖాదెరపితధౌత్పత్తిప్రసంగాత్,కల్పేషుచనియామకాదృష్టేః.

సర్వబోధేశ్చహృతోగ్రశే సంసారాధానమిత్యపి

నదృష్టంనచతత్త్వప్రాలింగంకిమపిదృశ్యతే

౭

సచసంసారకోశస్తేనంఘాతాత్మాప్రతిక్షణం

ప్రచయాపచయాభ్యాంస్యాద్భిన్నఃస్మర్తాత్రకోభవేత్

ప్రత్యేకంచేతనత్యేకబహువిధకలహేమావీతరాగోనజాతః।

తత్సంజ్ఞాతాతిరిక్తేవ్యవయవినికథం తేష్వసిద్ధామతిఃస్యాత్

ప్రత్యేకచేతనవత్సేదామణాన్తరమాహ ప్రత్యేకమితి. అయంభావః బహునాంహిచేతనానాంకార్యవశాత్సంహతానామపి పరస్పరమిష్యోసూయాదయోదృశ్యై, నాత్రకదాచిదపితథా, మిథశ్చైతేకిమర్థముపకుర్యుః, నతావదదృష్టార్థం త్వయాతదనభ్యుపగమాత్, నచైకగ్రామవర్తినామివకార్యతోమ్యోన్యముపకారఃక్వచిదపిదేహితాదృగభినన్ధరదశనాత్, ఏకఏవాహంసర్వైరవయవైర్యధార్వామధిష్ఠితైఃస్యాత్త్వనఉపకరోమితిసర్వేషాంస్వసంవేదనసిద్ధమితి. ననుస్వోపకారనిరపేక్షవరోపకర్తారః పరాభ్యసూయారహితాఃస్వపాణ్యాదయః స్వహేతుశక్త్యాదృశ్యాతోవాసిద్ధాఇత్యత్రతాహవీతరాగఇత్యాది. జాతఃకచ్చిచ్చేతనః, సచరాగద్వేషాదిరహితః, తదాసర్వప్రవృత్తినివృత్తిభక్తిభిభావః. ఆవృత్త్యాన్మ్యోవ్యర్థః, జాతమాత్రోహిజన్తుః స్తన్యాదివాఙ్మాయుక్తస్తదర్థప్రవృత్త్యానిశ్చీయతే, తదేవస్థస్యచరాగాదయోభవాన్తరీయసంసారోద్బోధమంతరేణనయ్యజ్యై, తతశ్చదేహతదంశవ్యతిరిక్తత్యేతి ఏవమనుష్యాదిశరీరప్రాప్తిదశాయామదృష్టవిశేషాత్పూర్వజన్మానుభవసంసారభేదైరేవమతిరుచిభేదాశ్చయ్యజ్యై. అవయవివాదమన్వారుహ్యోపాహ తత్సంఘాతేతి. అయంభావః అవయవగతవిశేషగుణపూర్వకాఏవహ్యవయవినీవిశేషగుణాస్తద్వాదిభిరివ్యజ్యై, ప్రత్యవయవచేతనవ్యుత్పన్నైరస్తమేవ. నన్వవయవనిష్ఠత్వాత్తత్యేకసూక్ష్మవర్తిత్వాత్సూక్ష్మం అవయవినీష్ఠస్థూలవర్తిత్వాత్స్థూలం తదేవవ్యవహరయతి, మైవం, తస్మిన్ఋకల్పానామపిజన్తూనాంప్రవృత్తిదర్శనాత్, అతోపిష్ఠూలతమానామనుష్యమాతంగాద్యవయవానాంపుధక్ స్వధీపూర్వప్రవృత్తిప్రసంగాత్, నచమనుష్యాద్యవయవేషుచేతనవ్యమనుష్యాతమితివాచ్యం, అనుష్యాతైరుష్యాతారమ్భాయోగాత్. యత్తుసూత్రితంసురగురుణాః, పృథివ్యాపస్తైజోవాయురితితత్త్వానితేభ్యశ్చైతన్యంకిణ్వాదిభ్యోమదశక్తివత్” ఇతి, ఇదమపిప్రత్యేకసముదాయాదివికల్పదోషోక్త్యాదత్తోత్తరం, అస్తిహిప్రత్యవయవంకిణ్వాదీనాంసంసర్గవిశేషమదశక్తిఃఅస్థుకర్పూరాదిషువిషశక్తిశ్చ. ఏతేచూర్ణహరిద్రాసంసర్గజరాగాదయోపనిరూఢాః. ననుచేతనమితి నకశ్చిన్దుణియస్యాథారోపేక్ష్యః, కిన్తు యాసాయుష్షాకశ్చైతన్యసామగ్రినైవచేతనవదార్థఃస్యాత్, వ్యాహరవ్యవహరయోస్తయైవోపపత్తౌమధ్యగుణవిశేషకల్పనగౌరవాదితన్న, తస్మాఃప్రత్యక్షత్వాదయోగాత్,

సజ్జాతత్వాదిభిర్వాసులభవతదచి తస్యిన్ద్రమాత్మైత్యగత్యా॥

౧॥

ప్రత్యక్షాప్రత్యక్షసముదాయోహిసర్వత్రసామగ్రిప్రత్యక్షశ్చజానామితిబోధః, నచతద్దీరానుమానికీ, త్వయాకథమప్యతీద్రియానుమానానభ్యుపగమాత్, ప్రవృత్తిరహితదశాయామపిజానామితిధీసద్భావాచ్చ.

దేహధాతువిశేషోవావికాసోవాస్యకశ్చన

జ్ఞానమిత్యపివక్తుం తేనయుక్తంతదదర్శనాత్

హృదయస్థఃపితృవిశేషఃప్రకాశక ఇతివై ద్యాగమస్త్యన్యపరః. యెతులోకాయతమిత్యత్రాయతశబ్దవివక్షితమనుమానమపిప్రత్యక్షాన్తర్భావేణ తత్ఫలతయావాగృహ్యంతాప్రత్యనుమానాన్యప్యాహ సంఘాతత్వాదిభిరితి. తదితివర్త్తపరామర్శః. అచిత్ నపైతన్యాశ్రయభిత్వర్థః. విమతమచేతనంసంఘాతత్వాద్భుటవత్, ఆదిశబ్దాత్ బాహ్యోద్రియగ్రాహ్యత్వాచ్చాతుష త్వాద్భూతత్వాద్రూపవత్వాదిత్యాదీనాంగ్రహణం, తథా విగీతాధిః చైత్రవ్యతిరిక్తఃపయా ధీత్యాత్ మైత్రధీవదితి, నపైషాంప్రత్యక్షబాధశ్శబ్దః. దేహోత్పబాధస్యాన్యథాసిద్ధిసమ్భవాత్ వ్యతిరేకధీప్రాబల్యాచ్చ. ననుభేదధీబలాదేహంప్రత్యక్షవిరోధఃపరిజిహీర్షితఃసాతునభేదసాధికామమాత్మైత్యభేదపితద్వృష్టైరిత్యత్రాహ స్యాదితి. అయంభావఃమమహస్తశ్శరీరమిత్యాదిప్రత్యయాఃమమగృహమిత్యాదివద్వ్యక్తవ్యతిరేకాః. మమాత్మైతిధీస్తుఘటస్యస్వరూపమితివదభేదపినిర్దిష్టవిశిష్టాంశనిమగ్నగోచరతయాతస్మాత్ప్రభేదస్థాపికాఽగత్యాస్వీకృతా, నాన్యత్రాపి అతిప్రసంగాత్ ఇతి॥ ౧॥

అథస్యాత్ అస్తితావత్ స్థూలోహంజానామీత్యాదిధిఃతత్రస్థౌల్యంశరీరస్థంజ్ఞానాదికంతదన్యనిస్తమితిదుర్వివేచం. మమేతిభేదధీశ్చనాభేదధియంబాధితుమర్హతి అవిశేషాత్, అనుమానానిచవహ్నీనుష్ణత్వానుమానవత్స్యః, తత్రనిషేధ్యంహల్యుష్ణత్వంవహ్నివేవసిద్ధమితిచేత్తత్రాపినిషేధ్యంచేతనత్వందేహపవగ్రాహ్యం, నచప్రత్యక్షప్రతిపన్నేవాదివిమతిమాత్రాద్బాధకానుమానావకాశఃఅతిప్రసక్తాత్, విప్రతిపత్త్యాసందేహఃసందేహాన్యాయప్రవృత్తిసాన్యదితిచేన్నధృష్టేకస్మింశ్చిద్విగాయతివహ్నివనుష్ణత్వానుమానప్రసంగాత్. పతేనశాస్త్రతోఽతిరిక్తబోధాత్సన్దేహఃతతశ్చానుమానమితినిరస్తం, తత్ప్రమాణ్యవ్యవసాయావ్యవసాయయోరత్రసందేహోనుదయాత్, సన్నిధిశాస్త్రాద్వృథప్రత్యక్షంహిబలీయః, అన్యథా అగ్నిరనుష్ణభృతికస్యచిద్వాక్యేనాపిసందేహేఽనుష్ణత్వానుమానస్యనిబాధత్వప్రసంగాత్, ఏక్యభేదధీభ్యామేవసందేహాభృతిచేన్న అగ్నేజ్ఞాన్వేతి

శ్లో॥ స్యాద్వాసాచర్మదృష్టైరయమహమితిథీర్లహపవాత్తజుష్టై

భేదధియాఽగ్నేరుష్ణత్వేపి కేనచిద్ధేతునాజ్వాలానుష్ణత్వానుమానప్రసంగాత్
సాంఖ్యాద్యుక్తాన్యనుమానానిత్వసాధకతమాని, పఠన్తిహి, “సంఘాతపరాధత్వా
త్” ఇతి, అత్రాద్యేపత్యాదిశరీరాఽర్థైర్భూత్యాదిశరీరైస్సిద్ధసాధనతా, నచతావ
దతిరిక్తంఽట్యాదిదృష్టాన్తేపిదృష్టం, స్వాభిమతాత్మపారాధ్యసాధనేత్వప్రసిద్ధవిశే
షణఃపక్షః దృష్టాన్తశ్చసాధ్యవికలః, ఖట్వాదౌచసంఘాతపరాధత్వనియమ
దృష్ట్యాతత్రాపిసంఘాతఃపఠఃప్రసజ్యేత, అనవస్థాభయాత్తస్యాసంఘాతత్వకల్ప
నాద్వరంశరీరస్యానన్యాథత్వకల్పనం. ఏవమధిష్ఠేయత్వభోగ్యత్వాభ్యామధి
ష్టాత్మభోక్తృకల్పనంచాయుక్తం స్వాభిమతాత్మాధిష్ఠేయత్వభోగ్యత్వయోగస్స
ర్వత్రాసిద్ధేసాధ్యావిశేషాచ్చ, అధిష్ఠేయత్వాదిమాత్రేహితావాకారభేదేన
స్వేనైవస్వస్యతమభయసమ్భవాత్, అధిష్ఠేయత్వంహికస్యచిద్వాప్యపారేణ
వ్యాపార్యత్వం, తచ్చస్వస్యపరస్యచేతినవిశేషః, భోగ్యత్వమప్యనుకూలబుద్ధివిష
యత్వం, తచ్చస్వేనైతస్వస్యదేహాతిరిక్తత్వేప్యనుమతం. యచ్చహుఃనేదమనా
త్మకంజీవచ్ఛరీరం అప్రాణాదిమత్త్వప్రసంగాదితి, తత్రజీవచ్ఛరీరంసాత్మకంప్రా
ణాదిమత్వాదితిప్రసంగానుగ్రాహ్యఃప్రయోగః, తస్మిన్నప్రసిద్ధవిశేషణఃపక్షఃత్వ
దిష్టస్యాత్మనఃకవచిదప్యసిద్ధేః, ఆత్మశబ్దవాచ్యయతిఃశ్చిద్యోగవివక్షాయాం స్వ
భావయత్నాదియోగాత్సిద్ధసాధనతా, కింఞ్చనేనైవహేతునా జీవచ్ఛరీరంఖపు
ష్పవదిత్యపిసాధయన్నపిచుర్వారఃస్యాత్ అప్రసిద్ధసాధనస్యాభ్యుపగమాత్, అస్తి
కింఞ్చిత్పుష్పశబ్దేనోపస్థాప్యంతదేవాత్మేతిచేన్న, అసతఆత్మత్వసాధనాయోగా
త్, యత్కింఞ్చిన్నాత్రస్యసాధనేచసిద్ధసాధనతా వివక్షితవిశేషస్యదుపసాధత్వాత్,
అపిచసర్వేషువస్తుషుతత్తదసాధారణధర్మేణసాత్మకత్వం సాధ్యంస్యాత్ విపక్షే
తత్తదసాధారణధర్మవిరహప్రసజ్య ఇత్యనుగ్రాహకసిద్ధేశ్చ, అనుపలమ్బబాధాది
కస్తుసమానం, అతోఽనన్యాధిష్ఠితస్వయంచాహకయన్త్రస్యాయాద్విచిత్రభూత
పరిణతివిశేషసమ్భవోయం దేహయన్త్రఇతి. అత్రప్రత్యేకసముదాయవికల్పబౌ
ద్ధ్యాదిప్రాగుక్తప్రబలబాధకప్రతిక్షిప్తేపిపక్షేగాధాభినివేశస్యసోపపత్తికంభేద
బుద్ధేరనుమానానాంచబలీయస్త్వంపునరన్మద్భూటయన్నిషగ్మాన్మైక్యధియమ
న్వారుహ్యామానాన్తరేణవిబాధయిషుః పరేష్టంతద్బలమన్వాహస్యాద్వేతి. అన్య
ధాసిద్ధిసూచనాయచర్మదృష్టైరితిమాధ్యవరం. అయమితిగుణక్రియాదివిశేషవిశి
ష్టపిష్టావమర్మః. సంసర్గవిశేషాదయంభ్రమఇతిబోధయితుమాత్మజుష్టత్వోక్తిః.

నిష్టప్తైలోహపిణ్డేహుతవహమతివద్భేదకాఖ్యాతిమూలాః।

శ్రుత్యధావత్తిభిశ్చశ్రుతిభిరపిచనస్సర్వదోషోఽస్మి తాభి

ర్దేహీదేహోన్తరాప్తిక్షమభహవిదితస్సంఃదానన్దరూపః॥

౨॥

(ఆత్మనోదేహాతిరేకః)

తన్నిదశః సేనశోధయతి నిష్టప్తభిః. సంసర్గజత్వాత్సమాభవితాన్యధాసిద్ధికమై
క్యప్రత్యక్షంశాస్త్రేణబాధితంశక్యమిత్యాశయః. సంస్మృత్యేష్వపిసర్వత్రకథంన
భ్రమభివ్యత్రాహభేదకేతి.యత్రహిసామగ్రీతత్రకార్యంస్యాదితిభావః.నన్వైక్యధీ
రిహదృష్టా తదన్యధాసిద్ధిస్తుశబ్దేతా నై తావతావివక్షితసిద్ధిరిత్యత్రాహ శ్రుతితి.
శ్రుత్యాభావితాలధావత్తయః శ్రుత్యధావత్తయఃతాభిః శ్రుతాధావత్తిభి
రితియావత్.సన్నిహిదేహోన్తరానుభావ్యస్వగ్స్వారాజ్యాదిసాధనవిధాయి
న్యాయమనరకాదిప్రాపకశ్రుతయశ్చ,నచతత్రానాశ్వాసఃశ్రుతిప్రామాణ్యస్థా
పనాత్,అతోఽధాదాపద్యతేదేహోన్తరానుయాయీభోక్తాస్తీతి.పశ్వాదిదృ
ష్టఫలసాధనవిధయశ్చతత్తత్ఫలోపాయదశానువృత్తభోక్తృసాపేక్షాః.నచాత్ర
సంఘాతన్యభోక్తృత్వంఉపాయసాధకసంఘాతస్యోపచయాదినాభిమరస్యాను
వృత్త్యసమ్భవాత్,అహముపాయానుస్తాతాతత్ఫలంభుజ్జ ఇతిచస్వరూపతఃకా
లతశ్చాభిన్నవకఃప్రతిసంస్థీయతే, ముక్త్యుపాయవిధయశ్చసర్వబద్ధనివృత్తిమదా
త్మస్థిత్యాక్షేపకాః.దేహోత్పదేదంకణ్ఠోక్త్యాప్యాహ శ్రుతిభిరపీతి.చఃశ్రుతివదన
వ్రాఃస్మృతీస్సముచ్చిసోతి.స్వతః ప్రామాణ్యేప్రాప్తేబాధకాసమ్భవాధాంసర్వ
దోషోఽస్మితతోక్తిః.‘‘దేహీనిత్యమవధోయం దేహీ’’ ‘‘వాసాంసిజీవాని’’
ఇత్యాదిస్తారణాయదేహీత్యాదికథనం వ్యావర్తకధర్మవగః ప్రదశః సాధాం
సంవిదానన్దరూపతోక్తిః.రూపశబ్దఃస్వరూపపరఃనిరూపకధర్మపరోవా॥ ౨॥

యేషునరాహుఃచక్షురాద్యన్వయవృత్తిరేకానువిధాయరూపాదిజ్ఞానంతన్ని
ష్టమేవోచితం,వ్యవదిశన్చచక్షుఃపశ్యతీత్యాది తథాస్మర్మనసుఖోవాయుఃశ్ర
వణకటుశ్శబ్దభిః.ఇన్ద్రియేషుచవికలెషువికలోహమితిధీజ్ఞాయతే సకలేష్వన్య
ధా,వరస్పరానుభూతార్థప్రతిసన్ధానమపినంసాగరవైచిత్ర్యాత్,తచ్చైకశరీ
రానుప్రవేశాయత్తం.అతోహీత్వాదిప్రతిసన్ధానమపిసిద్ధం.అహంపశ్యామ్యహం
శృణోమీత్యాద్యపినర్వేషామిన్ద్రియాణామహమధాత్వాత్సిద్ధం,పశ్యానామపి
వ్యవహారహేతుభూతంముఖంప్రవృత్తికారణంశరీరంచసాధారణం,తేనైకపవా
యంవ్యవహారతీతిలోకికావగమః.అనుమానమపి,చక్షుఃరూపగ్రహణాధికరణంచ

శ్లో॥ బాహ్యేక్షేభ్యోన్యత్రాత్తదఖిలవిషయప్రత్యభిజ్ఞాతురై క్యాత్

త్యుష్ట్యాత్ యన్నైవం తన్నైవం యథాన్యదితి ఏవం శ్రోతాదిష్వపీతి, తాన్త్ర
త్యాచష్టై బాహ్యేక్షేభ్యితి. పాశ్యాదిమాక్తాం ప్రతిసన్ధానానుపపత్తిమిద్ద్రీయ
ష్వపిదశః యితుమాహ తదఖిలేతి. తేషాంచ తురాదీనాం ప్రతినియతా విషయాః
రూపాదయాః అఖిలానాం తేషాం ప్రతిసన్ధాతా త్వేకః, యోహం ద్రష్టా సపవశ్య
ణోమీతి భాన్త్యా యత్తచ్చబ్ధాభ్యాం ద్వయో రేకీకారఇతి చేన్న, ద్వయోరప్యేక
వదేకత్వమోహయోగాత్ అన్యన్యముహ్యతోనభ్యుపగమాత్ ఏకశ్చహంబహు
భిర్ద్వియైరనుభవామీతి భేదేనచేతి, నచకస్యచిదహంచ తురిత్యాదిధీః. స్థూల
హమిత్యాదిదేహోత్పబుద్ధేశ్చేద్ద్వియాత్తవాదేపిదుస్త్వజత్వాద్వరమిహదేహ
త్తవాదః, రూపాదిజ్ఞానస్యచతురాద్యన్వయవ్యతిరేకానువిధానం తత్కరణత
యాపిస్యాత్, తథాచాభిమానః చతుమాపశ్యమిశ్రోత్రేణశృణోమీతి, అతపవచ
తుఃపశ్యతీత్యాదికంభాక్తం, వైకల్యాదిధీశ్చచతుమావికలోహమిత్యాదిరూపా
నతుచతురహంసాప్తీతి, విరోధాత్, నహినష్టమిద్ద్రీయంస్వవైకల్యమనుసన్ధతే
అసత్త్వాత్, నాప్యన్యత్తస్యావైకల్యాత్, అన్యథాతతాపివిరోధాత్, యదిపర
మిద్ద్రీయాన్తరవిరహమిద్ద్రీయాన్తరాణ్యనుసన్దధీర, తథాపిగతస్యేద్ద్రీయస్య
నాహమర్థత్వసిద్ధిః అన్యథాపాశ్యాదివికలోహమితిబోధేపిపాశ్యాదీనామాన్య
త్వప్రసక్త్యాత్, నచేద్ద్రీయాన్తరమిద్ద్రీయాన్తరసదసద్బోధక్షమం తస్యతదప్రత్య
క్షత్వాత్, అనుమానతోపిబోధుస్తస్యరూపాద్యనుపలంబుత్, తద్బోధకకరణా
భావపవలనుమెయఃతతశ్చైక ఏవతత్తత్కరణాధీనరూపాదిగ్రహణోహమర్థస్సి
ద్ధః, మిధోనుభూతప్రతిసన్ధానార్థః, సంసారవైచిత్ర్యంకిమితిచిన్త్యం, య
ద్యాత్మాన్తరేషుస్త్వత్వత్వాదనశక్తిః, తన్న సర్వేషుతత్ప్రసంగాత్, తచ్చరీరవ
ర్తిష్వితీచేన్న, ఔదరకృమ్యాదిష్వపితత్ప్రసంగాత్, శరీరాన్తరవర్తిత్యాత్తత్ర
సప్రసక్తఇతిచేన్న, భిన్నావయవస్థిత్యాప్రిప్రతిసన్ధానాభావప్రసంగాత్ సన్నిధాన
స్యచావిశేషాత్, సంస్తారాణాంసర్వేద్ద్రీయసాధారణహృత్తోశాదివర్తితయా
శరీరైక్యాచ్చవిశేషఇతిచేన్న, త్వదిష్టసంసారకోశేమానాభావాత్, అనేకే
షామహమథానామైకశరీరయోగేచతత్త్వవరంయథోపలంబుమైకస్మిన్నహ
మథైసర్వైస్సంస్తారాధానం, నచోపదేశచేష్టాభిర్నిహోబోధనేనాన్యోన్యసంస్తా
రార్పణం, అదర్శనాత్, అవిచారితరమణీయోయంపశ్యానాంపరస్పరసంస్తా
రాదిలాభఇతి, తత్త్వాదృశేష్వేవవక్తవ్యం. యదపి శరీరాద్యైక్యాదేకత్వావగమ

కర్తుఃస్మృత్యాదికార్యకరణమితిమనోమానసిద్ధంతతోన్యత్ ।

ప్రాణాస్సంఘాతరూపావపురుదితనయాన్నధ్రువంచేతయన్తై

ఇతి, సకీంతత్రత్యానామేవాన్యేషాంవా, నాద్యః పరస్పరానభిజ్ఞత్వాత్, అనామానతస్తుభిన్నతయైవసిద్ధేః, చతుశ్శ్రోత్రాదిరూపోహమితిభ్రమాదశః నాచ్చ. నద్వితీయః స్వశరీరసిద్ధప్రకారేణ పరశరీరేఽపిబహుత్వానుమానాత్, కేవలవ్యతిరేకిభిర్నియాణాంజ్ఞాతృత్వాద్యనుమానమితిప్రసంగాద్యనేకదోషోపహతం, తతశ్చైకవైవస్వరస్వగ్రహణాధికరణత్వేత్వత్వత్వేకఃప్రద్యేషః. అథబధిరాద్యభావశ్చస్యాత్జ్ఞాతుజ్ఞానకరణతయైవచతురాదీనాంసిద్ధేస్తద్విపరీతానుమానానాంధర్మిగ్రాహకబాధశ్చేతి. అస్తుదేహోచ్చతురాదిభ్యశ్చాత్మాన్యః, సతుమనసవస్యాత్ దేహోదేరన్యత్వాత్ ఏకత్వేనప్రతిసన్ధానోపపత్తేః అసంఘాతరూపత్వేనప్రత్యేకాదివికల్పనవకాశాచ్చ. తదతిరిక్తాత్మకప్రాతుగౌరవంఅతోమమమ

నఇతిభేదోక్తిఃక్షిప్తగత్యేతి, తత్రాహ కశురితి. అయంభావఃకిమత్రస్మృత్యాదికరణస్యమనస్తత్కర్తృతాదాత్మ్యంసాధ్యతే, తేనవాకర్తుః, నతావదాద్యఃతతోఽన్యతయైవానుమానతశ్చాన్యతోవాతత్సిద్ధేర్ధర్మిగ్రాహకబాధాత్, అతపవనద్వితీయఃస్వస్యస్వయమేవస్మృత్యాదికరణమితిప్రమానాభావాచ్చ. కరణమగ్నేకృత్యకర్తృనిరాసఃక్రియతఇతిచేన్నజ్ఞాతృమాత్రాపహ్నవేమనసోపిజ్ఞాతృత్వాభావప్రసంగాత్, తదన్యజ్ఞాతృనిరాసేకల్యేనకృష్టత్యాగాయోగాత్. అథకతాఽర

మగ్నేకృత్యకరణత్యాగః, తదామనసఆత్మత్వంసాధితంస్యాత్, కింతుతస్యాసత్త్వంతచ్చతద్గ్రాహకమానేసతినశక్యమితి. అన్యస్తావహ ప్రాణాధీనాదేహేంద్రియమనసాంప్రవృత్తిః, ఆత్మశబ్దశ్చప్రాణేందృష్టః ప్రాణశబ్దశ్చైత్తని, ప్రాణస్థితిగమనాభ్యాంచజీవతిమియగితివ్యవహారః, సుషుప్తావృచ్ఛాస్వనిశ్వాసప్రవృత్తౌసత్యామపిసామగ్ర్యభావాద్బోధాభావః, మమప్రాణాత్మేతదపికథంచిన్నేతవ్యమితి, అత్రదేహోత్పదాదేనిదర్శితాదోషానతిదిశతి ప్రాణాఇతి. అధికాశక్తాతుప్రాణోప్తిప్రజ్ఞాత్మా” ఇతిశ్రుతిస్వారస్యాత్. పరిహారదాధ్యాభిప్రాయేణధ్రువశబ్దః దేహోదివ్యాపారహేతుత్వమనైకాన్తికం, ఆత్మప్రాణశబ్దయోర్వ్యతిహారోఽనేకాథతయాస్యాత్, ప్రాణస్థిత్యాదౌజీవత్యాదివ్యవహారఆత్మాన్యత్వేవ్యవిరద్ధః, ప్రాణోప్తితదైవశిష్ట్యపరం, పవమన్యపరవాక్యాన్తరైరపివాయుస్వరూః త్వమాత్మమోనశఃకర్మం. సాఙ్ఖ్యయోగిమతంతుబహిషాగృహ్యమేవ. అన్యత

జ్ఞానశ్చక్షాత్పరార్థఃక్షణికమపిచవస్తైననాస్యాత్మభావః॥

౩॥

(ఆత్మనశ్చన్ద్రియాద్యతిరెకః)

మన్యంతే నదేహేన్ద్రియాదికంభోక్తృనచనిత్యకశ్చిదన్యః సుషుప్త్యాదౌ
తేషాంభోక్తృత్వాదృష్టేః, సతిజ్ఞానేభోక్తృత్వమితిచైత్యహితవ్యైవతదస్తు
కిమన్తగఃకుభిరవ్యైః, తస్యచభోక్తృత్వ మనుకూలప్రతికూలవిషయావగాహి
త్వం, తచ్చయదృచ్ఛవైచిత్యోద్దితినాదృష్టాద్యపేక్షా, నచసుషుప్త్యాదౌనిర్వి
షయధీసంతతినదృష్టావేకిజ్ఞాన్యానం, ప్రబోధారమ్భసామగ్రివైచిత్ర్యాద్యదృచ్ఛ
యైవవాజాగరాద్యజ్ఞానోపపత్తేరితి. బౌద్ధాస్తుగ్రాహకాభిమానారూఢోఽ
నాదిధీసంతానఎవాత్మా, అహంజానామిత్యాదిబోధస్తావలయవిజ్ఞానవశాదాశ్ర
యకల్పనయావాస్యాత్, అతిరిక్తస్తుబాధితత్వాదనాదేయత్యాహుః. తదేతన్న
తద్వయంతస్త్రేణనిరన్యతి జ్ఞానమితి. సంవిదధీనాహిసర్వవస్తువ్యవస్థా, జ్ఞానంచ
జ్ఞాత్పరార్థతయైవవద్యతే, నచజ్ఞానస్యభోక్తృత్వం, అనుకూలప్రతికూలవిషయావ
గాహేపితస్యభోగాత్మకత్వంసిద్ధ్యేత్, మమభోగఇతిమన్యమానస్తుజ్ఞాతైవభో
క్తా, ఆనుకూల్యాదికంహితదపేక్షయైవ ఉపలమ్భవిరుద్ధకల్పనాయోగాత్, ఆల
యవిజ్ఞానకృష్టిశ్చ నిష్ప్రమాణికా ఉపలబ్ధస్యచబోధ్ధుఃకుతోబాధః, ధర్మధర్మిభా

వాయోగాదితిచేన్న, ఆదావెవతత్సాధనాత్, ప్రత్యభిజ్ఞాతురేకస్యాసమ్భవాది
త్యవ్యయం క్తం క్షణభంగాదేరపినిరస్తత్వాత్, జ్ఞానేతరమిధ్యాత్వంచనిగసి
స్యతే, అనుపలమ్భస్తుబాధకః స్వస్యచేదసిద్ధః పరస్యత్వబాధకః అన్యధాధీసంత
తిభేదాదేరప్యసిద్ధిప్రసంగాత్, బుద్ధేస్తాత్వత్వానుమానమిన్ద్రియాదేరివాయు
క్తం. ననువర్తమానక్షణమాత్రవిశిష్టతయాఽత్తోపలభ్యతే పూర్వాపరకాలత
దుపాధ్యాదీనామప్రత్యక్షతయాతద్విశిష్టవస్తుప్రత్యక్షత్వాయోగాత్, అన్యథా
పరభాగస్థితవహ్నినాపిపర్వతస్యవిశిష్టోపలమ్భప్రసక్తేఽనుమానాదిప్రమాణభక్తః
స్యాదితి, తదవ్యసత్, ప్రత్యభిజ్ఞాయాః ప్రాకారాలవిశిష్టగ్రహణస్యదశితత్వాత్
నిత్యత్వాదీనామపితత్తత్ప్రమాణైరుపస్థాపనాత్, నచనిత్యోహమిత్యుపలమ్భే
సర్వకాలోపాధిప్రత్యక్షత్వప్రసక్తః ప్రమాణసిద్ధిమాత్రేణతథావ్యవహారాత్,
ఇష్టంచైతదన్యత్రాపీతి॥ ౩॥

మాభూదస్థిరజ్ఞానానాంప్రతిసన్ధానాద్యనహత్యాదాత్మత్వం, యస్యఆ
త్మవత్తద్ధర్మభూతాధీనిత్యాసాప్రసరణభేదైస్తత్తద్ధర్మాప్రకాశయతీతిపక్షః,

శ్లో॥ ధీర్నిత్యాయస్యపక్షే ప్రసరతి బహుధా ధైర్యమైవేద్వియాదైవ
ప్రై నాత్మాజాగత్యస్తనభవకిమహస్వక్రియైతేతిచెన్ను।
కల్ప్యజ్ఞాదాత్మతత్త్వంకథయితుముచితంలాఘవంతత్రయ్యుక్త్యై
నిత్యాసాయస్యతద్వాసపినిగమమితోశారవంనాస్యభారః॥

౪

(నిత్యబుద్ధ్యతిరిక్తాత్మసిద్ధిః)

శ్లో॥ జ్ఞానత్వంవక్తిపుంసశ్శుతిరిహనపునబుద్ధిమాత్రస్యపుంస్త్యం
ప్రత్యక్షాదైవకోపాదనుగతకథనెజ్ఞానమథప్రకాశః।
స్వప్రైవాత్మాతుసిద్ధిమతిరనుభవతిస్వాస్యయోసిద్ధిభావం
జ్ఞాతుజ్ఞాన్యప్రసక్త్యుదసనవిషయాజ్ఞానమాత్రోక్తయోపి॥

౫

(జ్ఞానమాత్రతోక్తినిర్వాహః)

తస్యకింతదాశ్రయభూతేననిత్యాత్మనేతిచోద్యమనూద్యప్రత్యాహ ధీరితి. ధీతః
స్తాతావత్పుధగ్నృష్టౌ తత్ర “నవిజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపోవిద్యతే” “తథాఽ
యగుణధ్వంసాత్” ఇత్యాదిభిద్వయోరపినిత్యత్వంయస్యసిద్ధంతస్యకల్పన
శారవరూపోభారోనాస్తీత్యధః॥ ౪॥

నను, “ద్రష్టాశ్రోతా” ఇత్యారభ్య “విజ్ఞానాత్మాపురుషః” ఇత్యాదిముజీవన
జ్ఞానస్వరూపత్వంశ్రూయతే, అతస్తస్యజ్ఞానాదతిరెకోదుస్సాధ్యత్యత్రాః
జ్ఞానత్వమితి. నహ్యత్రస్వధర్మతాదాత్మ్యంవిధీయతే అశక్యత్వాత్, కింతుధర్మ
ధర్మిణోపివిజ్ఞానాత్మత్వంనామధర్మాన్తరముపదిశ్యతే. జ్ఞానానువాదేనాత్మత్వం
విధిఃస్వాదిత్యత్రాహ నపునరితి. అన్యథాబాధకమాహ ప్రత్యక్షాదేరితి. ఆదిశబ్దే
నుమానశాస్త్రీయోస్సక్తిహః. జ్ఞానత్వవిధానేపితద్విరోధస్వాదిత్యత్రాహఅ
గతేతి. కస్యచిదర్థస్యప్రకాశశూపత్వముభయత్రానువృత్తంజ్ఞానశబ్దనిమిత్తంతః
ధానవిరోధ్యత్యర్థః. అర్థప్రకాశఇత్యుక్తంవిషయతోవిభజతేస్వస్యేతి. స్వాసా
రణేనకేనచిత్స్వభావేనశిష్టఇహస్వశబ్దార్థః. ధర్మభూతజ్ఞానేతుతావదతిరి
గ్రాహిత్వంవిశేషమాహ మతిరితి. విజ్ఞానఘనపవేత్యాదిభిజ్ఞానమాత్రతోక్తే
జ్ఞాతృత్వనిషేధాశ్చ ధముభయత్రానువృత్తధర్మకృష్టిరిత్యత్రాహ జ్ఞాతురితి.

త్రావధారణమన్యయోగవ్యవచ్ఛేదార్థంకిన్తు విజ్ఞానఘనఇత్యాదిపూర్వవా
పరామశాదంతోపి జ్ఞానత్వాయోగవ్యవచ్ఛేదపరమితిభావః॥ ౫॥

సిద్ధ్యతుజేహాదిభ్యోఽన్యత్రాసకథమన్యసాధనః, స్వానుభవబలాది
న్న, ధర్మతోఽపితదుపపత్తేః, ఆత్మత్వాదిత్యనుమానాదితిచేన్నయస్తాభిః కేవల

శ్లో॥ ఆత్మస్వనైవసిద్ధ్యత్యహమితినిగమైయత్స్వయంజ్యోతిరుక్తః
 స్వాపేష్యస్వస్వసిద్ధావశయిషినుఖమిత్యక్షతావ్రత్యభిజ్ఞాః।
 చెతశ్చన్యానపేక్షంమతిషునహిభవెతిజ్ఞువేదాస్తదృష్ట్యా
 జ్ఞానత్వాదేషధీవత్స్వవిషయధిషణానివ్యపేక్షస్వసిద్ధిః॥ ౬॥
 (ఆత్మనఃస్వయంప్రకాశత్వం)

తిరేక్యనభ్యుపగమాత్, జ్ఞానస్యచసపక్షస్యాభ్యుపగమాత్, స్వయంజ్యోతిష్త్వ
 శ్రుతేరితిచేన్నజ్యోతిశ్శబ్దస్యాత్రభాక్తత్వాత్, చతుస్సహకారిణితేజోవిశేషే
 హితన్ముఖ్యతా, “స్వనయాపేణాభినిష్పద్యతే” ఇతిత్వోపాధికరూపనివృత్తిపరం,
 ఇష్టజ్ఞుభవతామపిస్వధర్మేణాత్మనోభానం, తావతైవాన్యత్రాదృష్టేన స్వ
 యంప్రకాశత్వవాదోఽస్తితి. ఏతత్ప్రత్యాహ ఆత్మేతి. ఏవకారోఽత్రపరప్రకాశ్య
 త్వనియమనివృత్తిపరః. యద్యహంతాదిరహితఃస్వయంప్రకాశతే తదాపరమతం
 స్యాదిత్యత్రాహ అహమితి. అహమర్థఆత్మేతి సేత్స్యతి, అతస్తత్ప్రకాశేకథంపరేష్టా
 వకాశఃకథిభావః. ప్రతిజ్ఞాతేమానమాహ నిగమైరితి. బహువచనేనజ్ఞానత్వవాది
 నోఽపినిగమాస్తత్ప్రకాశివ్యజ్యతై. యద్యపిహృద్యంతజ్యోతిఃపురుషఇత్య
 త్రాపిజ్యోతిశ్శబ్దోభాక్తః, తథాపిస్వప్రకాశేప్రదీపాదివల్లోకదృష్ట్యాన్యనిరపే
 క్షత్వం స్వరసావగతంనబాధ్యం, స్వధర్మేణాన్యప్రకాశకత్వముపచారనిమిత్తం
 స్యాదితిచేన్న, బాహ్యజ్యోతిషిస్వధర్మనిరపేక్షప్రకాశస్యాపిస్వతఃప్రతీతేః, స్వధ
 ర్మేణభానమానత్వమేవజ్యోతిశ్శబ్దోపచారనిమిత్తమితిచేన్న, బాహ్యతదభావా
 త్, స్వధర్మతఃప్రకాశకత్వంచ “యోయంవిజ్ఞానమయః ప్రాణేషు” ఇతిపదాంతర
 సిద్ధతయాపునరుక్తంస్యాత్, ఉపచారనిమిత్తవ్యజ్ఞనమాత్రంపదాంతరకృత్యమితితు
 మన్దం. స్వయంప్రకాశత్వే సుషుప్త్యాదావపిప్రకాశేతేత్యత్రాహ స్వాపేఽపీతి.
 అయంభావఃప్రత్యభిజ్ఞాబలాత్సుషుప్తావప్యహమర్థోస్థితిసిద్ధం, శ్రుతిస్వారస్యాచ్చ
 ప్రకాశమానత్వమపిగ్రాహ్యం, తథాచసుఖమహమస్వాప్సమితిప్రబుద్ధపరామ
 శఃస్వారస్యంచనబాధ్యమితి. ననుయదిసుషుప్తావాత్ప్రకాశతేతన్ననైవాస్తు
 కృతంస్వప్రకాశత్వేనేత్యత్రాహ చేతఇతి. అయంభావః బాహ్యవిషయేషుతావ
 చ్చతురాదీన్యనుమానాగమసంస్తారాన్వాసక్లృహ్యప్రవర్తతే, ఆత్మనిచత్తదమ
 పహితంజనితంవాకిజ్ఞిదుపధాయైవ, స్వాపేతుదృష్టవిరుద్ధమనోవృత్తికల్పనా
 ద్వరంశ్రుతిస్వారస్యానురోధఇతి. అనుమానరుచీనాంతదవ్యస్తీత్యాహ కించేతి.
 వేదాస్తదృష్టేతిజ్ఞానత్వహతోరసిద్ధిపరిహారః. జ్ఞానస్వస్వప్రకాశత్వంసాధయి

శ్లో॥ ప్రత్యక్షంపుంసికెచిత్ స్వవిషయధిషణాధారతామాత్రమాహుః
స్వప్తే స్వవైవభానంతదితీసముచితంతత్వప్రసిద్ధిసిద్ధేః।

ప్రత్యక్ష స్వాపేక్షయా సౌత్వమయమితిమితః స్వతరైః స్వస్వబుధ్యా
భాతం నిత్యం పరస్మై జడమజడమపి స్యాత్పరాగథః పవ॥

౭॥

(ప్రత్యక్షాదిప్రకారః)

శ్లో॥ బౌద్ధాకర్తాచభోక్తాదృఢమవగమితః ప్రత్యగః ప్రమాణైః
కర్తృత్వాభావవాదే స్వయమిహ భగవాన్ స్య పర్యంత్య గాయత్ ।

వ్యతతితద్వస్తాన్తః ॥ ౬॥

“కశ్చిద్ధీరః ప్రత్యగాత్మానమైక్షత్” ఇత్యాదావాత్మనః ప్రత్యక్షం, వ్యతే, తత్త్విమితివిమర్శే ప్రత్యేక్షః ప్రత్యేతవ్యాదవ్యతిరేకఇతికైశ్చిదుక్తంతావదాహ ప్రత్యక్షమితి. స్వప్రకాశపక్షేతుప్రత్యక్షద్వైవిధ్యమాహ స్వప్రాగ్భి. యదిప్రత్యక్షమాత్మనః స్వభావః తదాపరేణాపిగృహ్యమాణోఽహమితిగృహ్యేతేత్యత్రాహ ప్రత్యక్షితి. స్వతరబుధ్యాగృహ్యమాణత్వంనస్వప్తేభాసమానత్వం, అతస్తద్బుధ్యాగృహ్యమాణాభిముఖ్యత్వమితి అన్యదాఽయమితిచగృహ్యేత, స్వాపేక్షయాతుస్వబుధ్యాస్వరూపేణవాభాసమానతయాప్రత్యక్షిత్వవ్యతే, తేనరూపేణాహమథః ఇతిదృశౌ అహస్త్యంచసర్వాత్మానువృత్తం, త్వంభావాదినాతునతస్యభాధః. తహితప్రపరాకృబ్ధోఽపికింనప్రవతత ఇత్యత్రాహ భాతమితి. జడమజడం వాయన్నిత్యం పరస్మై భాసతేతత్పరాగథః పవ, నతస్యస్వప్తేభాసమానత్వప్రసక్తః, వ్యపదేశనియమశ్చ తపవేతి॥ ౭॥

అత్రకేచిదాహుః జ్ఞాతృత్వాదికమన్తఃకరణవైవ, ఆత్మనస్తుసాక్షితామాత్రం, యద్వాప్రకృతేఃకర్తృత్వం ఆత్మనోభోక్తృత్వమాత్రం, గీతఞ్చ తత్ “కార్యకారణ” ఇత్యాదినేతి, తాప్రత్యాహ బోధేతి. త్రిభిరపిప్రమాణైర్జ్ఞాతృత్వాదిప్రకారత్రయవానాత్మానిస్సంశయంబోధితః, అతోనతత్రైకమపినిహ్నాతుంశక్యం, కింపునస్త్రితయం, కుతక్షేస్తుకిన్నామదురపలపమితిభావః. శాస్త్రైరాత్మనఃకర్తృత్వనిషేధకాగతిరిత్యత్రాహ కర్తృత్వేతి. స్వయమితి కర్తృత్వనిషేధకపవస్సవాకృతాత్పర్యమాహేతిభావః. భగవాన్ త్యాప్తతమత్వవ్యజ్ఞానం. అగాయత్ “పశ్చాత్తాని” ఇత్యారభ్య “నసపశ్యతిదుర్మతిః” ఇత్యన్తేనేతిశేషః. శారీరకేచకర్తృత్వంప్రసాధ్యతస్యపరాధీనతామాత్రంస్థాపితమిత్యాహ కర్తేతి.

కర్తాశాస్త్రాన్త్యవత్సత్కృతిమచసపరాధీనఆభాషిసూత్రై
శ్చిత్రైఃకర్తృప్రవాహైర్యతనవిషమతాసర్వతన్త్రావిగీతా॥

౮॥

(ఆత్మనఃకర్తృత్వాది)

శ్లో॥ యద్భవ్యంతన్నసాధ్యదభవితృనతద్యత్కోట్యాపిసిద్ధ్యే
ద్వైధాపివ్యర్థయత్నానరత్నతియదినస్వోక్తియత్నాదిబాధాత్ ।
యద్యత్తేనైవభవ్యఃభవతియతనతస్తత్స్వహేతుపసీతా
దుస్సాధాయత్నలభ్యేప్రతియదియతతేతత్రనైష్ఫల్యమిష్టం॥

౯॥

(యత్నసాఫల్యం)

శ్లో॥ భిన్నాజీవాఃస్వతఃస్వఃప్రతినియతతయాభీష్టృతీచ్ఛానుభాదః

యదికర్తృత్వమాత్మధర్మః సచేత్పరాధీనః తస్యతవ్యోత్తత్వవదేకరూపః కిన్న
సాధ్యదిత్యత్రాహ చిత్రైరితి, నాత్రకేనాపిచోదనీయమితిభావః॥ ౮॥

అథ “యదభావినతద్భావి యద్భావినతదన్యథా” ఇతిమన్యమానైరుక్తం
యత్ననైష్ఫల్యం, తదిదమనూద్యపరిహరతియద్భవ్యమితి. నరత్నతిబహువచనం.
హేతుమాహ స్వోక్తి. సర్వయత్ననైష్ఫల్యంవదః కిమితిసాఫల్యవాదినంక్షేప్తు
మిహతే, నైష్ఫల్యవాక్యంచకిమర్థంప్రయుక్తే, కిమర్థంచస్వయంభీతోబుభు
క్షుర్వాధావతి, అతోఽన్వయవ్యతిరేకాద్యవసితంయత్నఫలమప్రణోద్యం. ఆది
శబ్దేనప్రమాణత్రయసంక్లిహః. బాధంసిద్ధసాధ్యతాంచవక్తుంసఫలః స్ఫలయత్నో
విభజతే యద్యత్తేనేతి. యతనమయత్నతస్సిద్ధమితిశబ్దాంపరిహతుంస్వహే
తుపసీతాదిత్యుక్తం. ప్రాచీనయత్నజనితాదృష్టతోహితస్సిద్ధిరితిభావః. దుస్సాధే
త్యాదినాదుష్కర్తృమూలనిష్ఫలయత్నానువాదః. తత్రనైష్ఫల్యమిష్టం తస్మిన్నం
శేనైష్ఫల్యం త్వయానసాధ్యం, సాధ్యమపి తద్విషయమితిభావః॥ ౯॥

జీవః పరస్యబ్రహ్మణ బోపాధికాంశః ఘటాకాశమహాకాశవత్తయోధ్యే
దః, జీవానాంమిథోభేదస్తుఘటకరకాద్యాకాశవదితివక్షంమాషయతి భిన్నా
ఇతి. స్వతః నతూపాధితః. హేతుమాహ ప్రతినియతతయేతి. ననుకోయంప్రతిని
యమః, నతావద్బుద్ధ్యాదీనాంస్వరూపభేదః ఏకస్మిన్నప్యాత్మనితదుపగమాత్,
నాపిభిన్నాధారత్వం తస్యైవసాధ్యత్వాత్, అతఏవనాసాధారణ్యం తత్థల్వా
శ్రయభేదసాపేక్షం, నాపిపరస్పరప్రతిసంధానాభావః పరస్పరభావస్యైవాసిద్ధే
రితి. అత్రబ్రూమః యథైకశరీరావచ్ఛిన్నబుద్ధ్యాదీనామేకాశ్రయతయైవప్రతిస
ంధానం, నతథాశరీరాంతరజానాం, అన్యథాగురుశిష్యభావాదయోఽపినన్యః,

చేతోభేదాద్వ్యవస్థానతుభవతియథాదెహబాహ్యక్షభేదాత్ ।
నిత్యాభిన్నాశ్చజీవాకథయతినిగమస్తద్ధిసోపాధితఃస్యా
దాత్వాద్వైతశ్రుతీనామితరహృదయతాతతత్త్వేవసిద్ధా ॥

౧౦॥

(ఔపధికభేదవాదభక్తిః)

శ్లో॥ జీవాఃపుధ్వాదిభూతేష్వణవత్సమిధోభేదవస్తఃస్వతోఽమీ
సప్తాత్రబ్రహ్మభాగాస్తదిహనియతయస్సస్థితాశ్చత్యయోక్తం ।
వికృత్యావ్యక్తతత్త్వాదనవధిచసతిబ్రహ్మణీస్యాదవద్యం
సత్యంతచ్చైత్యభిక్షైర్భూరగణిమృషావాదతోఽప్యేషపక్షః ॥

౧౧॥

(బ్రహ్మస్వరూపస్వాభావికాంశజీవభేదభక్తిః)

తదేవంగమ్యతే, మైత్రతాత్తా మైత్రతాదాత్మ్యరహితః తదనుభవజన్మస్మత్త్వనా
ధారత్వాత్ కదాచిదపితగతసమఖాదిప్రతిసన్ధానరహితత్వాదిత్యాది. అత్రపరో
క్తామన్యధాసిద్ధింపరిహరతి చేతోభేదాదితి. తురవధారణే. అస్తిహికల్పభేదేనచె
తోభేదః, సన్నిచకల్పదౌజాతిస్థరాః, “స్వయమాగతవిజ్ఞానాః” ఇత్యాదేః,
తత్రప్రతిబద్ధ్యభిప్రాయేనాహ యథేతి. నహిదేహభేదేప్రతిసన్ధానాభావః పూ
ర్వజన్మాభ్యస్తప్రతిసన్ధానదృష్టేః, నచబాహ్యేన్ద్రియభేదే సర్వధీవిరోధాత్,
తద్వచ్చేతోభేదోఽపినవ్యవస్థాహేతురితి. ఈశ్వరాత్ మిథశ్చజీవానాంనిరుపా
ధికభేదః “పుథగాత్మానంప్రేరితారంచమత్వా” “జుష్టంయదాపశ్యత్యన్యమీ
శం” “నిత్యోనిత్యానాం” ఇత్యాదిశ్రుతిస్వారస్యసిద్ధి ఇత్యాహ నిత్యానితి. ము
క్తావపిభేదశ్రుతిమభిప్రేత్యాహ తద్ధితి. నను “అయమాత్మాబ్రహ్మ” “తత్త్వమసి”
ఇత్యాదిభిజీవబ్రహ్మతాదాత్మ్యేసిద్ధిభేదస్యాపాధికత్వం గ్రాహ్యమిత్యత్రాహ
ఆత్మాద్వైతేతి. అయంభావః శరీరశరీరిభావేన సామానాధికరణ్యం స్థాపయిష్య
తే అస్తామేతత్, యథాయూపాదిత్యసామానాధికరణ్యం ప్రత్యక్షవిరోధాదన్య
పరం, తథేహాపిస్వరూపైక్యవిధానంతావదశక్యమితి. తత్రతత్రేతివీప్సాయాః
క్వచిద్విశేష్టవృత్తిః క్వచిదుపచార ఇత్యాదితాత్పర్యభేదసూచ్యతే ॥ ౧౦॥

అథస్వాభావికజీవాంశభేదాభేదందూషయతి జీవా ఇతి. ఉక్తం విరోధ
మేవబాధహేతుమాహ వికృత్యావ్యక్తీతి. పక్షద్వయసాధారణందూషణాన్తరమా
హ అనవధీతి. సతిబ్రహ్మణి సర్వాత్మకసద్రూపేబ్రహ్మణీత్యర్థః. అస్మిన్ పక్షే
నిరవద్యత్వాదిశ్రుతినిర్విషయాస్యాత్, ఈశ్వరస్యాపి సర్వతాదాత్మ్యప్రతి
సన్ధాయినః క్లేశాదినిషేధాయోగాదితిభావః. ఏతత్ప్రక్షద్వయాదవిద్యాకృతదుః

శ్లో॥ దేహత్వాదైవిగీతం నిఖిలమపి మయా హ్యత్సవతిః శ్చ పుంస్తస్య
త్సర్వే జీవా అహంస్యనయదిభవతి తేకారవాదీత్యసారం।
శ్రుత్యధ్యత్వాదిబాధాప్ససజతిచతదాత త్తదైక్యంఘటాదః
పత్యాదేర్వాది నో శ్చైత్యలమిహ కలహైస్తజ్జగీమాదిమూలైః॥ ౧౨॥
(సర్వశరీరైకజీవవాదభక్తిః)

ఖాదిభేదవాదోవర మిత్యభిప్రాయేణ సత్యంతచ్ఛేత్యాద్యుక్తం॥ ౧౧॥

అన్యేత్వాహుః అవిద్యాశబ్దంబ్రహ్మైవ జీవః, సచ సర్వశరీరేష్వీకః, అ
ప్రతిసన్ధానం అవిద్యావైచిత్ర్యాత్, ప్రతిమధ్ధాస్తుసోహంసచత్వమితి ప్రతిసన్ద
తే, ప్రమాణంచాత్రశ్రుతిస్మృతయితి. ఏతదపి పూర్వోక్తసీత్యాదంతో త్తరం. అవి
ద్యాస్వరూపాదికం మాషయిష్యతే. అత్రచైకోప్రీహిరిత్యాదివజ్జీవైక్యవాదాసా
జాత్యాత్మ్యః, “వణ్ణితాస్సమదశిః” ఇత్యాదిభిస్తథాత్వావగమాత్. “మి
త్రామిత్రకథామతః” ఇత్యాదికం రాగాదిపరిహారపరం. “యద్యన్యోస్తి” ఇత్యా
దికం స్వరూపేన న్యాద్యుక్త్వనిషేధాథం. “ఏకోదేవస్సర్వభూతేషు గూఢః” ఇ
తీర్ష్యరవిషయం. “ఆకాశమేకం హియథా” “ఏక ఏవ హి భూతాత్మా” ఇత్యాది
నిదేశనమపి తత్తత్సంసగేశజ్జీవతవృద్ధిప్రసాదినీషేధాథం. “ఘటద్వంసే
ఘటాకాశోనభిన్నోనభసాయథా” ఇత్యాదికమాపాధికవైషమ్యసివృత్తావత్య
స్తసామ్యంవ్యనక్తి. నహి ఘటద్వంసేఘటావచ్ఛిన్న ఆకాశాంశోఽంశాస్తరేణైకీ
భవతి, ఆకాశతామాత్రంతు ఘటస్థితావపిసిద్ధమిత్యేషాదిక్. తదిహప్రతిసన్ధానా
దిప్రసక్లేశాశ్రుతాత్సర్వేచవక్తవ్యశేషాభావాత్తదుక్తమనుమానాదికమనూ
ద్యదూషయతి దేహత్వాదైవిగీతం నిఖిలం సర్వజ్ఞదేహప్రభృతివిపీలికాదిదేహప
ర్యంతం. సర్వేజీవాః బ్రహ్మాదిస్థావరాంతాః. నయదీత్యాదినావిపక్షే బాధకోక్తిః. అ
సారత్వేహితుమాహ శ్రుతితి. సర్వైహిప్రమాణైజీవానామ్నిధస్తాదాత్మ్యప్ర
సక్తిప్రతిక్షిప్తః. ఉక్తానుమానవర్గస్యాభాససమానత్వమాహ ప్రసజతీతి. దేశాన్త
రాణి ఏతద్ధుతేనఘటవన్తి దేశత్వాత్ ఏతద్దేశవత్, అన్యేపిఘటా ఏతద్ధుటా
త్మానః ఘటత్వాత్ ఏతద్ధుటవత్, ఇత్యాదౌకింవాచ్యం, అధ్యత్వాదివిరోధఇతి
చేత్ సమం, అవిద్యయా ఆత్మనిభేదభీః విక్యంతుస్వభావః స్యాదితిచేత్ ఘటాదా
వపితథాస్తు, సచాయమిష్టప్రసక్తిః వివర్తద్వయస్యతాదాత్మ్యానభ్యుపగమాత్,
అన్యథావ్యావహారికవ్యవస్థావిలోపాత్, ప్రయుక్తానుమానావయవేష్యపివాక్య
త్వాదినాతాదాత్మ్యసమ్భవేన స్యతమపరిశేషః స్యాదిత్యభిప్రాయేణ పత్యాదేరి

శ్లో॥ సావిద్యంబ్రహ్మజీవస్సచనబహుతను నైత రైసన్తిజీవాః
స్వప్నాదేకస్యలోకే బహువిధపురుషాధ్యాసవద్విశ్వకృష్టిః।

నేతఃప్రాకైకపిముక్తానపరమపి సతుప్రాప్యతిశ్రేయపకో
మాయోక్తౌబద్ధమోక్షావితిచమతమసత్సర్వమానోపరోధాత్ ॥ ౧౩

శ్లో॥ స్వస్యస్వమోపదేశోనభవతినపరబ్రహ్మణానిమగ్నత్యా
నావిద్యాచేతయిత్రీస్వతనుసమధికంవత్సనిజీవమాథ।
కశ్చిత్తత్త్వంబ్రవీలీత్యయముపనివతద్భ్రాన్తిరున్మచ్చతేచే

త్యుక్తం. వాది సూరితి అత్రేష్టప్రసక్తత్వసమ్భవే. పివివాదోచ్ఛేదాదాతాత్పర
న్నవైయథ్యం. తద్వివృణోతి ఇత్యలమితి॥ ౧౨॥

అతైకశరీరైకజీవవాదమనుభావతే సావిద్యమితి. సావిద్యంబ్రహ్మజీ
ఇతిపూర్వస్యాస్యచసాధారణం. సచేత్యాది విశేషోక్తిః. వత్సమాణపక్షాదై
షమ్యంవ్యనక్తి నేతరఇతి. విచిత్రజీవోపలమ్భం నిర్వహతి స్వప్నాదితి. ఏకమే
రీరంజీవవత్ స్వప్నదృష్టశరీరన్యాయాదన్యానినిజీవానీత్యథాః. శుకోము
ఇత్యాదివైఖుట్యంపరిహరతి నేతఃప్రాగితి. పూర్వంముక్తానసన్తిచేత్పశ్చాద
ద్వైతవిదోనముచ్యేరన్నిత్యత్రేష్టప్రసక్తతామాహ నపరమపీతి. తన్ని మోక్ష
స్త్రింవ్యథంస్యాదిత్యత్రాహ సఇతి. నిత్యముక్తనైకశరీరేబద్ధమోక్షభ్రం
సాధయతి మాయోక్తౌవితి. ఉక్తంప్రాగుక్తహేతునాదూషయతి ఇతిచేతి. ఆ
భేదోహి సర్వప్రమాణైస్సిద్ధః, తత్రయదిదేహోన్తరంనిజీవం, ఏకమపితదైవభా
సిద్ధజీవత్వస్యావిశేషాత్, ఏకత్రాత్మాస్తిజీవత్వంతునాస్తి, అత్రతూభయం
చేన్న, తేష్వప్యథ్యాసాధిష్ఠానతయా ఆత్మసత్త్వస్యత్వయాదుస్యజత్వా
అన్యథానిగధిష్ఠానభ్రమప్రసంగాత్, స్వప్ననీత్యాలాఘవమిచ్ఛతస్తదేవలభ్య
స్వప్నస్యతద్ద్రష్టుశ్చసత్యత్వాత్, ఇహతుతన్నిథ్యాత్వస్యత్వయైవోక్తేరితి॥ ౧౩

ఏకస్యజీవస్యోపదేష్టత్వాసమ్భవాదనిర్దోక్షప్రసక్తమాహ స్వస్యతి
త్రస్వాత్మైవవాస్వస్యోపదేష్టా, అశరీరంవాపరంబ్రహ్మ, విశ్వాధ్యాసహేతు
ద్వైవవా, దేహోన్తరప్రతీతోజీవోవా, ఇతివికల్పమనుష్ఠిత్య పూర్వాధే
మాద్దూషణం. నను “అనాదిమాయయానుష్ఠీయదాజీవఃప్రబుధ్యతే” ఇతివచ
దుపదేశనిరపేక్షఎవకదాచిద్బోధోస్తు, మైవం, వైరపేక్ష్యానుక్తేః, జీవఇతే
త్వోక్త్యా జీవాన్తరాసమ్భవాన్వైరపేక్ష్యంసిద్ధమితిచేన్న, ఏకవచనస్యజా
క్యపరత్వాత్. వైరపేక్ష్యాపినిస్తారంశజులేకశ్చిదితి. శుకాదిషుముక్తిహే

తాదృగ్భృన్విఃపురాపిహ్యభవదితినతేకిన్తదైవైషముక్తః॥ ౧౪॥
(ఏకశరీరైకిజీవవాదభక్తః)

స్తో॥ తోయాధారేషుదోషాకరభవబహుధోపాధిషుబ్రహ్మశుద్ధం
ఛాయాపన్నంవిశేషాభజతితనుభృతస్తత్ప్రతిచ్ఛన్తభూతాః।
ఇత్యవ్యత్యన్తదుఃస్థంప్రసజతిచతదాజీవనాశోపవగః
శ్చాయాచ్ఛాయావదైక్యంనభజతిచతద్దశఃసంబ్రహ్మణస్తే॥ ౧౫॥
(బ్రహ్మప్రతిచ్ఛన్తజీవవాదభక్తః)

యాపూర్వమపి తాదృశభ్రమజననాత్తదానీమేవాస్యమోక్షః స్యాదిత్యాహతా
దృగితి.వర్షైబ్రవీతీతితదాభ్రాన్తిరితి చేత్ తథాప్యదైవతంబ్రవీతీత్యవగతేరథః
తఃస్వాధోఽపదేశభ్రమఫలసిద్ధేః. తదేవం హేత్వనుపపత్త్యానిత్యమనిర్దోక్షః, అ
హేతుకమోక్షేనిత్యముక్తాచశాస్త్రవైష్ణుల్యమితదభ్యుపగమేసిద్ధాన్తత్యాగా
త్కృతంవాదేనేతి॥ ౧౪॥

అథబహుజీవకృప్తివక్షంశజగత్తేతోయేతి.నిత్యశుద్ధస్యబ్రహ్మణోనభ్రాం

తిః, యథానిత్యశుద్ధేపిచన్ద్రమసితత్ప్రతిబిమ్బేష్వాధారభేదానుగుణావిశేషాః
కాల్పనికాః, ఏవమవిద్యావివేకేషుపుకగభివ్యక్తంబ్రహ్మతత్త్వదనుగుణవిచిత్రవిశే
షవదివభాతి, తాదృశభేదకృప్త్యాముక్తాదిసమస్తవ్యవస్థోపపత్తిః. ఇమంపక్షందూ

షయతి ఇత్యపీతి.అయంభావః యది తేబద్ధముక్తబద్ధమోచకాదివ్యవస్థాభ్రాన్తిసి
ద్ధా, సాతప్యోకజీవవాదేష్యవిశిష్టేతికింబహుజీవబహ్వవిద్యాకల్పనేన, బ్రహ్మ
ణోజీవభావానుపపత్త్యాపుకగ్గీవాఃకల్ప్యాఇతి చేన్న, మిథ్యాభూతజీవత్వస్యవి
రోధాభావాత్, అన్యథాఽధ్యాసాధిష్ఠానత్వస్యవిరోధప్రసక్తాత్, నచనిరధిష్ఠా
నంభ్రమమిచ్ఛసి, “దుఃఖుటత్వమవిద్యాయాభూషణం” ఇతిచపశ్యేత్బ్రహ్మజ్ఞా
నంకింనానుమన్యసఇతి. అప్క్షిపత్నేదూషణాన్తరమాహ ప్రసజతీతి యథాప్రతి
బిమ్బాధారనివృత్తాతత్రోత్పన్నస్యానిర్వచనీయస్యప్రతిబిమ్బస్యనాశః, తథాతత్త్వ
దవిద్యానివృత్తాతేతేజీవానశ్యేయః.ముక్తాజీవానాంబ్రహ్మణైకిభావమాత్రంనతు
నాశఇత్యత్రాహ ఛాయేతి “ఛాయావతర్భూతాజీవాః” ఇతిమన్యసే,తత్రహి
బాధదశాయామాధారనివృత్తిదశాయాంవాఛాయాయాంఛాయావతాసహై
క్యపత్తిన౯దృశ్యతే తద్వదిహాపి,తైమిరికచన్ద్రభేదన్యాయేనాప్యత్రనభవతి, త
త్రాపిబాధదశాయాం ద్వితీయాదిచన్ద్రాణాంప్రథమచన్ద్రైక్యపత్తేరనభ్యుపగ

శ్లో॥ ఏకంబ్రహ్మైవనిత్యంతదితరదఖిలంతత్రజన్మాదిభాగి

త్యామ్నాతంతేనజీవోవ్యచిదివజనిమానిత్యనధ్యేత్యచోద్యం।

తన్నిత్యత్వంహిసాక్షశ్రుతిశతపతితంసృష్టివాదఃపునఃస్యా

ద్దేహోదిద్వారతోన్యత్యవహితమనసామావిరస్త్యైకరస్యం॥

౧౬॥

(జీవనిత్యత్వం)

శ్లో॥ స్థైర్యఞ్చైవానాభ్యపేతంభవభృతినభవేదైహికార్థప్రవృత్తిః

మాత్. మాషణాన్తరమాహ నచేతి. బిమ్బప్రతిబిమ్బయోర్ద్వితీయాదిచన్ద్రాణాం
చన్ద్రద్రష్టాకశ్చిదన్యసిద్ధః, ఇహతునకశ్చిత్, బ్రహ్మణోదృజ్ఞాత్రయాపత్వాక్షీకారా
త్, అవిద్యాయాస్తుద్రష్టృత్వప్రసంగాభావాత్, ప్రతిబిమ్బస్థానీయానాంజీవా
నాంస్వాధ్యాసహతుత్వాయోగాత్, అనాదిరధ్యాసోహతునిరపేక్ష ఇతిచే
న్న, స్వరూపానాదేరవిద్యయాపినైరపేక్ష్యప్రసంగాత్, ప్రవాహానాదిత్వేజీ
వానాంభక్తురత్వప్రసంగాత్, తథాచదీనస్తతివాదసమత్వం అకృతాభ్యాగమా
దిప్రసక్తః శ్రుత్యాదివిరోధశ్చస్యాత్. ఈదృశభ్రమనిరాసాయసూత్రితంచ, “స్వ
ప్రకృతితంతప్రతిసపవతుకర్తానుష్ఠుతిశబ్దవిధిభ్యః” ఇతి॥ ౧౫॥

బ్రహ్మదత్తాదిభిరుక్తంజీవానాంస్వరూపతస్సృష్టిసంహృతివిషయత్వమ
నూద్యమాషయతి ఏకమితి, జనిమానితిలయోపలక్షణం. అనధ్యేత్యచోద్యం కతిప
యాధ్యేతుస్తాత్పర్యానభిజ్ఞస్యవాచోద్యం. సాక్షశబ్దఃసోపబృంహణపరః. “అజో
నిత్యశ్శాశ్వతోఽయంపురాణః” “ప్రకృతింపురుషంచైవ” ఇత్యాదిశ్రుతిస్త్రుతి
శతమిహభావ్యం. సృష్టివాదః “తోయేనజీవాన్స్వనసజః” ఇత్యాదిః. “పురుష
శ్చాప్యభావేతాలీయతేపరమాత్మని” ఇత్యాదిలయవాదఉపలక్ష్యతే. బ్రాహ్మ
ణోజాయతేక్షత్రియోజాయతే, ఇత్యద్యతనజన్మాదౌదృష్టం, తద్వత్ప్రాకృతిక
వైమిత్తికసృష్ట్యాదావప్యచిదుపప్తమ్భుననిర్వాహాఇహోదితబ్దగ్రాహ్యః. అవహిత
మనసాంశ్రుతితాత్పర్యైకాగ్రమనసామిత్యర్థః॥ ౧౬॥

ఆత్మానిత్యత్వవాదినశ్చతుర్విధాః, తేషుజ్ఞానాత్మవాదినశ్శరీరస్థితావ
ప్యాత్మసోభిదురత్వమాహుః, ప్రాణేంద్రియాత్మవాదినఆత్మానమాశరీరస్థాయి
నం, పారాణికైకదేశినస్తుప్రళయాన్తం, ఔపనిషదాభాసాస్తుమోక్షావధికం, ఏ
తేషుమాషణవగఃకింబిదుద్గ్రహణేనోపలక్ష్యతే స్థైర్యమితి. తత్రస్థైర్యంచ

దేహోన్మత్తైతుధర్మైపధినిరుపధికావిశ్వవృత్తినాన్విధ్యేత్ |

అకల్పస్థాయీపక్షైకృతమఫలతయాముక్తిమాగోపదైశ్చ

రామోక్షస్థాయితాయాంశ్రుతిరసభిముఖీపూరుషార్థైశ్చతుర్థై || ౧౭ ||

(ఆత్మానిత్యత్వాదివాదానామధ్యత్వాదివిరోధః)

స్వాభ్యుపేతమిత్యాశుతరవినాశిత్యానువాదః. బాధకమాహ నభవేదితి. ఆత్మానముత్తరకాలానవస్థాయినంమన్యమామోనకిజ్ఞిదుద్దిశ్యప్రవతేత, తత్ప్రల్వాయత్యాంసుఖందుఃఖనివృత్తింవాభిసంధాయ, తత్కథంఘటేత ఫలకాలేస్వాభావాత్, స్వకాలేఫలాభావాత్, సంతానైక్యాదికుసృతయస్తుప్రాగేవనిరస్తాః. ద్వితీయపక్షేమాషణం దేహోన్మత్తృత్తి. యదిదేహోపధికాత్మా, తదాదేహోత్కవాదఇవప్రేత్వావతోమహాజనస్యధర్మాదనపేతేమాగోపనాదిసార్వత్రికీ దృష్టఫలాద్యపాధిరహితాప్రవృత్తినఘటేత, తదాపయః

“ఏఫలావిశ్వవృత్తిమోనదుఃఖైకఫలాపిచ

దృష్టలాభఫలానాపివిప్రలబ్ధ్యాపి నేదృశః” ఇతి.

తృతీయందూషయతి అకల్పేతి. అయంభావః యదిసర్వదుఃఖనివృత్తియుక్త ఆత్మనాశపవమోక్షః సతహింసకల్పాన్తేస్వయమేవైష్యతి, నచాసౌపూర్వంసాధ్యః, త్వరయామధ్యేస్వనాశాథముపాయగ్రహణిచేన్న, స్వనాశస్యసర్వప్రమాణైరపిపుమథత్వాసిద్ధేః, ఏవంచభాషితం,

“అహమథావి నాశశ్చేత్ప్రక్షయత్యధ్యవస్యతి |

అపసర్వేదసామోక్షకథాప్రస్తావగద్ధతః” ఇతి. చతుర్థే బాధకమాహ ఆమోక్షేతి. అసభిముఖీత్వస్వనాశరూపంచతుర్థపురుషార్థంనవక్తి, స్వేనరూపేణాభినిష్పన్నస్యభోగాదీనప్యాహ. నను “విజ్ఞానఘనపవైతేభ్యోభూతేభ్యస్సముత్థాయతాన్యేవానువినశ్యతి” ఇతిజీవవి నాశః శ్రూయతే, మైవం, లోకధీరూఢానువాదమాత్రత్వాదదగ్ధనమాత్రపరత్వాద్వాప్త్యర్థతేచ “అదర్శనాదిహాయాతఃపునశ్చాదర్శనంగతః” ఇతి, అన్యథాకథం “అవి నాశీవారేయమాత్మానుచ్ఛిత్తిధర్మా” ఇతితన్నిత్యత్వసాధనం. నను “నప్రేత్యసంక్షాన్తి” ఇతి ముక్తస్యనిస్సమోదత్వశ్రుత్యాసాశస్సిధ్యేత్, న, దేహోదిభిరేకీకృత్యబుద్ధేః తన్నిబద్ధనాఖ్యాభేదస్యవానివృత్తౌతాత్పర్యాత్, బ్రహ్మణ్యాత్యన్తికలయఃకథం, అనాత్యన్తికవత్ స్వవిశిష్టే బ్రహ్మణ్యోపాధికరూపేణవిశేషత్యాగేనశ్లేషస్యవివక్షితత్వాత్, అన్యథాముక్తిదశాయాంభేదోక్తిభిర్నిరోధాత్, “యథానద్యస్సన్యస్తమానాస్సముద్రే అస్తంగ

శ్లో॥ వ్యాప్తాస్సర్వత్రజీవాసుఖతదితరయోస్తత్రతత్రోపబంభా
నిర్వ్యాహ్యదేహగత్యాగతిరిహవితధాతద్వతోపీతిచేన్న
వక్త్రీపజ్జాగ్నివిద్యాప్రభృతిమభవి నాంస్వస్వరూపేణసిద్ధం
యాతాయాతప్రకారంశ్రుతిరగతిరిమాంలాఘవోక్తింశృణోతు॥ ౧౮

శ్లో॥ అవ్యాపి త్వేపిపుంసోభిమతబహువపుఃప్రేరణయాగవద్యం

చ్చన్తి నామరూపేవిహాయ” ఇతినిదశః నాన్ముక్తోఽప్యస్త మెష్యతీతిచేన్న, ప్ర
ప్రజలస్వస్వరూప నాశాభావాత్, అన్యధాపయఃప్రథద్వయసమ్మేదేప్రథ శేషత
ప్రసక్తాత్ “యధోదకం” ఇత్యారభ్య “తాదృగేవభవతి” ఇతిశ్రుత్యన్తరవిరోధ
చ్చ.ఘటద్వం సేఘటా కాశోపీనశ్యత్యేవ, ఘటసంయోగ నాశాత్ నశ్యతీత్యు
చరన్తి. ముక్తిదశాయాం భేదనివృత్తివాదాశ్చ కర్తృకృతవైషమ్యనివృత్తిపరాః, న
ధర్మవాదిభిరప్యేతదేవవ్యవస్థాప్యతే, “బ్రహ్మైవభవతి” ఇత్యవధారణాజ్ఞేవనిః
త్తిర్గమ్యతఇతిచేన్న, అత్యన్తసామ్యతాత్పర్యాత్, యథా “వైష్ణవంవామనమ
లభేతస్పదః మానో విష్ణురేవభూత్వేమాకలోకానభిజయతి” ఇతి, తదేత
“నాత్మాశ్రుతేనిత్యత్వాచ్చతాభ్యః” ఇతిసూత్రాభిప్రేతమితి॥ ౧౭॥

“నిత్యస్సర్వగతః” ఇతిశ్రుత్యాఆత్మనాంనిత్యత్వేతత్సహచరితంసర్వగ
త్వమపిస్యాదితిశబ్దా తేవ్యాప్తాఇతి. ఆగమస్యానుగ్రహాకమాహ సుఖేతి. తదిత
శబ్దోఽత్రదుఃఖవత్ ధీచ్ఛాదీనామపిసంగ్రహాకః. అవిభుత్వేస్సర్వత్రదుఃఖాద్యు
లమ్భానస్యాదిత్యర్థః. ఆత్మగత్యాసర్వత్రసుఖాదితిశబ్దాం గౌరవప్రసక్త్యా
రయతి నిర్వాహ్యఇతి. అత్రశ్రుతేరన్యపరత్వాభిప్రాయేణప్రతివక్తి నేతి. సర్వగ
త్వోక్తిస్తావత్ “అగ్నిర్యథైకోభవనంప్రవిప్లవః” “వాయుస్సర్వగతోమహా
ఇత్యాదివదేకజాతీయానాంసర్వత్రానుప్రవేశాన్నేతుంశక్త్యా. గతేశ్చశ్రుతతా
న్నకల్పనాగౌరవమిత్యాహ వక్త్రీతి. ప్రభృతిశబ్దేన “తేనప్రద్యోతేనైషఆత్మా
ప్లామ్రుతి తముత్త్రామస్తంప్రాణోనూత్త్రామతి ప్రాణమనూత్కామస్తం
ర్వేప్రాణాలనూత్త్రామన్తి” ఇత్యాదయస్సక్యహ్యస్తే. నచతాసాం శ్రుతీనా
ప్రాణానూత్కామనూతిభిరన్యధాసిద్ధిరాస్థేయాఇత్యగతిశబ్దాభిప్రాయః॥ ౧౮

అవిభుత్వేసిద్ధైశ్చర్యాణాం యుగపదనేకశరీరాధిష్ఠాత్వత్వంనస్యాదిత

త్రాహ అవ్యాపిత్వేపీతి. బహువపుఃప్రేరణంకింద్రవ్యాన్తరద్వారకంఉ తకర్మ
మిత్తం, ఆద్యేయధాపాణిపాదాదిద్వారనియతంయుగపక్ష్యపాదుకాద్యధిష్ఠాన
నతధాఽతేతిభావః. ద్వితీయేస్వకర్మనియతమనేకశరీరాధిష్ఠానంకర్మిణఃస్వ

జ్ఞానవ్యాప్త్యోపపన్నంబహుషుచవపుషోఽశేషునిర్వాహపషః।
యచ్చాదృష్టంక్రియాంస్వాశ్రయయుజితనుతేనృతతత్కృద్గుణత్వా
దిత్యేతత్సిద్ధసాధ్యంవిభునఇహాహితద్భ్రష్టాణఃప్రీతికోపా॥ ౧౯॥

శ్లో॥ ఇష్టంప్రాదేశికత్వంవిభుషుజనిమతాంబుద్ధిశబ్దాదికానాం
తేనాదృష్టాచ్చతాదృజ్జయదితవసుభాద్యాశ్రయవ్యాపకంస్యాత్ ।
తస్మాత్తత్స్వప్రదేశాన్వయవతిజనయేత్ స్వంఫలంయత్సనీత్యా
భ్రాతృవ్యాదౌచపీడాంనఘటయితుమలంకింవిభుత్యేనభోక్తుః॥ ౨౦॥
(జీవవిభుత్వభజః)

న్నిధివిరహాకథంస్యాదితి.జ్ఞానవ్యాప్త్యా స్వరూపసన్నిధానాభావేపిజ్ఞానస్వ
యుగపదనేకదేహాధిష్ఠానానుగుణవృత్త్యేతిభావః.స్వరూపవ్యాప్తిజ్ఞానతోఽధి
ష్ఠానాభావేననిర్వాకా,తహిత్తతపవకుడాదీనామప్యధిష్ఠానంస్యాత్,నస్యాత్
తదధిష్ఠానానుగుణకర్తృతశయవిశేషాభావాత్,యేతుతాదృశాతిశయవస్తవతేకు
డాదీన్యప్యధితిప్రేయఃయథాపరకాయాదీ. దేహైకదేశవర్తినతత్త్వమాయు
గపదనేకావయవాధిష్ఠానంకథమిత్యత్రాపిప్రత్యేతవ్యమేతదేవేత్యాహబహుషి
తి.ధర్మాధర్మోస్వాశ్రయసంయుక్తపవాశ్రయాంతరేక్రియాంజనయతఃక్రియాహే
తుగుణత్వాత్గురుత్వవత్ఇతివరోక్తమనువదతియచ్ఛేతి.తత్రసిద్ధసాధనతా
మాహఇత్యేతదితి.తద్వ్యనక్తివిభునఇతి.ఇహాహితద్భ్రష్టాధర్మశబ్దఃకర్మనిమిత్తేశ్వర
ప్రీతికోపరూపబుద్ధిద్యోతకఃఅస్తిహి “శుభేత్వసాతుష్యతిదుష్కృతేతునతుష్య
తేనసాపరమశ్శరీరీ” ఇతి॥

నచప్రీతేరపూర్ణత్వంనచకోపాత్సదుఃఖతా।

ఫలప్రదితాగూపత్వాదుభయోరపికర్తృణోః. అతోనదోషః॥ ౧౯॥

ఉక్తానుమానస్యమాషణాంతరమాహ ఇష్టమితి. విభుష్వాత్కాశాదిషు
జాయమానానాం బుద్ధిశబ్దాదికానాంస్వాశ్రయైకదేశవతిత్వం యుష్మాభిరిష్య
తే,సార్వత్రికత్వేప్రత్యక్షాదిబహుప్రమాణవిరోధాత్,అదృష్టంచతాదృశమిష్టం,
తచ్చస్వాశ్రయసంయోగినిక్రియాంజనయత్ స్వావచ్ఛిన్నప్రదేశసంయుక్తపవ
జనయేత్, అన్యథాప్రయత్నేనాపిదూరస్థప్రేరణప్రసంగాత్,నచాదృష్టంతత్రత
త్రగచ్ఛతి అమూతత్వాత్, అతోఽదృష్టకారిదూరస్థకార్యాణామనుత్పత్తిప్రస
క్తః. ననుప్రత్యాత్మనియతాన్యనన్తాన్యదృష్టానివిప్రకీర్ణవృత్తీనివిద్యంతే, అతస్సర్వ
క్రియోపపత్తిరిత్యత్రాహ భ్రాతృవ్యాదౌచితి. అయంభావః అద్యతనాభిచారక్రి
యానిష్పాద్యమానమదృష్టంకర్తురాత్మమనస్సంయోగావచ్ఛిన్నేప్రదేశేస్యాత్

శ్లో॥ స్వాదృష్టోపాజితత్వాద్విభుషయదవదన్విగ్రహాదెవ్యవస్థాం
తచ్చైవంనినిమిత్తంతతదహనకథంసవతస్సవభోగః।
ఆరాధ్యవిశ్వసాక్షిణ్యనుగుణఫలదెత్వస్తిరాజాదినీతి
స్తత్సామ్యేభోగసామ్యంసహిభవతియథాకర్తృభోగప్రదానాత్ ॥ ౨౦॥

శ్లో॥ దేహస్తమాత్రదృష్టేఃపుథగిహవిషయప్రాణజీవోత్క్రమోక్తః

తచ్చభ్రాతృవ్యదేహభేదాదీకరోతి, ఏవందేశాంతరానుభావ్యస్వగాదిఫలసా
ధనేపిభావ్యం, సచదూరపవేదమదృష్టముత్పద్యతే, అసమవాయిదేశావచ్ఛేదేనత
దుత్పత్తేఃస్థాపనాత్, అతఃకథందేశాంతరస్థైభ్రాతృవ్యశరీరాదాపీడాంజనయేత్.
తస్మాదాత్మనస్సర్వత్రావస్థానం నిరర్థకమితినిగమయతి కింవిభుత్వేనేతి॥ ౨౦॥

యదిసర్వేజీవాస్సర్వశరీరవ్యాపినః, సర్వదేహస్సర్వహంభోగాయత
నానియ్యఃఇతిప్రసక్తేపరోక్తంపరిహారమనువదతిస్వాదృష్టేతి. దూషయతి తచ్ఛేతి.
అయంభావఃయదృద్ధృష్టంస్వావచ్ఛిన్నప్రదేశేదేహాదిసృష్ట్యాఫలంజనయేత్, త
దాయష్టుః స్వగాదికమిహైవస్యాత్, ప్రదేశాంతరేతుప్రయత్ననీత్యాజనయ
తుంనాలమితి. అతస్తత్ప్రత్యేప్రతినియతాదృష్టజన్యత్వవైవాసమ్భవాద్వ్యవ
స్థాభిజ్ఞోదుర్వారభిత్వాహతతదృతి. నన్వణుపత్నేపిఫలానాంజీవగతాదృష్టాజన్య
త్వాత్ పరగతస్య వ్యవస్థాపకత్వానభ్యుపగమాదనియమస్తదవస్థిత్యత్రాహ ఆ
రాధ్యితి. పరగతత్వేపిరాజాదిషుదృష్టేనన్యాయేన తత్తదారాధకాదిప్రతినియ
తానుగ్రహాదీవైచిత్ర్యైత్తత్తదుచితఫలసమపణేయధాప్రమాణంవ్యవస్థాసిద్ధే
దితిభావః. సర్వఫలప్రదానుగుణ్యాధివిశ్వసాక్షితోక్తిః. సహాధీతేచకర్తృభ్య
క్షత్వసాక్షిత్వే. నను, “సమోహంసర్వభూతేషు” ఇతి వదతఃకథంవిషమఫలప్ర
త్యమిత్యత్రాహ తత్సామ్యితి. భోగసామ్యంత్రైత్రజ్ఞానాంఅన్యోన్యమితిశేషః
సూత్రాదిసిద్ధంహేతుమాహ యథాకర్తేతి॥ ౨౦॥

అధాప్యణుత్వేకింప్రమాణమిత్యత్రాహ దేహోన్తరితి. అయంభావఃయ
ద్యాత్మావిభుఃస్వయంప్రకాశశ్చ, కిమితిసర్వత్రసర్వదానప్రకాశతే, అహమితిస
ర్వత్రికఃప్రకాశతపవేతిచేన్న, అస్మిన్నేహేఅహంవతఃఇతివత్సర్వత్రప్రతీతిప్రస
గాత్, సార్వత్రికసామ్యవిశదప్రకాశోస్తీతిచనప్రమాణం, వ్యజ్ఞాకాంతరసాపేక్ష
త్వాద్వ్యజ్ఞికదేశేవ్యక్తిరితినియమహేతురితిచేన్న, స్వప్రకాశత్వవిరోధాత్, ‘
థమానసప్రత్యక్షః, తథాపికథంక్వాచితోపలభ్యః, యద్యపిసామగ్రీదేశానువిధ

భూయోవాక్యానుసారాదణురితివచనెతాదృశోపాధ్యనుక్తేః

ఈశాదారాగ్రమాతోహ్యవరఇతిభిదావర్ణనాత్సద్వవాక్యా

ద్వ్యుత్పత్తిజాతిధర్మప్రతిహతివినివృత్త్యాదిమాత్రేణజీవే॥ ౨౦॥

(జీవాణుత్వం)

నేనజ్ఞానోత్పత్తిః, తథాపివిషయత్వంనతన్నిష్ఠుం, తథాఅవృష్టేః, అగృహీతపరిమాణస్యస్వరూపతోగ్రహణేదేహోత్పత్తిభూమాత్ క్వాచిత్తోష్వపలవృత్తిఇతిచేన్న, భ్రమవృత్తిరిక్తమానసప్రత్యక్షేష్వపితద్వృష్టేఃవివేకతస్సమాహితానామపిపరిచ్ఛిన్నతయాతదుపలభ్యేః “హృదిహ్యయమాత్మా” ఇత్యాదిదృష్టేశ్చహేత్వన్తరమాహపృథగితి. ఇన్ద్రియాదీనాంపుశగుత్క్రిమణోక్తేరాత్మోత్క్రిమణంసభాక్తమితిభావః. సర్వగతతోద్వీక్షిసద్భావేప్యణుతోద్వీక్షినాంబలీయస్త్వంవ్యనక్తిభూయఇతి. సన్తిహి “ఏషాఽణురాత్మాచేతసావేదితవ్యః” “వాలాగ్రతతభాగస్యతథాకల్పితస్యచభాగోజీవస్సవిజ్ఞేయః” ఇత్యాద్యబహ్వ్యయః. ననువిభోరపిపరమాత్మనోఽణుత్వంశ్రూయతే, తథేహస్యాత్, తన్న, తత్రహి “ఏషఆత్మాఽన్తహ్మదయోఽణీయాన్ద్రోహేర్వా” ఇత్యాదిమోపాధికాణుత్వవ్యక్తేః, జీవాణుత్వశ్చుతాతాదృశోపాధ్యనుక్తేః, ప్రత్యుతస్వరూపనిదేశేనైవవాలాగ్రసూక్ష్మభాగసమత్వంఖ్యాప్యతే, యద్యోపాధికంజీవస్యాణుత్వంతస్యజీవేశ్వరసాధారణత్వాత్ “ఆరాగ్రమాతోహ్యవరోపిదృష్టః” ఇతిపరవ్యావతకపరిమాణోక్తిర్విహస్యేతేత్యభిప్రాయేణాహఈశాదితి. స్వప్నసుషుప్త్యాదివాక్యేషు “ఆసుతదానాదీషుసృష్టోభవతీతాభిఃప్రత్యపసృప్యపురీతతిశేతే” ఇత్యాదిభిజీవస్యతత్రతత్రస్వరూపేణసంభూరణంశ్రూయతఇత్యాహస్పష్టవాక్యాదితి. ఏతైర్భూతాభిర్జీవవ్యాప్తివచనానామన్యపరత్వమాహ వ్యాప్యుక్తిరితి. “తస్యాత్మపరదేహేషుసతః” ఇత్యాదౌజాతితః “సచానన్తాయకల్పతే” ఇత్యత్రధర్మతః, తథాచసూత్రం “ప్రదీపవదాదేశస్తథాహిదశఽయతి” ఇతి. సర్వగతఇత్యత్రక్రమేణసర్వవిధాచేతనేప్రవేశాద్వాశిలాదిష్వపిప్రతిహత్యనహతయావా. తథాచభాషితం “అతిసూక్ష్మతయాసర్వాచేతనాన్తఃప్రవేశస్వభావః” ఇతి. ఆత్మసూఽణుత్వేపృథివ్యాద్యణువత్ప్రత్యక్షత్వంసన్యాదితిచేన్న, విభుత్వేపితేవిభవన్తరవదప్రత్యక్షత్వప్రసక్తోత్, యథాదృష్టివ్యావృత్తిరస్తీతిచేత్, అణుత్వేపిసమం, నచాష్టాకంపృథివ్యాద్యణునామప్రత్యక్షత్వనియమః. ఏవమణుత్వేమానసప్రత్యక్షత్వంసన్యాదిప్రసక్తోపిశ్చుతివిరోధాదిభిఃప్రత్యాఖ్యయః॥ ౨౧॥

- శ్లో॥ నాన్తాదెహానురూపంవివిధపరిణతినీవికారోక్తిబాధా
 త్థూలలోహంమూర్ఖజాతంసుఖమితచమతిస్తస్యదేహోత్తమోహోత్
 నానాదేహశ్చయోగీప్రసజతిభిదురఃపుంసిదేహప్రమాణే
 ముక్తాదేహోత్యయాతస్యత్పరిమితివిరహస్తత్ప్రియైకైఃస్యమానై॥౨౩॥
- శ్లో॥ నిర్ముక్తస్త్యన్యతేస్యాతగ్రహమపరిమితోనిత్యమూర్ఖ్వంప్రధావక
 దేహఃకశ్చిత్తదానీమపియదినియతస్యాత్తుతన్నిఘ్నతాఃస్య॥

జై నాస్త్యాహుఃసర్వాణీద్రవ్యాణిపర్యాయవన్తి, ఆత్మాపిద్రవ్యంఆతస్మాసిపి
 తత్తద్దోఘాయతనానుగుణాణుత్వమహత్త్వాదిపర్యాయవానితి, తాప్రతిక్షిప్తవతి
 నాత్మైతి. యోయదోఘాయతనవతే సతత్సమపరిమాణఇతినియమస్తావన్నదృ
 ష్టః, నచకల్పఃకల్పకాసిద్ధేరితిభావః. నైగమికాభీష్టంహేతుమాహ నిర్వికారేతి.
 వృద్ధిప్రసాదేహస్థావేవోచ్యతే, ఆత్మనితునక్వచిత్, ప్రత్యుతాన్యథా. ననుఘ్న
 లోహంకృశోహమితిసామానాధికరణ్యత్ మూర్ఖమెసుఖమిత్యాది నాస
 ర్వావయవేష్వహమధఃవృత్తిదర్శనాచ్చపరిమితిభేదఃకల్పఃఇత్యత్రాహ ఘ్నాల
 ఇతి. సామానాధికరణ్యంతావద్దోహమిత్యాదిష్వప్యస్తీత్యనేకాంతం, దేహ
 ద్వారైవాత్మనిగౌరత్వాదివాదః భ్రమాద్వాతధేహపి, దేహవయవేషుసుఖా
 ద్యత్వత్తిథియశ్చదేహోత్తభ్రమేణ, సర్వత్రసన్నిధానారోపాత్, సత్సన్నిధానేపి
 భ్రమాక్లేకారః, నను“ఏకాంశాఖాంజీవోజహాతి” ఇత్యాదినాఞాన్తోగ్యేజీవస్యవృ
 థ్ధిసంక్షోచాశ్రూయతే, తన్నుత్త్రతాదిష్వివాభిమానత్యాగేనాపితదుపపత్తైః, త
 త్రతత్రఅభిమానసదనద్భావోచకర్తృయతౌ, ఖణ్డీతారోపితశాఖాప్రరోహస్తుతా
 దాత్వికజీవాన్తరాభిమానాత్, భిన్నజన్యవయవవికమ్పః ప్రాణాంశక్రొభమా
 త్రాత్, నహితత్రవేదనాయాంప్రమాణమస్తి. బాధాన్తరమాహ నానాదేహఇతి
 ఏకస్మిన్నైవకాలేయోగినాంవిరుద్ధధర్మాధ్యాసేనస్వరూపభేదఃప్రసజ్యేత. ప్ర
 క్తాన్తరమాహ ముక్తావతి. దేహప్రయుక్తైపుంసఃపరిమాణముక్తిదశాయాందేహ
 భావాదాత్మనఃపరిమాణవిరహఃస్యాత్, తథాచగుణవద్గ్రీవ్యత్వమేవహీయేత. |
 పరిమితస్యాపిద్రవ్యత్వంకేచిదిచ్ఛస్తీతిచేన్న, విభుత్వప్రసక్తాదితి॥ ౨౩॥

భవతువిభుర్ముక్తఃకోదోషఇత్యత్రాహ నిర్ముక్తఇతి. ముక్తస్యహిమృధివా
 నిత్యపతనవన్నితోర్ధ్వగమనంయుష్మాభిరుచ్యతే అలోకాకాశావధివా, ఉభయ
 ధాప్యపరిమితస్యగమనంసంక్షేపే. దేహవిశేషపరిమితపవోత్పతతీతిశబ్దతే
 మాదృతి. నియతః అవశ్యంభావీస్వకర్మనియతఇతివా. తత్రబాధకమాహ స్యాదితి

ఇచ్ఛాతోదేహ మేకఽవిశతి స పరిమిత్వర్థమేవేతిహాస్యం
తస్మాదాస్తాకనీత్యాపరిమితిరిహసాస్థాయినీయావిముక్తా॥

౨౪॥

(ఆత్మనాదేహపరిమాణత్వభక్తిః)

శ్లో॥ కర్తావిధ్యాదిచక్రప్రతిపురుషమిహానాదిచిత్రప్రవాహే
తత్తత్తాగ్రేవివక్తిర్భవతిహివివిధాసర్వసిద్ధాన్తసిద్ధాః।
తల్లబ్ధస్వావకాశప్రథమగురుకృపాగృహ్యమాణఃకదాచి
మృత్యైర్వాస్తాన్తసంపన్నిధిరపిభవితాకశ్చిదిత్థంవిపశ్చిత్ ॥

౨౫॥

(సంసరతాంప్రత్యాపత్తిహేతువిశేషః)

ర్మనియతదేహత్వేపరతన్త్రస్యకథంముక్తత్వమితిభావః, అస్తుఘాతికర్మచతుష్టయ
రహితస్యాఘాతికర్మచతుష్టయప్రభావాత్ గత్యధోదేహః, తత్పరిత్యాగక్షణే
ర్ముటితిపరిమాణసిద్ధ్యర్థంసకలలోకమస్తకస్థాయినంకంచిద్దిగమ్భరందేహంస
ర్వేముక్తాఃప్రవిశన్తి, పృథగ్వాశరీరాణిపరిగృహ్యతేఇతివదంతముపాలభతేఇచ్ఛాత
ఇతి నహిముక్తస్యేచ్ఛాభోగాయమృభిరిష్యేతే, నచస్వచ్ఛన్దవ్యాపారాః, అతః
పరిమాణమాత్రసిద్ధ్యర్థందేహంపరిగృహ్యతీతినిర్మూలకల్పనంనిపుణైః హాస్యం.
తహింకాగతిరిత్యత్రాహ తస్మాదితి. ముక్తాకాచిత్స్వాభావికీస్వికార్యా, వైవబద్ధ
దశాయామపిస్థిరేతినిత్యాణుజ్జేవః. తథాచసూత్రం “అన్త్యావస్థితేశ్చోభయని
త్యత్వాదబోశేషః” ఇతి, ఉభయమిహజీవన్మరూపంపరిమాణంచ॥ ౨౪॥

యదియథాకర్మఫలప్రదశ్చశ్వరః కర్తాణిచానన్తాన్తపరిమితకాలభోగ్యా
ని, తదాప్రాగివపశ్చాదపికథంమోక్షోపాయాదిసిద్ధిరిత్యత్రాహ కర్తైతి. చిత్రప్ర
వాహత్వానూక్తిఃపరిహారకాకుగర్భాః. తత్తదిత్యాదినాకన్యచితగర్భిణఃప్రాగ
లబ్ధప్రజావతిప్రభృతిపదనిదశానం. విపక్తికర్మణాంసహకారిలాభఃఫలవిశే
షాద్గతిర్వా. తథాచపాతజ్జలం “జాత్యాయుభోగావిపాకాః” ఇతి. చార్వాక
వ్యతిరిక్తాస్సర్వేసామగ్రీప్రవాహవైచిత్ర్యాత్సంసరతాంముక్తిహేతుపనిపాత
మిచ్ఛన్తి, అతోనాత్రానాదిసంసారవాదినాకేనాపివిమన్తవ్యమిత్వభిప్రాయేణ
సర్వసిద్ధాన్తసిద్ధతోక్తిః. తచ్ఛబ్దేనానుకూలవిపక్తివిశేషఃపరామృశ్యతే. స్వశబ్దః
కృపావిషయః. సమృదిహవివేకవైరాగ్యాదిరూపా. అపిస్సమ్భావనార్థస్సము
చ్ఛయాథోవా. ఇత్థమితిప్రకృతిపురుషాదితత్త్వచింతాప్రకారేణ, యద్వాహిర
ణ్యగర్భాదివిపాకపదిత్యర్థః. ననుహిరణ్యగర్భాదిపదవిపక్తిఃస్వస్యప్రాగసిద్ధాపి
పురుషాన్తరసిద్ధజాతీయేతిచేత్, తత్త్వజ్ఞానవైరాగ్యాదిసమృదపితతైవ, దృష్టంవై

శ్లో॥ కృచ్ఛాత్సంవర్తకప్రాద్యవగమజనితస్థూలదేహస్యజన్తో
జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిర్మరణమథమృతేరథఃసంపద్యశాఃస్యః।
సర్వందుఃఖాన్ధకారస్థగితమిహసుఖంత్యత్రఖద్యోతకల్పం
త్యక్త్వాశుద్ధాశయాస్తన్నిరవధికసుఖానిర్వివిక్షున్తిముక్తిం॥ ౨౬॥
(ముముక్షోత్పత్తిప్రకారః)

శ్లో॥ కశ్చిచ్చెన్నిత్యబద్ధఃకిమయమహమితిసాఫ్యమ్ముక్తోరుపేతౌ
మైవంయుక్తస్యముక్తిర్భవతిదృఢమితిప్రత్యయాత్తత్ప్రవృత్తేః।

తద్గురుశిష్యక్రమే. ఆద్యముక్తస్యతతఃపూర్వమదృష్టజాతీయేతిచేన్న, ఆద్యముక్తాని
రుక్తేః, యద్యసాపూర్వముక్తపవ, ఉక్తోత్తరమేతత్, అథముక్తేష్వాదిః, సకథంత్య
యాదితః, తతఃపూర్వముక్తాభావాదితిచేత్, తమపికథంవేత్థ, అనాదిముక్తా
వ్యాఘాతాదితిచేన్న, ముక్తప్రవాహావ్యాఘాతాభావాత్, నవ్యానాదిముక్తఃక
శ్చిద్భగ్యతే, సాధ్యమోక్తోవాభవేత్, యేనవ్యాఘాతస్సన్యేత్, కింత్యనాదిబద్ధా
స్సర్వేపిలబ్ధోపాయాః క్రమేణముచ్యంతే, తతపవమోక్షశాస్త్రప్రమాణ్యంని
ర్బాధమితి॥ ౨౫॥

నిర్వేదంసన్ధక్షయఃముముక్షోత్పత్తిప్రకారమాహ కృచ్ఛాద్దితి. మృతే
రథఃసంపత్ మూఢాః. తథాచసూత్రం “ముగ్ధేఽథఃసంపత్తిఃపరిశేషాత్” ఇ
తి. సర్వం అనుకూలతయాభావ్యమానమపి. ననుస్వగఃస్వారాజ్యాదిప్రభూతసు
ఖమప్యస్తీత్యత్రాహ సుఖంత్యతి. అల్పాస్థితత్వవ్యక్తైఃఖద్యోతదృష్టాంతః. తత్ కిం
మధుకల్పం వైషమ్యకసుఖం. నిరవధికత్వోక్తానిదుఃఖత్వమపిలక్ష్యతే. నిర్వివి
క్షున్తిభోక్తుమిచ్ఛన్తితి॥ ౨౬॥

ఇహసయాధ్యాపరేచకేచిదాహుః ఇతఃపూర్వమివకారణాభావాత్
కేచిత్పశ్యదపినమోక్ష్యంతే “ఏకంపాదంనోద్ధరతిస్వలీలాద్యర్థంసముద్ధరంస్తం
చేత్” “సతతశ్చమృత్యుజన్మనామృతంభవేత్” “క్షిపామ్యజస్రమశుభాత్”
“మామప్రాప్తేవ” ఇత్యాదిభిరేతత్పిన్ధం, తస్మిన్పక్షేబాధకంశబరతేకశ్చిదితి.
సద్దైహిపితృప్రసంభవతీత్యభిప్రాయేణప్రతిపత్తిః॥ మైవమితి. అయంభావః॥ శ్లో
స్వయాపేయోగ్యభావేపిసహకార్యవ్యవస్థితేఃవిముక్తిర్మమసీధ్యేద్వానవేతివిచికి
త్సతే॥ అనిధాన్యాపియఃకశ్చిత్తథ్యమాత్మమసౌరథః। పాక్షి కేఫలభూయస్త్యై
సాంయాత్రికవదీహతే॥ యథాకథంచదారణైర్వాపవగఃకవత్త్వని॥ ప్రసీదన్తిశ్వ
రోబుద్ధిప్రయచ్ఛెన్నిశ్చలామితి॥ ఉపాయవిధానశాస్త్రానిశ్చయాత్స్వస్య

సోచేత్సామన్యము క్తఃకిమహమితిసకెప్యన్యముక్తాయతేరక
సర్గస్థిత్యాదినస్తత్యవిరతిరతఇత్యేవమేకేనన్యధాన్యే॥ ౨౭॥

(నిత్యసంసారిసదసద్భావపక్షే)

శ్లో॥ నిశ్శేషాత్కాపవర్గేవిరతివిహరణోవిశ్వకర్తాతదాస్యా
నిత్యశ్చైత్యోగపిచుఃఖ్యోనిరుపధికదయాహానిరన్యతిచెన్న!
పక్షఃపూర్వోద్వితీయాదిసామన్యహరణవిరతిఃస్వేచ్ఛయానైవదోష
శ్చిష్టేపక్షేనిరుద్ధానిరుపధికదయాకుత్రచిన్మిత్యమస్తు॥ ౨౮॥

(పక్షద్వయోక్తప్రసక్తపరిహారః)

శ్లో॥ భక్తిముక్తైరుపాయఃశ్రుతిశతవిహితస్సాచీఃప్రీతిరూపా
చతదానుగుణ్యదశానాన్నిసంశయోపిశ్చిత్ప్రవతేతేత్యాహయుక్తసేతి.
అన్యధాకథంచిన్నిష్ఫలప్రయతోప్యస్తీతినిశ్చయాత్సకిమహమితికృష్యాదావపి
నప్రవర్తేతేతిభావః. సోచేదిత్యాదినాప్రతిబద్ధ్యన్తరోక్తిః. స్వాత్మన్యన్యముక్త
త్వశజ్ఞానాయామపికృతాంశఃఫలివ్యత్యేవేతిశాస్త్రతోఽవగమాత్ప్రవతేతే
తిచేత్, ఏవనిత్యబద్ధసద్భావనిశ్చయేపిస్వయంనివృత్తిధర్మయోగ్యతయాదృష్టః
కృతమపిఫలివ్యతీతికింనప్రవతేత. ఏవనిత్యబద్ధేసమ్భవతి “అవ్యుచ్ఛిన్నాస్తత
ప్రేక్షేతేసర్గస్థిత్యన్తసంయమాః” ఇత్యాదిశాస్త్రసాధ్యధ్వన్త్యసిద్ధిరిత్యాహసర్గేతి.
అయమేవసిద్ధాన్తఇతినిశ్చయవ్యుదాసాయాహ ఇత్యేవమేకఇతి. పక్షాన్తరమా
హ అన్యధాన్యతి. స్వరూపయోగ్యానాంశుకాదివత్కదాచిత్సహకార్యాగమా
న్ముక్తిస్సాన్వితేవ, “తదాసంసారపాన్ధస్యయాతిమోహశ్రమశ్శమం” ఇత్యాదేస్స
జ్యోతీచకాభావాదితిభావః॥ ౨౭॥

ద్వయోరపిపక్షయోదోషమాశజ్యప్రత్యాహనిశ్శేషేతి. ఉత్తరా
ధంపక్షన్వయదోషపరిహారాథం. పురుషాన్తరప్రతిరోధాదినాలీలావిరతౌహి
దోషః నతుస్వేచ్ఛయా. ప్రవృత్తివన్నివృత్తేరప్రేచ్ఛత్వాత్కాచిన్నిత్యందయా
రోధోపితత్తజ్జీవకర్తవశాత్, అతఃప్రతిబద్ధరహితేషుసావకాశాకృపా, అల్పవ్యా
జేనానంతాపరాధసహనాచ్చ॥ ౨౮॥

ధర్మస్యతత్త్వంనిహితంగుహాయాంకింపునర్నివృత్తిధర్మస్య అతఃకథంక
శ్చిదపిమోక్ష్యతఇత్యత్రమోక్షోపాయస్వరూపంనివర్తతి భక్తిరితి. శ్రుతిశత
విహితోముక్తైరుపాయోభక్తిరిత్యన్వయః. ననుబ్రహ్మవిద్యయైవముక్తిరితిసిద్ధాన్తః,
భక్తిశబ్దస్పష్టవిధత్వాదివచనైరన్యథాః, భజసేవాయామితిచసామాన్యతఃప

తన్నిష్పత్తైః ఫలైః చాచ్యవధివిరహితం కర్మవణాశ్రమాదేః।

జ్ఞానధ్యానాదివాచాం సమఫలవిషయానైవ యుక్తా ప్రతిష్ఠా
సామాన్యోక్తిస్సమానప్రకరణపతితా పర్యవస్యాద్విశేషః॥

౨౯

త్యతే, క్వచిత్తురూఢిక్ష్మాగౌరవమిత్యత్రాహ సాచేతి. ధీరిత్యనేన బ్రహ్మవిద్యా తా
విరోధస్థాపనం. ప్రీతిరూపేతిరూఢిని మిత్తనూచనం. మహానీయవిషయే ప్రీతిభాక్తిః
ప్రీత్యాదయశ్చ జ్ఞానవిశేషా ఇతి వత్త్యతే. “సేహాపూర్వమనుభూతం భక్తిః”
తిచోపాయోవిశేష్యతే. “అపామసోమమమృతాలభూమ” ఇత్యాదిదశశాసన
తగర్భభిరేవముక్తిః కింనస్యాదిత్యత్రాహ తదితి. కేవలధర్మాణాం క్షయిఫలత్వనిశ
యాత్తత్రామృతత్వాదివచనమన్యపరం. విద్యాక్లెషుతుముక్తిసాధనత్వశ్రుతిః
త్యధా, అతః “తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా విదిషన్తి” ఇత్యాదిభిరభిప్రేత
సన్నిపత్యోపకారకత్వమిహ యుక్తమితి భావః. ఫలశబ్దోఽత్ర స్వగౌరవిషయ
ఫలసంక్లకత్యత్యాభిమానత్యాగేహి స్వరూపానురూపఫలసాధనాం క్లత్యమిత్య
ప్రాయోగోపాధిరహితత్వోక్తిః. ఉత్తరేణాదిశబ్దేన గుణనిమిత్తాదిసంక్లహః
నువేదనధ్యానోపాసనాదిశబ్దైః ముక్త్యుపాయోక్తాయధాహం వికల్పః స్యా
త్యత్రాహ జ్ఞానేతి. సమఫలవిషయేతి పకత్రవిశ్రమాచిత్యప్రదశశాసనం సంభవ
త్యస్తరేఽప్రదోషవికల్పోనన్యాయః, నచైకస్మిన్నధికారిణగురులఘువిధిస
త్, నాపి జ్యోతిష్టోమాగ్నిహూత్రాదివదిహఫలతారతమ్యసమ్భవఇతి భా
ప్రతిష్ఠాతత్తత్సామాన్యకారైః ప్రతిపాద్యేత్యధా. నను “యస్యదేవేపరాభ
యధాదేవేతథాగురౌ తస్యైతేకధితాహ్యధాః ప్రకాశస్తేమహాత్మనః” ఇ
తవల్లీవాక్యాత్ భక్తజ్ఞానహేతుతాగమ్యతే, గీయతేచ “భక్త్యామామభిజా
తి” ఇత్యాది, నజ్ఞయశ్చ హ “శుద్ధభావంగతోభక్త్యాశాస్త్రాద్వేత్తిజనాదన
ఇతి, అతోభక్తిసాధ్యజ్ఞానవిశేషాన్ముక్తిః స్యాదిత్యత్రాహ సామాన్యేతి. అయం భ
భక్తజ్ఞానసాధనత్వశ్రుతిః పర్వభేదేనానేకఫలతయా స్యాత్, అతపవహి
క్త్యాత్వసన్యయాశక్యః” ఇత్యాది నాజ్ఞానదశశాసనప్రాప్తిసాధనత్వోక్తిః. “భ
లభ్యస్త్యసన్యయా” ఇతిచనియమ్యతే, భక్తిసాధ్యం ప్రాపకజ్ఞానమపి భక్తిలక్ష
పేతం, అతోవేదనాదిసామాన్యశబ్దానామిహపశ్వాదిన్యాయాత్సన్నిహిత
షపర్యవసానం సిద్ధం॥ ౨౯॥

యేతుమన్యస్తే “తమేవంవిద్వాః” “బ్రహ్మవిదాహ్నోతిపరం” ఇత

శ్లో॥ ధ్యానాద్యక్త్యాధ్రువానుష్ఠుతిరిహవిహితాగ్రద్ధిమోక్షాయనైవ
స్పృహ్యదృష్టిస్తదైవశ్రుతఫలవిషయాసేవనత్వాదుపాస్తిః।
క్వాప్యైక్యంవిద్యపాస్యోవ్యతికరితగిరాభక్తిమేవాహగీతా
సర్వంతద్విత్తిమాత్రేఫలవతివిఫలంతేననైవంవిశిష్టా॥ ౩౦॥
(భక్తిస్వరూపమోక్షోపాయత్వే)

శ్లో॥ విద్యాఃపఞ్చాగ్నివైశ్వానరదహరమధున్యాససత్సూర్యసంక్షా
నానాశబ్దాదిభేదాత్తులితఫలతయాతద్వికల్పశ్చశిష్టః।

షుయథాశ్రుతి విత్తిమాత్రస్యముక్తిసాధనత్వవిధిఃకల్పః,సకృత్కృతశ్చశాస్త్రా
భాః, అతోనవిశేషపర్యవసానంయుక్తమితి,తాన్ప్రతిసమఫలత్వాద్యక్త్యాసూ
చితంవ్యనక్తి ధ్యానాదీతి.అత్రహిముక్తిసాధనవిత్తైఃప్రత్యయావృత్తిరూపచింతావా
చిధ్యానశబ్దశక్త్యానావృత్తిరూపత్వంనిరస్తం.న్యాయస్తునవచనవిరోధే.ఆదిశబ్దేన
క్షానవేదనాదిశబ్దసక్రహః.ధ్రువానుష్ఠుతిశబ్దస్తుచింతాయానిరస్తరస్మృతిరూప
త్వమాహ.గ్రద్ధిమోక్షాయేతిఫలైక్యవ్యజ్ఞానం.తత్ఫలాధైవాకేదృష్టిశబ్దస్తుస్మృతి
మేవవైశబ్దేనవిశిష్టః. ననుచాత్ముషక్షానంప్రత్యక్షమాత్రంవాబ్రూయాదిత్య
త్రాహ తదైవేతి.విశదధ్రువానుష్ఠుతౌడపాస్తిశబ్దనిమిత్తమాహసేవనత్వాది
తి.“యస్తద్వేద”ఇత్యాదిషుకేషుచిద్వాకేషుపకప్తిన్నేవవిషయేవేదసూపాస
నశబ్దయోవ్యతికరేణోపక్రమోపసంహారదర్శనాచ్చవేదనమేవోపాసనత
యావిశేష్యతఇత్యాహ క్వాపీతి.ఏతేషుక్వచిదపివాకేభక్తిశబ్దోనమోక్షోపా
యవిషయఃశ్రూయతఇత్యత్ర “యమేవైషవృణుతేతేనలభ్యః”ఇతిశ్రుత్యభిప్రే
తంగీయతఇత్యాహ భక్తిమేవేతి.ఫలితమనిష్టప్రసజ్జమాహసర్వంతదితి.నిగమయతి
తేనేతి.సాముక్తిసాధనతయోక్తాహి విత్తిఃభక్తిరూపత్వపర్యవ్తవిశేషణఃశి
ష్టేత్యభాః॥ ౩౦॥

యదిభక్తిరేకాముక్త్యుపాయఃకథంపరవిద్యాభేదక్రమిరిత్యత్రాహవిద్యా

ఇతి.నానామిహోభిన్నాఇత్యభాః.శబ్దాదిభేదాద్వైత్తీయాద్భేదకవగాత్.కి
మేతాసాంజ్యోతిష్టోమాగ్నిహేమాత్రాదివత్ఫలభూయస్త్యాధామేకస్మిన్నధికా
రిణిసమ్భవఇత్యత్రాహ తులితేతి.పరిచ్ఛిన్నేషుస్వగాదిఫలేషుతారతమ్యవత్సు
తద్భూయస్త్యాపేక్షయోపాయసముచ్చయసంభవః,ఇహతునతథాలవిశిష్టఫల
త్వాత్.స్వాత్మపాపైసాలోక్యాదిమాత్రేచముక్తిశబ్దోభాక్తః.ముక్తితారతమ్యం
వదద్భిస్తుముక్తిరేవశేషణీయా,సర్వకర్మనివృత్తౌస్వతఃప్రాప్తబ్రహ్మనుభవతార

కర్మజ్ఞానాభ్యయోగౌత్విహపరభజనాధిక్రియాభౌస్వదృష్ట్యా
 ధమైవవర్ణాశ్రమాణాంత్రయమిదమవదకసేతికర్తవ్యతాకం॥ ౩౦
 (విద్యాభేదతద్వికల్పాది)

శ్లో॥ విశ్వాంతర్యామితత్వంస్వయమిహచిదచిద్విగ్రహైర్వావిశిష్టం
 యస్యామాలంబనంసాభవభయశమనీవీతరాగస్యవిద్యా।
 యస్తూపాస్తైయథోక్తంతదితరదఖిలంబ్రహ్మదృష్ట్యాస్వతోవా
 నైతస్యబ్రహ్మనాడ్యోగ్ధతిరపినపదవ్యర్చిరాదినమోక్షః॥ ౩౧
 (త్రివర్గాపవర్గార్థవిద్యావిభాగః)

తమ్యాయోగాత్, కతిపయకర్మనివృత్తిఃస్వగాదావపినమత్వాత్. శిష్టః “విక
 ల్పి౭విశిష్టఫలత్వాత్” ఇతిసూత్రే. ననుకర్మజ్ఞానయోగయోరపిముక్తిసాధ
 త్వంశిష్యతే గరిష్టస్యచభక్తియోగస్య, అతోముక్తితారతమ్యంయుజ్యతేఇత్యత్ర
 హకర్తేతి. స్వదృష్ట్యాస్వాత్మావలోకనద్వా రేణేత్యధః. తదుక్తమాత్మసిద్ధౌ “ఉ
 యపరికర్షితస్వాంతస్యైకాన్తికాత్యన్తికభక్తియోగలభ్యః” ఇతి. యదికర్మయోగో
 ధికారాధః తహింలభ్యాధికారస్యకర్మనైరపేక్ష్యంస్యాదిత్యత్రాహధర్మైరితి.
 యంభావః, కర్మయోగోనామనియమయుక్తఃకర్మవిశేషః, తస్మిన్పత్తిదశాయా
 పినవర్ణాశ్రమధర్మనివృత్తిః, కర్మనిషేధోప్యన్యవిషయః, అతస్త్రయోపియోగ
 వర్ణాశ్రమధర్మజ్ఞతాఇతి. తథాచసజ్జృహితం॥ శ్లో॥ త్రయాణామపియోగ
 నామ్నాత్రయా౭మోన్యసజ్జమః। నిత్యనైమిత్తికానాంచపరారాధనయాపిణా
 ఇతి॥ ౩౧॥

ననుముముక్షుమధిక్రమోపనిషదాముత్థానంతతస్తత్రత్యానాంసరా
 సాంవిద్యానాంవికల్పః స్యాదిత్యత్రముక్తిసాధికాస్తదన్యాశ్చ విషయతో౭ధికా
 తశ్చవిభజతే విశ్వేతి. స్వయంస్వయాపనిరూపకైనిరూపితస్వయాపవిశేషకైశ్చ
 ధర్మైర్విశిష్టం స్వాసాధారణదివ్యవిగ్రహైర్వా. చిదచిద్విగ్రహైఃఇన్ద్రప్రాణాది
 దచిద్రూపైఃశరీరైః. వీతరాగస్యేతివిశేషణాత్ పరభజనమపిరాగిణః పరిమితఫ
 సాధనమితిసూచ్యతే. సజ్జగృహేచ “భక్తియోగస్తదధీచేత్సమగ్రీశ్వర్యసా
 నం” ఇతి. యథోక్తం చిదచిద్రూపేణవిభక్తంయద్వాతత్తద్విద్యావిహితప్రకా
 ణేన్యధః. స్వతః బ్రహ్మపర్యంతాంబ్రహ్మదృష్టించవిహాయ. నైతస్యేత్యాది, నా
 భేదోహి “తయోధ్వమానమృతత్వమేతి విష్వజ్జన్యాఉత్త్రామణేభవన్తి
 ఇతివిభజ్యతే. స్మర్యతేచ “ఉధ్వమేకఃస్థితస్తేషాం” ఇత్యాదినా. అర్చిరాదిగ

331

శ్రీః ॥ సంసారః కర్మకతుః నకభవతి విహితం ముక్తయైశ్చ నమస్య

ఏవం కేచిదూచుః కర్మానుష్ఠాతాజీవఃస్వాధ్యాయసాధ్యేనస్వవిషయజ్ఞానేనసంస్క్రియతే, తేషవజ్ఞానజ్ఞేయే వేదాస్తేషుప్రతస్య తేత్యతి, తన్నిరస్యతి సంసారత్యతి. విహితంముక్తయైఽన్యదితి హేతుత్రయపరం. నహివాక్యజన్యంజ్ఞానంవిధీయతే తస్యవిధానమస్తరేణరాగప్రాప్తవిచారసిద్ధత్వాత్, నచవాక్యజన్యజ్ఞానాన్తోక్షుః నిరసిష్యమాణత్వాత్, అన్యదేవహివాక్యాథకజ్ఞానాద్విహితముపాసనాద్యాత్మకంజ్ఞానం, జీవాతిరిక్తవిషయతయాచాన్యత్వం భావ్యమితి. తథా

నాన్యైతత్సర్వణోజ్ఞంనచసకృదసకృత్త్వాప్రయాణానువృత్తం।

అజ్ఞంతస్యాసనాద్యప్రణిధిసముచితౌదేశకాలప్రభేదా

విత్యాద్యంసాజ్ఞయోగప్రకరణవితతంసూత్రభాష్యాదిషూక్తం॥ ౩౧

(విద్యాయాఃకర్తృకర్తృసంసౌరత్వభంగః)

శ్లో॥ బ్రహ్మజ్యైకాన్త్యైభాజాంముహురనుకథితోమోక్షధర్మైఃపవర్గ

స్తప్తానానామరెజ్యానభవతిపరభక్త్యజ్ఞమిత్యప్యయ్యుక్తం।

ఐన్రిప్రాతర్దనాదిప్రధితనయవిదామస్తరాజ్యైకలక్ష్యే

ష్వగ్నిష్టాదిప్రయోగైష్వఖలమపివిభుఃకర్తృభుజ్జ్ఞానపకః॥ ౩౨

(వర్ణాశ్రమధర్మాణామైకాన్త్యవిరోధపరిహరః)

పి “తత్త్వాప్తిహేతుజ్ఞానంచకర్తృచ” ఇతిసహపాతావిశేషేకర్తృచేత్జ్ఞాన
జ్ఞంవిపరీతంకింసస్యాదిత్యత్రాహనాపీతి.సహిసహజాన్త్యమాత్రాత్తదధ్యే
క్ష్యః,కింతుఅనన్యధాసిద్ధిర్వినియోజకైరితిభావఃకర్తృసంసౌరత్వవిరోధః

క్త్యథామన్యవిధ్యర్థంచపూర్వోక్తమేవాహనచసకృదితి.అసకృదావృత్తమ
జ్ఞానమేకదినేశక్యమిత్యత్రాహఅసకృదితి. “ప్రయాణాన్తమోజౌరమ
ధ్యానిత” “సఖిత్వేవంవతయయావదాయుషం” ఇత్యాదిశ్రుతిసి
మాప్రయాణత్వం. సదాచిన్తనవిధానాద్గమనాదావపిస్యాదిత్యత్రాహఅజ్ఞమి
నిరన్తరస్తృతిరాసీనప్యేవస్యాత్,గమనాదాతుతద్విధిసాన్తరవిషయః.ఆదిశక్తే
సమకాయశిరోగ్రీవత్వాదిసక్తిహః.ప్రణిధిఃచిత్రైకాగ్ర్యంఆద్యశబ్దనప్రశాన్తా
కత్వవిగతభీతిత్వాదిగృహ్యతే.సూత్రాణ్యత్ర“ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్” ఇత
దిని॥ ౩౪॥

వణాశ్రమధర్మాణామజ్ఞేత్వాభిమతవిద్యావిరుద్ధత్వమాశంక్యపరిహ
తిబ్రహ్మణీతే.ఐకాన్త్యైభాజాంఅనన్యదేవతాకానామిత్యథః, “తేషామైకా
నఃశ్రేస్తాస్తేవైవానన్యదేవతాః” ఇతిస్థాపనాత్. తత్త్వైవచ “ప్రతిబుద్ధస్తుమో
భాక్” ఇతినియమ్యతే “బ్రహ్మణం” ఇత్యారభ్య “ప్రతిబుద్ధానసేవన్తై” ఇ
న్తేనచైతత్సిద్ధం.యాగాదయస్త్యగ్నిష్టాదినానాదేవతాకాః,అజ్ఞాజ్ఞివిరోధ
న్యాయోక్త్యాత్యాగిత్యేతదపిసయ్యుక్తం.కుతఇత్యత్రాగ్నివిశజ్ఞానాంబ్రహ
ణివృత్తిద్వయేనవిరోధంపరిహరతి విన్రీతి.యథా “విద్యాగ్రహాపత్యః
పతిష్ఠతే” ఇతివినియోగాదిన్ద్రశబ్దఃకయాచిద్వృత్త్యాగ్రహాపత్యాథః.
వం “స్వకర్తృణాతమభ్యుచ్య” ఇత్యాదిభిస్తత్త్వద్దేవతాశబ్దానాంక్వచిదవయ
శక్త్యాబ్రహ్మణివృత్తిః,కప్తచిత్తుప్రతదనవిద్యోక్తన్యాయేనప్రసిద్ధచిదచిన్రీతానః

శ్లో॥ త్యాగత్రైవిధ్యముక్త్యాస్వమతమిహజగౌసాత్త్వికత్యాగమిశ
స్తస్తాద్వద్విశ్రమాదిత్యజనమపదృశాంతామసంమోహమూలం।
యోగారూఢస్యకర్తృచ్యవనమపితదాసహ్యమజ్ఞ్యర్థవాక్యై
యోగస్త్యన్త్యాశ్రమిభ్యఃపరమమితివచోవక్తిమోక్షాశ్రమేణ॥ ౩౬॥
(వర్ణాశ్రమాదిధర్మస్వరూపత్యాగభజ్ఞః)

శ్లో॥ తుర్యోనిష్కృప్యమోక్షాశ్రమఇతికథితస్తైననాన్యేషువిద్యా
శాన్త్యాదివ్యాహతేశ్చైత్యసదిహగుణినాంసర్వతోముక్త్యధీతేః।

ధాసిద్ధౌతత్తద్విశిష్టవిశ్రాంతిరితిలగ్నాదిశబ్దానామస్తరాత్తవిషయతయా
ప్రతిబుద్ధైఃప్రయోగాదేకపవసర్వకర్తృసమారాధ్యః,వికాన్త్యంచతేషాంలక్షణం,
అవ్యవహితాచార్యనేలభ్యకింవ్యవహితేనేతిచేన్న,అధికారవ్యవస్థితేరక్షోభ్యత్వా
దితి॥ ౩౫॥

పరేష్టభక్తాయత్యాగవిశేషంనిష్కర్షతిత్యాగత్రైవిధ్యమితి.స్వమతం“ప
తాన్యపిచకర్తాణి” ఇతిశ్లోకోక్తం, “కార్యమేవ”ఇతిశ్లోకోపితదర్శః.తత్ఫలితమా
హతస్తాదితి “మోహాత్తస్యపరిత్యాగస్తామసః”ఇత్యన్త్యాగోఽపదృశామిత్వా
దినాదశీతః.ననుయోగదశాయాంకాలాదికమజానతఃకతవ్యలోపఃస్యాదేవ,
అతఃకమత్యాగోఽత్రనతామసఇతితత్రాహయోగరూఢస్యేతి.యోగదశా
యాంబహిరప్రవృత్తమనసోనధీపూర్వకర్తృత్యాగః,అబుద్ధిపూర్వకంచూఢానకా
లేపినలిమ్పతీనియమితంకిముతసమాధౌ.అజ్ఞ్యర్థవాక్యైఃకర్తృణాంసమాధిరూ
పాజ్ఞిశేషత్వవాక్యైరిత్యథః.తతశ్చాజ్ఞప్రధానవిరోధేఽజ్ఞినాలక్ష్ణోపమదోఽన
దోషాయ. “అన్త్యాశ్రమిభ్యఃపరమంపవిత్రంప్రోవాచ” ఇత్యత్రాతిశయితాశ్రమ
యోగోవివక్షితఇత్యాహయోగంత్వితి.అన్యధామత్వధీయవైయధ్యాదితి
భావః॥ ౩౬॥

ప్రవాజినామేవముక్తిస్తత్సాధనీవిద్యాచేతిపక్షమనూద్యప్రతిక్షిపతితు
ర్యితి.విశేషవిధౌపరిసంఖ్యయాశేషనిషేధఃసిద్ధేదితిభావః.అతస్తదన్యేషుత్రిషుత
త్సాధనీవిద్యానేత్యాహతేనేతి.అధికారివిరోధాదప్యాహశాన్త్యాదీతి.ప్రవృత్తి
రూపావేదానువచనయజ్ఞాదయః,శమాదయస్తునివృత్తిరూపాః,తేకథమేకత్ర
స్యఃఇతిభావః.అత్రబాధకమాహగుణినామితి. “దయాసర్వభూతేషుక్షాంతిః”
ఇత్యాద్యుక్తగుణవతామిత్యథః. “త్రయోధర్మసర్వధాః” ఇత్యత్రబహ్వశ్రమప్ర
స్తావే“బ్రహ్మసంస్థోమృతత్వమేతి” ఇత్యుచ్యతే.సమ్భవతిచాకీతవేదేషుసర్వేషు
బ్రహ్మనిష్ఠా,సాచగృహస్థానామేవోషస్తియాజ్ఞవల్క్యప్రభృతీనామపనిషత్సుప్రా

శ్లో॥ త్యాగత్రైవిధ్యముక్త్వాస్వమతమిహజగౌసాత్త్వికత్యాగమిశ
స్తస్తాద్వద్వైశ్రమాదిత్యజనమపదృశాంతామసంమోహమూలం।
యోగారూఢస్యకర్తృచ్యవనమపితదాసహ్యమజ్ఞ్యర్థవాక్యై
యోగస్త్యన్త్యాశ్రమిభ్యఃపరమమితివచోవక్తిమోక్షాశ్రమేణ॥ ౩౬॥
(వర్ణాశ్రమాదిధర్మస్వరూపత్యాగభజ్ఞః)

శ్లో॥ తుర్యోనిష్కృప్యమోక్షాశ్రమఇతికథితస్తైననాన్యేషువిద్యా
శాన్త్యాదివ్యాహతేశ్చైత్యసదిహగుణినాంసర్వతోముక్త్యధీతేః।

ధాసిద్ధౌతత్తద్విశిష్టవిశ్రాంతిరితిలగ్నాదిశబ్దానామస్తరాత్తవిషయతయా
ప్రతిబుద్ధైఃప్రయోగాదేకపవసర్వకర్తృసమారాధ్యః,వికాన్త్యంచతేషాంలక్షణం,
అవ్యవహితాచఽనేలభ్యకింవ్యవహితేనేతిచేన్న,అధికారవ్యవస్థితేరక్షోభ్యత్వా
దితి॥ ౩౫॥

పరేష్టభక్తాయత్యాగవిశేషంనిష్కర్షతిత్యాగత్రైవిధ్యమితి.స్వమతం“ప
తాన్యపిచకర్తాణి” ఇతిశ్లోకోక్తం, “కార్యమేవ”ఇతిశ్లోకోపితదర్శః.తత్ఫలితమా
హతస్తాదితి “మోహాత్తస్యపరిత్యాగస్తామసః”ఇత్యన్యాథోఽపదృశామిత్యా
దినాదశీతః.ననుయోగదశాయాంకాలాదికమజానతఃకతఽవ్యలోపఃస్యాదేవ,
అతఃకమత్యాగోఽత్రనతామసఇతితత్రాహయోగరూఢస్యేతి.యోగదశా
యాంబహిరప్రవృత్తమనసోనధీపూర్వకర్తృత్యాగః,అబుద్ధిపూర్వకంచూఢానకా
లేపినలిమ్పతీనియమితంకిముతసమాధౌ.అజ్ఞ్యర్థవాక్యైఃకర్తృణాంసమాధిరూ
పాజ్ఞిశేషత్వవాక్యైరిత్యథః.తతశ్చాజ్ఞప్రధానవిరోధేఽజ్ఞినాలక్ష్ణోపమదోఽన
దోషాయ. “అన్త్యాశ్రమిభ్యఃపరమంపవిత్రంప్రోవాచ” ఇత్యత్రాతిశయితాశ్రమ
యోగోవివక్షితఇత్యాహయోగంత్వితి.అన్యధామత్వధీయవైయధ్యాదితి
భావః॥ ౩౬॥

ప్రవాజినామేవముక్తిస్తత్సాధనీవిద్యాచేతిపక్షమనూద్యప్రతిక్షిపతితు
ర్యితి.విశేషవిధౌపరిసంఖ్యయాశేషనిషేధఃసిద్ధేదితిభావః.అతస్తదన్యేషుత్రిషుత
త్సాధనీవిద్యానేత్యాహతేనేతి.అధికారివిరోధాదప్యాహశాన్త్యాదీతి.ప్రవృత్తి
రూపావేదానువచనయజ్ఞాదయః,శమాదయస్తునివృత్తిరూపాః,తేకథమేకత్ర
స్యఃఇతిభావః.అత్రబాధకమాహగుణినామితి. “దయాసర్వభూతేషుక్షాంతిః”
ఇత్యాద్యుక్తగుణవతామిత్యథః. “త్రయోధర్మసర్వధాః” ఇత్యత్రబహ్వశ్రమప్ర
స్తావే“బ్రహ్మసంస్థోమృతత్వమేతి” ఇత్యుచ్యతే.సమ్భవతిచాకీతవేదేషుసర్వేషు
బ్రహ్మనిష్ఠా,సాచగృహస్థానామేవోషస్తియాజ్ఞవల్క్యప్రభృతీనామపనిషత్సప్రా

న్ని త్యేనర్థోపరోధప్రభృతిఫలమతఃకామ్యతైవేతిచేన్న
ని త్యేష్టోనర్థరోధస్తదితరదతథాకిచ్చశిష్టోవిధీనా
మాజ్ఞానుజ్ఞావిభాగస్సుగమభిహనిరుక్తైవనైమిత్తి కాంశః॥

౩౯॥

(నిత్యకామ్యాదివిభాగః)

శ్లో॥ కర్తవ్యంయన్నిమి త్యేసతితదుభయధాపాపశాస్త్యర్థమేకం
తత్సాత్మామ్యేనతుల్యంపరమకరణతోదోషకృన్నిత్యతుల్యం
సత్యాంకామశ్రుతౌసంవలితమపిభవేత్తద్భూతాదేవ
త్యాగేచప్రత్యవాయస్తనధిక్రమముఖస్తతతతావసేయః॥

౪౦॥

(నైమిత్తికావాస్తరవిభాగః)

స్తాం''ఇత్యాదిప్రాప్తదురితక్షయసజ్జిహః.అతఃకర్తృభీష్టఫలవత్త్వాదిత్యర్థః. కా
మ్యతైవ నిత్యనైమిత్తికయోరితిశేషః.సఫలత్వావిశేషపినిత్యేతాపత్ఫలవిశేషా
పేక్షయావిభాగాభిప్రాయమాహ నిత్యేష్టఇతి.అనర్థపరిహారస్యసర్వేషాంస
ర్వదాభీష్టత్వాత్తదర్థకర్తృణిలకరణానహితయానిత్యత్వేనవిభాగః. తదితర
త్సుఖం.అతథా సర్వదాభీష్టంనభవతి,సుఖరహితాయాస్సుషుప్తేరాకాక్షణా
త్,అతస్సుఖార్థకామ్యతోక్తిః.ఉక్తమేవవిభాగంముఖభేదేనదృఢయతికిచ్చితి.
రాజాదినయాదీశ్వరాజ్ఞానుజ్ఞారూపవిధిభేదాద్విధేయవిభాగస్సిద్ధ ఇత్యర్థః.న
నుద్వివిధంనైమిత్తికం తత్రప్రాయశ్చిత్తముపాత్తానర్థహేతునిరాసాధం,అ
న్యదప్యకరణనిమిత్తానర్థపరిహారాయ,అతస్తయోరపినిత్యరాశిప్రవేశప్రసంగఇ
త్యతాహ సుగమభి॥ ౩౯॥

కాత్రనిరుక్తిఃకీదృశశ్చనైమిత్తికాంశఇత్యత్రాహ కర్తవ్యమితి.ఏకంప్రా
యశ్చిత్తరూపం,తస్యాకరణనిమిత్తప్రత్యవాయాభావాత్కామ్యతుల్యత్వం,ప
రంకేవలనైమిత్తికం,తస్యాకరణేదోషాన్నిత్యతుల్యత్వం,జాతేష్టేనైమిత్తిక
త్వేపిపుత్రగతపూతత్వాదిసాధనతయాసంవలితాధికారత్వముక్తం,తదాహ స
త్యామితి.నిత్యేకేవలనైమిత్తికేచాకరణేదోషాధికారభ్రంశాదిరూపస్తత్త్వక్
రణేషుగ్రాహ్యఇత్యాహ త్యాగేచేతి॥ ౪౦॥

యస్తుమన్వాదిభిరుక్తోవిభాగఃఇహవాముత్రవాకామ్యంప్రవృత్తం
నిష్ఠామస్యజ్ఞానపూర్వంతునివృత్తమితి సకధంఘటతే,సర్వేషామపిధర్మాణాం
యతిగ్జ్ఞాత్ఫలకామమధిక్రమ్యేవవిధేః,యద్యపి నిరాశీఃకర్తృకారిణాంపరమా
త్మప్రీతిరేవోద్దేశ్యా,తథాపితత్కామత్వంసిద్ధం,పరప్రీతేరుద్దేశ్యత్వంచతస్యాః

శ్లో॥ నిమగ్నమఖ్యాన్నివృత్తంతదిహనఘటతేముక్తికామాధికారా
త్స్వప్రీతిస్సృజహీనానచభవతిపరప్రీతిరిష్టేతిచెన్ను!
యుక్తాయస్తాన్నివృత్తిర్భహుభయశబలాత్తన్నివృత్తం నివృత్తం
సూతేయత్రప్రవృత్తిస్త్యభిమతమహితంతత్ప్రవృత్తంప్రవృత్తం॥ ౪౧
(ప్రవృత్తినివృత్తివిభాగః)

శ్లో॥ పుంభిస్సిద్ధాధికారైః క్రతవశ్చవనిరాకాఙ్క్షభావంభజన్త్యః
ప్రోక్తాస్తేవర్ణికాహాశ్రుతిసయవశతోయద్యపిబ్రహ్మవిద్యాః।
అస్తేయాద్యైః ప్రపత్త్యాపరిచరణముఖైరవ్యధీతైః స్వజాతై
స్సర్వైః పిప్రాపుయస్తాంపరగతీమితిబ్రాహ్మగీతాదిసిద్ధం॥ ౪౨
(త్రైవర్ణికాధికారసర్వాధికారవిభాగః)

స్వప్రీతిపర్యంతత్వమభినన్ధాత్మాణామేవ, అతస్తేషామపిస్వప్రీతికామత్వంచ
జమిత్యాక్షేపమనూద్యప్రత్యాచక్షే నిమగ్నమమితి, నాత్రనిమగ్నమశబ్దః ఇ
మాత్రనివృత్త్యభ్యతినిషేధాభిప్రాయః, కుతస్తహివిభాగభ్యత్రాహాయ
తి, అనధావిదాభూతసుఖకామనాతోనివృత్తంకర్తునిమగ్నమనివృత్తమితిచ
హుః, అనేవంవిధంతుకామ్యంప్రవృత్తమితిచఇతిభావః॥ ౪౧॥

యదియజ్ఞాదిభిరేవవిద్యోపకారః, తథాశ్రమాంతరాణాంసానస్యాత్
అథయథాహంస్వవణాదిధర్మైః, తదాశూద్రస్యాపిస్యాత్, తతశ్చకాణ్డ
యోక్తాపశూద్రసయవిరోధః, తతపవానధికారే, “మాంహిపార్థవ్యపాశ్రిత్యయే
న్యఃపాపయోనయః। (స్త్రీ)యోవైశ్యస్తధాశూద్రాస్తేపియాన్తిపరాంగతిం”
తిశరణ్యోక్తివిరోధభ్యత్రాహపుష్కరితి, సిద్ధాధికారైః అధితవేదతయానుష్ఠాన
వయక్తజ్ఞానవద్భిరపేక్షితమస్త్రవిద్భిశ్చేత్యధః, శ్రుతిసయవశతః అధ్యయన
భిసిద్ధన్యాయసామధ్యాయత్, తథాహి అగ్నివిద్యాసాపేక్షాఃక్రితువిధయో
ధాధితవేదైరగ్నవిధానాహైనిరాకాఙ్క్షః స్వసిద్ధేనానేవవ్యవహార
కారంప్రయుజ్యతే, ఏవంవిద్యావిధయోపి, “శుగస్య” ఇత్యధికరణేయద్యపిప్రోక్తా
తథాపి, “శరణంత్యాంప్రపన్నాయధ్యానయోగవివజితాః। తేపిమృత్యుమతి
మ్యయాన్తితద్వైష్ణవంపదం” ఇతిబ్రాహ్మవచనాత్, “స్వకర్మణాతమభ్యచ్య
ద్ధింవిస్తతిమానవః” ఇతిచాతుర్వణ్యవిషయభగవదుక్తౌచ శూద్రస్యాపిశాస్త్ర
సిద్ధిః ఫలసంగత్యాగవద్భినివృత్తిధర్మైర్యోగోనవిరుద్ధః, సచముక్తిపర్యంత
స్యాత్ ఇతిభావః॥ ౪౨॥

శ్లో॥ ధ్యానాదృష్టేనసాత్మాత్మతిరువజనితాబాధతేచేత్ప్రపంచం
తత్తుల్యాధైవశాస్త్రీప్రమితరసినకింబాధతేపూర్వమెవ
జ్వాలైక్యాదౌపరోత్తాదపిహినిజగదుర్బాధమధ్యక్షబుధై
రాప్యత్రాదృష్టయాపామహితవిమధసీంశక్తిమగ్నీకరోషి॥

౪౩॥

(ధ్యాననియోగవాదభణ్ణః)

శ్లో॥ నిదిష్టోనిష్ప్రపంచీకరణవిధిరసాగౌడమిమాంసకాస్తై
దృష్టోనక్వాపిదుర్నిర్వహమపికరణాద్యత్రసాధ్యావిశేషాత్ ।

అద్వైతినః కేచిదాహుః తత్త్వమస్యాద్యపదేశలబ్ధబ్రహ్మాత్మభావావబో
ధస్యతదేకధ్యానసాధ్యాదృష్టజన్యసాత్మాత్మా-రేణవిశ్వభ్రమబాధఇతి తదనూ
ద్యదూషయతి ధ్యానెతి. అయంభావః ధ్యానజనకంవాక్యజన్యంజ్ఞానంధ్యానాదృ
ష్టజన్యంచనమానవిషయంనశా, ఆద్యేకిమనేన వాక్యజన్యజ్ఞానాదేవముక్తిసాన్స్య
త్, ఉత్తరత్రబ్రహ్మణీసవిశేషత్వంసాన్యత్ వేద్యాకారవైషమ్యాత్, ఆకారభేదః
కల్పితఇతిచేన్న, తయోభ్రాన్తిత్వప్రసంగాత్, తత్త్వజ్ఞానావ్యక్తఇతిచాగ్నేకా
రాత్, అన్యథాత్రయ్యన్తవైయధ్యాత్, అస్తుప్రాగేవబాధఃబాధితానువృత్తిపరి
హారాయతుసాత్మాశ్చారఇతిచేన్న, సాత్మాత్మీయమాణెపితత్వేదోమానువృత్తా
బాధితానువృత్తేలోకేబహుళముపలబ్ధునాత్, దోషనివృత్తాతుబాధితానువృ
త్తేరేవాభావాత్, సదేహానాంచయావజ్ఞీవంసాదుర్వారా, దేహనివృత్తాచక్ర
భ్రమన్యాయాత్స్వయమెవనివర్తన్యతీతికింతద్బాధకేన. ననుప్రత్యక్షభ్రమస్యప
రోక్షంకథంబాధకమిత్యత్రాహ జ్వాలైక్యాదావీతి. అనుమానతోఽప్యత్రజ్వాలై
క్యప్రత్యక్షంబాధ్యతే, దేహాత్మభ్రమశ్చానుమానతశ్శాస్త్రతోవా, తథేహాపిసాన్య
త్, అన్యథాకథమద్వైతవాక్యాఢవిస్రమ్భపూర్వకధ్యానాదిసిద్ధిః, ధ్యానని
యోగజన్యజ్ఞానస్యగరుడాదిదృష్టిన్యాయాదనిష్టనివతకత్వమితిచేత్తత్రాహ
నాపీతి. విరుద్ధవిషయావగాహనశక్త్యా బాధితస్యహిమిధ్యాత్వసిద్ధిః, విషహరణ
ధీన్యాయెతువిషాదివదేవనివత్సాసత్యత్వప్రసంగాదితిభావః॥ ౪౩॥

అన్యేతువణయన్వినిత్యశుద్ధమవ్యద్వితీయంబ్రహ్మగగనమివగర్భర్వనగర
వత్తయాసప్రపంచితయాప్రతీయమానం నిష్ప్రపంచీకరణాదివిధివిషయానుష్ఠా
నజనితనియోగవిశేషేణవిశ్వావిద్యానివృత్తిరితి, తాప్రత్యాచక్షే నిర్దిష్టఇతి. అన
ధీతమధీతవిరుద్ధంచకల్పయన్తితివ్యక్తైగౌడమిమాంసకాస్తతోఽక్షిః. క్వాపిశ్రు
తిషుస్మృతిషుచేత్యథః. నక్వాపిదృష్టఇత్యయంక్తం“నదృష్టేద్రష్టారంపశ్యే”

ముక్తిరై యోగికిచెజ్జగదపినమృషానశ్వరీసాపితేస్యా
ధ్వంసాత్త్వేపితస్యానచవదసిభిదాంబ్రహ్మణస్తచ్చనిత్యం॥
(నిష్ప్రపజ్ఞీకరణనియోగవాదభక్తి)

౪౬

ఇత్యాదిదర్శనాదితిచేత్,నహ్యత్రవాక్యేద్రష్టాదిప్రధ్వంసంకుర్వీతేతివిధీయతే
స్తుజీవస్యాపాధికంకూపంనానునన్ధత్వేతివాకరణాయత్తజ్ఞానంజీవంపరత్వే
పశ్యన్స్వతస్సర్వజ్ఞంపశ్యేతితివాప్రకారాన్తరేణవానేతుంశక్యత్వాత్.ని
ధశ్రుతయశ్చాన్యపరాః,నచవిధిప్రసక్తపత్యః.దూషణాన్తరమాహుర్నిర్వహః
తి.నియోగస్యహికరణేతికర్తవ్యతాదివక్తవ్యం,యదిప్రపజ్ఞుధ్వంసేననియోగ
భావయేదితికరణక్లిప్తిఃతదానియోగసాధ్యసాధనయోరవిశేషఇత్యన్యోన్యాయా

యః,అధనియోగమజాగృహస్తసీకృత్యనిష్ప్రపజ్ఞభావనయేవనిష్ప్రపజ్ఞీకరణ
తదాఅత్పశ్రయః,ఇతికర్తవ్యతాచకరణానుపపత్త్యేవనిరస్తా.ప్రయోక్తాచాసా
ప్తానస్వావసానాయనియోగకృత్యాముత్పదయేత్,తదాచశాస్త్రఫలంప్రయే
క్తరీతినస్యాత్.అధశుద్ధస్యబ్రహ్మణఃఫలం,తన్నతస్యభ్రమాధ్యాసశూ
త్వాగ్నేకారాత్,తదధికత్వాభావాచ్ఛాస్త్రాధికప్రయోక్తృత్వాయోగాచ్చ
అప్నిక్వపక్షేఅపసిద్ధాన్తాపత్తిమాహముక్తిరితి.యస్యాదృష్టసాధోనాశస్తస్యజ్ఞ
నబాధ్యత్వాభావాత్ప్రపజ్ఞమృషాత్వంనస్యాత్,నియోగసాధ్యంచసర్వం
ల్పనికత్వాదనిత్యమితిమన్యసేఅతోముక్తిరపినశ్వరీతిబద్ధోష్కజ్ఞనప్రసక్తః.అభా
భావస్యభావత్వాత్,ధ్వంసస్యచధ్వంసప్రవాహాపత్తిః,నచతేతత్కృష్టాహత

స్తి.ననుధ్వంసోహ్యుత్తరావధిరహితః,ప్రాయశ్చిత్తనియోగాత్పపధ్వంసవన
క్తేరనశ్వరత్వంస్యాదిత్యత్రాహధ్వంసాత్త్వేపీతి.ధ్వంసరూపాముక్తిబ్రహ్మ
ణోఽన్యాఽనన్యావా,నాద్యఃకార్యస్యసర్వస్యఘటతద్ధ్వంసాదేఃస్వప్నప్రపజ్ఞ
ధ్వంసాదేరివబాధ్యత్వాభ్యుపగమాత్,అబాధేచముక్తావపిభేదసిద్ధిప్రసక్తాత్
భావాద్వైతపక్షశ్చనయుక్తః,క్వచిన్నిబాధితభేదనద్భావేఽన్యత్రాపితదవి
ధాత్,తత్రచోక్తానాంబాధకానాంత్యదిప్రేపినజ్ఞాపరయితుంశక్యత్వాత్,న
తీయఃధ్వంసస్యసాధ్యత్వాత్బ్రహ్మణస్తునిత్యత్వాత్తయోస్తాదాత్మయే
గాత్,తదిదమభిప్రేత్యాహతచ్చనిత్యమితి॥ ౪౮॥

యస్తాహింధ్యాననియోగేననియోగాన్తరేణవా,తత్త్వావేదకవా
జన్యజ్ఞానాదేవకల్పితబాధోపపత్తేః,దృష్టశ్చదృఢప్రతీతస్యాపివాక్యతోబాధః,
నమాత్రాదేవచముక్తిఃశ్రూయతే,భవతిచవాక్యాదైవతధీః,అతస్మైవద్వై
నివర్తికేతి,సోయమనుయోక్తవ్యఃకింశ్రవణజన్యజ్ఞానమాత్రాత్ప్రతిష్ఠాపితా

స్తో॥ వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాదమృతమితివదన్ముచ్యతేకింశుతేస్మిన్
 బాధఞ్చానబాధస్సయదనుభవతిప్రాగివాద్యాపిమఃఖం।
 ధ్యానాదీనాంవిధానంభవతిచవితథంతన్నయ క్తంనచేష్టం
 ధ్యానాద్యక్తాభ్యశబ్దాదితచరమమతేర్నాధికంవఃప్రకాశ్యం॥ ౪౫॥
 (వాక్యార్థజ్ఞానస్యమోక్షోపాయత్వభక్తిః)

క్షీః, ఉతాద్వైతజ్ఞానజనితవికల్పవైముఖ్యస్యతేనైవవాక్యేనజనితాద్విశదజ్ఞా
 నాదితి, తతాద్వ్యంనిరస్యతి వాక్యార్థేతి. బాధకజ్ఞానేసతిబాధకథంసాధ్యదితిశ
 జ్ఞానే బాధం చేదితి. అత్రప్రమాణత్రయవిరోధమాహ మానబాధఇతి. స్వాత్మనిప్ర
 త్యక్షేణస్వస్మిన్ పరత్ర అనుమానాగమాభ్యాం, బ్రహ్మవిదోష్యముక్తాశ్చిరజీవినః
 శ్రుతిస్మృతిసిద్ధాః. “బుద్ధేక్షేమప్రాపణంతచ్చాస్త్రైర్విప్రతిపిద్ధం బుద్ధేచేత్క్షే
 మప్రాపణమిహోవనదుఃఖముపలభేత్” ఇత్యాపస్తమోక్షంప్రసక్తమభిప్రేత్యా
 హ సఇతి. ప్రసక్తాన్తరమాహ ధ్యానాదీనామితి. బహువచనంఉపాసనాత్మకత్వద
 శ్చనయాపత్వాదివిశేషణభేదాత్. అత్రవేదోదితత్వాన్నవైతధ్యంమోక్షార్థవి
 ద్యానాంనాన్యార్థత్వమిత్యభిప్రాయేణాహ తన్నయ క్తమితి. అపసిద్ధాన్తత్వమ
 ప్యాహ నచేష్టమితి. ధ్యానస్యభేదవాసనానిరాసార్థత్వంహిబ్రూథ. ద్వితీయం
 దూషయతి ధ్యానేతి. అయంభావఃపశ్చాత్తనంవాక్యార్థజ్ఞానంపూర్వావిశిష్ట
 విషయంఅధికవిషయంవాఉభయత్రప్రాగేవదూషణముక్తమితి॥ ౪౫॥

ప్రత్యక్షభ్రమస్యప్రత్యక్షసేవబాధక ఇతినిబంధోనైత్యుక్తం, తత్పద్యావేపి
 శబ్దఃప్రత్యక్షరూపబాధకధీజనకఇతినశకవ్యంకల్పయితుం, అన్యథాకవచిదనుమానేపి
 తత్త్వప్రతిః, నచకోద్రవబీజస్యస్వాభీష్టకళమాఙ్గురజనకత్వక్యప్త్యాతత్ప్రతిః. ననుద
 ధవేత్రబీజస్యరమాఙ్గురారమ్భకత్వందృశ్యతే, యదిదృశ్యతేకస్తన్నిషేధేత్, అ
 ధనేదందిదర్శనం, వాక్యేష్వపి “దశమస్త్యమసి” “సంవిత్ స్వప్రకాశః” ఇత్యాది
 షుప్రత్యక్షధీజనకత్వందృష్టమితిచేత్, కథమేతత్, దశమోహమస్మిమమసంవిత్
 స్వప్రకాశఇతిశ్రోతురపరోక్షాధీరితిచెన్న, సేయంవాక్యశ్రవణానన్తరజన్యాత
 న్ములస్వయంపరీక్షణజన్యావా, ఆద్యేధర్మిప్రత్యక్షత్వేపిదశమత్వవిశిష్టవేషోనప్ర
 త్యక్షః, అన్యథాధర్మవాంస్త్యమసీతికెనచిద్దైవజ్ఞేనోక్తేతాదృశోఽహమితిబుద్ధే
 రప్యాపరోక్ష్యంస్యాత్, ధర్మస్యాతీన్ద్రియత్వాన్నతథేతిచెన్న, అయంపర్వతఃప
 రభాగేవహ్నిమానిత్యాద్యుపదేశేప్రసంగాత్, స్వతోఽపరోక్షార్థవిషయ
 తయాఽత్రతాదృశోవిశేషఇతిచెన్న, నియామకాభావాత్ దశమత్వాదివిశిష్టా

శ్లో॥ ఉద్దేశ్యాంశంత్యమాద్యంస్ఫుటమనుభవతాంసమ్యగధ్యక్షవిత్ర్యా
ప్రత్యక్షత్వభ్రమోయంత్యమసిదశమృత్యాదివాక్యార్థబోధే।
శబ్దాత్ప్రత్యక్షబోధేప్రసజతిశిథిలాతద్వ్యవస్థాతతోఽర్థే
సాత్మాతాగ్రంసశబ్దోజనయతివిమతస్సిద్ధవచ్ఛబ్దభావాత్ ॥

౪౬

(శబ్దప్రత్యక్షభంగః)

శ్లో॥ శిష్యోజీవస్త్వసిద్ధఃకిము తవయదివాక్త్రాన్నిసిద్ధోమితోవా

కారేణస్వతోఽపరోక్షత్వాసిద్ధేశ్చ, తదిహవాక్యతోదశమత్వాదిబోధే త్వమ
స్యస్ఫుటప్రత్యక్షగృహ్యమాణతయా కేహంచిద్దశమత్వాదివిశిష్టాకారగ్రహపి
త్యక్షత్వభ్రాన్తిమాత్రమిత్యాహ ఉద్దేశ్యాంశమితి. పతేనవిగతంవాక్యంస్వాథా
పరోక్షధీజనకంస్వతోఽపరోక్షార్థవిషయత్వాత్ దశమస్త్వమసీత్యాదివాక్య
దిత్యనుమానమపిరస్తం దృష్టాంతాద్యయోగాత్. ననుఘటంపశ్యతోఽయంఘట
తివాక్యప్రయోగేపిప్రత్యక్షధీజాన్యత ఇతిచెన్న, యుగపత్ప్రమాణద్వయేన
మితిద్వయోత్పత్త్యయోగాత్, సమ్భూయైకప్రమాణీభావస్యాతిప్రసక్తిత్వాద
భ్యవగమాచ్ఛక్రమేతుప్రత్యక్షజ్ఞానసమనంతరభావినిశబ్దజ్ఞానేప్రత్యక్షశిరసే
మాషరాశిప్రవిష్టమపీన్యాయేనతజ్ఞాతీయతాభ్రమః, దశమస్త్వమిత్యాదావః
దాచిదేవమేవ. ప్రతికూలతకమప్యాహ శబ్దాదితి. జ్ఞాతకరణానాంహిపరోక్ష
జనకత్వవ్యవస్థాశబ్దప్రమాణస్యాప్యన్యత్రవ్యాప్తాక్షీకృతాతస్యాశ్చైదిల్యంస్యా
ఇష్టప్రసంగోయమితిచేన్న, తుల్యన్యాయతయాన్యత్రాపితత్త్వన్నియతివిరుద్ధ
ర్యానుమానప్రసక్తస్యానిష్టత్వాత్, విపక్షేబాధకాద్విశేషఇతిచెన్న, శబ్దజన్య
త్యత్వాభావేపి విరోధప్రసంగాభావాత్, “తస్మైమృదితకషాయాయతమ
పారందర్శయతిభగవాన్సనతుగ్రమారః” ఇతిఉపదేశాదపరోక్షధీఃశూయతః
చేన్న, దృశేఃప్రత్యక్షవిశేషగూఢత్వాత్, అనుపపత్త్యాసాత్మాతాగ్రసామాన్య
రత్వంకల్పమితిచేత్, తహివిరుద్ధకృత్త్యాగేనవైశద్యాథత్వకృత్ప్రయోగః

ప్రతిప్రయోగమప్యాహ తత ఇతి. వ్యాప్తిబలాదిత్యథః. అథే స్వప్రతిపాద్యే
తేనస్వవిషయసాత్మాతాగ్రజనకతయాబాధప్రసంగోఽపాస్తః. అత్రతువిప
బాధకఃప్రదశితపవాతిప్రసక్తః॥ శ్లో॥ ప్రత్యక్షజ్ఞానహేతుత్వంయత్త్వయ
త్రప్రసాద్యతేనిషేధ్యమిదమస్మాకం ననస్తచ్ఛోధనంభరః॥ ౪౭॥

ఉపదేశోనప్రత్యక్షధీజనకఇత్యుక్తం, సపవపరస్యనఘటత ఇతివక్తుంవిక
యతిశిష్యఇతి. త్వన్మతేవక్తుః శ్రోతా కిమప్రతీతఃప్రతీతోవాక్త్రాన్నిసిద్ధఃప్రమి

నాసిద్ధాయోపదేశో భ్రమవిషయమితా నోపదేశాన్వితాస్య |

భేదేనైకైవనవాత్స్యకధముపదిశతుజ్ఞాతభేదోష్యభేదం

తాదాత్మ్యజాగరూకసతికిముపదిశేత్వాత్మ నేతద్విదేశః || ౪౭ ||

(ఆత్మద్వైతినఉపదేశానుపపత్తిః)

శ్లో || నైవాలంభాన్నిబాధేపరమపితదిదంతత్త్వమస్యాదివాక్యం

ద్వోవేతివికల్పః, అత్రాద్యం నిరస్యతి నాసిద్ధాయతి. అప్రతీత్యశిష్యంకస్మాఉపదిశేత్. ద్వితీయంచూషయతి భ్రమేతి. యదిశిష్యంభ్రాన్తిసిద్ధత్వేననజానాతి, స్వయమతత్త్వవితరణంతత్త్వోపదేశస్తా, అధతథాప్రమిణోతి, తథాపితస్మైకధముపదిశేత్, నహ్యసావుపదేశగ్రహణాహః, స్వయమపి నోపదేశేష్టత్వాహః, అస్మేత్యభయాధః. ఏతేనప్రతిబిమ్బవద్బాధితానువృత్త్యాప్రతీయమానేభ్యఉపదేశైశ్చిత్తపి నిరస్తం, తద్వదేవోపదేశానహఃత్వాత్, నచానువృత్తఃప్రతిబిమ్బాయప్రబ్రూతే. తృతీయంవికల్పయతి భేదేనతి. ఆద్యేవిరోధమాహకథమితి. భేదప్రమితావభేదముపదిశఃకుహకఃస్యాత్. ద్వితీయేపిప్రాగ్విదనంభవమాహ తాదాత్మ్యితి. అద్వైతప్రమితదశాయాంస్వభ్రాన్తిసిద్ధశిష్యోహిబాధితః, స్వతాదాత్మ్యేనవాభాతః, తస్మైచేదుపదిశేత్, స్వాత్మానంప్రతినిత్యముపదిశేత్, శిష్యస్యహిస్వతాదాత్మ్యంవశ్యతస్యాపితత్త్వవిత్త్వంవశ్యతి తథాచతస్యకిముపదిశేదితిభావః || ౪౭ ||

యదపివశ్యతే, అద్వైతవాక్యజన్యధీరేవావిద్యాతతాగర్యకృతాన్నిధ్యాసబాధితా, ప్రత్యక్షాదేభేదవాసనామూలతయా భేదస్వరూపమాత్రబోధకత్వాత్, తత్త్వమస్యాదీనాంతుతత్త్వవేదకత్వాత్, పూర్వాచభేదబుద్ధిఃపరాత్వద్వైతబుద్ధిః, అతఃఅపచ్ఛేదనయాత్పుర్వబాధఃస్యాత్. ఆహుశ్చ “పూర్వాబాధేననోత్పత్తిరుత్తరస్యహిసేత్సృతి” ఇతి. ఏవంతత్వజ్ఞానాదజ్ఞానబాధఏవముక్తిరితి, తన్నిరస్యతి నైవేతి. తదిదమిత్యవిద్యామూలత్వాభిప్రాయం. నహిభవతి పూర్వాపర్యమాత్రాద్బాధ్యబాధకభావఃఅతిప్రసక్తాత్, ఉపక్రమనయేచవైపరీత్యాత్, అద్వైతవాక్యానామపిమాధ్యమికవాక్యేనబాధప్రసంగాత్, కరణదోషతదభావాభ్యాంవిశేషితిచేన్న, ప్రత్యక్షాదిష్వపితదభావాత్, ప్రాచుర్యేణదోషమూలత్వదశనాదన్యేష్వప్యనాశ్వాసృతిచేన్న, వాక్యేపిసమత్వాత్ అవిద్యాభేదవాసనామూలత్వస్యచాపిశేషాత్, సమానదోషష్వపిభ్రమేషుపరంబాధకందృష్టమితిచేన్న, తథాత్వవేదనేతదయోగాత్, తత్రసద్వేదాపవస్యాత్, నిత్యేవేదవాక్యేకారణదోషఏవనేతిచేన్న, వక్తృదోషాభావేష్యవిద్యాదోషమూల

బ్రాహ్మోక్తిర్యద్వదాదౌ శ్రుతికృతనిఖలబ్రాహ్మమూలత్వబోధాత్ ।

రజ్జోసర్పభ్రమేకింజనయతివిదితబ్రాహ్మవాక్సర్పబాధం

స్వపైఽహిఃస్వప్నబుద్ధ్యాకిముగళతియదాతతచస్వాప్నతాదీః॥ ౪౮

(తత్త్వమస్యాదేఃప్రవక్ష్యబాధభక్తః)

శ్లో॥ ఛాయాదిర్నత్వసత్యస్సదవగతికరస్తత్రహేతుర్నితద్ధి

త్వస్యత్వయైవోక్తేః । అత్రప్రసక్తేదృష్టాన్తమాహ బ్రాహ్మేతి । బ్రాహ్మోక్తేరబాధకత్వ
బ్రాహ్మమూలత్వేనజ్ఞాతత్వాదితిచేన్న, అవిశేషాత్ . తదాహ ఆదావితి । ప్రథమః
ప్రయోజకశిక్షయాబ్రహ్మవ్యతిరక్తంకృత్సంమిధ్యేతిశ్రవణాత్తతశ్చప్రత్యక్షాదీ
ననాధఃప్రయాసః తజ్జననేకుహకశక్తిజనితప్రత్యక్షబుద్ధావివవిశ్వాసశ్చనసా
త్ । బ్రాహ్మసిద్ధవాక్యాదపిపూర్వబ్రాహ్మినివృత్తిస్తత్ఫలనివృత్తిశ్చదృష్టేత్యత్రతః
భయమిహానసమ్భవతీత్యాహ రజ్జోవిత్యాది నాపాదద్వయేన । బ్రాహ్మాయ మితివి
తేననాయంసర్పశత్యుక్తేపినవిస్రంభః, స్వప్నసర్పభ్రమజనితంసాధ్వసం నాయ
సర్పశిస్వప్నభ్రమేణనశామ్యతి యదాస్వప్నసర్పనిషేధేపిస్వాప్నబుద్ధిర్హరే
త, అతోనవాక్యాద్భ్రమనివృత్తిః, తత్ఫలనివృత్తిశ్చాత్రవక్తుంనశక్యేతి. శ్లో॥ బ్ర
హ్మసిద్ధంచధూమాదిస్వరూపాసిద్ధిదోషతః । యద్భుచ్చయాథానదాభివేష్యమా
మనుమన్యసే॥ ౪౯॥

ననువ్యావహారికమర్వాదాతిక్రమాన్నిజవిభ్రమేప్రమాణ్యానాదరఃప్ర
తునతథా, ప్రాగద్వైతబోధాచ్చాస్త్రే సత్యత్వాధ్యవసాయాత్, అసత్యాచ్చ
త్యగీదృష్టా యథాదవణాదిస్థయాఛాయయాముఖాదేసిద్ధిఃఘాతలప్థయా
గృధ్రాదేః, సన్నిచైవంబహూన్యదాహరణాని, అసత్యాదపిభయవిన్నయాది
త్యంకార్యందృశ్యతే, అతోమిధ్యాఘాతాదపితత్త్వమస్యాదివాక్యాత్తత్త్వప్రవి
ర్ముక్తిశ్చయుజ్యతేఇతితత్రాహ ఛాయాదిరితి. నహిమిధ్యాఘాతంప్రతివిమ్నా
ముఖాదిగీజనకం, దవణేముఖప్రతీతేదోషమూలత్వాత్, పరమాధఃముఖత్ర
తేస్తుముకురవిహితమిహిరకిరణన్యాయేనప్రతిఫలితనాయనకిరణజన్యత్వాత్. స
రూపచ్ఛాయయాగృధ్రాద్యనుమానెపినాసత్యాత్సత్యగీః, ఛాయాస్వరూపః
సాదృశ్యస్యచనిర్బాధత్వాత్, మిధ్యాఘాతస్యచచ్ఛాయాగృధ్రస్యకార్యకర
శుక్తిరూప్యాదేరపిరజతాదికార్యంకింసన్యాత్. యుక్త్యదృష్ట్యాచవిమృశామః
ప్రతివిమ్బాదిస్వరూపమేవసత్యగీహేతుః, ఉతతద్దీః, నాద్యఃప్రాతిభాసికసతోఽ
క్రియాహేతుత్వానభ్యుపగమాత్, నద్వితీయఃతద్బుద్ధేస్సత్యత్వేనసత్యాదేవ
త్యసిద్ధిః, తదిదమభిప్రేత్యాహ తత్రేతి. ఏతేనాసత్యాత్సత్యోత్పత్తిరపినిరస్తా

సాన్యధ్యక్షప్రాయదివ తాన్వయమిహనమృషానా స్తిధీరిత్యబాధాత్ ।

స త్యేనైవప్రసూతాఘటభవవిమతా శేముషీ కార్యభావా

స్తహిభయాదిహేతురితి, తత్రాప్యేతదేవోత్తరంత్రేతి. యత్రాసత్యాత్మతోఽ
త్పత్తిం వదసి తత్రేత్యథః. నను యదిధీః స్వరూపమాత్రేణ కార్యవిశేషహేతు
సాన్యత్, బుద్ధ్యంతరేపితత్పరిసంక్లః అవిశేషాత్, అధవిషయవిశిష్టోహేతుస్తదా
విషయసాన్యహేతుత్వం దుస్త్యజం, తత్రాహ సాధ్యేతి. యథాసాధ్యఘటాదిబు
ద్ధ్యాతన్నిర్మాణే బుద్ధేరేవకారణత్వం నతద్విషయస్య, సిద్ధత్వే సాధ్యత్వస్య అసి
ద్ధత్వే హేతుత్వస్య అయోగాత్, అన్యథాత్మాశ్రయోచ్ఛేదప్రసంగాత్, తద్వది
హాపి విషయసాన్యసిద్ధత్వాన్నహేతుత్వం. ఆదిశబ్దే నాతీతజ్ఞప్తిః కామనాచగృహ్య
తే. నష్టధీరపి యథాహం తత్తతాగ్రణం, నతునష్టం, పూర్వత్వేవ్యనస్తరపూర్వ
త్వాభావాత్, స్వర్గాదికామనాపితదుపాయనిష్పత్తిహేతుః, నతుకామ్యం, చక్ర
కాపత్తేః, తద్వదిహాభ్రాన్తిసిద్ధసాన్యహేతుత్వేపితద్ధియస్తదుత్పత్తిః. అధసాన్యత్ స
విషయాహిబుద్ధిరధ్యస్యతే, అతఃకథంవిషయస్యమిథ్యాత్వే విషయిణస్త్యత్యత్వమి
తి, తదేతత్సాన్యభీష్టంపిశ్వసాక్షిణః పృచ్ఛ, అథసోపిమిథ్యాభూతః, తన్న, స్వతస్సి
ద్ధౌతదయోగాత్, అన్యథాతత్సాక్ష్యంతరాపేక్షణేనవస్థాదిప్రసంగాత్, విష
యమిథ్యాత్వేచవ్యవహారసత్యత్వవద్దీనత్యత్వంచావిరుద్ధం, పతదభిప్రేత్యాహసే
తి. ఇహ అన్యస్మిన్నన్యథాబుద్ధ్యమానే. సాధీః. స్వయంనమృషావిషయతస్తుకదాచి
త్తథాతోవచారః. తదేతద్బాధకవృత్తాన్తేనవ్యనక్తి నాస్తీతి. ధీనాస్తీత్యేవం
యావస్యబాధసాన్యభావాదిత్యధః. ఆరోపితంహినజ్ఞాన్వేతి, నత్వారోపః. నాస్తీధీవి
షయత్వాభావేహ్యసద్వ్యవచ్ఛిన్తిసాన్యత్ నత్వనిర్వచనీయత్వహానిరితిచెన్న, బ్ర
హ్మజ్ఞేవంప్రసంగాత్, అథాస్తీధీయాతత్సత్త్వం ప్రకృతేపిసమం, మాభూదస
త్యాత్మత్యసిద్ధిః సాధనం, త్వదిష్టస్యకింసాధకమిత్యత్రాహ సత్యేనేతి. అన్తఃకరణా
దిభిస్సిద్ధసాధనత్వమవధారణేనవ్యదస్యతే. అత్రవ్యవచ్ఛేద్యసిద్ధ్యసిద్ధ్యోర్విరోధఇ
తిచెన్న, స్వోత్పాదకతయావధృతసామర్థ్యసంప్రతిపన్నసత్యవగాతిరిక్తజ
న్యత్వనిషేధేప్రతియోగిసిద్ధిః, తథాప్యప్రదిష్టంశృక్ష్ణగ్రాహికయాననిషిద్ధమితిచే
త్ త్వయాపివాకింతధావిహితం, తథాహిఅసత్యాత్మత్యసిద్ధిం వదద్ధిరప్యసత్యమి
థ్యాల్లీకాదిశబ్దాఃకింక్వచిద్వ్యుత్పన్నాఃప్రయుజ్యంతే అవ్యుత్పన్నావా, పూర్వత్ర
స్వదేశాదిమసతామేవాన్యత్రారోప్యమాణతయాబాధ్యమానతయాచాసత్యా
దిశబ్దవాచ్యత్వమితి నాసత్యాత్మత్యసిద్ధిః. ఉత్తరత్రవరానభీష్టంనకించి తాగ్రణ
ముక్తంసాన్యత్, యద్వాప్రతీతప్రతియోగికనిషేధస్యత్వదిష్టత్వాత్ త్వద్వాక్యప్ర

ద్వైతుత్వాల్లీకభావాకథమివవిహతావేకమెవాశ్రయతాం॥

౪

(అసత్యాత్మత్యసిద్ధిభజ్జః)

శ్లో॥ జ్ఞానస్యాశేషభేదోదయవిహతికృతోనస్వనాశ్యత్వయుక్తీ
ర్వాతాద్యైరేవసద్యశ్శమమధికురుతేదగ్ధదాహల్యాపివహ్నిః॥

తీతంవ్యవచ్ఛేద్యంత్యయాచైవమనుమాతుంశక్యమితిప్రసజ్జేతాత్మర్యం, యత్తా
రూపోబలిఃపిశాచానాంపిశాచభాషయైవోత్తరందేయమితిన్యాయాచ్చ.ప్ర
భాసికసతశ్చహేతుత్వాభ్యుపగమేకధమసతోపనహేతుత్వం, తదపిహికుల
త్ప్రతిభాసతే, నహ్యస్తిఖిపుష్పందపణముఖమిత్యనయోర్విశేషః, అత్రవ్యా
తంచవిపత్నేబాధకమాహ హేతుత్వేతి. అనర్థక్రియాకారిత్యాత్ ప్రాతిభ
కానామసత్యత్వం, తానిచెద్ధీరూపామధక్రియాంకుర్యః, కథంతేషామల్లికత్
ననుసర్వస్యాపినత్యానృతమిదునాదుత్పత్తౌ సాధ్యపికలోదృష్టాంతః, మైవం
టామ్యత్వాదకమృదాదేర్వావహారికసత్యత్వాభ్యుపగమాత్ తదపేక్షయా
“మృత్తికేత్యేవసత్యం” ఇత్యాదిశ్రుతినిర్వాహోచ్చ, అనుమానమప్యత్రతావ
నిష్ప్రతిఘమితి॥ శ్లో॥ సత్యధీర్మమసత్యేనతవాసత్యాదసత్యధీఃసత్యాదసత
ర్వేతిత్వాసత్యాత్మత్యధీభావేత్॥ ౪౯॥

విశ్వబాధకమద్వైతజ్ఞానంకారణానుపపత్త్యానూషితం, అథస్వప్రథమ
కారణాభావాచ్చదూష్యతే, యత్తదవిద్యాధ్వంసకమన్రిమంజ్ఞానం తత్తే
నాశ్యం, నతావత్తద్విషయేణబ్రహ్మణా, శుద్ధస్యతస్యకిచ్చిత్ప్రతిహేతుత్వాన
పగమాత్ అశుద్ధేశ్వనిశ్శేషధ్వంసాత్, అతపవనానివచనీయాంతరేణ, ఏవ
త్ప్రధ్వంసేనేత్యపిమఃస్థం, తస్యసదన్యత్వానన్యత్వసత్యమిధ్యాత్వాదివికల్ప
భాత్, జ్ఞానధ్వంసస్యాహేతుకత్వేచకాదాచితగత్వవ్యాఘాతః, అనాదిత
పాతాచ్చకథంప్రతియోగిసంభవః, పరిశేషాత్స్వేనైవస్వస్యనాశఇత్యాయాః
తచ్ఛాయుక్తంసహిప్రతియోగిమాత్రాత్ప్రధ్వంసఃకవచిదపిదృష్టః, ఏతత్సర్వ
ప్రేత్యాహ జ్ఞానస్యేతి. వహ్నిదాహ్యంవినాశ్యానువినాశవత్తద్విదాశఇ
న్న, తత్రాపిహేత్వంతరాదేవవినాశదృష్టేః, నిర్వాప్యతేహికదాచిద్వాతేనదీ
దాచిచ్ఛలభాదిభిః, యదాస్యస్వయంవినాశఇతిమన్యసే, తదాప్యదృష్టప్రేరి
గవదవయవకర్తృణాంమిధోవిభాగాత్సజ్ఞాతజైధిల్యమాత్రం, నతుకవచిదపిద్రవ్య
శః, అవస్థాంతరాపత్త్యాచాదర్శనం, కతకరజోనిదర్శనంచబాలప్రలోభనం, నహి
యసిపజ్జఃకతకరజసానాశ్యతేవిశ్లేషమాత్రదృష్టేః, నచస్వయంతన్నశ్యతి
సంశ్లేషమాత్రసిద్ధేః. అస్తుతహిజ్ఞానాంతరేణతన్నివృత్తిరిత్యత్రాహ తస్మాద

తస్మాత్తస్యాన్యదేవప్రళమకమపరంతస్యచైత్యవ్యవస్థా
తచ్చైచ్చాన్నింతగచ్చేత్-ధమివభవితాసర్వభేదోపమర్దః॥

౫౦॥

(నివర్తకజ్ఞాననివర్తకానుపపత్తిః)

శ్లో॥ బోధస్యాన్యస్యవేద్యంకిమతవవిశదంబ్రహ్మమాయాన్వితంవా
కింవాభేదప్రపञ్చఃకిముతదన్మతతాకిన్నవేద్యంనకిచ్ఛిత్ ।
ఆద్యస్యాద్భుత్తాదృశ్యంతదుపరియుగళేమోహసత్తాధతుర్య
సూతేద్వైతాసతీసాస్వహతిమన్మతాపఞ్చమెస్యాన్నధీత్వం॥

౫౧॥

(నివర్తకజ్ఞానవేద్యానుపపత్తిః)

శ్లో॥ సాధ్యావస్సర్వమాయావిరతిరపిపరంబ్రహ్మతస్మాత్పురావా
పూర్వత్రప్రాగపిస్యాత్పరమపినభవేమత్తరత్రాభ్యుపేతే ।

జ్ఞాననివర్తకస్యాపిజ్ఞానస్యతుల్యతయాజ్ఞానాన్తరేణనివృత్తాపుపర్యుపరితథైత్యన
వస్థా.ఉక్తదోషపరిహారాయనివర్తకజ్ఞానస్యస్వతోన్యతశ్చనాశ్యత్వంనేతిశ
బ్దతే తచ్చైదితి. పరిహరతి కథమివేతి.జ్ఞానంతావత్ప్రతితదనుబద్ధాదహంకా
రదేహానుబద్ధశ్చదుర్వారశ్చతిభావః॥ ౫౦॥

అధనివర్తకజ్ఞానంసవిషయంనిర్విషయంవా,సవిషయత్వేబ్రహ్మవిషయం
తదన్యవిషయంవా,బ్రహ్మవిషయత్వేపిశుద్ధబ్రహ్మవిషయంవామాయాన్వితబ్ర
హ్మవిషయంవా,అన్యవిషయత్వేప్రపञ్చఃవిషయంతన్నిధ్యాత్వవిషయంవేతివికల్ప
యతి బోధస్యేతి.ఆద్యంనూషయతి ఆద్యశ్చితి. బ్రహ్మదృశ్యంస్యాత్, శుద్ధస్యదృగ్వి
షయత్వేనసనిధాన్యః,త్వదుక్తాచదృశ్యశ్యసంబద్ధానుపపత్తిః,దృశ్యత్వానుమాన
స్యానైకాన్త్యం,బ్రహ్మణోపివామిధ్యాత్వాభ్యుపగమప్రసక్తశ్చేతిభావః. ద్వితీ
యతృతీయామాషయతి తదుపరీతి.మాయాన్వితబ్రహ్మప్రతిభాసఃప్రపञ్చప్రతిభా
సశ్చమోహపవేతిభావః. చతుర్థేప్రపञ్చస్యాన్మతతాసత్యాఅసత్యావేతివిక
ల్పే పూర్వత్రాద్వైతభక్తిప్రసక్తమాహ సూతశ్చితి.ఉత్తరత్రస్వవ్యాఘాతమాహ
స్వవిహతిమితి. శ్లో॥ మిధ్యాత్వస్యహిమిధ్యాత్వేమిధ్యాత్వంబాధితంభవేత్ । స
త్యత్వస్యతుసత్యత్వేనసత్యత్వంసాధితంభవేత్ ॥ నిర్విషయత్వేదోషమాహ పఞ్చ
మశ్చితి.వృత్తిజ్ఞానంసర్వంసవిషయమిత్యభ్యుపగచ్ఛతాంకధమస్యనిర్విషయత్వం,
తథాత్వేవాకథంవృత్తిధీత్వమితిభావః॥ ౫౧॥

బాధకజ్ఞానసాధ్యంవికల్పయతి సాధ్యేతి.బ్రహ్మస్వరూపత్వేనాదిత్వా
న్నసాధ్యత్వమిత్యాహ పూర్వత్రేతి. స్వరూపాదన్యత్వేసర్వభేదనివృత్త్యసమ్భ
వమాహ పరమపీతి.నివృత్తిరపినివత్వేత్యవిరోధంశక్తతే సాపీతి.పరిహరతి పున

సాపిస్యాచ్చేన్నివర్త్యాపునరపివిలగత్పూర్వపవప్రపజ్ఞో
నోచెత్సత్తైవసాస్యాత్ప్రసజతిచతతోబ్రహ్మతత్సద్వితీయం॥ ౫

(ప్రపజ్ఞనివృత్త్యనుపపత్తిః)

శ్లో॥ అన్త్యజ్ఞానస్యజీవఃస్థితిపదమథవాచ్యమలంబ్రహ్మతేస్యా
దాద్యైతేనైవబాధ్యోనతదుపజనయేద్ధీఃస్థితాకేంతతోస్య
అన్త్యైసత్యాన్మతావాతదధికరణతానాద్యైఃపరస్మిన్

రితి. లబ్ధస్వరూపస్యభావస్యధ్వంసోయదినస్యాత్, స్వరూపంతదవస్థమేవస్యా
ప్రాగభావస్యకుప్రధ్వంసఃభావశ్చతత్ప్రధ్వంసశ్చ ఉత్తరత్వేనతివిరోధితా
శేషాత్, ప్రధ్వంసస్యచప్రాగభావః భావశ్చతత్ప్రాగభావశ్చ పూర్వత్వేన
రోధిత్యావిశేషాత్, ఇహాపిప్రధ్వంసస్తన్నివృత్తిశ్చభావస్యప్రధ్వంసఃస్యాతా
తిచేత్, తహ్యేనవస్థితప్రధ్వంసపరమ్మరాక్రమీప్రసజ్ఞః, తత్ప్రధ్వంసకజ్ఞానక్

శ్చ, అన్త్యజ్ఞతేత్వవస్థాపరమ్మరాప్రమాణసిద్ధాగ్రీక్రియత ఇతినవిరోధః. నివృత్తే
వృత్తానత్యత్వప్రసజ్ఞః, తతశ్చాన్త్యైతభజ్ఞమాహ నోచెదితి. సత్యాభావసాహి
మదోష ఇత్యేతచ్చదూషితమేవ॥ ౫౨॥

విశ్వబాధకబుద్ధేరాధారంవికల్పయతి అన్త్యజ్ఞానస్యేతి. సహిబాహ
ద్దేహద్రియమనసాంజ్ఞాత్యత్వంయుష్మాభిరిష్యతే, తుల్యన్యాయతయా
జాగరస్యమహతోవాజ్ఞాత్యత్వంనిరస్తమేవ, పరిశేషాదహజాగరోపహితోః
పవజ్ఞాతేతికోటిఃప్రథమమిహలూప్యతితా. కేవలం సర్వోపాధిరహితమిత్య
బాధకజ్ఞానస్యబాధ్యజీవాధికరణత్వే బాధకమాహ ఆద్యైతి. అయంభావః బ
కేనజీవోనశ్యతినవా, ఆద్యైస్సనాశకధీసిద్ధ్యైభేదవాసనానిరాసాదౌనప్రయ-

దితి, సహ్యత్వనాశఃపరమఃపుమథఇత్యేవనిపదపక్షః. ఉత్తరత్రాహమథావి
శేకథంజీవస్థితిః, స్థాపితంచాహమథాన్యైవాత్మత్వం, జీవత్వేనప్రైపిజ్ఞప్రాయా
ప్రైదిత్యత్రాహాధీరితి. సహిఅహంవిసత్త్వమిమదన్యధీర్నద్విధురాతిష్ఠత్వితి
త్వాముముక్తుఃప్రవర్తతే, తథాచభాషితం “మయినప్రైపిమతోన్యకాచి
జ్ఞప్తిరవస్థితా. ఇతితత్ప్రైప్రయత్నకస్యాపినభవిష్యతి” ఇతి. శుద్ధస్యనివ
జ్ఞానాధారతాసత్యానత్యావేతివికల్పయతిఅన్త్యైతి. సత్యత్వేనపసిద్ధా
మాహ నాద్యైతి. మిథ్యాత్వేననుపపత్తిమాహ పరస్మిన్నితి. అసత్యస్యజ్ఞానా
రణత్వస్యక్రమీర్వికల్పకావిద్యాహజాగరాదిసాపేక్షా, అతోనివర్తకజ్ఞానత

స్తత్కప్త్యాదెరయోగస్తదిహవిమృశతాంకింనచష్టంత్వదిష్టం॥ ౫౩॥

(నివర్తకజ్ఞానాధారానుపపత్తిః)

శ్లో॥ నాభుక్తంకల్పకోట్యాపుష్పపశుమనమియాతగర్హనిమృత్యుభావే
విద్యాతస్తద్విద్యానాశశ్రుతిరిహతదసాతత్ప్రశంసెతిచెన్న॥

తాదృగ్విద్యైవతన్నిమృతిరితిహివిద్యాఞ్చక్రురామాయవృద్ధా

ధారత్వతత్ప్రతిభాసాయావత్సృతిః, తావదవిద్యాఽనువృత్తేతినతతస్తన్నివృత్తిః,
అవిద్యాయాఃతత్కల్పితస్యజ్ఞానస్యచ సుస్థోపసుద్దవిషనాశకవిషన్యాయెన యు
గపద్ధ్వంసాదవిరోధఇతిచెత్, తదిదమన్యోన్యధ్వంసకత్వందృష్టంకల్పవ్యంవా, నా
న్యః అసిద్ధిః, నద్వితీయః కల్పకాభావాత్, గతశూన్యత్వంకల్పకమితిచెత్, అస్తి
సతాంగతిః తామేవానువర్తస్వ. ఏవంపరపక్షే చూష్యాన్తరాణిదూషణాన్త
రాణిచసూచయన్నిగమయతి తదితి. బహుశ్లోకోక్తబహువిధదోషప్రస్థానా
దిత్యర్థః॥ ౫౩॥

యథామృషావాదిమతేనబోధాన్ముక్తిసంభవః। త్వన్నతేపితథేవమప
న్యాయెనశబ్దతే। నాభుక్తమితి. స్మర్యతేహి, “అవశ్యమనుభోక్తవ్యంకృతంకర్మశు
భాశుభం। నాభుక్తంక్షీయతేకర్మకల్పకోటిశతైరపి” ఇతి. తహిప్రాచీనైశ్చైతశా
స్త్రువైయధ్యక్షంస్యాదిత్యత్రోక్తంనిమృత్యుభావఇతి. నను “తద్వ్యధేషికతూ
లమగ్నోప్రోతంప్రచూయైవంహాస్యసర్వేపాప్సానఃప్రచూయన్తై” ఇతిశ్రూ
యతే. “తదావిద్యాకపుణ్యపాపేవిధూయ” “తత్సకృతచమృతేధానుతే”
ఇత్యాదిచ. శ్లో॥ నకర్మణాంక్షయోభూపజన్మనామయుతైరపి। ఋతేయోగాత్క
ర్మకక్షంయోగాగ్నిఃక్షపయెత్పరం” “యథాగ్నిరుద్ధతశిః” ఇత్యాదిచస్మర్యతే,
అతఃఫలభోగాభావేపిజ్ఞానాత్కర్మనివృత్తిఃస్యాదిత్యత్రాహవిద్యాతఇతి. నచ
“తత్త్వజ్ఞానాన్నిశేయసాధిగమః” ఇత్యాద్యసూత్రవిరోధః, “దుఃఖజన్మప్రవృత్తి
దోషమిధ్యాజ్ఞానానాముత్తరోత్తరాపాయెతదనస్తరాపాయాత్” ఇతిద్వితీయ
సూత్రేజ్ఞానస్యమిధ్యాజ్ఞాననివృత్తిద్వారాకర్తానారమ్భాథత్వస్యస్థాపితత్వా
త్, కృతంతుకర్మస్వఫలతపవనశ్యతీత్యవిరోధః, అత్రకర్మణామవశ్యభోక్తవ్యత్వవ
చనమకృతప్రాచీనైశ్చైతవిషయమిత్యభిప్రాయేణప్రత్యాహనెతి. అత్రాపితర్హ్యకృ
తప్రాచీనైశ్చైతత్వాద్భోక్తవ్యత్వమిత్యత్రాహతాదృగితి. త్రయ్యన్తవిహితపరబ్ర
హ్మధ్యానరూపేత్యర్థః. ఆమాయవృద్ధాః స్మరారః। తెచేశ్వరదర్శనంసర్వప్రా
చీనైశ్చైతమిత్యాహుః, “ఇజ్యాచారదమాహింసాః” “ప్రాచీనైశ్చైతాన్యశేషా
ణి” “ప్రాచీనైశ్చైతంతుతస్యైకం” ఇత్యాదిచ. బ్రహ్మప్రాప్తిహేతుతయావిహిత

నాన్యద్భ్రష్టోనుభూతిప్రతిభటమరితద్వంసతస్సాధ్యమత్ర॥

౫

(విద్యాయాఃపాపనాశకత్వోపపత్తిః)

శ్లో॥ ప్రాయశ్చిత్తంనపుణ్యే నచసుకృతమనుశ్రూయతేధర్మబాధ్యం
నాధర్మత్వంవిధానాన్నయదిసుచరితంత్యక్తమస్యాశ్చనస్యాత్ ।
మైవంధర్మోవ్యధర్మోభవతిహిబహుధాధిక్రియాదెర్విశేషా
ధర్మంత్రైవర్గికస్తుస్వయమిహనిగమఃపాష్టకోఽపపాఠ॥

౫

(త్రైవర్గికసుకృతస్యాపివిద్యానాశ్యత్వం)

స్వయోగస్యకథంనైమిత్తికత్వమిత్యత్రాహ నాన్యదితి. స్వతఃప్రాప్తాహిసం
తామపిబ్రహ్మనుభూతిస్సూరివత్, తత్ప్రతిబంధకనివృత్త్యైవోగశ్చితినివృత్తి
పత్వంతస్యయుజ్యతఇతిభావః. అత్రచరితశబ్దేనబంధకంపుణ్యమహిసంగృహీతం
బుద్ధంప్రత్యనిష్ఠఫలప్రదత్వావిశేషాత్, “ఏతేవైరయాస్తాతస్థానస్యపరమా
నః” ఇతిస్వగౌడీనాంనిరయత్వస్తుత్యాతత్సాధనస్యపాపత్వోపపత్తేః,
సుకృతం” ఇత్యారభ్య “సర్వేపాష్టామోఽతోనివర్తంతే” ఇతి సుకృతస్యాపి
పత్వేనసంజగలయాన్నూనాచ్చ. తదేవంధీశజోగచకకర్తృత్వంసేధీవికాస
బ్రహ్మనుభూతిరితితతామనావ్యపదేశోపిసవిరుద్ధః. అన్యత్రచప్రతిబంధకని
వృత్తానైవంప్రతిసద్దేయం॥ ౫౪॥

ననుపుణ్యస్యచరితశబ్దేనసంజగహిసంగృహీతయత్తః విరుద్ధత్వాత్, క్వచి
యోగశ్చత్రిన్యాయాత్ ఇత్యభిప్రాయేణశబ్దతేప్రాయశ్చిత్తమితి. నహిపుణ
దైశేనక్వచిన్నివృత్తివిధిః, “ధర్మేణపాపమపనుదతి” ఇతిచశ్రూయతే, నతు
మితి, కావ్యమప్యధర్మత్వాద్ధర్మేణాపనుద్యతఇతిచేన్న, ఫలోద్దేశేనవిహిత
త్, నచాత్రశ్యేనాదినయః స్వరూపతఃఫలతోవానిషేధానాశ్రూతత్వాత్, ధ
వ్యపిచయద్యధర్మత్వం, తదాతదజ్ఞత్వంవిద్యాయానఘటతే. ఏషాంచతుర్థాం
తూనామన్యధాసిద్ధిమభిప్రేత్యప్రత్యాచక్షే మైవమితి. అనికారిభేదేనపాప
వత్తాతంప్రతినివృత్తివిధిర్ముక్తః, “ధర్మేణపాపం” ఇత్యత్రచయథాహం
శబ్దజయగ్రాహీ, విహితత్వంచకజ్ఞిత్ప్రతిధర్మత్వంసాధయేన్నాన్యంప్రత్య
త్వంనిరుద్ధ్యాత్, తేషామేవచకర్మణాంఫలసంక్లాదిత్యాగవతాంనివృత్తిధర్మ
త్వావిద్యాజ్ఞత్వోపపత్తిః. ఏతత్సర్వంవ్యనక్తి ధర్మోపేతి. స్మర్యతేహి. “శ్లో॥ స
ధర్మస్సాధర్మస్తుంతంప్రతిసరంభవేత్ । పాత్రకర్మవిశేషేణదేశకాలావవేక్ష్య
ఇతి. ఏవంసతి “నసుకృతం” ఇత్యాదౌసుకృతేపాష్టశబ్దోనభాక్తఇత్యభి ।

శ్లో॥ అశ్లేషఃపాశ్చభిశ్చైత్ప్రసజతివితధాదుశ్చరితాశ్చవృత్తి
స్తైషుప్రామాదికేష్వప్యమతికనిపతద్భిజవత్సృష్టిరోహః।
మైవంశాస్త్రైకవేద్యఫలఫలివిషయైక్తయోహ్యస్వతంత్రా

శాస్త్రాద్బాధస్తుతిష్ఠేన్మతికృతవిషయేశబ్దశక్త్యాదిభిర్ఽ॥ ౫౬॥
(ప్రామాదికోత్తరాఘాశ్లేషోపపత్తిః)

మెణాహ ధర్మమితి. అతపవహి “త్రైసిగికాం స్త్యజేద్ధర్మా” ఇతిముముక్షుం
త్యనుశిష్యతే॥ ౫౫॥

అస్తువిద్యాపిప్రాయశ్చిత్తాన్తరవదుపాత్తదురితనాశికా, ఉత్పత్త్యమాన
మగ్రతినాస్యాత్ నిమిత్తానుదయేపినైమిత్తికప్రవృత్తావతిప్రసక్తాత్, ఉదితత్వ
జగయాపిక్వచిన్నిమగ్రతిఃపాక్షికోపిదోషఃపరిహార్యఇతిన్యాయాత్ నతూత్ప్ర
మానత్వశక్తయా, తదవస్థస్యనిమిత్తత్వేనప్రాచ్యశ్చిత్తశాస్త్రైరనుద్దేశాత్,
ఏవంవిదిపాపంకర్తునశ్లిష్యతే” “తస్యైవాత్మావదవిత్తంవిదిత్వానకర్తుణాలిప్య
కీపాపకేన” ఇత్యాదయస్తువిద్యాంప్రశంసన్తి అధాయోగాత్, బ్రహ్మవిదాం
బాల్యేనతిస్థాసేత్” ఇతివిధాకృత్సృజాలకృత్వోపాదానేకామచారప్రసక్తా
ఽ. అస్తితిధాప్రభం “నావిరతోదుశ్చరితాత్” ఇతిశ్రుతిరుపరుద్ధే. “సర్వా
నుమతిశ్చప్రాణాత్యయేహితద్ధర్మనాత్” ఇతిచసూత్రం, జశవద్భావయతా
పియోగినాం “సతాంవత్క్షానదూషయత్” ఇతిప్రవృత్తినియమఉక్తఇతి. ఏతత్ప్ర
మాభిసంధాయాహ అశ్లేషఇతి. ప్రామాదికైరశ్లేషేశ్రుత్యాదివిరోధోనేత్యత్రా
తేష్యతి. ప్రరోహఃయధార్హకార్యారమ్భః అన్యధాకథమకామకృతేషుప్రా
సశ్చిత్తవిధిరితి. అత్రశ్రుతస్యాశ్లేషస్యకింన్యాయతోబాధః ఉతవచనత్యతివికల్ప
భిప్రయన్ప్రత్యాహ మైవమితి. ఆద్యంనూషయతి శాస్త్రైకవేద్యఇతి. ఫలఫలివిష
యసాధ్యసాధనభావేనమిథస్సంబధ్యమానేఽర్థఃఇతియావత్. అస్వతంత్రాఃసహి
చనవిరోధేన్యాయఃప్రభవతి, తథాసత్యతిప్రసక్తాదితిభావః. ద్వితీయేవిషయభే
దాద్విరోధంపరిహరతి శాస్త్రాదితి. శబ్దశక్త్యాదిభిః “నావిరతోదుశ్చరితాత్” ఇ
త్రహ్యవిరతిఃబుద్ధిపూర్వచర్యానువర్తనంతత్ప్రసక్త్యప్రతిషేధః. ఉపస్తిశ్చ
గాణధారణార్థమిభ్యోచ్ఛిష్టంచఖాదఅనుపానవ్రతిగ్రహమిభ్యోనాభ్యధితస్స
హ “నవాఅజీవిష్యమిమానఖాదకామోమఉదపానం” ఇతి బ్రహ్మవిదోపి
కామతోనిషిద్ధకరణంపరిహార్యమిత్యర్థః. శ్లో॥ అపిచెత్వాతకంకించద్యోగీకు
యత్ప్రమాదతః।యోగమేవనిషేవేతనాన్యంయజ్ఞంసమాచరేత్” ఇతిచత్వర్య
అశ్లిష్టస్యపాతకస్యకింయోగరూపేణాషిప్రాయశ్చిత్తేనేతిచేన్న, తత్రతద్వి
తాత్పర్యాభావాత్, అన్యప్రాయశ్చిత్తప్రసక్తాయోగంసవిచ్ఛిన్నాభివ్యేత

శ్లో॥ శ్లిష్టంవిద్యాజ్ఞపుణ్యంస్వఫలవితరణాన్నైతరార్థంవిరాగ
గాగాదారభ్యమాణంఫలవదమతికంసంభవేన్నైవపుణ్యం।
పుణ్యాశ్లేషస్తతోష్టిన్నఘటతఇతిచెన్నోపయుక్తాతిరిక్తై
ర్విద్యాశ్లేష్టస్యయోగాదమతికృతమపిహ్యమనన్త్యైవపుణ్యం॥ ౫

(పుణ్యాశ్లేషః)

శ్లో॥ కర్తాశ్లేషప్రణాశౌతదుషధిభగవన్నిగ్రహదెర్నివృత్తి

హితాత్పర్యం, యద్యపి “జీవితాత్ప్రయమావన్నః” “ప్రాణసంశయమావన్న
ఇత్యాదివచనానివిద్వదవిద్వత్సాధారణాని, తథాప్యత్రానాపద్దశాయాంప్రాం
దికెష్వపివిద్యామాహాత్వైదశ్లేష ఉచ్యతఇతిసాధాత్వం, అతఃసాపానాంవ
నాశవదశ్లేషోపివిద్యాసాధ్యంఫలమితి॥ ౫౬॥

యద్యపిపాపస్యాశ్లేషః, తథాపి కథమితరస్యాప్యేవమనంశ్లేషః, “పా
తు” ఇతిసూత్రోక్తఃపుణ్యాశ్లేష ఇతివికల్పానుపపత్త్యాశఙ్కా తే శ్లిష్టమితి. అత్ర
పుణ్యస్యాశ్లేషః కింబుద్ధి పూర్వస్యతదన్యస్యవా, ఆద్యేవిద్యాజ్ఞస్యతదనన్యవా
జ్ఞత్వేవిరక్తకృతస్య అన్యకృతస్యవేతివికల్పః, తత్రవిద్యాజ్ఞస్యాశ్లేషోనసంభ
స్వఫలభూతవిద్యాప్రదానాత్, వీతరాగస్యనఫలాన్తరాధాప్రవృత్తిః యత
శ్లేషోక్తిఃస్యాత్, సరాగకృతంతుస్వఫలందద్వాదేవ ధీపూర్వస్యాశ్లేషాయో
త్, అధీపూర్వంతుసుకృతంనసంభవత్యేవ చోదితానుష్ఠానయాపత్వాత్, నిశి
త్వధీపూర్వత్వసమ్భవః చోదనానపేక్షానుష్ఠానత్వాత్, అతోబ్రహ్మవిదిపు
శ్లేషఉక్తోనసంభవతీత్యాక్షేపః, ఏవమాక్షిప్తైషుకంబిదంశంవిశేషయిష్యమా
నెతి. హేతుమాహ ఉపయుక్తేతి. ఉపాయవిరోధిశమనేమకర్తృనుకానిచిదధ
నిసంభవన్తి అన్యైర్విద్యాపూర్వైః, నచనిష్ఫలత్వంయుక్తం, అతస్సానుగుణం
న్తరంధాతుమహాస్తీతిశఙ్కా యామశ్లేషసూత్ర్యతే, నిమామానుష్ఠితా
హ్యతేహంసఫలాన్తరసంభవఇతి, యచ్ఛాధీపూర్వకామ్యంనసంభవతీతి త
న విష్ణ్వయతనదీపాచ్యుపాఖ్యానేతద్బ్రహ్మేః, స్వప్నచవిద్యానపివాసనా
మాన్నిషిద్ధమివకామ్యమప్యనుతిష్ఠేత్, పిత్రాదయశ్చనిగపేక్షంప్రతిహితబు
కామ్యమాచరేయః, తచ్చప్రామాదికప్రాచ్యం, నర్వంవిదినసంశ్లిష్యతఇ
ప్రాచ్యేనాహ అమతికృతమితి॥ ౫౭॥

అత్రకశ్చిచ్ఛోదయతికర్తేతి. ద్వివిధంహికర్తృబద్ధకం, విద్యోత్పత్తేఃపు
ముత్తరంచ, పూర్వంచద్వివిధంఆరబ్ధకార్యమన్యచ్చ, తత్రాద్యంచరమదేహ
భోగనాశ్యం “భోగేనన్ద్వితరేక్షపయిత్వాశసంపద్యతే” ఇతిసూత్రోక్తేః.

ర్మప్రాశ్నిప్రాతిరి క్తంనచకిమపితతఃసజగ్రముఃకస్యమైవం।
తత్తతగర్మప్రసూతౌస్వభజనశమితౌనిగ్రహానుగ్రహాయా
తత్తుల్యవేవదెవఃప్రయతివిదుషితచ్చత్రుమిత్రేషుధత్తే॥

౫౮॥

(ప్రియాప్రియసజగ్రముః)

శ్లో॥ అన్యశ్చైదన్యకర్మప్రజనితఫలభుక్ష్మాస్త్రవైయాకులీస్యా
ద్యుష్టాజ్ఞైరుష్ణై తానాఽక్వచిదపినతతఃకర్మణాంసజగ్రముఃస్యాత్ ।

ఉద్వేలస్సృచ్చభాతేత్యసదవిషమతాద్యన్వితేనైవథాత్రా
విద్యానిష్టోపకారాద్యచితఫలమిదందీయతేవర్గయుః॥

౫౯॥

(ప్రియాప్రియయోర్విద్వత్గర్మఫలసమానస్పృష్టైఃస్వకర్మఫలత్వం)

యంవిద్యయానాశితం,ఉత్తరంచద్వేధాప్రామాదికరాశిప్రవిష్టమన్యచ్చ,ప్రథ
మమిహాశ్లిష్టం,అన్యచ్చనిష్కృత్యాభోగేనవానిశ్యేషితం,అత్రముక్తివిశిష్టమని
చ్చతానిశ్యేషకర్మనిర్వేశార్థంయగపద్భహుదేహసజ్జగౌహాపయోగః,ఏవం
స్థితేవిదుషశ్చరమదేహాదుతాగ్రన్తికాతే“తస్యపుత్రాదాయముపయన్తిసుహృ
దస్సాధుకృత్యాంద్విషంతఃపాపకృత్యాం”“అన్యప్రియాజ్ఞాతయస్సకృతముపయ
న్తిఅప్రియాచమకృతంతతుకృతదుష్టుతేధానుతే” “ప్రియేషుస్వేషుసుకృత
మప్రియేషుచమకృతంవిసృజ్యధ్యానయోగేనబ్రహ్మ్యేతిసనాతనం” ఇత్యా
దైకోవిషయభితి,తదేతత్సజగ్రమశ్రుతితాత్పర్యానభిజ్ఞతామూలమిత్యభిప్రా
యేణప్రతివక్తి మైవమితి.శ్రుతితాత్పర్యంవివృణోతి తత్తదితి.అయంభావః.నహ్య
త్రముఖ్యాకర్మణాంసజాగ్రన్తిః అసంభవాత్,అతః శ్లో॥ “ఆదాయసుకృతం
సర్వంతస్యగచ్ఛేదరక్షితః” “శవతాయత్కృతంపుణ్యంశవ్యమానముపైతితత్ ।
శవ్యమానస్యత్పాపంశవస్తమధిగచ్ఛతి” ఇత్యాదిన్యాయాత్ అక్షిరోగాదిన
జగ్రముణవాదవచ్చత్రావపితాదృశఫలోత్పాదనేతాత్పర్యమితి॥ ౫౮॥

పునరనిధాఽరితశ్రుతితాత్పర్యశోచయతి అన్యభితి.అన్యస్యాన్యకృతకర్మ
ఫలభోగేశాస్త్రఫలంప్రయోక్తరీతివ్యవస్థాభజ్ఞాచ్ఛాస్త్రస్యవ్యాకులతాస్యాత్,
ఋత్వికృతంహితైషికృతంచాన్యాధామేవకరణాత్పరత్రఫలతీతియుక్తం,అభి
చారకర్మచక్రాత్పర్యస్యపూర్వదుష్కృతోష్టాపితత్వాత్తత్ప్రదాహేతుః,అభిచరి
తాచస్వకృతఫలంభ్రాత్పర్యమరణంస్వయంభుజ్జై,ఇహాతువైవంసంభవః,అతః
పరవిత్గర్మణామజ్ఞేషవినాశసంభవేపినాన్యత్రస్వయాపత్యవఫలతోపినంక్రమ
స్సంభవతీతి,ఈశ్వరస్యచస్వమర్యాదాతిక్రమఃస్యాదిత్యాహ ఉద్వేలభితి.ఉక్తం
చోద్యద్వయం స్వకర్మఫలభోగవ్యవస్థయై వపరిహృతమిత్యభిప్రాయేణప్రత్యాహ

శ్లో॥ అర్చిర్ఘ్నస్రోభపక్షస్థితఉదగయనంవత్సరోమాతరిశ్వా
మాత్తాణ్ణస్తారకేశస్తటిదపివరుణామర్త్యనాథప్రజేతైః।
ఆదిష్టోవిశ్వనెత్రాస్వయమతివహ నేదేవయానాధ్వగానాం
యఃప్రోక్తోఽమానవాఖ్యస్సతటిదధిపతిర్ద్విశ్రుతోమానసోపి॥
(ఆతివాహికక్రమకృప్తిః)

శ్లో॥ బుద్ధైర్యోసావికాసఃకబళితనిఖలోపస్కృతబ్రహ్మతత్త్వ
స్సప్రాప్త్యైన్నిత్యముక్తిర్నయదికథమసౌనశ్వరత్వంనగచ్ఛేత్।

ఇత్యసదితి. హోదః=వివృణోతి అవిషమతేతి. ఏతేనబ్రహ్మవిదుషకారాపక
యోరపరిమితఫలత్వంచసిద్ధంభవతి॥ ౫౯॥

అథవిధాతపుణ్యపాపస్యవిదుషఃస్థూలశరీరాన్ముఖాన్యనాడాః
పాశ్రస్తస్యావికారాదిపాదోక్తమాతివాహికక్రమమాహ అచిరీతి “తల
రుపోఽమానవస్సపతాన్స్త్రిష్కాగమయతి” ఇత్యవ్యవహితబ్రహ్మగమయిత్యతే
నిర్దిష్టస్యప్రాధాన్యసూచనాధ్వంవరుణాదిషుత్పతీయా. అమానవఃకిమిహనో
ఇత్యత్రాహయతి. వైద్యుతపురుషఇహతటిత్పతిత్వాత్తటిచ్ఛబ్దోక్తఇతిభాః
తథాపి “వైద్యుతాత్పురుషోమానసపత్యబ్రహ్మలోకాన్గమయతి” ఇత్యుక్తస్య
మోపాదానమిత్యత్రాహ విశ్రుతఇతి. శేషంభాష్యాత్. అత్రైవంతత్త్వసారే
గృహీతం॥ శ్లో॥ “అచిరహస్సేతపత్యానుదగయనాబ్జమరుదకేన్ద్వాః। అపి
ద్యుతవరుణేన్ద్రిప్రజాపతీనాతివాహికానాహుః” ఇతి. అన్యేత్వాహుః॥ శ్లో॥ “అ
ర్వాసరశుక్లపక్షషడుదజ్జ్వాసాంశ్చసంవత్సరంవాయుంభాసూరచన్ద్రివిద్యుద
పాశాన్స్త్రీంప్రజానాంపతిం। గత్వాఽధోవిరజాంవిముచ్యతనుంసూక్ష్మా
తోఽమానవస్స శాన్త్యాభితవాసనాసుకృతిమోగచ్ఛన్తివిష్ణోఃపదం” ఇతి, అ
వాసనాశబ్దేనఫలప్రదానరహితనష్టాక్షిప్తకర్తారాశేరనుప్రవృత్తైధీసంకోచక
త్వంశస్తన్నియతసూక్ష్మప్రకృత్యంశోవావివక్షితః. అపరేతుబ్రువతే॥ శ్లో॥ “భ
లోకేశాగ్నయోఽష్టేప్రథమమహరతఃపూర్వపక్షస్థితాత్మామాసాష్టద్వత్స
ధోదశతనుషవనస్సైకఆదిత్యవగః. చన్ద్రోవిద్యుజ్జలేశస్సమరుదధిపతిస్సప్రజా
మధీశస్తైమార్గస్యార్చిరాదేరతివహనవిధావిశ్వనేత్రానియుక్తాః” ఇతి, అత్రై
ఇతివనవిశేషణం “అథవాయోరేకాదశపురుషస్య” ఇత్యాదిశ్రుతేః॥ ౬౦॥

ఏవం దేవయానేనగతస్యస్సవవిశిష్టబ్రహ్మనుభవలక్షణోధీవికాన
తత్రవికల్పతఃపరాభీష్టమాత్మేపమనువక్తి బుద్ధైరితి. సప్రాప్త్యైత్ సధీవికాసఃక్ర

మైవంప్రధ్వంసవత్తైసఖలుమమతథాశౌనకాద్యుక్తనీత్యా
శాస్త్రాశేషాపరాధే నచభవతిపునస్తత్రసజ్జోచహేతుః॥

౬౧॥

(ముక్తాభీవికాసస్యనిత్యత్వం)

శ్లో॥ ముక్తాదేహోద్యభావేముకుళితవిషయోజక్షదాదిప్రవాద
స్తత్రస్త్యైచాశరీరశ్రుతివిహతిరతఃకాచికిత్సేతిచెన్న
ఇచ్ఛాతఃస్యాదవస్థాద్వయముభయవిధశ్రుత్యబాధాద్విముక్తా
కర్తాయత్తైర్వియోగఃపరమిహకథితస్తస్యదేవోపమస్య॥

౬౨॥

(ముక్తస్యైచ్ఛికశరీరయోగానియమః)

గవ్యస్తిచేదనాదిశ్చైదిత్యథః. తత్రబాధకమాహ నిత్యముక్తిరితి. బద్ధపవనస్యాది
త్యథః. ఆగస్త్యత్వకోటిమనుభావతే నయదీతి. తత్రాపిజాతానాంవిశాశక్రౌ
వ్యాత్ బాధకత్యాహ కథమితి. స్వపరసిద్ధాస్తవివేకవిక్లబోసీత్యభిప్రాయేణప్ర
త్యాహ మైవమితి. తద్వివృణోతి ప్రధ్వంసవదితి. పూర్వావధిమానపిప్రధ్వంసః
త్తరావధిరహితఇతిమన్యసే, ఏవంభావోపకల్పితధాస్యాత్, అనుపవత్త్యాతత్రత
ధాత్వమితిచెత్, అత్రావ్యస్తిశ్రుతిభక్తానుపవత్తిః, భావాస్తరమేవచవయమభా
వంబ్రూమః. నిశ్శేషవిరోధినివృత్తాహిజ్ఞానస్యపరసజ్కల్పసిద్ధసర్వగోచరవికాస
వత్తయానదాభివ్యక్తిఃస్మగ్యతత్త్యాహ శౌనకాదీతి. ముక్తవిషయశ్రుతిషుచ “ప
రాత్పరంపురుషమీక్షతే” “సర్వంహివశ్యఃపశ్యతి” ఇత్యాదినిర్దేశస్యసజ్జో
చకాదశేనాత్ ఈక్షణస్యసదానువృత్తిహిన్వతఃప్రాప్తేతిభావః. ననుయది
ముక్తోపిచేతయతేపునరపిసజ్జోచకమారభేతేత్యత్రాహ శాస్త్రేతి. సజ్జోచ
హేతుకరణమపిహికర్తృమూలం, నిశ్శేషితకర్తృణఃకథంతత్సాదితి॥ ౬౧॥

ముక్తస్యజ్ఞానంచింతితం, అథతస్యచికిత్సాప్రయత్నశక్తివిషయాచింతా, త
త్రముక్తోదేహప్రాణతద్వ్యాపారైర్ముక్తోనవేతివికల్పంభావయక్రమాదాక్షిప
తిముక్తావితి. ఆద్యేముక్తమధికృత్యప్రవృత్తః “జక్షతీర్షణ” ఇత్యాదిప్రవాదోని
ర్విషయఃస్యాత్, ద్వితీయే “ధూత్వాశరీరమశరీరంవావసంతం” ఇత్యాదిశ్రుతివి
రోధఃస్యాదితి. అత్ర “ద్వాదశాహవదుభయవిధంబాదరాయణోఽతః” ఇతిసూ
త్రోక్తప్రకారేణస్వేచ్ఛాకర్తృకృతదేహోదియోగాయోగాభ్యామవస్థాద్వయ
వానితిమన్వానఃప్రత్యాహ నేతి. ప్రథమచోద్యపరిహారతయాభిప్రేతంప్రథయతి
ఇచ్ఛాతత్తతి. శ్రుతివిరోధంతువిషయవ్యవస్థాతత్కమయతి కర్తాయత్తైరితి. యత్ర
విషయభేదసమ్భవఃతత్రక్వచిద్బాధేతిప్రసజ్జఇతిభావః. దేవోపమస్య ఈశ్వరేణ
సామ్యంప్రాప్తస్యైచ్ఛికః. ఏతేనపరవిషయశరీరవిధినిషేధశ్రుత్యోరివాత్రాపి

శ్లో॥ స్యాన్ముక్తోవిశ్వదేహీయదిభవతిజగద్వ్యాపృతౌతస్యశక్తిః
 స్వాతన్త్ర్యంకౌప్యశక్తౌవిగతసచనఃసస్వరాడిత్యధీతః।
 ధత్తేనుచ్ఛేద్యసారాతదియముభయతఃపాశతాంతరగర్జ్జు
 మ్రేవందేవస్తదిచ్ఛాంక్వచిదపినవిహన్త్యేవమస్తుస్వరాట్టసిః॥
 (పరాధీనస్యాపిముక్తస్యేచ్ఛావిహతిరాహిత్యం)

శ్లో॥ ఆవిభూతస్వరూపానిరవధికసుఖబ్రహ్మభుక్తిస్తుముక్తిః
 సేవాత్వాద్దుఃఖకృతాభవతియదినతద్ధర్మిమాననబాధాత్ ।

వ్యవస్థోపపత్తివ్యవస్థతే॥ ౬౦॥

ఇచ్ఛాగృహీతదేహత్వందేవోపమత్వంచముక్తస్యప్రసక్తం, తస్యచక్ర
 రకానైజగద్వ్యాపారవజ్రమైశ్వర్యంసాధితం, సకింశక్తోవ్యనిచ్ఛయాజగః
 ప్రోదానవ్యాప్రియతేజతాశక్తపవేతివికల్పే పూర్వంయదీత్యాది నానూ
 తత్రబాధకమాహ స్యాన్ముక్తఇతి. విశ్వదేహీస్యాత్, అన్యథాకథంబహుస్యాః
 సజగల్పహాత్వం, విశ్వదేహత్వంచానెకేషానిష్ప్రమాణకంప్రమాణతః
 ప్రత్యూఢంచ, అతపవశక్తోపిప్రాప్త్యభావాన్నవ్యాప్రియత ఇతి పక్షోపిప్రతా
 ప్తః. ఉత్తరస్యోత్తరమాహ స్వాతన్త్ర్యమితి. క్వచిదశక్తౌ శ్లో॥ “పారతన్త్ర్య
 రేఘంసిసాప్యనిగతబద్ధనః। స్వాతన్త్ర్యమతులంప్రాప్యతేనైవసహమోద
 ఇత్యాదిప్రసిద్ధంనిస్సీమస్వాతన్త్ర్యంవిగల్భేత్. శ్రుతివిరోధమప్యాహ సచేతి. “
 స్వరాడ్భవతి” ఇతిహ్యేమాయతే. ద్వయోరపిదురతిక్రమతయాసంశయడో
 కేలిసాస్తత్యమిత్యభిప్రాయేణాహ ధత్తఇతి. ఉత్తరకోటిపరిగ్రహభిప్రాయేణ
 త్యాహ మైవమితి. శ్రుతివిరోధమపశమయతి దేవఇతి. అకర్తువశ్యస్యాప్రతిహ
 చ్ఛత్వమిహస్వాతన్త్ర్యం, ఈశ్వరోహిబద్ధానాయధాకర్తుక్వచిత్కర్వచిదిచా
 విహన్తి, ముక్తస్యతునక్వచిదపిపరిమితేపరాధీనస్వదేహస్పృష్ట్యాదావిత్యర్థః॥ ౬

అత్రకశ్చిత్సిద్ధాన్త్యభిమతాయాముక్తాదోషంవివక్షుస్తామనుభావ
 ఆవిభూతతేతి. పరశేషతైకరసస్వరూపావిభావయుక్తైత్యర్థః. బాధమిత్య
 బాధకంశజగతే సేవాత్వాదితి. అయమాశయఃస్వామిభృత్యభావబుద్ధ్యనుష్ఠ
 స్సేవాత్కప్రసిద్ధా, సాచదుఃఖాన్తతయాతద్ధేతుతయావావాప్తా, తదత్రా
 ధాస్యాదితి. అత్రధర్మిణ్యప్రసిద్ధేహేతోరాశ్రయాసిద్ధిమభిప్రేత్యాహ సతదితి
 మితేతద్గ్రాహకణబాధమాహ ధర్మితి. శ్రూయతేహి “రసోవై సఃరసంహ్యో
 యంలభ్యానస్తీభవతి” ఇతి, “ఆనందంబ్రహ్మణోరూపంతచ్చమోక్షైభివ్యజ్య
 ఇతి. స్మర్యతేచ “తదస్యత్రివిధస్యాపి” ఇత్యారభ్య “నిరస్తాతిశయాష్టాదసుఖ

పాప్తూచాప్తిన్నపాధిస్సచనఖలుతదాపుణ్యపాపవ్యపాయా

దాత్తా నోవిష్ణుశ్చేషాత్తతిచనుఖమయీసాస్వరూపానురూప్యాత్ || ౬౮

వైకలక్షణా । భేషజంభగవత్సృష్టిరేకాస్తాత్వన్తికీమతా” ఇతి. సోపాధికత్వమ
ప్యాహ పాప్తేతి. నిత్యానామనిత్యానాంవాదుఃఖకృత్త్వంహిసహకారిణిపాపే
సత్యేవ, అనిత్యానాంతుపాపజన్యతయాపి ఏవంసాధ్యవ్యాపకత్వంసిద్ధం, సాధనా
వ్యాపకత్వమప్యాహ సచేతి. పుణ్యపాపవ్యపాయాదిత్య నెనశ్రుతిస్తృతిసూచ
నం. అస్తుతహి సుఖరూపత్వాభావేనేవాత్వం హేతుః ఇత్యత్రాపిధర్మసిద్ధ్యసిద్ధి
వికల్పదాఃస్థ్యస్యతదవస్థత్వాదవ్యక్తమప్రయోజకత్వంవ్యనక్తితత్త్వనఇతి. అయం
భావఃకర్మోపాధిక సేవాహికర్మవైచిత్ర్యాత్ప్రతికూలాడదాసీనాకిచ్ఛిదనుకూ
లాచస్యాత్ ఇయంతునిరుపాధికస్వామిసేవాయథాగమంనిరవధికసుఖరూపే
తి, ఏతేనప్రసక్తోష్ఠానమపినిరస్తం శ్రుతివిరోధేవ్యాప్తిశైధిల్యేచ తస్యావ్యయో
గాత్, యేచముక్తజ్ఞానచికిషాప్రయత్నసుఖదేహాదియోగాదుఃఖాదిసాధకాః
ప్రయోగాః, తేపియధోక్తప్రకారేణప్రతిషేధ్యాఃబ్రహ్మణాచానేకాస్తాఇతి. అ
ధాపియదిముక్తాసుఖంతదాసుఖరాగాస్తుముత్యుఃప్రవర్తత ఇతికథంవీతరాగాధి
కారః, రాగాచ్చప్రవృత్తఃప్రాగివబధ్యేత. హస్తయదిరాగస్సర్వోబద్ధహేతురితిమ
న్యసేతద్విశేషోవా, ఆద్యేసర్వాభీష్టస్సంసారనివృత్తిరాగోపితధాస్యాత్, ద్వితీ
యేకోసావిశేషః, సుఖవిషయత్వమేవేతిచెన్న, తాదృశస్యాపిపాపానారబ్ధత్వా
దేవదుఃఖహేతుత్వాయోగాత్, అధతదవ్యత్రశజ్యేత తదా ఆగమబాధఇతి. ఏ
వంముక్తస్యస్వదేహసృష్ట్యాదిరాగోపివ్యాఖ్యాతఇతి || ౬౮ ||

ననుయదిముక్తస్సర్వజ్ఞస్సకథంనమఃఖ్యేత్, విషయవిశేషసన్దేశానంహిబ
ద్ధస్యాపిదుఃఖహేతుఃఅబుద్ధిపూర్వకదుఃఖోత్పత్త్యసంభవాత్, నచానుకూలమా
త్రవిషయాముక్తధీః, “సర్వంహివశ్యఃపశ్యతి” ఇతిశ్రుతేస్సజ్జ్గచానభ్యుపగమా
త్, “నపశ్యోమృత్యుంపశ్యతినరోగం నోతదుఃఖతాం” ఇతిపూర్వోక్త్యాసోధవ్య
స్సజ్జ్గచఇతిచెన్న, సజ్జ్గచకానాంనిశ్శేషక్షీణత్వాత్, నచాత్ర “కాణతాం
జనయేద్దీపోనిమ్బబృద్ధాకరేణుమాణ” ఇతివతిగచ్ఛిన్నిమిత్తమస్తరేణస్వతఃప్రా
ప్తప్రకారైకదేశభజ్జఃస్యాత్, “మణ్ణూకవసయాక్తాత్మా వంశానురగబుద్ధిభిః”
ఇతివద్వాకెనచిద్ధేతునాప్రాగనుకూలైషుప్రతికూలబుద్ధిర్వ్యక్తా, ఇదానీంతుప్రతి
కూలైష్వనుకూలధీర్యదితాదృశోపాధితఃస్యాత్ తథాసతిభాన్త్యనువృత్త్యాకర్తా
ద్యనువృత్తిరపిదుర్వారా, ఏతేననిత్యానాంముక్తానాంచక్వచిదస్థానభయశజ్జ్గ
వాదోవ్యన్యపరతయానేతవ్యః. ఏవంముక్తబుద్ధేస్సజ్జ్గచాసజ్జ్గచవికల్పాస

శ్లో॥ సర్వస్వాప్యనుకూల్యంస్వతత్తహజగతోవాసుదేవాత్మకస్య
వ్యక్తింతస్తుక్తికాలేభజతిభవకృతజ్ఞానసంక్షోభహానః।
ప్రాచీనప్రాతికూల్యక్రమవిషయధియానైషదుఃఖ్యత్తదానీం
ప్రాగప్యేతత్స్వకర్తృవధికృతభగవన్నిగ్రహైకప్రయుక్తం॥
(నిరుపాధికబ్రహ్మోనుభవస్యదుఃఖరహితనిరతిశయానన్తత్వం)

శ్లో॥ అన్యేచానాదిశుద్ధాశ్శుతినమధిగతాస్సురయస్సన్త్యసజ్ఞాః

హతయాఽత్రపామాణకల్పపక్షపవజ్ఞాయానితి,తత్రాహ సర్వస్యేతి.యది
తోఽనుకూలస్వామివిభూతితయాదృశ్యమానంహిసర్వమపిస్వతోఽనుకూలః
భాయాత్ తహిఃబద్ధదశాయామపితథాభాసేతేత్యత్రాహ వ్యక్తిమితి.తా
క్ష్వంప్రతిబద్ధకవిగమేహిప్రకాశేత.అనుకూలస్వభావంబ్రహ్మవత్తదాత్మక
ర్వంకథమిదానీంకైశ్చిత్ప్రతికూలతయాగృహ్యతఇతిచేత్,ఇత్థం,కర్తృసంవృ
యాంయథాకర్తృభానభేదోపపత్తేః,యథాహుః॥ శ్లో॥ “వస్త్యైకమేవదుఃఖా
నుఖాయోష్యైగమాయచ।కోపాయచయతస్తస్మాద్వస్తువస్త్యాత్మకంకుతః”
“తదేవప్రీతయేభూత్వాపునదుఃఖాయజాయతే,తదేవకోపాయయతః।ప్ర
దాయచజాయతే”ఇతిచ,అతఃపాధివిగమేస్వతఃప్రాప్తాభివ్యక్తిర్యుక్తా.నను
సృత్యవస్థాసిద్ధంనిరయాణాంప్రాతికూల్యంస్వానుభూతంచదుఃఖం ముక్తఃపరి
వానవా,అద్యే“గన్ధాత్కరజసాస్పృష్టోనష్టోదీపఃపునర్జ్వలేత్”ఇతిన్యాయేనః
రపిదుఃఖసన్తతిరుదియాత్,ఉత్తరత్రధీసజ్జిగచాభ్యుపగమప్రసజ్జః,తథాపి
ఖత్వంస్వాత్మస్యతద్వ్యాప్త్యజ్ఞేకారాదిత్యత్రాహప్రాచీనేతి.క్రమశఃబ్జితదాత
న్తానసూచనాథాకర్తృనన్తర్యపరోవా.తదానీం ముక్తికాలే.నహిప్రాప్త
మేకంప్రాచీనకారాగృహవాసధీదుఃఖాకరోతి.స్వాధారవర్తమానసుఖాది
త్వాత్కారంచభోగమాహుః.ప్రసిద్ధంచ॥ శ్లో॥ “ప్రాప్తానిదుఃఖాన్యపిదణ్డై
సంచిన్త్యమానానిసుఖీబభూవుః”ఇతి.పూర్వమపిప్రాతికూల్యంయత్ప్రియు
తన్నివృత్తాకథంతత్స్వదిత్యభిప్రాయేణాహప్రాగపీతి॥ ౬౫॥

యత్తుతన్తాన్తరస్థైరుచ్యతే “ముక్తాత్మానోపిశివాఃకింత్యేతేతత్ప్ర
దతోముక్తాః।సోనాదిముక్తపకోవిజ్ఞేయఃపశ్చిమన్త్రితనుః” ఇతితత్రశ్రుతివిర
మభిప్రేత్యాహ అన్యఇతి.శ్రుతిసమధిగతాః “సదాపశ్యన్తి” ఇతిశ్రుత్యానిర
మధిగతాఇత్యర్థః.నహ్యసాశ్రుతిర్ముక్తవిషయా ముక్తానామైకైకశస్సదాదర్శ
భావాత్. ఇయంహి దశానంసదేతివిశింషత్వపిసదాదశానవిశిష్టాశరా
స్వరసతోఽవగమయతి,నత్వాదిమద్దశానప్రవాహసాతత్వం,తత్రబహువచన

కర్తాభావాదనాదెర్నతుభవతికదాప్యేషసంసారబద్ధః।

శేషాణాం శేషిణశ్చస్ఫురతిసుఖతయాసర్వదాసర్వతత్త్వే

నిత్యానామ్ముక్తిభాజామపిభువనకృతాభోగమాత్రంసమానం॥ ౬౬॥

(నిత్యసూరిసిద్ధిఃనిత్యముక్తైశ్వరాణామపిభోగసామ్యంచ)

శ్లో॥ సాలోక్యాద్యఃప్రభేదాననుపరిపతితాః క్వాపి మోక్షస్యమైవం

సంక్లృప్తకాద్యప్యైః, ఉపబృంహణతత్త్వకపిజ్జలన్యాయానవతారాదసజ్జ్ఞాత్వత్వక్తం. ననుపరతన్త్రీచేతనానామత్వదాదివత్సంస్మృతిరవర్జనీయాఅథకథమనాదిసిద్ధత్వమిత్యతాహకర్తాభావాదితి. ఉక్తహేతునాకర్తాప్యవర్జనీయమితిచెన్న, సదాదశనశ్రుత్యైవమిధ్యాజ్ఞానాదిపూర్వకస్యకర్తృణఃప్రత్యాసేధాత్, అన్యథాకథమిశ్వరోప్యజ్ఞీక్రియతే, మాభూదితిచేత్, శ్రుతిబాధఇతిశేషంపత, సర్వప్రశాసితశ్శాస్త్రవశ్యత్వాభావాన్నకర్తృవశ్యత్వమితిచెన్న, పారతన్త్ర్యేష్యనాదిసర్వజ్ఞానామపితదభావంపశ్య, అధాపికర్తాభావోనతావదన్యోన్యభావః సంస్మృత్యభావంప్రత్యప్రయోజకత్వాత్, నప్రాగభావః తస్యభావశిరస్తత్వాత్, నప్రధ్వంసఃభావపూర్వకత్వాత్, నసంసర్గాభావఃతస్మాపిప్రాగభావాదివికల్పదోష్ఠాదితిచేత్, తన్న, కర్తాత్వనాభావస్యవివక్షితత్వాత్, అన్యథాత్వశ్చరేష్యేవంవికల్పప్రసక్తాత్, నిత్యేషుచనాశకారణాభావాన్నాశాభావఇత్యభ్యుపగమస్యభక్తప్రసక్తాత్, కస్యచిదనాదిసిద్ధత్వేకోహేతురితిపృచ్ఛన్నస్తస్వహేతువిద్భిరనుగ్రహాః, అతఏవకథమిశ్వరస్యకర్తృచిదిచ్ఛానిత్యాకర్తృచిదనిత్యేతివైషమ్యానుయోగశ్చవిధూతః, నచాధికారవైచిత్యాగ్నిదనన్తాదిష్వత్కైత్రిష్విన్తాగ్నిదివత్కైత్రిత్వానుమితీశ్చక్వా, స్వచ్ఛనైశావతారవత్, యదపిముక్తానాంశీవత్వముక్తం, తత్కీమీశ్వరతాదాత్మ్యంతజ్ఞాతీయత్వంవాతన్లుణసామ్యంవా, నాద్యః హేతుముక్తస్యానాదిముక్తతాదాత్మ్యాసంభవాత్, నద్వితీయః “నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ” “నత్వత్సమోస్తి” ఇత్యాదివిరోధాత్. నతృతీయః పారతన్త్ర్యేపిశుద్ధిమాన్యభ్యసార్వజ్ఞ్యాదిమాత్రేణతత్త్విద్ధేః. అధనిత్యానాంముక్తానామనీశ్వరత్వేతద్భోగసామ్యంసస్యాదితిమనీషధాః, తత్రబ్రూమః శేషాణామితి. స్వతన్త్రీపరతన్త్రీయోర్యధాదృష్టిభోగ్యసామ్యాత్ భోగసామ్యంయుజ్యతే. సూత్రితంచైతత్, “భోగమాత్రసామ్యలిక్ష్ణాచ్ఛ” ఇతి॥ ౬౬॥

నన్వగ్నిహేమాత్రదశఃపూణమాసాదిసాధనవిశేషాత్తత్సాధ్యస్వగౌతారతమ్యమగ్నేకుర్మఃతథామోక్షేపిస్యాదన్యధాకథమాప్తశాస్త్రీక్వచిత్సాలోక్యాదిముక్తిభేదకథనమితిశబ్దతే సాలోక్యేతి. తేషుముక్తిశబ్దోనముఖ్యఇత్యభి

కర్తాభావాదనాదేర్నతుభవతికదాప్యేషసంసారబద్ధః।

శేషాణాం శేషిణశ్చస్ఫురతిసుఖతయాసర్వదాసర్వతత్త్వే

నిత్యానామ్ముక్తిభాజామపిభువనకృతాభోగమాత్రంసమానం॥ ౬౬॥

(నిత్యసూరిసిద్ధిఃనిత్యముక్తైశ్వరాణామపిభోగసామ్యంచ)

శ్లో॥ సాలోక్యాద్యఃప్రభేదాననుపరిపతితాః క్వాపి మోక్షస్యమైవం

సంక్లృప్తకాద్యప్యైః, ఉపబృంహణతత్త్వకపిజ్జలన్యాయానవతారాదసంక్లృప్తత్యక్తం. ననుపరతన్త్రీచేతనానామత్వదాదివత్సంస్మృతిరవర్జనీయాఅథకథమనాదిసిద్ధత్యమిత్యతాహకర్తాభావాదితి. ఉక్తహేతునాకర్తాప్యవర్జనీయమితిచెన్న, సదాదశనశ్రుత్యైవమిధ్యాజ్ఞానాదిపూర్వకస్యకర్తృణఃప్రత్యాసేధాత్, అన్యథాకథమిశ్వరోప్యజ్ఞీక్రియతే, మాభూదితిచేత్, శ్రుతిబాధఇతిశేషంపత, సర్వప్రశాసితశ్శాస్త్రవశ్యత్వాభావాన్నకర్తృవశ్యత్వమితిచెన్న, పారతన్త్ర్యేష్యనాదిసర్వజ్ఞానామపితదభావంపశ్య, అధాపికర్తాభావోనతావదన్యోన్యభావః సంస్మృత్యభావంప్రత్యప్రయోజకత్వాత్, నప్రాగభావః తస్యభావశిరస్తత్వాత్, నప్రధ్వంసఃభావపూర్వకత్వాత్, నసంసర్గాభావఃతస్మాపిప్రాగభావాదివికల్పదోష్ఠాదితిచేత్, తన్న, కర్తృత్యనాభావస్యవివక్షితత్వాత్, అన్యథాత్మశ్వరేష్యేవంవికల్పప్రసక్తాత్, నిత్యేషుచనాశకారణాభావాన్నాశాభావఇత్యభ్యుపగమస్యభక్తప్రసక్తాత్, కస్యచిదనాదిసిద్ధత్వేకోహేతురితిపృచ్ఛన్నస్తస్వహేతువిద్భిరనుగ్రహాః, అతఏవకథమిశ్వరస్యకస్యచిదిచ్ఛానిత్యాకస్యచిదనిత్యేతివైషమ్యానుయోగశ్చవిధూతః, నచాధికారవైచిత్యాగ్నిదనన్తాదిష్వత్కైత్రిష్విన్తాగ్నిదివత్కైత్రిత్వానుమితీశ్చక్వా, స్వచ్ఛనైశావతారవత్, యదపిముక్తానాంశివత్వముక్తం, తత్కీమీశ్వరతాదాత్మ్యంతజ్ఞాతీయత్వంవాతన్లుణసామ్యంవా, నాద్యః హేతుముక్తస్యానాదిముక్తతాదాత్మ్యాసంభవాత్, నద్వితీయః “నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ” “నత్వత్సమోస్తి” ఇత్యాదివిరోధాత్. నతృతీయః పారతన్త్ర్యేషిశుద్ధిమాన్యభ్యసార్వజ్ఞ్యాదిమాత్రేణతత్త్విద్ధేః. అధనిత్యానాంముక్తానామనీశ్వరత్వేతద్భోగసామ్యంసస్మాదితిమనీషధాః, తత్రబ్రూమః శేషాణామితి. స్వతన్త్రీపరతన్త్రీయోర్యధాదృష్టిభోగ్యసామ్యాత్ భోగసామ్యంయుజ్యతే. సూత్రితంచైతత్, “భోగమాత్రసామ్యలిక్ష్ణాచ్ఛ” ఇతి॥ ౬౬॥

నన్వగ్నిహేమాత్రదశఃపూణమాసాదిసాధనవిశేషాత్తత్సాధ్యస్వగౌతారతమ్యమగ్నేకుర్మఃతథామోక్షేపిస్యాదన్యధాకథమాప్తశాస్త్రీకస్యచిత్సాలోక్యాదిముక్తిభేదకథనమితిశబ్దతే సాలోక్యేతి. తేషుముక్తిశబ్దోనముఖ్యఇత్యభి

శ్లో॥ విశ్వాధారస్యలక్ష్మ్యోభిహితమఖిలంసంభవేన్నాపవృత్తే
తస్మిన్తత్త్వాదిసర్వంనహిలయమియాత్తచ్ఛరీరస్యతస్య।
తస్మిన్ముత్తేపిముక్తేనభవతిపునరావృత్తిశక్తాకళజీర్ణ
తాదృక్సహోద్దృష్టేర్వయమహతదనావృత్తిశాస్త్రేణవిద్యుః॥ ౬౮॥
(పునరావృత్తిప్రసజ్జపరిహారః)

శ్లో॥ విశ్వైర్వైశేషికైస్తైర్భవతివిరహితోనాశితాదృగ్గుణత్వా

త్వాసామ్యసిద్ధిరవధార్యా అన్యథా, నిరజ్జనఃపరమంసామ్యముపైతి” ఇతిపరమ
త్వవిశేషణంవ్యర్థంస్యాదిత్యత్రాహ విశ్వాధారస్యేతి. అయంభావఃకుశ్వరస్య
యల్లక్షణత్వేనోక్తం తత్సర్వంముక్తే నస్యాత్ లక్ష్మ్యతరగామిత్వేలక్షణ
త్వాయోగాత్, ఏకసర్వశరీరితచశాస్త్రసిద్ధం, అతోముక్తస్యాప్యాధేయత్వా
దినియమోననివర్తేత, పరమత్వవిశేషణంతుతులాధృతమవర్ణపామాణయోరివన
సర్వాకారసామ్యం సాధయితుమర్హతీతి. అతిశక్తామహాకరోతి తస్మిన్ము
త్తేపీతి. ముక్తస్యశక్తానివృత్తిహేతుమాహ తాదృగితి. స్వతస్త్వేపిస్వాభావిక
సాహోద్దదర్శనాదిత్యర్థః. ముముక్షుశాంతాం ముక్తావర్తనశక్తా కేన నివర్త్యేత్య
త్రాహ వయమితి. శ్రుతిస్మృతిచతుషోవయంత్రైవిద్యాః, శస్త్రాదస్తాకమపిపర
సాహోద్దదర్శనంసిద్ధమితిభావః. “ సర్వేమలోకేమకామచారోభవతి” “ ఇ
మాం లోకాకామానీకామరూప్యనుసంచరత్” “ సయదిపితృలోకకామో
భవతిసంజగల్పదేవాస్యపితరస్సముత్తిష్ఠన్తి” ఇత్యాదిశాస్త్రదృష్ట్యాచపునరా
వృత్తింవయంశక్తామహీతిచెన్న, తాదృశవాక్యానాంవిధూతపుణ్యపాపస్యస్వ
చ్ఛదవృత్తాతాత్పర్యాత్, అన్యథామహావాక్యవిరోధాత్. నను “ఏతేనప్రతిపద్య
మానాఇమమ్మానవమావర్తంనావర్తన్తే” ఇతిసవిశేషణశ్రవణాదావర్తాంతరేష్వా
వృత్తిశ్శక్త్యేతేతీచెన్న, అహేతుకావృత్త్యయోగాద్భవచ్రుతివిరోధాత్, విశే
షకోక్తేశ్చఘోరత్వానువాదపరత్వేనసఫలతయాన్యత్రావృత్తావాదాసీన్యాత్
అన్యథాఉపబృంహణశతంచప్రకుప్యేత్ గీయతేచ ॥ శ్లో॥ ఆబ్రహ్మభవనాల్లోకాః
పునరావర్తినోర్జున । మాముపేత్యతుకాన్తైయపునర్జన్మనవిద్యతే” ఇతి “ ఇదం
జ్ఞానమపాశ్రిత్య మమసాధర్మ్యమాగతాః సర్వేపి నోపజాయన్తే ప్రళయే నవ్యధ
న్తిచ” ఇతి. ఏతత్సర్వమభిప్రేత్యసూత్రం “అనావృత్తిశ్చబ్దాత్” ఇతి॥ ౬౮॥

అథవైశేషికాదిపరితం ప్రస్తరప్రాయమోక్షం పరాచిక్షీర్షుస్తదు
క్తం ప్రయోగమనువదతివిశ్లేషితి. జీవాః పార్థివపరమాణవఆకాశశ్చకదాచి
దశేషవిశేషగుణశూన్యాః అనిత్యవిశేషగుణవత్త్వాత్ ఉత్పత్తిక్షణేఘటవత్,

నచాత్రదృష్టా నైసాధ్యవికలః కార్యద్రవ్యగుణానాం తద్ధర్మ్యత్వ త్వనస్తరభా
 విత్వనియమాత్, సహజాత్పత్తాపుపాదానోపాదేయభావాయోగాత్, నచ
 భావస్సమవాయికారణేన వినాకల్పితుద్వతే. ననుజీవః సర్వదావిశేషగుణ
 వాఽత్యత్వాత్ ఈశ్వరవత్ ఇతిప్రతిప్రయోగఃస్యాత్, తన్న, నిరీశ్వరవాది
 నాందృష్టాన్తాసిద్ధేః, భూషణస్యతుముక్తిదశాయాంజ్ఞానంకార్యమకార్యంవా,
 ఆద్యే కరణసాపేక్షత్వాన్నశ్వరత్వాదిప్రసక్తః. ఉత్తరత్ర ఇదానీమప్యవల
 భ్యేతాపకదాచైకస్యజ్ఞానద్వయమయ్యుక్తం, కింజ్ఞానిత్యజ్ఞానమ్ముక్తాభాసతే నవా
 ఆద్యేస్వతోభానేఽపసిద్ధాన్తః, పరతోభానేజ్ఞానాస్తరక్లప్తిగౌరవం, తదపి
 కార్యమకార్యంవేతివికల్పదౌఢ్యంచ, ఉత్తరత్ర నిర్విషయంసంవిషయంవా, నా
 ద్యఃతాదృశభ్యాత్యనభ్యుపగమాత్. ద్వితీయేతుసర్వవిషయం నియతవిషయం
 వా, ఆద్యేఽనేకానాదిసర్వజ్ఞవాదప్రసక్తః, ముక్తిదశాయాంసార్వజ్ఞ్యంభవ
 త్వేతిచేన్న, తథాపితాదృశత్రయ్యస్తవాదానర్జీకారాత్. నియతవిషయత్వం
 త్వీశ్వరజ్ఞానస్యేవముక్తిజ్ఞానస్యాపినిత్యస్యదుస్సంధం, సామగ్రిభేదతోహిసర్వ
 త్రధియాంవిషయనియమః, విషయశ్చతస్యకః, ఆనందఇతిచేత్, సకింకార్యో
 ఽకార్యోవా, నాద్యః అనభ్యుపగతేః, హేతునిరూపణాయోగాచ్చ. నద్వితీ
 యఃఅద్యాప్యవలభిప్రసక్తాత్, విషయవిషయత్వానుపపత్త్యాఽనుపలభిరితిచేత్
 తన్న, కింతయోఃస్వరూపమతిరిక్తంవా, ఆద్యేఽనాద్యుపలభిప్రసక్తః. ఉత్తర
 త్రభావస్యోత్పన్నస్యధ్వంసిత్వంస్యాత్, ఉత్పన్నోపికల్పిద్భావోననశ్యతీతిచే
 న్న, అదర్శనాత్ కల్పకాభావాత్, “ఆనందంబ్రహ్మణోరూపంతచ్చమోక్షేఽభి
 వ్యజ్యతే” ఇతిశ్రుత్యాతథాగ్నేమర్మఇతిచేన్న, అయమానందశబ్దోజీవవిషయః ప
 రవిషయోవేత్యనిర్ధారణాత్, స్వానందశ్చసాత్మాత్మీయమాణస్సాధారో నిరా
 ధారోవాభాతి, పూర్వత్రానందమాత్రవిషయత్వవ్యాఘాతః. పరత్ర అహంసు
 ఖితిభానాభావాదానన్దాభివ్యక్తాపినపురుషార్థభౌక్తృత్వసిద్ధిః, సుఖాదేస్స
 సమవేతతయానుభవోహిభాగఇతి ఆస్తామేతత్. యదికల్పితోమారిలవం
 ప్రయుజ్యేత దేవదత్తముక్తికాలః పతజ్ఞాననాకకాలత్వాదితి, తస్యదేవదత్త
 సుషుప్త్యాదికాలైరనైకాన్త్యం, తేషామపిపక్షీకరణే తదాతనజ్ఞానస్యనిర్విషయ
 త్వసంవిషయత్వాదివికల్పయోభాః, అతపవ ॥శ్లో॥ “నిజంయత్వాత్మచేతన్యమా
 నందోఽధ్యత్యతేచయః । యచ్చనిత్యవిభుత్వాదితేనాత్మానైవముచ్యతే । మనః
 కరణకేనాత్మాప్రత్యక్షేణప్రతీయతే” ఇత్యుపదేశోవ్యత్రధేయః. యచ్చైశ్చి
 చ్చిత్తాత్రరూపఆత్మాచేతయితృత్వాదిరహితః ప్రకాశతత్వమశిష్యతే, తదపిని
 మ్ప్రమాణకం, అత సమస్తవిశేషగుణశూన్యాత్మానుమానం నిమగ్నమితి-

జ్ఞేవాత్సాజన్మకాలేఘటవదితియదిస్యాదిహామ్నాయబాధః।

దృష్టాస్తస్సాధ్యహీనఃకథవనిగమవిల్లిప్సతేముక్తిమేతాం

ధీర్నిత్యేచ్ఛాద్ధయస్తత్పరిణతయభిస్యాచ్చహేతోరసిద్ధిః॥ ౬౯॥

(పాపాణవన్మోక్షభజ్ఞః)

తత్తాహి స్యాదితి. యద్యత్రకదాచిజ్ఞేవః స్వధర్మభూతజ్ఞానరహితభిసాధ్యం
తదా తన్నిత్యత్వశ్చుతివిరోధః, అథతద్వికారపశేషరహితభి, తత్తావ్యవహి
తాధారత్వనిషేధేసిద్ధసాధనం, వ్యవహితాధారత్వనిషేధేతుశాస్త్రబాధః,
స్వమతేనసాధ్యావ్రసిద్ధిశ్చ ఉత్పత్త్యవస్థఘటదృష్టాస్తశ్చసాధ్యవికలభిత్వాహ
దృష్టాస్తభి. పాగసన్ద్రివ్యోత్పత్తేర్నిరస్తత్వేనాశ్రయాహాన్యాతనిదర్శనా
యోగాత్, నిత్యస్యతుత్రిగుణస్యద్రవ్యస్యనిత్యంయతిః ఇచ్ఛిద్విశేషగుణవత్త్వాది
తిశేషః, అనుమానస్యబాధకతరగమాహ కథవేతి. అత్రేదమాకూతం కేవలం
దుఃఖనివృత్త్యర్థానకవచివపికస్యవిదపిప్రవృత్తిర్నృత్యతే, ఉత్తరసుఖమభిసన్ధా
యైవసర్వేసాందుఃఖనిరాసప్రవృత్తిరితిలోకవాదవిదః, అన్యధాపిబూహఃసుము
ప్త్యవస్థజీవముపదిష్టవతిప్రజాపతావిద్వ్రిపాహి “నహఖిల్వయమేవంసన్సర్పి
త్యాత్సానంజానాత్యయమహమస్తీతి నోపవేమానిభూతాని వినాశమేవాపీ
తోభవతి నాహమత్రభాగ్యంపశ్యామి” ఇతి, తతఃప్రజాపతిరపహతపాష్టత్వా
దిసత్యసజ్జలృత్వపర్యస్తగుణకం బ్రహ్మసమంముక్తముపదిదేశ, అతఃకేవలం
దుఃఖనివృత్తిర్నముక్తిరితిజానా కథంత్యదుక్తముక్తికామః ప్రవర్తన్యతీతి.
హేతావపి వికల్పాక్షమత్వమ్మత్వాహ ధీరితి. అనిత్యవిశేషగుణవత్త్వాదివద
తాకింధీస్వరూపం తత్పరిణతయోవా ఆత్మగుణత్వేన కథ్యజే, స్వసిద్ధాస్తదృ
ష్టాపుగుపగుణభూతాగన్తుకనైతన్యాదయోవా, తత్తావ్యస్యదూషణం ధీర్ని
త్యేతి. అనిత్యవిశేషగుణవత్త్వసానిధిమిత్యర్థః. ద్వితీయేత్వాత్మనస్తద్వత్త్వం
నేతి. మతద్వయేపిస్వరూపానిధిమాహ ఇచ్ఛాద్ధయభి. తృతీయేపిత్రయ్యస్త
విచ్ఛిరసన్దేహాదానిధిస్సుగమేతి తస్యపృథగనుద్ధారః. ఏవందుఃఖసన్తతిః ఆత్మ
స్తముచ్ఛిద్యతే సన్తతిత్వాత్ ప్రదీపసన్తతివత్, ఇత్యనుమానమపినిరస్తం
ఆగమసన్ధాభిర్నిత్య సన్తతిభిరనైకావ్యాత్, ప్రదీపావయవి సన్తతేశ్చాస్తా
న్సృతినిదర్శనాయోగాత్, అవస్థాసన్తతేశ్చోచ్చేదాభావాత్, దీపత్వావ
స్థాసన్తతివదితిత్వయానిదర్శయితుమయ్యుక్తత్వాదితి॥ ౬౯॥

అథ సాంఖ్యోక్తంచదచిద్వివేకంసంసారంతన్నివృత్తిప్రకారోచసం
గృహ్లాతి ఆత్మేతి. చిత్తాత్రరూపభితి పురుషస్వరూపశోధనం, నాసావభిత్వభా

శ్లో॥ అత్తాచిత్తాత్రయాపావకృతిమతిజడేబింబితోబుద్ధితత్త్వై
తచ్ఛాస్త్యింస్తద్వివేకాగ్రహణవిరచితఃపుంసిసంసారమోహః।
అన్త్యావిజ్ఞానవృత్తిఃప్రకృతిపురుషయోరన్యతాంగాహమానా
తాదృక్సంసారభేత్తీపురుషభిహాసదాముక్తపవేతినాఘ్నాః॥ ౭౦౩
(సమీక్షోక్తసంసారానువాదః)

వః నవజ్ఞాతేత్యర్థః. వికృతిమతిజడభిత్వచేతనధర్మాణాముపలక్షణం ఏవంహివివి
త్వాతే శ్లో॥ „మూలప్రకృతిరవికృతర్షహదాద్యాఃప్రకృతివికృతయస్సప్త। పోడ
శకస్తువికారోనప్రకృతిర్నవికృతిఃపురుషః॥ త్రిగుణమువివేకివిషయస్సామాన్యము
చేతనంప్రసవధర్మి। వ్యక్తంతథాప్రథానంతద్విపరితస్తథాచ పుమాః” ఇతి.
బిమ్బిత ఇత్యాదినా ప్రకృతిపురుషయోరితరేతరధర్మాధ్యాసే హేతువిశేష
ఉచ్యతే. అప్రకాశమానేకధంతధర్మాధ్యాసభిత్వతోక్తం తచ్ఛాస్త్యిన్నితి. సచా
ధ్యాసపవంకథ్యతే॥ శ్లో॥ „తస్మాత్తత్సంయోగాదచేతనంచేతనావదివలిజ్ఞః। గుణ
కర్తృత్వేచతథాకర్తేవభవత్యుదాసీనః” ఇతి. ఫలితమాహ తదితి. వివేకః భేదః
తదగ్రహణశబ్దేనసామగ్రికదేశోపాదానం. శ్లో॥ „జ్ఞానేనచాపవర్గో. విపర్య
యాత్తద్విపర్యాసః” “(వైరాగ్యాప్రకృతిలయః) సంసారోభవతిరాజ
సాద్రాగత్” ఇతికారణాంతరమపిహిసంసారహ్యతే, కృపాణప్రతిఫలితముఖ
మలినతావ్యాయసూచనాయ మోహశబ్దః. అస్య కిం నివర్తకమిత్యత్రాహ
అన్వేతి. విజ్ఞానవృత్తిః విజ్ఞానరూపాన్తఃకరణవృత్తిః విజ్ఞానస్యనాబుద్ధితత్త్వై
స్యవివేకఖ్యాతిరూపావరిణతిః శ్లో॥ „వివేకఖ్యాతిపర్యస్తవజ్ఞానం చిత్తచేష్టి
తం” శ్లో॥ ఏవంతత్త్వాభ్యాసాన్నాస్తిసమేనాహమిత్యపరిశేషం। అవిపర్యయా
ద్విశుద్ధంకేవలముత్పద్యతే జ్ఞానం॥ తేననివృత్తప్రసవామర్థవశాత్సప్తరూపవిని
వృత్తాం। ప్రకృతింపశ్యతిపురుషః ప్రేక్షకవద్వ్యవసితఃస్వస్థః। ప్రకృతేస్సు
కుమారతరంనకించదస్తీతిమేమతిగ్భవతి। యాదృష్టాస్తీతిపునర్నదర్శనముపైతి
పురుషస్య” ఇతి. స్ఫటికరాగనివృత్తినాయసూచనాయ తాదృక్భజ్ఞః యద్యపి
సంసారఃపురుషస్యారోపితః తథాపితద్భ్రమోచస్త్యజభిత్వత్రాహపురుషఇతి.
ఇహ సంసారేవర్తమానేపి. పురుషస్తృభ్రావ్యాప్యనాఘాతస్సర్వదాపుషు
రపలాశవన్నిర్లేపభిత్వార్థః తథాచాహుః శ్లో॥ „తస్మాన్నబధ్యతేనాపి ముచ్య
తేనాపిసంసరతికశ్చిత్। సంసరతిబధ్యతేముచ్యతేచ నానాశ్రయాప్రకృతిః”
ఇతి॥ ౭౦॥

ఏవమనూదితేష్వర్థేషుచిత్తాత్రయాపత్వస్యపాగ్రేవ జ్ఞాతృత్వసాధ

శ్లో॥ నీరూపేవింబితత్వం క్షుభవతి కథం రూపశూన్యస్య తత్త్వా
నిర్దేశే స సంస్కృతిః కాకధనుతి విశదో నిష్క్రియశ్చైష ముహ్యత్ ।
నిత్యం వాకిన్ ముహ్యదుపధిభి రితరై ర్వేత్తు భేదం కథం వా

నేన నిరస్తత్వాత్తదనస్తరోక్తం బిమ్బితత్వం మదూషయి ముఃతన్ముఖ్యమముఖ్యం
వేతి వికల్పం భావయన్ముఖ్యం మదూషయతి నీరూప ఇతి ముకురాదీనా మ్ముఖాదీనా ఇచ్చ
రూపవత్త్వనియమాదాత్మాన్తఃకరణయోస్తదుభయస్థానీయత్వం న ఘటత ఇతి వా
కృద్వయాభిప్రాయః. దృక్ క్షీరూపసంసరక (ఆత్మా) పురుషస్వభోగార్థం
స్వనిష్ఠాంబుద్ధిం వ్యసక్తి, తేనా బోధాపసక బోధైవ భవతి, బుద్ధిరపి సలిలాదివ
త్స్వచ్ఛస్వభావతయా స్వనిష్ఠాంచిచ్ఛక్తిం వ్యసక్తి, తేన స్వయమబోధ్ద్రీసతీ
బోధ్ద్రీభవతి, ఏతావతైవ బిమ్బితత్వవాచోక్తి రితి ముఖ్యపక్షే స సంసరన్నా
త్తేతి విశేషితం, నతావదిదం నిరర్థకం వాక్యేన స్వయావత్తే ముక్తబుద్ధ్యోరపి పర
స్పరాభివ్యక్తకత్వప్రసక్త్యాచ్చ సార్థకత్వే నిర్దేశత్వసమర్థనవిరోధ ఇత్యభిప్రాయే
ణాహ నిర్దేశ ఇతి. ఏతేన శాస్త్రాగ్రమ్భ హేతుభూతా ముముక్షూ దుఃఖత్రయాభి
ఘాతకజిజ్ఞాసాచన సంభవతీత్యపి సూచ్యతే. సంస్కృతి హేతుం భేదాగ్రహంత
న్ములంభమనుపి నిరస్యతి కథమితి. చిద్రూపస్యాత్మనో భేదః స్వరూపంధర్మోవా,
ఆద్యే చిద్రూపతయైవాతివిశదో భాతీతి కథం భేదస్యాగ్రహః తస్య తత్త్వాత్.
ద్వితీయే జ్ఞాతృత్వకర్తృత్వభోక్తృత్వాదిధర్మస్వయైవాత్మన్యపోష ఇతి నతాదృ
శధర్మాగ్రహః, ప్రకృతిపురుషసాధారణయోస్తు నిత్యత్వవిభుత్వయోరగ్రహణా
నతే భేదాగ్రహః, కార్యప్రకృతౌతయోరభావాద్వైధర్మ్యరూపత్వమితి చేన్న,
కార్యకారణప్రకృత్యోస్తాదాత్మ్యాభ్యుపగమాత్, కార్యే పితయో రక్షీకర్త
వ్యత్వాత్, అన్యథాకథం నాసత్కార్యవాదః ధర్మధర్మితాదాత్మ్యవాదేచధర్మ
భానేధర్మోపిభాయాదేవేతి కథంచిదపి న భేదాగ్రహ సంభవః, అతపవ ఆత్మా నము
హ్యత్ నిష్క్రియత్వాచ్చ, జ్ఞానమేవక్రియేతిభీత్వా జహతః కథంతద్విశేషా
(ష)గ్రహః, అముహ్యన్నవ్యన్యమోహం స్వస్తిన్నధ్యస్యతీతిచేత్, ఇదిదం శతమ
దిత్యతశ్చ తార్థద్వయదానమితి. నను వికృతివిశేషమదుపాధిసన్నిధానమేవాస్య
మోహాస్త్విత్యత్రాహ నిత్యమితి. ఈదృశోపాధిసన్నిధానస్య కాలాంతరేపి
సులభత్వాత్కదాముక్తిః, నిరధికారప్రకృతిదశాయామితిచేన్న, సర్వనిత్యత్వ
వాదిభిరధికారస్యాపిధ్వం సపరిగ్రహయోగాత్, అనభివ్యక్తిశ్చ తస్యదుర్వచా
అభివ్యక్తైరపి నివృత్త్యసంభవాదేవేతి. మోహనివృత్త్యర్థో భేదాగ్రహశ్చ సస్యాది
త్యాహ వేత్త్వితి. ప్రకృతిధర్మాధ్యాసశ్చప్రత్యూహ ఇతిభావః. క్రియావతీప్రకృతి

కోవామోక్షోద్యమంసః ప్రథమమపినఖిల్వస్యదుఃఖాదిగన్ధః॥ ౭౧॥
 శ్లో॥ వ్యాపి న్యేకాపిసాక్ష్యేఃప్రకృతరఖిహితాసర్వసాధారణీసా
 వ్యాప్తజీవాశ్చసర్వేప్రకృతివరిణతిర్భౌగపమామభీప్తః।
 సర్వేసర్వస్యభోగాఃస్యరిహతతత్తమేసన్నిధానాదిసామ్యా

రేవచిచ్ఛాయాఽవత్తిమతివేత్తీభవతీతిచేన్న, ఛాయాపత్తేర్నిరస్తత్వాత్, పురుషస్యభేదగ్రహణావేచస్వవాక్యవిరోధః, యదాత్థే “ప్రకృతింవశ్యతిపురుషః” “దృష్టామయేత్యుపేక్షతపకః” ఇత్యాది. భాక్తమిదందృష్టత్వమితిచేత్ తర్హిప్రాగివభేదాగ్రహణం. అస్తువా ప్రకృతిరనుపకారిణఃపుంసడపకారిణీ, తదర్థంభేదగ్రహణీ, తథాప్యనయాతస్యనకించిదుపకర్తవ్యమిత్యాహ కోవేతి సంసారనివృత్తిరతిచేత్తత్తాగ్రహ ప్రథమమితి. పూర్వమిత్యర్థః. మాఘాదుపకర్తవ్యంకాహనితిచేత్ “తస్యార్థమపార్థకంచరతి” “పురుషవిమోక్షనిమిత్తతథావ్రవృత్తిఃప్రధానస్య” “కృత్సుంపురుషస్యార్థంప్రకాశ్యబుద్ధాప్రయచ్ఛస్తీ” ఇతిస్వోక్తహనిః॥ శ్లో॥ “రూపైస్సప్తభిరేవంబధాన్త్యాన్తానమాత్మనాప్రకృతిః సైవచపురుషార్థంప్రతి విమోచయిత్యేకరూపేణ” ఇత్యుక్తమితిచేత్ తథాపిస్వోక్తహనిరేవ. పురుషార్థంప్రతీత్యపివ్యర్థంవచః, సృష్టిప్రళయబద్ధమోక్షాఽయశ్చత్వన్తతేకధం పార్యవర్యంభజేరణ, సర్వవ్యవస్థావాదినస్తత్తద్దేతుభూతగుణవైషమ్యాదేరపిక్రమభావిత్యామోగాదితి. క్రమనిత్యం వేతివాక్యేబద్ధమత్తవ్యవస్థానస్యాదిత్యుక్తం॥ ౭౧॥

అథ॥ శ్లో॥ “జననమరణకరణానాంప్రతినియమా యుగవత్ప్రపృతేశ్వ। పురుషబహుత్వంసిద్ధంత్రైగుణ్యపివర్యయాచైవ” ఇ పురుషబహుత్వసాధకతయోక్తాచవ్యవస్థానసిద్ధ్యతీత్యాహవ్యాపినితి. పకత్వంత్వరజస్తమోయాపద్రవ్యసంఘాతాత్మకతయా, శేషంతుపూర్వార్థంసూహ, తతః కిమిత్యత్రాహ సర్వఇతి. ఇమే ప్రత్యక్షానుమానాగమైస్సర్వేషామాప్తసాక్షికంప్రతినియతతయా ప్రఖ్యాతాఇత్యర్థః. వ్యవస్థాపకానుపపత్తిమత్రశేతుమాహ సన్నిధానేతి. స్వరూపసన్నిధిస్తావత్సర్వత్రసర్వేషాంసమః, తడి శేషోదుర్వచః, విశేషవతాంసన్నిధిరేవసన్నిధివిశేషఇతచేన్న, ఔలుక్యతవిశేషస్యానాదరాత్, అట్లేకారేపితస్యభోగహేతుత్వాభావేన వ్యవస్థాఽత్వామోగాత్, విహితనిషిద్ధజనితాదృష్టభేదైరేవహిభాగవ్యవస్థా, అన్యనిర్నిమిత్తభోగవాదప్రసక్తాత్, అస్తు తర్హి తాదృశనిమిత్తోపక్షేషాద్వ్యవస్థామైవం, నిషిక్రియస్యజ్ఞానచిక్షిదాప్రయత్నానభ్యుపగమేనకర్తృత్వాభావస్థా

చుభ్రీచాచ్యుత్సర్వప్రకృతిగతమతోనవ్యవస్థాతతోపి॥ ౨౨॥
(సాక్ష్యసంపారమోక్షాదినిరాసః)

శ్లో॥ ముక్తిః పాత్రాక్షదేహాదిభిరుపనిభిరత్యస్తవిశ్లేషరూపా
జీవద్భావోపితైస్సజ్జమితః హతేర్జీవతస్సాకథంస్యాత్ ।
ఆపస్తంబాదయశ్చ శ్రుతిగతిభిరిమాంయుక్తిభిశ్చవృదాసు
ర్జీవన్ముక్తాదిశబ్దః క్వచిదుపచరితస్తత్యమావస్థయైవ॥ ౨౩॥
(జీవన్ముక్తిభజః)

శ్లో॥ చక్షైకత్వాదిబుద్ధ్యానహివిలయమియాచ్యుతురథాదిదోషః
స్వాద్భావేపిద్విచస్తప్రభృతిషుహితతోభ్రాన్తిమాత్రానువృత్తిః ।

నాత్, అకర్తుశ్చనక్రియాజన్యాదృష్టాశ్రయత్వం తథృలభోక్తృత్వంవాసమస్తి
శ్లో॥ అస్వధర్మసమావీతైరన్యనిష్ఠైరుపాధిభిః । యదిలిప్యేతయః శ్చిన్నలిప్యే
రకథంపరే॥ ప్రకృత్యంశగతైర్ధర్మైర్యదితాదృగ్వ్యవస్థితః । అజాగతస్తనప్రా
యఃపుమాక కిమితికల్పతే॥ తప్తాయఃపిష్టానీతిశ్చ నోదాహర్తుమిహాక్షమా ।
తత్ర సంసర్గిసంసర్గభేదాత్సర్వోపపత్తితః॥ నసత్ప్రచ్యవతేయస్యనాసదాత్మా
నమృచ్ఛతి । తస్యబద్ధశ్చమోక్షశ్చకథంససహతిష్ఠతః॥ తదేతత్సర్వమభిప్రీత్యా
హ బుద్ధితి । ప్రకృతిగతమిత్యనేనబాహ్యగతత్వంమూలప్రకృతౌనిత్యస్థితత్వంచా
భిసంహితం॥ ౨౪॥

అథ ముఖ్యాముఖ్య ప్రయోగానభిజ్ఞకల్పితాంజీవన్ముక్తిందూషయతి
ముక్తిరితి. యదికతప్తయనివృత్తిమాత్రేముక్తిశబ్దః తదాతిప్రసజ్జగతిభావః.
నిత్యసిద్ధస్యపురుషస్యజీవనమపిహ్యుపాధివిశేషసంబద్ధత్యాహ జీవద్భావఇతి.
ఫలితమాహ విహతేరితి. అత్రమహర్షి వాక్యవిరోధమప్యాహ ఆపస్తంబాదయ
ఇతి పాగేవై తత్ప్రదర్శితం. “అమృతఇహభవతి” “జీవన్ముక్తాభవన్తి” ఇత్యా
దేఃకాగతిరిత్యత్రాహ జీవన్ముక్తాదిశబ్దఇతి. శ్రుత్యాదివ్యవ్యగత్యాముపచారః
స్వీకృతఇతిభావః॥ ౨౫॥

అద్వైతనస్తాహుః శ్రవణమననాభ్యాంభేదసత్యత్వవిప్రసంభేదరస్తై
వ్యవిద్యాబాధకమద్వైతజ్ఞానంనోదేతి, భ్యానేనతునిరస్తసమస్తభేదవాసనస్యా
ద్వైతవాక్యాదవిద్యానివర్తకధీసంభవః, నివృత్తావిద్యస్యాపిద్విచస్తాదిన్యా
యేనయావచ్ఛరంబాధితానువృత్తిఃస్యాత్, తాదృశ్యాందశాయాం బ్రహ్మవి
జ్ఞేవతిచముక్తశ్చేత్యవ్యాహతిరితి, ఏతదపిదూషయతి చక్షైకత్వేతి. తత్రతా
వల్లంకేబాధితానువృత్తిర్యుజ్యతే బాధకజ్ఞానేన భ్రమానువృత్తిహతోద్దోష

విప్రమ్భాభావతఃస్యాత్ఫలమపినతు తేజాఘటితిద్వయస్త
ద్భ్రష్టోన్యోనేషబాధాదనతిబలతయా బాధ్యతో భాధకస్య॥ ౭౪
(పరోక్తబాధితానువృత్తిభణ్ణః)

శ్లో॥ స్వాతస్త్రియంబ్రహ్మజైక్యంపశుపతిసమతాంవాసనోచ్ఛేదమాత్రం

స్వాబాధితత్వాత్, సహించతుర్గతాస్తిమిరాదయశ్శుక్త్యాదిగతావా దూరతః
సాదృశ్యాదయోబాధకజ్ఞానేనాపహ్నియస్తే, సత్యత్వాత్తత్ప్రకాశ్యాకారః
రోధిత్యాభావాన్నబాధ్యస్తతిభావః. మాత్రచాభిప్రేతంవ్యనక్తివిప్రంభాభా
వతతి. ఏవంబాధితానువృత్తిర్బాధకధీసాఫల్యంచత్వస్తే నసంభవతీత్యాప
నత్వతి. ప్రథమస్యాసంభవంవివృణోతి బ్రహ్మనేతి. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తంకృత్స
మిచ్ఛేతిహిబాధకప్రత్యయః తత్రయదిమహీయసీబలీయసీచమూలావిద్యావి
యేత కథంతదాతూలకల్పస్తదేకదేశోవిలయంనగచ్ఛేత్, యదిచాస్యజ్ఞావా
న్యద్బాధకం, తదాలపసిద్ధాస్తః సత్యత్వప్రసక్తశ్చస్యాత్, అవిద్యాబాధ
నాబాధితంచకథమన్యదపిజ్ఞానంబాధేత, అహేతుకనివృత్తిశ్చపాగ్రేవ దూః
తా, అస్త్యశబ్దచరమసంసారాదీనామపిహేతువిశేషతవనివృత్తేః. అత్ర
ధకఫలస్యావ్యసంభవమాహ అనతిబలతయేతి. అయంభావః శ్రవణమననదే
యా మేవనిషేధ్యప్రవక్ష్యజ్ఞానం నిషేధకజ్ఞానంచావిద్యామూలమిత్యధ్యవస్యో
తథాసత్యేకదోషప్రసూతత్వేపరత్వస్యాకిచ్చితగరత్వాత్ అన్యధామాధ్యమి
విజయప్రసక్తాచ్చనోత్తరేబాధకత్వవిప్రమ్భఃస్యాత్, అతఏవనతదర్థధ్యానేప్ర
రేతే నచరాగద్వేషాదిరుజ్ఞుతఃస్యాదితి॥ ౭౪॥

అథముక్తివిషయేవాదినాంప్రలాపాశంకేషోద్భృష్టాప్రత
కదోషః శ్రోతృభిస్త్వయిమూహ్యాతిమత్వా సాధారణంశ్రుతివిరోధంతా
త్సంచయతి స్వాతస్త్రియమితిసిద్ధివాసనాసితాసితమనోభిరేతదివ్యతే, నచ
ద్యుక్తం సర్వేషాంసర్వనియస్తత్వాయోగాత్. బ్రహ్మజైక్యంతు త్రయ్యై
కదేశినస్సంగిరస్తే, తత్రసావ్యసాధర్మ్యసహశబ్దాదిభిర్బాధః, భేదసహంశే
లంవానిత్యతాదాత్మ్యమిచ్ఛతాంకిమిదానీమైక్యంసాధ్యం, ఏకత్వనానాత్వవిశ
గావిభాగశక్తిమత్త్వ పక్షశ్చనప్రమాణికైశ్చ్రద్ధేయః. కల్పదాపుష్పనా
కల్పదైబ్రహ్మజైక్యంలభస్తతిపత్యేత్వకృతాభ్యాగమకృతవి ప్రణాశప్రసక్త
వ్యధికః పశుపతిసమతాంతత్వతస్థాఃప్రాహుః, తత్రావాస్తరభేదేషువిశేష
ద్రష్టవ్యః, ప్రత్యుక్తంతత్వతం “పత్యురసామజ్ఞాస్యాత్” ఇతి. వాసనోచ్ఛే
మాత్రంతుబౌద్ధైకదేశినః, తత్రసర్వజ్ఞానసంపన్నైకతాపత్తిఃస్యాన్నవేతి విభా

ధీసంతానప్రణాశం నిజమతిసుఖయోర్నిత్యయోస్సన్నికర్షం ।
 చిత్రైస్సాత్మసౌఖ్యానుభవముపలవద్భావమూర్ధ్వప్రయాణం
 శూన్యాద్వైతశ్చముక్తాశ్శ్రుతిరుపకృతయేకల్పతాంజల్పతాంపః ॥ ౭౫ ॥
 (పరమతేవిరుద్ధానామద్ధానామ్నోతువిరుద్ధత్వప్రతిపాదనం)

ఇతి కవి తాత్పర్యకసింహస్య సర్వతన్త్రీస్వతన్త్రీస్య

శ్రీమద్వేదజటనాథస్య

వేదాంతాచార్యస్య కృతిః

తత్త్వముక్తాకలాపే

జీవసరోద్వితీయః

తత్ర తత్త్వక్రియాప్రతిషేధపవోత్తరం. ధీసంతానప్రణాశంతుప్రజ్ఞాకరమతస్థాః,
 తత్రాన్తిమస్యాధ్యక్రియావిరహోదసత్వేతత్త్వార్వేషామపితధేతి శూన్యతావ
 తారః. నిజమతిసుఖయోర్నిత్యయోస్సన్నికర్షంతున్యామైకదేశినః, ఇదిశ్చతం
 ప్రాగేవాపాస్తం. చిత్రైస్సాత్మసౌఖ్యానుభవంభావ్యాః. ఉపలవద్భావంత్యా
 లూక్యాః, న్యాయమీమాంసైకదేశినశ్చ, అనయోరపిసాధకాసంభవ ఉక్తః.
 ఊర్ధ్వప్రయాణంతుజైనాః, తత్రభూమ్యాంనిత్యపతనవన్నితోర్ధ్వగమనమేకే,
 అన్యేతులోకాకాశమతిక్రమ్యసకలలోకమస్తకస్థాయిన్యలోకాకాశేదేహమేక
 మనేకంవాపరిగృహ్యవసంతఇతి, ఇదంతుతతగ్రామాత్రసిద్ధం. శూన్యాద్వై
 తం మాధ్యమికాః, తత్ర సర్వతోముఖివ్యాపతిరూహ్యో, తథాచతత్త్వక్రియే
 పసూత్రం “సర్వథానుపవత్యైచ్చ” ఇతి చకారోనుక్తాన్తుక్తి తారతమ్యచి
 త్తాత్రస్ఫురణాదిపక్షానంగృహ్యేతి. ఏతత్సర్వంజల్పతాం శ్రుతిరుపకృతయేక
 ల్పతామిత్యుపాలంభకాక్వాబాధకత్వవరం, సర్వభూతదయాభుత్వస్ఫురణాది
 దం సానుగ్రహవాక్యంవా. ఆయుర్వైదః, ధ్విరవ్యన్వాఖ్యాయతే ॥ శ్లో ॥ “ఆత్మ
 దుగ్రహమమర్యాదంమూఢమున్ముక్తసత్పథం । సుతరామనుకమ్పితనరకార్మిష్ట
 దిన్దనం” ఇతి, తదిహ “పరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్యం” ఇత్యుపనిషత్సిద్ధపవ
 మోక్షుఇతిభావః.

ఇతి కవి తాత్పర్యకసింహస్య సర్వతన్త్రీస్వతన్త్రీస్య

శ్రీమద్వేదజటనాథస్య వేదాంతాచార్యస్య కృతిః

తత్త్వముక్తాకలాపవ్యాఖ్యానాంసర్వాధ్యసంక్షే

జీవసరోద్వితీయః.

శ్రీమతేనగమాస్తమహాదేశికాయనమః.

సర్వార్థసిద్ధిసహితత్వముక్తాకలాపేనాయకసరస్వతీయః.

వ్యాప్త్యాద్యవ్యాకులాభిఃశ్రుతిభిరధిగతోవిశ్వనేతాసవిత్వం

తదేవంప్రత్యగర్థద్వయే ప్రథమోద్దిష్టోజీవశ్చింతితః, అథఃశ్వరశ్చి
 న్నయతే, తత్రతావత్ప్రమాణవిశేషాన్సిద్ధింప్రస్తాతి వ్యాప్త్యాద్యవ్యాకులాభిః
 ధర్మప్రవృత్తియైక్త సర్వదేశకాలవ్యాపితయా అన్యధాకరణశఙ్కానన్వాభి
 త్యర్థః. యద్వాఅనుమానవత్ వ్యాప్తిపక్షధర్మతానిరూపణజనితవ్యభిచారసవ
 వాదిరహితాభిరితి. శ్రుతిభిరితిభిమాదిమూలత్వాసమ్భవఖ్యాపనం శబ్దానా
 సిద్ధేఃప్రవృత్తిస్తత్రతాత్పర్యంచసాధయిష్యతే. విశ్వనేతా విశ్వేహంయధేష్ట
 నియోక్తా. సకధంశ్రుతిభిరధిగతః కారణవాక్యేషుసదాదిశబ్దైః “తద్దేదం
 ద్వ్యవ్యాకృతమాసీత్” ఇత్యదిప్రదర్శితస్యావ్యక్తాపరపర్యాయస్వప్రధానసా
 భిధానాదితిచేత్, తన్న, అవ్యక్తస్య “తదైక్షత్” “సోకామయత్” ఇత
 ద్యుక్తస్య సంకల్పపూర్వకసృష్ట్యాద్యసంభవాత్, నఖల్వీక్షణాదిశబ్దోభా
 ముఖ్యేబాధకాభావస్యసాధకభూయస్త్యస్యచశరీరకెష్టాపితత్వాత్, “స
 వసోమ్యేదమగ్రహీత్” ఇత్యాద్యచేతనసామానాధికరణ్యాతా రణమచే
 మితిచెన్న, సామానాధికరణ్యస్వస్థూలసూక్ష్మదిదవిద్వస్తువిశిష్టవివక్షయాపు
 పత్తేః, సర్వంచ జగత్కర్తుశ్శరీరతయాఆమాతం “అస్తాన్తాయాసృజతేవి
 మేతత్” ఇతి, ఉద్యశీచసృష్టిః “సోభిధ్యాయశరీరాత్సాత్” ఇత్యుప
 హితా, అధీయతేచాధర్వణికాః “వికారజననీమజ్జామప్తయాసామజాం
 వాం । ధ్యాయతేధ్యాసితాతేనతన్యతేపేర్యతేపునః॥ సూయతేపురుషా
 చతేనైవాధిష్ఠితాజగత్ । గౌరనాద్యస్తవతీసాజనిత్రీభూతభావనీ” ఇతి. అగ్ని
 తచైతత్ “మయాధ్యక్షేణప్రకృతిస్సూయతేసచరాచరం” ఇతి. అతఃసా
 త్పుజగల్పాశ్రయత్వం వ్యవధానేనతుపికారాశ్రయత్వమితిసర్వావిరోధః. స
 సద్విద్యాయాంమృషిణ్ణలోహమణినఖనికృత్తనదృష్టాన్తైః “యథాపృథివ్యాః
 షధయస్సంభవన్తి” ఇత్యాధర్వణవాక్యచ్చాచేతనమాత్రోపాదానత్వం
 తఃప్రతీయతఇతిచెన్న, మృషిణ్ణాదినిదర్శనానాం ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన

సంస్కృతచోద్యపరిహారపరత్వాత్, “యథాపృథివ్యాం” ఇతివాక్యస్యతుషకస్తా
 ద్విచిత్రానన్తోత్పత్తిసమ్భవార్థత్వాత్, నతుచేతననైరపేక్ష్యమేతైస్సూచ్యం
 అన్యథా “యథాసతఃపురుషాత్కేశలోమాని” ఇతిచేతనసన్నిధిసాపేక్షోత్ప
 త్తినదర్శనాయోగాత్. అస్తుతర్హితద్వదయసాగ్రాదినయన నిర్వ్యాపారపు
 రుషసన్నిధానాత్ ప్రకృతేఃప్రవృత్తిః సర్వస్యచకార్యజాతస్య జీవకర్మహే
 తుకత్వాత్, అపహతపాప్తత్వసర్వజ్ఞత్వాదీనాంచ తస్మిన్నవస్థాభేదేనోపప
 త్తేరితతన్న, “యథోర్థ నాభిస్సృజతేగ్రహ్లాతచ” ఇతివ్రథమోక్తదృష్టాన్తవైఖు
 ట్యాత్, “ప్రకృతింపురుషంచైవప్రవిశ్యాత్కైచ్చయాహరిః । త్రోభయానాస
 సంపాప్రీసర్గకాతవ్యయావ్యయా” ఇతి పురుషస్యాపిపరాధిష్ఠానేన జగ
 త్సృష్ట్యపయోగోక్తేః, నచజీవస్య సంవర్తనమయసంహృతకరణక కేబరస్య
 ముఖ్యేక్షణాదిసంభవః, ముక్తస్తర్హితప్రకృతిపురుషయోరధిష్ఠాతాస్యాత్ తస్య
 సత్యసజ్జల్యస్యస్వేచ్ఛయా పితౄలోకాదివచిత్రకార్యస్రస్త్వత్వాత్సామానా
 న్సుఖ్యేక్షణసిద్ధేః, జీవాన్యత్వవాదాశ్చ బద్ధాన్యత్వవిషయాఃస్యః “నమై
 వాంశోజీవలోకే జీవభూతస్స నాతనః” ఇతిజీవత్వస్యావస్థాయాపత్నోక్తేః, ము
 క్తస్యైవహిరణ్యగర్భాదిదేహాధిష్ఠానేన సృష్టిస్థిత్యాదిహేతుత్వమితి సర్వపు
 రాణాదిసామరస్యమితి, తదపిమన్దం ఏకస్యైవానాద్యన్తస్యసర్వముక్తోపస్మ
 వ్యత్వశ్రవణాత్ “నమసాధర్మ్యమాగతాః” “స్వాతన్త్ర్యమతులం ప్రాప్య
 తేనైవసహమోదతే” ఇత్యాద్యుపబృంహణవిరోధాచ్చ, “సాయుజ్యంప్రతిప
 న్నాయేతీవ్రభక్తాస్తవస్వినః । కింకరానమతేనిత్యంభవన్తిరుపక్రవాః” ఇతి
 చభగవదుక్తేః, మోక్షధర్మేచ “అనేనసామ్యంయోస్యామి” ఇతి ముముక్షౌ
 రభిసంధివచనం, ప్రపశ్చితంచైతత్ “పరేణపరధర్మీచభవత్యేషసమేత్యవై” ఇ
 త్యాదిభిః, ఏకస్యచసర్వప్రశాసితత్వం నిసీమత్వంచ శ్రుతిస్మృతిశతసిద్ధం.
 అపిచముక్తాస్సర్వైఃసంఖాయజగత్సృజన్తి, ఉతప్రతినియతకార్యాః, నాద్యః
 “సయదిపితౄలోకకావః” ఇత్యాదిభిరవ్యవస్థితైచ్చాదృష్టేః సర్వేహమేకయా
 పేచ్ఛాక్ష్ణస్తాగారవాత్, తథాచాశ్రవణాత్.నద్వితీయః “ఇదంసర్వమసృజ
 త” ఇత్యాదిభిరైకస్యసర్వకర్తృత్వోక్తేః, సముదాయైకత్వవివక్షాతు క్లిష్టాని
 యాలాచ శ్రుత్యాక్ష్ణస్తావతదయోగాత్, అతః “పతింవిశ్వస్యాత్మేశ్వరం”
 ఇతిశ్రుతిఏకపత సర్వకర్తేశ్వరః॥ ॥శ్లో॥ ప్రయోజనాదివిరహాన్నకర్తేశ్చైత్రై
 వక । తస్యసిద్ధావసిద్ధౌచన్యాభూతాదిపరాహతః॥ మాభూదనుమానం ప్రస

క్రీడాకారుణ్యత స్త్రీఃసృజతిసమతయాజీవకర్తానురూపం |

రోషోపిప్రీతయేస్యాత్పునిరసవిషయస్తస్యనిస్సముశక్తైః

జన్తుస్యాదితిచెత్ న, ప్రయోజనశూన్యత్వే కర్తృత్వంనస్యాత్, అస్తిచకర్తృత్వం అతః ప్రయోజనవానితి విపర్యయవిశ్రమాత్, తథాసతినెవ్వరస్యభాధః ప్రయోజనసాధకానుగ్రహార్థత్వాత్. అథప్రయోజనవత్త్వే కర్తృవశ్యత్వప్రసక్తిః, తదభావాత్ప్రయోజనశూన్యభితి, ఏవమపిప్రయోజనశూన్యవిశ్వకర్తృవాదినామిష్టప్రసక్తిః “ప్రయోజనమనుద్దిశ్యనమన్తోపిప్రవర్తతే” ఇతిచెత్, తర్హిప్రవృత్తిదర్శనాత్ప్రయోజనం కించిదక్షికురుష్య, సార్వార్థంపరార్థంవాప్రవర్తతే త్యక్తాభియాధ్యమిత్యాహ సభితి. విషమసృష్టౌసామ్యం దుఃఖసృష్టౌకారుణ్యంచభజ్యేత్యత్యాహ సమతయేతి. సామ్యకారుణ్యవత్ యథాకర్మఫలదాయిత్యనుపిశుగ్రతత్వాదక్షికార్యం, అతస్తదః రోధేననుణాన్తరంవ్యవస్థాప్యమితి భావః, దుఃఖనివర్తనాంశేకారుణ్యసిద్ధిః. ననుస్వసృష్టదుఃఖనివర్తనేనకారుణ్యలాభాద్వరందుఃఖానుత్పాదనమేవ, అతః సుఖైకతానంజనయెజ్జగత్సగుణయా సృజన్ ఇతిచెత్ సమయమీశ్వరంప్రత్యుపదేశః, అవ్యాప్రతివా, నాద్యఃతస్య పరాపదేశాధీనప్రవృత్తిత్వాభావాత్. నద్వితీయః తత్తత్ప్రమాణసిద్ధవస్తుస్వభావానామ విర్యనుయోజ్యత్వాత్, స్మర్యతేచ “శక్తయస్సర్వభావానామచీన్త్యజ్ఞానగోచరాః | యతోఽతొబ్రహ్మణస్తాస్తు సర్వాద్యాభావశక్తయః || భవన్తితపతాంశ్రేష్ఠ పావకస్యయథోష్ణతా” ఇతి. ననుదయావైకల్యపరిహారాయానుగ్రహంశఏవభగవతఃకర్తృత్వమక్షీక్రియతాం. స్యాదేతదేవం యది వయమేవ స్వేచ్ఛయా వస్తు వ్యవస్థాపయావః, కిన్తు ప్రమాణదృష్ట్యేవ, అతోనిగ్రహంశేపినిరఙుశంకర్తృత్వం. అథస్యాత్కోరోహనిగ్రహహేతుః, సచస్వాశ్రయదుఃఖావినాభూతః, “అరోషణోహ్యసాదేవః” ఇతిప్రసిద్ధస్యచ కథంకోరిధః ఇతిచెత్ న, “ఏతద్వాపిబుధశ్రేష్ఠా” ఇత్యాదిమొకణోక్తైః, భాక్తోయంకోరిశబ్దఇతిచెత్, తన్న, ప్రసాదశబ్దస్యాపితథాత్వప్రసక్త్యాత్, అస్మైవమితిచెత్ న, భిక్షుపాదప్రసారణన్యాయేనగిరిశ్వరవాదావతారాత్, అతః కోరిధావశ్యమ్భవాదీశ్వరస్యాపి దుఃఖావశ్యమ్భవ ఇత్యత్యాహ రోషోపితి. కోరిధరోహదిశబ్దార్థోహి పరపీడేచ్ఛామాత్రం, సతావన్నస్వరూపతోదుఃఖం, దుఃఖహేతుత్వమప్యస్యాశక్యవిషయే తథాదృష్టేః, స్మర్యతేహి “ద్వావిహాకణ్ఠకాతీర్ణ్యశరీరపరిశోషణౌ | యశ్చాధనఃకామయతేయశ్చకుప్యత్యనీ

స్వేచ్ఛాచాయాంసర్వసిద్ధింవదతిభగవతోఽవాస్తకామత్వవాదః॥ ౧॥

(ఆగమకేశ్వరసిద్ధిః)

శ్వరః" ఇతి, నసర్వశక్తీర్వరస్యచిక్కితమశక్యంకిచ్చేదస్తి, అతోఽస్యనమః
ఖాయక్రొధః ప్రత్యుత్తరగ్రహవిహారేణప్రీతయేస్యాదితి. నను ఇహవిహారః క్రి
డా, సాచారతిపరిహారాద్ధాలోకేప్రసిద్ధా, జగత్సృష్టారమశిక్వత్య "సపకాకి
నరమేత" ఇతిశ్రుయితే. అతఃక్రీడాయోగాదరతియోగః, తదభావాద్వాతద
భావఃస్యాత్, మైవం, క్రిడాహిప్రీతివిశేషప్రభవస్త్వయం ప్రియోవ్యాపారః,
అన్యథాతల్లక్షణమవ్యాపకంస్యాత్, అతోనారతిప్రసక్తః, అరతిశ్రుతిశ్చ తదా
నీమేకాకిత్వమనిష్ఠం అతోబ్రహ్మాదిసృష్టావుదయుజ్జైత్యభిసద్వత్తే, నపురుషాస్త
రవదప్రవృత్తిజన్యదుఃఖభయాత్ప్రారతేతిఅశాస్త్రవశ్యస్యదుఃఖానర్హత్వా
త్, తథాపి క్రిడార్థంసృజతోపశ్వంవిహారేతక్వతాద్ధతా, ఇత్యత్రాహ స్వే
చ్ఛాచాయామితి. అవాస్తసమస్తకామవాదోహినకావ్యనివృత్తిపరః అవాచక
త్వాత్ సత్యకామత్వశ్రుతిరొధాచ్చ, నాపికామనానిషేధార్థః "సోఽకా
మయత" "సత్యసజ్జల్పః" ఇత్యాదిబాధాత్, అత్యధాకామంసర్వసిద్ధి
మభిసద్ధత్తఇతి ॥శ్లో॥ సహకారిభిరారమ్యేనస్వాతన్త్ర్యంవిహార్యతే॥ తత్పద్భా
వప్రవృత్త్యో శ్చస్వాధీనత్వవ్యవస్థితేః॥ కారకాస్తరవైకుర్యే కిమపెక్ష్యస్వత
న్త్రితా । శరీరమప్యనిష్ఠేయంసహకార్యేవకుర్వతః॥ నిరపెక్షస్వతన్త్ర్యస
హకారిమతస్సదా । అప్రవృత్తిఃప్రవృత్తిర్వా నిత్యంస్యాదితిచెన్నతత్ ॥ తత్తది
చ్ఛాపిశేణతత్రగ్రహసోపపత్తిః, ఇచ్ఛాసన్తత్యనాదిత్వాన్నచమూలక్షయః
క్షయచిత్ ॥గుణైతరవివర్యాసహ న్యోన్యసహకారితాం, వివత్తాతఃక్షయిత్ప్రహః
నిస్సనుత్వాన్నిమిత్తతాం॥ ప్రాప్యః పరవభోగ్యత్వాన్నిషేధ్యఃస్వామిభా
వతః । శక్తికారుణ్యభూమాచశరణ్యస్సేదతాంప్రభుః॥ బహిరస్తత్త్వతద్వ్యా
ప్తిస్తత్రయతోభయంభవేత్ । విభోరణోశ్చనబహిర్వాస్తస్తస్మాన్నసాత
యోః॥ విభోర్నచ్చిద్రవణునానాణూవాంవిభునాచతత్ । యథాప్రమాణం
సంబద్ధమాత్రమేవతయోర్భవేత్ ॥ ఆకాశవ్యతిభేదాదేరసమ్భావ్యస్యచోదనాః
ఆకాశాదికమిచ్ఛద్భిరనిచ్ఛద్భిశ్చదుర్వచా॥ నవిభజ్యేతగచ్ఛద్భిర్నవిహస్తిగతిం
చయత్ । అస్పర్శత్వాత్తథాభూతం విభువావిభువాస్తిసః॥ విభ్వణప్రతిషే
ధేనమధ్యమంచనిషేధతా । సర్వాసత్త్వంచదుస్సాధం సదసత్త్వవికల్పతః॥
సహస్తమూర్తసంయోగః సంభవేద్యస్యతద్విభు । తత్పద్భావోద్భూతం ద్రవ్యం

అప్రత్యక్షః పరాత్మా తదిహనఘటతే ధాతురధ్యక్షబాధో
యోగ్యాదృష్టేరభావాన్నఖిలునభవతాస్వీకృతః స్వేతరాత్మాః
తస్మిన్దేహానపేక్షే శ్రుతిభిరధిగతే దేహబాధాన్నబాధో

మహత్త్వేనైవచిత్రితం॥ అణోరణీయాన్మహతోమహీయానిత్యనుశ్రవః॥ విశ్వ
వ్యాపిత్యతాత్పర్యాన్నమిధోబాధమృచ్ఛతి॥ యదల్పపరిమాణేన పృథూనాంగ్ర
ససంశ్రితం । అచిన్త్యమిదమిత్యేకేచిన్తనశ్రవః భీరవః॥ ౧॥

యద్యజుర్-రాద్యత్పత్తౌకశ్చిత్-ర్త సకథంనదృశ్యేతః అతోయా
పాదిత్యైక్యమివప్రత్యక్షబాధితం నశ్శ్రుతిఃప్రతిపాదయతీత్యత్రాహ అప్రత్యక్ష
ఇతి. సర్వేషాంస్వవ్యతిరక్తస్యాత్మనఃప్రత్యక్షత్వాసిద్ధేః ఈశ్వరేపియోగ్యాను
వలభ్యభావాన్నాత్రప్రత్యక్షబాధఇత్యర్థః, ఇహదూర్వాదికార్యోత్పత్తౌకర్తుర
దృష్టస్యకథంసిద్ధిరితిచారవాచ్యోద్యంవారయతి నఖల్వితి. అయంభావః సతా
వదర్థలోకాయతికైరద్యైతిభిరివాత్సభేదోఽనర్జీకృతః, భిన్నాశ్చాత్మానః పర
స్పరమప్రత్యక్షాః, ఏవమీశ్వరోపిస్వప్రత్యక్షోఽన్యప్రత్యక్షతయానిషేధంనశ
క్యఇతి. అనుమానాదాత్మాన్తరస్వీకారఇతిచెత్, ఆగమాదీశ్వరోపిస్వీకర్తవ్యః
ప్రమాణత్వేనశ్రద్ధేయత్వావిశేషాత్, పరోక్షత్వేనన్యకాగ్రస్య అనుమానేపి
ప్రసక్తాత్, లోకాయతికానాంతు యద్యపిభూతపరిణతిరూపఃపరాత్మాపి ప్రత్య
క్షః, తథాపిచైతన్యవిశిష్టోనప్రత్యక్షేణగృహ్యతే, యద్యన్యతస్తుకుతశ్చిత్తద్విశి
ష్టతయాగృహీతః, ఏవమీశ్వరోపికింనగృహీత బాధాన్వర్తత్వాత్, శరీరత
యా పరాత్మాగ్రహణమితచెత్, ఆత్మనశ్శరీరత్వే సిద్ధేహి తథాగ్రహణం, తద
న్యత్వసిద్ధౌతుపరశరీరేపితత్వైవస్యాదితి. అస్తుతస్మిన్వాపకానుపలభ్యా బాధః,
కర్తుర్నిశరీరంవ్యాపకం, నచాజుర్-రాద్యత్పత్తౌ శరీరందృశ్యతే, అతీద్రియం
తత్రశరీరమస్త్వితిచెన్న, అజుర్-రాద్యత్పదకతయాతాదృశశరీరానభ్యుపగ
మాత్ తదభ్యుపగమేపికరణకలేబరసాపేక్షస్యకర్తుః కథమీశ్వరత్వం, తత్రా
హ తస్మిన్నితి. దేహానపేక్షఇత్యుపలక్షణం శ్రూయతేహి “ పశ్యత్యచక్షుస్స
శృణోత్యకర్ణః ” “ అపాణిపాదోజవనోగృహీతా ” ఇతి, యదిసర్వశరీరత్వ
స్య శ్రుతిస్త్వేతిసిద్ధత్వాత్పర్వేషు కార్యేషు శరీరసాపేక్షత్వమితి తథాసతి
న వ్యాపకానుపలభ్యా బాధః సర్వకార్యానుగుణతత్తద్ద్రవ్యశరీరకతయా
శాస్త్రైరుపలభ్యే. అథ పగీతం అకర్తృకం కర్తృవశ్యాజన్యత్వాదిత్యాద్యను
మానైరీశ్వరస్య బాధ ఇత్యుచ్యేతతత్రాహ వేదేభ్యఇతి. అయంభావః ఆప్త

వేదేభ్యోనానుమానంనచపురుషవచస్త్రిప్తతేబద్ధవైరం॥

౨॥

(ఈశ్వరస్యనిర్బాధత్వం)

వాచ్యత్వంవేద్యతాత్పర్యస్యవిదగ్ధతీత్రప్తానోనుశ్రవాన్తా

శాస్త్రస్యానుమానైర్విరోధే శాస్త్రేనైవతేషాంబాధోపపత్తిః అన్యథాస్వర్గ
నరకాదీనామతీద్రియాణాం కుతశ్చిదనుమానాద్బాధ ప్రసక్తాత్, శక్యంహివి
గీతంనదుఃఖాసంభిన్నసుఖసాధనం సాధనత్వాత్ కిల్బషవదితి ఏవమన్యత్రా
పూహ్యం. కించాత్రనైయానికాది సమ్మతైరీశ్వరానుమానైర్బాధఃప్రతిరో
ధోవాదుర్వారః,విపత్నే బాధకసదసద్భావో సమచర్చ్ఛ. అస్తుతస్త్వాదివిదు
షసిద్ధస్యకపిలస్యాగమేన బ్రహ్మకారణవాదభజ్జ ఇత్యత్రాహ నచేతి. నిత్య
నిర్దోషశ్రుతివిరోధేహిస్తుతేరేవబాధ్యత్వంవిరోధాధికరణసిద్ధం,అన్యథాబౌద్ధా
ద్యాగమైరపికిన్నకృత్సవేదబాధః, తేషాంభ్రమాదిమూలత్వసమ్భావనయేతి
చేత్ సమమెతత్,సర్వజ్ఞసాక్ష్యాచార్యఃపరమాప్రతిచెన్న, సమాధిజనిత
సార్వజ్ఞ్యానామపికర్తృభేదైఃకదాచిద్భ్రమసమ్భవాత్,నచసార్వజ్ఞ్యేప్రమాణ
మస్తి, ఆహుశ్చ“కపిలోయదిసర్వజ్ఞః కణాదోనేతికాప్రమా. తావుభాయది
సర్వజ్ఞామతిభేదః కథంభవేత్” ఇతి, నను“దదృశుఃకపిలంతత్రవాసుదేవంస
నాతనం” ఇత్యాదిభిః స్వతస్సర్వజ్ఞపరమకారుణికావతారతయాసిద్ధస్య కథ
మనాప్తత్వశంకాతిచెన్న, బుద్ధేపిసమత్వాత్, అవిప్లవమాత్రంతత్రేతిచేత్
అత్రాపితథా విరోధాభావాత్,అన్యథాబుద్ధాదీప్రేరయితఈశ్వరస్యఅను
రాదిషువిప్రలిప్సదుస్త్వజా“మోహయిష్యామిమానవాన్” ఇత్యాదిచన్వయ
మేవాహ,అతఃపారుషేయవాక్యమార్షమపివేదావిరోధేననేతవ్యమితి. ఏవంని
రీశ్వరసీమాంసకాఅపినిర్మలానిగమాస్తవిద్భిరనుగ్రాహ్యః॥ యఏవంస్యాదస
ర్వజ్ఞసర్వజ్ఞంనసబుధ్యతేఇతిబ్రువాణాసార్వజ్ఞ్యంలభంతాంతన్నిషేధతః॥౨

ననుశ్రుతిభిరధిగతఇత్యాద్యయుక్తం స్వయంప్రకాశతయాతన్నిధేః
అతోవేద్యత్వమేవనయత్ర తత్రకథంశబ్దవేద్యత్వం “యతోవాచోనివర్తన్తే
అపాప్రవృత్తమనసాసహ” “యద్వాచానభ్యుదితం” ఇత్యాదిభిశ్చతదుభయం
నిషిధ్యతఇత్యత్రాహ వాచ్యత్వమితి.అయంభావః స్వప్రకాశత్వంతావన్నిగ
మవేద్యత్వేపిఘటతే దర్శనస్పర్శనాభ్యాం ఏకార్థగ్రహణవదుపపత్తేః, అథా
నన్యవేద్యత్వమేవస్వయంప్రకాశత్వం, తదాకథంతతస్తత్సాధ్యత్వం, అవేద్య
త్వగ్రాహకాత్తత్సాధ్యతఇతిచేత్, కింతద్గ్రాహకం, నతావద్భ్రహ్మస్వరూపం

వాక్పిత్రాగోచరత్వశ్రుతిరపిహిపరిచ్ఛిత్త్యభావప్రయుక్తా।
 నోచేత్సుర్వాపరోక్తి స్వవచనకలహస్సర్వవేదాస్తబాధ
 స్తత్తిద్ధిస్తే శుభిశ్చేత్ప్రసజతివిహతిద్ధర్మసాధ్యాదిశబ్దైః॥

(అవాచ్యత్వావేద్యత్వపరిహారః)

తస్యస్యవేద్యత్వావేద్యత్వయోరుదాసీనత్వాత్, అన్యథాతత్రతత్సంశయా
 నుత్పత్తిప్రసక్తాత్, నాపివృత్తిజ్ఞానాని తద్ద్రాగ్రీహకత్వేతదభావేచతదవేద్య
 సాధనాయోగాత్, ఏవం సాక్షిణ్యవ్యవేద్యవిగ్రహణాయుక్తిర్భావ్యా, (
 హాశాస్తరైరగ్రాహ్యం గృహ్యతఇత్యుపరోధఇతిచేత్, తర్హిఘటాదేరవ
 ద్యత్వంసిద్ధంస్వగ్రాహకేతరాగ్రాహ్యత్వాత్, యైశ్చత్రయ్యస్తైరవాచ్యై
 దికంసిషాధయిషసి, తపివన్వయంవాచ్యత్వాదికమభిదధతి, “తస్యేదితినాః
 “అథనామధేయంసత్యం” ఇత్యాదిముతద్వాచకవిధానాత్, “సర్వేవేదా
 త్రైకంభవన్తి” “యోవేదనిహితంగుహాయాంపరమేవోన్మః” “యత్త
 యస్తభిసంవిశన్తితద్విజ్ఞానస్య” “యేనాక్షరంపురుషంవేదసత్యంప్రో
 చతాంతత్వతోబ్రహ్మవిద్వాం” ఇత్యాదిమువాక్యతోఽన్యతశ్చ వేద్యత్వ
 పాదనాదితి. తర్హి “యతోవాచోనివర్తన్తే” ఇత్యాదేర్నిర్విషయత్వప్రస
 త్యత్రాహ వాక్పిత్రేతి. “సైషాఽన్వస్యమీమాంసాభవతి” ఇత్యాదిసాబ్ర
 నన్వస్యాపరిచ్ఛేద్యతావ్రతిపాదనేహి వాక్యతాత్పర్యంగమ్యతే, అన్యథా
 హ్మవిదాహ్నితపరం” “ఆనన్దంబ్రహ్మణోవిద్వాం” ఇతిపూర్వాపరవిరో
 ధస్వవచనవిరోధశ్చస్యాత్, తదిదమాహ నోచేదితి. బ్రహ్మప్రతిపాదకభాగః
 ర్వోనిర్విషయస్సాన్వయత్యాహ సర్వేతి. ఉపలక్షణమేతద్వేదోపబృంహణ
 బాధస్య “వేదైశ్చసర్వైరహమేవవేద్యః” “వచసాంవాచ్యముత్తమం
 త్యాదిభిశ్చ “యతోవాచోనివర్తన్తే” ఇత్యాదేరాన్యపర్యంగాహ్యం. మా
 త్రశ్రుతిభిరవాచ్యత్వాదిసిద్ధిః అనుమానతస్తుస్యాదితిశబ్దాతే తత్సిద్ధిరితి.
 వదేవవిరోధప్రసక్త్యాపరిహారతి ప్రసజతీతి. బ్రహ్మఅవాచ్యమవేద్యంవా
 త్యాదితిహిప్రయోక్తవ్యం, తత్రబ్రహ్మవదం సాధ్యాధారంబూతే నవా
 ద్యేకథంతద్విరుద్ధసాధ్యవిధిః. ద్వితియేతు సరస్థకతా నిరాశ్రయసాధ్యో
 ఏవంసాధ్యవదమపి ధర్మివదసమానాధికరణం నవా, పూర్వత్రస్వస్యకర్త
 బూతే స్వవ్యాపారవిరుద్ధంచబూతఇతిచిత్రమేతత్. ఉత్తరత్రానన్వ
 హేతువదేచస్వపక్షధర్మత్వవాచినిప్రకృత్యంశోధర్మవిషయః, అన్యథాక

శ్లో॥ నిత్యం బ్రహ్మచర్యబ్రాహ్మణ్యపథిక సత్సలక్షణాభివ్యక్తం

ముఖ్యస్యాన్యస్యహం నేర్పచ నిపుణాధియోముఖ్యమిచ్ఛన్తిలక్ష్యం॥

ముఖ్యత్వే బాధక ఇబ్బత్వ చిదపినవయంకిచ్చిదాలోకయామో

న్యాయాంశస్యతన్నిష్ఠభావాభిధానిత్వం, అతోధర్మ్యున్లలేఖనతద్భావవాచకం
హేతుపదంసస్వప్రవృత్తినిర్గుణంసాధ్యంసాధయేత్. ఏవమనుగ్రాహకతరేపిధ
ర్మిప్రసజ్జకప్రసజ్జనీయపదేషువిహితరవధార్యాప్రతిప్రయోగోపిక్షితంవేద్యం
వాచ్యంచభాసమానత్వాత్ ఇతి, నాత్రద్వితీయస్యవ్యక్త్యానైకాన్త్యం జాతవ
న్యత్రైరపివాచ్యత్వస్యవక్ష్యమాణత్వాత్, యుష్మాకంచతత్రవిమన్యభావాత్.
నన్వత్రధర్మిపదస్యధర్మిణియుఖ్యవృత్తిరసిద్ధా సిషాధయపితావస్థత్వాత్, ఉప
చారాభ్యుపగమేతు వివక్షితఃరోధఃస్యాత్. మైవం వృత్తిమాత్రస్యస్వపరసన్న
తత్వేనవాచ్యత్వానిశ్చయేప్రయోగోపపత్తైః, శ్లో॥ మస్మాదంక్ష్యచిదప్యేవమ
వాచ్యత్వాదికస్యచిత్ కింపునస్సర్వవచసాంప్రతిష్ఠాయత్రతత్రతు. ౩॥

ననులక్షణయాధర్మ్యాదిపదానిప్రవర్తంతాం, ముఖ్యవృత్తివిషయత్వా
భావస్తుసాధ్యత ఇతికోరోధ ఇత్యత్రాహ నిత్యమితి. అయిక్తత్వంకుత ఇత్య
త్రాహ ముఖ్యస్యేతి. రీరంగశ్లాపదలక్ష్యమివమన్యవృత్త్యన్త్యన్త్యం కించిన్న
లాక్షణికంగృప్తం, సామాన్యతోవిశేషతోవాస్వవాచకపదాన్తరగర్భిష్టేహి
పదాన్తరస్యలక్షణావాచ్యా, అన్యధాబ్రహ్మచర్యబ్రాహ్మణ్యయాప్రవర్తనైకత్వ
త్వేవరేష్టమాతోక్తిఃస్యాత్, వ్యక్తివిశేషమనిమగ్నస్య బ్రహ్మశబ్దవేద్యేలక్ష
ణయాప్రవర్తనైకత్వత్వే ప్రకృత్యాదౌతథాప్రవృత్తిరుక్తదోషోచుర్వారః,
అధసర్వకారణత్వాదిలక్షితేలక్షణావృత్తిః బ్రహ్మచర్యబ్రాహ్మణ్యసాంసాధ్యేత, తదా
తత్రముఖ్యవృత్తేనకాచిదనుపపత్తిః ప్రవృత్తేనమితీపాషకల్యాదుపపత్తిరేవ,
అన్యస్యతుముఖ్యస్యహానిః తద్గుణలేశయోగాత్ప్రయోగోపపత్తైః. సాధ్యవా
చకపదమన్యవాచ్యసంబద్ధినిలక్షణయావర్తత ఇతివక్తవ్యం, నచాన్యత్రాభ్యుద
వాచ్యందృష్టమిష్టంవా, తదభ్యుపగమేప్యత్రబ్రహ్మణస్తత్సంబద్ధిత్వంసాధితంస్యా
త్ నత్వవాచ్యత్వం. స్వయంప్రకాశత్వాదిహేతుపదంచాత్రస్వయంప్రకాశ
సంబద్ధిపరంస్యాత్ తథాసతిఅన్యత్ స్వయంప్రకాశం బ్రహ్మతుతస్సంబద్ధిమా
త్రమితిసాధుసిద్ధాన్తస్సనుద్ధితః. అథకాల్పనికంముఖ్యవృత్తి విషయత్వంబ్రహ్మ
ణసాన్యదిత్యత్రాహ నచేతి. అయంభావః త్వన్త్రతేఅన్యేషానుపిహిముఖ్యత్వం
కాల్పనికమేవ, తథాసతియస్యపదస్యయన్ముఖ్యంతత్రస్యలక్ష్యమితితవైవేదం
శోభతే. లక్షణానిమిత్యంచాత్రనాస్తీత్యాహ ముఖ్యత్వఇతి, క్వచిదపి సన్న్య

ముఖ్యులత్యుక్తువాచఃపదమితి నచ తద్గోచరత్వాతిపాతః॥

౪॥

(సద్బ్రహ్మాదిశబ్దానాం నిత్యుత్పత్తితత్త్వముపపత్తిః)

శ్లో॥ నిస్సాధారణ్యనారాయణపదవిషయే నిశ్చయం యాన్త్యబాధే

సద్బ్రహ్మాద్యా సుమానప్రకరణపరితాశ్చ జగత్తాన్యార్థశబ్దైః॥

అన్తర్యంతాచ నారాయణభృతికథితః కారణఞ్చాన్తరాత్మే

త్యస్తాదప్యైకకణ్ఠ్యం భవతి నిరుపధిస్తత్రశంభాదిశబ్దైః॥

౫॥

వత్సదిత బైషుకుత్రచిదపీత్యర్థః. కింబ్రహ్మతదివిరోధపరిహారాయ ముఖ్యవృత్తిబాధ
ఇష్టః, లక్షణావృత్త్యన్తీకారేపితద్విరోధస్తేష్టితపివేత్త్యాహ ముఖ్యమితి. విరోధశ
మనంతు అన్తర్యంత మేవ సాధీయభృతిభావః॥

౪॥

ఏవమీశ్వరస్య త్రయ్యన్తవేద్యత్వం శబ్దవాచ్యత్వంచ స్థాపితం. సత్
హిరణ్యగర్భాదిష్వస్య తమ ఇతి శబ్దానాం పురుషనిర్ణయదిసాధితం విశేష
నిర్ధారణం సజ్జిష్టాతి నిస్సాధారణ్యేతి. సాధకబాధకాభ్యామప్రాప్తే శాస్త్రముద్గ
వదిత్యభిప్రాయేనోక్తం అబాధితీ. సదాదిత్యైవానాంకథం శబ్దతాన్యార్థ
త్వం, ఇత్యం, సద్బ్రహ్మస్తావత్ప్రత్యయోగిషు సర్వేషు ప్రవృత్తతయా నపి శేషనిర్ధా
రణార్హః, బ్రహ్మశబ్దపకరూఢోపి బహుముఖాభవత్ప్రయుక్తతయా అన్యార్థత్వ
శబ్దార్హస్యాస్యత్, అత్తశబ్దశబ్దజీవవరాదిసాధారణప్రయోగః, ఏవం పురుష
ప్రాణాక్షరాదిశబ్దా అపి, నారాయణశబ్దస్తు నజాత్యుపాధివచనః, నచానేకరూ
ఢః, అతస్తేనాన్యేషాం విషయవిశేషనిర్ధారణం యుక్తం, తత్రచ హేతుసుమానప్ర
కరణపరితత్వం, అన్యథాపశ్యధికరణాదేరపి భజ్జఃస్యాత్. ప్రకారాన్తరేణ
పినిర్దిధారయిషురాహ అన్తర్యంతేతి యథాసుబాలోపనిపది, “ఏష సర్వభూతా
న్తరాత్మావహతపాప్తాదివ్యోదేవ ఏకో నారాయణః” ఇతి ఏతేనాన్తర్యాది
బ్రాహ్మణమప్యేతద్విషయమినిర్ధారితం. తతః కిమిత్యత్రాహ కారణమితి, “
త్ప్రప్త్యా తదేవానుప్రావిశత్” ఇత్యాదినాహి సర్వప్రస్తు సర్వాన్తర్యాది
త్వమప్యామూతం. ఫలితమాహ అస్మాదితి. నారాయణశబ్దేన సదాదిత్యైవానా
మితి శేషః. నను “కారణంతు ధ్యేయః” ఇత్యత్ర “శమ్భురాకాశమధ్యే” ఇ
సమాఖ్యాన్తరందృష్టం, తతః కిం, కారణానువాదేన ధ్యేయత్వవిధివరంహీద,
వాక్యం, పురోవాదేచ నారాయణత్వనిర్ణయే తస్మిన్నిరుపాధికావయవార్థభూ
మాత్తద్వృత్తిరుపపన్నా. తథాచ నారాయణానువాకేపి “విశ్వశమ్భువం
ఇత్యుచ్యతే “శాశ్వతంశివం” ఇతిచ, అతః అన్యపరవాక్యస్థ సమాఖ్యామా

శ్లో॥ విష్ణోరప్య స్త్యభిఖ్యాశివ ఇతిశుభతాదూధీరత్రానుపాధి
స్తస్తాద్ధ్యేయఃశ్రుతోసాశివ ఇతిశివపవేతివాక్యంత్వనూక్తిః।
ఉక్తంనారాయణాధిష్ఠితమితచ తమోవేకబాధోన్యథాస్యా
ద్భ్రష్టాశాదేర్మహాత్యాముపనిషదిలయాద్యుక్తమేవంతునాత్ర ౬॥

మకించిత్ర-రమితిభావః

౫॥

శివశబ్దస్యనకేవలంశుభాదిపాషట్యమాత్రాన్నారాయణేవృత్తిః
కిన్తునామతయాపీత్యాహవిష్ణోరితి. “సర్వశ్శర్వశ్శివఃస్థాణుః” ఇతితన్నామసహ
స్రేపత్యతే. ననుశుభతయారుద్రేఅస్యరూఢిస్సాన్విదిత్యత్రాహశుభతేతి. శుభత
యాజనితాహ్యస్యరూఢిః “మజ్జళానాంచమజ్జళం” ఇత్యాదిభిర్నిరుపాధికశుభ
త్వశాలినిభగవత్స్యేవయ్యుక్తా, అన్యత్రతుతన్తణలేశయోగాద్వృత్తిస్సాన్వితః, ప్ర
సిద్ధిప్రకర్షస్తు ప్రణవవేదాదిషు బ్రహ్మశబ్దవత్ప్రచురప్రయోగమాత్రాత్సాన్వితః,
యత్రతుశివస్యభ్యేయత్వోక్తిస్త్రాపి శాశ్వతశివానువాదేన ధ్యానంవిధియ
తే, నైతావతాప్రసిద్ధశివస్య శ్రుతివిరుద్ధంకారణత్వంకల్పయితుంశక్యమిష్యాహ
తస్మాదితి. అసౌవిష్ణురేవ. మహాపురుషవేదనస్యహి ముక్తిహేతుత్వంప్రతిపాద్య
“నాన్యఃపథాః” ఇతినియమ్యతే. నను “యదాతమస్తత్” ఇతివాక్యే “శివపవకే
వలః” ఇత్యుచ్యతే, అతఃప్రసిద్ధశివఃకారణమిత్యత్రాహ శివపవేతి. ఇదంతావ
ద్వాక్యంనకారణతమసఃప్రతిపాదకం యదేతికాలవిశేషప్రాప్తానువాదాత్.
“అవ్యక్తమక్షరేలీయతే అక్షరంతమసిలీయతే.” ఇతిసుబాలోపనిషద్వాక్యేన
తత్ప్రాప్తిః, సాచోపనిషత్సారాయణస్యైవకారణత్వోపాస్యత్వాదికంబహు
ధావక్తి, అవ్యక్తాక్షరక్రమేణతమఃస్థానే “యస్యమృత్యుశ్శరీరం” ఇతిపత్యతే,
అతోనారాయణాధిష్ఠితమోవాక్యమిహపురోవాదః, “నాశదాసీన్నోసదా
సీత్తదాసీం” “తమఅసీత్” ఇత్యాదివాక్యవత్ప్రపురోవాదఃకింనస్యాదితిచేత్
తథాపితస్యసాబాలవాక్యసమానార్థత్వంగ్రాహ్యం, అతఃకారణతమోఽధిష్ఠా
త్వత్వేన ప్రసిద్ధోనారాయణఏవాత్రశబ్దాన్తరపరామృష్టః, అనన్తరంచ “తద
క్షరం” “తత్సచితుర్వరేణ్యం” ఇత్యాదినాతత్ప్రకారవిశేషోపదేశః, మానవే
చ “అసీదిదంతమోభూతం” ఇత్యారభ్య “తేననారాయణఃస్పృశః” ఇత్య
న్తేనసపవకారణతమోఽధిష్ఠాతేతిస్పష్టముక్తం, తదేతత్సర్వమభిప్రేత్యాహ
ఉక్తమితి. ఏవమనభ్యుపగమేబహుశ్రుతిస్త్పృతిహాసాదిబాధః స్యాదిత్యాహ
అనేకబాధఇతి. అపిచ నారాయణకారణత్వప్రతిపాదికాయాం మహిమా

శ్లో॥ యః ప్రోక్తస్సర్వకర్తుః పరమఖిలతనోర్నాపరంకించితస్తే

త్యవైవైవస్యాదనూక్త్యోత్తరతరకధనం నన్వితోన్యస్యబాదాత్ ।

పనిపది “నబ్రహ్మ నేశానో నేమేద్యావాపృథివీ” ఇత్యాదినా నారాయణాద్భ్రీ
హ్మేశానయోరుత్పత్త్యావికంశుత్రం “యనాతమః” ఇతివాక్యే “నదివాన
రాత్రిః” ఇత్యేతావదుక్తం. ఏతేన “హిరణ్యగర్భస్సహవర్తతాగ్రే” ఇతివాక్య
మపినిరూఢం, “అద్భ్యస్సముఖ్యతోహిరణ్యగర్భఇత్యుక్తే” ఇతితద్విషయాను
వాకాంతరసమానార్థత్వసిద్ధిశ్చేతి. ౬॥

నను “యస్మాత్పురం నాపరమస్తిశ్చేత్” ఇత్యాదినా “తేనేదం
పూర్ణంపురుషేణసర్వం” ఇత్యుక్తే పురుషసూక్తాదిప్రసిద్ధంపురుషసమాన్య
“తతోయదుత్తరతరం” ఇత్యాదినా తస్మాత్పురవైవస్యవేదనమవృతత్వాదిపాఠ
కముక్తం. సవససర్వేశ్వరఃస్వాదిత్యక్రాహి యః ప్రోక్తఇతి. సర్వకర్తృత్వం
పురుషసూక్తాప్రత్యభిజ్ఞాయా సిద్ధం. అఖిలతనస్త్వంచ “పురుషఏదంస
ర్వం” ఇతివత్ “తేనేదంపూర్ణంపురుషేణసర్వం” ఇత్యుక్తేనవ్యుత్థితం. య
స్మాత్ అపరంకించిత్యురం నాస్తీత్యన్వయః. తేన “నతస్యగోచరభృథికశ్చదృశ్య
తే” ఇత్యయగోచరనూచితోభవతి. ఏవంసమాధికచరిత్రస్యవిశ్వవ్యాపిచోన్వై
వసహేతుకం. “తతోయదుత్తరతరం” ఇత్యనువాదః. అతిపవిత్రదనూపనామ
యం” ఇత్యాదిభిరాకారాంతరంపదేశః. ప్రకారమంతరస్యాసిద్ధత్వాత్ “యదు
త్తరతరం” ఇత్యనువాదాయోగమభిప్రేత్యాహ నన్వితోన్యస్యేతి. అయం
భావః “యఏతద్విదురమృతాస్తేభవన్తి” “అథేతరేయఃఖమేవాపియన్తి” ఇతి
చతద్విషయమేవ, అన్యథా “నాన్యఃపథాః” ఇతిపుంసూక్తవాక్యేనవ్యాసూ
తః, ఏకవిషయత్వ ఏవహ్యుభయతాగ్రన్యవేదనస్య మోక్షహేతుత్వాభావో
క్తిస్సంఘటతే. తత్రబహుధాఽరోధనప్యాహ బాధాదితి. పూర్వవాక్యేతావ
త్పురాంతరసిద్ధేభావపక్రమనయేన తద్విరుద్ధముత్తరముదేతుంచాలం, ఉత్తర
త్రసర్వాననగోగ్రీవత్వాదివా “సహస్రశీర్షాపురుషః” “సహస్రశీర్షందేవం”
ఇత్యాద్యుక్తమిహ ప్రత్యభిజ్ఞాతం. అతోపి నతదన్యస్యోత్తరతరతోక్తిసమ్మ
వహిః. “నత్వత్సమోస్త్యభృథికఃకుతోన్యః” ఇత్యాద్యపబృంహణశత
బాధశ్చేతి. నను “పాదోన్యవిశ్వాభూతాని” “ఏవత ఆత్మాన్తర్హృదయే
, నీ-గు-కా-ప్రి-హే-గ్వా-య-వా-ద్వా” ఇత్యాదిభిఃకారణపురుషస్యపరిచ్ఛిన్నతోష్ఠో
త్తితితోన్యదపరిచ్ఛిన్నంపరతరమిత్యత్రాహ విశ్వవ్యాప్తశ్చేతి. అయంభా

విశ్వవ్యాప్తస్యతస్యోచిత ముపధిపరిచ్ఛేదనాదున్మితత్వం
 స్వస్యైవపాప్రివక్త్యాదశిధిలవినదిద్వారణాచ్చైషసేతుః॥ ౭॥
 శ్లో॥ పుంసూక్తంసర్వవేదప్రపరనమహితం యత్పరత్వైకతానం
 తస్యైవశ్రీపతిత్వంవిశదమభిదధేహ్యుత్తరత్రానువాకే।

వఃయత్రయత్రపరిచ్ఛేదోక్తిఃతత్రతత్ర విశ్వవ్యాప్తమపుక్తంఅతస్తథాతథో
 పాసనార్థమాపాధికఃపరిచ్ఛేదఉచ్యతఇతి. సేతుశ్చశ్రుత్యాతేనోపాయేనకూ
 లాస్తరవత్ప్రిప్యాస్తరంగమ్యతఇత్యత్రాహ స్వస్యైవేతి. “అమృతస్యైష
 సేతుః” ఇత్యత్రామృతజ్వేనశ్రుత్యస్తరవద్బ్రహ్మభిదానేస్వప్రిప్యైఃస్వయ
 ముపాయఇత్యేతావదేవసిద్ధేర్. మోక్షాభిదానేపితమపాయతయాఽన్యః
 పరతరోనకల్పయితుంశక్యతే, “ఏషసేతుర్విభవసంహంలాకానామసమ్మేదా
 య” ఇత్యత్రతుపి ఇబద్ధనఇతిదాతౌస్వప్రిప్యాధారే విశ్వససజీర్ణంబధా
 తేతసేతుః తత్రాపి నతతఃపరసమ్భవః “ఏకంసేతుంతేర్వా” ఇత్యత్రాపి
 “అథస్సన్ననధోభవతి” ఇత్యాదిమూర్తరవాక్యేషు పురుషస్వప్రిప్యాస్తరా
 నభిదానాత్తరతః ప్రాప్తిరచనః. ఏవం, “నైతంసేతుం” ఇత్యాదావప్యన్యధా
 సిద్ధసేతువ్యవదేశోనప్రిప్యాస్తరకల్పనత్వక ఇతి. ॥౭॥

అథ పురుషసూక్తస్య యోగః శేషాన్నారాయణపరత్వేసిద్ధేపి
 శబ్దసాధారణ్యాస్సన్నిహితానాంప్రాకరణికాదనన్యధాసిద్ధలిక్ష్ణాద్విశేషసత్త్వయ
 ముత్పాదయతి పురుషసూక్తమితి. సర్వవేదప్రపరనమహితమిత్యనేన పరతత్త్వ
 విషయప్రమాణానాం మిథోవిరోధస్ఫూర్తౌ బలాబలచింతాయాం పరిగ్రహాతిశ
 యాదేతస్యప్రిబల్యంసూచ్యతే. ఉక్తంచతదిభిప్రియేణమహాభారతే “ఇ
 దంపురుషసూక్తింహి సర్వవేదేషుపర్యతే” ఇతి. ఉత్తరానువాకః పురుషసూ
 క్తోక్తమహాపురుషవిషయః సన్నిధ్యనుగుణశబ్దార్థప్రయోగిజ్ఞానాత్, తత్ర“స్త్రీ
 శ్చతేలక్ష్మీశ్చపత్యో” ఇతితైత్తిరీయాస్సమావనన్తి, వాజసనెయినన్తు” శ్రీ
 శ్చతేలక్ష్మీశ్చపత్యో” ఇతి, నచాత్రానువాకద్వయే ధాతృప్రజాపతిశబ్దాభ్యాం
 అన్యవిషయత్వమాశంసీయం, విశ్వకర్తృస్విప్రుశబ్దాభ్యామపిప్రసక్తాత్, అతః
 ప్రసిద్ధతమలిక్ష్ణానురోధేన ధాతృప్రభృతిశబ్దానాం యోగతవవముఖ్యత్వమేష్ట
 వ్యం. కిచ్చనారాయణానువాకే “సహస్రశీర్షందేవం” ఇత్యాదిభిఃపురుషసూ
 క్తప్రభృతి సర్వపరవిద్యావేద్యంపురుషంప్రత్యభిజ్ఞాప్య తస్యనారాయణత్వంబ
 హుశోఽభ్యస్తం, అతోయత్రయత్ర పరబ్రహ్మపరతత్త్వపరజ్యోతిఃపరమాత్మా

ఆత్మాతత్వైచ్చషనారాయణశ్చ నిఖిలబ్రహ్మవిద్యాసువేద్య
 సత్తద్విద్యాప్రదేశశ్రుతవివిధవదప్రత్యభిజ్ఞప్తిపూర్వం॥ ౮॥

శ్లో॥ రుద్రేష్వాదిశ్చయత్రస్ఫురతి పరతయానన్యధాసిద్ధలిక్తై
 సత్తత్తత్త్వైర్విశిష్టోహరిరఖిలతనుస్తాసువిద్యాసువేద్యః।
 పారమ్యవ్రాన్యపర్యాన్నభవతినకిరిత్యాదిభిఃస్తోత్రవాక్యై
 రన్యాయాతైర్మనుస్యాదిభిరపినపరః స్యాదనైకాన్త్యదుఃస్థః॥ ౯॥

శ్లో॥ ధర్మాణాంస్థావనాథ్యంస్వయమపిభజతేశాసితాశాసనంస్వం

విశద్యాద్యప్తాః, తత్ర సర్వత్రనారాయణపవ ప్రతిపాద్యత ఇతినిశ్చయతే. అతః
 పరతత్వనిర్ణయేఽయమెవానువాకః పర్యాప్తత్యభిప్రాయేణాహ ఆత్మాత
 ఇతి. ॥౮॥

తథాపిత్యాష్ట్రవిధాదిలిక్తైః ప్రసిద్ధేష్వాదివిషయాసుమోక్షార్థవి
 ద్యాసుకాగతిరిత్యత్రాహ రుద్రేష్వాదిరితి. ప్రసిద్ధేష్వాదిలిక్తానాం పరమాత్మ
 లిక్తానాం చానన్యధాసిద్ధావుభయానురోధేన సద్వారకమద్వారకంచతత్త
 ద్విశిష్టబ్రహ్మపాసనాపరత్వం స్వీకర్తవ్యమిత్యర్థః. కర్తువిధిప్రకరణేషు
 “నకిరిష్టత్వదుత్తరః” ఇత్యాదిభిః ప్రాకరణికదేవతాప్రశంసాపరైర్మతా
 సాం పరత్వసిద్ధిరిత్యాహ పారమ్యమితి. “నకిరిష్ట” ఇత్యస్య వస్వాదిత్యా
 దిమత్వదుత్తరోనాస్తీతియాథాధ్యసిద్ధిః. “కవవదుద్గ్రానద్వితీయాయతస్థే”
 ఇతీదమపి తత్రత్యపశువిశేషే ద్వితీయానన్వయపరమితీమీమాంసాభాష్యకా
 రాదిభిర్వాక్యభ్యాతం. ఏవమీదృశవాక్యాన్తరాణీయధార్మ్యంనేతవ్యాసై.యస్తు
 నమసాగరభూమ్నా బహుప్రదేశబహువాక్యప్రతిపన్నతయా తత్తదపదాన
 విశేషైశ్చాన్యత్రకృచిత్పరత్వంశబ్దతే తంప్రత్యాహ అన్యాయాతైరితి. నమ
 సాగరస్తావద్భాదభీత్యాసాన్తనాభిప్రాయేణ లోకవద్వేదేపిదృష్టః “నమ
 స్తైఅస్తుమామాహింసీః” ఇతితచ్ఛబ్దయస్త్యంచభీతిభూయస్త్యాదేరపిస్యాత్
 అస్తిచతేషుతేషుదేవతావిశేషేషు నమసాగరస్తచ్ఛబ్దమా బహుప్రదేశపా
 తాదికమతిశయితావదానశ్చ. అతోన్వైతైరేకఃపరఃస్యాత్, సర్వేషాంచసర్వ
 స్సాత్పరత్వం వ్యాఘాతదుఃస్థమితి॥ ౯॥

నన్వవతారేషు భగవత్శాస్త్రాస్త్రానుష్ఠానం తత్ఫలభోగశ్చశ్రుతి
 స్మృతిషుబహుభాదృశ్యతే, అతస్తస్యాపి కర్తువశ్యత్వంస్యాదిత్యత్రాహ ధ
 ర్మాణామితి. తదేతత్ “నమేపాథా స్వీకర్తవ్యం” “ధర్మసంస్థాపనాథాయ”

స్వస్యాపిప్రత్యవాయానభినయతినృణాంపాపభీతింవిధిత్సుః ।

శుద్ధైః స్వేచ్ఛానతారైర్భజతిసులభతాంతావతోత్పత్యనూక్తిః

ప్రోక్తోవిష్ణుశ్శిఖాయామపిహిసపురుషః ప్రాప్తతారార్థమాత్రః ౧౦॥

శ్లో॥ ఆద్యం రామాయణంతత్సచనిగమగణేపఞ్చమఃపఞ్చరాత్రం

సత్త్వోపజ్ఞంపురాణంవసుముఖమునిభిర్నిర్మితంధర్మశాస్త్రం ।

త్యక్తావ్యోమూలవేదఃకఠపరిపరితావల్లికాస్తాపనీయం

ఇత్యాదిభిస్సిద్ధం. యద్యపి “జనితేద్ద్రస్యజనితోతపిష్ఠోః” ఇత్యేతద్వీణనద్ర
వ్యవ్రశంసార్థం తథాప్యథర్వశిఖాయాం “బ్రహ్మవిష్ణురుద్రేద్వాస్తైసర్వేసంప్ర
సూయంతే” ఇతి బ్రహ్మచేరివభగవతోపిప్రసూతిశ్శూక్రియతే, అతస్తదతిరి
క్తంకారణం తత్రధ్యేయతయోచ్యతఇత్యత్రాహ శుద్ధైరితిఅకర్తృహేతుకైర
ప్రాకృతైరిత్యర్థః. సాలబ్యాధావతారానువాదస్తవైవ సర్వకారణస్య
ధ్యేయత్వవిధానార్థమితిభావః. తత్రైవప్రణవనిరూపణేస్వార్థస్థాపనంవ్యసక్తి
ప్రోక్తఇతి. ప్రణవస్యతినృణాంమాత్రాణాంవర్ణభేదాంస్త్రిమూర్తిదేవతాకత్వం
చోక్తాతస్యచతుర్థ్యాఅర్థమాత్రాయాసర్వవర్ణత్వంపురుషదేవతాకత్వంచో
క్తంసచపురుషః “సృష్టిస్థిత్యంతకరణం” ఇత్యాదౌక్తవజనార్దనః. “తస్యహౌ
తస్యపురుషస్యరూపంయథామాహారజనంవాసోయథాపాణ్డ్యావికంయథేంద్ర
గోవః” ఇత్యాదినాచపురుషస్యసప్తవర్ణవిగ్రహఃశుతః. భారతాదాచవిశ్వరూ
పాదివిగ్రహేవ్యక్తమేతత్ “భగవానితశబ్దోయంతథాపురుషఇత్యపి నిరుపాధీ
చవర్తేతే వాసుదేవేనాతనే” ఇతిచస్త్ర్యతఇతి. ౧౦॥

ఉక్తస్వార్థస్యానన్యథా సిద్ధస్థాపకభూయస్తవమాహ ఆద్యమితి.
మానవాదిభ్యోపిపూర్వమిత్యర్థః. తదితిపరిగ్రహప్రసిద్ధివ్యజ్ఞానం. సచేత్యపితదైవ
నిగమగణేపఞ్చమత్వంచ “వేదానధ్యాపయామాస మహాభారతపఞ్చమా”
ఇతిప్రదర్శితం. పఞ్చరాత్రస్యకారైస్త్వనప్రామాణ్యఞ్చమహాభారతాదిప్రసి
ద్ధంశారీరకేస్థాపితఞ్చ. సత్త్వైవగుణేనాదిభూతేనోపజ్ఞాయమానత్వాత్సత్త్వో
పజ్ఞంవైష్ణవాదిపురాణం. తేనమాత్యుదిమువిభక్తరాజసతామసేభ్యః ప్రా
బల్యంసూచ్యతే. మనుముఖమునిభిరిత్యనేన “మన్వర్థవిపరీతాతుయాస్త్రుతి
స్సానశస్యతే” ఇత్యుక్తంమానవప్రాబల్యంవ్యజ్యతే. త్యక్తాన్యః పరిత్యక్తదే
వతాస్తరతద్ధర్మః. మూలవేదః అనన్యధర్మమూలభూతోవేదభాగః. కఠవల్లిము
“విజ్ఞానసారధిర్యస్తుమనఃప్రగ్రహవాన్నరః|సోఽధ్వనఃపారమాపోతతద్విష్ణోః

సాబాలబ్రహ్మవిస్తుప్రభృతికమపినస్తన్నురంతత్పరత్వే॥

౧౧

జ్ఞో॥ మధ్యస్థోక్తిర్విరుద్ధేపరకమిషపరేతతతత్త్వేత్రితముక్తి

ర్వృత్తాన్తాస్తేవిచిత్రాన్వరకమభిహితంచేవతాతత్త్వవిద్భిః॥

వైషమ్యంశిల్పశాస్త్రప్రభృతిమవిధంవైదికస్వీకృతత్వం

ప్రజ్ఞాసంసారభాజాంభవతిభగవతిస్వప్రధానేప్రమాణం॥ ౧౨॥

పరమంపదం” ఇతి ప్రాప్యవిశేషదర్శనాత్తానుపురుషాదిశబ్దోక్త ఉపాస్యోఽష్టైరేవేతియైక్యంతావనీయోపామస్తుస్మసింహయాపభగవదవతానైకవిషయా. సుబాలోపనిషచ్చనారాయణస్త్వవసరత్వంబహుధాప్రపశ్చయతి॥ బ్రహ్మవిదూషనిషదవ్యహంవాసుదేవ ఇతిహంగ్రహణాపాసనదర్శనాద్వాసుదేవవిషయా. ప్రభృతిశబ్దేననారాయణోపనిషదాదిసంగ్రహః॥ తత్పరత్వేతత్పరం భగవత్పరమ్యే ప్రధానాభిప్రాయపదిత్యర్థః॥ ౧౩॥

తత్తాత్త్వచ్యయముక్తిమహా మధ్యస్థోక్తిరితి. రాజసాదిపురాణాన్యతమేనసాత్త్వికపురాణేః పుద్గేతమభయమద్యస్థపురాణాన్తరోక్తిసంవాదాన్నిర్ణయఃప్యాత్. బ్రహ్మరుద్రాద్యైకైకమహిమతత్పరేచపురాణే బహుముప్రదేశేషు భగవత్పరమ్యందృశ్యతే. రక్తరుప్తయోరపిదోషగుణోక్తా ప్రత్యయితత్వమాహుః. వృత్తాంతాః “కాన్తిస్త్వగీర్యపునరుద్గిత” ఇత్యాదిభిస్సక్తై హీతాః॥ దేవతాతత్త్వవిద్భిః పరాశరపారాశర్యాదిభిః. “విష్ణోస్సకాశాదుద్భూతం” “ఆలోఽద్యసర్వశాస్త్రాణి” “సత్యంసత్యంపునసత్యం” ఇత్యాదిభిస్సమతమభిహితం. శిల్పశాస్త్రేచపరావరభావేనవైషమ్యందృశ్యతే, తత్ప్రమాణ్యతమమధ్యమాధమవిమానాన్యధిక్రమ్యైక్యం, స్యాన్నాగరద్రావిశవేసరంచక్రమేణవైసత్త్వరజస్తమాంసి. మహినురోర్విపతివైశ్యకాస్తేహారిర్విధాతాహరతిదిదేవః” ఇతి.. విష్ణోరస్యేరాధ్యమానానసాత్మాచ్ఛికరాస్సరాః॥ సర్వదేవాస్సదేవిష్టోఽధిష్ఠ్యంసంపత్సుఖావహం” ఇతి. ప్రభృతిశబ్దేనాయుర్వేదాదిసంగ్రహః, పత్యతే.. హరింహరితకీంచైవ” ఇత్యాది జ్యోతిషేచ “ధన్యంతదేవలగ్నం” ఇత్యాది. వైదికస్వీకృతత్వంచేదవితత్త్వమైస్సర్వైర్వైర్భూతాయనటజగద్రమిడమహదేవకవర్తిభారుచిప్రభృతిభిర్భగవతపవ పరత్వేనాన్వీకృతత్వం. ఏతస్సర్వంసదాచార్యశిష్యాజనితప్రజ్ఞాసంసారభాజాం “ఆత్మేశ్వరం” ఇతిస్వప్రధానతయాఽగ్రీతేభగవత ప్రమాణంభవతీతి॥ ౧౪॥

కశ్చిదాహ ఈశ్వరశబ్దోనిర్విశేషణోమహత్పరమశబ్ద విశేషితశ్చ

శ్లో॥ ఇద్వైశానాద్యభిఖ్యాస్వయమిహమహదాద్యుక్తిభిర్వావిశిష్టా
తత్తత్పరమ్యమానంనభవతిబలవద్ధన్విమానోపరోధాత్ ।
నోచేతన్యినైకఈశోనభవతియదివాకశ్చిదన్యోన్యబాధా
న్లోకేపృథ్వర్థభావంసహిదధతిమహావృక్షముఖ్యాస్సమాఖ్యాః॥ ౧౩॥
(భగవతఃపరశ్చం)

శ్లో॥ ఏకంత్రేణావిభక్తంత్రితయసమధికంతత్త్వమీశాస్త్రీయస్తే
విష్ణ్వన్యామూర్తిరీష్టేప్రభవసనియహఃకల్పభేదాత్త్రీయాణాం ।
ఇద్వాదీనామివస్యాస్మజనుకృతవశాదీశ్వరాణాంప్రవాహ

కస్యచిత్సమాఖ్యా ఆస్యస్యత్వేవంత్రివిధఃపురుషశబ్దః అతస్తయోరవసీయతే
పరావరభావఇతి, అత్రఇద్వగ్రిహితబద్ధింసహమాక్త్యాసూచయన్ ప్రతిపత్తి
ఇద్వైశానాదీతి. అయంభావఃఇద్వగ్రిహితోహిపరమైశ్వర్యవాచిధాతునిష్పన్నః
కేవలోపిపరమైశ్వరత్వంబ్రూతే కిముతహహత్పూర్వః, తథాపియేన తత్రస
మాఖ్యాసంజోగః సదుద్రేపిసః కార్యత్వకర్తృవశ్యత్వయోస్సమచర్చత్వా
దితి. సమాఖ్యాతశ్శ్రుత్యాదేర్బలీయస్త్యం సూచయన్ హేతుమాహ బల
వదితి. ఏవనునభ్యుపగమేపాధకప్రసజ్జద్వయమాహ నోచేదితి. సమాఖ్యామా
త్రావలన్బునేరుద్రేద్వాదయోబహవఈశ్వరాస్సృః, నవాకశ్చిత్తుల్యయో
గక్షేమత్వాదితీభావః నామమాత్రస్యాసాధకత్వంసర్వసంప్రతిపత్త్యాదర్శయ
తి లోకేపీతి. నహౌపధనుహానద్యాదిసంగ్రహాయ ముఖ్యశబ్దః॥ ౧౩

అథాత్రన్యాయాభాసమూలానిమతాస్తరాణ్యనూద్య తేహం ద
త్తోత్తరణ్యమాహ ఏకమితి. ఏకస్యైవరామకృష్ణాదివత్సామౌదవతారే త్రిధా
విభాగఇతిపక్షః “ఏకైవమూర్తిర్నిభిదేత్రిధాసా” ఇత్యాదిమువివక్షితః, తత్ర
మూలభూతానాం “విష్ణురేవపరంబ్రహ్మత్రిభేదమిహవద్యతే” “సృష్టిస్థిత్యస్త
కరణీం” ఇత్యాదీనాం, “తవాస్తరాత్మాననుచ” ఇత్యాదివాక్యాస్తరానువిధా
నాత్క్షేత్రజ్ఞవ్యవధానేన ద్వయోరేకత్రాప్యవధానేనచవృత్తివ్యాచఖ్యః,
త్రిమూర్త్యుత్తీర్ణంపురుషాస్తరం సచ్చిన్మాత్రంవా పరతత్త్వమితిపక్షే “ససం
జ్ఞాయాతిభగవానేకఏవజనార్దనః” ఇత్యాదిభిరపిపాధః పరస్పరభిన్నాస్త్రీ
యఈశ్వరా ఇతిపక్షశ్చఏకస్యసర్వప్రశాసితృత్వాదినానిరస్తః. విష్ణోరన్యఏవ
బ్రహ్మగుడ్రాదిత్యోవాకశ్చిదీశ్వరఇతివాదోపి విష్ణోరేవసర్వైశ్వరత్వస్థాపనా
దపాస్తః. త్రయ ఈశ్వరా స్సత్త్వాదిగుణోద్దేషభిరురకల్పభేదాచ్ఛక్రనేమిశీ

స్వాధికారస్వేచ్ఛరత్వప్రతిభలనవదిత్యాదిచైవంపరాస్తం ౧౪॥

(ప్రముఖైక్యకావచరణాం)

సో॥ సద్గాదివాక్సన్ద్భావహింసగమనిహంజులైవప్రదాయ

ప్రస్థితౌనానుమానంప్రభవతయదికంధాధరూప్యంవిషయే ॥

“అమోక్షమైశ్వర్యాభిరకల్పనాపిసన్తా ప్రవాహైశ్వరపక్షశ్చ సకర్మ
సాంధ్యతేనోకనీయామ్” అనుసాధురాకర్మకాభూయోనో పవాసాధునాకనీ
“కా” ఇత్యాదిశ్రుతిభిరవధూతః. అస్త్యైకపవేశ్వరః తస్యైశ్వరత్వం ని
సన్త్యజేత్తేషుసన్తాధానబద్ధం ప్రతిభలనకల్పమితి యోగకాద్వాస్తవ
“పరాస్వేశక్రిచ్చిపిదైవశ్రుతి సాంధ్యాపక్షిణానబలక్రియాచ” ఇత్యాదిభిర
పోషః అదిశబ్దేన నిత్యవిక్లిష్టాప్రయత్నవాక్ విక్లిష్టారహితోపవాజ్ఞానప్రయత్న
మాత్రవానిత్యాదిమతభేదసంగ్రహః. ఏవం శ్రుతిలిక్తావిప్రీల్యస్థావన ప్ర
కారేణేత్యర్థః॥ ౧౪॥

శ్రుతిసిద్ధశ్వరత్వత్వం అనుమానతోపసిద్ధఇతవజప్రతిప
క్షవ్యాః, తత్రతావచపదేశలింగమాప్యతే సద్గాదీనామితి కేవలసద్గాదీనాం ధ
ర్మోపదేశార్థమీశ్వరఃకల్పితే, ఉత కల్పాదిసంభవానాం పురుషవిశేషాణాం,
వాద్యః పితృదిక్రవేణ సంప్రదాయప్రవృత్తేరిశ్వరనైరపేక్ష్యాత్, పితృ
దిపేరికార్థమీశ్వరోపేక్షితఇతిచేత్ నతర్హిదముపదేశలింగం కార్యలిక్తానుప్ర
వేశాత్. నద్వితీయః సద్గాద్యసిద్ధావిదాగమివానాదిసంప్రదాయావిచ్ఛేదేన
తత్ప్రసక్తకానపేక్షాణాత్, సిద్ధిప్రసద్గాదేరనుమానాదాగమాద్వేతి ఒకల్పే
పూర్వసంసయతే తత్సద్గాదిత. అయంభావవిశ్వసనతీరత్యస్తముచ్చిద్యతే
సత్సత్వాత్ ప్రదిపసనతివత్ ఇత్యనుమానంతావత్సర్వాత్తమోక్షమిచ్ఛతా
మస్త్యముక్తిసంసయధానాసర్వకార్యోచ్ఛేదేన చరితార్థంస్యాత్, వర్తమా
నబ్రహ్మాంధవరణాణః సూర్యమృతపిత్తసజాతీయసంతానాస్తరాః నిత్యత్వేన
తితదారమ్భకత్వాత్ ఘటాదివరణాణుపదితి అత్రాప్యపచయాపచయభిద
రబ్రహ్మాంధభేదేనతత్తత్పరమాణూనాం పాగ్రిగపి బ్రహ్మాంధసన్త్యస్తరారమ్భ
సమ్భవేనాథాన్తరత్వాపాతాదితి. సాధారణనోషమాహయవిదమితి. నత
విత్సర్వాద్యభావేకాచిదనుపపత్తిః, యద్యప్యార్థానాంభావానాం నశ్వరత్వ
మాత్రంగమ్యతే తథాపితత్సన్తేనావనుచ్ఛేదోక్తానసరోధః, యత్తాత్వంప్ర
మాయాః పరతన్త్రీత్వాత్సన్తప్రశయసంభవాత్ । తదన్యస్తిన్ననాశ్వాసా
న్నవిధాతురసమ్భవః” ఇతితత్త్రాద్యోహేతుర్బుద్ధిసరేమాషమప్యతే. ద్వి

శాస్త్రేభ్యస్తస్మిన్ధౌనహపరిపగవాద్విశ్వకర్తాపసిభ్యే

ద్దానుస్తాచవాద్ధంతదనుమితరతోవైవశక్యకదాచిత్ ॥

౧౫॥

(ఉపదేశానుమానభక్తిః)

స్తో॥ సాద్యంయాశ్చకృపయేనయతవ వగతం స్యాద్ధిపతేపితాద్య

క్తస్మాత్కర్తాదియైక్తప్రసజత విగులేకార్యతాదైవ్యుక్తరా ।

యస్త్విదానీందూషితః తృతీయోపిషమతః సంభవ ద్విహిసగ్గాదికాలేనాగ్రీ
నసకృతసంభవయివివాకవైయాత్యా ప్రతిబుద్ధవేదకాశయోదేవా - హాష
యశ్చ, తేయుష్టాభిరపివేదవక్తరాప్తిఖ్యాపనాయ తమపదేశగ్రహణప్రపచనా
ద్యర్థంస్వీకృతాః. ఋషిత్వమపసుప్తప్రబుద్ధన్యాయేన సుకృపవశాత్పాగ్రీ
తప్రస్తుతవేదభాగప్రత్యక్షీకరణమేవ, మ్రూయతేహి “అజాకహావైప్రశీం
ప్రపస్యమానా బ్రహ్మస్వయంభవభ్యావ ద్దత్త ఋషయోఽభవత్ తగృ
షీతావృషిత్వం” ఇతి. అతస్తైదేవసర్వోపపత్తాక్రీమస్మేన. ఏతేనబహుపరిగ్రహ
గౌరవజ్ఞాపాస్తం, విజాలీయక్లప్తావేపహిగౌరవం, నచబహుస్వనాశ్వసః
ఏకస్మిన్వివలేష్వపి తత్పరిహారస్యసహచర్యత్వాదితి. అగమాన్సర్వాదిసిద్ధౌ స
ర్వకర్తృరపిశరపవసద్విమాహ శాస్త్రేభ్యఇతి. సర్వకర్తృరంపురస్కృత్యైవి
హిసగ్గాదికథనం అతోఽనుమేయంనావశ్యతాభావః. వివతంప్రతిప్రయోగ
సంభవేష్యనుమానాసాగర్థ్యందర్శితం సాఖ్యాగమైస్సర్వాది సిద్ధిన్యాదిచే
న్నుగ్రహిరోధేవాభావో, అస్పదాసేశ్వరసాఖ్యైఽనుమేయభావః - నా
మానాన్తరపిసర్వాద్యసిద్ధిం తలపవోపదేశవిజ్ఞాన్యైర్ములతాం వాభిప్రీత్య
నిగమయతి ధర్మే॥

౧౫॥

యానిచబహుశ్యనుమానానసజ్జ్యహుః “కార్యయోజనధృ
త్యాజేః పదాత్ప్రవ్యయఃసూత్రేః । వాక్యాన్విఖ్యాపితేషాచ్చ సాధ్యోః
శ్వసృడవ్యయః” ఇతి తదాగ్రన్వయిహసాధారణమాహ సాధ్యమితి. యాద్యృ
పత్యేనయతవగతం యేనాకారేణవ్యాప్తప్రమితిమిత్యర్థః. సాధిపతేప
దృక్ నహి పర్వతేవహిరనుమీయమానఉష్ణత్వమపహాయ సభ్యేతిభావః,
వ్యవహితేపి పశ్చయష్ణత్వదర్శనాత్సద్విధిరిచేన్న, పాగ్రీతేయైక్తప్రసజత
త్వపత్రాదిభిః ప్రాలేయసన్నిహితానుద్భుతరూపహుతపహానుమా నేనివస
ద్దేః, నచతత్రానుష్టోపహిరనుమీయేత ఏర్మరిభావస్యైవా సిద్ధిప్రసక్తాత, య
ద్యనుష్టోపహింకశ్చిత్పచేత్ అన్వయవ్యతిరేకవాస్తవిహారపవ వాచకఃకింసక
త్యైత, ఏవంసామాన్యతశ్చిత్తయా వ్యాప్తాప్రస్తుతేఽనిష్టమాహ తస్మాదితి.

ఏతత్తత్త్విధ్యసిద్ధ్యోర్నమటత ఇతినత్నాదిపత్నే సపక్ష

వ్యాప్తాకారప్రసక్తా తదనుపగమనే నక్వచిత్సాధ్యమృసజ్ఞః॥ ౧౬

శ్లో॥ యతాగ్ర్యసోపయ్యుక్తం తదిహభవతునఃకింపరేణేతిచేన్న

జ్ఞానాదేరుద్భవేతద్విషయ నియమనేవ్యధనాదిద్వియూదేః।

కార్యత్వాదిభిరుద్వియాద్వాదా కర్తాయదిసిద్ధ్యేత్ కర్తృవ్యాపకకాయక
ణకర్తాదిమాకస్యాత్ తథాచనాభ్యుపగమ్యతఇత్యనిష్ఠతా విపర్యయేపిత్ర
శ్చ. నన్వనుమానవత్తరోగపిధర్మసిద్ధిసాపేక్షః, అన్యథాప్రసజ్ఞకంకుతాగ్ర
ర్యం అనిష్టంకుత్రవాప్రసజ్ఞనీయం, తదిహాశ్వరసిద్ధౌ విదేహతయవతత్త్వి
తద్విరుద్ధప్రసక్తానుష్ఠానం తదసిద్ధౌనిరాశ్రయస్తరహఃకుత్ర కిం ప్రసజ్ఞయేది
భిప్రాయేణచోదయతి ఏతదితి. పరోక్తహేత్వాశ్రయపవప్రతిహాలతరాశ్ర
ఇత్యభిప్రాయేణప్రతివక్తినేతి. వివృణోతి త్వాదితి. అయంభావఃయదివయమీ
రేధర్మిణిప్రసజ్ఞమవతారయామః సిద్ధ్యసిద్ధివికల్పదాఃస్థ్యంస్యాత్, యదిచ
ధివ్యాదావాశ్రయేకార్యత్వహేతునా కర్తారందేహాదినున్తముపస్థాపయేమ
దా చూర్వాదౌ వ్యభిచారాన్నప్రతిసాధనంన ప్రతితరగశ్చేతిస్యాత్, కిన్త
వృత్తిపన్నే పృథివ్యాదౌధర్మిణి సాధ్యధర్మస్వభావాత్తద్వాప్రకప్రస
బూమః అతోనకశ్చిద్విరోధఇతి. అథ సాత్మాత్పరసాధ్యమాశ్రయాకృత్య
సజ్ఞః ప్రయోక్తవ్యఇతిమన్వేత తదాప్రసజ్ఞస్యేవోచ్చేదఇతిప్రసజ్ఞయతి
మపగమనిఇతి. పరేష్టసాధ్యపశేషస్యస్వీకారే బహిషాగ్రేచవ్యాఘాతస్య
స్పరిహారత్వాదితిశేషః॥ ౧।

ననుకార్యోత్పత్తౌ కర్తృజ్ఞానచిక్ష్ణాప్రయత్నమాత్ర ముపయుజ్య
దేహాదేః కార్యవ్యాపకత్వాదర్శనాత్, కార్యవిశేషే తచుపయోగోదృష్ట
చేత్, యత్రదృష్టస్తత్రతథాస్తునసర్వత్ర అతిప్రసక్తాదివ్యభిప్రాయేణ శబ్ద
యదితి. ఉపయుక్తం జ్ఞానచిక్ష్ణాదికం. పరేణ కార్యోత్పత్త్యనువయుక్తేనే
ర్థః. అనుపయోగోదుర్వచ ఇత్యభిప్రాయేణాహ నేతి. తత్సాధయతి జ్ఞానా
రితి. సపక్షవ్యాప్తప్రకారేణపత్నేపి కర్తృజ్ఞానాదినాకార్యేణభవితవ్యం, తత
తాగ్రణతయాకాయకరణకర్తాదియోగోపిచున్త్యజః, ప్రయత్నస్యవిష
నియమశ్చిక్ష్ణయా తస్యాశ్చ ప్రియాప్రియప్రాప్తిపరిహారవ్యాపారకార
తావద్బుద్ధ్యా సాచతత్తత్సామగ్రినియతవిషయేతివిషయనియమేస్థితే సావ
శూన్యంజ్ఞానంకథుసవిషయం, నిర్విషయేచతస్మాకాకించిక్ష్ణేత, అచిక్ష్ణుశ్చకు

నిత్యంజ్ఞానంవిభో స్తన్ననియత విషయంతేన నాన్యార్థనజ్ఞే
 నానిత్యవైవిధ్యేస్తవకథన జసంయోగభజ్ఞోన్యథాస్యాత్ ॥ ౧౭ ॥
 స్తో ॥ కింవాధీచ్ఛేగృహీతేవిషయనియతయే తేహియతోఽత్రనేచ్ఛే
 నిర్హేతుస్తప్తమేష్టా భవతువిషయవానేషతద్వత్స్వతస్తే ।

ప్రయతేత. ననుకార్యవైవిధ్యసామగ్ర్యపేక్షణం నిత్యస్యతుస్వతస్సర్వవిషయ
 స్యాత్పత్తి విషయనియతోరభావాత్కిం సామగ్ర్యేతకజగతే నిత్యమితిత్ర
 య్యై నివామివనిత్యజ్ఞానసిద్ధావేతద్వక్తవ్యం నాన్యథేకస్థాపయితుమాహనేతి.
 అహేతుకంజ్ఞానంకిందృష్టం ఉత కల్పితం, నాద్యః అసిద్ధేః నద్వితీయః దృష్టవి
 జ్ఞాతీయక్లృప్త్య యోగాదిత్యభిప్రాయేణాహ అనిత్యస్యేతి. తాదృశజ్ఞానక్ల
 ప్తా పరస్యేష్టవిరోధమాహ తవేతి. మూర్తవద్ద్రవ్యత్వాదివాఽభూనాం ఽభి
 నాసంయోగే కల్పయూనే సంయోగకారణానామన్యతరకర్తృభయకర్తృసం
 యోగానామసంభవాత్తస్మిషేధఃకృతః, తథేహపి విజ్ఞానకారణానామన్త్రి
 యలిజ్ఞాదీనామభావాత్తదభావఃస్యాత్, నిత్యత్వానైరపేక్ష్యమజసంయో
 గేపినువచం, విభూనాంవిధస్సంయోగాభావేనకీర్త్యద్భావకమితచేత్ నిత్య
 జ్ఞానాభావేపికిం, అస్తదాద్యశక్యకార్యా నుత్పత్తిప్రసక్తతిచెన్న కారణాస్త
 తైరేవతదుత్పత్త్యవపత్తేః, కర్తృనిరపేక్షైః కారణాస్తతైః కార్యోత్పత్తిర్న
 దృష్టేతిచేత్ అన్యత్రాదృష్టాప్యత్ర తథాస్యాత్, ప్రధ్వంసస్యేవ నిమిత్త
 మాత్రజన్యత్వం, వరంహికల్పితస్య జ్ఞానాదేః కారణనైరపేక్ష్యకల్పనాత్ సిద్ధ
 స్యహేతువర్గస్య క్వచిత్కర్తృనైరపేక్ష్యాక్షీకారః అజసంయోగస్వీకారోవే
 తి, స్వీక్రియతాంకాహరితిచేత్ సిద్ధాస్తహః॥ ౧౭॥

నస్సహేతుకసంయోగమిచ్ఛద్భిరహేతుకజ్ఞానంనదూష్యంతదూష
 ణేవాసిద్ధాస్తహఃస్యాదిత్యత్రాహ కింవేతి. కర్తురనుమానేపిప్రయత్నమాత్రా
 ధారత్వమనుమీయతాం ప్రయత్నవ్యాపకతయాతేఅపిసిద్ధేతామితిచెన్న జీవ
 నపూర్వకప్రయత్నమన్విచ్ఛతాం తత్రవ్యాప్తిభక్తాత్, అతః ప్రయత్నక్లృప్తా
 వపి జ్ఞానచికిత్సానైరపేక్ష్యమాహ విషయేత. సర్వకార్యవిషయస్యహిప్రయత్న
 స్య విషయనియమాభావాదేవ నతదర్థంచికిత్సాద్యపేక్షా. ఉక్తమర్థప్రతిబద్ధి
 గతంవివృణోతి నిర్హేతురితి. అయంభావః అన్యత్రజ్ఞానం సర్వం సకారణకం
 తతాప్రమాణ్యంచకారణగుణాధీనమితిస్థాపయద్భిరీశ్వరజ్ఞానంతతాప్రమాణ్యం
 చనిమోరణకమితిదృష్టవిపరీతంకల్ప్యతే, అత్రజ్ఞానచికిత్సాభ్యధర్మ్యవృత్తరక్లృప్తి

ప్రీత్యై త్వేస్య భావాద్విషయవతిసంకేః స్యాదితిదంక్ష్యదృష్టం
 యద్వాదీ ప్రంహిత్యంనకాజనయతితేసాకథంతన్నియన్త్రీ ॥ ౧౮॥

మహామయ ప్రయత్నముతోఁగల న్యనరపేక్షం విషయత్వవశాత్కరుంయుక్తం॥ ని
 త్యాచేశ్వరబుద్ధిస్తేనానుభూతిర్నచక్షుః, నద్రుమానద్రీనుశ్చస్యాత్తత్తత్కా
 రణవర్జనాత్ ॥ అనుభూత్యాదిహేతూనామభావేపితధాయది । స్మృతిహేతో
 రభావేపిస్మృతిరేమానకింభవేత్ ॥ కుతచ్ఛిత్పూనూత్వాదికల్పనేపి తద్వదేవ
 య త్వస్య విషయత్వేనైవైరపేక్ష్యక పరిహార్యమితి, ఆత్రపరోక్తంప్రసక్త
 మనూద్యవ్రతషేధత ప్రోక్తితతః, జ్ఞానస్యస్వరసవసవిషయత్వమిత్యేతదేవక్వ
 దృష్టం సర్వత్రజ్ఞానేసామగ్రీనైయకవిషయత్వదర్శనాత్, నిత్యస్యచేశ్వరయ
 త్వస్య కార్యవిశేషానుగుణసహకారీలాభమన్తరేణ కార్యవిషయత్వంనామ
 నకిచ్చిత్సంభవతి, నచవిషయత్వమేవజ్ఞానలక్షణం శక్త్యావీచావపి విషయధ
 ర్మాణాంకీర్త్యప్రసక్తాత్, యస్మిన్చాచ్యుతసత్త్వేన బద్ధియత్వావీశ్వరస్య
 బూతే, సోపద్రభ్యత్పన్నవాదీ నిత్యయత్వముతోఁగొనినర్సకార్య సిద్ధేయత్వ
 త్వాత్, అబుద్ధిపూర్వప్రకృత్యైవ కథంనర్వకక్రమికక్షేత్రలక్షణయోగః కథం
 తరామీశ్వరత్వయోగఇతిచేత్ అనిచ్చాపూర్వకవృత్తస్యాపి సమమేతత్, అతపవ
 కారకాస్తరాప్రయోజ్యత్వేనతి కారకాన్త్రప్రయోక్తృత్వ రూపంక
 తృత్వంకథమచేతనస్యేత్యపిప్రత్యుక్తం, ప్రయోజనతపిత్రప్రయోక్తృత్వసంభ
 వాత్ తన్నిత్యతయా ప్రయోజ్యత్వాభావాచ్చ, నచచేతనత్వమున్నలక్షణం
 తదభావేతత్త్వంనస్యాదితీచేత్, మైత్రం,యత్నవత్త్యైవతల్లక్షణసిద్ధేః,ఆన్యథా
 ఇచ్ఛావిరహేపి తదసిద్ధిప్రసక్తః, ఇచ్ఛాజ్ఞేప్రయత్నసుఖదుఃఖజ్ఞానావ్యాత్మ
 లిక్తమిత్యాక్షపాదీనహరిఃక్రియావ్యుత్పన్నమనామ కారణమితి ద్రవ్యలక్ష
 ణమితికాణభూతీవ కథంబున్నేమా, జ్ఞానాద్యత్యైవైయోగవ్యవచ్ఛేద వన్నిష్ట
 ద్రవ్యావాస్తరణాభ్యాధారకత్వేతి, అస్తుతర్హియత్వముప్రచానీశ్వరః తథా
 వ్యనుమానంనప్రతిష్ఠి ప్రమిలిచెన్న “యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవత్” “కవైతతబహు
 స్యాంప్రజాయేయ” “సోకామయరబహుస్యాంప్రజాయేయ” ఇత్యాదిశ్రుతిశ
 ణవిరోధాదితి, మామనాస్తరమాహ యద్వేదిధీర్హి ననయిత్రీదిక్షిన్నాయావిష
 యంనియచ్ఛేత్, సాపితాదృశీయత్వస్య, ఇహానుజనకత్వాభావాన్నతతస్తద్వి
 షయనియమః, సామానాధికరణ్యమాత్రాత్తన్నియమే జీవేశ్వరగుణాస్తరా
 ణామపిసవిషయత్వ ప్రసక్తఇతిభావః॥

శ్లో॥ నిశ్వాసాదిప్రయత్నక్రమ ఇహభవతాంజీవపవాస్తవ్యపృష్ట
ర్యద్వాతైరేవసర్వంఘటత ఇతిభవేత్తత్కృతాసిద్ధసాధ్యం॥

అస్తునిత్యయత్నవాసిశ్వరోఽనుమేయః, సంప్లవాభ్యుపగమాదవశి
ష్టమాగమికంస్యాదిత్యత్రాహ నిశ్వాసేతి జీవనపూర్వకప్రయత్నన్యాయాద
దృష్టపశేషజనితయత్నవర్జిజ్ఞైః శ్వాసేస్సుకర్తృకత్వసమ్భవే కింనిత్యయ
త్నతదాధారకల్పనాగౌరవేణ, యాదృశైరేవాదృశైశ్శరీరాదినిరపేక్షైస్సహ
కృతఈశ్వరఃప్రప్తేతిమన్యసే లాదృశైరేవతత్ఫలభోక్తృష్టేజయత్నక్లప్తే
గ్గఘృత్వాత్, ఏతేనమనఃకరణకాగ్రుకజ్ఞానాదిమాసిశ్వర ఇతిమతాన్తరమపి
నిరస్తం తత్తాస్మి దేహాదినిరపేక్షమనఃప్రవృత్తిక్లప్తేర్ధురుత్వాత్. అధవాకల్ప
నియోహీయత్నేసర్వమిదంచినస్తం తతఃకల్పనైవనముక్తత్యాహ యద్యేతి.
వ్యవస్థాపతైరదృశైరేవ యత్నాదినిరపేక్షైరిశ్యధఃసర్వం ద్వ్యణుకాదివర్వ
తాదివ. ఘటతే ఉత్పత్తుమర్హత. ఏతేనానుశాసన్యకీమాయాత మిత్యత్రా
హ భవేదితి. తత్కృతా చోదితమనుతిస్తతా తతపవఫలద్వారభూతాదృష్టక
ర్త్రాజీవేనేత్యధః. నచక్రియాహేతుగుణేష్వన్యతమేనకార్యసమ్భవే తతగు
ణాన్తరమపిహేతుతయాకల్ప్యం, అదృష్టస్యచసర్వకార్యనిమిత్తత్వేపి విశేష
తఃక్వచిత్క్రియాహేతుగుణత్వంబూధ, “అగ్నేరూర్ధ్వజ్వలనంవాయోస్తిర్య
క్పవనమణుమనసోశ్చాద్యంః క్షేత్యగృష్టకారితాని” ఇతితత్కస్యహేతోఃనూ
నంక్రియాహేతుగుణాన్తరనివృత్తైస్స్యాత్, ఏవంసతియత్రాదృష్టప్రాగల్భ్యం
తత్రముథాతత్పూర్వత్వణవర్తిజ్ఞానచిక్ష్వాప్రయత్నక్లప్తిః పాస్మినైరేవతైర్జీవ
స్యతతకర్తృత్వోపపత్తేః, అన్యథాశరాభిచారకృష్యాదిప్రయోగే వేధవీడ్మా
దికర్తృత్వం ప్రయోగుర్నస్యాత్, మాభూదితిచేత్తన్న, లౌకికవైదికచిత్తవి
సంవాదాత్. నన్వదృష్టమచేతనం చేతనానాధిష్ఠితం కథం ప్రవర్తేత, ఇథం,
స్వకారణోపసారసహకారిసంపన్నతాతిరిక్తతత్ప్రవృత్త్యభావాత్, కారణా
నానుపితత్తతా రణోపనేయత్వాత్, తాన్యవ్యచేననాచేతనాధిష్ఠేయానీ
తిచేన్న ఈశ్వరప్రయత్నేతదభావాత్, చైతన్యాయోగవ్యవచ్ఛేదవన్నిష్ఠతా
మాత్రేణతస్మాదతదధిష్ఠితత్వమితిచేన్న తావతోఽధిష్ఠానశబ్దార్థతయా కైశ్చి
దవ్యవస్థీకారాత్, మయైవమణ్ణీకృతమితిచేత్ అన్యైరపి తస్మి చైతన్యత్యవ
యోగవ్యవచ్ఛేదవన్నిష్ఠత్వ మేవ చేతనాధిష్ఠితత్వనాదృష్టేనా మిత్యక్షీక్రియేత.
ఈశ్వరధీపశేషమదృష్టమిచ్ఛతా త్వయానైవనణ్ణీకార్యమితిచేన్న తథావిధా

క్లప్తావస్యస్యకర్తృద్వయముపనమతి త్వత్సపత్యేతథాస్యా
 త్వత్సేవీత్యవ్యవస్థాయదిఃఫలతయాత్యక్తిరాద్యేపిసాస్యాత్ ॥ ౧౯॥
 శ్లో॥ సాధ్యోహి త్వాదివేదీనః త ఇహకలయాసర్వధావాతవాసా
 పూర్వత్రేతోనసిధ్యేన్నకథమపి భవేద్వాప్తిప్రసిద్ధిఃపరత్ర ।

దృష్టే త్వయాపిచేతనానిష్ఠేయత్వస్యాసాధ్యత్వాత్, త్వన్నతేపికారణవగ్తా
 నుప్రవేశేనోనిత్యస్యేశ్వరజ్ఞానస్యాచేతనస్య చేతనాధిష్ఠితత్వకల్పనే తాదృశ
 చేతనాన్తరక్లేప్తిప్రసక్తిః॥ ఈశ్వరాకూతభేదంచశ్రోతాదృష్టంయదీచ్ఛసి! సృ
 గుణాపూర్వక్లేప్తిస్తే నిష్ఫలైవతదాభవేత్ ॥ నన్వీశ్వరప్రయత్నాదేరసిద్ధాన
 త్వయాత్రవ్యభిచారఉదాహర్యః తత్ప్రీడ్ధోతద్వ్యతిరిక్తాచేతనేషు చేతనాధిస్తా
 ననియమసిద్ధిరితిచేత్ అన్యేషానపితిర్హ్యదృష్టాదివ్యతిరక్తవిషయే తన్నియ
 మఃస్యాత్ అతోఽదృష్టవద్భిర్జీవైరేవజగదుత్పత్తిసిద్ధిరితి సిద్ధసాధనతాదుర్వా
 రా. జీవాతిరిక్తకర్తృకల్పనేఽనిష్టంప్రసక్తయతి క్లప్తావతి. ఏకకర్తృకతయా
 ప్రసిద్ధేసపత్యేకకర్తృద్వయంస్యాత్ అనేకకర్తృకేపిసంప్రతిపన్నాతిరిక్తక
 ర్తృకత్వం, కల్పమానోహి నకేవలం ఓత్వాదిమాత్రకర్తృత్వేనకల్ప్యతే
 తస్మిన్యత్నస్య పరిచ్ఛేదకాభావేనసర్వవిషయత్వాత్, తతఃకిమిత్యత్రాహ
 తథేతి. అయంభావః ఓత్వాదికర్తరిసాధ్యమానేవిశ్వకర్త్రాతేన ఘటాదేర్దివి
 కర్తృకత్వమాయాతం తతస్తద్బృహ్తావేనపక్షస్యద్వికర్తృకత్వమావతేత్ త
 తస్యపక్షస్యైకకర్తృకత్వంస్యాత్, ఏవంక్రమేణోపర్యుపర్యపిక్లప్తావనప్రేక్ష
 రావత్త్యా“ద్యావాపుధివీజనయన్దేవపక్షః”“ఏకశ్శస్తానద్వితీయః”ఇతివ్యవస్థా
 భజ్యేతేతి. అత్రపరోక్తంకల్పనాగౌరవంశబ్దః తే యదీతి. ఏకేనేశ్వరేణవిశ్వ
 కార్యసిద్ధౌ ద్వితీయక్లేప్తిర్నిష్ఫలత్వాత్తత్పరిత్యాగ ఇతి తత్ర గౌరవభియా
 త్యాగ ఏకస్మిన్నపిస్యాదిత్యాహ ఆద్యేవీతి. ఉక్తంహి జీవైరేవకర్తృభిరద్వ
 ష్టద్వారా సర్వకార్యంసిధ్యేదితి॥ ౧౯

పునరపివికల్పముభేనానిష్టమాహ సాధ్యఇతి. కిం తోపాదానాః
 జ్ఞానవత్సాత్రంసిషాధయిషితంఉతోపాదానాదికృత్సగోచరజ్ఞానవాక్ ఇతి
 కల్పః, తత్రాద్యంమావయతిపూర్వత్రేతి. జానన్తిహిజీవాజగదుపాదానంచ
 ధివ్యాదిద్రవ్యం, కుమ్భాద్యుపయోగిపరమాణుద్వ్యణుకాది జ్ఞాన
 భావేపికుమ్భాదికర్తృత్వంసర్వానుగుతం, ద్వ్యణుకప్రభృతిజగదుపకరణ
 వయాగాదిజానన్త్యేవజీవాః తచ్చక్షేద్వారస్యవాసాత్సాత్కారాభావే

పక్షస్పర్శాద్విశేషాన్నఖలు సుఖధికంపక్షధర్మత్వలభ్యం

కల్పాన్యస్యస్తేవిశేషస్సుకృతవిషమితాజీవశక్తిస్తుసిద్ధా॥

౨౦॥

కుమ్భాదిన్యాయాద్యాగాదిప్రవృత్తిరిష్టా, సంప్రదానంచభోక్తారంస్వాత్మాన
మాత్మీయాన్వాప్రయోజనంచెష్టపాప్రిమఃప్రణివృత్తింవానహితేనజానీయః,
అతస్తేషామేవక్షిత్వాదికర్తృత్వమవిరుద్ధం. ఉత్తరంచూషయతి నకథవపీతి.న
హికుమ్భాదిసామగ్ర్యవర్గతంసర్వం కుమ్భకారాదయోజానన్తి, యోగినాం
స్వకార్యసామగ్రీసాకల్యజ్ఞానమస్తీతిచేత్ కిమతః, యోగసిద్ధసార్వజ్ఞ్యా అ
పినకుతశ్చిత్కల్పయితుంశక్యస్తే, అతోనతతాగ్రైవ్యఃసపక్షసిద్ధిః, ఆగమతస్సి
ద్ధౌతుతద్వదీశ్వరోపేతదనువిధేయసిద్ధితినానుమేయంకిజ్ఞిత్. అస్తువ్యాప్త్యా
కర్తృమాత్రముపస్థాప్యం పక్షధర్మతాబలాత్సార్వజ్ఞ్యాదివిశేషసిద్ధిరిత్యత్రా
హపక్షేతి. వ్యాప్యస్యపక్షధర్మతయాహివ్యాపకస్య పాగవిదితోధర్మివిశే
షసమ్బంధస్సిధ్యేత్ నతుసదపినపక్షదృష్టవైజాత్యం, అన్యధాధూమానుమితేవ
హస్తాత్తార్థతాదివిశయవిలోపప్రసక్తాత్, సపక్షదృష్టాన్యతామాత్రమపినాను
మేయనియతం జాతివ్యాప్యైర్జాత్యనుమానేతదనభ్యుపగమాత్, అతోనాత్ర
వ్యాప్యపక్షధర్మతయా విపక్షీతవిశేషసిద్ధిః, పరిశేషాత్తర్హితస్సిద్ధిరితిచెన్న.పరి
శేషానుమానమపిహిక్షిత్వాదికం సామాన్యతస్సిద్ధంతతగ్రారంవా పక్షీకృత్య
స్యాత్, ఆద్యేకిజ్ఞిజ్ఞకర్తృకత్వనిషేధోవా స్వతస్సర్వజ్ఞకర్తృకత్వంచా
సాధ్యం,నాద్యః తత్సంభవస్యస్థాపితత్వాత్.నద్వితీయః తద్ధిక్రృత్యంకార్యం
పక్షీకృత్యకార్యత్వలిజ్ఞేనవాసాధ్యం ప్రకృతపక్షమాత్రనిష్ఠేనవాశేనచిత్, పూ
ర్వత్ర కిమన్వయిపురసాగరేణ వ్యతిరేకేణపవాస్యయమ్నాభిఃపుథగువన్యాసా
త్, అతపవకార్యవిశేషతోపసర్వజ్ఞానుమానేతేనైవాలంకిమన్వయినాకార్య
లిజ్ఞేన, క్షిత్వాదికర్తృపక్షీకారేణ జీవాసమ్భావితవిశేషసాధనంతు చుశ్శకం
తాదృశవిశేషసమ్భవేపజీవానామేవతతగ్రర్తృత్వస్యదర్శితత్వాత్తేషామేవ
తద్విరుద్ధవిశేషానుమానాయోగాచ్చ.ననుఘటాదికర్తృవ్యాప్యత్వైవిశేషః క్షి
త్వాదికర్తృకాంస్వీకార్యః తదుత్పత్తౌస్ససంపూర్వకాలేతేషాం తదనుగు
ణబుద్ధ్యాదిరహితత్వాత్అతోదృష్టవిపరీతక్లృప్తవిశేషేకిమీశ్వరక్లృప్తిప్రద్యేషే
ణేత్యత్రాహ కల్ప్యతీతి. అయంభావః శ్వాసాదావధిపూర్వయత్నేనాపిక
ర్తృత్వంత్యయైష్ట్యం,కాలవిప్రకృష్టబుద్ధ్యాపి కర్తృత్వమాభిచారికపరపీడా
దాలోకవేదసిద్ధం,కుమ్భాచ్యుత్పత్తావపికుమ్భకారాదేశ్వక్రవీవరదణ్ణసూత్రాది

శ్లో॥ కార్యంస్యాత్కర్తృభావేవ్యవధిభిరతరైః కాలవత్సహ్యసిద్ధ
స్తేచాదృష్టప్రయుక్తాస్తదపియతనవ త్స్యిత్తుయతానపేక్షం ।

వ్యాపార హేతుభూతస్వదేహాదివ్యాపారేహ్యవ్యవహిత ప్రవృత్తుప్రయోగ
నాన్యథా, నమ వా యి నిష్పత్తేవయందృష్టాంతానురోధేనవ్యవహిత వ్యాప
రాదపికర్తృత్వంబ్రూహః, భవద్భిస్తద్దృష్టచరమేవవైషమ్యం కల్పితభి
అధస్యాత్ కుమ్భాదికృదసమ్భాదితో గోపురాదిబుద్ధితక్తిప్రకర్షోదృష్టిః, మ
హ్యసమ్భాదితత్పశకుస్తలూతాదిజన్తవస్తరేషు, మనుష్యేషుచవిశ్వామిత్ర
దిషు, ఏవందేవానురసిద్ధాదిషు పితామహపర్యస్తేష్వితస్థితేబుద్ధితక్తిప్రకర్ష
రతవ్యసృక్వచిద్విశ్రమాత్ యత్రాసాసకశ్వరసేన్ధుమర్ద్వతీతి తత్రాహ
కృతేతి. కర్తృభేదతన్త్రమేవతారతమ్యం త్వయానిదర్శితం, జన్మాసధిమస్త
తపస్సమాధిజాత్మ సర్వాసిద్ధయస్తత్తదదృష్టేష్వాయతస్తే, ఏవంసత్యసృష్టే
నభీతక్తిప్రకర్ష తారతమ్యం కాలభేదేన కర్తృవశ్యేష్యేవకేషుచిద్భవతు నవి
వస్థానాన్తరన్యైగ్యమితిభావః॥ ౨

పరేష్టంఽపయేచాధందూషయతి కార్యమితి. ఏవంహిమన్యతే
రణాభావే కార్యాభావఉభయాభ్యుపేతః కారణాన్తరాణిచ కర్తృవహి
మర్యాదాని కథంకర్తృభావేవ్యాప్రియేరణ, అతఃకార్యస్యసాఙ్ఖ్యసాగత
ర్వాకవర్తవ్యానిత్యత్వమసత్త్వమాకస్మికత్వంవాస్యాదితత్రేదముత్తరం
ర్యమితి. అయంప్రతివిధిః కారణాభావేకార్యంనస్యాన్నతుకారణవిశేషాభ
అన్యథా క్వచిద్దృష్టస్యకర్తృకార కాదేరభావేపిత్రీయానుత్పత్తిప్రసక్తాత్, ఆ
కర్తృభావేపికారణాన్తరైః కార్యసిద్ధ్యపపత్తిరితి. ననుకాలోయధాసర్వ
ర్యనిమిత్తంతథేశ్వరోపి తత్పురిత్యాగేసమానన్యాయఃకాలోపి త్యజ్యతామి
త్రాహ కాలవదితి. కాలోప్యపాధివిశేషాతిరిక్తోనవేతి యధామతమ
సతావల్లోకశాస్త్రసిద్ధః కాలప్రతీక్షయాకర్షకాదిప్రవృత్తేః, కాలేకర్త
దనాత్ శుభాశుభకాలవిభాగేచకస్యచిద్వేదాజ్ఞస్యవ్యాపారాత్. నన్వవక్తి
మవ్యచేతనానాం చేతనాసద్భిత్తేప్రవృత్తిరస్యాదిత్యత్రాహ తేచేతి
దృష్టపేరితానామేవప్రవృత్తుప్రపత్తౌ కింతత్రప్రయత్నగవేషణేన, అ
స్యాప్యచేతనస్య ప్రవృత్తౌ చేతనాధిష్ఠానమపేక్షితమిత్యత్రాహ తదపీతి.
శ్వరప్రయతోహ్యచేతనోపి జగత్సృష్టౌ నప్రయోజకప్రయత్నాధిష్ఠితః,
కుమ్భారమ్భభివజీవపయత్నసహకృతః అత సత్రవ్యాప్తిసజ్జోగచాః

ఏక త్యాగేన హేతుత్వజనమితచన ధ్వంసవత్సావధిత్యా

త్తస్మాద్ధేతోరభావేనఫలమితి గతిస్తస్మి శేషేవిశేషః॥

౨౧॥

శ్లో॥ ధర్మోయావత్సవత్సానుగతఉపధిరిత్యభ్యుపేత స్త్వయాపి

త్యాగేతస్యాత్రతద్వచ్చిధిలితనియమాః క్వాపి నోపాధయఃస్యః ।

తాదృగ్ధర్మాత్యయాచ్చప్రకరణసమతాస్యాన్నచాతిప్రసక్తః

మ్భావాదత్యాగదృష్టేపిక్వచిత్సజ్జోరచఃస్యాత్ అన్యధాగౌరవాత్, ఈశ్వరప్రయత్నస్య నిత్యత్వాత్ప్రయత్నానధిష్ఠితత్వమితచెన్న నిత్యానామపి పరమాత్మాదీనాం తదపేక్షాక్షీకారాత్, అన్యత్రాన్వయవ్యతిరేకనియమవతామన్యతమస్యత్యాగే సర్వహేతుత్యాగోపిస్యాదితిశబ్దతే ఏకేతి. సర్వహేతుత్యాగేకాదాచితత్వవిరోధం ప్రకృతే తదభావంచాభిప్రేత్యాహనేతి. ప్రతిబద్ధింసూచయన్నన్యహేత్వపరిత్యాగే హేతుమాహ ధ్వంసవదితి. ధ్వంసోహ్యభూత్వా భవన్ హేతుమపేక్షమాణస్సనువాయ్యసమవాయినోరసమ్భవాన్నిమిత్తమాత్ర నిష్పాద్యస్త్యయాస్వీకృతః, తథాపక్షేపిజీవాతిరిక్తస్య కర్తుః కల్పయితుమశక్యత్వాత్కథంచిజ్జీవ కర్తృకత్వంకర్తృనిరపేక్షత్వంచాస్వీక్రియతామితిభావః. విపక్షేబాధకాభావనిగమయితి తస్మాదితి. హేత్వభావే కార్యంనస్యాత్ నతు కార్యత్వమాత్రానపేక్షితహేతువిశేషాభావే, తత్రతుకార్యవిశేషనివృత్తిర్వా యథా కళనుబీజాభావే కళమాకురరస్య॥ శ్లో॥ హేత్వభావేఫలాభావా విశేషస్తువిశేషవాన్" ఇతిన్యాయాత్, అథవాకారణాస్తరైరేవకార్యసిద్ధిః యథాప్రధ్వంసస్వేతివిశేషః॥ ౨౧॥

సోపాధికత్వసంపిదర్శయితుమాహ ధర్మశ్చితి. యావత్సవత్సానుగతకపక్షేవిపక్షేచావర్తమానస్సవత్సాభివ్యాప్తశ్చిత్త్యర్థః. అస్తిచాత్రతాదృశోధర్మశ్శరీరజన్యత్వం యద్యప్యసాపక్షీకృతేశరీరగుణాదివిశేషేవర్తతే తథాపిసాధనవ్యాపకత్వాభావాత్ స్వనివృత్త్యాసాధ్యనివర్తనశక్తేశ్చోపాధిస్స్యాదేవ, తాదృశస్యధర్మస్యాతోపాధిత్యానక్షీకారేతిప్రసక్తమాహ త్యాగశ్చితి. నహినిషిద్ధత్వాదీనామేతస్యచవిశేషోఽస్తి యేనతపవతత్రతత్రోపాధయస్స్యఃనాసావత్రేతినియమ్యేత. ఏవంసోపాధికత్వేనుతభేదేన వ్యాప్యత్వాసిద్ధిః వ్యాపకనివృత్త్యావ్యాప్యనివృత్తిర్వా స్యాదితిభావః. శరీరాజన్యత్వసమబలత్వాభిమానే ప్రతిరోధమాహ తాదృగితి. ననూపాధౌప్రతీసాధనేచశరీరోపాదానం వ్యర్థం, అత్వాదిమజన్యత్వనివృత్తిమాత్రేణ స కర్తృకత్వనివృత్తావృపపన్నా

పత్రాదిప్రత్యబాధాన్నిరుపధికతయాస్యాత్పరాత్మానుమాతు || ౨౨ ||

యాం విజిప్తనివృత్త్యనపేక్షణాత్, అతోఽనుపాధికంఽష్టగ్రహసాధనంచ వి
శ్వకృదనుమానం, మైవం, ఓత్యాదికంసకర్తృకమిత్యత్ర నహికర్తుస్సంబంధనా
త్రంసాధ్యం సిద్ధసాధనత్వాత్, సన్నిహి త్వత్వయేకుమ్భాదికర్తారశ్చేతనాః,
స్వరూపతస్సర్వత్రసంబంధాశ్చ తైః ఓత్యాదయః, అస్త్యుత్పేషి || శ్లో || అజ్ఞు
శస్యాప్తభాగోపి నసోఽస్తిద్విజసత్తను | నసన్నిపాత్రినోయత్రకర్మబంధనాః ||
దారుణ్యగ్నిర్యథాతైలం తిలేతద్వత్పమానపి || ఇత్యాదిభిస్సర్వసంచేతనం పు
ణ్యపాపకర్తృచేతనమిశ్రం అతస్సకర్తృకమితి చేతనన్యాపారిపూర్వకత్వం
సాధ్యం, తత్రవ్యాపారపూర్వకత్వనివృత్తిమాత్రేణ కాదాచితకత్వనివృత్త్య
పపత్తాతద్విశేషణవైయర్థ్యంస్యాత్, వ్యాప్త్యుపయోగాభావేపి సిద్ధసాధన
త్వనివృత్త్యేతదుపాదానమితిచేత్ తర్హిశరీరాజన్యత్వేష్యసిద్ధిపరిహారేవిశేష
ణం సమర్థమాశక్య ఏకామసిద్ధింపరిహరతో ద్వితీయావత్తైత్వక్తం విత
థంస్యాత్. ననుజ్ఞానాదిత్రికవాక్యకర్తృతత్పూర్వకత్వేసాధ్యేవ్యాపారగర్భ
తయానపృథగ్వాప్యపారసంపాదానం యేనవిశేషణవైయర్థ్యాపత్తిరితిచెన్న
అన్యతమనివృత్తిమాత్రేణకార్యత్వనివృత్త్యపపత్తాత్రికోపాదానవైయర్థ్యాత్,
అన్యతమసాధనేత్వదిప్తమసాధితంస్యాత్, శేషంశాస్త్రీతస్సేష్యతీతిచెన్న, కా
ర్యత్వనివృత్తేర్లేకుపూర్వకత్వనివృత్తిప్రయుక్తతయా ప్రయత్నాది నివృత్తేర
ప్రయోజకతాపాతాత్, తదిహతత్వద్విశేషవ్యతిరేకస్యాపిచ్యాప్తినివేశాన్తీకా
రేశరీరజన్యత్వవ్యతిరేకేపి నవైయర్థ్యంవాచ్యమితి. నన్నేవమదృష్టచరసాధా
దిదర్శనేసావయవత్వాత్కార్యత్వమనుమాయ తతపవతమచితకర్తృమత్వా
నుమానంకులాలాదిపూర్వకత్వనివృత్త్యాబాధ్యేతప్రతిరుద్ధేతవేతివస్తవజాగ్రం
వారయతి నచేతి. వ్యాప్తితదభావాభ్యాంవిశేషాదితిశేషః. యద్యవ్యాపకధర్మ
స్యనివర్త్యతయాప్రత్యవస్థీయేత తదాసర్వత్రతస్యాస్సులభత్వాత్కర్వచిదవ్య
నుమానేపత్యోనస్యాత్, సాధ్యవత్తయావర్ణ్యమానోహిపక్షః తదభావేతత్సా
పేత్యోసపక్షవిపత్యోవపినస్యాతాం, తతోఽనుమానకర్తృవోత్పేదేత్, ప్రస్తుతేషి
వైవంప్రసక్తఃతద్వాప్తేగుక్తత్వాదిత్యభిప్రాయేణాహ పత్రాదితి యద్వాశ
రీరజన్యత్వముపాధిరిత్యత్ర పక్షవ్యవచ్ఛేదార్థంహివిశేషణం, తథాసతిపత్యే
రత్వమపుపాధిఃస్యాదిత్యతోక్తం నచేతి. నాత్ర పత్రాన్యత్వేఽతిప్రసక్త
ఉపాధేస్సాధ్యసమవ్యాప్తిస్వీకారపత్యేఽన్వయవ్యతిరేకిణి పత్యేతరత్వస్యసా

శ్లో॥ సర్వస్యాపితహేతోరపచనిరసనం ద్రక్ష్యసిస్వప్రసజ్జే

ధ్యాతివ్యాప్తత్వాత్ కేవలాన్వయనిసాధ్యసమవ్యాప్తత్వేపి పత్యేతరత్వాన్వ
త్వేనాప్యపాదేర్విశేషణాత్ అన్యథానుమానోచ్ఛేదప్రసక్తాత్, ఇయమేవ
సాధ్యవ్యాపిత్యమాశ్రమపాదేరపేక్షితమితవత్సేపిగతిః ఈదృశంచేదంశరీరజ
స్యత్వమిహాపాధిస్సృజేవేతి. పత్యేతరత్వేతూపాథౌ పూర్వవిదేవపతూ
దివ్యసంభాభజ్యేతఇహతునతథేత్యాహ పతూదీతి. ఈశ్వరానుమానాభావేతద్వ
త్వేతరాత్మానుమానమపినస్యాత్, స్వాత్మసాధ్యేష్వేవవ్యాప్తినియమప్రస
క్తేరిత్యత్రాహ నిరుపధికతయేతి. యదిపరశరీరస్థలిజ్జేః కర్తుర్భక్తుశ్చానుమా
నే స్వశరీరస్థతయాస్వకర్తృకతయావావ్యాప్తిరవచ్ఛిద్యేత తదా హృగ
యవినంచాదః, యేతనాన్తరానుమానాభావేవ్యుత్పత్తిరేవ నస్యాత్ కుతశ్చిహ్య
చార్యవాదిప్రతివాదిశత్రుమిత్రాదిసంవ్యవహారః॥ శ్లో॥ నచస్వేనాన్వదేహదే
రధిస్తానాదిసమ్భవః । సాభరివ్యాయతస్తద్దృశ్రీతసద్భిప్రసక్తతః॥ నచస్వాన్వ
నుమానేపివిజాతీయత్వకల్పనా । నిరుపాధికతాతత్రభవేదనుమితేస్తతః॥ తు
శబ్దఃకల్పనాగౌరవనివృత్తిర్థఃఉక్తబాధకతరగనూచనార్థోవాః కింశ్చ॥శ్లో॥ ప
రదేహస్థలిక్తానామన్యథాసిద్ధికల్పనేస్వదేహేపితదైవేతినైరాశ్చ్యమవశిష్య
తే॥ ఆగమాదాత్మనాంసిద్ధావీశ్వరస్యకుకింపునః । పరాత్మనిశ్చయాభావేత్వా
గమోపినసేత్స్యతి॥

౨౨॥

అధస్యాత్ అన్వయనిహేతో యావత్సవత్వాన్వయధర్మసమ్భవేన
సోపాధికతాశజ్యేత, కేవలవ్యతిరేకిణితుసపతూభావాన్నతచ్ఛజ్యేత్యత ఆ
హ సర్వస్యేతి. స్వప్రసజ్జే హేతుచింతావసరే అయంభావః వ్యర్థవిశేషణ
త్వమగ్ధాన్తరత్వంచకేవలవ్యతిరేకిణాంసర్వేషాంద్యోత్యతే, తథాహిసర్వంకా
ర్యంసర్వవితకర్తృపూర్వకం కాదాచిత్కత్వాదిత్యత్రవ్యతిరేకే కర్తృపూ
ర్వకత్వనివృత్త్యైవ కాదాచిత్కత్వనివృత్తానుపపన్నాయాం కింసర్వవిద్విశేష
ణేన, సిద్ధసాధనత్వనివృత్త్యైతద్ద్రీహితచింత, శరీరాజన్యస్వహేతావసిద్ధిప
రిహారేచిశేషణం సమర్థమితివదంతప్రతి ఏకామసిద్ధింపరిహారతోద్వితీయాపత్తే
రితి యుక్తుదుక్తస్యాగ్రదుర్వారత్వాత్, తర్హికర్తృపదంహిత్యాసర్వఃతూ
ర్వకమిత్యేతావదుక్తానవైయర్థ్యమితిచేత్ తథాపిఃతూర్వకత్వనివృత్త్యై
వ్యాప్తిసిద్ధౌసర్వవిశేషణవైయర్థ్యమేవ, ఏవంనిత్యజ్ఞానపూర్వకత్వాది నిర్దే
శేపిగ్రహ్యం, నచవిశేషణేపిసిద్ధసాధనతాపరిహారః సర్వేషాంచేతనాసాంస

శ్రుత్యాత్రవ్యాప్తిసిద్ధావలమనుమితభిర్నిష్ఫలస్సంప్లవోపి |
 తస్మాద్దుష్కోకభూమాసకథననుమయా విశ్వకర్తాప్రసిద్ధ్యే

ర్వశబ్దార్థవేదినానుసర్వవిత్త్వాయోగాత్, అన్యథా సర్వవిత్సాధనసాధ్యపిదు
 శ్శకత్వాత్, విశేషతస్సర్వంససర్వేవిజానంతితిచెన్న విశేషాణామపిసర్వశబ్ద
 సజ్గ్రహాత్, సర్వసాత్మాతకర్తృపూర్వకత్వంసాధయామిత్యుచ్యతే యోగి
 భిరథా నరతాపాతాత్, నిత్యసాత్మాతకర్తృపూర్వకత్వంసాధ్యమితిచెత్ ఏవ
 మపివ్యాప్తానిత్యవిశేషణవైయర్థ్యమేవ, అన్యతోవిశేషణసాఫల్యే శరీరాజన్య
 త్వేపిసాఫల్యం సిద్ధ్యేదేవ, వేదాః సర్వజ్ఞప్రణీతాః వేదత్వాదిత్యత్రాప్యేవమథా
 న్నరత్వవిశేషణవైయర్థ్యబోధవ్యే, ప్రణీతత్వనివృత్తిమాత్రేణ జ్ఞప్రణీతత్వని
 వృత్తిమాత్రేణావా వ్యాప్తిగ్రహణాపవత్తేః, అపిచకవలవ్యతిరేకేణఃసపక్షేస
 త్యాభాసత్వంసంగిరధ్యేసన్తి చానన్తాని సర్వజ్ఞప్రణీతాని వేదేతరవాక్యాని
 భారతాదిమధ్యపాతీనిస్తృతితన్త్రయాపాణి కల్పాదిములోకవేదసంవ్యవహా
 రప్రవర్తనాపయికానిచ, నచతేషువేదత్వం ప్రసిద్ధివిరోధాత్, అవేదత్వేనైవ
 మహర్షిప్రభృతిభిర్వ్యవహేతాచ్చ, అతస్తేషాంసవేదత్వేనపక్షీకరణంశబ్దం,
 సజ్గ్రహకాన్తరంచదుర్వచం, జీవప్రణీతేతరవాక్యత్వమిశ్వర పోక్తత్వంవా
 నాన్యతస్సిద్ధం, ఇతపవతత్వాధనేన్యోన్యత్రయః, తదిహతేషాంపక్షీకారేతద
 భావేవావేదత్వహేతుస్తేష్వసిద్ధ్యక హేత్వాభాసకత్వాంనాతిక్రామేత్, ఏ
 వంపక్ష్యమానైశ్చ వేదనిత్యత్వసాధకైర్బాధోప్యత్రమన్తవ్యః. ఏవంఘటస్స
 ర్వజ్ఞకర్తృకఃఘటత్వాత్ యజుస్సర్వజ్ఞప్రణీతంయజుష్ట్యాత్ ఇత్యాదివిశేష
 పక్షీకారేణ ప్రయోగాశ్చనిరస్తావేదితవాః. ననుకార్యాణాంసర్వేషాంసర్వ
 జ్ఞపూర్వకత్వవ్యాప్తిఃశ్రుత్యాసిద్ధ్యతి, అవిదితనిగమవృత్తాన్తానాంనాళికెరదీప
 వాసినామివవహ్నౌ మహేశ్వరేమాభూదనుమానం, అన్యేషాంతుతప్తృపృ
 త్తిసమ్భవిత్యత్రాహ శ్రుత్యేతి. వ్యాప్తిగ్రహకణైవసాధ్యసిద్ధౌ కిమత్రా
 నుమితాసాధ్యమిత్యర్థః. సంప్లవవాదేసిద్ధేపిమానాన్తరస్యప్రవృత్తిః స్యాదిత్య
 త్రాహ నిష్ఫలకృతి. మానాన్తరసిద్ధేవస్తున్యాకారాన్తరసమర్పణేహి సంప్లవ
 శోభేత, అన్యథాసిద్ధసాధనత్వంవాసర్వత్రసిద్ధసాధనత్వదోషోచ్ఛేదోవా స్యా
 దితిభావః. అత్ర “కార్యయోజనధృత్యాదేః పదాత్పృత్యయతఃశ్రుతేః | వా
 క్యాత్సజ్ఞ్యావిశేషాచ్చసాధ్యోవిశ్వకృదవ్యయః” ఇతిన్యాయాచార్యసజ్జహీతా
 నాంసర్వేషాంహేతునాం ఫలీఫులాకన్యాయేననిరస్తప్రాయత్వం నిగమ

చ్చాస్త్రీను క్తత్వబాధద్వయపరిహృతయే శాస్త్రీయోనిత్వసూత్రం॥ ౨౩॥
(ఈశ్వరానుమానభజ్జః)

నవ్యాజేననియమయత తస్మాదితి. నన్వనిరస్తేపజగత్కర్తృరనుమానేపరతత్త్వ
పరమహితపరమపురుషార్థేషు శారీరకం నిష్ప్రతిఘాతం, అతఃకిమత్రతన్నిరాస
ప్రయాసేనేత్యత్రాహ శాస్త్రీతి. యదిజగత్కర్తృరనుమానం నప్రతిషిద్ధ్యేత
తదా మతాంతరప్రామాణ్యవ్యవసాయినికస్యచిత్ “ఇదం సర్వమస్మజ
త” “యతోవాఇమానిభూతానిజాయంతే” ఇత్యాదివాక్యానామనుమానసి
ద్ధానువాదిత్వం మన్యమానస్య జగత్కర్తృవాదివాక్యానామనుమానవిరు
ద్ధోపస్థాపకత్వే మూలఘాతిత్వాత్, తత్సిద్ధమాత్రబోధనేనైరపేక్ష్యాత్ సి
ద్ధాంశేననుమానానాఘాతాసంఘవాచ్ఛ సిద్ధపరవాక్యవిమర్శనకార్య ఇతి
మోహఃస్యాత్, అతస్తదనుజిఘృక్షయాననుమానం నిరసనీయం, కిచ్చ విశ్వ
కర్తృరనుమేయత్వం మన్యమానస్య తత్త్వాదికల్పితైర్వైతే భిర్బాధద్వయమా
పద్యేత, “బ్రహ్మణ ఆనందః” ఇత్యాద్యుక్తప్రామాణికత్వాగాత్ అప్రామాణి
కాయథాపూర్వవేదకల్పనస్వీకారాచ్ఛ. యద్వాప్రాగుక్తాభ్యాం ప్రతిప్రమా
ణతరాభ్యాం బాధద్వయం అథవాననుమితేః సోపాధికత్వాదికారణదోషా
త్ సాక్షాదకర్తృకత్వానుమానేన సాధ్యప్రతిషేధాచ్ఛ. అపివావిశ్వకర్తృగ్రా
మానం ప్రవర్తమానంస్వయంతావన్నిత్యప్రయత్నం సమానన్యాయతయా
స్వోపస్థాపితానుమానేన నిత్యశరీరాదిరహితత్వం చోపస్థాప్యగమవిషయమప
హరేత్॥ శ్లో॥ తస్మాదేవంవిధానేకబాధశఙ్కాపనుత్తయే నిత్యనిర్దోషశాస్త్రీక
వేద్యత్వమిహ సూత్రితం॥ శబ్దప్రమాణకేతస్త్రియధాశబ్దంవ్యవస్థితిః । సర్వై
రసతిలక్ష్మ్యేతి నశఙ్కాతజగత్సంభవః॥ నన్విశ్వరానుమానమాషణే “విద్యా
చోరోగురుద్రోహీ వేదేశ్వరవిదూషకః । తపతేబహుపాప్తానస్సద్యోదణ్డ్యా
ఇతిశుక్రిః” ఇతిశాస్త్రీవిరోధస్సాన్నిధితిచెన్న అనుమానమాషణేప్యాగమాత్త
త్సిద్ధేః, అన్యథాఅస్తదాదిప్రత్యక్షవేద్యత్వనిషేధేన తవాపితద్దూషకత్వప్రస
క్తః॥ “ఆగమేనానుమానేనధ్యానాభ్యాసవశేనచ । త్రిధాప్రకల్పయన్ప్రజ్ఞాం
లభతేయోగముత్తమం” ఇత్యాప్రోక్తికధం, ఇత్థం, శ్రవణమననధ్యానానాం
యోగహేతుత్వస్యవివక్షితత్వాత్, మనసంచాత్రినుగ్రాహకయ్యక్తిభిఃస్థిరీక
రణం, తదేవాత్రశ్రవణానంతరభావితయా ననుమానశబ్దేనగృహీతుముచితం,
అనుగ్రాహకయ్యుక్తయవపవా “యస్తరేణానుసంధ్యే” ఇతిస్తరణాత్ త
రానుమానయోరగూగవిప్రకక్షాత్ సమాఖ్యావిపర్యాసశ్చదృష్టఇతి॥ ౨౩॥

శ్లో॥ ప్రాజ్ఞాధిపానశూన్యం నతుపరిణమితుంశక్తమన్యక్తతత్త్వం
వాస్యాదావ్యాప్తిసిద్ధిరితియదభిహితం సాఙ్ఖ్యసిద్ధాంతభజ్నే ।
సోపిపాఙ్గప్రదానేప్యనుమితశరణాః ప్రత్యుపాత్తఃప్రసజ్ఞో
నేష్టతత్త్విద్ధ్యసిద్ధ్యోగనుమితిరితిఖల్వాశయస్సూత్రకర్తుః॥ ౨౪॥
(శాస్త్రయోగ్యధికరణసాఙ్ఖ్యాధికరణవిరోధపరిహారః)

శ్లో॥ అన్యైవాచిన్యశక్తేరఖిలజనయితుస్సౌదుపాదానభావ
స్సూత్రవ్యక్తాదిదేహాఃపరిణమతి యతోనేకధాఘ్నాలవృత్త్యా ।
నిష్కృష్టేన్దికశరీరిణ్యఖిలగుణగణాలజ్గృతానన్దహాపే
సమ్బుద్ధస్తేసమస్తాస్సముచితగతయోనిర్వికారాదివాదాః॥ ౨౫॥

శ్లో॥ కర్తృపాదానమేవస్వసుఖముఖగుణే స్వప్రయత్నప్రసూతే

తథాపిసాఙ్ఖ్యాధికరణవిరోధఃస్యాత్ తత్రహిపరోక్తానాంపశుదృ
ష్టాన్తభూతానామచేతనానాంసంప్రతిపన్నవత్ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వంసూత్రభాష్యా
భ్యాంసాధ్యతే, అతశ్శాస్త్రయోగత్వసూత్రమన్యవరంనేతవ్యమితిశఙ్కా
యాం తావద్విరుద్ధోక్తిమనువదతి పాఙ్జీతి. తాత్పర్యవృత్త్యావిరోధంశమ
యతి సోపేతి. తాత్పర్యభేదంవివృణోతి నేతి. పాఙ్జానధిష్ఠితత్వమనుమాతుం
నశక్యమితిసాఙ్ఖ్యాధికరణతాత్పర్యం. శాస్త్రయోగ్యధికరణస్వత్వధిష్ఠితత్వం
నానుమాతుంశక్యమితి. అతస్సాధకబాధకాభావేశాస్త్రం నిరజుశప్రసర
మితిసూత్రకారాభిప్రాయ ఏవభాష్యేదర్శితఇతి॥ ౨౪।

శ్రుతిసిద్ధస్యవిశ్వకర్తుః శ్రోతముపాదానత్వమప్రిప్రస్తాతి అస్యేతి.
అఖిలజనయితురన్యైవేతి విరోధశఙ్కా సూచనం. అచిన్యశక్తేరితి పరిహారని
దానగర్భం. వికారాపురుషార్థనిషేధకశాస్త్రవిరోధశాస్త్రైస్సర్వోపాదానత్వం
బాలయువపరిణతివత్సద్వారకమిత్యాహ సూత్ర్యేతి. సూక్ష్మఘ్నాలత్వోక్తిర్దే
తుకార్యభావఘటనాద్ధా. అనేకభేద్యుక్త్యా “తమపక్షిభవతి” ఇత్యాదిప్రసిద్ధ
ప్రాచ్యావస్థాతోవైషమ్యంవ్యజ్యతే. ఉపాదానతయావికారాద్యాశ్రయస్య
కథంతదభావోపదేశిత్యత్రాహ నిష్కృష్టఇతి॥ ౨౫

ననుయద్యస్యనిమిత్తంనతత్తప్ర్యోపాదానమితిస్థితే సాత్మాత్సద్వా
కంవా కథముపాదానత్వమిత్యత్ర పరప్రక్రియయైవ విరోధంపరిహరితి కర్తేతి
జీవస్తావత్తైస్తైరుపాయైః స్వసుఖాదీనుత్పాదయతి, తేహంసమవాయికాః
ణంచభవతీతిమన్యసే, తావదేవచనిమిత్తోపాదానత్వం, ఈశ్వరేపితదుభయం

సంయోగంస్వస్యమూర్తేః స్వయముపజనయన్సీశ్వరోప్యేవమిష్టః |
సర్వోపాదానభావస్తత ఇహఘటతేసర్వకర్తర్యముష్టికా
సర్వశ్రుత్యైకరస్యప్రణయిభిరుచితందావరమత్రాభ్యుపేతం || ౨౬ ||

(ఈశ్వరస్యజగన్నిమిశ్తోపాదానత్వోపపత్తిః)

శ్లో || సావిద్యంకేపిసోపాధికమథకతిచిచ్ఛక్తిభిర్జుష్టమన్యే
స్వీకృత్యైకాద్వితీయశ్రుతిమపిజగదుస్తద్విశిష్టైక్యనిష్ఠాం |
నిత్యత్వంవిగ్రహత్వంప్రకృతిపురుషయోర్ద్వైతుతాంవిశ్వకర్తు

క్వచిదగ్లీకరోపీత్యాహ సంయోగమితి.నచాత్మోపాదానత్వంభాక్తం విపరివ
ర్తస్యనువచత్వాత్, అతఃప్రకృత్యధికరణసాధితంనప్రతిత్వేస్తుంశక్యమిత్యాహ
సర్వేతి తస్మి “సోకామయత” “తదాత్మానంస్వయముకురుత” ఇత్యాదికం
స్వయాపవరిణామవాదిబ్రహ్మదత్త భాస్కరాదిమతభేదైరవ్యవహితమేవకింన
నిరుహ్యతఇత్యత్రాహ సర్వశ్రుతీతి.అన్యథాజీవానాంప్రతీకల్పముత్పత్తిప్రశ
యాప్యాతాం, అకృతాభ్యాగమః కృతవిప్రణాశో విషమసృష్ట్యాదిభజ్జశ్చభవే
యః, బ్రహ్మణస్తదంశస్యవాసర్వేశ్వరస్య “బహుస్యాం” ఇతిసజ్జల్పయతో
౭నాదిజీవద్వారాశ్చాద్యన్వయః, త్రిగుణాంశద్వారావికారాన్వయఇతిపత్నే
పిసర్వదోషాకరత్వం విరుద్ధధర్మాభ్యాసశ్చదుస్త్యజః, అతశ్చిదచిచ్ఛరీరద్వా
రాబహుభవనాదికమితి కృత్యువిచ్ఛిర్నిరుహ్యతఇతి || ౨౬ ||

ఏవంవైశిష్ట్యాదుపాదానమపికర్తైవ అన్వైరపిత్రయ్యస్తనాదిభిర్య
తిభ్యోద్వైశిష్ట్యమగ్లీకృతమిత్యాహ సావిద్యమితి. అద్వైతవాఖ్యానిసః
ఖల్వాహుః “అనిర్వాచ్యావిద్యాద్వితయసచివస్య ప్రభవతోవివర్తాయన్వై
తేవియదనిలతేజోబవనయః” ఇతి. భాస్కరీయాస్తు “చిదచిదంశవిభక్తంబ్రహ్మ
ద్రవ్యమచిదంశేనవిక్రియతే తద్వికారోపహితేనచిదంశేనసంసరతి” ఇతి. యా
దవప్రకాశీయాస్తు “సర్వాత్మకంసమూపంబ్రహ్మ చిదచిదీశ్వరరూపాంశత్ర
యశక్తివిశిష్టం సముద్రఇవఫేనబుద్బుదతరజ్జప్రభేదేన సావాన్తరభేదత్రివిధ
సృష్టిభావేనపరిణమతే” ఇతి. ఏవమద్వితీయశ్రుతివిరుద్ధాన్యవిద్యోపాధిశక్తి
రూపవిశేషణానిచేద్విచిత్రచిదచిదుపాదానతోపయోగీని స్వీక్రియస్తే తదా
శ్రుతిస్తృతిశతసిద్ధస్వయాపవిశేషణాభ్యుపగమే కః ప్రద్యేషః. స్వపక్షస్యప్ర
మాణతఃసిద్ధిం నిరోధాభావాదౌచిత్యాతిశయంచప్రపజ్ఞయతి నిత్యత్వమితి,
కో౭పరాధో౭తిరిక్తఇత్యనేన విశేషణపరిగ్రహమాత్రమపరాధశ్చేత్సర్వేషా

ప్రదై వశిష్ట్యువాస్త్రప్రథితమజహతాంకోపరాధోతిరిక్తః॥ ౨౭॥
(జగతా రణవై శిష్ట్యావశ్యంభావః)

శ్లో॥ బ్రహ్మపాత్యాకారాకతిచిదభిదధుశ్చేతనాచేతనేశా
నైతద్యుక్తంయదీశాదనధికమనఘం నిర్వికారంశ్రుతంతత్.
భిన్నాయాబ్రహ్మశక్తేర్వికృతయతిచేద్యహ్మజన్యత్వభజ్జో

మపిసమానదోషత్వం అతిరిక్తాపరాధోపి తేషామేవేతివ్యజ్యతే॥ ౨౭॥

నన్నేకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానంప్రతిజ్ఞాయ మృతతా ర్యదృష్టానైస్త
దపపాదనాత్ “ఈశ్వరావ్యాకృతప్రాణైర్విరాటిస్థురివోర్మిభిః । యస్మి
న్మృత్యుదినాభాతి తస్మై సద్భక్తిహ్మణే నమః” ఇతికాత్యాయనకారికయాచస
ద్భక్తిహ్మదన్వదూర్తిభేదాశ్చిదచిదీశ్వరా ఇతి నిర్ధార్యతే నిదేతదనువక్తి
బ్రహ్మేతి. అత్రప్రతిజ్ఞాయాఅనన్యధాసిద్ధబహుశ్రుత్యః రోధాత్ విశిష్టకానేక
విషయవిజ్ఞానాథత్వాత్ దృష్టాంతానామప్యపాదానోపాదేయైక్యసమ్భవాథ
త్వాత్ ఋషివచనస్యాపి “నచాన్యషేద్దర్శనమస్తికిజ్ఞేత్” ఇతిన్యాయేనః రోధా
ధికరణసీత్యాచానపేక్ష్యత్వాత్ “నితోనిత్యానాంచేతనశ్చేతనానాం” “అజా
మేకాం” “న త్వేవాహంజాతునాసం” “ప్రకృతింపురుషంనైవవిధ్య నాదీ ఉ
భావపి” ఇత్యాదిశ్రుతిస్తృతిశతద్వష్టేశ్చాపన్యాయమూలమేతదిత్యభిప్రాయే
ణాహ నైతద్యుక్తమితి. త్రిష్వపి వికారతయాభిమతేషు శ్రుతివిరోధాదయు
క్తిముపపాదయతి యదితి. “నారాయణవరంబ్రహ్మ” ఇత్యాదిభిరీశ్వరస్వేవ
పరబ్రహ్మత్వంసిద్ధం, అతోనత త్తదుపాదానం, అవతారవరిణత్వాపి నేశ్వరస్వో
పాదేయత్వం “సపవస్సృజ్యః” ఇత్యాదికమపివిశిష్టవిషయం, “సనసాధునా
కర్మణాభూయాన్నోపవా సాధునాకనీయాః” “నకర్మణావద్ధతేనోకనీయాః”
ఇత్యాదిభిరకర్మవశ్యతయాప్రసిద్ధస్య సఖిలు నిరయనిపాతాదిదురత్యయదుఃఖ
కారణదురితపరాధీనానన్తజీవభావేనపరిణామః, “నాస్యజరణైతజ్జీర్యతీ” స
త్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ” ఇత్యాదిభిర్వికారజాడ్యాదివిధురతయా శ్రుతస్యక
థంతద్విపరీతవికారాగమః, తత్రపరోక్తంపరిహారాభాసంశంకజితే భిన్నాయా
ఇతి అభిన్నత్యేపరిహరగర్భాభావాద్భిన్నత్వానువాదః. యదిబ్రహ్మవ్యతిరిక్తా
తచ్ఛక్తిర్విక్రియతే తదా బ్రహ్మణఉపాదానత్వంనస్యాత్, అనాదితయాశ్రు
తస్యత్రికస్య జన్యత్వాయోగశ్చనపరిహృతఇత్యభిప్రాయేణాహ బ్రహ్మజన్య
త్వభజ్జఇతి. అథ శక్తిశక్తిమతోరభేదాద్భక్తిహ్మణ ఉపాదానత్వనిర్వికారత్వా

భేదాభేదోపపాద్యంసకలమితిమతేనస్తభజ్ఞీనమామ్య॥

౨౨॥

(బ్రహ్మణశ్చిదచిదీశ్వరవికారవత్త్వభజ్ఞః)

శ్లో॥ విశ్వభృతద్గుణానుద్భవఇహఘటతేరత్నగఢాదినీత్యా

సర్వంబ్రహ్మేత్యధీతంత్రవిధమితిచతద్దాశతాద్యస్యచోక్తం!

తస్మాత్సర్వానువృత్తంసదనవధిదశాచిత్రమిత్యప్యయుక్తం

ప్రత్యక్షాగోచరత్వప్రభృతిబహుభిదావాదసర్వోక్తిబాధాత్ ॥ ౨౧॥

(సర్వానువృత్తసన్నాతబ్రహ్మత్వభజ్ఞః)

దికమితిపరేష్టమనువక్తి భేదాభేదేతి. అత్రానిష్టమాహ సస్తభజ్ఞీతి. “స్వాద
స్తిస్యాన్నాస్తి” ఇత్యాదీనాంవిరోధస్ఫూట్యత్తదుక్తిః. సర్వోపివరవత్సాన
దూష్యః కథభృదభేదాత్సవక్షస్య పరవక్షత్వేపివిరోధస్య దుర్వచత్వాదితి
తాత్పర్యం॥

౨౩॥

అథసద్విత్సుఖస్వరూపంబ్రహ్మసర్వత్రతాదాత్మ్యేనానువృత్తమిత్యే
తదనూద్యప్రత్యాహ విశ్వమితి చిచ్ఛజ్జేన స్వప్రకాశత్వంచేతనత్వంచత
స్త్రేణగృహ్యతే. ఉపలఘ్నవిరోధనివృత్త్యర్థమాహ తద్గుణానుద్భవఇతి. ర
త్నగఢస్యనిత్యానుపలమ్భాత్తన్నదర్శనం, నహినిత్యగఢానుపలమ్భపిరత్నస్య
పృథివీత్వంనాజ్ఞీకృతం, ఏవమిహాపి. అయంభావః విశ్వస్యస్వప్రకాశత్వంతా
వన్ననిషేధుంశక్యం ప్రత్యాత్మంస్వప్రకాశత్వస్య పరైరనుపలమ్భప్యజ్ఞీకారా
త్, చేతనత్వమపిఘటాదేర్నప్రత్యక్షతః ప్రతిక్షేప్తుంయుక్తం పరచైతన్యేసర్వ
త్రయోగ్యానుపలమ్భభావాత్, కార్యాభావాదపినతత్ప్రతిషేధః సుషు
ప్త్యాదినయేనకార్యాభావోపపత్తేః, స్వభావభేదాచ్చనిత్యానుద్భవోపపత్తిరితి.
చిద్రూపత్వేసిద్ధేహిచైతన్యానుద్భవఃకల్పవ్యఃతదేవతుకథమిత్యత్రాహ సర్వమి
తి. “సర్వంఖలు” ఇతిశుత్యాసర్వస్యబ్రహ్మత్వంఃధీయతే తచ్చజ్ఞానాదిస్వభావ
గర్భంభోక్తృభోగ్యాదికప్రక్రమ్య “సర్వంప్రోక్తంత్రవిధంబ్రహ్మేతత్” ఇతి
శ్రూయతే, అత్రహిస్వరూపత్రైవిధ్యంస్వారసికం “బ్రహ్మదాశాబ్రహ్మదాసాః”
ఇత్యాదౌచబ్రహ్మణఏవదాశత్వాదికమామూతం, తత్రవ్యవధానక్లప్తిస్తుగుర్వీ,
తస్మాత్సర్వరూపతాదాత్మ్యేనవిదచిదీశ్వరానువృత్తం సద్భ్రూకంతదేవత్రిత

యపూర్వానాస్తరవ్యప్తిభిరనస్తవిషమావస్థావిశిష్టమితిభావః. త్రాత్మకేబ్రహ్మ
ణీచిత్రపటన్యాససూచనార్థశ్చిత్రశబ్దః, ఏతదపిదూషయతి ఇత్యప్యయుక్తమితి.
శ్రుతస్యకథమయుక్తిరిత్యత్రాహ ప్రత్యక్షేతి. “అదేశ్యమగ్రాహ్యంనిమగ్ శం

శ్లో॥ అవ్యక్తంత్యస్త తేపిహ్యనవయవమధాప్యేతదంశావికారా
స్తేచాన్యోన్యంవిచిత్రాఃపునరపివిలయంతత్రతత్త్వేనయాన్తి।
అథ్థంబ్రహ్మపిజీవఃపరిణమతివిహృత్యధ్యక్షమిత్యవ్యసారం

నిష్కరియంతాన్తం” ఇత్యాదిభిశ్శుక్తిభిస్తావదాభిప్రాయస్సిద్ధః, భేదశ్రుతయశ్చనా
భేదంసహస్తే, శరీరాత్మభావశుక్తియశ్చ భేదగర్భాః, అతపవాభేదశుక్తియో
పివిశిష్టైశ్చవిషయాఃస్థాపనీయాః, క్షిప్రాచేతనస్యచేతనస్యవాకస్య చిద్భూ
త్వవిభాకిమత్రేదంవిధేయం, సత్త్వమితీచేత్, తన్నుసర్వత్రసర్వేషాంసుప్ర
స్థితేనతదవదేశాయోగాత్, కారణత్వమితీచేత్ తత్త్వాత్రిస్వికకార్యం
తప్రసిద్ధమేవ, ఆదికారణత్వంతుకార్యస్యవిరుద్ధం, కార్యస్యకారణద్రవ్యతాద
త్వముపదిశ్యతఇతిచేన్నశ్రుతసిద్ధవిశిష్టకారణతాదాత్మ్యవ్యవస్థాసిద్ధేః, ప్రద
తంచవిశిష్టపరిణామస్య యుష్మాభిరపిచుస్త్వజత్వం, ఈశ్వరత్వమంతాన్త
యోరుపదిశ్యతఇతిచేన్న ప్రత్యతౌద్యతేవప్రమాణఃరోధాత్, నచపరాగ
దేవర్వతత్వంశరావాదేర్వాసనికత్వంసంవ్యవహరన్తి, సాజాత్యవివక్షయ
తథాసంవ్యవహరఃస్వాదితీచేత్ తద్వ్యత్ర సత్తాజాత్యైవేశ్వరసాజాత్యవ
పదిష్టంస్యాత్, తత్రచానుపదేశ్యత్వముక్తమేవ ఏవం సర్వశుక్తిబాధాత్, (ప్ర
హ్మసామానాధికరణ్యత్రైవిధ్యశుక్తిశ్చావిరుద్ధవిషయతయా నీయేతేతి, ఆ
దపికల్పయన్తిజీవవ్యష్టిపదిశ్వరవ్యష్టయోప్యనన్తాఃతత్రపాఠిణమయమనోమం
వాఙ్మయరూపఃప్రథమోవిభాగః తిస్రశ్చబ్రహ్మాది మూర్తయస్తద్వ్యష్టయః
ఇదమప్యేకపైవవైతస్యస్యస్వమాయాకిల్పిత విచిత్రాన్తైకరణదర్పణప్రతి
బ్బితతయావిశ్వత్రైజసపాఞ్జరూపవిభాగఃకల్పితపదనాదర్తవ్యం॥ ౨౯

అన్యేతు భేదాభేదిన ఆహుః నిమగ్నచిదానన్తజలనిధిరపారసా
నన్దానుభవప్రీతి జనితనానావికారపవస్వల్పమంశంజడరూపం సజగల్పవృత్త
వాజడేనదిదంశాన్తరేణ సంయోజ్యానన్తవిచిత్రసుఖదుఃఖానుభవభాగినం
త్వాతద్దర్శనెనప్రీయతఇతి, యథోక్తం “త్వంచిన్త హిదధిరణుంతవచిన్దు
కంకృత్వాజడంతవజడేననియోజ్య” ఇత్యాది, దృశ్యన్తేజగతికతిచిదాత్మ
డావహంక్రీడాంసాదరమనుతిష్ఠన్తః, అన్యథాకథమవతారేషు తాదృశావిః
రాః, కథంచస్వేచ్ఛయాకర్మఫలాన్యనుభవేదితి, ఏతదనుభావతే అవ్యక్త
తి, తదిదమసమజ్ఞవృత్తాన్తాదవ్యధికం జగుప్సనీయతమమిత్యాహ అసారమి
అవ్యక్తనిదర్శనమిహమన్తప్రలోభనమితి కృత్వా తద్దూషయతుం పరోక్షత్ర

స్వానశ్చై కప్రవృత్తైః ప్రసజతిచతదాసర్వశాస్త్రోపఘాతః॥ ౩౦॥

(బ్రహ్మణఃస్వలీలాగ్ధజీవాదిపరిణామవాదభిజ్ఞః)

శ్లో॥ బ్రహ్మైవోపాధిభిన్నంభజతిబహువిధాంసంస్మృతింసోప్యనాది

స్తస్మాన్నాత్మస్తభిన్నోజడభితుమతేదుఃఖమద్వారకంస్యాత్ ।

సాభర్యాదౌవ్యవస్థానకథముపధిభిఃస్వావతారేషుచైషా

యామెవహేతుమాహ స్వానర్థేతి. అయంభావః యద్యపిదుఃఖప్రాయేషూపా
యేషుప్రభూతసుఖాద్ధి నఃప్రవర్తంతే, యద్యపి “త్రాన్తిజ్ఞానవతాంపుంసాం ప్రహా
రోపిసుఖాయతే” ఇత్యాదిన్యాయేనబాలిచైస్తాడనాదిభిఃక్రీడారసఉపాదీయతే,
తథాపిసర్వజ్ఞస్యసర్వశక్తేః స్వదుఃఖలతోత్పాదనమపి నయుక్తంకింపునరనన్త
జీవాత్మభావేనమర్విషమాదుఃఖోత్పాదనం, అతఃక్రీడా రసకారణికాసత్యపి
నిరవధికస్వానర్థనిమిత్తనిర్మితేతి అత్రస్వానశ్చై కప్రవృత్తశ్చరఃస్యాత్, అవ
తారవృత్తాన్తాన్తైర్మలూపన్యాయేననిరూఢాభితి. అస్తన్యతేతువిశేషణగతాదో
షానవిశేష్యంస్మృత్యన్తి వికృతభేదాభేదానన్తీకారాత్, అకర్తృనశ్యేసంసర్గజదో
షాతామసంభవాచ్ఛేతి॥ ౩౦॥

ఉక్తవత్సానసంభాసరముపాలభతే బ్రహ్మైవేతి. ఏవకారోపి

రోధంవ్యనక్తి. మహాకాశఘటాకాశాదినయాదీశ్వరాన్నిభశ్చ జీవానాంభేదే
న గుణదోషసజ్జరపరిజిహ్నయోపాధిభిన్నత్వేస్వీకృతేపి ప్రళయదశా
యాముపాధిపిలయేనభేదాభావే ముక్తిప్రసజ్ఞః, తతశ్చపాగ్విదకృతాభ్యాగ
మాదిఃస్వాదిత్యత్రాహ సోపీతి. ఉపాధిభేదభిత్వర్థః. ప్రళయేపిప్రతిజీవముపా
ధయస్సూక్ష్మరూపేణతిష్ఠన్తి, తతస్తదవచ్ఛిన్నజీవభేదస్థితిరుపపద్యత ఇతిభా
వః. అనాద్యుపాధిభేదస్వీకారే బ్రహ్మవ్యతిరిక్తజ్ఞీకారః స్వాదిత్యత్రాహ త
స్మాదితి. బహుధాభిన్నోపహయపాధిర్భ్రమ్యభిన్నః, తస్మాన్నాబ్రహ్మతత్త్వా
న్తీకృతిరిభావః. బ్రహ్మతాదాత్మ్యావిశేషేష్యపాదేస్తద్వతో వైషమ్యమాహ
జడభితి. పూర్వావరదూష్యభ్యోవిశేషంవ్యనక్తి ఇతితుమతభితి. దుఃఖమద్వార
కంస్యాత్ నహ్యస్తన్యతవద్విశేషణద్వారకం న చ త్వన్యతే వికారవదుపా
ధ్యంశద్వారకమిత్యర్థః. ఔపాధిక్యాంవ్యవస్థితవతిప్రసజ్జమాహ సాభర్యా
దీతి. అస్తిహియోగినాంయుగపదనేకదేహభృతాంతత్తజ్జేషూపాధికృతభో
గప్రతినష్ఠానం, స్మర్యతేహి “ఆత్మనోవైశరీరాణిబహునిమనుజేశ్వర । పా
ప్యయోగబలంకుర్యాత్” ఇత్యాది. అవతారేషుత్రైకాలికావతారాన్తరవృత్తా
న్తవ్యవహారాన్తత్రతదృశ్యన్తేతథాపికర్తృపరోధాదప్రతినష్ఠానమిత్యత్రాహ

సర్వజ్ఞః సైవ్యవేదికథమనవధిభిర్జీవదుఃఖైర్నయఃఖ్యేత్ ॥ ౩౧॥

శ్లో॥ బద్ధోబ్రహ్మణ్యశేషేప్రసజతిసయదోపాధిసంయోగమాత్రా

తానదేశ్యాచ్చేదుపాధౌవ్యతిచరతిభవేద్భుద్ధమోత్యవ్యవస్థా ।

సర్వజ్ఞత్వతి. న హి నిత్యసర్వజ్ఞతయాభ్యుపగతఈశ్వరాంశః స్వాత్మగతము పాధింతత్పరిచ్ఛిన్నం స్వాంశంచస్వేనాభిన్నంనవేత్తి. తతశ్చాహమేవోపాధి పరవశతయానంతదుఃఖమనుభవామీతి నకథందుఃఖ్యేత్ ॥ ౩౧॥

అపిచాత్రోపాధ్యవచ్ఛిన్నంబ్రహ్మజీవత్వతిపరోక్తైకిముపాధిసంయో గమాత్రవిశేషితంబ్రహ్మస్వరూపమేవజీవః, ఉత ఘటాకాశవదవచ్ఛేదేన విభ క్తోభాగః, అథ ఘటోదకవద్విచ్ఛేదేన, యద్వావిదారితాగ్రదారునయాతిగజ్జి ద్విదళనేన, యద్వాఉపాధిసంయోగవ్యజ్జితవిభాగఃకశ్చిత్పహజోంశః, ఘటా ద్యవచ్ఛిన్నపృథివ్యంశవదుపాధిభావేనపరిచ్ఛిన్న ఏవవాకశ్చిద్భ్రహ్మాంశఇతివిక ల్పంవిభావ్యవ్రథమేదోషమాహ బద్ధత్వతి. అత్రనిత్యముక్తఈశ్వరాంశోనిష్కర్మ ఘ్రుంసశక్యఃబద్ధముక్తవిభాగశ్చనస్యాదితిభావః. ద్వితీయమనువక్తీ సాదేశ్యాచ్చే దితి. తతోపాధిసంజ్ఞార్థదశాయాంఘటాకాశసీతైవనియరిజీవాంశాసంభ వాద్బద్ధముక్త ప్రదేశనియమాభావమాహ ఉపాధావితి. కర్మనిరపేక్షాబద్ధః తతా లసముచితవిద్యానిరపేక్షోమోక్షశ్చ స్యాదిత్యాకూతం. ఏవంసతి, “ఆ కాశమేకం హి యథా ఘటాదిషు పృథగ్భవేత్ । తథాత్వైకోవ్యనేకస్థోజలా ధారేష్వివాంశుమాకా” ఇతిస్త్రుతిఃకథమితిచేత్, ఇథం, ఆకాశోపిపృథివ్యా దివత్సభాగః వజ్జీకరణప్రక్రియయాతత్ప్రదేశః, తద్భాగానాంత్యేకరూపాణావపి యథాఘటాదిసంయోగభేదైరేవమిథోవైషమ్యం ఏవమాత్మనాందేవాదిపిణ్డ సంయోగభేదైరితి జీవవిషయత్వే నిర్వాహః, పరమాత్మవిషయత్వేపి బ్రూ మః అత్రతత్త్వసంసర్గప్రయుక్తవికారాదిరాహిత్యేతాత్పర్యం ఏతచ్ఛబ్దవిహీన సాదిసూత్రభాష్యేవ్యక్తమనుసంధేయమితి. “ఏకఏవహిభూతాత్మాభూతేభూ తేవ్యవస్థితః । ఏకథాబహుధాచైవదృశ్యతేజలచన్ద్రవత్” ఇత్యపిగతార్థం, “ఘ టధ్వంసేఘటాకాశోనభిన్నోనభసాయథా” ఇతిముక్తవిషయస్తృతిరప్యోపా ధికవిశేషనివృత్తిపరా, నహ్యత్రఘటాకాశస్యనభస్తత్త్వతాదాత్మ్యంనిదర్శ్యతే తస్యఘటసంయోగదశాయామవ్యవస్థానాత్, నాపిబహిర్భూతమహాకాశ దితాదాత్మ్యంతస్యఘటధ్వంసదశాయామవ్యసంజ్ఞనాత్, తత్సమానతా త్త్వైవ్యక్యవిరోధిన్యవత్పతీయచతుర్థోదూషయతి అచ్ఛేద్యత్వతి. పశ్చిమైషః

అశ్చేద్యేచ్ఛేదనాదిర్విహతఃపథిభిర్గుప్తతోంశస్తవాస్మి
 నోపాధిర్జీవతామప్యనుభవితుమలంబ్రహ్మరూపోవ్యచిత్వాత్ ॥ ౩౨॥
 (బ్రహ్మణఃపాధికిజీవభావభజ్ఞః)

శ్లో॥ నాపిబ్రహ్మణ్యవిద్యాస్థగితఃజతనావిశ్వమేతద్వివృత్తం
 తస్మిన్సాస్వప్రకాశేకథమివవిలగత్తస్మిన్ప్రకాశైకబాధ్యా ।
 సహ్యేతస్మిన్నవిద్యాఃపలయకృదధికోవృత్తివేద్యోవిశేషః
 బాధోవృత్తిస్వరూపాద్యదిభవతితదాజ్ఞానబాధ్యత్వభజ్ఞః ॥ ౩౩॥
 (సాపేద్యబ్రహ్మవివర్తభజ్ఞః)

శ్లో॥ ఛన్నత్వేస్వప్రకాశాదనధికవపుషోబ్రహ్మణఃస్వాదభావో
 భావానాంఛాదనంహిన్సురణవిలయనంతస్యవోత్పత్తిరోధః।

ధాస్తమాహ నస్వతత్తి. పక్షైర్వచిదంశక్ష్మప్రివ్యాఘాతమాహ నోపాధిరితి.
 భూతేద్విగ్రియచైతన్యవాదసమోయంపక్షత్తిచభావః॥ ౩౨॥

ఏవమిహజైనగర్భనాంజల్పితానినిరాకారివత, అథ సాగతగర్భినాం
 నిరాక్రియతై, తత్ర ప్రత్యస్తమితనమస్తభేదకూటస్థవిజ్ఞానైకరసం బ్రహ్మనా
 ద్యనిర్వచనీయావిద్యాఃరోహిత స్వరూపమనస్తభేదప్రపఞ్చాత్సవావివర్తతత్తి
 మృషావాదస్తావదపోహ్యతే నాపీతి. ఆస్తాంతిరోధానంతలోకసన్నిభావప్రకా
 రస్యేవానాదిస్వప్రకాశబ్రహ్మసన్నిధౌ తదజ్ఞానస్యస్వరూపలభిరేవనస్యాదిత్య
 భిప్రాయేణాహ తస్మిన్నితి. ప్రదీపకజ్వలన్యాయశజ్ఞాపనుత్తైర్విరోధంవ్యన
 త్తి తస్మిన్ప్రకాశైకబాధ్యేతి. ననుబ్రహ్మస్వరూపప్రకాశోనాజ్ఞానం బాధతేతి
 మ్మసాక్షిత్వేనావస్థాయసాధయత్యేవ, తత్త్వావేదకవాక్యజన్యంతు వృత్తిజ్ఞా
 నంతద్బాధకమిత్యత్రవృత్తైర్బాధకత్వంవిషయస్థవిశేషప్రకాశనశక్త్యాస్వరూప
 శక్త్యావేతివికల్పంసజుల్ప్య ప్రథమంప్రతిక్షివతి సహేతి. అధికః స్వరూపాద
 న్యః. విశేషస్యావిద్యావిలయహేతుత్వంస్వధీద్వారా, యదితువృత్తికిల్పిత
 విశేషవిషయతయాబ్రహ్మజ్ఞానంబాధేత తస్మిన్తత్త్వధీబాధ్యత్వంతస్యనస్యా
 త్. ద్వితీయమనువదతి బాధత్తి. వృత్తిస్వరూపాత్ ప్రదీపవహ్నిముగ్ధరాది
 వతిగర్భైర్వగ్రికాశనిరపేక్షాదితియావత్. దూషయతి తదేతి. అజ్ఞానస్యజ్ఞా
 ననివర్త్యత్వంనస్యాత్ తతపేవమిథ్యాత్వలక్షణాతిక్రమత్తిభావః॥ ౩౩॥

తిరోధిమపిదూషయతి ఛన్నత్వత్తి. ఘటాదీనాంస్వస్వరూపాతిరి
 క్తప్రకాశవత్త్వాత్తన్నివర్తకైర్పిరోధానంయత్కం బ్రహ్మణస్తు సతతేత్యాశ
 యః. అభావావృత్తింతిరోధానవికల్పేనవ్యనత్తి భావానామితి. స్ఫురణవిలయనం

మిథ్యాదోషాద్భ్రమోక్తాకథమధికరణం సత్యమి త్యేవ వాచ్యం
నాధిష్టానానవస్థా భవతు తవయథా నా స్త్యవిద్యానవస్థా॥

381

(తిరోధా నాద్యనువపత్తిః)

సిద్ధస్య ప్రకాశస్య నాశః. తస్య స్ఫురణస్యేత్యధః. అసిద్ధస్యేత్యథాపన్నం. న
నువృత్త్యధీనప్రకాశాంతరాపేక్షయా తిరోధానం సిద్ధ్యేత్ తన్న, తస్మాద్విహ్య
నున్నస్య నాశ్యత్వా యోగాదుత్పత్తిరోధ ఇత్యేష్టవ్యం. తతశ్చ సత్యానువి
ద్యా యాఁకథంతద్బాధికావృత్తిరుత్పద్యతే, అన్యతస్తన్నివృత్తాకింపునరేమాప్న
త్తిస్సాధయేత్, స్వయమేవావిద్యాం నివర్త్యోత్పద్యత ఇతి చెన్న. పరస్పరాత్ర
యాపక్షేః స్వోత్పత్త్యా ప్రతిబద్ధక నివృత్తిః తయాచ సేతి. ఏవం తిరోధానం చూషి
తం, తదధీనం విమేషమపి విక్షిపతి మిధ్యేతి. సర్వానుభాన్తిష్ఠాధిష్టానదోషయో
స్సత్యత్వం ఆరోప్య స్యచ మిథ్యాత్వం దృష్టం, తతశ్చ మాధ్యమికం ప్రతి నిరధిష్టా
నభ్రమానువపత్తిం వదన్ భ్రమములస్య దోషస్య కథం మిథ్యాత్వం బ్రవీషియ
ధ్యధిష్టానం మిథ్యా తదాతదధ్యాసస్మాధిష్టానాంతరం వాచ్యం, ఏవంచానవస్థా
స్యాదితిచేత్ దోషమిథ్యా త్వేపితదధ్యాసార్థం దోషాంతరాపేక్షయా అనవస్థా
స్యాదేవ, యదిదోషస్య స్వరూపతః ప్రవాహతోవా నాదిత్వా న్నానవస్థాదోష ఇ
తి మన్యసే, ఏవమధిష్టానమిథ్యా త్వేవ్యధిష్టానస్య దోషవచనభయధా నాదిత్వా
న్నదోషః స్యాత్. అధస్యాత్ నవయం నిరధిష్టాన భ్రమభీత్యాధిష్టానస్య సత్యత్వం
బ్రాహ్మణః అపి తు “సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ” ఇత్యాది శ్రుతిసిద్ధమక్షేపర్మ
తి తర్హి దోషతయాభిమతాయాజగత్ప్రకృతేరపి “కార నాద్యస్తవతీసాజనిత్రీ
భూతభావసః” “అవ్యక్తం కారణం యత్తన్నిత్యం సదసదాత్మకం” ఇత్యాదిభిరన
శ్వరత్వవచనాత్సర్వకాలానువృత్త్యా సత్యత్వమక్షేకార్యం. “భూయశ్శా
స్తేవిశ్వమాయానివృత్తిః” ఇతి తద్వి నాశః శ్రుతి ఇతి చెన్న పురుషస్య మాయాగ
చ్ఛబ్ధనివృత్తాతత్ర తాత్పర్యాత్, మాయాశబ్ద ఏవ మిథ్యాత్వం బోధయతీతి చెన్న
ఆశ్చర్యస్ఫుష్టి హేతుతయా తదుపపత్తిః, అన్యథా “దేవమాయేవ నిర్మితా” “
నమాయాసహస్రం తత్” ఇత్యాది తిరోధాత్, నచ శుక్తిరూప్యాదిషు క్వచి
పి మాయాశబ్దో దృష్టః, నాపి మిథ్యాశబ్దవర్యాయ తయా మాయాశబ్దం లోక
దనిఘ్నైకారాపతన్ని, “అన్యతేన హి ప్రత్యూఢాః” ఇత్యత్రాన్యతశబ్దోనజ
త్ప్రకృతివిషయః కిన్తు ఋతేతరదుష్కర్తవరః, ఋతంచాత్ర ఫలాభిసద్ధి
హితం కర్తృ స్యాత్ కారణవిషయ త్వేపి బ్రహ్మవిషయాసద్భజ్జవదాన్యవర్యః

స్తో॥ దోషాభావేష్యవిద్యాస్ఫురతియదితతఃకిన్నవిశ్వంతథాస్యా
త్సాచాన్యంకన్వికాశ్చేనభిలషతితథాసాపిచేత్యవ్యవస్థా ।
నాపేక్షాచేవనాదేరకలుషధిషణాగోచరత్వాస్సతీస్యా

వసేయం ఏతేన “నానదాసీన్నోసదాసీత్తదాసీం” “ననత్తన్నాసపచ్యతే” ఇత్యాద్యసినదసచ్చబ్రాభిప్రేతవ్యష్టిభేదప్రశయపరతయా నతద్వైలక్షణ్యాయయోజ్యమితి॥

౩౪॥

అధావిద్యాస్వరూపసిద్ధిరూపబ్రహ్మణ స్తత్సాక్షిత్వం దోషనిరపేక్షం తత్సాపేక్షం వేతివికల్పేపూర్వానువాదేనానిష్ఠమాహ దోషేతి. మిథ్యాభూతస్య కస్యచిద్దోషనిరపేక్షప్రకాశత్వే వియదాదిప్రపञ్చస్యాపి తథాత్వం లాఘవాత్ప్రీతికార్యమేవ, నచాసాద్రవజ్ఞప్రతిభాసహాశుద్ధత్వః యేనలోకసిద్ధదోషవన్నత్యజ్యేతేతిభావః. అనుమానంతునిరసిష్యతే. ఉత్తరానువాదేనానవస్థామాహ సేతి. అనవస్థాపరిహారంశఙ్కతే నాపేక్షేతి. స్వయాపానాదేస్తావదవిద్యాయానకల్పకాపేక్షాప్రవాహానాదేర్నానవస్థా దోషః స్వకారణాతిరిక్తానపేక్షణాదితిభావః. పక్షద్వయేష్యనిష్ఠమాహ అకలుషేతి. స్వరూపానాదిరవిద్యానిర్దోషయాసంవిదాభాతి అన్యధానవస్థానాత్, తథాచసత్యత్వందుస్త్యజం, అవిద్యా స్వప్రకాశేస్వకార్యప్రకాశేచస్వయమేవదోషఇతిసన్యసే తస్మిన్సర్వసప్యనిర్వచనీయందోషాన్తరమనపేక్ష్యావభాసేత అవిశేషాత్, అన్యదనిర్వచనీయంకాదాచితత్వాత్కారణమపేక్షతత్వేచేత్ కిమతః నహిన్మదాదయోఘటాదీనాం హేతవోపిదోషాఇతివ్యవహీయస్తే, నచస్వేప్తముక్తిహేతోర్దోషత్వం బ్రాప్తి. భవస్తువాహేతవోదోషాః, అవిద్యాప్రవాహవాదిభిః పూర్వనివృత్తావభ్యుత్తరస్యజైర్యమగ్నీకృతం చిరప్రకాశశ్చ, తత్రదోషనివృత్తావపిసిన్ధ్యతాప్రకాశేన ప్రాగ్విద్విషయస్యసత్యత్వంప్రసజ్యేత, సామగ్ర్యవస్థపూర్వదోషచరమక్షణజనితాభ్యుత్తరప్రకాశౌ చిరసనువక్తేతే ఇతిచెన్న విషయశ్చైవ్యేపి వృత్తిప్రకాశానామాశుతరవిశాశత్వాభ్యుపగమాత్ సామగ్రీసంతత్యాధారావాహికదృష్టేశ్చ, నచాధ్యాసకాలపవాచిద్యాభాతపశ్చాత్తుస్వరూపేణైవావతిష్ఠతఇతివాచ్యం సంవిదధీనస్వసిద్ధేస్తస్యా అప్రకాశమానక్షణావస్థానాయోగాత్, ఈశ్వరస్యభాతీతిచెన్న ఈశ్వరస్యబుద్ధేరవ్యదోషాయత్తప్రకాశత్వే తద్విషయస్యసత్యత్వంసిద్ధ్యేత్, దోషాయత్తత్వేశుతదోషప్రకాశోనిర్దోషస్యసదోషస్యవేతివికల్పదోష్యంప్రాగ్వాత్. అధాస్యనిరపే

ద్భ్రష్టవాస్యాస్తుదోషోయదినతువిరమెద్భ్రష్టాణోనిత్యభావాత్ ॥ ౩౫ ॥

(అపిద్యాదర్శనానుపపత్తిః)

శ్లో॥ జ్ఞాతేఽజ్ఞాతేవ్యభావఃఖలుదురవగతఃసంపదస్తేనభావః

స్యాదజ్ఞానంయదీహోప్యపరిహృతమిదం తద్విరోధాదిసామ్యాత్ ।

ఈంబ్రహ్మేవావిద్యాప్రకాశప్రయోజకోదోషశ్చశబ్దతే బ్రహ్మేతి. ఏపంసతి
స్వరూపతః ప్రవాహతోవానాదిరవిద్యానోద్భిద్యత ఇత్యాహ నత్పితి. తత్రాది
పేక్షదోషానువృత్తిం హేతుమాహ బ్రహ్మణ్యతి. తత్త్వధీపాగ్రభావశిష్టస్య
దోషత్వాత్తదభావేకథనవిద్యాభాసేతేతచేత్ హస్తైఃసంప్రాప్తాప్రాప్తవికే
తేనతత్త్వధీపాగ్రభావస్యైవ దోషత్వమాయాతం అలంభావరూపావిద్యా
దోహాభేదేతి ॥ ౩౫

ననుయదజ్ఞానమాత్మసాక్షికంభాతి తద్భావరూపమేవస్యాత్ జ్ఞా
పాగ్రభావస్యదుర్గ్రహత్వాదితశబ్దతే జ్ఞాత ఇతి. అయంభావఃఅభావోహో
శ్రయప్రతియోగినిరూప్యః, ప్రతియోగిచజ్ఞానం, తత్రసర్వజ్ఞానాభావస్తావన్న
దాచిదపిగ్రాహ్యః అభావజ్ఞానస్యతదాశ్రయప్రతియోగిజ్ఞానస్యచ విద్యమా
నత్వాత్, అథపిషయవిశేషావచ్చిన్నస్యజ్ఞానానైరస్యపాగ్రభావస్సుగ్రహ
త్యుచ్యేత తదపిష విషయవిశేషజ్ఞానసంసద్భావయోస్తజ్ జ్ఞానాభావస్యదు
ర్గ్రహత్వాత్, షష్టప్రమాణవేద్యశ్చభావః కథ మపరోక్షధీవిషయఃస్యాత్
భావరూపాజ్ఞానేతు నతావద్భావాభావరూపత్వవిరోధః, నచాన్యతిగ్రాహి
దిహస్యాదితి. అతఃస్వేచ్ఛస్యఫలితత్వమాహ తేనేతి. ఈదృశందుర్గ్రహత్వ
త్వదిష్టేపిస్యాదిప్రత్యాహ ఇహాపీతి. తత్రతదుక్తమేవహేతుమాహ తది
రోధేతి. భావరూపస్యాపిహ్యజ్ఞానస్యజ్ఞానవిరోధిత్వంసమానం తస్యతద్భాద
త్వాభ్యుపగమాత్. ఆదిశబ్దేనవిషయవిశేషనిరూప్యప్రతిసంబద్ధ్యాదిసాపేక్షత
గ్రహః. అపరోక్షధీవిషయత్వంచమతాస్తరేణాభావస్యాప్యస్తి షష్టప్రమా
వేద్యత్వేపివిరోధస్సమః, తత్రాపి ప్రమాణతయాభిమత ఉపలబ్ధ్యభావఃకేన
త్పరిమాణేననిర్ధార్యతే, తేనచ జ్ఞానపాగ్రభావోపి గృహ్యమాణఆశ్రయప్ర
యోగిస్వధీసద్భావేకథంసిధ్యేత్, మాభూత్తతోపిజ్ఞానాభావగ్రహఇతిచె
తన్న జ్ఞానాభావస్యదుర్గ్రహత్వంసాధయతాపిహి గృహీతంపజ్ఞానాభావ
అన్యధాకథంప్రమాణజ్ఞానం పక్షీకృత్యస్వపాగ్రభావవ్యతిరక్తత్వాది వత్స
దేవదత్తప్రమాపక్షీకారేణ “తథ్నప్రమాభావాతిరేకిణః” ఇత్యాదిచ. ననుభ

యత్రైవాకారభేదాన్మరిశ్మతిమభయోః క్షేరత్రాశికాతే
ముద్ధాస్త్రేత్యాదిసాత్మాత్యుతరపీనియతంతత్ప్రదృష్టద్విగర్భా' ౩౬॥
(భావరూపాజ్ఞానప్రత్యక్షత్వభక్తిః)

సో॥ స్వాజన్మన్యస్వదేశ్యస్వవిషయవృత్తికృత్స్వవ్యసోహ్యర్థసూక్ష్మా
ధ్వన్తోతాద్యప్రభావద్విమతమితిహాపూర్వనిర్భాసనాచ్ఛేత్ ।
అజ్ఞానాజ్ఞానభేత్త్రీకిమియమనుమితః స్వేష్టభక్తోన్యథాతు

రూపాజ్ఞానగ్రహణేకింతదితరజ్ఞానేన ప్రతియోగ్యాదిగరపేక్షత్వా దిశించెన్నఅ
జ్ఞానమితిగృహ్యమాణస్యతదన్యతయాతద్విరోధితయాతదభావతయావా ప్రతీ
ప్రతియోగాదిభిరైవరపేక్ష్యాయోగాత్. నన్వజ్ఞానావచ్ఛేదకతయా సా
మాన్యతఃకింబిద్విషయంప్రతియోగి సాక్షిచైతన్యేన జ్ఞాతాజ్ఞాతసర్వగ్రాహీ
ణా విషయాక్రియతే, విశేషతస్తుగ్రహ్యమాణజ్ఞానజ్ఞానాదిభావరూపా
జ్ఞానబాధకమితి తత్తాహి తులేతి. అభావరూపేష్యజ్ఞానేతదేవప్రతియోగి
ధీర్వ్యవస్థితేతినవిరోధిత్యభక్తిః. తుల్యత్వేకథమితరప్రద్యేష్యత్యత్రాహా క్షేపి
రితి. లాఘవాదభావపక్షఏవగ్రాహ్యతీతిభావః. స్యాదేతత్ ప్రతిసమృద్ధ్యపే
క్షానియమేహిప్రతిబద్ధ్యవతారః స్వరూపేణతుముద్ధోస్త్రేమూఢోస్త్రేత్యజ్ఞానం
సాక్షిణాప్రకాశ్యతే అతోనవిరోధితీ తత్తాహి ముద్ధతీ. అయంభావఃమో
హాదిశబ్దాః ఖల్వత్రబుద్ధ్యభావరూపాస్సవిషయప్రతియోగ్య వచ్చిన్నమేవస్వా
ర్థముపస్థాపయన్తి, ప్రళయాదిశబ్దవన్నౌప్రయోగాబావ మాత్రానైవరపే
క్ష్యాభిమానతీ॥ ౩౬॥

అప్రపజ్ఞుపాదికావివరణోక్తమనుమానమనుభావతే స్వాజన్మనే
తి. విప్రతిపన్నం మానజ్ఞానం స్వప్రాగభావన్యతిరిక్తస్వదేశగతస్వవిషయావ
రణస్వనివర్త్యవస్తవైవరపూర్వకం అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాత్ అన్యకారే
ప్రథమోత్పన్నప్రదీపప్రభావదితిప్రయోగః, అత్రైతదనుమానజ్ఞానం స్వవిష
యావిరణనివర్తకంనవేతవికల్పే ప్రథమమనుయజ్ఞైర్ అజ్ఞానేతి. తదభ్యుపగ
మేనిష్ఠమాహ స్వేష్టభక్తితి. అజ్ఞానస్యహ్యజ్ఞానాన్తరావృతత్వే తదపితథే
త్యనన్తావిద్యాక్షప్తిగౌరవంస్యాత్, ఆవృతాచసాక్షిణానదృశ్యేత తత్కటాక్ష
విరహాదలబ్ధస్వరూపా వహ్యానులేవ న ప్రజాః ప్రజనయేదితిభావః ద్వితీయమ
నూద్యదూషయతి అన్యథాత్వితి. యద్యజ్ఞానవిషయాజ్ఞానమనయానుమిత్యాన
నిరస్యేత నిష్ఫలైవాసాప్రసజ్యేత నిరసనీయాభావాత్ ప్రకాశితమాత్రప్రకా

వృథాసావిద్విగ్రయాదివృత్తిచరణమసిద్ధ్యాదిచస్యాద్వికల్పే॥ ౩౨॥

(ప్రశ్నపాదికావివరణోక్త భావరూపాజ్ఞానానుమానభక్తిః)

శ్లో॥ యచ్ఛోక్తందైవదత్తీమితరితరమితినాయతోహన్త్యనాదిం

మాత్వాత్తన్మిత్యభావాధికమితితదపిస్యాదబాధంవిపత్నే ।

నాభావోభావతోన్యోనచపురుషభిదాస్త్రైకజీవత్వవాదే

శకత్వాద్వా, అపిచేయమనుమితఃపక్షకోటిస్తదన్యానా, ఆద్యైశ్చోపాధాః
ద్వితీయేతస్యామతిచారః. హేతువికల్పేచదోషానాహ ఇన్ద్రియాదిష్విత. ౬
యంభావః ప్రకాశహేతుత్వమిహ జ్ఞాన హేతుత్వం జ్ఞానకరణత్వంతదన
గ్రాహఃత్వం జ్ఞానత్వంవిషయవిస్ఫురణరూపత్వం స్వవిషయావరణనిరాసః
త్వంఅన్యద్వాకేశ్చిత్, నాద్యః అత్తాదృష్టాదిభిరనైకావ్యాత్ జ్ఞానస్యచజ్ఞా
నహేతుత్వనియమాభావాత్. అతపవ న ద్వితీయతృతీయా ఇన్ద్రియాదిష్వ
తీచారాచ్చ. నాపి చతుర్థః దృష్టాస్తస్యపాధనవికలత్వాత్ సాక్షిజ్ఞానేచ
పత్నేహేతువృత్తేస్సపక్షవృత్త్య భావాచ్చవిరుద్ధత్వాపత్తేః. నాపిపశ్చనాన్తి
క్షుసపక్షయోర్దేతువృత్త్యభావాదేవ నాపిపక్షః తస్యసాధ్యానుప్రవిష్టతా
త్. సప్తమస్త్రైకశ్చిన్నదృశ్యతపవేతి. చకారాద్దోషాస్తరాణ్యపద్యోత్యస్తే,
ధాహిస్యపాగ్రభావవృత్తిరైతి స్వదేశగతేచపృథగుపాదాననిరర్థకం,
భావవృత్తిరైత్యేతావతైవ వేద్యగతవిత్త్యభివ్యక్తిపాగ్రభావస్యాపి వ్యవది
త్తేః, స్వవిషయావరణేచస్థితేస్వోష్పత్తిరేవసంభవతీత్యుక్తం, బ్రహ్మశ్రయ
తయాచాభ్యుపగతస్యవిశ్వప్రకృతేస్తదజ్ఞానస్యనఘటాద్యజ్ఞానవత్ప్రమాణజ్ఞా
నదేశగతత్వంయుక్తమితి॥ ౩౨

యత్తుకశ్చిదాహ “దేవదత్తప్రమాతథ్నప్రమాభావాతిరేకిణః ।

నాదేర్ధ్వంసినీమాత్వాద్యజ్ఞదత్తప్రమాయథా” ఇతి తదనుభావతే యచ్ఛో
దూషయతి తదితి. అపినాపూర్వానుమానేవ్యయందోషోస్తీతిభ్యావ్యతే. వి
త్తేబాధకమేవహిప్రతిబన్ధరహస్యమాహుః నచేహతదస్తి, అతోనేదంసాధ
మితిభావః. భావాస్తరాభావనయేనమాషణమాహ నాభావఇతి. యద్యభావ
భావాతిరిక్తఃస్యాత్ తదాహ్యతాగ్రభావవ్యవచ్ఛేదార్థంవిశేషణంస్యాత్, న
భావాతిరిక్తోభావఇతివత్వతే,మాభూత్త్వవిశేషణమిలీచెన్న పరసమ్మతమ
త్రసాధనేసిద్ధసాధనాత్ తావదుక్త్యాచత్వదిష్టాసిద్ధేః తదితిరిక్తస్యచానుపథే
ప్రసాత్. పరస్యపక్షదృష్టాస్తవిభాగాయోగమప్యాహ నచేతి.యేహాద్యైవ

దృష్టా నైశ్వంసకత్వంసహచదితమిదంధ్వంసతామాత్రసిద్ధేః॥ ౩౮॥
(చిక్కుతోక్తభావరూపాజ్ఞానానుమానభక్తిః)

జీవమప్యేకమేవేచ్ఛన్తి తన్నతేదేవదత్తపవయజ్ఞదత్తత్యపికల్యుతే, లోక
వ్యవహారమాత్రాతపరసమ్మత్వావా పతూదిభేదస్థిరీతచెన్న స్వానభ్యుప
గతస్యసాధనాన్తత్వేనోపాదానాయోగాత్, అస్తు నానాజీవమతేన దృష్టా
న్తోక్తిరితచెన్న తన్నతేపి జీవానాంప్రమాధారత్వాసిద్ధేః, నహిస్వరూపచైత
న్యంవా సాక్షిచైతన్యంవాజీవతయాకల్పితంవా జీవాశ్రితమితి యుష్మాభిఃక
ల్యుతే, పృథ్విరూపాప్రమాఅన్తఃకరణనిష్ఠాకధ్యతేఅతఃపురుషస్థితయాప్రమాని
ద్దేశోనయుక్తః, కృపాణాదిప్రతిఫలితముఖమినిమాదిన్యామేన పాత్రీతికత
యాపురుషస్థతోక్తిరితచెన్న ప్రాతీతికసతావర్థక్రియాకారిత్యానభ్యుపగమా
త్, అన్తఃకరణవృత్తిద్వయమేవపక్షదృష్టాన్తావిలిచెన్న తస్యపరసమ్మత్వభా
వేన పరాఽప్రతిప్రయోగాయోగాత్, కిచ్చ దేవదత్తనిష్ఠధారావాహికద్వితీ
యాదిజ్ఞానేషుదేవదత్తప్రమాభావాతిరిక్తనాదినివర్తకత్వాభావేపిప్రమాత్వం
దృష్టం, తద్వ్యవచ్ఛేదాయపూర్వవదప్రకాశితాన్తప్రమాత్వాదిశేషణేపి దేవ
దత్తప్రమాన్తరాభావాతిరిక్తనాదిస్వపాగభావధ్వంససాక్షిన్తసాధనత్వం, దే
వదత్తప్రమాభావత్వాత్వభావపదవాదిధ్వంసకత్వం సాధ్యమితిచెత్ ఇదమ
పిస్వజన్యసంసారపాగభావధ్వంసనేనదత్తేత్తరమేవ, కిచ్చ “అనాదేధ్వం
సినీ” ఇత్యత్ర ధ్వంసరూపత్వమాత్రంవా ధ్వంససంబద్ధిత్వంవా ధ్వంసహేతు
త్వంవావివక్షితం, నాద్యః అనభ్యుపగమాత్ నచధ్వంసోఘాతకఇతియుజ్యతే.
నద్వితీయఃవివక్షితస్యాజ్ఞాననివర్తకత్వస్యానుక్తేఅస్తిహిస్వజన్యసంసారప్రా
గభావోనాదిఃతస్యచధ్వంసరూపస్సంసారపకాశ్రయత్వాది నాస్వసమ్బద్ధీ
చ, దృష్టానైచానాదిప్రతియోగికధ్వంససంబద్ధిత్వాసిద్ధేః. అతస్తత్ప్రతీయఃపరిశి
వ్యతే, అత్రాపిదృష్టాన్తస్యసాధ్యపికలత్వమాహ దృష్టాన్తఇతి ఉక్తంహిపూ
ర్వమేవ పాగభావస్యకార్యస్యదైకక్షణసమ్పాతాయోగాత్ తయోర్వధ్య
ఘాతకభావోనసంభవతీతి, ఏతదేవాభిప్రేత్యాహ ధ్వంసతామాత్రసిద్ధేరితి.అ
పిచాత్రస్వపాగ్రభావాతిరిక్తనాన్తస్వంసకసాధనే తద్ధ్వంసనీయమనాదికిచ్చి
ద్భావరూపమితికుతస్సిద్ధం, నతావద్వ్యాప్త్యా దృష్టాన్తేతదసిద్ధేః. నాపిపక్ష
ధర్మతాబలాత్ పక్షస్థస్య హేతోస్తాదృశబలాదృష్టేః, దృష్టస్యచ పక్షధర్మ
సమ్బద్ధమాత్రరూపస్య పక్షసాధ్యసమ్బద్ధమాత్రాగ్రత్వాత్, నచపరిశేషాత్

శ్లో॥ అస్మత్ప్రపంచద్యతోక్తైర్మఖిలవిషయతావత్కృతేయాదవిద్యా
నత్యేత్రజ్ఞోపి తావత్త్రయవర్తితవనాన్నాపితద్భ్రష్టమాద్ధ్యాత్ ।

మిథ్యాత్వాద్దోషభావోనభవతియదికింతన్నిరాసప్రయోనై
రుచ్ఛేత్తవ్యాపుమగ్ధాన్వయతత్తహపరఃకోభిలప్యేతదోషః॥ ౩౯॥

[బ్రహ్మజ్ఞానానుమానానాంసత్యనిర్దోషశ్రుతిబాధ్యత్వం)

అభావాద్రనివర్తకత్వేపిఃరోధాభావాత్, దణ్డచక్రావయోహిస్వాభావా
తరి కంఠుటాభావంనివర్తయన్తి, తద్వదేవదత్తప్రమాపి సంసారోత్పత్తిహే
తుభూతా స్వసంసారపాగభావంధ్వంసయత్వేవ, ఏతత్పరిహారాయాభా
వవ్యతిరిక్తానాదిధ్వంసి నీత్యేతావన్నాత్రముపావదీమహీతిచేత్ మాస్తత్త్వసిద్ధ
సాధనత్వంపరిజిహీర్షతాదృష్టా నైస్యసాధ్యవికలత్వావత్తైనవృష్టిదీప్తియతే॥౩౯॥

అథబ్రహ్మజ్ఞానకల్పనాంశ్రుతినిరోధేన నిర్మూలయతి అస్మత్ప్రేరేతి.
నతావన్నిరవద్యత్వశ్రుతిరనాదర్తవ్యా సర్వశ్రుత్యనాదగ్రప్రసక్తేననిషకాభ్యుక్త
బాహ్యత్వాపాతాత్, నచాసాస్తోభవన్నిరస్థితా స్వబోధితేర్థేస్వతఃప్రమా
ణ్యాత్, అతస్సవిషయత్వేకేవలమవిద్యైవవాతద్విషయః, తత్కల్పితోజీవో
వా,తదవరుద్ధంబ్రహ్మవా, ఇతివికల్పంవిభాజ్యవ్రథఃప్రతిక్షిపతి నఖల్వీతి. “ని
రవద్యం”ఇతిశ్రుతిర్బ్రహ్మైవవిశినష్టినత్వవిద్యాం,త్వత్ప్రేమావిద్యాస్తరాభా
వాన్నిరవద్యస్వశ్రుతేస్తద్విషయాస్యాదిత్యుపాలంభకామాక్షిరియం, అతోనా
త్రాభాగిప్రతీషేధః. ద్వితీయంచూషయత నత్యేత్రజ్ఞఇతి. సహిత్యస్తతేప్రతివి
వృత్తాన్త్రయస్యజీవస్యావస్థాస్తరేణాపినిర్దోషత్వమితిభావః. తదైవతృతీయమపి
నిరస్యతి నాపీతి.తచ్ఛబ్దేనసర్వాధ్యాసాదిష్టానత్వాదినూచనం.మాద్ధ్యాత్ అ
విద్యా రోహిత స్వప్రకాశత్వాదిత్యాశయః. ననుకల్పితేజీవేకల్పనాదిష్టానేబ్ర
హ్మణివా నిరవద్యత్వాదిశ్రుతిస్సమ్మోభవీతి అవిద్యాతతాగ్రాధ్యానామసత్యత
యాదోషత్వాభావాదితీజగతే మిథ్యాత్వాదోషపరిహారతి కిమితి. యద్యవి
ద్యాదీనాంస్వకాలసత్త్వందోషత్వంచ న స్యాత్ తద్వికింతన్నిరాసార్థసాధ
నవతుష్టయసన్నతిపూర్వక శ్రవణమనననిదిధ్యాసనప్రయోనైః, అవిద్యానిరా
సకదర్శనార్థమేవహితద్విధిమాతృత్వే. సన్వసత్యస్యదోషత్వమప్యసత్యంతా
దృశదోషవత్త్వేపితాత్త్వికదోషాత్యంతాభావాన్నిర్దోషత్వశ్రుతిరర్థవతీస్యాది
శ్యత్రాహ ఉచ్ఛేత్తవ్యేతి. అసత్యోపదోషఉచ్ఛేత్తవ్యోనవా, పూర్వత్ర తా
దృశాపూరుషాగ్ధాన్వయాదతిరిక్తఃకోనామదోషశబ్దార్థః. ఉత్తరత్ర తన్నిరాస
ప్రయాసనైరర్థకృమేవేతిభావః. అనిర్వచనీయస్యనిత్యనిపుతస్వరూపస్య కిం

శ్లో॥ శుద్ధేబ్రహ్మణ్యవిద్యానయదినఘటతేతస్యజీవైక్యవాద
స్తస్మాన్నిర్దోషతోక్తిర్నిరుపధిదశయానిర్వహేదిన్యాయః కం॥
ప్రత్యక్షాదిప్రమాణానుగుణబహువిధశుశ్రవణబాధేననేతుం

వర్తనేన, అత్యంతాభావస్యాసమ్మద్యత్వాత్ప్రతిభాసోప్యనిర్వచనీయ ఏ
తి సోపనిత్యనివృత్తిత్వాన్నసమ్మద్యనివృత్తిః, కిచ్చతాత్త్వికదోషః శు
క్లానిరస్యతఇతివదతా సదోషఃకింబ్రహ్మస్వరూపమేవేత్యభిమతం ఆన్యద్వాకి
ప్రేత్, పూర్వత్రకింతదనీనసత్తాకయాఽపిద్యయాతేనచసర్వోపపత్తేః, దోష
కాతస్వాధీనప్రకాశతయా బ్రహ్మపిమిధ్యాస్యాత్. ఉత్తరత్రద్వేతాపత్తిః
నిత్రక్షవిద్విద్యమానత్వాభావేతాత్త్వికత్వవిరోధాత్, భావాద్వైతినో
హ్యస్వరూపాతిరిక్తతాత్త్వికాభావరూపదోషసంభవాత్తన్నిషేధికా శు
రియమితిచెన్న అభావనిషేధేతత్ప్రతియోగిభావసంబధాపాతాత్ తత
ప్రద్వైతవాదోనిరుధ్యేత, దోషస్యపరమార్థత్వంనాస్తీతి నిరవద్యత్వశుశ్ర
ఇతిచెన్న దోషస్వరూపనిషేధకే తదనుజ్ఞయా తత్సత్యత్వనిషేధకశబ్దా
నవాత్ తత్పరత్వక్లప్తేశ్చ గురుత్వాత్, అతోభావమభావంవా సత్యమస
యంవా బ్రహ్మణినిరసనీయంకిచ్చిదిచ్ఛతానిర్విషయైవ నిరవద్యత్వశుశ్ర
రాదిత్రైవేతి॥

౩౯॥

యదినిరవద్యత్వశుశ్రీవిషయేబ్రహ్మణ్యవిద్యాకదాచిదపినస్యాదిత్య
కీతతర్హితస్యజీవైక్యోపదేశోనఘటేత, తస్మాన్నిర్దోషత్వశుశ్రీస్తద్విభిమత
వసన్నివృత్తావిద్యస్వరూపపరతయా నిరుహ్యేతి శబ్దతే శుద్ధిః. అత్ర
సపక్షదేవఃకృతభూతభావనః స్వయంచిశుద్ధోవిరజాఃప్రకాశతే" ఇత్యాదిభి
ర్ధముక్తావస్థాద్వయభాగినః కర్తవశ్యాదన్యత్వేనప్రమితస్యపరస్యబ్రహ్మణస్స
సోపనిర్దోషావస్థాద్వయక్లప్తిస్సాహసమిత్వభిప్రాయేణాహ ఇన్యాయుక్తమితి.
తత్త్వమసి" "అయమాత్మాబ్రహ్మ"ఇత్యుపదేశోభేదనిషేధశ్చకథమిత్యత్రా
ప్రత్యక్షాదితి.అయంభావఃయద్యపిజీవపరభేదశ్రుతిమాత్రాదవస్థాద్వయమితి
జ్ఞాతుంశక్యేత తథాప్యేకైకస్యామేవావస్థాయాంజీవాదన్యఃపరః ప్రతిపా
యతే జాగరేతావత్ "తయోరన్యఃపిషులంస్వాద్వయైవనశ్చన్ననోఽభి
రాకశీతి" ఇతితథాచసూత్రం "స్థిత్యదనాభ్యాంచ" ఇతి"సమానేపృథ్వురు
తనిమగ్నోఽనీశయాశోచతిముహ్యమానఃజుష్టంయదాపశ్యత్యన్యమీశం
సన్యమహిమానమితివీతశోకః" ఇతిచోచ్యతే. స్వప్నేచ "యపిషసు
ప్తీషుజాగర్తికామంకామంపురుషోనిర్మమాణః"ఇతితత్రచస్వతస్త్రపరతస్త్ర

శక్యేన్ద్రైక్యాదీవాక్యేబహుగుణనిధయేబ్రహ్మణేనూయసిత్వం॥౮౦॥
(అవిద్యాకల్పకశ్రుతాద్ధావత్తిభజ్ఞః)

విభాగవ్యజ్ఞకంసూత్రం “వరాభిధ్యానాత్తు తతోహితం తతోహ్యసృబద్ధవిపర్యయకా” ఇతి. సుషుప్తిపాఠ్యనియోగ్య “సాక్షేనాత్తనాసంపరిష్పక్తోనబాహ్యంకించనవేద నాన్తరం” ఇతి “సాక్షేనాత్తనాన్వారూఢఉత్సర్జకయాతి” ఇతిచ. తతాపిసూత్రం “సుషుప్త్యతాగ్రవోక్త్యేదేన” ఇతి. ముక్తావస్థాయామపి “సోఽశ్చుతేసర్వాకామాసహబ్రహ్మణాపివశ్చితా” ఇతి. అత్రయది భోక్తృసాహిత్యమభిప్రేతం తదా సుషుప్తవవభేదః, యదాతు ప్రస్తుతబ్రాహ్మణవదవిపరణక్రమేణ భాగ్యసాహిత్యే తాత్పర్యం తదాపిభాక్తుర్భాగ్యసృచసావరసికీభేదధీర్నబాధమర్హతి, బ్రాహ్మణస్థపరశబ్దానుగ్రహచ్ఛేదవం “వరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్యం” ఇత్యాది, ఏతదపిసూత్రతం “ముక్తోవస్థస్థవ్యవదేశాచ్చ” “బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవభవతి” ఇత్యాదివాక్యంతు “నిరజ్ఞనఃపరమంసామ్యముపైతి” ఇతిముక్తవిషయతయైవప్రాకరణికేనవాక్యేన పరమసామ్యతస్పరతయాస్థాపితాద్ధం, పరమసామ్యంచ “భోగమాత్రసామ్యలిక్ణాచ్చ” ఇతి సూత్రేణనియమితం. శ్రుతిత్వంతరేచ “తాదృగేవభవతి” ఇతిదర్శితం “విష్ణురేవభూత్వా” ఇతి న్యాయాచ్చ. మోక్షదర్శేచ “పరేణపరధర్మీచభవత్యేవసమేత్యవై” ఇత్యాదిభిః పరమసామ్యమేవప్రదర్శితం “అనేనసామ్యంయోస్యామి” ఇతిచముముక్షౌరభిసన్నిరవ్యభిధియతే. స్వయంచాగీయత “మమసాధర్మ్యమాగతాః” ఇతి. “ఇతరవ్యవదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః” ఇతిజీవబ్రహ్మతాదాత్మ్యేన్ద్రైక్యనిష్ఠప్రసజ్జమాశఙ్క్య “అధికంతుభేదనిర్దేశాత్” ఇతిచప్రత్యుక్తం. ప్రజ్ఞాస్మృజ్యస్యభేదః శ్రుత్యైవహినిర్దిశ్యతే “అస్మాన్నాయాస్మజతేవిశ్వమేతత్” “తస్మిన్చావ్యవాయయాసన్నిరుద్ధః” ఇతి. ఏవంప్రస్తుతార్థసూత్రప్రతిస్థాపితస్వరసాధానాంభేదశ్రుతీనాం నత్వదభీష్టవత్ప్రత్యక్షాదివిరోధఃప్రత్యుత్తానుగుణ్యమేవ, తస్మాదేవంవిధనిర్బాదానన్యపరబహువిధశ్రుత్యనుసారేణజీవపరసామానాధికరణ్యస్యభేదనిషేధస్యచ నిర్వాహేసంభవతినిర్దోషకల్యాణగుణాకరే బ్రహ్మణ్యవిద్యాదిదోషమాఘోర్వన్నాత్మీయామసూయామేవావిమగ్నోపి. తన్నిర్ణీతంచమోక్షధర్మాన్తే పరస్యబద్ధప్రసజ్జ రహితత్వం ఇతరస్యబద్ధమోక్షభాగిత్యంచ “తత్రయఃపరమాత్మాతుసనిత్యోన్మర్షణోఽతః సతునారాయణోజ్ఞేయః సర్వాత్మాపురుషోహిసః॥ నలిప్యతేకర్మఫలైఃపక్షపత్రమివాన్ఘసాకర్మాత్మాత్వపరోమోసామోక్షబద్ధైస్సయుజ్యతే” ఇతి॥౮౦॥

శ్లో॥ మాయావిద్యాదిశబ్దైః ప్రకృతిరభిహితాజ్ఞానకర్మాదయోవే

ఆస్తాంశుతాగ్ధాపః ప్రతిభిరేవభావరూపాజ్ఞానంసిద్ధతీత్యత్రా
హ మామేతి. “మాయాంతప్రకృతింవిద్యాన్మయినంతుమహేశ్వరం” ఇత్య
త్ర సప్రకృతేర్విద్యాత్వం ప్రతిపాద్యతే యథాక్రమముద్దేశ్యోపాదేయస్థాపనో
పపత్తేః అత్రహిపూర్వవాక్యస్థమామాయాశబ్దార్థబుభుత్సయాం ప్రసిద్ధా
ర్థప్రకృతిమహేశ్వరశబ్దార్థ్యాం సంశయాదిరపాచిక్షీర్ష్యత, అన్యథాఉద్దేశ్యో
పాదేయక్రమవిపర్యాసః, తథాచాహుః “యద్వత్తయోగః ప్రాగ్భవ్యమి
త్యాద్యుద్దేశ్యలక్షణం” ఇతి, నచమాయాశబ్దోమిథ్యావాచీ లోకవేదనిఘ్నపా
తాభావాత్, క్వచిత్ప్రియోగస్తుభాక్తఃస్యాత్ అన్యథా “దేవమాయేవనిర్మితా”
“స్వమాయయాసాంప్రతమాగతంవా” “ఋతేమాయాంవిశాలాక్షీంతవపూ
ర్వపరిగ్రహం” “తేనమాయాసహస్రంతత్” ఇత్యాదిభిర్విరుద్ధేత, నీతిశాస్త్రే
మచముఖ్యాముఖ్యసజ్జలనేన సప్తవిధోపాయపరిగణనేమాయేష్టజాలయో
రన్యథాకరణాన్యథాప్రతిభాసనసామర్థ్యరూపతయా విభాగస్సిద్ధః, మన్త్రైష
థాదివిశేషవతిచమాయావీతిప్రయోగః నతుక్వచిదపిమిథ్యాార్థసవ్యధిని, తిమి
రాదిభాసితరజ్జుసర్పాదౌచమాయాశబ్దో న దృష్టచరః, స్వగుతవ్యామోహితా
నాంప్రయోగస్తస్వనాదేయః “మాయాంనసేవే భద్రంతేనవృథాధర్మనాచ
రే” “మాయావినమ్నాయయావర్తమానం” ఇత్యత్రచవ్యామోహనమాత్రం
వివక్షితం, “తేనవఙ్మయతేలోకాన్మాయాయోగేనకేశవః” ఇత్యేతదవ్యస
రవఙ్మనాశక్తియోగపరం ఇష్టోమాయాభిపురూపకాయతే” ఇత్యేతచ్ఛ
శక్తివిశేషైః ప్రభూతరూపప్రకాశనపరం అన్యథానన్వయాత్, నచేదమిన్ద్ర
ప్రభృతిపరంవాక్యం ప్రశంసార్థప్రకరణఃరోధాత్, కథమన్యథా “యుక్తా
హ్యన్యహరయశ్మతాదశ” “భూరిత్వప్తేహరాజతి” ఇత్యాదికంఘటతే, “సం
భవామ్యాత్మమాయయా” ఇత్యేతదప్ర్యాచిత్యాత్వచ్ఛబ్దావతారహేతుభూత
బుద్ధివిశేషవిషయం “మాయావయనంజ్ఞానం” ఇతిచనైఘ్నకాః, ఏవంసతి
“ఇచ్ఛాగృహీతాభిగుతోరుదేహః” “సమస్తశక్తిరూపాణి తత్కరోతిజనే
శ్వరః । దేవతిర్యజ్జనుష్యాఖ్యాచేష్టావనిస్వలీలయా” ఇత్యాదిభిరైకార్థ్యం
స్యాత్, “నుమమాయాచురత్యయా” ఇత్యాదిషు “గుణమయీ” ఇతివిశేషణా
త్ త్రిగుణద్రవ్యవిషయత్వమేవకణ్ఠోక్తం, తథాచతన్నామపాఠః, ఏతేన “భామి
యః సర్వభూతాని యన్త్రాహానిమాయయా” ఇత్యపిగతార్థం, “భూయ

శ్చానైవిశ్వమాయానివృత్తిః” ఇత్యేతదపిప్రస్తుతయోగబలాన్నిశ్చేషమాయ
తరణమేవనిర్దిశతి. ఏవం “విష్ణుమాయామహావర్తం” “విష్ణోర్విచిత్రాః ప్రభ
న్తిమాయాః” ఇత్యాదికమపి సత్యవిషయమేవ సన్ముచ్యత్యం “మాయామ
త్రంతు” ఇతిసాత్రంపదమపి స్వతంత్రీసజ్జలములస్వాప్నగర్హస్యాశ్చర్య
మత్యవరం, జీవకర్తృకసృష్టివ్యవచ్ఛేదవపహ్యాధికరణేయజ్యేత, ప్రాగేవఽ
స్థాపితప్రపञ్చమిథ్యాత్వానామహ పునస్సుప్రసిద్ధే స్వప్నవిషయే విశేషత
జ్ఞానాజుగరతి, యోగేవాజాగరప్రపञ్చసత్యత్వమభ్యనుజ్ఞాయైవ చింత
స్యాత్. అవిద్యాశబ్దోపి నక్వచిదవ్యనిర్వచనీయజగదుపాదానవిషయః, తథ
హి “క్షరంత్యవిద్యాహ్యమృతంతువిద్యా” ఇత్యాదౌ “క్షరంప్రధానం” ఇతా
దిప్రాకరణికవాక్యైకాథ్యాత్మగ్రాహనవిషయత్వమేవయ్యుక్తం, అత్రచవిద్యా
జ్ఞోక్తాత్మమహదన్యతామాత్రేణ ప్రకృతావవిద్యాశబ్దః, నచసా మిథ్యా “గౌ
నాద్యస్తవతిసాజగత్రిభూతభావనీ” ఇతి “ప్రగుణంతజ్జగద్యోనిరనాదిప్రభావ
వ్యయం” “అచేతనావరాధ్ధాచనిత్యాసతతపిక్రియా” ఇత్యాదిభిస్తన్నిత్యత్వ
ద్దేః, కథంతర్హి “మృత్యుర్వైపరేదేవపక్షీభవతి” “తమఃపరేదేవపక్షీభవతి” ఇ
వాక్యయోర్నిర్వాహః, ఇథేం, సర్వాధారభూతేపరస్మికాదేవేభిక్తావస్థాతా
గేన ఏకత్వదశావస్థానమాత్రంహ్యత్రాభిప్రేతం, ఏతేన “ప్రకృతిర్యామయ
ఖ్యాతావ్యక్తావ్యక్తస్వరూపిణీ పురుషశ్చపుష్కభావేతాలీయతే పరమాత్మనః॥
ఇత్యేతదపివ్యాఖ్యాతం, “అవిద్యయామృత్యుంతీర్త్వా” ఇత్యవిద్యాశబ్దస్తత్త
జ్ఞానవిరోధినవర్తకసతకర్మవిషయతయాభాష్యేవ్యాఖ్యాతః, అనువాకప్రకృ
యోర్విద్యాకర్మణోరేవ “విద్యాంచావిద్యాంచ యస్తద్వేదోభయంసహ
ఇతి పరామర్శాత్, పర్యదాసవృత్తేర్నభిశ్చాసన్నవిషయత్వోపపత్తేః, అవిద
యామృత్యుం ప్రాప్యస్థిత ఇతినిర్వాహస్యచాతిక్లిష్టత్వాత్, బాధాభావే
స్వరసపరిత్యాగాయోగాత్ “బ్రహ్మవిద్యామధిష్ఠాయతర్తుం మృత్యుమవిద
యా” ఇత్యుపబృంహణానుగుణ్యాచ్చ. “అవిద్యాకర్మసంజ్ఞానాత్” ఇత్యప్రబంధ
కర్మవిషయత్వంవాక్యశేషసిద్ధం, “అవిద్యాయామస్తరేవర్తమానాః” “సో
ద్యాగ్రన్దింవికిరతీహాసోమగ్” “అవిద్యాసంజ్ఞితంకర్మ” “అవిద్యాతగుసమూ
తబీజమేతద్ద్విధాస్థితం” ఇత్యాదౌ ప్రకరణానుగుణతత్తదగ్రవిషయత్వం గ్ర
హ్యం, ఆదిశబ్దేన, “అన్యతేనహిప్రత్యుధాః” “తత్తమేనత్యాఃకామాలన్యత
పిధానాః” “తేషాంసత్యావాంసతామన్యతమపిధానం” ఇత్యాన్నాంతోః

త్యేత త్తత్సృగిదేశేస్ఫుటవిదితమతోనత్వదిష్టాస్త్యోవిద్యా ।

కిజ్ఞావిద్యాదిశూన్యఃపర ఇతివివిధామ్నాయకతోక్తమర్థం

త్యేస్తుంమాయాదిశబ్దఃకుమర ఇతివదతఃస్యాదవిద్యాతవైవ ॥ ౪౦ ॥

శ్లో ॥ (మాయాదిశబ్దానాంబ్రహ్మదోషప్రతిపాదకత్వానువపత్తిః)

నిర్దోషశుక్రత్యబాధప్రణయిభిరుదితోబ్రహ్మజీవానుబన్ధీ

మాయావిద్యావిభాగోప్యఫలభిహవరోన్మోహనాథాహిమాయా ।

సృతశబ్దశ్చ సజ్జహీతః, సతకర్మణి ఋతశబ్దదర్శనాత్తదితరవృత్త్యా మమకర్మ
విషయోతాస్మృతశబ్దః,దుష్కృతస్యచ జ్ఞానవిధాయత్వంశ్రుతిస్తృతిసంధ్యం త్వ
యాపిదుస్త్యజంచ, ఏవమే సదవ్యాకృతశబ్దైరపినమిథ్యాధగ్రహః అవస్థాపితే

సవైశిష్ట్యపరత్వాత్. తదప్రథలితమాహ అత ఇతి. త్వదిష్టా అనిర్వచనీయత్వా
వివిశేష్టేత్యర్థః. అనన్యధాసిద్ధబహుశ్రుతిప్రతిపాతేశ్చమాయాదిశబ్దైర్నబ్రహ్మ
జ్ఞానక్లృప్తిరిత్యాహ కిజ్ఞేతి. “ని ర వ ద్యః” ఇతి సామాన్యోక్త్యా పృజ్ఞాన
మావమవద్యంనిరస్యతే, అస్తిచాకర్మవశ్యత్వస్వతస్సర్వజ్ఞత్వశుక్రః “ సకలా
నయత్ర క్లృతాదయస్సన్తిపరావరేశే” ఇత్యాచ్యవబృంహణశతంచ. మోక్షప్రద
త్వశుక్రత్యాచస్వయంసమాయాసంబద్ధః, తస్మిన్సాదాధీనంహ్యేషాంమాయా
తరణం గీయతే. నను “త్వం హి నఃపితా యోఽస్మాకమవిద్యాయాఃపరం
పారంతారయసి” ఇతికర్మవశ్యస్యయోగసిద్ధస్య సురోరవిద్యాతారకత్వమా
మ్నాతమితిచేత్ అస్తుతతార్థస్యభావాత్పరమృరయాతారకత్వం బ్రహ్మణప
వసాతౌ మ్నోక్షప్రదత్యేనప్రతిపాదనాత్, ఏవమవిద్యాప్రసక్తరహితేబ్రహ్మణ్య
సాధకతమైశ్శబ్దవిశేషైరవిద్యాం వదతస్తవైవాప్రతిపత్తివిప్రతిపత్తిభ్యాం నిగ్ర
హస్సాన్యదిత్యభిపాద్యోక్తం స్యాదవిద్యాతవైవేతి ॥ ౪౦ ॥

అత్ర కేచిన్నిర్దోషశుక్రత్య విరోధమాకాక్ష్యత్ పవంవ్యభాజ్ఞః అవి
ద్యాకిలస్వకల్పితానాంత్యేత్రజ్ఞానాం సత్యంతిరోధాయాసత్యంసత్యత్వేన ప్ర
కాశయతిదుఃఖాదికంచదోష్ఠి, మాయాతు బ్రహ్మణస్సత్యమసత్యం సహ్యగేవ
దర్శయన్తీ దుఃఖాదికంచానుత్పాదయన్తీ విశ్వవ్యాపారలీలారసంప్రసూతఇ
తి, ఇమంచిభాగమనుభావ్యమాషయతి నిర్దోషేతి. అఫలత్వంఽవృణోతి పరేతి.
అయంభావః యేనామకేచిన్మాయయాక్రీడన్తినతేనయామోముహ్యంతే, ప
రానేవవ్యామోహయన్తి, అత్రతునవస్తుతస్సన్తిభవతాంపరేమోహనీయాః, క
ల్పితాంస్తుత్యేత్రణఃకల్పితానిచమోహకరణోపకరణాని స్వయంసర్వవిత్పరమే
శ్వరోమాయావీయదికల్పితత్వేనపశ్యేత్ కథంతాన్తుమోహయిషేత్ కథన్తుతై

మిథ్యాధ్యక్షానిధిసహితతత్త్వముక్తాకలాపే
మామైవస్యాదవిద్యానకథమితరథాస్యాదనుచ్ఛేదనీయా॥ ౪౨॥

(మాయావిద్యావిభాగభజ్జః)

శ్లో॥ మిథ్యాభూతస్యసత్యం నిరుపధిభజతేనహ్యపాదానభావం
తస్యోపాధిశ్చమిథ్యాత్మకఇతినిరధిస్తానతానాస్యయుక్తా ।
తస్మాత్సత్యానృతేద్యేమిధునమితిసద్విశ్వసత్తాహ్యబాధ్యా

శ్చిక్రీడిషేత్, అత ఈదృశోపాధివిభాగేన జీవేశ్వరయోగసాక్షినిర్దోషత్వ
భాగోదుస్సాధ్యతి. అధపరావిద్యాకల్పితాజీవాద్యుపకరణాని బ్రహ్మసిద్ధ
మాయయాపరమార్థవత్పశ్యతీతిమన్వీత తత్రాహ మిథ్యాధ్యక్షానితి. దర్శయిత్వా
సత్యత్వేనేతశేషః. తాదృశం మిథ్యాభూతమిత్యర్థః. ఇయంస్వయమసత్యే
వమాయా న్వసిద్ధాన్యవిద్యాసిద్ధానివామిథ్యాభూతాని విహారికరణాని త
త్సాధ్యంవిహరణంచ యదిసత్యత్వేనదర్శయన్త్యర్థకాదీనామివ ప్రతిబింబక
వైవిధ్యైస్సంవృతహరిమారభతే నైవకథనవిద్యానస్యాత్, సుఖజనకత్వా
దితిచేన్న అవిద్యాయావపితస్యాభ్యుపగమాత్, దుఃఖజనకత్వేనతీతిచేత్ త
త్రాహ ఇతరథేతి. దుఃఖాసంబ్ధిన్నసుఖజనకత్వేనావిద్యాత్మకత్వాభావే సతీ
త్యర్థః. నన్వనాదిత్వవన్తాయాఅనుచ్ఛేద్యత్వమప్యస్తు కానోహనిరితిచేత్
ప్రథమంతావదసత్యస్య సర్వస్యానిత్యత్వాభ్యుపగమవిరోధః, అథచబ్రహ్మస్వ
రూపవన్నిర్వాణస్య నిత్యస్య భావరూపస్యాసత్యత్వప్రతివిరోధః, అథవావిశ్వ
మాయానివృత్తిరితి స్వాభీష్టవరతయావ్యాఖ్యాతశ్రుతివిరోధః నిత్యానిత్యవస్తు
వివేకవైతధ్యంచేతి॥ ౪౨॥

యత్తుమిథ్యాభూతస్యప్రపంచస్య తాదృశమేవోపాదానం భవతు
మర్హతీత్యాహుఃతదనుభావతే మిథ్యాభూతస్యేతి. అయంభావఃయద్యపి బ్ర
హ్మపాదనకమశేషంకార్యమామూతం తథాపితస్యసస్వరూపతస్తదుపా
దానత్వంయుక్తం నిర్వికారత్వాత్విరూపత్వాచ్చ, అతఉపాధ్యక్షేత్రాయాం
బ్రహ్మణఉపాదానత్వఘటకతయాప్రాప్త ఉపాధిఃస్వకార్యవన్నిధ్యాభూతప
క్షవ్యః, సచస్వరూపసత్యత్వాభావాన్నిరధిస్తానోనసిద్ధేత్, అతోబ్రహ్మణఉ
పాదానత్వాధ్యక్షముపాధేః స్వరూపసిద్ధ్యర్థం మిథాకరమిత్సత్యసత్యానృత మిధు
నసమ్భవస్సర్గః స్వీకార్యఇతి. అత్రలోకసిద్ధోపాదానప్రక్రియావిరోధమభిప్రే
త్యాహ ఇతిససదితి. సత్యయోరేవహిప్రకృతివికృతిత్వందృష్టం, సచకల్పితరజ

సద్విద్యా యాఞ్చ కార్యం ననుకథమసతస్సద్భవేదిత్యుపాత్తం ॥౪౩॥

(అవిద్యా కల్పక కార్యమిథ్యాత్వానుపపత్తిభజః)

శ్లో॥ కార్యాణాం యస్మిన్ రూపం కిమపి గుణమయం కారణం కాపి లోకం

తతో షీఘ్రం మాక్షికాదేః కృమిముఖజన సాత్సుత్ర కానైర్ద్రిష్టతీయే ।

తాద్యుపహితస్య తత్తదర్థక్రియాకారిత్వం, అతోమిథోపసృష్టతయాపి బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వమ్మగ్ధమితి భావః. ఉపాదానమిథ్యాత్వకల్పకాసిద్ధిమాహ విశ్వేతి. ప్రపంచస్య సత్యత్వంతావద్వాద్యవహారికవ్యవహారేన త్వయాపి సజ్జహ్యతే, బాధశ్చ పరిహరిత్యత్యతి భావః. శ్రుతివిరుద్ధంచ కార్యమిథ్యాత్వమిత్థాహ సద్విద్యా యామితి. “తథైక ఆహుః అసదేవేదమగ్రసీత్” ఇతి పరమతమనూద్యస్య మతేన తత్ప్రతిక్షేపే “కుతస్తుఖలుసోమైవం కథమసతస్సజ్జాయేత” ఇతి కార్యసత్యత్వం సమ్ప్రతిపన్నత్వేనోపాత్తం, అతః ప్రథమప్రతీతానుసారేణ “వాచారంభణం వికారో నామధేయం” “అపాగాదగ్నేరగ్నిత్వం” ఇత్యాదికమసతాకార్యవాదనిరాసార్థతయా నేతవ్యమితి భావః. ఏవం “మృత్తికేత్యేవ సత్యం” “ప్రీణిరూపాణీత్యేవ సత్యం” ఇత్యాదౌచశ్చక్రిత్యుపాత్తమ్మృత్తికాదిసత్యత్వానురోధేనోపాదేయద్రవ్యతాదత్త్వపరత్వసజ్జహా ఏవసాధీయాత్. “అథ నామధేయం సత్యస్య సత్యం ప్రాణైవ సత్యం తేషామేష సత్యం” ఇత్యత్ర చ ప్రకృత్యవగతప్రాణసత్యత్వాబాధేన సమ్బంధవిభక్తేరుచితవిశేషసంభవే విపరీతవివక్షాకల్పనమన్యాయ్యం, యది చ ప్రాణేషు వ్యావహారికసత్యత్వమిహానూద్యేత తదా మిథ్యాభూతానామేష సత్యమితి కిం నామత్వదిష్టం నిర్దిష్టంస్యాత్, ప్రత్యుతసమఖివ్యాహారసామర్థ్యాద్భ్రష్టాణోపి సత్యత్వమవిశిష్టోపాత్తతయా వ్యావహారికమిత్యేవసిద్ధ్యేత్, స్వరూపేఽధికసత్యత్వవిధౌచతస్య నీలాదివన్నిష్ప్రతియోగికత్వాన్నుపసక్తీసమన్వయేత అతోయథాభావ్యమిహార్థః॥

౪౩॥

అత్ర యదుపజీవనేన మిథ్యాభూతస్య మిథ్యాభూతమేవోపాదానమితి కల్ప్యతే తమేవ ప్రకృతివికృత్యైకరూప్యనియమం నిరస్యతి కార్యాణామితి. న విలక్షణత్వాధికరణేహి సత్త్వరజస్తమోమయస్య జగతస్తాదృశమేవోపాదానం యుక్తం న తు నిర్గుణం బ్రహ్మైవ దతసాన్నిధ్యస్య ద్వితీయేథాయేనూత్ర కారైరుత్తరందత్తం “దృశ్యతేతు” ఇతి. కథంబిత్వానిరూప్యం బ్రహ్మణోపసిద్ధం సర్వధా సారూప్యం న తే ప్రకృతేరపిస్యాత్ భేదాభేదాన్తీకారేపి సమవిషమద

తస్మాన్నిత్యాత్మకస్యస్వయనునుపధికంసత్యమేవాస్తుసూతి

స్సత్యోపాదానవాదేజగదపినన్యుమాస్యాదితీష్ఠన్ద్విదంసః ॥౪౪॥

(ఉపాదానోపాదేయసాలక్షణ్యనియమభజ్ఞః)

శ్లో॥ దృశ్యత్వాద్విశ్వమిథ్యావచసిహితయోసిద్ధయశ్చాత్రబహ్వః

శాభేదవ్యవస్థాపనాత్, అతఃకార్యానైరకారణవ్యావర్తకాకారేణ సారూప్య మపేక్షితమితివక్తవ్యం, తత్రమాక్షికగోమయాదిభ్యః కృమివృశ్చికాద్యుత్పత్తి దర్శనాద్వ్యభిచారః, ఏష్యపిపార్థివత్వాకారేణసారూప్యమస్తీతిచేత్ కిమ తః, తేనాకారేణతేషాంతతాగరణత్వే పార్థివానైరేభ్యోపితజ్ఞాతీయోత్ప త్తిప్రసక్తాత్, యదిచాసజాతీయోత్పాదకవ్యావర్తకాకారేణ సారూప్యమి ష్యేతకథమిదంప్రకృతౌసమ్భవ్యేత సర్వస్యాప్యంతతఃప్రకృతికార్యత్వాభ్య పగమాత్ తద్వ్యతిరిక్తోపాదానానక్షికారాచ్చ. ఏవంకార్యస్యపిజాతీయకా ర్యవ్యావర్తకాకారేణ సరూపముపాదానమిత్యపినియమో దూష్యః సారూ ప్యవికల్పదోష్యస్యదుర్వారత్వాత్, శరావాదిజాతీయవ్యావర్తకఘటత్వా దినాన్యుదస్సారూప్యయోగాత్, అతస్సారూప్యేణవాచైరూప్యేణవా అన్వ యవ్యతిరేకవతా ధర్మిగ్రాహకసిద్ధేనవాకేనచిదాకారేణ నిమిత్తవదుపాదాన మపీతినియమః, ఏవంస్థితేసత్యకారణత్వం కార్యాణామసత్యత్వంచస్థాపయత స్తేనిరుపాధికాత్సతోజగదుత్పత్తైనవిరోధిత్యాహ తస్మాదితి. నిర్వికారశ్చితి విరోధాదుపహితగ్రహణితిచెన్న వికారమిథ్యాత్వేనయుష్మాభిప్రత్యమాధానా త్.సూతిఃఅధ్యాసాధిష్ఠానతయోపాదానమిత్యర్థః.అత్రప్రసక్తానైరమాశఙ్క్య పరిహరతి సత్యేతి తుశబ్దేననకేవలమిష్టప్రసక్తతా వ్యాప్తిసాపేక్షేప్రసక్తేపూ ర్వవత్సారూప్యనియమభజ్ఞోప్యస్తీతిద్యోత్యతే॥ ౪౪॥

అథకార్యమిథ్యాత్వాసిద్ధిరేవాసిద్ధా అనుమానతస్తత్పిదేరిత్యతా హ దృశ్యత్వాదితి. మిథ్యాశబ్దోఽత్రద్వ్యేకయోరితివద్భావప్రధానః విగీతం మిథ్యా దృశ్యత్వాత్ యద్దృశ్యంతన్మిథ్యాధ్యాధాశుక్తిరూప్యమిత్యత్ర సర్వే దోషాస్సమాహ్రియన్తే. విహతయస్తావత్ విగీతవదం కిञ్చిన్నిష్ఠంవిగీతత్వము పస్థాపయతి తస్మాపి పక్షికరణాత్తన్నిష్ఠాత్వవైఖానో మిథ్యావదేనోపస్థాప్య తత్తిప్రతిజ్ఞాపదయోర్వ్యఘాతః, ద్వయోరపిపదయోస్తత్త్వతస్సన్విధసమ ర్పకత్వాభావాన్నవ్యాఘాతత్తిచేత్, ఏవంసతిత్వస్తత్తేకచిదపిప్రతిజ్ఞావిరో ధోనస్యాదితివిశృంభలవిరుద్ధభాషితేనభవతాభవితవ్యం, ఈదృశతత్త్వవేదినాచ

వత్సాదేస్సిద్ధ్యసిద్ధ్యోర్నహిగతిరితరానాపివాదాజ్ఞమీద్యక్.

త్వయాప్రతివాదినోప విరుద్ధంవదంతోనగ్రాహ్యః, పరబుద్ధిసిద్ధిరోధాత్తస్మిగ్రహణతిన పరబుద్ధిసిద్ధిపిత్యంతత్వశూన్యత్వావధారణాత్, కిచ్చఃగీతత్వం యదిమిథ్యాస్యాత్ తదాసత్యత్వేనవామిథ్యాత్వేనవాసన్నగ్రహణితిస్యాత్ తత్రాగ్రహ్యమిథ్యాత్వసాధనవ్యాఘాతః. ద్వితీయేసాధ్యత్వవ్యాఘాతః. మిథ్యావదంవసత్యమసత్యమనిధారితవిశేషద్వయంవామిథ్యాత్వముపస్థాపయతి, ప్రథమేతస్యమిథ్యావృత్తిత్వవ్యాఘాతః, నహిసత్యంరూప్యత్వంశుక్తిరూప్యేవశ్శ్యతి, సిద్ధాంతవ్యాఘాతశ్చ బ్రహ్మస్వరూపస్య సత్యస్యనిరాధారస్యాసత్యవృత్తిత్వేవ్యాఘాతః, తదతిరిక్తస్వీకారేసత్యాద్వైతవ్యాఘాతః, హేతువదేనవపక్షధర్తతయోపస్థాప్యమానం లింగంసాధ్యపదేనావహ్రియత ఇతి ప్రతిజ్ఞాహేతువిరోధః, శుక్తిరూప్యగతయోశ్చ సాధ్యసాధనయోస్సత్యత్వేనగ్రహణేప్రాగ్బుద్ధిరోధః, అసత్యత్వేనగ్రహణేతూదాహరణవాక్యేన వ్యాప్తిప్రదర్శనవిరోధః, దృష్టాంతేచమిథ్యాత్వేన ప్రదర్శితస్యసాధ్యస్యైతే సత్యత్వేనోపసంహారే ప్రతిజ్ఞోదాహరణవిరోధః, అసత్యత్వేనోపసంహారేచ విధాయకమేవనిషేధకమితివ్యాఘాతః. ఏవమసిద్ధయశ్చతథాహి యద్యపితరగ్రహ్యరోపితలింగధీరజం తథాపిసాధనేతునతథా తదైవోభయవ్యవస్థాదృష్టైః, అన్యథాస్వబుద్ధికల్పితధేనుపర్వతాదిషు కల్పితైరేవకైశ్చిల్లిక్తైఃపయఃపావకాదీననుమాయతదగ్ధినాం తత్రప్రవృత్తిప్రసక్తాత్, వ్యావహారికసదేవసాధనాజ్ఞం నప్రాతిభాసికమితిచెన్న శుక్తిరూప్యస్యత్వయాదృష్టాంతతయోపాదానాత్, అతఏవప్రమితత్వేన లోకబుద్ధ్యరూఢమాశ్రయాదిభివతీత్యపినిరస్తం, ప్రతివాదిసమ్మతిమాత్రేణపక్షీకారాదిస్యాదితచెన్న స్వాధానుమానేతదయోగాత్, తత్పుర్వకత్వాన్నరాధప్రయోగస్య అన్యతరాసిద్ధిలోపప్రసక్తాశ్చ, తదిహపత్యూదీనాం ప్రమాణతస్సిద్ధౌతల్పిథ్యాత్వసాధనవ్యాఘాతః. అసిద్ధాచాశ్రయాద్యసిద్ధయోబహ్వ్యస్సమ్మత్తవ్యాః, విరుద్ధద్వయసముచ్చయనిషేధోతుసుదుర్వచావిత్యభిప్రాయేణాహ వత్సాదేరితి. యదిహ్యసిద్ధ్యాదిదోషదుష్టమపసాధకమగ్నేక్రియేతతదా కైవలకథా కథాయాస్తస్ఫలవ్యవస్థాయాశ్చేత్యభిప్రాయేణాహ నాపీతి. దుష్టనపిజల్పనితన్తయోరజ్ఞమితిచెన్న తయోర్నిగ్రహణాననివృత్తిప్రసక్తాత్, నహిధాన్యస్వీకరణకల్పిదపరాధస్స్యాత్, అతఃప్రతిభాక్షయేపరవ్యామోహనేనచక్షీకావప్తస్ఫువిజయూవహతయంతయోస్తదనుజ్ఞానం సర్వజ్ఞతయా అ

మర్యాదాం లోకసిద్ధాం విజహత ఇహ తే నాపరాసాప్రసిద్ధ్యై
 నిర్మర్యాదోక్తిమాత్రజ్జగదవలపతఃకిన్న సత్యంతతస్తత్ ||౪౫||
 శ్లో॥ సాధ్యే సత్యే తర త్వేకథిత ఇహ భవేత్స్వస్య హి సాన్యభావో
 నాన్యత్సత్యస్తు దృష్టం తదవధికభిదాసాధనే చేప్తసిద్ధిః |

వశ్యప్రయోక్తవ్యత్వప్రసక్తౌచ్చ, నచదుష్టానాంకథాక్షత్వంకైశ్చిదనుశీప్తం అ
 తికాస్త్రమర్యాదానామభిమతి రున్నదిష్టూనామివోపేక్షణీయా, మాధ్యమి
 కాదయోప్యేతాద్వన్వేతుభిస్తద్దనిష్టం తత్తత్సాధ్యం సాధయస్తస్త్వయా న
 నిగృహ్యేరకా, విమతంఅసాధకందృశ్యత్వాత్ సమ్మతవదితిత్వదుక్తోపాలమ్మే
 చకింపత్వసి, కేనచాన్యదపి కిచ్చిత్స్వయంప్రకాశత్వాదికంసాధయిష్యసి, స్వ
 వ్యాఘాతదుష్టతయామాధ్యమికాదిప్రయోగోనాస్థేయఇతిచేత్ స్వోక్తమ
 పితథావధారయ, స్వపరనిర్వాహకత్వసమాధిరస్తత్త్వేత్విప్రతిచేత్ అ
 న్యేషామపితథాకింసస్యాత్. నన్వాభిమానికసిద్ధిభిః ప్రమాణైస్సర్వసిద్ధాంతాః
 స్థాప్యస్తే, అతశ్చదృశవపికథాయావజ్జంభవతీతి మర్యాదాస్తరంచయాక
 బ్ధ్యత ఇత్యత్రసేయంకల్పనా ప్రమాణతరంగసిద్ధేత్యభిమతా ఉత స్వవాక్ష్మా
 త్రసిద్ధేతివికల్పే పూర్వస్య నిర్మూలతయానుదయమాహ మర్యాదామితి. స్వా
 భీష్టమర్యాదాయాః ప్రమాణాదిసిద్ధత్వంహిలోకమర్యాదానురోధేనవక్తవ్యం
 అన్యథాతత్సాధకాసిద్ధేః, అతస్స్వమర్యాదాసిద్ధ్యర్థం లోకమర్యాదానతి
 క్రమణీయేతిభావః. ఉత్తరత్రపవరితప్రసక్తిమాహ నిర్మర్యాదేతి. స్వోక్తిమాత్ర
 సిద్ధమర్యాదయా జగన్నిధ్యాత్వాభిధానేమదుక్తిమాత్రసిద్ధమర్యాదయా స
 త్యస్వసాధకప్రమాణాభావేపి జగత్సత్యమితిప్రత్యుక్తిమాత్రేణసిద్ధాబాధితవిష
 యంతద్దనుమానంస్యాదితిభావః ||

౪౫||

మిథ్యాశబ్దపవక్షితంచ వికల్పాసహత్వేన దూషయతి సాధ్యఇతి.
 అయంభావఃకింయతః కుతశ్చిదన్యత్వంసిహాధయపితం ఉతసర్వస్మాత్, ఆద్యే
 సత్యానాంపుధివ్యాదీనాంపరస్పరాన్యత్వేన సిద్ధసాధనతాద్వితీయేసర్వేషాం
 ప్రత్యేకంసన్యశబ్దవాచ్యతయాస్వస్మాదవ్యన్యత్వం సర్వేషాంప్రతిజ్ఞాతంస్యా
 త్తథాచవ్యాఘాతఃతత్త్వతత్త్వయోరేకస్తిన్నసన్భవాత్ అన్యథాకథమ
 నేకాస్తవాదనిస్తారఇతి. నను విగీతానాంవ్యావహారికసత్యత్వనిబద్ధనమ్మిధస్స
 త్యేతరత్వంససాధయామః, కిన్త్వస్తికిచ్చిదశేషకల్పనారహితంపరమార్థసత్యం
 తతోన్యత్వంత్యహతిస్తామహేతత్రాహ నాన్యదితి. అశేషవిశేషోద్భూతంకిచ్చి
 త్తరమార్థసత్యం నప్రత్యక్షాదిషుకుతశ్చిత్ప్రమాణాసిద్ధం, నచతథాన్వయం

సత్యత్వఞ్చనిషేధ్యంప్రసజతిదహనేప్యన్తతాయానిషేధః

సాధ్యస్త్యత్రాద్యబాధ్యంయదికిమపివరంతేననన్యాప్తిసిద్ధిః ॥౪౬॥

ప్రకాశతే తవాపిహృదయవిసంవాదాదితిభావః. ననుత్వయాపివరమార్థస
న్యున్మక్తగ్జీకృతం, అతస్తదన్యత్వసాధనమపాలన్పునీయమిత్యేతదపి దూష
యతి తదవధికేతి.నహివయంజగతోజైనగద్ధివద్భృహక్తీనన్యత్వమగ్జీకుర్త్యతిభా
వః. అథమిధ్యాశజ్జన్యసత్యత్వకూన్యత్వమర్థజ్జితశబ్దతే సత్యత్వమితి.అత్రకా
లాతీతత్వంనిదర్శనేప్రసక్త్యానిధారయతి ప్రసజతీతి.అయంభావః ఇహాహిప్రా
తీతికంవ్యావహారికంపారమార్థికం వా సత్యత్వంనిషేధ్యేత, తత్రాద్యఃపరా
నిష్టోపాలన్పుత్వన్యాశిష్యేతే తయోశ్చవ్యావహారికసత్యత్వనిషేధే యత్రై
వయత్ప్రసిద్ధింమన్యసేతత్రైవతన్నిషేధసీతనకథంకాలాతీతేనచాపసిద్ధాస్తేనచ
నిగృహ్యేథాః, వ్యావహారికంచమిధ్యేతిత్వద్వైష్టిః, మిధ్యాభూతసత్యత్వనిషే
ధేపిపరేష్టమేవత్వయాప్రతిష్ఠాపితంస్యాదితే.సత్యత్వాన్తరనిషేధమనుభవతీ సా
ధ్యమితి.తుఃపరేష్టవిశేషనిషేధద్యోతకః.పరం అన్యత్. పరమార్థసత్యత్వంహి
లోకదృష్టాదన్యద్భృహనిష్ఠం తద్వైధుర్యంచాత్రబాధయోగ్యాదన్యదేవ, అ
తఃకథంబాధాదిప్రసజ్జితభావః. తద్దూషయతి తేనేతి. పరమార్థసత్యత్వంహి
వ్యావహారికాదేవ ప్రమాణాన్నిధ్యేత్ పారమార్థికాద్వా నాద్యః ప్రపజ్ఞస్వా
పితతపవతత్సిద్ధౌ బాధస్యదుర్వచత్వాత్, క్వచిత్తస్యతత్సాధకత్వంక్వచిన్నే
తినియామకాభావాత్. ద్వితీయేత్వపసిద్ధాస్తః వ్యావహారికప్రమాణాగోచర
సత్యత్వనిరూపితాభావేనసహ వ్యావహారికప్రమాణేనకథంవ్యాప్తిర్గృహ్యేత
తత్రాపిపారమార్థికప్రమాణార్థగ్రహణే సిద్ధాంతాదిపరోధస్తదవస్థః. శుక్తిరూ
ప్యశబ్దేనకించూప్యత్వాశ్రయతయా రూప్యతాదాత్మ్యేనవాప్రతీతం భాస్వరం
ద్రవ్యంనిర్దిశ్యతే ఏతన్నిష్ఠతయాప్రతీతంచూప్యత్వంచ ఇదన్తేనసభాతరూప్యం
వా రూప్యత్వసంసర్గోవా రూప్యతాదాత్మ్యంచావికల్పభేదాచూఢమతద్వాన్య
వృత్తిరూపనుశీకంచా రజతసరూపబుద్ధ్యాకారవిశేషోవా శుక్త్యవచ్ఛిన్నావి
ద్యాకృతచైతన్యవివర్తోవా శుక్తిరజతవ్యవహారగోచరమాత్రంచాక్షిప్తో, ఆ
ద్యేముచతుర్వన్యధాఖ్యాతీస్వీకారప్రసక్తః, తత్రచనిరుపాధికమిధ్యాత్వంనిదృ
ష్టం సోపాధికమిధ్యాత్వసాధనేనర్వస్యాపి ప్రపజ్ఞస్యపరస్పరాలోపయోగ్య
స్యనేవకాన్తరాద్యుపధానేనమిధ్యాత్వసాధనాన్నిధ్యసాధనతా. సప్రజ్ఞమ
ష్టౌ తయోరపిసంప్రానేసన్యత్వాత్ శుక్తిస్థయోస్తయోరస్తదసభ్యుపగతి

శ్లో॥ స్వాత్మవైభావదేశేవిదితమితియదిష్టాప్యమిష్టంక్వచిత్త
శ్చైత్రేవేతిత్వశక్యంక్వచిదపినతథాహ్యస్తిసిద్ధాంతసిద్ధిః ।

యో స్వయోదాహర్తుశక్యత్వాత్, అతిపవనసప్తమః వ్యావహారికసత్త్వా
వాహపితథాత్వాభ్యుపగమప్రసక్తాచ్చ. నాప్యప్తమః సహిసత్త్వయాబుద్ధేరా
కారోమిథ్యాస్యాత్, అన్యతయానన్యతయావాప్రమితస్యతదయోగాత్ అ
ప్రమితస్యచానుదాహర్తవ్యత్వాత్ అన్యథాతిప్రసక్తాత్, భ్రాన్తిజ్ఞానేబుద్ధి
తదాకారావసత్త్వాదితి తదాకారనిదర్శనోపపత్తిరితిచెన్న బాధాభావాత్ ప
రానభ్యుపగతేత్వ. నవమోప్యత్వవైభావసీద్ధేరపాస్తః, అపాకరిప్యతేచానిర్వచ
నీయోత్పత్త్యాదిః. నాపిదశమః సత్యేషుశుక్త్యాదిస్వస్యతమస్యైవ కయాది
ద్వివక్షయాశుక్తిరజతవ్యవహారపక్షయత్వాత్ అన్యథావర్ణక్రమనిర్దేశవన్నిర
ర్థకత్వాపాతాత్ తథాచాశ్రయహీనముదాహరణమితి నకథశ్చిదపివ్యాప్తి
సిద్ధిరితి॥

౪౬॥

పునస్సాధ్యవికల్పేకోట్యుద్ధరమనువక్తి స్వాత్మనేతి. ఘోష్యం సా
ధ్యం. తత్రసిద్ధసాధనతామాహ ఇష్టమితి. క్వచిత్ యోగ్యఫలే. సర్వేపిహిపదా
ర్థాస్సామగ్రీవిశేషైస్సాత్మవైభావవత్స్వధ్యస్యనే. తతపవహిసద్విగ్రహ
ర్వవత్కోదయః, అహార్యలిజ్జాచతరగ్రాధీస్సార్వత్రికే నిరనిష్టేనిష్టముక్తాశ్చ, అ
తపవహివిపర్యయేపర్యవస్యతి. ననుస్వాత్మవైభావదేశపవ విదితమితిసాధ్యం
స్వాత్మభావసీద్ధసాధ్యతేత్యత్రాహ తత్రేవేతితి. అత్రహ్యవధారణంస్వదేశ
శవ్యవచ్ఛేదార్థం తదిదం స్వదేశసదసద్భావయోరశక్యమేవ స్వదేశపవ
స్వాత్మవైభావదేశఇతిప్రస్తుతప్రతిజ్ఞాభిప్రాయఇతి. అత్రవ్యాప్తిగ్రహణాభావ
మాహ క్వచిదపీతి. యత్రక్వచిద్దేశేకాలేవా జాగరస్వప్నావస్థయోర్వ్యావ
హారికప్రాతిభాసికయోర్వేత్వేత్వం. శుక్తియాప్యోదాహరణంత్వసిద్ధిప్రదర్శనేన
ప్రత్యుక్తం ఏతేనస్వాత్మవైభావప్రదేశవర్తిత్వం సాధ్యమిత్యపనిరస్తం సిద్ధ
సాధ్యత్వపరిహారేపి వ్యాఖ్యాతాదేరపరిహార్యత్వాత్. శ్లో॥ సహివస్తువికల్పేత
పవిరుద్ధసముచ్చయః! నచోభయపరిత్యాగోపహతింబహతఃక్వచిత్॥ సహితదేవ
తత్రేవతదానీమేవవిద్యతేనవిద్యతేవేతివిగుద్ధానియతయాపతాకుదృశస్యానియ
మస్యజైనేరప్యనక్షీకారాత్, సచతదక్షీకృతవిరుద్ధసముచ్చయః స్వపరపక్షస
ముచ్చయేసర్వకథోచ్ఛేదాపత్తేః, అతపవనోభయమిథ్యాత్వేనోభయత్యాగః
విరుద్ధాన్యతర విధినిషేధయో రితరనిషేధవిధినా సరీయకత్వాత్ స్వాత్మవై

బాధశ్చస్తిన్నపాధిస్సమధిగతదశాదేశకాలాద్యపాథా

నాసాసాధ్యోత్రమానంనిఖలమపియతస్తద్విధానైకతానం॥ ౪౭॥

భావసామానాధికరణ్యసాధనాయోగాచ్చ. అస్తువాకశ్చిన్నిధ్యాశబ్దార్థః తత్ర
దృశ్యత్వస్యాప్రయోజకత్వమాహ బాధశ్చేతి. మిథ్యాశబ్దవాచ్యత్వేహిప్రతిప
న్నోపాథాబాధితత్వంప్రయోజకం అతపవనతదేవతదిత్యనుపాధితత్వం. నను
బాధపవాత్రసాధ్యస్యాత్ తత్రచనోపాధిశ్శక్యోవత్తుంతతాహ నాసావితి.
అయంభావః కిమత్రయస్యకస్యచిత్పురుషస్యయత్రకుత్రచిద్దేశికాలేవా బా
ధోస్తీత్యేతావన్నాత్రం సాధ్యం ఉతానేనప్రమాణేనాస్యబాధోదృశ్యతఇతి,
నప్రథమః ఏతావన్నాత్రసాధనస్యబ్రహ్మణ్యపినువచత్వాత్, శక్యంహిసాహసి
కస్య భాసమానత్వమాత్రేణసర్వమిధ్యాత్వంసాధయితుం, కిచ్చబ్రహ్మవ్యతిరి
క్తకృత్సపక్షీకారేణ బాధం సాధయతస్తద్భూతపురుషదేశకాలానా
మభావాతః స్యచిత్పురుషస్యేత్యాదినిద్దేశోనిర్వివయః, తదస్త్యతపురుషదేశ
కాలవివక్షయా ప్రయోగేతు విద్యమానేవ్యవిద్యమానభ్రమవతః కస్యచిత్క
చిత్కదాచిత్తత్రతన్నాస్తీతి ధీసంభవాత్సిద్ధసాధ్యతా, మస్యతేచమాధ్య
మికపాన్సంవృతేనమానేనసర్వమిధ్యాత్వం తథాతస్యవిశ్వబాధకజ్ఞానం జాత
మితిచవయమపివిద్యః, అప్రమాణమూలత్వాదపారమార్థికస్తదుక్తోబాధఇతిచె
త్తదుక్తోప్యేవమేవ, వ్యావహారికప్రమాణతోమదుక్తిసిద్ధిరితిచేత్ తదుక్తిసి
ద్ధిరపితక్షేవ సంవృతాదిసమాఖ్యావైషమ్యంచా కిచ్చేత్కరం. నాపిద్వితీయః
ప్రత్యక్షేణతావదస్తీత్యేవప్రవచ్చిప్రతీయతే, యదాచకుశ్రచిన్నాస్తీతిమనుషే
తదాపితత్తైవతదభావస్యసత్యత్వమన్యత్రచతన్నత్యత్వమధ్యక్షయామః, అహ
చన్యాయభాష్యకారః, “సన్నదితిగృహ్యమాణంతథాభూతమవిపరీతచ్చుతత్త్వం”
ఇతి, అసచ్చాసదితిగృహ్యమాణంతథాభూతంవిపరీతంచతత్త్వం” ఇతి. అనుమా
నంత్యద్యావ్యలబ్ధజీవితం. ఆగమికస్తునిషేధోవిధ్యనురోధేననేతవ్యః అన్యథా
తిప్రసక్తాత్. వాచారమ్భణాదిశబ్దాశ్చద్రవ్యాస్తరనిరాసవరాదర్శితాః. నన్య
నస్తవదేనాసజ్జోచాద్వస్తుపరిచ్ఛేదరాహిత్యమపిగృహ్యతే, సతివస్త్యైరేత
త్పరిచ్ఛేదాభావోదుర్వచఇతిచేన్న యథాదేశకాలసద్భావోనకస్యచిద్దేశక
లపరిచ్ఛేదః కింతుపరిమితదేశకాలవర్తిత్వం, తథానవస్త్యస్తరసద్భావోవస్తు
పరిచ్ఛేదః అపితర్హి పరిమితవస్త్యస్తరప్రకారిత్యం, యథా గౌశ్మక్లోగచ్ఛతీ
త్యాదా, నతథా “సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ” “పురుషపవేదంసర్వం” ఇతి విశ్వ

శ్లో॥ తుచ్ఛత్వంతే నహిష్టం సదసదితరతావ్యాహతత్వాదిదుఃస్థా

రూపతయావ్యవదేశాత్, తతశ్చాయం సర్వావిరుద్ధసృజ్త్రహః॥ శ్లో॥ అవిధేయ
న నాధేయను శేషమధికం సమం॥ నేతివస్తుపరిచ్ఛేదాభావః స్యాద్విశ్వదేహినః॥
యస్తువస్తవస్తరాభావమపరిచ్ఛిన్నమిచ్ఛతి॥ కథితో సౌకధానర్హః క్షీణోన్మ
త్తైడమూకవత్॥ కిచ్చసంఖ్యాపరిచ్ఛేదరాహిత్యం కిన్నదృశ్యతే॥ మానబాధా
ద్యదిసమం నిర్బాధేర్థేస్థితిఃస్థితా॥ పరాభిమతైరుపమానాధావత్త్వాదిభిరపి
జగద్బాధః తేషామస్తర్భావబహిర్భావయోరుక్తానతిరిక్తశక్తిత్వాదితః తదేత
త్సర్వమభిప్రయన్నాహ మానమితి॥ నిఖిలం స్వపరాభ్యుపేతం సర్వం॥ తద్వి
ధానైకతానం బ్రహ్మణ్యవతద్విభూతిప్రవణ్ణస్యావ్యస్తీతిబోధనేనియమేన త్ర
వృత్తత్వాన్నతద్బాధకమిత్యర్థః॥ ౪౭॥

పునరవ్యసంభవతోపిత తద్వాద్యభిమానాత్సమ్భవత ఇవసాధ్య విక
ల్పభేదాననూద్యమావయతి తుచ్ఛత్వమితిశ్లోకేనతుచ్ఛత్వం ఖపుష్పాదివదస
త్త్వం॥ తేమాధ్యమిక సమాఖ్యానునిచ్ఛతఇతిభావః॥ నహిష్టంపత త్సాధనేపసిద్ధా
స్తైతిభావః॥ అస్తుమిధ్యాత్వం సదసతోఽటిబహిర్భూతత్వమిత్యత్రాహ సదస
దితరతేతి॥ ఆదిశబ్దేనాథాస్తరత్వాదిసృజ్త్రహః॥ అయం భావః సదసద్విలక్షణత్వం
నామసత్త్వాసత్త్వాత్మనాభావసముదాయవస్త్యం వాసతోస్తత్త్వకుతశ్చిదావ్యి
వృత్తత్వం వా సదసచ్ఛబ్దగోచరసర్వాన్యత్వం వా బ్రహ్మతుచ్ఛవ్యావృత్తత్వం
వా బ్రహ్మత్వతుచ్ఛత్వ సముదాయశూన్యత్వం వా తదుభయాత్మనా
భావసముదాయోవా అన్యద్వాకిచ్చిత్, ఆద్యేవ్యాహతతాఽఽపరస్పరవిరోధే
హినప్రకారాస్తరస్థితిః॥ ఇతిన్యాయాత్, నహ్యత్రానుష్టాశీతవద్గతిః కోట్యస్తర
స్యాన్యస్తానుపలమ్భాత్, నచతత్రాన్యస్థానుష్టవికల్పేకోట్యస్తరం సమస్తీద్వితీ
యేసిద్ధసాధ్యతా సతామేవపరస్పరమసద్భ్యుత్పన్నావృత్తత్వాత్॥ తృతీయేపిస
వేవదోషః అస్తిహి సతపచైకస్యతత్ ఏకస్య సర్వసదసదూపత్వాభావాత్,
అతఏవనచతుర్థః నహివయం బ్రహ్మస్వరూపం వానిరుపాధికతుచ్ఛం వా విశ్వం
బ్రూమః, విరుద్ధాద్ధాస్తరతాచ ఖరశృక్లే ఖపుష్పాద్యన్యస్తింస్తద్భావాత్,
ఏవంపఞ్చమేపి ఖరశృక్లాదాబ్రహ్మణి బ్రహ్మత్వతుచ్ఛత్వయోరసముచ్చితత్వా
త్॥ మఘేపిసిద్ధసాధ్యతా నతుపగీతం బ్రహ్మస్వరూపం నచతుచ్ఛం॥ అన్యదపి కేన
చిద్విశేషశబ్దేనోపస్థాపయితుం శక్యం వా నవా, శక్యంచేదస్మాభిరపి విశేష
తోమాషయితుం శక్యం, అశక్యంచేత్ అవ్యవదేశ్యయతిగోచ్యిద్ధర్మవత్త్వం సా
ధ్యం స్యాదితికస్తత్రవిమన్యతే, అతోయతిగోచ్యిదేవైతదితి॥ కిచ్చవిగీతప్రయో
గేనుసర్వేషు యత్రకుత్రచిత్సర్వసిద్ధమేవ పక్షేసాధ్యం ఇహతుబ్రహ్మణితు

సిద్ధాచాసాపరేషాంభవదనభిమతో నాన్య నావేద్యతాదిః

విశ్వంహీదంమృషానస్తదితరవపుషాత్వస్తతారోపితైశ్చ

స్యాదేవందూరతస్తైఃప్రభువమపసరతోఽప్యక్తదోషానుషణ్ణః॥ ౪౮॥

శ్లో॥ సాధ్యంమిథ్యానవాతేద్వితయమనుచితంనిష్ఫలత్వాదిదోషా

చ్చేవానసాధ్యగ్రహః తయోర్విపక్షత్వాత్, నచవిగీతే తస్యసద్విధసాధ్యత్వా
త్, సపక్షస్తుశుక్తిరజతశబ్దేన ప్రదర్శయితుంనశక్యత్వత్వత్వం, నచపరాసిద్ధసా
ధ్యవస్థోద్భవోన్యఃస్యాత్ తత్సాధనంచదూషయిష్యతే. తదసాత్వదభిమతా
సదసద్విలక్షణతా పరేషాంసర్వత్రాసిద్ధతయాపక్షేదుస్సాధేత్యభిప్రయన్నా
హ అసిద్ధాచేతి. ననుఘటాదౌతావదసద్విలక్షణత్వంసమ్ప్రతిపన్నంసద్విలక్ష
ణత్వమపివటాదివైలక్షణ్యాద్భ్రష్టవైలక్షణ్యాద్వా, అతోభేదవ్యవహారవ్యవ
స్థాపకలక్షణయాపకవలవ్యతిరేకిన్యాయేనసాధ్యస్యవత్తైకదేశసిద్ధస్యేవాభివ్యా
ప్త్యాసాధనాన్నసాధ్యాప్రసిద్ధిరితి, అత్రతుసిద్ధాచాసావితినోప్రహణేనోత్తరం
పక్షేసర్వత్రసిద్ధి వేత్వత్వం, తథాపి మిథ్యాశబ్దనిమిత్తం కిచ్చీత్వయాక్లేక్లే
యతే తదేవసాధయామిత్యత్రాహ భవదనభిమతఇతి. పరేహిరజతాదేశ్య
క్త్యాద్యాత్మనావేద్యత్వంవా రజతాదెరతత్సంసృప్తస్యతత్సంసృప్తతయాభాత
త్వంవా బాధ్యవ్యవహారహేతుఫీవిషయత్వంవా మిథ్యాశబ్దనిమిత్తంసిద్ధాన్త
యన్తి, నచైతత్త్వయాసాధ్యం అన్యథాఖ్యాతేరఖ్యాతేర్వా స్వీకారప్రసక్తా
త్, తథాచాపసిద్ధాన్తః స్వదేశాదౌచవిశ్వం సత్యంస్యాదితివివక్షితవిపరీతసా
ధనాపక్షిః. అతస్సిద్ధసాధ్యత్వంచాహ విశ్వమితి. హిశబ్దఆగోపాలపక్షితం దుర
వహ్నవాంప్రసిద్ధింద్యోతయతి. తదితరవపుషా స్వేతరస్వరూపతయేవ్యర్థః. న
హిస్వప్రతియోగికాన్యోన్యభావవత్త్వంస్వేతరతాదాత్మ్యం వా కస్యచిదను
బోధూయామహేశోశ్రూయామహేవా. పర సిద్ధాన్తకల్పితాకారవత్తయా
చమిథ్యాత్వంసిద్ధమిత్యాహ త్వస్తతారోపితైశ్చేతి. బ్రహ్మవిద్యావివర్తత్వాని
ర్వచనీయత్వబాధ్యత్వైరితిశేషః. చకారాదనంసృప్తసంసృప్తతయేత్యపి గృ
హ్యతే. ఏవమనిర్వాచ్యత్వాదివికల్పకోట్యన్తరేష్యపి తద్వికల్పవతారేణ బా
ధాపసిద్ధాన్తసిద్ధసాధనత్వాదిదోషాణా మనతిక్రమణీయత్వం ప్రచ్ఛన్నబాద్ధో
పాలమ్భవ్యాజేనచ్ఛాత్రాప్రతిబోధయతి ప్యాదితి. ధ్రువం నిశ్చితం. ప్రసక్తా
నామజ్ఞపక్షాకసమ్మతైరితిభావః॥ ౪౮॥

స్వరూపవికల్పేన దూషితంమిథ్యాత్వం ధర్మతోపివికల్పసహమి
త్యాహ సాధ్యమితి. తేబ్రహ్మవ్యతిరక్తవిశ్వమిథ్యాత్వవాదినః. ద్వితయం మిథ్యా

దాద్యంహీష్టంమమాపిప్రసజతిభవతస్సత్యభేదఃపరస్మిన్ ।

పక్షీకాశేస్యబాధాదికమతిచరణంతద్భూషాగ్రపక్షై

తచ్చద్భ్రష్టాస్వరూపంభువనమభిహితంహస్తసబ్రహ్మకంస్యాత్ ॥౪౯॥

శ్లో॥ ఇష్టంబ్రహ్మపిదృశ్యంతవచకథయతస్తస్యజిజ్ఞాస్యతాదీ

త్వస్యమిథ్యాత్వం తత్ప్రతిభటంసత్యత్వంచ. అనయోరనాచిత్యేక్రమాత్కారణమాహ నిష్ఫలత్వాదిదోషాదితి. ఆదిపదమవసిద్ధావార్థం. వైష్ఫల్యంసిద్ధసాధనతయావివృణోతి ఆద్యమితి. అవసిద్ధాస్తముద్ఘాటయతి ప్రసజతీతి. పునరపి సాధ్యమేతన్నిథ్యాత్వం పక్షీకృతం నవేతివికల్పేపూర్వంధూషయతి పక్షీకార ఇతి. అత్రహిప్రామాణికమిథ్యాత్వంపక్షీకృత్య తస్యమిథ్యాత్వసాధనేబాధః, అన్యస్యతుసిద్ధసాధ్యతా విధేయస్యనిషేధాద్వాద్యఘాతశ్చేత్యర్థః. నహ్యత్రస్వపరనిర్వాహకసీతిఃయతః॥శ్లో॥ మిథ్యాత్వస్యహి మిథ్యాత్వేమిథ్యాత్వంబాధితం భవేత్ । సత్యత్వస్యతుసత్యత్వేసత్యత్వంసాధితంభవేత్ ॥ ఉత్తరతోత్తరమాహ అతిచరణమితి. పక్షుబహిర్భావోహిసపక్షణయా విపక్షతయానాస్యాత్, ఆద్యేజగన్నిథ్యాత్వస్యహి మిథ్యాత్వేసమ్ప్రతిపన్నేకథంతద్విరుద్ధంసాధ్యత. ద్వితీయేమిథ్యాత్వస్య సత్యత్వసమ్ప్రతిపత్త్యా తత్రచహేతువృత్తేరిచరణం, యదీదంసదృశ్యం తదాసాధ్యమపి న స్యాత్ సాధనాధీనదృగ్విషయత్వాయోగాత్. అపిచబ్రహ్మవదిహ విపక్షభూతం మిథ్యాత్వం బ్రహ్మణస్సద్వితీయత్వ మాపాదయేత్ అథావరూపం జగన్నిథ్యాత్వమసత్యమప్యేకదేశిభిరక్షీక్రియత ఇతిచేత్ తథాపి తత్రహేతువృత్తేరిచరణందుస్తరమేవ, సత్యమేవ జగన్నిథ్యాత్వం తచ్చబ్రహ్మస్వరూపమేవేతి నావసిద్ధావ్తాదిదోషఇతి పరాభిప్రేతం కృత్వానుబూతే తచ్చేదితి. తత్రాపిసిద్ధసాధనత్వమాహ భువనమితి. మిథ్యాత్వయోగిమిథ్యా తచ్చమిథ్యాత్వంయదిబ్రహ్మ తదావిగీణంబ్రహ్మవదితిసాధ్యా ర్థఃస్యాత్, తత్రనవయంప్రత్యాఖ్యాతారఇతిభావః॥ ౪౯॥

ఏవం వ్యాపకవద్యావ్యప్యస్యాపి వికల్పసహత్వంచతుష్టద్యాదర్శయతి ఇష్టమితి. యదేతన్నిథ్యాత్వసాధకతయోక్తం దృశ్యత్వం తద్భ్రష్టాణివిద్యతేనవేతిచిరేవేతిపక్షస్తావద్దూష్యతే, “అథాతోబ్రహ్మజిజ్ఞాసా” “తద్విజిజ్ఞాసస్య” “తద్భ్రష్ట” “ఆత్మావారేదృప్తవ్యః” “ఆత్మన్యేవాత్మానంపశ్యేత్” “ఇత్యేవమాదీనిపరశ్శతంవాక్యాని పురస్కృత్య శ్రోతవ్యమస్తవ్యత్వాదివిశేషా సాధయతస్తే బ్రహ్మణిదృశ్యత్వనిషేధోనయోక్తః. విద్యతఇతివత్సహతోరతిచారఇతిభావః బ్రహ్మణిదృశ్యత్వం మిథ్యాభూతం, అతోనతతాత్రి

మిథ్యాచేద్యశ్యతాస్మిన్ననువిమతిపదేప్యేవమేషాత్వయేష్టాః

లిజ్జంజాద్యాదికఞ్చేష్టదపమమమతేహ్యంశతఃస్యాదసిద్ధం

చారిత్రశబ్దే మిథ్యాచేదితి. ఏతదుపాలభతే నన్వితి. మిథ్యాభూతేనైవహి
దృశ్యత్వేన బ్రహ్మవ్యతిరిక్తేపి మిథ్యాత్వం త్వయాసాధ్యతే, నహిదృశ్యం మి
థ్యా తద్ధర్మస్తు దృశ్యత్వంసత్యమితిసంభవతి, తథాక్షికారేతత్రైవాతిచారః,
సత్యద్విత్వప్రసక్తశ్చైతిభావః. నను దృశ్యత్వేదృశ్యత్వం త్వయాప వక్తుం నశ
క్యం ఆత్మాశ్రయాదిప్రసక్తాత్, అతస్సత్యేపి తస్మిన్ హేతువృత్త్యభావాన్నా
తిచారస్యాత్, మైవం, దృశ్యత్వం నామ లిజ్జం దృశ్యత్వాదితి హేతుపదేన
బోధ్యంనవా, ఆద్యేతిచారస్త్యయైవేష్టః. ద్వితీయేసాధ్యవ్యాప్యమనుపప్థా
వయతోహేతుపదస్యప్రయోగాజ్ఞతాఽయోగః, నచైవమాత్మాశ్రయాదిదోషః
స్వపరనిర్వాహకసమాధినా దృశ్యత్వధర్మస్య తదాశ్రయాణాంచదృశ్యపదే
న సక్తగ్రహణస్య త్వయా స్వీకార్యత్వాత్, అన్యథా దృశ్యత్వం నదృశ్యమి
తిస్వోక్తివిషయత్వవ్యాఘాతాత్, యదిచ హేతుపదజన్యధీవిషయతాభావేపి
హేతుపదంతత్రప్రయుజ్యేత, ఏవమనైకాన్తికాదిపదమపి తజ్జన్యధీవిషయత్వా
భావేపి తత్రలబ్ధప్రసరమితిసర్వదోషసమ్మాతఃస్యాత్, దోషాభావేకథందుష్ట
శబ్దస్సార్థితీయేతే దృశ్యత్వాభావేకథందృశ్యశబ్దస్సార్థితీయమేతత్. కిచ్చి
దృశ్యత్వరహితంచృశ్యత్వంనిష్ప్రకాశంస్వప్రకాశంవా, నాద్యః స్వోక్తివ్యా
ఘాతాదేవ. నద్వితీయః అబ్రహ్మత్వాత్, అతఃకథందృశీవిషయత్వంనాసాద
యేత్. అథస్యాత్ దృశ్యత్వశబ్దేన స్వగోచరదృశీనిరపేక్షప్రకాశాత్వవ్యాభా
వోవా దృశీజన్యఫలాశ్రయత్వంవా వివిక్షితం, తదుభయంస్వయంజ్యోతిషి
బ్రహ్మణినాస్తీతి కథం తత్రాతిచారిత్యపసర్పణవాక్యమనుభావతే లిజ్జమితి.
తదుభయందూషయతి తదపీతి. అస్తత్తతేహి బ్రహ్మవ్యతిరిక్తాజీవాధర్మభూతజ్ఞా
నంచస్వయంప్రకాశతయా స్వగోచరదృశీనిరపేక్షప్రకాశాని, అతోహేతో
ర్భాగాసిద్ధిః, దృశీజన్యఫలంచత్వదనువిధేయాభిమతంప్రకీర్త్యంవా త్వద
భిమతంవేద్యగతవిత్తిస్ఫురణంవా, ద్వయోరపి విగీతేక్వచిదప్యస్మాభిరనగ్నేకా
రాతాస్సర్వత్రికీస్వరూపాసిద్ధిః, తవాపిస్ఫురణస్యవాచ్యంవ్యాహారాఖ్యంఫలం
విగీతస్యాపీతిచేత్ తస్మింతద్భ్రష్టపీవ్యాపోతి, అన్యథాతత్రమానైకశరణః
కథంతద్వావిఖ్యానయాపవ రేధాః, భవస్తుచాత్రయానికానిచిల్లిక్లాని తాని

మిథ్యాత్వైశ్చ సీత్యేతి-మపియదిభ వేద్వాప్సధూమోగ్నిలిజ్జం॥౫౦॥
(దృశ్యత్వానుమానభజ్జః)

సత్యాన్యసత్యానివేతివికల్పే పూర్వతాపసిద్ధాంతాదిస్ఫుటమిత్యత్వావశ్యమ
మనువక్తీ మిథ్యాత్వైశ్చ రితి. తతాగ్రనిష్టమాహ భవేదితి. బాష్పధూమః బాష్ప
రోపితధూమః. భ్రాంతిసిద్ధస్యధూమస్యవృత్తిచారదృష్ట్యావహ్నిగమకత్వాభా
వో నతుమిథ్యాత్వాదితిచేత్ తతపవయన్నిధ్యానతద్గమకమితి వ్యాప్తిసిద్ధేస్తస్య
దభిమతాన్యపినసాధ్యంసాధయేయః, సాధనేవాబ్రహ్మణ్యపితానికధభృతగల్పి
తానితదవ్యవరమార్థయేయః. ఏతేనవరోక్తంబాధకమపిప్రతితరగ ప్రత్యూఢం
దర్శితం భవతి. అపిచ సత్యత్వపక్షే యాసౌ దృష్టశ్యసమ్బుధానుపపత్తిర్చా
ధికేతిసంభావ్యతే, అసత్యత్వేపిపాలస్తివానవా, ఆద్యేతరగజ్జవంకాన్యత
మహానేరతరగత్వం, తదావాలసత్యత్వేసాధ్యేకథందృశ్యత్వం హేతురుపాదీ
యేత. ద్వితీయేసత్యాదన్యస్త్రిభుషుషేషదృశ్యత్వానుపపత్తిర్నస్యాత్, మా
భూదితిచేన్న భూతిబాధాన్యథానుపపత్తితరగనుదయప్రసక్తాత్. అథ శ
బ్దజ్ఞానానుపాతివస్తుక్షాన్యవికల్పగోచరతామాత్రేణ తస్యదృశ్యత్వంసత్యేత
రత్వసాధ్యాపేక్షయాచసపక్షత్వమిమ్యేత తదాతద్వదేవతుచ్ఛత్వేపిసంభవ
త్యభిమతానిర్వచనీయత్వం న నియమ్యేత, శబ్దజ్ఞాననిరపేక్షశ్చభుషుషాద్య
ధ్యాసఃప్రాగపిదర్శితః. భవతుతతాగ్రనిర్వచనీయత్వం శబ్దమాత్రానుపాతి
వికల్పవిషయేతుచ్ఛత్వం, తత్రచ వివక్షితదృశ్యత్వానుపపత్తి సిద్ధేతిచేత్
తదపిన శబ్దమాత్రప్రతీతబాహ్యగమవికల్పవిషయాశాంత్యేషామపి పూర్వప
క్షవాక్యాథానామనిర్వచనీయత్వాభ్యుపగమాత్, అస్తుతతాగ్రపితుచ్ఛత్వం కిం
సశ్చిన్నమితిచేన్న ప్రత్యక్షాద్యాభాసప్రతిపన్నేప్యాభాసప్రతిపన్నత్వావిశేషే
ణ తుచ్ఛబహిర్భావస్త్విభజ్జప్రసక్తాత్. నను సత్యేదృక్సమ్బంధోనుపపన్నః
అస్వయంప్రకాశస్య స్వతస్సిద్ధివిరహేణసత్యత్వాయోగాత్, తుచ్ఛేపితథా
స్వరూపాభావే సమ్బుధాభావాత్, అనిర్వచనీయేత్వవిద్యామాహాత్మ్యాదా
ధ్యాసికస్సమ్బంధసిద్ధ్యాదురపహ్నవత్త తన్న వరాధీనసిద్ధేరపినిర్బాధస్య స
త్యత్వావిరోధాత్, సత్యేపిబ్రహ్మణ్యాధ్యాసికదృక్సంబంధాభ్యుపగమాచ్చ॥శ్లో॥
దృక్సంబంధశ్చదృశ్యానామసత్యత్వేవివక్షితః. సత్యత్వాదివికల్పేనసీదత్యనుపప
త్తిమాక॥ సత్యత్వేత్వనుపపద్యమానోహిదృక్సంబంధః సత్యోసత్యఉభయరూ
పోనుభయరూపోవా, నాద్యః సత్యత్వేప్రపంచస్యదృక్సమ్బంధ స్సత్యోనస్యా
త్ అసత్యత్వాపావతివివర్యయవిశ్రమాదోగాత్. విషయసత్యత్వేహిధియా

సంబంధఃస్వీకార్యః, నచాసౌ ఘటతే వికల్పదాఃస్థానిదితి ప్ర స జ్ఞ త ద్విషర్య
యావతీచెన్న ఇష్టప్రసజ్ఞత్వాత్, దృశ్యసృజ్యత్వేపిదృశ్యసంబంధాసత్యత్వవద్దృ
శ్యస్య సత్యత్వేపి దృశ్యసమన్వితత్వాత్ సత్యత్వమనుపపత్త్యాకల్పం, దృశ్యం
బద్ధాసత్త్వేతదధీనసిద్ధేః కథంసత్యత్వమితీచెన్న అసత్యాత్సత్యసిద్ధేస్త్యయా
త్వద్విధైశ్చజోఘువ్యమాణత్వాత్, అస్తాకన్తుసంబంధవికల్పదాఃస్థానశ్చేకారా
దేవసమీహితసిద్ధిః॥శ్లో॥ సంబంధఫలసిద్ధౌ చస్వరూపేదురపహ్నవే! అన్తర్భావబ
హిర్భావవివాదస్త్విహనిష్ఫలః॥యేచదృద్ధృశ్యసంబంధేనయోగాదివికల్పతః!
దోషాఃప్రలపితాస్తైత్ర దృశ్యాసత్యత్వభీరవః॥ సంబంధమాత్రదౌర్భట్యాత్తద్వి
శేషోపి దుర్ఘటః । ఇతి చాన్ధస్య జాత్యన్ధయష్టిదానోపమం విదుః! న ద్వితీ
యః విషయస్యసత్యతాయామసత్యసంబంధోనస్యాదితిహ్యత్రప్రసజ్ఞఃస్యాత్ అ
యంబ్రహ్మణ్యతిచరితః ఇష్టప్రసజ్ఞశ్చ విషర్యయేవిశ్రాంతిశ్చాద్యావ్యసిద్ధాః। అత
ఏవ నతృతీయచతుర్థౌ వ్యాఖ్యాతాశ్చ, తథాపి కోసాదృద్ధృశ్యయోస్సంబంధ
ఇతి నిర్మత్సరాఃపుచ్చామితిచేత్ వయవపినిర్మత్సరాఃపుచ్చంతంపుచ్చామః
తత్రకిన్నామెతివా కింస్వరూపఇతివా సంయోగాదిమకతమఇతివా తెష్వన్త
ర్భుతోబహిర్భుతోవెతివా సత్యో సత్యోవెత్వాదిప్రకారకోటిభేదనవా ప్ర
శ్నార్థఃస్యాత్, నాద్యః అప్రజ్ఞాత విశేషనామ్నామానన్త్యాత్ సామాన్యతస్తు
ప్రశ్నవాక్యేపిప్రఖ్యాతేఃసద్వితీయః సర్వత్రస్వరూపమాత్రేప్రశ్నోక్షర విచా
రాదేరనవతారాత్. నతృతీయః సంయోగాదిరాశ్యన్తర్భావ నిర్మదాభావా
త్ అన్యథా సర్వత్రతజ్ఞాతీయరాశివిశేషప్రశ్నప్రసజ్ఞాత్. నాపిచతుర్థః ఉభ
యథాపిస్వరూపలాభే విశేషనిర్ధారణవైఫల్యాత్ అనిర్ధారి తెవ్యన్యతరకోటే
రనపాయాత్. నపఞ్చమః పరస్పరవిరుద్ధే సర్వత్రానుపపత్తిరహితాన్యతర
కోటేర్యథార్హానుపవేశనీయత్వాత్. దూషితా చ సంబంధ పతానుపపత్తిః,
దర్శితశ్చాసంబంధపతే దోషః. యదిచైతాదృశస్త్రోగ్రానుగ్రాహకఃసతర్హియ
త్ప్రకాశతేతన్నిధ్యాయధాగ్రాహ్యగ్రాహకౌ తథాసంఘీత ఇత్యాదిసంవిన్ది
ధ్యాత్వసాధకానుమానేష్వపి సులభః, సత్యత్వస్వప్రకాశత్వాదిధర్మసమ్బ
ద్ధానుపపత్తేస్త్యత్ప్రతిలాపప్రస్థితైవాకుణ్ణితప్రసరత్వాత్ శ్లో॥ మిథ్యాత్వేనచ
దృశ్యత్వంస్వతస్సంబంధసాధయక । అపామిథ్యాస్వత సిద్ధిముద్ధిత్యనయా
గిరా॥

౫౦॥

ఉక్తదోషదుష్టకవ్యనుమానాన్తరపథికదోషశేతార్థం వ్యాచక్షే

శ్లో॥ వ్యావృత్తంశుక్తిరూప్యంవిదితమిహమృదావిశ్వమేవంనకింసౌ
 వైవంహేతోరయక్తేస్సఖిలుభిదురతాబాధ్యతానాశితావా ।
 ఆద్యేనైకాన్త్యమన్త్యేస్వసమయవిహతిర్మధ్యమేస్యాదసిద్ధి

వ్యావృత్తమితి. ఇహ యత్ర భాతి తత్రైత్యర్థః, అన్యత్ర తు ప్రసజ్జ ఏవ నాస్తి,
 యద్వా సర్వస్యిన్నిహజగతీత్యర్థః. విమతం మిథ్యా వ్యావర్తమానత్వాత్ య
 దుక్తసాధనం తదుక్తసాధ్యం యథాశుక్తిరూప్యం, తథ్ఘటస్వతాదాత్మ్యేన
 భాతేశుక్తిద్రవ్యేనుపత్తమానే స్వయంవ్యావర్తతే అతోమిథ్యా, ఏవంరజ్జ్వా
 దెస్సర్పభూదళనామ్బుధారాదెశ్చ సత్యత్వమిథ్యాత్వేవ్యవతిష్ఠేతేతి, అత్ర
 పి ప్రాగుక్తరూపణాని స ప్రస్తర్రవ్యాసీత్యభిప్రాయేణప్రతిపత్తి మైవమితి.
 తత్రహేతుదాఃస్థ్యంహేతుమాహహేతోరితి. అయ్యుక్తింప్రథయితుంవికల్పయతి
 సఖిల్పితి. యోయంవ్యావర్తమానత్వహేతుః కుతశ్చిద్భిన్నత్వంవా బాధ్య
 త్వంవానశ్వరత్వంవా, ప్రథమంరూపయతి ఆద్యితి. భిన్నత్వంవ్యాత్రస్వప్రతి
 యోగికంవా స్వేతరప్రతియోగికంవా స్వతోస్యతోవేతివిశేషానాదరేణయ
 త్రిజ్ఞేత్రిప్రతియోగికంవా, ఆదిమస్త్యసమ్భవగ్రస్తఃభేదాభేదకుస్పష్టిశ్చత్వయా
 నాణ్డీక్రియతే. అనస్తరస్త్యనైకాన్త్యహతః సత్యేబ్రహ్మణ్యతద్వ్యావృత్తింపర్ణ
 యతాత్వయైవస్వేతరాన్యత్వస్య స్వీకారాత్. తతపీవసామాన్యోక్తిరపినిర్భా
 తా. అత్ర క్రమస్యరూపణానుపయోగిత్వాత్ అపసిద్ధాన్తోద్భూతనత్వరయాచ
 తృతీయందూషయతి అన్యితి. యదిహ్యత్రస్వకాలసత్త్వమభ్యుపేత్యోత్తర
 కాలాసత్త్వంహేతుకుద్భవ్యతే తదా మిథ్యాత్వేనసిహాధయపితస్యస్వకా
 లసత్త్వాభ్యనుజ్ఞానైపసిద్ధాస్తః హేతుసాధ్యపదవ్యాఘాతశ్చ. అనభ్యుపగత
 స్వకాలసత్త్వేతు నశ్వరత్వహేతురసిద్ధః సఖిలునిత్యాసతాం ఖపుష్పదీనాం
 నశ్వరత్వంపామరఃపరీక్షకోవాకశ్చిత్ప్రత్యేతి॥ శ్లో॥ తత్రాపినశ్వరత్వేనిత్యస
 త్త్వంనిరుధ్యతాం । స్వకాలేతరకాలేచ తేనమిథ్యాత్వమిష్యతాం॥ బాధ్యత్వ
 హేతుంబాధతే మధ్యమితి. ప్రపచ్చస్యబాధ్యత్వంహి స్వదేశాదావాస్వారో
 పదేశాదావా, ఆద్యేత్వసిద్ధిరవస్థాపితా. ద్వితీయే బాధస్థలేష్వేవ మిథ్యాత్వ
 సాధనెసిద్ధసాధ్యతా, అన్యత్రసాధనేత్వవిషయవృత్తిత్వం, అన్యథాఽతిప్రసజ్జః
 ప్రపచ్చవిషయబాధేనబ్రహ్మబాధస్యాపినువచత్వాత్ బ్రహ్మ మిథ్యా సప్రపచ్చా
 త్తనాబాధితత్వాత్, యతఃకశ్చిద్బాధ్యతే తత్సర్వధాబాధ్యతేతిత్వయైవా
 శ్చేతత్వాత్ ఇతి. ననుయత్సత్వంతన్నిత్యంప్రకాశతేస్వతశ్చ యథాబ్రహ్మవిగీ
 తస్తునతథా సుషుప్త్యుదౌప్రపచ్చభానాభావాత్ జాగరాదాచాన్యత ఏవభా

ధీవిచ్ఛేదాదికల్పాంతరమపి కథితైశ్చార్ణవై తందోషబృహతైః.

౫౧॥

(వ్యావర్తమానత్వానుమానభక్తిః)

నాత్, శిశ్నుసత్యస్యసర్వస్మిన్ ప్రకాశమానే ప్రకాశోద్భవ్యతేయధాసంవిత్స్వ
 యాపస్యసతధావ్రవశ్చస్య అవ్రకాశమానేఘటాదౌ పటాదిప్రకాశదర్శనాత్,
 సత్యంచబ్రహ్మ దేశపరిచ్ఛేదరహితం సతధావిగీతమితి మిథ్యాస్యాత్, అతః
 కోట్యంతరసంభవాద్వికల్పనూయనః ప్రస్తుత ఉపన్యాసశ్చితి శబ్దాపనుత్తైకా
 ట్యంతరేవ్యప్యక్తదోషానతిదేశతి ధీవిచ్ఛేదేతి. యదత్ర కదాచిదప్రకాశమాన
 త్వాన్నిశ్చేతి తత్ర కిమస్తదాద్యపేక్షయాకదాచిదప్రకాశమానత్వం హేతుః
 ఉతసర్వాపేక్షయా, నాద్యః సామగ్ర్యమదయప్రయుక్తస్య ప్రకాశాభావ
 స్యప్రకాశ్యమిథ్యాత్వసాధకత్వాయోగాత్, నచపశుభిర్నృపశుభిశ్చావిదితే
 వ్యదృష్టేశ్వరాదిముప్రమాణికైరసత్యత్వమధ్యవసీయతే, వయంతుతత్రా
 వ్యధ్యవస్యామితిచెన్న బ్రహ్మణ్యపిప్రసక్తాత్, విదితమేవాస్మాభిరప్యత్తత
 యాబ్రహ్మేతిచేత్ కిమర్థం తర్హి తద్వివిదిషయా యజ్ఞదానాద్యపాదానం
 శారీరకారవృత్తం, అవిదితాకారబోధార్థమితిచెన్న తస్యైవాకారస్య మి
 థ్యాత్వప్రసక్తాత్, తత్త్వావేదకవాక్యవేద్యస్యచ మిథ్యాత్వంవ్యాహతం, ని
 రాకారేచ కథం విదితావిదితాకారభేదః, తత్కల్పనయేతిచేత్ తర్హి కల్పితా
 కారవివిదిషయైవ శాస్త్రాద్యారమ్భత్వేష్టోపప్లవః. నద్వితీయః ఈశ్వరస్య
 నిత్యసర్వజ్ఞతయాతదసిద్ధేః, ప్రకాశప్రకాశ్యయోశ్చభిన్నాయుషకత్వం యా
 వ్మాభిరపిదురపహ్నవం అనాదిసాక్షివైతస్యవిషయభూతానాం విద్యావృత్తిరి
 క్తానామనాదిత్వానగ్నేకారాత్, స్వతఃప్రకాశమానత్వాభావాచ్చసత్యత్వనిషే
 ధః పూర్వహేతువికల్పే దూషితః. పరతఃప్రకాశోపికారణదోషబాధకప్రత్య
 యాభావాత్ప్రతిష్ఠితప్రామాణ్యః, యచ్చసత్యంసంవిత్స్వయాపంసర్వస్మిన్ ప్ర
 కాశమానేప్రకాశతే సతధావిగీతం అతోమిశ్యేతి, తదసత్ సర్వసంవిదా
 మైక్యస్యాస్మాభిరనభ్యుపగమాత్ త్వయాపి తస్యదుస్సాధత్వాచ్చ. అన్యథా
 కథం ససర్వేసర్వజ్ఞాః స్వసంవిదో గురుసంవిదాప్రతివాదిసంవిదాచైక్యం
 శ్యక్ కింతదనుగుణంనాచరసి, భిదురాస్తుసంఘః స్వవేద్యేతరప్రకాశదశ
 యాం నప్రకాశంతే ఇతినతన్నిదర్శనం. ఏతేనసత్యంసతోసర్వత్రవేద్యే ప్రకాశ
 తత్త్వపిదత్తోత్తరం ప్రతిపత్తివేద్యానాం సతాంపరస్పరవ్యావృత్తత్వాత్ స
 త్తాదూపస్తుతేషాం ధర్మోనత్యయాసత్యత్వేనస్వీక్రియతే, శేషంతుస్వస్థానే భ

శ్లో॥ యత్సాత్వత్సగుర్వదాస్యాద్యదపిచనభవేత్తచ్చనస్యాతగదాపి
 క్వాపివ్యోమారవిస్తాదివదితయదినవ్యాహతేస్సాధ్యహేతోఽః ।
 మధ్యేసత్త్వంగృహీత్వాఖలుతమభయతోసత్త్వలిక్ష్మంగృహీతం

వివృతి. యత్తుదేశపరిచ్ఛేదవతాంస్వదేశేపి నివృత్తిస్సేత్సృతీతి తదపి నశ్వర
 త్వోక్తన్యామేనప్రత్యుక్తం. యదిహియత్రక్షవిదైశే వ్యాపృత్తిహేతుఃసతస్మా
 స్వదేశాసత్త్వంససాధయేత్ తత్సత్త్వవిరోధాభావాత్, సార్వత్రికవ్యాపృత్తి
 స్తుసాధ్యగర్భేతినహేతుఃస్యాత్ ॥ శ్లో॥యన్నక్షవిన్నక్షచిత్తత్ ఖరశృణ్ణాదిరి
 తితః। ఇతిమధ్యమశితౌచస్యవిధియేవఖణ్డీతా॥ ౫౦॥

నశ్వరత్వహేతావుక్తదోషమనిధ్యారయతః కాలపరిచ్ఛేదసామాన్య
 ముభేనమిధ్యాత్వశఙ్కామజురస్తీ ముజ్జిహీర్షురుహ్నుటయతి యత్సాత్వదితి
 వివక్షితస్య హేతోరనాదరప్రతిరోధాయ ప్రథమమిహానుగ్రహకోక్తిః, య
 త్క్షవితాగలేస్యాత్ తతాగలాంతరేపిస్యాత్, సత్స్వభావత్వేబ్రహ్మణశ్చ
 సావగ్రీసహసేనాప్యసత్త్వాపాదనాయోగాత్, అసత్స్వభావత్వేఖిష
 ష్మస్యేవకాలవిశేషే సత్త్వాపాదనాసమ్భవాత్, తదిహానుగ్రహ్యభిపా
 యేనాహ యదపీతి.అయమత్రప్రయోగః యత్ప్రగూర్ధ్వంచాసత్ తన్నధే
 వ్యసత్ యథాసంప్రతిపన్నం విమతంచతథాత్వాన్నిధ్యేతి. అనయోస్తరాల
 నుమానయోరాభాసతామభిప్రేత్యాహ నేతి. తరేతావతాగలవిశేషో
 నిష్ఠంసత్త్వంప్రసజ్జనీయం ఉతావివక్షితకాలవిశేషంసత్త్వమాత్రంవా, ౧
 ద్యః స్వస్వయావస్థైవాభావే స్వకాలాభావాత్తదవధికకాలాంతరాసి
 స్తదువజ్జిప్రసజ్జనీయబోధాసమ్భవేనతత్ప్రసజ్జాయోగాత్. నద్వితీయః
 ప్రప్రసజ్జత్వాత్ ప్రసజ్జకైకదేశస్యప్రసజ్జనీయత్వాయోగాచ్చ. అథవిశేష్ట
 కాలేవిశేష్యాణ్ణీకారప్రసజ్గః తచ్చనాస్తి బాధాదిత్యాకూతం తదపి న అన్య
 బాధాదృష్టేః, ఏతేన తరేణ బాధముజ్జీవ్యైతత్ప్రధేరశక్యసమ్బాదనత్వా
 కుతశ్చిదసత్త్వస్యాసిద్ధౌ సత్త్వస్య ప్రసజ్జనీయత్వాయోగాచ్చేతిభావః.
 నుగ్రహ్యభాసత్వేవిరోధంహేతుకరోతి సాధ్యహేతోర్నితీతి.ఏతత్ లక
 హేతోర్నితీవత్. అత్రహేతుసాధ్యయోర్వ్యాపారవివక్షణీతి మధ్యఇతి
 యమాశయః కాలవిశేషాసత్త్వంహ్యాసిద్ధంతావన్నలిక్ష్మంస్యాత్ త్వయా
 భానభ్యుపగమాత్, తత్ప్రతిస్తు స్వకాలేప్యసత్త్వంకోడికృత్యవా బహిః
 త్యవా, పూర్వత్రాసిద్ధిః అశతస్సాధ్యావిశేషశ్చ స్వదేశకాలాసత్త్వాజ్

సామాగ్ర్యాచావధీద్వస్సుటతరవిదితౌసాపితస్తత్సృవాహాత్. ౫౨॥

(అనిత్యమిథ్యాత్వప్రిపరిహారః)

శ్లో॥ ఆత్మాయస్యాపితక్తిరఖలుగమయితుంస్వోపజీవ్యప్రతిపం

మిథ్యాత్వస్యప్రచిఖ్యాపయిషితత్వాత్. ఉత్తరత్ర స్వకాలసత్తానుమతిలబ్ధజీ
వితేనహేతునా సాకథంప్రతిక్షిప్యేత, తతాఽలవ ర్తిత్వబుద్ధ్యపేక్షయాప్రా
గుత్తరకాలపరిక్షేప్తిరితిచేన్న నిత్యయాపిధియా తతాఽలవ ర్తిత్వగ్రహణోపప
త్తేః, అనిత్యబుద్ధ్యపేక్షయాప్రాగూర్ధ్వసమయసిద్ధిరితిచేత్ బుద్ధేస్తర్హిస్వ
కాలసత్త్వమేష్టవ్యం అన్యథాతదవధికపూర్వోత్తరాసిద్ధేః, బుద్ధిరపిబుద్ధ్యధీ
నసిద్ధిరైతత్వవస్తుతస్సతీతీచేన్న అనిత్యబుద్ధివన్నిత్యబుద్ధి రపి తథేతి ప్ర
సక్తేనివారకాభావాత్, కింఞ్చసా స్వాధీనసిద్ధిర్వాస్వేతరబుద్ధ్యధీనసిద్ధిర్వా,
వాద్యః అనిత్యబుద్ధేస్త్యయాస్వయంప్రకాశతానభ్యుపగమాత్, అభ్యుపగ
మేవానిత్యసత్యత్వప్రసక్తేః. నద్వితీయః అన్యబుద్ధ్యాతత్స్వరూపసిద్ధావనిత్య
బుద్ధేర్నిత్యభానప్రసక్తాత్, ఈశ్వరబుద్ధివత్స్వకాలవ ర్తిత్వప్రతిభాసేన్వతపవ
త్త్యాయాఅనిత్యబుద్ధేః కాలోపాధిత్వప్రసక్తాత్, తతపవతద పేక్షఃపూర్వో
త్తరకాలాసత్త్వలిక్తేన స్వోపజీవ్యమధ్యకాలసత్త్వప్రతిషేధః ప్రాసాదనిగ
రణప్రయాసప్రాయశ్చితి. అత్రసతోసత్త్వమసతస్సత్త్వంచ దుస్సాధమితిదు
రభిమానమున్నులయతి సామగ్ర్యేతి. అపరోక్షప్రమితిసామగ్ర్యేత్యర్థః. యద్వా
జనిధ్వంససామగ్ర్యేపలక్షితౌపూర్వాపరావధీ ప్రత్యేకం సముదాయతోవా
యధావస్తుప్రత్యక్షసిద్ధావతివాక్యార్థః. తరపాపణ్డీతవృధుకతిర్యక్పర్యంతమరప
హ్నవత్వంసూచ్యతే తతశ్చ నిర్బాధస్సుటదృష్టాపహ్నవే వైభాషికాదిపరిభా
షయా బ్రహ్మణోపకాలపరిచ్ఛేదరహితత్వాదేవ ఖలుష్పకల్పత్వంప్రసజ్యత ఇ
తిభాషః. ననుకాలపరిచ్ఛిన్నోత్పత్తిజ్ఞప్తిసామగ్రీసిద్ధావేవంచాచ్యం సైవకుత
స్త్యేత్యత్రాహ సాపీతి. సామగ్రీస్వయాపప్రవాహస్తద్యోగకప్రవాహశ్చనా
దిరవర్యనుయోజ్యఇతిభాషః॥ శ్లో॥ కించానిత్యత్వసత్యత్వేనానిత్యంసత్యతాం
త్యజేత్. తదసత్యత్వపక్షేతునిత్యత్వాత్సత్యతాభవేత్ ॥ ౫౨॥

మాఘాదనుమానంనిత్యనిర్దోషనిగమవాక్యగణైరేవ నిర్విశేషస్వప్ర
కాశ సచ్చిదానంద బ్రహ్మవ్యతిరిక్త సర్వమిథ్యాత్వసిద్ధిఃస్యాత్ ఇత్యత్రాహ ఆ
త్మాయస్యేతి. అయంభాషఃప్రత్యక్షముపజీవ్యానుమానస్య తేడభేదపజీవ్య
శాస్త్రస్యచప్రవృత్తిః తచ్చైతేబాధేత అనుమానేపికాలాత్యయాపదిష్టకత్తై
వనస్యాత్. తథాచబాధాభావే కథందూష్యదూషణవ్యవస్థేతి కం॥ తయో

యూపాదిత్యైక్యవాక్యప్రభృతిరితరథానోపచారంభజేత |

జ్ఞేయః. నను పదపదార్థాదిస్వయాపమాత్రంశాస్త్రస్యప్రత్యక్షాదుపజీవ్యం అనుపజీవ్యంతుతత్సత్యత్వం ప్రమాణాభాసభాసితంశాస్త్రేణబాధ్యేత, మైవం నహిజగత్సత్యత్వగ్రాహిణః ప్రమాణాభాసత్వమితఃపూర్వంసిద్ధం, తతశ్చతదాభాసత్వసిద్ధ్యాశాస్త్రేణతద్బాధః తేనచసేతిమిధస్సంశ్రయస్సాస్యత్. అస్త్యామాన్యత్వమేవప్రబల్యకారణమిత్యత్రాతిప్రసజ్జమాహ యూపాదిత్యేతి. నను “ఆదిత్యోయావః” ఇత్యాదేరామాన్యస్య కర్మవిధిశేషతయాన్యపరత్వాద్దుర్బలతయా ప్రత్యక్షానువిధానేన వృత్త్యంతరస్వీకారః, ఇహ తు తత్త్వావేదకవాక్యస్యాతత్పరత్వాసహృవాత్ప్రత్యక్షాదిబాధకత్వం యుజ్యతే. హస్తకింక్రియాశేషత్వమేవ ముక్తార్థవాదానాంసార్వధ్రువప్రమాణకారణం తథా సత్యతిప్రసజ్జాత్ తావతాత్వస్వార్థం సార్వధ్రువబోధనం సిద్ధ్యేత్, క్వచిచ్ఛస్యార్థప్రమాణంబాధాదేవ సత్వస్యశేషత్వాత్, తక్షైవహిలోకేవేదేచస్తుత్యాదేర్దృష్టిః, అనన్యపరేష్వపి “బ్రహ్మవనంబ్రహ్మసమృక్షఆసీత్” ఇత్యాదివ్యధానం భవేభాక్తోనిర్దేశః. నను జగద్బ్రహ్మసామానాధికరణ్యేపిస్వయాపైక్యవిరోధాద్బాధార్థతయోపచారఃస్యాత్, తన్నుశ్చుత్తిత్తుతిశతాబాధేనసంభవన్త్యాంగతావిపరీతలక్షణాక్షీకారాయోగాత్, వ్యాప్తివిశేషాపేక్షయాచసామానాధికరణ్యంవ్యుజ్యతే; “సభూమింబిశ్వతోవృత్వా | అత్యతివృద్ధశాక్కులం | పురుషవపేదంసర్వం” “సర్వంసమాప్నోషి తతోససర్వః” “సర్వగత్వాదనస్తస్య సమవాహమవస్థితః” ఇత్యాదిషు. అతపవ “బ్రహ్మేవేదంసర్వం” “ఆత్మేవేదంసర్వం” “యత్రత్వస్యసర్వమాత్మేవాభూత్” ఇత్యాద్యాసానువధారణనిర్దేశాశ్చబ్రహ్మత్వకత్వనిషేధాభిప్రాయాః, తథాచ “నేహనానాస్తికింఞ్చన” ఇత్యాదికమపిగతార్థం, ఇదంచవాక్యంబ్రహ్మణీనానాత్వంప్రతిపేదేత్ తదా బ్రహ్మకత్వసిద్ధౌ కాకథాతద్గుణవిభూతినిషేధస్య. అథ భావప్రకాశ్యానాజ్ఞాన్యంకింఞ్చనేతిపదవైయర్థ్యంచమత్వా నానాభూతంకింఞ్చనవస్తు బ్రహ్మణీనాస్తీతియుజ్యేత తథాపినజగన్నిషేధః బ్రహ్మణ్యవిద్యమానానామపక్షయవినాశరూపవన్తాదీనామివస్వాధారేషు నిరాధారతయావా వృత్త్యుపపత్తేః, బహువ్యాపినిసర్వాధారతయాచాధికతేబ్రహ్మణీ నాస్తికింఞ్చనేతినిషేధాత్తన్నిధ్యాత్వేతాన్నర్యంగమృతత్తిచేత్ తథాసతినేదంకింఞ్చనాస్తీత్యేతావద్వక్రవ్యం, అధికరణోక్తిస్త్యజాగశస్తనాయేత. అథప్రపజ్ఞేనానాత్వంనాస్తి నానాభూతంనాస్తీతివాప్రతిపాద్యేత తథాపినప్రపజ్ఞస్వయాపవాదః తన్నానాత్వనిషే

అత్రాత్మాత్మాయస్వపూర్వావరవిహతిభయోన్నేతి నేత్యాదివాక్యం
వైలక్షణ్యాదిమాత్రం ప్రథయతి భువనాద్భిప్రసాదో విశ్వమూర్తేః ॥ ౫౩ ॥
(నిషేధశుక్రీతీనాం ప్రత్యక్షాదివిరుద్ధప్రతిపాదకత్వానువవత్తిః)

శ్లో॥ ప్రత్యక్షేణైవపుంసాంభవతిదృఢతరోదేహపవాన్తమోహేనా

జ్వాలైక్యప్రత్యభిజ్ఞాద్యుభయమపిచతద్బాధ్యతేహ్యగమాదైవః ।

దేవాక్యప్రవృత్తేః, తత్రదృష్టశ్రుతవిరోధపరిహృత్యైవవిశ్వస్యబ్రహ్మాత్మకత్వాది
సాధర్మ్యవిధౌవా జడవజ్జీతశత్రుమిత్రాదివైధర్మ్యదృష్టినిషేధేనాతాత్పర్యం
స్థాపనీయం, ఇయంచగతిరేకతైవానుద్రష్టవ్యా “విద్యావినయసమ్మన్నే”
“సుహృత్కీర్తనాదాసిన” ఇత్యాదిభిరనుగృహ్యత. అతఃకృద్భవేషుసర్వే
షు వాక్యేష్వేవంసర్వావిరుద్ధః కల్పిదర్శనమర్థసీయ ఇత్యభిప్రాయేణ “అ
ధాత ఆదేశోనేతినెతిసహ్యతస్మాదితినేత్యన్యత్పరమస్తి” ఇతివాక్యంతావద
విరుద్ధార్థవిషయంసాధయతి అత్యేతి. ప్రత్యక్షగ్రహణ మనుమానస్యాప్యవలక్ష
ణం. ఆత్మాత్మయశబ్దః శ్రుత్యంతరపరః అత్ర “దేవవావబ్రహ్మణోయాపేమూర్తం
చామూర్తమేవచ” ఇత్యాది పూర్వవాక్యం “అథ నామధేయం సత్యస్యస
త్యం” ఇత్యాదివశ్చిమం, తదిహ ప్రత్యక్షానుమానశ్రుత్యంతరపూర్వావరవి
రోధభీత్యా మధ్యమం “నెతి నెతి” ఇత్యాదివాక్యం బ్రహ్మగుణవిభూతివిగ్రహ
ద్యబాధేన. బ్రహ్మజ్యేవానుక్తాతిశయాంతరపరం నెతవ్యం. తతశ్చైకదృష్టప్ర
కారవైలక్షణ్యార్థమిహ కేచిదాహుః. అన్యేతు ఇతిన ఇతివ్యవహారేణ ఇతోధి
కంకించదస్తీతినిర్దేష్టవ్యం నాస్తీతి. ప్రకృతైతావత్త్వం సూత్రభాష్యోక్తమిహ
దిశబ్దసంక్లృప్తీతంబూః, పూర్వప్రదర్శితప్రకారమాత్రయోగాద్భిప్రసాదఃప్ర
కృతమేతావత్త్వం నెతి నేతీత్యాదివాక్యం ప్రతిషేధతీతి. బ్రహ్మణోవిశ్వమూర్తైరి
తిపదాభ్యాం ధర్మిగ్రాహకప్రసిద్ధగుణ విభూత్యాదిప్రకర్షః ప్రఖ్యాప్యతే ॥ ౫౩ ॥

ననుప్రత్యక్షస్యప్రత్యక్షాంతరేణేవ పరోక్షేణాపి బాధస్తత్రతత్రస
మ్మతః తద్వదిహాపిస్యాదితశచ తే ప్రత్యక్షేణేతి. అస్తిహిమనుష్యత్వస్థూల
త్వాదివిశిష్టేపిణ్డే తిరశ్చమివవివశ్చితామప్యాత్మత్వాభిమానః తత్రచామో
క్షాదసమాహితదశాయాం జాగ్రతఃస్వపతోవా దర్పణతలదత్తదృష్టేరివ సా
మగ్రీసామధ్యాదినిచ్చతోపి దేహవిభ్రమే బాధితానువృత్తిరిత్యభిప్రాయేణ
దృఢతరశబ్దః. అన్యజ్వాలైక్యప్రత్యభిజ్ఞాయాం విపరిణతానుషక్తిః. అపిః ప్ర
త్యక్షస్య బాధ్యత్వసంభావనార్థః. చకారశ్చన్ద్రసూర్యపరిమాణాల్పత్వాది
భ్రమాకారసంక్లిహార్థః. ఆగమాద్యైరిత్యనేనానుమానవత్పరేష్టమథాపత్వై

తస్మాదతాదిసిద్ధంశుశ్రితిభిరపిజగద్బాధ్యతామిత్యయుక్తం
సద్దేహోద్దేశ్యశక్తంయదిహనఖలుతద్దోషదూరేష్వపిస్యాత్. ౫౪॥

(పరోక్షబాధ్యత్వయోగ్యామోగ్యప్రత్యక్షవిభాగః)

శ్లో॥ ప్రత్యక్షందోషమూలంశుశ్రితిరిహనతథాపారుషేయత్వహేనే
స్తస్మాత్సాబాధికాస్యేత్యసదఖలనియామస్తతోదోషసామ్యాత్.

దికమపిగృహ్యతే. అత్రదేహోత్పబోధస్యానుమానాగమాభ్యాం జ్ఞానైక్యగ్ర
హస్యచానుమానేనబాధః. ఏవం నిదర్శితమర్థం ప్రకృతేనవేశయతి తస్మాదితి.
విషమోద్బుష్టాస్తఇత్యభిప్రాయేణాహ ఇత్యయుక్తమితి. సద్దేహోద్దేశ్యితి అ
యంభావః త్రైత్రభూషణాదినయాన్యమదేహ ఇతివ్యతిరేకప్రత్యయస్తావద్దుర
వహ్నవః, మమాత్మేత్యేతత్తు ఘటస్యాత్మేతివత్స్వరూపపరమితి సర్వసమ్మ
తం, వీతరాగజన్మాదర్శనాదిభిశ్చ దేహోత్పభేదస్సమ్భవ్యతే, అతస్తప్తాయః
పిణ్డాదిన్యాయాద్భ్రమహేతుసంసర్గవిశేషవతి ద్రవ్యద్వయే ఫౌల్గ్యచైతన్యాది
గుణవ్యతిహారభీః స్యాదితిశఙ్కాకళజితస్తత్త ద్దేహోత్పబోధస్సర్వేషాంసర్వ
దానమ్భవన్నపి నిత్యనిర్దోషనిగమజన్యధియా న్యకారవర్హతి, జ్ఞానైక్యభీ
రవ్యదృష్టనిర్వాపణస్య పునరారోపితదీపేపి సమ్భవాత్సాదృశ్యసాదేశ్యభేదా
గ్రహాదిప్రసూతేతిలైజ్ఞిక్యాధియానియమ్యేత, చన్ద్రసూర్యపరిమాణాల్పత్వా
దిబోధేష్వపి దూరత్వాదిదోషసంప్రతిపత్త్యానన్యధాసిద్ధానుమానాగమసి
ద్ధయాబుద్ధ్యాబాధసాధీయా, ఇహతుతత్తత్ప్రమాణదోషత్వేనసంభావితా
నాంసర్వేషామసిద్ధేర్నశాస్త్రబాధ్యత్వంసంభావ్యమితి॥ ౫౪॥

పునఃప్రత్యక్షాదేర్నిర్దోషత్వమసిద్ధమితిశఙ్కాతే ప్రత్యక్షమితి. అ
యంభావః విగీతంప్రత్యక్షందోషమూలంప్రత్యక్షత్వాత్ ద్విచద్రాదిప్రత్య
క్షవత్, అతఏవతన్మూలస్యానుమానస్యాపి దోషమూలత్వంసిద్ధం, శుశ్రియస్తన
తథాసర్వేషుకల్పేష్వేకరూపతయైవ శూన్యమాణతయా పారుషేయత్వా
సమ్భవేవక్త్రదోషప్రసక్తాభావాత్, ఇహచతద్వేద్యేబ్రహ్మణిభేదనిషేధేవా
నన్యగోచరత్వేనతాత్పర్యస్థాపవాత్, అతస్సశుశ్రితిరస్యప్రత్యక్షస్య బాధి
కేతి తదేతత్ప్రత్యాచక్షే ఇత్యసదితి. స్వవ్యాఘాతాదిదోషాదితిభావః. అ
భిప్రీతంవివృణోతి అఖలనియామితి. అయంసమాధిః ప్రత్యక్షత్వాదిస్వప్ర
కాశప్రత్యక్షేపివృత్తేరనైకాన్తికం, అధానిత్యప్రత్యక్షత్వాదివిశేష్యేత తథా
పిస్యాభీష్టధ్యానజన్యేశబ్జజన్యేవా పరబ్రహ్మప్రత్యక్షేతద్వృత్తిసిద్ధా, తత్ప్రతి

శాస్త్రస్యాపిహ్యపిద్యాప్రభృతిభిరుదయస్సమ్మతస్తస్త్వతస్తే

దోషమూలత్వాభ్యుపగమే కథం తత్త్వసాక్షాత్కారసిద్ధిః, దోషమూలాద
పితృద్ధావతిప్రసక్తిః, దుష్టప్రత్యక్షమూలతయాచానుమానస్యాపి బాధ్యత్వం
దుర్వచం స్యాత్. యదిచ ప్రత్యక్షత్వమాత్రేణ పృథివ్యాదిస్వరూపప్రత్య
క్షస్య దోషమూలత్వం బోధకత్వాదేవబ్రహ్మద్వైతవాక్యానామపి కింనైత
త్స్యాత్, వాక్యదోషత్వేనసంప్రతిపన్నంకిచ్చిత్తత్ర నదృశ్యతఇతిచేత్ సమా
నమేతద్విమతేపిప్రత్యక్షై, అతిరిక్తదోషానుమానస్యతువాక్యేపికఃప్రత్యూహః,
భేదవాసనాఖ్యాదోషః ప్రత్యక్షైప్రసిద్ధ ఇతిచెన్న శబ్దేపితస్యాస్తద్వత్ప్రసిద్ధ
త్వాత్, సహ్యత్రప్రకృతిప్రత్యయిపదవాక్యపదార్థవాక్యాద్ధాదివికల్పాః వా
సనానపేక్షానభిమన్యధే, నచద్విచద్రాదివాసనానాంవాసనాత్వాదేవ దో
షత్వం కిన్తు భ్రాన్తిమూలత్వాత్, అతో_భిన్నేష్యేవభేదవాసనా దోషః
అయథార్థస్త్రుతిహేతుత్వాత్, అన్యథాహ్యద్వైతవాసనాయా అపి దోషత్వ
ప్రసక్తిః. ప్రత్యక్షేతు వాసనా భ్రాన్తిప్రసూతైవేతిచెన్న వాసనాయాదోష
త్వసిద్ధాతథేతోరనుభవస్యభ్రాన్తిత్వసిద్ధిః తతశ్చతత్పిద్ధిరితిమిథస్సంశ్రయాత్
ఏతేనభేదధీజనకత్వాద్వాసనాయాదోషత్వమిత్యపి ప్రత్యుక్తం. పృథివ్యాః
భేదధియాంభ్రాన్తిత్వసిద్ధా తజ్జనకవాసనాయాదోషత్వం తతశ్చతదితి. తత్త్వా
వేదకవాక్యబాధితత్వాద్ధేదధియాంభ్రాన్తిత్వే సిద్ధే తతస్తద్ధేతోద్దోషత్వక్ల
ప్తానాన్యోన్యాశ్రయిఇతిచెన్న ప్రత్యక్షస్య వాసనాఖ్యాదోషమూలత్వే సిద్ధ
వాక్యస్యతద్విరుద్ధతత్త్వావేదకత్వం తతశ్చభేదధియాంభ్రాన్తిత్వం తతఏవ
తద్ధేతువాసనాయాదోషత్వం తతఃప్రత్యక్షస్య దోషమూలత్వమితి చక్రకావ
తైః, పర్వసంజోగచేనమిథస్సంశ్రయోవాప్రత్యక్షంసర్వంభేదవాసనామూల
మిత్యపినిర్వికల్పకెదుర్వచం తస్యత్వయాపి సంసారరజస్యత్వానభ్యుపగమా
త్, అస్తిచ శబ్దానుగమవాదినామవ్యవాసనాధీనం ప్రథమాక్షసన్నిపాతజం
ప్రత్యక్షం తతగ్ల్లితయోశ్శబ్దవివర్తపరిణతో స్సంసారాపేక్షప్రకాశత్వా
త్. అస్తుసర్వజనసీమాయైవనిర్వికల్పకెదోషఇతిచెన్న వాక్యతజ్జన్యజ్ఞానయో
రపితదవత్వభేదత్వాదితి తదిదమాహ శాస్త్రస్యాపీతి. ప్రభృతిశబ్దేనభేదవాస
నాంతర్ములభేదభ్రమంచగృహ్యతీతి. అతఃప్రత్యక్షమాత్రస్య దోషమూలత్వకల్ప
నానిర్దోషజ్ఞప్తిసద్భావంనసహేతినిశ్చినుమః. అథశాస్త్రస్యబ్రహ్మవదవిద్యావ
చ్ఛానాదిత్వాదవిద్యామూలత్వం నాస్తీతిముక్తాద్వైతిమతఃసూద్యగూఢయతి

స్తస్యా నావిద్యభావేనహినిఖిలభిదాపహ్నవశ్యక్యశఙ్కః. ౫౫॥

(ఇహ ప్రప్రత్యక్షయోద్దోషసామ్యాపాదనం)

శ్లో॥ దోషోద్భత్వా విశేషేనహిభవతిపరంపూర్వబాధప్రగల్భం
దోషజ్ఞానంతుమాభూదవిదుషిపురుషేవస్తుతస్త్వస్యధాతత్ |
నిర్దోషత్వాభిమత్ప్రస్వసమయిమతిభిఃకిన్నమిథ్యాకృతాన్తః
పాబిల్యజ్ఞాన్నిషేధఃపరశ్చితిముఖరంతుర్యబౌద్ధస్యతూర్యం॥ ౫౬॥
(దోషసామ్యేపరస్యబాధకత్వానువవత్తిః)

తస్యేతి. తత్రశాస్త్రస్యాదోషకల్పితానాదిభావత్వాద్భ్రష్టవదవిద్యాతద్వివ
రాన్యతయాచ సత్యత్వప్రసక్తాస్వాభిమతమద్వైతంభజ్యేతేతిభావః. ౫౫॥

అత్రకైశ్చిదనాకలితతరతన్త్రగతిభిఃప్రపల్లులుట్టాకైరేవం ప్రత్య
వస్థితం దోషమూలత్వావిశేషేపిపరత్వాదద్వైతవాక్యజన్యంజ్ఞానం ప్రత్యక్ష
స్యబాధకం “పూర్వాబాధేననోత్పత్తిరుత్తరస్యహిసేత్స్యతి” ఇతిన్యా
త్, నచావిశేషః పరస్యబాధకత్వంప్రతిరుద్ధాత్ ప్రమాణత్వావిశేషేప్యుద్ధా
త్యప్రతిహర్తృవచ్ఛేదయోగ్యుగవదుభయసంఘవే పరస్యవైమిత్తికశాస్త్రస్య
బాధకత్వస్థాపనాత్, అపైతిచరజ్జుసర్పభీతిః కస్యచిదనాప్తవాక్యేనాపి, అత
శ్శాస్త్రీయః ప్రత్యక్షబాధశ్యక్యఇతి తత్ప్రతిక్షిప్తవతి దోషోద్భత్వేతి.అయంభావః
నహి సర్పభూదశనభ్రమయోరుపరితనస్యబలీయస్త్వముత్పాదయితుంశక్యం
అనాప్తవాక్యబాధితేరజ్జుసర్పే తదనాప్తత్వపరామర్శినస్తద్భయం పునరనుష
జ్యతే ఇహత్వాదావేవదోషమూలత్వావిశేషశ్శీతః ప్రతీసంహితశ్చేతి నవ
రబలీయస్త్వభావనావకాశఇతి. దోషపరామర్శాభావమన్వారుహ్యపి దూష
యతి దోషజ్ఞానమితి.తుః వైపరీత్యద్యోతకః. వస్తుతస్త్విత్యత్రతుః విదుషితద్ధీ
సమ్భవద్యోతనార్థః. దోషపవహ్యయథార్థధీహతుః తజ్జ్ఞానంతు తద్విస్రం
భనివర్తకం. దుష్టస్యాపి బోధస్య దోషపరామర్శాభావమాత్రాద్వస్తుస్థితివై
పరీత్యవ్యవస్థాపకత్వేతిప్రసజ్జమాహ నిర్దోషత్వేతి.సర్వే హి వాదినః స్వసి
ద్ధాన్తస్థాపకంనిర్దోషజ్ఞాభిమన్యంతే, నచతత్తత్త్వం నచతథాతథాభిద్యేతవస్తుగతిః
వ్యాఖ్యాతాత్, తదిహ స్వవక్షస్థాపకదోషానాకలనమాత్రేణబాహ్యసిద్ధాన్తా
వివశ్చిద్విదితదోషాః కిం న మిథ్యాభవంతి, తద్విదిహాపిబాధకదోషస్యసతఃప
రామర్శే అన్యధాపివా బాధ్యబాధకభావోదుర్ధర్షణఇతిభావః. అనన్యగతికాప
శ్చేదన్యాయదర్శనమాత్రేణ తుల్యస్యాపిపరస్యపాబిల్యే సర్వబాధకమాధ్య
మికవిజయతూర్యంజోఘుష్యేతేత్యాహ పాబిల్యమితి.నిషేధఃపరశ్చత్యేతావ

శ్లో॥ నిర్దోషం యచ్చ శాస్త్రం తదపి బహువిధం బోధయ త్యేవ భేదం
వాక్యే తత్త్వోపదేశ ప్రకరణపతి తే నాన్యపర్యంతతీమః |
నాతావచ్చేదనీతిర్నియతి మతిసదోపక్రమన్యాయసిద్ధే
స్వప్రఖ్యాప్యాపలాపే శ్రుతిరపి వృషలోద్వాహమన్త్రాయితేవః || ౫౭ ||
(భేదతన్నిషేధశ్రుత్యోరపచ్చేదన్యాయానర్హత్వం)

తాతస్య పాబల్యం చెదిత్యన్వయః ||

౫౮ ||

అసంభావితదోషాదౌపనిషదవాక్యాదదైవతజ్ఞానం సిద్ధ్యతీతి వరో
క్షేప్రతిబద్ధిం ప్రస్తువానభవ స్వపక్షమపి స్థాపయతి నిర్దోషమితి. బహువిధం భేదం
ఆధారాభేదభావాదిభిరేతేతవ్యభేదంబోక్తృభోగ్యనియస్తృభావైస్తత్త్వత్ర
యభేదం అణుత్వవిభుత్వాదిభిర్వివేకైర్భేదం బద్ధముక్తనిత్యతదవాన్తరవిభాగై
ర్జీవభేదం ఏషుచకాలభేదనతత్తదవస్థాభేదంచెత్యర్థః. ప్రతిషేధగన్ధినా త్వయా
పి ప్రతిషేధ్యధీర్దురవలపె త్యేవకారాభిప్రాయః. ప్రస్తుతభేదవాక్యాన్యన్యపర
త్వాన్నభేదం విదధతీత్యత్రాహ వాక్యఇతి. నహి సద్విద్యాదిషుకర్తృవిధయ ఉ
పాసనవిధయోవాసన్నిదధతీతి త్వయాపినంప్రధార్యతే, సన్నివతత్రాపి “అ
హమిమా సైస్సోదేవతా అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య వామయాపే వ్యాకర
వాణి” ఇత్యాదీని తత్త్వద్రివ్యస్వయాపవ్యాపారాదివివిధభేదవిషయాణివాక్యా
ని, అతోఽనన్యపరనిర్దోష వాక్య సిద్ధత్వాదదైవతవద్దైవతమపి దుర్నిషేధమి
త్యభిప్రాయః. నను ప్రతిషేధస్య ప్రసక్తిసాపేక్షత్వాద్భేద ప్రసజ్జక వాక్యం
పూర్వం తన్నిషేధకంతు పరత్వేనాపచ్చేదనయాత్తద్బాధకం స్యాదిత్యత్రా
హ నాత్రేతి. అత్రైత్యనేనాభిప్రేతం హేతుమాహ నియతిమతీతి. అయంభావః
అనియతపారావర్యేహ్యపచ్చేదనయః, నియమేతూపక్రమనయాత్పరానుత్ప
త్తిరేవేతి నీతివిదః, ఇహచత్వయైవ ప్రసజ్జకప్రతిషేధకయోః పారావర్యనియ
మఃస్థాపితః అతః పరస్మైవ దౌర్బల్యం ప్రత్యేతవ్యమితి. అనుష్ఠానే త్వస్యన్యా
యస్యానన్యధాభావమభిప్రేత్యసదాశబ్దః. నను యోకసిద్ధాకభేదాంస్తావత్ప్ర
సిద్ధత్వాదనువదతి అలోకికానపి ప్రతిషేధార్థమేవోపదిశ్యప్రతిషేధతీతి పరప్రా
బల్యం దుర్వారం తత్రాహ స్వప్రఖ్యాప్యేతి. అప్రఖ్యాతస్యప్రఖ్యాపనాద్వారం
తత్రతూష్ణింభావః, నహి భ్రమనివర్తనాయప్రవృత్తంశాస్త్రంభ్రమాన్తరము
త్పాదయతీతిత్వదన్యఃప్రతిపద్యేత, తదిహశ్రుతిఃప్రత్యక్షాద్యనవగతా భేదాక
స్వయంవిధత్తైప్రతిషేధతిచేతివృషశనివాహమన్త్రవద్వాక్యఘాతపవ పరిశిష్యత
ఇతిభావః. ఏతేనసగుణనిర్గుణశ్రుత్యోరపి పరపాబల్యవర్ణనం నిరస్తం || ౫౮ ||

స్లో॥ భేదఃప్రత్యక్షసిద్ధోననిగమవిషయస్సృజితత్వర్థకోక్తిః

ప్రఖ్యాతాదన్యమెనంప్రధయతియదసాత్వత్వతాదైవ్యతవన్మః॥

సన్మాత్రగ్రాహితాత్మంనియమయసితతోబ్రహ్మదృశ్యంమృషాస్యా

ఏవమపి ముద్గాత్రప్రతి ముద్గైరుపాదేశి, భేదస్తావద్భూతభౌతికాది
 స్వాసంసారంప్రసిద్ధః అతీంద్రియనిష్ఠోవ్యసాసామాన్యతఃప్రత్యక్షపవ అన్యథా
 భేదసామాన్యప్రయుక్తభేద శబ్దవాచ్యత్వాదివ్యాప్తిగ్రహణాయోగాత్, వ్యా
 ప్తిగ్రహణరూపంహి ప్రత్యక్షమదృష్టసకలవ్యక్తిగోచరమితి ధూమానుమానా
 దివ్యపి సమర్థయన్తే, సావయవత్వానిత్యత్వవ్యాప్తిగ్రహణ మతీంద్రియసావ
 యవవక్షీకారేణితుయన్తి, తదిహ భేదమాత్రస్యప్రత్యక్షవిషయత్వాదప్రాప్త
 ప్రాప్తకస్వభావశాస్త్రీగోచరత్వంసంభవతీతి ఏతదనుభావ్యోపాలభ తే భే
 దఇతి. తుస్సర్వశాస్త్రీనిర్విషయత్వప్రసక్తావహత్వం ద్యోతయతి. ప్రాయేణ
 హి తవాపి యతిశ్చిద్భేదవిషయం సర్వంశాస్త్రీం అన్తతఃప్రతిపన్నాదన్య
 దేవహిసర్వశాస్త్రీప్రఖ్యాప్యం, తద్యదియస్యకస్యచిద్భేదాన్తరస్య ప్రత్యక్ష
 తయా సామాన్యతస్సర్వభేదగ్రహణాచ్ఛాస్త్రీస్య విషయలోపస్సాన్యత్, లు
 ప్యేతతర్హి సకలలౌకికవైదికశాస్త్రీవిషయః, వ్యాకరణాదివృత్తతిలోపాద
 దైవ్యతశాస్త్రీమప్యశక్యారభంస్యాత్, అతోభేదన్యశాస్త్రీవిషయత్వం నిరా
 చిక్షీర్ణతాసిమాధయపితస్యాభేదస్యాపి తన్నిరాకృతమేవేతి. అధసర్వశాస్త్రీ
 ప్రతిపత్తగ్రాహమన్యప్రతిపన్నాదన్యద్విశేషతః ప్రతిపితాన్వర్తం ప్రతిపాద్యమి
 తిపశ్యసి తదా అన్తన్త తేపిలోకప్రసిద్ధగజతురగసీలపీతాదిభేదాతిరిక్తః పరా
 వరాదిభేదఉపనిషదుద్ఘోషణీయః తదిదమాహ ప్రఖ్యాతాదితి అసావిత్యోచి
 త్యాన్నిగమఃపరావృత్యతే. త్వన్తతాదైవ్యతవదితిప్రతీబద్ధివరంతథాహి యది
 భేదమాత్రస్యప్రసిద్ధత్వాదలౌకికభేదోపిశాస్త్రీవిషయోనస్యాత్ అభేదమాత్ర
 స్యాపి ప్రతిపస్తు సర్వలోకప్రసిద్ధత్వాత్త్వదభిమతమదైవ్యతమపి తదవిషయః
 స్యాత్, యదిప్రసిద్ధవిలక్షణమదైవ్యతంతత్ప్రతిపాద్యంపశ్యసి, భేదేపితాదృశే
 తదైవదీయతాందృష్టిరితి. ప్రత్యక్షవిషయత్వా దే వ శాస్త్రీ వి ష య త్వే
 వరస్యసిద్ధాన్తవిరోధమపిమాచయతి సన్మాతేరితి. భేదస్యభాన్వివిషయత్వం
 సన్మాత్రస్యప్రత్యక్షవిషయత్వంచ త్వయాఘాప్యతే అతస్తస్యాపిశాస్త్రీవిష
 యత్వం త్వయా మసాధమితిభావః. అస్తుసన్మాత్రమనాగమవిషయః భేదని
 షేధమాత్రే గ్రయ్యంతతాత్పర్యాత్ సన్మాత్రంతు ప్రత్యక్షతపవ సిద్ధతీతిత
 త్రాహ తతఇతి. యదిప్రత్యక్షతపవబ్రహ్మణసిద్ధిః త దా దృశ్య త్వ సా మా

తిన్నైశ్రుత్యాతదానీంఫలమపిలభతాంక్వావశూద్రాధికారః॥ ౫౮॥

(అలౌకిక భేదస్యశాస్త్రవేద్యత్వోపపత్తిః)

శ్లో॥ వేదాబుద్ధాగమాశ్చస్వయమపిహిమృషామానతాదైవమేషాం

బోధాబుద్ధిఃఫలఞ్చస్థిరతదితరతాద్యస్తరాశ్చబుద్ధేః ।

ఆతస్త్రేపిద్యుతింభాకగ్రసితుముపనిషద్వారవాణోపగూఢైః

ప్రాయఃప్రచ్ఛాదితాస్వాపటుభిరసురతాపాణ్ణికాద్వైతనిష్ఠైః॥ ౫౯॥

(ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవాదినాంసౌగతసామ్యాపాదనం)

స్యసజ్జహీత్యామున్నత్పదవ్యా మిథ్యాత్వందుస్తరంస్యాదితిభావః అన్యమపిసిద్ధాస్తవిరోధమాహ కిమితి. ప్రత్యక్షత ఏవ బ్రహ్మస్వరూపసిద్ధౌ తద్విభూతిగుణాదేశ్వమిథ్యాత్వాదనుపదేష్టవ్యత్వే భేదనిషేధస్యచ మాధ్యమికోపదిష్టే రేవ తరైకస్సిద్ధౌ శారీరకవిచారార్థినః శ్రుతిసాధ్యం న కిచ్చిత్సాధ్యదిత్యర్థః. బ్రహ్మవిద్యాయాం శూద్రాధికారప్రతిషేధోపి దుశ్శక్యత్యాహ ఫలమితి. బ్రహ్మణస్త్రీయ్యస్తవేద్యత్వేసిద్ధేహ్యనధీతశ్రుతీనాం శూద్రాదీనాంబ్రహ్మవిద్యాయానునధికారస్సిద్ధ్యేత్, ప్రత్యక్షవేద్యత్వేతుతైర్విరికావిశిష్టశూద్రానధికారీనస్యాదితిభావః॥

౫౮॥

యేచైతేప్రమాణప్రమేయాదిభేదాభాగ్రాన్తిసిద్ధానాథయన్తి తేషాం యోగాచారాదినమయమనాస్థాయ త్రయ్యస్తవాదాశ్రయణం బాలప్రలోభనార్థమిత్యభిప్రాయేణాహ వేదాఇతి. స్వయం స్వరూపతః. అపివాచ్యాపారానుగ్రహకయోస్సజ్జహీహః. మానతాప్రమాణ్యం. ఏవం మృషా. ఏషాం ఉభయేషాంస్థిరాభావాదేవసౌగతానాంబోధా మిథ్యాభూతః, స్థిరనద్భావేప్యదైవతినా మాత్మనోనుభూతిమాత్రరూపత్వేనాబోధృత్వాత్తదాశ్రయతయా భాతస్యాహమథ్పాపిద్యావివర్తత్వాచ్చ బోధుర్మిథ్యాత్వం సిద్ధం. బుద్ధిరపిసర్వా మాధ్యమికస్యమిథ్యా మాయావాదినస్తుశాస్త్రసాధ్యా. సాధ్యత్వాదేవసత్యవ్యతిరిక్తా. అపిచానేనోక్తంబుద్ధిస్తైర్యం నిర్విశేషత్వవిరోధాతాకల్పనికం యోగాచారోక్తంక్షణికత్వమపితతైవ క్షణికధియాంగ్రహ్యాగ్రహకస్వగతవిశేషస్యమిథ్యాత్వాభ్యుపగమాత్, ఫలం వ్యాహరోహకోపాదానాదీచ. ఏవంసర్వతస్సామ్యేకుదృష్టీవామన్యతరవరిగ్రహణీయతా నిదానముత్ప్రేక్షమాణఇవోపాలభతే ఆతఇతి. శేషమతిరోహితతాన్వర్యం. ఏవనిహయాదవవకాశీయస్సజ్జహీహః శ్లో “వేదోన్యతోబుద్ధకృతాగమోన్యతః

శ్లో॥ త్వన్నిష్ఠాసన్ధ్యసన్ధ్యోఃపరమతనియతిస్సిద్ధిమేవాధిరూఢా
 వేదస్యామానతాయాంత్యదభిమతహతిర్కానతాయాఞ్చతద్వత్ ;
 సాధ్యాసాధ్యాపిముక్తిస్త్యదుపగమహతాతత్సమజ్ఞాన్యదిథ్యం
 రక్షోభ్యః ప్రేషితోయంరఘుపతివిశిఖోరాహుమీమాంసకేభ్యః॥౬౦॥
 (ప్రపజ్చమిధ్యాత్వవాదివాంబాధకవికల్పదాహరణం)

ప్రామాణ్యమేతస్యచ తస్యచానృతం । బోధాన్యతోబుద్ధిఫలే తథాన్యతే
 యూయంచబోధాశ్చసమానసంసదః” ఇతి॥ ౫౯॥

అథాప్యిహపశ్యతోహరాణాంపక్షే వికల్పదాఃస్థ్యంవివిధముదాహ
 రతి త్వన్నిష్ఠేతి. నిత్యత్యప్యిహపరీక్షేతినిర్ణయోన్త్రనిష్ఠా, తద్విషయపవనా
 రాధాంతః, యాసాత్వన్నిష్ఠాసాఅసిద్ధాభ్రాన్తిసిద్ధావా తన్ని తద్విపరీతాపరే
 షాన్తిప్రమితిసిద్ధిమధిరోహేత్, అథప్రమితిసిద్ధా, ప్రమితిరసాచేత్ వ్యా
 వహరికీవాపారమార్థికీవా, నప్రథమః దత్తోత్తరత్వాత్ తాదృశ్యాతయాప
 రమతాన్యపికింససిద్ధ్యేయః, అస్తదుక్తబాధకైరితిచేత్ తదుక్తబాధకైస్త్యస్త
 తమపిససిద్ధ్యేత్, తేబాధకాభాసాఇతిచేత్ త్వదుక్తాఅపితదైవేత్యస్తతస్త్య
 మేవబూప్రే, స్వవ్యాఘాతాదిదోషస్త్యధికః, తదిదంసజ్జగృహః “స్వశా
 స్త్రీనిర్ణయేసిద్ధే సిద్ధాఃస్వర్లోకనిర్ణయః”, అపిచ వేదాఃప్రమాణమప్రమాణం
 వా, అప్రమాణత్వేకథంతతస్తద్విషయసిద్ధిః అన్యథాబాహ్యోగమైరపితతద్వి
 షయాఃకింససిద్ధ్యేయః, కథంతర్హ్యప్రమాణాద్భయవిస్తయాదిసిద్ధిః, ఇథం
 హి వయమప్రమాణస్య స్వానురూపార్థక్రియాకారిత్వంనేతిబూమః, కిన్తు
 తతస్తద్విషయసత్యత్వస్థాపనంసిద్ధ్యేదితి. ప్రమాణత్వంతు తస్య సత్యమసత్య
 వా బ్రహ్మణఃస్వరూపభూతమన్యద్వా, నాద్యఃబ్రహ్మణశ్శబ్దధర్మత్వాయోగాత్
 సద్వితీయః సదద్వైతవ్యాఘాతాత్, అసత్యత్వేతువృత్తమేవోత్తరం. ము
 శ్చబ్రహ్మణ ఉపాయసాధ్యా ఉతస్వరూపత్వాదసాధ్యావా, ఆద్యేభావరూ
 పాలభావరూపావా, పూర్వత్రాద్వైతభక్తః ఉత్తరత్రసత్యమిధ్యాప్రతియో
 గిత్వవికల్పేప్రాచ్యోపసిద్ధాంతహతః. పశ్చిమస్తు ప్రధ్వంసమిధ్యాత్వమపిథే
 పయేదేవ, అలభ్యస్వరూపస్యహి ప్రధ్వంసోపిస్వరూపంసలభేతపవంస్వయం ।
 కాశత్వాదిమ స్వతస్సిద్ధత్వాన్యతస్సిద్ధత్వాదివికల్పదాఃస్థ్యం దుష్టరమిత్యాప
 తత్సమంచాన్యదితి. ఉక్తానుక్తతరాణాం మోఘత్వంవ్యజ్ఞయన్నిగమయ
 ఇథమితి. రక్షోభ్య ఇత్యనేన స్వవ్యాఘాతకమాయాప్రపరకత్వం వ్యజ్ఞ
 రఘుపతివిశిఖః తద్వత్సర్వత్రాప్రతిహతఇతి తాత్పర్యం. రాహుమీమాంసక

శ్లో॥ శుద్ధస్యాశుద్ధసృష్టిక్రమితీకధితశుద్ధసత్త్వేతుతత్త్వే
స్థానంనిత్యంశుతంతత్ స్మృతమపికలయాతత్రదేహోద్యవస్థాః ।

జ్ఞేనసశిరసః వేదనిర్ణయప్రవృత్తమీమాంసాశాస్త్రశరీరేపి శకలితశిరోమాత్ర
సక్తగ్రహీతృత్వంనూచ్యతే॥ ౬౦॥

ఏవంప్రసక్తానుప్రసక్తం పరిసమాప్యపరమప్రకృతసృష్టివిశేషోక్తిం
సక్తమయన్ ప్రకరణారంభోద్దిప్త లక్ష్మితనిత్యవిభూతిపరీక్షాం పరిమితనిరూప్య
త్వాదౌచిత్యాచ్చ ప్రధానప్రాప్త్యాప్రాప్తకభూత పరతత్త్వనిరూపణానంతరం
నివేశయతి శుద్ధస్యేతి. శుద్ధస్యేత్యనుకథనమశుద్ధద్రవ్యానుప్రవేశాత్ తత్సృ
ష్ట్యాదిభిశ్చ స్వతస్త్రిస్యాప్యశుద్ధిశఙ్కా మపనయతి. అశుద్ధసృష్టిక్రమః కధి
తఇత్యత్ర శుద్ధసృష్టిక్రమస్తువక్తవ్యఇతిశేషః. శుద్ధసత్త్వేతుతత్త్వ ఇత్యనువా
దేన తద్ద్రాహకప్రమాణమపిసూచ్యతే. తస్యాప్రాకృతత్వస్థాపకమాహ స్థా
నమితి. శూన్యతేహి “తద్విష్ణోఃపరమంపదంసదాపశ్యన్తిసూరయః” ఇతిత
దిదంసదాపశ్యత్సురివిశిష్టస్థానవిధానార్థమితి వేదార్థసక్తగ్రహీష్టాపితం, ఏ
వం “ఆదిత్యవర్ణంతమసఃపరస్తాత్” “క్షయంతమస్యరజసఃపరాకే” ఇత్యా
ది. శాట్యాయనినశ్చైవనూమనన్తి “సహస్రస్థూణే విమలే దృఢఉగ్రేయత్ర
దేవానామధిదేవతే” ఇతి. కాషీతకీనాంపర్యజువిద్యాచాత్రపతితవ్యా. స
ర్వమేతత్సంక్షిప్తంపడర్థసంక్షేపే “వ్యతిరేకాధికరణనివాసశబ్దైః” ఇతి. “త
ద్విప్రాసోవిపన్యవోజాగృవాంసస్సమిద్ధతే విష్ణోర్యత్పరమంపదం” ఇత్యాదిప్ర
సిద్ధిసూచనార్థస్తచ్చబ్జః. అస్యార్థసోపబృంహణప్రతిష్ఠితత్వమాహ స్మృతమ
పీతి. యథోక్తముత్తరరామాయణే “తజ్ఞాకాశంసనాతనం” ఇతి. మహాభా
రతేచ “దివ్యంస్థానమజరంచాప్రమేయం” ఇతి. భగవచ్ఛాస్త్రసంహితాసు
చవిస్తరస్సిద్ధః. నను “అక్షరేపరమేవోయన్” ఇత్యవ్యక్తతమసోరన్తరా లే
అధీతస్త్రిగుణపరిణతివిశేష ఈశ్వరస్య ముక్తానాంచ భోగస్థానతయామ్నా
యతఇతియాదవప్రకాశోక్తంయుక్తం అక్షరశబ్దప్రత్యభిజ్ఞానస్యాత్రబాధకాభా
వాత్ శుద్ధసత్త్వవ్యవదేశస్య రజస్తమసోరభిభూతతయోపపత్తేః అప్రాకృత
స్థానస్థితాచ గౌరవాత్ తత్ప్రాపి పృథివ్యాదిభేదాభ్యుపగమేన ప్రాకృతత్వం
ప్రజ్ఞాయతఇతి, అత్రబ్రాహ్మః అక్షరశబ్దప్రత్యభిజ్ఞామాత్రంత్వతిప్రసజ్జకం అస్తి
చాత్ర “పరమేవోయన్” ఇతిసమభివ్యాహారోబాధకః, నహితమోనన్తర
స్యాక్షరస్యవోయత్వం, ఉపచారస్తు గత్యభావే, అస్మత్ప్రత్యక్షక్షరపరమవి

సృష్టిః పాశ్రామే వేద్యపనిగమవచస్సక్రిత్యమాణవ్యపేక్షం
 నోచేత్సావభీష్టమాయోపధిముఖవిలయేస్వస్తివిశ్వప్రసూత్యై॥౬౧॥
 (నిత్యవిభూతిసద్భావః)

శేషణాభ్యాంప్రసిద్ధవ్యోమవైలక్షణ్యంయుక్తం, నచస్థానాన్తరాదిస్వీకారేగౌర
 వంయుధాశుశ్రీమాత్రసంక్రమాణాత్, పృథివ్యాదిభేదస్తుశబ్దాదిగుణతారతమ్య
 సాదూప్యాత్, యుష్మదిష్టాక్షరస్థానేచప్రకృత్యామివపృథివ్యాదీనామసన్నిధా
 నాత్, నచతత్త్వసంఖ్యాధిక్యప్రసంక్షోదోషఃకాలవదేవపుథక్త్వోపపత్తేః “తంష
 డ్వింశకమిత్యాదులుస్సప్తవింశమధాపరే” ఇత్యధికసంఖ్యామానాత్, నచై
 వంషత్త్రింశత్తత్త్వవాదస్యాపిస్వీకార్యత్వం అనాప్తాగమప్రణీతస్యానాదర
 ణీయత్వాత్, ఆప్తాగమేత్వధికగణనమనతివిప్రకృష్టావాన్తరపరిణామఖ్యాపనా
 భిపాశ్రయంబోధవ్యం, “లోకంవైకుణ్ఠనామానం” ఇతిప్రకృత్య “అపాశ్రీకృతంసు
 రైర్వద్యం” ఇతివిశేష్యతే, అతపవాణ్ణాన్తర్వర్తిలోకవిశేషత్వశఙ్కాపినిర్ధూ
 తా, “నతస్యప్రాకృతామూర్తిః” ఇత్యనేనాపిద్రవ్యాన్తరంసిద్ధతి, నచాత్రబాధక
 మస్తి, అతశ్శుద్ధాశుద్ధవిభూతియుగళంప్యవస్థితమితి, నన్వేవమపినిత్యానిత్యవిభూ
 తివిభాగోఽనుపపన్నః అతాశ్రీప్యాన్తస్వరూపాదేర్నిత్యత్వాత్, తతాశ్రీప్య
 చ్ఛదేహోదేరనిత్యత్వాత్తతాశ్రీహ కలయేతి నిత్యానిత్యపాశ్రుర్యవివక్షయా
 తథావిభాగఇతిభావః. నహితత్రత్యానాంపుథివ్యాదీనామీశ్వరదేహోదీనాంచా
 త్రత్యవత్సృష్టిప్రళయా, ఉక్తంహిమహాభారతే “నిత్యంహి నాస్తిజగతి భూ
 తంస్థావరజన్మమం । యుతేతమేకంపురుషంవాసుదేవంసనాతనం” ఇతి భూత
 శబ్దోఽత్రకార్యాంశపరః, అతపవజీవలయోక్తిరౌపచారికీ. వాసుదేవశబ్దోఽ
 త్రపరవిగ్రహవిశిష్టపరః. స్వరూపనిత్యత్వస్యజీవేష్యపిసమత్వాత్, విశిష్టలయ
 స్యవాసుదేవేవిశ్వవిశిష్టేపిసిద్ధత్వాత్, పరవిగ్రహానిత్యత్వోక్తిస్తదనుబధ్యవ
 త్తుణాథా. ననుకారణవాక్యేష్వేకత్వావధారణాదనన్తరంచ బహుభవన
 జగల్లోపేక్షేర్నిత్యస్థానాదివ్యవదేశస్త్రిదశామరత్వన్యాయేన నేతవ్య ఇతి
 ట్రయ్యస్తకుదృష్టీనాంసర్వేషాంవ్యావఘోషే తతాశ్రీహ సృష్టేరితి, అయంభా
 వఃసృష్టికాలాపేక్షయాసక్రిత్యమాణస్యజగత ఉపదేశకాలాపేక్షయేదఙ్కా
 రగౌచరస్యప్రళయదశాయామవిభక్తనామరూపతయైకత్వమవధార్యతే, అత
 వహి “తద్దేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నానురూపాభ్యాంవ్యాక్రియత” ఇతి
 తిరేకత్వబహుత్వప్రకారమేతమేవవ్యనక్తి, అథాపియథాశుశ్రీతి జీవాదినమ
 కేకోదోషఇత్యతాశ్రీహ నోచేదితి, అయంభావఃప్రకృతింపురుషంచైవసిద్ధ్యనా

శ్లో॥ జ్ఞానత్వచ్ఛేదహస్యాగమవిదితమితిస్వీకృతంనిత్యభూతే
షాడ్గుణ్యాత్మత్వమేవంప్రసజతినహతత్పితతోఽతోజడాసాః।
తత్సంబద్ధాతుకతశ్చిత్తదుపచరణమిత్యాహురేకేపరేక్షా
జ్ఞానత్వాజ్ఞాద్యకణ్ఠోక్త్యనుగుణమవదన్ముఖ్యతామాన్వనీవ॥ ౬౨॥
(నిత్యవిభూతేర్జడత్వాజడత్వవత్తౌ)

ఉభావపి" ఇత్యాదికమాస్తాంతావత్ చోదయిత్వాణాంతు స్వసిద్ధాస్తవిరో
ధఃస్యాత్, నహి మాయావిలయఃప్రళయేషుషావాదిభిరక్షీక్రియతే, యోపాధి
కభేదవాదిభిశ్చోపాధ్యంశప్రధ్వంసః, ముఖశబ్దఃస్వాభావికభేదాభేదవాద్యుక్త
చిదచిదీశ్వరశక్తిత్రయసజ్జిహ్వార్థః, యదిమాయోపాధిశక్తీనామపి విలయస్తైర
భ్యవగమ్యేత తదుపహితాద్భిన్నాణోవిశ్వప్రసూత్యభావాత్ అనుపహిత
స్యచతస్యతతాగరణత్వానభ్యవగమాత్ బహుభవనసజ్జల్పపూర్వకవిశ్వ
సృష్ట్యాద్యభావాత్ కారణవాక్యంసర్వంకబద్ధమీమాంసకకల్పితమూషరత్వ
మేవభజేతేతి. స్వస్తీత్యుపాలంబుకాకుగర్భం॥ ౬౧॥

నిత్యవిభూతౌ జడాజడవికల్పే ప్రథమందర్శయతి జ్ఞానత్వమితి. అ
యంభావః. ప్రసిద్ధశాస్త్రేషుణావదజడత్వం శుద్ధస్యసత్త్వస్యనవశ్యామః, అ
ధరహస్యాగమవాక్యవిశేషైస్తదిష్యేత ఏష్టవ్యంతర్ని షాడ్గుణ్యమయత్వమపి,
తస్యాపితస్మిన్నేవశాస్త్రేనహపాతాత్, ఇష్టప్రసక్తోయమితిచెన్న చేతనత్వ
ప్రసక్తాత్, నచతదవ్యప్తివతివాచ్యం జీవేశ్వరవికల్పబాధాత్, షాడ్గుణ్యమ
యత్వమాపచారికమితిచెత్ జ్ఞానమయత్వమపి తతైవ స్యాత్ అవిశేషాత్,
అతస్త్రిగుణవిభూతిరివాద్యాపిసావిభూతిరన్యాధీనసిద్ధితయా జడైవేతి. కుతస్త
త్రజ్ఞానతోక్తిరిత్యత్రాహ తత్సంబద్ధాదితి. నిశ్చేషావిద్యానిష్పత్తిహేతుతయా
నిరుపాధికజ్ఞానవికాసస్థానతయాఅన్యతోవాకుతశ్చిత్సమ్బద్ధాత్ "ఆయుర్ము
తం" ఇతివజ్జడైపి జ్ఞానతోవచారఇత్యవోచకాకచిత్. పతాస్తరముపక్షిపతి
పరేత్వేతి. "కిమాత్మికైవైషాభగవతోవ్యక్తిః" ఇత్యనుయోగే"యదాత్మకోభగ
వాక్" ఇతిప్రతిపచనాత్ "కిమాత్మకోభగవాక్" ఇతిపునరనుయోగేచ"జ్ఞానా
త్మకః" ఇత్యాదిప్రత్యుక్తైశ్చత్యాత్మకత్వాదివన్ముఖ్యత్వవిరోధాభావాచ్చ"స్వస
త్తాభాసకంసత్త్వంగుణసత్త్వాద్విలక్షణం" ఇత్యుపబృంహణస్వారస్యాచ్చ
విషయాశ్రయావచ్ఛేదనిరపేక్షం స్వగోచరజ్ఞాననిరపేక్షప్రకాశనత్వనిమిత్తేన
ఆత్మనీవజ్ఞానత్వంముఖ్యమితి॥ ౬౨॥

శ్లో॥ నిస్సంజోఽచాసమస్తంచుశకయతిమతిర్నిత్యము క్తేశ్వరాణాం
బద్ధానానిత్యభూతిర్నవిలసతితతఃకస్యసాస్వప్రకాశా
మైవం నిత్యేశ్వరాదేస్సతిమతివిభవేసాస్తుతేనానపేక్షా
వేద్యానుద్భాసకాలేషతిరివనతుసాబద్ధకాలేవిభాతి॥

౬౩॥

(నిత్యవిభూతేరజడత్వవత్తోపపత్తిః)

శ్లో॥ తత్త్వాన్యపాక్యతానిత్రగుణభవవరీణామతశ్చేద్భవేయః
స్థానాదిస్యాదనిత్యంనయదిసఘటతేభూతతాదీతిచెన్న ।

నన్విహ జడవత్తుపవ సాధీయావత్తాన్తరంతు నసంభవమృచ్ఛతీ
త్యభిప్రాయోనాచోదయతి నిస్సంజోచేతి. నహి కల్పితృపురుషమనసపేక్ష్య కిల్బి
త్ప్రకాశతత్వతిసన్భవతి, పురుషాస్తునిత్యము క్తేశ్వరాస్సర్వజ్ఞానిష్ప్రతిభుయా
స్వధర్మభూతధియానర్వంసాత్మాతుర్వతే, బద్ధానాంతు నిత్యవిభూతిర్నప్ర
కాశతపవ, అతస్సప్రకాశత్వం నస్యాదిత్యాత్మేషః, తత్రయథాశ్రుతస్వారస్య
సక్తస్సమాధతే మైవమితి. అభిప్రేతంవివృణోతి నిత్యేతి. యథాఅత్తనానిత్య
స్వప్రకాశానాం ధర్మభూతధీగృహ్యమాణదశాయామపి స్వప్రకాశత్వంనాపై
తి తథాసర్వజ్ఞైస్తత్తద్ధియాసాత్మాత్మగ్రియమాణస్యాపి శుద్ధసత్త్వస్య స్వప్ర
కాశత్వమవిరుద్ధమితి, తర్హి సర్వసాధారణ్యాద్బద్ధావప్రత్యపిభాసేతేత్యతా
హ వేద్యేతి. యథాధర్మభూతజ్ఞానస్య విషయగ్రహణవేళాయాం స్వాత్రయా
యైకభాతీత్యవస్థాభేదాత్పురుషభేదాచ్చ భాననియమః తథా స్వసాత్మాత
ర్మూణామేవస్వయమపిప్రకాశతత్వతివ్యవస్థాయాంనకల్పిద్బాధః పురుషాణాం
వైరపేక్ష్యం న వస్తుస్వభావంప్రతిరుణద్ధితిభావః. నస్వయంప్రకాశః స్వవిష
యబుద్ధిధర్మోవా స్వధర్మోవా, పూర్వత్ర స్వప్రకాశత్వహానిః. ఉత్తరత్ర అనా
దిరాగన్తుకోవా, ఆద్యేబద్ధావప్రత్యప్యనాదిరితిభానప్రసంజోదుర్వారః. ద్వితీయే
కారణానిరూపణాదసన్భవః, మైవం, నహ్యగన్తానాంసర్వేషాం విశేషకార
ణమస్మాభిర్వివిచ్యతే, నచాస్తుదవివేచితమితి నాస్తి అతిప్రసంజాత్, సామాన్య
కారణంతువిశ్వకర్తుచిచ్ఛాదికంశ్రుతిమేవ అతపవహినిత్యానాంముక్తానాంఽ
స్వచ్ఛందవికీర్ణానస్తతిభేదసిద్ధిరితి॥

౬౩

దివ్యస్థానాదెరిత్యత్వమాక్షిప్య ప్రత్యాహ తత్త్వానీత్యధేన. త్రిగు
ణవ త్రిగుణద్రవ్యేయధాపరిణావతఃపృథివ్యాదివిభాగస్తథేత్యర్థః. స్థానాదిస్యా
దనిత్యమితి సజ్జాతినామనిత్యత్వైకధంతత్సజ్జాతనిత్యత్వమితిభావః. అపరిణావ
పక్షంశబ్దేనయదీతి. తత్రచోద్యమాహ సఘటతత్వతి. అపాక్యతపజ్ఞభూత

అత్రత్యక్తుదితత్త్వక్రమనియతగుణప్రక్రియాదైక్యకరూపాన్య
నిత్యేపిస్యానిమిత్తానుగతినియమితస్తత్తదాఖ్యావిశేషః॥ ౬౪॥

(అపాకృతస్థానాదేరనిత్యత్వాదిపరిహారః)

శ్లో॥ నిర్దిష్టంపామరరాదౌస్వయమఖలకృతాస్వంవపుర్నిత్యసిద్ధం
నిత్యాల్లిక్ష్ణేతవైకాయననిగమవిదోవాక్యభాష్యాదివైవం ।
నిత్యత్వంవాసుదేవాహ్వయవపుషిజగౌమోక్షధర్మేమునీంద్రో
నిత్యేచ్ఛాతస్తథాతత్తదిహవిహతిమాసాంశజన్మాదితరః॥ ౬౫॥

(పరవిగ్రహనిత్యత్వం)

దివ్యపదేశోనయజ్యతత్తత్వర్థః. అనిత్యేష్వప్యాకాశాదిపఞ్చభూతసమాఖ్యానివే
శస్యాన్యధాసిద్ధిమాహ అత్రత్యేతి. త్రగుణవికృతీనాంహితత్వానాం పరిణ
తివిశేషాదేకద్విత్వ్యాదిగుణనియతిః, దివ్యతత్త్వానాంతునిత్యసిద్ధా, తతశ్చయ
థా నిత్యేచానిత్యేచ నిమిత్తావిశేషాత్పరేషాంపునివాదిశబ్దస్తథాత్ప్రతి
క్షణతారతమ్యనిమిత్తస్తత్తచ్ఛబ్దభినిత్యత్వావిరోధః॥ ౬౪॥

అథపరవిగ్రహనిత్యతాంప్రమాణతఃస్థాపయతి నిర్దిష్టమితి. శ్రీపామర
రేతావత్ “నిత్యసిద్ధతదాకారతత్పరత్వేచపామర” ఇతి శ్రీసాత్త్వలేచ
“నిత్యంనిత్యాకృతిధరం” ఇతిభగవన్నర్సింప్రస్తుత్య “నిత్యాల్లిక్ష్ణాస్వభావసంసి
ద్ధిః” ఇతి. రహస్యామ్నాయోక్తమాహ నిత్యేతి. అత్రబ్రహ్మనద్వాదిసంప్రదాయ
మాహ వాక్యేతి. ఆప్తతమోపబృంహణమాహ నిత్యత్వమితి. యథా “నిత్యంహి
నాస్తిజగతి భూతంస్థావరజజ్జమం. యి లేతమేకంపురుషం వాసుదేవంసనాత
నం” ఇతి. శ్రీవైష్ణవేపురాణ “సదైకరూపరూపాయ” ఇతి. ఇచ్ఛాగృహీతాభిమ
తోరుడేహః” ఇతిస్తరణాద్విగ్రహస్యేచ్ఛాగృహీతత్వే కథంనిత్యత్వం తస్మిన్
వాకథంతదిత్యత్రాహ నిత్యేచ్ఛాత ఇతి. అయంభావః అవతారవిగ్రహేషుతా
వదిచ్ఛాగృహీతత్వమవిరుద్ధం నిత్యేవ్యనిచ్ఛాయామనిత్యత్వ ప్రసజ్జమభిసన్ధా
య నిత్యేచ్ఛాధీనస్థితిత్వవివక్షయా ఇచ్ఛాగృహీతత్వ వాచ్యోక్తిర్దుశ్కృతేతి. అత్ర
తరగ్రబాధంపరిహరతి తదితి. తథాప్రమాణసిద్ధత్వాదిత్యర్థః. సాంశత్వేనజన్మా
దిహహితత్వం తద్విరహేణవానిరంశత్వం ప్రసంజయితుం నశక్యమితిభావః.
యిత్తుకైశ్చిదుచ్యతే నిత్యంనిమగళంనిర్వికారంచషరంబ్రహ్మ అశరీరత్రుత్వా
స్వరూపతవవవిచిత్రవిగ్రహకారం తతవవిగ్రహనిత్యత్వం, నచాత్రస్వరూప
విగ్రహయోధ్యేదోనాపిభేదాభేదప్రసజ్జఇతి, న తద్భావనీయం అన్యథావిశ్వా
ద్వైతస్యాపి సజ్జాహ్యత్వప్రసజ్జాదితి॥

శ్లో॥ అస్తైర్వాభూషణైర్వాకిమహభగవతోఽవాప్తకామస్యతస్మా
ద్దేవోదేహేపీవీతావరణభిజగుఃకేపిజై నోపజప్తాః ।

కింవాదేహేనవిశ్వాత్సనభివదతాంకింప్రతిబూయ్యురేతే

తచ్ఛేత్తస్యాశ్రితార్థంతదధికరణకంసర్వమప్యేవమస్తు॥

౬౬॥

(పరస్యాస్త్రైభూషణాద్యనుపపత్తిపరిహారః)

శ్లో॥ యావస్థానాయుధాభ్యాజనిలయవిదృతివ్యాపృతీచ్ఛగుణాదే

ర్విశ్వాధారేనిషేధోవిధిరపివిషయదైవతశామ్యద్విరోధా ।

ఇథంభూతేనిషేధఃక్వచిదపినవిధింబాధతేసావకాశః

కల్యాణైరస్యయోగస్తదితరవిరహయాప్యేకవాక్యశ్రుతోప॥ ౬౭॥

(విగ్రహోదివిధినిషేధవిరోధప్రశమనం)

కేచిదాపఃః వీరశృక్ణారాదిరసానుబద్ధీన్యస్త్రైభూషణాని, తాని
తదుచితాధికారిణాం యద్యపి తత్త్వద్విగ్రహేష్వనుసంధేయాని తథాప్యత్యంతని
ష్టామానాం తాదృశచింతనమయ్యుక్తం “ప్రశాంతంసాక్షసూత్రకం” ఇత్యాదివి
శేషణాచ్చ, నచావాప్తసమస్తకామస్య “నిర్దోషోనిరనిష్టః” ఇత్యాదిప్రఖ్యాత
ప్రకారస్య పరమాత్మనోభూషణాదిసాధ్యంకిచ్చేదస్తి అతఇదముచ్యతే “నతే
రూపంనచాకారోనాయుధానినచాస్పదం” ఇతి తదిదమనుభాషతే అస్తైర్నిత. దే
హేపీత్యాదికముపాలంబుకాకుగర్భం. అపిశబ్దేనస్వయాపేవీతావరణత్వంవ్యజ్ఞ
తే, తేనాతిరోహితస్య భావత్వమనుసంధ్యతే. అత్రప్రతిబద్ధీముఖేనపరిహారమాహ
కింవేతి. అయంభావః విశ్వశరీరిణ శుశ్వురస్య కిం విశేషతః కేనచిద్విగ్రహేణ
పరిగృహీతేనేతిచోదయతాంకి మేతేప్రత్యుత్తరంబూయ్యః. అథయోగవిశేష
సక్తానాంచిత్రాలంబునసిద్ధ్యర్థ మీశ్వరస్యదివ్యగాత్రపరిగ్రహభి, తదైవాస్త్రై
భూషణాదిపరిగ్రహయాపీతితుల్యప్రమాణసిద్ధత్వాదెప్తవ్యం, నచ శాస్త్ర్యర్థభా
వనావిరోధః యథోపదేశమస్త్రైద్యుపయోగస్య స్వికార్యత్వాత్ “దామో
దరంబన్ధగతః” ఇతివత్, తథాభగవజ్జన్మాదివేదినోజన్మాదినిపృత్తిశ్చస్త్ర్యతే,
ఉహమాత్రేణవిరోధక్లప్తిస్త్యతిప్రసక్త్యేస్యాత్ ॥

౬౮

యేతుమన్యస్తే పరస్యబ్రహ్మణోవిగ్రహోదిషు విధినిషేధాదృశ్యేతే,
తత్రనిషేధప్రాబల్యాద్విధీనామన్యార్థత్వమితి తావత్ప్రత్యాహ యాపేతి. విష
యదైవతంవిషయభేదః. తేనవిధినిషేధా శామ్యద్విరోధా. తతఃకిమిత్యత్రాహ
ఇథమితి. ఇథమ్భూతే ఆలంబుదివద్విశేషవిధిసిద్ధావత్యర్థః. ఏవమనభ్యుపగమే
ఆతిప్రసజ్గభిభావః. విధినిషేధయోగత్ర విషయభేదం వివృణ్వంస్తస్యైకశ్రుతి

శ్లో॥ దేహాదిద్వేవతానాంహవిరనుభవనంసన్నిధేర్మౌగవద్యం
ప్రీతిద్దానంఫలస్యాప్యసదితికథయన్త్యర్థలోకాయతస్థాః।
తత్రాధ్యత్యాదిదూరస్వమహిమసదృశాశేషవైశిష్ట్యమాసాం
తత్తద్విధ్యర్థవాదప్రభృతిభిరవిచుస్తత్పరైరేవశిష్టాః॥ ౬౮॥
(విగ్రహాదివజ్ఞాకనిరాకరణపరిహారః)

శ్లో॥ సాధుతాత్రాదిహేతోస్తదుచితసమయేవిగ్రహాంతైఃస్వకీయైః
స్వేచ్ఛాతస్సత్యరూపోవిభురవతరతిస్వాకగుణౌఘాననుజ్ఞుః।
ప్ర్యాహసజగద్గణాదౌగుణనియతిరభివ్యక్తివైషమ్యమాత్రా

పతితత్వేన న్యాయనిరపేక్షప్రసిద్ధిమప్యాహ కల్యాణైరితి. ఏతేనావచ్ఛేదన్యాయస్యాత్రదూరనిరస్తత్వంనూచ్యతే॥ ౬౯॥

అత్ర ప్రసక్తా త్వర్వదేవతానాంవిగ్రహాదివజ్ఞాకనిరాసంపరిహర్తుం తమనుభావతే దేహాదిరితి. ఆదితద్వేనేద్రియభోగ్యభోగోవకరణాదిసజ్జిహః. అర్థలోకాయతమతం కర్తారాధ్యాపహ్నవమతం. ఏతత్ప్రతిక్షిపతి తత్రేతి. తస్మిన్ పతే ప్రతిక్షేప్యే సతీత్యర్థః. అధ్యత్యాదిదూరత్వోక్తిః యూపాదిత్యైక్యాదివన్నాత్రబాధప్రసక్త ఇతి జ్ఞాపనార్థం. స్వమహిమసదృశత్వోక్త్యా స్వపరోపయోగిసాధనానుగుణ్యసూచనం. అశేషశబ్దేనతత్తదారాధ్యప్రతినియతవిగ్రహతదనుబద్ధ్యస్త్రాదిసర్వసజ్జిహః. ప్రభృతిశబ్దేన మంత్రాణాంస్మృతిహాసపురాణానాంచసజ్జిహః. అప్రథాశేష్యవయంకైతాత్పర్యమస్త్యేవేత్యభిప్రాయేణతత్పరైరెవేత్యుక్తం. దేవతాధికరణేచ విగ్రహాదినిరాసోనసూతోక్తిః, ప్రయోజకాప్రయోజకవిభాగమాత్రం తు న విగ్రహాదిసదనత్వాపేక్షం, హవిరైవతాసామాన్యే హవిర్బలీయస్త్యం ప్రమాణప్రసక్తివైషమ్యాత్, విశేషణతఃపర్యాయతత్వం దేవతాభేదోక్తిస్తథాతథోద్దేశాద్ధా. విస్తరస్త్యన్యత్ర. శిష్టాః బోధాయనటజగద్రమితాదయః॥ ౬౯॥

యద్యపి భగవతోగుణవిగ్రహాదియోగస్సత్యః తథాపిషాడ్గుణ్యస్య - యపిత్యమయ్యుక్తం విభవేషువిపరీతదృష్టిః, ప్ర్యాహుషుసజగద్గణాదిమజ్ఞానబలాదిగుణద్వన్వనియమోక్షైరిత్యత్రాహ సాధుతాత్రాది. “అజోపిసన్నవ్యయాత్మా” ఇత్యాదిప్రసిద్ధమిహప్రతిసన్ధేయం. ప్రతినియతగుణద్వన్వోక్షైరన్యథాసిద్ధిమాహ ప్ర్యాహఇతి. అయంభావఃశ్లో॥నిగూహనంచతుషాకాంద్వన్వనాంచప్రకాశనం।షడ్గుణస్య తథాభూతసమాధిస్థోపయోగతః॥ మోహనశక్త్యామ

ద్వృద్ధిహాసాద్యభావాత్సహిభవతిసదాపూర్ణషాద్ధ్యుశాలీ॥ ౬౯॥
(పరపూర్ణహాదిపఞ్చరూపస్యాపిపూర్ణషాద్ధ్యువత్త్వం)

శ్లో॥ శాస్త్రాదీనాంప్రవృత్తిప్రతితనునియతాస్యాద్ధిసజగర్వణాదౌ
జీవాదౌయావిభజ్యాభిమతిరిహాలయోత్పత్తిరత్రౌవిధిశ్చ॥
తత్తద్విద్యావిశేషప్రతినియతగుణన్యాయతస్తాతునేయా
సర్వస్యైకోభిమన్తాసహిసకలజగద్వ్యవృత్తిప్యేకకర్తా॥ ౭౦॥
(పూర్ణహేమవిశేషాభిమానాదిరూఢపరిహారః)

నుష్యాదిసజాతీయశజాగస్పదేమవిభవేష్వపిహిసిద్ధంషాద్ధ్యుం పూర్ణహేమ
తైముత్యసిద్ధం సర్వేష్వపిహిభగవత్త్వంపూర్ణత్వంచ ప్రఖ్యాప్యతే, సజగర్వ
ణాదౌ వ్యవస్థయా గుణద్వద్వాభివ్యక్తగుణచతుషాన్తరాణామనభివ్యక్తేష్వ
విశేషనిర్దేశోపపత్తిరితి. “నకర్తృణావర్థతేనోకనీయాః” “సనసాధునాకర్తృణా
భూయాః” నోపవాసాధునాకనీయాః” “అన్యూనశ్చాప్యవృద్ధశ్చ” ఇత్యాది
శ్రుతిస్త్రుతిబలేనపృద్ధిహాసాద్యభావాద్వ్యవహారికగుణకారస్యైవమాహ
పృద్ధితి. ౬౯॥

ఉక్తైషుపూర్ణహేమక్రమాచ్ఛాస్త్రప్రవర్తనధర్మనయనతత్త్వగమ
నరూపముపకారత్రయం జీవమనోహజాగరేష్వభిమానత్రయం సంహారస్య
ప్రీరత్రౌదూషలీలాత్రయంచ వ్యవదిశ్యతే, తత్రప్రథమత్రికే వ్యవస్థానుపపత్తి
చోద్యంనుపరిహరమిత్యభిప్రాయేణాహ శాస్త్రాదీనామితి. ద్వితీయతృతీయత్ర
యైకవిరూఢంపరిజీహేద్దురనుభాషతే జీవాదౌవితి. అత్రైదమాభిప్రాయైకంచ
ద్యం యదిసజగర్వణాదయోపివాసుదేవవీవస్యః తదాభిమానత్రయస్య స
జ్జీహేర్వాదిత్రయస్యచైకాశ్రయత్వాద్వ్యవస్థానస్యాత్, అతస్తేవరప్తాః
న్యేకేచిత్పురుషా ఇతి. పరిహరతి తత్తదితి.యదైకవీవపరమాత్మా తత్తద్విద్యా
విశేషవ్యవస్థితగుణవిశేషవత్తయోపాస్య ఇతి గుణోపసంహారపాదే నిరణ
యి తథాత్మాపి మిథస్సజ్జీవితవిగ్రహాభిమానవ్యాపారవిశేషవత్తయా పూర్ణ
హనిష్ఠైర్విభజ్యానుసంధేయ ఇతిభావః.చెతనభేదక్లప్తాబాధమాహ సర్వస్యేతి
సహి పశ్యమూర్తేరభిమానఃకశ్చిత్సజుగచతి, సచసంహారాదౌక్వచిదుదాహరే
సచ హిరణ్యగర్భాదివద్విశేషణభూతచేతనాన్తరాణ్యత్రవచనాన్తరప్రాప్తాః
ప్రత్యుత్తైక్యమేవ ప్రతిపాదితమిత్యాశయః॥ ౭౦

మానమేయమతిష్టుచాస్తావయః త్రిపూర్ణహచతుర్వ్యవహారావ్యయో

శ్లో॥ త్రివ్యూహః క్వాపి దేవః క్వచిదపి హి చతుర్వ్యూహః క్తస్తదేవం
వ్యాఖ్యాతే న్యోన్యబాధాదుభయమిదమసతగల్పనామాత్రమస్తు |
తన్నాద్యేవ్యూహభేదే త్రియుగగుణతయా చిత్తసీయేవరస్మా
ద్యుక్తాభేదావివక్ష్యాతదనుపగమనేతత్త్వసంఖ్యాదిబాధః॥ ౨౧॥

(వ్యూహగుణనావైషమ్యనిర్వాహః)

శ్లో॥ మూర్తీనాం మూలమూలప్రభృతిమబహుభావైవరీత్యప్రతీతే
ర్వణ్ణాదౌ బీజతాదివ్యవహృతివదియం వర్ణనాభావనాథ్ధా !
మైవంకాలాదిభేదాత్ప్రశమితవిహతౌకల్పితత్వం నకల్ప్యం
నోచేద్యుక్తిహ్యదస్తేష్వపి విషమకథాభేదవైయాకులీస్యాత్ ॥ ౨౨॥
(పాద్యుక్తవాదిప్రక్రియాస్తరోపపత్తిః)

ర్విరోధాత్సర్వమేతదుపాసనార్థకల్పనామాత్రసిద్ధమితి తదనుబూతే త్రి
వ్యూహా ఇతి. ప్రతిపదతి తన్నేతి. విరోధంశమయితి ఆద్య ఇతి. వస్తుతత్త్వతు
ర్వ్యూహత్వేప్యాద్యవ్యూహస్య షడ్గుణతయా అనుసంధేయత్వాత్పరస్తాదభే
దంవివక్షిత్వా త్రివ్యూహత్వోక్తిః ప్రవృత్తేతి నమిథోబాధశ్శుభ్రసీయ ఇతి హృ
దయం. ఉక్తప్రకారానభ్యుపగమేతి ప్రసజ్జమాహ తదనుపగమన ఇతి. ఏవమిహ
ప్రసజ్జః యదిన్యూనాధికనిర్దేశమాత్రాద్విరోధః తదాక్వాచిదప్యనుక్తమన్యతో
గ్రాహ్యం నస్యాత్, తతశ్చ విద్యై క్యగుణోపసంహారస్య జ్యేత, తథాచ్ఛాన్దో
గ్యేభూతత్రయంతైత్తిరీయకే భూతపఞ్చకమన్యత్రచ తథాతథాన్యూనమధికం
చ తత్త్వజాతమధీతమితి తత్త్వసంఖ్యవ్యవస్థావసంవిలీయేతేతి. అతివాహికగుణ
నాదిసంక్లిప్తాధికశబ్దః. ఏవంచ పఞ్చమూర్త్యాదిపరిగుణనాపిపరిత్యజేతివే
దితవ్యం॥ ౨౩॥

పునరపి ముఖాంతరేణ మూర్తికల్పనామనుభావతే మూర్తీనామితి.
అస్తిహి తత్త్వం హితాస్పృశిన్ననామో మూర్తేర్భిన్నకారణకత్వం వర్ణభు
జాదివైషమ్యంచ, అతో మంత్రాక్షరేషు బీజతతాగర్భవ్యవదేశవత్ సితర
క్తాదివ్యవదేశవచ్చభావనార్థం దృష్టువదేశమాత్రమేతదితిభావః. ఏతన్నిషే
ధతి మైవమితి. కల్పనికత్వశఙ్కా మూలం విరోధంపరిహరతి కాలాదిభేదాదితి.
ఉక్తానభ్యుపగమేతి ప్రసజ్జమాహ నోచేదితి. సన్నిహితతుర్ముఖస్య సప్తజన్మాని,
రుద్రస్య బ్రహ్మపుత్రత్వం బ్రహ్మనుజత్వం, చంద్రాదీనామపికారణభేదాః కథ్యంతే,
నచైతేషు కల్పాదిభేదప్రశమితవిరోధేషు కల్పనికత్వశఙ్కావకాశః తథా
త్రాపిస్యాత్, అన్యథాతతాగ్రీపిపరిత్యాపత్తిరితి. ౨౪॥

శ్లో॥ ఈశస్యవ్యష్టిభేదానభిదధతిమనోవాఙ్మయాదీకాయదన్యై
తత్రత్రేధాయదీష్టావికృతిరవిషయానిర్వికారాగమాఃస్యః॥
నిత్యత్రైత్వతానైకేశ్వరనియమగతిర్భ్రాన్తిసిద్ధివిభాగే
మాయాదాయాదపక్షఃశ్రుతిరపినియతైరస్త్యధిష్ఠానభేదైః॥ ౭౩॥
(ఈశ్వరస్వరూపవిషయసమష్టివ్యప్త్యాదివాదనిరాసః)
శ్లో॥ యుక్తిఃప్రశ్నోత్తరాదేర్నహిపురుషభిదాంబుద్ధిభేదఞ్చముక్త్యా
తస్మాద్వ్యాపహిభేదకతిచనపురుషాఃస్యఃపరేణానుబద్ధాః॥

ఇహకేచిదీశ్వరస్వరూపేషి భౌక్తుభోగ్యన్యాయేన సమష్టివ్యష్టి
భేదంవర్ణయన్తి వదన్తిచమనోమయప్రాణమయవాఙ్మయాఖ్యం పూర్వాత్ర
యం తదనుభావతే ఈశస్యేతి. ఈదృశోయంభేదః కింభోగ్యవత్ పరిణామతః
ఉతభౌక్తువత్ స్వభావతః అథప్రతివిమృతచన్ద్రాదేరివభ్రాన్తితత్త్వ వికల్పం
మన్వానః ప్రథమేనిర్వికారశ్రుతివిరోధమాహ తత్రేతి. త్రేధత్యనస్తవ్యప్త్యస్త
రాణాముపలక్షణం. సర్వాత్మనోబ్రహ్మణస్సవికారత్వాదీశ్వరాంశేహి తైర్ని
ర్వికారత్వశ్రుతిర్నివేశితా, తత్రాప్యనవకాశత్వంతస్యాఃప్రసక్తం. ద్వితీయః
దూషయతి నిత్యత్రైత్వత్త్వేతి. “ఏకోదేవస్సర్వభూతేశుగూఢః” “ఏకశ్చాస్తా
ద్వితీయోఽస్తిశాస్తా” ఇత్యాదిభిర్నిరౌఢస్సాదితిభావః. తృతీయేఅనిష్టమా
హ భ్రాన్తితి. మాయాదాయాదపక్షః మయాజ్ఞితభ్రాన్తివిభాగోపజీవిపక్షః
సతేస్యాదితిశేషః. సత్యం ఈశ్వరమనభ్యుపగచ్ఛతామీశ్వరత్రిత్వశ్రుతిస్తర్హిని
ధిష్ఠానభ్రాన్తిమవిషయాస్యాదిత్యత్రాహ శ్రుతిరపీతి. అయంభావః ఈశ్వరస్తా
న్తాయోపహితే బ్రహ్మణికల్పతాం త్రిత్వంచతస్యద్విచన్ద్రాదిన్యాయావా
యావిలాసవిప్లుతబ్రహ్మధిష్ఠానతయా స్వక్రియతామితి. యద్వా మనోమయ
దివిభాగవాదినీ శ్రుతిః కథంనిర్వోధవ్యేత్యత్రాహ శ్రుతిరపీతి. అపిశబ్ద ఇష
తాదృశశ్రుత్యసమ్భవాభిప్రాయః, సంభవేప్యవ్యతే. పరోపకారకమనఃప్రభ
త్యధిష్ఠానభేదాదీశ్వరస్య మనోమయత్వాదివిభాగొనిరుహ్యతామితి॥ ౭౪॥

పునరపి పరపూర్వహిదము పురుషభేదమాశంకతే యుక్తిరితి. అది
జ్ఞేనకృష్ణబలభద్రాదిము మిథోవిషాదకోపాది సజ్జిహ్యతే. అస్తితావత్సాన్తి
తాదిము గురుశిష్యన్యాయే వాసుదేవసజ్జర్ణణాదీనాం ప్రశ్నప్రతివచనక్ర
ణవిద్యాధిగమః, తత్రసతావత్సాన్త్యానంస్వయంపృచ్ఛతిప్రతివదతివా హే,
ప్రయోజనయోరసమ్భవాత్, అతః ప్రప్రప్రతివక్తుచేతనభేదః కల్ప్యత్
సనుభేదకానిశ్చయోకథంభేదక్లప్తిరిత్యత్రాహ బుద్ధిభేదంచముక్త్యేతి. నూ

తస్మన్స్వచ్ఛవలీలఃస్వయమభినయతిస్వాన్యతాంసర్వవేదీ
తద్వచ్చిష్యాదివృత్తిప్రసృతిమిహనతాంశేషయఃసానుకన్యః॥ ౭౪॥

(ఈశ్వరస్యస్వాత్మని శిష్యాచార్యత్వాద్యభినయఫలం)

౨౨౦॥ శ్లో॥ విశ్వాస్తర్వర్తిబాలోదరగతమఖిలంకస్యవిశ్వాసభూమి
స్తస్మాదాపేక్షమీదృగ్భవతురసవశాద్విజాలంప్రవృత్తం॥ [౫
మాఖూదాశ్చర్యశక్తేరవితిభమిదమిత్వేనసర్వాస్తసిద్ధే
ర్వాస్యఘాతస్యోపశాంతిస్తదనుగుణదశాభేదయోగాదిభిఃస్యాత్॥ ౭౫॥
(ఆశ్చర్యవృత్తాస్తవిశేషసత్యత్వం)

బుద్ధిఃపుచ్చేత్ అధికబుద్ధిరనుశాస్తీతి లోకవేదప్రసిద్ధమితిభావః. ఏతదన్యథాసి
ద్ధమిత్వభిప్రాయేణప్రతిక్షిపతి తస్మేతి. చేతనభేదాభావేప్రశోత్తరాద్యుగం
వపత్తిమాహ స్వచ్ఛవలీలభి. స్వయమిత్వనేనస్వస్వైవేతిగమ్యతే. అభినయప్ర
యోజనమాహ తద్వదితి. శిష్యాచార్యాదిభిరేవంవర్తితవ్యమితి ధార్మికశిక్షణం
దేవస్యదయాన్వితలీలాప్రసూతమితిభావః॥ ౭౪॥

అత్రమాయామతానుసారీచోదయతి విశ్వేతి. విశ్వశజ్జేనత్రైలో
క్యాది గృహ్యతే కస్యచిదస్తరేవకిచ్చిద్వర్తతే తదేవతదానీమేవతస్మాద్భుగ౫
హిరేవకపతచ్ఛ్రద్ధతేతిభావః. విశ్వాపహ్నవాభిలాషీస్వోక్తఫలితమాహ త
స్మాదితి. రసవశాత్ ఇచ్ఛావశాత్, ఈషితక్రీడారసవశాద్వా. తాదృశాద్భు
తవివక్షయా ప్రతీషేధతి మాఖూదితి. తత్రత్ప్రకరణపరామర్శేన మిథ్యా
త్వపరిహారే సిద్ధే విరుద్ధవత్ప్రతిపన్నంసర్వమవిరుద్ధావస్థావిశేషాదివివక్షయా
నిర్వోధుంశక్యం, తత్రభగవద్విగ్రహవిభూత్యాదీనాంసజ్జోగవశక్తిర్విశాఖ౨౦
సశక్తిస్తత్తదభిమానవిషయసజాతీయోత్పాదనశక్తిస్సుత్యుష్ణాలావస్థాభేదః
పరిమితవిగ్రహవ్యక్త్యాపరిమితస్వరూపలక్షణమిత్యాదికం యథార్థమవధారణే
యం. ఏవం, అణోరణీయాత్మహతోమహీయాః ఇత్యాదీని బ్రహ్మస్వరూప
విషయవాక్యాన్యపితస్తదవిరుద్ధార్థవివక్షయానేతన్వాని, వస్త్రస్తరాదృష్టవైది
త్యమాతేగ్రివిరోధశబ్దాయాం సర్వత్రాతిప్రసక్తఃస్యాదితి. ౭౫॥ [౨౫

అథ నిఖిలజగతాగరణతయావధృతస్యేశ్వరస్య సర్వసృష్ట్యనుగు
ణేషుజ్ఞానశక్త్యాదివ్వనుపపత్తః పరిహీయితే, తత్ర జ్ఞానేతావదయుక్తిరే
వంశజ్యుతే నిత్యసర్వజ్ఞః ఈశ్వరః భవిష్యద్వస్తు భవిష్యత్త్యేనపశ్యతి నవా,
పూర్వత్ర తస్యైవవస్తునోభవదవస్థాయాంభూతవస్థాయాంచకిం సపవోక్షే

౨౨౧॥ శ్లో॥ యద్భూత్వేనబుద్ధంభవతితదభవాతీతరూపంతదస్మిన్
 న్నుల్లేఖాభిద్యతేచేదకరణజమతేరైకరూప్యంప్రకుప్యేత్ ।
 పాతీనోల్లేఖవస్థితవతితుగతేభావిబుద్ధిర్భూషాన్యా
 నైవంశ్రూర్వావరాదిక్రమనియతసదోల్లేఖసత్యత్వసిద్ధేః॥ ౭౬॥
 (సార్వజ్ఞ్యానుపపత్తినిరాసః) [౫

భుస్తదన్యోవా, ఆద్యేభవతోభూతస్యచ భవిష్యత్వేనోల్లేఖాద్భూత్విరేవస్యా
 త్. ద్వితీయోఽపశ్యత్యచతుః" ఇత్యాదినా కరణనిరపేక్షజ్ఞానవత్త్వేన కథితస్య
 కార్యజ్ఞానాసమ్మవాత్ప్రతిక్షణం భిరురానన్తోల్లేఖసంతతిపరిగ్రహేనా నిర్మూ
 లః స్యాత్. భవిష్యతాం భవిష్యత్త్వేనాదర్శనంతు తేషామదర్శనతపవ వాస్య
 స్వరూపమాత్రదర్శనేనవావర్తమానత్వభూతత్వదర్శనేనవాస్యాత్, ఆద్యే [౧౦
 కిచ్చిజ్జీత్వప్రసక్తః ద్వితీయేపిప్రకారణస్సపవ. తృతీయోభాన్తత్వంధుస్తరం. ఏ
 వంవర్తమానేతీతేచ వర్తమానత్వాదిబుద్ధిరస్తివానవా, సాచనివృత్తిమతీన
 త్యావేత్యాదివికల్పేన ప్రసక్తాదోషఃప్రతిసంస్థేయాశ్చ తదభిప్రేత్యాహ య
 ద్భూత్వేనేతి. భవతితత్ వర్తమానత్వావస్థాం పాప్నోతి. అభవాతీతరూపః
 వర్తమానత్వావస్థానస్తరవతీతావస్థంస్యాదిత్యర్థః. తత్ తస్మాత్. అస్మిన్ [౧౫
 అవస్థాత్రయవతివస్తుని. నిత్యసర్వజ్ఞబుద్ధేరాగమిత్యాద్యుల్లేఖాభిద్యతేచేత్ :
 రణనిరపేక్షబుద్ధేర్శ్వరస్య నిత్యైకరూపసర్వదర్శనానుపపత్తిః స్యాత్ పాప్నో
 తోల్లేఖేనిత్యానువృత్తేతువర్తమానేగతేచ భవిష్యత్త్వబుద్ధిర్భూన్యః స్యాత్,
 తపరిచోదనానువాదః. అతోల్లేఖభేదేతదభావేచాదోష ఇత్యభిప్రాయేణశ్చ
 తిపేధతి మైవమితి. ఉల్లేఖభేదవత్తేతావదేవంనిస్తరః, నహ్యత్రకరణనిరపేక్ష
 జ్ఞానవత్త్వవిరోధఃచతురాదినిరపేక్షత్వేపిహేతుతస్సాధ్యప్రకాశోపపత్తే
 హేతుశ్చోల్లేఖసంతతావృత్తరోత్తరస్యపూర్వపూర్వః తత్ప్రవాహనాదితా
 చ్చ న కదాచిన్నిర్మూలత్వం, నచేదృశానవస్థా దోషశ్చితి. ఏకరూపోల్లేఖ
 తేత్యాహ పూర్వావరేతి. అయం భావః సర్వం కార్యం స్వకాలే నహి
 త్యాసత్ తచ్చకిచ్చిదపేక్ష్యపూర్వంకిచ్చిదపేక్ష్యోత్తరంతతపవంప్రప్రకా
 రం కార్యం సర్వదైకబుద్ధిసమారూఢం, నకదాచిదపి స్వకాలవర్తినః కా
 న్తరవర్తిత్వేనోల్లేఖః, భవిష్యత్వాదికలచాపేక్షికం, కిచ్చిదపేక్షయోత్తర
 మేవ కస్యచిత్తత్వమకాలపాగ్రభావవత్స్తదపేక్షయాభవిష్యత్త్వం ఏవ
 క్షిద్దపేక్షయాపూర్వత్వమేవ తత్తత్వకాలప్రధ్వంసవతోతీతత్వం, తచ్చకి

౨౨౨॥ శ్లో॥ నీలంకిజ్ఞోత్తదానీమరుణమితినఖిన్వస్త్రజాలాదృతేంద్రా
నోచేదేవంవిరోధః క్వచిదపినభవేత్కృజైనేవరాధః॥
తస్మాదీశోవిరుద్ధద్వితయమఘటయన్ సర్వశక్తిః కథంస్యా
వైవంవ్యాఘాతశూన్యేష్యనితరసుశకేష్యస్యతాదృక్త్వసిద్ధేః॥ ౭౭॥
(సర్వశక్తిత్వస్థాపనం) [౫

౨౨౩॥ శ్లో॥ సజ్జహ్యజ్ఞానయత్నోకతచననిఖలస్రమ్భురిచ్ఛాంతునైచ్ఛం
స్తస్యాంద్వేషః కపమామనుమితశరణానీకనాసీరభాజాం॥

త్కాదాచిత్రం, నహి నిత్యాపేక్షయాకిజ్ఞోత్ భవిష్యత్ భూతంవా, ఏవం
సర్వప్రకారంవస్తు సర్వజ్ఞబుద్ధాయధావస్థితరూపేణ సర్వదైవోబ్లిఖ్యతఇతి
కరణనైరపేక్ష్యంవివర్యాసవిరహశ్చసిద్ధ్యతీతి॥ శ్లో॥ యపవస్యాదసర్వజ్ఞః గ్రం
ససర్వజ్ఞంసమభ్యతే॥ ఇతదోబ్ధబాధార్థీతన్నిషేధేపినక్షమః॥ ౭౮॥

ఈశ్వరస్య సర్వశక్తిత్వవాదమపహ్నాతుమిచ్ఛన్ కశ్చిద్విరు
ద్ధోనాహరణంతావద్వ్యవస్థాపయతి నీలమితి అథా సత్యం ఇత్యర్థేత్యన్వయః,
ఇద్రజాలతిరోహితస్తేవమద్ధేత్యభిమన్యేతేతి భావః ఉక్తానభ్యుపగమేతిప్ర
సజ్జమామా నోచేదితి క్వచిదపి దూష్యమాషణపూర్వవక్షసిద్ధాంతాదావపీ గ్రం
త్యర్థః అతిప్రసక్తాస్తరమామా కశ్చేతి విరుద్ధసప్తభక్తీపరిగ్రహేనాహితై
స్యావరాధః విరోధోచ్ఛేదే సోపిననిగృహ్యేతేతి భావః విరోధసిద్ధిముపజీవ్యచో
దయతి తస్మాదితి శక్తిర్నిశక్యవిషయావిరుద్ధంతుఘటయతుంసశక్యం ఆతో
శక్యసద్భావాత్రంసర్వశక్తిః స్యాదిత్యాక్షేపః అపిపక్షితదూషణమిదమిశ్య
భిప్రామేణప్రత్యాహ మైవమితి అభిప్రేతంవివృణోతి వ్యాఘాతేతి నహి గ్రం
వ్యాఘాతమీశ్వరోఘటయతీతితస్య సర్వశక్తిత్వంబూరియః కింతుయత్కార్యం
తత్ సర్వంకరోతి తతశ్చనైరవ్యశక్యంకరోతీతి సిద్ధేత్ ఈదృశమస్యస
ర్వశక్తిత్వమాగమాభిప్రేతం తచ్చవిరోధాభావాద్యుజ్యతపవేతి॥ ౭౯॥

ఏవమస్తు సర్వజ్ఞసర్వశక్తిత్వరః తథాపిచిక్తిర్నాన్తీకార్యా, నహిక
ర్మకార్యోత్పాదకత్వమిచ్ఛాప్రయత్నం యత్నాభావేక్వచిదపితతస్తదసి గ్రం
ద్ధేః ఇచ్ఛాభావేపి ప్రయత్నతః కార్యసిద్ధిర్జీవనపూర్వకప్రయత్నకార్యనిశ్చా
సాదినిష్పత్త్యసజ్జహితా, అతః కార్యలిజ్ఞోపదేశలిజ్ఞేనవా కర్తృత్వానయత్న
వత్త్వమాత్రమేవానుమేయంకిమజాగశస్తనకల్పయాచిక్తిర్నయేతికాశ్యపీయాః
కేచిదాచక్షతే, తదిదమన్వాచక్ష్యే సజ్జహేతి తుశబ్దః ప్రదర్శితమనపేక్షిత
త్వం ద్యోతయతి అప్రప్రతిబద్ధిమభిప్రేత్యప్రతిబూరితే తస్యామితి అనుమానా

దాగమాచ్యేశ్వరసిద్ధింనైయాయికా నిధారయన్తి. వైశేషికాస్తాన్వగమమవ్య
నుమానీకృత్య తదేకవేద్యమీశ్వరం తస్మిన్యన్తి. అనుమానంచ జ్ఞానయత్న
వచ్చికిందామపిసమర్థయితుంశక్నోతి తత్ర యదిజీవనపూర్వకప్రయత్నన్యాయే
నచికిందానైరపేక్ష్యంసజ్యహ్యేతతద్వదేవజ్ఞాననైరపేక్ష్యంకింసస్యాత్,నహి
జ్ఞానమపిప్రయత్నమనపేక్ష్యక్వచితార్థంజనయతి, ప్రయత్నస్తు జ్ఞానమగ్ర
నపేక్ష్యాపీతిదృష్టమేవ.అతఏవచికిందా ప్రయత్నోత్పత్త్యర్థమన్యత్రాపేక్ష్యతే
ఇహతు నిత్యప్రయత్నేకింతయేత్యపిమన్దం చికిందోత్పత్త్యర్థమన్యత్ర జ్ఞానమపే
క్ష్యతే ఇహతు ప్రయత్నస్య నిత్యత్వేన చికిందానైరపేక్ష్యాతిగంజ్ఞానేనేత్యపి
సువచత్వాత్. ప్రయత్నస్యస్వతోవిషయనియమాభావాత్ జ్ఞానవిషయేణసవి
షయత్వంవక్తవ్యమితిచేన్న ఉక్తోత్తరత్వాత్,నహిజీవనపూర్వకప్రయత్నగ్రం
స్య స్వాధారజ్ఞాననియతవిషయత్వం,నచ సర్వకార్యవిషయస్యేశ్వరప్రయత్న
స్యవిషయనియామకాపేక్షా సత్యాంచతస్యాం సహకారిశక్తిభూతజీవాదృ
ష్టవిశేషరవీవ ప్రయత్నస్యనియతవిషయత్వేసంభవతి సర్వవిషయజ్ఞానేన ప్ర
యత్నస్యవిషయనియమకల్పనంబాలిశకృత్యం, విషయత్వమాత్రంచాత్రనయా
వద్ధిఃవిషయత్వం నిత్యానామపినిష్పాద్యత్వప్రసజ్ఞాత్, అశక్యవిషయప్రయగ్రం
త్వవత్తయావా డిమ్భాదికల్పకుశ్వరఃస్యాత్.అథస్వాసాధారణధీవిషయేనైవ
విషయవత్త్వంప్రయత్నస్యేతిమన్యేత తదపిన ధియిభవప్రయత్నస్యాపినియా
మకనిరపేక్షవిషయత్వోపపత్తేః అన్యథాకల్పనాగారవాత్, స్వతస్సువిషయ
త్వే జ్ఞానత్వప్రసజ్జఇతిచేన్నధియోపితన్నియామకత్వాభావాత్, నచస్వాధా
రధీవిషయస్య సర్వస్యప్రయత్నవిషయత్వమితిమన్యసే సాహపేష్యవాఅం
స్తరలక్షణేనభేదోపపత్తేః అన్యథాఽతిప్రసక్తాత్. కింఞ్చ సాహగ్రీనియతవిషయ
నిరీశ్వరజ్ఞానే వ్యాప్తిర్దుర్గహి,ఈశ్వరజ్ఞానంతవద్యావ్యసిద్ధం,యదిచయథాదృ
ష్టప్రకారానాదరేణ బుద్ధియత్నయోగ్యేతునిరపేక్షత్వంకల్ప్యతే తథాయత్న
స్యబుద్ధినిరపేక్షవిషయత్వమదృష్టమభిమన్యతాం అవిశేషాన్జ్ఞానువాచ్ఛ.ఏవం
బుద్ధిమాత్రమవలన్వృప్రయత్నపరిత్యాగప్రతిబద్ధిరపిప్రయోక్తవ్యా, ఈశ్వర[౨౪
రః ఇచ్ఛాశ్యవైభావవా కర్తవశ్యవ్యతిరిక్తత్వాత్ ఘటాదివత్ ఇత్యాదిషు
చతాదృశప్రయోగః ప్రతిప్రయోక్తవ్యఃకర్మసిద్ధ్యసిద్ధ్యాదివికల్పేన దూషణజా
తంచదుస్తరమితి.యథా శ్రుతిబలాదీశ్వరజ్ఞానప్రయత్నస్థాపనంశబ్దగతే శ్రు

శ్రుత్యాతదోద్భవతావభేదభేదయదిక్షమ్యతామేవమిచ్ఛా
నిర్వాహ్యంతాప్తకామప్రభృతివచనసుహృన్యవర్వోవరుద్ధం॥ ౭౮॥
(ఈశ్వరస్యేచ్ఛావత్త్వసిద్ధిః)

౨౨౮॥ శ్లో॥ స్వీకృత్యేకానతత్త్వంకతిచనజహతస్తత్ప్రసాదాదిసాధ్యం
గంగాంభఃపఞ్చగవ్యప్రభృతివదవదకపావనత్వాదితస్య । [౫
తచ్ఛ్రుత్యాదిప్రతీపంయదపిచఫలదందర్శితంనిష్ప్రసాదం

త్యేతి తథా సోఽకామయతేత్యాదిశ్రుతిబలాదైదిచ్ఛాపి స్వీక్రియతామిత్యా
హ క్షమ్యతామితి నన్వవాప్తకామత్వపూర్ణత్యాదిశ్రుతిస్తృతిశ్చై రిచ్ఛారా
హిత్యమీశ్వరస్యసిద్ధ్యేదిత్యత్రాహ నిర్వాహ్యమితి. ఈశ్వరానిష్పత్త్యర్థః అ
యంభావః ఆప్తకామశబ్దస్తావదీశితురేష్టవ్యాభావమిచ్ఛారాహిత్యంవా [౧౦
నబూతే అత్రకామశబ్దస్యకామ్యపరత్వేకామనావరత్వేవాతత్ప్రప్రవచన
తస్త నిషేధాయోగాత్, అత ఇష్టంసర్వసుస్యప్రాప్తమేవ భవతీతి తాత్ప
ర్యంగ్రాహ్యం, అనిత్యానాంవాఖ్యోగ్యానాంప్రాప్తత్వంప్రత్యేకవ్యం అతపవ
పూర్ణశబ్దోపి గుణాదిపాదుల్యమాహ నతుశ్రోతంకామనానిరుద్ధ్యాత్, విధి
నిషేధవిరోధశమనంచప్రాగవస్థాపితంతదిహసర్వకార్యవిషయాప్రతిహ[౧౫
తానన్యాధీనేచ్ఛావాసీశ్వరః, జీవస్తుతథా, ఈప్రేతాలాభజనితదుఃఖంచక్షే
త్రజ్ఞస్త్రివ నిత్యముక్తేశ్వరాణాంతథలాభపవనాస్తీతినియమః. ॥౭౮॥

అథప్రస్తుతానుబంధంపణ్డతమ్మన్యప్రలపితంప్రదర్శయతి స్వీకృత్యేతి.
అయమత్రాభిసంధిఃయద్యపిరాజాదివర్తకర్తవశ్యాదేవతాః కువ్యత్తిత్వవ్యనివ
తథాపినతథాపరఃపురుషః నిరపేక్షత్వాసర్వభూతసుహృత్త్వాచ్చ, అత [౨౦
స్తస్తికా ప్రసాదకోవవ్యవదేశౌభాక్తా తదుపచారావచారశక్తితపవానుకూలప్ర
తికూలసమ్మతిః, పావనత్వంమోక్షప్రదత్వంచతస్య, యస్యదేవేవరాభక్తిః”ఇ
త్యాదిస్వరస్యాద్గజ్ఞోదకాదేరివస్యవిహితవిషయానుష్ఠానసామర్థ్యాత్సాన్యది
తి, ఇమం వక్షం పణ్డతరూపవదవ్యాప్రతిక్షిపతి తదితి. “ధాతుఃప్రసాదాత్”
“మత్ప్రసాదాత్” ఇత్యాదిశ్రుతిరిహప్రఖ్యాపితా. అత్రచముఖ్యేసంభవినగౌణ
త్వకల్పనాన్యాయ్యా. ప్రశస్తవస్తువిషయతత్తతకర్తృశక్త్యైవఫలసిద్ధిరిత్యుక్తంప్ర
తినక్తియదపీతి. నిష్ప్రసాదం ఆరాధ్యప్రసాదనిరపేక్షమిత్యర్థః. యద్వాక్రియా
దిస్వరూపంస్వయమచేతనత్వాత్ప్రసాదవనిష్ప్రసాదం ఫలప్రదమితి. ఉపలక్ష
ణమేతత్ నిషేధపమిత్యపిగ్రాహ్యం. పితస్య సర్వకర్తుస్సర్వసుహృదఇతిభావః.

తచ్చైతస్యప్రసాదాదిహిజగదుద్ధర్మమర్మజ్ఞచిత్తాః॥

౭౯॥

(ఈశ్వరస్యసాధ్యప్రసాదాదిమత్త్వం)

౨౨౫॥ స్తో॥ త్రయ్యంతోదన్తచిత్తాసహచరణసహారేభిరస్మిక్పరస్మిక్

భక్తిత్రేధాప్రికత్వప్రభృతిగుణసిరావేధిభిస్తరగశస్త్రైః ।

స్వార్థత్వస్వాత్రయత్వస్వవశయతనతాద్యాహవర్తోపసర్గ [౫

శ్చిద్వేద్యాచేద్యపూర్వోత్తరసరయుగళస్యూతతత్త్వస్థితీనాం॥౮౦॥

(ఈశ్వరనిరూపణప్రయోజనవిశేషః)

ఇతికవితారికకసింహస్యసర్వతన్త్రీస్వతన్త్రీస్య

శ్రీమద్వేదకటనాథస్య

వేదాంతాచార్యస్యకృతిః

[౧౦

తత్త్వముక్తాకలాపే

నాయకసరస్వతీయః.

ధర్మమర్మజ్ఞచిత్తాత్మత్రైధర్మాణాంకారణభూతంకార్యభూతంచ భగవత్కటా

క్షణంస్వపీడాయాం ధర్మపీడనాద్ధర్మమర్మత్వేనోపచరితం, ధర్మస్యయథాపరత్ర

సాదఃకారణం ఏవమధర్మస్యాపితతోక పఃకారణం, శూన్యతేహితస్య [౧౨

సాధ్యసాధుకర్తకాతయత్మత్వం, స్వర్యలేచబహుళః॥ ౭౯

ఏవంసకలఫలప్రదస్యసత్త్వస్థానాంస్వయంఫలభూతస్యవపరస్య ప్ర

పాదవేనశ్రీశ్మాణానునునిష్పన్నంఫలవిశేషమాహ త్రయ్యంతేతి. పూర్వోత్త

యోస్సరయుగళయోస్సమర్థితానాంచేతనాచేతనతత్త్వస్థితీనాయథాసమ్మ

వంస్వశేషత్వంస్వాధారత్వంస్వాధీనవ్యాపారత్వంచేతనాన్తరశేషత్వా[౨

దికల్పవివేకశూన్యామన్యత్రే, సోయముపద్రవస్సర్వశేషిణస్సర్వాధారస్యసర

నియన్తరీశ్వరస్యప్రతిష్ఠావక్తైఃప్రమాణానుగ్రహకైఃప్రతిక్షిప్యేతేతి॥ ౮౦

ఇతికవితారికకసింహస్యసర్వతన్త్రీస్వతన్త్రీస్య

శ్రీమద్వేదకటనాథస్య

[౨

వేదాంతాచార్యస్యకృతిః

సర్వార్థసిద్ధి

నాయకసరస్వతీయః

శ్రీమతే హయగ్రీవా యశమః.

శ్రీమతే నిగమాస్తవ హోదేశికాయనమః

సర్వార్థసిద్ధిసహితతత్త్వముక్తాకలాపే బుద్ధిసరస్వతుర్థః

౨౨౬ || శ్లో || ధీత్వా ద్వేద్వీతిసిద్ధాస్వయమితరహతిర్బుద్ధిలక్ష్యదిధీవ

[౫

ద్యద్వాసర్వజ్ఞధీవన్నసహతియుగవాన్వాపిచైకోనవేదీ |

అస్త్యతత్త్వం పరమపరజ్ఞునిరూపితం, అభయభోద్దేశలక్షణంతద్ధర్మ
భూతాబుద్ధిశ్చిన్త్యతే తత్రప్రథమంతత్స్వరూపస్యస్వతసిద్ధిమాహ ధీత్వాది
తి. ఇతరమతిఃప్రతివన్నాబుద్ధిః. స్వయంసిద్ధాస్వగోచరజ్ఞాననిరపేక్షవ్యవహా
రానుగుణేత్యర్థః. వేద్వీతిఉపలంభానుగుణ్యప్రదర్శనం. అస్తితావత్సర్వసిద్ధాగ్రం
త్రినామిదమహంవేద్వీతికర్తృకర్తృఘటితక్రియావిశేషావభాసః సోయం పూ
ర్వజ్ఞానగోచరేణప్రత్యక్షేణ పాగ్రికట్యలిక్ష్ణజనితేనానుమితిజ్ఞానేనవేతి సకేనచి
ద్వృష్టం తత్రల్పనేతుగౌరవం బుద్ధిసామగ్ర్యేనాత్రబోధ్యవిశేషణత్వేన భా
వితచేత్ తదేతదనుమేయవాదినంప్రత్యుత్తరంస్యాత్ నతు ప్రత్యక్షరూపాం
బుద్ధిసిద్ధిమిచ్ఛంతప్రతి, ప్రత్యక్షాప్రత్యక్షసముదాయరూపాచసామగ్రీనప్రత్య
క్షాస్యాత్, నచప్రత్యక్షంకింజీదన్యద్వేద్వీత్యత్ర బోధ్యవిశేషణతయా భాతి,
అతోయదత్రైవంప్రత్యక్షం తదేవజ్ఞానమితధర్మసిద్ధిః. తథావ్యదృష్టచరంస్వ
యంప్రకాశత్వం సజ్జానేకల్పయితుంశక్యం, తత్రైవతస్సిద్ధానకల్పత్వం, అ
న్యత్రతత్త్విద్ధిసిద్ధా. ఏవంతర్నియుష్మదిష్టమపిత్రచాన్యత్రచాసిద్ధం సతత్రకల్ప
మితిపశ్య, పాగ్రికట్యానుమేయత్వస్యాన్యత్రాసిద్ధావపి మానసప్రత్యక్షత్వంను
ఖాదిషుస్వాత్మజసిద్ధమితిచెన్న సుఖాదినిస్వాత్మాచస్వయంభానప్రేమానసప్ర
త్యక్షతోవేతికోవిచక్షే. అస్తువాతత్రతత్త్విద్ధిః అస్తుదిష్టమపిక్వచిత్త్వయైష్ట్య
మిత్యభిపాదయేణాహ బుద్ధిలక్ష్యదిధీవదితి. బుద్ధిలక్షణధీర్హిలక్ష్యభూతకృత్స
బుద్ధ్యభివ్యాప్తాసాధారణధర్మవిషయా తద్యోగేన స్వాత్మానమపివిషయాక
రోతి, బుద్ధిరస్తీతిచబుద్ధిఃస్వాత్మనావిషయినీ బుద్ధిత్వసామాన్యోపప్లబ్ధసర్వవ్య
క్తిభాసనాత్, నచతదానువ్యవసాయాద్యవకాశః శబ్దశబ్దాదివత్సామాన్య
తఃస్వాత్మప్రకాశనేతనైర్నరపేక్ష్యాత్, బుద్ధివ్యతిరిక్తత్వాదిబుద్ధయోగ్యేవం
గ్రాహ్యః. దృష్టేనాస్తరమాహ యద్వాసర్వజ్ఞధీవదితి. సామాన్యతోవిశేష
తోవాసర్వజ్ఞమిచ్ఛతాం తద్బుద్ధిః స్వాత్మానమపిసర్వానుప్రవిష్టం యుగవదే

నోచేద్ధారామతాసాప్రథమమపినతీనావబుద్ధేతిధీఃస్యా

స్వస్యాంవృతైర్విరోధోప్యవశః సమియాదు క్తదృష్టాస్తనీత్యా॥ ౧॥

(జ్ఞానసతాస్వయంప్రకాశత్వే)

వ ప్రకాశయతి, అస్యథానవచ్చిన్నసర్వశబ్దప్రయోగాదికమపి సస్యాదితిథా
వకాయతుకైశ్చిదు క్తంసర్వజ్ఞబుద్ధ్యాదీనాంస్వసం వేద్యత్వము సైనతుస్వయంప్ర
కాశత్వమితి తత్తేభ్యపవరోచేతనహ్యత్రస్వాత్మానంప్రతికర్తృకారకత్వం స్వ
బోధ్యత్వంవా విధాతుంయు క్తం, నచ స్వగోచరధీనిరపేక్షవ్యవహారానుగు
ణ్యానిషేధ్యంశక్యం. అథకేచిదూచుః స్వేతరాశేషగోచరజ్ఞానద్వయవత్తయా
సర్వజ్ఞత్వమీశ్వరస్యేతి తద్దూషయతి ససమతియుగవానితి. అయంభావఃశూద్ర
శజ్ఞానద్వయవాసీశ్వరత్వత్ర సజ్జీప్రమాణంపశ్యామః, సర్వజ్ఞత్వాన్యగ్రం
థానుపపత్త్యా తతః ల్పనంచాయు క్తం స్వవరనిర్వాహకసమాధినాపితమపవ
త్తే, యచ్చస్వయంప్రకాశత్వమసహమానేరేకోనసర్వజ్ఞత్వమీశ్వరస్యోక్తం
తత్ప్రతిక్షిపతి నాపిచేతి. యది స్వజ్ఞానమీశ్వరో నజానాతి తదాన్యేషాం
హేతూనాంతద్బుద్ధివిషయభూతానామేవ హేతుత్వం తద్బుద్ధేస్తు తదవిషయ
భూతాయాత్మివిభాగస్సృత్, తథాన్యేషాంస్వగోచరధీవిషయతయైవప్రకా
శమానత్వం తస్మాస్తుతన్నిరపేక్షమితికిన్నవిభజ్యేత, అపిచస్వజ్ఞానమజాన
తా సర్వజ్ఞేన స్వస్వతదాధారత్వమన్యేషాంతదనాధారత్వం తద్విషయత్వ
తదన్యత్వాదీని స్వజ్ఞానవిశేషణాని సర్వాణిదుర్గ్రహణీస్యః, తతశ్చనస్తజ్ఞా
నవత్త్వమివానస్తజ్ఞానవత్త్వమపి తస్యస్యాత్, తథాచజీవప్రాయిత్యేత్రే
వాలం. ఆయోజనహేతుశ్చభగ్నవ్యాప్తికః, అచేతనాపిహితదృఢిర్నచేత్రం
నాయోజితప్రవర్తతే, తతశ్చద్వైతాదేరపితథాత్వంలాఘవాదేష్టవ్యం. అ
ప్రిశ్చవత్సేసర్వజ్ఞత్వశ్రుతిర్బాధ్యేత, భవతాంచసర్వజ్ఞపూర్వకత్వం సాధ
యన్నవీతహేతురలబ్ధవిషయఃస్యాదితిభావః. స్వయంప్రకాశత్వానభ్యవగమేఅ
నిష్టప్రసక్తమానా నోచేదితి. క్వచిత్త్వవిద్విషయేకదాదిద్ధారావాహికబుద్ధిస్స
ర్వసత్తతా సాచపశ్చాదియస్తంకాలమమమర్థమద్రాక్షమితి పరాన్మృశ్య[౨౫
నచాన్యతఃపూర్వంతర్గ్రహసంభవః ధారావిచ్ఛేదప్రసక్తాత్, అతోధా
తావాహికధీః పూర్వమనవబుద్ధేతిథానాభావాత్ అవబుద్ధేతిపరామగ్నాచ్చ
త్వవైవభాతేతిభావ్యతే. ననునాన్మృశ్యగ్రంస్వాత్మానంస్పృశతి, సమతారఃస్వా
త్మానంభిన్తి, నవహ్నిఃస్వాత్మానందహతి, తద్వద్బుద్ధేఃస్వాత్మనివృత్తివిరూథా
న్నస్వయంప్రకాశత్వమిత్యత్రాహ స్వస్యామితి. ఉక్తదృష్టాస్తనీత్యా స్వ[౩౦

౨౨౭||శ్లో||స్మృత్యాశబ్దానుమానప్రభృతిభిరపిధీర్వేద్యతేస్వప్రకాశా
 ధీత్వాదేస్తామవేద్యామనుపధివదతఃస్వక్తిబాధాదయఃస్యః||
 వేద్యత్వే సాజడాస్యాదితిచవిహతిమద్వాప్తిప్రభజ్జశ్చనోచే

పరనిర్వాహకవర్తనాయేనేతిభావః. యథాచాత్మాగ్రాహ్యశ్చగ్రాహకశ్చ
 యథాప్రత్యక్షేవిషయః స్వయంబోధ్యః స్వగోచరబోధజనకశ్చ, ఏవంయగ్ర
 ధాదృష్టిసర్వమితి. ౧||

అవరేతుబుద్ధేఃస్వయంప్రకాశత్వంతాత్మకామావేద్యత్వమపహ్ను
 వతి తాప్రత్యాహ స్మృత్యేతి. అత్రస్వప్రకాశేతిసమ్మతాంశానువాదః
 వేద్యత్వః, రోధాభావజ్ఞాపనార్థః. స్మృతిస్తావదిహ దేవదత్తమద్రాక్షమిత్యాది
 ముదృష్టా. శబ్దశ్చబుద్ధిపర్యాయస్మిన్బుద్ధింబోధయతి. పరబుద్ధయశ్చప్రవృత్తిం
 త్యాదిభిరనుమీయతే, స్వబుద్ధించభవిష్యద్దీక్షానుమాయశ్చనోతి. ప్రభృతిశబ్దే
 న యోగిప్రత్యక్షాదిగ్రహణం పరాభిమతప్రమాన్తరానుధావనంవా. అత్రప
 రోక్తమపితేహేతుమపాకరోతి ధీత్వాదేరితి. అదిశబ్దేన స్వయంప్రకాశత్వధీశ
 బ్దవాచ్యత్వాదీనిగృహ్యతే. పురుషభేదేనకాలభేదేనచబుద్ధేరవేద్యత్వమస్తి న
 తుసర్వైస్సర్వదేత్యభిప్రాయేనానుపధీత్యుక్తం. అదిశబ్దేనస్వబుద్ధిబాధః, ౧౫
 స్వసిద్ధాన్తభాదశ్చగృహ్యతే. తత్రస్వక్తివిరోధస్తావత్ అనుభూతిఃస్వయంప్ర
 కాశా అనుభూతిత్వాత్ ఇత్యాదిభిర్ధర్మసాధ్యహేత్వాదిశబ్దైరనుభూతిరోబ్ధ్య
 తేనవా, ఆద్యేకధంసతద్బాధః. ద్వితీయేకధమయంప్రయోగస్తద్విప్రసాధయే
 త్, భ్రాన్త్యాబోధ్యతేనతువస్తుత ఇతిచేత్ తర్హి భ్రాన్తిసిద్ధంబోధ్యత్వమనుమ
 తత్వాన్నప్రతిషేధ్యం వస్తుతస్తుబోధ్యత్వంసక్వచిన్నిద్వమితితథాపిసప్రతిషే
 ధ్యం, అపిచ తాదృశస్యవేద్యత్వస్యాభావస్సర్వప్రపస్సిద్ధిఇతి సవత్తే సతి పక్ష
 మాత్రపరీహేతురయంకథంనాభాసః, ఏవంపరబుద్ధిమహంజానామితిస్వబు
 ద్ధిబాధః, జ్ఞానరూపబ్రహ్మ బోధనార్థంశాస్త్రమితి స్వసిద్ధాన్తభాదశ్చ. అత్రా
 నుగ్రాహకమపి పరప్రయోక్తంకూడయతి వేద్యత్వఇతి. వేద్యత్వేజడత్వప్రసజ్జ
 ఇతివదతాప్రసజ్జక ప్రసజ్జనీయధర్మాన్నితత్వేన శబ్దవేద్యత్వంస్వీకృతంస ౨౫
 వా, పూర్వత్రవ్యాఘాతః. ఉత్తరత్రవైయర్థ్యం. కిచ్చుత్రప్రసజ్జమానంజడత్వం
 వేద్యత్వమాత్రంవా స్వగోచరవేదనేనైవసిద్ధత్వంవా స్వయంప్రకాశత్వాభా
 వోవా అవిదితావస్థాయోగోవా అన్యద్వాకిజ్ఞిత్, సప్రధనః ఇష్టప్రసజ్జరూ
 పత్వాత్. ప్రసజ్జకప్రసజ్జనీయయోరవిశేషాచ్చ. నద్వితీయః అవధారణవ్యవచ్ఛే
 ద్యస్య స్వగోచరవేదననిరపేక్షసిద్ధిత్వస్యానుమానాదినాసమర్థమన ౩౦

చ్ఛిష్యాచార్యాదిసర్వవ్యవహృతివిరహాజ్ఞాతమానంజగత్స్యాత్ ॥౨॥
(బుద్ధిరవేద్యత్వభక్తిః)

౧౦౨॥ శ్లో॥ బుద్ధిరర్థప్రకాశాదనుమితిరితితత్త్వస్ససాధ్యావిశేషా

తస్మాద్భేదేపిబుద్ధిర్యతఃపరిత్యజ్యతేస్యాత్తతోర్థప్రకాశః ।

మధ్యేబుద్ధిః మథాననుసమముభయోరవ్యసాధారణత్వం [౧౫

స్వస్వాత్రయవేద్యత్వసహదృష్ట్యా ప్రసక్తస్యభగ్నన్యప్తికత్వాత్. అతఏవన
తృతీయః నామభేదమాత్రత్వాత్. నాపిచతుర్థః ఇష్టప్రసక్తత్వాత్, సహిబుద్ధి
ర్విద్యమానావస్థాయాం స్వబుద్ధ్యంతరవిదితా, అప్రకాశమానావస్థాప్రసక్తే
తత్త్వర్యమితిచేత్ సర్వదాసర్వేషామప్రకాశమానత్వావస్థాయాస్త్రీయంత
వాదినాంఘటాదివ్యవస్థుతత్వాత్ కదాచిత్ స్యచిదప్రకాశమానత్వ [౧౦
స్వబుద్ధావవ్యస్తాభిరభ్యుపగమాత్. నాపిపంచమః బుద్ధాదృష్టస్యకస్యచిద్విరుద్ధ
భత్తేప్రసక్తమానేపూర్వవద్వాప్తిభక్తాదేవ, అతథాభూతస్యతు యథాసం
భవమిష్టప్రసక్తత్వాద్వాప్తి రహితత్వాద్వేతి. ఏవంపరోక్తంప్రసక్తంప్రతిక్షిప్య
ప్రతిప్రసక్తమాహ నోచేదితి. సతావచ్ఛిష్యాచార్యోపరస్పరబుద్ధ్యనభిజ్ఞాప్రశ్నప్ర
తివచనాద్యసంభవప్రసక్తాత్, ఏవంవాదిప్రతివాదిప్రభృతయోపిమిథోబుద్ధిమ
బుద్ధ్యమానానవివాదాదికంకుర్యుః, తథాపామరాణామపిసంస్థాపానస్యాదితిభా
వః. నన్వంతఃకరణవృత్తయఏవవరస్పరంబుద్ధ్యంతతతఏవసర్వోవ్యవహారస్సాన్వి
త్ సస్యాత్ బాహ్యకరణవ్యాపారాణామివాంతఃకరణవ్యాపారస్యాపిజ్ఞానశబ్ద
వాచ్యత్వాభావాద్భావేవాతదతిరిక్తజైతన్యస్వీకారాయోగాత్. ఏతేనవృత్త్య
వచ్ఛిన్నజైతన్యంమిథోవేద్యంనతుశుద్ధమిత్యాదికమపిదురాశామాత్రమితి. ౨॥

కామారిలాస్తుకథయన్తి నస్వయంప్రకాశా నాపిమానసప్రత్యయౌ
బుద్ధిః స్వఫలేనతువిషయప్రకాశేనానుమీయతేఇతి తదనుభావతే బుద్ధేరితి. బు
ద్ధిలత్క్షణాదిభేదవిత్వాదినా పూర్వోదాహృతం స్వప్రకాశత్వంమస్త్యజమిత్యభి
ప్రాయేణప్రతిక్షిపతి తన్నేతి. అర్థప్రకాశోబుద్ధిరితిహిబుద్ధింలక్షయన్తి, అతఃక
థంతేనైవలిక్తేనతస్యైవానుమానమితివ్యజ్ఞాయన్నాహసాధ్యావిశేషాదితి. [౨౫
నన్వర్థగతఃప్రకాశోలిక్తం పురుషగతః ప్రకాశోనుమేయఇత్యత్రాహ సాధ్యా
దితి. అయంభావఃపురుషగతప్రకాశకల్పనేపి యద్యర్థగతప్రకాశమంతరేణ వ్య
వహారోనజాయేత తదాబుద్ధిజనకత్వేనాభిమతైవసామగ్రీలాఘవాదర్థగతప్ర
కాశస్యావ్యవహితహేతురితి కల్పితమితి. ఫలితమాహ వాద్యితి. కిమథా

తత్సానిత్యానుమేయాయదిఫలతితదాబుద్ధితత్త్వావలాపః॥

౩॥

(బుద్ధేర్నిత్యానుమేయత్వభక్తిః)

౨౦౯॥ స్తో॥ జ్ఞాతుర్జ్ఞైరలోపంకథయతిగమఃస్త్యర్థతేచైవమేషా

తస్మాదేకత్వసిద్ధాప్రసరణభిదయాతద్భిదైకత్రపుంసి॥

యోగ్యాదృష్టేరభావాన్నచభవతిసుషుప్త్యాద్యవస్థానుబాధ ౧౫

నతావదథవ్యవహారాథా నావ్యర్థప్రకాశాథా ద్వయోరన్యథాసిద్ధిరితభావః॥ ప్రతిపురుషనియత విశేషమన్తరేణ కథమర్థప్రకాశఃప్రతిపురుషనియతో భవేదిత్యత్రాహ ననుసమమితి. బుద్ధేరివబుద్ధిసామగ్ర్యాఅపి తత్తత్పురుషాసాధారణత్వం త్వయాపిస్వీకృతం, అన్యథాకథ మేకపురుషమాత్రనిష్ఠబుద్ధిజనకత్వమితి భావః॥ ఉక్తంగిమనేనవ్యనక్తి తదితి. ౩॥ ౧౦

వైశేషికాదయోవదన్తి అనీశ్వరాణామాత్మనామక్షుజన్యమేవజ్ఞానం నతుస్వాభావికమితి తన్నిరాసార్థమాహ జ్ఞాతురితి. శ్రూయతేహి “న విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపోవిద్యతే” ఇత్యాది, నేయంశ్రుతిరీశ్వరధీవిషయా ప్రకరణవైఖుట్యాత్, నధీప్రవాహోవిచ్ఛేదపతానుషుప్త్యాదౌతద్విచ్ఛేదస్వయస్మాభిరేవోక్తైః॥ నజ్ఞానశక్తినిత్యత్వాథామఖ్యేసత్యపచారాయోగాత్, ౧౧౫ నాత్మస్వరూపనిత్యత్వాథా వ్యతిరేకోక్తైః, నచాత్రసామానాధికరణ్యం అత్మస్వరూపనిత్యత్వస్థాపనే విశేషణనైరపేక్ష్యాత్. అత్రస్వాభీష్టార్థస్యోపబృంహణసిద్ధత్వమాహ స్త్యర్థత ఇతి. ఏవం విపరిలోపరహితత్వేనేత్యర్థః. తదాహ భగవాన్ శౌనకః “యథానక్రియతేజ్యోత్స్నామలప్రతూళనాన్తజేః॥ దోషప్రహణాన్నజ్ఞానమాత్మనః క్రియతేతథా॥ యథోదపానకరణాత్మగ్రియతేనజలాన్బురం॥ సదేవనీయతేవ్యక్తిమసతస్సమ్భవఃకుతః॥ తథాహేయగుణధ్వంసాదవబోధాదయోగుణాః॥ ప్రకాశ్యవ్రేనజన్యవ్రేనిత్యాపవాన్మహోహితే॥ ఏవంతర్నిష్ప్రత్యనుభవరూపేణ ప్రత్యక్షపరోక్షభేదేనదర్శనత్రవణాదిభేదేనపూర్వాపరాదిభేదేనచసర్వలోకవిదితోధీభేదఃకథంగిర్వాహ్యఇత్యత్రాహతస్మాదితి. అత్ర “ప్రజ్ఞాచతస్మాత్ప్రసృతాపురాణీ” “తేనాస్యతురతిప్రజ్ఞా” “అవృతంజ్ఞానమేతేనజ్ఞానినోనిత్యవైరిణా” ఇత్యాదికమప్యభగ్నస్వారస్యమితి భావః. పురుషభేదనియతధీభేదస్య ప్రసరణభేదోపాధికత్వాభావాదేకత్రపుంసీతి నియమితం. ననుసుషుప్త్యాదిసుస్వతోన్యతోవాబుద్ధేరుపలమ్భాసమ్భవాన్నిత్యత్వశ్రుతిః “అదిత్యోయూషః” ఇత్యాదివదపమ్పృతవిషయా తత్రాహ యోగ్యాదృష్టేరితి. యో

స్తత్తద్వస్తుప్రకాశక్షణవిరహవతీనప్రకాశేతబుద్ధిః॥

౪౩

(తేత్రజ్ఞబుద్ధిగపిస్వయాపనిత్యత్వం)

౨౩౦॥ స్తో॥ ఉత్పత్త్యాదేరభావాన్నయదిదృశిభిదానోదశాభేదస్మృతే

ద్వృష్టాదృష్టవ్యవస్థాక్వదిహిహపురుషేబుద్ధ్యవస్థాభిరేవ॥

అజ్ఞానాద్యైరనేకాన్వికమపినచధీరాత్మభేదేవ్యభిన్నా

[౫

గ్యానుపలభేరభావాదనుపలబ్ధిమాత్రస్యాపాదకత్వాచ్చ న తదానంతద్బాధః, యూపద్రవ్యస్యతచ్చక్తైర్వాతవనతాదాత్మ్యంవిరుద్ధధర్మసహితంతత్తద్ధర్మిగ్రాహకేణవిద్రావితమితిభావః. కథమత్రయోగ్యాదృష్టేరభావశత్యత్రాహ తత్తదితిప్రకాశయోగ్యదశాయామప్రకాశేహియోగ్యానుపలబ్ధిఃస్యాత్, విషయప్రకాశరహితావస్థాయాం నబుద్ధిరనన్యాధీనప్రకాశా, అతస్సుషుప్త్యాదౌ[౧౦ తస్యాఃస్వతః ప్రకాశయోగ్యత్వాభావాన్నయోగ్యానుపలబ్ధిరితి. ౪॥

యదాహుః సంవిన్ననానా ఉత్పత్తిరహితత్వాన్నాశరహితత్వాద్వా నయదేవం సతదేవం యథాఘటఇతి తదనుభావతే ఉత్పత్త్యాదేరితి. అత్ర ప ర మా ర్థ భేదో^౨పరమార్థభేదో^౩వా ప్రతిక్షిప్యతే, నాద్యః వ్యతిరేకస్థానేఘటాదాపరమార్థభేదాభ్యుపగమప్రసక్తాత్. నద్వితీయఃపక్షేవ [౧౫ రమార్థభేదాభ్యుపగమప్రసక్తాత్, తథాచ కింసశ్చిన్నం కల్పితభేదాస్వీకారాత్, తన్నిషేధేస్వమతవిరోధశ్చ. అతఏవభేదమాత్రప్రతిషేధప్రతిజ్ఞాపిదుశ్చకేత్యభిప్రాయేణప్రతిపక్షి నోక్తి. పాథితత్వమాహ దశాభేదదృష్టేరితి. ఉత్పత్తినాశాద్యవస్థాసంవిదస్సుర్వతాకికపరిత్యక్తసద్వస్తృః తస్మితిషేధస్తైరేవప్రతిషేధ్యేతేతిభావః. హేత్వసిద్ధినుపిదర్శయదశాభేదందర్శయతిద్వృష్టాదృష్టైరితి. [౨౦ యది త్వేకైవబుద్ధిస్సుర్వదాసర్వవిషయా“కిచ్చిన్నయాదృశ్యతేనాన్యత్” “దృష్టంచతత్తదిదానీంసదృశ్యతే” ఇత్యాదిప్రతితాప్రతితవ్యవహారాఃప్రలుప్యేరక, చింతాబుభుత్వాప్రశ్నోత్తరాదయశ్చ న భవేయరిత్యాశయః. పురుషభేదనియతబుద్ధిభేదస్యావస్థాభేదప్రయుక్తత్వాభావాత్ క్వదిహిహపురుష ఇతివిశేషితం. కిచ్చోత్పత్తిరహితః ప్రాగభావః త్వదిష్టందేవదత్తాదిభేదప్రతినియతప్రమానివర్త్యానాదిభావరూపం ఘటాద్యజ్ఞానంచత్వయైవభేదవత్తయా^౨క్షీక్రియతే, నాశరహితశ్చఘటపటాదిప్రధ్వంసోనానాభూతః, అతస్త్వైస్త్వదుక్తమనుమానమనైకాన్వికమిత్యాహ అజ్ఞానాద్యైరితి. ఉత్పత్తినాశాభావద్వయసముదాయాత్పయోగశహేతుర్నానైకాన్వికఇతిచేత్ తదపిన అత్యంతాభావైరుభయోన్త

జ్ఞత్వాజ్ఞత్వాదిభేదఃకథమివఘటతేసర్వదైకామతిశ్చేత్ ॥ ౫॥

(పారమార్థికసంవిద్యేదః)

౨౩౧॥శ్లో॥ భేదాదిర్దృశ్యభావాన్నదృశ్యశితయాదృశ్యభత్తానదృశ్యే
తూర్పర్వస్తిన్నిత్యతాదైవ్యరనియతివిహతీవాగ్విరోధాదిశేషే ।

రహితైః ప్రతియోగిభేదేననానాభూతైరనైకాన్త్యస్యదుస్తరత్వాత్, తే[౫
షాంచోత్పత్త్యాదిమత్త్యే ప్రాగూర్ధ్వంచ తదాశ్రయే ప్రతియోగిప్రసక్తేనాత్య
వ్రాభావరూపతావ్యాఘాతాత్, నచైకపవాత్యవ్రాభావస్సర్వప్రతియోగికః ఏ
కశూన్యస్య సర్వశూన్యత్వప్రసక్తాదితిభావః । ప్రకారాన్తరేణాపిబాదందర్శ
యతి నచేతి. అయంభావఃఅస్మాభిప్రాయన్నిత్యస్సత్యశాస్త్రభేదఃస్వీకృతః, యు
ష్మాభిరపికాల్పనికః పక్షద్వయేపిజడపక్షితగురుశిష్యాదివ్యవస్థాసంవిద్యేదమ[౧౦
న్తరేణసమన్వద్యేత, తతశ్చపురుషభేదనియత బుద్ధిభేదావహ్నవస్సహృదయ
విసంవాదీతిహృదయం. ఉక్తంవివృణోతి జ్ఞత్వేతి. యత్తుమాయాకృతవిచ్ఛే
దప్రత్యయాద్విచ్ఛక్తిచిత్రభిత్తా విచిత్రప్రతిభాసృతిబాహ్యైర్వైతభిరుక్తం త
త్రయదివైచిత్ర్యంసత్యం వికృత్యాఘాతోపిదుర్వారః అథకాల్పనికం త్రయ్య
వైర్వైతమతవదేవసర్వోపప్లవప్రసక్తృతి. సర్వథా విషయాశ్రియస్వగత[౧౫
భేదవిధూననేనేత్యర్థః. ౫॥

అన్యదపిసంవిదోనిర్భేదత్వేనిర్ధర్మకత్వేజపరోక్తంవీతనావలంబాను
మానమనుభావతే భేదాదిరితి. ఆదిశబ్దేనజన్మాదయః స్మృతిత్వానుభూతిత్వా
దయశ్చగృహ్యతై. విగీతాధర్మా నసంవిదివర్తంతే దృశ్యత్వాత్ యాపాదివది
త్యైకః, అనుభూతిఃధర్మరహితాఅనుభూతిత్వాదిశ్యవరః, తతాద్విగంధూ [౨౦
షయతిపూర్వస్తిన్నితి. అయంభావఃనిత్యశ్వస్వయంప్రకాశత్వాదయోధత్వాః
పక్షీక్రియస్తేనవా, నచేత్ తేషాందృశ్యత్వేపిసంవిద్వర్తిత్వేన తైరనైకాన్త్యం,
పక్షీకారేతుసాగతాదిప్రతిత్వయైవసాధ్యస్తే బాధ్యస్తేచేతిసిద్ధాన్తవ్యాఘాత
ృతి. ద్వితీయమపిమాషయతివాగ్విరోధాదీతి. ఆదిశబ్దేనాసిద్ధిబాధసిద్ధాన్తవిరోధ
సజ్గ్రహః. అతాగ్రపివికల్పతఃప్రత్యుక్తిః, సంవిదినిర్ధర్మకత్వంసాధయతాప్ర[౨౫
యజ్యమానాహేతుసాధ్యధర్మై తతాగ్నివ్యయేతేనవా, పూర్వత్రస్వవాగ్విరో
ధః. ఉత్తరత్రహేత్వనస్వయాత్స్వయాపాసిద్ధిః సాధ్యానస్వయాద్యాధః, స్వ
సిద్ధాన్తసిద్ధయోరుభయోరపి ప్రతిషేధాదపసిద్ధాన్తృతి. కిచ్చ॥శ్లో॥ సత్యధర్మ
విషేధేసాధ్యఘటాదెస్సత్యధర్మతా । సత్యేతరనిషేధేతుదుస్తరంసిద్ధసాధనం॥

బాధశ్చాత్రద్యయోః స్యాత్స్వహతభహవయోస్సాధ్యతేయేచసాధ్యా
నైలేమిథ్యావిరోధాన్నదృశిరవిమలైఃస్వాదభావోపిధర్మః॥ ౬॥

(సంవిత్సధర్మకత్వం)

౨౩-౨॥ శ్లో॥ బుద్ధిర్ద్రివ్యం వికారాన్వయతత్తతరవదోబ్ధృతచ్ఛాపజడత్వా

త్సజోచాదిప్రయోగాబహవభహతథానన్యముఖ్యాభవేయః॥ [౫

బాధశ్చేతి ప్రత్యయోనుమానాగమైరితిశేషః. పునరపి ద్వయోస్సాధారణం దూ
షణం వత్తుం వికల్పాలమృతమనువదతి స్వమతభి. యుక్త్యుద్ధానైసాధకత్వేన
సాధ్యత్వేనచయేధత్వాస్పృశ్యహీతాః తేదృశిస్వరూపాదతిరిక్తా అనతిరిక్తావా,
అతిరిక్తత్వపక్షే సత్యామిథ్యావా, సత్యత్వేన తత్పక్షీకారబహిషాగరయో
రుక్తమేవదూషణం మిథ్యాత్వం నిషేధతినైతభి. మిథ్యాత్వేతద్విపరీతాని గ్రం
త్యత్వజడత్వాదిప్రసక్తం సిద్ధాంతవిరోధంచాభిప్రేత్యాహ విరోధాదితి. అనతిరే
కవత్తుం ప్రతిక్షిపతి నదృశితి. విరుద్ధధత్వాధ్యాసేన వ్యతిరేకమభిప్రయన్నాహ
అవిమలేతి. సహ్యుభయావిగీతమనుభూతిస్వయాపంగీతంచ నిత్యత్వాదికం
సమిథోతిరిచ్ఛ్యతేతిభావః. సన్వప్తికాసిద్ధానైసాధకాస్సాధ్యాశ్చ సర్వేధత్వా
స్తత్త్వద్విరోధ్యభావమాత్రరూపాః, అతోహేత్వాది సిద్ధిర్నిర్ధర్మకత్వావిరోగః
ధశ్చేతితత్ప్రమా స్యాదితి. ఆయంభావః అభావరూపాలపి హేతుసాధ్యవిశే
షాః పక్షీకారబహిషాగర సత్యత్వమిథ్యాత్వ ధర్మ్యన్వయానన్వయవికల్పే
ర్యసోచితదూషణగ్రస్తైః ప్రత్యుక్తాపివేతి॥ ౬॥

పాగ్నిగుక్తంబుద్ధేర్ద్రివ్యత్వం పాప్తావసరేప్రతిష్ఠాపయతి బుద్ధిర్ద్రి
వ్యమితి. సమవాయికారణంద్రవ్యమితవదద్భిః పరైరపి వికారాశ్రయోద్రవ్య[౨౦
మిత్యక్షీకృతం, అతోవికారాన్వయతత్తతరవదోబ్ధృతచ్ఛాపజడత్వా
సంప్రతిపన్నద్రవ్యవదిత్యర్థః. యాన్యన్యానిద్రవ్యాణితానిసర్వాణి యతిగభ్య
ద్వికారవస్తై, అతోద్రవ్యాభివ్యాప్తలక్షణయోగా ద్ద్రివ్యత్వంయుక్తమితి, స
చాత్రసాధ్యావిశేషః ద్రవ్యశబ్దవాచ్యత్వసాధనేతదభావాత్, వ్యవహారవ్యవ
స్థాపకత్వంచ లక్షణస్యపరైరక్షీకృతం. అనుమానాంతరమాహబోధ్యవదితి. [౨౧
పురుషస్యస్వయంప్రకాశత్వం పాగేవశుతీభిఃప్రదర్శితం బుద్ధేరప్యేతత్సరా
దౌష్ఠాపితం, తదయంప్రయోగః బుద్ధిః ద్రవ్యంస్వయంప్రకాశత్వాత్ ఆత్మవదితి.
ప్రథమస్యాసిద్ధిపరిహారంద్వితీయస్యానుగ్రహకంచాభిప్రేత్యాహ సజ్జేచా
దితి. సజ్జోచాదిప్రయోగాస్తావత్ ఆవృతం జ్ఞానమిత్వాదినాదర్శితః. ఆదిశబ్దేనప్రస
రణక్షరణసజ్జహః తత్ప్రియోగశ్చదర్శితవ, ద్రవ్యత్వేహ్యేతేమానుబాధాన్ము

ఏవం నాస్యాగుణత్వం గళతి నఖలుత స్తత్త్వేన కేతనస్థం
లోకే ధర్మస్వభావో గుణత్వవిదితం సాపేక్షాద్రథావత్ ॥

౭॥

(జ్ఞానద్రవ్యత్వం)

౨౩౩ ॥ శ్లో ॥ నిత్యాధీష్టేతుతోస్యాభవతివిషయితే త్యేవమిచ్ఛన్తపవ

ద్రవ్యత్వన్నాస్తిబుద్ధేరితిగుణగణనేతావపిస్థావయితి ॥

[౫

అద్రవ్యత్వం కథంస్యాద్వికృతిమతివికృత్యుష్ణనేపూర్వవత్స్య

దిగ్ధంభూతాద్వికారాన్నభవతియదినాతిప్రసక్తప్రసక్తాత్ ॥

౮॥

(అద్రవ్యనిత్యబుద్ధివాదభక్తిః)

ఖ్యత్వం, అన్యథాశ్రుతిత్వేతిసిద్ధబహుప్రయోగముఖ్యత్వభక్తిః స్వాదితిభావః. ననుబుద్ధేరాత్మగుణత్వంబోధృసద్భావాగమేషునర్వేషుప్రసిద్ధం, గుణస్యగ్రంథాద్రవ్యత్వంపాదిషుదృష్టం. తదత్రధర్మిగ్రాహకబాధితమనుమానమిత్యత్రామా ఏవమితి. ద్రవ్యత్వేనత్యపీత్యర్థః. కథంతర్హికణవరణాదిభిరద్రవ్యేష్వేవగుణత్వమవస్థాపితమిత్యత్రాహ నఖ్యుతి. అర్థశాస్త్రేషునన్దివిగ్రహేదయోగుణత్వేనగృహ్యంతే, తద్వత్పరోక్తవద్రవ్యనియతంగుణత్వమహా న బూహిత్యభిప్రాయః. కిన్నిమిత్తత్వేర్నిబుద్ధాగుణశబ్దప్రయోగిత్యత్రాహ లోకత్వగ్రంథి. దాసాదయోహిగుణభూతాఉచ్యంతే దధ్యాదిద్రవ్యవిధానంచగుణవిధిరివ్యవహియతే. ననునబుద్ధిరోద్భృతః బోధాతుతదభివ్యక్తిస్థానంతతతవరద్వ్యక్తిద్రవ్యత్వాధర్మత్వారోపః, వస్తువస్తుసానద్రవ్యంచగుణత్వవిరోక్తంచాధితుమాహ సాపేతి. ప్రభావతోయథాప్రభా ధర్మత్వేన ప్రఖ్యాతా తథాబుద్ధిపిబోధృధర్మత్వేనప్రత్యక్షాదిభిఃప్రసిద్ధా, నచాత్రప్రతివిమ్బాదివద్బుధభిభావః. ౭॥

ఉక్తార్థేసయూధ్యవిషయివారయితం తదుక్తప్రకారం తావదాహ నిత్యేతి. ఏవకారఃస్వోక్తివిరోధసూచనార్థః. గుణగణనే ద్రవ్యత్వరహితగుణగణనాయామిత్యర్థః. ఏవకారద్యోతితం వికల్పముభేదవ్యసక్తి అద్రవ్యత్వమితి. వికృతిమతీతిసామాన్యాభిప్రాయేణనపుంసకలిక్లనిర్దేశః. యదనిత్యాయాంబుద్ధాతత్తత్సామగ్రీభిస్తత్తద్విషయిత్వావస్థాస్సంభవనిరదాకథకగ్రంథసాద్రవ్యంచస్యాత్, నహివికృతిమతిక్వచిదద్రవ్యత్వమన్యత్రసమ్మతం. వికృత్యసంభవపక్షేదోషమాహ వికృత్యుష్ణసత్తి. పూర్వవత్స్యాత్ సామగ్రీసమ్మతేపిపాగిననకిచ్చిద్విషయీకుర్యాదిత్యర్థః. విషయిత్యలక్షణవికారేణ ద్రవ్యత్వంచస్యాదితికరణే ఇథంభూతాదితి. సామాన్యలక్షణయోగేసత్యవాస్తవ

౧౩౪॥ శ్లో॥ సర్వంజ్ఞానంనమానంపరమతవిజయాన్నాప్రమాణంస్వబాధా
 న్నానామానవ్యవస్థాతదియమనుమతాలొకికైర్యోక్తికైశ్చ ।
 తత్రామానేత్వవర్జ్యంస్వరసమితివదన్త్యన్యధాభానమేతే
 తత్సామగ్న్యైవతాదృగ్స్వ్యవహృతిమవరేలాఘవాదాశ్రయన్తి॥౯॥
 (ప్రమాణాప్రమాణవ్యవస్థా) [౫

వైషమ్యాతః కమతజ్ఞాతీయత్వమిత్యభిప్రాయేణప్రత్యాహ నేతి. అన్యధా బా
 థకమామా అతిప్రసక్తిప్రసక్తాదితి. ద్రవ్యత్వేనసమ్మతేవ్యపి తత్తదవాన్తరవిశే
 షోపాదానేనద్రవ్యేతరత్వసాధనం ప్రసజ్యేతేత్యర్థః. తదిహసయూభ్యవాక్య
 న్యధాప్యోనుగుణమాన్యవర్యమవసేయం. ౮॥

అథపూర్వావరసరస్యూతసర్వప్రమేయప్రతిష్ఠాపకం ప్రమాణంశో
 భయితుంసామాన్యతఃప్రమాణాప్రమాణవిభాగంతావదాహ సర్వమితి. అయమ
 ర్థఃనతావత్సర్వంజ్ఞానంప్రమితిఃప్రతిపక్షవిజయాభ్యుపగమప్రసక్తాత్, యత్రఖ్యా
 తిరేవనాస్తి తత్రకథంవిజయప్రసక్తిశ్చితిచెన్న స్వహృదయవిసంవాదాత్, ప
 రోక్తీనాంస్వోక్తివిరుద్ధబుద్ధిజనకత్వాభావే వివాదవిలయప్రసక్తిః, అన్యధాస్వో
 క్తానుభాషణవర్ణక్రమపాఠాదావపివివాదఃప్రసజ్యేత, అతపవప్రతిపక్షతోగ్ర
 జాతాపిఖ్యాతిః ప్రమితిరితినవక్తవ్యం స్వోక్తమాత్రవిషయత్వేనైవైవక్తమాత్రవి
 షయత్వేస్వోక్తానుక్తమాత్రవిషయత్వేచవివాదాయోగాత్, విరుద్ధవిషయత్వే
 త్వన్యతరబుద్ధిరప్రమాత్వమపరిహార్యమితి. సర్వబుద్ధినామప్రమాత్వమపి ప్రతి
 షేధతి నాప్రమాణమితి. స్వవచనస్వసిద్ధాన్తసర్వలోకధీవిరోధమభిప్రేత్యాహ
 న్స్వబాధాదితి. స్వోక్తంతొకికపరీతుకసర్వసమ్మతమిత్యాహమానామానేతి. [౧౦
 ఏవమన్యధాఖ్యాతిపత్యోభిప్రాయేణదర్శితేవిభాగే భాష్యోక్తం పత్యాన్తరమపి
 ప్రతుష్టూమరుక్తస్య ప్రతీతిస్వరస్యరసికైరెకదేశిభిస్సజ్జహీతత్వమాహ త
 త్రేతి. అమానే సంశయవిపర్యయాశ్చకబుద్ధాపిత్యర్థః. అవర్జ్యం ఖ్యాత్యన్తర
 వాదిభిరపి దూరాపసగ్పణేపి దురత్యయం. స్వతపవరసోన్యతత్త్వరసం.
 అస్తిహి శుక్తిశకలమేవమయూరజతతయాగృహీతమిత్యాదిప్రతీతిస్వార్ [౧౫
 న్యం. శ్లో॥ “యోన్యధానన్తమాన్తానమన్యధాప్రతిపద్యతే. ఆయథావత్ప్రజానా
 తిబుద్ధిస్సాపార్థరాజీని” “అనాన్త్యాన్త్యబుద్ధిర్యాఅస్వేస్వమితియామతిః” ఇ
 త్యాద్యాన్తవాక్యస్వార్సన్యంచ. అతోభ్రాన్తావన్యధాభానంప్రథమముపన్యస్తం
 భావ్యకారాభిప్రేతమిత్యేకేవదన్తి. కేహంచిత్యత్యాన్తరపరిగ్రహం సహేతుక
 మాహ తత్సామగ్న్యైతి. వ్యవహారవిశేషాన్యధానుపపత్త్యాహ్యన్యధాభానమవ

౨౩౫॥శ్లో॥ నాక్తై రుక్తాయథాథావినుతమతిరపిన్యాయత త్వేతదేత

ద్భాష్యేనూక్తంతదత్రవ్యవహృతిరుభయీబాధితాబాధితాఖ్యా ।

శుక్తాదూవ్యంప్రభాంభశ్శుతినయవశతస్సన్విష్టవవ్యస్తుసత్యం

యోగ్యాయోగ్యాదిభేదాగ్రహణమాచరమాంగాహతేసంప్రతిష్ఠాం॥

స్థావ్యతే, తత్రాన్యథాఖ్యాతిసాధ్యతయాభిమతావ్యవహృతిస్తజ్జనకతయాభిమతసామగ్ర్యేవసమ్మద్యతాం, అదృష్టచరాన్యథాఖ్యాతిసజ్జహస్తుమధ్యేముధేత్యవరేసమాశ్రయన్తి, పక్షద్వయోపన్యాసప్రపచ్చిస్తు న్యాయకులిశేన పుణమవధారణీయః.

౯॥

ఉక్తపక్షద్వయే ద్వితీయస్యసామ్ప్రదాయకత్వమాహ నాక్తైరితి. వినుతమతిః శుక్తిరజతాదిబుద్ధిఃసా న్యాయత త్వేతఖ్యాన్త్యధికరణసిద్ధాన్తైః“పక్షీచైయంఖ్యాతిర్యథార్థఖ్యాతిః” ఇత్యాదినా నిరధార్యత. అయంచపక్షః“అథవా! యథార్థంసర్వవిజ్ఞానమితివేదవిదాంమతం” ఇతిభాష్యకారైరన్యథాపి. కథమస్మిన్పక్షే ప్రమాణాప్రమాణవ్యవస్థాదికమిత్యత్రాహ వ్యవహృతిరితి. బాధ్యవ్యవహారహేతుర్జ్ఞానప్రమాణంభ్రాన్తిరిత్యుచ్యతే, తత్రమణిప్రభాదిదర్శనే మణ్యాద్యర్థప్రవృత్తౌ తత్సంవాదోన్యాయత్తః. అబాధ్యవ్యవహారహేతుర్జ్ఞానంప్రమాణమభ్రాన్తిరితివ్యవహియతే, తత్రకదాచిత్పక్షీబుద్ధుదాదౌప్రవృత్తివిసంవాదోవిషయావక్రమాదెరితిభావః. యత్తు శుక్తాసాదృశ్యాద్రజతసద్భావోమరీచికాయాంపచ్చీకరణానురోధేనతోయసద్భావః స్వపైచరథాదేస్సృష్టివిశేషతయాసత్యత్వంభాషితం. తత్ర విషయసత్యత్వేవ్యప్రమాణవ్యవహారనిదానమాచిఖ్యాసర్వథాభాషితమనుభాషతే శుక్తావతి. ప్రభాష్యః సూర్యప్రభాయాందృశ్యమానంతోయమిత్యర్థః. స్వాష్టం స్వష్టసిద్ధంరథాది. యద్యవ్యత్రాతస్మిన్ప్రద్యుద్ధిరాస్తి, అతజ్జాతీయభేదాగ్రహణ్యసప్రవర్తకః, తథాపి తజ్జాతీయే స్వాభీష్టయోగ్యాయోగ్యాదిభేదాగ్రహణ్యవృత్తా వ్యవహృతి ర్విసంపదేతేత్యప్రమాణవ్యవహారోన్యర్థం ఘటేతేత్యభిప్రాయేణాహ యోగ్యాతి. శుక్తిలీనంరజతంమరీచికాన్తంజలంచాజ్ఞులీయకసేకాద్యనర్హం, అతస్తదనర్హే తదర్హభేదాగ్రహణ్యవృత్తిర్వితథా భవతి, ఏవం స్వాపైష్ట్యపిధనపిత్రాదిషు జాగరదృష్టసూపేషు తత్తద్భేదాగ్రహణ్యవృత్తా మరాశా మోఘాభవతి. అదిశజ్జేననష్టానష్టాదిసజ్జహః. చరమాంగంప్రతిష్ఠాం వ్యవహారవిసంవాదనిదానతామిత్యర్థః ॥

౧౦॥

నన్యన్వయవ్యతిరేకాఖ్యాం కారణవిశేషస్సర్వత్రవ్యవస్థాప్యః తత్రచైతనప్రవృత్తిరిచ్ఛాతః సాచానుకూలతాజ్ఞానాత్, నచాత్రజ్ఞానేచ్ఛాత్రవృత్తి

౨౩౬॥ శ్లో॥ భేదాజ్ఞానాత్మ్యవృత్తైనకథమువరతిస్సృదభేదావ్రతీత్యా

యాప్యాయావ్యభ్రమాదావివయది న యతోఽనిష్టభేదాగ్రహతాన్ ।

ఆధారేభేదవర్జంస్ఫురతీనదృశవస్తృప్తరేచోపపన్నా

తత్తద్వస్తాచితైవవ్యవహృతినియతిస్తృప్తతేబుద్ధివన్నః॥

౧౧॥

(అభ్యాసాసంపత్తియథార్థభ్యాసపక్షః)

నాంభిన్నవిషయత్వంయుక్తం, యద్యపిశుషేషతీమామీతికర్తవ్యమేవతతి తథా
వ్యవశాగతప్రవృత్తినాయ ఇహనాస్థేయః ఇదంరజతమిత్యత్రేదమర్థభూతభా
స్ఫురద్రవ్యజిహ్నుక్షయైవప్రవృత్తేః నవరజతభేదాగ్రహేదరజతేప్రవృత్తిః అగ్ర
హస్య క్వచిదపిప్రవృత్తిహేతుత్వాదృష్టేరితిమత్వా భేదాగ్రహేత్వవృత్తావ
తిప్రసజ్జమాహ భేదాజ్ఞానాదితి. యదినివృత్తికారణభూతభేదగ్రహేభావాత్ప్ర
వర్తతే తథా ప్రవృత్తికారణభూతా భేదగ్రహేభావాత్కాంతనివర్తేత, యథా
భేదగ్రహస్యనివృత్తికారణత్వం నేదంరజతమిత్యత్రదృశ్యతే, ఏవమభేదగ్రహ
స్యప్రవృత్తికారణత్వం ఇదంరజతమిత్యభాన్తబుద్ధౌ దృష్టమేవ తతశ్చాభేద
గ్రహరూపప్రవృత్తికారణభావాత్ప్రవృత్తిప్రతిపక్షభూతా నివృత్తిః కథం న
స్యాదితిభావః. అథరజతేప్రవృత్తిరపిరజతభేదాగ్రహేదేవేతద్వస్తం సచాత్మా
పినమానఇతిమన్యసే తర్హిరజతాద్ధినః కదాచిదరజతాన్నివృత్తిరపి రజతాభే
దాగ్రహేదితి దృశ్యతే, అతో నివృత్తికారణభూతరజతాభేదాగ్రహసద్భావా
న్నివృత్తిరనివార్యేత్యభిప్రాయోదాహరతి యాప్యాయావ్యభ్రమాదావివేతి.
తత్ర నివృత్తిరన్యకారణికేత్యభిప్రాయోదాహ నేతి. హర్షం వివృణోతి యత
ఇతి. సా నివృత్తిః అయంభావః నహ్యసారజతాద్ధినస్తతో నివృత్తిరజతాభే
దాగ్రహేత్ కిస్తన్విస్తారజతభేదాగ్రహేత్, అరజతాద్భేదోరజతత్వంతదగ్రహ
దేవహితవాపితదగ్ధిన్ నివృత్తిః కథంప్రవృత్తిర్నివృత్తిశ్చ భేదాగ్రహతః స్వాతా
మితీచేత్, ఇథం, ప్రతియోగివిషయభేదేన సామగ్రిభేదాత్ ఇష్టభేదాగ్రహేత్ప్ర
వృత్తిః అనిష్టభేదాగ్రహేన్నివృత్తిరితి. కిచ్చోపాదానవద్ధానమపి ప్రవృత్తివి
శేషః తత్రభేదాగ్రహః ప్రవృత్తిసామాన్యప్రయోజకః తద్విశేషస్యతుతద్విశే
షఇతికింనోబాధ్యతే. నన్యధికరణప్రతియోగినోరుభయోరన్యతరస్యవాగ్రహ
ణాభావేపితద్భేదాగ్రహసిద్ధిః కిం తత్రాపిప్రవృత్తిఃస్వాత్ నేత్యాహ ఆధా
రఇతి. భేదాధారే భేదమస్తరేణభాసమానేసతీత్యర్థః. స్ఫురతీత్యత్రగ్రహణ
తఃస్ఫురణతోవేతి యథాసంభవంగాహ్యం. సదృశవస్తృప్తరే అభిమతేన
భిమతేనాన్యస్త్రికవస్తుని. తత్తదితిఇష్టానిష్టవిభాగాభిప్రాయం. ఏవమనభ్య

౨౩౭॥ శ్లో॥ అన్యస్మిన్నన్యబుద్ధిరన్యదిసఘటతే తత్ప్రవృత్తిస్తదిచ్ఛన్

రిష్టంతత్సాధనం వాయదభినుతమతోఽన్యత్ర సానేతి చెన్న ।

రత్నాంశౌరత్నబుద్ధ్యావిదురనవగతేరత్నపవప్రవృత్తిం

పగమేన్యథాఖ్యాతిపత్యేవ్యతప్రసక్తోదుర్వార ఇత్యభిప్రాయేణాహ త్వన్మత ఇతి. భాగ్యేర్నివిశేషగ్రహసహకృతసామగ్రిస్థిస్త్యయోచ్యతే, తత్ర స హ్యాధికరణాదిగ్రహణరహితభేదాగ్రహస్య సహకారత్వం మన్యసే, సంశయవిపర్యయరూపవిశేషోత్పత్తౌచ విశేషకారణాపేక్షాం బూషే, తద్వదిహ వ్యతిప్రసక్తపరిహారః. ననుయదా శుక్తారజతభేదాగ్రహః తదాతత్రశుక్తిభేదాగ్రహాపివిద్యతే, అతోఽనిష్టశుక్తిభేదాగ్రహోత్తోనివృత్తిః కిం సస్యాత్ తవ శుక్తిభేదభ్రమాత్పూర్వత్వే అన్యత్ర భ్రమకారణతయాఽభినుతశుక్తిభేదాగ్రహోచ్ఛుక్తిభ్రమః కిం సస్యాత్, శుక్తశుక్తిభ్రమోనఘటత ఇతిచేత్ శుక్తారజతధీరవ్యఘటితైవత్వయాక్షీక్రియతే, నహిరజతోల్లేఖనిధీరరజతవిషయేతిఘటతే అదృష్టచరత్వాత్, అదృష్టహపి భేదాగ్రహవిశేషోఘటయతీతచేత్ తద్వదిహపిశుక్తశుక్తిభ్రమమఘటితంఘటయతు, దగ్ధనాదగ్ధనాభ్యాంవిశేష ఇతిచేత్ ఏవంనివృత్తిహేతుత్వేపినిత్యాతవ్యమితి. ఏతదపివ్రతిబద్ధైవప్రజ్ఞాపితం. అగ్రహణస్యప్రవృత్తికారణత్వం సదృష్టమిత్యస్యాప్యేమైవవ్రతిబద్ధిః, నహ్యగ్రహస్యబుద్ధికారణత్వమన్యన్యత్రదృష్టంభవతి, అగత్యాకల్పనంతస్వన్యత్రాపిసమానంతస్వత్వేగౌరవమధికం॥

౧౧॥

అత్రప్రసక్తముఖేవాన్యథాఖ్యాతిసాధనమథావతే అన్యస్మిన్నితి. వివాదపదంశుక్తిశకలం రజతజ్ఞానవిషయః రజతోపాయాన్యత్వేసతిరజతాధిప్రవృత్తివిషయత్వాత్ సచ్యగ్రజతవత్, యదిపురోవర్తినోరజతబుద్ధివిషయత్వంసస్యాత్ కింతత్రపురుషఃప్రవర్తతే, సుఖేదుఃఖనివృత్తౌతదుభయసాధనేవాబుద్ధ్యా రూఢేపురుషస్యేచ్ఛాభవతి, ఇష్టేచప్రవర్తతే, తదిహశుక్తాయద్యపాదితాప్రసాధికారజతధీర్నస్యాత్, తర్హివస్యాదేవతత్రప్రవృత్తిరితి. అతోఽన్యత్రసాన సుఖదుఃఖనివృత్తితత్సాధనబుద్ధివిషయాదన్యత్రపుంసాంప్రవృత్తిర్నదృష్టేత్యర్థః. ప్రవృత్తేస్త్విషయబుద్ధిపూర్వకత్వనియమో నాస్తీత్యభిప్రాయేణవ్రత్యాహ నేతి. వ్యభిచారముదాహరణి రత్నాంశౌపితి. త్వత్పత్యేహిరత్నాంశువిషయేణరత్నభ్రమేణప్రసారితహస్తస్త్రత్యమనవగతం రత్నముపాదత్తే. తత్ర రత్నాధిప్రవృత్తివిషయభూతం రత్నం నప్రవృత్తిహేతురత్నధీవిషయః

జ్ఞాతస్వేష్టానుషక్త్యాదవిదితమపిఖల్వాదదీతాత్రచైవం॥

౧౨॥

౨౩౮॥ శ్లో॥ శుక్తిత్వాదూప్యతాదేర్నతురజతతయాభాతిశుక్తిర్విగీతా

ప్రభాయాపవ తత్ర ధీవిషయత్వాత్, అస్తత్ప్రత్యేపిసామాన్యతోరత్నజాతీయ
 స్పృత్యాప్రవృత్తిః నతుతదాసీంగ్రహ్యమాణరత్నవిశేషవిషయస్పృత్యా త
 స్యాననుభూతచరత్వాత్, సామాన్యతోవిదితత్వాదవ్యవిదితత్వం నాస్తీతిచే
 న్న ఏతావతావిదితత్వేనప్రవృత్తివిషయత్వేతిప్రసక్తాత్. ఏవంవ్యభిచారథ
 లాంతరమాహ జ్ఞాతేతి. కిచ్చిదిష్టంక్షీరాదికంకశ్చిదుపాదతే, తత్రసామాన్య
 తోవ్యజ్ఞాతతోయతృణాదికముపాత్తంభవతి, పురుషప్రవృత్తివిషయత్వంతత్ర
 నాస్తీతిచేన్న జ్ఞాతానామజ్ఞాతానాంచతత్ప్రవృత్తిజన్యఫలాధారత్వావిశే
 షాత్. తదేవమవిదితస్యాపిప్రవృత్తివిషయత్వే పురోవర్తినశ్చిదస్త్యేనవిదితస్య
 రజతత్వేనావిదితస్యాపి ప్రవృత్తివిషయత్వం కైమత్వసిద్ధమిత్యభిపాశ్రయేణా
 హ అత్రచైవమితి. చకారాద్దూషణాంతరమపి సముచ్చినోతి. తత్రరజతోల్లేఖ
 స్య శుక్త్యుల్లేఖరూపత్వసంస్ఫుటీతి పూర్వమేవోక్తం, సమ్భవద్విషయత్వే
 త్వనుమానస్యసిద్ధసాధనతా శుక్తిరజతేశ్చిత్వభయగ్రహణ ఏకజ్ఞానస్యస
 ర్వసమ్మతత్వాత్, రజతత్వవిశిష్టజ్ఞానవిషయశ్చిత్వకైపిసమదోషః, యదజ్ఞా
 నంరజతత్వాశ్రయతయాస్వవిషయంగృహ్ణోతి తస్యవిషయశ్చిత్వకైపి రజతవ్య
 క్తిం రజతత్వాశ్రయతయా విషయీకుర్వతోజ్ఞానస్య శుక్తిరపివిషయశ్చితిస్యా
 త్, అథైతన్నిష్ఠరజతత్వాశ్రయతయా జ్ఞానస్యవిషయ శ్చితిసాధ్యతే తత్రదృ
 ష్టావ్రాసిద్ధిః సాధ్యస్వరూపాసంస్ఫువత్స ఏతన్నిష్ఠరజతత్వాద్యభావాత్, స్వ
 విషయరజతతాజ్ఞానవిషయశ్చిత్వకైపిననిస్తారః రజతగతరజతోల్లేఖజ్ఞానస్యై
 వైతద్విషయత్వసమ్భవాత్, అథ స్వోపాదితాసహేతుభూతరజతజ్ఞానవిషయ
 శ్చితిః, తథాపి సహకారివశేషాత్తద్దేతుభూతరజతత్వైతేస్సన్నిహితా
 సన్నిహేతానుభవజనిత సంసారాభ్యాముత్పత్తిసంభవాత్తద్విషయతయా
 అథాంతరత్రేవ, రజతానుభవవిషయశ్చితివిశేషితేపి స్మృతిమూలప్రవృత్తివిషయే
 రజతేవ్యభిచారశ్చితి॥

౧౨॥

అన్యధాఖ్యాతివాదమనుమానతోపిప్రత్యాచప్తే తత్రబోధ్యవక్షీకారే
 ణతావదాహశుక్తిత్వేతి. ఏగీతాశుక్తిఃసరజతతయాభాతిశుక్తిత్వాదూప్యత్వా
 ద్వా ఆదిశబ్దేనరజతవిరుద్ధార్థక్రియాకారిత్వసన్గ్రహః. అన్యధాఖ్యాతినమర్థన
 హేతోస్సవిశేషణత్వాన్నిర్విశేషణశుక్తిత్వాదిహేతుఃప్రబలశ్చితిద్యోతనార్థస్తుశ

యద్వాధీత్వాద్యథాథావివతమతిరతోబుద్ధిబాధోక్తయోగః

బుద్ధిః కిచ్చునుదుక్తస్యపవత్రేగౌరవప్రసక్తౌబాధకస్సమ్భవతి సతుత్వదుక్తస్య ప్ర
వృత్తివిశేషోహి భేదాగ్రహణద్యుపపన్నోదర్శితః. అథబుద్ధిపక్షీకారేణాప్యాహ
యద్యేతి. విగీతాబుద్ధిః యథాథా బుద్ధిత్యాత్ సంతప్రిపన్నవత్. నన్వన్యథాఖ్యా
తిపక్షీకృతావాత్రయాసిద్ధిః ధర్మిగ్రాహకవిరోధోవా, అథవిషయాంశభేదేనత
ద్యాథాత్మ్యమఖిప్రేతం తదాసిద్ధసాధనం ధర్మిణస్సమానధర్మస్యచానారోపి
తత్వాత్, బుద్ధ్యస్తరపక్షీకారవ్యయమేవదోషభితి, మైవం, అత్రహి పురోవ
ర్త్యర్థం వ్యవహర్తురుపాదిత్యాం ప్రత్యవ్యవహితహేతుభూతా కాచిద్బుద్ధిర
స్తీతి సామాన్యతరభియాభ్యుపేతం, యద్యపిసిద్ధస్యవాసిద్ధస్యవాధర్మిణస్స
త్వాసత్త్వే విధినిషేధానన్తే తథాపిగృహ్యమాణయతిశ్చిదాకారేణ సత్యే
పర్వతాదావపయపిసంజ్ఞాతప్రాక్రితపరిణామాదివివాదానాదరేణ పక్షీకరణం
సర్వసత్త్వతం, తద్వదిహాపి శుక్తివిషయత్వతదవిషయత్వాది వి వా దే స త్య
పుంభయాను మతోపాదిత్యాకరణత్వవిశిష్టజ్ఞానపక్షీకారేణాత్ర ప్రయోగోపప
త్తిః. యథాచ ప్రమితిరూపత్వప్రాన్తిరూపత్వవిశేషానాదరేణ శుక్తిశకలస్య
రజతజ్ఞానవిషయత్వమాత్రం సామాన్యతస్సాధ్యతే, తత్రచప్రమితిరూపత్వే వి
రోధః ప్రాన్తిరూపత్వేత్వప్రసిద్ధవిశేషణత్వమితిపర్వసుయోగం నక్షమసే. ఏ
వమిహాపి సామాన్యతఃపక్షసిద్ధిరితిమధ్యస్థదృష్టిమను సన్దత్స్వ. తథాప్యత్రసా
ధ్యంయథార్థత్వం అనారోపితవిషయత్వం ఆరోపితవిషయరహితత్వంవా, ఆ
ద్యే ధర్మ్యంతాదేరనారోపితత్వాత్తద్విషయత్వేన సిద్ధసాధనత్వం ఆరోపితవి
షయత్వాత్వనాసిద్ధాచానారోపితవిషయత్వమపిదుర్వచం. అతపవ నద్వితీయః.
నిష్ప్రతియోగిః నిషేధాయోగాదిత్యత్రాహ అతభితి. యథార్థత్వప్రతిజ్ఞాన
వశాద్వ్యవచ్ఛేద్యత్వేన క్వచిద్బుద్ధిబాధఃస్యాదిత్యుక్తైరయోగభిన్యర్థః. ఆయం
భావః యోగాచారాదయోహి స్వపాక్షాదినిదర్శనేన సర్వప్రత్యయానాంప్ర
త్యయత్వేనాయథార్థత్వం సాధయన్తి, సర్వత్రాసిద్ధంచ యథార్థత్వం ప్రతి
షేధ్యంప్రతిపద్యతే, తానుద్దిశ్యాయంప్రయోగఃస్యాత్, పిశాచానాంపిశాచ
భావయైవహ్యుత్తరందేయం తదిహయద్వైత్యనేన వత్తాన్తరాన్వారోహః ప్ర
ఖ్యాప్యతే. కస్తస్మి తాప్రతి దృష్టాన్తోవాచ్యః యస్తేషాంస్వపక్షసాధకబోధః,
నహితస్యాయథార్థత్వంతైర్వక్తుంయక్తం స్వపక్షాసిద్ధిప్రసక్తాదితి. ననుబుద్ధి
బాధఃకశ్చిత్సిద్ధోనవా, అద్యేకథంతన్నిషేధః. ద్వితీయేకథంతరామితీచేత్ న
హి వయం బుద్ధిబాధశబ్దస్య కశ్చిదర్థమనుమత్య ప్రతిషేధావః, కిన్తు బుద్ధిబా

వైశిష్ట్యాసిద్ధిమాత్రప్రథమమహాపరబాధకస్యాపిక్యత్యం

కింఞ్చ సఙ్ఖ్యాతిరంశేప్రసజతిభవతామన్యథాఖ్యాతివేద్యే॥

౧౩॥

౨౩౯॥ శ్లో॥ యో సాబోధోన్యధాధీజనకభిజగేభాన్దిరిత్యుచ్యతేసే-

నేత్థంబోధాపలాపః క్వచిదపివదతాంబోధమధ్యక్షసిద్ధం॥

యత్రప్రత్యక్షసిద్ధాదధికమపివరేనివృలంకల్పయేయం

భోక్తృణయోగ్యవదసమభివ్యాహారరూపా న విశిష్టమర్థం బోధయతితి తత్ప్రయోగస్యా యుక్తతామాత్రం బూర్నిమ ఇతిభావః. ఏతేనాన్యథాఖ్యాతిః క్వచిదస్సినవేత్యాదికమపి ప్రత్యుక్తం. అస్తితావత్పరస్పరవిరుద్ధాకారభానరూపాన్యథాఖ్యాతి స్సర్వేషువస్తుషు, సేయం శుక్తివిరుద్ధాకారవత్తయాలన్యత్రసిద్ధా అన్యథాఖ్యాతి శ్శుక్త్యలఘుశానభవతీత్యుక్తై క్వచిత్సిద్ధస్యైవాన్యత్రనిషేధః. యత్తుశుక్తేరేవబాధదశాయాం రజతాదన్యథాత్వేన భానం నతన్నిషేధ్యం స్వాకార విరుద్ధాకారవత్తయా భానమితిత్వయోగ్యవదసమభివ్యాహార మాత్రమితి. ననుపూర్వభాదాభావే పరస్యకథంబాధకత్వమిత్యత్రాహ వైశిష్ట్యైతి. బాధకజ్ఞానంహిచురోవర్తిని యవ్యత్వవైశిష్ట్యం నాస్తితిబోధయతి, తచ్చ మాస్యేసిద్ధంప్రతియోగిభవతి, అతఏవ భేదగ్రహసిద్ధాభేదాగ్రహప్రభవత్రవృత్తి రూపసాధ్యవహారాత్పూర్వోత్తరధియోర్బాధ్యబాధకత్వచాచోక్తిరితిభావః. అసఙ్ఖ్యాతదూషణేనాన్యథాఖ్యాతింసాధయతామనిష్టప్రసక్తమాహ కింఞ్చైతి. యద్యత్పృథివీజ్ఞానంసత్యంభాతి, యద్యపి రజతస్యరజతత్వస్యచాన్యత్రసిద్ధేస్తదా రోపే నాత్యంతాసఙ్ఖ్యాతిః, తథాపిశుక్తిశకలే రజతతాదాత్మ్యస్య రజతత్వనం సర్వస్యనా తత్రచాన్యత్రచాసిద్ధస్యనిషేధస్య ఖ్యాతివిషయత్వాదత్యంతాసఙ్ఖ్యాతిరనివార్యా, ఏతావదసఙ్ఖ్యాతిరక్షీక్రియత ఇతిచేదిదమపిగౌరవాన్తరం, తథాచాసఙ్ఖ్యాతిదూషణాద్విరస్తవ్యంఅన్యథాఖ్యాతిసాధనాద్యేతి॥

౧౩॥

నన్యన్యథాఖ్యాతిమవహన్నచానానాం సర్వస్యాబుద్ధేర్యాధాధ్యా విశేషాద్భూన్దిశబ్జః క్వచిదపినస్యాత్, నహ్యసావసాధుః నచసాధురపినిర్విషయఃస్యాత్, సుష్టదృష్టబోధాపలాపేన సర్వబోధాపలాపప్రసక్త్యా విశ్వవిలోపఃస్యాదిత్యత్రాహ యోసావతి. అయంభావఃఅస్తిహ్యధిష్టానాదిగోచరం భేదాగ్రహవిశేషసహకృతం భూన్దిజనకత్వేనయుష్టదభిమతంకింఞ్చిద్ జ్ఞానం తదేవభూన్దిరిత్యుచ్యతే, నచాత్రబోధాపలాపః ఈదృశబోధోపలఘుస్యాభ్యుచగమాత్ తదతిరిక్తబోధోపలఘుస్యాభావాద్యేతి. నన్వనాదేశికమేతత్ భాస్యేదివ్యమత్యంతత్రాహ యత్రేతియత్రసంప్రతిపదైక్షితేశ్చిద్వ్యవహార

శ్లో॥ రేవాత్రత త్రద్వ్యవహృతిరితిహిస్థాపితంభావ్యకారైః ౧౪॥

(అన్యథాఖ్యాతిభక్తప్రకారః)

౨౪౦॥ శ్లో॥ ఏకాధారేవిరుద్ధాకృతియుగయుగపక్ష్యాతిరన్యోన్యబాధ్యా

దోలావిక్షేపకల్పితదనియతిరయంధీక్రమపాక్షిణీనః॥

స్వస్థువతి తత్రమధ్యే నకింబితకల్పితమితిత్యథావజాత్యవయవిభేదాదినిరా-
 సే భావ్యకారైర్నిరణాయః ప్రస్తుతార్థశ్చభ్రాన్తివివ్రాయాం ప్రదర్శితప్రాయః
 ఇతి. “ననుచాఖ్యాతివత్సేవ్యస్యవిశేషణమన్యవిశేషణత్వేన” ఇతి భాష్యే క
 థంచోదితం కిమితివాతచ్ఛాప్రదక్షిణోత్తరం సత్యం తదుచ్యతే సర్వభూదళనా
 మ్ముఖారాదిభిమేషు అయంసర్వః ఇదంభూదళనం ఇయమమ్ముఖారేతి స
 ర్వాదివిశేష్యలిక్ష్ణభాజ్జీవిశేషణానిభవన్తి. ఇదంచసమానాధికరణత్వాభిమా
 నాత్ ; అతోఽన్యథాఖ్యాతిరవర్జనీయేతిచోద్యాభిప్రాయః పరిహారానుక్రమిత
 తద్వేదాగ్రహణిబద్ధసవాచకవ్యవహారవిశేషమాత్రమితి స్వయంపూహాక్షమశే
 ష్యశిత్వాధేతి॥ శ్లో॥ తరతత్యలసామధ్యాదన్యథాధీప్రశజ్జనది దత్తాత్తరమితి
 గ్రాహ్యందృష్టగౌరవలాఘవైః॥ యదేతదాహార్యవ్యాప్యజనితమారోపితవ్యా
 పకవిషయంజ్ఞానంతరగ ఇతిమాప్రిషే తజ్జనకతయాభిమతజ్ఞానస్యైవ తరత
 జ్జనాచ్యత్వంతస్యైవచ మానానుగ్రాహకత్వమితి॥ ౧౪॥

అథస్యాత్ విరుద్ధానియతకోటిద్వయగోచరంసంశయాత్మకంజ్ఞానం
 సర్వేషాంప్రసిద్ధం తచ్చ వస్తుని వికల్పస్యవిరుద్ధానియతాకారత్వస్యచాయో
 గాదన్యథాఖ్యాతిరూపమేవ, తదనభ్యుపగమే “సన్నిధేన్యాయప్రవృత్తిః” “విష
 యస్సంశయశ్చైవ” ఇత్యాదికముచ్చిద్యేతేత్యత్రాహ ఏకాధారఇతి. అయం
 భావః యదిస్థాణుత్వవిశిష్టతయాపురోవర్తి భాయాత్ పురుషత్వవిశిష్టతయాన
 భాయాదేవ,తథాఽన్యత్రసర్వత్రదృష్టేతదయంప్రమాణగవిప్రతిపన్నంస్థాణు
 పురుషభానం భిన్నాధారస్థాణుత్వపురుషత్వేబోధయతి స్థాణుపురుషభానత్వా
 త్ స్థాణుపురుషావతిభానవత్ ; తతశ్చపురోవర్తిభానం స్థాణుపురుషభానంచవి
 భోభిన్నమితి సిద్ధం, తస్మాదూర్ధ్వద్రవ్యభానమనుభవః స్థాణుపురుషభానం
 తున్తరణం నచైకస్త్విపురుషేత్వమనుభవయోరేకదాసంభవం మన్యసే,
 స్తత్యమాణాధారసంశయో ధర్మిస్సురణస్యకోటిద్వయస్సురణస్యవత్ప్రతిత్యా
 విశేషేపిధర్మిస్సురణస్య కోటిద్వయస్త్వతిహేతుసంసారో ద్భోధకతయా
 పూర్వత్వమనివార్యమితి.ప్రకారాంతరేణాపిధీక్రమంసాధయతి దోలేతి. “సంశ

తత్త్వత్తద్విశేషత్వత్తస్మిన్సమయసమయంఘనతత్తద్విరోధః

ఖ్యాతస్సాధారణోద్ధఃపరమిహావిశయేనబుద్ధ్యంతరంః॥ ౧౫॥

(సంశయయాధార్థ్యప్రకారః)

యదోఽధాధిహాఢః” “దోఽథాయమానమానసః” ఇతియావకోపమానాభ్యాంక్రమే
 నివిరుద్ధయోగిసాహచ్యంవ్యజ్యతేఅనియతవ్యవ్యజ్జకశ్చవాకారప్రయోగోఽస్య
 తరస్ఫురణమితరోల్లేఖవర్జితం స్వరసతోదర్శయతి సహ్యాసావిహాసముచ్చయా
 ధః తథాసత్యనియమానుల్లేఖనసంశయ రూపత్వాభావప్రసజ్ఞాత్, వాకార
 శ్చాపిశేషాత్ప్రియజ్యేత, నాప్యసమానాధ్యఃధర్మిణస్తత్తదన్యత్వానిశ్చయేనత
 త్తదుపమేయత్వాయోగాత్, సచమిథః అయమితిపురోవర్తినిద్దేశేనాఘటిత
 త్వాత్ అధ్యాహారవాక్యభేదయోరవర్జనీయత్వాచ్చ, అతోఽత్రవికల్పతఃప్ర
 వృత్తమిదమవ్యయం,తత్త్వేఅతదయోగాదూర్ధ్వః పదార్థః కశ్చిత్స్థాణుర్భవ
 తి కశ్చిత్పురుషోభవతిత్యార్థ్యత్వస్య స్థాణుత్వపురుషత్వాభ్యాం విభజ్యసా
 హచర్యంవ్యనక్తి,తదిహ అయమితి పురోవర్తిమాత్రమగృహీతవిశేషమనుభూ
 యతే స్థాణుపురుషాతున్నర్యేతేఇతివిభాగః. ఏతదేవనిగమనవ్యాజేనస్పష్టయతి
 తస్మాదితిసమయసమయమితి అగృహీతక్రమయోరనుభవత్ప్రత్యోర్నిరంతరభా
 నాభిప్రాయం, అథవా పురోవర్త్యనుభవజనితసంసారరేణకోటివ్యయత్ప్ర
 తిహేతుసంసారాభ్యాంచ సమూహయై ర్యుగపడేకత్వత్తస్మిన్సమయవాత్తదు
 భిఖ్యమాన విషయత్రయ యుగవత్ప్రకాశభ్యావనాథమేతత్. ఘనతత్తద్విరో
 ధఇతి. ఏతద్భేదకథన్తానుల్లేఖవరం. సాధారణః సాధారణాకారవిశిష్టత్యధః.
 వరం పశ్చాత్తేవలమితివా. ఏతావతైవసంశయవ్యవహారఇతిభావః. ఈదృశ
 స్యజ్ఞానస్య సంశయవ్యవహారజనకత్వంనకన్వచిద్దృష్టమిత్యత్రలాఘవం ప్రతిబ
 ద్ధిజ్ఞాభిప్రీత్యాహ యేనేతి. సాధారణభ్యాతిపరావర్జ్యం. ఈదృశబోధే
 న సంశయరూపజ్ఞానోత్పత్తిరవ్యవ్యత్రనదృష్టా, వ్యవహారవిశేషస్తు త్వదిష్టత
 తాకారణైవైవసిద్ధ్యేదితిభావః॥ శ్లో॥ ఊహనధ్యవసాయాచవరోక్తా సంశయా
 త్తకా । తదన్యత్వైపి నిర్వాహస్సమానవ్యాయతఃస్థితః॥ ౧౫॥

శ్లో॥సయాధ్యమతభేదాద్వాద్రమేకిజ్ఞిత్ప్రదర్శితౌ । అథప్రతిమత
 స్థానాంప్రలాపః ప్రతిరుద్యతే॥తత్రతావత్కచాల్లుఞ్చనమతోజ్ఞితామనిర్వచనీ
 యభ్యాతిమధిక్షిపామః తత్రయదాహుః॥ శ్లో॥ సత్త్వైనభాద్రిబాధాస్తాంనాస
 త్వైఖ్యాతిబాధనే । సదసద్భ్యామనిర్వాచ్యా” ఇత్యాది. అనిర్వాచ్యత్వంనామ

౨౪౦॥ శ్లో॥ దుస్సాధాబాధధీభ్యాం సదసదితరతాకుత్రవిద్వాన్యహతత్వా

కిం వాచ్యాదన్యత్వం వాచ్యత్వరాహిత్యం నిరుపాఖ్యత్వం సదసదన్యత్వం సత్త్వాసత్త్వరహితత్వం బ్రహ్మతుచ్ఛవిలక్షణత్వం అన్యద్వా కిచ్ఛిత్, నాద్యః సర్వతాకికవైదికవ్యవహారవిరోధాత్ స్వవచనాదివిరోధాచ్ఛ, వాచ్యానామేవ మిథోఽన్యత్వేన తత్సాధనే సిద్ధపాధనాత్ సర్వవాచ్యాన్యత్వమప్యేకైకస్మిన్ విద్యతేవ, న హ్యేకైకస్యాపి వాచ్యస్య సర్వవాచ్యత్వం, సర్వేషాం వాచ్యాన్యోన్యభావానామాశ్రయత్వమిత్యప్యయం క్తం అనిర్వాచ్యాదిశబ్దవాచ్యస్య స్వాన్యోన్యభావాధారత్వాయోగాత్. అతఏవనద్వితీయః బ్రహ్మణి తుచ్ఛేచ వాచ్యత్వానభ్యుపగమాత్ తయోరపి ప్రవక్ష్యాతుల్యత్వస్వీకారప్రసక్తిశ్చ. నత్యతీయః నిరుపాఖ్యశబ్దస్య యోగికత్వేదత్తోత్తరత్వాత్ నిరుపాఖ్యోపాఖ్యయోచన్యమైవవిగీతస్యోపాదానాత్ యాథీమాత్రస్యపరిభాషాప్రాయత్వేన విగీతసత్యత్వానుపరోధిత్వాత్ ఖరశృణ్వాద్యవిశేషసాధనేదృష్టవిరోధాదవసిద్ధానైచ్ఛ, ఏవంస్థితేచతుర్థాదీకాదూషయతి దుస్సాధేతి. బాధధీభ్యామిత్యవలక్షణం. నాశధీభ్యామిత్యపిభావ్యం. అయంభావః సదసదన్యత్వంతావన్యతామేవ సదనైరవ్యాప్యత్వై తుచ్ఛవ్యాప్యత్వచసంభవతి, సర్వేభ్యస్సద్భ్యోఽన్యత్వంచత్వయాదుర్వచం అనేక సదనభ్యుపగమాత్, యద్యపిపారమార్థికంసదేక మేవ తథాపిప్రాప్తిభాసికానివ్యావహారికాణిచబహునిసక్తితీచైత్ కినుతః అనిర్వచనీయత్వాభిగతస్యవ్యావహారికసతః స్వస్మాదన్యత్వాయోగేనసర్వసదన్యోన్యభావకారైస్సన్యసిద్ధేః, వ్యావహారికరాశిబహిర్భావాభ్యుపగమేచపారమార్థికప్రాతిభాసికతుచ్ఛకోటిప్రవేశప్రసక్తేనస్వమతాదివ్యాఘాతాత్, అతఏవసత్త్వాసత్త్వరహితత్వనపినిగస్తం వ్యావహారికసత్త్వరాహిత్యస్యసత్త్వమాత్రరాహిత్యవాసాధనేవ్యాఘాతాత్, పారమార్థికసత్త్వరాహిత్యవివక్షాయాంతుబ్రహ్మతుచ్ఛయోరపితద్రాహిత్యాత్తదవిశేషప్రసక్తేః, నహిబ్రహ్మణ్యపిపారమార్థికంసత్త్వం నాపధర్మస్త్యయేవ్యతేతదపితత్రప్రవక్ష్యావతః వివేచితీచైత్ అన్యత్రాపి తస్యకల్పితత్వాదవిశేషఏవ బ్రహ్మణిచ తస్యకల్పితత్వేకధంబ్రహ్మపరమార్థసత్, తథాత్వేవాగీతమపికధంతథా, ఏవంబ్రహ్మతుచ్ఛాన్యత్వమపిదుస్సాధం సన్యస్యతస్యాసత్యవృత్తిత్వవ్యాఘాతాత్ తదసత్యత్వేతుసత్త్వాసన్యయోస్తుచ్ఛాతుచ్ఛయోశ్చ తాదాత్మ్యపత్త్యవ్యాఘాతాదేవ, బ్రహ్మణి తుచ్ఛేచ బ్రహ్మతుచ్ఛాన్యత్వమసత్యం విద్యతేతస్యవిశేషశ్చ. య

స్వస్త్వాసత్త్వంచతాభ్యాంః ధమివనభవేద్వ్యాహతే శ్చేత్సమంతత్
దృష్టత్వాద్వాచిశేషః క్వచిదపినహినస్సర్వయాపేణ సత్త్వం

దృశ్యస్య తిరగ్జ్ఞో తదపింగీ తే సత్యత్వం సహేత నవా, పూర్వత్ర సః వాదః, ఉ
త్తరత్ర స్వయం సత్యమసత్యం వా, ఆద్యే బ్రహ్మస్య త్వానన్యతోఽభయ సము
చ్చయో భయప్రతిషేధవికల్పే నావసిద్ధాస్తసిద్ధపాదసత్వవ్యాఘాతాదయః. ద్వి
తీయే స్వపాద్యహసత్యం వదతస్తే నకిచ్చిదన్యేక్షావణం జేయం తత్ప్రదానఫ
లస్యత్వదుక్త్యేవసిద్ధత్వాదితి. అథప్రతిబద్ధ్యభిప్రాయేణ విపరివర్తం ప్రసజ్జయ
తి సత్త్వాసత్త్వమితి. సమాహారద్వన్తోఽయం. చకారోజై నానుభావనప్రస
క్తిం సూచయతి. ఖ్యాత్యన్యథానుపపత్త్యా సత్త్వం బాధాన్యథానుపప
త్త్యా అసత్త్వం కింనకల్పితఇత్యభావః ప్రతిక్షేపార్థం కథంశబ్దం ప్రశ్నార్థం వాన్య
మానస్యప్రత్యుక్తిం శబ్దతే వ్యాహతే శ్చేదితి. సత్త్వాసత్త్వయోస్సితాసితత్వ
న్యాయేన మిథోఽరోధానైకకత్త్రికదాతయోస్సంభవఇత్యభావః. హోర్దముద్గి
రతి సమంతదితి. తత్త్వాహతప్రయుక్తన భవనం త్వదుక్తేపి సమానమితిర్థః.
అయం భావః యదిన సత్త్వం చ మిథో విరుద్ధం వాన్య సేతదాతదభావయో
రపితథాత్వం నాస్తరీయకం, యద్యపి పరస్పరాభావవ్యాప్యమాత్రరూపాణాం
శీతోష్ణనీలపీతాదీనాం మిథోవిరోధేఽప్యుభయాభావః క్వచిన్నవిరుద్ధతే దృష్ట
స్య దురపహ్నవత్వాత్, తథాప్యష్టత్వానుష్టత్వనీలత్వానీలత్వాదీనామివ పర
స్పరాభావాత్సనోస్సత్త్వాసత్త్వయోరేకతోభయ సముచ్చయవదుభయవ్య
తిరేకోపి వ్యాహతపవ. యత్ర సత్త్వం తత్ర నాసత్త్వం యథాబ్రహ్మణి, యత్రా
సత్త్వం తత్ర న సత్త్వం యథాకూర్మరోమణి ఇత్యవత్, యత్ర సత్త్వాభావః త
త్ర నాసత్త్వాభావః యథాఖిపుష్పే, యత్ర నాసత్త్వాభావః తత్ర న సత్త్వాభా
వః యథాబ్రహ్మణ్యే వేదినియమస్య నిర్వాహతత్వాదితి. యదిన మత్వంతర్హి
త్వత్పత్యాయ కుతస్తువ్యసి మత్పత్యాయ కిమితి కుప్యసీత్యశిక్షితప్రతిబద్ధితేరను
యోగే సత్త్వాసత్త్వసముచ్చయపక్షస్య ప్రత్యక్షాద్యానుగుణ్యమాహ దృష్ట
త్వాదితి. అనయోస్సహభావః క్వదృష్టిత్యత్ర సర్వతేగ్రత్యభిప్రాయేణాహ క్వ
చిదపీతి. సర్వరూపేణ సర్వప్రకారేణ కాలతోదేశితస్య భావతత్త్వత్రత్రని
యతంహి సత్త్వం అన్యథాసర్వనిత్యత్వసర్వవిభుత్వసర్వాద్యైతవాదానాం
ప్రసక్తాత్, అసత్త్వమపి తదేవ అన్యథాసర్వసూన్యత్వప్రసక్తాత్, ఏతావన్నద
సత్త్వమిథోధాదజ్ఞీకుర్మః నాన్యద్విరుద్ధమితిచేత్ సదసద్వ్యతిరేకమప్యేవం
యథాదర్శనమవిరుద్ధమేవాజ్ఞీకురుష్వ నతువిరుద్ధం, సదసద్వ్యతిరేకవాదశ్చ

నా స శ్చా చానుపాధిర్నచవిహతిరహబ్రహ్మతుచ్ఛాతరైకే॥

౧౬॥

(అనిర్వచనీయఖ్యాతిభజ్జః)

౨౪౨॥ శ్లో॥ రూప్యం జాతంతదాచేన్నరజతమితిధీరప్రమానస్యాదముష్మిక

స్త్రీషుదృశ్యత ఇతి తథా సదసత్త్వవాదోపితత్రతత్రదృశ్యతపపా అన్యవిషయాయహన్యపరశ్చేతిచేత్త్వత్ప్రదర్శితోపితక్షవేతి సదసద్విలక్షణశబ్దేనబ్రహ్మతుచ్ఛానృత్యవివక్షాయాం దూషణాన్తరమాహనచేతి ఇహ ప్రపజ్ఞే బ్రహ్మతుచ్ఛానృత్యస్యాస్తదభిమతత్వాత్తత్సాధనేసిద్ధసాధ్యస్వప్రసక్తిరితిభావః పతేన శ్లో॥ సత్త్వేనభాగ్నిబాధాస్తం నాసత్త్వఖ్యాతిబాధనే । సదసద్భాగనిర్వాచ్యాపిద్యాపిద్యైస్సహభిమః ఇతిచిచ్ఛబ్ధిచ్ఛతంత్రత్యూథంయదపితత్త్వనిర్వచనఖణ్డనయా సర్వహనిర్వాచ్యమితి తదవ్యనిర్వచనీయనిర్వచనఖణ్డనయా సర్వనిర్వచనీయంభవేదితిప్రతిపక్షవ్యం, నిర్వచనీయత్వానిర్వచనీయత్వఖణ్డనయాపి ప్రపజ్ఞస్యానిర్వచనీయత్వంసిద్ధేదితిచేత్ బ్రహ్మతుచ్ఛయోరపితభేదజ్ఞానయాకింతన్నసిద్ధేత్, సిద్ధతునతతఃప్రస్తుతబాధఇతిచేన్న గృతీయసాగతసీమాతిలక్ష్మనేనతుర్యసాగతగణ్ణాప్రవేశప్రసక్తాత్ శ్లో॥ కిచ్ఛనిర్వచనీయత్వఖణ్డనోక్త్యనిరుక్తిః । విశ్వనిర్వచనీయత్వఖణ్డతమపేత్యతాం॥ ఏవంత్యదభిమతానిర్వచనీయాసచ్ఛవాన్నతఖ్యాతసాధనేయితితవ్యం॥ ౧౬॥

యదపి శుక్తిప్రదేశనియతావిద్యాశకలశబ్దితాద్భుత్వాణఃకిమప్యనిర్వచనీయంరజతంతదాచీముత్పన్నం ఇదంరజతమితిభాతీతిభావయన్తి తద్దూషయతి రూప్యమితి యది సామాగ్రిపతేమాత్మతోత్పన్నం రజతజాతీయం రజతమితిగృహ్యేత తదాఅవనిష్ఠరజతధీవదముష్మిన్నపిరజతధీరప్రమానస్యాత్, అపిచాముష్మిన్నేదంరజతమితిబాధకధీరప్రమానస్యాత్, తథాచబాధాయోగాదబాధితస్య సన్యత్యసిద్ధిః, రజతేచరజతాన్యత్వముల్లిఖస్తీ బుద్ధిరన్యథాఖ్యాతిః స్యాత్, అథనేదంరజతమితిబుద్ధిశుక్తివివక్షేత్యవ్యతే అనయా పూర్వసిద్ధస్యరజసస్యకథంబాధః, నహిరజసంస్పృష్టస్యాపణాదేరరజసత్వబుద్ధ్యా, నతంబాధ్యేత, అన్యథాతత్రరజతేనేయంశుక్తిరితిబుద్ధ్యా శుక్తిరేవకిన్నబాధ్యేత. నమనేదంరజతమితిబుద్ధిరథ్యాపాధిష్ఠానంబ్రహ్మ రజతాన్యత్వేనగ్రన్ణాతీగ్రత్రగ్రరజతాన్యతాంబాధతాం తర్హ్యిరజతస్యాధిష్ఠానస్యగజతత్వాబుద్ధి రన్యథాఖ్యాతిరేవేతిముఖాతత్ప్రదీప్యః, అధిష్ఠానరజతయోక్తేదబుద్ధ్యాచనరజతబాధః కిన్తుతదుభయనిరూపితంతాదాన్యమేవబాధ్యేత, తథాప్యధిష్ఠానస్యనిషిధ్యమానాత్మన్తాభావాధికరణత్వగ్రహీణీ నిషేధబుద్ధిస్త్రత్యంరజతత్వమే-

కార్యాసామర్థ్యమాత్రాన్నితదితివచనంకల్పతేఽతిప్రసక్త్యై ।
శుక్తావైతత్తదాత్మేకధమివజనయేద్ధుద్ధటానాద్యవిద్యా

బాధతత్త్వితీచేత్ బాధ్యతామధిష్టానే తత్రరజతత్వం కిమాయాతం తతోత్పన్న
స్య తన్నివృత్తరజతత్వస్యనిషేధాభావాత్, సహి రజతత్వంకిచ్చిన్నిష్టాత్యన్తాభా
వప్రతియోగిత్వగ్రహణేన సర్వత్రమిధ్యాభవతి అపిచాస్యరజతత్వస్యస్వాధిక
రణతయా ప్రతిపన్నే నిషేధాద్బాధః ఉత యతికిచ్చిన్నిష్టాత్యన్తాభావబో
ధాత్, అద్యేన్యథాభ్యాతిరనివార్యా తదసధికరణే తదధికరణత్వబోధాత్.
ద్వితీయేపీతస్యకోవిశేషః సర్వస్యసర్వసత్త్వాభావాత్ ॥ శ్లో ॥ జాతేచసద
సద్బాహ్యేసదసద్ధిఃక్రమాత్సతే । స్వచ్ఛాయామివదుర్లభ్యమన్యథాభ్యాతిమా
వహేత్ ॥ అన్యథాభ్యాతిరస్తీతిపరబుద్ధినిషేధతా । ఇష్టాతదన్యథాభ్యాతిరన్య
థాకిన్నిషిధ్యతే ॥ అధస్యాత్ ఉత్పన్నమేవరజతంరజతకార్యాన్వృతయానేదం
రజతమితినిషిధ్యతే, అగోష్టారాజా సరాజేతన్యాయాత్ ఇతి తత్తాహ కా
ర్యేతి. అయమాశయః సహికిచ్చిజ్ఞాతీయంకుతశ్చిదైవగుణ్యాత్తజ్ఞాతీయకార్యా
న్వృత్తేనాశజ్ఞాతీయమనృతంవాభవతి అతిప్రసక్తాత్. అతస్తజ్ఞాతీయేప్యతా
తజ్ఞాతీయత్వోపచారమాత్రమితి నబాధసద్బావః. ననూపచారోపిబాధావినా
భూతః సత్యం నతతోపచర్యమాణస్వభావబాధః, కిన్తూపచారశబ్దముఖ్యాధ్య
బాధమాత్రం, తథాప్యరజతశబ్దముఖ్యాధ్యబాధేరజతంప్రాణిత్యేవేతి. ఏవవప్య
త్రయోజ్యం కార్యాసామర్థ్యేసత్యపితదితీకథనం నాతిప్రసక్త్యైకల్పతత్త్వితీ. నను
సమర్థాసమర్థస్వభావయోరైకజాత్యాసంఘవాదతజ్ఞాతీయేకథంతదితీకథనం
మైవం, అవాన్తరవైజాత్యకల్పనేపితజ్ఞాతీయత్వానపాయాత్, అన్యథాకథం
వాత్రరజతవ్యవహారఃతజ్ఞాతీయవ్యామోహాదితీచేత్ ఆశ్రితోసితర్హిఃపరితఖా
తిం, సారూప్యాదితీచేన్న సరూపమితిబుద్ధౌ సారూప్యతిరసాగ్రేణకిచ్చిదితిబ
ద్ధౌచోపాదితాద్యయోగాత్, సరూపే తద్బుద్ధిద్వారాసారూప్యస్యప్రవర్త
త్వేదంతోత్తరత్వాత్, అతోన్వాన్తరవైషమ్యేపిరజతజాతీయమేవోత్పన్నం
క్తవ్యం, నచతస్యబాధస్సవచః, అబాధేఃథంవశ్చాన్నానువర్తతత్త్వితీచేత్ సా
భ్యుపగతాత్ప్రాణాశాదేవేతి వశ్యనాశోపి బాధపేవేతిచేన్న తస్యప్రతిపనో
జాధానిషేధయావత్వాభావాత్, బాధాభావే నాశోపిసన్యాదితీచేన్న “జా
స్యహిధువోమృత్యుః” ఇతిన్యాయేనజాతత్వాదేవనాశోపవత్తేః, త్వయాశ
నిర్వచనీయంరజతంజాతమిత్యేవసమర్థనాదితి. హేతునిరూపణాసంఘవాదః
నిర్వచనీయరజతోత్పత్తింనూపయతి శుక్తాతికథమివ నకథశ్చిత్. అయంశ

నాత్మాది స్వర్థ హేతుర్నచరజతమ తిహ్సహితేనై వజన్యాః ౧౭॥

(అనిర్వచనీయరజతోత్పత్తిభక్తిః)

వః నతావదహేతుకమిదంజాయేత లోకాయతమతప్రసక్తాత్, హేతుశ్చనత
త్వరూపం వ్యాఘాతాత్, నచతత్ప్రాగభావమాత్రం తస్యావాదిత్వేనప్రా
గపితజ్జనకత్వప్రసక్తాత్, అతపవనతత్సహకృతం నిరపేక్షంవా స్వయాపానా
ద్యవిద్యామాత్రం. అపిద్యాసన్తానపక్షేచసన్తానిసంకస్యచిద్రజతకారణత్వంకిం
దృష్టత్వాదజ్ఞేత్రీయతే కుతశ్చిత్కల్ప్యతేవా, నాద్యః ఆసిద్ధేఃనద్వితీయః కార
ణసమ్భవాత్కార్యక్ష్పిస్తయాచతత్క్ష్పిరితివిధానసంశ్రయాత్, నహ్యత్రరజ
తముత్పన్నమితిదృష్టం, తద్బుద్ధేరన్యధాసిద్ధతయానతయాపితదుత్పత్తిక్ష్పిః, “ఇ
దంసర్వమసృజత” ఇతిశ్శ్రిత్యసజ్జోగచాదిదజ్జోగరవిషయస్య శ్చక్రిరజత
స్యాపిసృష్టిరవగన్యతఇతిచేన్న ప్రమాణసిద్ధవిషయత్వాత్తత్ర “యదిదంకి
ఇ” ఇత్యనువాదస్య. నను, “సత్యంచాన్యతంచ” ఇత్యనస్తరమేవాప్రామా
ణికమప్యపాత్రమితిచేత్ అన్యతశ్చబ్రహ్మత్రవికారివ స్వస్తరవరత్వాత్ అన్యథా
“సత్యమభవత్” ఇత్యాదినాసమన్వయవైఘట్యాదితి. దుర్లుపేత్యనేనతత్స్వ
రూపాద్యసంభవంవృక్షయతి. స్వయంచుర్లుటాపసతీ యదిదుర్నిరూపంకిచ్చి
తాగర్వంజనయేత్ అన్యథాఖ్యాతిమపితధాభూతాంకింనజనయేత్, వరంచ
భ్రాన్తితద్విషయజననాదుభయసమ్మతప్రమాణఖ్యాతిమాత్రజననమితిచ భా
వ్యం. అనాద్యవిద్యాయాస్తదాతనకార్యజనకత్వం సహకారివశాత్ప్రతిదిత్య
త్రసమ్భావితాకాసహకారిణోదూషయతి నాత్మాదిరితి. ఆదిశబ్దేనతద్దోషగ్రహ
ణం. ఇద్రియాణితావన్నార్థముత్పాదయన్తి క్వచిదవ్యవృత్తిః, తద్దోహశ్చ
తజ్జన్యధీవైపరీత్యాపాదనేనచరితాథా నార్థవిశేషజనకత్వేనకల్పనీయా ఇతి
భావః. అస్తురజతబుద్ధేరేవసహకారిత్వమిత్యత్రాహ నచేతి. కిమత్రప్రారాధనా
భూతగజతస్త్పతీరేవరజతజనకతయాశబ్ద్యాతే ఉత స్వవిషయేణసహాధ్యస్య
మానా ఆహేమాస్విత్ ఆవణిస్థరజతబుద్ధివద్విషయజన్యేతి వికల్పేప్రథమందూ
షయతి నచేతి. నహి ధీఃస్వవిషయసజాతీయముత్పాదయన్తిక్వచిద్వస్తా, అ
న్వయవ్యతిరేకమహిమ్నాత్వన్యధాఖ్యాతిజనకత్వమాగోపాలప్రసిద్ధమితిభావః.
ద్వితీయందూషయతి సేతి. అత్రతేనేతిసహాయకైతృతీయా సవిషయవృత్త్య
ధ్యానవాదినాత్వయావిషయేణసహజాయమానాయా బుద్ధిరిత్యతే సాచెద్వి
షయంజనయేత్ విపరివర్తకింస్యాదితిభావః. తృతీయదూషణేప్యేతదేవవా
క్యమావర్తనీయం, అత్రతేనేతికర్తరితృతీయా తజ్జన్యాస్తమత్పాదకత్వే

అరకః శ్లో॥ సత్త్వాసత్త్విద్వయాఽవ్యద్వయవిరహచతుషోఽతిముక్తంచకత్త్వం
హ్యవ్యోన్యాశ్రయః ప్రసజ్యేత, అథస్మాత్ అస్తి సర్వసాక్షిభూసంకింఽనైత
న్యం తదేవరజతథీరూపేణాపివర్తతే తస్మాత్కృతావ్యయా కాలః శేషఽయ
తరజతోత్పత్తిరితీతః ॥ ప్రేతదేవపతితవ్యంతత్రతే న ఇతిపదద్వయం యాసా
క్షిత్వేనతవాభిః తాసం తే సా నాదిత్వానైవజన్యా, అథస్సపితతా
లనియతరజతంజనయతులనార్హతి సహకార్యస్తరస్యాన్వయవ్యతిరేకాదిహతః
కస్యచిదదృష్టేరితిభావః॥ ౧౭॥

సంవిద్వ్యతిరిక్తం సర్వం సర్వశాపిద్యమానం భాతీతపక్షః ప్రతి
క్షిప్తః, అథసంవిదపితథేపక్షః ప్రతిక్షిప్తతే సత్త్వాసత్త్వేన యదాహుః ॥ శ్లో॥
“నసన్నాసన్నసదసన్నచాప్యనుభయాత్మకం చతుషోఽతివినిర్ముక్తం తత్త్వం
మాధ్యమికావిదః” ఇతి అయమాశ్రభిసద్ధిః సచ్చేతిగజ్జిన్నతద్బద్ధైత సర్వ
దాసర్వత్రసర్వధాచస్యాత్ సాన్యథా స్వభావపరిత్యాగాయోగాత్, అ
సచ్చేన్న జాయత తన్నకదాచితు, త్రవిత్, ధజ్జేదపి స్యాత్, నివిప వాపి
క్వచిస్సత్త్వాసత్త్వసముచ్చయః ఉక్తమాషణసముచ్చయాద్వ్యాఘాతాచ్చ,
ఉభయశూన్యత్వంచ తత్సముచ్చయసమానమాషణం. అగస్సదాదిరూపకోటి
చతుష్టయః నిర్ముక్తం సర్వం నిరధిష్ఠానమేవసంవృతశక్త్యాభాత, ఇదమేవతత్త్వం
అయమేవ సర్వజ్ఞోపదేశసారః శుశ్రూషుబుద్ధిశారతన్మాత, ॥ మేణబుద్ధ్యా
రోహాయభియుపాదప్రసరణన్యాయేనక్షణభక్త్యాదినిబద్ధనమితి. ఏవంవదశాస్త్వస
క్షతత్ప్రతీతిస్వాగమతర, మూలగత్త్వనిర్ణయజయాదీవాం సత్యత్వం ప్రశంసా
ద్యత నవా, పూర్వత్ర సర్వం సత్యమితి స్వాగమవాగ్మాతః స్వోక్తివ్యాఘా
తశ్చ, ఉత్తరత్ర కిం తద్దూషణేన, అదూషితస్తర్వ్యత్వపక్షస్సిధ్యేదితిచెన్న
సాధకాభావేనూపనానుక్తిమాత్రేణ సిద్ధ్యసంభవాత్, సంవృతిత్వంస్వ
పత్యాదిక్రమమగ్నీకుర్త్యతి చేత్ ఏవన పితథాభూతపరపత్యాదేరివ స్సపత్యాదే
రిపి సిద్ధిర్నస్యాత్, సగ్యపి కేనచిదాకారేణావిశేషే సర్వసాధకతయేవాస్త్య
భృతస్య విశేషసిద్ధ్యతీతచేత్ మిథోవిరుద్ధయోర్బలాబలవైషమ్యాభావేకిం
కస్య బాధకం బాధ్యం వా, విధినిషేధయోర్నిషేధస్య ప్రసక్తిసాపేక్షత్వేన
పరశ్వాద్యలీయస్త్యమితి చెన్న సంవృతిదోషమూలత్వావిశేషే పరశ్వస్యాకి
జ్జితగరత్వాత్, అన్యథా చతుషోఽతివినిర్ముక్తంతత్త్వం నాస్తీత్యత్తదుక్తస్యని
షేధస్య బలీయస్త్యేన త్వత్వతోన్మూలనప్రసక్త్యాత్, అసజ్జాతఽరోధికాలోత్ప
న్నతయావా పూర్వవృత్తవిధిపాబల్యం కిం న స్యాత్, నిషేధసిద్ధాంతస్యా
నాదిత్వాన్న తత్పూర్వం కిజ్జిదితి చేత్ విధిసిద్ధాంతస్యావ్యనాద్యనస్తయ

వ్యాఘాతాదైర్విధూతం నయదితవకథం స ప్రభజ్ఞీనిషేధః ।

తతః పరత్వంకః స్యచిన్నస్యాత్ . యిత్తు సతః సర్వప్రకారసత్త్వంస్యాత్ అన్య
థాస్వభావపరోధప్రసక్తాదితి తదనత్ దేశకాలాదినియతతయైవత త్తత్త్వప్రస్ప
భావసిద్ధేః స్యచస్వభావస్యకుశ్యేద్విరోధాభావాత్ , తథానభ్యుపగమేస్వ
భావగ్రహణస్యైవాసమ్భవాత్ ప్రసక్తోప నిక్షూలః . ఏతేనాసత్త్వభావస్య
సర్వదైవాసత్త్వంప్రతిపక్షప్రసక్తోపప్రశ్నయ్యతే , ఖరశృక్లాదాతథా . ఏప్రిద్ధృ
ప్రైతిచేన్న ఘటాదిమకాలాదినియతాసత్త్వదృష్ట్యా వ్యప్రేర్దుగ్రహత్వాత్ ,
మాఘాదసత్త్వమాత్రంసాధ్యవ్యాప్తం ఖరశృక్లాదిశుల్కంచాసత్త్వంప్రసక్త
కమితిచేన్న తస్యఃగీతేష్వస్మాభీరనభ్యుపగమాత్ ప్రసక్తః ప్రసక్తానీయయోర
విశేషప్రసక్తాచ్చ . ఏతేనయదసత్త్వసర్వతైవాసత్ యథాఖరశృక్లం విగీతంచ
తథా యర్హూర్వాపరదేశకాలయోరసత్త్వభేద్యసత్ యథాఖపుష్పం ఇ
దంచతథేత్యాద్యనుమానమపి కృత్యమూలం . నను హ్రస్వస్వధీర్లుత్వాణుత్వమ
హత్త్వాన్యత్వానన్యత్వాద్యాపేక్షికధర్మాణాం స్వభావత్వే నిరపేక్షత్వప్ర
సక్తః పరసాపేక్షత్వేచ కిచ్చత్ప్రతిస్వభావత్వంనస్యాత్ , నహి ఖపుష్పదే
శ్శూన్యత్వస్వభావః పరాపేక్షఃస్యాత్ , మైవం యథాదృష్టి సర్వపస్తావాం
సాపేక్షనిరపేక్షస్వభావభేదస్యదురపహ్నవత్వాత్ , యచ్చశ్లో॥ “బుద్ధ్యాపి
విచ్యమానానాంస్వభావోనావధార్యతే । అతోరభిలష్యాస్తేనిస్వభావాశ్చదర్శి
తాః” ఇతితదపి న తస్యైవానవధారణస్యాపిస్వభావానవధారణాద్విపరీతా
వత్తే , తదేవముక్తమనుక్తంచదూషణజాతమభిప్రేతోక్తం వ్యాఘాతాదైర్వి
ర్విధూతమితి శ్లో॥ సర్వథానువవత్తేచ్ఛేత్యేవంసూత్రయతాన్పుటం । సర్వ
దోషాఃరత్వంచపక్షస్యాస్యప్రదర్శితం॥ అవిద్యాంవిశ్వజననీమర్థపఞ్చమయాపి
నేంద్రియ త్రివఞ్చమాకారాంకల్పయన్తోవ్యధఃకృతాః॥ నను వ్యాఘాతాదయో
వ్యసంశయః సదసదాదికల్పదుఃఖశ్వాత్ , అతస్మే నాస్త్వేతదదూషయవ్యస్తీ
త్యతలహ నయదీతి . సప్రభజ్ఞ్యాపాదానం సర్వస్వపక్షాన్తరస్యోపలక్షణం
వ్యాఘాతాదిభిరేవహి సప్రభజ్ఞ్యాదికం త్వయాదూష్యతే , లేచేత్త్వత్వేన
దోషాఃకృత్ప్రతిపక్షేపిదోషానభవేయః , అతః కథంత్వయాతన్నిషేధఃకార్య
ఇతిభావః . అథ ఖూపే తుచ్ఛాదికభాఃకృచిద్వ్యుత్పన్నా నవా , నేతితావ
న్నాక్షేరోపి , వ్యుత్పన్నాశ్చేత్ఃగీతేఅన్యత్రవా , గీతేచేదాగతోనికథమా
గమానాంనూర్థం , అన్యత్రచేత్తద్దృష్టావైనఃగీతేపితాచ్చత్వం సాధయామః ,

తుచ్ఛాశీకాదిశబ్దాః క్షవనసతివరంక్వాప్యసత్త్వేప్రవృత్తా
వద్ధ్యాపుత్రాదిశబ్దైర్భజతచసమతాంవిధ్యతీకాదివాదః॥

౧౮॥

యశ్చిత్తార్థః సతుచ్ఛవయథాత్వదిష్టోఽన్యః తథాచవిగీతమితతత్రాహ తుచ్ఛేతి.
క్షవచిదన్యత్ర విద్యమానేకా పదార్థే కేవలంకింజిన్నిస్తాభావప్రతియోగిత్యా
పేక్షయాతుచ్ఛశబ్దః, అతీకమిధ్యాన్యతాదిశబ్దాశ్చ స్వాభావాధికరణాధ్యస్తో
పాధికాః సతునిరుపధినిషేధమపేక్ష్యప్రపర్తనై, యతస్తస్త్వత్రావకాశఇతి
భావః. యదపుచ్యతేద్వివిధమతీకంవిధిపదంనిషేధపదంచేతి, ఆద్యం విగీతం
ద్వితీయం వద్ధ్యాసతాది పతద్దూషయతి వద్ధ్యాపుత్రేతి. అయంభావః వద్ధ్యా
సతాదేరపిననిషేధైకవిషయత్వం॥ శ్లో॥ “ఏషవద్ధ్యాసతోయాతిశశశ్చక్రధను
ర్ధరః । మరీచికాన్ఘసిస్సాతఃఖపుష్పకృతశేఖరః” ఇత్యాదిమతదభావాత్, వి
గీతస్యాపినవిధ్యేకవిషయత్వం ఆకారభేదైరపినిషేధైస్సర్వత్రనిషేధస్యప్రసి
ద్ధత్వాత్, త్వయాచసర్వవ్రకారతస్తన్నిషేధాత్, అతఃకృత్యోవిభాగోనో
పపద్యతఇతి, ఏవమపిశేషాపాదనాతిగ్రంత్వయాలబ్ధమితిచేత్ ఏవం విశేషవ
ర్ణనాచ్ఛకింత్యయాలబ్ధం, వ్యవహారవిశేషవ్యవస్థాపనమితిచేత్ తన్నిషేధోమ
యాపిలభ్యతఇతిపశ్య. ఏవంవాఽభిప్రాయఃవిధ్యతీకశబ్దోనక్షజ్జిదర్థంబోధయ
తి అయోగ్యపదసచభివ్యాహారహావత్వాత్, కింజిదితిహివిధిశబ్దోబోధయేత్
నకింజిదితిచాతీకశబ్దః తయోఃకథంసామానాధికరణ్యసంభవః, యద్యపి“అత్య
స్తాసత్యవిజ్ఞానకుర్థేశబ్దఃకరోతిహి” తథాపివద్ధ్యాసతశబ్దార్థవద్విధ్యతీకశబ్దార్థ
స్యాప్యసిద్ధేర్నివక్షిత్వాసిద్ధిరితి. ఆదిశబ్దేనసంవృతీసత్యవ్యావహారికసత్యాదిప్ర
లాపసన్నిహితః. సంవృతీసత్యమితితావత్కిముచ్యతేకిం సంవృతీరేవసత్యంఉ
త సంవృతీసచ్ఛబ్దకింజిత్సత్యమితి, నాద్యః సంవృతీశబ్దస్యమిధ్యార్థపరత్వేనత్య
శబ్దసామానాధికరణ్యాయోగాత్, తదాహుః॥ శ్లో॥ “సంవృతేర్నతుసత్యత్వం
సత్యభేదఃకుతోన్వయం । సత్యాచేత్సంవృతిఃకేయంకృతాచేత్సత్యతాకుతః”
ఇతి సత్యార్థపరత్వేఅవసిద్ధాస్తఃప్రవృత్తమిధ్యాత్వప్రయోజకత్వాయోగశ్చ.
నద్వితీయః సత్యస్యసతఃకుతశ్చేత్సంవృతీసచ్ఛబ్దాదసత్యత్వాసిద్ధేః, నహికింజి
జ్ఞాతీయంతద్విజ్ఞాతీయసచ్ఛబ్దాత్సన్వయమాతజ్ఞాతీయందృష్టం, అథవస్తుతోసత్య
మేవాసత్యత్వసంవృత్యాసత్యత్వేనభాసమానం సంవృతీసత్యమిత్యుచ్యేత త
థాసతినిషేషాగ్రహణబద్ధనేయమన్యథాఖ్యాతిరేవకక్షీకృతేతినక్షవచిదపిఖ్యాత్య
స్తరకల్పనావకాశఃఏతేన సంవృతిర్నానుభాన్తిరేవతయామిధ్యాభూతమేవ

సత్యత్వేనభాసితం సంవృతసత్యమిత్యపి నిరస్తం. అథశుక్తికారజతమితివత్ సంవృతిరూపాధిష్ఠానాధ్యస్తంసత్యం సంవృతసత్యమిత్యభినుతం, తథాసతి నిరధిష్ఠానభ్రమపరిత్యాగప్రసక్తః. సంవృతిమాత్రేనిరధిష్ఠానభ్రమంబూమితిచేత్ తద్వదేవసంఘవే కింప్రపశ్యస్యసత్యాసత్యాదిపకల్పసమాసంవృతిరూపాధిష్ఠానకల్పనేన, నచసంవృతిరధిష్ఠానంభవితుమర్హతి శుక్తివత్కేనవిదాకారేణతద్భానాదృష్టేః, అతఏవసంవృతిరపిసంవృత్యస్తరేధ్యస్తేతినిరస్తం సంవృతిసస్తతేరసస్తతానస్తసంవృతివర్గస్యజానుపలమ్భాత్, సస్తతివత్కేచపూర్వపూర్వసంవృతీనాముత్తరోత్తరసంవృతికారణత్వమాత్రంస్యాన్నత్వధిష్ఠానత్వం అసమానకాలత్వాత్, నహి నష్టేశుక్తికాదౌవర్తమానతయా రజతమధ్యస్యమానందృష్టం. అసస్తతివత్కేచ సర్వసంవృతీనామనాదిత్వేనకల్పనాసిద్ధత్వాయోగాత్ కిమధిష్ఠానేన, నహ్యకల్పితస్యాపణస్థరజతాదేరన్యదధిష్ఠానమన్విష్యతే. ఏవంత్వైమిరికకేశస్తబకాదిన్యాయేనసంవృత్యాఖ్యదోషాధ్యస్తం సంవృతిసత్యమిత్యప్యసారం అతిదూరత్వాత్సత్యాసన్నత్వపాదృశ్యతిమిరకాచపటలాదివత్సంవృతిసంజ్ఞస్యదోషస్య కుతశ్చిత్ప్రమాణాదసిద్ధేః, అలీకప్రకాశాన్యధానుపపత్త్యాతత్క్లప్తిరితిచేత్ కిం సంవృతిరలీకమప్రకాశమానాప్రకాశయతి ప్రకాశమానావా, ఆద్యేఅవగమాధీనసత్తాకత్వాభావాత్ స్వరూపసత్యత్వప్రసక్తః. ద్వితీయేత్వసిద్ధిః సర్వలోకానుపలబ్ధిబాధితత్వాత్, నహిత్వయాఏతాదృశీసంవృతిఃకాచిదుపలభ్యతే, అలీకప్రకాశాన్యధానుపపత్తిప్రకాశితాపివిశ్వంప్రకాశయతీతిచేన్న అన్యోన్యశ్రేయణాత్ తత్ప్రకాశదలీకప్రకాశస్తన్ములకల్పనయాచతత్ప్రకాశత్వతి. అపిచాలీకప్రకాశస్య దోషోపేక్షితత్వతి కుత్రాపగతం, సంప్రతివన్నభ్రమేష్వితిచేత్ తత్రతర్హ్యధిష్ఠానదృష్టసాదాప్యదోషాశ్రయాదికమపికారణత్వేన దృష్టమితి తాన్యపి కింనకల్ప్యస్తే, కల్ప్యమానాన్యపితానికాల్పనికాన్యేవ సిద్ధేయిరితిచేత్ కిమనయాసంవృత్యాదిగణకల్పనయా, తద్వదేవప్రపశ్యదోషాదినిరపేక్షః కల్పితత్వత్వజ్ఞేయమితి, తథాఽక్షీకారేచ సంవృతిసత్యమితి రిక్తంవచః. ఏవంవ్యావహారికసగ్యశబ్దోపి న క్వచిద్వివక్షితసాధకః కుతశ్చిదపి సమాసాదుపలభ్యమానసత్యత్వప్రతిషేధాసిద్ధేః, నచవ్యావహారికశబ్దోమిథ్యాపర్యాయః తథాత్వేసత్యపి సామానాధికరణ్యేన త్యశబ్దాన్వయవైఖల్యం, వైయధికరణ్యే త్వదిష్టస్యాసిద్ధిః, నహిమిథ్యారజతాదిసమ్బద్ధిశుక్త్యాదికం మిథ్యాభవతి. అథశబ్దజ్ఞానానుపాలీవస్తుశూన్యోవికల్పత్వతి న్యాయాద్వ్యవహారజన్యవికల్పకల్పితం వ్యావహారికసత్యమితి మన్వీధాః

౨౪౪॥ శ్లో॥ వ్యాఘ్రాతాతిప్రసక్తో ప్రమితపరిభవేమానతోఽమానతోవా

తదపి న ప్రత్యక్షానుమానవేద్యస్య ప్రపన్నస్య శబ్దకల్పితత్వాభావాత్. య
త్రతుశశశ్చక్షాదాశబ్దకల్పితత్వం కథంబిదభ్యుపగమ్యేత తత్రైవవ్యావహారిక
సత్యత్వం, స్యాత్ నతుప్రత్యక్షాదిసిద్ధేష్వితిస్వప్తవిపరీతావత్తిః అసతఃపా
తీతికసత్యస్యచవ్యావహారికసత్యత్వానభ్యుపగమాత్, అపిచేత్ అపారమార్థి
కంసత్యం, పారమార్థికసత్యతయాభాతీత్యజ్ఞేకార్యం, అన్యథాప్రవృత్త్యనువప
త్తైః, తథాచాన్యథాఃఖ్యాత్యనవనయాతిగంఖ్యాత్యస్తరేణేతి. ౧౫

నను ప్రమేయసిద్ధిః ప్రమాణాదేష్టవ్యా ప్రమాణంచాసిద్ధంససాధకం
భవతి తత్సిద్ధిశ్చస్వతోన్యతోవా, పూర్వతాత్పర్యత్రయః, ఉత్తరతాన్యవస్థా,
అతః ప్రమాణమాత్రస్యైవాసంభవాన్నకిచ్ఛిదపిప్రమేయం నకశ్చిదపిప్రమా
తా నకాచిదపివ్యవహృతిరితి తతాగ్రహ వ్యాఘ్రాతేతి. అయంభావః ప్రమాణస్య
ప్రతిషేధః ప్రమాణతోఽప్రమాణతోవా, పూర్వత్ర వ్యాఘ్రాతః ప్రమాణస్య
సర్వస్య ప్రతిషేధాత్, తదర్థంచ కస్యచిత్ప్రమాణత్వేనోపాదానాత్, న
నూపక్రమాపచ్ఛేదపదాహవనీయాదిన్యాయేషు ప్రమాణత ఏవ ప్రమాణబాధ
స్త్యయేవ్యతే, సత్యం, న ప్రమాణమాత్రంబాధ్యతే యేనవ్యాఘ్రాతఃస్యాత్,
కిన్తుస్వేతరత్కిచ్ఛిత్ప్రమాణం, తథాపిప్రమాణస్యసతః కస్యచిత్కథంబాధ
ఇతిచెన్న తత్ప్రమాణ్యమాత్రస్యానవహారాత్ ప్రబలవిరుద్ధవిశేషేహిపా
మాణ్యాభావస్సమర్థ్యతే, ఇహపునః కృత్సిప్రమాణబాధాశక్యత్వముచ్యతే
ఉత్తరత్ర వ్యాఘ్రాతాతిప్రసక్తో, యదిహ్యప్రమాణతః ప్రమాణంప్రతిషేధ్యేత
తత్ప్రతిషేధాపి తతఏవప్రతిషేధ్యఃస్యాత్, త్వత్పక్షశ్చసర్వః సర్వైఃప్రతిప
త్తైః, రజ్జ్వాదిబుద్ధిశ్చసర్పాదిభ్రమైః, కథంతర్హిభూదళనబుద్ధ్యారజ్జుసర్పనివృ
త్తిః ఇథంఉత్తరధియః పూర్వవిపరీతాకారావగాహిత్యేన పూర్వభ్రమాను
వృత్తిప్రతిరోధాత్, నహిభూదళనబుద్ధిబాధితతయా తత్రసర్వస్యమిథ్యాత్వవ్య
వస్థాపనం తథాసతిరజ్జోరపితత్ప్రసిక్తాత్, కిన్తు ప్రమాణభూతేనాధిస్తానయా
థాత్మ్యజ్ఞానేనబాధితత్వాత్, ఏవం ప్రమాణస్యావ్యప్రమాణబాధితత్వమాత్రే
ణ న మిథ్యాత్వంస్యాత్ ॥ శ్లో॥ అప్రమాణతయాభీష్టాన్నబాధస్తరూఢః క్వచి
త్. అనుగ్రాహ్యప్రమాణానామభావే పరిగృహ్యతే॥ ప్రసజ్జనీయధర్మస్య మా
నసిద్ధోవివర్యయః । ప్రమాణంభవతిత్వాపి ప్రసజ్జకవివర్యయే॥ తదేవంప్రమాణ
తోఽప్రమాణతోవా ప్రమితపరిభవే వ్యాఘ్రాతాతిప్రసక్తోవ్యవస్థితావితి. ప్రమా
ణసిద్ధిస్స్వతోన్యతోవేతి ఏకత్వేతు యథాదర్శనముభయధాపీతి బూరిమః,

మా నాన్మానస్యసిద్ధౌ స్వతదితరవరితాగ్రణమేకప్రవృత్త్యాః ।
సాధీయా నేషపథాస్సనుయిభిరఖిలైరర్థ్యతాంసార్థవీత్యా
నోచేదుచ్ఛిన్నలోకవ్యవహృతినియమాఃకామచారాఃకథాఃశ్మయః౧౯ ।
(నిరధిస్తాననిరుపాధికాసత్త్వాతిభక్తః)

స్వపర నిర్వాహక సమాధినా త్వాత్పూర్వయానవస్థయోరపసారణం తదేవా
హ మా నాదితి. నహివయనుప్రమాణాత్ప్రమాణస్యాస్యధావాసిద్ధింబ్రూమః
కింతుప్రమాణతః, తత్ర వ్యక్తిభేదేతు ప్రమాణాంతరాత్ప్రమాణసిద్ధిః యథా
వీతద్వైత్తం ఇదంద్రత్యామీతి. యదాతు ఈదృశీప్రమేతిప్రమితిమాత్రంగృహ్య
తే ఈదృశంవాప్రమితికరణమితిప్రమాకరణమాత్రం తదాపునరేకహేలయా
స్వస్వేతరలక్ష్యసముదాయవ్యవస్థాపనాన్నానవస్థా ఆత్మాశ్రయోవా శబ్ద
శబ్దాదిన్యాయాత్, తర్హ్యప్రమాణాదపిప్రమాణప్రతిక్షేపే స్వపరనిర్వాహక
సమాధినా స్వాత్మాపి ప్రతిక్షిప్యతామితిచెన్న అవిరుద్ధవిషయత్వా
త్స్వపరనిర్వాహస్య యథా ॥ శ్లో ॥ అహంసత్యంవదామీతి స్వోక్తిఃస్వపరరక్షి
ణీ । నకదాచిద్వదామీతి వాదస్తు స్వోక్తిబాధితః॥ మానస్థాపకమానస్య మాన
సంతోభకస్యచ । గతిరెవమితిప్రేత్యగహనాంకుహనాంత్యజః॥ సర్వైరపిసిద్ధా
న్నిభిరియంగతి రనతిలఙ్ఘనీయోజ్యభిప్రాయేణాహ సాధీయానితి. సమయిభిరఖి
లైః ప్రమాణస్థాపకైరివతద్దావకైరపీతిభావః. వ్యావహారికప్రమాణవ్యవస్థాపి
హిక్వచితోచితస్వపరనిర్వాహక సమాధిమనురుద్యైవప్రవర్తేత మిథ్యాత్వా
దిసాధకేషుచత్వయాభ్యుపగమ్య తే తస్మాత్ అర్థ్యతాంఇవ్యతామిత్యర్థః. సార్థ
వీత్యా యథావిపశ్చిత్ప్రయిక్తస్సర్వశబ్దసాన్సిర్థ ఇతివాక్యేతదస్త్యతపదానాహ
పి సార్థత్వమవిశేషేణ సంప్రధార్యతే, యద్వా త్వద్వ్యాపారస్సర్వోపి నిర
ర్థకసాన్సిర్థకౌవా, ఆద్యే కింస్వపక్షస్థాపనపరపక్షదూషణాదిప్రయాసేన. ద్వితీ
యే తత్సార్థత్వం కస్యచిత్ప్రమాణస్యార్థఃస్యాన్నవా, నచేత్ న తస్మిన్దిః, ప్ర
మాణార్థశ్చేత్ తత్ప్రమాణాభ్యుపగమః, అధవాతీర్థయాత్రాదిప్రవృత్తసాన్సిర్థక
పరస్పరవిరుద్ధాభిప్రాయవతాం సమవాయైపి కేనచిదాకారేణాభిప్రాయ
సామ్యాదనోన్యావిఘాతేనగస్తవ్యంగచ్ఛతి తథామిధావిరుద్ధావప్తవేష్టపిసిద్ధా
న్నిభి. ప్రమాణాత్ప్రమేయసిద్ధిరిత్యాదికంలౌకికపరీక్షకసేతుమభిదానైఃప్రప్థా
తవ్యమితి. ఏవమనభ్యుపగమేబాధకమాహ నోచేదితి. కథాః వాదజల్పవితణ్ణా
రూపాః ఉచ్ఛిన్నలోకవ్యవహారినియమతయా కామచారాఃశ్మయఃవక్తవ్యావక్త

అరగః॥ శ్లో॥ జ్ఞానాకారాధికంహిప్రథితమిదమితి శ్వేతపీతాదిబాహ్యం

వ్యకర్తవ్యాకర్తవ్యవిభాగరహితతయా న తత్త్వనిర్ణయాదిఫలవర్తనాఃస్మరి
తిభావః. యద్వాకథాః సాధనదూషణాద్యుక్తయః సదసద్భావానాదరేణ
స్వచ్ఛందతఃస్మరిత. ననుసర్వకూభకస్య కథాసంక్షోభప్రసక్తేనాపి కిమనిష్ట
'మాపాదితం' ఏవంవదతస్తే కింబిదనిష్టమస్తివానవా,నచేత్ నసన్నాసదిత్యా
దినా పరపక్షోనదూష్యః, అస్తేచేత్ త్వద్వాక్యమాత్రేణత్వత్పక్షోదుష్టత్వ
నిష్టమాపాదితమేవేతి॥ ౧౯

అథ నాస్త్రీక్యనూన్యాశ్చంవిదపలాపే దుర్బలబుద్ధీనాం యోగ
చారాణామాత్మభ్యాతిమపాకర్తుంప్రత్యక్షవిరోధప్రతిపాదయిషయా బాహ్య
స్థసిద్ధింతావదాహ జ్ఞానాకారేతి.జ్ఞాయతశ్చదమితివా జానామీదమితివా బో
క్రియారూపాయాబుద్ధేః కర్తృరూపతయాప్రసిద్ధంశ్వేతపీతాదివస్తుజాతం బు
తత్త్వద్భావ్యమేవభవతుమర్హతి, అవ్యభాక్షణభేదసంతతిభేదయోరపికేనః
న్ జ్ఞానేనగృహీతావగృహీతౌచక్షుణభేదాద్యసిద్ధిప్రసక్తేన దత్తోత్తరత్వాత్
తతశ్చభేదమాత్రావహ్నవే త్రయ్యంతకుదృష్టివాదస్యస్వీకారః, భిద్యమాన
పహ్నవేతుమాధ్యమికమతావతారశ్చితిభావః. ఏతేన॥శ్లో॥అవిభాగోహిబుద్ధా
త్వావిపర్యాసితదర్శనైఃగ్రాహ్యగ్రాహకసంవిత్తిభేదవానివలక్యతే॥ఇతిప్రల
తంప్రత్యుక్తం, శ్వేతపీతాదిబాహ్యమితివదతశ్చాయంభావఃబుద్ధిబోధ్యయోర
దంబురీవతావిరుద్ధధర్మాభ్యాసేనభేదఃకశ్చిదగ్రీకృతో నవా, నచేద్దత్తమేవో
రంక్షణభేదాద్యసిద్ధిప్రసక్తశ్చితిఅగ్రీకృతశ్వేత్ శ్వేతపీతాద్యనేకాకారగ్రా
శ్యేకత్ర జ్ఞానే కథంమిథోపరుద్ధశ్వేతపీతాదితాదాత్మ్యసంభవః, మిథోవి
ర్ధయో రేకబుద్ధివిషయత్వవచేకబుద్ధ్యాకారత్వమప్యవిరుద్ధమితిచేన్న దర్శ
దర్శనాభ్యాంవిశేషాత్, ఏకత్వవిరోధ ఏకదాపకాశ్రయత్వవిరోధశ్చ శ్వే
తాదేర్దృష్టః సత్వేకధీవిషయత్వవిరోధః, త్వయాతు శ్వేతపీతాదేర్బుద్ధ్యా
రత్వం వదతాబుద్ధైక్యంబుద్ధిధర్మత్వంవోచ్యతే, ద్వితయనుపివ్యాఘాతవి
టితం, అతో బుద్ధ్యతిరిక్తార్థస్య బుద్ధివిదబాధితోపలభ్యసిద్ధత్వాన్నతదభావ
భ్యశ్చితి. సూత్రితంతైతత్ “నాభావఉపలభ్యే” ఇతి ననుభేదోపలబ్ధుమాత
న్నభేదసిద్ధిః ద్విచన్ద్రాదావపిప్రసక్తాత్, బాధాత్రత్రతథేతిచేన్న అవిశేష
కథమవిశేషః సహిప్రత్యక్షతోబోధ్యబాధః నేదనుస్తేతసార్వత్రికనిషేధా
బాత్, అనుమానాదింతం నస్సోపజీవ్యప్రత్యక్షప్రతిషేధక్షమమితిచేన్న
తైక్యావిప్రత్యక్షస్యానుమానాదినా బాధాభ్యవగమాత్, తత్రప్రత్యక్షసా

తాదాత్మ్యతస్య సాధ్యే సహమతినియమాద్యన్యత్రై వాత్రసిద్ధం।

ర నిర్వాపితారోపిత దీపన్యాయే నాన్యథాసిద్ధి శబ్దాగ్రస్తతయా దౌర్బల్యమి
తిచెన్న ఇహాపిప్రతిబిమ్బ భేదోపలబ్ధిన్యాయే నాన్యథాసిద్ధిసమ్భవాత్, తతశ్చ
గ్రాహ్యగ్రాహకయోరనుమానాదభేదసిద్ధిరిత్యత్రాహ తాదాత్మ్య ఇతి. త
స్య వేద్యతయైవ సిద్ధస్యపదార్థస్య విత్తితాదాత్మ్య సిహధయిషితే అస్మిన్ స
హూపలమ్భనియమాదివిజ్ఞ మన్యరైవసిద్ధమిత్యర్థః. యద్యపి స్వయంప్రకాశ
వాదే విత్తివేద్యయోస్స హూపలమ్భసిద్ధః తథాపినతావతాతయోర్విభక్తా
దాత్మ్యసిద్ధిః భిన్నప్యాప వేద్యస్య స్వయంప్రకాశసమకాలే ప్రకాశమానత
యాతేనస హూపలమ్భోపపత్తేః, నియమస్తుస్థిరపక్షేదుర్వచః కాలాంతరేపు
రుషాంతరేచాస హూపలమ్భాత్, అతః స హూపలమ్భనియమాద భేదోనీల
తద్ధియోః॥ ఇతిత్వప్రయోజకాదప్రయోజ్యవ్యవదేశః. ననుయద్యతాభిద్యతే నత
త్రేనస హూపలభ్యతే యథాఘటేనపటఇతివ్యతిరేకశుద్ధ్యా వ్యాప్తిసిద్ధౌకథ
మప్రయోజకత్వం ఇథం వ్యభిచారేణవ్యతిరేకస్యాశుద్ధత్వాత్, త్వత్పక్షేతా
వత్సంతిపూర్వాపరజ్ఞానానిసంతత్యంతరజ్ఞానానిచ కేనచిద్ జ్ఞానాంతరేణోపల
భ్యవైఅన్యథాకథంతానిసమర్థ్యేరతతశ్చ గ్రాహ్యగ్రాహకయోస్త్రతాదా
త్మ్యసర్వసంవిదవైతప్రసక్తః, భేదేతు వ్యభిచారసిద్ధిః, యదిమన్య సేసర్వజ్ఞా
నానాం స్వే స్వేకాలే స్వేనైవప్రకాశనాత్స్వగ్రాహకజ్ఞానాంతరేణస హూప
లమ్భనియమోనాస్తీతి, ఏవంసతీనీలపీతాదెరపి స్వగ్రాహకజ్ఞే కేనజ్ఞానేనస
హూపలమ్భనియమోనాస్తి స్థిరపక్షేకాలాదిభేదేన పురుషభేదేనచనీలాదే
రనియతా నేకోపలమ్భవిషయత్వసిద్ధేః, నచైకస్యనీలస్యానేకస్వగ్రహణతాదా
త్మ్యసమ్భవః త్వయాపినైతత్సమ్మన్యతే ప్రతిసంవేదనంనీలభేదానోపలమ్భా
నియమఇతిచేన్న జ్ఞానజ్ఞేయైక్యసిద్ధౌ ప్రతిజ్ఞానం నీలభేదః తత్సిద్ధౌచ స హూప
లమ్భనియమాత్తరైక్యసిద్ధిరితి చక్రకాపత్తేః, కిం సహభావపవతావద్భేద
సాపేక్షః తదుపలమ్భనియమో భేదగర్భంనసహతే, అతస్తేనకథంతాదాత్మ్య
పాధనం, జ్ఞానేనార్థస్యనియతస్స హూపలమ్భశ్చ అత్రకింజ్ఞానార్థగోచర
మేకంజ్ఞానాంతరం ఉత స్వప్రకాశస్వగోచరజ్ఞానానతిరక్తప్రకాశః, నాద్యః
జ్ఞానోదయకాలే జ్ఞానార్థగోచరైకజ్ఞానాంతరాదృష్టేః, అన్వయవ్యతిరేకి
వివక్షాయాం దృష్టాంతాభావాచ్చ, అస్తిద్విచస్త్రదృష్టాంతఇతిచెన్న అకల్పిత
స్య చస్త్రస్య కల్పితేన స హూపలమ్భనియమాభావాత్, అన్వతరస్యస

అనుపలంబునియమో వివక్షిత ఇతి చెత్ హస్త తర్హి తదుభయతాదాత్మ్యం నిదర్శయతస్తేకభనుసానియమస్తస్యైవాప్తినాప్తిచేతిఘటేత, కేవలవ్యతిరేకివివక్షాయామన్యత్ర సాధ్యసద్భవాదాభాసత్వం, సిద్ధోహి స్వేనసహజావలంబుబావేపి సర్వబోధానాంస్వస్తాదభేదః, యద్యసానస్యాత్ సర్వేబోధాస్త్వయమేవనస్మరితి మాధ్యమికమతప్రసక్తః. ననుగ్రహస్యస్వగ్రహణతాదాత్మ్యమిహసాధ్యం తచ్చనాన్యత్రకవిదస్తీతి కేవలవ్యతిరేకిత్వోపపత్తిఃస్యాత్ మైవం సర్వజ్ఞానానాంస్వగ్రహణరూపత్వాభ్యుపగమేన స్వగ్రహణతాదాత్మ్యస్యాపిసిద్ధత్వాత్, వ్యతిరేకశ్చాత్ర దుర్వచః యత్స్వగ్రహణతాదాత్మ్యరహితం తత్సహజావలంబునియమరహితమిత్యదాహరణీయాభావాత్, మన్యసేహి గ్రహణానామపి స్వగ్రహణతాదాత్మ్యం. ఆదిశబ్దేన సంవేదనాదిహేతుసక్తిహః. సంవేదనేతావత్ యద్యేనసంవేద్యతే తత్తదభిన్నమిత్యన్వయవ్యాప్తిర్వాప్తి సంవిదస్తరసంవేదనేవ్యభిచారాత్, తదనభ్యుపగమేపిచానిష్ఠస్యాక్తత్వాత్, యద్యతోభిద్యతే నతతైనసంవేద్యతే యథాచఘటేనపటః యథావాఘటమాత్రజ్ఞానేనపటః సంవేద్యతేచనీలజ్ఞానేననీలమితి వ్యతిరేకవ్యాప్తిరస్తీతిచేన్న అన్వయతోవ్యభిచారే వ్యతిరేకావ్యభిచారస్యాకించితగ్రత్వాత్, వ్యతిరేకశ్చాత్రత్వయాదుర్వచః ఘటపటోదాహరణస్యాశ్రయవికలత్వాత్, సంవిదాత్మవాపటాదిరూపాశ్రయభేదసిద్ధిరితిచేత్ అస్త్వైవం తథాపిపూర్వవద్యభిచారోదుర్వారః సంవిదస్తరస్యసంవిదస్తరేణ వ్యవస్థాప్యత్వస్థాపనాత్, ఏతేనభిన్నస్యగ్రాహ్యత్వేతివ్రసక్త్యాత్ సంయోగసమవాయైకార్థసమవాయకారణత్వాదీనామవ్యాప్త్యాదిదుఃస్థతయా గ్రాహ్యలక్షణత్వాయోగాచ్చ పరిశేషాత్తాదాత్మ్యమేవగ్రాహ్యలక్షణమాస్థేయమిత్యపిరస్తుం, జ్ఞానాస్తరేషుజ్ఞానాస్తరేణగృహ్యమాణేషుస్వగ్రహణతాదాత్మ్యాయోగాదేవ. కిచ్చాతీతానాగతగ్రాహిషువిజ్ఞానేషుయదిస్వగ్రాహ్యతాదాత్మ్యం తదావిజ్ఞానమేవన్వయమతీతమనాగతంవాస్యాత్, కింతదానీంతద్గ్రాహ్యంస్యాత్, అథనాతీతోనాగతోవాకశ్చిద్విషయః కింతువర్తమానజ్ఞానేతీతత్వానాగతత్వకల్పనామాత్రమిహమన్యసే తథాసత్యతీతానాగతవిజ్ఞానగ్రాహిణీవిజ్ఞానాస్తరేష్యేవంస్యాదిత్యేకక్షణపరిశేషోవానిత్యేకజ్ఞానపరిగ్రహణావాస్యాత్, అపిచ॥శ్లో॥ గ్రాహ్యగ్రహణతాదాత్మ్యంఖరశృక్ణాద్యసన్తగ్రహే। అస్తిచేద్వ్యాహతిరోచేద్వ్యాభిచారస్సదుస్తరః॥ తాదాత్మ్యంచగ్రాహ్యలక్షణం వ్యవస్థావయతాలక్ష్యస్యలక్షణవ్యాపకస్వమభిసన్ధాయ కిం యస్యయేనతాదాత్మ్యం

గ్రాహ్యత్వత్వాత్పాపాస్యాత్వతిరపియదివాగ్రాహ్యమవ్యస్తతథ్యం
కింఞ్చనోన్యంవిరుద్ధైర్యుగవదవగతైర్ధీరభిన్నాకథంస్యాత్ ॥ ౨౦ ॥

తస్య తేన గ్రాహ్యత్వమినియమోవివక్షితః ఉత లక్ష్యస్య లక్షణవ్యాప్తత్వమ
భిసద్ధాయయస్యయేన గ్రాహ్యత్వం తస్య తేన తాదాత్మ్యమితి, న ప్రథమః స్వే
నాభిన్నస్యపటస్య స్వేన గ్రహణాభావాత్, స్వసంవిత్తాదాత్మ్యత్రైత్రస్వేన
గ్రహణమితచేన్న ఇతః పూర్వం సంవిత్సంవేద్యయోస్తాదాత్మ్యసిద్ధేః నద్వి
తీయః సంవేదనహేతుదూషణనయేనదత్తోత్తరత్వాత్, కింఞ్చ గ్రాహ్యస్యస్వ
గ్రహణాభిన్నత్వనియమే ఖరశృంఖల క్షిరజతాదేరపితథాత్వం ప్రసజ్యేత, నచై
తదనుమంతవ్యం సత్యాసత్యయోస్తాదాత్మ్యయోగాత్, యోగేవాజైనవా
దవిజయాపాతాదితి. తత్ర వ్యాఘాతశహనమిచ్ఛతామన్యతరస్వభావపరిత్యా
గప్రసజ్జమాహ గ్రాహ్యత్వత్వాదితి. మిథ్యాభూతబోధ్యతాదాత్మ్యద్బుద్ధే
రపిమిథ్యాత్వేమాధ్యమికమనీషితసిద్ధిః, సత్యభూతబుద్ధితాదాత్మ్యబోధ్యస్యా
పిసత్యత్వేఖరశృంఖలకమ్బుకశఢాతాదేరపిసత్యత్వాపాతఇతిభావః. ఉక్తహేతు
త్రయస్యసాధారణం శ్వేతపీతాదీత్యనేనపూర్వం సూచితం దూషణాంతరమా
హ కింఞ్చేతి. అయంభావః నిర్విశేషవస్తుప్రకాశోనాస్త్యేవేతిసిద్ధే సర్వబుద్ధినాం
యతి-ఇద్దినేకగ్రాహిత్యాదినేకహించ మిథ స్తాదాత్మ్యయోగాదవేక్ష
స్తైరేకస్యాబుద్ధేరపి తాదాత్మ్యముపలబ్ధువిరుద్ధంనకథిద్దపిస్యాదితి, ఏకైక
స్య క్రమేణావగతౌ బుద్ధిభేదాత్పరిహారః స్యాత్, తన్నివృత్తైర్యుగవదిత్యు
క్తం. అథమన్యసేబుద్ధిబోధ్యతాదాత్మ్యముపదిశతో బుద్ధస్యానుభవప్రాయః
బుద్ధివ్యతిరక్తస్యబోధ్యస్యమిథ్యాత్వాత్తదవ్యతిరేకోపచారఇతి, యద్యేవంబా
హ్యర్థమిథ్యాత్వమిహాభిసంహితం, తత్ర సహజాపలబ్ధునియమాదయో న
సాధకాః బుద్ధోపదేశస్తుశ్రద్ధధానేష్యేవశోభతే, ॥ శ్లో ॥ ఘోలాఘోలాదికోటి
నాంబాధకైర్బాహ్యనిహ్నాః । సున్దోపసున్దన్యాయేన బాధకానాం హతేర్హ
తః ॥ అపిచ కృత్సంబాహ్యర్థావహ్నవేననుమానానాం స్వోపజీవ్యవ్రత్యక్షవి
రోధాదనుష్ఠానమేవ ॥ శ్లో ॥ బోధ్యాపహ్నవయ్యుక్తీనాం నిస్తారమనువశ్యతా ।
బోధ్యపహ్నవయ్యుక్తిశ్చ సుతరాంసుతరాభవేత్ ॥ సతావద్బుద్ధిమాత్రం జ్ఞాతా
అహమర్థః తద్ధర్మతయైవతత్పరీతీతే, తథాచసూత్రం. “వ్యతిరేకోగన్ధవత్తథా
చదర్శయతి” ఇతి, నచబుద్ధావహన్త్యక్షప్తిః బుద్ధిరహమిత్యవభాసప్రసక్తాత్,
నాపి బుద్ధేరాశ్రయతయాహమర్థక్షల్పనా నిరభిప్రాయకల్పనానక్షికారాత్, అ
థ నిరాశ్రయోపిబుద్ధిఃస్వాశ్రయతయాకల్ప్యతఇతిమన్యసే తథాసత్యశృద్ధా

భ్యాతిఃస్యాత్, బాధేవసత్యేవంపక్షవ్యం, నచాశ్రయబాధకం కిచ్చిదబాధిత
మస్తి బుద్ధ్యస్యత్వాదికుతరైఃస్తద్బాధే బుద్ధిరపిభాసమానత్వాదిమాధ్యమిక
కుతరైఃస్పృశ్యత, తస్మాద్ద్రావ్యైర్గాహకావహనే గృహీతిరప్యవహానా
తవ్యాతగ్గ్రహీతాతయోరపిగ్రహణంస్యాదేవ, తదిదం, “నభావోఽనువలభ్యే”
ఇతిసూత్రాభిప్రేతం. ఏవందృష్టశ్యసమ్బద్ధానుపపత్త్యాదృశ్యమిథ్యాత్వమితి
కుదృష్టికల్పనాప్యన్తూలనీయా, అత్రహ్యనుపపద్యమానసంబద్ధోపపాదకతయా
వాదృశ్యమిథ్యాత్వం కల్ప్యతే ఉత సిద్ధస్యసంబద్ధాభావస్య వ్యాపకతయా,
వాద్యః దృశ్యమిథ్యాత్వేనుతరాంసంబద్ధాయోగాత్. నద్వితీయః దృశ్యస్య
వద్భవోపిమిథ్యాత్వక్ప్రప్రసక్తాత్, నచమిరుమన్దరయో సమ్బద్ధోనాస్తీత్యస్య
తరమిథ్యాత్వముభయమిథ్యాత్వంవా కల్ప్యతే, అసంబద్ధయోసంబద్ధిత్వేన
భానాద్విశేషశతచెత్ తథాసతితత్సంబద్ధస్యైవమిథ్యాత్వంచాచ్యంనతుతదుభ
యస్వరూపస్య, తదసంబద్ధస్యతేనవాస్తవప్రకాశ్యత్వాయోగాత్ తత్తత్ప్రకా
శ్యత్వస్య కాల్పనికతయాప్రకాశ్యస్వరూపాసిద్ధిరితిచెత్ తర్హికాల్పనికస్యాప్య
సంబద్ధస్యకథంతత్ప్రకాశ్యత్వమితిచిన్తయ, మాయామాహాత్మాదితిచెత్ ఏవం
సత్యస్యాపిసామగ్నాదిమాహాత్మాదితియథాలోకమవలోకయ, కిచ్చాసంబ
ద్ధస్యవాస్తవప్రకాశ్యత్వం నఘటతఇతివదతా సంబద్ధస్యైవవాస్తవప్రకాశ్యఇతి
నియమాస్త్యయాదృష్టఃస్యాత్ అన్యథా తద్వ్యతిరేకే తద్వ్యతిరేకనియమనిర్దే
శాయోగాత్, యదిచాసంబద్ధస్యప్రకాశమానత్వమయ్యుక్తంమన్యసే తర్హి
దురపహ్నవస్య ప్రకాశమానస్వస్య సిద్ధ్యైసంబద్ధ ఏవ కశ్చిత్కల్పయితుంయ
క్తః, సతుసంప్రతిపన్నసంబద్ధేవ్యనస్తర్భూతశ్చైత్తదన్యః కశ్చిదిత్యేవాగ్నేకార్యః,
అథతేనతస్యప్రకాశమానత్వమేవనాస్తీతిపక్షః తదా కస్యానిర్వచనీయత్వాది
కల్ప్యేత, అపిచ దృష్టశ్యయోసంబద్ధంప్రతిషేవతాకింసంబద్ధఏవనాస్తీత్యభి
సంహితం ఉత క్వచిత్సన్నప్యసాప్రస్తుతయోన్నాస్తీతి, వాద్యః మాష్యదూష
ణాదిసంబద్ధవిలోపే స్వవ్యాఘాతాదిదోషగణోన్మేషాత్. నద్వితీయః యథా
సంబద్ధాన్తరమన్తరేణక్వచిదసౌకస్యచిత్సిద్ధః తథాదృష్టశ్యభావరూపసంబ
ద్ధోపీతిస్వీకర్తముచితః, యచ్చసవిషయవృత్త్యధ్యాసాద్దృశ్యవద్భవోపిమి
థ్యాత్వమిష్యతపవేతి తదప్యసత్ సాక్షిణోపిస్వదృశ్యమిథ్యాత్వేనమిథ్యాత్వ
ప్రసక్తాత్, అనాదిత్వాత్తస్యాకల్పితతయానమిథ్యాత్వమితిచెన్న అనాదేర్భా
వరూపాజ్ఞానస్యాపితథాత్వప్రసక్తాత్, అనాదిత్వంచతద్వదేవనకల్పితత్వవిరో
ధి యదిసాక్షిణోనకల్పితత్వంస్యాత్ బ్రహ్మస్వరూపవత్తస్యాపినిత్యత్వప్రసక్తః,

౨౮౬॥శ్లో॥హస్తత్రయ్యస్తవక్షేకణభుగభినుతోనావయవ్యస్తీకశ్చి
 త్సజ్ఞాతోనాంశతోన్యస్తదణుమనభవేద్దృశ్యతేత్యధచోద్యం ।
 సంసర్గైర్విశ్వమేతద్దుటతథహయధాదృష్టిదృశ్యాణుపక్షే
 నాదృష్టంకల్పయామఃపరిణతిభిరసాదృశ్యతాదిఃశ్రుతేస్యాత్ ॥౨౯॥

౨౮౭॥శ్లో॥అశ్చఖ్యాతామతీనాంమిధశితరతయాసంవిదన్యానసిధ్యే

నచైవంస్వీక్రియతే తద్విషయావిద్యాస్వరూపస్యాపి నిత్యత్వప్రసక్తేన తన్మూల
 జగద్వివర్తస్యాపినిత్యానువృత్తిప్రసక్తాదితి ॥ ౨౯॥

నను బాహ్యార్థఏవనసంభవతి యత్ప్రతిత్యక్షబలాదాత్మఖ్యాతిభ
 జ్జంమన్యసే, గుణానాంతావద్ద్రవ్యాసిద్ధావసిద్ధేఃద్రవ్యాణాంచపృథివ్యాదీనాం
 అవయవిసజ్ఞాతాదివికల్పాసహత్వాదైద్వియిక్తద్రవ్యాభావేతీద్విగ్రియస్యదూ
 రనిరస్తత్వాచ్చేత్యభిప్రాయేణ చోదయతి హస్తేతి. హస్తార్థోఽయం హస్త
 శబ్దః వాక్యారమ్భార్థావా. అవయవీ తావత్ సాగతైరివత్రయ్యస్తవాదిభిరపి
 నాగ్నేక్రియతే సజ్ఞాతః స్వసజ్ఞాతిభ్యో నాతిరిచ్యతే తత్సంబంధశ్చస్వరూపాతిరి
 క్తోనసంభవతి, సంభవేపిసంఘాతినామప్రత్యక్షత్వే తస్మిన్సత్యప్రత్యక్షత్వం
 నస్యాత్ సజ్ఞాతినాంచాస్తతః పరమాణుపరిశేషత్వేషాంచాప్రత్యక్షత్వాదితిభా
 వః. దూషయతి ఇత్యధచోద్యమితి. తత్త్వనిరీక్షణాసామర్థ్యా దన్ధత్వోపచారః
 పరమతేనతావత్పరిహారమాహ సంసర్గై రితి. త్రసరేణ్యవయవాపవ పరమాణ
 వ ఇతి పక్షే తత్సంసర్గవిశేషై రేవ హ్రస్వదీర్ఘత్వత్యక్తచతురశ్రవృత్తవక్రకు
 టిలత్వాదివిచిత్రసన్నివేశం విశ్వమేతద్యథాదర్శనందృశ్యంస్యాదిత్యర్థఃవయం
 తు సత్రసరేణువ్యతిరిక్తంతదవయవాది కల్పయామః యేన తదప్రత్యక్షతయా
 విశ్వాప్రత్యక్షస్వశబ్దా స్యాదిత్యభిప్రాయేణాహ నాదృష్టమితి నను శ్రుతేపి
 సూక్ష్మద్రవ్యే ప్రత్యక్షత్వాదికం నమన్యసే అతస్తదాత్మకస్యప్రపత్తస్య కథం
 ప్రత్యక్షత్వాదిక మిత్యత్రాహ పరిణతిభిరితి. అసా వితి దురవహ్నవత్వాభిప్రా
 యం. ఆదిశబ్దేన తత్తద్విగ్రియాన్తరవిషయలాభస్తత్తతా ర్యవిశేషహేతు
 త్వాదికంచసజ్ఞప్రాయతే ॥శ్లో॥ “దూషస్మర్కాదిజనవాద్దృశ్యత్వస్పృశ్యతా
 దయః । తన్నాశాత్తదభావశ్చయ్యజ్యేతశ్రుతిచక్షుషాః ॥ ౩౦॥

ఏవం బాహ్యఖ్యాతేరసంభవంపరిహృత్య స్వాత్మమాత్రఖ్యాతేరను
 పపత్తిమాహ ఆత్మఖ్యాతాదిత. గ్రాహ్యస్యగ్రాహకతాదాత్మ్యేసంవిదన్తరా
 సిద్ధ్యా మతాన్తరప్రసక్తఃప్రాక్ప్రదిర్భుతః శత్ర స్వప్రవృత్తిచిరోధంచాహ అ

దన్యోన్యార్థానభిజ్ఞాఃకథమివచధియోవాదజల్పాదిమర్శ్యః ।

మానాభాసాదీనీమానకథమపిభవేద్ద్రాగ్యమిథ్యాత్వసామ్యా

త్సర్వంతత్సంవృతేశ్చేన్నఖలుసదితరాసాపితత్తన్నియస్త్రీ॥ ౨౨॥

౨౪౮॥ శ్లో॥ ఏకాకారప్రతీతిర్విజమతివిహతానైవదృష్టేగురుత్వం

న్యోన్యేతి. వాదిబుద్ధివిషయాదికమనుస్థిఖన్త్యాప్రతివాదిబుద్ధ్యా కథం తత్ప్రతి
తిషేధవ్యవహారః ప్రవర్తేతేతిభావః. ఉపలక్షణమేతద్విషయాచాగ్యాదిసంవృ
వహారాణాం. ప్రసక్తాన్తరమాహ మానాభాసేతి. ఆదిశబ్దేనతరగతదాభాస
సద్వచనాసద్వచనాదిసజ్జగహః. సర్వత్రసమాధానంశబ్దతే సర్వమితివి
కల్పాభిప్రాయేణప్రతిపక్షి నఖన్తితి. అయంభావఃసంవృతిఃసంవిత్స్వరూపాద
న్యావాదసన్యావా, ఆద్యేకథంతదన్యస్యాస్తేనగ్రాహ్యత్వం అగ్రహ్యమాణా
యాశ్చస్వరూపసత్యత్వాభావాత్సంపదధీనసిద్ధ్యభావాచ్ఛకథంమానతదాభా
సాదివ్యవస్థాపకత్వం. న ద్వితీయః సంవిదసన్యాయాహి సంవృత్యా సిద్ధంసంవి
దేవసిద్ధమిత్యుక్తంభవతి, తథాచత్యజ్యతాంతన్నిధ్యాత్వాభిసద్ధిః అన్యధాసం
విత్స్వరూపమేవావహన్తుతస్యాత్తస్యాస్తదభిన్నత్వాదితి॥ ౨౨॥

అన్యసపిబాద్ధోక్తాబాహ్యపక్షావప్రకారాప్రత్యాచక్షే ఏకా
కారేతి. యత్తత్ప్రముఖదంసీలమిత్యాదిబుద్ధౌ నీలాదిరేకపవాకారఉపలభ్య
తే, సచేత్సార్వాధ్యసత్త్వనిరాకారాబుద్ధిర్నప్రకాశేత,తదప్రకాశేచకుతోర్థ
ప్రకాశఃఅతఃప్రకాశమానపకకారఃప్రకాశమానస్య జ్ఞానస్యైవస్యాదితి.అత్ర
బ్రూమః ఏకాకారప్రతీతిః స్వగుణివ్యాహతా జ్ఞానార్థయోర్భిన్నాకారతయై
వసర్వైరుపలభ్యః అర్థోహిసీలాద్యాకారః జ్ఞానంతుతత్ప్రకాశాద్యాకారమి
తి. నచ “అర్థేనైవవిశేషోహినిరాకాంతయాధియాం” ఇతినియమః,భేదకాన్త
రాభావదశావిషయత్వాదేవంవ్యవదేశస్య, అస్తిహ్యధారతఆధేయతః కార
ణతఃకార్యతత్త్వజ్ఞానస్యవిశేషః, అతఃపరస్పరభిన్నాకారతయైవజ్ఞానార్థయో
రుపలభ్యుక్తి. తథాపి నీలాదేజ్ఞానాకారత్వకల్పనయైవసర్వవ్యవహారసిద్ధేర్భా
వ్యర్థకల్పనాయాం గౌరవప్రసజ్జ ఇత్యత్ప్రమా నైవేతి.యది వయం సౌత్వా
న్తికవద్జ్ఞానాకారవైచిత్ర్యేణార్థస్వభావంకల్పయామః తదైవమనుయజ్యే
మహి దృష్టత్వాదేవ బాహ్యగుర్ధవభ్యుపగచ్ఛామితి భావః. నను విప్రతిప
న్నోబాహ్యార్థః జ్ఞానంతు సంప్రతిపన్నం, అతః ప్రకాశమానోసీలాదిరాకారః
సంప్రతిపన్నస్యైవభవతుమర్హతి సిద్ధసాధ్యయోసిద్ధస్యైవాలంబ్యనీయత్వాది

వ్యథాన్విక సమృద్ధిస్తేబహిరపినియతంవత్సృతేగ్రాహ్యలక్ష్యః।

వ్యాఘాతోలిజ్జసఖ్యాపరిమితివచసాంనాన్యుపాధిప్రభేదా

తి,తత్రాహ వ్యథేతి.యది వాదివిప్రతిపత్త్యావస్త్యతివక్తత,తదాహితత్సమృద్ధి రన్వేషణీయా,నచైవమస్తి,అన్యథాసర్వవాదినాంవరవక్షభజ్జస్యాయత్నలభ్య తయాసాధనదూషణాదిప్రయోగోనిరర్థకఃస్యాత్, నచమత్సమృద్ధివిరహోత్త్వ త్పక్షం సర్వమసిద్ధంమన్యసే ఇతిభావః. నను బాహ్యస్య నీలాదేఃప్రకాశమాన త్వమాపాధికమనాపాధికంవా,నాద్యః అప్రకాశస్వభావస్యోపాధిసహసేన్యా పిప్రకాశాపాదనాయోగాత్.నద్వితీయః అనాపాధికప్రకాశస్యస్వయంప్రకా శత్వజ్ఞానత్వయోరవర్జనీయత్వాత్.తతశ్చవత్తివేద్యభేదాసిద్ధేస్తాదాత్మ్యమేవ గ్రాహ్యలక్షణంస్యాదిత్యాహ బహిరపీతి.అయంభావఃనతావన్నీలాదేరూపా ధికప్రకాశత్వేప్రకాశాసిద్ధిఃహేతుఫలభావస్యత్వయాపిస్వీకారాత్, అన్యథా కథమసత్స్వభావస్య హేతుసహసేన్యాపి సత్త్వాపాదనమితిమాధ్యమికపర్యను యోగేకింప్రతిపత్త్యసి.అతః ప్రత్యక్షానుపలబ్ధప్రతిష్ఠాపితహేతువిశేషాధీనంప్ర కాశమానత్వంబాహ్యత్వేపినిలాదేరప్రతిక్షేప్యమితిస్థితే గ్రాహ్యస్యకింనియా మకేసలక్షణాన్తరేణ, తదన్వేషణేచ తస్యాపి తథేత్యనవస్థాపాతాత్, నహి వయం వైభాషికసాత్త్వాన్వికాదివదేకసామగ్రిప్రసూతత్వంస్వాకారసమర్పణ క్షణహేతుత్వమన్యద్వా కిజ్ఞిదనియతం గ్రాహ్యలక్షణం బూరిమః యేనాతి ప్రసజ్జఃస్యాత్, కింతు సామగ్రినియతిబలాత్సదసద్వాకిజ్ఞితేనచిదేవ గ్రా హ్యం ఏవమనభ్యుపగమేకిజ్ఞిత్ప్రతికస్యచిదేవతదన్యస్యకార్యత్వం కథంవత్సృ సి,కారణాదన్యస్యకార్యత్వేతిప్రసజ్జంచ కథమపనేష్యసి తదిహవైవాశికస మయముత్తీర్యసతాకార్యవాదేస్థాతుమిచ్ఛసీతి॥ శ్లో॥ ఏవంచదూష్యవాచ్యా దేస్తాదాత్మ్యందూషణాదిభిః। కల్పనీయం త్వయేతిస్యాత్సన్యవ్యాఘాతాదిరక్ష తః॥నన్యవ్యవస్థితస్వభావం నకిజ్ఞిదపితత్త్వంభవతిఅన్యథాతిప్రసజ్జాత్, నచ వ్యవస్థితస్వభావంకిజ్ఞిద్భావ్యం, ఏకమేవహిభిన్నలింగంవ్యవదిశ్యతే“నక్షత్రం తారకాతిష్యః” ఇతి,ఏకత్రయోషితిదారాఇతిబహువచనం,ఏకమేవహిపరిమాణ మణుమహద్దీర్ఘహాస్వాత్తనావికల్ప్యతే, అన్యదప్యేవంపాత్రియం. అతోనబా హ్యేక్వచిదపితత్త్వవ్యవస్థిత్యత్రాహ వ్యాఘాతఇతి. ఉక్తేషు లిజ్జవచనావ్యవ స్థితిస్తావన్నవస్తువ్యవస్థామన్యథయితి తత్తచ్ఛబ్దస్వభావప్రతినియతత్వాద్వ్యవదే శభేదస్య,నహిమనుష్యాదౌదృష్టం నపుంసకత్వాది నక్షత్రాదానిర్దిశ్యతే, నచై కాంస్త్రియందారాఇతిబహిష్వామభిమన్యస్తే, పరిమాణేవ్యవదేశభదస్తుప్రతియో

దేకం నా నాకృతిస్యాన్నిజగుణభిదయా బాధితేధిఃస్వహేతూః॥ ౨౩॥

(స్వాత్మాకారభూతిభజః)

౨౪౯ ॥ శ్లో॥ ధీత్వాత్స్విన్యాధ్యక్షా న్యావిమతమతిరితస్వక్రిబుద్ధ్యాదిభగ్నం

గ్యుపాధికః, తత్తదపేక్షయా చ తత్తదగ్రహిత్యంతస్య తాత్త్విక మేవ తథాన్యదపి,
తథానభ్యుపగమేత్వత్తమపి నిర్మూలం స్యాత్, బుద్ధిరపిహి న సర్వప్రతిబుద్ధిః స
ర్వస్యాప్యయత్నతః సర్వజ్ఞత్వప్రసక్తాత్, సాచన సర్వప్రతికార్యం కారణం వా
అనభ్యుపగమాదనుపపత్తేష్చ, నచ సర్వత్ర సదా సతీ విభుత్వనిత్యత్వాపాతాత్,
నచ సర్వప్రతిష్టానిష్టానా వేదనాసాధారణ్యప్రసక్తాత్ రాగద్వేషానుష్ఠానప్ర
సక్తాచ్చ, నాపినీలైకాకారాబుద్ధిపీతాదిభిరాకారణీ సర్వాద్వైతప్రసక్తాదితి
భావః. అధస్యాత్ నీలముత్పలందీర్ఘః పటః ఇత్యాదిష్టేకమనేకస్వభావం బా
హ్యధ్వవాదిభిరక్షీక్రియతే, తచ్చాయుక్తం నీలపీతాదేరివానేకస్యైకస్వభావత్వా
యోగాత్ ఏకస్యానేకస్వభావత్వాయోగాచ్చ, అతోనిఃస్వభావమేవ సర్వం
బాహ్యమితి, తత్రాహ ఏకమితి. సఖత్వేకమేవానేకమితివయంపశ్యామః ప్రతి
జానీమహేవా యోనవిరోధః స్యాత్ కింత్వేకమనేకసంబద్ధితి, నచైవం విరోధగ
ఢః తవాపి విశేషమాత్రయావస్థేకస్య సంవేదనస్య స్వేతరసర్వప్రతినంబద్ధి
తయాపి విరోధప్రసక్తాత్ నీలోత్పలసంవిదిచ జాతిగుణగ్రాహిణ్యామాకార
భేదస్యాపరిహార్యత్వాత్, నీలపీతగ్రాహిణ్యాంతు కింపునః, ॥ శ్లో॥ కిచ్చ సర్వ
జ్ఞసంవిత్తైసర్వాకారానుబంధతః సర్వస్వభావతావాస్యాన్నిఃస్వభావత్వమేవ
వా॥ నను బాధితోపిద్వితీయచద్వైదిః పునరపి ప్రకాశమానోద్భవ్యతే, నచాత్ర
బాహ్యం కిచ్చిదప్యధిష్ఠానం కారణం వాపశ్యామః, అతోజ్ఞానస్వేవాధిష్ఠానత్వం స
మనస్తరప్రత్యయస్యచ కారణత్వం కల్పయితుం యుక్తమిత్యత్రాహ బాధితఇతి.
అయంభావః అన్వయవ్యతిరేకావధారితం ప్రథమభ్రమాధిష్ఠానమేవ బాధితాను
వృత్తిభ్రమేధిష్ఠానం తతాగరణమేవచానువృత్తం కారణం, అతోబహిరప్యధి
ష్ఠానకారణయోస్సంభవాన్నాస్తరత్వం కల్పయిమితి॥ ౨౩॥

అధానుమానతోబాహ్యపలావమనూద్యదూషయతి ధీత్వాదితి. ఏవం
హ్యహుః యః ప్రత్యయస్స నిరాలంబునః యథాస్వప్నాదిప్రత్యయః తథాచవిమతి
వదమితి తదేతదన్వవాదిషుః ॥ శ్లో॥ “స్తమ్భాదిప్రత్యయోమిథ్యాప్రత్యయత్వాత్
థాహియః ప్రత్యయస్స స్మృషాద్భ్రష్టః స్వప్నాదిప్రత్యయోయథా” ఇతి తత్ర స్వ
క్రిబాధస్తావత్ అయం ప్రయోగోయదినకజ్ఞిత్ప్రత్యయం సాధయితుం ప్రవృ
త్తః తదానైరర్థక్యాద్భగ్నః, అధసాధయితుం తదాసోపిప్రత్యయః పక్షీకృతోన

జ్ఞానజ్ఞానేతిచారః తుణికవివిధధీనస్తతెస్సస్మతత్వాత్ ।

దృష్టాస్తసాధ్యతాన్యోనచనిరుపధికాసత్ప్రతితంక్వచిన్న

ప్రావన్తిధ్యాత్వక్ ప్రానతుఫలతితవాశేషబాహ్యోర్థభజ్ఞః॥

౨౪॥

(నిరాలంబనానుమానభజ్ఞః)

వా, ఆద్యేస్సవాక్యజన్యబుద్ధేః స్వేతరాలమ్బనాభావసాధనాద్బుద్ధ్యస్తరస్య నిరాలమ్బనత్వం న సిద్ధ్యేత్, అతస్తదర్థం వాక్యవత్తదర్థం భవతీతి వ్యాఘాతః, బహిషాగ్రేపి సాలమ్బనత్వనిరాలమ్బనత్వవికల్పేన వ్యాప్తిభజ్ఞవ్యాఘాతా స్యాతాం, స్వబుద్ధివిరోధస్తు యద్యసాబుద్ధిః పక్షీకృతబుద్ధ్యస్తరాకారతయా నిరాలమ్బనత్వమవలమ్బిత తస్మిన్ధంబుద్ధేః స్వేతరాలమ్బనత్వం, అధస్వాకార తయైవ తథాపిబుద్ధ్యస్తరాణాం నిరాలమ్బనత్వాసిద్ధిః, నచబుద్ధ్యస్తరాకారో బుద్ధ్యస్తరస్యనిరాలమ్బనత్వం, సర్వబుద్ధీనాం సర్వాకారత్వప్రసక్తేన వ్యాఘాతా వసిద్ధాస్తమతాస్తరోజ్ఞానప్రసక్తః ఆదిత్యజ్ఞేనప్రవృత్తిసక్తిహః. బుద్ధిసిద్ధాన్తివా మపిప్రవృత్తిర్నిషిన్నయోజనా అప్రవృత్తేరేవప్రసక్తాత్, సప్రయోజనత్యేతు సాధకబుద్ధ్యాధారాంతత్ప్రయోజనంతదాత్మకంతతోఽన్యద్వా, ఆద్యేవర్తమాన త్వభవివ్యత్త్వవిరోధః ద్వితీయేతుబుద్ధేః స్వేతరాలమ్బనత్వమపరిహార్యం. అనే కాన్తికత్వమాహ జ్ఞానేతి. అయంభావః యదిజ్ఞానాస్తరగోచరంకిమపిజ్ఞానంన స్యాత్ తుణికబుద్ధిసత్తానభేదాభ్యుపగమోభజ్యేత, అతస్సంవిదస్తరగాహిణి జ్ఞానే స్వేతరాలమ్బనత్వంస్వీకృతం, తస్యపక్షీకారే స్వమతవిరోధః, అపక్షీ కారేతుతత్రాతిచారఇతి. వివిధశబ్దేనాలయవిజ్ఞానప్రవృత్తివిజ్ఞానవిత్తచైత్తాదిక ల్పనాభేదసక్తిహః. స్వప్నాదిదృష్టాస్తస్య సాధ్యవికలత్వేన వ్యాప్త్యసిద్ధిమాహ దృష్టాస్తఇతి. ఇదమత్రాకూతం నహివయంస్వప్నాదిధియంస్వవిషయతాదా త్మ్యమభ్యుపగచ్ఛానుః, నాపిబాహ్యలమ్బనశూన్యత్వం తత్రవాన్యత్రవాసతపవ స్వప్నాదావపి భానాత్, తిష్ఠతువా స్వప్నార్థసృష్టివత్కః, పతూస్తరేప్యా హుః॥ శ్లో॥ “జన్మన్యేకత్రభిన్నేపాతథాకాలాస్తరేపివా తద్దేశేవాన్యదేశేవా స్వప్నజ్ఞానస్యగోచరః॥” ఇతి. నచ జాగరజ్ఞానేషు తద్వదన్యథాభ్యాతియావ త్వమపిసాధయితుంశక్యం బాధాద్యభావాత్, తత్రచనూత్రం “వైధర్మ్యచ్ఛన స్వప్నాదివత్” ఇతి. నన్వసద్విషయత్వేసాధ్యేప్యాదేవదృష్టాస్తసిద్ధిః, అన్యథా భ్యాతివాదిభిరపిభాస్తేరంశతస్తథాత్వస్వీకారాదిత్యత్రాహ నచేతి. నిరుపాధికాసద్విషయత్వసాధనేదృష్టాస్తాసిద్ధిరేవ భ్రమవిషయసంసర్గతాదాత్మ్యయో రపి సామాన్యతఃక్వచిన్సిద్ధత్వాత్, తదసిద్ధౌచతద్భూతాయోగాత్, నిషిధ్య

౨౪౦॥ శ్లో॥ ప్రత్యక్షం సంప్రయంతే స్మృతిరపివిదితే వ్యాప్తిసిద్ధేనుమాస్యా

మానాచ తాదాత్మ్యసంసర్గౌ తత్తత్ప్రత్యక్షస్త్వవచ్చిన్నావేవనిషేధవిషయావి
తిభావః. సోపాధికాసద్విషయత్వసాధనం తు నిశ్శేషబాహ్యార్థనిహ్నవామో
గాద్యాధికాసిద్ధేశ్వనయంత్రం, అసద్విషయత్వమాత్రంతు సర్వేషాందేశాన్తరా
దావసంత్యుత్పత్తిస్థమేవేత్యభిప్రాయేణాహ తావదితి॥ ౨౪॥

నిరుపాధికాసత్ప్రతీత్యభావం హేతుదర్శనాభావతః ప్రవక్ష్యమితి
ప్రత్యక్షమితి. కార్యమపరోక్షజ్ఞానమన్వయవ్యతిరేకావసితేద్వీయసంప్రయోగ
విశేషి తేవిషయేభవతి. యత్సునరాహుః “స్మృతిర్నబాహ్యవిషయాన్ప్రేష్యథే
స్మృతిదర్శనాత్” ఇతి తత్రాహ స్మృతిరపీతి. అనుభవవిషయాకృతేహ్యథే సం
సౌరప్రత్యాసత్త్వా స్మృతిర్భవతి స్మృతికాతేతీతోఽనాగతోవేతినస్వ
కాలేష్యథోనస్యాత్. నచ నబాహ్యః తదైవస్మృతిరపి సముచితమర్థమవల
ంబ్యతే, నవిరుద్ధాకారాన్తరథంస్వాకారంశూన్యాకారంవా స్వానుభవవిరోధా
త్. కాలాన్తరవర్తివిషయత్వాదపి సన్నిహితాబాహ్యవిషయత్వంయం క్తమితి
చెన్న అనుమేయాతీతానాగతసంవిదా మస్యాస్తాతాయా గ్రాహ్యత్వస్యవా
భావప్రసక్తాత్, తత్రచ పూర్వప్రకాసంతతికల్పనా లుప్యేత, ఉత్తరత్ర సంవిన్ని
త్యత్వప్రసక్తః స్మృతేస్త్రికాలవర్త్యాకారత్వాత్, అతఃస్మృతేః కాలాన్త
రవర్తిబాహ్యవిషయత్వం న విరుద్ధం. నను సుగతమతవర్తినా మనుమానం
న వస్తుతః ప్రమాణం అమారవిప్రకర్షమాత్రేణ తు ప్రమాణత్వపరిగణనా,
నిపుణనియాపణే కల్పితసామాన్యాకారావలంబనత్వాదిదమప్రమాణమేవేతి క
థం తన్నిదర్శనేన స్మృతిరసద్విషయా న స్యాదిత్యత్రాహ వ్యాప్తిప్రత్యక్షా
దిసిద్ధస్యలిక్తస్య తథావిధాద్వ్యాప్తిబలాత్సమాన్యతఃపక్షధర్మతయాచ విశే
షతస్సిద్ధేనవ్యాపకేనానుమితిర్విషయిణీ, నచాత్రకారణదోషోబాధకప్రత్యయో
వేతి ప్రమితిరేవాసా, తద్విషయశ్చ సన్నేవ స్వకాలేషు, అన్యథా సర్వసం
విదాంస్వమాత్రప్రకాశరూపత్వే సంతత్యన్తరస్య సంవిదన్తరస్యచానుమానా
భావాత్ పరస్పరానభిజ్ఞతయా సర్వాసిద్ధిస్సర్వైక్యంవా స్యాత్, నహ్య
కాసంవిదహమస్తీతిసంవిదన్తరాయ స్వాత్మానం సాధయతి, అనుమానప్రా
మాణ్యతిరసౌరేచ తద్విశేషతయాభిమతఃస్వాగమోపి తిరస్కీయతే. మా
భూద్వస్తుతశ్శబ్దోపిప్రమాణం పదపదార్థయోరేవహి సంబంధోఽమృగ్యః తద్వ్యా
రాభవంస్తువాక్యార్థసంబంధోదూరనిరస్తః, అతోవాక్యవాక్యార్థ ప్రత్యయాస్వ

చ్చాబ్ధీధీరన్వితాదౌభవతితదనుగాభ్రాన్తిధీఃక్వాప్యసిద్ధేః।

వోమాంభోజాదిశబ్దోప్యనియతమతిక్ష్ణతస్యత్పదార్థంత్యజేచ్ఛె

మాత్రప్రకాశాత్తానా కల్పితంకిచ్ఛిదలీకం స్వాకారేణోపరజ్ఞయతః, తేనవా
 క్యవాక్యాథౌప్రమాణప్రమేయభావేనాభిసన్యేతేతి తత్తాహ శాబ్దీతి. ఆది
 శబ్దేనమతభేదేనాన్వయగ్రహణం. అయం భావఃపదానితావత్ప్రత్యక్షసిద్ధసద్భా
 వానివిభక్త్యంతరాయావ్యాకృతానినాపహ్నవమర్హన్తిపదార్థాశ్చ, సంబద్ధశ్చ
 తేషాం మిథస్సంయోగాద్యసంభవేషి వాచ్యవాచకభావరూపస్సంవ్యవహా
 రికః, తదనభ్యుపగమే కథానాంఘోషమాత్రశేషత్వప్రసక్తేః, తతశ్చలోకికే
 వ్యవహారికేవ్యపి వాక్యేషాంకాక్షాదిపరిమర్శితేషు సంస్పృష్టవిషయా సంస
 ర్గవిషయావాబుద్ధిజ్ఞాయతపవ, సాచబాధాద్యభావేస్పార్థనియతేతి స్వరూప
 తత్తవ హేతుతోపపదయతోపి నాలీకభావమనుభవతితి. తథాపి బాధితాంశప్రతి
 తేరిద్విగ్రియాదికమసద్గ్రహణే హేతుఃస్వాదిత్యతాహ తదనుగేతి. ప్రత్యక్షా
 దిత్రయానుగేత్యర్థః. భ్రాన్తావపిహ్యసంస్పృష్టనాంసంస్పృష్టతయాబోధనే సం
 సర్గతాదాత్మ్యయోర్వా సామాన్యతస్సిద్ధయో స్పృశ్యావాధికరణనిష్ఠతయా
 ఆరోపేన్యథాభ్యాతి మాత్రపరిశేషాదలీః తుచ్ఛావిద్యమానశబ్దానామవ్యన్యత్ర
 విద్యమానమేవవిషయః, నిత్యావిద్యమానం నిరుపాధికాసదిత్యాదిత్యైరపి క్వ
 చిదధికరణే కన్యచిత్స్వదేశాదిసిద్ధసత్తాకస్యాసత్త్వంవివక్షితం. నన్వజ్ఞుశ్చగ్రే
 హస్తియాధశతమిత్యత్ర సంసర్గఃసతోన్సతోవా, ఆద్యే సర్వముపప్లవేత.
 ద్వితీయేత్వసద్గ్రహణంతథేతుశ్చసిద్ధతత్తతి మైవంఅయోగ్యపదసమభివ్యాహా
 రాణానుపిక్వచిన్సిద్ధపివార్థస్తదభావాధికరణేప్రతిభాస్యతే॥శ్లో॥ఇహత్వారోప్య
 సంసర్గిసంసర్గాసత్త్వవర్జనం । నాసద్గ్రహణక్షప్తే స్వాత్ప్రమావిషయ
 సావ్యతః॥ అచుష్టబుద్ధౌతతైగ్రసంసర్గస్సన్విశేషకః । అన్యత్రసిద్ధపివాసాదు
 ప్రాయాందోషవైభవాత్ ॥ అధస్యాత్ ఖపుష్పవన్ధ్యాసుతాదిశబ్దాస్తావన్నబు
 ధ్ధింనజనయన్తి, పవన్ధ్యాసుతోయాతి" ఇత్యాదిత్వదిష్టోదాహృతివిరోధాత్, జ
 నయన్తశ్చననిర్విషయాం తదనభ్యుపగమాత్, సవిషయామపినప్రత్యేకాంశవి
 షయాం విశిష్టప్రతిభాసవిరోధాత్ బాధానువపతైశ్చ, అతోన్సదేవకిచ్ఛిద్వి
 శిష్టమన్యథాపుష్పాదిశబ్దైరవభాస్యతత్తతి తత్తాహ వోమామోఘజేతినహ్య
 త్రసంసర్గిద్వితీయమనుపస్థాప్యతదుపహితవిశిష్టభ్రమః అతిప్రసక్తాత్, నచఖ
 పుష్పవన్ధ్యాసుతశబ్దయోర్బోధ్యమసదవిశిష్టం శశశ్చక్షాదిభిర్వన్ధ్యాసుతవిశేష

నోచైతన్యదన్యధాధీర్ధ్రమమిహయదివానన్వితత్వాప్రతీతిః॥ ౨౫॥

(అసద్బుద్ధ్యాభ్యాతిహేతుదర్శనాదిభజః)

౨౫౧॥శ్లో॥ నెప్తఃస్వాన్యగ్రహశ్చైత్వచిదపినహిధీర్ధర్మణీవఃకృతాస్తే
బుద్ధ్యాత్మావాసనాతోనచకిమపితయాపేక్షణీయంబహిష్టం।

ధీసన్తానేత్వనాదౌభవతిచనిఖలావాసనైకఃకుణస్త

నిశ్శేషధ్వంసినీసాయుగపదఖిలమపుద్వమేతగల్పనౌఘం॥ ౨౬॥

(యోగాచారోక్తవాసనాభజః)

ణవిరోధాత్. ద్వితీయతందూషయనోచేదితి. అవయవాద్ధానురోధేహ్యాన్యధా
ధీరేవ సిద్ధ్యేత్ అనన్వితేన్వితధీమాత్రజననాత్ కథమత్రానన్వయగ్రహేప్య
న్వితభ్రమితి దోషమేవ పృచ్ఛ, కింనవశ్యసి చక్షైక్రిత్యంబుధ్యమానోప్యజ్ఞా
ఘృపప్తమ్బుచ్చక్షే ద్విత్వం, నిర్ముఖమపి ముకురమవధారయంస్తత్రముఖమితి.
అప్యతివక్షేణ త్వాహ యదివేతి. అనన్వితత్వం న గృహ్యతే అనన్వితత్వాగ్ర
హణవిశిష్టసానుగ్రీవిశేషాత్తత్రవిశిష్టవ్యవహరఇతిభావః॥ ౨౫॥

బుద్ధేఃస్వేతరాలన్యసనిషేధే దోషాన్తరం వివక్షుద్దూష్యమనుభా
వతే నేప్తఇతి ఇదమహంపశ్యామీత్యాదిషు బుద్ధిస్వరూపాతిరిక్తానాంవిషయా
శ్రయస్వగత విశేషాణాంగ్రహానభ్యుపగతశ్చేదిత్యర్థః. వివక్షితస్యోపయు
క్తం వాసనాబుద్ధిస్వరూపయోర్భేదాభావంతావదాహ నహీతి. బుద్ధిర్హిస్వ
యంవిశేషాత్తికా నతు విశేషవతీతిసిద్ధాస్తే వాసనయాపి ధర్మవత్త్వంతస్యా
నాస్తీతి యావత్. తస్మిలితమాహ బుద్ధ్యాత్మేతి. బుద్ధిస్వరూపమేవేత్యర్థః. వా
సనాయాః స్వకార్యే సహకార్యసంభవమాహ నచేతి. బాహ్యమభావాదేవ
నాపేక్షణీయం, బుద్ధ్యన్తరంతుసదపినబుద్ధ్యన్తరస్యసహకుగుతే అనభ్యుపగ
మాత్ అభ్యుపగమేచ సమకాలానాంసర్వసంవిదాం తదుత్తరకాలసంవిదార
మ్భకతయా సన్తతిభేదాసిద్ధిప్రసజ్గాదితిభావః. అనాదినంవృతీసంభూతానాం
నీలవీతాద్యనన్తవాసనానామేకైకక్షణాత్మకత్వమాహ ధీసన్తాన ఇతి. ఉక్త
రంపరాధలితమనిష్టమాహ తదితి. నిశ్శేషధ్వంసినీ నిరన్వయవినాశినీపతేనభ
వివ్యక్తర్వవికల్పసామగ్రీభూతబుద్ధిక్షణధ్వంసకాలేకాదిదేవ కల్పనా జాయ
తే నాన్యేతినియమోనస్యాదిత్యవ్యజ్యతే. అఖిలం తత్సన్తతావాసంసారంభః
వ్యతస్త్వం. ఏవం సర్వకల్పనాయోగపద్యాదుత్తరక్షణవత్పూర్వక్షణేష్వపి తి
ల్యన్యాయతయాతత్తదుత్తరలోపే నానాదిస్సంసారప్రవాహస్సాదితమాధ
మికమధ్యమధ్యాన్వేతి॥

౨౫౨ శ్లో॥ స్వాకారోద్ధైస్వబుద్ధానిహితైతిచనాధారహానాద్యయోగాత్
స్వచ్ఛేదాయాపరస్తిన్న చభవతినచస్యాదసారూపకూనేఽ|

అథ బాహ్యార్థవాదిబౌద్ధకల్పితాఃపక్షాఃప్రతిక్షిప్యన్తే, తత్రసోత్రాన్తికాః
ప్రామాణ్యవిజ్ఞానంతావత్సప్రకాశప్రత్యక్షసిద్ధం తచ్చక్షణికం పూర్వాపరకా
లవర్తితయాప్రకాశాభావాత్, నచేదమర్థకూన్యం నీలాదిజ్ఞానసత్తతోపీలాది
జ్ఞానసత్తత్యనుత్పాదప్రసక్తాత్, సచార్థోనప్రత్యక్షః అధిపఃసప్రయుక్తస్యక్ష
ణస్యనిరుద్ధత్వాత్, అసంప్రయుక్తస్యాత్తరక్షణస్యప్రత్యక్షత్వే అప్రసక్తాత్,
అతోబుద్ధిజనకస్యార్థక్షణస్య స్వాకారసమర్పకహేతుత్వమేవ గ్రాహ్యత్వమిత్య
పచర్యతే, తదుక్తం శ్లో॥ “భిన్నకాలం కథంగ్రాహ్యమితిచేద్ద్రాహ్యతాంవిదుః|
హేతుత్వమేవయుక్తిజ్ఞాజ్ఞానాకారార్పణక్షమం” ఇతి. అతస్స్వహేతుభూతార్థ
సమర్పితాకారోబుద్ధ్యాత్మైవ వస్తుతఃప్రత్యక్షైతి, తదిదమనుభావ్యప్రతిభావతే
స్వాకారైతి. వికల్పితదూష్యోటిభజ్జ్ఞకహేతుమాహ ఆధారహానాద్యయోగా
దితి. అయమాశయఃద్యోయమర్థేనబుద్ధ్యాకారసమర్పితే సకీమర్థస్వస్వరూపం
ఉత ధర్మః ఉభయాతిరిక్తోవా, నాద్యః క్షణధ్వంసినః క్షణాంతరవర్తిసజ్జమణా
యోగాత్ అన్యథా స్థిరవాదప్రసక్తాత్, అర్థస్యచసాక్షాత్ప్రత్యక్షత్వాపత్తేరను
మేయపరిశేషాభావాచ్చ. సద్వితీయః ధర్మధర్మిభావానభ్యుపగమాత్, తదభ్యుప
గమనామసిధర్మస్య ధర్మప్రహాణేనాన్యత్ర ప్రవేశాదృప్తేః క్షణికత్వస్థిరత్వవిక
ల్పేన దత్తోత్తరత్వాచ్చ. అతఏవ సత్పతీయః అర్థస్యతేనసంబద్ధాభావాత్ అసంబ
ద్ధస్యచాన్యత్ర సజ్చారయితుమశక్యత్వాత్, అన్యథాప్రసక్తాత్ఇతిత్రివ్వపిప
క్షేషు పరేష్టప్రత్యక్షానుమానయో రప్రవృత్తిరుద్ధాటనీయా. అత్రానవహిత
హృదయం గత్యంతరం శక్కుతే స్వచ్ఛైతి. యథాత్యాసన్నమపిముఖం స్వయమ
గృహ్యమాణం దర్పణసన్నిధానేనతత్రసమర్పితచ్ఛాయం తత్రత్యమేవగృహ్యతే
తథార్థాకారోపి స్వచ్ఛబుద్ధిప్రతిఫలితశ్చాయాత్తా గృహ్యతఇత్యర్థః, ఏతద్దూష
యతి నచేతి. సహి సప్తస్య క్వచిచ్ఛాయాపత్తిర్నష్టా సచ వర్తమానస్యాపి
వర్తివ్యమాణే. అన్యమపి దృష్టవిరోధమాహ నచేతి. రూపవత్సేవ హి ప
దార్థే రూపవతామేవప్రతిబిమ్బసిద్ధిః, సచవిజ్ఞానంరూపవత్నాప్యర్థః స్పర్శగన్ధా
దిగ్రహణేరూపప్రసక్తాభావాత్ నీలాదౌరూపవత్త్వనభ్యుపగమాత్, తత్కల్ప
నేపి ప్రత్యక్షత్వానభ్యుపగమేన ప్రతిబిమ్బప్రసక్తాభావాత్, అప్రత్యక్షస్వాకాశ
స్య జలాదిషు ప్రవేదిమృతత్వం దృశ్యతైతిచెన్న ఆకాశప్రత్యక్షత్వపక్షేతదభా

సామ్యసత్త్వద్యయోగాద్విషయవిషయిణోర్నాపిభేదాగ్రహఃస్యా
న్నైకాకారేణరక్తంద్వయమపిసచతేగ్రాహ్యతోనాతిరిక్తః॥

221

(జ్ఞానేంద్రాకారసమర్పణాదిభిః)

వాత్, పక్షాస్తరేతు యజ్జన్మనితాధ్యాసవిశిష్టతయాకింశ్చిచ్ఛాక్షుమంసర్వలో
కసిద్ధం తస్మైవజలాదాబిమ్బితత్వం, అతోనార్థస్యబుద్ధాకింశ్చిదపిప్రతిబిమ్బితత్వ
సిద్ధిరితి. స్యాదేతత్ సముఖ్యచ్ఛాయాపత్తింబ్రూమః కింత్యధ్యాసమాత్ర మారో
పితార్థాకారం విజ్ఞానమనుభూయతేఇతి. తద్వత్తోత్తరం, అర్థస్యతదాకారస్యచ గ్ర
హణాభావేకథంబుద్ధాతదధ్యాసః, గ్రహణేచ కథమర్థోనప్రత్యక్షః, అర్థగ్రహ
ణాభావేపి తదాకారో వాసనావశాదన్యత్రాధ్యస్యత ఇతి చెన్న అప్రత్యక్షమే
వార్థం సమర్థయమానస్యతద్వాసవైవనిర్మూలా, సాకథమధ్యాసప్రనువీత, అర్థ
నిరపేక్షవాసనాప్రవాహవైచిత్రీసంభవే యోగాచారయూథాత్మిం నిర్గతోసి
కింశ్చయత్రానుమానాదావర్థస్య నబుద్ధిహేతుత్వం తత్రస్వాకారసమర్పణాక్షమ
హేతుత్వాయోగాద్గ్రాహ్యత్వాభావః ప్రసజ్యేత. అథస్యాత్ యథామామరా
శామషీ యథావా నీలోత్పలవనేకాదమ్బస్తద్భేదాగ్రహోత్తదపృథక్భావేనాభిమ
న్యతే వ్యవహియతే చ, ఏవం తత్తదర్థ సన్నిహితవిజ్ఞానం తథేతి. ఇదమపి ద
త్తోత్తరమేవ గృహ్యమాణేహి మామరాశ్యాదా మషీప్రభృతే స్తతానిరూప్యే
తత్సంసర్గైచసతి తథాభిమానవ్యవహారోస్యాతాం, ఇహాతు సతథా అర్థస్యా ప్ర
త్యక్షత్వాత్ జ్ఞానస్యచ తతానిరూప్య సంసర్గయోరయోగాత్ తత ఏవ భేదాగ్ర
హస్యా సంభవాదితి. అత ఏవ వైభాషిక ముఖేనాపి నైతద్వాచ్యం. నన్వస్తితా
వత్కశ్చిన్నీలాదిరాకారః దృష్టస్యదురపలపత్వాత్, సత్త్వధై సన్నపి పరమాణు
గతసత్తావన్నగృహ్యతే, బుద్ధిగతస్తు స్థూలగతసత్తావదుపలభ్యతే, అతఏకస్యాకా
రస్యాభయోపరజ్ఞకత్వాదర్థాకారోబుద్ధాగృహ్యత ఇత్యత్రాహ నైకేతి. అయం
ఖల్వాకారః ప్రాగుక్తై రర్థస్వరూపధర్మైవికల్పతోభై రపాస్తః. కింశ్చ నేకనిష్ఠా
యమేక ఆకారస్సత్యోసత్యోవా, నాద్యః జాత్యాదిఖణ్డనాశాప్రహేణప్రసజ్ఞా
త్, పూర్వాపరవర్తనఏకత్వే స్థిరవాచప్రసజ్ఞాచ్ఛ. నద్వితీయః అవగమాధీనసత్తాక
స్యాసత్త్వస్య కథమగృహ్యమాణతయా ర్థవస్థానం, తస్య్రహేచ తత్కల్పనాశి
ష్ఠానస్యార్థస్యాపి ప్రత్యక్షత్వమకామనాపి స్వీకార్యం. అపిచనీలాద్యాకారస్యా
ర్థాతిరిక్తత్వ స్వీకారేచసిద్ధాస్తః, అనతిరేకేతునబుద్ధాతత్సంభవః, సంభవేచ బు
ద్ధ్యరూపస్యార్థస్య ప్రత్యక్షత్వం దుస్త్వజమిత్యభిప్రాయేణాహ సచేతి. (22)

౨౫౩ శ్లో॥ సంసర్గాద్బోధ్యబుద్ధ్యోరభిదధతిసితాద్యాకృతేస్సిద్ధిమన్యే
సాదేశ్యాత్తన్నతేన సౌనతుభవతితథాకాలజ్ఞోత్ప్రసక్తః॥
వ్యంశే నైవాభిముఖ్యంవిషయవిషయితాత్రాకృతేఃప్రాగసిద్ధా
క్వాస్యాస్సంస్పృష్టనాశేజనిరితికుస్మతిఃపూగతాంబూలనీతిః॥

౨౮॥

(సంసర్గజాకారమతభజ్ఞః)

అన్యేత్వాహుః బుద్ధిరర్థశ్చ వస్తుతోనిరాకారౌ తథాపి చూర్ణహరిద్రా
యోగజరాగన్యాయేన సిత రక్తాదిరాకార స్తదోత్పన్నోగృహ్యత ఇతి తదనుభావ
తే సంసర్గాదితి. తత్ర సంసర్గవ్యవస్థాపక వికల్పభేదా నభిసన్ధాయ దైశ్చిక్యా
త్సంసర్గం తావన్నిరాకరోతి సాదేశ్యాదితి. యథా చూర్ణహరిద్రయోరత్యా
సన్నదేశాధిష్ఠానతయామిథస్సంయోగోనిరస్తరత్వంవా సతథాత్ర విప్రకృష్టబో
ధ్యగ్రహణాత్, కాలాస్తవ ర్తినామపికయాచిద్బుద్ధ్యాగృహ్యమాణత్వాత్ తత్ర
సంసర్గాభావాదేవతజ్ఞన్యాకారాయోగాత్, స్వాకారధీసిద్ధశ్చ వర్తమాన ధీన
మానత్వాత్, నచత్వన్నతే దేశోనామకశ్చిదన్యః యేన సాదేశ్యసంభవః. అథమ
న్యసే యత్రకాలాసత్తిః తత్రైవ సాంసర్గిక ఆకారః అన్యత్రతువాసనాతవవే
తి తత్రాహ తథేతి. కాలజ్ఞోహిగ్రాహ్యగ్రహణయో నిరస్తర పూర్వాపరత్వ
మాత్రేణవా సమానకాలతయావా, ఉభయత్రాప్యతిప్రసక్తి రనివార్యాస్వభా
వనియమాదనతిప్రసక్తిరితిచేత్ తహికిమర్థసంసర్గేణ విజ్ఞానవాదసీత్యా బుద్ధే
రేవ స్వభావనియమోపపత్తేః. నన్వయస్కాంతాభిముఖ్యాదయసేవ వికృతిః చ
న్ద్రనూర్వాభిముఖ్యా త్తత్కాంతయోరేవ, ఏవం కుతశ్చిదాభిముఖ్యవిశేషాత్క్వ
చిదాకార విశేషోత్పత్తిః స్వాత్, తత్రాహ వ్యంశ ఇతి. సాంశయోరేవ పదార్థ
యోరాభిముఖ్యసంగతిః ఇహతు ద్వయోరపి నిరంశత్వాభ్యుపగమాన్న తత్సంభవ
ఇత్యర్థః. భిన్నకాలయోశ్చ తదసంభవఃస్పష్టః, స్వాదేతత్ సమకాలయోభిన్న
కాలయోశ్చ బోధ్యబుద్ధ్యో విషయవిషయిభావస్సుర్వాభిసన్ద్యః, తతవవ సంస
ర్గాదాకారఉత్పద్యేతేతి తదపిదూషయతి విషయేతి. కిమత్రనిరాకారేవస్తునివి
వయ్యాకృతేవశ్చాదాకారఉత్పద్యతేనాకారేవా, నాద్యః అర్థస్యప్రత్యక్షత్వా
నభ్యుపగమాత్, ఆకారోత్పత్తికాలే బోధ్యబుద్ధ్యో ర్విసన్దేహతయా నిరాధారాకా
రోత్పత్తిగ్రహణయోః ప్రసక్త్యాత్, ఆకారస్యచ ద్విష్టైకనిష్ఠత్వాదీవికల్పదోష్ఠాన్
త్. నద్వితీయః విషయీకారాదాకారసిద్ధిః సాకారస్యవిషయీకారఇతి మిథస్సం
శ్రయాత్. దూషణాస్తరమాహ క్వాస్యాఇతి. అస్యా ఆకృతేః క్షణికవస్తుద్వయ

౨౪౪ || ౨౯ || భ్రాన్తారూప్యదిరన్ధోవిలసతినిరధిష్ఠానఖ్యాత్యానురేకే
తన్నాధిష్ఠానదృష్టేరనియతివిగహదన్యథాతిప్రసక్తాత్ ।
నిష్ఠూతస్వాక్షిదోషప్రభృతిషుచభవేత్కేశగుచ్ఛాదిబుద్ధిః

సంసర్గజన్యానాస్తదుభయనాశకాల తత్రవాన్యత్రవా స్థిత్యయోగాత్, ని
రాధారత్వేచ్ఛార్థాదెరాకార ఇతి గ్రహణాయోగాచ్చ. సంసర్గజాకారనీతిః ప్ర
మాణాభావాత్ప్రమేయవిరోధాచ్చ కుత్పితగతిరిత్యర్థః. అయంచాత్రభావః జ్ఞా
నార్థసంసర్గాదుత్పత్త్యమానఆకారో న ప్రత్యక్షజ్ఞానేన గృహ్యేత జ్ఞానకాలే
గ్రాహ్యకారాభావాత్ ఆకారోత్పత్తికాలే జ్ఞానస్యవిసప్తత్వాత్, లోకదృష్ట్యా
చాత్ర నిదేశనేన సంభావనా స్థాప్యతే, లోకశ్చ స్పృశేవద్భూప్రవద్భ్రవ్యసంస
ర్గాద్రక్తిమాద్యుత్పత్తింపశ్యతి, తత్ర యద్యప్యచాక్షుషేర్థే క్వచిద్రూపస్పృశే
వికల్పస్పదత్వం, తథాపినబుద్ధిస్తథా, అత స్తయోరుభయత్రైకత్రవా న సంస
ర్గహేతుకోనీలాద్యాకార ఉత్పద్యేత. ఏకస్యద్విష్టత్వేస్వమతఃకోభః, విషయ
మాత్రనిష్ఠత్వే తదాకారవిషయప్రత్యక్షతాపత్తిః, జ్ఞానమాత్రనిష్ఠత్వేర్థ నైర
పేక్ష్యప్రసక్తశ్చోక్త ఇతి. (౨౮)

అథ కైశ్చిద్బాహ్యార్థవాదిభిసాసంగతైరుక్తానిరధిష్ఠానఖ్యాతిమన్వాఖ్యాతి
భ్రాన్తావితి. నాత్రపురోవ ర్తనిరజతాధ్యాసః కింతు సంస్కారోపనీతం ప్రముషిత
తదంతరజతం దోషవశాదిదమితిభాతి, అన్యథాకథంతై మిరికకేశస్తబకటిట్టిభాది
ప్రత్యయః, సహితత్రకిశ్చిదధిష్ఠానం భ్రాన్తిదశాయాంబాధదశాయాంవా భాతి,
సచేయంస్త్రుతిరేవ అసనుభూతేదంత్యగ్రహణాత్, ప్రాగనుభూతమేవేదంత్యం
భాతీత్యయుక్తం తద్భావే తత్కార ప్రసక్తాత్, అన్యథాకథంభ్రాన్తాసవిహతిరితి
తదేతత్ప్రతీతివిరోధాదివిషయాప్రతిషేధతి తన్నేతి. అబాధితలోకప్రతీతివి
రోధాన్నిరధిష్ఠానత్వం దుర్వచమిత్యభిప్రాయేణాహం అధిష్ఠానదృష్టేరితి. పురో
వ ర్తిద్రవ్యమణుశ్యానిదిశన్వి దంఱజతమితివ్యవదిశేత్కృపాదతైచస్వయం తద్వా
క్యశాపీచ తత్ రజతత్వేనవదతి. యదిశుక్లభాన్వరశుక్తిశకలమిదంతయానప్రతీతం
కథంరజతాద్ధీతదేపూపాదతై, కథంచనేదంరజతమితి బాధకోదయే జహతీత్యభిప్ర
యేణాహం అనియతివిరహేదితి. అన్యథా ప్రతీతిప్రవృత్త్యోరనియతిరేవ స్యాదిత్యా
హం అన్యథేతి. సహనిమిలితాక్షరజతంస్తరక కదాచిద్రజతమిదమితిభ్రామ్యతి,
నచరజతస్త్రుతికాలదృష్టమణుళీయకాద్ధీనస్యోష్ణతీతిభావః. తైమిరికభ్రాన్తిషు సా
ధిష్ఠానత్వం సాధయతి నిష్ఠూతేతి. ప్రభృతిశబ్దేనగర్భస్వనగరాదిభ్రమేషు మేషు

కీర్త్యైషాప్యన్యథాధీర్యదనిదమిదమిత్యత్రభాతంబ్రవీష్.

౨౯*

(బాహ్యార్థవాదిసాగతోక్తనిరధిష్ఠానఖ్యాతిభక్తిః)

౨౫౫॥ శ్లో॥ ఖ్యాతింబ్రానిస్వరూపాంజగదురవివయాంకేపితద్దీవిరుద్ధం
ఖ్యాతిఃకస్యాపిపుంసఃక్వచిదపివివయేసిద్ధిరూపాహిసిద్ధా
అత్రార్థాసత్త్వతఃకస్యాదియమవివయతాసర్వథాసత్త్వతోవా
తాదృక్త్వేప్యన్యథాఖ్యాత్యసదధిగమయోరేవపర్యాయవచః॥

3౮

(నిర్విషయఖ్యాతిభక్తిః)

దేరధిష్ఠానస్య సక్లమాః. ఏవంచవణాయతా మన్యథాఖ్యాతి రనతిక్రమణీయ
త్యాహ కీర్త్యైతి. ఇదమర్థస్య రజతతయాభానం అసన్నిహితస్య రజతపదార్థస్య
ఇదస్తయాభానమితికోవిశేషః. అస్తత్ప్రక్షేతుప్రతీతిప్రవృత్తిబాధానా ముపపత్తి
రితివిశేషః. (౨౯)

అత్రకేచిదేవమూచుః ఖ్యాత్యస్తరవాదినాం తావదస్తతోఽఖ్యాతిపక్షేఽ
న్యథాఖ్యాతిపక్షేవావిశ్రమః తత్రచఖ్యాత్యపహ్నవదోష మసత్ఖ్యాతిప్రసక్తంచ
పరిజహీమమామై రన్యాసక్తదృష్టిన్యాసేన నిర్విషయేవఖ్యాతిరక్లేకార్యేతి
తదనుభావతే ఖ్యాతిమితి. తత్ర ప్రతీతిప్రవృత్తి బాధభ్రమత్వానా మనుపపత్తి
రిత్యభిప్రాయేణాహ తద్దీవిరుద్ధమితి. నిర్విషయత్వే ఘటాదివత్ ఖ్యాతిత్వం న
స్యాదితి ప్రసక్తమభిసన్ధాయాహ ఖ్యాతిరితి. అయంభావః యద్యప్యాత్మస్వరూ
పంజ్ఞానమితి త్రయ్యప్రసిద్ధాస్తః, తథాపితస్యస్వప్రకాశతామాత్రేణ జ్ఞానత్వం
శ్రుతిపరతన్త్రైరక్లేకియతే, ఏవంక్షేత్రిణాం ధర్మభూతజ్ఞానస్య విషయప్రకాశ
రహితావస్థాపి, నత్విహతథావక్తుంశక్యం, భ్రాన్తిర్నిర్విషయేత్యవగమాభావా
త్, ప్రత్యుతసవివయత్వమేవ తస్యాసర్వేషుశాస్త్రేషు నువ్యక్తముక్తం. హిఃప్ర
సిద్ధా. తదిహసవివయత్వేఽవశ్యంభావిని తదవిరోధాయ భ్రాన్తివిషయస్యార్థ
స్యాధ్యాసాధిష్ఠానేవ్యవిద్యమానతయా సర్వత్రాభావాద్వా భ్రాన్తిర్నిర్విష
యత్వంవక్తవ్యం తథాసత్యన్యథాఖ్యాతిరభీకఖ్యాతిర్వా స్యాదితి న నిర్విషయ
ఖ్యాతిసిద్ధి రిత్వత్తర్ధానాహ అతేతి. ఏవః భ్రాన్తిశబ్దార్థోబోధః, సచనిర్విష
యోపి సవివయత్వేన భాతశ్చేదన్యథాఖ్యాతిస్వీకారః నిర్విషయతయా భానే
తుప్రవృత్త్యాదిహేతుత్వంనస్యాదితిభావః॥

3౦॥

౨౫౬॥ శ్లో॥ ప్రత్యక్షాదిత్రయంచ స్మృతిరితిచమతిః శ్రుత్యభీష్టాచతుర్థా
ప్రత్యక్షంత్యత్రసాక్షాత్ప్రతిపదనుమితిర్వాప్యతోవ్యాపకేధీ॥

ప్రమాణాప్రమాణవిభాగప్రసక్తాత్ ఖ్యాతౌవాదిభేదోక్తా వికల్పాః ప్ర
త్యక్షాః, అథశ్రుత్యాద్యభీమతంబుద్ధేశ్చాత్పర్యధ్యమాహ ప్రత్యక్షాదీతి. శ్రూయ
తేహి “శ్రుతిః ప్రత్యక్షమైతిహ్యమనుమానంచతుష్టయం.” ఇతి వితిహ్యమిహ
శబ్దజ్ఞానం ఔచిత్యాత్, ఆహచభగవాన్మనుః “ప్రత్యక్షమనుమానంచశా
స్త్రించవివిధాగమం । త్రయంనువిదితంకార్యం ధర్మసిద్ధిమభీషుతా” ఇతి. తజ్జన్యా
యాః స్మృతేస్తదనువిధానాదధికార్థాసిద్ధేశ్చపుకగనుక్తిః. యథోద్దేశంపాదద్వయే
సలక్యతే. అత్ర ఉక్తమచతుష్కం. ప్రత్యక్షమిహసాక్షాత్ప్రతిపత్ బుద్ధిః, తస్యా
సాక్షాత్త్వం నామ లైక్ష్ణికత్వశబ్దత్వస్మృతిత్వరహితజ్ఞానత్వం, తేన ముక్తాదీ
నాంధర్మభూతజ్ఞానేషుధర్మజ్ఞానేచానుసూయతి, వైశద్యమాత్రంసాక్షాత్త్వం ఇతి
త్వవ్యాప్తమతివ్యాప్తంచ, సుషుప్త్యాపావవిశదాత్తస్వరూపభానస్య పరోక్షజ్ఞానే
వ్యపి ప్రకాశాశ్చవైశద్యస్యచభావితత్వాత్, వైశద్యవిశేషసాక్షాత్త్వమితితుదు
ర్వివేచం. నను లైక్ష్ణికాదిజ్ఞానానాంస్వాత్తనిసాక్షాత్త్వమస్తివానవా, ఆద్యే లిక్ష్ణా
దిజన్యేకథం తదభావలక్షణం సాక్షాత్త్వం, నచతత్రతజ్జన్యత్వంనాస్తి అజన్యత్వే
నానాదిత్వప్రసక్తాత్, నచైకస్య నిరంశస్య వేద్యాంశత ఆగమకత్వ మంశాంతర
తశ్చానాదిత్వమితిశ్రద్ధాతవ్యం. సద్వితీయః ప్రత్యక్షజ్ఞానేస్వాత్తనిప్రత్యక్షత్వా
భావప్రసక్తాత్, సహ్యక్షజన్యే లిక్ష్ణాదిజన్యేవాజ్ఞానే స్వాత్తని కల్పిద్విశేషోదృ
శ్యతేఇతి. అత్రబ్రూమః యేఖల్వాహుః శ్లో॥ సర్వవిజ్ఞానహేతుత్థామితోమా
తరిచప్రమా సాక్షాత్కర్తృత్వసామాన్యాత్ప్రత్యక్షత్వేనసమృతా, ఇతి తాన్రప్ర
త్యయంపర్యనుయోగశ్శోభతే. యేతులైక్ష్ణికాదిజ్ఞానేషుస్వాత్తస్వవిషయవిభాగా
నాదరేణజ్ఞాతకరణసంస్కారమాత్రయోరన్యతరజన్యజ్ఞానత్వేనపరోక్షత్వంనిర్ధా
రయన్తి నతాప్రత్యసా ॥ శ్లో॥ అన్యేతుభ్రమసంవిత్తే సత్యాసత్యాన్యతేయథా ।
ప్రత్యక్షత్వపరోక్షత్వే తతైకత్రాహురంశతః ॥ అనిర్ధారితసాక్షాత్త్వైరత్రవక్తుంస
శక్యతే। బుద్ధావేకత్రసాక్షాత్త్వం పరోక్షత్వావిరోధతః॥ పరోక్షే తరబోధత్వంసా
క్షాత్త్వమితిచేన్నతం । స్వస్యస్వాన్యత్వవైఖల్యాత్సాక్షాత్త్వాభావవిషయతాం॥ అ
నాదిబుద్ధిసాక్షాత్త్వంకుత స్త్యమితిచేన్నతతే । కారణేనానవేక్షత్వాత్ప్రమాణాంఘన
రాగమః ॥ శ్రూయతేహి “కర్తాధ్యక్షస్సర్వభూతాధివాససాక్షీ చేతాః కేవలొని

శాబ్దీవాచార్థబుద్ధిః స్మృతిరపికథితా సంస్కృత్యామాత్రజ్ఞానా
యేషామిష్టాన్యథాధీపుకగభిదధిరేతైరిహాన్యేపిభేదాః॥

30॥

(ప్రత్యక్షాదిప్రమాణవిభాగలక్షణే)

౨౫౭॥ శ్లో॥ ఈదృక్వాత్వస్తతూస్యేనసిమివతిమతిర్నాపియుక్తిస్తథాత్వే

గుణశ్చ" ఇతి, స్మర్యతేచ "నైవకీర్ణిత్వరోక్షంతే" ఇత్యాది "పశ్యత్యచక్షుః" ఇ
త్యాదిభిరపిసర్వదశిత్వం సిద్ధమితి. అనుమితిరితిలక్ష్యపదం. వ్యాప్యతోవ్యాపకే
ధీరితిలక్షణపదం. వ్యాప్యతయా ప్రతిసన్ధియమానాత్ తద్వ్యాపకతయాసామా
న్యతఃప్రసన్ధస్యార్థస్యవిశేషతో ౨వగతిరనుమితిరిత్యర్థః. శాబ్దీత్యత్రధీరితియోజ్యం.
వాచా వాక్యేన. అర్థబుద్ధిః విశిష్టార్థధీః స్మృతిర్లక్ష్యం. నను స్మృతిలక్షణేసంస్కారమా
త్రజత్యమసంభవి ఏకహేతుజన్యస్యకస్యాప్యభావాత్, అత్రతతథాభ్యుపగమేసం
స్కారోద్వృధకాదిభిరపినైరపేక్ష్యప్రసక్తాత్, నచైవమస్త్వితియుక్తం అతిప్రసక్తా
త్ ఉత్పన్నస్థిరసంస్కారస్యచప్రత్యయాస్తరావ్యవహితస్తృతిసత్ప్రసక్తాత్ ను
షుప్త్యాద్యభావప్రసక్తాచ్చేతి, మైవం, నహ్యత్రసాధారణకారణానాంసహకారిణాం
చవ్యవచ్ఛిత్వేమాతశ్చ బ్ధికింతుపుధగ్స్పృధజననసమర్థతత్తదసాధారణకారణానపేక్ష
త్వార్థం. మనసోవిజ్ఞానోత్పత్తేసాధారణకారణత్వాన్నదోవఇతిమాత్రశబ్దప్రత్య
భిజ్ఞాన్యవచ్ఛేదార్థః. ననుసన్దిసంశయాదయోపిమతిభేదాః కింతే నవిభజ్యస్త ఇత్యే
త్రాహాయేషామితి. అయంభావః "యథార్థంసర్వవిజ్ఞానం" ఇతిపక్షేణధీచాతుర్వి
ధ్యముక్తం. అన్యథాఖ్యాతిపక్షేతుసంశయాదిభేదాశ్చవక్తవ్యాః, తద్వ్యవచ్ఛేదా
యప్రత్యక్షాదిలక్షణేప్రమితిశబ్దప్రయోక్తవ్యితి॥ 3౧॥

ప్రమాణజ్యేష్ఠతయోప్రథమోద్దిష్టలక్షితస్యప్రత్యక్షస్య నిర్వికల్పకసవికల్ప
కవిభాగమాత్రం సర్వానుమతంసిద్ధంకృత్వానిర్వికల్పకమవిశిష్టవిషయమితిపరోక్తం
నిర్మూలయతి ఈదృక్త్వేతి. అయంభావః అప్రత్యక్షాబుద్ధితివాదం పరిహరిష్యామః,
ప్రత్యక్షత్వపక్షేతు నీలవీతాదివత్తత్స్వరూపమపియథోల్లాఖంనిర్ధార్యం, తత్త్రసతా
వత్ప్రధమాక్షసన్నిపాతసమనస్తరమవిశిష్టవిషయా మే బుద్ధిర్జాతేతి పామరశబ్దే
తోవాసావధానో ౨నవహితోవాకశ్చిద్విజ్ఞానస్వాహరకవాదృశ్యతే, నచని
ర్వికల్పకాస్తరేణ తద్రహణం పరైరభ్యుపగమ్యతే, ఏవంసవికల్పకేనాపి, తద్ధిని
ర్వికల్పకవిషయం విశిష్టం గృహ్యతే నతునిర్వికల్పకం, యత్తపత్యతే ॥ శ్లో॥ "అస్తి
హ్యేహాచనాజ్ఞానంప్రథమం నిర్వికల్పకం। బాలమూకాదివిజ్ఞానసదృశం శుద్ధవ

సామగ్రిభేదవేద్యపృథగవగతిరస్త్యత్రనైషాన్యథాత్వాత్ |

స్తుజం'' ఇతి తదపిదిమ్బవిప్రలమ్బసం, నిదశ-సంచవిశిష్టవిషయమేవ బాలమూక
పశ్వాదీనాం జాతిగుణాదివిశిష్టవస్తుగ్రహణాభావేత తన్ని యతః పృత్యాదిభక్తి
ప్రసక్తాత్, శుద్ధవస్తుజత్వంచ వస్తుజత్వమాత్రంవా అసహితవస్తుజత్వంవా అ
నారోపితవస్తుజత్వంవా నిర్విశేషవస్తుజత్వంవా, నాద్యః సవికల్పకసాధారణ్యా
త్. నద్వితీయః అనేకవ్యక్తివిషయై కనిర్వికల్పకసంభవాత్ జాతిగుణాదీనాంచ
ధర్మణాసహమిధసంబద్ధరహితగ్రహణస్య కైశ్చిన్నిర్వాహాత్ సతృతీయః సవిక
ల్పకసాధారణ్యాదేవ, నచారోపితవస్తుజత్వం సవికల్పకస్యకైశ్చిదుపన్యస్తం, య
తస్తద్వ్యవచ్ఛేదార్థం శుద్ధవస్తుజత్వోక్తిశ్చోభేత. సచతర్థః అపసిద్ధాంతాసాతాత్,
సహినిర్వికల్పకగ్రహితంవస్తు నిర్విశేషమితివస్సిద్ధాంతః తదా త్తకజాత్యాదివిశేషా
భ్యుపగమాత్ అస్తహితనుగతమతానభ్యుపగమాచ్చ. ధర్మాజన్యత్వేనతి ధర్మ
జన్యత్వం వివక్షితమితిచేన్న ధర్మధర్మతాదాత్మ్యవాదినాంభవతాం తథోక్తేపాం
నువిక్షేపప్రాయత్వాదితి. ఆస్తామేతత్ మాభూదుపలమ్బతస్తాదృశధీసిద్ధిః యుక్తి
తస్తుస్యాదిత్యత్కాహ నాపీతి. సహ్యాదావవిశిష్టగ్రహణే కాచిద్యుక్తిస్తదభావే
వాకాచిదయుక్తిరితిభావః. సన్వస్తియుక్తిః సర్వత్రగ్రహవిశిష్టప్రత్యయస్యవిశేషణవి
శేష్యధీపూర్వకత్వందృష్టం, అతః పృథగమసవికల్పకమపితథా, అన్యత్ర విశిష్టప్ర
త్యయస్య విశిష్టప్రత్యయపూర్వకత్వనియమాదనవస్థాప్రసక్తః, అతో-వసీయతే
ప్రథమాక్షుసన్నిపాతాత్ప్రత్యేకధీరితి. తత్కాహ సామగ్రితి. అయంభావః య
త్ర-విశిష్టప్రత్యయస్య పృథగ్విశేషణవిశేష్యగ్రహణపూర్వకత్వం తత్ర భిన్న సా
మగ్రివేద్యత్వనిబద్ధన స్తథాభావః, సురభిచన్దనత్వయో రన్యోన్యనిరపేక్షభిన్నే
న్రియగ్రాహ్యత్వాత్ తదపేక్షస్తు పశ్చాత్కుతశ్చిత్సురభిచన్దనమితి విశిష్టప్రత్య
యః, సత్కుచాక్షుషో మానస ఆనుమానికోవేత్యవసరే చిత్త్వం. సన్వేక్షేన్ద్రియవేద్య
వ్యపి దణ్డదేవదత్తాదిషు కదాచిద్విశిష్టప్రత్యయస్య పృథక్ప్రత్యయపూర్వకత్వం
దృష్టం, సత్యం, తత్రాపి సామగ్రిప్రవాహవశాత్పృథగమం ప్రత్యేకగ్రహణ
సామగ్రిప్రవృత్తిః, అనస్తరం విశిష్టగ్రహణమపి న పృథగ్గ్రహణకారణకం, య
త్రతు విశేషణవిశేష్యత్వస్సంబద్ధానాం యుగపద్యోగ్యేన్ద్రియ సంబద్ధానాం
విశిష్టప్రత్యయః తత్ర న పృథగ్గ్రహణ పూర్వకత్వమస్తితి దృష్టం. అతఏవ
తత్రా ష్యనుమితయత ఇతి చెన్న భిన్న సామగ్రివేద్యత్వోపాధరనిస్తారాత్,

ధత్వా దేర్వా విశిష్టం ప్రథయతి జనితా బుద్ధిరా ద్యాక్షయోగై

స్తస్మాత్సంసారశూన్యేన్ద్రియజనితమతిర్నిర్వికల్పేతి వాచ్యమ్॥ ౩౨॥

(అవిశిష్టవిషయనిర్వికల్పకభక్తిః)

విశిష్టప్రత్యయత్వంచానాదివిశిష్టప్రత్యయే వ్యభిచరితం, నచావిశిష్టవిషయమేవే
శ్వరజ్ఞానం తేనకర్తృత్వానిర్వాహత్, అదిమత్వేనసతీతివిశేష్టవ్యమితిచేత్త
తస్యహేతోః, అనాదేరనపేక్షత్వాదితిచేన్న అదిమతోపేక్షసామగ్రివేద్య
విషయస్య విశిష్టోద్దేశవృద్ధగ్రహణనైరపేక్ష్యాత్, తదిదమభిప్రేత్యాహ అ
త్రనైషేతి. ఏకసామగ్రివేద్యవిషయేవిశిష్టప్రత్యయే కారణభూతాపృథగవగతి
ర్నాస్తీత్యర్థః. తత్రభిన్నసామగ్రివేద్యవిషయశ్వాసంభవంహేతుమాహ అస్య
ధాత్వాదితి. ప్రతిప్రయోగమప్యాహ ధీత్వాదేరితి. అదిశబ్దేనధీశబ్దవాచ్యత్వ
ధీలక్షణయోగిత్వయోగ్యగ్రహణం. ప్రథమాక్షుసన్నిపాతజనితాబుద్ధిః విశిష్టవి
షయా ధీత్వాత్ సంప్రతిపన్నవత్ ఇతి, అస్తస్యరూపప్రత్యయశ్చహస్త్యాది
విశిష్టప్రకాశాత్తేత్యర్థోవక్ర్యుః. కింతర్హి నిర్వికల్పకస్యోదాహరణమితిచేత్ ప్రథ
మాక్షుసన్నిపాతజమేవ, కథంతస్యనిర్వికల్పకశబ్దవాచ్యత్వం, వివక్షితవికల్ప
భావమాత్రాత్ అల్పధనే దరిద్రవ్యవహారవత్. ననుతద్దద్వికల్పభావతారత
మ్యాద్వ్యవహారానియతిస్యాత్ నచవ్యవస్థాపకంలక్షణందృశ్యతే, తత్రాహ
తస్మాదితి. అవిశిష్టవిషయంప్రత్యక్షంనిర్వికల్పకమితి పరోక్తాసంభవాదిత్యర్థః.
సంసారనిరపేక్షేన్ద్రియజన్యామతిర్నిర్వికల్పేతి లక్షణసిద్ధేర్నోక్తదోషశ్చితి
భావః. ఏతేన ప్రత్యభిజ్ఞాయాం సవికల్పకత్వమేవేత్యధాదుక్తం భవతి. నను
భాష్యేకథం, "నిర్వికల్పకమేకజాతీయేషుప్రథమపిణ్డగ్రహణం ద్వితీయాదిపిణ్డగ్ర
హణంసవికల్పకం" ఇతివిభజ్యతే, ఇత్థం, లక్షణోన్నయనార్థముదాహరణప్రద
ర్శనపగత్వాదితి. నన్నిహవిశిష్టవిషయత్వసాధనమవిశిష్టవిషయవ్యవచ్ఛేదాయ,
తస్యాశ్చస్థిస్థిస్థిస్తద్వ్యవచ్ఛేదోదుశ్శక్యః, మైవం, సర్వత్రవిధౌ వ్యవచ్ఛే
దావశ్యంభావాభావాత్, ప్రసిద్ధఃఖలుకేవలాన్వయీ తాదృశంచసాధ్యం, తా
దృశహేతుసాధ్యానభ్యుపగస్త్రాణామపితత్సరూపంసిద్ధం, నచతద్విధిర్నా
స్తి, సతిచతస్త్రిన్నాన్యవ్యవచ్ఛిత్తిః అసంభవాత్, అత్రతువిశిష్టవిషయత్వంసవిక
ల్పదౌదృష్టం తదభావో ఘటాదౌ, తన్నిషేధేచనసిద్ధ్యసిద్ధివిరోధశ్చితి. ఏతేన
నిర్వికల్పకమప్రమాణం అనవధారణాన్తకత్వాదితిలోకాయతైరుక్తమపి యాన
మూలం హేత్వసిద్ధేరితి॥

అగ్ర॥ శ్లో॥ లిక్ష్ణాద్యవ్యాప్తతాత్పర్యవతివిషయే॥ త్సార్థజన్యోవికల్ప
 సంసారస్త్విన్ద్రియాణామిహసహకురుతాంతావతానన్త్యతిశ్చ॥
 నస్యాత్తస్యాన్యధాత్వంబహువిహతిహతైకల్పనాత్వాదిలిక్షే

సాగతాస్తునిర్వికల్పకమేవప్రత్యక్షం అర్థజత్వాదర్థవిషయత్వాచ్చవికల్ప
 స్తూభయరహితః అతోనప్రత్యక్షమితి తాన్పృత్యాహ లిక్ష్ణాదీతి. ఆయమర్థః లిక్ష్ణక
 బ్జబోధనానువక్షేణ్ద్రియసంప్రయోగానంతరం యోవిశిష్టప్రత్యయోజాయతే
 సత్త్విన్ద్రియాధ్యసంప్రయోగజన్యః నిర్వికల్పకవత్తదన్వయవ్యతిరేకానువిధానాత్
 వరైరపిప్రత్యక్షానుపలబ్ధ్యాభ్యాం కారణత్వవ్యవస్థాపనాత్ అన్యధాప్రసజ్ఞా
 త్ అత్రచపరాభీష్టకారణచతుషే॥ ౨॥ ధిపత్యాలబ్ధున యోరన్యథాసిద్ధత్వాత్,
 తదిహనిర్వికల్పకవదర్థజత్వమర్థవిషయత్వంబహుస్త్యజం. ననునిర్వికల్పకస్యవి
 కల్పహేతుత్వంకింసాత్మాత్ ఉత సంసారద్వారా, నాద్యః నాయనరశ్చిప్ర
 వాహే ప్రథమచతుస్సంప్రయోగస్యాశుతరవిహితేనసంవికల్పకపూర్వక్షణా
 నవస్థానాత్ సంప్రయోగానంతరకాలేచనిర్వికల్పకన్యాయకాస్తేః సంప్రయో
 గనిరపేక్షనిర్వికల్పకజన్యత్వే వికల్పస్యానిన్ద్రియజన్యత్వాహతాత్ తతపవా
 ర్థజత్వస్యాప్యసిద్ధేః అపాప్యకారిత్యస్యభవద్భిరనన్తీకారాచ్చ. నాపిద్వితీయః
 సంసారజన్యత్వేవికల్పస్య స్త్వతిత్వప్రసజ్ఞాదితితాహ సంసారస్త్వి
 తిశ్చహ సంవికల్పకే. అయంభావః నవయంజ్ఞానేపి త్వదిష్టంతుణికత్వమిచ్ఛామః
 యేనసంప్రయోగానంతరకాలేనవస్థాననియమః, తథాత్వేపిసంసారజన్యతా
 మాత్రేణసన్త్యతిత్వావత్తిః, ప్రత్యభిజ్ఞాన్యాయేన సహకారిమాత్రత్వాత్సం
 సారస్య, అన్యధాప్రత్యభిజ్ఞాపిన్త్యతిరేవస్యాత్, అస్త్వితిచెన్న అననుభూత
 విశిష్టగ్రహణాత్, అన్యధాత్వనిన్ద్రియసంప్రయోగస్య తతాకారణత్వప్రసజ్ఞా
 త్. భవత్వత్రకారణత్వసహకారిత్యయోర్వివర్యాసత్తతచేత్ కుతోయంనిర్ణ
 యః, సత్తత్త్వద్వేషప్రాధాన్యాదితిచేన్న అయంసత్తతపవరీతప్రత్యభిజ్ఞాయాంతద
 భావాత్, త్వత్త్వేపికుతస్త్వఃప్రధానాప్రధానవిభాగశ్చితిచేత్, అస్తు యతః
 కుతశ్చిత్, మాభూద్వా, తథాపిసంసారమాత్రజత్వాభావాత్ ప్రత్యభిజ్ఞాయా
 స్సవికల్పకస్యచన్త్యతిత్వం దురుపపాదం. నన్వవిసంవాదివిజ్ఞానంప్రమాణం,
 అవిసంవాదశ్చబాధవిరహః, సచనాస్తి వికల్పస్య, స్వారసికబాధాభావేపి
 భస్మలమలినతాదిష్వివయోక్తికబాధాత్ యోవికల్పస్సవిభ్రమః యథావిగీ
 త తథాచజాత్యాదివికల్పశ్చితి. నచాత్రప్రత్యక్షవిరోధాదనుమానమేవ దుర్బల
 మితివాద్యం జ్ఞానైక్యాదిషుప్రసజ్ఞాదితి. ఏతద్దూషయతి నస్యాదితి. కల్పనా

స్వాద్వానై కాన్త్యమేషామనియతినువిసంవాదిబాధశ్చనూతే॥౩౩॥
(సవికల్పక బాధపరిహారః)

త్వం విశిష్టగ్రాహిత్యం ఆదిశబ్దేన నిర్వికల్పకేతరత్వం సంసారజన్యత్వమి
త్యాదిగృహ్యతే. బహువిహితహతైరితి హేతుగర్భం. సన్దిహ్యత్ర బహుత్వా
విహితయః, తథాహి కల్పనాత్వాదితి హేతుప్రయోగేతత్తత్పక్షదృష్టాన్తాదివిక
ల్పాః పక్షీకృతానవానాద్యః స్వయమేవాశ్రయాద్యసిద్ధ్యాపాదనాత్. నద్వి
తీయః పక్షవ్యతిరిక్తస్యాత్ర సపక్షత్వాసంభవేవిపక్షత్వపరిశేషాత్. తథాచత
త్ర కల్పనాత్వాది హేతువృత్తేరనై కాన్త్యమపరిహార్యం. తదిదమాహ స్వాద్వా
నై కాన్త్యమేషామితి. ఏవం స్వాభిమతక్షణికత్వాద్యనుమానసాధ్యాదివికల్ప
పక్షీకారబహిషాగరయోరుక్తదూషణమనుసంధేయం. యత్పునరాపలుః॥ శ్లో॥
“వికల్పేన వస్తునిర్భాసాదసంవాదాచపల్లవః” ఇతి “తస్యాంయద్యూపమా
భాతిబాహ్యమేకమివాన్యతః। వ్యావృత్తమివనిస్తత్వం పరీక్షానజ్జభావతః” ఇతి.
తదవ్యసిద్ధహేతుకం ప్రలోభనమాత్రం, వికల్పవిషయావస్తుత్వేనమీచీనయై క్త్య
భావాత్ కూటయుక్తిభిస్తద్బాధే యోగాచారమాధ్యమికతలైకస్త్యదిప్రసి
ర్వికల్పకవిషయశీలాదిస్వలక్షణానామపి నిరస్తతాపత్రే, తదిదమభిప్రేత్యా
హ అనియతిమితి. నన్వర్థక్రియాస్థితిమవిసంవాదంజూచుః, నచవికల్పవిష
యాణాంజాత్యాదీనాంకాచిదర్థక్రియాస్థిస్వలక్షణసాపేక్షత్వేతస్యైవహే
తుత్వావపత్రే, తన్నిరపేక్షత్వే తేషాంవృధగేవకదాచితకస్యాశ్చిదర్థక్రియా
యాస్సాధకత్వప్రసక్తాత్, అతః కల్పనాత్వాది హేతుభి రవిసంవాదిబాధః
క్రియతే ఇతిచోద్యానుయోగః. మైవం, తత్తత్కార్యాపేక్షయానియతపూర్వ
భావిత్వేన ప్రత్యక్షానుపలబ్ధునిశ్చితస్వభావానాం జాత్యాదీనాంతత్తదర్థక్రి
యాహేతుత్వస్వదురవహ్నవత్వాత్. ఏతేన సమర్థప్రవృత్తిజనకత్వమవిసం
వాదఇతిస్థాపనే వికల్పప్రామాణ్యస్యనకాచిత్క్షుతిః, వికల్పద్వారైవహినిర్విక
ల్పకస్యప్రవృత్తిహేతుత్వంచన్యసే, తదవిసంవాదాచ్చవస్తుదవిసంవాదవాచో
యుక్తిః. అథమణిప్రభావిషయమణివికల్పన్యాయేనవికల్పస్యవరప్పరయా ని
ర్వికల్పకవిషయార్థప్రతిబద్ధాత్ వివేకాగ్రహప్రసూతోయం తస్మిన్నవిసంవా
దారోపః నతు వస్తుతత్త్వప్రామాణ్యమితి. తత్త్వమనన్యోపేతతైవప్రస
క్తిః, తదేవవస్తుతస్సగతరహస్యమితచేత్ ప్రతీనంతర్వ్యత్రప్రయుక్తైరనుమా
నైః, ఉపయోగపరిశేషాదనుమానస్యపృథగ్గణనమితచేత్ తద్భూయస్తయావిక
ల్పస్యాపేతదస్తు, నవాద్వయోరపి ఇతి పుణమవసీయతామితి.

అగ్రాక్షో శబ్దాత్పాగర్థసిద్ధేఃపరమపితయోరక్షభేదాదిబోధా

చ్ఛబ్దై క్యేవాచ్యభేదాదపిబహుముపదేష్వేకవాచ్యప్రసిద్ధేః ।

సామ్యాసత్త్వద్యయోగాద్దుగపదవగతేర్వ్యక్తిజాత్యాదిశబ్దై

ననుసర్వేవికల్పాశ్చబ్దానువిధాపవద్యశ్యస్తే, శబ్దశబ్దవికల్పవిషయమ
ర్థంస్వాత్మనైవోపరజ్ఞయతి పీతిమేవశక్తంపీతశక్తృభిః, అభాగ్నిస్తా పృథగుపల
చ్ఛుప్త్యధ్యాసోపయుక్తపవ, అతోశబ్దాత్కుక్తస్యాధ్యసృశబ్దాత్తనాభానాదప్రమి
తిర్వికల్పభిః అత్ర కిమిదంకృత్సృపికల్పాపేక్షయోచ్యతే ఉత తద్విశేషాపే
క్షయేఽబుద్ధ్యావిభజ్యపూర్వం తావత్ప్రతిక్షిపతి శబ్దాదితి. అయమభిసద్ధిఃసహి
సర్వోవికల్పశబ్దోపరజ్ఞసమనవప్రవర్తతే పశ్యాదీనామవ్యుత్పన్నానాంచతద
యోగాత్, వ్యుత్పన్నానానపితత్తత్సంజ్ఞావిశేషస్తరణహేతుతయా తత్త
త్ప్రవృత్తినిమిత్తపశిష్టవస్తుగ్రహవశ్యంభావాదితి. తేనశబ్దప్రతీతేః పూర్వమ
ర్థప్రతీతిరస్తీత్యయమేకోహేతుః. హేత్వస్తరణప్రాయా వరణపీతి. విస్తృతశ
బ్దస్యశబ్దప్రతీతిమస్తరణాపి కేవలమర్థపవప్రతీత్యతే తత్రాపినశబ్దప్రతీత్యవశ్యం
భావః, కిచ్చిశబ్దఃకోత్రేణప్రతీత్యతే అర్థస్తుయథాయోగంతత్తద్విద్రియేణ, ఇ
దంచగ్రాహకమాతోపలక్షణం, అతోగ్రాహకప్రమాణవైలక్షణ్యనియమా
దస్త్రక్యేనైవశబ్దగ్రహణసమజ్ఞాసమిత్యాహ తయోరితితథాచకతిపయవిక
ల్పాపేక్షయాపిశబ్దాధ్యాసోపయుక్తః, పీతశక్తృదిష్వేక్ష్విగ్రియగ్రాహ్యాత్వా
దన్యోన్యసంసర్గాధ్యాసోయుక్తపవ. అపిచ ఏకపవశబ్దోబహునప్యథానభిద
భాతి శక్తివైచిత్ర్యాత్, తత్రపరస్పరవిరుద్ధేష్వర్థేష్వేకవైచిత్ర్యవశబ్దవైచిత్ర్యేన
బోధనంసమతతత్తయాహ శబ్దైకృభిః. ఏవంబహుముపదేషుపరస్పరవిరుద్ధస్స
భావేష్వేకవైచిత్ర్యవచ్యత్వందృశ్యతే పర్యాయశబ్దేషు, తత్రాప్యక్తేకోపల
చ్ఛునమనేకేషాం శబ్దానాం నయ్యజ్యతభివదతి బహుష్యతి. ఉపలభ్యతేచశ
బ్దానాం సామ్యేవ్యర్థవైషమ్యం, ఏవమథానాం సామ్యేపి శబ్దవైషమ్యం, సా
మ్యంచైకజాత్యాదేకాకారధర్మయోగిత్వాద్వేతి. ఏవమర్థస్యమారణ్యత్వంశబ్ద
స్యసన్నికృప్తత్వం శబ్దస్యమారణ్యత్వమర్థస్యసన్నికృప్తత్వంచ. ఏవంతీవ్రమ
ద్వాదివిధవైచిత్ర్యయోగదర్శనాన్న శబ్దార్థయోరన్యోన్యాధ్యాసేన ప్రతిపత్తి
రిత్యాహ సామ్యేతి. యద్వాసామ్యంశబ్దార్థయోస్యమదేశవర్తిత్వం. ఆస
త్త్వాదిః పూర్వపదేవ. యుగపదవగతేః సమానాధికరణవాక్యేపరస్పరవిరుద్ధ
స్వభావైద్వాత్వాదిశబ్దైరేకవైచిత్ర్యవార్థస్యయోగపద్యేన ప్రతీతేరపి నశబ్దాధ్యా

శ్శబ్దాధ్యాసోనయ క్తఃప్రథయతివిషయంకిన్తుసంజ్ఞాతటస్థా॥ ౩౪॥

(శబ్దాధ్యాసభక్తిః)

౨౬౦॥శ్లో॥ధీత్వాచ్చబ్దానువిధాంవిమతమతిముశస్త్యత్రశబ్దానసత్త

త్తపాఠ్యధఃస్మార్యభావాత్సురతుచసకథంబాలమూకాదిబోధే ।

సూక్ష్మావాక్పాత్రకల్పనహిసమధికతాతాదృశీకౌపినంజ్ఞా

వాచసూక్ష్మాద్యవస్థాకథనమపివిదుర్భావనాద్యర్థమాప్రాః॥ ౩౫॥

(శర్వప్రత్యయానాంసంజ్ఞానువిధత్వభక్తిః)

సోయ క్తః. ఏవం వ్యధికరణవాక్యేపిశబ్దార్థసంసర్గయోఃపృథగ్భవేనైవభా
నాదితిభావః. కథంతర్హి సవికల్పకజ్ఞానేసంజ్ఞా సోప్వక్షేషేణార్థంప్రకాశయతి
త్యతాహ ప్రథయతి. అయమర్థః తటస్థైవసంజ్ఞా విశేషణానైవద్వాచక
త్వేనైవప్రతీయతే నపునరథాత్మనా, అథాత్మనాప్రతీయమానేకథంవాచకత్వప్ర
తీతిర్యోయుజ్యతేతిభావః. ఉక్తంచ శ్లో॥ “సంజ్ఞాతుస్తర్యమాణాపిప్రత్యక్షత్వం
నబాధతే । సంజ్ఞానస్సతటస్థాహినయాపాచ్ఛాదనక్షమా” ఇతి. అయమత్రని
ర్ణయః శ్లో॥ పరస్పరవిరుద్ధత్వప్రతిభాసానురోధతః । సవికల్పకవిజ్ఞానేశబ్దా
ధ్యాసోనయజ్యతే॥ ఇతి. ౩౪॥

అత్రకేచిదాహుఃఅనుమానేనైవసర్వప్రతీతేశ్శబ్దానువేధముపపాద
యామితితదేతదనువదతి ధీత్వాదితి. అనూదితమర్థంప్రతిక్షిపతి నసత్తదితి. త
స్యహేతుమాహ తస్యేతి. అయమర్థః పరిదృశ్యమానపిచార్థశ్శబ్దం స్మారయతి
తతః కథంతదాత్మనాభానమితి. బాలమూకాదిబోధేకాలాత్యయాపదేశమాహ
స్ఫురతుచేతి. సూక్ష్మా వశ్యస్తీ మధ్యమా వైఖరీతిశబ్దవిభాగాత్సుక్ష్మశబ్దస్పర్శ
తాస్తీతినబాలమూకాదిబోధే కాలాత్యయాపదేశశ్చత్యాశఙ్క్యపరిహరతి
సూక్ష్మేతి. అవాచకస్యతాదృశావస్థాపన్నస్యశబ్దస్య ప్రతిపత్తివేళాయాంప్ర
సజ్ఞాభావాదిత్యర్థః తదేవవివృణోతి నహితి. వాచకశ్శబ్దపీవాత్రవిమృశ్యతేతి
భావః కథంతర్హి సూక్ష్మాద్యవస్థాకథనం తేషుతేషుశాస్త్రేషు, ఇత్యతోత్తరం
వాచితి. అవస్థాభేదకథనం కేవలభావనార్థంనపునర్వాచకత్వేనా తతశ్శబ్దాను
వేధానుమానమసమజ్ఞాసమితిభావః । అనేనశ్లో॥ నసోప్రిప్రత్యయోలోకేయ
శ్శబ్దానుగమాదృతే । అనువిధమివజ్ఞానంసర్వంశబ్దేనగృహ్యతే॥ ఇతి శబ్దానువే
ధప్రత్యక్షత్వోదాహరణమపిదత్తోత్తరం తాదృశోపలక్ష్యభావాదేవ॥ ౩౫॥

ఇథం సర్వప్రత్యయానాంశబ్దానువేధవాచీనిరస్తః, ఇదానీంసర్వే

౨౬౦॥ శ్లో॥ సత్త్వాదైవ్యరక్షగమ్యంవిషమమితివదన్వక్తుబాధంవిపత్నే

శ్రుతిత్యాలంబేతునైవప్రసజతిశరణంతాదృశాదృష్టసిద్ధౌ ।

అధ్యక్షంలౌకికంచేదధిగతివిహితంభావనోద్ధంసయుక్తం

నిత్యంత్యాయానపేక్షంనిరుపధిరిహతేదుర్వచోఽక్షప్రకర్షః॥ ౩౬॥

మామప్యథా నాంప్రత్యక్షత్వవాదీనిరస్యతే, సఖిత్వేవమామా ధర్మాదయఃకస్యచిత్తుత్పత్తయః సత్త్వాదిత్యాదికమనుమానజాతంధర్మాదీనాం ప్రత్యక్షత్వంసాధయతీతి, తథాచయోగిప్రత్యక్షంసిద్ధమితి. తచేతదనూద్య పరిహరతి సత్త్వాదైవ్యరితి. అయంభావః కింప్రత్యక్షత్వమాత్రంప్రసాధ్యతేకింవాపునరైన్ద్రియికప్రత్యక్షత్వం, పూర్వత్ర నయోగిప్రత్యక్షసిద్ధిః శుశ్రవప్రత్యక్షేణైవాన్యథాసిద్ధత్వాత్. ఉత్తరత్ర విపత్నే బాధకాభావాదన్యథాసిద్ధిరనుమానస్య. అతోనయోగిప్రత్యక్షంసాధయితుమలం. శ్రుతిస్మృత్యాదిబాధప్రసక్తోవిపత్నేబాధకఇతిచేత్ తర్హిశ్రుతిత్యాదికమేవశరణం కిమనుమానేనేత్యాహ శ్రుత్యేతి. ఉక్తమర్థంవికల్పాప్యపిదూషయతి అధ్యక్షమితి. కిమధ్యక్షంలౌకికం కింవాభావనోద్ధం ఉతనిత్యమేవ, లౌకికంచేత్పత్తిత్వవిరుద్ధమిత్యాహ అధిగతివిహితమితి. లోకోపలక్ష్మవిరుద్ధమిత్యర్థః. నహిధర్మాదివిషయంలౌకికంప్రత్యక్ష ముపలభ్యతే, తథాత్వేవా “సత్సంప్రయోగేపురుషస్యేన్ద్రియాణాంబుద్ధిజత్తతత్పత్తిత్వక్షమనిమిత్తం విద్యమానోపలక్ష్మనత్వాత్” ఇతిసూత్రవిరోధః. భావనోద్ధమపిప్రత్యక్షంభావనావైశద్యాతిరేకేణనక్వాపిదృష్టమిత్యాహ భావనోద్ధంసయుక్తమితి. మారీచాదేర్భావనయా రామాదిసాక్షాత్సారోభయభరదోషనిమిత్తం విపరీతజ్ఞానమేవ “వృత్తేవృత్తేచపశ్యామి” ఇతి. ఏవమనురాగాదినిమిత్తకామినీముఖదర్శనాదికమపివ్యాఖ్యాతం. నిత్యప్రత్యక్షంనకారణాయత్తమిత్యాహ నిత్యంత్వితి. తత్సాధనేపినయోగిప్రత్యక్షసిద్ధిరితిభావః. ననుప్రకృత్యమాణంసర్వంనిరతిశయదశాశిరస్కం, యథాకువలామలకబిల్వాదిపరిమాణం ప్రకృత్యమాణంనిరతిశయదశాశిరస్కంపరమమహత్పరిమాణేపిశ్రీమ్యతి తథాచేన్ద్రియశక్తేః ప్రకృత్యమాణాయాస్సార్వజ్ఞేవిశ్రమస్సముచితః, ఏవంచయోగినాం మానసప్రత్యక్షస్యసర్వవిషయత్వంసత్సృతీత్యాశంక్య పరిహరతి నిరుపధిరితి. యథాచతుస్స్పర్శనాదేః ప్రకృత్యమాణస్య నసర్వవిషయత్వేవిశ్రమః ఏవంచనసోపీతిభావ్యం, అన్యథాధర్మాదయఃకస్యచిచ్ఛాతుషాఃస్పర్శనా ఇత్యాదికమపివక్తుంశక్యేత.

౨౬-౨॥ శ్లో॥ ప్రత్యేకం హ్యక్షు వేద్యం ప్రతినియతతయా సర్వలోక ప్రసిద్ధం
కాకోలూ కాది కా నామ పిజవిషయే హ్యక్షి చక్షుః ప్రకర్షః॥
మాన్దాశ వ్యాశ పూర్వేష్య పిఖలుర స నా స్పర్శ నాదిక్రమా త్స్య
దక్షస్థా నై క్య మాత్రం స్థితవిషయ మత స్త్వప్తి పాసాదివాక్యం॥ ౩౭॥
(యోగి ప్రత్యక్షానుమానభక్తః)

తదేవ ప్రకాశయతి ప్రత్యేక మితి ప్రతినియతవిషయతయా హి చక్షు
రాదీనాం ప్రసిద్ధిః, ప్రవృత్తిరప్యేవ మేవ, ఏవమ్మనసోపి ప్రతినియతవిషయత్వం
స్వీకార్యం, దృష్టం చ తత్, అత్మాదివిషయపవహిమనసస్సాత్తత్త్వ మవలో
క్యతే, బాహ్యవిషయపునరిద్రియా న్తరసహకారితామాత్రమేవ, పరమాణ్వ
దృష్టాదివిషయపున స్తదపినా స్తి తేషామతీద్రియత్వాత్, తథాచస్వాత్మనితజ్ఞా
నాదిషువాశక్తస్య మనసఃస్వాతత్త్వేణ న బాహ్యవిషయేషు శక్తిః. తత్ర ప్ర
మాణమాహ సర్వలోకేతి. నను చక్షురాదీనామపి స్వవిషయాతిలక్ష్మ్యనందృశ్య
తే, దూరేహి కాకః పశ్యతి, అథ కా రేవులూ కాదిరథంగృహ్లాంతి, అతోమనసోపి ప్ర
కర్షవిశేషాదివిషయగ్రహణం యుక్తమిత్యాశఙ్కాహా కాశేతి. కాకాదిచక్షుః
ప్రకర్షోపిన స్వవిషయాతిలక్ష్మీ రూపరూపితదేకార్థసమవాయమాత్రగ్రహణాత్,
సహికాకశ్చక్షుషారసంగృహ్లాంతి, నాపిచోలూకశ్చక్షుషాజేఘ్రితి, కథంతర్హి
మాన్దాశ వ్యాఖ్యాదిష్యిద్రియవృత్తిసజ్జరః, మాన్దాలోహముఖేనైవాభ్యవ
రతినిర్హరతిచ, వ్యాశశ్చక్షుషేవాకర్ణయత్యవలోకతేచ, అత ఇద్రియవృత్తేర
నియమోయుక్త ఇత్యాశఙ్కాపరిహరతి మాన్దా లేతి. తత్ర హిరస నాస్పర్శనయో
రేకస్థానవర్తిత్వవత్ వాగపానయోశ్చక్షుశ్శోత్రయోశ్చస్థానైక్యమేవనపున
రస్యేద్రియేణాస్యేద్రియకృత్యమాచర్యతే, అతోన స్వవిషయాతిలక్ష్మ్యసమిద్రి
యవృత్తేరితిభావః. శ్లో॥ ధర్మాదివిషయత్వంతు మనసోయద్విశిష్యతే। చక్షురా
దేస్తథాభావోనేవ్యతేకేన హేతునా॥ ఇతిచక్షురాదిప్రతిబద్ధిరేవమనసోధర్మాది
విషయత్వంనివారయతీతిసజ్జిహాః. కథంతర్హి శ్లో॥ త్వక్చదృక్చనిపాసతిజిహ్వ
విహ్వలాశ్రవణవత్పరివృత్తా। నాసికాత్వయిశతతథేతిపాశ్చిన్నయాం కథమి
మాంస్విదవస్థాం” ఇతీద్రియవృత్త్యనియమోమహాపురుషైరభిధీయత ఇతి. ఇ
థంతిద్రియవృత్తినియమనుస్తరేణస్వాభావికేనైవజ్ఞానేన సర్వంసాక్షాత్కరి
ష్యామీతిభావః, నపునరస్యేద్రియేష్యస్యేద్రియవృత్తిరభిధీయతే “పశ్యత్యచ
క్షుస్సృశ్యతోత్యకర్ణః” ఇత్యాదేఃపరవిషయతయా తస్యావ్యకరణాయత్రజ్ఞా
నత్వస్యాసజుగచితజ్ఞానేముక్తాత్మన్యపిసాధారణ్యాత్. అయనుత్రనిర్ణయఃయది

౨౬౩ || శ్లో || సంయుక్తవ్యాపకత్వప్రభృతినహక్యతౌర్వాప్యప్రీతినవ్యపేక్షై

రతైరేవానుమాధీర్భవతుకిమితరత-ల్యుయిత్వేతిచేన్న ।

నిర్వాప్యపారేద్ద్రీయస్యాప్యదయతిఖలుసాఘాతభావ్యాదిలిక్తైః

స్మృత్యాదౌఛైశ్చ శ్రుతైర్వాచనభాసకలజ్ఞానసామాన్యమిష్టం || ౩౦ ||

యోగిప్రత్యక్షంపామ్రాణికం తదాశ్రుత్యాస్తృత్యాపురాణేనచసిద్ధ్యతి, నపున
రనుమానేన తస్యాన్యధాసిద్ధత్వాత్ చాతుషత్వాదిప్రసజ్జనప్రతిబద్ధిగ్రస్తత్వా
ద్వేతిపూర్వమేవోక్తం శ్లో || యథోపనిషదస్త్రీశోనానుమానేనసిద్ధ్యతి, తథా
యోగీవశాస్త్రేణ కేవలేనప్రసిద్ధ్యతు || ౩౧ ||

౩౧ ||

ఏవం యోగిప్రత్యక్షోదాగమగమ్యాదృష్టాదేరసిద్ధిగుక్తా, అథాయో
గిప్రత్యక్షోదనుమానగమ్యాగ్నాదేరసిద్ధిరుచ్యతే, కశ్చిదాహ. ధూమాదిసం
యుక్తమేవేద్ద్రీయంవహ్నిద్యుదికంగృహ్ణోతు కిమనేనానుమానేన, సహకారిసా
మర్థేనరవ్యమపిసంపత్వ్యతే, చతుర్థామాదిసంయోగః ప్రథమంసహకారి, త
త్సహకారిచవ్యాప్తిపక్షధర్మత్వపరిజ్ఞానాది, కిమితరప్రమాణపరికల్పనయేతి, ఏ
తదాశఙ్కతే సంయుక్తేతి. పరిహరతి నేతి. పరిహారంవివృణోతి నిర్వాప్యపారే
తి. అయమత్రభావః నేద్ద్రీయః ప్రవహ్నిద్యుదిజ్ఞానేకరణం అపితుధూమాదిజ్ఞాన
ఏవ, అతోసవహ్నిద్యుదిజ్ఞానంప్రత్యక్షప్రమాణఫలం, అపితుధూమాదిజ్ఞానమేవ
చహ్నిద్యుదిజ్ఞానంజనయతి. నన్వస్తు ధూమాదిజ్ఞానమవాంతరవ్యాపారః తద్వ్యా
రాప్రత్యక్షమేవచహ్నిద్యుదిజ్ఞానంజనయతితిచేత్ తన్న ఇద్ద్రీయార్థసన్నికర్షజ
న్యధూమాదిజ్ఞానమంతరేణాపిస్మృత్యాదౌఛైశ్చ శ్రుతైర్వాచనభావ్యాదిలిక్తై
రగ్నాద్యదిజ్ఞానదర్శనాత్, కిచ్చయద్ధియజ్జనయిత్రేవయజ్జనయతి తస్యతత్రత
దవాంతరవ్యాపారత్వమితిహ్యవాంతరవ్యాపారలక్షణమాచక్షతే, సచేదంల
క్షణంధూమాదిజ్ఞానేస్తి ధూమాదిజ్ఞానమంతరేణాపిప్రత్యక్షేణ వహ్నిదేర్ద్రీ
ష్టుంశక్యత్వాత్ తథాదర్శనాచ్చ, అతోనుమానాదేవసాధ్యసిద్ధిర్నపునః ప్ర
త్యక్షోత్, అన్యథా శబ్దజ్ఞానంఅంతరావ్యాపారీకృత్య శబ్దార్థజ్ఞానమపిప్రత్యక్ష
మేవప్రసజ్యేత, నచతద్యుక్తం పరోక్షాపరోక్షవిభాగాభావప్రసక్తాత్. అథా
పిసర్వవిషయస్యమనభిద్ద్రీయస్యవహ్నిద్యుదిజ్ఞానే వ్యాప్యతత్వాన్తానసప్రత్య
క్షంవహ్నిద్యుదిజ్ఞానమాశఙ్కపరిహరతి మనభి. సకలజ్ఞానసామాన్యమితిసం
శయవివర్యయస్మృత్యాదిసాధారణత్వాన్తనభిద్ద్రీయస్య సతజ్జన్యతామాతే
నిప్రత్యక్షత్వసిద్ధిరితిభావః.

౩౨

౨౬౪॥ శ్లో॥ పక్ష్యం వ్యాప్య మాదౌ విదిత మహతు నవ్యా పకస్య ప్రసక్తి
 ర్వాప్తిస్తేన స్తృతా స్యాన్న చ తత ఉభయోర్నిశ్చయః పక్షయోగే ।
 తాదృగ్వాప్య ప్యాన్వితో సాపితి మతిరపి నవ్యా పకం తత్రయచ్చే
 త్తస్మాత్తద్వాప్తి పితౄన్వయనియత మతిర్నాక్షతస్సంసృతేర్వా ॥
 (అనుమానస్య ప్రత్యక్షాది బహిర్భావః) ౩౯॥

౨౬౫॥ శ్లో॥ నాయోగ్య స్యాక్ష బాధః స్వవిషయ విహతిం నక్ష మేతానుమానం
 స్వస్యైవాపేక్షిత త్వాదనుమితి ముఖలాం బాధతే నాగమోపి ।

ఉక్తార్థస్థే మేషునరపిచికల్ప దూషయతి పక్షస్థమితిః కింధూమాది
 దర్శనదశాం ప్రత్యక్షావహిః తదాధూమాది రేవ విదితః నవహోవ్యదిః తదిద
 మాహాపహతు నవ్యా పకస్య ప్రసక్తి రితి యదాపున ర్వాప్తిస్తృతంతదాపున ద్దృ
 ష్టాంతపవసాధ్య ప్రసిద్ధిః తత్రైవ పూర్వం గ్రహణాత్ నతువత్తే తదిదమాహ న
 తేతి తద్వ్యవసయావస్థాయాం సాధ్య సిద్ధిరస్తుతతోనుమానం వ్యర్థమిత్యాశక్త్యా
 హ తాదృగితి ఉపనయ జన్యంజ్ఞానం వ్యాప్తస్య హేతోః పక్షధర్మత్వ మవగాహతే
 నపున సాధ్యస్య పక్షధర్మత్వం, తస్మాత్సాధ్యస్య పక్షధర్మత్వ ప్రతీతిర్నాక్షతః నాపి
 వ్యాప్తిదర్శనజనిత సంసృతాత్ నచోభయస్తాత్, అతో వ్యాప్తస్య హేతోః పక్ష
 ధర్మత్వ ప్రతీతి సాధ్య స్యాపి పక్షధర్మత్వం ప్రసాదయతీతినుష్ఠిరవనుమానం, ౩౯॥

నన్వనుమానం ప్రమాణ మేవ నభవతి పామ్రాణ్యేన త్యేవహి ప్రత్య
 థా ప్రత్యక్ష వివాద ఇత్యాశ జక్ర్యవరిహరతి నాయోగ్య స్వేతి, ఆయమత్రవికల్ప
 క్రమః అనుమాన స్యాపామ్రాణ్యనుబాధిత త్వేపి ఉత బాధిత త్వేన, తత్రాపికింబా
 ధః ప్రత్యక్షేణ అధానుమానేన, అథవాగమేన, యద్వా నియత బాధకాభావేపి
 సంశయాత్మక త్వేనాపామ్రాణ్యనుభవా స్తృతిరూప త్వేన, తత్రాపి బాధిత త్వే
 ప్యపామ్రాణ్యమితి తావద్వాద హతం, బాధేపి ప్రత్యక్ష బాధోయోగ్యస్యైవ స
 పునర్థూమానుమానాదానదృశ్యతే, అయోగ్య విషయే బాధ స్తవప్రయోజకః అ
 యోగ్యానుపలభ్యేర బాధక త్వాత్, అతోన ప్రత్యక్ష బాధాదపామ్రాణ్యమనుమా
 నసామాన్యస్య యత్రపునః క్వచిత్ ప్రత్యక్ష బాధః తత్ర వయ మప్యపామ్రా
 ణ్యమజ్ఞీకుర్కహే నైతావతా అనుమాన తత్త్వావలంపః, నచానుమానేనవాబా
 ధః వ్యాఘాతాత్, కృత్సానుమానాపామ్రాణ్యే బాధక స్యానుమానస్య తద
 వ్రర్భావాత్, తదిదమాహ స్వవిషయేతి, నాప్యాగమేన బాధః ఆగమస్యైవ వ్యు
 త్పత్తిదశాయామనుమానసాపేక్ష త్వాత్, ఇదమప్యాహ స్వస్వేతి, నచ సంశ
 యాత్మక మనుమానం నిశ్చయేనైవ ప్రవృత్తివ్యవహారయోర్దర్శనాత్, తదప్యా

నిస్సర్వహాప్రవృత్తేరిహనిపుణధియాం నాప్యసాసంశయాత్
వై శిష్ట్యాన్నత్ప్రతిశ్చేత్యనుమితిరుదితాఽధ్యక్షవత్సానమన్యత్ ॥౪౦॥
(అనుమానప్రామాణ్యసిద్ధిః)

౨౬౬॥ శ్లో ॥ సామాన్యం ప్రాప్తిసిద్ధం నపునగనుగమస్సిద్ధపూర్వోవిశేషే
వ్యాప్తిస్సర్వాపిభగ్నాక్షచిదపిసకలవ్యాప్యసజ్జత్యదృష్టేః ।
భూయోదృష్టేర్వ్యవస్థానహిభవతితథోపాధయఃస్వర్దురూహః

హ నిస్సర్వహేతి, స్మృత్యాత్మకత్వమవశిష్యతే తచ్చసాధ్యస్యపక్షధర్మతావ్రతి
వత్తేనసంభవతీత్యుక్తం ప్రాగేవ, ఏతదపివదతి వై శిష్ట్యాదితి. అతః ప్రత్యక్షవదను
మానమపివృధగేవప్రమాణమితిగమయతి అధ్యక్షవదితి. అతస్మత్తేరప్రమాణ
త్వేనోపాదానమన్వారుహ్యవాదేనేతిభావ్యం ॥ ౪౦॥

అతఃచార్వాకః ప్రత్యవతిష్ఠతే కిమనుమానేనపిశేషస్సాధ్యతే ఉత
సామాన్యం నతావత్సామాన్యం ప్రాగేవప్రసిద్ధత్వాత్, నహ్యగ్నిమత్త్వసా
మాన్యమప్రసిద్ధం మహాససాప్యసగ్నిమత్త్వేనదృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలత్వప్ర
సక్తాత్, తచిదమాహ సామాన్యమితి. నచవిశేషస్సాధ్యః తస్మిన్ననుగమాభావా
దిత్యాహ నపునరితి. యథాహుః శ్లో ॥ “విశేషేననుగమాభావస్సామాన్యేసిద్ధ
సాధనం । అనుమాభావజ్ఞేష్టికానిమగ్నాదిదైనిః ఇతి ॥ విశేషేననుగమా
భావాత్సామాన్యేసిద్ధసాధనాత్ । తద్వతోననుపపన్నత్వాదనుమానకథాకుతః”
ఇతిచ, క్షిప్రవ్యాప్తిరేవానుమానస్య జీవాతుఃసాచసర్వధా । నసంభవతిస
మృచ్ఛగ్రహస్యానుపపత్తితః ॥ కతిపయస్యక్తిదర్శనేన సంబద్ధగ్రహణస్యవృద్ధిచాతి
వృద్ధిసాధారణత్వాత్, సకలవ్యాపకవ్యక్తిదర్శనేనసంబద్ధగ్రహణమసర్వజ్ఞేన
కర్తుంసశక్యతే, యదిసర్వజ్ఞసంబద్ధవేదీ కిమనుమానేన. ఏవంచ సర్వాపివ్యా
ప్తిర్భగ్నా ప్రమేయత్వాభిధేయత్వాదౌసర్వవృత్తుప్యసంహారేణ వ్యాప్తిగ్ర
హణస్యాశక్యత్వాదిత్యాహ వ్యాప్తిరితి. అస్తుభూయోదర్శనేనవ్యవస్థేత్యాశ
క్యాహ భూయోదృష్టేరితి. సహసగ్రహభూయోదర్శితస్యాపి తత్రతత్రవృద్ధి
చారదర్శనాదితిభావః. తర్హినిరుపాధికసంబద్ధోవ్యాప్తిరితిలక్షణం కృత్వోపా
ధివిధూననేనైవవ్యాప్తింప్రతిష్ఠాపయామితిచేన్న దృష్టాదృష్టోపాధీనామనన్త
నాందురూహత్వేన తద్విధూననస్యేవాశక్యత్వాదిత్యాహ తథోపాధయితి
ఇథమనుమాననిరాకరణేదుర్వాదివాంప్రలాపోయమనుమానమూలః ఉత త
ర్కమూలఃఅధవానిర్మూలః, నిర్మూలత్వేప్రలాపపవ. అనుమానమూలత్వేతర్క
మూలత్వేవా వ్యాప్తిమన్తరేణ తదుభయంసంభవతీతితవాపివ్యాప్తిగ్రహణ

ఇత్యాద్యాః సేవప్రతరగ్రస్థిరనియమజుషాందర్శనేనైవబాధ్యాః ॥ ౪౦॥
(అనుమానబాధకతరగ్రపరిహారః)

అ-౭॥ శ్లో॥ దృష్టేతీచారశఙ్కా నభవతియదిసాక్ష్యాపిదేశాంతరాదౌ
సిద్ధాంతతానుమానస్థితిరథనతదాక్షాతిశఙ్కా-వకాశః ।
వ్యాఘాతాంతాశఙ్కా నపునరుదయతిస్వప్రవృత్త్యాదిభక్తా

మవశ్యంభావి, తథాచవ్యాఘాతఇత్యభిప్రాయేణపరిహారతి ఇత్యాద్యాఇతి.న
శేవలంతరగ్ర ఏవపక్షబాధకః అపితులోకోపల మ్భాపీత్యాహ దర్శనేనేతి॥౪౦॥

అనుమానేతావత్సమాన్యంనసాధ్యతే యేనసిద్ధసాధనత్వముద్భా
వ్యేత,కింతుసామాన్యవ్యాప్తిసహకృతేనపక్షధర్మత్వేన సామాన్యస్యపక్షనిష్ఠ
త్వరూపేవిశేషసాన్యతే,కథంతర్హివిశేషవ్యాప్తిశూన్యేనపక్షధర్మేణాపిహేతు
విశేషేణతత్సిద్ధిరితిమాతోచః విశేషవ్యాప్తేరనుమానాజ్ఞత్వస్వీకారే పునరయం
క్రాజ్ఞత్వం, అనపేక్షితప్రాప్తికల్పనయాదూషణాత్ప్రాప్తిసమా, సమాధిశ్చ
సామాన్యవ్యాప్తేరేవానుమానాజ్ఞత్వాత్. కథంసామాన్యవిషయావ్యాప్తిర్హి
శేషసిద్ధావజ్ఞమితిచేత్ ఏవంతర్హియక్రాజ్ఞపరిత్యాగః సామాన్యవ్యాప్తేరేవవి
శేషసిద్ధాయక్రాజ్ఞత్వాత్,విశేషవ్యాప్తిరూపాయాః ప్రాప్తేరజ్ఞత్వంపరికల్ప్య
తదభావేనదూషణ మప్రాప్తిసమాప్రక్రియామనుభావతి,అవిషయవృత్తిత్వంచ
సామాన్యవిషయావ్యాప్తేర్హి శేషవిషయే సజ్ఞాపరణేన దూషణకథనాత్,
తథాచ సామాన్యవ్యాప్త్యాపక్షధర్మతయాచపరిష్కృతోహేతుః పక్షేసాధ్య
విశేషంసాధయతి అన్యధాప్రత్యనుమానప్రతితరగ్రయోరపికణ్ఠగతజీవితత్వమా
వద్యేత. అతోవిశేషేననుగమాభావఇత్యాదేరనవకాశః. యత్పునస్సమాన్యే
నసర్వవృత్తిగ్రహణాసంభవాన్న వ్యాప్తిగ్రహణంసంభవతీతి, తదనంతరమే
వసమాధాస్యామః.తదవశిష్యతే భూయోదర్శనాద్వ్యాప్తిగ్రహణంసంభవ
తి అతిచారశఙ్కాయాస్సర్వప్రమలభత్వాదితి,నదేతద్వికల్పదూషయతి భూ
యోదర్శనదృష్టస్యావ్యర్థస్య కిందృష్టఏవదేశేతిచారశఙ్కాఉతదేశాంతరాదౌ,
నతావద్దృష్టఇత్యాహ దృష్టఇతి.నాపిదేశాంతరాదౌవితివత్తుమనువదతి యదీతి.
దేశాంతరాదౌవతిచారశఙ్కాయాం దేశాంతరాద్యనుమానమేవనిష్ప్రతిదృష్ట్య
మవతిష్ఠతఇత్యాహ సిద్ధేతి.దేశాంతరానుమానాభావమాశఙ్కతే అథేతి. శ
ఙ్కాతమర్థంప్రతిక్షిపతి తదేతి.తర్హి శఙ్కాయాఃకోనివారకక్రినివారకాభావే
కథంశఙ్కానివరేతేత్యతలహ వ్యాఘాతానేతి.అయమర్థఃఉత్పన్నాశఙ్కావ్యా

ద్యావచ్ఛజగంచతరగప్రస్ఫుటిరిహతతోవానవస్థాదిదోషః॥ ౪౨॥

(అతిచారశఙ్కోగద్ధారప్రకారః)

౪౨॥ శ్లో॥ వ్యాప్యత్వంయస్యయత్రస్ఫురతిసహచరేపోస్యహేతోరుపాధి

స్సాధ్యవ్యాపీసమోయంసమగణినిపుణేస్సాధనావ్యాపకశ్చ॥

ఘాతదర్శనేననివర్తతే, తేనైవవ్యాఘాతదర్శనేనోత్తరోత్తరశఙ్కా- న జాయతే
ఇతి. తథాచశఙ్కాగ్రానివృత్తౌ తరగప్రవృత్తిస్తావతైవావసీదతీత్యాహ యావచ్ఛ
జగమితి. తేనోత్తరోత్తరతరగప్రవృత్త్యా అనవస్థావచనమస్థానవాదఇత్యా
హ తతఇతి. ఏతత్సర్వమభిసద్ధాయోక్తం న్యాయవిద్భిః ॥ శ్లో॥ “శఙ్కాచేదను
మాస్యైవనచేచ్ఛజగతతస్తరాం । వ్యాఘాతావధితాశఙ్కాతరగశ్శఙ్కా
వధిర్మతః” ఇతి. అనేన “వ్యాఘాతోయదిశఙ్కాస్థినచేచ్ఛజగతతస్తరాం ।
వ్యాఘాతావధిరాశఙ్కాతరగశ్శఙ్కా వధిఃకులః” ఇతికుసృష్టిరపినష్టపా-
యావద్వాప్యఘాతదర్శనం శఙ్కాయాస్పత్త్వం వ్యాఘాతదర్శనేతన్నివృత్తిరి
త్యుక్తత్వాత్, ఘాయోదర్శనదృష్టాయావ్యాప్తేర్నిరుక్తూలాశఙ్కా తస్మా
స్సర్వత్రసులభత్వేనస్వప్రవృత్త్యాదివిరోధప్రసక్తాత్, ఉపాధిదర్శనాదిమూల
శఙ్కాయాముపాధివిధాననముత్తరత్రదర్శయిష్యతే॥ ౪౨॥

ఉపాధిస్వరూపప్రదర్శనపూర్వకముపాధివిధాననప్రక్రియాంప్రదర్శయితు
మారభతే వ్యాప్యత్వమితి. మతభేదేన లక్షణద్వయమాహ సాధనావ్యాపక
త్వే సతిసాధ్యసమవ్యాప్తాదర్శనఉపాధిరిత్యుదయనః. సాధనావ్యాపకత్వేనతిసా
ధ్యవ్యాపకఇతిసమశబ్దప్రతియేపేణవాదీద్వః. తత్రస్వధర్మమన్యత్రారోపయన్న
పాధిశబ్దేనోచ్యతే, తథాచస్వధర్మఘాతాయావ్యాప్తేర్నేతుత్వాభిమతేమైత్రీత
నయత్వాదాప్రతీతిహేతుత్వాచ్చాకాద్యాహారపరిణతిరుపాధిః యథాస్ఫుటిః గ
తారుణిమప్రతీతిహేతుర్జపాకుసుమాదితథాచనిరుపాధికసంబంధత్వస్యవ్యాప్తి
లక్షణత్వాత్ తదభావేనవ్యాప్తిమవసాదయన్నపాధిర్మాషణమితి సమశబ్దంప్ర
యజ్ఞానానాముపాధిశబ్దార్థాపరిత్యాగేన కూషణాభిధానేతత్పర్యం. అన్యే
షాంతుసమోవిషమోవాభవతూపాధిః తన్నివృత్తౌపయేసాధ్యనివృత్తేరుభయ
త్రాపిసాధారణత్వాత్, తథాచసాధ్యనివృత్త్యభిఘాతవ్యాపకత్వోపాదాన
మన్తరేణసమశబ్దప్రయోగోవ్యర్థః, తథాచసమోవాఅధికోవావ్యాపకత్వేనా
భిమతః పయేవ్యావర్తమానసాధ్యంవ్యావర్తయతీతిపయేసాధ్యబాధాదుపాధే
క్షాషణత్వం, ఉపాధిశబ్దార్థస్తు యథాతథావాభవత్వితి. తదేతత్సర్వంపూర్వా
భేదోక్తం. అత్రనిపుణైరితికథనం ఉపాధిశబ్దార్థనిరూపణేననిర్వాహాత్. అన్య

యోగ్యాగృహ్యోచతరైరపితమపనుదేచ్ఛజ్ఞితంశ్చితంవా

సామ్యంనాత్రాహుతేకేతదభిమతమిహవ్యాపకాదర్శనాది॥ ౪౩॥

ధాపదూషణత్వేసిద్ధేకథనసపేక్షితసమశబ్దోపాదానమితచేత్ ఇథం యథాష
 త్నవిపక్షయోర్వర్తమానత్వేనహేతోజ్ఞాషణత్వేసిద్ధేపిపక్షవిపక్షయోరేవవర్త
 మానోహేతుర్విరుద్ధఇతివిరుద్ధలక్షణేసావధారణనిర్దేశః ప్రకారాన్తరప్రదర్శనా
 ర్థః, విపక్షేవర్తమానత్వాత్సాధ్యాసాధకత్వం విపక్షఏవవర్తమానత్వాత్పరష
 త్నస్యాపిసాధకత్వం తథాచాత్యన్తదుష్టమనుమానమితీమమర్థం ప్రకాశయితుం,
 పక్షవిపక్షయోరేవేత్యవధారణప్రయోగఇతిచేత్ ఏవంతర్హివ్యాపకనివృత్త్యా
 వ్యాప్యనివృత్తిద్వారేణపక్షేసాధ్యబాధంబోధయితుం వ్యాపకత్వోపాదానం,
 వ్యాప్యస్యమైత్రీతనయత్వాదేర్వాప్యప్యప్రతిభాసోపనస్వాభావికఃఅపితుస్ఫటి
 కారుణిహవదన్యప్రయ్యక్షఇతి ప్రతిభాసమాత్రస్యాపిదుష్టత్వేనహేతోర్వాప్యప్తి
 నివృత్తింస్ఫుటమేవ వత్తుం సమశబ్దప్రయోగఇతి సన్తోక్షవ్యం. వ్యాపకత్వమా
 త్సోపాదానే వ్యాపకనివృత్త్యావ్యాప్యభూతసాధ్యనివృత్తిముపజీవ్యసాధ్యబా
 ధేనహేతుదోషోవాచ్యః, సమశబ్దోపాదానేతుహేతోర్వాప్యప్తిప్రతిభాసోప్యా
 పాధికఇతిసాత్మాగ్ధేతుదోషకథనం ఉద్భుటత్వాద్దోషస్యేతి, అత ఉపాధిశబ్దార్థ
 స్వారస్యాదుద్భుటదోషప్రకాశనాచిత్యాచ్చ సమశబ్దప్రయోగఇత్యోదయనికా
 ఇతి.అస్తుపాధిలక్షణం కథంతస్యవిధాననమిత్యాకజ్యోహ యోగ్యేతి. ఉ
 పాధిఃఖలుశబ్దోనిశ్చితశ్చ శాకాద్యాహారపరిణత్యాదిశ్శబ్దతః నిషిద్ధత్వా
 దిర్నిశ్చితః యత్రఖలుసాధనావ్యాపకత్వసాధ్యసమవ్యాప్త్యరన్యతరయావస్యా
 శబ్దా స శబ్దోపాధిః అప్తిమగర్భేపి శాకాద్యాహారపరిణతిసంభవేన
 సాధనావ్యాప్తీరాశబ్దోతత్వాత్, యత్రపునర్ద్వయోరపియావయోర్నిశ్చయః
 సనిశ్చితోపాధిః, యథాహింసాత్వానుమానేనిషిద్ధత్వం, యన్నిషిద్ధంతదధర్మ
 హేతురితినియమాత్సాధ్యవ్యాప్తిః, వైధహింసాయాంనిషిద్ధత్వాభావాత్సాధ
 నావ్యాప్తిః ఉభయంచనిశ్చితం, ఉభయంచవైత్యేణగృహీతుంయోగ్యంచే
 త్ యోగ్యాగృహ్యోతానదపనుద్యతే, అయోగ్యంచేత్ తరేణైవేతివిభాగః,
 తదిదమాహ యోగ్యేతి.తరగ్రప్రవృత్తిస్తు కిముపాధయస్సర్వథాప్రమాణపథమ
 నవతీర్ణాఉతావతీర్ణా ఇత్యాదినావికల్ప్యతేషుతేషుగ్రన్థేషువాదినాంపతితషా
 తా. తథాహి * సమవ్యాప్తిపక్షస్య సర్వవాదినంప్రతిపన్నత్వాద్విషమవ్యా
 ప్తిమనూద్య తేహంవాదినాంభావమాహ సామ్యమితి. అయమత్రభావఃవ్యా
 పకస్యోపాధేఃపక్షేదర్శనాభావాద్వాప్యస్య సాధ్యస్యబాధఇతి. అథకజ్ఞేన

* తథాహిత్యనన్తరంగస్తః పతితఇతిసంప్రదాయః

౨౬౯॥ శ్లో॥ నిత్యో వ్యాపీచనస్యాదుపధిరహసదాసర్వతస్తత్ప్రసక్తా

నాప్రేక్ష్య వ్యాప్యమాత్రాకృతిరవియుతితోనైకలింగోపపత్తైః ।

నాసావత్యేతరత్వప్రభృతిరపిభవేద్వ్యాపకోతిప్రసక్తా

త్తుల్యస్సాధ్యేనపత్యేసహాయదిఘటతేసాధనంవ్యాప్తుయాత్మః॥ ౪౪॥

బొద్ధోక్తిః పోడశవిధానుపలబ్ధ్యవర్గతా వ్యాపకవిరుద్ధోపలబ్ధిరుచ్యతే, యథాద్ర
వ్యత్వాభావాత్పుష్పిభీత్వాభావఇతివ్యాపకానుపలబ్ధిః ద్రవ్యత్వవిరుద్ధగుణత్వా
ద్యుపలబ్ధ్యాఘృష్పిభీత్వాభావఇతివ్యాపకవిరుద్ధోపలబ్ధిరిత్యాది. ఏవం పత్యేసా
ధ్యవ్యాపకస్యోపాధేరనుపలబ్ధేతథోపాధివిరుద్ధధర్మాస్తరోపలబ్ధేపి సాధ్యా
పిద్ధిరితిభావః. అన్యత్సర్వంవిస్తరభయాన్నలిఖ్యతే॥ ౪౩॥

అత్యోపాధివిధాననప్రక్రియాంవిశేషతోదగ్మయతి నిత్యత్యతి. సతావ
దనుమానే ధూమాదౌ వహ్నియదిసాధనే నిత్యో వ్యాపీవాకశ్చిదుపాధిత్యేనశ
జ్జితుంశక్యతే కుతత్యత్యత్రాహ సదేతి. ఉపాధేస్సదాతనత్వప్రసక్తా తాస్య
త్రికత్వప్రసక్తాత్, తథాచతత్సమత్వత్తేస్సాధ్యస్యాపివహ్నియదేస్సదాతనత్వం
సార్వత్రికత్వంచద్రవజ్యేతేతిభావః. తర్హ్యనిత్యోసార్వత్రికశ్చవ్యాప్యమాత్రా
కృతిరస్త్విత్యాశఙ్కాహ నాపీతి. తత్రహేతుందర్శయతి అవియుతిత్యతి. వ్యా
ప్యమాత్రరూపస్యోపాధిత్యాక్షేకారే కృతకత్వానుమానేసావయవత్వముపాధి
స్సాన్యత్ న్యాయవిదాక్తుతే సావయవత్వస్యానిత్యత్వకృతకత్వాభ్యాంవ్యాప్త
త్వాత్, ఉభయంచానిత్యత్వపాధనేసమ్యగనుమానమేవ. ఆహుశ్చ ॥ శ్లో॥ కృ
తసావయవత్వాదిప్రయుక్తాచవి నాశితా ఇతి. అవియుతితః అవినాభావాత్.
యేతు సమవదం ప్రతిక్షిప్య వ్యాపకమాత్రముపాధిరితివదన్తి తేషామపి పత్యే
తరత్వం పక్షప్రతియోగికాన్యోన్యభావవత్త్వంపక్షత్వాత్యన్తాభావవత్త్వం
పక్షత్వవిరుద్ధధర్మవత్త్వంపక్షత్వాత్యన్తాభావావినాభూతధర్మవత్త్వమిత్యేతా
దృశంనోపాధిరిత్యాహ నాసావిత. కుతత్యత్యత్రాహ అతిప్రసక్తాదితి. తదుక్తమ
స్సాభిరేవాన్యత్ర ॥ శ్లో॥ నోపాధిఃపక్షతోన్యత్వంసాధనంసవిపక్షతః బాధనంస
సపత్యేభ్యః సర్వానుమతిబాధనాదితి॥ అయమర్థః, పత్యేతరత్వం నోపాధిఃఏవం
పర్వతోవహ్నితూన్యః సపత్యేతరత్వాత్ విపక్షవదితిబాధితుం సశక్యతే, తథా
పర్వతోవహ్నిమాకవిపత్యేతరత్వాత్ సపక్షవదితిసాధయితుమపి సశక్యతే స
ర్వానుమానబాధనాదితి, యంపక్షీకరోతివాచితమేవప్రతివాద్యపివిపక్షీకరోతి త
థాచపరస్పరవిరోధాదనుమానప్రామాణ్యమేవసంభజ్యేతేతి, ఇత్తంన్యూనాధి

అలింశ్చోదృష్టంసాధ్యస్యైతస్యైశ్చమమధికమపిక్వాపితౌన్యతావా
తస్యాభావేపిసాధ్యేనతియదినభవేద్బాధకంవ్యాపినైతత్ ।
దుర్వా రేబాధకేతద్ద్యయమపిదహనానుష్ఠతాదాపుపాధి
సాధ్యంతద్వ్యాప్యతాంవాహరతుసవిరహోత్పత్తుతోహతుతత్ప్ర॥౪౫॥
(ఉపాధితద్విధూననాది)

కవ్యత్వోర్నిరాసేననువృత్తిరతశిష్యతే, సచయదివత్సేసంభవతి సాధనవ్యాప
కత్వానోపాధిః । అసంభవేసపవోపాధిః । అతపవవహిషామగ్రాః పత్యే
సంభవమాశ్రిత్యసాధనవ్యాపకత్వాదనుపాధితమహుః । అతఉభయావ్యభి
చారిణాముభయవ్యభిచారిణా మన్యతరవ్యభిచారేపివ్యాప్యమాత్రవ్యభిచారి
ణాం వ్యాపకమాత్రవ్యభిచారేపివిషమవృత్తీనామనుపాధితేష్వప్యాప్యవ్యాప
కస్యభావానాం సాధనావ్యాపకానా ముపాధిత్య మిత్యుక్తంభవతి. తథాచ
యావత్సాధనదేశమవర్తమానోయావత్సాధ్యదేశవృత్తిరుపాధిః సాధనవన్ని
ష్టాత్యంతాభావప్రతియోగిత్యేసతి సాధ్యవన్నిష్టాత్యంతాభావాప్రతియోగ్యుపాధి
రిత్యాదికమపిలక్షణంసజ్జచ్ఛతే॥ ౪౪॥

సమాధికవ్యాప్తికపత్వాన్వేకారేణోపాధేర్వ్యాపకత్వప్రకారపరిశో
ధనపూర్వకం తద్దూషణత్వప్రకారమపి విశదయతి దృష్టమితి. పూర్వంపత్యేతర
త్వస్యోపాధిత్యంప్రతిక్షిప్తం, ఇదానీంతస్యాప్యపాధిత్యమన్వేకరోతి క్వాపీతి. ఆ
యంభావః యత్రవహ్నయనుష్ఠత్వానుమానాదావత్సే సాధ్యభాదఃస్ఫుటమేవ
దృశ్యతే తత్రపత్యేతరత్వమప్యపాధిః, యత్రపునర్బాధానాస్తి నతత్రపత్యేతర
త్వముపాధిరితివిభాగః. అతోపాధేర్వ్యాపకత్వావగమప్రకారమాహ తస్యే
తి. అయమస్యార్థః యద్యస్యవ్యాపకత్వేననిర్దిశ్యతే తస్యాభావేపితత్సంభవేయ
దిబాధకతరగఃప్రవర్తతే సపవతస్యవ్యాపకః యథాశాకాద్యాహారపరిణత్య
భావేపురుషగతాద్యశ్యామికాభావోనియతముపలభ్యతే, ఏవమన్యత్రాపి, అ
న్యథాకారణకార్యోత్పత్తిప్రసజ్జ ఇతి తరగః. ఏతాదృశబాధకసద్భూతేవ్యా
పకత్వం. యాతుక్షీరాద్యాహారపరిణతిః సాశ్యామత్వంప్రతి నవ్యాపికావిష
త్తైబాధకాభావాదిత్యర్థః తథాచవహ్నయనుష్ఠత్వానుమానే పత్యేత్రత్యక్షబా
ధకసద్భూవాదుపజీవ్యవిరోధాదితరగబాధాచ్చ సమమధికంపాపత్యేతరత్వం
పత్యేతరవహిషామగ్రీశూన్యత్వ మిత్యాదికం సర్వమప్యపాధిస్సాన్విదిత్యా
హ దుర్వారఇతి. తద్ద్యయమపి సమమధికమపి ఉపాధేర్దూషణత్వప్రకారంని
గమయతి సాధ్యమితి. పత్యేసాధ్యావహారేబాధః హేతోస్సాధ్యవ్యాప్యత్వాత్

అ ౧॥ శ్లో॥ వ్యాప్తిః పక్షాన్వయశ్చేత్సృజ్య భయమవికలం న్యహేతుస్ససమ్మ
జ్ఞానాసాతద్విహీనా తదుభయవితతిస్సాన్విదనైకాన్వికాదిః॥

హారే వ్యాప్యత్వా సిద్ధిః, ఉపాధిః ఖలు వ్యాపకస్వభావః పక్షే న్యాభావేన సాధ్య
మపహరక హేతోస్సాధ్య వ్యాప్యతామవ్యవహరతీతి భావః॥ ౪౫॥

ఏవమనుమానేషాం పాధివిధాననప్రకారముక్త్యా హేతుతదాభా
సాదివిభాగందర్శయతి వ్యాప్తిరితి. ద్వయం అనుమానాజ్ఞం వ్యాప్తిః పక్షధర్మతా
చేత్సృక్తం సాచ వ్యాప్తిరన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ద్వేధాభవతి, సాధనసద్భావే
సాధ్యసద్భావోన్వయః, సాధ్యాభావే సాధనాభావోన్వయతీతి రేకః, తత్తాన్వ
యేన కలసపక్షవర్తివో హేతోస్సాన్వయేన సహసార్వత్రికస్సంబంధః, తద్వ్యాభావజ్ఞో
నిత్యః కృతకత్వాదితి, కతివయసపక్షవర్తినస్తస్య సపక్షే కుత్రచిత్సాన్వయేన సంబ
ంధః, తచ్చ సావయవత్వమితి ఘటాదిషు సావయవత్వసద్భావాత్ క్రియాదివ్య
భావాత్. వ్యతిరేకస్తు సకలవిపక్షవ్యాప్యత్వాత్సృక్తత్వాదేకరూపవీచ, తదాచ
యస్య స్యానుమానస్యాన్వయవ్యతిరేకాస్తః తదన్వయవ్యతిరేకత్వాత్సర్వావి
గీతమేవ, యస్య పునరన్వయోన్వయవ్యతిరేకోవాన తయోరుభయోర్గతిరుత్తరత్రవ
క్ష్యతే. ఏవం వ్యాప్తిపక్షధర్మతాభ్యాం సమ్మక్త్యముక్త్యా తదభావే పునరస
మ్మక్త్యమాహ ఆభాసావతి. వ్యాప్త్యభావే వ్యాప్యత్వా సిద్ధిః పక్షధర్మతాభా
వేన్వయూపాసిద్ధిః అనైకాన్వికత్వాదికమశేషమపి హేత్వాభాసజాతం వ్యా
ప్తిపక్షధర్మతావిరహే విశ్రాంత్యాహ తదుభయేతి. తదాహివిపక్షగామి
త్వే వ్యాప్తివిరహః, పక్షవిపక్షమాత్రగామిత్వేపి సమవ, సపక్షేనతి పక్షమాత్ర
గామిత్వేపి వ్యాప్తిప్రదర్శనాభావాత్సమవ, విపక్షాదివసపక్షాదపవ్యాప్యత్వే
నవ్యతిరేకవ్యాప్త్యభావాత్, యదాపునః కాలాత్యయాపదిస్తః తదాపి వ్యాప్త్య
భావః, తదాసాధ్యశూన్యే సాధనవృత్త్యా వ్యాప్తిభజ్జగతి కేచిత్. అపరేతుజ్ఞా
ధితేపి సిద్ధసాధనవత్సాధ్యసద్దేహభావాత్పక్షధర్మత్వభజ్జగతి. ఏవం ప్రకరణస
మేపి పక్షే సాధ్యనిశ్చయవాసాదనేన వ్యాప్తిభజ్జగతి కేచిత్. అన్యేతుస్వార
సికసద్దేహోపవాదినాపి విపరీతనిశ్చయప్రసక్తేన బాధతుల్యత్వమాపాద్యపక్షధ
ర్మతాభజ్జగతి. ఇతరేతు వ్యాప్తిపక్షధర్మత్వయోర్ద్వయోరపి విమర్దనేనోభయ
దోషాపాదనమితి. కథంతర్హ్యనుమానస్య సద్దేహజ్జగతి చ్యతే, ఇథం ఉభ
యూఖలు సద్దేహప్రవృత్తిః ఏకాసర్వానుమానసాధారణీస్వారసికీసాభవేదను
మానాజ్ఞం. ద్వితీయాపునః ప్రతికూలానుమానదర్శనజనితాసాపునర్నానుమానా
జ్ఞం. శబ్దాపనోదనప్రవృత్త్యుపారానుమానపరిపనికాపేక్షానుమానాస్తరేణ

తత్తద్వక్త్రానుమోత్సేక్షణమపిఘటతేనక్వచితాసధ్యసిద్ధేః
స్వవ్యాఘాతాదిదోషాదవిషయనియతేర్వాఙ్మితాలాభతశ్చ ॥౪౬॥
(హేతుతదాభాసాదిభిభాగః)

ప్రవర్తితత్వాత్, అతః ప్రాచీనపవసంశయోఽనుమానాఙ్గం. పరాచీనస్తు ప
రిపథ్యనుమానమూలత్వాత్ అనుమానబాధకేష్వైర్భవతీతి భాగః, అనుకూ
లతర్కాభావో వ్యాప్తిమేవావసాదయతి వ్యాప్తేస్తర్కమూలత్వాత్, ప్రతి
కూలతర్కోఽప్యేవ మేవ అనుకూలతర్కసద్భావవత్ ప్రతికూల, తర్కాభావ
స్యాపి వ్యాప్త్యన్తత్వాత్. అత్తాశ్రయాదిః స్వరూపాసిద్ధిం కేవలానిష్ఠప్రసక్తః
ప్రతికూలతయా వ్యాప్తిసవసాదయతీతి విభాగః. పోషాధికత్వమపి వ్యాప్తిమే
వ వ్యావర్తయతి నిరుపాధికసంబద్ధత్వాద్వ్యాప్తేః యతోపాధికం తదేభా
న్యథాసిద్ధసప్రయోజక మిన్యాదిశబ్దైరిభిలప్యతే. యదాపునర్వేతోః స్వరూ
పమసిద్ధం విశేషణంవా యదాపునరాశ్రయః, అత్రసర్వత్రాపి స్వరూపాసిద్ధి
రేవ, అతస్సర్వోపేత్వాభాసోపసిద్ధావేవవర్తవస్యత, వ్యాప్యత్వాసిద్ధేరవ్య
సిద్ధివ్యవహారవిషయత్వాత్, కృష్టోస్తదోషాణాంపునర్వేతాదోషవర్తతీత్యా
యాంహేత్వాభాసేష్వైర్భావమామః, అజ్ఞానాసిద్ధివ్యసంగిస్తస్మై వివా
ద్యసి. అతస్సర్వేషాంపిహేత్వాభాసానాం వ్యాప్తిపక్షధర్మశాభిజ్ఞాతేన
దోషత్వాత్తదభయభజ్జనవితతిరేవ సర్వసనుమానదోషజాతమిన్యాహ తదు
భయవితతిరితి. ఏవంచ వ్యాప్తిపక్షధర్మతయోరనుపష్టవేదన్వయి వ్యతిరేకం తే
వలాన్వయినోప్యనుమానత్వమన్వీకృతం. తద్వివక్త్రానుమానస్యాపి కేవలాన్వయి
త్వాదనుమానత్వమన్వీకృతవ్యమిత్యత ఆహ తత్తదితి, వక్త్రానుమానసర్వసపి
స్వసాధ్యసిద్ధేరన్తత్వాదప్రయోజకమేవ. కుతత్తత్వత ఆహ స్వవ్యాఘాతేతి వి
షయనియమాభావాదపిదుష్టత్వమాహ అవిషయేతి. యేనైవానుమానేనానిన్వ
త్వంసాధ్యతేతేనైవయతి, ఇష్టత్వదవ్యత్వయేన నిత్యస్యసపి సాధయితుంశక్య
తే, అతపవస్వవ్యాఘాతోవ్యక్తః, వక్త్రానుమానేసామాన్యసిద్ధావపినిః పోషసిద్ధిః
అతోవాఙ్మితప్రప్యర్థవిశేషస్యలాభోనాస్తి, అతోవక్త్రానుమానంకేవలాన్వ
యిరూపమపిసాధనజాతిరేవ స్వవ్యాఘాతాత్, జాతిద్వివిధా సాధనజాతిర్జ్ఞా
నజాతిశ్చ, అత్ర సాధనజాతిర్మహావిద్యా దూషణజాతిః ప్రతిధర్మసమాధిరితివి
చక్షణానానిర్ణయః. ఏతత్సర్వంవిశద్యమేవైస్తరేణద్రష్టవ్యం, అతోవక్త్రాను
మానస్యనానుమానత్వప్రసక్తతీతి.

౨౭౨|| స్తో || సాధ్యేన వ్యాప్తిమే కేజగదురిహ సకృద్దగ్ధ నేనైవ గచ్ఛాం
 శఙ్కానిర్ఘాతమాత్రం ఫలమితచపః ఘాయ సాందర్భనానాం ।
 ధూతో పాధిస్తుయోగః స్ఫురతి బహువిదైర్దర్శనై రేవ శాప్త
 త్రిజ్ఞాత్యాధారభావాద్యుగపదఖిలమప్యక్ష సంబద్ధితః || ౪౭ ||

(వ్యాప్తిగ్రహణప్రకారః)

పూర్వోక్తవ్యాప్తిగ్రహణానుపపత్తిం పూర్వం పరిహృతామపి సంహా
 వలోకితేన ప్రకారాంతరేణ పరిహరతి సాధ్యేనేతి. ఘాయోదర్శనేనైవ వ్యాప్తిర్న
 మృతశ్చ తన్వాయోచిత్యం ప్రదాయః. ఏకదేశేనస్తుప్రథమదర్శనేనైవ వ్యాప్తిర్న హ్య
 తే కిమర్థంతర్హి ఘాయోదర్శనమితి, అత్రాహ శఙ్కేతి. ఆద్యేనైవదర్శనేన వ్యా
 ప్తిర్న హ్యతే ఘాయసాంతుదర్శనానాం వ్యభిచారశఙ్కా నిరాకరణమాత్రం
 ఫలమిత్యర్థః. తర్హితర్కస్య కిం ఫలమిత్యత్రాహ ధూతోపాధిస్త్యితి. ప్రథమదర్శ
 నేనావద్యవ్యాప్తిగ్రహణం, ఘాయోదర్శనైర్వ్యభిచారశఙ్కానిరాకరణం, త
 రేణాపునర్వ్యభిచారశఙ్కానిదానఘూతోపాధినిరాకరణమితి విభాగః. అస్తు
 తావదయంక్రమః అధాపి వ్యాప్తిగ్రహణంకిం సర్వవ్యక్త్యుపసంహారేణ ఉతక
 తిపయవ్యక్త్యుపసంహారేణ ద్వితీయే వ్యాప్తిరేవ ససంభవతి. ప్రథమే సర్వవ్య
 క్త్యుపసంహారే సర్వవ్యక్తిసంబద్ధాభావాద్దిగ్రియస్య కథంగ్రహణమిత్యత్రా
 హ త్రిజ్ఞాత్యాధారభావాద్దితి. అయంభావః ఇద్దిగ్రియేణ తావత్సన్నిహితావ్య
 క్తిస్సంబద్ధా తత్సహవేతత్వేన జాతః తదాధారతయా తద్విశేషణత్వేన సర్వావ్య
 క్తయః, తథాచ ఇద్దిగ్రియేణ సహసంబద్ధవిశేషణత్వేన సర్వవ్యక్తీనాం సంబద్ధః,
 అతస్సర్వవ్యక్త్యుపసంహారేణ వ్యాప్తిగ్రహణోపపత్తిరితి. అస్మిన్నర్థేకిం ప్రమా
 ణమితిచేత్ అఖాలగోపాలమానుమానికవ్యవహారానుపపత్తిరేవ. కిమానుమాని
 కవ్యవహారోనాస్తి, కిం వాతద్వ్యాప్తిమంతరేణ సంభవతి, అథవా వ్యాప్తిరజ్ఞాతా
 వ్యనుమానాజ్ఞంభవతి, అథవా వ్యాప్తిజ్ఞానాపేక్షాయాం ప్రకారాంతరేణ వ్యా
 ప్తిజ్ఞానం సంభవతి, అథవానప్రకారాంతరేణ నానేనాపి ప్రకారేణ వ్యాప్తిజ్ఞానం
 సంభవతీతి, సాద్యః లోకోపలన్ఘువిరోధాత్. నద్వితీయః అకారణకార్యోత్పత్తి
 ప్రసంగాత్. అతఏవనతృతీయః వ్యాప్తిజ్ఞానమంతరేణానుమానాదర్శనాత్. స
 చతుర్థః తస్యాత్యుపాయస్యత్వదుక్తదోషగ్రస్తత్వస్యవక్తుంశక్యత్వాత్, నప
 ఛిగ్ధః వ్యాప్తిజ్ఞానోపాయాభావే వ్యాప్త్యభావేన సర్వానుమానోచ్ఛేదప్ర
 సక్త్యాత్, వ్యాప్తిభజ్ఞానానుమానతరగయోరపి వ్యాప్త్యభావేన వివక్షితాసిద్ధిః,
 తయోరార్యవ్యాప్తిజ్ఞానవిధురయోరపి బాధకత్వే సాధకానామపితద్విధురాణాం

౨౭౩ || శ్లో || అస్మిన్ సత్యే తదస్తి త్యవిరథనియతే రన్వయవ్యాప్త్యభిఖ్యా

తస్యా భావేతు తస్మై త్యయమపినియమస్తాపృథక్వాపృథక్వ ।

తస్మాత్తే గ్రహానుమానంకతిచిదకథయన్మేకహానాద్విదైకే

కశ్చిచ్ఛేద్వాప్యప్రియక్షప్రియభావతావర్ణయత్యేకవిధ్యం ॥ ౪౦ ॥

(వ్యాప్త్యాదివిభాగః)

పాదకత్వంస్యాత్, అన్నచక్రప్రకారేణ వ్యాప్తిజ్ఞానసాధనే అస్మాకమపితై
వస్యాదితి. తద్విప్రమేయత్వాభిధేయత్వయోర్వాప్తిగ్రహణే సర్వోపసంహతి
రాధ్యవతస్సార్వజ్ఞంస్యాదితీతే భవతోపితర్హి సార్వజ్ఞంస్యాత్ అన్యథాకథం
సర్వజ్ఞత్వాపాదనంకరోష, భవతఃకింభిన్నావిదితంస్యాదిత్వాపాదయామీతి
చేత్ కింసర్వేష్యపిపదార్థేషుకించిన్నావిదితంస్యాదిత్వాపాదయసి యద్వా
యేషుకేషుచిదర్థేషు, ఉత్తరత్రససార్వజ్ఞాపాదనం పూర్వత్రసర్వేష్యపిపదార్థే
షుకింభిన్నావిదితంస్యాదితివదతోభవతోపిసార్వజ్ఞంస్యాత్. సామాన్యాకారే
ణసర్వంమనువిదితం పితేవత్రానవిదితమితిచేత్ మమాప్యేవమేవేతిసమస్సమా
ధిః. అతస్సామాన్యాకారేణ వ్యాప్తిగ్రహణస్య వాదిప్రతివాదిసాధారణత్వా
నైకః పర్యనుయోజ్యఇతివ్యాయః. యదికతిపయన్యత్తిగ్రహణమాత్రేపివ్యా
ప్తిగ్రహణవక్షేకృత్యప్రతికూలానుమానంప్రతికూలతరగ్రంచవదసి, తచ్ఛాస్తా
కమపిసమానం. తస్మాత్ సుస్థితమనుమానం ॥ ౪౧ ॥

అథవ్యాప్త్యాదివిభాగప్రకారంవిశదయతి అస్మిన్నితి. హేతుసద్భా
వేసాధ్యసద్భావోన్వయః. వ్యతిరేకవ్యాప్తిముదాహరతి తస్యేతి. శాఖ్యా
భావేసాధనాభావోవ్యతిరేకః, నపునసాధనాభావేసాధ్యాభావః యథాహుః
శ్లో || “వ్యాప్యవ్యాపకభావోహిభావయోర్యాద్యగివ్యతే । తయోరభావయో
స్తస్మాద్విపరీణప్రతీయతే” ఇతి ॥ ఏతావ్యాప్తిప్రకారావన్వయవ్యతిరేకిణిస
హ్రావవర్తతే, కేవలాన్వయనికేవలవ్యతిరేకిణిచ పృథగేవవర్తతే ఇతిన్వాయసం
ప్రదాయఇత్యాహ తావతి. అతోనుమానతై గ్రవిధ్యమితిచదర్శయతి తస్మాదితి.
మూరిలాదయోవ్యతిరేకిణంనిరస్యన్తి వాదీద్వైదయోన్వయనంఇతివిశేషం
దర్శయతి ఏకహానాది. ఏవమన్వయవ్యతిరేకిమాత్రశక్త్యయదికశ్చిద్భవివ్యతి స
త్వన్వయవ్యతిరేకిణమేవాక్షేకృత్య తద్వయమపిప్రతిక్షిపత్విత్యాహ కశ్చిచ్ఛేది
తి. అయమత్రభావః అన్వయవ్యతిరేకివత్ కేవలాన్వయానప్రతియేవ్యః అన్వ
యస్య నిశ్చలత్వాత్. కేవలవ్యతిరేకిణం వయమేవ ప్రతియేప్స్యమితి ॥ ౪౨ ॥

౨౨౪॥ శ్లో॥ సర్వస్థః కేవలాన్వయ్యఘటిత సరణిః స్యాత్ స్వవృత్తేర్వికల్పే

సాధ్యేన్వస్తాన్నివృత్తేభవతిచ సతదాసాధ్యహానేర్విపక్షః॥

హేతోస్తద్వృత్త్యవృత్త్యైరభిసతవిహతిస్తత్రచైవంవికల్పా

ద్విత్వేత్ప్రిత్యా విభాగంవిఘటయతునవాసర్వధావ్యాప్తిసిద్ధిః॥ ౨౪॥

౨౨౫॥ శ్లో॥ సర్వస్థః కేవలాన్వయ్యఘటిత సరణిః స్యాత్ స్వవృత్తేర్వికల్పే

కేవలాన్వయ్యైకారేమహావిద్యావృద్ధికార్యా తస్మాదపి కేవ
 తాన్వయి శ్వాత్, తథాచ సూక్ష్మోక్తింతస్మి రాకరణం నయజ్యతే కింఞ్చ సకలన
 వత్తువర్తిః కేవలాన్వయినాహాః ద్యేత్యుచ్యతే, తచ్చనసంభవతి ప్రమేయ
 తస్యభిధేయత్వాది సంసర్వస్థత్వే స్వాత్మన్యవివృత్తిప్రసక్త్యాత్, తదభావేకేవ
 లాన్వయి త్వాభావాదిచోదయతి సర్వస్థితీ, తదేవవివృత్త్యాతి సాధ్యతీ, సా
 ధ్యంస్వస్తాన్నివృత్తతేనవా, ననివృత్తతేచేదాత్మాశ్రయః, నివృత్తతేచేత్ తద్విపక్షవి
 ప, తదిదమాహ సాధ్యే, విపక్షభూతేతస్మిన్ సాధ్యే హేతుర్వర్తతేనవా, యది
 వర్తతే విపక్షవత్తిత్వేన హేతుత్వమేవభజ్యేత, యదినవృత్తతే ప్రమేయత్వా
 భావాత్సాధ్యస్య సాధ్యత్వం వ్యాహర్యే, తదేతదాహ హేతోరితి, ఏవంప్ర
 మేయశ్చిదిహేతో సాధ్యంవర్తతేనవా, ఎచేద్దేతురేవవిపక్షః స్యాత్, తస్మిన్
 విపక్షభూతే హేతో హేతుర్వర్తతేచేదాత్మాశ్రయః, విపక్షగామిత్యాద్యభిచా
 రేశ్చ, నవృత్తతేచేత్ కథమివ కేవలాన్వయిత్వం హేతోః క్వచిద్వ్యతిరేకస్యాపి
 దర్శనాత్, యదిహేతో సాధ్యంవర్తతే సతు హేతుస్సపక్షః స్యాత్, తత్ర హే
 తువృత్తవాత్మాశ్రయః, అవృత్తావప్రమేయత్వాద్దేతోరేవాసిద్ధిః, కింఞ్చ హేతు
 సాధ్యయోర్వ్యయో ఏవపక్షశ్చైవసోన్యవృత్తావసోన్యాశ్రయః, అవృత్తా
 క్తమి, సర్వస్థః కేవలాన్వయ్యఘటిత సరణిః స్యాత్ స్వవృత్తేర్వికల్పే
 సాధ్యేన్వస్తాన్నివృత్తేభవతిచ సతదాసాధ్యహానేర్విపక్షః
 హేతోస్తద్వృత్త్యవృత్త్యైరభిసతవిహతిస్తత్రచైవంవికల్పానాం
 భూయస్తద్వృత్త్యైర్వికల్పే, ఇయత్ప్రిత్యా కేవలాన్వయిరూపమహావిద్యాదివిభా
 గంవిఘటయతునవా, సర్వధాన్వయ్యైరేకేనద్భవాద్వ్యాప్తిరభిజ్ఞురేత్యా
 హేతుతేన సేత్యుక్త్యా విభాగంవిఘటనం సాధ్యతీత్యభిప్రేతి, అయమభిప్ర
 యః విహావిద్యాచేతస్సవ్యాఘాతాదిభిః ప్రాగేవదూషితా, అభిధేయత్వాది
 హేతుకం ప్రమేయత్వాదికంతు సర్వస్థం కేవలాన్వయిచ భవతి తస్యచత్వదుక్త
 కూషణాభావేరపాకరణశక్త్యాపినాఙ్కరతీతి॥

౨౪॥

కేవలాన్వయివిశేషముచాహృత్యుక్తాన్వయోక్తకూషణాభావందర్శ
 యుతి తత్త్వది, ధర్మానయఃకస్యచిత్ప్రత్యక్షాః ప్రమేయశ్లాదిక కేవలాన్వయి

ప్రత్యక్షత్వంచతద్వత్తదిదముభయనాధ్యక్షసిద్ధంతశ్చైవ ।

ఇథంతద్వత్ప్రత్యవృత్తివ్యతికరకలహైః కేవలాన్వయ్యపాహే

దుర్వారశ్శూన్యవాదోనతనభిమనుశ్శేష్ఠాపయఃకాశ్చిదిష్టం॥ ౫౦॥

(కేవలాన్వయివిశేషరూపణం)

సముదాహరన్తీన్ద్రాయవాదినః, తత్రమేయత్వంస్వాత్మని వర్తతే నవా, ప్రత్యక్షత్వంస్వాత్మని వర్తతే నవా, ఇతపాధ్యసాధనవిషయవికల్పవచనాశ్చాజ్ఞానా-
రః, తత్రస్వాత్మని వృత్తౌ నకశ్చిదపిదోషః స్వపరఃస్వాహకసమాధేఃసర్వవాది
సాధారణత్వాదోపాధిః ధర్మాణాంయోవదుపాధి వృత్తిమేవాక్షేపర్వస్తిపశ్యే-
తః. ఏకంహివస్తు ప్రమాణేనసిద్ధతి, అతస్తత్ప్రమేయం, తచ్చప్రమాణాంతరేణ
తచ్చ తదన్యేనప్రమాణేనేతిప్రమేయత్వం సర్వసాధారణమేవ. ఏవం నాచ్య-
త్వాదికగుపి. అతోవృత్తిభేదేనప్రమేయత్వవాచ్యత్వాదీనాం యోవదుపాధి
వృత్తిక్షేకారావశ్యంభా నేననాత్మాశ్రయదోషః, నాప్యన్యోన్యాశ్రయదోషః,
ప్రమేయత్వస్యాభిధేయత్వాత్ అభిధేయత్వస్యాపిప్రమేయత్వాత్, సహిత్య-
ష్టేనుపపన్నంనాన, ప్రమేయత్వమేవాభిధేయతే, అభిధేయత్వమేవప్రమేయ-
తే, వృత్తిభేదేనవిరోధఉపశాన్యతీత్యుక్తం. ఉక్తంచయావదుపాధివర్తిం
సర్వాపాధికధర్మసాధారణం, ఇథనునక్షేకా కేశూన్యవాదవప్రసజ్యేత, నచభ-
వాశ్శూన్యవాదీ కేవలాన్వయినాప్రపిడచ్చనప్రవృత్తత్వాత్ పితత్సర్వనభి-
ప్రేత్యాహ తత్రక్షేతి. అయనుత్రశబ్దార్థః తత్తద్బుద్ధివృత్తిభేదాత్ప్రమేయత్వ-
స్యాపిప్రమేయత్వే నదోషఃప్రత్యక్షత్వంచప్రత్యక్షాంతరేణప్రత్యక్షం, తథాచప్ర-
మేయత్వం ప్రత్యక్షత్వంచ ప్రత్యక్షాంతరేణప్రత్యక్షమిత్యుక్తం, ఇథంసత్యప-
రజ్ఞాకధర్మాణాంస్వవృత్తివృత్తివికల్పేనమాషణేనిత్యసమావిషయధర్మాణాం
స్వోపయత్వాపయన్విపిః ప్పేనమాషణేపున రనుపలబ్ధిసమా, ఏతాన్మౌళజా-
త్యస్తిగతైర్వికలైర్విదూషణః ధనేశూన్యవాదోచత్వాగః. భవాపునర్మహావి-
ద్యామేవవిడచ్చయశ్శూన్యవాదీ తత్రతస్థాపనప్రపణత్వాత్ తదిదమాహ న-
తనభిమనుశ్చతి॥ శ్లో॥ నాత్మాశ్రయప్రసక్తిర్వానాన్యోన్యాశ్రయసంస్థితః
ప్రమేయత్వాభిధేయత్వప్రసక్తేసర్వవాదినాం॥ ఔపాధికానాధర్మాణాంవృ-
త్తిర్యావదుపాధిచేత్ । ప్రమేయత్వాదికంసుప్తమన్యథావ్యాపితీత్రవ॥ వ్యా-
ఖ్యాతోయదీదోషోనకోపాదోషఇతీర్వతాదిదోషాదోషవిభాగశ్చేన్నస్వాత్మ్యం
మాదకః॥

౨౭౬॥ శ్లో॥ భూతత్వా చ్ఛబ్దవాచ్యో విమతిషయత్వాదిదూషేతు సాక్ష్యే
 వ్యర్థో సాహేతుర్నిత్యం విమతిషముదయా సంభవాదిత్యయుక్తం ।
 వ్యాఘాతవ్యక్త్యభావాచ్ఛ్రుతిశకలబలాత్కూటయుక్త్యాదిభిర్వా
 పాకః శ్చిత్ప్రముహ్యకప్రమితగతికథాపక్తిమైర్హిప్రబోధ్యః ౫౧॥
 (కేవలాన్వయవిశేషప్రయోజనం)

౨౭౭॥ శ్లో॥ పక్షేన్యత్రాపి సాధ్యం నమితమిది తేనాపి సంబంధః స్యా
 తాత్పరీత్యవ్యస్యసిద్ధావృజురవిహతిమా న్నాస్తీసామాన్యహేతుః ।

అథాపి ప్రతిపన్నమభిధేయం ప్రమేయత్వాదితి కేవలాన్వయ్యనుమా
 నం నిష్క్రియోజనం విప్రతిపత్త్యభావాదిత్యాశంకావ్యవహరతిభూతత్వాదిత్యా
 దినాపూర్వార్థేన తత్ర హేతుమాహ వ్యాఘాతేతి అపచారాణాం బాలప్రాయా
 నాం వ్యాఘాతాభివ్యక్త్యభావాత్ “యతోవాచోనివ రస్తే” ఇతి శ్రుతిశకలత్ర
 వణాత్ ప్రచ్ఛన్నసాగతప్రవాదాచ్ఛ వ్యాముహ్యన్న నేనానుమానేన ప్రతిబోధ్య
 త ఇతి ప్రయోజనవానేనాయమనుమానప్రయోగ ఇత్యుత్తరార్థస్యభావః ॥ ౫౧॥

ఇథ మన్వయవ్యతిరేకిణం కేవలాన్వయినంచ వ్యాప్తిసంరక్షణప్రకా
 రైర్బహుభిరుపసాధ్య కేవలవ్యతిరేకిణం నిరాకర్తుమారభతే షక్ష ఇతి వ్యాప్తి
 గ్రహణసాపేక్షం ప్రమితిసాధనమనుమాన మిత్యనుమానలక్షణం. వ్యాప్తిశ్చ
 సాధ్యసాధనయోః, అతస్తదుభయజ్ఞానసాపేక్షం వ్యాప్తిపరిజ్ఞానం, సాధ్యం
 చ సత్వాపిమితం, పక్షేమితం చేత్సిద్ధసాధనం, సపక్షే చేద్వ్యతిరేకిత్వహానిః, వి
 పక్షే చేద్వాప్యభావః, అవిదితేనంబద్ధబుద్ధిరసంభావినీ, తదిదమాహ అవిదిత ఇతి
 ననుశబ్దః క్వచిదాశ్రితః గుణత్వాత్ జ్ఞానాదయః క్వచిదాశ్రితా ఇతి సామాన్యహే
 తునాసిద్ధం సాధ్యముపజీవ్య విశేషవిషయస్యాప్తిద్రవ్యాతిరక్తద్రవ్యానుమానస్య
 వ్యతిరేకియాపి నో వ్యాప్తిరితి సుతమనూద్యదూషయతి క్వాపీతి సాత్మాత్సాధ్యసి
 ధ్యభావేన విశేషవ్యాప్తికథనేతావదార్థవం నాస్తీతి తదిదమాహ యుజురవిహతి
 మాన్నాస్తీసామాన్యహేతురితి. యస్య యేన వ్యాప్తిరభిధీయతే తయోరన్యత
 రస్యేత రేణ సంబంధకథనే తద్విశేషప్రతిపత్తిరుపయుజ్యతే నతు సామాన్యస్య ప్ర
 తిపత్తిరితి భావః యద్యన్యప్రతిపత్తిరన్యసంబంధప్రతిపత్తావుపయుజ్యతే సర్వత్రా
 వ్యవ్యప్రతిపత్తితన్యసంబంధప్రతిపత్తావుపయుజ్యేత అన్యత్వావ్యాఘాతాత్, సహ
 గచ్ఛవత్త్వవృద్ధివీత్యసంబంధప్రతిపత్తౌ గుణవత్త్వద్రవ్యత్వప్రతిపత్తస్తస్మితి భావః
 అజ్ఞానాసామాన్యహేతుర్విశేషసంబంధోపయోగీ, అథాపి విశేషకర్తురనశక్య

సత్యవ్యప్తిన్నశక్యాధికరణనియతః స్వేచ్ఛయా సర్వసామ్యా
 దై వమ్యందుర్వచంతస్సృమితకరణతాక్వాపినావీతహేతోః॥౫౨॥
 ౨౭౮॥శ్లో॥సాధ్యాభావోవిపత్తేకథమివిదితస్తస్యసాధ్యాప్రసిద్ధే
 రాభవాత్సత్యవ్యముష్టికప్రతిభటవపుషాహ్యత్రతేవ్యాప్తిసిద్ధిః॥

తే భవదభిమతమాతేపరిశేషప్రవృత్తేర్విశ్రమాభావాత్, వరస్పరవ్యావృ
 త్తావపరిశేషానియమాచ్ఛేత్యాహ సత్యపీతి. అస్మిక పరిశేషప్రమాణే. కథంపరి
 శేషానుపపత్తిరిత్యత ఆహ స్వేచ్ఛయేతి. కింస్వేచ్ఛయాపరిశేషఃతథాసతివరే
 చ్ఛయావత్త్వస్తరపరిశేషాపికర్తుంశక్యతత్తత్కథః. వస్తువైషమ్యాత్పరిశేషసి
 ద్ధిమాశజగ్రహరిహరతి వైషమ్యందుర్వచమితి. యథాశోత్రేన్ద్రియగ్రాహ్య
 త్వాచ్ఛబ్దిఃపృథివ్యాదీనాంగుణోనభవతీతిసాధ్యతే తథా తేనైవహేతునాపి
 భూసాంగుణోనభవతీతిసాధనాదాకాశగుణత్వమపిభజ్యేత, యథావిశేషగు
 ణత్వాదిదికాకాలగుణత్వంబాధ్యతే పవంశోత్రేన్ద్రియగ్రాహ్యత్వాద్విభవ
 స్తరగుణత్వమపిబాధ్యేత, తథాచబాహ్యేన్ద్రియగ్రాహ్యత్వాదతీన్ద్రియగు
 ణత్వమపిబాధ్యేత, అతపవహేతోర్నిరవయవగుణత్వమపినిర్ణాయేత. ౧వలక్ష
 ణమీతత్, సర్వపరిశేషానుమానేష్యతివ్రసజ్జబాహుళ్యం ద్రవ్యవ్యం, తరాను
 గ్రహదైవమ్యనుపితత్రతత్రతరాస్తరకథనేనబాధనీయం అతఃప్రమతిహే
 తుత్వంనకేవలవ్యతిరేకిణిత్యాహ తదితి. ౨వ్సాదిత్యర్థః॥ ౫౨॥

శ్రుతార్థస్యవిశదీకరణాయవ్యతిరేకీణోవిపత్తేవ్యతిరేకవ్యాప్తిదర్శనాసంభ
 వముక్తమవ్యనువదతి సాధ్యాభావశ్చితి. సాధ్యాప్రసిద్ధ్యాతద్వ్యతిరేకోవిపత్తే
 జ్ఞాతుంనశక్యతత్తత్కథః. అత్రకేచిదాహుఃయస్మిన్స్వతిరేకిసాధ్యంభావరూపం
 అత్రవ్యతిరేకగ్రహణాసంభవః వ్యతిరేకసాధ్యాభావరూపత్వాత్ అభావస్యప్రతి
 యోగిగ్రహణమస్తరేణాసిద్ధేప్రతియోగినశ్చపక్షాదిషునక్వాపిసిద్ధేః. యత్రా
 భావరూపంసాధ్యంతత్రభావరూపోవ్యతిరేకః సచభావోనప్రతియోగిగ్రహణపా
 పేక్షః భావత్వాదేవ, తథాచవ్యతిరేక్యనుమానసిద్ధిః. ఉదాహరణిచ గౌరతరే
 భ్యోభిద్యతేసాస్మాదిమత్త్వాదితి అత్రశ్చతరభ్యాభేదోహేతరప్రతియోగికాన్యో
 న్యాభావస్తస్యచాభావరూపత్వాద్వ్యతిరేకశ్చతరత్వాదికంభావరూపంతస్మా
 దభావరూపసాధ్యవ్యతిరేకస్య నిరపేక్షప్రతీతికత్వాత్తేనైవహేతువ్యతిరేకస్య
 వ్యాప్తిగ్రహణంయుజ్యతత్తితి అయంచగ్రాహ్యజనవిప్రలంభశ్చిత్యాహ భావా
 త్సనీతి. అయంభావః వ్యతిరేకస్యభావాత్సకత్వేపి వ్యతిరేకవ్యాప్తికథనావస్థా

అత్యుత్తమతాత్పర్యముగఁగూర్చి యాచార్యులవారు వ్రాసినట్లు

హేతూసారోన్మయోఽత్యంతసూక్ష్మః కేవలస్వయ్యపీఠ్యః॥ ౫౩॥

(కేవలవ్యతిరేకభక్తిః)

౨౭౯॥ శ్లో॥ సంశయక్రమేన హేతురభిధురనుభవంబలక్షణాభావతఃస్యా

వైపరీత్యేన భేదస్తదవగమకమిత్యాప్తవాక్యేతదుక్తిః ।

యూంసాధ్యాభావరూపతయాః ధనన వశ్యంభావి, యదితరస్మాన్నభిద్యతేత
త్సాన్నాదినున్నభవతీతిహివ్యతిరేకవ్యాప్తికథనం, అన్యథాసాధ్యప్రతిభటత్వా
భావేవ్యతిరేకవ్యవహారానుపపత్తిః, తథాచభావరూపత్వేభావరూపత్వేచ
వ్యతిరేకస్య సాధ్యఃరొధిత్వేనగ్రహణావశ్యంభావాత్ సాధ్యాప్రసిద్ధౌ నప్రసి
ద్ధిః సాధ్యంచపక్షాదిషునప్రసిద్ధమత్యుక్తంచాగ్రేవేతి. అతోన్వయావరిజ్ఞా
నేవ్యతిరేకపరిజ్ఞానంసర్వథానశక్యమిత్యాహ ఇతీతిఅస్మిన్ వ్యతిరేక్యనుమా
నే. ఇథం కేవలవ్యతిరేకంనిరస్య సర్వానుమానసారభూతమన్వయవ్యతిరే
కంప్రమాణతయానిగమయతి హేతూని. అన్వయః వ్యతిరేకసహితోన్వయః
హేతూసారఃస్థిరాంశః. అతోన్వయవ్యతిరేకసర్వప్రధానః అన్వయవ్యతిరేకా
భ్యానుగతతత్త్వనిర్ణయూత్. కేవలస్వయ్యపీఠ్యవిదిష్టఃయగ్రనిరుపాధికత్వాది
నిర్ణయస్తర్కానుగ్రహేణభవతి, యథాప్రమేయత్వాదభిధేయత్వమితి సచ
హేతురభిప్రేషవేతి. అతఃకేవలవ్యతిరేకీభావవిషయత్వేభావవిషయత్వేపి న
సాధకపప. అయంకౌరితివ్యవహారవ్యతిభావవిషయః, ఇతరేభ్యాభిద్యతఇత్య
భావవిషయత్వభేదః॥ ౫౩॥

ననుకేవలవ్యతిరేక్యభావేసర్వనుపిలక్షణంప్రయోజనంస్యాత్
“వ్యాప్యస్తీర్వ్యవహారోవా లక్షణస్యప్రయోజనం” తదుభయవపికేవలవ్యతి
రేక్యనుమానసాధ్యమిత్యాశంకా తే సస్త్యక్తేతి. అభిదురం భేదకానుమానాభా
వాభిన్నమిత్యర్థః. నిరాకరోతి మైవమితి తగ్రహేతుమాహ లక్ష్యేన భేదత్వం. వి
రుద్ధధర్మాభ్యాపోహిభేదః, లక్షణానిచవిరుద్ధధర్మాః, అతోలక్షణప్రతీతిరేవభేద
ప్రతీతిః, అతోన్మానసాధ్యం నావశ్యతే, లక్షణప్రతీతిరేవలక్షణప్రతీత్యా
సాధనేపునరాత్మాశ్రయః, భవనోపాహుఃఅయ మెవహిభేదో భేదహేతుర్వా
యద్విరుద్ధధర్మాభ్యాసత్వేతి లక్షణస్యాపిభేదత్వం, లక్షణాతివిక్రోభేదస్సభవద్భి
న్నీకృతోపనైరర్థక్యాన్నాస్మాభిన్నీక్రియతఇతిభావః. కథంతర్హిలక్షణస్యభేదగ్న
లక్షణంహేతూకారూపంసపునర్భేదత్వత్వాశంకావరిహరతి తదవగమకమితి.

యద్వాగధాదిరప్తప్రభృతివిరహితేష్యేవదృష్టోఘటాది
ష్వాజ్యదావన్వయీస్యాదయమివవిమలేష్యేకలక్షణ్యపోహః॥౫౪॥
(లక్షణనిరూపణం)

అం॥శ్లో॥ భేదోఽబాదేర్ఘటాదౌవిదితతరధాత్వప్రసిద్ధిపురోక్తా
కృత్సృజ్యోన్యన్వితోసానవిదితతరేత్యక్షసిద్ధికథంస్యాత్

ఆప్తవాక్యే లక్షణత్వకథన మాపచారిక మిత్యర్థః. అథవా లక్షణ మనుమానం
అన్వయ్యేవతదిత్యాహ యద్యేతి. తథాహి అబాదివ్యతిరిక్తతయా సంప్రతిప
న్నేఘటాదిఘగధాదిద్వైతః, తమేవదృష్టా న్రికృత్య సద్విధేష్వాజ్యదివ్వబా
దివ్యతిరెకస్సాధ్యః, తథాచాన్వయిత్వమేవ. అయమేవహిపక్షస్సాధీయాః లో
కేహి వ్యవహారానుసారిణాలక్షణేన సుశిక్షితాఃపామరాఃపరిక్షకాశ్చ విప్రతి
పన్నేఘవివయేషు లక్షణానురోధేనాథతత్త్వనిధారయన్తితి సార్వభౌమికమే
తత్. అతోలక్షణాద్వ్యతిరెకసాధనమన్వయ్యనుమానఫలమేవ. ఏవంక్వచిద
నుమానేనిశ్చితే సర్వత్రాపిలక్షణప్రయోగే. కేవలమన్వయితేనైవలక్షణప్ర
సాధనంయత్తమితిదర్శయతి అయమివేతి॥ ౫౪॥

ఏవంపరోక్తచోద్యమన్యథాసిద్ధ్యానిరాకృత్య పరోక్తంలక్షణఫలద్వ
యంవిభజ్యవీశేషేణనిరాకరోతి భేదశ్చితి. భవతాఖలుభేదోవ్యవహారోవాలక్ష
ణేననియన్యతశ్చిత్తభిధీయతే, ఉభయ మప్యసంబంధం, భేదేతావద్వదామః. ఆ
యంఘటోఽబాదేర్ఘిద్యతశ్చిత్తనుమానంప్రయుజ్యతే, అయమర్థఃప్రసిద్ధపవ, అ
న్యథాపాపాణాదేరబాదిభేదవ్యవహారాభావప్రసక్తః. అన్యథాపక్షస్యాప్రసిద్ధ
విశేషణత్వంపూర్వముత్తమిత్యాహ ఇతరథేతి. అస్తుప్రసిద్ధోఘటాదేశః ప్రత్యేక
మబాదిభ్యోభేదః, తథాపి కృత్సృజ్యోన్యన్వితోఽబాదిభ్యోభేదోఽప్రసిద్ధః, త
థాహి ఘటపాపాణకాష్ఠాదికంప్రత్యేకంజలవిలక్షణతయోపలభ్యతే, తథాపి
యావత్తిపార్థి వానివస్థానిపరమాణుద్వ్యణుకత్రసరేణుపూర్వకాణిమేరుసర్వ
పాదీనిచ తేషాంసర్వేషాంయోగపద్యేనజలవిలక్షణత్వంసంపూర్వప్రసిద్ధం, తద్ద
న్ధవత్త్వానుమానేనసాధ్యతశ్చిత్తత్వత్వత్వః, తథాచససిద్ధసాధనమితి, ఇదమనువదతి
కృత్సృజ్యోన్యన్వితి. పరిహారతి పక్షసిద్ధిరితి. అయంభావఃప్రసిద్ధపవమేసాధ్యంసాధ్యతే,
ప్రసిద్ధిశ్చపక్షస్యసపక్షవిపక్షాభ్యాంవ్యావృత్తతేన, తథాచ కృత్సృజ్యోన్యో
విపక్షవ్యావృత్తతయాప్రసిద్ధాచేత్ అనుమేయం నావశివ్యతేవ్యావృత్తేరేవాను
మేయతాత్, అప్రసిద్ధాచేత్సాధనమనుమానస్యప్రవృత్తిసహిపక్షప్రతితిమస్తతే

న్యాయోరేవేనమూహ్యంనఖలునవిదితంతన్నిమిత్రంఘటాదౌ
 వోచేత్తత్తన్నిమిత్రవ్యవహృతినయవఃస్థాపనంచుశ్శకంతే॥ ౫౫॥

(పరోక్షలక్షణసాద్యద్వయభక్తిః)

అంగ. స్తో॥విద్యాస్థానేషుధర్మేషిహహయదగణయన్విస్తరంన్యాయపూర్వం
 తత్రాపిహ్యత్తుపాదస్సత్యతినయతిర్నాన్యాయతత్త్వేనుకమ్యే
 నార్హత్వాదిప్రధానంశ్చదిదపియదివావార్తికంకాపియుక్తం

కానుమానంప్రవర్తతత్త్వోవ్యవహారేపిసాధ్యమాషణమేతాదృశంవాచ్యమిత్యా
 చాన్యాయోరేవేతి.వ్యవహారస్యాపిపూర్వసానిధావప్రసిద్ధివేషణత్వంపక్షస్య
 త్తమింపుథివీవ్యవహారస్యాగర్భవత్త్వాదితిహ్యనుమానంప్రయజ్ఞతే, తచ్చప్ర
 సిద్ధమేఘటాదౌ,అన్యథాకుక్రాపిపుథివీవ్యవహారనియమాప్రసిద్ధ్యభావాద్విప్ర
 తివర్జనంజలమిత్యవహారస్యంగర్భవత్త్వాత్,ఏవంప్రతిపన్నంపుథివీవ్యవహ
 రస్యంసేషమాచత్త్వాదితివైపరీత్యేనానుమానంప్రవర్తేత్, ఏవంవ్యవహారేలోక
 వ్యవహారోదధృతేత్, ఏవంతస్మిలోకవ్యవహారాదేవవ్యవహారనియమేసిద్ధే
 కింనేనానుమానేన.అసిద్ధేవాకేననేనానుమానేనస్వయమేవవ్యవహారనియమ
 స్థాపకత్వాభావాత్, తదిదంసర్వసభిప్రేత్యాహానోచేదితి.అతోవ్యవహార
 నియమస్యలోకప్రసిద్ధిసిద్ధత్వాదేవానుమానమనర్థకమితి. కథంతస్మిల్లక్షణేనత
 త్తదగర్భవ్యవస్థాపనంవాదిభిఃక్రియతే, అవాదిప్రసిద్ధవ్యవహారస్యనియామకధర్మ
 మాత్రప్రదర్శనంశిష్యాకామతినకశ్చిద్దోషః, నఖలుసర్వసాపిశబ్దాధ్యవృత్తాద
 నంలక్షణోపదేశేన, లోకవ్యవహారస్యైవప్రామేణనియామకత్వాదితి॥౫౫॥

యద్యేవంన్యాయశాస్త్రపరిధిమపిభవన్న్యాయశాస్త్రాభిధేయతే,తస్మిన్న్యాయ
 శాస్త్రస్యకథంధర్మేషువిద్యాస్థానేషుపాత్రాన్యేనాభిధానం,“పురాణన్యా
 య”ఇతి.ఏతదనువదతి.విద్యాస్థానేషిహహయదగణయన్విస్తరంన్యాయసృ
 త్తాపిహ్యత్తుపాదప్రణీతశ్చతినయిమోనాస్తీత్యాహాతత్రాపీతి.కస్తస్మిన్న్యా
 యిత్యతోత్తరంన్యాయశాస్త్రాభిధేయతానుగమ్యేఅనుసర్తవ్యే.వేదాన్తానుకూ
 లేవీద్యద్విశేషనిర్మితేగ్రన్థేసతికింనేనవేదవిరుద్ధేనాత్మపాదకల్పితేన.ఉక్తం
 ఖలునాథమునిభిర్వేదాన్తానుకూలంన్యాయశాస్త్రంన్యాయతత్త్వాభిధానేన.
 తచ్చపరిశృహీతంయామునాచార్యాదిభిః.నన్వార్థంపరిత్యజ్యమానుషంకథంవ
 రిగృహ్యతే, యుక్తేవమానుషస్యాప్రపపన్నస్యపరిగ్రహః.అర్థస్యానువపన్న
 స్యపరిత్యాగః,అన్యథాలోకాయతస్మాపిపరిగ్రహణంస్వాదిత్యాహానార్హత్వేతి,
 అర్థత్వమేవపరిగ్రహకారణంచేత్.యుపిప్రణీతేషువార్తికారవేగ్యసస్యాత్

యద్వా నేయంకభజ్నిన్నిఖిలమపినకింఽర్వహస్త్యేవహస్త్యే॥ ౫౬॥

(ప్రవహారశిత్రాయాం వ్యాయవిస్తరవిరోధనిస్తరః)

అథాత్మస్థి అన్యస్తే స్వప్రతీతం ప్రకటయతి యావాక్యవృత్త్యానుమానం

తతోదాహృత్యుపేతావ్యవికలమహతద్బోధయేన్నోపసీతిః ।

యుక్తాతూదాహృతీస్సోపనయనిగమనాసప్రతిజ్ఞాదికావా

ఉక్తానుక్తమరుత్తచింతాహవత్వాద్వా ర్తికస్య. తదిదమాహ యదివేతి. అత్రాపి నేత్యనుచ్యతే. ఇథన్ తుపాదప్రణీతస్య వ్యాయశాస్త్రస్య వేదాంతవిరుద్ధత్వమున్నీకృత్యాన్వాగుహ్యవాదేన త్యాజ్యత్వముభిహితం. ఇదానీంవిరోధవిచారాంతరమాహ యద్యే. అయంభావః అక్షపాదప్రణీతేనూతేనైవాపి వేదాంతవిరోధః, వ్యాఖ్యాతారవీచస్వయమప్రతిపత్తిప్రతిపత్తిభ్యాం న్యథా వ్యాఖ్యానమాచక్షుః తత్సమ్యక్త్వాప్యిచ్ఛిఃపరిశోధనీయమితి. అతోపపత్తి మాహ నకిమిత్ సర్వేపిహి వ్యాఖ్యాతాః సూత్రబాప్యవార్తికాదిముఖ్యవచనభాసమానమిథ మేవసమాదృతతత్సవ్యర్థః॥ ౫౭॥

తస్మిన్వ్యాయానుసారేపజ్ఞానయవమనుమానమేవసర్వప్రప్రయుజ్యతాం, త్ర్యవయవమపిప్రయుజ్యతేక్వాపిక్వాపిభావతే- రేవవిద్వద్భిః కథమిత్యాశంకా, యనుమానావయవపరిమాణం నియమయితం పరాధానుమానస్వయావమాహ అన్యస్తా ఇతి. అయమర్థః యావదపేక్షితం తావద్వక్తవ్యం, యదౌద్ధపరికల్పితముదాహరణోపనయమాత్రం తత్పతే సాధ్యవ్యవస్థావసాభావాద నాదరణీయమేవేత్యాహ తతేతి. కియత్తస్మిన్ప్రతివ్యమిత్యతాహి యుక్తేతి. “త్రీనుదాహరణాస్తాన్వాయద్వోదాహరణాదికాకా” ఇత్యుక్తక్రమేణ త్ర్యవయవమేవ ప్రాప్యేణపరిపూర్ణమితిభావః, యేతుప్రతిజ్ఞామస్తరేణనహేతుప్రయోగః॥ రవ్యః సాధ్యస్యైవప్రమిత్సితత్వాత్, నాపిహేతుప్రయోగమస్తరేణోదాహరణప్రసక్తః హేతుసాధ్యయోర్వ్యాప్తిప్రదర్శనాత్మకత్వాదురాహరణస్య, నచోదాహరణమస్తరేణోపనయప్రసిద్ధిః ఉదాహరణేనగృహీతావిశాలావస్య హేతోస్తేనైవాకారేణ పక్షధర్మశాస్త్రదర్శనార్థత్వాదుపసయస్య, నచ హేతునాపానగుక్త్యముపనయస్య పక్షధర్మతామాత్రం హేతోర్ధక్తి వ్యాప్తస్యపక్షధర్మత్వముపనయప్యార్థఇతివిభాగే నార్థనిర్ణయాత్, నచనిగమననిరర్థకం పతే బాధకప్రమాణాభావద్యోతనార్థనిగ్నియూవేవేతి సాపధారణసాద్యనిర్దేశయావత్సేననిగమనస్యాపిసఫలత్వాత్, అతఃపజ్ఞానయవయుక్తం

వక్తవ్యావావదూకైస్తదధికమపివానన్ముఖేస్సాద్యధేష్టం॥ ౫౭॥

(అనుమానప్రయోగవయవనిరూపణం)

౫౮౩॥ శ్లో॥ కారైర్వార్వాకారణైర్వాస్వగుణతఃకాకిజ్జీదస్తీతిసిద్ధం

పక్షికారాదియోగ్యంసమయనియమితవ్యక్తిభేదోనదోషః ।

సిద్ధాస్తాస్పృతచిత్తైరితిఖలుపశుభిఃపాశురైర్వానుమేయం

నోచేద్రోచేతకస్తేవిషమితమనసేవాదసక్తాగ్రుకేలిః॥ ౫౮॥

(ప్రతిజ్ఞాదేర్లోకసిద్ధానుసారిత్యం)

కృమేవపరిపూర్ణోపదేశత్వతి మన్యస్తే, తేమామపి పక్షు మవిరుద్ధత్వాదనుమన్యతే తదధికమితి. అయమర్థః త్ర్యవయవపజ్ఞావయవయోద్వయోరపిసమ్మతత్వాద స్పృతక్షవాదినా త్ర్యయవయవప్రయోగేపజ్ఞావయవప్రయోగే సన్యూనాధిక భావప్రసజ్ఞత్వతి॥ ౫౯॥

సన్వనుమానప్రయోగపవకర్తుం నశక్యతేపరస్పర విరుద్ధాక్షేకారప్ర మరత్వాద్వాదినోః, తథాహి, శబ్దోద్రవ్యంసత్వమితికామారిలాః, గుణోఽనిత్య త్వవ్యే, శబ్దబ్రహ్మవివర్తోవృత్తాదిశబ్దత్విత్యాబ్ధికాః, పజ్ఞాభూతగుణత్వతిపారా ణికాదయః, ఆకాశగుణత్వలూక్యాః, ఆక్షపాదాశ్చైవమేవ. తథాచశబ్దా నిత్యత్వాద్యనుమానంసజ్ఞుటతే ఏకనపరిగృహీతస్యపక్ష స్వేతరణాగ్రహణా తో, తథాచపరస్పరవిసంవాదాదన్యతరాసిద్ధిః. ఏవంచానుమానవార్తేవసోమ్య త్వతత్వతీమామాశక్యోంపరిహరతి కారైర్వారితి. అయమభిసద్ధిః పక్షస్యసామాన్యేనప్రసిద్ధత్వముపజీవ్యంవాదిప్రతివాదినోః, నపునరన్యోన్యంవిశేషప్రసిద్ధ్యభా వేనసామాన్యప్రసిద్ధస్యపక్షస్యపక్షత్వహానిః, పక్షప్రసిద్ధిశ్చ ప్రత్యక్షేణచేదవివా దమేవ, అనుమానేనచేతాగ్ర్యేణవాకారణేనవా తద్వ్యతిరిక్తేనాపివ్యాప్తివై కల్యరహితేనస్వగుణేనవా కిజ్జీదస్తీతిప్రసిద్ధం పక్షికారార్హం. ఏవంసపక్షో వీపక్షశ్చప్రమాణప్రసిద్ధత్వేన తత్తతోఽటినివేశార్హత్వాదిశబ్దేకోచ్యతే పక్షికారాదియోగ్యమితి, ఏతచ్ఛహేత్వాదివ్యపిసమానం. తతస్తత్త్వద్వాన్తప్రసిద్ధ వ్యక్తిభేదోనదోషత్వాహ సమయేతి ఏతచ్ఛనకేవలంవాదినామేవ, శాస్త్రీప రిజ్ఞానశూన్యావామపిపశ్యాదీనాంసాధారణమిత్యాహ సిద్ధాస్తేతి. త్విథమనగ్నేకా రేవాదినాంప్రవృత్తిరేవసన్యాదిత్యాహ నోచేదితి. వాదినాంవాదప్రవృత్తిర్యథా శక్కుటతేతథాపామరాణాం ప్రతినియతేప్రవృత్తిరపినభవేదితిభావః. సర్వస్యా ణపి ప్రవృత్తిరనుమానాజ్ఞత్వా దనుమానస్యచోక్తప్రకారేణావాన్తర విభాగా భాదరేణవస్తుస్వరూపపామ్రాణికత్వమాత్రావలన్బనత్వాదితి॥ ౬౦॥

౨౦౪॥ స్తో॥ * ఆభాసోద్ధారవాక్యేస్సయమిహపతితేష్యక్షతాన్యస్యకణాగ్రా
 స్యాచ్చేద్వ్యర్థోపనీలిర్నిగమననపితేతేతదర్థేయదాక్ష ॥
 తస్మాద్బుద్ధాటితానాంపరిహృతిరుచితాజేతుమిచ్ఛిర్విశేషా
 దుక్తేనా నేవిమర్శోయదిభవతిపరంతత్రణరోపివాచ్యః॥ * ౫౯॥
 (ఆభాసోద్ధారాదేఃప్రయోజనాభావః)

౨౦౫॥ స్తో॥ తరోగ్రవాప్యప్యభ్యుపేతావనభిమతిపదవ్యాపకస్యప్రసక్తి
 ర్వానప్రయ్యోహమాతీద్వివిషయఉదితఃపఞ్చభాత్పాశ్రయాదిః॥

ఏవమనుమానముక్తౌతదక్లభాతతర తతర ర్తవ్యతదవాస్తర భేదతదక్లా
 న్యాహ తరగ ఇతిఅయనత్రస్తోకార్థః వ్యాప్యార్థీకారేనిష్ఠవ్యాపక ప్రసజ్జనం
 తరగ ఇతి తరగ అక్షణంతత్ఫలమాహ మానప్రయ్యోహమాతీతి విషయజిజ్ఞాసాపి
 చేదక ఇత్యర్థః ద్వివిషయఉదితఇతితరగ వాస్తర భేదకథనం, ప్రామాణికపరి
 త్యాగాప్రామాణికస్వీకారయావవిషయద్వయోపేతఇత్యర్థః సచాత్పాశ్రయా
 న్యోన్యాశ్రయవక్రకానవస్థా కేవలానిష్ఠప్రసక్తభేదేనపఞ్చవిధః ప్రతిబద్ధితితరగ
 స్తరమాచక్ష తెకేచిత్. తచ్చ కేవలానిష్ఠప్రసక్తావాస్తర భేద ఇత్యపరిత్యాహ

* సృసింహరాజీయం * మూలైవయవనిరూపణానస్తరంకైర్బోధారవిషయకక్షోభృశ్య
 తే, సర్వార్థనిర్ధానవిశ్వతేతస్యటికా, పతితావాయద్వామూలైర్జ్ఞానః ప్రజ్ఞే ప్రతిపజానీమః, అ
 స్యార్థస్థువర్సతోపహ్నిమాకథామవత్త్వాత్ యోధామచాకసోగ్నిమాకాయభామహనసఃత
 థాచాయంతస్తాత్తథా ఇతిపఞ్చవయవప్రయోగానస్తరం “నాయమత్యాభాసస్తలక్షణరహిత
 త్వాత్” ఇతికర్తృకోద్ధారవాక్యమాక్షపాదాఃప్రయజ్ఞతే, తత్రకిమిదంవాక్యంప్రయోజనరహితం
 ప్రయోజనవద్యా, నాద్యఃప్రయోజనరహితస్సప్రయోగాయోగాత్. నద్వితీయఃతత్యాఃకిమాభాస
 శబ్దానిరాసఃప్రయోజనంఉతతదస్యోనద్వితీయః తథాభూతస్యాదర్శనాత్, నాద్యిత్యాహ
 ఆభాసోద్ధారేతి. శతవారంతప్రయాగేపివాదివాక్యస్యతన్నిరాసకత్వాయోగాదిత్యర్థః, యది
 వాక్యాదేవశబ్దానివృత్తిః తదాప్రతిజ్ఞాద్విషయవప్రయాదేవేష్టనీర్థేరనిధివాధాదినిరాసకయో
 రుపనయనిగమనయోః ప్రయోగోభవద్విఃక్రియమాణోవ్యర్థఃస్యాత్. అపిశబ్దేనప్రతిజ్ఞావాక్యాతేష
 సాభ్యసీద్ధేర్దేత్వాదివైయర్థ్యంసూచ్యతే కిచ్చ కిమిదంవాక్యం ప్రతివాదిశబ్దాయఃప్రాక్ప్ర
 యోజ్యంఉతానస్తరం, నాద్యిత్యాహ తస్మాదితి ఉక్తాఃతాశబ్దాపరిహర్తుముచితా నాను
 ఙ్గాటితా అనాకాక్షితత్వాత్ అన్యథా అనాకాక్షితాభిధానదోషస్య జల్పకథాయామప్రస
 క్తాదితిభావః ద్వితీయఅహ విశేషాదితి ఉక్తేహేతావిశేషరూపేణశబ్దాయంతరగప్రయో
 గేనివృత్త్యసంభవాత్తరోగ్రే ప్రయోక్తవ్యిత్యావశ్యకతరగ దేవతన్నివృత్తైరుక్తవాక్యంవ్య
 క్తమితిభావః యద్వా విశేషాదిత్యేతత్ పరిహృతిరుచితేత్యత్రసంబధ్యతే, విశేషంప్రాప్యతిష్ఠ
 ఙ్గాపేషఞ్చమి. తథాచవిశేషణచితేత్యర్థః అనాకాక్షితాభిధానదోషస్య విజిగ్మీరవత్వం
 పరిహరణీయత్వాదితిభావః

విశ్రాంతిరైవపరీత్యేప్రతిహతివిరహానిప్రతానానుకూల్యం
 వ్యాప్తిశ్చాప్యస్యాన్యమేనంకతదధిదనుమితేస్తద్వృత్తంభేదమాహుః॥ ౬౦॥
 (తరగలక్షణఫలావ్వాస్తరభేదాక్షాది)

౨౮౬॥ శ్లో॥ యస్సర్వంనాభ్యుపేయాస్సపరగతవిదాతేనకింతస్యసాధ్యం
 ప్రశ్నోస్తసాపుత్రరంసఃకథమనధిక్యతేకల్పనీయాఃకథాఃస్యః॥
 సాధ్యస్థోపేతదేవంయదితనననుతేయోజయేన్నాత్రవాదం

పశ్చిగే॥ వైపరీత్యేపశ్రాంతిః పర్యయేవర్యవసానం. ప్రతిహతివిరహః ప్రతిత
 రగపరాహత్యభావఃఅనిప్రతా ప్రసజ్జనీయస్యానిప్రత్వం. అనానుకూల్యం విరు
 ద్ధహిత్యాభాసవత్ పరపక్షసాధకత్వాభావః. స్వపక్షపరపక్షయోర్ద్వయో
 రపిసాధారణమిష్టంపరస్య పరపక్షస్యైవాసాధారణం పరస్యానుకూలంతదు
 భయిరూపవిధురమిత్యర్థః. యథాఅనైకానికఃస్వపరపక్షసాధారణః యథాచ
 విరుద్ధః పరపక్షస్యైవాసాధారణః తదుభయరూపరహితస్తరగ ఇత్యర్థః. వ్యా
 ప్తిః పూర్వోక్తా ఏతత్పరగజ్జంతరగస్యైశ్చనుంచతరగంకేచిదనుమానభేదమా
 హురిత్యాహ ఏనమితి. నేదంనిరాత్మకంజీవచ్ఛరీరం ప్రాణాదిమత్త్వప్రసక్తాది
 త్యనుమానభేదమాచక్షులేకేచిన్నాయవాదినఇతిభావః॥ ౬౦

ఇథంతరగస్వరూపముక్త్యాదుస్తరగవలక్ష్పనేన సర్వాపలా
 పవాదినఃకథానధికారాదికమాహ యస్సర్వమితి. అత్రశ్చిత్తచ్ఛ్రుతియస్స
 ర్వసంపదూషణభూషణవాదిప్రతివాదిస్వపక్షపరపక్షాదివిభాగం నాక్షీకరోతి,
 స్వపక్షమతవిదావిదుషాతేనకింతస్యసాధ్యమితి నాయంతావత్ప్రతిక్షేపఃహే
 త్యాద్యనుపాదానాత్, ఉపాదానేవాయస్సర్వంనాభ్యుపైతీతి వచనస్యనా
 యంపపయఃహేత్వాదేరేవాభ్యుపగమాత్, అతశ్చివ్యప్రశ్నోస్తయమిత్యవశే
 వ్యతే,తదిదమాహ ప్రశ్నోస్తసాపితితతోస్తరమాహ ఉత్తరంనత్థతి. కథము
 త్తరమిత్యత్రాహ కథమనధిక్యత్యితి. సహిబాలమూకోద్భాస్తాదిభిర్వాదంకు
 ర్వతేవాదినః,నచతదకరణాన్సర్వవాదినాంపదుషామతిశయస్యకాచిద్భావః.ఏవ
 మనధిక్యత్రేస్సర్వానక్షీకారవాదిభిరవ్యవహారే నకశ్చిద్విపశ్చితాందోషఇతిభా
 వః.యదిభవత్రేవముచ్యతే తత్రేనగౌరవాయ,సాధ్యస్థవచనమేవసర్వనియామ
 కమితివదతాముత్తరమాహ సాధ్యస్థితహాధ్యస్థోప్యద్భాస్తవదయధాయధ
 వాదినాంవాదాధికారోనాస్తీతియదిననమనుతే మనుతిఇత్యర్థః.ద్వైతశాస్త్రకృ
 తమర్థంసూచయతిఇతి. యద్యేవంజానాతిమధ్యస్థః వాదమేవతేననప్రవర్తయే

నోచేన్నాధ్యక్ష హానిఃపరమానధిక్మతిస్త్రశిష్యాయవాచ్యా॥ ౬౧॥

(కథానధికారాది)

౨౮౨॥ శ్లో॥ నిర్దిష్టావృత్తితోత్తేర్విహతిరిహకదాసాత్రుభాతత్రవాదః

కర్తవ్యోమానతరైఃరభిమానియతైస్తత్త్వసిద్ధిర్వపిరాగైః॥

జల్పభ్యాన్యాజయ్యాధాభవతిఃథకయోసాసధనాత్మేవవత్త్వే

నైవపోక్తాఃతత్త్వజిహిరమతేసాధనంతాంద్విదైకే॥

౬౨౪

(కథాతదవాస్తరవిశేషాది)

తో, నహ్యుచ్చాన్తాదిభిర్వాదంశుధ్యస్తాఃప్రవర్తయన్తి, యదివక్షువాతాస్మ్యై
వర్తయతిత్త్వసిద్ధిఃకర్తవ్యోమానతరైఃరభిమానియతైస్తత్త్వసిద్ధిర్వపిరాగైః॥
వాదానధికారాదియదితంత్రవదసి తస్యవాదాధికారంస్వయమేవానుమన్య
సే అస్మిన్నేవవాదేఅధికారాత్, యద్యస్యంత్రసి, అన్యస్యత్రతిపాదిత్వాభావా
త్కథంవ్యాఘాతాదిదోషోభిధియేత, నహిదోషాభిధానమస్తరేణవాదాధికా
రనిరాకరణంవక్తుంశక్యతే, అతోక్తరం పరమితి. ఉచ్చాన్తవస్యస్వానిర్వచనీ
యత్వవాదినోదుర్వాదినోవాదానధికారిణ్యతిశిష్యాదీనాముపదిశ్యత ఇతి॥ ౬౧॥

అథవాదిప్రతివాదినోర్వివాదస్థానభూతాంకథాంతద్విశేషానప్యా
హ నిర్దిష్టేతిపరస్పరవిరుద్ధవాదినోర్వ్యవహారఃకథా, సాక్రథా వాదజల్పఃత
త్త్వాభేదాత్, వాదే ప్రమాణతరంగ సాధనం, ప్రామాణికత్వాభిమానపరిగృహీ
తోప్రమాణతరంగఃతత్త్వః ప్రయోజనంపునస్తత్త్వసిద్ధిఃతత్త్వజ్ఞానం. అధికారి
వీతరాగఃవాదాజల్పస్యవిశేషమాహ జల్పేతిజయ్యాధీ జల్పాధికారి. అనివేస
వీతరాగః. ఉభయోరపవాదినోసాసధనవత్త్వజల్పః, అన్యతరస్యస్వపక్షసాధ
నవత్త్వపరస్యమాషణమాత్రాశ్రయణత్వేవితత్త్వా, తత్రాపైతత్త్వజ్ఞానస్యమాషణ
సమర్థనంకర్తవ్యం అన్యథావైతత్త్వజ్ఞానవహారఃప్రలాపమాత్రమేవస్యాత్ ఏత
మేవపితాగమాహ నైవేతిజల్పరూపకనైవతత్త్వా అపితుపరం తేసాధనంస్యజతి
తత్త్వః తాం ద్విదైక ఇతి. తత్త్వాయావపిద్వైధ్యమాహురేకే. వీతరాగఃత
త్త్వావిజగీషువినిశ్చేతి. ఆయంభావః స్వపక్షసాధనంపరపక్షమాషణం సాధనధూ
షణసమర్థనంశబ్దదోషవర్జనమితిపశ్చాత్తోవాదః, ఏకస్మిన్వాదేవాదిప్రతివాది
నావధికారిణౌ తత్రవీతరాగకర్తృకవాదద్వయసముచ్చయేన వీతరాగఃథా
రూపోవాదఃప్రవర్తతే, ఏవంవిజగీషుకర్తృకవాదద్వయసముచ్చయేనవిజగీషు
కథారూపోజల్పః, జల్పార్థేనైకేనైవవాదేనయథావిజగీషువినిశ్చేతి తథావాదా
దేనైకేనైవవాదేనవీతరాగవినిశ్చేతి. అత్రవినిశ్చేత్యన్యతరసాధనవత్త్వసా

అగా॥శ్లో॥ కర్తవ్య త్వేనయత్ప్రమితపరవశైః కల్పితం స్వేచ్ఛయావా
యచ్చాకర్తవ్యమేవంపరిభవనపదంతత్సృహణగ్రహస్తాః ।
స్వాచారద్యుతసంయత్సృభృతిషుచతధాస్వీకృతేయంవ్యవస్థా
నై నామీషద్విత్తణ్ణావ్యలమతీపతితుంసాధనాంశో యో తాపి॥ ౬౩।

(విత్తణ్ణాయావపివ్యవస్థానుపాలనం)

అగా॥శ్లో॥ సద్దోషాక్త్యాకథాయాంపరపరిభవనంస్వోక్తహాన్యాదినామూ
తత్త్వాబోధస్యలిజ్జంవివిధమకథయన్నిగ్రహస్థానమాప్తైః ।
తత్తాత్పరీద్యానుయోగంద్వివిధమశకనాసిద్ధిభేదాదవోచక

శర్కార్యదిమనవ్యం. దృశ్యతేచేయంవీతకాగవితణ్ణా, ఆదౌతావదాచారో
వదతి శిష్యసోపపత్తికమేవానుయజ్జే ఆచార్యోపి సోపపత్తికమేవపరిహరక
శిష్యచోద్యంవినివర్తయతి॥ ౬౪

విత్తణ్ణాయావపివాదిప్రతివాదివ్యవస్థానుపాలనంకర్తవ్యమిత్యాహ
కర్తవ్యత్వేనేతికర్తవ్యత్వేనప్రమితపరవశైః కల్పితంస్వేచ్ఛసాధనాది, అక
వ్యత్వేనకల్పితంఫలజాతనిగ్రహస్థానాది, స్వేచ్ఛయాకల్పితం నిరోధ్యవ్యవహ
రోదన్త్యవ్యవహారః ఉక్తశబ్దస్యపునరసభిధానంబుద్ధియోగశ్చబుద్ధియోగ
యబుద్ధియోగోయక్ష్మియోగిత్యాదికంశబ్దవిషయం, అనుమానేనైవసాధన
ఆగమేనైవసాధనంవక్త్రానుమానేనైవసాధనంవైదికాగమేనైవసాధనంత్రితా
దికంప్రమాణవిషయం, ఏవమన్యదపి వాదిప్రతివాదిప్రతివాదిప్రకారానాథంకల్పన
ద్రష్టవ్యం. ఏతత్పరిత్యాగేనిగ్రహిత్యాహ పరిభవనపదమితి. నియమాతిలక్ష్ట
పరిభవనం స్వకులాచారద్యుతాదివ్యపిదృప్తమిత్యాహ స్వాచారేతి. సర్వా
యంవ్యవస్థా నాదజల్పయోరేవ వైతణ్ణికస్యనకాచిద్వ్యవస్థేత్యాశఙ్క్యవరిప
రతి నై నామితి. సాధనాంశో యో తాపీతివిత్తణ్ణాయాంస్వేచ్ఛసాధనాభావేపి
షణసమర్థనసద్భావాత్ సర్వాపివ్యవస్థావైతణ్ణికేనావ్యక్తీకార్యేత్యర్థః॥ ౬౫

అథంవైతణ్ణికస్యాపిదోషాదోషవ్యవస్థానుపాలనముక్తాన్నిగ్రహస్థా
నలక్షణతద్విభాగాదిదర్శయతి సద్దోషేతి. వాదిప్రతివాదిభ్యాందోషత్వేనాజ్ఞీక
తానామభిధానేనకథాయాంపరేషాంపరిభవనం నిగ్రహలూభవతి ప్రతిజ్ఞాప
న్యాదినామూవక్తవ్యమిత్యాహ స్వోక్తేతి. నిగ్రహస్థానలక్షణమాహ తత్తే
తి. అప్రతిపత్తిర్విపతిప్రతిష్ఠనిగ్రహస్థానమితి నిగ్రహస్థానలక్షణసూత్రం, తసా
భిప్రాయప్రత్వాప్రతిపత్తిసూచకంనిగ్రహస్థానమితి, అప్రతిపత్తివిప్రతిపత్తోద్ధ
యోరపి తత్త్వాప్రతిపత్తిసూచకత్వాదితి. వాదేపికథావసానహేతుత్వేన
త్యస్తానుపాదేయస్యనిరనుయోజ్యానుయోగస్యవిభాగాదర్శయతి తతే

పూర్వోజాతిఃపరస్తుచ్చలమనృతవచస్సృదకాలగ్రహశ్చ॥ ౬౪॥

(సగ్రహస్థానలక్షణవిభాగాది)

౨౯౦॥శ్లో॥జాతిఃస్వవ్యాహతావాగుపథినియతిభిర్భిద్యతేనైకధాసా
యుక్తత్యాగస్త్యయుక్తగ్రహణమవిషయేవృత్తిరప్యత్రదోషాః॥
స్వవ్యాహతోనువృత్తశ్చలమపివచసాంకల్పితార్థేనషేధ
స్తత్తద్వృత్తిప్రభేదాదిదమపివివిధంవిస్తరేణాలమత్ర॥ ౬౫॥

(జాత్యాదిలక్షణవిభాగాది)

౨౯౧॥శ్లో॥యస్మిన్నానప్రవృత్తిస్తదిదమశరణైరభ్యుపేత్యంహిసరైవ
ర్వాహతోయత్రదృష్టస్తదపినశరణంసాధనేమాషణేవా ।

జాతిఃఫలంప్రతిజ్ఞాహాన్యాద్యాభాసోపాప్రకాలేగ్రహణమితి చతుర్విధోనిరను
యోజ్యానుయోగః, సచజాతిరజాతిరితిద్వివిధః, అజాతిరపిచ్చలమచ్చలమితి, అ
చ్చలమపిహాన్యాద్యాభాసస్తదన్యశ్చేతి. తత్రచ్చలజాత్యోర్వైషమ్యమాహ అ
చోద్యానుయోగంద్వివిధమశక నాసిద్ధిభేదాదవోచన్నితి. సిద్ధమపిదూషణాసమ
ర్థంజాతిః దూషణసమర్థమప్యసిద్ధం ఫలమితివిభాగః. తదిదమాహ పూర్వోజా
తిఃపరస్తుచ్చలమితి. అనృతవచః అభిద్యమానస్యవచనంహాన్యాద్యాభాసవచనం.
అకాలగ్రహః అప్రాప్తకాలగ్రహణం॥ ౬౪॥

అథచ్చలజాత్యోర్లక్షణవిభాగమాహ జాతిరితి. స్వవ్యాహతకము
త్తరంజాతిః దూషణాశక్తము త్తరంజాతిరితిమతభేదేనపూర్వము క్తం. సాజాతిః
అవాన్తరలక్షణనియతిభిఃప్రతిధర్మసమాదిభేదేనానేకధాభిద్యతఇతిదర్శయతి ఉ
పధితి. జాతిషువిశేషదోషాకథయతి యుక్తేతి. యుక్తాజ్ఞత్యాగోఽయుక్తాజ్ఞస్వీ
కారోఽవిషయవృత్తిత్వంచేతిహి జాతిదోషవిశేషాః, 'స్వజాత్యనువృత్తస్తుదో
షఃస్వవ్యాహతః' ఫలలక్షణమాహ ఫలమపీతి. కల్పితదూష్యదూషణాభిధానం.
ఫలమిత్యర్థః. ఇదంచచ్చలంతస్తచ్చజ్వలస్తప్తిభేదాన్ముఖ్యోపచారతాత్పర్యవృత్తిభే
దేనత్రవిధం. అస్యార్థస్యానేకేషుగ్రంథేషుప్రసిద్ధత్వాత్ గమత్రవిస్తరేణోఽవిస్త
రావాదరిః॥ ౬౫॥

ఉక్తదాషేషస్వనృతమస్యాపి సంభవే ద్వితీయాదిక ఋష్యామామేవ
వాదవిచ్ఛేదాప్యోత్ కిమనయాపట్నక్షీకల్పనయంత్యాశజగమానస్యోత్తరంచద
తి యస్మిన్నితి. అయమర్థః యత్ప్రమాణేనప్రతీయతేతత్సరైవరపివాదిభిరజ్ఞేకా
ర్యం, యత్రపునస్సాధనేదూషణేవావ్యాహతోద్భవ్యతే తదపినశరణమేవ స్వ

ఇథంసిద్ధేకథానాంరహసికథకయోస్సవధానత్వభూమే
షట్పక్షానాసదుక్తిఃపరివదనుమతారుద్ధరోభావకాశాః

౬౦౦

(షట్పక్షీసంభవః)

౨౯౨॥ వాక్యార్థోన్యస్తస్వపూర్వోనఖలుకిమపితద్వ్యవ్యమన్తికావదాదౌ

వక్షసాధనేపరవక్షమాషణెవానుపాయిత్యర్థః. ఇథం కథానాంతిస్మణా
మపిసిద్ధైరహస్యైర్యద్యపిద్వితీయాదికత్యాయామేవ చూషణంషధ్యస్తైరవ
లోక్యతే, తథాపికథకయోస్సవధానత్వసిద్ధ్యర్థం షట్పక్షీపర్యవ్తాపునరస
దుక్తిర్నధ్యస్తైరనుమతాభవతి. తత్రహేతుమాహ రుద్ధేతి. షట్పక్షీపర్యవ్తంషధ్య
స్థానాం నివారణావకాశాభావాదిత్యర్థః. తథాహి ద్వివిధాహికథా సత్సాధ
నోపక్రమాతావదేకా, అపరాపునరసత్సాధనోపక్రమా, పర్యనుయోజ్యోపేక్ష
ణంషమధ్యస్తైర్వక్తవ్యం ఉభయోరపివాదినోద్దుష్టత్వాత్, అన్యతరదోషమా
త్రకథనేమాధ్యస్థ్యమేవహీయేత, తథాచ సత్సాధనోపక్రమకథాయాంవాదీ న
దుష్టః, అసదుత్తరకథనేద్వితీయకత్యాయాంప్రతివాదీదుష్టః, తత్రవాదినాత్ప
తీయకత్యాయాం దుష్టవచనపరిగ్రహేవాదినఃపర్యనుయోజ్యోపేక్షణం, అయ
మేవ మధ్యస్థానాం వక్త్రుమవసరః. అత్రమధ్యస్థాః ప్రతివాదినోయథావస్థితవ
చనసంభవమపేక్షస్తే, సపునరయదైవభావతే, తత్రచతుర్థకత్యాయప్రవృత్తిః,
తతోవాదినమపేక్షస్తే, సోప్యయదైవభావతే, అత్రపంచమకత్యాయప్రవర్తతే. అ
థ పాదిప్రతివాదినోః స్తంభ సభాపతిప్రశ్నమపేక్షస్తే, సపునరృపుచ్చతి, తస్మి
న్నవశురే ప్రలాపవప్రతిపాదిత్యతివక్షీకత్యాయ. ఏవంసత్సాధనోపక్రమకథా
యాంషట్పక్షీ, అసత్సాధనోపక్రమకథాయాంషష్టేవపక్షాః, ద్వితీయకత్యాయ
యామేవపర్యనుయోజ్యోపేక్షణస్య ప్రవృత్తేరితివిభాగః. తతష్టట్పక్ష్యాదికమ
సుస్ఫుత్యమధ్యస్థా నివారయన్తితి న్యాయ్యమేతత్ ॥

౬౦౧

ఇథంప్రమాణాభాసప్రవృత్తిరూపాం షట్పక్షీముక్త్యాసాగతసమ
యానువర్తినాయేషకేనాపిపరికల్పితస్య వాక్యద్వాక్యాధ్వానానమానస్యప్రా
భాకరవైశేషికపరికల్పితయోశ్చ వక్త్రజ్ఞానానుమానయోరాభాసత్వం వక్త్ర
మారభతే వాక్యేతి. కృత్స్నస్యాపివాక్యస్యానుమానరూపతామాహుస్సేగతా
వైశేషికాశ్చ. ప్రాభాకరాస్తులౌకికవాక్యమాత్రస్య. కథంతత్రానుమానప్ర
వృత్తిరితిమృచ్ఛామః విప్రతిపన్నానిపదాని స్మరితార్థసంసర్గజ్ఞానపూర్వకాణి
షడర్థాదితియదివదసి తదా ననిశేషసిది, యదిసంసర్గవిశేషజ్ఞానపూర్వకాణి

సాక్షాత్సంబోధకత్వాదధికమనుమితోగా హ్యమత్రైతదేవ ।

వక్తృజ్ఞానానుమానాదికమపినభవేదంతోవ్యాప్త్యభావా

త్తత్తల్లిజ్ఞాప్రతీతావపిమతిజననాద్వక్తృభావాచ్ఛవేదే ॥ ౬౭ ॥

(ఆగమస్యానుమానాదృహిర్భావః)

౨౯౩ ॥ శ్లో ॥ ప్రత్యేకంస్వానుభూతాత్తనుభయమధికంసంసృతిదృష్ట్యయోగా
సంసర్గవిశేషవస్తీతివాతదా సంసర్గవిశేషోనప్రసిద్ధః కథంవ్యాప్తిగ్రహః, అనే
నైవవాక్యేనప్రసిద్ధశ్చేత్ అవ్యోన్యాత్రయః, అవ్యుత్పన్నేషుచపదేషువ్యభిచారః,
నహ్యవ్యుత్పన్నానిపాతమాత్రాగతానపదాని ప్సారితార్థసంసర్గజ్ఞానపూర్వ
కాణి వ్యుత్పన్నపదత్వాదితిచేత్ కేయంవ్యుత్పత్తిః, అభిధానశక్తిగ్రహణమితిచే
త్ తర్హిపదసంక్లుతేనైవవాక్యార్థసిద్ధిః కిమనయాన్యమానకుస్ఫుష్ట్యా, వాక్య
ద్వాక్యార్థప్రతిపత్తిరితిహి లోకికామన్యస్తే. పూర్వమనుమానంపశ్చద్వాక్య
ర్థప్రతిపత్తిరనువాదయాపతయేతిచేన్న అదర్శనాత్, నహిప్రయుక్తవాక్యేష్వి
వారషర్థప్రతిపత్తిర్దృశ్యతే, అతోవేదవల్లోకేపివాక్యదేవార్థప్రతిపత్తిరితిపా
థాకరస్యోత్తరం. వైశేషికస్యావ్యుత్పలన్భవిరోధః సర్వేహివ్యవహారైశ్చబ్దా
దేవసాక్షాదర్థప్రతీతిముపలభస్తే. కల్పనాగౌరవంచోత్తరం. శబ్దాదర్థప్రతీతిరితిక
ల్పనేలాఘవం, వక్తృజ్ఞానానుమానవృత్తలగ్నవాక్యార్థప్రతీతికల్పనే గౌరవం
సంబద్ధభేదాదపిప్రమాణభేదమాహ సాక్షాత్సమితి. శబ్దేకేవలబోధకత్వమాత్రంస
న్బుద్ధః అనుమానేవ్యాప్తిరితివిభాగః. ఏతదేవబోధకత్వం. ఉక్తమర్థంసంకలయ్య
విశదయతి వక్తృజ్ఞానేతి. యదివాపూర్వంవాక్యాదధీనుమానంపరాస్తం, అ
త్రవక్తృజ్ఞానానుమానపూర్వమర్థసిద్ధిర్నిరస్యత ఇతినపానరుక్త్యశఙ్కా, బుద్ధ
ప్రభాకరవైశేషికాణాంనిరాకరణేన్యాయతౌల్యాత్సాధారణ్యేనాప్తాభిర్వా
ఖ్యాతంపూర్వమితిసదోషః. తత్రహేతుమాహ వ్యాప్త్యభావాదితి. హేత్వంతర
మప్యాహ తత్తదితి. తత్తద్వాక్యైక్యలిజ్ఞాప్రతీతావపి వాక్యార్థప్రతీతిప్రసిద్ధిపా
నుర్యాదితి వైశేషికస్యవిశేషదూషణంప్రదర్శయతి వక్తృభావాచ్ఛవేదఇతి
ఈశ్వరానుమానంనిరస్తమితిభావః ॥ ౬౮ ॥

అత్రకశ్చిదాహ ఆగమజన్యమనుమానజన్యంపాపరోక్షజ్ఞానమితికిశ్చి
న్నాస్తి, కింతునానాసంసారజన్యస్త్వత్రిసముచ్ఛయమాత్రమేవ, యథాప్ర
త్యేకమనుభూతానాంవృత్తాదీనాంసముచ్ఛయేన సేనావసాదిస్తరణం స్తరణ
మేవ ఏవంప్రత్యేకానుభూతపదార్థస్తరణమేవాగమజన్యంజ్ఞానం తథానుమా
నజమపీతినస్తరణతాదతిరిచ్ఛలేపారోక్ష్యం, తదిదమాశఙ్కతే ప్రత్యేకమ

త్వన్మత్వాదాథంవిజానన్త్యనుమితివచసోర్వేద్యమప్యేవమస్తు ।
 పారోక్ష్యంతత్త్వన్మత్వాదనధికమితిసప్రాగనిధారితాంశ
 జ్ఞానస్యస్పష్టదృష్టేఃపరిహితహరితస్తేవతదస్పష్టమాహుః॥ ౬౮॥
 (పరోక్షానుభవాసిద్ధిపరిహారః)

౬౯॥ శ్లో॥ ప్రత్యక్షాదీవమానంవిమతిపదవచోహేతుదోషాద్యభావా
 ద్వాక్యత్వాదప్రమాణంవిమతమితియదిసోక్తిబాధాదయఃస్యః ।
 అవ్యుత్పన్నస్యబోధంనజనయితివచస్సజ్జతిజ్ఞానహానే
 నిజ్ఞంవ్యాప్తిప్రతీతేఃపురతత్తవనచావద్యమేతావతాస్య॥ ౬౯॥
 (నిర్దోషవాక్యప్రామాణ్యం)

త్యారభ్యఅనధికమిత్యదేన.పరిహరతి నేతి.తద్రహేతుమాహ పాగనిధారితే
 తి.అయమత్రభావః వాక్యాధేతావత్ప్రాగవిదితసంసర్గవిశేషసిద్ధ్యతి, ఏవమ
 నుమా నేపివక్ష్యఃప్రంసాధ్యంసిద్ధ్యతి, అతోఽపూర్వార్థప్రతిపత్త్యానస్తృతిత్వసి
 ధ్ధిరితి. అయమత్రనిర్ణయః సంసాగరేసత్యస్యపూర్వార్థప్రతిపత్త్యానస్తృతిత్వం
 అన్యదాపునఃస్తృతిత్వంకతి.అనుభవపవపరోక్షాపరోక్షవిభాగంబాహ్యేఅప్యా
 హురిత్యాహ పరిహితేతి.క్షపణాఃశిలుప్రత్యక్షపరోక్షవిభాగం స్పష్టమస్పష్ట
 మితివిభజ్యాఃక్షతత్తతి॥ ౬౯॥

సర్వంవాక్యమప్రమాణమితివాదినంప్రతిఙ్గీవతి ప్రత్యక్షాదీతివిప్రతి
 పన్నంవాక్యంప్రమాణంకారణదోషబాధకప్రత్యయాభావాదితిహేతుః, దృష్టా
 న్తఃప్రత్యక్షమనుమానంవా. అత్రప్రత్యనుమానమాశంక్యపరిహరతి వాక్యత్వా
 దితి.సోక్తిబాధః స్వాభ్యుపగమబాధః స్వప్రవృత్తిబాధిత్యాదికమూహ్యం
 సర్వవాక్యాప్రామాణ్యే స్వాచార్యవచనస్యాపి సర్వశబ్దార్థత్వేనస్వనతవర
 మతవిభాగోనస్యాదిత్యర్థః.యదిశబ్దఃప్రమాణంఅవ్యుత్పన్నస్యావ్యర్థంబోధయే
 తప్రదిపవత్సహిదీపోవ్యుత్పన్నావ్యుత్పన్నవిభాగేనార్థవచబోధయతి తత్త్యాశ
 జగ్జపరిహరతి అవ్యుత్పన్నస్యేతి.సంగతిజ్ఞానహానేరితి వాచ్యవాచకభావసం
 బంధప్రతిపత్తిరాగమనైవాధావబోధనాజ్ఞం నతుప్రత్యక్షస్యఅతస్సహకార్య
 భావదవ్యుత్పన్నస్యన శబ్దోబోధయితీతినదోషఃతత్రదృష్టాన్తమాహ లింగమి
 తి.యథావ్యాప్తిప్రతీతీశూన్యస్యలింగం సాధ్యప్రతీతింనజనయితి. నైతావతాలిజ్ఞ
 స్యదోషః, ఏవమాగమస్యేతి॥ ౬౯॥

అత్రశబ్దస్యబోధకత్వశక్తిసమర్థనేనసనుష్టఃకశ్చిదాహ అవ్యుత్ప

౨౯౫॥ శ్లో॥ వక్త్రీపుష్ప త్రితః పాగ్మదనిజవిషయం వాగ్విభక్త్యన్వయాదైత్యః
 కింపుష్ప త్వాత్కరశ్చానుపినకథమితోబాలకానాంచబోధః ।
 స్వాధ్యక్షబృహస్పతి తదపినవిషయైస్తస్యసామ్యాత్తదన్వేయ
 రపుష్పన్నత్యతోవాస్యమపినగమయేదేవతద్వత్స్వవాచ్యం॥ ౨౦॥
 (అపుష్పన్నశబ్దబోధకత్వవాదభక్తః)

౨౯౬॥ శ్లో॥ శబ్దస్సజేగతతోర్ధంగమయితివిమతోపీతిశాస్త్రప్రతిపం
 నోపిశబ్దోర్ధ్వప్రత్యాయకత్వతి.తంత్రః మూలే వక్త్రీతి అప్రవక్త్రీతికించక్త్రీ
 మాత్రమభిధీయతే, కింవావచనక్రియాసంబంధః, పూర్వస్త్రికాపక్షేనాస్మాకమ
 పివిప్రతిపత్తిః శబ్దశక్తేర్విగ్యత్యాత్.ఉత్తరంపక్షమనువదతి వక్త్రీపుష్పత్రితః
 పాగ్మితి.విభక్త్యన్వయాదైవరితవచనహేతుః ప్రకృతిప్రత్యయాదిభేదేనపుష్ప
 త్పన్నోహిశబ్దోర్ధ్వం ప్రత్యాయయతీతిభావః.అనూదితవర్ధంప్రతిక్షిపతి కిం
 పుష్పత్వేతి స్వయమేవశబ్దోర్ధ్వంప్రత్యాయయతీతేద్వ్యుష్పత్తిర్నిరర్థికైవ
 స్యాత్, అపుష్పన్నాచ్చబ్దాత్తరశ్చంబాలమూకానాంచబోధః కథంనస్యా
 త్. నన్నపుష్పన్నానానుపిశబ్దఃస్వరూపంప్రతిపాదయతి, అతశ్చబ్దస్యాపుష్ప
 న్నస్యాపిబోధకత్వంస్వస్వరూపేదృష్టమితి తదిదమాహ స్వాధ్యక్షతి భూషయ
 తి తదపినేతి.తత్రహేతుమాహ విషయైరితి.అయంభావః యథావిషయేషుపుష్ప
 త్పన్నశబ్దోర్ధ్వమవగమయతి, ఏవంస్వబోధకత్వేనాపిపుష్పన్నశబ్దఃస్వాత్మా
 నమవగమయతి అన్యథాస్వాత్మకపుష్పత్వభావాత్సాన్యత్వాననుపినావబోధ
 యేత్. ఉత్తిమర్థమనుమానేనాప్యపపాదయతి అపుష్పన్నత్వత్యతి.స్వాత్మ
 కపుష్పన్నశబ్దః స్వాత్మానంనావగమయేత్, యథాస్వవిషయేపుష్పన్న
 శబ్దఃస్వవిషయంనావగమయతి.అయమర్థః శబ్దస్యద్వయాశక్తిఃఅర్థప్రకాశక
 త్వంస్వస్వరూపప్రకాశకత్వంచేతి. అర్థప్రకాశనశక్తిఃస్వయమగృహీతా నా
 ర్థప్రకాశనాజ్ఞంభవతి, ఏవంశబ్దప్రకాశనశక్తిః స్వయమగృహీతాచేన్నస్వప్ర
 కాశనాజ్ఞం భవతి, తస్మాచ్ఛబ్దస్వాధ్యక్షత్వత్పత్తిన్నపి పుష్పన్నఃస్వప్రతీతింజ
 నయతీతి. అతశ్చక్త్రస్యాపిశబ్దస్యతత్తదర్థప్రకాశనశక్తిప్రతిసన్ధానమస్తరేణ నా
 ర్థప్రతిపత్తిజనకత్వమితి॥ ౨౦॥

సర్వస్యాపిశబ్దస్యసజేగతపూర్వకత్వంకశ్చిదాహ విప్రతిపన్నశబ్ద
 స్సజేగతకశబ్దత్వాత్ భాషాశబ్దవదితతదేతదనువదతి శబ్దత్వతి.పరిహారతి శా
 స్త్రప్రతిపత్తిమితి. “వాచావిరూపనిత్యయా” ఇత్యాదిశ్రుతివిరుద్ధత్వాత్కాలాత్య
 యాపదిష్టమిత్యర్థః.సజేగతక్తా కిమాధునికఃకించిత్సజగత్సృష్టికాలస్థః, అథా

తతః సర్వాధ్యక్షసిద్ధిస్సుచదురభిగమస్సుప్తికాలేనుమానైః

శుక్రిత్యాచేత్పుక్తియైతద్విభురపితనుతేవేదతోనామయాపే

వ్యాకృత్యాదేర్విగుడ్ధాక్రమాజనివిలయాత్సుద్రభాషానువైవం॥ ౭౦

(సర్వశబ్దసాజ్ఞేతికత్వభక్తిః)

౨౯౭॥ శ్లో॥ పుష్పత్తిః కార్యపవప్రథమసముదితాపుష్పవాక్యాత్పుష్పత్తే

తత్సర్వాస్తత్పురాఃస్మర్గిరతియదినక్వాపిసిద్ధేఽపిసిద్ధేః ।

నికశ్చేత్ నదృష్టః శుశ్రవో శ్చేదీశ్వరానుమాననిరాసేనప్రాగేవనిరస్తతిత్యాహ
తతః తైతి. శుక్రితప్రసిద్ధస్సజ్జాతకర్తేతిచేత్ తద్విరుద్ధమేవభవతః “ధాతాయ
ధాపూర్వమకల్పయత్” “నామయాపంచభూతానాంకృత్యానాంచప్రపజ్ఞా
నం। వేదశబ్దేభ్యపవాదాదేవాదీనాంచకారసః” ఇతి నామయాపవ్యాకరణస్య
దపూర్వః త్వత్రవణాత్, కథంతర్హికాతకాదిసమాఖ్యాకథంవ్యాహృత్యాదే
క్రమాదుపదేశఃకథంవా యుగ్వేదాదేరనుక్రమాదుపదేశఃపురాణేషువ్యవహ్రి
యతే సర్వంచైతదభివ్యక్తివిశేషోదిత్యాహ. వ్యాకృత్యాదేరితి. ప్రవర్తనవి
షాదేరిత్యర్థః. ఉత్పత్తివిలయా “నామయాపేవ్యాకరోత్” ఇతి శుక్రివిరుద్ధా, తద్
భాషాస్తరేషుసాజ్ఞేతికత్వంస్యాదిత్యాశబ్దా పరిహరతియదేరితి॥ ౭౦

ఏవంపుష్పత్తిప్రసాధ్యసిద్ధేపుష్పత్తిప్రసాధయితుమారభతే, త
స్మాద్భాకరమతనునువదతిపుష్పత్తిరితి. పూర్వంసర్వశబ్దానాంసాజ్ఞేతికత్వ
నిరస్తం, అత్రసర్వశబ్దానాంకార్యేపుష్పత్తింవదన్ తస్మాద్భాకరో వ్యుదస్యతే
సహ్యపంచమనుతే పుష్పత్త్యాంతంశబ్దస్యప్రామాణ్యం, ఆద్యాపుష్పత్తి
కార్యపవ, పృథ్వవహరోహిపుష్పత్తిబీజం, ప్రయోజకవృద్ధోహిగామా
యేతివాక్యంప్రయుజ్ఞే, ప్రయోజ్యశ్చానయతి, పుష్పిత్సురన్యోనేనవాకే
నానుమానసద్భిచాపుష్పాద్యతే, ఇత్థంహ్యనుమిసోతిపుష్పిత్సుః, విప్రతిపన్నా
ప్రయోజ్యప్రపత్తిః కార్యతాబుద్ధిభూర్వికాచేతనప్రవృత్తిత్వాత్ అస్తత్ప్ర
తివత్, విప్రతిపన్నాకార్యతాబుద్ధిఃప్రయోజకవాక్యజన్యా తదస్వయవ్యతి
కానువిధాయితాత్, యద్యదస్వయవ్యతిరేకానువిధాయితత్తజ్జన్యం యథ
సంప్రతిపన్నమితి ఏవంసామాన్యపరత్వేప్రయోజకవాక్యస్యనిశ్చితే గామా
య గాంబధానఅశ్వమానయఅశ్వంబధానేత్యాదిషువాక్యేషువాపోద్వాప
శాద్విశేషపుష్పత్తిరపిజాయతే, అతఃకార్యపవశబ్దానాంపుష్పత్తిః తస్మాద
సిద్ధయాపేబ్రహ్మణిజేదావ్తానాంసామాన్యమితి, ఏతదనుభాషతే పుష్పత్తి
భిఃపరిహరతి నేతి. తత్రహేతుమాహ క్వాపితి. సిద్ధేపుష్పత్తిప్రకారాదుపరితన।

సోద్యా కాతై యకలత్యుప్రభమమహకుతశ్శబ్దశక్తింసయిచ్చే
తత్పర్యంచాన్యథాపిహ్యనితరశరణైర్నొకవేదప్రయోగైః॥ ౭౨॥

(సర్వశబ్దానాంకార్యపరత్వభజ్ఞః)

౨౯౮॥ శ్లో॥ కోసాసాఞ్చలభిత్యాద్యనుభవతువచస్సిద్ధతాత్పర్యయోగం
శాస్త్రంకారై యకశేషంగమయతినిఖలంసిద్ధమిత్యర్థరమ్యం।
యత్రజ్ఞానంపుమర్థస్తదవధివచనంతత్రబాధోపి నాస్తి,
నాతోనాట్యాదినితరిధివచననయాదన్యధాస్వాద్విరోధః॥ ౭౩॥
(సిద్ధస్వరూపాదిపరవాక్యానాంసవిశేషత్వమన్తరేణప్రామాణ్యం)

దేవిస్తరేణప్రతిపాదయిష్యతే తత్తావత్ప్రస్తుతం, అన్వారుహ్యపివదామః, కార్య
ఏవపుష్పత్తిరస్తు తథాపిసిద్ధేపితాత్పర్యంస్యాదిత్యాహ స్యాదితి. అయంభావః
చత్వారోహ్యథాశ్శబ్దస్య ముఖ్యగౌణలాక్షణికతాత్పర్యవృత్తిభేదేన, తత్రము
ఖ్యవృత్తేరేకతావస్థానేపితాత్పర్యవృత్తిరన్యత్రాపిసంజగ్రసుతే, అన్యథాక
థమృత్వికవీక్షియజమానాదిభేదేనకర్తృవిభాగః, ఏకకపాలపురోడాశాదిభే
దేనకరణవిభాగః, స్వర్గస్వరాజ్యవశుపుత్రాదిభేదేనఫలవిభాగః, కార్యశేష
తయాసిద్ధస్యాపికార్యవాక్యేషు తాత్పర్యభూమిత్యాత్ పుష్పత్రైః కార్యపర
త్వనిర్బంధోనిర్మిబంధనః॥ ౭౪॥

ఇథ్యంకార్యఏవపుష్పత్తిరితినియమాజ్ఞీకారేణ కార్యశేషతయాసి
ద్ధేపితాత్పర్యముక్తం, ఇదానీంసిద్ధివేదప్రాధాన్యేనతాత్పర్యంసంభవతి, కో
సాసాఞ్చలభిత్యాదిషు తథాదృష్టేరితివదంతంసిద్ధపరవాదినం తత్పర్యాయవా
దపూర్వకంప్రాభాకరంప్రతిక్షిపతి కోసానితి. అయమన్యభావః తౌకికవాక్యం
సిద్ధపరమస్తు వైదికవాక్యంసర్వగుపికార్యపరమేవ, సిద్ధస్తుకార్యశేషతయావద
తీతి, తద్దూషయతి అర్థరమ్యమితి. కానిచిత్సిద్ధపరాణికానితాకార్యపరాణీతి వి
భాగస్యదర్శనాదర్థరమ్యత్వముచ్యతే, పురుషార్థవర్యవసాయిత్వంహివాక్యస్య
ప్రామాణ్యేతస్మాత్ తచ్చతవగృహేనిధిరస్తీత్యాదౌ ప్రతిపత్తిమాత్రేణ, జ్యో
తిష్టోమాదివాక్యే స్వగ్రాదిభలప్రతీత్యా, అతోబ్రహ్మజ్ఞానేస్వరూపేణపురుషార్థ
త్వాగ్నపురుషార్థాస్తరాపేతౌ. తద్ని బాలోపచచ్ఛదన వాక్యవదర్థతథాత్వంస
స్యాదితిచేత్ సన్యాత్ బాధాభావేనస్వతఃప్రామాణ్యస్యైవన్యాయప్రాప్త
త్వాత్ అతపవననాట్యాదినితఃనాట్యాదావధానుకారమాత్రేణప్రీతిః, నాత్రా
నుకారప్రతీత్యాప్రీతిః అపితుస్యగృహేనిహితనిదిసంభావప్రతీత్యా, ఇథ్యంబాధ

౨౯౯॥ శ్లో॥ కష్టే విజ్ఞాపయేతత్త్వమితివరకృతాంవీక్ష్యచేష్టాంతదన్య

స్తస్తేబ్రూతేతతస్తద్దమకమిహవచోవేత్తిచేష్టాంతదన్యః॥

తత్త్వాప్యేషుశబ్దైర్నితపదభిహితైరన్యులీయోగపూర్వం

జానన్మన్యత్రతత్త్వస్వహితజనకృతింశిక్షణాథామవైతి॥ 28॥

300॥ శ్లో॥ శ్చిత్తస్యాపిపుంసస్సుతజనిమిహగత్ప్రిత్యత్త్వంచజానం

స్తజ్జనోక్షీప్రహృష్టేపితరిసుశజనేర్వేత్తితద్వాచ్యభావం॥

ఏమిరేష్యర్థతత్త్వేషుపాగ్రీమాణ్యానక్షీకారేకార్యవాక్యేపపాగ్రీమాణ్యంసస్యా

దితికర్ణగతజీవనమేవవేదపాగ్రీమాణ్యమితిభావః॥ 23॥

ఇదానీమాద్యవ్యుత్పత్తిఃప్రకారత్రయేణసిద్ధాద్ధేపికర్తుంశక్యేతివస్తు
మారభతేకష్టేవిదితి.ఏపాకేలకాచిత్ప్రక్రియా, పుత్రస్తేజాతఇతిదేవదత్తాయ
జ్ఞాపయేతికేనవిచ్ఛేదప్రయాభిచోద్యమానః కశ్చిద్గత్వాతస్తేదేవదత్తాయతంవద
తి, తేనసహగతిఃకశ్చిదన్యోవ్యుత్పత్తిత్సుర్ముఖవచ్ఛేష్టాపశేషజ్ఞస్తద్వాక్యం శు
త్వావ్యుత్పద్యతే, ఏతద్వాక్యంపుత్రజన్మరూపార్థప్రతిపాదకమితి,తదిదమాహ
తతస్తదితి.ప్రతిపదవ్యుత్పత్తినిరూపణేనసిద్ధేవ్యుత్పత్తిందర్శయతి తదితి.తత్త్వచ్ఛబ్ద
వాచ్యేషుశబ్దైఃపక్షిమృగాదిషు అమ్బుతాతమాతులాదిభిర్నితవిచ్ఛిరభిహి
తేశ్వశివశ్వాదిశబ్దైఃసానుకమన్యులీనిర్దేశపూర్వకంజానకప్రతిపద్యమానస్తత్త్వస్య
హితప్రవృత్తిమన్యత్రాపిశిక్షణాథాంవ్యుత్పాదనాథామవైతి.అయమత్రక్రమః
శిక్షకోజనఃకశ్చిత్కాలమన్యులీనిర్దేశపూర్వకం తేషుతేష్యర్థేషుతత్త్వచ్ఛబ్దాక
ప్రయుక్తైః, పశ్చాదన్యులీనిర్దేశమస్తరేణవదతి,వ్యుత్పత్తిస్తచ్ఛబ్దోతి, చేష్టా
పరిజ్ఞానవత్వాద్యవ్యుత్పాదకానాంప్రవృత్తింవ్యుత్పాదనాథాంజానాతి, తతశ్చే
ష్టామస్తరేణాపి శబ్దమాత్రాదేవస్వప్రతిపత్తిందృష్ట్యా శబ్దస్యబోధకత్వశక్తిః
జానాతి, అయంశబ్దప్రకారమగ్ధ బోధయతి, శబ్దార్థయోగసంబంధాన్తరంగదృశ్య
తే, సజ్జగతియితాచాన్యోనదృష్టఃపరిశేషాద్యోధ్యబోధక భావేనైవాయంశబ్ద
ఇమమగ్ధంబోధయతితివ్యుత్పద్యతే॥ 24

అయంచాన్యఃప్రకారఃదేవదత్తస్యపుత్రేజాతే కశ్చిద్గత్వాపుత్రస్తే
జాతఇతివదతితత్త్వశ్చకాలకస్తన్ముఖవికాసేనతస్యానుకూలబుద్ధిం జానన్మే
ద్వాక్యంసన్నిహితానుకూలయావపుత్రజన్మప్రతిపాదకమితివ్యుత్పద్యతే తది
మాహ కశ్చిదితి.అయమత్రాన్వయఃకస్యాపిపుంసస్సుతజనిం పుత్రజననంతస్స
చప్రీతికృత్త్వంప్రీతిహేతుత్వంచజానకతజ్జన్మచాకన్యప్రహృష్టే పితరిసుతజనే

శక్యంతద్ధర్మ హేతుస్స ఇతినియమనం సన్నిధా నాదియంతే
రాసీదత్తుప్రసూ త్యాద్యనియతికథనం కార్య వా క్యేపిశక్యం॥ ౭౫॥

(సిద్ధాంధేప్యాద్యవృత్తుప్రపత్తిః)

౩౦౧॥ శ్లో॥ శబ్దస్యైతస్య వాచ్యస్త్వయమితిచతథావాచకోపావముష్యే
త్యేవంశితేతవశ్చాతకతిపయవచసాంపూర్వనిర్ణాతశక్తిః॥
ఇథంవృత్తున్నతత్తస్మాదపతితివశాద్వాచకాన్వేత్తికాంశ్చి
ద్యేలోకేతేహివేదేసమధికమిహయత్తత్తుతత్రైవివేద్యం॥ ౭౬॥

(సిద్ధాంధేద్వితీయాదివృత్తుత్తిప్రకారః)

పుత్రజననస్య తద్వాచ్యభావం శబ్దవాచ్యభావం వేత్తి జానాతి బహువ్యపిహ
ర్మ హేతుమసత్సు పుత్రజననమేవహర్ష హేతురితినియమనం సన్నిధా నాదిలిక్తే
శక్యం అసీదత్తుబహుముప్రీతిహేతుమసుఖప్రసూత్యాద్యనియతికథనం కార్య
వృత్తుత్తావపిశక్యతే వక్తుం తత్రాప్యవాస్తరబహువ్యాపారసంఖవాదనియతి
ర్వక్తుంశక్యం॥ ౭౭॥

ఇథంసిద్ధాంధేప్రథమాంవృత్తుత్తిమభిధాయ ద్వితియామపివృత్తు
త్తింతత్రైవివదతి శబ్దస్యేతి అస్య శబ్దస్యామధోవాచ్యః అస్యాంధేప్యామం
శబ్దోవాచకఇతిహికావ్యాదిశ్చోద్రకారః, లోకవ్యవహారోప్యేవమేవజ్ఞావయ
తి, ఇమాంవృత్తుత్తింపూర్వాద్ధేనదర్శయిత్వావృత్తుత్త్యస్తరముత్తరాద్ధేనదర్శ
యితి ఇథమితి అయమర్థః ప్రభిన్నకమలోదరేమధూనిమధుకరకపిబతీతివాక్యం
శ్రుత్వాప్రభిన్నేత్యాదిశబ్దానాం పూర్వంవృత్తున్నత్యాద్యవృత్తున్నతపదసహ
వతససామర్థ్యాత్ పూర్వమవృత్తున్నంమధుకరపదమాచిత్యాదివా భ్రమర
పరతయావృత్తుద్యతఇతి కాంశ్చిత్ భ్రమరాదిశబ్దాః తర్హి లోకికశబ్దానా
మేవంవృత్తుత్తిరస్తునవైదికానామిత్యాశబ్దాన్యహయఇతి “యపివలోకికాస్తపి
వవైదికాః” ఇతిహిలోకవేదాధికరణన్యాయఇతిభావః కథంతర్హివైదికప్రయో
గేషువైషమ్యమతఆహ సమధికమితి యల్లోకికశబ్దాద్వైదికశబ్దేషు సమధికం
వైషమ్యంతత్ప్రాతిశాఖ్యాదివ్యాకరణవిశేషాపగమ్యమిత్యర్థః అతః కార్యేవృ
త్తుత్తిసిద్ధేఃవృత్తుత్త్యాదిభిర్బహుభిర్లోకవ్యవహారసహితైరభిధానపతితై
ర్వ్యాకరణప్రక్రియాదిభిః ప్రాతిశాఖ్యాదిభిరసాధారణహేతుభిస్సిద్ధేవాకా
ర్యేవాసర్వత్రాపివృత్తుత్తిస్సమాసస్వభావేతి నైకత్రవృత్తుత్తినియమఃకా
ర్యఇత్యర్థః॥ ౭౮॥

300 శ్లో॥ పుష్పాద్యం నావ్రతీతం ప్రసజతి విదితేనైరపేక్ష్యం శ్రుతీనా

మిద్వాద్యధేపదానామితిదురధిగమానామతేత్యప్యయం కం ।

అవ్రత్యేషుసింహవ్రభృతిషువచనైః కైశ్చిదారణ్యకోక్తై

ర్వ్యుత్పద్యనేహిపారాఃస్వయమపిచవదన్తేవమతాపివాదాః॥ 223

(అవ్రత్యక్షవదార్థవ్యుత్పత్తిప్రకారః)

అస్తువ్రత్యేషుపదార్థేష్వేతాదృశీవ్యుత్పత్తిః, అవ్రత్యేషుషిద్వాదిషుసిద్ధేషువ్యుత్పత్తిర్నయజ్యతథిత్యాశంకతే పుష్పాద్యమితికింప్రతీతేవ్యుత్పత్తిరుతప్రతీతే, అవ్రతీతంతావద్వ్యుత్పాద్యంనప్రసజతి నభవతీత్యర్థః ప్రతీతే పుష్పాద్యేప్రతీతత్వాదేవాప్రాప్తార్థప్రత్యాయకశ్రుతినైరపేక్ష్యప్రసజ్జః ఇతి ఇథంసతి. ఇద్వాద్యధేపదానాం నామతాదురధిగమేతి, పతదయం క్తమిత్యాహ ఇత్యపీతి. అయం క్తిమేవోపపాదయతి అవ్రత్యేషుషితి. సింహాదిష్వాగమాద్వ్యుత్పత్తిర్నాస్తి అపితూపమానాత్, అతఏవోక్తముపమానవాదిభిః॥ శ్లో॥ సాదృశ్యస్యానిమిత్తత్వాన్నిమిత్తస్యాప్రతీతతః । సమయోదుర్గ్రహఃపూర్వంశబ్దేనానుమయాపివా'' ఇతిచేత్ దురుక్తంతుతత్ తాదృశసోపమానస్యైవాభావాత్, అవ్యధావైదికేద్వాదిశబ్దానాం నిత్యావ్యుత్పత్తిప్రసజ్జాత్ నిత్యాదృష్టత్వాదిద్వాదిజాతేః కథంతర్వ్యవ్రత్యేగవయత్వేగవయశబ్దవ్యుత్పత్తిః, కథంవావ్రత్యక్షత్వప్రసజ్జవిభురేద్వాదిసామాన్యే, తత్రవక్త్రభిప్రాయమాశ్రిత్య వ్యుత్పద్యతే, అయంఖలువక్తురభిప్రాయః సహసాక్షత్వాద్యుపలక్షితాకాచిజ్ఞాతిర్దాద్వాదిశబ్దార్థఇతి, తదన్యతాపిసమానం, గోసాదృశ్యోపలక్షితాకాచిజ్ఞాతిర్గవయశబ్దార్థఇతి. కిచ్చవక్త్రభిప్రాయానజ్ఞీకారే వ్రత్యేషుపిఘటాదావ్యుత్పత్తిర్నస్యాత్, తథాపి కశ్చిత్కోఘటఇతిపృచ్ఛతి, పుష్పాదకఃపునరయంఘటఇతివ్యక్తివిశేషందర్శయతి, వ్యుత్పిత్సుశ్చ తావతావ్యుత్పద్యతే, తత్రకస్యాంవ్యక్తావ్యుత్పన్నస్యవ్యక్త్యస్తరేఘటప్రతీతిర్నస్యాత్, వక్త్రభిప్రాయ ఏవతత్రశరణం, ఏతజ్ఞాతీయోఘటఇతి వక్తురభిప్రాయః, తేనతజ్ఞాతీయేవ్యుత్పద్యతేతదభిప్రాయాభిజ్ఞోవ్యుత్పిత్సురితి. ఏవంతర్గసహకృతేన వక్త్రభిప్రాయవరిశోధనేనగవయత్వాదాగవయాదిశబ్దంపుష్పద్యతేవ్యుత్పిత్సుః, కిమిహనిరర్థకోపమానకల్పనేనేతి. నకేవలంసింహాదిశబ్దవ్యుత్పత్తిః వ్యవహారోపిదృశ్యతథిత్యాహ స్వయమిలిదృష్టాన్తదృష్టమర్థంపత్యేయోజయతి ఏవమితి. వార్తాప్రవృత్తిః॥

౩౦౩॥శ్లో॥వ్యక్తిశ్చైర్మబోధ్యాదనఖలుభవేదన్వితజ్ఞఃప్రిసిద్ధి
 స్తచ్చక్తిర్వ్యక్తిమాత్రేనచభవతియతఃస్వపలంభాదిజాధః।
 ధర్మోధర్మీచనైకంకిమపినచయోగ్భిన్నయోరవ్యభేద
 స్తస్మాత్తాంతద్విశిష్టామభిదధతిపదాన్యన్యభాగత్యభావాత్॥ ౨౮॥
 (ఆకృతశబ్దానాంవిశిష్టవాచిత్యం)

౩౦౪॥శ్లో॥జాతింవ్యక్త్యావిహీనాంస్పృశతినధిషణాతేనజాతాప్రవృత్తా
 శక్తిర్వ్యక్తింస్పృశేచ్ఛేత్స్థితభావచసాంతద్విశిష్టావగాహః।
 జాతేర్బోధఃస్వహేతోఃస్థితిరపిహిభవేత్సాపిగోతోక్తిరీత్యా
 శబ్దాస్తత్పారతన్త్ర్యంస్ఫురతియదిషరాబోధనేతన్నశక్యం॥ ౨౯॥
 (విశిష్టవాచినాంవిశేషణమాత్రే శక్తినిష్కర్మానుపపత్తిః)

యదిజాతివాచకత్వంశబ్దస్యతర్హివిశిష్టవిషయత్వంనస్యాదిత్యాశఙ్క
 తే వ్యక్తిరితి.పరిహారతి నఖల్వితి.వ్యక్తివిషయత్వాభావేకథమన్వితజ్ఞఃప్రిసిద్ధిః
 అన్యయస్యవ్యక్తిస్థత్వాత్,యదివ్యక్తిమాత్రేశక్తిఃతచ్చనభవతి ఉపలబ్ధా
 దిబాధాత్. వ్యక్తిమాత్రేశబ్దశక్తవసుప్తవ్యవహారాదిబాధిత్యర్థః. తర్హిధ
 ర్మోధర్మీచైకం అధవాభిన్నాభిన్నమిత్యాశఙ్క్య పక్షద్వయమపిక్రమేణప్రతిక్షి
 పతి ధర్మభితి,నచేతివ. అతోజాతివిశిష్టావ్యక్తిరేవశబ్దార్థభినిగమయతి తస్మాది
 తి.తదేవోపపాదయతి అన్యథేతి.అయమర్థః కేచిచ్చబ్దాజాతిమాత్రవాచకాః
 జాతిస్సామాన్యమిత్యాదయః. కేచిద్వ్యక్తివాచకాః వ్యక్తిఃస్వరూపమిత్యాద
 యః.అపరేపునర్జాతివిశిష్టవ్యక్తివాచకాః గౌరవ్యత్యాదయః. తత్రపూర్వకో
 ిటిద్వయవిలక్షణత్యతీయకోటివాచకాశ్చబ్దా జాతివిశిష్టవ్యక్తివాచినభితి॥ ౨౮॥

కౌమారిలాప్తైవంపాహుఃజాతివాచినశ్చబ్దావ్యక్తింలక్షయన్తితి,
 తదయుక్తమిత్యాహ జాతిమితి. వ్యక్తితూన్యాంజాతింకదాచిదపినస్పృశతిధి
 షణా, తేనజాతాప్రవృత్తాశబ్దశక్తిర్వ్యక్తిమపిస్పృశతీతివక్తవ్యం, తథాచే
 ద్వచసాంజాతివిశిష్టవ్యక్త్యవగాహనంస్థితమేవ, తథాచశక్తిర్విశిష్టభిభవతై
 వోక్తంభవతి,తదేవవివృణోతి జాతేర్బోధభితి.జాతేఃప్రతిపత్తిఃస్వకారణాత్,
 అవస్థానంచకుత్రాప్యాధారవిశేషే, తత్రదృష్టాంతమాహ గోత్యేతి.యథాగో
 త్యశబ్దేగోర్భావోగోత్యమితి గోశబ్దప్రతిపత్తిమంతరేణప్రతిపత్తిర్నభవతి, గోశ
 బ్దమంతరేణభావవిషయస్యప్రత్యయస్యానుత్పత్తిః, ఏవంగోత్యస్యప్రత్యయ
 స్థితి తదాధారభూతస్వరూపసాపేక్షేభిత్వార్థః. అస్తుగోత్యస్యపారితన్త్ర్య
 మ్పూంణం అతిఃకిం శబ్దశక్తేరిత్యలహ శబ్దాదితి. శబ్దాద్గోత్యస్యవ్యక్తిపారత

304 || శ్లో || జాతాశక్తిర్లఘుత్వాన్భవతిచవచసాంభావణంజాతిమాత్రే
 భేదోనిమగ్నకేభ్యస్త్రహపరమజహల్లక్షణాయానిరూఢిః |
 ఇత్యుక్తంకైశ్చిదేవంయదిభవతితదోపాధిశబ్దేపీనీతి
 ర్నన్దంవైషమ్యమాత్రంభవతుచనియతిఃప్రత్యయైర్లక్షణాయాః || ౮౦ ||
 (వ్యక్తిలక్షణాపక్షభక్తిః)

305 || శ్లో || మత్స్వర్థీయానుశిష్టిర్దుణవచనగణేవైభవాత్స్వాదసాత్రీ
 శక్తిస్తతాపితత్తద్గుణవతినియతాజాతిశబ్దావిశేషాత్ |

స్వయంయదిస్ఫురతితదాపరస్యవ్యక్తిద్రవ్యస్వాబోధసేజాతేస్తత్పారతస్త్రియం
 శబ్దేనబోధయితుంనశక్యం, అతోగవాదిశబ్దశక్తిర్వ్యక్తిపర్యవైతి || 8౧ ||

ఉక్తమపిమావణంసమ్యగజానానఃపూర్వపక్షీలఘుత్వావలన్య
 నేనలక్షణాపక్షంపునర్దృఢయతి జాతావతి అయమర్థః జాతావేవశక్త్యక్షీకా
 రేశబ్దస్యశక్తిలాఘవంభవతి అతోవచసాంభావణంఅభిధానం జాతిమాత్రే
 తద్విగోత్యశబ్దాద్గోశబ్దస్యజాతివాచిత్యేకోభేదః, తత్రాహ భేదఇతి.గోత్యశ
 బ్దోగోత్యజాతిమేవప్రాథమ్యేనాహ, గోశబ్దస్తస్వనిమగ్నకత్వాదజహల్లక్ష
 ణానిరూఢ్యాగోత్యవత్తదాధారభూతాంగమపిప్రకాశయతి, అయమేవనిష్ఠ
 ర్నకానిమగ్నకభేదః.ఇమంపక్షమనువదతి ఇత్యుక్తంకైశ్చిదితి.ఏతత్ప్రతిబద్ధా
 మావయతి ఏవమితి. తద్వ్యాపాధిశబ్దేపీయంనీతిరనుసంజేయా, తత్రాప్రతిప
 థావేవ శబ్దశక్తిః ఉపాధిసహితీయాధలక్షణేతి,తదేతదాహ తదేతి.గవాదిశబ్ద
 స్తుజాతిశబ్దః అన్యస్తాపాధిశబ్దఇతివైషమ్యంనన్దమేవ, ప్రయోజకస్యాసా
 మ్యేవైషమ్యమాత్రస్యాప్రయోజకత్వాత్, అత ఉపాధిశబ్దవజ్జాతేశబ్దస్యాపి
 త్వివర్యస్తాభిధానసహిత్యాజ్యం. కథంతర్హిగణాయాంఘోషత్యాదిషు లా
 క్షణాక్షణికవ్యవహారనియమః,తత్రాహ భవత్వితి. ప్రతీతిరేవహిసర్వశరణం
 ప్రతీతిశ్చవ్యుత్పత్త్యధీనావ్యుత్పత్తిశ్చవ్యుత్పాదకపారస్పర్యాదేవనియతా,పు
 త్పాదకాశ్చగోశబ్దంగోత్వాధారద్రవ్యవిషయతయావ్యుత్పాదయక్తి గోత్య
 బ్దంపునర్భావవిషయతయా, అతోనిమగ్నకానిమగ్నకనిర్ణయసిద్ధిరితి || ౮౦ ||

ఏవంజాతిశబ్దవద్గుణశబ్దస్యాపి ద్రవ్యపర్యస్తాభిధానం, కథంతర్హిగ
 ణవాచిశబ్దేమత్స్వర్థీయప్రత్యయః శుక్లవాకమధురవానిత్యాది,తత్రాహ స
 త్వర్థీయేతి. ద్రవ్యపర్యస్తాభిధానశక్తిఃదుణవచనేషుమత్స్వర్థీయాభిధానంవై
 వాదేవ సపునర్మత్స్వర్థీయప్రత్యయావశ్యంభావాత్, అసాత్రీ సూత్రకారోవ
 తాభావాదిత్యర్థః.యత్రశుక్లవాన్మధురవానితిమత్స్వర్థీయవ్యవహారః,తత్రాపి.

నిమగ్నమై యోగప్రయోగే క్వచిదగతితయా ద్రవ్యశక్తిర్నిరుద్ధా
శక్తిస్సామ్యే విభక్తే స్తదవధిరరుణాధిక్రియా యామభాషి
(గుణవాచినాం శబ్దానాం ద్రవ్యపర్యవ్తాభిధానత్వం)

౮౦॥

302॥ శ్లో॥ జీవం దేవాదిశబ్దోపదతితదపృథక్సిద్ధభావాభిధానా

నిమగ్నాభావయుక్తాద్భవమరిహచదృఢోలోకవేదప్రయోగః ।

ఆత్మాసంబద్ధకాలే స్థితిరసవగతా దేవమన్త్యాదిమూర్తే

జ్జీవాత్మానుప్రవేశాజ్జగతివిభురపి వ్యాకరో న్నామరూపే॥

౮౧॥

(దేవాదిశబ్దానాం శరీరపర్యవ్తత్వం)

జ్జీవశక్తిర్నివర్యవ్తా జాతిశబ్దావిశేషాత్, జాతిశబ్దవద్గుణవాచినోపిధర్మపర్యవ్తా
భిధానశక్తేరపివిద్యమానత్వాత్, ద్వయ్యాహిప్రవృత్తిశ్శుక్లాదిశబ్దానాం లోక
వ్యవహారానురోధేన, కదాచిద్గుణమాత్రపరత్వం శుక్లోగుణాది, కదాచిద్గుణపర్య
వ్తాభిధానం శుక్లవాకపటాది, ఏషాం శుక్లాదిశబ్దానాం నిమగ్నమ్య ప్రయోగే
ద్రవ్యపర్యవ్తాభిధానశక్తిర్నిరుద్యతే, తదా మత్స్వర్థీయప్రయోగస్సామ్యే విభ
క్తేస్సామ్యే సమానాధికరణప్రయోగే, పటశుక్లాదిత్యాదౌ ద్రవ్యపర్యవ్తాభిధా
నం శారీరకశాస్త్రనిర్ణీతారుణాధికరణన్యాయేన భావ్యకారైరేవాభాషీత్యర్థః
అతఏవ “గుణేశుక్లాదయః పుంసగుణిల్లాస్తుతద్వితీ” ఇత్యసాత్రిలింగనియమో
పుష్పపద్యతే॥

౮౨॥

ఏవం జాతిగుణవాచినోద్ద్రవ్యపర్యవ్తత్వముక్తం, ఇదానీంద్రవ్యవా
చినాం దేవాదిశబ్దానామాత్మపర్యవ్తత్వముచ్యతే జీవమితి, దేవాదిశబ్దోజీవం
దతి జీవాపృథక్సిద్ధదేవాది శరీరరూపభావాభిధానాన్నిమగ్నకవితత్వావిధురా
త్ అత్రకింద్రమాణమిత్యత్రాహ బహురితి, సర్వత్రాపి శబ్దార్థనిర్ణయే విశిష్టప్ర
యోగపవశరణం, అస్తిచదేవాదిశబ్దానామాత్మపర్యవ్తాభిధానే లోకప్రయోగః
దేవామనుష్యావశుర్ముగిత్యాది, తథావేదప్రయోగోపి “చత్వారః పశ్చాద
శరాత్రాదేవత్వంగచ్ఛన్తివాచికైః పక్షిమృగతాం” ఇత్యాదిః, అత్రాపృథక్సిద్ధ
విశేషణత్వమేవవ్యవహారనియమేతస్మిన్, అస్తిచాపృథక్సిద్ధత్వం శరీరణాశరీర
స్య, తదిదమాహ ఆత్మాసంబద్ధకాలే దేవమనుష్యాదిమూర్తేః స్థితిరసవగతేతి, న
హిమృతస్య శరీరంక్షణమపి తత్స్పృశానసంస్థితమవతిష్ఠతే, న కేవలం లోకప్రసిద్ధిః
జీవాత్మానమనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోదీశ్వరత్వమిహి వేదప్రసిద్ధిః అతో
ఽచిచ్ఛరీరకోజీవః అచిచ్ఛవశరీరకశుశ్వరత్వమితి యేనాచేతనశబ్దానాం భగవత్పు
ర్యవ్తాభిధానం క్తమితి భావః॥

౮౩॥

30౧॥ శ్లో॥ సంస్థానై క్యాద్యభావే బహుషు నిరుపధి ద్వేవ శబ్దస్య రూఢి
 ర్లోకా మ్నాయప్రయోగానుగతమిహ తతో లక్ష్యనిమగ్నః సీయం ।

అత్ర దేవాదిశబ్దానాం సర్వశరీరీ త్వేనావస్థితపరమాత్మపర్యంతత్వముక్త్యా భగవత్ సర్వశరీరీత్వ సిద్ధ్యర్థం శరీరలక్షణం లక్షణయతి సంస్థానేతి. అయమత్రభావః సంస్థానైక్యం జాత్యైక్యం కారణైక్యం కార్యైక్యమిత్యాది నియామకవిశేషాభావేపి దేవమనుష్యపశుపక్షిసరీసృపవృక్షగుల్మతోయాదిషు శరీరశబ్దస్య రూఢికువలభ్యతే, అత్ర చ లోకా మ్నాయప్రసిద్ధ్యనుగుణం లక్షణమిహ నిమగ్నః సీయం. ఇదంతం సర్వసాధారణన్యాయప్రదర్శనం. అత్ర ఛేష్టేద్రియాధ్యాత్రయశ్శరీరమితి పరమతపతితం లక్షణమవ్యాప్త్యా దిదోషదుష్టం, తథాహి ప్రయత్నవదాత్మసంయోగాసమవాయికారణికాక్రియాచేష్టా, యదాహుః, “చేష్టా హితాహితప్రాప్తిపరిహారార్థః స్పృహః” ఇతి. ఇదంచ లక్షణమీశ్వరశరీరతయా శ్రుతిప్రమితేషు కాలాదిషు నాస్తీత్యవ్యాప్తిః, తథా ప్రతిక్షణపరిణామిషు నిద్రాణకుష్టుకర్ణాదిశరీరేష్వవ్యాప్తిః సుప్రసిద్ధా, కుష్టుకర్ణశరీరేజాగరావస్థాయాంచేష్టాస్తీతి తిచేత్ కిమనేన, శరీరాంతరమేవ తత్, అన్యథా ఆహారపరిసారపరిసాకవిశేషేణ ప్రతిక్షణపరిణామకథనస్య భావతః స్య భాస్తజల్పితత్వప్రసక్తాత్, చేష్టాశ్రయసజాతీయత్వం శరీరత్వమితిచేత్ కేయం జాతిః శరీరత్వమేవేతిచేన్న శరీరత్వజాతేరభావాత్, అన్యథా భవదుక్తజాతినజరప్రసక్తాత్, నహి శరీరత్వస్య పృథివీత్వవత్పరాపరభావో నిరూపయితుం శక్యతే, శరీరత్వవ్యతిరిక్తాకాపి జాతిరితిచేత్ సాపినజరదోషేణ పరాస్యతే తుల్యన్యాయత్వాత్, తర్హి జాతిం ముక్త్యా చేష్టాశ్రయసాలక్షణ్యం శరీరలక్షణం వదామ ఇతిచేత్ కింతత్సాలక్షణ్యం, శరీరలక్షణలక్షితత్వమితిచేన్న శరీరలక్షణస్యైవ నిరూప్యమాణత్వాత్, సహ్యాద్యాపి శరీరలక్షణం నిరూపితం యేనైతత్పరిగ్రహేన్నిద్రాణశరీరస్య శరీరత్వముపసాద్యేత, యదాకదాచిచేష్టాశ్రయత్వం శరీరలక్షణమితివచనమత్యంతజఘన్యమేవ నిద్రాణశరీరస్య కదాచిదపిచేష్టాశ్రయత్వాభావాత్, చేష్టాశ్రయత్వార్హమితిచేత్ తదపి న నిత్యానువలబ్ధచేష్టస్య నిద్రాణశరీరస్య చేష్టాశ్రయత్వార్హతాయా అభావాత్, అథాపి శరీరజాతీయత్వాదస్త్యర్హతేతిచేన్న జాతేర్నిరస్తత్వాత్, అద్యాపి శరీరశబ్దాధానిరూపణేన తజ్జాతీయత్వస్య క్తుమేవాశక్యత్వాత్. కించ శరీరావయవానాంచేష్టాశ్రయత్వేన శరీరత్వప్రసక్తః. అతపి వాన్త్యావయవీతివిశేషయావ ఇతిచేన్న శరీర

స్ఫుకేషుభూతాస్తరేష్వపిప్రసక్తాత్, తేషామస్తావ్యవయవిత్వంనాస్తీతిచె
తైరారభ్యస్యావయవ్యస్తరస్యాదర్శనాత్, కాలాస్తరేభవివ్యతీతిచెత్ త
శరీరారభ్యవవ్యవయవ్యస్తరంకాలాస్తరేభవివ్యతీతి తతాప్రస్తావ్యవయ
స్సంస్యాత్, తద్వ్యవప్తస్ఫుకానాంచెష్టాశ్రయత్వమేవనాస్తీతిచెత్ శరీర
పి తర్హి చేష్టాశ్రయత్వంస్యాత్, నహ్యుపప్తస్ఫుకమస్తరేణశరీరమపిచే
కీ. కించప్రయత్నవదీశ్వరసంయోగాసమవాయికారణేషు భూకమ్పాదిషు
పవాదీనామీశ్వరశరీరత్వం భవతైవాణ్ణీకృతంస్యాత్, తతాదృష్టవదాన్త
యోగోఽసమవాయికారణం, అదృష్టవాంశ్పజీవః, అతోనేశ్వరసంయోగా
వాయికారణకత్వమితిచేత్ కోబ్రహ్మీనియమంశ్చశ్వరసంయోగస్యాపికా
త్వాత్, అసమవాయికారణలక్షణోపేతత్వాత్ తల్లక్షణలక్షితత్వేపితత్వా
త్వాభావేజీవసంయోగోవ్యసమవాయికారణంస్యాత్, ఇథం భోగాశ్ర
త్వమపిదుష్టం పూర్వోక్తసకలదూషణదూషితత్వాత్, ఇద్విగ్రియాశ్రయ
మపిశోధయామః, అతాశ్రయత్వం సమవాయికారణత్వంచేద్విగ్రియావయ
వవ్యభిచారః, వస్త్యస్తరసమవాయికారణత్వేఽన్తావయవిత్వమపివ్యా
నేయత, సంయోగిత్వమాత్రంచేత్ పూర్వోక్తదూషణకలాపాన్నముచ్యతే, కిం
గ్రియాస్తరసంబంధనియతేత్వగిద్విగ్రియేవ్యభిచారః, తథాత్వగిద్విగ్రియసంబ
యతేష్విద్విగ్రియాస్తరేష్వపివ్యభిచారః, ఉత్పాటితస్యాష్టత్వగిద్విగ్రియసం
నియమోనాస్తీతిచెన్న ఉత్పాటనావస్థాయామేవాష్టసాన్వయవనంత్రా
వినప్తత్వాత్ అష్టస్పద్భావాభావాత్ కేవలగోళకమాత్రముపలభ్యతే. ఏ
త్వగిద్విగ్రియోపప్తస్ఫుకేష్వపివ్యభిచారోవాచ్యః శరీరమేవత్వగిద్విగ్రియోప
భకమితిచెత్తర్హి శరీరోపప్తస్ఫుకేషువ్యభిచారస్తదవస్థవేవ, శ్చశ్వరశరీరత
శ్శ్రుతిశతప్రసిద్ధేషు పృథివ్యాదిష్వేతల్లక్షణమస్తిచేదవిపాదవేవ, ప్రవళ్ళు
వినాంశద్వయానాంపరబ్రహ్మవరత్వేపి విరోధాభావాన్నాస్తీతిచేత్ శ్రుతివిరూ
ప్యదలక్షణమేవ, శ్శ్రుతిలేవగోణీతిచేత్ కిమమూలమేవ అథవాకేనచిత్స్వ
ణేన, అమూలంచేచ్ఛబ్దార్థసంబంధనియమవ్యవహారస్యాసంబంధత్వప్రసక్తిః,
చిత్స్వగ్రిమాణేనేతిచేత్ కింతత్వగ్రిమాణం, శ్శ్రుతిప్రయోగఇతిచేత్ సపునర
యవేవ, విశ్వశరీరత్వస్యశ్శ్రుతిశతసిద్ధత్వాత్, అత్తత్కల్పితలక్షణవిరో
ధ్యుగ్రేర్గోణత్వంకల్పయామితిచేన్న పరస్పరాశ్రయత్వాత్ యుష్మల్లక్ష
ణమేవశ్శ్రుతేర్గోణత్వం తక్లేణత్వేచభవదుక్తలక్షణస్యలక్షణత్వమితి. ఏ
నేకవిధవోషదుష్కత్వాత్పరకల్పితలక్షణప్రహేణేన సరస్వయోగామగుణం

అవ్యాప్తత్యాదిదుఃస్థంపరమతపతితంబక్షణంతత్రతస్మా

ద్యక్షితుల్యాత్రయంయద్యపురిదమపుధక్సిద్ధిమద్ద్రవ్యమస్య॥

౮౩॥

(శరీరలక్షణం)

శరీరం శరీరే స్తన్యం శరీరం పరమతపతితంబక్షణం తస్మా

రిద్ధంభావఃప్రపంచస్తదనవగమతస్తత్పుధక్సిద్ధిమోహః॥

శ్రోత్రాద్యైరాశ్రయేభ్యఃస్ఫురతిఖలుపుధక్సిద్ధిగద్యాదిధర్మో

శరీరలక్షణంవాచ్యమిత్యాహ అవ్యాప్తికింతలక్షణమిత్యత్రాహ తస్మాదితి. తథాహియస్యచేతనస్యయద్ద్రవ్యంసర్వాత్తనాస్వాధేనియన్తుంధారయితుంచ శక్యమితిలక్షణద్వయముక్త్యా తచ్ఛేషతైకస్వరూపంచేతి తృతీయపరిపక్షణ మాహుర్భావ్యకారాః అత్రయస్యేతిప్రతిసంబద్ధనియమనిర్దేశాదన్యశరీరస్యా న్యంప్రతిశరీరత్వంనిరన్యతే, చేతనస్యేతిచైతన్యవిశిష్టతయాప్రతిసంబద్ధినిర్దేశా ద్దర్శభూతజ్ఞానస్యశరీరత్వంనిరన్యతే, సహజ్ఞానంజ్ఞానవిశిష్టస్యాధేయవిధేయ శేషభూతం, ద్రవ్యమితిగుణక్రియయోర్నిరాసః, సర్వాత్తనేతిదణ్డకుణ్డలాచీ నాంగర్భదాసాదీనాంచనిరాసః తేషాంకదాచిదేవాధేయత్వాద్విధేయాత్వా త్, శక్యమితియోగ్యతామాత్రకథనేనరుద్ధశరీరేతవ్యాప్తిపరిహారః, రుద్ధస్యా పిశరీరస్యధారణాదియోగ్యతాస్తైరోగానుబద్ధాధారణాదికం ప్రతిబద్ధతే రోగనివృత్తౌ తదేవయోగ్యత్వంనిష్ప్రతిద్వంద్వమవతీష్ఠత ఇతిభావఃఇత్యే మాదిక్॥

౮౩॥

ఇథం శరీరలక్షణముక్త్యా విశ్వస్యేశ్వరశరీరత్వేనతదపుధక్సిద్ధ స్యతచ్ఛరీరస్యప్రతిస్థాపనార్థంతదపుధక్సిద్ధిమాహ శబ్దైరితి. “తత్సర్వంవైహరే స్తనుః” “మమైవాంశోజీవలోకః” “రూపాంతరంతద్ద్విజకాలసంక్షం” “వి ఘ్నశక్తిఃపరాపోక్తా” “యదంబువైష్ణవఃకాయః” “యస్యాత్మాశరీరం” ఇత్యా దిభిఃవిశ్వమూర్తేఃవిష్ణోఃఇథంభావఃఅపుధక్సిద్ధవిశేషణంప్రపంచఃఇతిశ్రుతిస్తృ త్యోరభిధీయతే, యద్యేవమిత్యంభావఃప్రపంచఃకథంతర్నిపుధక్సిద్ధిరిత్యత్రోత్త రం తదనవగమతఇతి. ఈశ్వరస్యవిశేషభూతస్యావగమాభావాద్విశేషభూత స్యప్రపంచస్యపుధక్సిద్ధివ్యామోహమాత్రంపామరాణాం. విదుషాంతుపరమర్షిణామపుధక్సిద్ధత్వేనైవసర్వదాప్రతీతివ్యవహారా. అస్మిన్నర్థేలోకసిద్ధంబృష్టాస్త మాహ శ్రోత్రాద్యైరితి. అత్రయగ్రహణానంతఃశ్రోత్రాద్యైర్యధాశబ్దాది కంపుధకేవగృహ్యతే, ఏవమీశ్వరగ్రహణానంతైరల్పజ్ఞానాం ప్రమాజైరీశ్వరా త్పుష్పివభ్యస్యపుధక్తైస్సగ్రహణంయుక్తమిత్యర్థః. ఉక్తమర్థముదాహరణేనాపి

జీవాన్మున్యప్యద్య శ్యేవపురపహిద్యశాగృహ్యతేనన్యనిష్ఠం॥ ౪౪॥
(ఏశ్వ స్యేశ్వ రాపురకీర్ణత్వం)

౩౧౦॥శ్లో॥నిమగ్నాకూతహానోఽవిమతిపదవదాన్యస్తరాత్మానమేకం
తన్నూరేర్వాచక త్వాదభిదధతియథారామకృష్ణాదిశబ్దాః ।
సర్వేషామాప్తముఖై ర్గణిచవచసాంశాశ్వ తేస్త్రిప్రతిష్ఠా
పాక్షైస్తస్యాప్రతిలేఖ్యగతితదితరైః స్యాచ్చభక్త్యాప్రయోగః॥ ౪౫॥
(జగద్వాచికభానాంబరమాత్మవర్యస్తత్వం)

౩౧౧॥శ్లో॥పుష్పతిర్వాచకానాంస్థిరచరవిషయేలోకతోనేశ్వరాదా
దృఢయతి జీవాత్మనీతి. మనోగ్రాహ్యజీవాత్మనిసతిచతుషాగృహ్యమాణంశ
రీరంసజీవవిశేషణత్వేనగృహ్యతే జీవన్యచతుర్ద్రాగృహ్యత్వాభావాత్, ఏవం
ప్రపజ్ఞోపిపామరబుద్ధిభిర్నైశ్వరవిశేషణత్వేనగృహ్యతే, నైతావతాశ్రుతిస్త్య
త్యాదిప్రసిద్ధమీశ్వరాపురకీర్ణత్వం నసిద్ధ్యతీతి॥ ౪౪॥

జగతఃపరమాత్మాపురకీర్ణముక్త్యాతద్వాచినాంబదానాంనిమగ్న
ద్వాభిప్రాయాభావేపరమాత్మవర్యస్తత్వమాహ నిమగ్నైతివిప్రతిపన్నానిప్రప
జ్ఞవాచకానిపదానిపరమాత్మవాచకాని నిమగ్న కేతరత్వేనతితన్నూర్తివాచ
కత్వాత్, యే నిమగ్న కేతరత్వేనతితన్నూర్తివాచకాస్తేభగవద్వాచకాః య
థారామకృష్ణాదిశబ్దాఇతివిశేషతోవ్యాప్తిః. సామాన్యతోపియేనిమగ్న కేతర
త్వేనతియన్నూర్తివాచకాస్తేతద్వాచకాః యథాదేవమనుష్యాదిశబ్దాఇతి. ఇ
థానుమమానం. సర్వేషామితి ఆప్తముఖైః మహర్షిభిః. సర్వేషాంవచసాంశా
శ్వ తేభగవతిప్రతిష్ఠావర్యవసానలగణి. “వచసాంవాచ్యముత్తమం” “నతాఃస్త
సర్వవచసాంప్రతిష్ఠాయిత్రశాశ్వతే” ఇత్యాదీనిసహసగ్రీకస్సన్తి. “వేదైశ్చస
ర్వైరహమేవవేద్యః” ఇతిస్వవచనమపి, కిమనేనస్మత్పుత్రపదేశేనశ్రుతికేవతా
వచ్ఛరణం “సర్వేవేదాయిత్రీకంభవన్తి” ఇత్యాదికాబహుళఃప్రవర్తతే. కథం
తస్మిజాలితాంసర్వేష్యఫిశజ్జేషు భగవత్పర్యస్తప్రతితిర్నజాయతే, అతో
త్తరంపాక్షైరితి. తస్యాప్రతిలేః భగవత్పర్యస్తత్వాప్రతిలేఃవిశేషణమాత్రేప్ర
యోగః. తదితరైః విద్వద్భిరపి. విశేషణమాత్రేక్వచిత్కాచిత్ భక్త్యాప్రయో
గః విశిష్టవాచినశ్చబ్దస్యవిశేషణమాత్రేవిభజ్యప్రయోగఇత్యర్థః॥ ౪౫॥

యదిబ్రహ్మణస్సర్వశబ్దవాచ్యత్వం తర్హిలోకభృత్పత్తివిరోధస్సాన్య
తో ఘటపటాదిశబ్దానాంఘటాదిష్యేవలోకభృత్పత్తిర్నపునరీశ్వరే, అతః క
థంభృత్పత్తివిరోధసోధనవ్యవస్థాక్షిపతి భృత్పత్తిరితి. కథంతర్హిశ్వరేజగద్వా

వల్కుత్పన్నాగ్ధపృష్ఠపృథివతినయతఃస్యాదముఖ్యేతిచేన్న ।

వ్యవస్థైఃపూరణంహిశ్రుతశిరసికృతంనోపరోధఃకథశ్చి

దేహీత్వంచాధిపత్యాస్సనాధికమిహఖల్వక్షపాదప్రణీతాత్ ॥ ౧౬౩

(బ్రహ్మణస్సర్వశబ్దవాచ్యత్వేవ్యున్నత్తివిరోధవిరహః)

చినాంశబ్దానాంప్రయోగభివ్యక్తిహ అవ్యుత్పన్నేతి. యథారాజారాష్ట్రస్మి
 త్యత్రాధిపత్యనిబద్ధసంపామానాధికరణ్యం పవంజగద్వాచినామీశ్వరేప్రయో
 గోప్యాధిపత్యనిబద్ధసత్త్వస్థః అత్రోత్తరం నేతి. అయమత్రభావః ప్రథమమ్యుత్ప
 త్తేరపూర్ణాయాఃపూర్ణమేవవేదాస్తేక్రియతే నపునః ప్రథమమ్యుత్పత్తిభావః,
 వేదాస్త్రప్రపణనహిమ్యుత్పత్తిఃపూర్వతే, కర్మకాణ్డప్రపణన దేహమాత్రపరత
 యాపూర్వంమ్యుత్పన్నస్యదేవాదిశబ్దస్య దేహవ్యతిరిక్తాత్మపరతయామ్యుత్పత్తిః
 పూర్వతే, పపమస్మిపితదిదమాహ నోపరోధఇతి. నన్వీత్వరస్యజగత్కర్తృ
 త్వసత్త్వపాదేనావ్యభిధీయతే కింధికం దేహిత్వంభవతాభిధీయత ఇత్యాశ
 త్యాహ దేహిత్వమితి. అయమత్రభావః యద్యత్పాదోపీత్వరస్యాధాత్మస్య
 విరాత్మత్వశేషిత్వనియమేనశరీరత్వం శరీరవాచితబ్దానాంశరీరపర్యస్తత్వమా
 హ తమపివయసమనున్యానుహే, యదనాహ తమేవానేనోపపాదనేనప్రతిష్ఠ
 పావః, సుఖిలుకేవలమాధిపత్యమత్త్వపాదఃప్రాహ వయంతునిశ్చదేహిత్వమీ
 శ్వరస్య విశ్వవాచితబ్దవాచ్యత్వంచేతివిభాగః॥

ఏవం సర్వశబ్దవాచ్యత్వం బ్రహ్మణ ఉపపాద్యశబ్దస్వరూపమేవ తోభ
యతి. అత్ర స్ఫోటవాదిన ఆహుతిః పద్మానాభానాత్వాత్తే న వాచకాః శబ్దాదర్థం
ప్రతీక్ష్యతే హ్యేకత్వేనైవ శబ్దప్రతీతిః, అతోపద్మాతీర్థక్రేపదస్ఫోటః పదార్థప్రత్యా
యకః. ఏవం పదాతిర్క్తోవాక్యస్ఫోటోవాక్యాగ్ధప్రత్యాయకః, నచ పద్మసము
దాయవివక్షయా పదసముదాయః పక్షయావా వద్మానాం పదానాం చైకత్వం
సంభవతి దేశతః కాలతోవాతేషామేకత్వాసంభవాత్, నతావత్తాలవాదివ్యా
పారోచ్ఛారితానాం దేశత ఏకత్వం సంభవతి, ఏకకర్ణశబ్దాలీదేశసంబధాదే
కత్వమిహచేత్ తస్మిన్ సర్వపద్మానామేకపదత్వప్రసక్తిః, నచ శబ్దానామైకకాల్యం
వాచకప్రసవర్తిత్యేన క్రమేణైవ తదభిధానాత్, అతః పదస్ఫోటోవాక్యస్ఫోట
త్వైకత్వేనోపలభ్యమానః పదార్థం వాక్యాగ్ధంచ బోధయతీతి. అతోత్తరం
ఏకార్థప్రతిపాదకత్వేన వ్యాకరణాదివృత్త్యా ఏకబుద్ధ్యుపగ్రహేణ సజ్జాత
భావమాపన్నావద్వా ఏవ పదం, ఏవమేకార్థప్రతిపాదనరూపకార్యావచ్ఛిన్నాని

302॥ శ్లో॥ నహ్యతైః కేపివన్ధాభ్యధికమహవిమర్శాచకం సావధానా
శ్శబ్దాదర్థం ప్రతీమ స్త్వితీదజనవచోనైకమన్యద్వ్యసక్తిః
సానుగైశ్చ క్యాదిసీత్యాభవతిమతిరియంతాదృశేవన్త సజ్జే
సంభేదేవాపదానామితినతదధికః కోపశబ్దోఽవరోక్షః॥

౫౨॥

(సోఘటప్రత్యక్షస్వభజ్ఞః)

303॥ శ్లో॥ యాదృగ్భిః సోఘటభీస్తేభవతిభవతుతైరర్థభీరేవవన్తే
ర్వర్ణేమాక్రొవికల్పస్సగుతిరుభయోర్యోగవద్యక్రమాదిః ।
వాక్యసోఘటేపితుల్యంతదిదమహపదైరక్షరైర్వావగమ్యే
సోఘటేతచ్ఛబ్దబోధ్యే సతిచనఘటతేతత్తదధ్యాసక్లప్తిః॥

౫౩॥

(సోఘటక్లప్తిభజ్ఞః)

పదార్థప్రతిపాదనానిపదాన్యేవ వాక్యం, అత్రైక్యమేకబుద్ధ్యవస్థితానాంస
జ్ఞాతభావవిషయం అతో నఃరోధః పదతత్పక్షాతవ్యతిరిక్తసోఘటయోరనుపల
బ్ధతే, వికృప్రతీతేరన్యథాసన్ధత్వాత్, ఏవంబుద్ధిసన్ధిహీతానాంవన్ధానాం
పదానామర్థప్రత్యాయికత్వాసజ్జీకారే సోఘటాభివ్యజ్జికత్వసంపి నసాత్, త
త్రాపికిమేకైకస్యాభివ్యజ్జికత్వం ఉతసముదాయస్యేతివక్తుంశక్యత్వాత్, అ
స్తునుక్తప్రక్రియయా సమాధాయసోఘటాభివ్యజ్జికత్వాజ్జీకారే కింసోఘటేవాదృ
క్షచరేణ, అర్థవైవతథాప్రతివత్తిర స్త్వితీతదేతత్సర్వసాభిప్రేత్యాహ సహీ
తి. కింప్రత్యక్షాత్ సోఘటఉపలభ్యతే, తత్తావన్నస్తి ప్రత్యక్షాథావాత్ నాన్య
నుపపత్త్యేత్యాహ శబ్దాదితీ. ఏకత్వంసన్ధుతవిషయమిశ్యక్తం. తదేవదృష్టాన్తే
నవివృణోతి సామగ్రితీ. నహిసామగ్రిత్యుతరేణకార్యకారణమితి కిచ్చిత॥ బుద్ధి
తే తద్వదత్రవర్ణపదసన్ధుతవ్యతిరేకేణ పదవాక్యసోఘటాభిధానవిషయత్వేన
కిచ్చిత్తుకల్పనీయమిత్యర్థః అతోవర్ణపదాతిరిక్తసోఘటోనప్రత్యక్షగమ్యత్యా
హ నేతి॥

౫౪॥

సోఘటప్రత్యక్షత్వంనిరన్యసోఘటక్లప్తివాదవివక్షితబద్ధ్యావిశదనిరన్య
తి యాదృగ్భిరిత. యాదృగ్భిర్వైక్లిప్తైః సోఘటభీర్భవతి తైరర్థభీరేవభవతు. వర్ణేమా
క్రొవికల్పః సోఘటాభివ్యక్తావపి సముగతః. ఉభయోఽవాదిప్రసావాదిసోఽత్యర్థఃయ
ద్వా పక్షప్రతీపక్షయోః పదసోఘటోక్తరూపణంవాక్యసోఘటేపితుల్యమిశ్యా
హ వాక్యేతి. కిచ్చపదైరక్షరైర్వా వాక్యసోఘటపదసోఘటాభివ్యజ్జితభి
భవదీయాప్రక్రియా, ఏవంచవర్ణపదాభివ్యజ్జేసోఘటే తస్మిన్సోఘటబుద్ధిబో
ధ్యేసతి సోఘటేవిశ్వస్యాపిశబ్దవిశేషస్యాధ్యాసక్లప్తిభవదీయాక్లప్తిరసమజ్ఞానై

౩౧౮॥ శ్లో॥ శబ్దబ్రహ్మతయ త్తన్ముఖిరభిదధేపహ్యచిచ్ఛేదశ్చః
 సూక్ష్మాకారస్తుసోధ్యంనగమయితయతస్ఫుతయానైషహేతుః॥
 స్ఫోటస్తవ్యంవర్ణజుష్టస్త్వితయదభిహితంభారతేసాపిశక్తి
 ర్వర్ణానాంస్యాత్యయాధ్యఃస్ఫుటశ్చతిఘటతేస్ఫోటశబ్దోపితస్యాం॥ ౮౯॥
 (ఆగమికస్ఫోటాదిశబ్దనిర్వాహః)

౩౧౯॥ శ్లో॥ యత్ప్రత్యేకాణికల్పేగమకఃపయయోరప్రతీత్యాదిదోషా
 దౌబ్ధాశ్చబ్ధాశ్చబుద్ధింకతిచిదభిదధుర్వాక్యవాక్యార్థరూపాం॥
 నైతద్బాహ్యేనబాహ్య్యావిదితశ్చతిమతేర్బాధకోక్తేశ్చసామ్యా

వ,తదిదమాహ సఘటతశ్చతి. స్ఫుటదృష్టేస్ఫోటేకథంవర్ణాధ్యాసన్ప్రిత్యర్థః.
 స్ఫోటోపేక్షప్రమాత్రమితిచేత్ కుత్రక్షప్తిః,శబ్దబ్రహ్మణీతిచేత్ వర్ణాతరేకేణకిం
 తద్భజ్యబ్రహ్మ వర్ణానామేవశోత్రగ్రాహ్యత్యేనశబ్దత్వాత్ స్ఫోటస్యచానుపల
 బ్ధనిరస్తత్వాదితి॥ ౮౯॥

తర్హిశబ్దబ్రహ్మతతత్రతత్రముఖిరభిధీయతే కిమిత్యత్రాహ సహీ
 తి.అదిచ్ఛేదః యిగ్వేదాదిరూపంశబ్దమాత్రం యదివాశబ్దస్యసూక్ష్మాకారశ్చ
 బ్దోత్పత్త్యవస్థావిశేషః, సచాధావగమకోనభవతి శబ్దస్యనత్తయాధావబోధక
 త్వాభావాత్, తాదృశావస్థాపన్నశ్చశబ్దస్యానుపలబ్ధవిషయత్వాత్,తదిదం
 శర్యమాహ సూక్ష్మాకారశ్చతి.తర్హిస్ఫోటస్తవ్యంవర్ణజుష్టశ్చతిభారతోక్తంకథమి
 తిచేత్ ఇథం, అర్థస్ఫోటకత్వాత్ ప్రకాశకత్వాద్వర్ణానాంశక్తిరేవస్ఫోటశ్చ
 త్యభిధీయతే. అతోవర్ణానాముత్పత్త్యవస్థాగ్రహవిశిష్టాచిద్ద్రవ్యవిశేషవ్యూహితేత
 ణశబ్దబ్రహ్మేతిశబ్దోన్నాప్తి అథావబోధకశబ్దశక్తివ్యతిరేకేణస్ఫోటశబ్దవాచ్యో
 పిసాస్తీత్యర్థః॥ ౮౯॥

చిన్మాత్రవివర్తవత్ శబ్దబ్రహ్మవివర్తత్యేనఃశ్వనఃపివదస్తంశబ్దికం
 ప్రతిక్షిప్య ప్రతిభైవవాక్యవాక్యార్థభావేనదృశ్యతే నప్రకృతాది కంకిచ్ఛదితివద
 నాజ్ఞాన్తశబ్దికాభాసాప్రతిక్షిప్త యదితి.తత్రపూర్వాధేనానువదతి,ఉత్తరాధే
 నపరివహరంవదతితివిభాగః. అయిన్త్రభావః ప్రత్యేకంవాశబ్దవాచ్యవర్ణః
 త్వోవా,యదిప్రత్యేకవర్ణఃవృథాచారస్యాత్,సర్వస్యావ్యర్థత్వేషునరానన్త్యం
 ఏవంప్రత్యేకంనావాచకత్వం శబ్దస్య సామన్వేయనవేతి వికల్పరూపణంనా
 జ్యం,తథాచ గమకవిషయయోరప్రతీతిర్విరుద్ధప్రతీతిర్వాళ తేదితిదోషాదౌబ్ధా
 శ్చబ్ధాశ్చ కేచిదుద్ధిమేవ వాక్యవాక్యార్థభావేనారోపితామాహుః, ఏతద్బా
 హ్యతి వైతదితి.కుతశ్చిత్తత్రాహ బాహ్యేనేతి.బాహ్యేన శబ్దేన.బాహ్యఃఅర్థః

ద్వాక్యాదావై క్యబుద్ధేస్త్యనుకథితనయాదన్యథాసిద్ధితశ్చ॥ ౯౦॥

(ప్రతిభావాక్యవాక్యార్థత్వభజః)

౩౧౬॥ శ్లో॥ ఆచక్షేప్రత్యయశ్చప్రకృతిరపిమిథఃస్తిప్రమిత్యభ్యుపేతం

దిత్యతిప్రతి తేఃప్రత్యేకాదివికల్పేనదోషాత్తేషామాత్ .వాక్యవాక్యార్థయోః
ప్రతిభాయావత్సేపి కిం వ్యవస్థితప్రతిభాయావత్త్వం ఉతావ్యవస్థితప్రతిభాయావ
త్త్వం, అవ్యవస్థితయావత్సేవాకవ్యవహారవిరోధః వ్యవస్థితయావత్సేవైవవ్యవస్థా
శబ్దార్థయోరప్రతిభాయావత్సేవాదితిభావః. కథంతస్మిన్వాక్యపదవాక్యార్థపదా
ర్థాదిమైవ క్యబుద్ధిరితిచోద్యం పూర్వోక్తన్యాయేనసముదాయవిషయత్వేన ప
రిహృతమిత్యాహ వాక్యాదావితీ॥ ౯౦॥

వాక్యవాక్యార్థవత్త్వేసిద్ధే తేషామన్వితాభిధాయత్త్వం పదప్రతిబ
ద్ధానమర్థయతే ఆచక్షేప్రత్యయవిధంహివాక్యార్థప్రక్రియాభేదమాహుస్తత్తత్త
ప్రక్రియాః అన్వితాభిధానమభిహితాన్వయితీ, తత్రపదైరభిహితాఃపదార్థాః
వాక్యార్థంబోధయన్తీత్యభిహితాన్వయః॥ శ్లో॥ “పదజాతంశ్చరంసర్వంస్తేరి
తానన్వితార్థకం । న్యాయసంపాదితవ్యక్తిశ్చద్వాక్యార్థబోధకం” ఇత్యన్వి
తాభిధానం. అయమత్రశ్లోకాగ్రః పదానితావచ్ఛ్రయస్తేషుతానిచవ్యుత్ప
త్త్యనుసారేణపదార్థస్వరూపాణిపరస్పరానన్వితానిస్తేరియన్తి. స్మృతేషుప
దార్థేషుకాక్షాదిపరామర్శః తత్రైవ న్యాయప్రవృత్తిః న్యాయప్రవృత్త్యావ
చనవ్యక్తివిశేషాభివ్యక్తిస్సంపాద్యతే తతస్సున్యాయానుగృహీతాని ప
దాని నానాపదార్థవిశిష్టకప్రధానపదార్థాత్మకంవాక్యార్థమభిదధతీతి. అభిహి
తాన్వయవాదినస్తేవమభ్యధుఃపదైఃపదార్థాఃపుగక్ష్పగభిధీయస్తేతచ్ఛాభి
ధానంవిశేషవ్యక్త్యభావాత్పురకాన్నవిశిష్యతే॥ శ్లో॥ “పదనభ్యధికాభావా
త్ పూరకాన్నవిశిష్యతే” ఇతిపదనాత్ తేచాభిహితాఃపదార్థా యోగ్యత్వేనప
రామృత్యమావాఃస్వయమేవవిశేషసంసర్గాత్మకంవాక్యార్థమవబోధయన్తి, న
తత్రపదవ్యాపారః అత్తే రేవార్థవిశేషసిద్ధేః, యథాకఃభిరాలోచ్యనానాపదా
ర్థాపవవాక్యార్థరూపమర్థవిశేషంసంసర్గాత్మకమవబోధయన్తి. తస్మాదేవశబ్ద
రచనా ప్రతిపన్నాగ్ధాసురోధేన, ఏవమర్థాపవార్థవిశేషమవబోధయన్తీతి. అత్రా
న్వితాభిధానవాద్యాహ “యథాపదేప్రకృతిప్రత్యయాసహౌవార్థంఽశిష్టయావ
మభిదత్తః తత్రైవవాక్యేపినర్వేశబ్దాసహౌవార్థం విశిష్టమభిదధతి”, తదిదమా
హ ఆచక్షేప్రత్యయితీ. ఇదం మత్పరీక్షయప్రత్యయసహితేషుపదార్థాదిష్టవి సమాశమితిద

పుష్పందజ్ఞాపితజేష్ఠపితదితరధాధీరోధప్రసక్తాత్

అన్యోన్యస్మరితాధాన్వితవభిదధతిస్వార్థమేవంపదాని

ప్రాయానాతశ్చక్రకాదిర్నచపునరభిధా నాపివాక్యస్యభేదః॥ ౯౦౬

(అన్వితాభిధానం)

౩౦౭॥ స్తో॥ స్వాధ్యేశజ్ఞస్మచాసావపిమితితనతావ్యాప్తతావిత్వనేకాః

ర్మయతి సుష్టుమితి యక్తాధ్యేనుగ్రాహకంతరగ్రాహ ఇతిరథేతి. ఉపలబ్ధు
ఓరోధప్రసక్తపవహిసర్వేష్టపితరేగ్రాహసారతనః, యథా పదానిప్రకృతిప్రకృ
యవిభాగేనవిభక్తాన్యపివిష్టమేకంపదార్థంపదన్తి, ఏవంపదాన్యపితరస్పరస్మా
దితార్థవిశిష్టమేకనర్థంపదన్తి. అయమర్థఃకార్యవరంచేద్వాక్యం సంహతాస్యే
తానిపదానికారకవిశిష్టక్రియానుభిదధతి, సిద్ధపరత్వేపిసమానాధికరణవాక్యం
నీలముత్పలమితివన్నానాపిశేషణవిశిష్టమేకంపిశేష్యం సిద్ధమేవాభిదధాతి. వై
యధికరణ్యేపివ్యధికరణపిశేషణవిశిష్టం సిద్ధమసిద్ధంవా పిశేష్యమాచక్షే, “కా
ష్టైఃస్థాల్యామోదనంపదతి” ఇతి “కాష్టైఃస్థాల్యామోదనఃపక్వః” ఇతివా. అత్రా
యంసారతమోఽర్థః యోగ్యేతరాన్వితస్వాధ్యాభిధాయానిసర్వాణ్యపిపదాని,
తత్రతత్రకారకపదానిక్రియాన్వితస్వాధ్యాభిధాయానిక్రియాపదంతు కారకాన్విత
తస్వాధ్యాభిధాయకం. ఏవంసిద్ధపరత్వేపిపిశేష్యపదంపిశేషణాన్వితస్వాధ్యాభిధా
యకంపిశేషణపదంచపిశేష్యాన్వితస్వాధ్యాభిధాయకం. సర్వమేతదన్వితాభిధా
నాన్నముద్యతే గుణప్రధానభావేనైవపదార్థానాంప్రతీతేరేకవాక్యన్యంనపిరు
ద్యతఇతి. ఏవనుభిధానాక్షీకారేపరవాద్యుక్తాస్సర్వేదోషానిరస్తాఇత్యాహ స్వా
ధితి. పదైరర్థప్రతీతిఃఅనంతరమాకాష్టాదిపరామర్శః పశ్యేత్పదైరర్థాభిధానం త
తోర్థప్రతీతిరితిచక్రకం, అకాష్టాదిపరామర్శాదర్థాభిధానమర్థాభిధానానంతర
మాకాష్టాదిపరామర్శఇన్యన్యోన్యాశ్రయః, ఉభయమపినాస్తి ప్రథమమర్థాభి
ధానాభావాత్ స్మరణమాత్రత్వాత్ప్రకృతంప్రత్యేకమర్థావాం, అతఏవనద్విరభి
ధానప్రసక్తః పిశేషణానాంనానాత్వేపిసర్వేషామపిపదానాం పిశిష్టాత్తైకవర
త్వేనవాక్యభేదప్రసక్తోపినాస్తితి॥ ౯౦౭॥

ఇథమన్వితాభిధానంసాధయిత్వా సపవాన్వితాభిధానవాదీపరైర
భిహితమభిహితాన్వయవాదందూషయతి స్వార్థఇతి. పదావాంస్వార్థబోధన
శక్తిః పదార్థానాం సంసర్గబోధనశక్తిః పదానామేవ పదార్థేషు సంసర్గబో
ధనశక్త్యాధానశక్తిరితశక్తిశ్రయః ల్పవనుభిహితాన్వయవాదినః. సచాసావ
తి శబ్దశ్చార్థశ్చేత్యర్థః. మితితనతా శబ్దాలపిన్వాప్రియస్తఇతివక్తవ్యమనుభిహి

కల్పస్యైశ క్తయఃస్యఃకథమపినభవేత్తద్భవశక్తిరేకా :

అథేమస్మిరితేమప్రథమమథచతద్యోగ్యతాదావన్మప్తే

శతైరేవాన్వితేభీర్మమభవతితవస్వార్థబోధవ్యపేతైః॥

౯౨॥

(అభిహితాన్వయవాదభక్తిః)

3౧౦॥ శ్లో॥ సంసర్గంపాక్యవేద్యంస్ఫుటనభిదధతేకానిచిద్భావ్యవాక్యా

శ్వావ్యవృత్తత్తిగుక్తప్రతిపదమిహచక్వాపినాన్యస్యహాః॥

ఇథిమ్మత్వాసయూధ్యాఃకితిచిదభిహితాన్వయసంసర్గమీషు

స్తత్తత్సాన్వరస్యలోకప్రతిపదమగమాత్తచ్చవాధిక్షిపామః॥ ౯౩॥

(అభిహితాన్వయపక్షః)

తాన్వయవాదినా అథే సంసర్గబోధనశక్త్యాధానశక్తేశ్శబ్దశ్రుత్యాదిభిభావః. నన్వేతైవశక్తిరర్థప్రతిపాదనంసంసర్గప్రతిపాదనంచతద్వారాఃరోతి తన్న తత్తద్భక్తీనాంనియతవిషయత్వాత్ తదిదమాహ కథనపీతి. అస్మాకంపునరేకైవశక్తిర్యోగ్యతరాన్వితస్వార్థమభిదధాతితిలాఘవం. ప్రథమస్తరణం నతతాభిధానవ్యాపారః అథపరామర్శః తతాపిసశబ్దవ్యాపారః కేవలంవిశిష్టపదార్థశబ్దవ్యాపారః అతపవశాబ్జత్వంవాక్యార్థజ్ఞానస్యాస్తృప్తయే, యుక్తత్వయేతుపదార్థప్రతిపాదనద్వారేణ కథంబిదేవశాబ్దత్వం, అతోజఘన్యస్తృప్తత్వఇత్యాహ శతైరేవేతి॥ ౯౨॥

ఇథిమ్మత్వాభిధానముక్తం, అభిహితాన్వయపత్యేపినాస్మాకంకాచిత్క్షుతిరిత్యాహ సంసర్గమితి. సంసర్గమేవవాక్యవేద్యంకానిచిద్భావ్యవాక్యస్యభిదధతి, తదనుమూలంచామ్యాతాతమాతులాదిభిర్బాలాశాంప్రతిపదవృత్తిత్వేభిధానంభావ్యకారస్య, తదేతదాహ అద్యేతి. పతత్పక్షస్వీకారే నాన్యస్యప్రధానార్థస్యహాః తదిదమాహ ఇహచేతి యత్తుశక్తిశ్రయకల్పనాగౌరవనభిహితంతదపినాస్తి, పదానామేవపదార్థాభిధానశక్తేఃస్వీకారాత్, అథానాంసంసర్గబోధనసామర్థ్యంస్వాభావ్యమేవ, శబ్దాభిధానమస్తరేణాపిప్రతీతానామథానాంసంసర్గబోధనసామర్థ్యస్యలోకేదృష్టత్వాత్, కథనస్యభాకవయఃపరామ్మశ్యమనైఃపదార్థైర్వాక్యార్థంప్రతిపద్యస్వయమేవవాక్యంరచయేయః. శాబ్దత్వంచ శబ్దాన్వయవృత్తిరేకాభ్యామేవయుజ్యతే, వాక్యార్థస్యావ్యవధానేత్వనాదరః, అతోభిహితాన్వయపవస్యాదితికేచిదాచార్యాః, తదేతదాహ ఇథిమితి. పతదక్షిణరోతి త నదితి. తత్తద్భావ్యస్వార్థస్యాన్లోకే బాలకానాంవృ

308॥ శ్లో॥ ద్వారేభిన్నే సమా నాధికరణవచసా మైక్యతాత్పర్యసిద్ధే
 ర్భేదాభేదస్థితా నామిదమనుగుణమిత్యాదు తాదేదురాశా ।
 వస్తుస్థితైక్యకరూపేవచనమితరథాబోధయత్సామ్యసమానం
 తత్త్వానత్వాద్విధైకంస్థితమితిచనసద్భేదపవోపపత్తేః॥ ౯౪॥
 (సామా నాధికరణ్యే భేదాభేదప్రసజ్యపరిహారః)

అస్తిసమయే ఐదార్థప్రతిపత్తిపూర్వకం వాక్యార్థప్రతిపత్తిస్వారస్యానుగమా
 దముమపిపక్షం నాధిక్షిపామితి. అయమత్రభావః యద్యవ్యన్వితాభిధానం త
 థాపినిర్విశేషబ్రహ్మవాదినోనవేదవేద్యత్వంనిర్విశేషస్యసిద్ధ్యేత్. యద్యభిహితా
 న్యయః తథాపితథా అన్వితస్యాన్వయస్యవాభేదగర్భత్వాత్. అతోగురుకుమా
 రిలవరిగృహీతంపక్షద్వయమాశ్రిత్య పరపక్షవాదినంప్రతిక్షిపామః, నాస్మాకం
 త్వాపినిర్బద్ధితి. ప్రథానార్థః సోదేహిప్రతిక్షేప్యత్వనిర్బద్ధితి॥ ౯౩॥

ఇథంవాక్యస్యాభిధానప్రకారభేదముక్త్యేనసమా నాధికరణవాక్య
 శాంభేదాభేదవరత్వంప్రతిక్షిపతి ద్వారాదితి. ఇథంఖల్వాద్ధృతాదీనామాలాభః
 యత్రసమవాయమిచ్చన్తిసమవాయవాదినఃతత్రభేదాభేదమేవవయమన్విశ్వా
 మః, సచ భేదాభేదాత్పాదత్తవిశేషస్సామా నాధికరణ్యేనైవసిద్ధః భేదేనతిమ
 త్వర్థీయదర్శనాత్ దక్షిణీ కుణ్డలీ గోమానశ్వవానితి, అతోనుత్పత్తియనిరపేక్షసా
 మా నాధికరణ్యంభేదాభేదమేవోపసాదయతి, అత్యంతభేదేసామా నాధికరణ్యా
 నుపపత్తేః ఘటఃపటఇతివత్, అత్యంతభేదేచసామా నాధికరణ్యంనసంభవతి ఘ
 టోఘటఇతివత్. యత్రభేదాభేదాతత్రేవసామా నాధికరణ్యంనీలముత్పలమితి
 అతోనీలతోఽపృలత్వాదీనాండ్రవ్యాత్మనాభవత్యైక్యం, పర్యాయాన్తనాభేదః,
 ఐర్యాయశజ్జేనధర్మాడిద్యనే. అతస్సామా నాధికరణ్యం భేదాభేదానుగుణమితి.
 తదేతదనుభాష్యదూషయతి ఆర్థతాదేదురాశేతి. భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాశ
 ఙ్గానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామా నాధికరణ్యమితిప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనైకార్థని
 స్థత్వేలక్షణత్వాత్సామా నాధికరణ్యస్య తేనైవసామా నాధికరణ్యేనభేదాభేద
 సిద్ధిరితివచనం విరుద్ధభాషణత్వాద్దురాశామూలమేవ. యదిభేదాభేదంబోధయే
 శ్చామా నాధికరణ్యం ప్రమాణవిరుద్ధార్థప్రతిపాదకత్వాత్ప్రమాణమేవ నస్యా
 దిత్యాహ వస్త్రీవతి, సహ్యాతీతమస్తీతిబోధయితుమేవశక్నోతివచనం, వచనబలా
 ద్వస్తుస్థితిమవ్యన్యథయాను ఇతిచేత్ తన్నేత్యాహ తత్త్వానత్వాద్విధైకంస్థితమి
 తిచననదితికుత ఇత్యత ఆహ భేదఇతి. భేదపక్షపక్షసామా నాధికరణ్యబోధపత్తేర్భ
 వత్పక్షవిరుద్ధంసామా నాధికరణ్యమిత్యర్థః. కీళ్ళసామా నాధికరణ్యస్యా నేకాన్త

౩౦౦॥ స్తో॥ వికాధార్యాద్విగీతంతదిదమితినయాల్లక్షయేన్నిర్విశేషం
మైవంబాధాతిచారస్సవచనమాతిభిఃస్వోక్తదృష్టాస్తదాఃస్థాత్ ।
తత్తేదన్తావిరోధోవచసినహిభవేత్తాదృశాధ్యక్షానీత్యా
నోచేత్స్యాద్వస్సహస్తంక్షణికమహపునర్దేశభేదఃక్రమాత్స్యాత్ ॥౯౫॥
(నిర్విశేషపలక్షణసామానాధికరణ్యభక్తిః)

పరత్వేభదాభేదసిద్ధిః, తస్మిన్దా సామానాధికరణ్యస్యానేకాస్తస్థత్వమిత్యన్యో
న్యాశ్రయైతిభావః॥ ౯౪॥

మాఖూర్జ్యేదాభేదపగంసామానాధికరణ్యం, అధాప్యనుమానబలా
న్నిర్విశేషపలక్షకమస్త్విత్యాహ తథాహి తత్త్వమిత్యాదిసామానాధికర
ణ్యం నిర్విశేషపలక్షకం సామానాధికరణ్యాస్తకత్వాత్ సోయందేవదత్తైతి
సామానాధికరణ్యవదితి, తదేతదనుభావతే వికాధార్యాదితి. దూషయతి మైవ
మితి. కుతైతత్ప్రతహా బాధేతి. తత్త్వమితి ఏశేషణద్వయవిశిష్టపక్షయతయోవల
ఖ్యస్య నిర్విశేషపరత్వేస్ఫుటపవబాధః, అతిచారోపసీలముత్పలందజ్జీకుజ్జలీత్యా
దౌ సవిశేషపరత్వాత్, స్వవచనమాతిః తదిదమితి సామానాధికరణ్యమితిచ భేద
వ్యవహారంకుర్వాణస్యనిర్విశేషపరత్వకథనంస్వవచనవిరుద్ధమేవ, స్వోక్తచసో
యందేవదత్తైతిత్ర నిర్విశేషపరత్వదృష్టాస్తేపదాఃస్థ్యమేవ సోయమితిసామా
నాధికరణ్యస్యతత్తేదన్తావిశిష్టవస్తుపరత్వాత్. నను తత్తేదన్తావైశిష్ట్యమేకస్యక
థముచ్యతే తత్తేదన్తయోఃపరస్పరవిరుద్ధత్వాదితి, తన్న ఏరోధాభావాత్, యది
తత్తేదన్తయోరేకత్రవిరోధః తర్హి సోయందేవదత్తైతిప్రత్యక్షోపలబ్ధవిరోధః
స్యాత్ తదిదమాహ తత్తేదన్తేతి తర్హి ప్రత్యక్షేపివచనపద్విరుద్ధమేవస్యాదిత్యా
శబ్దార్థాహ నోచేదితి ఏకస్యకాలద్వయసంబంధానగ్నేకారేక్షణభక్తివాదపవప్రస
జ్యేత అతోనకాలవిరోధః దేశద్వయసంబంధవిరోధస్తుకాలభేదేనపరిహృతైతత్త్వ
హ ఇహేతి ప్రత్యభిజ్ఞాయాందేశభేదఃకాలభేదాదేవపరిహృతైతత్త్వః అయిమ
త్రనిర్ణయఃకాలద్వయమేకస్యావిరుద్ధంఅక్షణికత్వాగ్నేకారాత్, స్వపాశ్రీభావ
స్వప్రథ్వంసకాలోస్వస్యవిరుద్ధా, స్వకాలస్తుసంస్పృశస్వకాలత్వాదేవస్వస్యా
విరుద్ధః, స్వకాలాంశౌచతదేతతాతాస్వస్యావిరుద్ధావేవ, తతాకలస్తత్తా
తేవస్తునిసంబధ్యతే, ఏతతాకలంప్యేతతాకలేకాలస్యస్వపరస్పర్యాహకత్వే
నకాలాన్తరానపేక్షణాన్నానవస్థాదోషః, నాస్యాత్సాశ్రయదోషః అన్యథా
స్థిరవాదానగ్నేకారేక్షణభక్తిప్రసక్తాదితి॥

శ్లో ౧౦॥ స్తో॥ సత్యాద్యుక్తిః ప్రకృష్టద్యుతిరుదుపతిత్యాదివద్వస్తుమాత్రం
 బ్రూతే లక్ష్యక్తిభావాదితియదితథాస్వక్తిభావాదిదోషాత్
 రోధస్సద్వాక్యభావాద్యవతిచకథితోదాహృతిస్సాధ్యహీనా
 ప్రశ్నోక్తశ్చావిశిష్టం న విషయతినాపృష్టజలాపివహాసః॥ ౯౬॥

శ్లో ౧౧॥ స్తో॥ ఏకత్రాధేసమానాధికరణవచసాంవృత్తిగుక్తాతతోత్ర
 స్థాప్యేతత్తన్నిమిత్రే ప్రసజతిహిభిదాధర్మిణోపేతచేన్న
 నేతవ్యం లక్ష్యవాక్యం ప్రతిపదనుగుణం సాన్రసిద్ధావిశిష్టే

ఉక్తమధ్యమసహమానోమృషావాదీప్రత్యవతిష్టతే సత్యాదివాక్యం
 అఖిణ్ణపరం లక్షణవాక్యత్వాత్ ప్రకృష్టప్రకాశశ్చద్వైతతివాక్యవత్, నచైత
 ద్వాక్యం స్వరూపపరం నభవతీతవక్తృశక్యతే స్వరూపస్వైవప్రకృష్టత్వాత్,
 కశ్చద్వైతతియదేవపృష్టం తదేవప్రతిపత్తవ్యం, అన్యథాఽత్రామాప్యప్రకాశో
 విదారానాచప్రతిన్యాయః స్యాదితి గదేతదనువదతి సత్యేత్యాదినాయదిత్య
 ప్రేన. మామయతి నేత. తత్ర హేతుమాహ స్వక్తిలి. లక్ష్యక్తిభావాదితివదసి వ
 స్తుమాత్రం బ్రూతతిత, పరస్పరవిరుద్ధమేతత్, అసాధారణోధర్మో లక్షణం, త
 ద్వాదినాకథం నర్హి శేషవాదిత్వం. ఏవం స్వాచార్యాదివచనబాధః శ్రుతిబాధ
 ఇత్యాదికమాదిశబ్దార్థః సత్యాదివాక్యం సవిశేషం వక్తి సద్వాక్యత్వాదిత్వా
 దిభిః ప్రతిరోధశ్చానుమానస్య, బాధోవా, తేషామేవానుమానానాంతరాను
 గ్రహేణ ప్రాబల్యాదితిభావః. తదిదమాహ రోధఇతి, దృష్టాన్తోపి సాధ్యవికలజ
 త్యానా భవతిచేతి. ప్రకృష్టప్రకాశశ్చద్వైతతివాక్యస్య సవిశేషపరత్వాత్, అ
 న్యథా లక్షణసంబద్ధాభావేన చద్వైప్రతితిః సిగ్యేత్, అపృష్టోత్తరత్వచోద్యస్య కి
 ముత్తరం అభావపరోత్తరం, నచ్యాపృష్టస్యోత్తరం దీయతే, ప్రస్తాఖలుసామా
 న్యతశ్చద్వైతజ్ఞాథం ప్రతిపద్య తద్విశేషప్రతిపత్త్యర్థంచద్వైస్యాసాధారణలక్ష
 ణసాప్రక్షేత్, వక్తృచ తదసాధారణలక్షణం ప్రాప్నోతి నకస్పిద్విరోధః అతః
 ప్రశ్నోపి సవిశేషవిషయఏవ, ఉత్తరమపి తథేతి॥ ౯౭॥

అత్ర ప్రోదయతి ఏకత్రేతి. ఏకస్మిన్నధేసమానాధికరణవచసాంప్ర
 వృత్తిగుక్తా, తన్నివిశేషణభేదాద్విశేష్యభేదోఽవర్జనీయః, తత్తన్నిమిత్రే తత్తద్వి
 శేషశేఖణత్వాదివదితభావః విశేషణభేదాద్విశేష్యభేదమాశక్యతదేవప్రతిక్షి
 పతి నేన, తమపపాదయతి నేతవ్యమితి. ప్రతిత్యనుగుణం హి సర్వం వాక్యం ప్రతిపా
 దయతి, లక్షణవాక్యేపి ప్రతితిర్విశిష్టఏవ అన్యథాలక్షణానుషంసలేః, వ్యుత్పత్తిరపి

వ్యుత్పత్తేస్తద్వశ త్వాద్భవతితువిహితేఃక్వాపిభిన్నంః శేష్యం॥ ౯౭॥
 ౩౨౩॥ శ్లో॥ నానాధర్మప్రణాద్యాబహుభిరపవదైర్ధర్మిణోతైక్యసిద్ధౌ
 నాన్యోన్యధారతైక్యప్రసజతఉచితజ్ఞాపనైకప్రవృత్తైః ।

తదైవ భిన్నప్రవృత్తిశ్చాదినాసమానాధికరణవదానాంవిశిష్టపరత్వస్యైవనిష్ఠ
 యాత్, యదైవవ్యుత్పత్తిస్తదైవవాక్యంప్రతిపాదయతి, తదైవశోక్తికాణాం
 ప్రతిత్యుత్పత్తిః, వ్యుత్పత్తిశ్చయథాదర్శనం, దర్శనంచానేకేషాంవిశేషణానా
 మేకవస్తునిష్ఠత్వేన, అతోయత్రనీలముత్పలమిత్యాదౌవిశేషణమేకవస్తునిష్ఠత్వేన,
 తత్రతదైవాన్తీకర్తవ్యం,యత్రపునః ఖణ్డోముణ్డశ్చత్యాదౌవిరుద్ధానాంవిశేషణా
 నాంభిన్నవస్తునిష్ఠత్వేన, తత్రతదైవాన్తీకర్తవ్యమితివిభాగః,తదిదమాహ భవతి
 తి.క్వాపి ఖణ్డోముణ్డశ్చత్యాదౌ॥ ౯౭॥

నన్యనేకధర్మవిశిష్టకాథాభిధానేకింక్రమేణాభిధానంయుగవద్వా,
 క్రమేణాభిధానే పూర్వవిశేషణవిశిష్టే వస్తుస్యతరవిశేషణాభావాద్విశేష
 ãనాంచపాతే క్రమనియమాభావాదన్యోన్యసమవాయప్రసక్తః. యుగవదభి
 ధానేపునరన్యోనైక్యకప్రసక్తః విశేషణానామపివిశిష్టప్రతిపాదకగతసమానవి
 భక్తైర్విశేష్యవద్విశేషణేప్రైక్యకప్రతిపాదనావశ్యమ్భవాత్, నహి విశేష
 ãంముక్త్యాప్యవిశిష్టమితికింశ్చిచ్చృతిపద్యతశ్చత్యాశబ్ద్యపరిహరతి నానాధర్మేత్వా
 దివాప్రసజతత్వేన. అన్యోన్యసమవాయైక్యయోఃప్రసజ్జనమవ్యుత్పత్తీనాం
 వాదః, సామానాధికరణ్యలక్షణానవధారణేనైవహ్యేవముచ్యతే, భిన్నానా
 మథానామేకత్రధర్మిణీవృత్తిరథసామానాధికరణ్యం,భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం
 శబ్దానామేకస్మిన్నధేవుత్పత్తిః ప్రవృత్తిపర్యవసానం శబ్దసామానాధికరణ్యమిత్యు
 క్తం, తథాచక్రమాభిధానే యుగవదభిధానేచ నాన్యోన్యసమవాయప్రసక్తః,
 నాన్యన్యోనైక్యకప్రసక్తః,కుతశ్చత్యతతహ ఉచితేతి. ఆకాక్ష్యసన్నిధియోగ్య
 తాపరామర్శపూర్వమేకమేవశబ్దార్థంప్రతిపద్యంతేశోక్తిరః, తథాచయోగ్య
 మేవపరామృశ్యతే నాయోగ్యం,నహ్యగ్నినాసిశ్చేదిత్యగ్నిసేకయోః కార్య
 కారణభావంపరామృశ్యంతి, యదైవపరామృశ్యంతేతదైవప్రతిపాదయంతిపదాని,
 నహి విశేషణానామన్యోన్యసమవాయోయోగ్యకోటిమాటికతే, తథాన్యో
 నైక్యమపి, తేనోచితజ్ఞాపనైకప్రవృత్తంవాక్యమనేకవిశేషణవిశిష్టమేకమా
 శ్రయంప్రతిపాదయతి, తత్రచపరామర్శదళాయామేవపాప్రప్రప్రవిభాగ
 సిద్ధ్యర్థం పౌర్వాపర్యపరికల్పనావిభాగః, పాక్యార్థప్రతిపాదనావస్థాయామే
 కబుద్ధిసమాపేక్షేనసహితానిపదాని విశేషణవిశేష్యభావేన యుగవదేవ విశిష్ట

శ్లో॥ బాధార్థం యత్సమానాధికరణవచనం నాపిశిష్టం వదేత్త
 తత్రైకోద్యాసయోగ్యాకృతవదతి పరోభేదయంతంతుశబ్దః॥
 నిర్దిష్టవస్తునా తేభవతుకథమిహోపితంబాధనీయం
 బ్రానిర్భేదావ్రతీతోవిరమతుచకథం హేతుపామరల్యయుక్తా॥౧౦౦॥
 (బాధార్థ సామానాధికరణ్యాపివిశిష్టార్థత్వం)

ద్యధ్యాసాభావాత్, శౌక్ల్యాదయోహి స్వపరనిర్వాహకధర్మాః తేహం ప్రతి
 భాసేచనకాద్ద్యధ్యాసః, అతోయంతంస్వస్యైవభేదత్వంశౌక్ల్యాదిషు. బ్ర
 హ్మతునధర్మః, నాపిచబ్రహ్మప్రతిభాసేప్రపజ్ఞాద్యాసనివృత్తిః, అతఃకథంవ్యా
 వృత్తిరూపత్వంబ్రహ్మణః, తదయమథః బ్రహ్మస్వరూపస్యైవవ్యావృత్తిరూపత్వే
 ప్రాభాకరస్యైవశిష్యాఽసి, తథాచస్వరూపభేదఖణ్ణనవిభిషికాభక్తః. ధర్మ
 స్యకస్యచిద్వ్యావృత్తిరూపత్వేకణభత్వాక్షపాదాదిమతమవలన్బుసే, తథా
 చధర్మభేదవాదఖణ్ణనగర్వోనిర్వాపితభితి దురైతజ్ఞకతాంముఖ్యసీతికథమ
 ఖణ్ణవాక్యార్థభితి. అత్రయానివక్తవ్యాన్యవ్యానిదూషణాని భావ్యపవవిస్తరే
 ణానుసంధేయానీత్యస్తాభిరుపరవ్యతే॥

నన్వస్తత్ప్రత్యే బాధార్థ సామానాధికరణ్యాజ్ఞేకారాశ్చిశిష్టవిషయ
 త్వసిద్ధిః యథాచోరః స్థాణురితి, తదైవ “పురుషపవేదంసర్వం” “తత్త్వమసి” ఇ
 త్యాదికమితి, తదేతదవ్యసమజ్ఞసమిత్యాహ బాధార్థమితి యదిదంబాధార్థంసా
 మానాధికరణ్యమిత్యుచ్యేత తద్విశిష్టమేవవదతి. తత్రాధమిత్యత్రాహ తత్రేతి.
 బాధార్థే సామానాధికరణ్యేష్యేకశ్చబ్దోద్యాసయోగ్యాకృతవస్తు వదతి య
 శ్చోరత్వేనప్రతిపన్నభితి. ఖరస్తుశబ్దోభేదయంతంవస్తువదతి స్థాణురితి. తథాశ్చ
 యపితావంతంకాలంచోరత్వేనప్రతిపన్న సుస్థాణురితి చోరప్రతీతివిషయత్వం
 స్థాణుత్వంనైకవస్తునిష్ఠమేవప్రతీయతే, తథాచసవిశేషవిషయత్వమేవ చోర
 త్వస్థాణుత్వయోః పరస్పరవిరుద్ధత్వాచ్చోరత్వబాధేన బాధార్థమిత్యుచ్యతే,
 యదిస్థాణుత్వమపిమిథ్యా కథంచోరత్వంబాధ్యేత, అతోవిరుద్ధధర్మసద్భావస్తే
 ద్విరోధిధర్మబాధాక్షం, నహిశుక్తిత్వసద్భావమస్త రేణురజతత్వంబాధ్యతే తద
 దమాహ పరభితి. ననువస్తుమాత్రప్రతీతితేవబాధకమస్తు కిం, నేనతదతిత్యేనధర్మే
 నేతిమావోదః, వస్తుప్రతీతేరధ్యాసావస్థాయామపిసద్భావాదిత్యాహ నిర్దిష్ట
 భితి. బాధాభావేభాన్విరిత్యమేవానువర్తేత, బాధశ్చభేదగ్రహణమస్త రేణవో
 పపద్యతభిత్యాహ భాన్విరితి. హేతుపామరల్యయుక్తా భేదావ్రతీతిరేవ భాన్
 వైర్హేతుపామరల్యం కథంభాన్విరిత్యమేత్. అయమథః యథాచోరత్వస్య

351 శ్లో॥ మానం బాధాద్యభావాన్నిగమితరవద్వక్తృదోషస్తు నాస్తికా
 బాధోవ్యసానుమాద్యైరపినహినువచస్తద్భతేనైవబాధ్యైః॥
 సద్భిదానాత్రబుద్ధిర్నచనసముదితాతేనవిజ్ఞానసిద్ధా
 వుత్సర్గాన్మానమేతన్మతికలుషజయస్సృచ్ఛమీమాంసయైవ॥ ౧౦౧॥
 (వేదపామ్రాణ్యం)

352 శ్లో॥ మానం వేదోపపక్తుర్గుణతత్తతవరం న్యాయవిత్సాధయష్యకా
 సామాన్యచుద్భిహితోఃప్రమితిమధికతస్సాధయత్యన్యనీత్యా ।

ప్రాణుత్పత్తంబాధకం, ఏవం తత్త్విత్పదార్థగతాసాధారణదర్శనమేవ ప్రపచ్చబాధ
 హేతుః, అన్యథాబాధ్యబాధకభావఏవ సస్యాదితి॥ ౧౦౦॥

అత్రశ్చిదాహ మాభూన్నిర్విశేషపరత్వం వాక్యస్య, అథాపి వేద
 పామ్రాణ్యమేవ నాస్తితి. తంప్రతిబూితే మానమితి. వేదఃప్రమాణం కారణదోష
 బాధకప్రత్యయవిధురత్వేసతివాక్యత్వాత్ సంప్రతిపన్నవాక్యవత్. సచాయం
 విశేషణాసిద్ధోహేతురిత్యాహ వక్తృదోషఇతి. వక్త్రభావాదేవవక్తృదోషో
 నాస్తి. బాధకప్రత్యయోపి, నతావదనుమానేన అనుమానస్యైవాగమబాధిత
 త్వేనాప్రమాణత్వాదిత్యాహ బాధాపీతి అగమనచేద్బాధస్సఘాగమోవేదశ్చే
 ద్వేదప్రామాణ్యాక్షీకారః. స్మృత్యాదికంచేద్వేదమూలత్వాన్నవేదబాధకం, వే
 దవిరుద్ధస్మృతిఃపునర్వేదానుమూలస్మృతివిరోధాదప్రమాణమితి శారీరకస్మృ
 త్యధికరణోపాపితం. లోకికంచేద్వాక్యంబాధకం తస్యాలోకికేవిషయేద్రవ్యత్వ
 భావాదబాధకత్వమేవేతిభావః. తర్హి వేదవాక్యజనితస్యజ్ఞానస్యబాధితత్వా
 భావేపి సద్భిద్వత్వాదప్రమాణత్వముపపల్లయానుభవితే తన్న అసద్దేహయావ
 త్వాద్జ్ఞానస్యేత్యాహసద్భిద్ధేతి. జ్ఞానమేవ వేదవాక్యాన్నజాయతేత్యనుత్పత్తి
 లక్షణాపామ్రాణ్యమపి నేత్యాహ సచేతి. అతోవిజ్ఞానస్యసద్భావేసతిపామ్రా
 ణ్యస్య స్వతస్త్వద్వేదవాక్యముత్సర్గాత్సామాన్యత్వక్రిమాణమేవ. అపామ్రా
 ణ్యశబ్దానిరొకరణంమీమాంసయాసిద్ధమిత్యాహ మతికలుషేతి॥ ౧౦౧॥

ఇథంకిలపరతఃపామ్రాణ్యవాదినోవదన్తి వక్తుర్గుణతపవమానం వే
 దఇతి. తస్యాయమనుమానాభిపామ్రాణ్యః ప్రమాణజ్ఞానహేత్వతిరిక్తహేత్వధీనా
 కార్యత్వేసతితద్విశేషత్వాత్ అప్రమావత్ ఇతిసామాన్యచుద్భిహితోః. అధి
 కతః అధికేనాస్తోక్తత్వేనహేతునా. అన్యనీత్యా అప్రమాదృష్టాన్తేన. యథా అ
 పామ్రాణ్యమునాస్తోక్తత్వేనాధికేనహేతునాజాయతే ఏవంపామ్రాణ్యము

కార్యత్వం భేదకం సత్విహవదతుకథంభీవి శేషత్వ హేతా

సిద్ధేఽసిద్ధేఽనిత్యప్రమితిమతిః భానిష్ఫలత్వాదమువ్య॥

౧౦.౧॥

(పరతఃపా)మాణ్యోత్పత్త్యనుమానభజః)

3౨౦॥ శ్లో॥ సంవి త్తీనాం యథావస్థితనిజవిషయో ల్లభబౌత్సర్థికస్యా

ద్వహ్నో దేదాహకత్వప్రభృతివదుపధేరస్యథాత్వంభ్రమాం శే ।

నిత్యజ్ఞానప్రమాత్వంవదసిచనిరుపాధ్యేవనిర్వేతుకత్వా

దోషాభావాత్ప్రమాచేచ్ఛుతిరపిజయినీదోషదూరోక్ష్యతానః॥౧౦౩॥

ప్యాప్తా త్వేన హేతు నాభవతీత్యర్థః । అత్రోత్తరం కార్యత్వమితి విశేషత్వ హే

తా తద్విశేషత్వాదిత్యస్మిన్నేతా । కార్యత్వం భేదకం విశేషణం । సతు సవాచీక

ధం వదతు వక్తుమశక్యమిత్యర్థః । తదేవోపపాదయతి సిద్ధేఽసిద్ధేపీతి యదినిత్య

ప్రమితిమానీశ్వరస్సిద్ధః । తదాస్యతఃపా)మాణ్యమేవసిద్ధంభవతి ఈశ్వరప్రమితే

ర్నిత్యత్వేనపా)మాణ్యకారణాభావాత్, తథాచేశ్వరప్రమితేఃపక్షకోటినివేశే

కార్యత్వేనతీతవిశేషణమసిద్ధం, పక్షకోటినివేశాభావే క్వచిత్ స్వతఃపా)మా

ణ్యమేవసిద్ధ్యతి, నిత్యప్రమితిమతఈశ్వరస్యాసిద్ధావపి కార్యత్వేనతీతవిశేషణం

వ్యర్థం వ్యవచ్ఛేద్యాభావాదిత్యర్థః॥ ౧౦.౨॥

ఇథం వేదపా)మాణ్యముపపాద్యతత్ప్రసిక్తాగతంబుద్ధీనాంస్వతః

పా)మాణ్యమాహ సంవి త్తీనామితి । అయమర్థః జ్ఞానానాం యథావస్థితార్థప్ర

కాశకత్వంపామాణ్యమేవ భా)న్తస్యాపిజ్ఞానస్యధర్మిణ్యభా)న్తత్వాత్, అతో

వహ్నో దేదాహకత్వవత్ జ్ఞానానాంపా)మాణ్యంస్వాభావికమేవ । ఉపధేః

మణిమస్త్రీవద్దోషోపాధివశాదప్రమాణత్వంభ్రమాం శే । కిచ్చభవానినిత్యస్య

శ్వరజ్ఞానస్య కారణాభావేననిరుపాధికమేవ పా)మాణ్యమాచక్ష్యత్యాహ ని

త్యేతి । ఈశ్వరజ్ఞానే దోషాభావపవప్రమాత్వనియామకఇతిచేత్ తచ్ఛ్రుతా

వపితుల్యమిత్యాహ శ్రుతిరపీతి । యథానిత్యమీశ్వరజ్ఞానంకారణదోషాభావా

న్ప్రమాణం ఏవం వేదవాక్యసపికారణదోషాభావాత్ప్రమాణం తద్వాక్యజని

తంజ్ఞానమపినిర్దోషవాక్యజనితత్వాత్ప్రమివేతి । ఇథంచస్వతఃపా)మాణ్యంని

ర్వహతి । ఘటోఽస్తితి జ్ఞానముత్పద్యతే తత్ర ఏషయాస్తిత్వమేవపా)మా

ణ్యం, తత్తు లేనైవజ్ఞానేనప్రతీయతే, అతఃస్వతఃపా)మాణ్యంప్రతీయతే । యత్రపు

నశ్చుక్తారజతజ్ఞానముత్పద్యతే తత్రాపిరజతమస్తీతిరజతాస్తిత్వమేవప్రతీయతే,

నపునర్వాస్తిత్వం లేనైవజ్ఞానేనప్రతీయతే, అతోవిషయాస్తిత్వంస్వేన నాస్తి

౩౨౯॥ శ్లో॥ సర్వం సాక్షాత్కారో తస్య తడవధిగణై రుజ్జ్వితః సంప్రసాదః
 పామ్రాణ్యంత్రనో పాఘ్యపనతమితత్తుల్యతాన్యత్రయక్తా
 ఆత్మస్వాత్మాంశయోశ్చ క్వచిదపి నభవేద్భాగ్నిర్మరంశాస్తరేపి
 స్యాదేమనస్వరూపే క్వచనపరవ సౌద్విప్రకారేప్రకారే॥ ౧౦౮॥
 (బుద్ధీనాం స్వతః పామ్రాణ్యం)

౩౩౦॥ శ్లో॥ భాగ్నిజ్ఞానేపి సత్త్వం కిమపి తవ మతేవ్యస్త్యధిష్ఠానపూర్వం
 సత్త్వకాలం బిచైకం సమయిభిరఖిలైర్దుస్త్యజం సార్వాధ్యక్షసిద్ధిః
 బుద్ధేస్తత్పుత్రపాతస్త్వయవపికధితస్సగతై రెవకైశ్చ

త్వం బాధకేన ప్రతీయత ఇతి స్వతః పామ్రాణ్యప్రతీతిః ఆపామ్రాణ్యప్రతీతిః పరత
 ఇతి విభాగః. శేషం చిత్తరభయాన్నలిఖ్యతే॥ ౧౦౯॥

కిచ్చస్వతః పామ్రాణ్యం శుభ్రవ్యానుభావినాయ స్త్యజమితి దర్శయతి
 సర్వమితి. “సర్వం మావశ్యః పశ్యత” ఇత్యాది శ్రుతిః ఉపధిగణై రుజ్జ్వితః ముక్తః సం
 ప్రసాదః జీవః సర్వం సాక్షాత్కారో తీతీవదతి, తత్ర పామ్రాణ్యము పాధిక్యతం
 పరప్రయుక్తమితి వత్తుం నశక్యతే స్వాభావికత్వాత్ స్తద్జ్ఞానస్య, అతోఽన్యత్రా
 పితత్తుల్యతాయుక్తా స్వాభావికత్వమేవ యుక్తమితి భావః. కిచ్చ భాగ్నిస్త్యభాగ్ని
 ద్వివిభాగాభావేన సర్వేష్యపి జ్ఞానేషు స్వాత్మాంశయోః క్వచిదపి భాగ్ని
 ద్విర్భవతి, అతః స్వాభావ్యమేవ పామ్రాణ్యస్య సమచితం. అంశాస్తరేపి వి
 మయాంశేపి. ఏషా భాగ్నిః స్వరూపే క్వచన స్యాత్ సర్వం జ్ఞానం ధర్మిణ్యభాగ్ని
 ప్రమితివచనాత్, తథాచ ఏషయేపి స్వరూపాంశే సర్వజ్ఞానసాధారణ్యాత్ పా
 మ్రాణ్యస్య స్వాభావికత్వమేవ యుక్తమితి త్యర్థః. తస్మాత్తత్ర భాగ్నిర్మత్యత ఆహవరమి
 తి. ఆసాభాగ్నిః ద్విప్రకారేప్రకారేద్విప్రకారే స్వరూపనిరూపకధర్మైవిరూపితస్వ
 రూపవిశేషకధర్మైశ్చేత్యర్థః ఇదం రజః మిత్యత్ర స్వరూపనిరూపకధర్మవై పరీత్యం,
 పీతశృంఖిత్యత్ర నిరూపితస్వరూపవిశేషకధర్మవై పరీత్యమితి విభాగః॥ ౧౦౮॥

అత్ర సాగతః పునరపామ్రాణ్యమేవ స్వాభావికమిత్యాహ తన్నయ
 జ్యత ఇతి వదతి భాగ్నిజ్ఞానేపితి. అపామ్రాణ్యస్వాభావికత్వవాదినోపి తవ మతే
 భాగ్నిజ్ఞానేపి త్యధిష్ఠానాంశే పామ్రాణ్యస్య స్వాభావికత్వం వాచ్యం అన్యథా
 నిరధిష్ఠానభాగ్నిప్రపక్షాత్, కిచ్చ “ప్రమాణాత్పమేయసిద్ధిః” “యై క్రియ
 క్తం వచోగ్రహ్యం” ఇత్యాదికం వచనం సర్వైరపి వాదిభిస్సద్ధాన్తసిద్ధై స్స
 త్యైకాలమ్బితవతీతి యస్త్యజం. సత్త్వకాలమ్బితవ్యమా త్రావలమ్బి అన్యథా
 వ్యాఘాతాత్, అతః స్వతః పామ్రాణ్యం సిద్ధమితి భావః. కిచ్చ కైశ్చిత్సగతై రేవ

త్వాత్తాంశేనత్యతాచస్వతత్తతదసావైదికోక్తేవ్యభేద్యా॥ ౧౦౫॥
 ౩౩౧॥శ్లో॥అపామ్రాణ్యంస్వభావోగుణతత్తరదిత్యత్రనహ్యస్తిహేతు
 రాభావోహేత్వపేక్షస్త్వితచననియమాదస్యభావప్రసక్తాత్ ।
 కిచ్చాభావోపిభావాస్తరమితమథనేస్వప్తభజశ్చభావీ
 ముక్తాశుద్ధాంహిబుద్ధింవదసినయదిసావిభ్రమఃస్యాన్నవాస్యాత్ ॥౧౦౬॥
 (అపామ్రాణ్యస్వాభావికత్వభజః)

బుద్ధేఃపామ్రాణ్యపక్షపాతఃస్వయమేవోక్తః, నిర్వికల్పకస్యవాసనోపప్లవా
 భావేనస్వభావతపవపామ్రాణ్యాత్, సవికల్పకస్యాపిస్వయంప్రకాశస్యస్వా
 త్వాంశేపామ్రాణ్యస్యావర్జనీయత్వాత్, విషయాంశపవహివికల్పస్యావస్తుని
 రాస్థితత్వంఅనంవాదోవాసనోపప్లవదూషితత్వంచేతిభావః.తదిదమాహ స్వా
 త్వాంశేనత్యతాచేతి. ఏవంపామ్రాణ్యస్వాభావికత్వేస్వస్యావ్యవర్జనీయేసతి
 వైదికోక్తేస్వతఃపామ్రాణ్యే వృత్తేవేద్యాఅవైదికస్యేతి॥ ౧౦౫॥

యదిపామ్రాణ్యంస్వభావః అపామ్రాణ్యమపిస్వభావపవకింస
 స్యాత్, అథవా స్వాదపామ్రాణ్యమేవస్వభావః, పామ్రాణ్యంతు గుణతః,
 అతఃపామ్రాణ్యమేవాపాధికమితి, ఏతదనూద్యపరిహరతి అపామ్రాణ్యమితి.
 నహ్యస్తిహేతుః పామ్రాణ్యస్వభావత్వేసార్వత్రికత్వంహేతుః అపామ్రా
 ణ్యస్యపునరసార్వత్రికత్వా త్కంశుకాద్యపాధికారుణ్యన్యాయేనాపాధికతా
 మేవాశ్రయతే, అతోఽపామ్రాణ్యస్యస్వాభావికత్వహేతురాస్తీత్యర్థః. న
 స్వభావశూన్యాత్మకత్వాద్ధేతునిరపేక్షః అపామ్రాణ్యంచాభావత్వాద్ధేతుం
 నాపేక్షతే,తదేతదనుభావ్యప్రతిక్షిపతి నాభావఇతి.కుత ఇత్యత్యత్రాహ నియమా
 దితి. ముద్గరాదిప్రహరణుటాదిధ్వంసయోః పారావర్యనియమేనాభావస్య
 హేతునైరపేక్ష్యంనఘటత ఇత్యర్థః. వివర్యయేపాధమాహ అన్యథేతి.అన్వయ
 వ్యతిరేకేనత్యవ్యభావస్య కారణానపేక్షత్వే భావస్యాపికారణానపేక్షత్వం
 స్యాదిత్యర్థః. ఇథగభావస్య భావాదతిరిక్తత్వప్రత్యక్షీకారేణ దూషణమభిభా
 యభావాస్తరాభావవాదేనాపిదూషణమాహ కిచ్చాతి. గోత్వాభావోఽశ్వ
 త్వాదిః శౌక్యాభావోనైల్యాదిరితిహిభావాస్తరాభావః తథాచాభావస్యభా
 వాస్తరదూషత్వేతస్యాభావత్వాభావాత్ అపామ్రాణ్యమభావత్వాత్స్వాభా
 వికమిత్యసిద్ధోహేతుః. తదయమర్థః యదభావోభావోవాయస్యస్వరూపాను
 బద్ధితత్వాభావికం,యదుపాధ్యస్తరసాపేక్షంతదాపాధికం, పామ్రాణ్యంచ
 జ్ఞానస్య స్వభావానుబద్ధి ధర్మిస్వరూపేనంశయవివర్యయోరప్యభాస్తత్వా

333||శ్లో||మానత్వామానతేద్యేస్వతత్తతదతఃసాక్ష్యసిద్ధాంతినస్తే
 వ్యక్తిదైవతంతయోశ్చేత్ప్రతినియతతయోపాధిభేదోభ్యుపేత్యః
 వ్యక్త్యేవ్యవ్యాహతిఃస్వాదధనజవిషయేవ్యంశతస్తేతథాపి
 స్యాద్ధీస్సర్వాతధేతిస్వపరసమయయోద్వైషమరాగౌజావస్వః ౧౦౭||
 (సాక్ష్యపక్షనిరాసః)

333||శ్లో||జ్ఞానంమానంస్వతశ్చేతకథమివవిశయఃకస్యచిత్కావ్యపిభావీ
 మీమాంసాచానపేక్ష్యేత్యసమపధికృతాకారశబ్దోపపత్తేః
 నేత్రాలోకాదినీతేర్భవతిదనిగమోవ్యత్రమీమాంసయాధీ

తతథాఽస్తిత్వభాస్వరోద్వత్వాదిసాధత్వేపిపామ్రాణ్యంమరపహ్నవం. కే
 వలంధర్తమాతేవైపరీత్యంసజ్జేహూవా, అతఃపామ్రాణ్యంస్వతః, అపా
 మాణ్యంవరతత్తతసిద్ధం|| ౧౦౮||

పామ్రాణ్యమపామ్రాణ్యంచస్వతత్తతసాక్ష్యాః, తత్త్వతమమాద్య
 దూషయతి మానత్వామానతేతతి. మానత్వామానతేద్యే అపి స్వతపవభవత
 తత్తదతస్తేసాక్ష్యస్వ.తయోః మానత్వామానత్వయోః. వ్యక్తిదైవవిధ్యంచే
 త్భిన్నాధికరణవృత్తిత్వంచేత్. ఉపాధిభేదోఽక్షేకార్యఃకారణదోషాత్కాచిద
 ప్రామాణ్యం, కారణగుణతాత్పర్యచిత్ప్రామాణ్యమితి. తథాచనైయాయకానా
 మయంసిద్ధాంతఃపకస్యామేవవ్యక్తాపామ్రాణ్యమపామ్రాణ్యంచేత్స్వాభావిక
 మభ్యుపైషి తదాచ్యాభూతః, నహ్యేకమేవవిజ్ఞానమేకవిషయేస్వతపవప్రమా
 ణమప్రమాణంచేత్తనుక్తత్తోబ్రవీతి. తర్హిస్వవిషయేవ్యంశభేదేనపామ్రాణ్య
 మపామ్రాణ్యంచేత్. తే పామ్రాణ్యపామ్రాణ్యే. తే ఇతిద్వితవచనం. ఏవంత
 ర్హిస్వసిద్ధాంతజన్యజ్ఞానమపిప్రమాణాప్రమాణాత్మకం పరసిద్ధాంతజన్యజ్ఞానమపి
 ప్రమాణాప్రమాణాత్మకంకృత్వా స్వసిద్ధాంతేపిద్వైషంపరసిద్ధాంతేపిరాగం భజ
 న్స్వేతిపరిహాసనోత్తరం|| ౧౦౯||

అత్రచోదయతి జ్ఞానమితి. జ్ఞానంస్వతపవప్రమాణంచేత్ తర్హిస్వ
 చిత్కాత్రచిత్ప్రమాణమప్రమాణంచేత్సంశయోనస్యాత్ తథాచమీమాంసా
 ఽనపేక్ష్యాస్వాదితీమామాశజ్కాంనిరాకరోతి అసదితి. అత్రహేతుమాహ ఉ
 పధీతి. పామ్రాణ్యస్వ స్వాభావికత్వేప్యపాధికృతాపామ్రాణ్యశజ్కాయా
 స్పద్భావాస్తీమాంసాత్నిరాకరణార్థమపేక్షణీయా స్వాదితిభావః. దృష్టంస్తే
 తత్ స్వతపవరూపాదివిషయేప్రమాణభూతస్యాపి నేత్రస్యాలోకాదిసహకా
 రిసాహిత్యాపేక్షణం, తదిదమాహ నేత్రేతి. యథానేత్రమాలోకమపేక్షితే,

హేతూనాంసాధ్యసిద్ధా సహకృదనువిధిర్హేతుభావంనహన్తి॥ ౧౦౮॥

(స్వతఃపాత్రిమాణ్యవిరోధితరగనిరాసః)

౩౩౪॥శ్లో॥సర్వజ్ఞస్యప్రమాయానఖలునవిషయఃస్యాత్స్వకీయంప్రమాత్వం

నిర్బాధాధీప్రమేతిప్రమితిరపినిజంగాహతేమానభావం ।

మానేర్థఃస్వాత్మనైవస్ఫురతినచవరంభాతిశఙ్కానిరాసే

భాన్త్యాస్వాధాన్యథాత్వంస్వయమనవగతంబాధకైర్వేద్యతేతః॥

(స్వతఃపాత్రిమాణ్యజ్ఞప్తిప్రకారః)

॥౧౦౯॥

ఏవం నిగమోవ్యర్థతత్త్వావధారణే మీమాంసయార్థీ మీమాంసాపేక్షిత్యర్థః.

నకేవలంప్రమాణానామేవసహకారి సాపేక్షత్వం, అపితుసర్వేషామపికారణా

చాం. ఇదంచసాపేక్షత్వంకారణానాంకారణత్వంనవ్యాహస్తీత్యాహ హే

తూనామితి॥

౧౦౮॥

ఉభయవాదసంప్రతిపన్నదృష్టాంతోపాదానేనస్వతఃపాత్రిమాణ్యజ్ఞ

ప్తిముపపాదయతి సర్వజ్ఞస్యతి. పూర్వంపాత్రిమాణ్యస్వరూపస్యజ్ఞానేషుస్వ

తత్త్వముక్తం ఇదాసీంప్రమాజ్ఞప్తేరపిస్వతత్త్వముచ్యతేఇతివిభాగః. జ్ఞానస్య

స్వపాత్రిమాణ్యంస్వతపవగృహ్యతేఇతిదృష్టమిత్యాహ సర్వజ్ఞస్యతి. ఈశ్వర

జ్ఞానం సర్వవిషయత్వాత్ స్వగతమపిపాత్రిమాణ్యంగృహ్యేతి, అన్యథాసర్వవిష

యత్వమేవనస్యాత్. నకేవలమీశ్వరజ్ఞానమీదృశం, అస్త్రదీయమపితథేత్యాహ ని

ర్బాధేతి. ప్రమితిఃలక్షణప్రమితిఃస్వకీయమపిప్రమితిత్వంగృహ్యేతి, అన్యథాసర్వా

నువృత్తలక్షణగ్రహణమేవనస్యాదితిభావః. అస్త్రేవంతధాపికథంపాత్రిమాణ్యం

స్వతోగృహ్యతే కిథంవా అపాత్రిమాణ్యంపరతోగృహ్యతేఇత్యాశఙ్క్య క్రమా

దుభయతోపపత్తిమాహ మానశ్చితి. ప్రమాణజ్ఞానేషుటోఽస్తీతి సద్భావవిశిష్ట

ఏవఘటఃప్రతీయతే, సపవార్థసద్భావోఘటజ్ఞానస్యప్రామాణ్యం, అతఃస్వతో

గృహ్యతేపాత్రిమాణ్యం. నన్వపాత్రిమాణ్యశఙ్కానిరాసకైస్సంవాదకారణగు

ణార్థక్రియాజ్ఞానైఃకింక్రియతే, తదేవపూర్వప్రతిపన్నంపాత్రిమాణ్యంప్రతిష్ఠాప్య

తే నహిసంవాదాదిజ్ఞానేషుఘటసద్భావాదిరేకేణజ్ఞాప్యమస్తి, అతఃస్వతః

ప్రతిపన్నమేవార్థతథాత్వం తైరపిపునర్గృహ్యతేఇతి పాత్రిమాణ్యగ్రహణస్యస్వ

తత్త్వమేవ, తదిదమాహ నచేతి. భాన్తిజ్ఞానేషుపాత్రిమాణ్యంపరతపవజ్ఞాప్య

తేఇత్యాహ భాన్త్యేతి. అథాన్యథాత్వమేవజ్ఞానస్యాపాత్రిమాణ్యం తదన్త్యేరేవ

బాధకైరవబుద్ధితే, నహిరజతజ్ఞానంరజతస్యాన్యథాత్వమావేదయతి, అపితు

కారణదోషాదిజ్ఞానంజ్ఞానవిషయస్యాన్యథాత్వంప్రతిబోధయతి, అతోఽపాత్రిమా

33౫॥ శ్లో॥ దృష్టం మాన్వాళభాగి ప్రభృతిషుకరణస్థానభేదాదిచిత్రం

తాదృద్వీపాంతరాదౌశ్రుతమపినమృషావేదసిద్ధేతథానః ।

యత్రానాప్తోక్తతాదీర్నభవతిహిహతిర్నాపిసంభావనాయాః

కిం వ్యాప్త్యతోపచారోవిహతిమతిభవేనైవతద్వ్యాప్తిదాః ఘోరః॥

(వేదేష్వద్భుతోక్తియాథాన్యం)

॥౧౧౦॥

336॥ శ్లో॥ వాక్యత్వాత్కర్తృమత్యఃశ్రుతయత్తియదిబూహిబాధంవిపత్నే

జ్ఞాన్యపరతస్త్వమితివిభాగః. అత్ర వక్తవ్యంసర్వమవశిష్టం స్వయమేవభావ్య
మస్తేవాసిభిః॥

౧౦౯॥

అస్తుస్వతఃప్రామాణ్యంప్రమాణస్య అథాపివేదేష్వద్భుతోక్తీనాం
నయాథాత్మ్యమిత్యాశంక్యపరిహరతి దృష్టమితి.నహివేదపవాద్భుతదృష్టిఃలో
కేపి, అద్భుతంసామాన్యత్రాన్వృష్టప్యాపిక్వాదితగదర్శనం. దృశ్యతేహి మా
న్వాళవ్యాభాదీనామన్యకారేపియాపదర్శనం, మాన్వాళానామాహరనిర్హారకర
ణయోరేకస్థానవర్తిత్వం, వ్యాభానాంచక్షుఃశ్రవస్తత్త్వం పక్షిషుచకేషుచిదక్ష్ణా
రాహరత్వం, శుక్లణధ్యానసంస్పర్శైర్మత్స్యకూర్మవిహజ్జమానాంపుత్రపోష
ణం, నాళికేరక్షిపవాసినానుపక్వాన్నేనైవదేహధారణం, తదిదమాహతాదృగి
తి.దృష్టాంతదృష్టందాద్వాన్తికేయోజయతి వేదసిద్ధత్వతి. లోకేష్వద్భుతాథాన్వీకా
రః ప్రమాణసిద్ధత్వాదన్వీక్రియతే కింపునర్వేదత్వత్వార్థః. తద్విసర్వమవ్యభుతిశం
వేదసిద్ధమిత్వన్వీకార్యం, నేత్యాహయత్రేతి.అయమత్రనియమఃయత్రానాప్తోక్త
త్వజ్ఞానంనాస్తి ప్రతీతేశ్చనవ్యాఘాతః, తత్రదృష్టాంతాభావేసోఽర్థోఽన్వీకా
ర్యః,తదేతదాహ కింవ్యాప్త్యేతి.కిందృష్టాంతదర్శనేనేత్యర్థః. ఉపచారస్తర్వికు
త్రేత్యాశంక్యాహ ఉపచారత్వతి.వ్యాఘాతేనత్యుపచారః.నైవ తత్ ఉపచర
ణం.వ్యాప్తిదాఃఘోర దృష్టాంతదాఃఘోర.అపూర్వాధ్యస్యప్రమాణేనదర్శనే విరూ
పతానదోషాయేత్యర్థః. “దేవకీజతరేవాసఃసోదరేవిశ్వదర్శనం” ఇత్యాదికం
విశ్వరూపస్యభగవతోయుజ్యతత్వత్వార్థః॥

౧౧౦॥

ఏవంవేదానాంస్వాభావికంపామ్రాణ్యముపపాద్యతేషామాప్తాత్త
త్వేనపామ్రాణ్యముపపాదయతాం పక్షప్రతీయేపార్థం “వాక్యత్వాత్కర్తృ
మత్త్వంవేదానాం” ఇత్యాదికమనుమానందూషయితుమారభతే వాక్యత్వా
దితి.తథాహి వేదవాక్యానిసకర్తృకాణి వాక్యత్వాదిత్యనుమానేయదివిపత్నే
బాధకతరోఽస్తి స వక్తవ్యః,నచేత్ అనుగ్రాహకతరాభావాదప్రయోజ

శ్రుత్యాస్త్రత్యాచబాధ్యాత్వదనుమితిరియం కర్తురత్యాస్త్రతేశ్చ!
త్వంతావత్తిప్తలోకైర్నహిపురుషగుణవ్రత్యయా తద్దృహీతి

కోయం హేతుః. వక్త్రభావేవాక్యత్వంహీయతత్తతేన్న స్వతస్త్రవక్త్రభా
వేపిప్రవక్త్రపారమ్యమాత్రేణవాక్యత్వస్యాన్యథాసిద్ధత్వాత్, యథా సక
ర్తృకాణామపి వాక్యానా ముచ్చారయితృపూర్వపురుషతాలోపిస్తాదివ్యాపా
రపూర్వకత్వమేవహివాక్యత్వేతస్త్రం. అదా కస్యచిత్పురుషస్యస్వాతస్త్ర్య
మజ్జమితిచేన్న తస్యకాదాచిత్సస్వర్భసాజాత్యపవనియామకతా, యథాభవ
తాంజ్ఞానానామనిత్యత్వేన కారణగుణపూర్వకత్వేనైవవ్రమాత్వేసత్యపి య
శ్వరజ్ఞానస్యనిత్యత్వేనతాదృశగుణపూర్వకత్వాభావః, ఏవమాగన్తుకసద్దర్శ
స్యస్వతస్త్రపురుషపూర్వకత్వేపి నిత్యసద్దర్శసాజాత్యస్య స్వతస్త్రపురుష
పూర్వకత్వంసస్యాత్, తథాచవాక్యత్వమన్యథాసిద్ధత్వాన్న స్వతస్త్రపురు
షపూర్వకత్వంసాధయతి. సర్వంవాక్యమనిత్యమేవ వాక్యత్వాదితిచేత్ తన్న
సిద్ధసాధనత్వాత్, తత్రచోచ్చార్యమాణవాక్యస్యానిత్యత్వాత్ తాదృశవాక్య
పారమ్యస్యచనిత్యత్వేబాధకాభావాత్, తావత్ప్రతీణచాస్మాకంవేదనిత్య
త్వసిద్ధేః, న హ్యేకరూపవాక్యప్రవాహనాదిత్వాతిరేకేణ వేదవాక్యానామనా
దిత్వంప్రతిపద్యామహే ఏకరూపబ్రహ్మజ్ఞప్రవాహస్యానాదిత్వే కోనామ విప్ర
తిపద్యతే, సావయవత్వాద్ బ్రహ్మజ్ఞస్యసాదిత్వేసాధ్యమానే తజ్ఞాతీయబ్రహ్మ
జ్ఞస్యపూర్వంసద్భావోననిషిధ్యతే, ఏవంప్రత్యేకంవాక్యస్యసవక్తృకత్వేపి
ప్రవాహస్యానాదిత్వే నకశ్చిద్విరోధః. కిష్కాదమనుమానం “వాచావిరూపనిత్య
యా” “నామరూపంచభూతానాం” ఇత్యాదిశ్రుతిస్త్రుతివిరోధాత్కాలాశ్య
యావదిష్టం, తదిదమాహ శ్రుత్యేతి. స్త్రవ్యత్వేసతికర్తృత్వరణాభావాచ్చ
కర్తృకూన్యోవేదః, నచజీర్ణకూపారామాదిమవ్యభిచారః ఉపదేశపారమ్య
ర్యేస్త్రవ్యత్వేచసత్యస్త్రరణస్యకర్త్రభావనియతత్వాత్, మయాస్త్రుతఃకర్తా
తత్పుత్రిత్యయాద్వేదప్రమాణ్యమితిచేత్ తన్న అగ్రహగృహీతస్యభవతోవా
క్యేప్రమాణ్యాభావాదిత్యాహ త్వంతావదితి. నహినున్వాదీనాంవేదపరిగ్ర
హాపురుషగుణవ్రత్యయేనేత్యాహ నహీతి. ప్రత్యుత వేదస్యాకర్తృకత్వమేవప
రమర్థయః ప్రపదన్తి. నను సర్వవేదకర్తరిభాగవతివిద్యమానే మన్వాదయస్తద
నువిధాయినశ్చ వేదవక్తారమపలపన్తితి తన్న తేషాంతదపలాపేవ్రయోజనాభా
వాత్, నహిసతనిష్ఠాస్తాదృశామహాత్మానఃతమపిభగవత్తమపలపన్తితిసంభవ

సుప్తశ్చాపహువీరం స్తమిహనమునయస్సత్యనిష్ఠాఃకృతజ్ఞాః॥౧౧౧॥
 ౩౩౨॥శ్లో॥ఆదావేదైక్యవాదస్త్యవిభజనవశాత్తావతానాన్యసృష్టి
 సుర్వేషామేకవేదాన్వయమపిజగదుఃకాలభేదప్రతిష్ఠం ।
 తద్వచ్ఛాఖావిభాగఃప్రవచననియతాకాతకాద్యాసమాఖ్యా
 ద్రష్టామన్త్రాదికర్తావరిహృతభహుచానిత్యయోగఃప్రవాహేః॥౧౧౨॥
 ౩౩౩॥శ్లో॥భేదోమన్వస్తరాదౌభవతిచనియతో౭నాదిసిద్ధేతదంశే
 పుంసూక్తాదౌశ్రుతీనాంజనివచనమపిప్రాగ్వదావిష్యుతాప్యత్ ।
 ఆజ్ఞాయావత్వమాసాంనచగళతివిభారేకరూపాభిసద్ధే
 ర్యోసాదేవఃప్రమాణంసచనశిథిలయేచ్ఛక్తిమన్తంక్రమంతం॥ ౧౧౩॥
 (వేదనిత్యత్వం)

తీత్యాహ సస్తశ్చేతి॥ ౧౧౧॥

నన్వాదికాలేవేదైక్యంశ్రుతంఅతస్తదాతదానానావేదసృష్టిరిత్యా
 శబ్ద్యపరిహరతి ఆదావితీతత్రహేతుమాహ అవిభజనేతి.తస్మిన్కాలేసర్వవే
 దానామేకవేదాన్వయకథనంకథం తదపియుజ్యతే కాలభేదనియతత్వాత్,తది
 దమాహ కాలేతి.అతఏవషశ్చాచ్ఛాఖావిభాగకథనమపికాలభేదాదేవేత్యాహ
 తద్వదితి. ఏవంకాతకాదిసమాఖ్యాప్రవచనానుబద్ధిత్వాన్నవేదసృష్టి హేతురి
 త్యాహప్రవచనేతి.ఏవంవేదద్రష్టృత్వాన్త్రాదికర్తృత్వంచవ్యాఖ్యేయమిత్యా
 ఖాద్రష్టేతి.కథంతర్హినిత్యస్యవేదస్యానిత్యైర్లోకభిత్వతఃఅహలనిత్యేతి.అయమ
 ర్థఃవేదవాక్యసద్ధర్మసాజాత్యనునాదిత్యేననియతం, సర్వమప్యనిత్యంవదార్థజా
 తంసాజాత్యేననిత్యేనవేదేనసంబధ్యతే స్ఫుకపాలపురోడాశాదీనామపిసా
 జాత్యేనానాదిత్వాత్॥ ౧౧౨॥

కథంతర్హి “ప్రతిమన్వస్తరంచైషాశ్రుతిరన్యవిధీయతే”ఇత్యాశబ్ద్య
 పరిహరతి భేదఇతి.అనాదిసిద్ధానాంవేదాంశానామనస్తత్వాత్కాస్తింశ్చిన్నస్య
 స్తరేకశ్చేద్యదాంశఃప్రవర్తత్యత్యర్థః. కథంతర్హిపుంసూక్తాదౌ “యిచస్స
 మానిజజ్ఞిరే”ఇతివచనం,తచ్చప్రామర్యావమాత్రపరమిత్యాహ పుంసూక్తేతి.
 అన్యథా “యోవైవేదాంశ్చప్రహిణోతితస్మై” ఇత్యాదివచనశతవిరోధాత్.క
 థంతర్హినిత్యానాంవేదానామిశ్వరాజ్ఞాయావత్వం ఆజ్ఞావాక్యస్యతదాతదాన్య
 ఛాకరణసంభవాదిత్యాశబ్ద్యపరిహరతి ఆజ్ఞేతి.హేతుమాహ విభోరితి.ప్రతిక
 ల్పమేకరూపాభిసద్ధిరీశ్వరపకరూపమేవాజ్ఞావాక్యంవదతి, ఏతదేవవేదస్యనిత్య
 త్వం యదైకరూపేణ సర్వేషుపిక్లృష్టాచ్ఛార్యమాణత్వం, ఈశ్వరాభి

కి ౩౯॥ శ్లో॥ పేత్తూపన్తోమహాన్తఃపరిజగృహురిహంసాద్ధమస్తేరనన్తం
 నేథంబాహ్యగమానాంప్రస్ఫుతిరనుపథేస్తద్దృహీతేరభావాత్ ।
 దృశ్యస్తేగత్యభావోనియతిమలఘిమావఙ్మనంతర్గమోమహా
 వృత్తిస్వాస్థ్యాదిచైషాముపధిరధిగమేవైపరీత్యంతువేదే॥ ౧౧౮॥
 ౩౯౦॥ శ్లో॥ నిత్యైరస్పృష్టదోషైర్భవతిచనిగమైఃపౌరుషేయేషుపాదః
 పావణ్ణత్వప్రదైషాంజగతిసచమ్మపాపక్షచాతప్రహణే।
 అన్యోన్యంచైషుపాదఃప్రసజతికృతకేష్వాప్తిమోహాదిసామ్య

ప్రాయవిశేషద్యోతనత్వాదాజ్ఞారూపత్వేనుపిసపహన్యతఇత్యర్థః సన్విశ్వరఃస
 తన్త్రీత్వాద్వేదాప్రతికల్పమన్యథయతు, నాన్యథయతి అన్యథాకరణేప్రమా
 ణాభావాత్, “యథాపూర్వమకల్పయత్” ఇతియథాపూర్వకల్పనేప్రమాణ
 సంభవాచ్చ. అతస్తత్త్రక్రమవిశేషవిశిష్టతయాతత్తత్కార్యకారణశక్తం మ
 స్తద్గ్రీధవాదవిధిరూపంవేదరాశిం నెశ్వరశ్శిధిలయేదితి॥ ౧౧౩॥

ననుమహాజనపరిగ్రహోద్వేదప్రమాణ్యంప్రతిపద్యస్తేవేదవాదినః,
 సచపరిగ్రహోబాహ్యగమేష్వపీతుల్యత్యాశజ్యవైషమ్యమాహ పే
 త్తూపన్తఇతి. అయమర్థః బహుజనపరిగృహీతత్వంసమహాజనపరిగ్రహః, అపి
 తూత్కృష్టజనపరిగ్రహః సతువేదోద్వేపేతిభావఃకథమన్యేషామాగమాసామ
 నుత్కృష్టజనపరిగ్రహఇత్యత్రాహ నేతఃప్రస్ఫుతిఃమర్యాదాతత్పరిగ్రహప్రకార
 పరిశోధనే వైషమ్యమవగమ్యతఇత్యర్థఃకథమిత్యాహ అనువధేరితి ద్వివిధోహి
 పరిగ్రహః, అస్తికృణిబద్ధనఃకశ్చిత్ అల్పల్పప్రయోజనాభిలాషాదవరః, తత్రవే
 దపరిగ్రహః పూర్వకోటానివిశేతే బాహ్యగమపరిగ్రహస్సేపాధికఇత్యర్థః. ఉ
 పాధిస్తుదృష్టమేవప్రయోజనం. ఉపాధీనేవపరిగణయతి దృశ్యన్తఇతి. అనన్యగతి
 కత్వం కర్తవ్యాకర్తవ్యేషులాఘవం వైరైర్వఙ్మనం కుతర్కాభ్యాసప్ర్యామో
 హః వృత్తిస్వాస్థ్యం అశనాచ్ఛాదనాదిసౌకర్యంపితాదృశమన్యదపిబాహ్యగ
 మపరిగ్రహేనిదానం. ఏతద్వైపరీత్యం వేదపరిగ్రహేదృష్టమితి సబాహ్యపరిగ్ర
 హాన్యవేదపరిగ్రహానుల్యత్వమిత్యర్థః. ఇదమేవన్యాయవిద్భిరపి “హతుదర్శ
 నాదర్శనాభ్యాంవివేకాత్” ఇత్యుచ్యతే॥ ౧౧౮॥

!జ్ఞాపంప్రమాణత్వేనప్రతిపన్నవేదవాక్యాద్బాహ్యేనాంబాధస్థా
 పనమప్రమాణ్యహేతురిత్యాహ నిత్యైరితి. అతస్తేషాంపావణ్ణత్వప్రసిద్ధిరప్య
 ప్రమాణ్యనిమిత్తంభవతీత్యాహ పావణ్ణత్వేతి. నచైతావదేవ, బౌద్ధచార్యాకా
 ర్తతసాజ్ఞాదీనాంపరస్పరబాధోఽప్యప్రమాణ్యహేతురిత్యాహ అన్యోన్యమితి.

త్సంవాదో శేషుతుల్యః పరమిహకుహ నాసిద్ధయేన్యప్రవేశః॥ ౧౧౫॥

(వేదస్య బాహ్యగమేభ్యోవైషమ్యం)

౩౪౧॥ శ్లో॥ సంవాదే మానవాదేః శ్రుతిభిరవిరళే సజ్జహాతత్సమానే

తాభిశ్చైవ తత్ససిద్ధౌ స్వకథితః చిత్తస్తస్య తత్త్వలభావః॥

నాకుంలిజంసరోక్తిర్భ్రమశ్చ హఘటతే విప్రలిప్సాపిమూలం

నాజ్ఞాతేభావనాపి శ్రుతివిషయతయా భాతియోగేతుభర్తృః॥ ౧౧౬॥

(స్మృతిహింసాదేర్వేదమూలత్వం)

తత్త్రైకశ్చేదాప్తః అపరోప్యాప్తః మూఢశ్చేన్నాథశ్చ త్యాహ ఆప్తీతి క్వచిద్వేద
సంవాదాదుః ప్రచిత్తామాణ్యమితిచేత్తుల్యమిత్యాహ సంవాదశ్చితి. అత
స్సిద్ధాంతాంతరప్రవేశః కుహ నాసిద్ధయే పరవశ్చ నాదిసిద్ధయశ్చ తిన బాహ్యసిద్ధాంతై
ర్వేదాగమస్య తుల్యత్వప్రసజ్జత్యర్థః॥ ౧౧౫॥

ఇథం వేదస్య ప్రామాణ్యముపపాద్యత్స్మృతిహింసాదేర్వేదమూలత్వే
న ప్రామాణ్యముపపాదయతి సంవాదశ్చితి. అయన్మర్థః మానవాదేః మన్వాదిగ్ర
న్ధస్య. శ్రుతిభిస్సంవాదే అవిరళే సార్వత్రికే. సజ్జహా పరిగ్రహే. తత్సమానే
శ్రుతిభిస్సమానే. స్మర్తృచున్వాదీనాం తాభిః “యదైవ కిచ్చ మనురవదత్”
ఇత్యాదిభిః శ్రుతిభిరేవా తత్ససిద్ధౌ స్వకథితః స్మృతిభిరేవ కథితః తస్య మాన
వాదేః తత్త్వలభావః ఉచితః పాప్తః స్మర్తారపవ వేదమూలత్వం స్మృతీనామా
హురిత్యర్థః. శ్రుతిరేవ స్మృతిమూలత్వముక్త్యా తదన్యేహంతన్మూలత్వం నిషేధ
తి నెతి. సతాపదిద్రియం స్మృత్యాదిమూలం సంభవతి తస్మాలోకికార్థత్వాత్
తద్విషయే లోకికప్రత్యక్షస్యాప్రవృత్తేః, నచానుమానంతత్రప్రవర్తతే అన్వయ
వ్యతిరేకస్య ప్రత్యక్షమూలత్వేన ప్రత్యక్షనివృత్తావనుమానస్యాపి నివృత్తేః, నచ లో
కికం వాక్యంతన్మూలం తస్య ప్రత్యక్షానుమానమూలత్వేన తన్నివృత్తావసంభవా
త్, నచ భ్రమపవమూలం మహాజనపరిగ్రహో సంభవాత్, తతపవనిప్రలిప్సాపి
మూలం, తద్విభావనైవమూలమితిచేత్ తదపినేత్యాహ నాజ్ఞాతశ్చితి. తథాచ చక్ర
కమిత్యర్థః, జ్ఞాతేభావనాభావనయా స్మృతేః స్మృత్యాజ్ఞానమితి శ్రుత్యాజ్ఞానేషు
నరత్వత్వత్వః. ప్రత్యక్షాదిభిః స్మృతివిషయజ్ఞానమత్రైవ ప్రతిక్షిప్తం. కథంతర్హిమ
హర్షిణాం ప్రత్యక్షాభిధర్మదర్శనం, ఇథం, శ్రుత్యాభిధర్మప్రతిపద్యస్వయమనుష్ఠా
తారోధర్మప్రభావాత్ప్రభావవిశేషమాసాద్యపశ్యాత్ “చోదనాలక్షణోద్ధోధ
ర్మః” ఇతి శ్రుతివిషయత్వేన భర్తృసాక్షాతుగర్వని, నైతావతా స్మృతీనాం శ్రు
తిమూలత్వభక్తః తైరపి యోగిభిర్యోగదశాయాం శ్రుతిప్రమాణగమ్యత్వేనైవ

౩౪౨॥ శ్లో॥ యామూలంత్వస్థ కాదేరియమపిమనుజైః క్వాప్యధీతాశ్రుతిత్వా
 త్సాచేన్నిత్యాను మేయావ్రసజతినకథంతాదృశాభ్యక్షప్తిః॥
 సర్వస్త్రికాపూర్వపూర్వస్త్యుతిరపిగమోవజ్జమిత్యాచరిష్టా
 నిత్యాదృశ్యేచమూలేనియతమిహాభవేదస్థసంతానసీతిః॥ ౧౧౭॥
 (అష్ట కాదేర్నిత్యాను మేయాశ్రుతిమూలత్వభజ్ఞః)

౩౪౩॥ శ్లో॥ శాఖోచ్ఛేదస్త్విదాసీమిహాయదిసమతస్సర్వతశ్చేదసిద్ధి
 ధగ్ధాణాముపలన్భూత్ అతోవేదమూలత్వంస్త్యుత్యాదేరుపపన్నమితి॥ ౧౧౮॥
 ఇథంవేదమూలత్వంస్త్యుతీనాముపపాద్యఅష్ట కాద్యాచారాదేఃప్రా
 భాకరోక్తంనిత్యాను మేయవేదమూలత్వం ప్రతిక్షిపతి యామూలమితి. ఇవమ
 త్తానుమానం అష్ట కాద్యాచారమూలభూతా శ్రుతిరస్యత్ర క్వచిదధీతా శ్రు
 తిత్వాత్ ప్రత్యక్షశ్రుతివత్ ఇతి నిత్యాను మేయాసాశ్రుతిరితిచేన్న శ్రుతిత్వేని
 త్యాను మేయత్వవ్యాపూతాత్, తాల్యాదివ్యాపారైః క్వచిదుచ్చార్యమూనో
 వర్ణ సజ్జాతవిశేషపవహిశ్రుతిః, తస్యకథంనిత్యాను మేయత్వం ఉచ్చారణదశా
 యాంపక్త్యశోతోరుపలన్భూత్, యదిచ నిత్యాను మేయాశ్రుతిర్ములభూ
 తాస్త్యుతీనాం తస్మి తాదృశనిత్యాను మేయంప్రత్యక్షమపి తన్ములతరంగాంస
 కల్ప్యతే, ప్రమాణాభావాదితిచేత్ తుల్యం, స్త్యుతీరేవమూలసద్భావేప్రమాణ
 మితిచేత్ సత్యం, సాహిస్త్యుతిర్ములమేవానుమాపయతినపునర్నిత్యాను మేయ
 త్వమపి, మూలభూతస్యవేదస్య మూలాంతరాభావాదితిచేన్న విప్రక్తిజైవశ్రు
 తిరస్తుమూలం కిమనయానిత్యాను మేయయాశ్రుత్యా, కింపున ర్వేపిపూర్వపూ
 ర్వస్త్యుతిమేవప్రమాణీకృత్యాచరన్తి, నకశ్చిదపివేదందృష్టవానితిహినిత్యాను
 మేయత్వంవేదస్య, తథాచసర్వేషామపివరప్రత్యయమాత్రశరణత్వాత్ స
 ర్వస్యాపిమూలభూతప్రమాణాదృష్టేరన్ధపారస్పర్యవదప్రమాణమూలపవస్త్యు
 తిపరిగ్రహఇతిప్రసజ్యేత, అతోనిత్యాను మేయవేదమూలత్వంస్త్యుతీనామప్రా
 మాణ్యకారణమితి॥ ౧౧౯॥

మాఖూన్నిత్యాను మేయవేదమూలత్వం ఉచ్ఛిన్నశాఖామూలత్వం
 స్త్యుతీనామితితారికాః తాస్మిత్వాహ శాఖోచ్ఛేదఇతి. అయమర్థః కింశాఖా
 ఛేదంప్రత్యక్షేణసాధయతి, తత్రప్రత్యక్షమభావాదేవనిరస్తం, కావ్యాద్యుచ్ఛే
 దదర్శనాద్వేదోచ్ఛేదమపివదామితిచేన్న సహ్యాన్యోచ్ఛేదపవాన్యోచ్ఛేదః, అ
 స్తువాఅన్యోచ్ఛేదాదన్యోచ్ఛేదః, అథాపి కేనాపిహేతునావేదోచ్ఛేదమనుమిమీ
 షే, సపునరుచ్ఛేదఃకిమిదాసీమేతస్మిన్నేవదేశే. ఉశనేనానదేపి, పూర్వత్రసి

ర్వాసాగప్రప్రథానైర్భవతిచమునిభిర్భూషితాద్యాపిభూమిః

ఉచ్చిన్నాసాయైదైవాచరితురవిదితాతత్త్వదాచారమూలం

తద్వత్సావిప్రకీర్ణా క్రమసమధిగమఃకాలవద్దేశతోపః

౧౧౮॥

(శిష్టాచారాదేరణ్యవోచ్చిన్నశాఖామూలత్వభక్తిః)

౩౪౪॥ శ్లో॥ దృష్టేవేదైర్విరోధేన్మృతిపరిహరణంసూత్రభాష్యాదిసిద్ధం

తద్వన్నీతిఃపురాణప్రభృతముభవినాంసంభవాద్విభ్రమాదేః

స్వాదన్యోన్యంవిరోధేత్విహబలనియతిస్సాత్త్వికత్వాదిభేదా

న్మాత్స్యదౌదర్శితంతచ్రుతహితరహితైస్తత్పరైరేవవాక్యైః॥౧౧౯॥

(పురాణాదిబలాబలవిభాగః)

ద్ధసాధనం ఏతద్దేశేతత్ప్రవృత్త్యభావాత్. ఉత్తరత్ర కాలాత్యయాపదేశఃవ్యాసాగస్త్యాదేరద్యాపితతత్రపద్యమానత్వాత్. అసిద్ధిః బాధిత్యర్థః. తద్ద్వి విప్రకీర్ణాశ్రుతిః కథమత్రత్యాచారమూలమితిచేత్ కథంవోచ్చిన్నశ్రుతిరత్రత్యాధునికాచారమూలమితి భవానేవపశ్యతు, ఆచరితురవిదితాపితత్పూర్వవిదితత్వాత్తదాచారమూలమితిచేత్, తుల్యం, అత్రత్రైరవిదితాపితేశాన్తరస్థైర్విదితాశ్రుతిస్తదుపదేశపారంపర్యాదత్రాచారమూలమితి, తదిదమాసా క్రమేతి. యథాకాలక్రమాగతప్రవక్తృపారమ్పర్యాదధిగమః, ఏవందేశక్రమాగతప్రవక్తృపారమ్పర్యాదస్తాకమప్యధిగమయతి॥

౧౧౮॥

స్మృతేర్వేదమూలత్వేనశ్రుతివిరోధేనత్యపాగ్రమాణ్యముక్తం, తత్పురాణాదీనామపిసమానమిత్యాహ దృష్టయతి. తత్రహేతుమాహ భవినామితి. పురుషాణాం భ్రమవిప్రలబ్ధ్యాదిసంభవోహి వేదాత్స్మృతీనాందౌర్బల్యహేతుః, సపురాణాదివ్యపిసమానత్యర్థః. అస్తుశ్రుత్యావిరోధేపురాణాదీనాందౌర్బల్యం అన్యోన్యవిరోధేకథమిత్యత్రాహ సాత్త్వికత్వాదిభేదస్య బలాబలహేతుత్వేప్రమాణమాహ మాత్స్యదావతి. ఉక్తంహిమాత్సే॥ శ్లో॥ “అగ్నేత్వివస్వమాహోత్యం తామసేషుప్రకీర్త్యతే. రాజసేషుతమాహోత్యమధికం. బ్రహ్మణోవిదుః॥ సజీర్ణేషుసరస్వత్యాఃపితౄణాంచనిగద్యతే॥ సాత్త్వికేష్వధికత్వేషుమాహోత్యమధికంహరేః॥ తేష్వేవయోగసంసిద్ధాగమివృద్ధిపరాంగతిం” ఇతి, శ్రుతివిరోధరహితైస్తాత్పర్యవద్భిర్వాక్యైఃప్రతిపన్నత్వాదయమథస్మరైర్వరపవాదిభిరసతలబ్ధసేయిత్యర్థః. అతశ్రుత్యవిరోధినాంసాత్త్వికానామేవపురాణానామపాదేయత్వం సపునశ్రుతివిరోధినాంరాజసానాంతామపానాన్పుపురాణానామపాదేయత్వం, తేహంసంసారవర్ధనాయభగవత్ప్రవర్తితైఃపితామహాదిభిఃప్రవర్తితత్వాన్నసాత్త్వికకరిగ్రాహ్యత్వమితిభావః॥ ౧౧౯॥

౩౪౫॥ శ్లో॥ భాగే వేదావిరుద్ధేపశుపతికపిలాద్యగమాఃస్యఃప్రమాణం
మోహోద్యద్ధంతు శేషంమునిభిరభిహితంయత్రమజ్జన్తిడింభాః
భూయస్యధేప్రథా నేవిహతిమతిసతాంసంశయశ్చక్షుచిత్సాన్య
ఘృత్యాబాధంనరుద్ధేశుతినహపతితిద్వేత్వహస్తవ్యతాచ॥ ౧౨౦॥
(పాశుపతాదేర్వేదవిరుద్ధవ్యామిత్రత్వం)

౩౪౬॥ శ్లో॥ నిర్దోషామ్నాయమాభిశుతనిఖిలజగన్ములసర్వజ్ఞమూలే

తర్హిపురాణాదివద్వేదావిరుద్ధాం శేషశుపతికపిలాద్యక్షీనాంపా
మాణ్యమస్తు, కథంతరగపాదేతేషాంప్రతిక్షేపత్యాశజగతే భాగత్యతి. వేదవి
రుద్ధాంశస్యోపయోగంపూర్వపక్ష్యభిప్రాప్తేనాహ మోహోద్యద్ధమితి. అనుర
మోహనార్థం తత్ర వేదవిరుద్ధాంశాభిధానం. అతఃపురాణాదివతాగపిలాదిక
మపిపరిగ్రహ్యమితి. యత్రమజ్జన్తిడిమ్భాః యేష్యభిధానేషుబాలిశాముహ్యస్తీ
త్యర్థః. పరిహరతి భూయసీతి. సహిపురాణాదిమప్రథానార్థవిరోధోభూయాత్,
శుక్తిక్తుక్తమేవానుసరన్తిసత్త్వోత్తరాణిపురాణాదీని, తామసానిపునరప్రమా
ణాన్యేవ, కాపిలపాశుపతాదిషు శుక్తివిరోధభూయస్తాన్వసిన్త్వోత్తరస్త్యుతి
పురాణతుల్యత్వం నాక్షీకుష్మహేవిరుద్ధస్త్యుతిపురాణాదితుల్యత్వేకానోహానిరి
తివేదవిరుద్ధాంశస్యభూయస్తాన్వత్త్వచిత్సాన్వోత్తరాంశసద్భావేపినసార్వత్రి
కవిశ్వాసాస్పదత్వమిత్యర్థః. సంశయశ్చక్షుచిత్సాన్యత్ బహ్వర్థవిరోధేసతినం
శయపవస్యాదిత్యర్థః. కథంతర్హి “సాఖ్యంయోగఃపాఞ్చరాత్రం” ఇతి వేదైస్స
హకథనంకథంవాహేతుబాధ్యత్వంపాఞ్చానాంనాస్తీతి, అతఃపాశుక్త్యేతి. శు
తివిరోధేపునర్బాధ్యత్వమేవ సహి సాధర్మ్యమాత్రేణ వైధర్మ్యంనివార్యత
ఇతిభావః॥ ౧౨౦॥

అస్తుతర్హి శ్రీపాఞ్చరాత్రస్యాపిపాశుపతాదితుల్యత్వమిత్యాశజగ
మానంప్రతిక్షిపతి నిర్దోషేతి. తత్రకర్తృవైషమ్యంపామాణ్యహేతుమాహ ని
ర్దోషేతి. అయమర్థః “సాఖ్యంయోగఃపాఞ్చరాత్రం” ఇతిసహపాఠనిమిత్త
సావ్యభిముంమదానాంనివారయితుంభగవతాబాదరాయణేనైవ “సాఖ్య
స్యవక్తాకపిలః” ఇత్యాదినాసాఖ్యాదీనాంసంభావితభ్రమకపిలాదికర్తృకత్వే
నాపామాణ్యమభిధాయ “పాఞ్చరాత్రస్యకృత్సన్వయవక్తానారాయణః స్వ
యం” ఇతిభగవదభిహితత్వేనపామాణ్యమేవప్రతిష్ఠాపితమితి. అథాపితస్త్రీ
మస్త్రాదిసిద్ధాంతభేదేనవాజ్ఞానాదికాణ్డభేదేనవావాసుదేవాదిచాతుర్గాత్య
ప్రతిపాదనభేదేనవావిభక్తైతన్విజ్ఞాచ్ఛాస్త్రీపార్వత్రికాపామాణ్యధావేపి

హేతువ్యూఢచతుర్థాక్వచిదపినభవేద్విభ్రాంతఃపశ్చరాత్రే

యుక్తాభక్తానుకంపాగరిమసముదితేవిప్రలిప్సాపినాస్తిక్

వేదాచైచ్చిర్యోక్తిరథస్థితివిశదతయాభూమవిద్యాదివచ్చ॥ ౧౨౧॥
౩౪౭॥ శ్లో॥ జీవోత్పత్త్యాదివాదోనిగమవదిహతనిత్యతోక్తేశ్చసామ్య

శ్వాదితాప్రామాణ్యంస్యాదిత్యాశజాగ్రహ హేతువ్యూఢభి. అత్రకుత్రాపి వేదవిరోధాభావాత్ కర్తృసామాన్యచ్చాప్రామాణ్యశజాగ్రహజాయతఇత్యర్థః. మాభూద్విభ్రాంతః విప్రలిప్సాభగవతఃస్యాత్, దృష్టాహిభగవతోవిప్రలిప్సా “త్వంహిరుద్రమహాబాహు మోహశాస్త్రాణికారయ” ఇత్యాదౌ “క్షిపాన్యజస్రమశుభాక్” ఇత్యాదౌచ, అత్రాహ యుక్తేతి. ద్వివిధాఖలుభగవతఃప్రవృత్తిః అసురమోహనార్థమాశ్రితసంరక్షణార్థంచ, పశ్చరాత్రేసత్త్వోత్తరజనసంరక్షణార్థమేవప్రవృత్తిః, అతఏవసత్త్వోత్తరాశ్శాస్త్రీల్యాదయఏవతచ్చాస్త్రప్రవక్తారః, అతోనాస్తిక్ శాస్త్రీవిప్రలిప్సాపికారణం. తర్హిసాక్షేషు వేదేషునిషామలభమానశ్శాస్త్రీల్యః పశ్చరాత్రతన్త్రీమధీతవానితివేదాచైచ్చివ్యవచనంపశ్చరాత్రస్యవేదవిరోధవ్యాపకంనకథంఇత్యత్రాహ వేదాదితి. ద్విధావ్యాత్రగతిః ఇతిహాసపురాణవదర్థవైశద్యాదిత్యేకా, శాస్త్రీల్యస్యపశ్చరాత్రశాస్త్రీభ్యాసవర్యంతంవేదవాక్యాదర్థప్రతిపత్తిర్విశదానాభూదిత్యపరా. తదేవదృష్టాన్తేనాహ భూమవిద్యేతి. యథాభూనువిద్యోపక్రమేభూనువిద్యాప్రశంసార్థం “ఋగ్వేదంభగవోద్వేమి” ఇత్యాది నాకృత్సన్యాపివేదస్యానాదరేణ జ్ఞానాహేతుత్వముక్త్యాభూమవిద్యాయాపవజ్ఞానహేతుత్వమభిధీయతే నైతావతాభూనువ్యతిరక్తవిద్యానిదౌ అపితు భూమవిద్యాప్రశంసైవ, తద్వదత్రాపీతి॥ ౧౨౧॥

తర్హి “వాసుదేవాత్పరగర్వణోనామజీవోజాయత” ఇత్యాది నాపశ్చరాత్రేజీవోత్పత్త్యాదికంవేదవిరుద్ధమభిధీయతఇత్యాశజగ్రహ పరిహరతి జీవేతి. నిగమవత్ యథా నిగమఏవ “ఇమానిభూతానిజాయంతే” ఇత్యాది నాజీవోత్పత్త్యాదికమభిధీయతేతద్వత్. “నీత్యోనిత్యానాం” ఇత్యాది నానిత్యత్వాదికమపి నిగమేనిగద్యతఇతిచేత్ తుల్యమత్రాపి “అచేతనాపరాధ్ధాచనిత్యాసతతవిక్రియా” ఇత్యాది నాప్రకృతేరపనిత్యత్వమభిధీయతే కింపునర్జీవస్య, నిత్యత్వమనిత్యత్వంచప్రకారభేదేనఘటతఇత్యర్థః. ద్రవ్యస్వరూపనిత్యత్వాన్నిత్యత్వమచేతనస్య స్వరూపేనామాస్తరభజనాద్వావస్థాస్తరయోగాదనిత్యత్వం, జీవస్యాపి స్వరూపనిత్యత్వేపి నానాదేహవిగ్రహోజ్ఞానసంజోగచవికాసయో-

జీవాద్యాభ్యానిరూఢీస్త్యభిమతిభిదయాస్యాచ్ఛసజగద్వణాదౌ ।
 నున్వాదేశ్చోపజీవ్యంహితతనుమిదమిత్యాదికంభారతోక్తం
 తతాగ్వాప్యైక్యంవికల్పకృద్విచిదభిసతవత్తద్భూతాన్నామాయభేదాత్ ॥

(శ్రీపాంశ్చరాత్రపామూల్యం) ॥౧౨౨॥

౩౪౫॥శ్లో॥సర్వేసర్వజ్ఞబుద్ధేర్మనుషషయతయానిత్యసిద్ధాఃకృతాన్తా
 స్తస్మాత్తేనప్రవర్త్యేసతసనుయగణేకస్యచిత్తోపశేషః ।
 మైవంతత్త్వేవికల్పశ్యజివిహతినుతామేకశేషశ్చమానా
 త్తన్నిష్ఠాస్యాతగ్నిష్ఠానమతినవిచుషోనామికాదిఃపరస్తైః ॥ ౧౨౩॥
 (సరసిద్ధాస్తప్రతిబద్ధినిస్తారః)

గమాత్రాచ్ఛానిత్యత్వమితి. కింపు “వాసుదేవాత్సజగద్వణోనామజీవోజాయ
 త” ఇత్యాదివచనంజీవాద్యభిమానిసజగద్వణాద్యావిర్భావపరం, అతోసవిరో
 ధఇత్యాహ జీవాద్యాభ్యేతి. నున్వాదేశితి “ఇదంశ్రేయః” ఇత్యాదినాఽఽ
 గ్నజుస్సానుభిర్జుప్తమిదంపాంశ్చరాత్రంమన్వాదేరపుపజీవ్యచిత్తుక్తం మహాభా
 రతే “సాత్త్వేతంపిధిమాన్థాయగీతసుంకర్షణేనయః” ఇత్యాదినాచబ్రాహ్మణా
 దీనాంసర్వేషాముపజీవ్యత్వంచతత్రతతోక్తం. తతాగ్వాప్యైక్యం అవిరుద్ధతయై
 వ సంప్రతిపన్నే స్థితే, ఆపాతతోవిరుద్ధతయాప్రతిపన్నే స్థితే గ్రహణాగ్రహణ
 వద్వికల్పపవతదిదమాహ అభిసతవదితి. తతోభయతాగ్నిపి “గృహ్లాతిసగృహ్లాతి
 చ” ఇతివేదవాక్యమస్తీతచేత్ అత్రాప్యస్తి, అత్రాపిపాంశ్చరాత్రమూలభూతా
 యా మూలగురీతరథీయమానత్వాదితతుల్యం. సామూలగురీతఃప్రచురంనాథీ
 యతఇతిచేత్ అధ్యేతౌణామేవపరిమితత్వేనాయందోషః యథోపనిషదామి
 తి. ఏతచ్ఛాగమప్రామాణ్యేబాహ్యదౌచ ఏస్తరేణానుసన్ధేయం॥ ౧౨౨॥

అత్రసిద్ధాన్తాస్తప్రతిబద్ధిమాహ స్వభిత్. సిద్ధాన్తాస్తరమీశ్వరబుద్ధే
 ర్నిత్యమేవవిషయః, తస్మాదీశ్వరప్రవర్త్యై. స్తస్మాన్మనసిద్ధాన్తేసతికస్యచిత్పాంశ్చ
 రాత్రస్యకోపశేషః, అత్రోత్తరంప్రవయి. పాంశ్చరమిరుద్ధతత్వప్రతిపాదకేషుగ్ర
 థేషు సర్వత్రపామూల్యంమరుపపాదం, అతః క్విచిత్పామూల్యే పాంశ్చరాత్ర
 వైశ్యవ పామూల్యంభగవతోగ్రీకృత్యాచ్ఛాన్తిలాదిసంతోష్టరాధికారిపరిగ్ర
 హాద్వేదవిరోధాభావాదన్యస్తాన్తిశిశిశః ప్రతిపాదితాద్వైషమ్యాన్సిద్ధతి. ఈ
 శ్వరస్యసర్వజ్ఞత్వేనతద్బుద్ధిస్థిత్యం వేదానాంబుద్ధాగమానామపి సమానం, నై
 తావతాత్రసామ్యం, తద్వదన్త్రాపిభావః అయమర్థః అప్రమాణత్వేనతన్త్రా
 స్తరాణీశ్వరబుద్ధిస్థాని ప్రమాణత్వేన పాంశ్చరాత్రమితి. అయంచనానాయోవేద

౩౪౯॥ శ్లో॥ అర్థేపూర్వానుభూతే సహమితసదృశభ్యాణ్యదృష్టప్రభేదై
 స్సంసాగరానుగ్రహేయాపరిణమతిమతిసాన్త్యైతస్త్రిప్రకారాః
 యాథార్థేపిస్వపూర్వానుభవమనుసరేద్బాహ్యశూన్యానచైషా
 హేతుశ్చార్థక్రియాదేః స్మృతివదనుభవోఽప్యస్తినష్టాదికేషు॥ ౧౨౮॥
 (స్మృతిహేతువిభాగాది)

౩౫౦॥ శ్లో॥ పూర్వంశ్యానుత్పత్తమాత్రాద్భవతినహిమితిః పాకరక్తపితృ
 సత్తాభానంతథాచేన్మృతజతితదిదం ప్రత్యభిజ్ఞాదికేషి॥

బాహ్యగమయోరపి సమానశ్చితిః ౧౨౩॥

ఏవం ప్రామాణ్యప్రక్రియాముపపాద్యస్త్యైతరయాథార్థ్యవాదినం
 ప్రతిక్షేప్తం స్మృత్యుత్పత్తిప్రకారానాహుతార్థశ్చితిః పూర్వానుభూతే సహదృష్ట
 సదృశదృష్ట్యదృష్టభేదైః సంసాగరానుగ్రహే సంసాగరోద్బోధేయాపరిణమతి
 మతిః సాన్త్యైతిః సావస్వకారణవైచిధ్యాత్రిప్రకారాః అధవాస్వకారణభూ
 తప్రమితిభాగ్నిసంశయానురోధేన స్వయముపితాదృశూపాసతీ త్రిప్రకారాః
 అత్రకశ్చిదాహ సర్వాపస్మృతిరయథార్థేః తముత్తరశ్లోకేనిరాకర్తుం స్మృతేః
 పూర్వానుభవానుసరణమాహ యాథార్థేపీతి యథాస్మృతిరయాథార్థే
 పి పూర్వానుభవమనుసరేత్ తథా యాథార్థేపీత్యపి శబ్దార్థః అర్థశూన్యా
 స్మృతిః కథం యథార్థేత్యాశంకావ్యవహరతి బాహ్యశూన్యేతి స్మర్తవ్యస్యాపిస్వ
 కాలేనత్వాదిత్యర్థః అర్థక్రియాదిహేతుశ్చాన్త్యైతర్యథార్థేత్యాహ హే
 తుశ్చేతి ననుస్మృతరక్షణవిషయా నష్టంచాసదేవ కథం యాథార్థ్యం స్మృతేరి
 త్యాశంకాప్రతిబద్ధ్యాపరిహరతి స్మృతివదితి అతీతానాగతానుమానాగమయో
 గిప్రత్యక్షేషునష్టవిషయత్వేపియాథార్థ్యం భవానేవాక్షీకరోతీత్యర్థః॥ ౧౨౮॥

ఉక్తమపి స్మృతేర్యాథార్థ్యం ప్రతివాద్యుక్తహేతుప్రతిక్షేపేణ స్వా
 భిముతప్రమాణవిశేషేణ చోపపాదయతి పూర్వమితి ఇథంకిలపరవాదీస్వమత
 మాహ నహి పాకరక్తశ్యానుతానుతిర్యథార్థా ఇథం నివృత్తపూర్వావధైవస్తు
 నితశ్చాముల్లిఖస్తీస్మృతిరయథార్థేతి అయం పునరపరామర్శవాదః నహి స్మృతి
 ర్నివృత్తానుపి పూర్వావస్థాం వర్తమానత్వేనోల్లిఖతి తథాచేదనమిత్యేవోల్లిఖే
 త్, అపి తు నివృత్తత్వేనైవ అన్యథా తత్తొల్లెఖాభావప్రసక్తాత్, పాకరక్తశ్యా
 మతాప్రత్యయోనివృత్తస్తేవ శ్యానుత్పత్త్యవర్తమానత్వేనోల్లిఖతి, అతోవిష
 మోద్దుష్టాస్తః ఉక్తమర్థం ప్రతిబద్ధ్యోపపాదయతి తత్తేతి తథాచేత్ వర్తమాన

యాథార్థ్యంపారతన్యస్త్రిన్నచగళతినచేదభ్యుపేతాతివృత్తి
ర్వేదేమానైస్సమాలాక్తస్తృతిరపివిఫలాత్వక్షపాదాద్యనుక్తిః॥౧౨౫॥

(స్తృతియాథార్థ్యోపపత్తిః)

౩౫౧॥శ్లో॥జాతఃపూర్వానుభూత్యాస్తృతిముపజనయేత్వాపిసంసారపవ
ప్రాప్తృప్తవ్యక్తిమాత్రప్రతినియతమతీకీదృశాదన్వయాత్సృత్తిః ।
మైవంకార్యేత్వబాధ్యేననుతదనుగుణఃకల్ప్యతేహేతుయోగ
స్తద్జ్ఞానోత్పాద్యభావస్సృతిచవిదితఃకింతదన్వేననామ్నా॥ ౧౨౬॥
(స్తృతేరనుభూతివిషయనియతవిషయత్వం)

త్వేనతత్తాయాస్తృతౌభానంచేత్ ప్రత్యభిజ్ఞాయామపి తాదృశేవభానమితత
త్రాప్యయాథార్థ్యప్రసక్తః। అదిశజ్ఞేనానువాదోగృహ్యతేతత్ప్రాప్తియత్తచ్ఛబ్దప్ర
యోగభూయస్తాత్ । తస్మింపారతన్యస్త్రిన్ స్తృతేరయాథార్థ్యంపదామృ
తచేత్ తచ్చనేత్యాహ యాథార్థ్యమితి. ఉక్తాధానజ్ఞీకారేదోషమాహ నచేది
తి. అభ్యుపేతాతివృత్తిః స్వాభ్యుపేతవ్యాఘాతశత్యర్థః. నహిప్రత్యక్షపారత
న్యస్త్రిదనుమానమయథార్థం, నాప్యనుమానపారతన్యస్త్రిదాగమః, నచసం
సారపారతన్యస్త్రిన్ ప్రత్యభిజ్ఞానం, అన్యదప్యేతాదృశముదాహర్యవ్యం. ఇ
థంస్తృతేర్యాథార్థ్యంయుక్తిభిరుపపాద్యతప్రప్రమాణమపివక్తి వేదశ్చతి॥శ్లో॥
“స్తృతిఃప్రత్యక్షమేతిహ్యననుమానంచతుష్టయం” ఇతివాక్యేస్తృతిఃప్రథమమే
వప్రమాణత్వేనోపాదీయతే. కథంతర్హ్యక్షపాదఃస్తృతిఃప్రామాణ్యంనాచక్షే
తత్ప్రామాణ్యవిఫలేతి. నహ్యక్షపాదఃకణాదఃకపిలశ్చత్యాదయఃప్రామాణికత్వేనప
రిగ్రాహ్యోయుక్తియుక్తింతుగృహ్ణీమఃనపునస్తద్వాక్యకౌరవాదిత్యర్థః॥ ౧౨౫॥

అస్తు స్తృతిః భవతుచయథార్థా, తథాపిపూర్వానుభూతవిషయ
మాత్రత్వేకినియామకమిత్యాశంకాతే జాతశ్చితి. పూర్వానుభూత్యాజాతస్సం
సారఃకాపిస్తృతింజనయేదేవ, అథాపిసైమాస్తృతిర్దృష్టవ్యక్తిమాత్రవిషయే
తి కీదృశాదన్వయాత్ సంబద్ధాత్ స్యాదితిఅథోత్తరం మైవమితి. ఉక్తంహిబ
హుశఃకార్యేనిర్బాధేనైవప్రమాణేనస్ఫుటదృష్టేతదనుగుణోహేతుయోగః క
ల్ప్యతఇతి. అస్మాభిరవగస్తవ్యోహేతురిత్యత్రాహ తద్జ్ఞానోత్పాద్యభావస్సృ
తిచవిదితశ్చితి. యాస్తృతిర్యేనజ్ఞానేనోత్పాద్యతేతద్విషయమేవసాగృహ్యతేతినియ
మః. కింతదన్వేనేతి హేతుహేతునుద్భావనామ్నిజాగ్రతి కిమన్వేనవిశేషనా
మేత్వర్థః.

౧౨౬॥

ఇథంస్తృతేఃప్రామాణ్యముపపాద్యపరోక్షోపమానానాంస్తృత్యా

3౫౨|| శ్లో|| తుల్యత్తుల్యస్తరేణీస్తృతిరియమివగౌస్సేతిబోధోనుమానం
 యత్తుల్యాయస్సచైతస్సిన ఇతినజయోర్హస్తయోర్హస్త్యప్తిసేధేః||
 చిహ్నాన్నీతేనాః || పరితంశక్తమాప్తాతిదేశే
 వ్యుత్పత్తిగతుఃకైఃప్రేక్ష్యైవచపరభవేదన్యథాతీర్తియేషు|| ౧౨౭||
 (ఉపమానాన్తర్భావః)

ద్యవ్యతిరేకమాహ తుల్యాదితి. అత్రైవమాహురుపమానప్రక్రియాంకేచిత్ తు
 ల్యందృష్టాంతత్తుల్యస్యదేశాన్తరస్థస్య ప్రతీతిరుపమానమితి. తత్రవికల్పయామః
 కింస్వయాపప్రతీతిః ఉతసాదృశ్యప్రతీతిరితి పూర్వత్రసాధీస్తృతిరిత్యాహ స్తు
 తిరితి ఉత్తరత్ర సాదృశ్యప్రతిపత్తిరనుమానమిత్యాహ ఇయమివేత. అనేనసదృ
 శీమదీయాగౌరితిబోధోనుమానమేవ. ఇయమివ ఇయంగవయవ్యక్తిరివేత్యర్థః.
 అత్రకథంవ్యాప్తిగ్రహణ్యతాహ యత్తుల్యఇతి అయమత్రానుమానమివః గౌ
 ర్దవయసదృశః గవయస్థసాదృశ్యప్రతియోగిత్యాత్, యోయద్గతసాదృశ్యప్ర
 తియోగీ సతత్సదృశః యథావామహప్రోదక్షిణహస్తేనేతి. అస్తుతర్హ్యస్యదేశో
 పమానలక్షణం శ్రుతాతిదేశవాక్యస్య సంజ్ఞానిప్రత్యక్షప్రత్యభిజ్ఞానముపమానం
 సంజ్ఞాసంజ్ఞాసంబద్ధప్రమితి రుపమితిరితి. సచసంబద్ధపవోపమానప్రమాణావగ
 న్తవ్యః. అతిదేశవాక్యంచత్రిప్రకారంగోసదృశోగవయఇతి సాధర్మ్యోపమానే,
 గవాదిపద్ధిశభోనభవత్యశ్వఇతివైధర్మ్యోపమానే, దీర్ఘగ్రీవఃప్రలమౌఘఃకఠో
 రఃకణ్ఠికాశీవశుఃమేళకఇతధర్మమాతోపమానేఇత, తదిదముపమానమాప్రోప
 దేశాన్నాతిరిచ్యతఇత్యాహ చిహ్నాన్నీతఇతి. యథా అయంగౌరితివ్యక్తివి
 శేషే గోశబ్దవ్యుత్పాదనేపి వక్త్రభిపాత్రాయమాలోచ్యన్యాయానుసారాత్సా
 ర్వత్రకింగోశబ్దవ్యుత్పత్తింప్రతిపద్యంతేబాలాః, నహియావదుక్తమేవగృహ్ణాత్సిని
 రూపణధురన్ధరాఃప్రేక్షావస్తః, ఏవమేవాతిదేశవాక్యేపిప్రేక్షావస్తః, న్యాయ
 పర్యాలోచనేనగోసాదృశ్యాదిచిహ్నాన్నీతే గవయత్వాదాశ్రోతారోవ్యు
 త్పద్యంతే, అతిదేశవాక్యత్రవణకాలే గవయత్వాదేరప్రత్యక్షత్వాత్, యదిశబ్ద
 తోవ్యుత్పత్తింప్రతిక్షిప్యకశ్చిత్పృథుపమానంచాపేక్షతే సకథంతేనైర్లక్షణే
 రిద్దోపేక్ష్యాదిశబ్దానాంవ్యుత్పత్తికోటిమాటికేత, అవ్యుత్పన్నోవాకథంవైది
 కవాక్యాధాఃప్రతిపద్యేత, అప్రతిపన్నవాక్యార్థఃకథంతరావనుతిష్ఠేత్, అన
 నుస్తానఃకథంతమాంపుగువార్థమాపుయాదితిసర్వమపిచుర్వచం. అతస్తల్లక్ష
 ణోపదేశాదేవప్రజాపతిపశుపతిసురపతిప్రభృతీనాం స్వయాపేక్షుతత్తదనుబద్ధే
 వ్యుత్థాన్తరేవ్యపివ్యుత్పత్తిరితిసర్వమవదాతం||

౩౫౩॥ స్తో॥ అథాప త్రిఃపరోక్తానవృధగమమితేర్వాప్యప్రిబోధాదిసామ్యా
దవ్యాప్యావాసు యుక్తిర్నహిభవతినచావ్యాపకాఃస్థాపకాఃస్యః।
జీవకాక్వాపీతిబోధోనగృహభితిమతినిశ్చితాంనోపరుద్ధే
వాతస్తచ్చాంతయేసానయదిసమమిదంసమ్మతేచానుమానే॥ ౧౨౦॥

(అథాప త్యంతర్భావః)

౩౫౪॥ స్తో॥ తత్తద్భావైరభావవ్యవహృతినియతౌమానమన్యతి-వర్థం

ఏవముపమానస్యాగమాంతర్భావముక్త్యాతద్వదేవాథాపత్రేరను
మానాంతర్భావమాహ అథాపత్తిరితి. వ్యాప్తిజ్ఞానాదిసామ్యాత్పరోక్తాథాపత్తి
ర్నానుమానాత్పృథగ్భవతి. అదిశబ్దాత్పక్షధర్మత్వముప్యాహ జీవకాదేవదత్తోబ
హిరస్త్రివిద్యమానత్వేనతిగృహేనసత్త్వాదితిదేవదత్తనిష్ఠతయాహిహేతురభి
ధీయతే, అత్రవ్యాప్తిం “అనియామ్యస్యనాయుక్తిః” ఇత్యుక్తప్రకారేణవిశద
యతి అవ్యాప్యానామితి. జీవత్వేనతియాయత్రనాస్తి సతతోన్యత్రాస్తీతిహి
వ్యాప్తిప్రకారః, తమేవానుస్మృత్యానుపపద్యమానదర్శనాదుపపాదకభూతా
థాంతరకల్పనమథాపత్తిరిత్యభిధీయతే. అనుపపద్యమానం వ్యాప్యం వ్యాపకమ
స్తరేణవ్యాప్యప్యానవస్థానాత్, తదిదమాహ అవ్యాప్యానామయుక్తిర్నహిభ
వతీతి. ఉపపాదకాశ్చనావ్యాపకాఃతదప్యాహ నచావ్యాపకాఃస్థాపకాఃస్యరితి.
అనేన “అనియామ్యస్య” ఇత్యాదిశ్లోకేపూర్వార్థంవివృతంఅనియామ్యస్యఅ
వ్యాప్యస్య“నాయుక్తిః” నానుపపద్యమానతా, “నానియన్తోపపాదకః” నావ్యా
పకఉపపాదకఇత్యర్థః. తథాచవ్యాప్తిరేవనామాంతరేణానుపపత్తిరిత్యుచ్యతేఅ
థాపత్తివాదిభిః. ననుప్రమాణద్వయవిరోధపరిహారోన్థాపత్తికార్యం, తదర్థమ
థాపత్తిరితికిమపిప్రమాణమన్వేషణీయం, జీవనప్రమాణంతావద్దేశసామాన్యసం
బధాన్త్రహేపిదేవదత్తస్యసద్భావమవగమయతిప్రతిక్షిప్తచప్రత్యక్షమితిప్రమా
ణద్వయవిరోధః, మైవం ద్వయోరపిప్రమాణత్వేకథంవిరోధః, విరోధేవాకథం
ప్రమాణ్యం, తదిదముక్తం “నమానయోర్విరోధోన్తి” ఇతి, తదేవాచప్రేజీవకా
క్వాపీతిబోధోనగృహభితిమతినిశ్చితాంనోపరుద్ధఇతి. అతః పరస్పరవిరోధాభా
వాద్విరోధశాంతయేఅథాపత్తిర్నాక్షీకరణీయేత్యాహ నాతఇతి. ఇథమనక్షీకారే
భూమానుమానేవృథాపత్తిత్వంకల్పయితుంశక్యత ఇత్యాహనయదీతి. అయమర్థః
పూర్వోక్తసంవాదశ్లోకానిమపాదేనోచ్యతే “ప్రసిద్ధేచావ్యసాసమః” ఇతి॥

మాభూదథాపత్తిః, అభావఇతికిమపిప్రమాణమన్వదేవపరిగృహ్యతామి
త్యాశఙ్క్యపరిహరతితత్తదితి. భావాంతరాభావస్యప్రసాధితత్వాత్భావేషుచ

స్తర్తవ్యస్తృత్యభావాత్పరమనుమిమతేప్రాతరశ్వాద్యభావం।

స్వాదతౌద్భావభేదద్విమతివిషయభేదస్వయాదేస్సమత్వా

ద్భావగ్రాహీణ్యభావంతదుచితసహకార్యాగమేబోధయన్తి॥౧౨౯॥

(అభావప్రమాణాంతర్భావః)

౩౫౫॥ స్తో॥ వితిహ్యంవృద్ధవాక్యంబహువిధసగతేర్వత్త్వనిధార్యమూలం

మానంచేదాగమస్తత్తదితరదపిచప్యాత్తదాభాసపవ।

లతౌదిభ్యశ్చతాదిప్రమితరనుమితిర్వాప్యతాదేరబాధా

చైష్టాలిప్యాదివిజ్ఞంశితమతిభిరతశ్చిష్టమప్యేవమూహ్యం॥ ౧౩౦॥

(వితిహ్యసంభవాద్యంతర్భావః)

భావస్యైవప్రమాణత్వాత్ అభావప్రమాణాపేక్షా నాస్తిత్యుత్తరాత్తర్జజా
ద్యభావప్రతిపత్త్యర్థంప్రమాణాంతరమపేక్షస్తేతదనుభావ్యపరిహరతి స్తర్తవ్యే
తి.ప్రాతరశ్వాద్యభావః స్తర్తవ్యస్తృతరణాభావాదనుమియతే.ఇదమిహనుమా
నం,విప్రతిపన్నఃప్రదేశఃప్రాతరర్జజవత్తయానుయానానుభూతః స్తర్తవ్యత్వేన
తితద్వత్త్వేనేదానీమస్తర్యమాణత్వాదితితథాచస్తరణాభావాదనుభవాభావః
అనుభవాభావాచ్ఛవిషయాభావఇతిప్రాతరశ్వాద్యభావసిద్ధ్యర్థంనప్రమాణాంత
రమస్వేషణీయం. అభావస్యప్రత్యక్షగమ్యత్వేనర్వావిగీతమనుమానమప్యావా
ప్యాదతౌదితి.అభావజ్ఞానమిద్రియజన్యంఇద్రియాన్వయవ్యతిరేకానుసంధాయి
త్వాదిత్యనుమానం.ననుభావగ్రాహీప్రమాణస్యకథమభావగ్రాహీత్వమిత్యాశ
జ్యపరిహరతి భావగ్రాహీణీతి.ఏకస్యాపికారణస్యసహకారిభేదేననానాకార
ణత్వవత్ బోధకస్యాపిసహకారిభేదేననానాద్ధబోధకత్వం యుజ్యతఇతిభావః॥

ఏవమైతిహ్యస్యాప్యాగమే2 న్తర్భావఃప్రామాణ్యే,ప్రామాణ్యా
భావేతుప్రమాణాభాసత్వమిత్యాహ వితిహ్యమితి. మానంచేదాగమః తదితర
త్ అప్రమాణంచేత్ అభాసపవేత్యర్థః తదిదమాహ “జగతిబహునతథ్యంనిత్య
మైతిహ్యాయుక్తంభవతితుయదిసత్యం నాగమాద్భిక్యతేతత్” ఇతి.లతౌదిభ్యశ్చ
తాదిజ్ఞానంపునరనుమానమేవేత్యాహ లతౌదిభ్యశ్చితి.తత్రహేతుమాహ వ్యా
ప్యతాదేరితి.విప్రతిపన్నంలక్షంశతవత్ లక్షత్వాదిత్యనుమానం. ఏతదప్యాహుః
పూర్వపరితస్యార్థస్యపూర్వార్థేన “ఇహభవతిశతాదౌసంభవాద్యాసహస్రే
మతిరపియుతిభావాత్సానుమానాదభిన్నా” ఇతి.ఏవంచేష్టయాపురుషాభిప్రా
యవిశేషానుమానం సజ్జేతవిశేషయుక్తయాలిప్యాదిజ్ఞభూతయా వర్ణవిశే
షబోధనం అన్యచైతాద్యశంసర్వంసాజ్జేతికంశితమతిభిః బుద్ధిమద్భిః అను
మానవిశేషతయాభావ్యం॥

౩౫౬॥ శ్లో॥ మానత్రిత్వేతుమన్వాద్యనుమతివిషయేతత్రయత్రైశ్చిదాపై
రాధిక్యంక్వావ్యధీతంతదపినుఘటితంగోబలీవర్దనీత్యా ।
ఉక్తార్థోదాహృతిర్వాభవతుబహుముఖశిష్యమేథామహిమ్న
సర్వేచస్వేష్టతస్తేగ్రీవ్యనుకథనశతంనిర్వహన్యైవమూహైః॥౧౩౧॥
(అధికప్రమాణపరిగణననిర్వాహః)

౩౫౭॥ శ్లో॥ ప్రత్యక్షాదిత్రికంయత్పుథగభిదధతాభావ్యకారేణశేషం
నైవక్షిప్తంనచోపసక్తమిహనతతస్యైతదాధిక్యసిద్ధిః ।
రీతిస్సర్వోదితానామియమితిహితధోదాసిసంఖ్యావివాదే
తేనాన్వాయహ్యతస్తత్సమధికగణనాస్వీకృతానస్సయూక్త్యైః॥౧౩౨॥
(ప్రమాణసంఖ్యానియమసంప్రదాయః)

౩౫౮॥ శ్లో॥ మానంసర్వోపజీవ్యాప్రథమమిహభవేదక్షజన్యామనీషా
తన్మూలాచానుమాన్యాత్తదుభయజనితస్త్యాగమోద్విప్రకారః ।

నను, శ్లో॥ “ఆర్థంధర్మపదేశంపదేశాస్తాగ్నిరోధినాయస్తరే-
ణానుసంధతేసధర్మంవేదనేతరః” ఇతి ప్రత్యక్షాదిభేదేనప్రమాణత్రిత్వేమన్వాదీ
నామభిమతేతైశ్చిదాపైరాధిక్యమవ్యధీయతే, తత్రాధమిచోద్యమనుభావతే
మానత్రిత్వైతితత్పరిహరతి తదవీతి. అధికకథనంతాత్పర్యచేశేషేణగోబలీవర్ద
న్యాయేనావిరుద్ధమిత్యర్థః. అథవాఉక్తస్యైవార్థస్యశిష్యమేథామహిమ్నబహు
ముఖముదాహరణంతద్భవత్విత్యాహ ఉక్తేతి. అయంనిర్వాహస్సర్వేష్యపిశా
స్త్రీషుపానరుక్త్యపరిహారేసాధారణఇత్యాచప్తే సర్వేచేతి॥ ౧౩౧॥

కథంతర్నిభావ్యకారైఃప్రమాణత్రయమభిధాయ శిష్టంప్రమాణంన
ప్రతిక్షిప్తం తస్మాదాధిక్యమితి కశ్చిన్ననుతే, తస్యోత్తరం ప్రత్యక్షాదీతి. నచోప
సక్తమిహేతి తేపాభావవచసాగ్రాభావాదాధిక్యం నసిద్ధతీత్యర్థః. అ
తపివ సదుణవిషయత్వేనప్రమాణత్రయముపన్యస్యసర్వోదితానాం ప్రమాణా
నామియమేవహితీరితిభావ్యకారైరుదాసి. అతోఽస్తత్సయూథ్యానామాధిక్య
కథనమన్వాయహ్యవాదః సపునఃస్వపక్షైతిసంప్రదాయనిర్ణయః॥ ౧౩౨॥

ఇథంప్రమాణత్రయంవివిచ్యతద్వివేకప్రయోజనమాహ మానమితి.
అనుమానాగమయోరపిమూలత్వాత్ సర్వోపజీవ్యంప్రత్యక్షమేవ ప్రథమం, త
న్మూలమనుమానంతతః, తదుభయనియతస్త్యాగమపశ్యాన్నిశ్చీయతే, సచాగ
మోద్విప్రకారఃదృష్టార్థోఽదృష్టార్థశ్చేతి. దృష్టార్థఃకారీర్యాదిప్రతిపాదకః, అదృ
ష్టార్థః స్వర్గాదిసాధనప్రతిపాదకః. అథవా విదప్రకారః ప్రస్తుతిధర్మప్రతిపాదక

మూలంనక్వాపిబాధ్యంక్వచిదధికబత్తైర్ములజాతీయబాధ

స్వాదేత్రైకర్తృమాలాఘటితభవఘటీయస్త్రజభాగ్నిశాస్త్రైః॥౧౩౩౩॥
౧౫౯॥శ్లో॥సర్వంసద్ధిధస్తత్త్వంక్షణికమగుణకంనిత్యమాకస్మికంవా

భాగఃనివృత్తిధర్మప్రతిపాదకభాగఇతి, అత్రాహుర్మృషావాదినః “ఉపజీవ్య మపిప్రత్యక్షముపజీవకేనబాధ్యతే, ఏవమనుమానేనాపి” తత్ప్రతిక్షిపతి మూ లంనక్వాపిబాధ్యమితి.స్వమూలబాధే స్వస్వైవబాధేన వ్యాఘాతాదిత్యర్థః. క థంతస్విప్రత్యక్షోపజీవినాజ్వాలాభేదానుమానేనప్రత్యక్షోపమద్విత్యాశక్త్యా హ క్వచిదితి.అయమర్థః అధికబలైఃవిజాతీయైఃప్రమాణైర్ములజాతీయస్యబాధః క్రియతే నపునఃస్వమూలస్వైవ, నహిజ్వాలాభేదానుమానంజ్వాలైక్యప్రత్య క్షముపజీవతి అపితువర్తితైలాదిసామస్త్యప్రత్యక్షం.ఇయంఖలుతతానుమాన ప్రక్రియా విప్రతిపన్నాప్రదీపసామగ్రి స్వానంతరభావిప్రదీపవతీ ప్రదీపసామగ్రి త్వాత్ప్రథమప్రదీపసామగ్రివత్,విప్రతిపన్నః ప్రదీపసామగ్రినాశః స్వానంతర భావిప్రదీపనాశవాః ప్రదీపసామగ్రినాశత్వాత్ చరమప్రదీపసామగ్రినాశవది తి,తత్రయత్ప్రత్యక్షమనుమానేనోపజీవ్యతే నతద్బాధ్యతే,యత్తుబాధ్యతేనత చుపజీవ్యతఇతివివేకః.అతఃపత్రైః ప్రమాణైర్నిపుణంనిరూపితైః. కర్తృమాలాఘటి తభవఘటీయస్త్రజభాగ్నిస్తేరజ్ఞానస్యశాస్త్రీరిత్యర్థః. అయమత్ర బాధ్యబాధక భావనిర్ణయః ద్వయోఃప్రమాణయోర్విరోధే యత్సంభావ్యమానాన్యథాసిద్ధి తద్బాధ్యం, అన్యథాసిద్ధమితరద్బాధకమితి సావకాశత్వనిరవకాశత్వాభ్యా మన్యథాసిద్ధ్యనన్యథాసిద్ధివివేకః. సావకాశత్వంచక్వచిదప్రమాణకోటినివేశా త్ “ఇదంరజతం” ఇత్యాదౌ,క్వచిద్విషయాంతరలాభాత్ “నహింస్యాత్ స ర్వాభూతాని” ఇత్యాదౌ, నిరవకాశత్వంతుతదుభయాభావేన సిద్ధ్యతి “నే దంరజతం” “పశుమాలభేత” ఇత్యత్ర.అప్రమాణకోటినివేశశ్చకారణదోషా ద్బాధకప్రత్యయాచ్చభవతి, ఉభయంచయత్రనాస్తితత్ప్రమాణమేవ. అతఃప్ర వఖ్యగాహిణఃప్రత్యక్షస్యకాచకామలాదికారణదోషాభావాత్కల్పనికబా ధస్యబుద్ధ్యాదికల్పితబాధేన మృషావాదివక్షస్వాప్యన్తూలనహేతుత్వాన్నిహ్నో పమేవప్రత్యక్షాదికమవతిష్ఠతఇతి నిర్మాలోయంమృషావాదివాదః॥ ౧౩౩౩॥

నకేవలమృషావాదివాదస్యైకస్వైకోన్మాదసార్థంప్రత్యక్షాదిప్ర మాణత్రయపరిశోధనం, సర్వేషామపితద్గోత్రనిష్ఠానాందుర్వాదినామన్తూలనా యేత్యాహ సర్వమితి.సర్వంసద్ధిధస్తత్త్వమితివిశ్వఖణ్డకః.క్షణికమితి వైభాషి కసౌతాగ్నికయోగాచారాః. ఆగుణకమిత్యపిఠేపవ,అథవాహమేవాద్యపిని

బుద్ధిఃకృత్యానమానంఃఖిలవపితతస్యాన్తృషా ధీతరద్వా।
ప్రఖ్యాపాఖ్యాదవీయఃకిమపీనియతిమన్నామరూపంచనేత్యా
ద్యుద్వేలాపార్థజల్పనపహసితుమసౌవర్తితోమానభేదః॥ ౧౩౪॥

(ప్రమాణవివేకప్రయోజనం)

౩౬౦॥శ్లో॥ప్రజ్ఞావ్యుత్పత్తిపాకవ్యవహరణఫలశ్రేణినిశ్రేణికాయా
మారూఢానిష్క్రికంపాప్రమితిగుణకరాలంబనాత్సత్పరీత్యా।
మిథ్యాభీకాదిశాపైరపినభవతిప్రాప్తవిస్రంభసౌధా
తత్సాహ్యోద్బాహ్యపాటచ్చరముషితమిదంసద్ధనంప్రత్యనైష్క॥౧౩౫॥
(పరీత్యాఫలవిశేషః)

ఇతికవితారికసింహస్యసర్వతన్త్రీస్వతన్త్రీస్యశ్రీమద్వేంకటాచార్య
వేదాంతాచార్యస్యకృతిమతత్త్వముక్తాకలాపే
బుద్ధిసరశ్చతుర్థః

త్యమితిసాక్ష్యాః, అవస్థానామప్యనాగన్తుకత్వాత్. అకస్మికమితిచార్యాకః. బుద్ధిః
కృత్యానమానమితి సపవఖణ్డకః. నిఖిలవపితతఃస్యాన్తృషేతితద్గురుత్వాద్యమి
కః. ధీతరద్వేతి చేతనావాదీ. ప్రఖ్యాపాఖ్యాదవీయఃకిమపీతి సపవమాధ్యమికః.
ప్రఖ్యా బుద్ధిః ఉపాఖ్యా వ్యవహారః తద్విషయసంప్రదాయపాతినోఽన్యేపి. నియ
తిమన్నామరూపంచనేతి అనేకాన్తవాదినః. ఇత్యాద్యుద్వేలసప్తభక్త్యాదినా
నాజల్పనపహసితుమసౌప్రమాణభేదోవర్తితఇతి॥ ౧౩౪॥

ఇథంప్రమాణైరథపరీక్షణంకృత్యాప్రకృతవర్థంనిగమయతి ప్రజ్ఞేతి.
అప్రప్రజ్ఞావ్యుత్పత్త్యాదిర్నిశ్రేణికాతస్యామారూఢాపరీత్యా, కథంనిష్క్రికంపా
ప్రమితిగుణకరాలంబనాత్, ఇయంపరీత్యా ఫలప్రాప్తివిస్రంభసౌధవధిరుహ్య
మౌవాదిప్రభృతిభిరభిహితైర్మిథ్యాభీకాదిశాపైరపినభవతి తేషాంవ్యవహా
రశ్చాపమాత్రమేవనయక్తియక్తమిత్యర్థః. సురక్షితస్థలేఽవస్థితా తేషాంవచ
నైరసర్థకైర్ననభవతి. సురక్షితపరీత్యాసాహ్యోద్వేదబాహ్యపాటచ్చరావహృ
తంతత్త్వజ్ఞానరూపంసద్ధనంప్రత్యనైష్కేత్యర్థః॥ ౧౩౫॥

ఇతికవితారికసింహస్యసర్వతన్త్రీస్వతన్త్రీస్యశ్రీమద్వేంకటాచార్య
వేదాంతాచార్యస్యకృతిమతత్త్వముక్తాకలాపే
బుద్ధిసరశ్చతుర్థః.

శ్రీమతే హయవదనవరబ్రహ్మణే నమః

శ్రీమతే నిగమాంతమహాదేశికాయనమః

సర్వాథ్యసద్ధిసహితతత్త్వముక్తాకలాపే
అద్రవ్యసరఃపద్మముః

౩౬౧॥ శ్లో॥ తత్తద్ద్రవ్యేషు దృష్టం నియతిమదపృథక్సద్ధమద్రవ్యజాతం
తద్వద్విశ్వం పరస్యవ్యవధినియమనాన్నస్వరూపే స్యదోషః॥
ఇథం నిర్ధార్యభావ్యేభగవతి వివిధోదాహరణవ్యక్తిసిద్ధిః
నిర్బాధాఽద్రవ్యభర్తాన్నిరనుగతిగళద్దుర్లభ్యాన్నిర్లభ్యామః॥
(అద్రవ్యవిచారప్రధానప్రయోజనం)

౩౬౨॥ శ్లో॥ వ్యాఖ్యాతంద్రవ్యక్షుట్రం వ్యతిభిదురమథాద్రవ్యచిన్తాస్య సతా
భీభేదాదేషు రోక్తాని జగదురమపాదానతాంతస్య లక్ష్యం॥

ఇథంద్రవ్యవర్గం విచార్యాద్రవ్యం విచారయిష్యంస్తద్విచారస్య ప్రధానప్రయోజనమాహ తత్తదితి. తేషు తేషుద్రవ్యేషు దృష్టం నియతిమత్ స్వద్రవ్యస్వయదుచితంతత్తత్త్వే నియతమిత్యర్థః. తచ్చతత్రతతాప్రృథక్సద్ధమద్రవ్యజాతం తద్వదేవ విశ్వమపి పరస్యాపృథక్సద్ధం. ఏవంచ సతి విశేషణతానాం వికారాదనంద్రవ్యవధినియమనాత్ తత్తద్ద్రవ్యవ్యవధానేన భగవద్విశేషణత్వాత్ సస్వరూపేభగవతోదోషః సవికారాదిసంబద్ధత్యర్థః. ఇథం నిర్ధార్య భావ్యేభావ్యేభగవతి వివిధోదాహరణవ్యక్తిసిద్ధిః నిర్బాధాఽప్రమాణవిధురాంశ్చద్రవ్యభర్తాన్నిరనుగతిగళద్దుర్లభ్యాన్నిరనుగతిరవ్యాప్తిః వ్యాప్త్యభావేన స్వయమేవ గళద్దుర్లభ్యాన్నిర్లభ్యామః॥ ౧॥

ఇథంద్రవ్యవర్గే వ్యాఖ్యాతే తదనుబద్ధద్రవ్యప్రమాణాదికముద్యత ఇత్యాహ వ్యాఖ్యాతమితి. ద్రవ్యక్షుట్రం చిదచిదీశ్వరధర్మభూతజ్ఞానకాలనిత్యవిభూతిరూపం. వ్యతిభిదురం పరస్పరలక్షణాసజురేణభిన్నస్వభావం. అథాద్రవ్యచిన్తా ప్రవర్తతే. అస్య అద్రవ్యస్య సతా బుద్ధిభేదాదేః ప్రాగేవోక్తా తస్య చాద్రవ్యస్యానుపాదానత్వం లక్షణం నిజగమః. అవస్థావద్ద్రవ్యం, తద్వ్యతిరీక్తమద్రవ్యం, అగమరూపృథక్సద్ధర్మో వస్థేతి ప్రాగేవోక్తం. ఇదంచాద్రవ్యంద్రవ్యా

ద్రవ్యాదత్యస్తభిన్నంత్యదమనువధికంతద్విశింష్యాత్స్వభావా
దృష్టేనహ్యస్త్యయంతంనకథమితరథావిశ్వతత్త్వావలాపః॥ ౨॥

(అద్రవ్యప్రమాణాది)

౩౬౩ ॥ శ్లో ॥ అద్రవ్యంద్రవ్యసిద్ధౌ తదుపహితతయా తచ్చలక్ష్మే తతస్మా
దేకాసిద్ధౌ ద్వయం నేత్యపి న సదుభయా న్యోన్యవై శిష్ట్యదృష్టేః॥

దత్యస్తభిన్నం, నపునఃకామారిలజై నాదివద్భిన్నాభిన్నం, ఇదంచానుపాధికం స
మవాయాదిసంబద్ధాభావేన స్వభావాదేవతత్ ద్రవ్యం విశింష్యాత్. యథాన
మవాయస్వయంసంబద్ధాస్తరాభావేపిస్వభావాదేవతావేవసంబద్ధినోసంబ్ధుట
యతినాన్యో, నాపిస్వయంసంబద్ధః, ఏవమేవద్రవ్యాద్రవ్యేస్వభావాదేవవిశిష్ట
వ్యవహారమాతన్వాతే అపర్యనుయోజ్యత్వాద్వస్తుస్వభావానాం. స్వభావోనా
మప్రామాణికంరూపం, అపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వేనోపలభ్యంతే ద్రవ్యంద్రవ్యద్ర
వ్యాణి, అన్యథాభవతాపికథమవశ్యమేకమపరాక్రితమేవావతిష్ఠతథత్వాదికము
ద్భుత్యేత. అయనుద్ధః భవతాయయోరయతసిద్ధ్యాసమవాయఃకల్ప్యతే త
యోరయతసిద్ధిరేవసంబద్ధః నపునస్తతఃకల్పనీయస్సనువాయః కల్పనాగౌర
వాత్, స్వాభావికాపృథక్సిద్ధివ్యతిరేకేణసమవాయస్యానువలంబూత్, అతఃస్వ
భావాదేవద్రవ్యాద్రవ్యయోరుపక్షేషః. నహిదృష్టేనువపన్నంనామ దృష్టావ
లాపేవిశ్వమపిలోలుప్యేతదృష్టమిత్యేవ దృష్టంతావద్గ్రహ్యతే, అనుమేయమ
పిదృష్టసజాతీయత్వేన తత్రాపివిశేషతోదృష్టందృష్టమేవ, సామాన్యతోదృష్ట
మపిసామాన్యాకారేణదృష్టమేవ, అతోదృష్టానురోధిత్వమనుమానస్యాపి, అగ
మోపివ్యుత్పత్త్యాదిసమనో దృష్టమపేక్షతే, ఇథం సాధనసమయే దృష్టానతి
లంబనముక్తం, ఏవందూషణసమయేపి, దూషణమవ్యభిధీయమానం దృష్టానురో
ధిచేద్భవత్యేవదూషణం, నచేద్దూషణమేవనభవతి. వ్యాఘాతోహిసర్వదూష
ణానాంసీమాభూమిః, సచదృష్టవిరుద్ధాభిధానేనఖ్యాప్యతే, “అతీతమస్తి” “స
ర్వంమిథ్యా” “మాతామేవధ్యా” “యావజ్జీవమహంమానీ” ఇత్యాదిమువ్యా
ఘాతవచనందృష్టవిరోధాద్భూతమేవ, అతోదర్శనానురోధానక్షికారే సర్వా
వలాపప్రసజ్యతి॥

౨॥

అత్రకశ్చిద్విశ్వావలాపవాచీద్రవ్యాద్రవ్యవిభాగమవ్యవలవతి అద్ర
-౨- - ద్రవ్యసిద్ధౌ వేవాద్రవ్యసిద్ధిః అద్రవ్యస్యద్రవ్యప్రతియోగికత్వేనతదసిద్ధౌ
వసిద్ధేః, తథాద్రవ్యమవ్యద్రవ్యసిద్ధిపూర్వకమేవ, అవస్థావద్ద్రవ్యమితిహిద్రవ్యం
లక్ష్మ్యతే, అవస్థాచాద్రవ్యమేవ, తథాచాన్యోన్యసాపేక్షత్వాద్ద్రవ్యమద్రవ్యంచ

ఆధారేద్రవ్యశబ్దస్తదధికరణకే నాశ్రయేత్వస్యభిధౌ

వ్యుత్పత్తిర్విశ్వహృద్యానతదవలంబః స్వర్గకర్తృసుతోప॥

3॥

ద్యయనుపసంధ్యతీతి, తదేతదనుభాషితం సర్వాపలాపహేతుత్వాదసదితిదూ
షయతి సనిదితి. అయమభిసంధిః కింద్రవ్యాద్రవ్యయోరుపలంబానుపపత్తిరన్యో
న్యాపేక్షయోచ్యతే ఉత వ్యవహారానుపపత్తిః, ఉభయమపినాస్తి ఏకస్మిన్నే
వక్షణే విశేషణవిశేష్యయోరేకజ్ఞానగ్రహణయోగ్యయోర్విశేషణవిశేష్యభా
వేనోపలంబాత్, తదిదమాహ ఉభయాన్యోన్యవైశిష్ట్యదృష్టేరితి. ఏవంవ్యవహా
రేపినాన్యోన్యాశ్రయః వ్యుత్పత్త్యాంతోహివ్యవహారః వ్యుత్పత్తిశ్చద్రవ్యా
ద్రవ్యశబ్దయోర్విశేషణవిశేష్యవిషయయోః యుగపదేవోపలభ్యమానయోరా
ధారాధేయయోరసయోరనుక్రమాద్ద్రవ్యాద్రవ్యశబ్దౌవాచకావతి. ఆధారాధే
యోచయుగపదుపలభ్యతే, తచ్చబ్దౌచయుగపదేవవ్యుత్పద్యతే, అతోద్రవ్యా
ద్రవ్యశబ్దయోర్వ్యుత్పత్తౌవ్యవహారేతత్ప్రతిపత్తౌచ పరస్పరపారావర్యాభా
వాన్నవిరోధః, తదిదమాహ ఆధారభితి. అనాశ్రయే స్వయమాశ్రయవ్యతిరక్త
భిత్త్యర్థః. ఇయమేవహివ్యుత్పత్తిః పామరాణామపివ్యవహారేనిదానం, బాలాః
ఖలువిశేషణవిశేష్యభావేనవస్తుస్వరూపంయుగపదుపలభ్యతే, అనాదౌచసంసా
రేపూర్వపూర్వవ్యవహారైర్భుగపదేవశిక్ష్యతే, అన్యథాకథమివతేషాంవ్యవహా
రనియమఃప్రవృత్తినియమోవా, నచాన్యోన్యాశ్రయాదివిభీషికేయంలోకవ్యవ
హాగనియమంనిరోధ్యంశక్నోతి, ఏవం వ్యవహారాదేవవ్యుత్పన్నాః పశ్చాద్వా
క్యేనాపివ్యుత్పాద్యతే, అతోలోకదృష్టేయంవ్యుత్పత్తిరిత్యాహ వ్యుత్పత్తిరితి.
నచాత్యంతవ్యుత్పన్నాశ్చాస్త్రైర్వ్యుత్పాద్యతే, అపితు లోకేనైవవ్యుత్పన్నా
వ్యుత్పత్తివిశేషపరిపూరణాయశాస్త్రేష్వధికుర్వతే, అతోలోకదృష్టవిశేషణవి
శేష్యాదివిభాగానుసారేణ ద్రవ్యాద్రవ్యాదివిభాగపరికల్పనం న్యాయ్యం, అన్య
థాసర్వాపలాపవాదినః స్వవ్యాపూతాదిదోషోపహతేనవాదిత్వమేవభజ్యేతే
తి, నహివాదినఃప్రమాణప్రమేయవిభాగంవాచ్యవాచకవిభాగం వాదిప్రతివాది
విభాగంవా పరిహృత్య వాదినోభవన్తి, నచప్రమాణనిరూపణేప్రమేయనిరూపణం
ప్రమేయనిరూపణేప్రమాణనిరూపణమిత్యాదికం ప్రలప్యవా ప్రతిపద్యవా తూష్ణీ
మాసతే, అతస్సర్వేపిభేదాస్సేనావసంతారావణ్ణలాదివిభాగదర్శనన్యాయేనయు
గపదుపలభ్యతే, యుగపచ్చవ్యవహియతే, కేవలంవాచకక్రమవృత్తిత్వాద్భావా
భావాధారాధేయవాచ్యవాచకాదివ్యవహారేషుక్రమోపలంబః, అభావోహి

౩౬౪॥శ్లో॥సామాన్యాత్పావిత్రేషాకృతరపియదిసస్వీకృతోధర్మవర్గ

స్వీకృతానభాన్రిబాధానకిమపికథకాసాధయేయస్వసాధ్యం

యస్మిన్ బాధానవస్థేకవచనసఖలుతన్నీతిరన్యత్రదృష్టే

క్వచిద్ భావపూర్వకోపలమ్భసి యోగ్యదశాయాం యుగపదేవోపలభ్యతే,
యథా ఘటసద్భావాసద్భావవిశిష్టభూతలయోగ్యగపదిద్విగ్రియసన్నికర్షే కే
వలంఘటాభావోల్లేఖనం ఘటోల్లేఖననాన్తరీయకమిత్యవినాభావాత్పరియో
గిగ్రహణసధీగ్రీవీప్రతీతిః నపునః ప్రతియోగిగ్రహణస్యపూర్వభావిత్వనిర్బంధః,
ఏవంచాపాధికసంబద్ధానాంవిశేషణవిశేష్యభావప్రమాణప్రమేయభావవాచ్య
వాచకభావాదీనాం నిర్వాహభావేవ్యవస్తతో దూష్యదూషకభావమపి నిర్వో
ధుంనశక్తోతిదుర్వైతణ్ణికః, అతోలక్ష్యలక్షణాదిఖండనచణ్డమారుతోవ్యాఘా
తశేషఫణిముఖసహస్రేణ పరిపీతో జాతరదహనేనభస్మీభవతీతిసర్వమవదా
తం. స్వర్గకర్ణీసుతోపి అత్రత్యాలుక్త్యాకాశ్శూన్యవాదిప్రభృతయః అతోపివిశిష్టో
యద్యస్తస్వర్గవాసీ సోపీతిభావః॥

౩౫

ధర్మధర్మిభావానశ్లేకారేసకలలోకవ్యవహారఃరోధ ఇత్యత్రవ్యవర్గ
స్యసర్వైర్దురపహృషత్వంద్రథయతి సామాన్యాత్ప్రేతియదిసామాన్యాత్పావిత్రే
షాకృతిశ్చసస్వీకృతోధర్మవర్గః సామాన్యాభావాద్భాన్రివ్యభావః విశేషా
భావాద్బాధాభావః, తదుభయాభావేకథకాః వాదినఃస్వసాధ్యమపినసాధయే
యః ఏకఏవధూమవత్త్వాదికోహేతుఃపక్షసపక్షయోస్సామాన్యం వివత్తాచ్చ
విశేషః, ఇథంసాధర్మ్యవైధర్మ్యత్వానస్సర్వేధర్మాః తానేవావలన్బ్యసాధ్యసా
ధనభావోబాధ్యబాధకభావశ్చప్రవర్తతే, అన్యథామానమేవశరణంవాదినామి
తిభావః. ననుయథాద్వితీయనత్తాభేదాదిపరిక్షప్త్యభావేపివ్యవహారనిర్వాహః
ఏవంప్రథమనత్తాభేదాదిపరిత్యాగేపివ్యవహారనిర్వాహఃస్యాత్ తథాచ సర్వ
ధర్మోచ్ఛేదఇతికల్పిదాహ, తంద్రతిక్షిపతి యస్మిన్నితి. అయమగ్రః ద్వితీయసత్తా
భేదాదిక్షప్తావనుపలన్బస్తావద్బాధకః అనవస్థాచ, తన్నీతిరన్యత్ర దృష్టే ప్రత్య
క్షదృష్టేప్రథమసత్తాభేదాదానభవతి అనుపలన్బబాధాభావాత్ అనవస్థాప్రస
జ్ఞకత్వాభావాచ్చ, సజాతీయాపేక్షాయామేనానవస్థా నతూపలన్బన్యప్రథమ
స్యాపిస్వీకారే, అతఃప్రథమధర్మాపలాపఃకర్తుంనశక్యతఇత్యర్థః. యస్మిన్ క్వచన
ద్వితీయసత్తాదాబాధానవస్థేభవతః నతన్నీతిరన్యత్ర దృష్టే ప్రమాణప్రతిపన్నే
ప్రథమనత్తాదావపీతిశబ్దానాం ఇథంప్రథమస్యాపిధర్మస్యానశ్లేకారేణసర్వ

నోచేన్ని శ్చేషకుక్షింభరిరుపనివతాదు స్తరశ్శూన్యవక్షః॥ ౪॥

౩౬౫॥ శ్లో॥ చాదీనాం వృత్తియోగ్యం యదుతపదవిదో సత్త్వసుద్రవ్యమాహు

తైత్తితావత్తత్త్వమాత్వంగమయతి నచ తద్బాధకం కిచ్చిదస్తి॥

తాత్పర్యంచాన్యదత్రస్ఫుటపిదితవతస్తత్రసత్త్వేతరత్వా

దన్యః కశ్చిన్నభిర్ధః పరమిహనిపుజైర్ద్యోతకత్వాదిచిత్త్యం॥ ౫॥

౩౬౬॥ శ్లో॥ అహుర్ద్రవ్యేషుధర్మాకా తిచనగుణపర్యాయవైషమ్యభిన్నాన్

పర్యాయాణాం గుణత్వేస్థితవతి సహజాగన్తుతామాత్రమేతత్

మిథ్యాభూతా వికారానభిదధతి పరే సత్యరూపా స్వభావాం

స్తానేకద్వ్యాదిరూపానభిదధతుకథం నిర్గుణానాంక్షణానాం॥ ౬॥

ధర్మాణాంసాం వృత్తత్వకల్పనేధర్మ్యవలాపి తేనైవసాం వృత్తశ్చేనకల్పయితుం
శక్యత్యతిశూన్యవాదపవపరిశిష్యేతేత్యాహ నోచేదితి॥ ౪॥

నను సత్త్వంద్రవ్యసు సత్త్వసుద్రవ్యమితి పదవిద్భిరభిహితత్వాదద్ర
వ్యాణామ్మహత్వమితి యదికశ్చిన్నను తేతదనూద్యవ్రతిక్షిపతి చాదీనామితికు
తత్తత్త్వతలహ నచతదితి. బాధపవహ్యసత్త్వేకారణం, నచచాద్యధానాంసము
చ్చయాదీనాంబాధోస్తి తదభావేపితన్విధ్యాత్వేసర్వపదాధానాంమిథ్యాత్వం
స్యాదితిభావః. కస్తస్త్విపదవిదాంవాక్యాభిప్రాయవిశిష్టతాహ తాత్పర్యమితి.
కింతతాత్పర్యమిత్వత్రసామాన్యేనతాత్పర్యార్థమాహ అత్యతి. ప్రమాణబలాన్స
త్త్వేతరత్వాదన్యత్రైవతాత్పర్యమితి సామాన్యతోనిర్ణీతమిత్వార్థః. తాత్పర్యవి
శేషంద్రకాశయతి పరమిహేతి. ద్యోతకత్వాదిచిత్త్యం చాదీనాంద్యోతకత్వము
న్యేషాంవాచకత్వం యద్ద్యోత్యంతస్యవిశేషణసంబద్ధానర్హత్వం యద్వాచ్యం
తస్యవిశేషణసంబద్ధాన్హత్వమిత్వాదివిభాగో యథాప్రమాణం చిత్తనీయః. అ
తోసత్త్వశబ్దకథనమాత్రిద్రవ్యాణాంమిథ్యాత్వప్రసక్తాభావత్యత్యర్థః॥ ౫॥

అత్రక్షపణకాగుణపర్యాయభేదేనగుణానేనవిభజ్యతేతన్నయక్రమి
త్యాహ ఆహురితి. సహజాగన్తుతామాత్రమేతదితి సహజాధర్మాగుణాత్తత్త్వ
చ్యస్తే, అగస్తవఃపర్యాయాత్తతిక్షపణకపరిభాషా, గుణత్వేషుత్యేకిననేనవిశేష
కథనేనేత్యర్థః. బాధాన్తుకేచిత్ సర్వానప్యవస్థాభేదాన్ గుణశబ్దాభిధేయాన్
మిథ్యాభూతానభిదధతి, తేషేవాపరే సత్యభూతా స్వభావాన్ తానేక
ద్వ్యాదిరూపాన్ రూపరసగన్ధస్పర్శస్వభావాప్యధివీ యాపరసస్పర్శస్వభావం
జలం రూపస్పర్శస్వభావం తేజః స్పర్శస్వభావో వాయురితి, ఏతత్పర్యం నిర్గుణా
నాంనఘటతత్త్యాహ అభిదధత్వి. ఆరోహిహి సగుణేషేషేవ తిరోహితాః

3౬౭॥ శ్లో॥ బాహ్యార్థే బౌద్ధతో కాః కిల జననజరాభక్తరూపాన్నికారా
 నాద్యస్తాచి త్తచై త్రేష్వపి జగదురిమేతత్సర్వరూపం నవాన్యః॥
 పూర్వస్మిన్నక్రమఃస్యాదుపరితునకథంతస్యధర్మాస్తపతే
 తన్నిధ్యాత్వేతునిత్యంఽఖిలమపిభవేత్తుచ్ఛమేవాన్యదాస్యాత్ ॥ ౭॥
 (అద్రవ్యవర్గస్య సర్వైర్దురవహ్నవత్సం)

3౬౮॥ శ్లో॥ ఆదావై క్యేన బుద్ధిర్ద్వయమపిమిళితంగృహ్లాతీవ్యక్తిజాత్యో
 ర్భేదాభేదావిరోధం దిశతియది నతన్తద్విశిష్టైక్యబుద్ధేః॥

హితరూపసాపేక్షత్వాత్, రూపరసాదీనాంస్వభావమాత్రత్వేధర్మధర్మిణోర్భి
 వేద్యియగ్రాహ్యత్వవిరోధాత్, భిన్నేద్వియగ్రాహ్యతాం రూపరసాదీ
 నాం బహూనాంస్వభావానామేకవస్తృత్వైకత్వేబహువిరోధసంకలనాచ్చ
 సగుణత్వమేవన్యాయ్యమితిద్రవ్యాద్రవ్యవిభాగోఽనతిలఙ్ఘ్యేయైతత్కథః॥ ౮॥

బాహ్యార్థ ఇతి. అత్ర కేచిద్బౌద్ధాభాసాబాహ్యార్థే మజననజరాభక్తరూ
 పాదావికారానాహుః, చిత్తచైత్రేష్వపి జననభక్తావేవద్వావికారా, తత్రవికల్పనీ
 యం ఏతద్వికారజాతం వస్తునఃస్వరూపంవాధర్మోవా, తత్రపూర్వస్మిన్వాత్రే
 జననాదీనాంక్రమపవనస్యాత్, నహిస్వరూపంక్రమేణభవతి స్వరూపత్వవ్యా
 ఘాతాత్, ఉత్తరత్ర ధర్మధర్మిభావంస్వయమేవవదసీత్యాహ ఉపరితి. తర్హిజన
 నాదయోమిథ్యేతిచేన్నేత్యాహ తన్నిధ్యాత్వ ఇతి. జననాదీనామిధ్యాత్వేతస్య
 వస్తునోనిత్యత్వమేవస్యాత్ యదివాతుచ్ఛత్వమితి. యథాహుః॥ శ్లో॥ నిత్యంస
 త్త్వమనంత్యంవాఽహేతోరన్యనపేక్షణాత్॥ అపేక్షాతోహిభావానాంకా
 దాచితత్వసంభవః॥ ఇతి, అత్రాహేతోరిత్యుపలక్షణం అజననాన్యేత్యర్థః.
 హేతోరపి జననపవోపయోగాత్ అన్యథాజననాదీనామిధ్యాత్వేనత్యేకదా
 నిత్యత్వమన్యదాతుచ్ఛత్వమేవేత్యర్థః. స్యాదేవనస్యాదేవవానతుకదాచిత్స్య
 దితిహ్యేపహుః॥

౭॥

ఏవమద్రవ్యంసాధయిత్వాద్రవ్యాద్రవ్యయోర్భేదాభేదవాదస్యా
 ప్రామాణికత్వమాహ ఆదావితి. ప్రథమపిండగ్రహణేషుభేదేనాప్రత్యయాత్ మ
 త్వర్థీయనిరపేక్షసామావాధికరణ్యాత్ సహజాపరిమితినియమాదేకశబ్దాను
 విధప్రత్యయాచ్చభేదాభేదంసమర్థయన్తే, తత్రభేదాభేదయోఃకింప్రత్యక్షగమ్య
 త్వముతానుమానగమ్యత్వమితి ఏకల్పప్రత్యక్షగమ్యత్వవత్కమనునదతి గౌర
 యమితైక్యేనబుద్ధిరుత్పద్యమానా మిళితామేవవక్తింజాతించగృహ్లాతీభేదా

అథంతేదన్త్రమునానహిమపికదావ్యర్థకోపివ్రతీయా
త్రైవిష్ట్యవ్రతీరిరుపధిరపుకన్తిధిమాత్రేణసిద్ధ్యేత్ ॥ ౮॥

(వ్రత్యుఁ డభేదాభేదభక్తిః)

౪౬౯॥ శ్లో॥ వ్యక్త్యాజాతేరభేదంయదివదసివృథకన్తిధ్యభావాదిలిక్తే
శ్చేదాభావోక్షబాధ్యస్తవచనహిమతోనాన్యధాత్రాస్యయ్యుక్తిః॥
ధర్మైక్యాదేకవాక్యాన్మతుభవతితతోధర్మధర్మైక్యబుద్ధి
స్తద్బోధశ్చాప్యపాధిర్నవభిహాభవణాదృశ్యత్యభ్యుపేతే॥ ౯॥

(అనుమేయభేదాభేదభక్తిః)

భేదయోర్విరోధముపశమయితీతి, తన్నిరాచక్షేతన్నేతి. తత్రహేతుమాహ త
ద్విశిష్టేతి. తద్వివృణోతి అథంతేతి. ఇదమిథమిహిసర్వావ్రతీతిరుపజాయతే
తత్రేదమంతోధర్మి అథమంతోధర్మః. అర్థకోపేతి బాలిశాదపిబాలిశోభవాని
త్యర్థః. కథంతర్హత్యవ్రతీన్నయోధర్మధర్మిణోరైవశిష్ట్యవ్రతీతి॥ సమవా
యాన్తీకారేచాపసిద్ధాస్తప్రసక్తాదిత్యాశఙ్కాహ తదితి. తత్ తస్మాత్. నిరు
పధిః ఉపాధితేనస్వీకృతసమవాయాభావేపి స్వాభావికాపుకన్తిధిమాత్రేణ
వైశిష్ట్యవ్రతీతిసిద్ధ్యేతి॥ ౮॥

లిక్తాదపిభేదాభేదవాదోనసిద్ధ్యతీతివక్త్రంపరోక్తానుమానాన్యనువద
తి వ్యక్త్యేతి. పుకన్తిధ్యభావాదిలిక్తేః సకాలాపలచ్ఛనియమాదిలిక్తేః ధ
ర్మధర్మిణోరభేదఃకాలాత్యయాపదిప్రత్యాహ్వాభేదాభావత్తి. తపావ్యయందో
స్తోభిషతత్యాహ తవచేతి. అన్యథాసకాలాపలచ్ఛనియమయ్యుక్తిరేవన
ప్యాదిత్యాహ వాన్యభేతి. సాహిత్యంభేదవనియతమభేదగర్థమపి. నసమాతత్త
భావఃకథంతర్హి కుత్సర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామావాధికరణ్యామిత్యాశఙ్క
సామావాధికరణ్యలక్షణానురోధేనపరిహరతి ధర్మైక్యాదితి. నపునస్సామావా
ధికరణ్యాధర్మధర్మిణోరైక్యబుద్ధిరిత్యాహ నతుభవతీతి. యత్రపునరైక్యంతత్ర
తద్బుద్ధిరేవోపాధిః. నసత్తహ బుద్ధిరూపోపాధిర్నాస్తిత్యర్థః. నన్వదృశ్యవిషయే
బుద్ధిమస్తరేణావ్యుక్తోస్తితత్రాథంబుధ్యభావాదధ్ధాభావత్యాశఙ్కాహ భ
క్షతాదృశ్యత్యభ్యుపేతత్తి. దృశ్యతేనైవహిభవతాధర్మధర్మిణామభావపిః
రిగృహ్యేతే, తథాచధర్మధర్మిణోరైక్యమపియద్యస్తి యోగ్యత్వాదుపలభ్యేత
నన్వోపలభ్యతే తస్మాన్నాస్తి, ఏతేనైవైకశబ్దానువిధ్యప్రత్యయోపినిరస్తః, ఏకోః
క్షణీయదేకశబ్దస్యవిశిష్టవిషయత్వాదితి॥

౩౭౦॥శ్లో॥సత్త్వాన్వైకాన్తమాహుర్విమతమితరవతోపితద్ధీవిరుద్ధం
 నశ్యాత్కారభేదాత్పురిహృతిరనవస్థానదోషప్రసక్తాత్ ।
 స్వవ్యాపారోక్తిచర్యాసమయనియతయోష్యేవమేవాకులాస్సృ
 ద్విష్టాన్దేపిహ్యపాధిద్వయవతినియతఃస్థాల్పసాత్త్వైదియోగః॥౧౦॥
 ౩౭౧॥శ్లో॥సిద్ధేవస్తున్యశేషైఃస్వమతముభయథావర్ణ్యతేతత్రతత్ర
 స్యాదర్థస్యైకయాష్యేకథమిదమితిచేత్తన్నభిన్నాశయోక్తేః ।
 మన్తవ్యావైభవోక్తిఃక్వచిదనభినుతేసంశయోక్తిఃక్వచిద్వా
 భాగద్వైతాన్నసింహప్రభృతిషుఘటతేచిత్రసంస్థానయోగః॥౧౧॥
 (అనేకావ్తానుమానభజ్జః)

అత్రానేకాన్తవాదీప్రత్యవతిష్ఠతే సత్త్వాదితి. సర్వమనేకాన్తం న
 త్త్వాత్ ఘటాకాశమహాకాశవదితి, తత్ప్రతీతివిరుద్ధమిత్యాహ తద్ధీవిరుద్ధమితి.
 పామాన్యాకారేణాభేదః వ్యక్త్యాకారేణ భేదశ్చితి. రూపంపరిహారామిత్యాశ
 జ్యునిరాకరూపి నహీతి. కుతశ్చిత్తతలహ అనవస్థావేతి. వ్యక్తీవామభేదనిర్వా
 హార్థంజాతిఃపరిగృహ్యతే, జాతివ్యక్తిరత్యన్తవిరుద్ధస్వభావయోరభేదనిర్వా
 హార్థం ధర్మాన్తరస్వీకారేనవస్థా, అస్వీకారే విరుద్ధాకారేణ ప్రతిభాసమాన
 యోగకథమభేదః. ఉక్తార్థబాధకానిష్టప్రసక్తావాహ స్వవ్యాపారేతి. పర్వత్రా
 నేకాన్తవాదేవ్యాపారనియమోవ్యవహారనియమస్సిద్ధాన్తనియమిత్యాదయ
 స్సర్వేనియమాన్యాకులీభవేయః, ఆకాశేపి ఘటకరకాద్యవచ్ఛేదకభేదేనైవ
 స్థూలసూక్ష్మైదివ్యవహారః, తత్రాపాదీనాంభిన్నత్వమేవ, ఉపాధిః తఃపునరభి
 న్నత్వమేవ, కేవలముపాధితోభేద ఉపాధిః త్వర్చన్తముపాధిద్వా రేణవ్యవ
 హారియతశ్చితినిదరోధః॥ ౧౦॥

కథంతర్ల్యనేకాన్తాభావేనైర్వరపివాదిభిరేప్తిక సిద్ధాన్తేపక్ష
 ద్వయోపపత్త్యనంక్రియతే యథా ప్రతేర్యాభార్థ్యమయాభార్థ్యంచేతిన్యా
 యవాదివః. ఏవం తేషు తేషుసిద్ధాన్తేషుమతిభేదోపపత్త్యనందృష్టం యథాభవన్త
 పవాన్విశాభిధానమభిహితాన్వయంచాభిదధతశ్చిత్వాశజగతే సిద్ధ ఇత్యాది
 వా. పరిహారతి తన్నేతి. తత్రహేతుమాహ భిన్నాశయోక్తిరితి. తత్తచ్ఛాస్త్రీప్ర
 వక్తృణామాశయభేదేన వక్ష్య భేదోపపత్త్యనన్యాయ్యమిత్యర్థః. అస్మిన్నర్థేపరి
 హారాన్తరమప్యహ మన్తవ్యేతి. ఏకస్యైవవక్తృః క్వచిద్వైభవోక్తిఃక్వచిత్పు
 రమాధ్యోక్తిరితి. త్వతీయఘపిపరిహారమాహ సంశయోక్తిరితి. అథానవధారణే
 నవాదిభిన్నంభావితకోటిద్వయోపాదానమితి. అతోనానేకాన్తవాదప్రసజ్జః.

౩౭౨॥ శ్లో॥ స్యాదస్తిస్యాచ్ఛనాస్తిద్వితయమనుభయంస్యాత్త్రిభిశ్చన్తిమంత్రః
 సైషోక్తాసప్తభక్తీజినసమయజడైర్ద్రవ్యపర్యాయవర్గే
 ఇష్టాంపార్వత్రీకింతాంస్వపరమతకథాతన్నిలాదావివక్షా
 కక్షీకుర్వీతథూతఃకథకపరిషదాకాందిశంకాన్దశీకః॥

౧౨॥

(సప్తభక్తీభక్తః)

౩౭౩॥ శ్లో॥ భేదేవస్తుస్వరూపేభ్యనుభవసభ వేధర్మపత్నేనవస్థా
 స్యాద్వాన్యోన్యాశ్రయాదిస్తదయమనృతఇత్యుక్తిబాధాదిమఃస్థం॥

కథంతన్ని నృసింహాదిరూపేషువిరుద్ధాకారఇతచేత్ అంశభేదాదపరోధఇత్యా
 హ భాగద్యతాదితి॥

౧౧॥

ఇథమనేకాస్తవాదప్రతియేవమసహమానోననేకాస్తవాదీసప్తభక్తీంపురనుకరుతే స్యాదస్తి స్యాన్నాస్తి స్యాదస్తిచనాస్తిచ స్యాదస్తినాస్తివిలక్షణం అస్తిస్యాదస్తి నాస్తివిలక్షణం నాస్తిస్యాదస్తి నాస్తివిలక్షణం అస్తిచనాస్తిస్యాదస్తి నాస్తివిలక్షణం ఇతిసప్తభక్త్యాసంవళితమేవశ్వమితి ద్రవ్యంహి వస్తుస్వరూపంపర్యాయశ్చైగన్తుధర్మః ద్రవ్యపర్యాయాత్సనానదసమూపేచ జగతి సర్వమపిరూప మన్వయవృతిరేకాభ్యాంసంజ్ఞుటతఇతి, తదిదమనుభావతే స్యాదస్తితి.స్యాత్త్రిభిశ్చన్తిమంత్రరితి అస్తిచం అనుభయం.త్రిభిఃస్యాదస్తి త్యాదిభిః త్రిః ప్రత్యేకమన్వితమిత్యర్థః, అస్తి నాస్తివిలక్షణంప్రత్యేకంస్యాదస్తి త్యాదిభిస్త్రిభిరన్వితమితి పక్షత్రయం, పూర్వంచత్వారఃపక్షాః అతస్తుప్తభక్తీనైషాసప్తభక్తీద్రవ్యపర్యాయవర్గేఅనేకాస్తవాదిభిగుక్తా. జినసమయజడైరితి అస్యాథ స్యావత్నేవపవన క్షాణాంజాడ్యంప్రకటయతీత్యర్థః.అతోత్తరమాహ ఇష్టామితి. అనియతార్థోపపాదనస్వభావామేనాంసప్తభక్తీంవివక్షాపరస్పరవిరుద్ధాభావణేనవిద్వద్భిర్నిషాగసితశ్చమః తరగవాదీకాన్తిశీకోభయదుత్తః కాన్తిశంకక్షీకుర్వీత నకాశ్చిదపిదిశంప్రాప్నుయాదిత్యర్థః.అనియతవాదినాంహి స్వపక్షపవరపక్షః చూషణమేవభూషణం విజయపవరాజయః వ్యవహారపవమానమితిసర్వోన్యామూతస్సంపనీవద్యేతేతిభావః॥

౧౨॥

ఇథంభేదాభేదవాదేనిరస్తేభేదోపేతద్వదేవనిరస్యతామితివదతఃపరపక్షవాదినఃపక్షమనువదతి భేదఇతి.తన్నిరాకరోతి ఉక్తీతి.అయమత్రపూర్వః క్షసిద్ధాస్తయోరనుక్రమః కింభేదోవస్తునఃస్వరూపం,అథవాధర్మక,యదిస్వరూపం స్వరూపభూతభేదేగృహితేసత్యధ్యాసోనస్యాత్,అథనశ్చహ్యతే అథాన్యధ్యాసో నస్యాత్ ధర్మిగ్రహణమస్తరేణాధ్యాసాభావాత్, తథాచ స్వరూపః

భూతభేదస్యగ్రహణాగ్రహణయోరభ్యాసాభావశ్చితి స్వరూపభేదవాదనిరాసః, కింఞ్చ స్వరూపస్యైవభేదత్వే స్వరూపం భేదశ్చితివ్యవహితనపునర్భిన్నమితి, స్వరూపస్యప్రతియోగినిరపేక్షత్వాత్ భేదస్యతత్సాపేక్షత్వాచ్చ విరుద్ధభద్రాధ్యాసోపి స్వరూపభేదవాదమపాకరోతి. నాపిధర్మభేదః తస్యధర్మప్రతియోగిభ్యామభేదేవ్యాఘాతః ధర్మధర్మభావాదేర్భేదనిష్ఠత్వాత్, భేదేపునరాన్తనైవభేదాన్తీకారేతావదాత్మాశ్రయః ద్వితీయభేదమన్తీకృత్యపరస్పరభేదకత్వకథనేపరస్పరాశ్రయః తృతీయాదిభేదమన్తీకృత్యపరివర్తనేచక్రకం ఉత్తరోత్తరః పిధావనేనవస్థా ఉత్తరోత్తరభేదానాంపూర్వపూర్వభేదేభ్యోభేదానన్తీకారే ద్వితీయాదీనాం భేదానాంప్రథమభేదాద్వ్యతిరేకాభావేన తదన్తీకారానన్తీకారయోరవిశేషశ్చితిధర్మభేదోపదుర్వచః. కింఞ్చ కింధర్మప్రతియోగిగ్రహణపూర్వకోభేదగ్రహః ఉతస్యతన్త్రీః, యదిస్యతన్త్రీః భేదగ్రహణమేవతన్నస్యాత్ కస్యకన్త్రీద్భేదశ్చితి. యది ధర్మప్రతియోగిగ్రహణపూర్వకస్తతాపివికల్పయామః కింధర్మప్రతియోగినాపరస్పరవిలక్షణత్వేనగృహ్యమాణోతథాభవతః ఉతావిలక్షణత్వేన, యద్యవిలక్షణత్వేన ఘటాద్ఘటోభిన్నశ్చిత్వేనస్యాత్ నచ తద్యుక్తం. విలక్షణత్వేనచేత్ అన్యోన్యాశ్రయకుక్షినియేవనేన నిర్దహ్యతే భేదవాదః భేదేగృహీతేసతిధర్మ్యాదిగ్రహణం తన్త్రీహణేసతిభేదగ్రహణమితి, అతోత్తరంఉక్తిబాధాదిదుఃస్థమితి. అయమత్రభావః యస్తు భేదఃస్వరూపంధర్మోవేతివికల్పయతి సపునస్తృతీయకోట్యన్తీకారేణవికల్పయతి కింవాతదనన్తీకారేణవికల్పయతి, యద్యన్తీకారేణ అయావత్సంభవితావదయంవికల్పశ్చితిన్యూనంనామనిగ్రహస్థానం, సంభవన్తిచస్వరూపధర్మవ్యతిరక్తాసుహాసగ్రహవ్యథాః, నహిఘటస్యస్వరూపంనాపిధర్మఃపటకుడ్యకుసూలాదయః. తృతీయకోటితయాపిభేదంవదన్తిభేదవాదినః జ్ఞానాభావసంబధానాం విషయప్రతియోగిసంబద్ధిభిరేవవ్యాప్తత్వవహారాత్, తేషామపిభేదలక్షణలక్షితత్వస్యభవద్భిరవ్యన్తీకార్యత్వాత్. యది తృతీయకోట్యనన్తీకారేణవైయధ్యాద్వికల్పయతి తథాపితర్కాభాసోయంప్రసక్తః, స్వరూపంచేత్ ఏవంస్యాత్ నచైవం తస్మాన్నస్వరూపంధర్మత్వేత్ ఏవంస్యాత్ నచైవం తస్మాన్నధర్మశ్చివరస్పరవిరుద్ధయోస్తర్కయోర్వివర్యయేపర్యవసానంయద్యస్తి తదామిథోవిరోధాత్తర్కాభాసత్వం, యది నాస్తి తదాపితర్కాభాసత్వం వివర్యయేపర్యవసానాభావేనాజ్ఞానాన్యత్వాత్ ఉభయోరపితృతీయకోటోపర్యవసానమస్తివ్వితిచేత్ అపామానుభవానాతో

క్రమేవప్రస్తరతి, తృతీయకోట్ట్యసద్భావేనహిభవానాలపతి యదికోట్ట్యస్తరమ
సి అస్మాకమపితమాప్రేణోపతస్థతాంభేదః, అతోనభేదతత్త్వావలాపః, తథా
చనవివక్షితార్థసిద్ధిః. స్వరూపంచేదధ్యాసానుపపత్తిస్యాత్ ఇతిభవతాంమూల
తైదిల్యం, అన్యతజడపరిచ్ఛిన్నవ్యాప్తీనాంబ్రహ్మస్వరూపత్వేపి భవద్భిరేవ
ప్రపజ్ఞాధ్యాసాన్తీకారాత్, వ్యాప్తీనాంధర్మత్వేభవత్రైవధర్మభేదవాదోఽ
న్తీకృతఇతి ధర్మభేదవాదప్రతిఘోషకాణాం తరాభాసానామక్లాన్యతమవైక
ల్యంభవత్రైవప్రతిపాదితంస్యాత్. అస్తామయంతరాభాసప్రసక్తః ప్రతిబద్ధ్యా
పిదూషయామః అభేదః స్వరూపంధర్మోవా, ధర్మశ్చేదనవస్థా స్వరూపాతిరిక్త
స్య ధర్మస్యాభేదత్వవ్యాఘాతశ్చ, ఆత్మాశ్రయాన్యోవ్యాశ్రయచక్రకాశ్రయా
ద్యభిధానమస్మాభిరవ్యత్రాభిధాతుంశక్యేతస్వరూపంచేదభేదః అభేదోబ్రహ్మే
తిస్యాత్ నపునరభిన్నంబ్రహ్మేతి. క్షిప్రాభేదరూపస్య నిత్యస్వభావత్వేనభేదప్రప
జ్ఞాధ్యాసోనస్యాత్, స్వరూపాస్తరమభేదఇతిచేత్ భేదవాదమేవోద్ధరిసి, కి
న్చ స్వస్వరూపంస్వరూపమితియచివదసి సోపిచభేదపవావసీయతే, స్వమే
వరూపమితివచనే స్వరూపాతిరిక్తాభేదానభిధానాదధ్యాసానుపపత్తిస్తదవస్థై
వ, అతోభేదవదభేదస్యాపిత్వదుత్తేనైవదూషణకలాపేన దుర్నిరూపత్వాన్వ
రూపధర్మయోద్భేదత్వానుపపత్తిరితి రిక్తంవచః. కస్తర్హిభేదః, అన్యతజడపరి
చ్ఛిన్నవ్యాప్తీనాంస్వరూపత్వేస్వరూపభేదవాదమన్తీకృత్యమూకీభవ, ధర్మ
త్వేపునర్ధర్మభేదవాదమన్తీకృత్యుర్నిర్వేరమేవసంజ్ఞిర, అథాపి కథంభేదస్యభే
దాభావేస్వరూపసిద్ధిరితిచేత్ స్వస్వస్వయమేవభేదఃస్వపరనిర్వాహకత్వాత్
యోహియత్రయదధ్యాసవిరోధీ సతస్మాద్భేదః తథాచ స్వాశ్రయేపటాదావ
ధ్యాసవిరోధీశౌక్యవిధర్మవ, స్వస్త్రిన్నపికాన్వ్యాద్యధ్యాసవిరోధిత్యాత్ స్వ
స్యాపిస్వయమేవభేదః తథాచధర్మప్రతియోగిభ్యామపిశౌక్యాదేః స్వరూపమే
వభేదః, స్వరూపస్యైవస్వాత్మనితత్తదధ్యాసవిరోధిత్యాత్. యత్పునరుక్తంశ్చ
దగ్రహణస్యధర్మప్రతియోగిగ్రహణపూర్వకత్వాత్పురస్పరాశ్రయఇతి తదపిచ
నిరూపకాణామాఘోషణం, ఘటపటోహిగృహ్యమాణౌ యుగపదేవఘటత్వః
త్వాశ్రయావేవగృహ్యతే తావేవధర్మాభేదాఇతిరేతరాధ్యాసవిరోధిత్యాత్
స్వస్త్రిన్నపితత్తదధ్యాసవిరోధిత్యాత్ స్వాత్మనోపిభేదస్తావేవ, అతోనానో
న్యాశ్రయణశఙ్కాకృత్యురతి. కథంతర్హిప్రతియోగినిరపేక్షాణాంధర్మాణా
భేదత్వమితిచేదిత్థం యదాశుక్లత్వకృష్ణత్వాదయఃస్వరూపేణ ప్రతీతివిషయా
పరస్పరాధ్యాసంవ్యావర్తయన్తితదాశుక్లత్వకృష్ణత్వాదయఇతివ్యవహియః

ధర్మః క్వాపి స్వరూపం క్వచిది తిచయథాదృష్టి నోక్తప్రసక్తౌ
 యద్దృష్ట్యోయత్రయస్యాన్యసనపరిహృతసోస్యతస్తాన్తుభేదః॥ ౧౩॥
 (భేదరూపణనిస్తారః)

కుర్వన్తిచాధ్యాసనివర్తనం తేనైవ స్వరూపేణ, యదాపున రథ్యాసనివర్తక
 త్వరూపధర్మాన్తరవైశిష్ట్యేన వ్యవహియన్తే తదాభేదాత్తత్వవ్యన్తే, తేనతే
 హమేవధర్మాణాం స్వరూపేణవ్యవహియమాణానాం న ప్రతియోగిసాపేక్ష
 త్వం అథ్యాసనివర్తకత్వరూపధర్మాన్తరవైశిష్ట్యేన వ్యవహియమాణానాం
 ప్రతియోగిసాపేక్షత్వమితి నకల్పిద్విరోధః. యథా ఘటేదణ్ణాదీనాం వ్యాప్రియ
 మాణానాందణ్ణాదివ్యవహారే న ప్రతియోగ్యపేక్షా ఘటకారణత్వవ్యవహారే
 ప్రతియోగ్యపేక్షేతి. ఏతేన గ్రాహకానువపత్తిప్రలాపోపిదూరోత్సరితః జా
 త్యాదీనామేవభేదత్వాత్ తేహంవస్తునాసహాయగపదేవగ్రహణేన స్వరూపభే
 దయోర్గ్రహణపార్యాపర్యాభావాత్, అతఃప్రత్యక్షమేవయగపదుభయంగృ
 హ్ణోతి అతోభేదస్యనవికల్పగ్రాహ్యత్వం, తదిదంసర్వమభిప్రీత్యాహ ధర్మః
 క్వాపీతి. ఘటాదీనాంధర్మభేదః స్వరూపం క్వచిత్ పేదేపునఃస్వరూపమేవబేదః
 యథాదృష్టి యథాదర్శనమిత్యర్థః. తేననోక్తప్రసక్తౌనస్వరూపభేదరూపణం,
 నాపిధర్మభేదరూపణం. ఉక్తస్యార్థస్యోపపత్త్యర్థం భేదలక్షణమేవపరిశోధయతి
 యద్దృష్ట్యోయత్రయదధ్యాసనివృత్తిః స తస్యతస్మాద్భేదగతి. అతశ్చోక్త్యాదిర
 సాధారణోధర్మవచభేదః అతస్తజతిరిక్తభేదకల్పనమల్పబుద్ధీనాం కల్పనాగౌర
 వహేతుత్వాదనాదరణీయమేవేతిభావః. తదయంసంక్షేపః భేదప్రతీత్యపలా
 పేతవాపసిద్ధాంతః ప్రతీత్యభావేకభంబాధార్థంప్రయతసే, తత్కారణావలా
 పేభేదప్రతీతేః కార్యత్వమేవపరిపథి నహ్యకారణంకార్యముత్పద్యతే, కారణ
 నిరూపణావలాపేకార్యవిశేషవచకారణవిశేషంనిరూపయతి తత్తత్కార్యవిశే
 షసముచితత్వేనైవ కారణవిశేషస్యప్రతీతేః, భేదప్రతీతేర్విషయావలాపే భేద
 ప్రతీతిర్నిర్విషయేతివ్యాఘాతః ప్రతీతేస్సవిషయత్వనియమాత్ నహినిర్విషయం
 జ్ఞానమితిజాఘటితి విపరీతజ్ఞానమపిసవిషయమేవ అపేతుబాధితవిషయమితివిశే
 షః. అతోభేదజ్ఞానస్యవిషయబాధోపపాదనమేవతవావశ్యవ్యతే, తత్రప్రత్యక్షే
 ణబాధోపపాదనేసర్వస్యాపి ప్రత్యక్షస్య సవిశేషవిషయత్వాన్న బాధకత్వం,
 అనుమానంజేత్ సుతరాంసవిశేషవిషయమేవ పక్షహేతుదృష్టాన్తసాధ్యతజ్
 జ్ఞానాదిబహుభేదసంవలితత్వాత్, ఆగమోపపదపదార్థవాక్యవాక్యార్థాదిభే

32౪॥ శ్లో॥ భేదోగ్యహ్యేతబుద్ధ్యాధికరణమవధిం చేతినవ్యక్తమోన్మిక
ప్రత్యక్షస్యక్తమోపేక్షణభిదురతయా నేతితుల్యంభ్రమేపి॥

దగన్భః, ఏవంతరోపివ్యాప్యాన్తేకారేవ్యాపకాన్తప్రసజ్జనం వ్యాప్యవ్యాప
కభావశ్చభేదాత్మకఏవ అన్యవ్యాప్యోపేతత్వాచ్చ అతోభేదఖణ్డనప్రసజ్జపేవ భే
దముపపాదయతీతి. ఏతేన ప్రత్యక్షంధర్మిగ్రాహి ఉతభేదగ్రాహి ఉతోభయ
గ్రాహి, స్వరూపగ్రాహిత్యే అన్యత్వకపేవ, భేదగ్రాహిత్యే ధర్మిప్రత్యయోగి
సాపేక్షస్యభేదగ్రహణస్యతద్గ్రహణమన్తరేణగ్రహణంనస్యాత్, ఉభయగ్రా
హిత్యేపి యుగపదుభయగ్రాహివా క్రమేణవా, యుగవద్గ్రహణంనసంభవతి
సాపేక్షనిరపేక్షయోర్యోగపద్యాయోగాత్, క్రమేణాభయగ్రాహిత్యేపిభే
దపూర్వకంధర్మిగ్రహణంనసంభవతి సాపేక్షస్యపూర్వభావిత్యాయోగాత్,
ధర్మిగ్రహణస్యపూర్వభావిత్యే తస్మిన్నేవతుణే ప్రత్యక్షస్యనష్టత్వాన్నతద్భే
దగ్రాహకం, నచప్రత్యక్షాన్తరంభేదగ్రాహకం పరస్పరవార్తానభిజ్ఞత్వాత్,
అతోభ్రాన్తిరేవ ప్రత్యక్షంచాపిభేదంగృహ్ణోతి ఇతిదత్తోత్తరం॥ ౩౩॥

భేదగ్రహణేపూర్వోక్తాంగ్రాహకానుపవత్తింప్రతిబద్ధ్యాదూషయతి
భేదత్తి. ధర్మిభేదయోసాపేక్షస్వనిరపేక్షత్వాభ్యాన్యుగవద్గ్రహణమనుపవ
న్నంప్రత్యక్షజ్ఞానస్యక్షణికత్వాత్ క్రమగ్రహణంచనజాఘటితి పరస్పరవార్తా
నభిజ్ఞత్వాత్ ప్రత్యక్షాన్తరేణగ్రహణమపినస్యాదితిహ్యుక్తం, ఏతతాగల్పని
కభేదపక్షేపితుల్యం, కల్పనాయామప్యధికరణప్రత్యయోగిసాపేక్షత్వస్యావశ్యం
భావిత్యాత్ ధర్మిజ్ఞానక్షణికత్వస్యతుల్యత్వాత్ కల్పనాదావభేదగ్రహేపిపర
స్పరవార్తానభిజ్ఞత్వస్యానివాదాత్, నహికల్పనాపిధర్మిప్రత్యయోగినావన్తరే
ణభేదంగృహ్ణోతి నాపిధర్మిజ్ఞానవార్తామభిజానాత్, తస్యతస్మాద్భిన్నత్వాత్, అ
తఃకాల్పనికభేదజ్ఞానస్యసంస్థితనేపారమార్థికమపిభేదజ్ఞానం తేనైవన్యాయేనస
ంస్థితేత, తస్యాసంస్థితనే కాల్పనికమపిభేదజ్ఞానంనసంస్థితేతి వీవధఘటన్యా
యః. తస్మింకాల్పనికమపిభేదజ్ఞానంమాభూదిత్యేత్ తస్మింలాంకవ్యవహారోచ్ఛే
దప్రసజ్జః, కృష్ణవేదాన్తానారశ్చప్రసజ్జశ్చభేదప్రతిభాసనిరాపాయేవహిస
ర్వేవేదాన్తాన్తరభ్యన్తరేణబ్రూహే, తదిదమాహ తుల్యంభ్రమేపీతి. కింభేదస్య
ప్రత్యక్షత్వాభావేసతీర్థ్రియవ్యవస్థానస్యాత్, రూపాదిగ్రహణమిన్ద్రియకృ
త్యం, విషయభేదవ్యవస్థయైవహిచతురాదివ్యవస్థామామలః, ఏవమధాదివ్యవ
స్థాపినస్యాత్ తత్త్వవిషయభేదగ్రాహకేన్ద్రియభేదవివాదాదేవవ్యాఖ్యాదివ్య

అత్రాద్ధాదివ్యవస్థాక్షుతిరపియుగపద్యోగ్యధర్మగ్రహణా ౨ త
ప్రచ్యుక్తేభిన్నశబ్దఃకథితమపదిజ్ఞప్త్యపేక్షఃక్రమాత్ప్రత్యేత్ ॥ ౧౪॥

(భేదప్రత్యక్షత్వానుపపత్తినిరాసః)

౩౭౫॥శ్లో॥అద్రవ్యేనైకరూపేహ్యగణితగుణాస్సత్త్వముఖ్యాద్విధాద్యం
శుద్ధంతన్నిత్యభూతౌత్రితయమిహచతుర్వింశతౌవ్యాప్తితఃస్యాత్ ।
షష్ఠ్యాన్యేశబ్దపూర్వాఅపపరిగణితాభూతపద్దేవ్యధాన్య
స్సంఖ్యానాదిశ్చభేదఃపరిణమతియథాసంభవంద్రవ్యవద్దే॥ ౧౫॥
(అద్రవ్యావాంతరవిభాగః)

వస్థా, తదిదమాహ అత్రాద్ధాదిత. అతోయుగపదేవతత్త్వద్విశేషణభేదవిశిష్టవస్తుగ్ర
హణమిద్ధియైక్యేణ తేచవిశిష్టాయుగపదేవసన్నిధానేయుగపదేవగృహ్యంతేయ
ధాసేనావసతారామణ్ణలాదిజ్ఞానఇత్యుక్తం తథాచ పరస్పరాసజ్జీర్ణనానా
ధర్మవిశిష్టాః పదార్థాయుగపదేవగృహ్యంతేఘటఃపటః శుక్లంకృష్ణం చలంనిశ్చ
లమిత్యాది తత్రఘటత్వపటత్వశుక్లత్వకృష్ణత్వాదయః స్వరూపేణగృహ్యమా
ణాఃపరస్పరాధ్యాసంవ్యావర్తయంతి, తచ్చవ్యావర్తనంతత్తద్ధర్మస్వరూపగ్రహ
ణకృత్యం, తేనైవకృత్యేన విశేష్యమాణాస్తపవధర్మాః ప్రతియోగ్యపేక్షయా
భేదాఇతివ్యవహియై నైకప్రకారం క్తమేవార్థం ప్రతిపత్త్యాణాంబుద్ధిసౌకర్యా
యద్రకటయతి తద్యుక్తఇతి భేదవ్యవహారేపియుగపద్యవహారేనపౌర్వాపర్యా
పేతౌ యథాపఞ్చప్యజ్ఞుశయఃపరస్పరంభిన్నాఇతి. యత్రపునఃక్రమవ్యవహార
స్తత్రవాచఃక్రమవర్తిత్వాదస్తువాక్యాతేరిపౌర్వాపర్యం అజ్ఞాస్తాతానిస్తాభి
న్నేతి. అతానిప్రతిపత్తిపౌర్వాపర్యంననిర్బధ్నీమః అతోనభేదప్రత్యక్షత్వా
నుపపత్తిః॥ ౧౬॥

ఏవంభేదతత్త్వంప్రసాధ్యపాత్రిమాణికత్వేనాభిమతా గుణభే
దాకాయధావ్రమాణంవిభజ్యనిర్దిశతి అద్రవ్యఇతి. తస్మిన్నద్రవ్యవద్దేసత్త్వంరజ
స్తనైకప్రధానభూతగుణాః సత్త్వంచద్వివిధంశుద్ధసత్త్వంమిశ్రసత్త్వం
చేతి. శుద్ధసత్త్వంనిత్యవిభూతౌ, తదిదమాహ శుద్ధంతన్నిత్యభూతావతి. త్రిత
యమితిమిశ్రసత్త్వంరజస్తమశ్చేతిత్రితయం. ఇదంచతుర్వింశతితత్త్వేనర్వత్రా
పిస్యాదిత్యాహ వ్యాప్తితఃస్యాదితి. ఏవంశబ్దాదయఃషష్ఠగుణాః ఆకాశాదిప
ఞ్చభూతేషాంతరోక్షగమాధి క్యేనదృశ్యవైశిష్ట్యాహ పఞ్చేతి. సంఖ్యాదిరన్యో
గుణవర్గోయథావ్రమాణముపలభ్యమానోన్యూనాధికభావేన తత్రతత్త్వవైశిష్ట్యత
ఇతిదర్శయతి అధాన్యఇతి. యథాసంభవమితి ప్రమాణగతి రేవపదార్థపరికల్పనా

౩౨౬॥ శ్లో॥ స్థితుశ్చ తత్త్వస్తలీలావిధిమభగవతాధిష్ఠితాశ్చాస్త్రవేద్యా
 సత్త్వాద్యాః స్థూలసూక్ష్మప్రకృతిగతగుణాహేతుభూతాస్సుఖాదేః॥
 సామ్యేతేషాం త్రయాణాం సదృశపరిణతిః స్యాదిహాన్యన్యథాత్వే
 క్లప్తాన్యైర్ద్రిగ్యతేషాం శ్రుతిపథవిహతాకుత్రచిత్తూపచారః॥ ౧౬॥
 (సత్త్వరజస్తమసాముపయోగాదిరద్రవ్యతాచ)

౩౨౭॥ శ్లో॥ బుద్ధిత్యాదిః ప్రథానేన మపరిణతిః త్యేవమాగస్తథా
 ద్రవ్యేషు త్యేషుచాన్యేకతీచనకథితాః కేచిదధ్యక్షసిద్ధాః॥
 ఆనన్త్యాదర్థమాద్యాన్తరవగమతయాసూక్ష్మవైషమ్యభేదై
 రైకైకశ్యేన చిన్తామిహ జహాతి బుధానిశ్చి తాపేషీ తాథాః॥ ౧౭॥
 (విచిత్రావస్థానస్త్యం)

యాంశరణంనపునర్వైశేషికాదినాంసాజ్ఞేతికస్సంవిష్టవహారభిర్భః॥ ౧౮॥
 స్థితీతి. పూర్వోక్తానాం సత్త్వరజస్తమసాం స్థితుశ్చ త్తిలయేషు విశే
 షేణభగవతాధిష్ఠితత్వం తేషు తేషు శాస్త్రీమాచ్యతే, తేచ స్థూలసూక్ష్మప్ర
 కృతిగతాస్సుఖమఃఖమోహానాం హేతవోభవనీతీచ శాస్త్రసిద్ధం. తేషాంచ
 సామ్యేప్రళయావస్థాయాం సదృశపరిణతిః, వైషమ్యే సృష్ట్యవస్థాయాం విసదృ
 శపరిణతిశ్చ శాస్త్రీకసమధిగమ్యా. అన్యా విసదృశపరిణతిః. అన్యథాత్వే వైష
 మ్యే. సాఘ్యః పునరేషాం ద్రవ్యాభేదేన ద్రవ్యత్వమాహుః, తద్గుణత్వప్రతిపాద
 కశ్రుతిస్త్పతీతిహాసాదివిరుద్ధం. ప్రమాణేషు చ క్వచిద్విద్యస్తే ద్రవ్యాబేదవ్య
 వహారః సపునరౌపచారికః. వ్యక్తగున్యత్ ॥ ౧౯॥

ప్రథానే బుద్ధిత్యాదికతీచనప్రకారానుక్తా ప్రకారాన్తరాణ్యవ్య
 నస్తత్వాన్నపరిగణ్యవే అథాపి పామ్రాణికత్వాన్ప్రధానేకార్యకారణరూపే
 పరిగృహ్యన్తతిదర్శయతి బుద్ధీతి. ప్రథానే బుద్ధిత్యాదయోధర్మాస్సృష్ట్యవస్థా
 యాం విషమరూపాః ప్రళయావస్థాయాం సమపరిణతయః. ఏవమన్యేషు పిద్ర
 వ్యేషు కతిచిద్ధర్మాశ్చాస్త్రసిద్ధాః కతిచిచ్చప్రత్యక్షసిద్ధాః, అతోఽనుమానశర
 ణానాం సాధనబాధనయోరత్రచానవకాశః సహినరశిరఃపవిత్రత్వాద్యనుమానం
 శాస్త్రప్రవృత్తిశైలీముల్లిలఙ్ఘయిషతి. తర్హి సర్వేపిధర్మాః ప్రత్యేకప్రతిపాద్యా
 త్యాశఙ్క్యపరిహతతి ఆనన్త్యాదితి. అత్రవ్యావాన్తరభేదానామానన్త్యాత్ పవి
 చ్యప్రతిపాదనేపునరర్థమాద్యాత్ సూక్ష్మవైషమ్యభేదైర్దురవగమత్వాచ్చనిశ్చి
 తాపేషీ తాథామనీషిణ చైకైకశ్యేన చిన్తామిహ జహాతి, న తావతా తేషాం ప్రకా
 రభేదానామపామ్రాణికత్వమిత్యర్థః॥ ౨౦॥

౩౭౦॥శ్లో॥శబ్దాద్యాస్తతదక్షప్రతినియతిజువస్సర్వతస్త్రప్రసిద్ధా
 స్తైరేకద్వాద్యదిసశ్చేద్యద్భువనసహతభుగ్వారిభూన్యస్సమేతాః।
 పఖ్యేకారాదివైషాంవినిమితగుణతావ్యోమనైల్యాదిబోధే
 తవ్యోగాత్తతతత్తద్గుణజనితిచేన్నాన్యథాతోవపత్తే॥ ౧౮॥
 (శబ్దాదిగుణభేదగ్రాహకాధారనియమః)

౩౭౧॥శ్లో॥కస్తూరీచంపకాదౌసమవిషమతయాసమ్మతస్సారథాది
 స్తద్వచ్చబ్దాదయోమీత్రిగుణతదధికద్రవ్యనిష్ఠాగుణాస్సృజ్యః।
 నిఘ్నోజ్జేశాస్తద్విద్యుష్ట్యానకథమపిమిథస్సజగరశ్శబ్దః నీయః

అనస్తరంశబ్దాదీనాంగ్రాహకనియమమాధారనియమంచోక్త్యా
 భూతాస్తరేతత్తద్గుణప్రతిభాసస్యోపాధినియమంచాహ శబ్దాద్యాఇతి.శబ్దాదీ
 నాం శ్రోత్రాదిగ్రాహ్యత్వనియమస్సర్వతస్త్రప్రసిద్ధః. శబ్దాదీనామాకాశాది
 మాత్రరోత్రగుణాధిక్యంశాస్త్రప్రసిద్ధముపలబ్ధసిద్ధంచ. గుణవినియమస్తుప
 ఖ్యేకారాదిభిరేవస్యాత్, తతోదాహరణమాహ వ్యోమేతి.౧౮నతలేనైల్యా
 దిప్రతిభాసఃపఖ్యేకృతవృద్ధివాదిసంబంధేనైవస్యాత్, ఏవముష్ణంజలం సురభిస్స
 మీరతిత్యాదిమసంసర్గవిశేషాద్గుణాస్తరప్రతిభాసఃస్వయమేవోహనీయః. భూ
 తాస్తరసంసర్గాదుభూతాస్తరేతత్తద్గుణోత్పత్తికల్పనం కల్పనాగౌరవాన్నయో
 యుజ్యతే. అతారక్తంనభోధూమాగ్నిశః ఇత్యాదయోవ్యవహారబోధోపాధికా
 ఇతి.* (పటమలినిమవత్ యథాపలస్యచాలిన్యాభావేపిశబ్దస్యపీతిమాభావేపిమ
 లినఃపటః పీతిశ్శబ్దః ఉష్ణంజలమిత్యాది)॥ ౧౮॥

లీలావిభూతివన్నిత్యవిభూతానపిశబ్దాదిసంభవం తస్యచసర్వాత
 తాయ్యుత్కర్షణాలిత్వంచోపపాదయతి కస్తూరీతి.యథాకస్తూరీచమ్మకాదిషు
 గంధసామ్యేసత్యపిసారభవిశేషస్తత్రతతోపలభ్యతే, ఏవం త్రిగుణేశుద్ధసత్త్వే
 చ శబ్దాదిసద్భావేపి ధర్మిగ్రాహకప్రమాణసిద్ధంవైషమ్యమనతిలబ్ధనీయమేవ,
 నహివీణావేణుప్రభృతీనామైకరూపేణస్వరనియమః సుఖవిశేషహేతుత్వంచా
 న్యధాన్యధోపలభ్యతే.ఏతస్సర్వంపాకృతేష్వేవ,అప్రాకృతేషునర్విభూత్యస్త
 రేశుగ్రీవస్పృతీతిహాసపురాణప్రసిద్ధాః ప్రకారవిశేషాస్తద్గుణభవాధీనానన్దవి
 శేషాశ్చనాపలపితుంశక్యంత్యితిభావః. తదధికద్రవ్యం త్రిగుణద్రవ్యాధికంనిత్యవి
 భూతిద్రవ్యం.నిఘ్నోజ్జేశత్యాది శాస్త్రద్విష్ట్యానిర్ణీతేనైషమ్యే సామాన్యధర్మ
 మాత్రాశ్చబగరోనశబగనీయః.అన్యథాసర్వత్రాతశబ్దాయాంనిర్మూలశబ్దా

* అయంకుణ్డలితోగ్రంథః(౯౦)పతే(౨౫)పక్షోపఖ్యేకారెణేతిత్యత
 ఉపరిష్టాత్పతితః అత్రచప్రతిక్షిప్తఇతిప్రతిభాతి.

స్వాచ్ఛవ్యాచృచ్ఛజగమానఃస్వమివసురగురుంకింనశజ్జేతముద్ధం॥౧౯॥

(విభూతిద్వయేపిశబ్దాదిసంభవః)

౩౮౦॥శ్లో॥శబ్దోనేకేషుయక్త్యాపుచితఇహపునఃపారిశేష్యంతామద్వం

వాయుశ్శబ్దస్వభావశ్శ్రుతిశిరసియతఃస్మర్యతేచస్వరాత్మా

గథాలోకాదీనీతియదిహనిజగదుర్యామునాద్యాస్తతోపి

యాస్సులభత్వాత్ స్వయమివసురగురురపిమూఢఇతిశజ్జేత, అతావిలక్షణ
స్వరూపేశుద్ధసత్త్వద్రవ్యేవిలక్షణాశ్శబ్దాదయఇతినసజగటంకిత్త్విత్ ॥ ౧౯॥

అత్ర కేచిచ్ఛబ్దస్యాకాశమాత్రాశ్రితత్వమాహుఃతన్నేతిప్రతిపాద
యతి శబ్దఇతి.యక్త్యాపుచితఇతి యక్తిరన్వయవ్యతిరేకోపలబ్ధః, పృథివీజ
లాదావపశబ్దాన్వయవ్యతిరేకోపలబ్ధఃసాదృశ్యే, తేనశబ్దఃకచ్చిదాశ్రితఇతి
సామాన్యేనాధికరణోపలబ్ధేపి స్వవివక్షితాకాశమాత్రపరిశేషసన్యాత్, తా
దృశస్యపరిశేషస్యానియతత్వాత్ యథాయక్త్యాభాసేనద్రవ్యాన్తరనిషేధః
ఏవమాకాశనిషేధస్యాపి కేనాపి తాదృశేనయక్త్యాభాసేన కర్తుంశక్యత్వాత్,
తదిదమాహ ఇహితి.యక్త్యాపీత్యపిశబ్దేనప్రత్యక్షాదీకనుపిప్రమాణయతి. మే
ఘోగర్జితశబ్దోనదతిభేరిధ్వనతీత్యాదిలోకోపలబ్ధత్వే. అస్తువాయుమానుమాని
కోపలబ్ధః అధాపిభేర్యాదినిష్ఠపవాయముపలభ్యత ఇతినకేవలమాకాశైకనిష్ఠ
త్వం.అపిచశ్రుతిరేవశబ్దస్యభూతాన్తరనిష్ఠత్వముపపాదయతి.అధ్యయనోపక్రమ
పరిపాత్యే“శన్నోమిత్రః” ఇత్యన్వైమనై “ననుస్తేవాయోత్వమేవప్రత్యక్షం
బ్రహ్మసిత్యామేవప్రత్యక్షంబ్రహ్మవదిష్యామి” ఇతివాయోరేవవేదాత్తనాపరిణ
తిరుపలభ్యతే,తత్తు వాయోశ్శబ్దాధారత్వనుస్తరేణనసజ్జాఘటితి, ఏవం “తస్య
హవాపితస్యనుహతోభూతస్యనిశ్చసితమేతద్యదృగ్వేదః” ఇత్యాదికమపిభా
వ్యంస్తర్యతేచస్వరాత్మా స్వరరూపేణవాయురేవస్మర్యతే శ్లో॥ “వేణురస్థ
విభేదేనభేదస్వచ్ఛాదిసంజ్ఞితః అభేదవ్యాపినోవాయోస్తథాసావరమాత్మనః”
ఇతి, ఏవం నాభిదేశాదేవనిర్గతస్యవాయోస్తాల్వాదిస్థానసంబంధేన తత్తచ్ఛబ్దప
రిణతిహేతుత్వంస్తృత్యాదిప్రసిద్ధంస్వయమేవానుసంధేయం. ఉపలబ్ధస్తువచ్ఛ
భూతసాధారణత్వాన్నాకాశస్యైవ శబ్దాశ్రయత్వముపపాదయతుంశక్నోతి
తరోపితాదృశఃఅనుమానమవ్యవస్థితమితిపాగ్గేవోక్తం శబ్దస్యాపిగర్భవ
దాలోకవచ్ఛస్వాశ్రయానువర్తిత్వమశేషదేశవ్యాపిత్వంచ లోకదృష్ట్యాయా
మునాచార్యాదిభిరుపపాదితం,తతశ్శబ్దస్యభేర్యాదినిష్ఠత్వముపపాదితంభవతి,క

స్వప్తో భార్యాదినిష్టోయమితిగతివచోగర్హవత్తద్వి శేషే॥

౨౦॥

(శబ్దస్యసర్వభూతాశ్రితత్వం)

౩౮౧॥ శ్లో॥ సత్యానామత్యాపయంతఃకతిచనచతురఃస్పర్శరూపాదిభాతూనా

శబ్దంస్వాహ్వాక్షసిద్ధంచతురధికరణంప్రామాణ్యైర్భోగభిన్నం॥

కింతద్భేదావ్రతీతేఃప్రబలవిహితస్సమ్మతైక్యప్రమాత

స్వాచ్ఛబ్దవ్యాజ్ఞేనానావిభవతేషాంపీత్యుపేక్షాపిజహ్యుః॥ ౨౧॥

(సాగతోక్తశబ్దాన్ప్రతిభజః)

౩౮౨॥ శ్లో॥ శబ్దోవస్థావిశేషఃశ్రుతిభిరభిహితస్తేననైవస్వనిష్టో

వ్యోమాదేశ్యావిభుత్వాత్కాచిదపినతుతత్సన్నిధిస్తద్విదూరే॥

భంతల్లిశబ్దస్యగతివ్యవహారః “భేరీధ్వనిరుజ్జ్వలంభతే” “అధ్యయనశబ్దశ్చసర్వతఃప్రవర్తతే” ఇతి. అయంచపిపూర్వోక్తనైవదృష్టాస్తేనసజ్జుటతే, గవాద్యాశ్రయద్రవ్యప్రసరణవత్ శబ్దాశ్రయద్రవ్యస్యాపిసర్వతఃప్రసరణాత్, యథాపరపక్షేనిమిత్తకారణభూతవాచ్యోః ప్రసరణేనసర్వతశ్శబ్దోపలక్ష్మః, ఏవంతేతద్రవ్యప్రసరణేనతత్త్వద్రివ్యనిష్ఠశబ్దోపలక్ష్మస్యాపిసమ్భవఇతి. ఆకాశనిష్ఠత్వంతుశబ్దస్యభూతాంతర్గతత్వేనాప్తాభిరప్యనుమన్యతే॥ ౨౦॥

అత్రకేచిత్ రూపాదికంచతుష్టయమస్తి శబ్దస్తుతద్వతుష్టయఏవవర్తతే సచశ్రోత్రగమ్యః అథాపి తేభ్యానభిద్యతఇత్యాచూః, తదిదమనుభాషతే సత్యానితి. అత్రభాతుశబ్దఃపరిసిద్ధాన్తప్రయోగప్రసిద్ధమనువదతి, అతిరోహితమన్యత్, అనుభాషితమర్థంవికల్పిదూషయతి కింతదితః కించతుర్భేదాభ్యావ్యతిరిక్తపదార్థభేదావ్రతీతేః కింవాప్రబలవ్యాఘాతదర్శనాత్, యద్వాచతుర్భిరుపరితనానామైక్యప్రతీతేః యదివాస్వాచ్ఛబ్దాత్ కేవలంసుగతగురూషదేశాద్వాతాదృశంమతంస్వీక్రియతే, తత్సర్వమసిద్ధ్యాదిదోషదూషితత్వాచ్చతుర్భేదాభ్యావ్యతిరిక్తార్థప్రమాణేహేతుర్నభవతిత్యర్థః॥ ౨౧॥

అత్రకేచిదాచూఃశబ్దస్యగుణత్వమేవనాస్తిఅపితుద్రవ్యత్వమేవ, యథాచూః॥ శ్లో॥ “వర్ణాత్కాశ్చయేశబ్దానిత్యాస్పర్శగతాస్తథా, పృథగ్స్వతయాతేతునగుణాఃకస్యచిన్నతాః” ఇతి. ఏతత్తు వాయ్వాద్యవస్థావిశేషయాపశబ్దప్రతిపాదకశ్రుతితిహాసపురాణాదివిరుద్ధత్వాదనాన్తర్వమిత్యాహ శబ్దఇతి. నైషస్వనిత్యః స్వతన్త్రంద్రవ్యంనభవతీత్యర్థః అస్యచశబ్దస్య స్వాధారభూతవ్యోమాదేరవిభుత్వాద్వ్యోమాదిరహితే దేశేపునరసన్నిధానం న దోషాయత్యాహ వ్యోమాదేరితి. పరమాకాశేతు ప్రాకృతాకాశభావేపిశబ్దసద్భావో

సాతౌదతౌ ప్రిసాతౌతౌ తత్తతిఘటవద్ద్రవ్యమిత్యవ్యసారం
సాధ్యాత్వాత్ప్రేత్వసిద్ధేర్నహిపరమతవన్నభసంశోత్రమత్ర॥౨౨॥
(శబ్దద్రవ్యత్వభక్తిః)

౩౮౩॥శ్లో॥వద్ధానాంసద్ధసీనావభిదధతిహరిద్వాససంపుద్గలత్వం
నాతౌదేస్సిద్ధమేతన్నచతదభిమతేశబ్దితత్త్వబ్దశబ్దః॥
సూక్ష్మద్రవ్యేహిధర్మఃశ్రుతివిషయదశాలక్షణోచస్త్యజస్తే
స్తస్మాన్నాస్తత్సమీతౌమతివతితుమమీశక్కుయస్తద్వదస్యే॥ ౨౩॥
(శబ్దపుద్గలత్వభక్తిః)

౩౮౪॥శ్లో॥వద్ధేష్టై ర్యంవిరుద్ధాన్వయవిరహవతిప్రత్యభిజ్ఞానయచ్ఛే
యుజ్యతేతతిహరిగోవోక్తం, తస్మి శబ్దోద్రవ్యంసాతౌదిద్వియసంబద్ధేనగృహ్య
మాణత్వాత్ ఘటవదిత్యనుమానప్రయజ్ఞహృతిచేత్ తదవ్యసారమిత్యా
హ సాతౌదితి.కుతత్యత్యాహ సాధ్యాదితి.అయమర్థఃశబ్దస్యద్రవ్యత్వేసిద్ధే
సాతౌదిద్వియసంబద్ధేనసాతౌతౌరసిద్ధిః, తత్సిద్ధాతత్సిద్ధిరితీతరేతరాశ్రయ
త్వం. అధాపిద్రవ్యత్వసిద్ధినుస్తరేణసాతౌదిద్వియసంబద్ధస్సిద్ధతి శోత్రస్యా
కాశత్వాత్ శబ్దస్యాకాశగుణత్వాదితీచేత్, అత్రకేచిదాపయఃహేతుసిద్ధ్యాసా
ధ్యసిద్ధిర్వాహ్యత్యత్యతి,తథాహి శబ్దస్యాకాశగుణత్వాక్లేకారేణసాతౌదిద్వి
యసంబద్ధస్సిద్ధతి తథాచహేతురేనాయంసాధ్యంవ్యాహస్తీతి, తదిదంసర్వ
మభిప్రేత్యాహ సాధ్యాదితి. హేత్వసిద్ధిముపపాదయతి నహీతి.అస్తత్ప్రేత్యో
త్రస్యాకాశత్వాయోగానై ర్నయాయకాదివతవత్సాతౌదిద్వియసంబద్ధప్రస
క్తోపి నాస్తీత్యర్థః॥ ౨౨॥

సద్ధసీనాంవద్ధానాంపుద్గలరూపత్వమాహుఃకువణకాఃతదిదమనువ
దతివద్ధానామితి.హరిద్వాససంసంగూటాః.దూషయతి నాతౌదేరితి.అయమర్థః
సతావత్ప్రేత్యతౌదిప్రమాణసిద్ధత్వాదయమర్థోఽవగమ్యతే నాపిలోకవ్యవహా
రానురోధేన,ఉభయమపినాస్తి.తదాహ నచేతి.తదభిమతే పుద్గలే,నశబ్దశబ్దశ్చ
బ్ధితః నపుత్సన్నః పుద్గలేషుశబ్దశబ్దస్యవ్యాకరణాభిధానపాతలోకవ్యవహారశి
ష్టప్రయోగేష్వన్యతసుప్యవ్యభావాచుపజీవ్యానుమానాభావాత్తదనుగ్రాహ
కతరాభావాచ్ఛేత్యర్థః॥ ౨౩॥

వద్ధాన్యకశబ్దస్వరూపనిత్యత్వమాహుఃకౌమారిలాః వర్ణితీ.పూ
ర్వంద్రవ్యత్వంనికాకృతంశిదానీంనిత్యత్వమితివిభాగాన్నపానరుక్త్యం.ననుతీప్ర

తై వ్రా వ్యదివ్యజ్ఞకన్ధంభగ్రనువశఘటితంతత్రకల్పే తదిగ్వత్.

ఏకాక్షగ్రాహ్యసంవిత్ప్రతినియతరపిహ్యజ్ఞనాదావివస్యా

ద్యవ్యక్త్యాస్యాతా ర్యతాధీర్యదినిగదితో నైగమైరస్యనాశః॥ ౨౪॥

౩౨౫॥ శ్లో॥ ధ్వన్యాత్మవాయుభేదఃశ్రుతివిషయతయాపాతి తౌతాతితాదై

ప్రద్యత్పజ్ఞాశదే తే సమకరణతయావర్ణితాఃకింసవగ్తాః|

తై వ్రా వ్యదిర్వర్ణభర్తృనియతత్వతియధాదర్శనంస్థాపనీయం

మన్వాదిభేదేనవిరుద్ధధర్మగ్రస్తత్వాతః ధానిత్యత్వమిత్యాశఙ్కా హవిరుద్ధాన్వ
యేతి. తీవ్రమన్వాదిభావోవ్యజ్ఞకన్ధపవ నపునశ్శబ్దస్థిత్యాహ తై వ్రా వ్యదీతి. కథం
తర్హితజ్ఞేతై వ్రా వ్యదిప్రత్యయిత్యతాహ భగ్రనువశఘటితమితి. తత్రదృష్టాంతం
దర్శయతి దిగ్ద్వదితి. యథానిత్యవిభుశబ్దవాదినాం పూర్వశబ్దోపరశబ్దఇతిదిక్ష్వి
త్యయఃకాల్పనికః ఏవంతీవ్రాదిప్రత్యయోపీతి. అనేనైవదృష్టాంతోపాదానేన ది
క్ష్విత్యయస్యాపితజ్ఞేకాల్పనికత్వంస్థాపితంభవతి. అథవా అనిత్యావిభుశబ్దవాది
నామపితజ్ఞేదిక్ష్విత్యయఃకాల్పనికపవ భేర్యాద్యుపాధీనామేవతత్తద్దిక్ష్పంబన్ధః
ఉపాధిసంబుధా కాశనష్టతామాత్రేణశబ్దేదిక్ష్పంబన్ధవ్యవహారః. ననుకథం “స
మానేద్విగ్రయిగ్రాహ్యణాంసమానదేశస్థానాం” ఇత్యాదినాప్రతినియతవ్యజ్ఞ
కాభివ్యక్త్యన్వంప్రతిషిద్ధంశబ్దానాం అతస్తాల్వాదివ్యాపారోత్పాద్యన్వంశబ్ద
స్యేతి, తన్న అజ్ఞనాదిభిర్వ్యభిచారాత్ దృష్టంఖలుప్రతినియతాజ్ఞనాభివ్యక్త్య
త్వంపితావాదా నిహితధ్యాదాచ, తద్వదిహాపితాల్వాదివ్యాపారాణామకార
ణత్వేపినదోషః, తదిదమాహ అజ్ఞనాదావవేతి. కథంతర్హి “కవిఃకావ్యంనిర్మమే”
“ప్రోవాచబ్రహ్మవిద్యాం” ఇతిశబ్దేకార్యత్వప్రతిపత్తిరిత్యతలహ వ్యక్త్యేతి. ఇథ
మగ్నేకారేశ్రుతివిరోధమాహ యది నేతి. శ్రుతిన్యతీతిహాసపుతాజేషుశబ్దస్య
వినాశపవసర్వత్రప్రతిపాద్యతఇత్యన్ధః. నైగమైః నిగమనంత్రయైర్వచనైఃశబ్దనా
శోనగదితః॥

౨౪౩

కింబు యేశబ్దస్యద్రవ్యత్వంనిత్యత్వంచవర్ణయన్తితై రేవ తౌతాతితా
దై యః కామారిలాదై యః ధ్వన్యాత్మవాయుభేదపవశ్రుతివిషయతయాపా
తి. ఏవమేవవజ్ఞాశదే తేవగ్తాఃకింసవర్ణితాః, సమకరణతయా సమానేద్విగ్రయ
గ్రాహ్యతయాసమానతాల్వాదివ్యాపారజన్యతయాచ. తేషామేవ వగ్తానాం
వాయుభేదానాంస్వాభావికపవతీవ్రాదిభావః నపునరౌపాధికః. యథాదర్శనం
వ్యవస్థాపనీయం యథాదురాలభాస్ఫుర్కస్యదుఃఖిగోతుత్వం దహనసూరస్య

స్పర్శాదాచైవమిష్టంతదిహనసులఖాద్రవ్యతానిత్యతాచ॥

౨౫॥

(వర్ణానిత్యత్వం)

౩౮౬॥ శ్లో॥ శబ్దానిత్యత్వతోపిశుక్రితమనవిలయఃస్యాత్కాశ్యవ్యక్తిసీత్యా

తన్నిత్యత్వేచకాన్యాదికమపినకథంనిత్యమిత్యభ్యుపైషి॥

తస్మాన్నిత్యైకరూపక్రమనియమవశాన్నిత్యభావశుక్రితవా

మీశోప్యధ్యావకోనఃపరమితచక్రితైర్వర్ణనిత్యత్వముక్తం॥

౨౬॥

(వర్ణానిత్యత్వేపివేదనిత్యత్వప్రకారః)

కాహహేతుత్వం. తస్మాద్ధ్యన్యాత్మకశబ్దవద్వర్ణాత్మకోపిశబ్దోవాయ్యవస్థాభేద
ఇతిస్వీకారేకోవిశేషఃఅవస్థాచాగన్తురవృథాన్విధోధర్మశత్యత్వం, అతోద్రవ్యత్వం
నిత్యత్వంచవర్ణానామితవర్ణితమేతదప్రామాణికమితవర్ణయామః. విస్తరస్త్వ
వ్యతాగ్రసుసద్ధేయః॥

౨౭॥

ఃథంతర్నివర్ణానిత్యత్వేవేదనిత్యత్వంసిద్ధతీత్యస్తర్భీకస్యాత్మాప్తిక్య
నిమిత్తచోద్యంపరిహరతి శబ్దేతి. శబ్దానిత్యత్వేపిశుక్రితమనవిలయఃస్యాత్
థాశబ్దానానిత్యత్వేపినిత్యవిభూనాంతేషాందేశతఃకాలతోవాకశ్చితకామీ
నాస్తి. క్రమవిశేషవిశిష్టస్యైవశబ్దస్యపదత్వంవాక్యత్వంచానువర్ణ్యతే, సపు
నఃక్రమఃకీదృశూపిశితిచింతసే శబ్దానాం క్రమాభివ్యక్తిమాత్రమేవ, అభివ్యక్తి
శ్చోపలబ్ధసామగ్రీసాన్నిధ్యంనా తదధివోపలబ్ధావా తదనుక్రమోపితత్వా
లవరమ్పరాసమ్పాతః, సర్వమేతదనిత్యమేవ. ఏవంచయథా క్రమాభివ్యక్త్యావే
దనిత్యత్వం భవద్భిరభివ్యక్తీనియమమాత్రేణాజ్ఞీక్రియతే, ఏవంక్రమవిశేషవిశి
ష్టశబ్దోత్పత్తిపారస్పర్యమేవోచ్ఛారణక్రమనియమః. తేనైవవేదనిత్యత్వమస్తా
కంసిద్ధతీ, వర్ణనిత్యత్వమప్రయోజకమేవ వర్ణానామవేదత్వాత్, వాక్యసంఘా
తవిశేషోపివేదః పదసంఘాతవిశేషోవాక్యం పదంచవర్ణసంఘాతవిశేషః సర్వ
మేతదనిత్యమేవ, వాక్యావాంసాజాత్యమాత్రంతవశివ్యతే తదేవనిత్యత్వమితి,
అన్యథా వర్ణానాం నిత్యత్వమాత్రేణకాన్యాదీనామపినిత్యత్వమితకథంనాభ్యు
పైషీత్యాహ తన్నిత్యత్వేచేతి. ఃథంతర్నివేదనిత్యత్వమిత్యత్రనిత్యత్వేప్రయో
జకంనిగమయతి తస్మాదితి. ఇదంఖిలువేదానానిత్యత్వంయన్నిత్యైకరూపక్ర
మవిశేషోచ్ఛార్యమాణత్వం సపునఃక్రమోనిపుణ్ణనిరూపయతాముచ్ఛారణమా
త్రనిష్ఠపవేతి. ఏతేనాథ్యావకానాం పూర్వపూర్వాధ్యాపకాధ్యయనానుక్ర
మానుసరణమేవవేదనిత్యత్వమితిసద్ధేసతి ఈశ్వరోపిపూర్వకల్పానుసరణంస్వ
సృజితల్పసిద్ధంస్వయనుప్యనుసగతీతి వేదేపిపూర్వకల్పాచ్ఛారణానుసరణామను

౩౮౭॥ శ్లో॥ నై వోష్టా నాపిశీతాక్షిత సతతగతీతత్రతో యాదియోగా
 చ్చీత త్వాదిప్రతీతి స్తదుపధికతయాతతతతై వద్యప్తేః॥
 అయ్యుర్వే దేతుషారోమరుదితికథనంత్వద్భిరాప్యాయికాభి
 ర్వృద్ధిహాసాసమాదై ర్భవతత్తతిపరంతద్భిః త్సానియతై వ॥ ౨౭॥
 (అనుష్టాశీతస్పర్శాధారనియమః)

౩౮౮॥ శ్లో॥ స్యాదుష్టఃకృష్ణవర్తాసలిలమపితథాశీతమస్తుప్రకృత్యా
 స్పర్శోవ్యవ్యతదృష్టస్థుభవతురుమాక్షిప్తలావణ్యవచ్ఛేత్॥
 మైవంసంస్మప్తవస్తావధినియతతయాతద్వివేకస్యయ్యుక్తైః

వర్తయతీతవేదనత్యత్వసిద్ధిః. వర్ణనిత్యత్వవాదిభిస్తు తదనిత్యత్వే వేదానిత్యత్వ
 భావ్యా తద్భావినబధనభీత్యాహ వర్ణనిత్యత్వము క్తమితి నతానవ్యధిక్షే
 పామః॥ ౨౬॥

వీవంశజ్ఞంసియాప్యస్మ ర్శేవిశేషంసిరూపయతి నై వేతి. యథోపలబ్ధ
 మనుష్టాశీతస్పర్శా పృథివీవాయూ, తత్రతో యాదియోగాచ్ఛీత త్వాదిప్రతీతిః శీ
 తంస్థలం శీతోవాయురిత్యాది. తత్ర హేతుమాహ తదుపధికతయేతి. దర్శనంహి
 సర్వత్రవ్యవస్థాపకం ఉష్ణాభూరుష్ణంజలమిత్యాదిష్వతపాద్యుపాధివశాదేవత
 త్రతత్రాష్ట్యేదేర్దర్శనాత్. కథంతన్వాయుర్వే దేతుషారోమరుదిత్యుచ్యతే తు
 షారశీతతత్తత్వద్భిః, తత్తులపాయికాభిరద్భిరేవ, కథంవా తన్నివృద్ధిహాసా
 సమాదై ర్భవతత్తతి తుల్యగుణయోగేనవిరూపాణామపి తత్రాయుర్వే దేసా
 మ్యాదికముచ్యతే తత్తునశ్చికిత్సానియమార్థం. అయమత్రభావః అస్యభాతో
 రనేనహేతునాభివృద్ధి రనేనపరిక్షయత్యాదిశాస్త్రసిద్ధం దృష్టంచ, సర్వే
 షాంథాతూనాంయథోచితం చికిత్సానాదిసిద్ధా, శాస్త్రేణతత్రచికిత్సావిశేష
 నియమసిద్ధ్యర్థం తానితానిరూపాణికల్పితాన్యకల్పితానివ్యవహారియ ప్రతిని
 తావతాశదార్థతత్త్వనియమసిద్ధిరితి॥ ౨౭॥

ఏవంశీతోష్ణభూతనియమోపి యథోపలబ్ధంద్రవ్యతదిదర్శయతి
 స్యాదితి. ఉష్ణఃకృష్ణవర్తా తదైవ జలమపిశీతమిత్యుపలభ్యతేప్రకృత్యా, అత్ర క
 చ్చిదాహ అన్యోపిస్పర్శోదహనేనలితేచకదాచిదుపలభ్యతే సతు రుమాక్షిప్త
 కాష్టాదిలవణత్వస్వాయేనతస్యైవపరిణతివిశేషత్వతి, తదిదమాహ స్పర్శత్వతి. త
 న్నిరాకరోతి మైవమితి. రుమాక్షిప్త కాష్టాదేర్లవణత్వపరిణతిః ప్రత్యక్షసిద్ధగుణ
 వైషమ్యనియమేనయక్తా అత్రత్వగ్న్యాదిసంసర్గపవజలాదేరాష్ట్యం తథాస

ప్రాయశ్చిత్తోభవేతివ్రభృతికమపితద్దాహకత్వాదిరోధాత్ ॥ ౨౮॥
(శీతోష్ణభృమనియమః)

౩౮౯॥ శ్లో॥ పీతాభూః శ్వేతమంభోహుతవహవనారక్తధూమాగ్రతథాద్యో
ర్నిలేతిక్వాపిశిష్టంతదిహననియతాంవర్ణసత్తాంబ్రవీతి
ధ్యానార్థం మన్త్రీవర్ణేష్వివక్తితమిదంవ్యోమవాతౌహ్యకూపా
పీతైకాన్త్యంభువోక్షశ్శ్రుతిహతమధతత్ప్రచురీసాస్తుమావా ॥ ౨౯॥
(భూతవజ్ఞుకవర్ణోక్తినిర్వాహః)

౩౯౦॥ శ్లో॥ కృష్ణమామూసిమఃత్వైంతదిహనవిరహంవక్తిరూపాన్తరాణాం
ప్రత్యక్షాదేర్విరోధాన్పచనవిషమితంస్పర్శగద్ధాదిచాస్యాః।

లిలసంసర్గపవభూతాన్తరేతైత్యం ఉపాధిసంసర్గోదృశ్యత ఇతిపిశేషః, ఇదమేవ
స్ఫీరయతి సంస్పృష్టేతి. కథంతర్నిశీతోభవహనూమత ఇతివహ్నిరపిశీతత్వమి
త్యాశజ్ఞాహం ప్రాయఇతి. అయనత్రభావఃనపునర్వహ్నిశీతత్వంజాయతే
అపితుసీతాసజ్జల్పవిశేషేణదాహకత్యమేవోపరుధ్యత ఇతి. ౨౮॥

ఏవంరూపమపిపరిశోధయతి పీతేతి. అగ్రశిబ్దచూచుదత్ పీతాభూః
శ్వేతమమృతమహిషవనారక్తధూమాగ్రద్యర్నిలేతి మన్త్రీశాస్త్రీవర్ణవిశేషో
వివిచ్యతేతచ్చశాస్త్రీనాగ్రహణిబద్ధనం, అతస్తదమసారేణనియతావర్ణసిద్ధిర
నుసరణీయేతి, తదిదంనిరాచష్టే తదిహేతి. కథమిత్యతలహ ధ్యానార్థమితి. కేవ
లంధ్యానార్థమేవ తత్తద్వర్ణకథనం తేషుతేషుభూతేషు. తగ్రద్వస్తాన్తమాహ
మన్త్రీవర్ణేష్వివేతి. అత్రీవిహేతుమాహ వ్యోమేతి. అరూపావేవవ్యకాశ
వాాయూరూపవత్తయాన్త్రనిద్ది శ్వేతే, కింజానక రూపయక్తాయాభువఃపీతైకా
న్త్యవచనం ప్రత్యక్షవిహతంశ్రుతివిహతంచ, శూన్యతేహి “యదగ్నేరోహి
తంరూపం తేజసస్తద్యత్ శుక్లంతదపాంయతకృష్ణంతదన్నస్య” ఇతి తస్మిన్పా
చుర్యవిశేషాత్తత్తద్వర్ణక్లప్తిరీతిచేత్ సావ్యస్తువామావా వాస్తాకంకాచిత్క్ష
తిరిత్యాహ ప్రచురీతి ॥ ౨౯॥

తస్మిన్కథంశ్రుత్యాపృథివ్యాఃకృష్ణత్వనియమఇత్యాశజ్ఞాపరిహరతి
కృష్ణామితి. “యతకృష్ణంతదన్నస్య” ఇతిశ్రుతిరన్యపృథివ్యరూపాన్తరవిరహం
వక్తి ప్రత్యక్షాదివిరోధాత్, శివలభ్యతేహిరూపాన్తరమపిపృథివ్యాం. ఏవం
పాక భేదవిషమితస్పర్శగద్ధాదినియమోన్యజ్ఞేకార్యఇతిదర్శయతి పచనవిషమిత
మితి. క్వచిత్తుకలుపజలాదౌపలాలవహ్నిదౌచప్రధిసంసర్గపిశేషద్వర్ణభేదో

పాథస్తేజోవిశేషేస్సురతివసునతీభాగతోవర్ణభేదో

నహ్యంభః క్వాపిదృష్టంవిపరిణతగుణంపాకసంసాగరతోపి ॥ ౩౦॥

(పాకజాపాకజరూపాదివిభాగః)

౩౦౧॥ స్తో॥ అరబ్ధంరూపభేదైరవయవనియత్రైశ్చిత్రమన్యత్తురూపం

కాణాదాఃకల్పయన్తఃకృతదితకథయన్త్యంశతస్తద్వికల్పే।

నాంశేష్వితస్తద్విష్టంనచతదభిహితఃకశ్చిదంశీతిరూక్తం

పాద్విధారవ్యాపకత్వంసుగనుమహతధాస్పర్శగణాదిచైత్ర్యం॥ ౩౦॥

(అతిరిక్తచిత్రరూపాదిభజ్జః)

౩౦౨॥ స్తో॥ స్నేహఃప్రత్యక్షసిద్ధోయదుపధిరుదకేస్నిగ్ధభీస్సుద్రవత్వా

దృశ్యతే, సోపిసంసర్గవిశేషకృతశ్చితియధోవలన్భుమగ్నీకార్యిత్యాహ పాథశ్చ
తి.అన్భుసిపునఃపాకేనత్యపిగుణవిపరిణతిర్నక్వాపునపలభ్యతేశ్చితియ క్తమైకరూ
ప్యమేవతత్రాభిధాతుమితి. దృష్టప్రక్రియామాత్రానుసరణేనసర్వమేతదుపపా
దితమితిదర్శయతి నహ్యన్భుశ్చితి॥ ౩౦॥

ఏవముక్తేషుశుక్లకృష్ణాదిషురూపాదిషుచిత్రహపీరూపాద్యస్తరమ
స్తీతికేచిన్నన్యస్తే,తద్వికల్పయతి కేష్విత.అవయవరూపాదిభిరారబ్ధంరూపాదికం
క్యవర్తతేఅంశేషువాఅంశవతివా, ఏకల్పితమర్థంచూషయతి నాంశేష్విత.
అంశేషుచిత్రరూపంవర్తతేశ్చితి కాణాదానామేవనేష్టం తేషాంప్రాగేవరూపవ
త్వాదైస్యచరూపస్యానివృత్తేః తస్మాదవయవినిచిత్రంచరూపాదివర్తతేశ్చితివక్త
వ్యం తదపినేత్యాహ నచేతి.అవయవిభజ్యస్య ప్రాగేవకృతత్వాదిత్యర్థః.కథం
తర్హ్యంశనిష్ఠానాంరూపభేదానాంస్వాధారభూతిపలవ్యాపకత్వమితచేత్ త
దస్మాకమేవసుగమం పటస్యాభావాత్అంశనిష్ఠానాంరూపభేదానాంతత్తదం
శవ్యాపకత్వాచ్చ. ఉక్తమర్థం స్పర్శాదావపితుల్యమితిగమయతి తథేతి.య
ధాచిత్రంరూపం ఏవంచిత్రఃస్పర్శఃచిత్రోగ్రన్థఃచిత్రోగ్రసశ్చితివ్యవహారోపీతి. త
త్తదంశవైచిత్రీభేదాన్నాపూర్వరూపాదిక్లప్తిరితి సర్వవస్యర్థంసముచ్చిత్యని
గమితవాక్॥ ౩౦॥

అత్రకేచిత్స్నేహోభ్యగుణాస్తరమస్తీత్యాహఃఅపరేపునఃతయా
పాదావస్తర్భావయన్తి, ఉభయమపిపక్షమనుక్రమాదుసపాదయతి ఉభయో
రిపిపక్షయోరేకదేశిమతత్వేనస్వీకారాత్ తత్రప్రథమపక్షేప్రత్యక్షంప్రమాణ
యతి స్నేహశ్చితి. యదుపధిరుదకేస్నిగ్ధభీరితి ఉదకేస్నిగ్ధభీర్యద్దుణోపాధి
కేత్యర్థః. నన్వసా న్నహూద్రవత్వాతోయత్వాచ్చనాతిరిక్తశ్చితికశ్చిత్స

తోయత్వాచ్చాతిరి క్తఃక్వచిదహయదసౌఖాతితాభ్యాంవి నాపి।
సౌవగ్లాదిద్రవాణాంనచభవతియతఃపాంసుసంగ్రహకత్వం
పర్యాయానుక్తిరస్మిన్భవతివిషమతాచేతికేచిద్భూతిః॥ ౩౨।

(స్నేహోభ్యగుణాంతరసద్భావపక్షః)

౩౩॥ శ్లో॥ అన్యేస్నేహంతురూపంకిమపినిజగదుస్సిద్ధవర్ణోక్త్యబాధా
దృష్టత్వాదుస్త్యజంతద్భవతిఖలుభిదాకాపిగన్ధాదికేపి।
అప్తాదేహేపాంసుసజ్జస్సుగమమిదమయసౌగ్ధజాత్యాదిసీత్యా
సహ్యస్యతత్రక్లృప్తంనచనదృఢమితంపాధివేపిచ్ఛిలత్వం॥ ౩౩॥
(స్నేహస్యరూపవిశేషాంతరార్థపక్షః)

స్నేహ్యాహ అతిరిక్తత్యతితత్రహేతుమాహ క్వచిదితి. అసౌ స్నేహః క్వచిత్
వృధివ్యాం. తాభ్యాం ద్రవత్వతోయత్వాభ్యాంవి నాపిప్రతిభాతీతియతః అతో
ద్రవత్వతోయత్వాభ్యామతిరిచ్యతే స్నేహాత్కత్వర్థః. అయంచాత్రహేతుః ద్ర
వత్వమేవస్నేహశ్చేత్ సౌవగ్లాదిద్రవాణాంపాంసుసజ్జగ్రహకత్వంస్యాత్ స
చతద్భూత్యతే అతోద్రవత్వాదిరిక్తః స్నేహః, తదిదమాహ సౌవగ్లాదితి. అపిచ
పర్యాయానుక్తిరపిద్రవత్వస్నేహయోర్భేదంసాధయతి యద్రయత్రస్సిద్ధత్వం
తత్రసర్వత్ర ద్రవత్వమితివ్యవహారాభావాత్ యథా మణిక్యపాణదర్పణాదౌ,
సువర్ణేషు స్నేహోభావస్యద్రవత్వస్యచత్వయైవోక్తత్వాత్. విషమతాచేతి ద్ర
వత్వతైషమ్యేస్నేహవైషమ్యంనాస్తి స్నేహవైషమ్యేద్రవత్వతైషమ్యంచాస్తీ
తికేహంచితపక్షః॥ ౩౪॥

అన్యేపునరన్యభావమరిత్యాహ అన్యత్యతి. ఇథంకిలతేమన్యవైస్సిద్ధ
వర్ణోక్త్యబాధాత్ స్నేహోభ్యంరూపంకిమప్యధిగచ్ఛామత్తతి, తదేవోపపాదయతి
దృష్టత్వాదితి. అథాపిరూపసామాన్యాత్ స్నేహోభ్యరూపవిశేషవైషమ్యందృ
శ్యతేఇత్యాశంక్యతత్ప్రతిబద్ధ్యానిరాఃరోతి భవతీతి. దృష్టంఖలుగన్ధాదివృషిత
క్షణ్ధర్మిగ్రహకప్రమాణసిద్ధంతైషమ్యం, నహి కస్తూరికరీషాదిష్వేకరూపోగ
ర్థః, సచదురాలభాశతపతాగ్రిదిష్వేకరూపఃస్పర్శః, ఏవంరసాదివృషితద్రవ్యం,
కథంతస్మిన్స్నేహానుస్తరేణపాంసుసజ్జగ్రహకత్వత్రాహ అప్తాదేరితి. అ
త్త్వంస్నేహశ్చసమానాధికరణమితిహిభవతాప్రతిపాద్యతే తథాచసత్యత్వ
మేవస్నేహకార్యపాంసుసంగ్రహేనియామకమస్తు, కథంజాతిరేవగుణవిశేషమ
స్తరేణకార్యవిశేషనియామితేత్యత్ర దృష్టాంతమాహ అయసౌగ్ధజాత్యాదిసీ
త్యాది. అయసౌగ్ధాంతజాతివిశేషపచాయస్సజ్జగ్రహేనిమిత్రంసహ్యస్యతత్రకారణ

౩౯౪|| స్తో|| మా సృజ్యాదిప్రభేదోపహితగురుతయా బాదినిమ్నాభిముఖ్యం
మావప్రిహ్యదిరాశౌభవతిచవతనేతాదృశంతారతమ్యం|

|| ఇహద్వస్తాన్యక్ష్మిర్ద్వలనవనయోర్నక్రియాయాంతథాస్తి
స్తిత్యేకస్యేతుద్వస్తాగుణమధికముశస్త్రాదిచస్యస్తహేతుం|| ౩౮||
(ద్రవత్వాస్త్రాభివబహిర్భావవత్సే)

౩౯౫|| స్తో|| తోయేదృష్టంస్వభావాద్భృతకనకముఖేపాకజన్యంద్రవత్వం
త్రైలాదానైవపాకానుగమత్తతిభవేత్తాదృశాబంశక్ష్మిః|
భస్మీభావాద్యనర్థేయదుతకణభుజాసూత్రితంద్రైజసత్వం
హైమాదిశ్లిష్టభౌమావయవనయవిదామిథ్యమేతన్నహృద్యం|| ౩౯||
(సాంసిద్ధికపాకజద్రవత్వాధారనియమః)

క్ష్మిః, ఏవమత్రాపితోయత్వజాత్యతిరిక్తస్నేహరూపగుణక్ష్మిర్నయంతైత్యర్థః.
కింహస్నేహజలైకనియతేతి స్నేహవాదిభిరభీధీయతే. అథాపిపాద్ధివేపి
చ్ఛిలత్వందృశ్యతే. అతస్తత్తద్వస్తునియతయాపవిశేషాద్యతిరేకేణస్నేహజానా
మకచ్ఛిన్నాస్తీత్యవశేషాంపక్షః|| ౩౩||

ఏవంద్రవత్వేపిపక్షభేదావాచా మా సృజ్యాదీతి. మా సృజ్యాదిప్రభే
దావచ్ఛిన్నగురుత్వమేవాబాదీనాం నిమ్నాభిముఖ్యేకారణం నపునర్ద్రవత్వం
వామకచ్ఛిద్గుణః, ఇదంచవతనేతారతమ్యం మావప్రిహ్యదిరాశౌద్వష్టమితి య
థాదర్శనమేవానుసరామః. నహి మామాదిరాశౌ వతనాద్యర్థంగుణాంతరంపరిక
ల్ప్యతేభవచ్ఛిః, కింహగ్నేరూర్ధ్వజ్వలనం వాయోస్థిర్యక్ష్మవనమిష్యతాదృ
ష్టాతిరేకేణగుణాంతరంభవచ్ఛిర్నకల్ప్యతే, ఏవం సలిలస్యాపినిమ్నాభిముఖ్యేన
సరణమిష్యతాదృష్టవ్యతిరేకేణనగుణాంతరంకల్పనీయం, తదిదమాహ కిచ్ఛేతి.
ద్వస్తాస్తదృష్టం వత్సేయోజయతి తథేతి. ఏవమేకదేశినాంపక్షంపరిసమాప్యా
వ్యేషాంపక్షమనువదతి అన్యేతితి|| ౩౪||

ఉక్తస్యద్రవత్వస్వస్వాభావికాస్వాభావికాదివిభాగందర్శయతి తో
యతి. స్వభావాదేవతోయేద్రవత్వందృష్టం ఘృతకనకముఖేపాకజన్యంద్రవ
త్వందృష్టం, ఉభయమపితైవాక్షీకర్తవ్యం త్రైలాదాపాకానుగమోనదృష్టవ్యతి
తాదృశాబంశక్ష్మిః. ఏవందృష్టప్రక్రియాముక్త్యాకణభుగభివతమథాంతరమ
నూద్యదూషయతి భస్మీభావాదీతి. అత్యవ్యాగ్నిసంయోగేనుచ్ఛిద్యమానద్రవ
త్వేనహేమాదీనాంత్రైజసత్వముక్తంకణభుజా, తత్ హేమాదిశ్లిష్టభౌమావయ
వేవృణిచారాద్యుష్ణమేవ, తుల్యంఖలు హేమాత్తద్విష్టభౌమావయవానావత్స్య

౩౯౬॥శ్లో॥పాతస్తుల్బ్యంబుభూమ్యాఃపవనదహనయోస్త్రిర్యగూర్ధ్వప్రపృత్యైః
 పాతేభేదాత్పలాదిప్రతినియతరపిహ్యంతవైషమ్యతఃస్యాత్ ।
 భాగానాంతారతమ్యాజ్జలశేఖిమరుతాంస్యస్తనాదేర్భిదేష్టా
 తస్మాత్సర్వోప్యదృష్టాదిహభవతునచేత్సాన్యన్యోన్యోనలాదౌ ॥ ౩౯౬॥
 (గురుత్వాఖ్యగుణానుమానభజ్ఞః)

౩౯౭॥శ్లో॥త్వక్సంవేద్యంగురుత్వంకఠిచిదభిదధుస్తత్తుతేషాంగురుత్వం
 నోర్ధ్వంస్పృష్ట్యాప్రతీనుస్తదిహపరధృతేనాప్యథస్తాన్యవృత్తః ।

స్తాగ్నిసంయోగేపి భస్మీభావానర్హత్వం, అథాపి యథాతేషాంభూమత్వం
 తద్వద్ధేమ్నాపివైజసత్వమేవసాధయతుంశక్యతత్తత్సర్వః అన్యత్సర్వంన్యాయ
 పరిశుద్ధావిస్తరేనోక్తమస్మాభిరితి నేహప్రతన్యతే ॥ ౩౯౭॥

గురుత్వాఖ్యస్యగుణస్యానుమానగమ్యత్వంప్రతిబద్ధ్యాప్రతిఙ్గివతి పా
 తత్వతి, అగ్నేయాగ్ధ్వజ్వలనం" ఇత్యాదినా పవనదహనయోస్త్రిర్యగూర్ధ్వప్రపృ
 త్యైశ్చయథాకేవలమదృష్టాత్పరికల్ప్యతే ఏవమబ్బుభూమ్యోరపిపా
 తః కేవలమదృష్టాదేవాస్తు కిను నేనకల్పితేనగురుత్వేన, తతః కల్పితేనారవాత్.
 కథంతస్మిగురుత్వాభావేమానవేళాయాంద్విపలాదివ్యవహారః పాతభేదాత్ప
 రికత్వేత, తదపిచాంతవైషమ్యాద్యోయుజ్యతత్తత్తాహ పాతేభేదాదితి, పశ్చిమ
 నిబిత్తే చాద్దశపణిత్తేపేహిపాతవైషమ్యందృశ్యతే, తత్తదాధిక్యమస్తరేణన,
 భవతి, నిమగ్నైపేవ్యంశాధిక్యమస్త్యేవనిమగ్నైర్ధనైపాత్, అన్యథాగురు
 త్వాధిక్యస్యాప్యయోగాత్, తథాచతేనైవాంతవైషమ్యేణపాతభేదః తథాచ
 కిమజాగళస్తనవదప్రయోజకేనగురుత్వాధిక్యేన. దృష్టాచభూతాస్తరేషుగుణా
 న్తరకల్పనామస్తరేణాంశాధిక్యాదేవ కార్యభిదా యథాగ్నేయాగ్ధ్వజ్వలనా
 దౌ, జాజ్వల్యతేహివహ్నిరంతాధిక్యే తదభావేకేవలంజ్వలతి. ఏవం పోషవీతిచ,
 మరుదంతాధిక్యే తదభావేకేవలంపవతే. ఏవంజలమవ్యంశాధిక్యే క్రియాసమభి
 మానేనస్యస్తతే తదభావేస్యస్తతపవ, తస్మాత్సర్వోప్యదృష్టాదేవభవతు అన్యథా
 అగ్నిదావపిగుణాన్తరంకల్పంస్యాదిత్యాహ నచేదితి. నహ్యగ్నిదావా
 గ్ధ్వజ్వలనాదికారణంభవద్భిఃకల్ప్యతే అతోగురుత్వస్యానుమానికత్వమనుమా
 నవారానభిజ్ఞతానిబద్ధనమితి ॥ ౩౯౮॥

తస్మిగురుత్వస్యప్రత్యక్షత్వమస్మిన్ప్రతిపదస్తంప్రతిఙ్గివతి త్వక్సంవే
 ద్యమితి. త్వచాగురుత్వంసంవేద్యతత్వతియేభ్యధుః, తత్తుతేషాంగురుత్వమిత్యధి
 క్తేవవాదః. తత్రహేతుమాహ నోర్ధ్వమితి. యదిగురుత్వంత్వచాగృహ్యేత రుచ

నహ్యన్యాలంబితోద్ధోభవతిలఘుతరఃస్పర్శనంనోపరుద్ధం

తేనాకాన్తాప్రణుత్తిక్రమఃఇతిగురుణాతరితస్తోలనాదైవః॥ ౩౭॥

(గురుత్వప్రత్యక్షత్వభజః)

౩౮॥ శ్లో॥ క్షి త్యాదౌసాఙ్ఖ్యద్వప్త్యాయదికిమపితమఃకార్యమిష్టంగురుత్వం

తద్వత్కల్పేత్యతపహిప్రభృతిమనకధంసత్త్వకార్యంలఘుత్వం॥

యాదృగ్భూతాద్భూతాత్తద్వదసంచపతనంతాదృశాదస్తుతస్తా

కాదివ్యధఃస్పర్శవదూర్ధ్వస్పర్శేపిగురుత్వంప్రతీయేత, నచతథాప్రతీమః, కిఞ్చాప
స్తాదపిస్పర్శేక్వచిద్గురుత్వంసప్రతీయతే, నహి పరధృతేవస్తున్యథస్తాదపిస్పృశ
స్తోగురుత్వంప్రతియన్తి. నన్వన్యాలమ్బితేలఘుత్వమేవతదాజాతమితివత్తుంసశ
క్యతే అన్యస్యప్రణాసనధారణాభావప్రసక్తాత్, అస్తుగురుత్వమనువర్తతఇ
తి అధాన్వన్యాలమ్బితేస్పృష్టుఃస్పర్శనముపరుద్ధమితిచవత్తుంసశక్యతఇత్యాహ
స్పర్శనమితి. స్పర్శనేద్ద్రియోపరోధే గుణాన్తరోపలమ్భస్యాన్యభావప్రసక్తాది
త్యర్థః. కథంతర్హి లోకేశ్వరవతారతన్యంహస్తేనపరీక్ష్యతఇత్యత్యాహ తేవే
తి. గురుణాద్రవ్యేణహస్తాద్యాకాన్తాప్రణోదనక్రమవిశేషస్యోపలబ్ధత్వాత్,
హస్తతోలనాదైవఃప్రణోదనక్రమస్తరితఇత్యర్థః. యదిగురుత్వమస్తి తదాగు
రుత్వనిమిత్తకఃప్రణోదనక్రమః, యదివాగురుత్వంనాస్తితదాగురుత్వాశ్రయత్వే
నపరికల్పితద్రవ్యాధికన్యనిబద్ధనఃప్రణోదనక్రమః, సర్వథాగురుత్వప్రత్యక్షత్వం
నాస్తితిభావః॥ ౩౭॥

ఇథమనుమానగమ్యత్వంప్రత్యక్షగమ్యత్వంచగురుత్వస్యప్రతిక్షిప్తం,
ఏవంతర్హిగురుత్వమేవప్రతిక్షిప్తంభవతి తథాచాగమవిరోధః. సాఙ్ఖ్యాస్తుగురువ
రణకమేవతమితి తమఃకార్యత్వేనగురుత్వముపపాదయన్తియత్సాఙ్ఖ్యోక్తంస
తత్సర్వమపిప్రతిక్షిప్యతే అనుకూలమవిరుద్ధంచాక్షేప్రియతేవేదాన్తిభిరిత్యేతత్ప్ర
తిబద్ధ్యానిరాకర్తుమనువదతి క్షి త్యాదౌవితి. తదేవప్రతిబద్ధ్యాప్రతిక్షిప్తి తద్వది
తి. యదిసాఙ్ఖ్యోక్తమితిగురుత్వంస్వీక్రియేత తర్హి సత్త్వంలఘుప్రకాశకమితితై
శేవోక్తంసత్త్వకార్యంలఘుత్వమపివహ్యోదౌస్వీక్రియేత, నచతథాస్వీకృతమి
తిభావః. కిఞ్చ పతనానుపపత్త్యాహిగురుత్వంకల్పితేప్రకృతిపరిణామవిశేషే
పృథివ్యాదౌతచ్చగురుత్వం యాదృగ్భూతాత్తమసోభవతీతివదసి తాదృశాదే
వతస్తాత్తమసఃపతనమస్తు కిమనేనమధ్యేపరికల్పితేనగురుత్వేనేత్యాహ యా
దృగ్భూతాదితి. అన్యథాలఘుత్వమపిపరికల్పేతేతిప్రతిబద్ధ్యనువర్తతే తస్మాద

క్షోరప్రిస్త్యస్యస్యగుర్విభవతుతదధికంకామమాప్తోపదేశాత్ || ౩౮||

(ఆగమికగురుత్వనిర్వాహః)

౩౯||శ్లో||ఏకద్వ్యాదిప్రతీతివ్యవహృతివిషయోయోగుణస్సాతుసంఖ్యా

క్వాపైత్యక్యంనిత్యసిద్ధంకృచిదవయవగైర్జన్యతేతత్తదైకైః|

ద్విత్రిత్వాద్యంతవనేకావగతినహక్యతైకైకనిష్ఠైకజన్యం

తత్తత్తుమ్మాత్రదృశ్యంక్షణికమితకథాకాపికాతసుతానాం || ౩౯||

(కాణాదోక్తసంఖ్యాప్రక్రియా)

౪౦||శ్లో||తత్రద్విత్వాద్యపేక్షామతివిషయభిదామాత్రమేవాస్త్యభీష్టం

ద్విత్వాద్యత్పక్షిమూలంయదభిలషసితద్వ్యాహృతేరస్తుమూలం|

ఈకస్యగురుత్వస్యపరిక్షిప్తిర్లఘుత్వక్షిప్తివద్గుర్వి, అధాపి తేషుతేషుశాస్త్రేషు మాషసర్వపాదీనామనేషామపివర్వతపరమాణ్వాదీనాం గౌరవతారతమ్యవ్యవహారోదృశ్యత ఇతిచేత్, తద్ద్వ్యాగమికమేవగురుత్వవశ్యేకుర్తహే, అతోనాస్తాకంక్వచిద్విరోధః.అవిరోధమేవాహ కామమితి. ఆగమపాత్రీమాణ్యావలమ్బనేనాతిరిక్తగురుత్వాక్షీకారేనాస్తాకంకాచిత్క్షుతిః తస్యాప్యాగమస్యపూర్వోక్తప్రక్రియాయావిషయభేదాక్షీకారేపి నాస్తాకంప్రధానార్థవిరోధః || ౩౮||

అథసంఖ్యాయాఃపరిశోధనార్థంపాత్రీగేవసంఖ్యైవిషయాంప్రక్రియా మనువదతి ఏకేతి.ఏకద్వ్యాదిప్రతీతివ్యవహారవిషయోయోగుణస్సాసంఖ్యా సాపునఃక్వాపిపరమాణ్వాదోనిత్యసిద్ధా, కృచిద్ద్యుత్యణకత్ర్యణకాదౌతత్తతాగరణగతైరైకైర్జన్యతే, ద్విత్వత్రిత్వాదికంతవనేకావగతినహక్యతైకైకనిష్ఠైకజన్యం, తాదృశీచావగతి రపేక్షాబుద్ధిరిత్యభిధీయతే, సాచాపేక్షాబుద్ధిస్తత్తత్పురుషమాత్రనిష్ఠేతి.తజ్జన్యంద్విత్వత్రిత్వాదికంతత్తత్పురుషైరేవదృశ్యతే, తతాగలమాత్రభావిత్వాత్తచ్చక్షణికమితి కాతసుతానాం తారికాకాణాంకథాకాపిశూత్రీయత ఇత్యేషః || ౩౯||

అనూదితేర్థేద్విత్వాదికంనిరాకరోతి తత్రేతి.యాదృశాదపేక్షాబుద్ధివిషయాద్ద్విత్వాద్యత్పక్షిం వదసి, తాదృశాపేక్షాబుద్ధివిషయవస్తువిశేషోపలమ్భుఏవద్విత్వాదివ్యవహారమాతనోతు కిమనేనద్విత్వాదికల్పనేన తదిదమాహ ద్విత్వాద్యత్పక్షిమూలమితి. అయంభావః సహ్యపేక్షాబుద్ధిర్నిర్విషయా అజ్ఞానత్వప్రసక్తాత్, నాపిప్రకృతానుపయోగివస్తువిషయా ప్రకృతాసంబితిప్రసక్తాత్, తథాసవిషయత్వేప్రకృతసంబితివిషయత్వేచ సిద్ధేకోయంవిషయవిశేషజతినిరూపణీయమితరవశేషరతే సపునరిషయవిశేషఏవద్విత్వాదిస్థా

ద్విత్వాదిపాగ్రభావైర్ధృవమహాహివిసాధీవిశేషోభ్యుపేయ

స్తన్ములంగిర్గుణానాంవిగణనమపిచస్థాపనీయంగుణానాం॥ ౪౦॥

(పరోక్షద్విత్వాదినిరాసః)

౪౦౧॥ శ్లో॥ కైవల్యంనైకసంఖ్యాపరవిరహతయానాపిముఖ్యాన్యభావా

నేనివిశ్వద్విత్వాదివ్యవహారమాతనోత్పత్తి. తర్హి ద్విత్వాదిపాగ్రభావపవవిశేషః సపవద్విత్వాద్యుత్పత్తేమూలం సచాభావత్వాదేవభావమపేక్షతే, సహిద్విత్వాదికమస్తరేణద్విత్వాదిపాగ్రభావోవక్తుమపిశక్యత ఇతిచేత్ తదపిమన్దం పాగ్రభావస్యానాదిత్వేనద్విత్వాదేరనాదిత్వప్రసక్తాత్, తర్హ్యనేకావగతిసహకృతైకైకనిష్ఠైక్యప్రతీతి రపేక్షాబుద్ధిరితి విశేషయామి ఇతిచేత్, తర్హిపాగ్రభావాతిరిక్తోవిషయవిశేషోభవద్భిరేవాభ్యుపేయి ఇతితదేవద్విత్వాదికమస్త్వితిపునరానూతం, తదిదమాహ ధీవిశేషోభ్యుపేయి ఇతి. అభ్యుపగమ్యతేచభవద్భిరవ్యయవర్థో గుణాదీనాంగణనావిశేష ఇతిప్రతిబంధింపురసుగురుతే తన్ములమితి. సహి గుణాదీనాంద్విత్వాదికంభవద్భిరభ్యుపగమ్యతే గుణానాంగుణాభావాత్, సచ ద్రవ్యగతేనసంఖ్యావిశేషేణగుణానాం సంఖ్యైకార్థసమవాయేన ద్విత్వత్రిత్వాదివ్యవహార ఇతివాచ్యం, విరుద్ధత్వాత్సంఖ్యాయాః సవద్రవ్యం చతుర్వింశతిర్గుణాః పంచకర్మాణి ద్వేసామాన్యేతత్వాదిర్ద్విభవద్వ్యవహారః, తెచ పరస్పరవిరుద్ధాః కథంగుణేషుసంఖ్యేపేరక, అథాపిద్రవ్యావాస్తవేషుఘటపటాదిషు చతుర్వింశతిత్వమవ్యస్తి తదేవగుణేషువ్యవహారియతే పంచత్వమపికుత్రచిదజ్ఞులిప్రభృతిషు తతఃత్వస్వీతినియమోఽస్త్వితిచేత్ న అనియమాత్, సహి చతుర్వింశతిత్వమేవగుణేషువ్యవహారత్వం పంచత్వమేవకర్మస్వీతినియామకమస్తి సంఖ్యాయాఅభావాత్. అథాపిబహులక్షణవిశేషపరిగృహీతేషు గుణేషుచతుర్వింశతిత్వవ్యవహారఃకలిపయలక్షణపరిగృహీతేషు పంచత్వవ్యవహార ఇతిమానోచః లక్షణబహుత్వస్యలక్షణాల్పత్వస్యచ తత్తదపేక్షాబుద్ధివిషయత్వవ్యతిరేకేణనిరూపయితుమశక్యత్వాత్, అన్యథా ముఖ్యసంఖ్యైకార్థప్రసక్తాత్, ఏవంచసతి తత్తదపేక్షాబుద్ధివిషయతారతమ్యమాత్రేణ త్రిచతురాదివ్యవహారోగుణాదిష్వివద్రవ్యేష్వప్యభ్యుపేతవ్య ఇతినిర్ణయః॥ ౪౦॥

ఏవంద్విత్వాదినితనైకత్వసంఖ్యాంస్వరూపతఃపరిశోధయతి కైవల్యమితి. ముఖ్యాన్యకేవలేష్వేకమితిబహువిషయేష్వేకశబ్దంప్రయుజ్యతేప్రయోక్తారఃతత్రకైవల్యంనైకత్వసంఖ్యా పరవిరహరూపత్వాత్కైవల్యస్య, సహ్యైకత్వసంఖ్యా స స్త్వచరవైధుర్యరూపతయాప్రతీయతే ఏకమితిభావత్వేనైవప్రతీయ

సంస్థాతైక్యంతురాశిక్రమమవయవితుపాగ్నిరస్తంతతోన్యత్ ।

తేనాసంస్థాతయాపేక్వచననిరుపధిఃస్యాదసావేకసంస్థా

స్వాధారైకాయురేషాపరమువచరితాసేయమద్రవ్యవర్గే ॥ ౪౦ ॥

(ఏకత్వసంస్థాస్వరూపాశ్రయాదినిరూపణం)

౪౦౨॥ శ్లో॥ ఏక్యంస్వాభేదమాహుఃకతిచననభిదాస్త్యైకమేవేతిదృష్టే

ర్భేదాద్దృష్టైక్యమోహస్తదితిచవచనంతత్రతతాభ్యుపేతం ।

అన్యేత్వేతత్త్వసత్త్వంవిదురితరసముచ్చిత్యవస్థానువృత్తం

మానత్వాత్, నాపిముఖ్యత్వమేకత్వసంస్థా అముఖ్యేష్వప్యేకవ్యవహారదర్శనాత్, నాప్యన్యభావమేకత్వం స్వప్తిన్నప్యేకవ్యవహారాత్ అతోముఖ్యత్వమన్యత్వమసహాయత్వంచాపహాయాన్యదేవశిఖిదేకత్వం, తచ్చనావయవినివర్తతే, అవయవిసహాభావాత్, సంస్థాతైక్యంతురాశివదౌపచారికమేవతదిదమాహ సంస్థాతైక్యమిత్యాదినాతతోఽన్యదిత్యనేన. అసంస్థాతయాపేవరమాన్వాదానిరుపాధిరసావేకత్వసంస్థాస్వీక్రియతే, ఏషాపైకత్వసంస్థా స్వాధారైకాయుః యావద్ద్రవ్యభావిసత్వర్థః. అద్రవ్యేషుకథమేకత్వసంస్థేతిచేత్రతాహ పరమితి. ద్వివిధోహ్యేకత్వవ్యవహారో ముఖ్యబౌపచారికఇతి, పరమాన్వాదముఖ్యః సంస్థాతయాపేషునరవయవ్యాదావౌపచారికః బౌపాధికత్వాత్తద్వ్యవహారస్య. ఏవమద్రవ్యేష్వేకవ్యవహారబౌపచారికః అన్యభావనవస్థాదిదోషప్రసక్తాదితి. అయమగ్రగర్థయః ద్విత్వాదికంనాస్త్యైవ అపేక్షాబుద్ధివిషయతామాత్రేణప్రతీతివ్యవహారయోరన్యధాసిద్ధత్వాత్. ఏకత్వంతువిద్యతే తత్తునర్యత్రజాధోస్తిగుణాదౌ తత్రత్వౌపచారికఇతి ॥ ౪౧ ॥

ఇథ మేకత్వంప్రసాధ్యతస్యమతభేదేనస్వరూపమేవవివిచ్యదర్శయతి ఏక్యమితి. అచార్యాః కేచిత్స్వాభేదమేవైక్యమాహుః తత్రహేతుః నభిదాస్త్యైకమేవేతిదృష్టేరితి. అయంభావః ఏక్యవివరణేప్రవృత్తానిర్దేశారోభేదాభావరూపతయైవహ్యేక్యంవివృణ్వనీతి. వ్యవహారాంతరమన్యత్రానుకూలమిత్యాహభేదేతి. ఏక్యభిమోభేదాదర్శనాదభూదితిభాగ్నివిషయేవ్యవహారనివ్యవహారారః, తచ్చైక్యస్యభేదాభావరూపత్వానుకూలం తత్రతత్రాభ్యుపేతమితి. ఈదృశోవ్యవహారోభూయాన్ సచవ్యవహారస్వరైవరభ్యుపేయః, అతోభేదాభావమేవైక్యమితికేచిదాచార్యానిరణైషుః. అన్యేతుస్వసత్త్వమైక్యంఇతరసద్భావేపితద్వర్తతేతచ్చస్వసత్త్వంస్వరూపాదధికమేవ, అన్యభావస్వరూపేప్రకా

తత్ప్రత్యేపిస్వరూపాదధికమిదమహద్విత్వమోహోదసిదేః॥ ౪౨॥
(ఏకత్వవిషయమతభేదః)

౪౦౩॥ శ్లో॥ అన్యద్వ్యుష్టోత్యభిజ్ఞాతదిదమితిపునఃప్రత్యభిజ్ఞాన్యదైక్యం
కాలత్యేతాదిభేదగ్రహణితభిదాభాన్తిశాన్తిస్తతస్సాన్యత్ ।
మోహస్తతైక్రతాధీర్జ్వలనశవభవేత్ప్రత్యభిజ్ఞాత్వతశ్చే
త్స్వవ్యాఘాతోసుమాయాభిమతహనిఖలాస్యాదభిజ్ఞాపితద్వత్ ॥ ౪౩॥
(అభిజ్ఞాప్రత్యభిజ్ఞావిషయైకత్వవిశేషసత్యత్వం)

౪౦౪॥ శ్లో॥ అద్రవ్యేష్యస్తిసంఖ్యవ్యవహృతిబలతస్సాతతోన్యగుణాదే
ర్జైవంసంఖ్యసుసంఖ్యవ్యవహృతివదియంస్యాత్త్విహాపాధిసామ్యాత్ ।
శమానేద్విత్వాదిమోహోనుపపత్తేః, ఏకత్వేతిరోహితేహి ద్విత్వాదివ్యామో
హః ద్వాచక్ష్రీమసావిత్యత్రస్వరూపంప్రకాశతే ఏకత్వంతిరోహితమితివాచ్యం
తథాచైక్యస్యభేదాభావరూపత్వే స్వసత్త్వరూపత్వేపిస్వరూపాదతిరేకఃస్వీ
కార్యః, అన్యథాద్విత్వాదివ్యామోహోయోగాదితి॥ ౪౪॥

అతఃపరమభిజ్ఞాప్రత్యభిజ్ఞావిషయయోరేకత్వయోర్వైకమ్యమా
హ అన్యదితి. ఇదమితిగ్రహణంతావదభిజ్ఞా, సాఖిత్వేకదేశకాలవర్తినఃస్వస్తి
నైక్యంగృహ్యంతి. తదిదమితిపునఃప్రత్యభిజ్ఞా దేశకాలభేదప్రసక్తభేదవిరోధై
క్యంగృహ్యంతి, అతోవిషయభేదాద్భేదభాన్తిశాన్తిస్తతస్సాన్యత్. ననువిప్రతీకనా
ప్రత్యభిజ్ఞాభాన్తిఃప్రత్యభిజ్ఞాత్వాత్ ప్రదీపప్రత్యభిజ్ఞావదితిప్రత్యభిజ్ఞాయాస్సా
ర్వత్రికంభాన్తిత్వమాశంకతే మోహాశ్చ. పరిహారతి స్వవ్యాఘాతశ్చ. తథా
చాయమితివ్యానుమానంప్రవర్తతే తత్రాపిప్రతిసంధానరూపత్వేనస్వవ్యాఘాతః
ప్రసజ్యతేతిభావః. బాధాబాధవివేకాభావేన ప్రత్యభిజ్ఞామాత్రతయా సర్వ
తాస్మిభాన్తిత్వసాధనే శుక్తిరజతాభిజ్ఞావత్ స్వలక్షణాభిజ్ఞాయామపిభా
న్తిత్వంసాధయితుంశక్యత ఇత్యాహ భిమతహేతి॥ ౪౫॥

వైశేషికోక్తసంఖ్యతోవ్యతిరిక్తసంఖ్యవాదినంపాభాకరంప్రతిబ
ద్ధ్యాప్రతిత్యేప్తుమారభతే అద్రవ్యశ్చ. ఇథంకిలతేషామాశయఃసంఖ్యవ్యవహృతి
రద్రవ్యేష్యస్తి, అతోవ్యవహారబలాత్ సాసంఖ్యపునరద్రవ్యాద్గుణాదేరవ్యేతి,
తద్రూపయతి మైవమితి. తత్రప్రతిబద్ధిమాహ సంఖ్యస్యితి. అద్రవ్యత్వేనమానేపిస
ంఖ్యసుసంఖ్యవ్యవహారోభవద్భిరప్యగ్నేకార్యః, ద్రవ్యత్వవైభవ్యంహ్యద్రవ్యత్వం
తత్తుసంఖ్యాయామపిసమానం, తథాచసంఖ్యాయాంసంఖ్యవ్యవహారవదన్యేష్య
వ్యద్రవ్యేష్య సంఖ్యవ్యవహారబోపాధికఃస్యాదేవేతి, తత్రహేతుమాహ ఉపాది

నోచేత్ప్రాప్తానవస్థావ్యవహృతినియతిస్థాపనంతుల్యచర్చం
తస్మాత్కాదాదక్షప్రిర్దురుమతకధక్తైర్వ్యక్తమత్రాపిసోఘం॥ ౪౪॥

(పా)భాకరోక్తసంఖ్యానిరాసః)

౪౦౫॥శ్లో॥దేశాధిక్యాదిసిద్ధావుపధిభిరిహతయ్యక్తసంయోగభేదా
ద్దేశవ్యాప్తిప్రభేదఃపరిమితిరితచేన్నోపధీనామితత్వాత్ ।
దేశైస్తన్నూనతాదౌప్రసజతిహిమిథస్సంశ్రయస్తత్స్వతస్సా
మస్తవ్యాక్వాపిరాశిప్రభృతిషుతుపరందేశసంబంధభేదః॥ ౪౫॥

(పరిమాణసిద్ధిః)

౪౦౬॥శ్లో॥బౌద్ధాస్తుచ్ఛానణానామభిదధతిపరిచ్ఛిత్తిమాకాశధాతుం

సామ్యాదితిస్వాభావికసంఖ్యాన్తీకారేపునరనవస్థేత్యాహ నోచేదితి.గుణాదావి
వసంఖ్యాయామపిసంఖ్యావ్యవహారోముఖ్యఃస్వాదితిభావః.సంఖ్యాయామముఖ్యసం
ఖ్యావ్యవహృతినియమస్థాపనంచేత్తద్దుకాదావపితుల్యచర్చమిత్యాహ వ్యవహృ
తినియతిస్థాపనమితి ఉక్తమర్థంగమయతి తస్మాదితి.కాణాదక్షప్రిసంఖ్యేకుర్వాణ
స్యపా)భాకరస్యసంఖ్యాయామపితత్త్వే ప్రిరన్తీకార్యేత్యర్థః॥ ౪౬॥

అత్రకశ్చిదాహ గుణేషుసంఖ్యావ్యవహారవద్ద్రవ్యేషుపిపరిమాణవ్యవ
హారోఽప్యపాధిభేదాదేవస్యాత్ నపునఃస్వాభావికంపరిమాణమితితదాహ దేశా
ధిక్యాదితి.ఉపధిభిః పరిమితకరకాదిభిఃఆకాశదేశాధిక్యాదిసిద్ధౌ తత్తదుపా
ధియుక్తాకాశదేశసంయోగతారతమ్యాత్తత్తదన్తర్గతానాం ద్రవ్యాణాం త
త్తద్దేశవ్యాప్తిప్రభేదపరిమాణం నపునఃపరిమాణమితి గుణాన్తరమితిచేత్త
న్న ఉపాధీనామేవమణికాదీనాంస్వభావతఃపరిమితత్వాత్, అతఃస్వాభావి
కంపరిమాణముపాధిష్టివాన్యత్రాప్యన్తీకరణీయమిత్యర్థః. ననుదేశైరేవోపా
ధీనాంపరిమాణమస్త్వితియదివదసి తర్హి పరస్పరాశ్రయః ఆకాశాదిదేశైరు
పాధిద్రవ్యపరిమాణంఉపాధిభిశ్చాకాశాదిదేశపరిమాణమితి. ఉక్తమర్థంగమ
యతి తదితి.స్వతఃక్వాపిసాపరిమితిర్నస్తవ్యా క్వాపీత్యసంఖ్యతరూపద్రవ్యము
చ్యుతే. సంఖ్యతరూపేషురాశిప్రభృతిషుదేశసంబంధవిశేషమాత్రమేవ పరిమాణ
వ్యవహారకారణమిత్యాహ రాశీతి. నహి క్వచిదౌపచారికత్వేనర్వత్రాప్యాప
చారికత్వమిత్యర్థః॥ ౪౭॥

అగ్రబౌద్ధపరికల్పితాంతుచ్ఛరూపాంపరిమితిందూషయతి బౌద్ధాఇ
తి బౌద్ధాఃఖల్వాకాశధాతురూపత్వాదాకాశస్యచ తుచ్ఛత్వాదణూనాంపరి

వస్తుస్థిత్యాపరిచ్ఛిన్నభవనవశతఃస్యాదమీమాంవిభుత్వం।
అన్యత్రాసత్త్వరూపాపరిమితిరితిహిస్థాపితంసామ్యమాచే
తాప్రిత్యంసర్వత్రసత్త్వప్రథమసరగతాస్త్యతాంవ్యోమియుక్తిః
(సాగతోక్తతుచ్ఛపరిమితినిరాసః)

౪౦౭॥శ్లో॥స్థూలాణుహ్రస్వదీర్ఘేతరదువనిషదిస్థాపితంబ్రహ్మతస్మిన్
సర్వోత్కృష్టంమహత్త్వంశుభ్రమపితదిహస్థూలతాన్యానిషిద్ధా।
అన్యేత్వాహుర్విభూనామపరిమితవచఃప్రత్యయాన్విత్యభావం
భావైకాత్మన్యభావేపరిమితివిరహేనావ్యత్రభావాంతరంస్యాత్ ॥౪౭॥
౪౦౮॥శ్లో॥నాత్యంతావోర్తమాత్తాస్త్యవయవిని మాతేమధ్యమంక్వాస్తుమానం

మితింతుచ్ఛరూపామభిదధతి అకాశపరిపృతత్వమేవాణానాంపరిమితిః, ఆకా
శచ్ఛాభావరూపతయాతుచ్ఛమేవ, అతోత్తరం వస్తుస్థిత్యేతి. ఏవంతర్హ్యణా
నాంపరమార్థతఃపరిచ్ఛిన్నభావవశాద్విభుత్వమేవస్యాదిత్యర్థః. నహివరస్పర
విరోధేకోట్యంతరమస్తి ద్రవ్యస్యసతఃపరిమాణావశ్యమ్భూవాత్. ఉక్తమగ్ధంవివృ
ణోతి అన్యత్రేతి. బాద్ధవమేహిషకత్రదేశే౭వస్థితస్య దేశాంతరాసత్త్వమేవ
హిపరిమాణం, సాచేత్ప్రమాపరిమితిః తర్హి దేశాంతరేపిసత్త్వంస్యాత్. తర్హిక
థమాకాశాదాపరిమితత్వమపరిమితత్వంవేత్వాదిచోద్యంప్రథమసరపవపరిహృ
తముపాధిభేదాదితి. తదత్రాపిస్త్యతామిత్యర్థః॥ ౪౮॥

ననుసర్వపరిమాణనిషేధోబ్రహ్మణిదృశ్యతే “అస్థూలమనన్యహ్ర
స్వం” ఇతి తత్రాథంవిరుద్ధపరిమాణనిషేధసముచ్చయితికశ్చిచ్ఛోదయతి స్థూ
లేతి. తత్రపరిహారమాహ తస్మిన్నితి. సర్వోత్కృష్టమహత్త్వంబ్రహ్మణిశుభ్రతం
విహితవ్యతిరిక్తవిషయోనిషేధఇతి న్యాయసిద్ధం. తేనబ్రహ్మణ్యస్థూలతా పర్వ
తాదితుల్యపరిమాణరాహిత్యమేవ నపునసర్వవ్యాపిత్యరూపపరిమాణరాహి
త్యం, విషయభేదేనవ్యవస్థాసిద్ధావిరుద్ధార్థకల్పనాయోగాదితి. విభుత్వరూపం
పరిమాణంభావరూపమేవాగ్నేకృత్య కేచిదాచార్యాఃప్రామాః, అన్యేపునర్విభూ
నామపరిమితవచోవిషయత్వాత్పరిమాణాభావమేవ విభుత్వం ప్రతిపాదయన్తి,
సర్వవ్యాపినఃపరస్యబ్రహ్మణఃపరితోమానాభావాదితి. అభావరూపపదార్థాగ్నే
కారేణాయంనిర్వాహః, భావాంతరాభావవాదేతు పరితోమానాభావోపిభా
వాత్మకపవేత్వాహ భావేతి. భావైకాత్మన్యభావే౭పి భావరూపతయాస్పేకృతే
సతీత్యర్థః॥ ౪౯॥

ననుతవమహత్త్వమేవనసజ్ఞాఘటితీతికశ్చిచ్ఛోదయతి నాత్యంతేతి.

తద్దేతుష్పేవతద్ధీరపితవఘటతేలాఘవోతగ్రణితస్య
ఏవంత్యక్తైఃసహత్వేపరమమహదపిత్యాజ్యమేవేతిచేన్న
త్యాగాభావాత్తదిష్టాదధికమనధికంవాస్తునక్వాపిదోషః॥

౪౪॥

(పరమమహత్త్వనిరూపణం)

౪౦౯॥ శ్లో॥ ద్రవ్యంకృత్సంస్వభావాత్పరిమితరహితంవ్యాపకైకత్వయుక్తై

రాపాధిక్యంశక్లప్తిర్ఘటగగనయాత్సృదవస్థాహ్యుపాధిః॥

స్వాభావైర్వేష్టితత్వంఘటతత్తహఘటాద్యాకృతౌద్రవ్యధత్వే

పారోక్ష్యక్తిస్తావతాస్యాదితినసదవధేరన్యధావ్యత్రసిద్ధేః॥

౪౫॥

అత్యంతాణోర్జీవస్య స తావన్నహత్తాఽస్తి అవయవివాదానజ్జీకారాత్త్వేణ
కాద్యభావేన మధ్యమపరిమాణరూపంమహత్త్వమపిభవతాంనాస్తి, తదిదమా
హ అవయవినీతి. ఘటాదిమమహత్త్వప్రతీతిశ్చ లాఘవోతగ్రణితస్యతవవత్సే
ఘటపటాదిహేతుమతస్తుకపాలాదిసజ్జాతేష్పేవఘటతే, ఏవంమధ్యమమహ
త్వేత్యక్తై పరమమహత్త్వమపిభవతఃపరిత్యాజ్యంస్యాత్ పరమశబ్దవ్యవచ్ఛే
ద్యాభావేన విశేషప్రతీతేరభావాదితిచేత్. అనూదితమర్థందూషయతి వేతి. త
త్రహేతుమాహ త్యాగాభావాదితి. తదేవోపపాదయతి తదితి. తత్మహత్త్వం
పరేష్టాన్నహత్త్వపరిమాణాదధికంవాస్తు తదేవవాపరిమాణం, సర్వధాతావన్న
పరిత్యజ్యతే పరిమాణరూపంవస్తుతత్త్వమితి నక్వాప్యస్తాకందోషశ్చత్యర్థః॥ ౪౪॥

అత్రకశ్చిదాహనద్రవ్యేక్ష్యణమహదాదిప్రక్రియాభేదేనపరిమాణం
స్వాభావికమస్తి అపిత్వవస్థాభేదవతత్సర్వమితి, తదేతదనువదతి ద్రవ్యమితి. త
త్రహేతుమాహ వ్యాపకైకత్వయుక్తైరితి. ఏకైవసర్వవ్యాపికాప్రకృతిరితిహ్యు
చ్యతే “అచేతనాపరాధాచ” ఇత్యాదిభిర్వచనైః. యుక్తియుక్తంచైతత్ ఏక
స్వేవనానావస్థాయోగేననానాత్వేలాఘవాత్. అంశక్లప్తిస్తుకధమితిచేత్
తత్రాహ ఔపాధికీతి. తత్రదృష్టాంతంకథయతి ఘటేతి. యథాఽకాశేఘటా
ద్యుపాధిభేదాదంశక్లప్తిరిత్యర్థః. అత్రఘటాదిరేవోపాధిః ఇహపునః కోయము
పాధిరితిచేత్ తత్రాహ అవస్థాహ్యుపాధిరితి. నైవావస్థాతత్రతత్రపరిణతానా
నాత్వవ్యవహారేనాదానమిత్యర్థః. తస్మిన్పరిమితద్రవ్యాభావేఘటాదిమ స్వాభావ
వేష్టితత్వంకథమిత్యాశక్యపరిహరతిస్వాభావైరితి. ఘటాదితి స్వాభావవేష్టి
తంకిమపిద్రవ్యాంతరంగవశ్యామః, అపితు ప్రకృతౌపరిణతాఘటాద్యాకృతిరేవ
సాభావవేష్టితాప్రతిభాతి. అనేనైవన్యాయేగఘటాదౌపారోక్ష్యక్తిరపిసజ్జటత

౪౦౦॥శ్లో॥అవ్యక్తేస్యాదణుత్వప్రభృతిపరిణతిఃస్తంభకుంభాదినీత్యా
నాణుత్వంపూర్వసిద్ధంనరమృగరచనాద్యవ్యవస్థాక్రమేణ
ఇత్యుక్తంసాఙ్ఖ్యశైవప్రభృతిసమయిభిస్తత్తతైవాస్తుమావా
నిత్యాణౌజీవతత్త్వేనకథమపిభవేదణ్యవస్థాప్రసూతిః॥

౫౦॥

(అవస్థామాత్రపరిమాణవాదభక్తిః)

౪౦౧॥శ్లో॥చర్చాతుల్యవభిన్నంపుష్పగితరదిప్రత్యయేతత్పుష్పధత్త్వం

ఇతివదతి పార్శ్వోక్తిరితి. ఘటాద్యాకృతావేవ పరితఃపార్శ్వోక్తివ్యవహారః,
అతః పరిమాణంనామకిమపి ద్రవ్యేనపరికల్ప్యమితి, తన్నిషేధతి నసదితి. తత్ర
హేతుమాహ అవధేరితి. ఉపలబ్ధిరేవహిసర్వత్రప్రమాణంపరిమితత్వరూపేణో
పలభ్యమానేషుఘటపటాదిషు నహ్యవధిసాపేక్షంతత్తత్పరిమాణముపలభ్యతే
తత్సాపేక్ష త్వేపునరవధేరిపినిరపేక్షపరిమాణశాలిత్వమకామేనాపిస్వీకర్తవ్య
మితిభావః॥

౪౯॥

ఇథంసామాన్యేనపరిమాణంప్రసాధ్యస్వాభావికమాత్మనోణుత్వంప్ర
సాధయితుంవిశేషతోవ్యణుపరిమాణంశోధయతి అవ్యక్తఇతి. అణుత్వప్రభృత
యోహి ధర్మాః ప్రకృతిద్రవ్యపవపరిణామభేదాద్యజ్యస్తే, యథాస్తవ్యుత్పకు
మృత్వాదయః, అతోనాదిసిద్ధమణుత్వంనామ కిచ్చిన్నాస్తి, యథైకస్వేవ
ప్రదేశభేదేనసరమృగాదివిరుద్ధధర్మరచనా అథవాఏకస్వేవక్రమేణపూర్వంన
రరూపేణావస్థితస్య పశ్చాత్పుగరూపేణావస్థానం, ఏవంకాలభేదేనాణుత్వే
నావస్థితస్వేవమహత్త్వంమహత్త్వేనావస్థితస్యాణుత్వం. ఇథం సాఙ్ఖ్యశైవ
ప్రభృతిభిరుక్తం ఏతద్భుక్తమయ్యుక్తంవాస్తు, ఉభయధాపినాస్తాకంక్షతి, య
దికారణావస్థాయాంమహతీప్రకృతిః కార్యావస్థాయాంకాలభేదేనపరిణతివశా
దణుత్వంభజతి, యదివాకారణావస్థాయాంత్రసరేణుసజ్ఘాతరూపేణావస్థితా
ప్రకృతిరనుపలభ్యమానస్వరూపభేదా కార్యావస్థాయాంకాలభేదాదీనభాగో
పలమ్భేనత్రసరేణ్వాదిరూపేణోపలభ్యతఇతి, ఉభయధాపీశ్వరకారణత్వాది
రూపప్రధానార్థవిరోధాభావాదుచ్యమానస్యచార్థస్యానుపపత్తివిశేషస్ఫూట్యా
భావాత్తత్ర న వివ్రతిపద్యామహే. అయమత్రవిశేషః పాక్రికృతపరమాణోయ
థాతథావాస్తవ్యణుపరిమాణం, జీవతత్త్వేనకథమపిభవేదణ్యవస్థాయాఉత్ప
త్తిః జీవస్యానాద్యనస్తత్వేనైవప్రమాణప్రసిద్ధత్వాదిత్యాహ నకథమపీతి॥ ౫౦॥

ఇథంపరిమాణంసంశోధ్యపుష్పధత్త్వమపిశోధయతి చర్చేతి. వ్యవహ

భేదాభ్యోసీలపీతప్రభృతితభిమతఃకింముధాన్యస్యక్ష్మప్తిః।

నాప్యజ్ఞాతావధీనాంపృథగిదమితిధీర్నాపిభిన్నాదివాచాం

సాకంక్వాపిప్రయోగోనచపృథగితిధీర్గ్రహ్యపవేతిసిద్ధం॥

౫౧॥

(పుధక్త్వాఖ్యగుణాన్తరక్ష్మప్తిభజ్ఞః)

౪౧.౨॥క్షో॥తత్త్వాదీనాంపటాదివ్యవహృతినియతాదృశ్యతేకావ్యవస్థా

సాచేద్గ్రహ్యస్యరూపంభవతివిఫలతాకారకవ్యాపృతీనాం।

తతాస్రసంయుక్తబుద్ధిఃకథమివచభవేత్ శ్చైర్యవాదస్థితానాం

రవీవఖల్వర్థతత్త్వవిభాగేనిదానం యద్భిన్నమితివ్యవహియతేతదేవపృథగితి, యత్పృథగితి తదేవేతరదితవ్యవహియతే, అతపమాంశద్వానాంపర్యాయత్వాద్ భేదాతిరేకేణపృథక్త్వంనామనకశ్చిద్ధర్మఃకల్పనీయః, కింఞ్చభేదశ్చసీలపీతాదిరసాధారణోధర్మపవాభిమతః, తథాచపృథగ్యవహారస్యాన్యథాసిద్ధత్వేకింముధాన్యస్యపృథక్త్వస్యపరిక్ష్ప్త్యా ననుపృథక్త్వంభావరూపంప్రతియోగినిరపేక్షం భేదస్తుప్రతియోగిసాపేక్షత్వవైషమ్యమాశంక్యపరిహారతి నాపీతి. నహ్యవధిపరిజ్ఞానాభావేసతి ఇదమస్తాత్పృథగితివ్యవహరత్వియదిపృథక్త్వమసాధారణధర్మరూపాద్భేదాదన్యత్ తస్మిత్ద్వాచకశబ్దస్యభేదవాచకశబ్దేనసామానాధికరణ్యంప్రసజ్యేత, నచతథోపలభ్యతే, నహిపృథగిత్యుక్త్వాభిన్నమితిపదన్తి భిన్నమితిచోక్త్వాపృథగితివా, తదిదమాహ నాపీతి. నచ పృథగితిధీర్గ్రహ్యపవనియతా గుణాదీనామపిపుధక్త్వేనోపలబ్ధ్యాత్, అతఃపరస్పరవ్యావర్తకాసాధారణధర్మపవసర్వవస్తూనాంపృథక్త్వం తదేవలక్షణంసపవభేదత్వతిసర్వమవదాతం॥

౫౧॥

సంయోగస్యాన్తరాళాభావత్పవాదినంబౌద్ధంనిరాకర్తుం తస్మానన్యథాసిద్ధప్రమాణప్రతిపన్నత్వేనస్వీకర్యత్వమాహ తత్త్వాదీనామితి. పటాదివ్యవహృతినియతా తత్త్వాదీనామవశ్చైవపటత్వతివేదానినః, యేపిచావస్థావ్యతిరేకేణప్రవ్యాన్తరంస్వీకుర్వన్తి తేషామవ్యసనువాయికారణావస్థావిశేషత్వేనసంపునః స్వీకార్యః తథాచ సంయోగసిద్ధిః, సావస్థాద్రవ్యస్వరూపమేవేతిచేత్ కారకవ్యాపారాణాంవిఫలతాచ స్యాత్, కింఞ్చపూర్వసంయుక్తావస్థాస్వీకారాభావేసతి విభక్తేషుతస్తుస్వసంయుక్తత్వమితికథంస్యాత్, స్థిరవాదినాంసంయుక్తతస్తుస్వరూపస్యాసపాయాత్, ప్రతిక్షణంతనవత్త్వద్యుత్తత్వతిచేత్ నిరస్తపవక్షణభజ్జవాదత్వభిప్రాయేణాహ శ్చైర్యవాదస్థితానామితి. ననునైరస్తర్యంసంయోగః సచాన్తరాళాభావఃఅభావశ్చశూన్యమేవ, తస్మా

నైరస్తర్యంచభావోమమతదఘటితంమధ్యమేవాస్తరంచ॥ ౫౨॥

(సంయోగసిద్ధిః)

౪౧౩॥ శ్లో॥ సర్వంద్రవ్యంసభాగంనయదికథముపాధ్యన్వయోభాగతఃస్యా
తాద్రేన్యోనోపాధియోగేకథమణువిభునోస్సృజ్మతాదీతిజైనాః॥
సామగ్రీశక్తిభేదప్రజనితవివిధోపాధియోగస్వభావా
దౌపాధిక్యంశక్లప్తిఃకథమివనభవేద్విత్తసంబంధదృష్టేః॥ ౫౩॥
(నిరవయవేష్టేకదేశసంయోగప్రకారః)

అభావస్యాపిభావవదక్షాన్యత్వాత్, నిషేధకప్రమాణగోచరోహ్యభావః సక
థంక్షాన్యతామనుభవతి, కింఞ్చ భావాస్తరాభావవాదినామస్తాకంపత్యేనైరస్త
ర్యమపిభావవ, కింతర్ల్యస్తరం, తదపిభావవ, ద్వయోరపివదార్థయోర్మధ్య
మేవనస్తస్తరమిత్యచ్యతే, అతోఽస్తగాళమస్తరాళాభావరూపతయాభవత్పు
రికల్పితస్సంయోగోపిభావరూపవేతీనక్షాన్యగన్ధావకాశః॥ ౫౪॥

ఏవంసంయోగస్యసిద్ధిముక్త్యాతస్యసంయోగస్యవస్తుస్యేకదేశవ
ర్తిత్వసామధ్యాత్మర్వస్యాపిద్రవ్యస్య సాంశత్వం వదతోజైనస్యవక్షుమనూద్య
ప్రమాణానురోధేనపరిహరతి సర్వమితి. ఇథంకిల తేమన్యస్తే పరమాణ్వాదిస
ర్వమపిద్రవ్యంసభాగమేవ పదార్థాస్తరసంయోగస్య పార్శ్వవటమస్తరే
ణానుపవత్తే, యదిపార్శ్వక్లప్తిరుపాధితఇతివదన్తి, తచ్చన, నిరవయవద్రవ్యస్యో
పాధిసంయోగేవ్యనధికారాత్, మధ్యస్థస్యహిపరమాణోఃపరితఃస్థితమమపా
ధిసంసర్గోపివడ్భిరేవపార్శ్వైరుపవద్యతే, అన్యథాకథముపాధిసంసర్గస్తత్రత
త్రేత్యోపాధికోపిపార్శ్వనియమస్సిధ్యేత్. తర్హి నిరవయవస్యకారేన్యోనో
పాధిసంసర్గంవదామితిచేత్ తర్హిపరమాణ్వాకాశయోఃపరస్పరసంసర్గేపర
మాణురపివిభుఃస్యాత్ ఆకాశోవాపరమాణుఃస్యాత్ తదిదమాహ కారేన్యో
నేతి. ఇథమనూదితంపక్షం ప్రమాణానురోధేనపరిహరతి సామగ్రీతి. అయమర్థః
దృశ్యతేతావత్సంయోగస్సుచక్వాచిత్రతయోపలభ్యతే, సయదిసంసర్గఃప్రదే
శఏవనవస్తునీత్యభిధీయేత, తథాసతి తస్యాపిప్రదేశస్యప్రదేశాస్తరపరిక్లప్త్యాక
స్తింశ్చిదపివస్తుని సంబంధోనస్యాదేవ, దృశ్యమానస్యచసంబంధస్యాధారతయా
పరిదృష్టమేవవస్తు పరిగ్రాహ్యం, తత్తు నిరవయవంచేదౌపాధికాంశభేదక్లప్త్యా
నిర్వాహ్యం. ననుతాదృశస్యోపాధిసంబంధేవ్యనధికారఇత్యుక్తమితిచేత్ ద్విత్త
సంబంధదృష్టిబలాదుపాధిసంబంధస్య స్వపరనిర్వాహకత్వేననిర్వాహకల్పయః,
తదిదమాహ ఔపాధికీతి. ఏవంచసత్యణురపి స్వధర్మిగ్రాహకబలాదణుత్వేన

౪౧౪॥ శ్లో॥ నైరన్తర్యం విభూనామపిభవతి తతోన్యోన్యయోగోపియోగ్యః
 కేచిత్తం హేత్వభావాజ్జహతి విహతికృన్నిత్యధీకల్పనేతత్ ।
 స్యాద్వాతత్సిద్ధ్యసిద్ధ్యోరనుమితరపటుర్బాధహానేర్విపత్నే
 శాస్త్రేరన్యద్విభుస్యాపురభృతమృతకస్సిద్ధిరేవంతతోన్యః ॥ ౫౪॥
 (అజసంయోగనిరూపణం)

౪౧౫॥ శ్లో॥ సంయోగాద్విశ్వస్పృష్టిః ప్రకృతిపురుషయోస్తాద్భుతైస్తద్విశేషే
 ర్భృష్మాదిస్తంబనిష్ఠాజగతివిషమతాయస్త్రభేదాదయశ్చ ।

వసిద్ధః, విభురపివిభుత్వేన, ఉభయమపినిరవయవం ఔపాధికాంశక్లప్తిశ్చేతి
 సజ్జతమేతత్ ॥ ౫౫॥

అస్తుసంయోగః తథాపివిభూనాంపరస్పరసంయోగోనాస్తీతికా
 నాదాదయః తాన్నిషేధతి నైరన్తర్యమితి. నిరన్తరాణాం హిపదార్థానామన్యో
 న్యసంసర్గఉపలభ్యతే, విభూనామపినైరన్తర్యమస్తి, తతోన్యోన్యసంయో
 గయోగ్యతాస్తి, తదేతదాహ తత ఇతి. కేచిత్తుహేత్వభావాన్సంయోగంజహ
 తి, అన్యతరకర్తృ ఉభయకర్తృవా సంయోగోవా సంయోగస్య హేతుః, త్రితయ
 మపివిభుషునఘటత ఇతి, తత్రదూషణమాహ విహతికృదితి. ఈశ్వరజ్ఞానాదీనాం
 కారణాభావాదభావ ఇతివరవాదిభిరుక్తే కార్యభూతస్యజ్ఞానాదేః కారణాపే
 త్నా ననిత్యజ్ఞానాదేరితికానాదాదయః పరిహరన్తి. తుల్యమేతదజసంయోగక
 ల్పనే, అనిత్యసంయోగస్యైవకారణాభావాదభావోవత్తుంశక్యతే, నిత్యస్యతు
 కారణాపేత్యాయాఅభావేనతదభావాదభావోవత్తుంశక్యత ఇతి, ఇమామేవప్ర
 తిబద్ధిమఖిపేత్రిత్యాహ నిత్యధీత. తర్హ్యజసంయోగసాధనేకిమనుమానం, ఉక్త
 మేవనైరన్తర్యం. పరోక్తమన్వారుహ్యపిపరిహరతి స్యాద్వేతి. అజసంయోగసా
 ధనేతావదనుమానంశక్తమశక్తంవాభవతు విపత్నేబాధకాభావాత్, శాస్త్రం
 పునః “సర్వాధారంధామవిష్ణుసంజ్ఞం” ఇత్యాదికంపరస్యబ్రహ్మణః కృత్సృ
 ప్రపజ్ఞాధారత్వమావేదయతి, తదాధారత్వంచతదపృథగవస్థానమేవ, అతోవి
 భూనామపిపరమాత్మసంబంధస్యశాస్త్రప్రమితత్వాత్ బాధకాభావాచ్ఛయ
 క్తవవాయమజసంయోగఇతి ॥ ౫౪॥

సంయోగస్యసార్వత్రికోపజీవనేనసరైర్వరసపోద్యత్వందర్శయతి
 సంయోగాదితి. ప్రకృతిపురుషయోస్సంయోగాద్విశ్వస్పృష్టిః, తాద్భుతైరేవసం
 యోగవిశేషేర్భృష్మాదిస్తవృక్షర్యంతం జగద్వైషమ్యం, ఆకాశయన్త్రాగ

అత్రాణామర్థయోగాద్వివిధమతిరబాద్యన్వయాదజురరాది
శ్శుద్ధాశుద్ధాదియోగాన్నియతమపిఫలం న్యాయతత్త్వేన్యఘోషః॥

(సంయోగవైచిత్ర్యవదర్శనం)

౪౧౬॥ శ్లో॥ సంయుక్తేద్రవ్యయుక్తే సతి సముపనతో యన్తు సంయోగ నాశ
స్సక్తా హ్యేవాన్యం విభాగవ్యవహృతి విషయసంపితద్దేతుతః స్యాత్ ।
త్వన్నిర్దిష్టే విభాగే గతవతి చ సతోః స్యాద్విభక్తప్రతీతి
యన్తు సంయోగసిద్ధాకథమితి తు యథాత్వద్విభాగాన్తరాదౌ ॥ ౪౬ ॥
(పరోక్తవిభాగభజ్జః)

స్సుప్రసిద్ధాన్తు సంయోగరూపాః, అత్రాణామర్థ సంయోగాద్వివిధామతిర్ద్రవ్యతే,
అబాద్యన్వయాద్బీజాదికమజురతి, శుద్ధాశుద్ధాభ్యాం కపిలానరాస్థిస్పర్శా
భ్యాం నియతమపి ఫలమనుశోక్తాయామహే, అతస్సంయోగవిశేషాస్సర్వ
తోపలభ్యంత ఇతి న్యాయతత్త్వే సంయోగస్యఘోష ఇతి ॥ ౪౫ ॥

విభాగస్య సంయోగ నాశాదర్థాన్తరత్వం ప్రతిక్షిప్తవతి సంయుక్త ఇతి
పూర్వం పరస్పర సంయుక్తేద్రవ్యద్వయే విద్యమానే సతి సముపనతో యన్తు సంయో
గ నాశ స్సంపదవిభాగవ్యవహారవిషయ ఇతి సక్తా హ్యేవాన్యః. తన్ని సంయోగ నాశకత్వే
న విభాగం స్వీకుర్తు ఇతిచేత్, తన్న, సంయోగవి నాశస్య విభాగ కారణ త్వేనకల్పి
తా తగర్తణవసన్నిధిః స్యాత్, తదిదమాహ పోపితద్దేతుత ఇతి. నను విభాగస్య సం
యోగ నాశ రూప త్వే సంయోగ నాశ స్యానన్త్యాచ్యాయన్తు సంయోగసిద్ధావపి వి
భక్తప్రతీతిః స్యాదేవేతిచేత్, తన్ని, త్వన్నిర్దిష్టే విభాగే తస్మిన్నేవ క్షణే గతవతి వి
భాగప్రధ్వంసమాత్ర మేవ సతోద్భవ్యయోరనువర్తతే తేనైవ తత్ర విభక్తవ్యవ
హారానువృత్తౌ భూయన్తు సంయోగేపి తవాపి విభక్తవ్యవహారః స్యాదితి ప్రతిబద్ధీ
మాహ త్వన్నిర్దిష్ట ఇతి. పృచ్ఛతి కథమితి. ఉత్తరం యథేతి. యథాత్వద్విభాగా
న్తరే సతి పూర్వ విభాగప్రధ్వంసానువృత్త్యా విభక్తప్రతీతిః ఏవన్ముఢ్యే సంయో
గ కాలేపి విభక్తప్రతీతిః స్యాత్. నను తతోత్తర విభాగాద్విభక్తప్రతీతిర్ముఢ్యే సం
యోగ కాలే తత్ప్రాగభావాద్విభక్తప్రతీతిర్నాస్తితిచేత్, ఏవంతన్ని మధ్యగత
సంయోగస్య విభక్తప్రతీతిపరిపథి త్వాత్ తస్మిన్ కాలేపి విభక్తప్రతీతిర్నాస్తి, భూ
యన్తు సంయోగప్రధ్వంస కాలే తస్మైవ సంయోగస్య ప్రధ్వంసేన తస్మిన్నేవ కాలే
విభక్తప్రతీతిరస్తితి మమాపి సమానమితి భావః.

౪౬॥

ఏవం సంయోగ నాశస్య విభాగత్వం సమర్థ్య సంయోగ నాశస్యన్వయా

౪౧౭॥ శ్లో॥ కోసాసంయోగనాశస్తవమత్యతిచేతోస్యమన్యత్రయోగ
స్తస్యపాచావిరోధాత్సతుమివతితథాలోచితస్తస్యనాశః।
అజ్ఞాతపాచ్యయోగఃపరమభిమనుతేస్వినరూపేణచైనం
సర్వోప్యేవంహ్యభావఃస్ఫుటమహనపునఃకశ్చిదన్యోస్తద్భ్రష్టః॥ ౫౭॥
(సంయోగనాశస్వరూపశోధనం)

౪౧౮॥ శ్లో॥ స్పష్టావృత్త్యాదిభేదాత్పరమపరమితిప్రత్యయోతత్తదర్థే
పంచోద్యపూర్వకం శోధయతి కోసావతి. సోయమన్యత్రయోగః ఉత్తరదేశ
సంయోగపవపూర్వదేశసంయోగస్యవినాశః. తత్రహేతుమాహ తస్యేతి. అ
యమర్థః ఉత్తరదేశసంయోగస్యపూర్వదేశసంయోగేనవిరోధాత్ సతు స
పవోత్తరదేశసంయోగపవ తథాలోచితః పూర్వదేశసంయోగవిరుద్ధత్వేనా
లోచితః తద్వి నాశోమివతి పూర్వదేశసంయోగవినాశఇతిపరిస్ఫురతి. కథంత
ర్హ్యుత్తరదేశసంయోగఇతిభావరూపేణప్రతిపత్తిరిత్యత్రాహ అజ్ఞాతేతి. ద్వివి
ధాహ్యుత్తరదేశసంయోగస్యప్రతీతిః జ్ఞాతపూర్వదేశసంయోగస్యతద్విరుద్ధ
త్వేనకాచిత్ స్వరూపేణచాపరా, తత్రయోస్వరూపేణప్రతిపద్యంతే తేభావరూ
పేణాభిమన్యంతే, యేపునఃపూర్వదేశసంయోగవిరుద్ధత్వేనప్రతిపద్యంతే తేత్య
భావరూపేణేతి విభాగః. ఉక్తమర్థం సార్వత్రికత్వేనోపపాదయతి సర్వఇతి.
భావాంతరాభావవాదినాం సర్వోప్యభావోనభావాంతరాదతిరిచ్యతఇతిభావః.
పవంసర్వత్రాపిభావస్యావలాపేకుత్రాపిభావోనస్యాదిత్యాశఙ్కాహ స్ఫు
టమితి. యత్రస్ఫుటదృష్టోభవతిభావరూపఃపదార్థః తత్రతతైవస్వీకార్యం, యత్ర
పునరితరాభావతయోనిర్వోధుంశక్యతే తత్రతతైవనిర్వాహ్యః, పర్వేపివాదినఇ
థమేవఖిలుభావాభావవివేకంపరికల్పయంతితిభావః॥ ౫౮॥

అత్రపరత్వాపరత్వేప్రమాణాభావాద్దూషయతి స్పష్టేతి. నతావత్ప
రత్వాపరత్వేవస్తునఃస్వరూపకృతే పరాపరవృత్తిరేకాభావప్రసక్తాత్ అతోబు
ద్ధిక్రతేఇత్యేవహి భవత్సిద్ధాంతః. సాచబుద్ధిరపేక్షాబుద్ధిరిత్యభిధీయతే, సాబుద్ధి
ర్ననిర్విషయా బుద్ధేర్నిర్విషయత్వవిరోధాత్, నాపిసామాన్యేనయతిశ్చిద్వి
షయా సర్వాసామాపిబుద్ధినామపేక్షాబుద్ధితప్రసక్తాత్, పరత్వాపరత్వయో
రన్యోన్యవైషమ్యాభావప్రసక్తాచ్చ. అతోవిషయవిశేషవిశేషేత్యంబుద్ధిఃపర
త్వాపరత్వహేతురితస్వీకరణ్యం. తతైవభవద్భిరపిస్వీక్రియతే, తథాచాపేక్షా
బుద్ధివిషయరూపత్వమంతరేణాధికపరత్వాపరత్వయోరదర్శనాదనపేక్షితకల్ప
నేగౌరవాచ్చాపేక్షాబుద్ధివిషయభావపవ పరత్వాపరత్వేస్త్యతితాత్పర్యార్థః

కాలాధిక్యాదిమాత్రాన్నిఖలుసమధికంశక్తుయాతాంవిధాతుం।

దృష్టిర్నాన్యస్యేక్ష్మప్తిర్భవతిగురుతరాతిప్రసక్తోన్యథాస్యాత్

కింసన్యాతాంగుణాద్యైఃపరతదితరతేపూర్వభావాదిచాన్యత్॥౫౮॥

(బుద్ధిజన్యపరత్వాపరత్వాఖ్యగుణాంతరక్ష్మప్తిభిః)

౪౫౯॥శ్లో॥ద్రవ్యంపాన్గుబ్ధిరుక్తాపరమిహవిషయైస్సజ్జమాదిర్నిరూప్య

స్సంయోగంభావ్యకారాఃప్రథమమకథయన్నాన్యాయతత్త్వానుసారాత్ ।

తత్సంయోగేనమేపిస్ఫురతిననిఖలంతేనయోగ్యత్వమన్య

ధ్రావ్యంసంబంధసామ్యేనియతవిషయతాదృశ్యతేహీద్రియేషు॥౫౯॥

(విషయవిషయభావనిరూపణం)

పదార్థస్తు సుద్రావృత్త్యాదిభేదాత్ కాలకృతపరత్వాపరత్వే సూర్యపరివృత్త్యాదిభేదేన కాలాధిక్యాదిమాత్రాత్ పరమపరమితిప్రత్యయా స్తః. దిక్పృథ్వరత్వాపరత్వేసంయుక్తసంయోగాల్పీయస్త్యభూయస్త్యమాత్రాత్పరత్వాపరత్వబుద్ధిభవతః, ఇథమన్యథాసిద్ధాబుద్ధివ్యవహారోసమధికపరత్వాపరత్వే విధాతుంశక్తుయాతాం,తదిదమాహ నఖల్వీతి.దృష్టత్వాదధికంపరిగృహ్ణామితిచేన్నేత్యాహ దృష్టిర్నాన్యస్యేతి.నహికిచ్చిత్పరత్వమపరత్వంవా పూర్వోక్తాదన్యదుపలభామహే, కల్పనంతుగురుత్వహతం, అనపేక్షితకల్పనాయామతిప్రసక్తమఃస్థంఽ. కిచ్చగుణాదిభిరపిపరత్వాపరత్వవ్యవహారోదృశ్యతే యథా ఆభిజాత్యేనపరఃవిద్యయాపరః పృత్యేనపరః త్యాది.నైతావతాతత్రపరత్వాదికల్ప్యతే,కిచ్చికాలేనపూర్వఃపశ్చాద్భావీవర్తత్యతి దేశేనాపిపాన్గుబ్ధివపశ్చాద్భావీత్యాదివ్యవహారాసుహస్రశోపిదృశ్యస్తే,నచతత్రగుణభేదాభవద్భిరపికల్ప్యస్తే శేవలదేశకాలపిశేషసంబంధమాత్రేణవ్యవహారవిశేషఃప్రతీయన్త్యతిహిభవన్తోపి వదన్తి, తదన్యత్రాపి న దణ్డవారితం, కిచ్చదికాకాలాపుపాధీకృత్యాపేక్షాబుద్ధిఃప్రవర్తత్యతిభవత్సిద్ధాస్తః,తదపినజాఘటితీదికాకాలయోఃపరత్వాపరత్వపరిణతేపాన్గేవోపలబ్ధత్వే పశ్చాదనుమానవైయధ్యాత్ అనుపలబ్ధత్వేత్వపేక్షాబుద్ధేరేవనుషుప్తిప్రసక్తాదిత్యేమాదిక్ ।

౫౮॥

అథబుద్ధివిషయచింతాప్రవర్తతే,బుద్ధేర్గుణత్వవాదినంప్రత్యాహ ద్రవ్యమితి.బుద్ధిసరే బుద్ధేర్ద్రవ్యత్వముక్తం,పరమిహవిషయైస్సంబంధాదిర్నిరూప్యః,తత్రభావ్యకారాన్యాయతత్త్వానుసారాద్బుద్ధేర్విషయైస్సంబంధంసంయోగమకథయన్, తస్మిన్సర్వైరపిసంయోగాత్సర్వంభావేతేతి నవాచ్యం బుద్ధిసంయోగేనమేపినిఖలంనస్ఫురతి. తత్ర హేతుమాహ యోగ్యత్వమన్యధ్రావ్యమితి.

౪౨౦॥శ్లో॥నిత్యంనిత్యాదిబుద్ధిర్నిఖలవిషయితద్వదేవస్వభావ
 త్వాస్తైత్రితేత్రజ్జబుద్ధేరపిసమధిగతఃకర్తృభిస్తన్నిరోధః।
 సజ్జోగచోల్లాసయోశ్చప్రతినియతిరిహస్యాదుపాధిప్రభేదా
 నిశ్శేషోపాధిమోక్షేనిఖలవిషయతామశ్నువీతస్వభావాత్ ॥ ౬౦॥
 (విషయవిషయభావవైషమ్యం)

౪౨౧॥శ్లో॥ముక్తానాంధీఃక్రమాచ్ఛేత్ప్రసరతినకదాప్యస్తమేషాధిగచ్ఛే
 త్సంక్షిప్తాయాశ్చదూరాద్వికపరిపతనేయాగవద్వంశశక్యం।
 సంయోగోభూతభావ్యేష్వపినహిఘటతేతద్ధియస్సాంప్రతిక్యా
 ఇత్యాదైర్వర్తతఃస్యాచ్ఛ్రుతిముఖవిదితేయోగ్యతావైభవేనస్యాః॥
 (విషయవిషయసంయోగచోద్యపరిహారః) ॥౬౧॥

సంబద్ధమపియోగ్యమేవబుద్ధ్యాగృహ్యతఇత్యర్థః. తతదృష్టాంతమాహ సంబద్ధే
 తి.సంబద్ధసామ్యేనత్యపినియతవిషయతాదృశ్యతే తద్వదిహేతి.ఇన్ద్రియాద్ధస
 నికర్షేతుత్యేపి చతుషాదూపమేవగృహ్యతే నపునఃస్పర్శః,స్పర్శనేనస్పర్శః న
 దూపం, కుతపతత్ యోగ్యత్వస్యనియతత్వాత్, ఏవంసర్వేషాంబుద్ధిసంబద్ధేన
 త్యపిసహకారియోగ్యతాదినియమాదేకమేవగృహ్యతే నాన్యదితినియమోనా
 నుపపన్నఇతి॥ ౫౯॥

ఇథోవిషయవిషయభావంనిరూప్యతద్వైషమ్యేనిదానమాహ నిత్య
 మితి. నిత్యాదిబుద్ధిర్నిఖలవిషయితద్వదేవస్వభావః “యథానక్రియతేజ్యో
 త్సన్” ఇత్యాదిశాస్త్రైత్రితేత్రజ్జబుద్ధేరపిసమధిగతః.కర్తృభిస్తన్నిరోధః. తేన
 సజ్జోగచోల్లాసయోః ప్రతినియతిరిహస్యాదుపాధిప్రభేదాత్స్యత్, నిశ్శేషోపాధి
 మోక్షేనైవబుద్ధిర్నిఖలవిషయతామశ్నువీత. అతోపాధిఃకర్తృనచనిరూపణే
 భగవన్నిగ్రహపవ, అతోభగవానేవ నిగ్రహేనుగ్రహభ్యాంబుద్ధే స్సజ్జోగచవి
 కాసాకరోతి॥ ౬౦॥

ముక్తానాంధీవికాసానుపవత్తింవికల్పభాసేనవదతాంశ్శ్రుతివిరో
 ధంవత్తుంతదుక్తిమనువదతిముక్తానామితి. ఇథోంకిలతేషామాశయఃముక్తానాంధీః
 క్రమాచ్ఛేత్ప్రసరతినకదాపిదేశస్యాస్తమేషాధిగచ్ఛేత్ ఆనన్త్యాద్దేశస్య,నా
 పియగవద్గచ్ఛేత్, సహిసంక్షిప్తాయాధియోయుగవద్దూరాద్వికపరిపతనంయు
 క్తంవత్తుంతయమేకోదోషః,అన్యోపి సాంప్రతిక్యాభూతభావిధియోభూతభావి
 భ్యాంసంయోగోనఘటతే, సంబద్ధాంతరం నాలప్యతే, అతోముక్తానాంసార్వ
 జ్ఞత్వంస్యాదితి,తన్నిరాచక్షేఘ్రతీతి.శ్రుతిమన్విదితేయోగ్యతావైభవేఅస్యా

౪౨౨||శ్లో||వేగస్యాచి న్ద్యరూపోరవిశశినయ నాద్యంశువర్గేషుభూమా
భాగానన్త్యేష్యణూనామతివతనమతోహ్యాయురన్యోన్యమేకే|
ఇథంసరై వ్రబాధ్యాంగతిమనువదతాంముక్తబుద్ధేర్వికాసే
యుజ్యన్తేయాగవద్యప్రభృతయతితుశ్రద్ధధీధ్వంశుతాధాః|| ౬౨||
(ముక్తబుద్ధివ్యాప్త్యుపపత్తిః)

౪౨౩||శ్లో||యత్సత్త్వంవిప్రకృప్తంవ్యవహితమపితద్దృష్టాతీయోగిబుద్ధి
రూఘయిష్టాదృప్తలభాతిశయకరణవృత్త్యానుగుణ్యేనసిద్ధా|
నష్టాదిష్వశ్చతోధీకథమితియదినవ్రత్యభిజ్ఞాదినీతే

ధియఃతత్రార్కసునక్షతఃస్వాదిత్యర్థః. అయమర్థఃముఖ్యాసంభవేగౌణగ్రహస్యా
ధారణః తథాచసంయోగసంభవే సపవగ్రాహ్యః, తదభావేవిషయవిషయిభా
వస్తత్స్థానావన్నఃస్వీకార్యతి. ధర్మభూతజ్ఞానస్యక్రమయాగవద్యాభ్యాంప్ర
సరణానుపపత్తిరుదయిరిశిఖరస్థదివాకరకరప్రసరణవదుస్తీలితచతుషోబ్రహ్మః
జ్ఞోదరవర్తినకలవస్తుగ్రహణవదిత్యాదిభిః ప్రాగేవ పరిహృతా, భగవతఃప్రభా
వాతిశయేనయుగవదేవధర్మభూతజ్ఞానస్యవిశ్వవిషయప్రాప్తా కోవిరోధః||౬౩||

కింపుత్వదక్షిణకృతదృష్టాన్తేనముక్తబుద్ధేర్వాప్తిరుపపద్యతేఇత్యాహ
వేగస్యేతి. ఉక్తంహి భవతా “రవిశశినయ నాద్యంశువర్గేషువేగస్యాచి న్ద్యరూ
పోభూమా” ఇతి, అతపవకాకబాణాదిఃక్రమేణ దేశాన్తరంగచ్ఛతి, రవికరోఽ
హ్నయైవ, తద్యుగవదతిలక్ష్మనమస్తరేణనోపపద్యతే, ఇథమేవజైనైరప్యక్షిణకృత
మిత్యాహ భాగానన్త్యేష్యతి. పరమాణవోఽనేకావయవాస్తత్ప్రత్యే, తథావ్యవో
న్యమతిక్రామైవరమాణవః, తదేతదనన్తానామంశానాంయుగవదతిలక్ష్మనమ
స్తరేణనోపపద్యతే, ఇథంసరై వ్రబాధ్యాంగతిమనువదతామస్తాకం ముక్తబు
ద్ధేర్వికాసేయాగవద్యప్రభృతయోయుజ్యన్తే ఇతి శ్చుతాధాఃశ్చుత్యధాలోచనవ
న్తేమనీషిణశ్చ శ్రద్ధధీధ్వం||

౬౩||

అస్తైవంతథాపీయోగిబుద్ధేర్నష్టాదివిషయత్వంనోపపద్యతేఇతివ
దతఃపక్షందూషయితుమనువదతి యత్సత్త్వమితి. సూక్ష్మవ్యవహితవిప్రకృప్తాన
ర్థాకగృహ్లాతీయోగిబుద్ధిరూఘయిష్టాదృప్తలభాతిశయకరణవృత్త్యానుగుణ్యేనసి
ద్ధృతు సూక్ష్మాదీనాంవర్తమానత్వాత్, సంబద్ధోపియథాకథంబుదుపపద్యతేన
ష్టాదిషుఅక్షతః ఇద్దిగ్రియాత్ ధీకథంభవతీతిచేత్తన్నిరాకరోతి నేతి. హేతు
మాహ వ్రత్యభిజ్ఞాదినీతేతి. యథావ్రత్యభిజ్ఞానస్తామపిప్రాగవస్థాంగృహ్లాతి. వ

శ్చిత్రాస్సంబద్ధభేదాఃకరణవిషయయోస్తత్రతత్రాభ్యుపేతాః॥౬౩॥

(యోగిబుద్ధేరతీతాదివిషయత్వోపపత్తిః)

౪౨౪॥శ్లో॥నిత్యాయావవబుద్ధేఃస్వయమభిదధతఃకేచిదద్రవ్యభావం

సంబద్ధంధర్మతోఽస్యాఃకృతకవ కథయకభూమణన్యాయసక్తాః

స్వాభీష్టద్రవ్యలక్ష్యస్తృతివిరహకృతంనూనమేషాంతదేత

తస్మిన్తంతల్లక్షణంతైరనుమతమిహచస్యాద్వికార్యాశ్రయత్వం॥ ౬౪॥

(అద్రవ్యపక్షేనిత్యద్రవ్యవిషయత్వస్యకార్యత్వానుపపత్తిః)

౪౨౫॥శ్లో॥పాక్రికట్యంనామధర్మంకతచనవిషయేబుద్ధిసంబద్ధజన్యం

మన్యస్తేతన్నదృష్టంవ్యవహరణవిధావానుగుణ్యంతుభానం

క్వాపిస్వాభావికంస్యాత్కృతచనభవతిధీగోచరత్వాత్కంఠ

ద్భూతీత్యాదిప్రయోగఃస్వదతఇతినయాత్తత్రకర్మత్వగర్భః॥ ౬౫॥

నుసంసారపవతశ్రేకథిత్సంబద్ధత్వేనకల్పతత్కథితే ఏవంతస్మియోగివా
మవ్యతీతాదిగ్రహణేదృష్టమేవసంబద్ధత్వేనకల్పమిత్యాహ చిత్రాశ్చితి. ఈ
దృశసంబద్ధభేదాస్త్యయాఽప్యక్షికార్యా ఇత్యాభిప్రాయీకోఽర్థః, తదిదమా
హ తత్రతత్రాభ్యుపేతాశ్చితి॥ ౬౩॥

నిత్యాయాశ్చితి. భూమణనుతానుసారిణోనిత్యాయావవబుద్ధేరద్ర
వ్యత్వమభిదధతేవ విషయవిషయభావమస్యాఃకృతకమకథయక ముక్తావస్థా
యాంనిత్యానందావిర్భావవచనాత్. ఆవిర్భావోహి నిత్యేనజ్ఞానేనతస్మికాకాతే
తస్యైవానందస్యసంబద్ధః, సచసంబద్ధఃపాక్రికభావాత్తస్మికాకాలేనత్వాచ్చకా
ర్యవీచ, తథాచసతిస్వాభీష్టద్రవ్యలక్షణప్రస్తురణమేషాంతాదృగ్వ్యవహారనిదా
నం, తదిదమాహ స్వాభీష్టేతి. సమవాయికారణంద్రవ్యమింద్రవ్యలక్షణంతైరను
మతం, సమవాయికారణత్వంకార్యాశ్రయత్వం, ఇహచవిషయవిషయభావస్య
కార్యత్వేతదాశ్రయత్వాద్విజ్ఞానానందయోర్ద్రవ్యత్వమేవస్యాదితిభావః॥ ౬౪॥

బుద్ధిరూపప్రకాశాతిరేకేణవిషయగతంపాక్రికట్యంనామధర్మంకేచి
దమాచి ర, తదనువదతి పాక్రికట్యంనామేతి. తన్నిరాకరోత తస్మేతి. కథంతర్హివిష
యభానమిత్యత్రాహ వ్యవహరణవిధావీతి. వ్యవహారయోగ్యత్వమేవభానమిత్య
ర్థః. తచ్చవ్యవహారయోగ్యత్వంక్వాపి స్వయంప్రకాశేవస్తునిస్వాభావికంస్యాత్,
కన్యసవ షరప్రకాశేవస్తునిధీగోచరత్వాత్కంఠ తద్భవతి. సనుధీరేనభానంచేత్క
థంతర్హి భూతీత్యాదిరర్థ సామానాధికరణ్యేనవ్యవహారః. అత్రప్రతిబద్ధోస్తరమా
హ స్వదతశ్చితి. యథాదేవదత్తస్పాదకర్మభూతస్యాపి మోక్షకస్యదేవదత్తాయ

౪౨౬॥శ్లో॥ఇష్టద్విష్టప్రణస్తాదిషుచపరగతైఃకథ్యతేన్యద్విశిష్టం
 జ్ఞాతత్వోక్తావపీఠ్యంవ్యవహృతినియమాస్తావతైవోపపన్నాః।
 పాక్రికట్టస్త్రికగుణాదివ్యపికథనధికంభూతభవ్యేషుచస్యా
 తగర్వత్వంతుక్రియాధేసతిఫలఇతిచపాక్రియికవ్యాప్తిహానేః॥ ౬౬॥

౪౨౭॥శ్లో॥అథత్రేధీఃక్రియాత్వాతిగమపిగమనవతగర్వణీత్యవ్యసారం
 దత్తానేకోత్తరత్వాన్నచఫలమధికంభూతిహానాదిమాత్రాత్।
 హేతుధాత్వర్థతాచేదతిచరణమథస్పృష్టతాస్యాదసిద్ధి
 ధీస్వారస్యాన్యశంస్యాదనుమతమధికంకైశ్చిదన్యత్యయాధైవ్యః॥౬౭॥
 (పాక్రికట్టాఖ్యధత్తాస్తరక్ష్మప్రభజ్ఞః)

౪౨౮॥శ్లో॥ఇచ్ఛాద్వేషప్రయత్నాస్సుఖమితరదపిజ్ఞానతోనాతిరిక్తా
 స్వదతేమోదకఇతికర్మత్వగర్భఃకర్తృవ్యవహారః ఏవమత్రాపిభాతీతవ్యవహారః॥
 ౬౮॥

ఇష్టేతి.కిం ఇష్టద్విష్టప్రణస్తాదిషువ్యవహారేషుపురుషాదినిష్కారేవే
 చ్ఛాదిభిర్విశిష్టోపపయఃకథ్యతే, ఇథంజ్ఞాతోఘటఃప్రకటోఘటఇత్యాద్యుక్తావపి
 వ్యవహారనియమాస్తావతైవాన్యనిష్టజ్ఞానేనైవోపపన్నాః,అన్యథా పాక్రికట్ట
 గుణాదివ్యపి భూతభవ్యేషు చ జ్ఞాతత్వాదివ్యవహారసిద్ధ్యర్థంపాక్రికట్టంక
 ల్ప్యంస్యాత్, నచతమ్యజ్యతే ననుక్రియాఫలశాలిత్యంకర్మత్వంతత్పాక్రికట్టా
 భావేకథంస్యాదిత్యాశఙ్క్యానిరాకరోతి కర్మత్వమితి.పాక్రియికమిదంలక్షణంన
 తువ్యాప్తం,గమనక్రియాయాఃఫలం గామినుప్రాప్తిః నచపాక్రిప్రేరపిపాక్రిప్త్య
 స్తరమువలభ్యతే॥
 ౬౯॥

తర్ల్యమనానాత్పాక్రికట్టంసాధయామితివదతఃపక్షమనువదతి
 అథత్రఇతి. జ్ఞానంస్వకర్మణికింభూతగరోతి క్రియాత్వాత్గమనక్రియావత్ ఇ
 త్యవ్యయ్యుక్తం.దత్తేతి.ఇష్టద్విష్టాదిషువ్యభిచారాదేరిత్యర్థః.తద్వివృణోతి నచేతి.
 హానోపాదావాదిబుద్ధివృతిరేకేణవిషయగతంఫలంనోపలభ్యతఇత్యర్థః. కింక్రి
 యాత్వాదిహేతుధాత్వర్థతామాత్రంచేదతిచారః, సహి సర్వేషామపిధాత్వ
 ర్థానాముత్తరోత్తరధాత్వర్థాః ఫలం అనవస్థానాత్,పరిస్పృష్టరూపత్వాజ్ఞీకారే
 ఓసిద్ధిరేవస్యాత్,తదిదమాహ అసిద్ధిరితి.ఇథంపాక్రికట్టంస్వమతేననిరాకృత్య
 ఏకదేశిమతేన తదజ్ఞీకారమవ్యనువదతి ధీస్వారస్యేతి.కైశ్చిదిత్యుక్తిస్తదనజ్ఞీకా
 రంద్యోతయతి॥
 ౭౦॥

ఇచ్ఛాద్వేషాదీనాంజ్ఞానాదతిరిక్తత్వమాహురన్యే,తద్దూషయతి ఇచ్ఛే

యాధీస్తద్ధేతురిష్టానతదధికతయాకల్పనేకోపిలాభః।

పర్యాయత్వంవిశేషేనతుభవత్యథాప్రత్యభిజ్ఞాదిభేదే

నోచేదీద్వ్యాభ్యసూయాభయధృతికరుణాద్యన్యదన్యచ్ఛకల్ప్యం॥౬౮॥

(ఇచ్ఛాదీనాంబుద్ధివిశేషాతిరిక్తత్వభక్తిః)

౪౬౯॥శ్లో॥చేతఃస్రోతఃసుక్రీతాంచదవధికతయాచైత్తసజ్జేతభాజాం

రాగద్వేషాదికానామభిదధతుకథంభావమస్థేనుభావాః।

ఏతేషాంహేతుసాధ్యక్రమనియతిమతాంసర్వచిత్సాక్షికాణాం

కర్తేతాతథ్యభావేకథమివకథకద్వద్వయుద్ధావతారః॥ ౬౯॥

(రాగద్వేషాదిమిధ్యాత్వమతభక్తిః)

తి.తత్ర కల్పనాలాఘవంప్రమాణమాహ యాధీరితి. ఇచ్ఛాదిహేతుభూతాను
కూలాదివిషయబుద్ధిరేవేచ్ఛాదివ్యవహారమాతనోతి తదతిరిక్తకల్పనేకోపినలా
భః గౌరవదోషపక్షలభ్యతే. తర్హి జ్ఞానేచ్ఛాదీనాంపర్యాయత్వంస్యాదిత్యాశ
జ్యోతిరహరతి పర్యాయత్వమితి. యథా జ్ఞానత్వావిశేషేపిప్రత్యభిజ్ఞాస్త్రుత్య
నుమిత్యనుభవాదిభేదే నపర్యాయత్వం తద్వదిహాపీతి. నోచేదీద్వ్యాభ్యసూయా
భయధృతికరుణాశాన్తితుష్ట్యాదివ్యవహారాణాంపివిషయలాభార్థమథా న్తరం
కల్ప్యమిత్యనియతిరేవస్యాత్ ॥ ౬౮॥

అత్రబౌద్ధాస్తుచిత్తచైత్తరూపేణద్వేషాదిభాగంవర్ణయన్తి, తత్రచిత్తమితి
విజ్ఞానసంతతిరుచ్యతే, చైత్తమితిచిత్తానుబద్ధికంరాగద్వేషాదికం, తదేషాంసస
జ్ఞుటతత్తత్యాహ చైతత్తతి. విజ్ఞానస్రోతోవిశేషాణాంచదవధికతయా విజ్ఞానమా
త్రవర్తిత్వేనచైత్తవ్యవహారభాజాంరాగద్వేషాదికానామస్థేనుభావాః క్షణిక
త్వవాదినః కథంసద్భావమభిదధతు, విజ్ఞానస్యోత్పన్నావవర్గత్వేనచైత్తరూపా
వస్థా న్తరభాక్త్యంససజ్ఞుటతత్తత్సర్థః. తర్హి చైత్తానాంసద్భావపవనాస్తీతివ
దామత్తిచెత్ తచ్చనోపపద్యతత్తత్యాహ ఏతేషామితి. హేతుసాధ్యక్రమనియ
తిమతాంకార్యకారణభావోహిబౌద్ధానాంసత్వేనియామకం అతశ్చైత్తానా
మపికార్యకారణభావదర్శనాదజ్ఞేకార్యంసత్త్వం. సర్వచిత్సాక్షికాణాం ప్రత్య
క్షేణసర్వైరుపలభ్యమానానామిత్యర్థః. సహిసర్వజ్ఞేనాప్యవలభ్యానాంచైత్తా
నామబాధితానాం మిధ్యాత్వంవక్తుంశక్యతే, ఏతేషాంరాగాదీనామతథ్యభా
వేకథమివకథకద్వద్వయుద్ధావతారఃకర్తేత వాదాధికారపవనస్యాదితి స్వప్ర
వృత్తివిరోధః॥ ౬౯॥

౪౩౦॥శ్లో॥తత్రేచైచ్చవద్విధోక్తావిషయనియమతోరాగవిద్వేషనామ్నా
 పూర్వస్తీవస్తుకామఃపరశ్చహభజతేతాన్యశఃకోధసంక్షాం
 ఏకైవేచ్ఛాసిస్మత్పూర్వగవతఉదితాసజ్జహీర్వేతిచాన్యై
 స్తద్వల్లంకేనకింస్యాదధికమిహతుచేతకల్ప్యతేతివ్రసక్తిః॥ ౨౦॥
 (ద్వేషస్యాపీచ్ఛావిశేషత్వం)

౪౩౧॥శ్లో॥ఇచ్ఛాతఃకార్యసిద్ధాకిమిహయతనమిత్యన్తరాకల్ప్యతేన్య
 త్తన్తోఘతోవలభ్యేరితియదియతనేకల్పితేవ్యేతదేవం
 మైవంవ్యావర్తమానాదనుగతమధికంవర్ణ్యతేమానవిద్ధి
 న్వాఞ్ఞాన్తోపిహ్యాయత్నావయమిహపవనస్పృష్టనేహదయాదా॥౨౧॥
 (ఇచ్ఛామాత్రాతిరిక్తవ్రయత్నావస్థాసిద్ధిః)

౪౩౨॥శ్లో॥పాణిస్పృష్టఃసుషుప్తివ్రభృతిషుఘటతేతాదృశాదృష్టమాత్రా

రాగద్వేషయోరిచ్ఛాభేదత్వమాహ తత్రేతి.అనుకూలవిషయోపా
 దానేచ్ఛా రాగః,ప్రతికూలవిషయజిహ్వాసాద్వేషః, అతోవిషయభేదేనైవనియ
 తిసిద్ధానగుణభేదఃకల్ప్యః, తావేవరాగద్వేషా తీవ్రభావమాసాద్యకామకోధా
 వితివ్యవదిశ్యేతే, తత్రప్రతిబద్ధిమాహ ఏకేతి.యథాన్యాయదర్శనేజ్ఞానవికీర్ణావ్ర
 యత్నవత ఈశ్వరస్యేచైచ్చవ చిక్షేహ్నాసజ్జహీర్వారిరక్షిషేత్వాదివ్యవదేశభాగిని
 విషయభేదేన, ఏవంలోకేచ్ఛాన్యాయవిషయభేదేనవ్యవహారోభవతు, అన్యథా
 అతివ్రసక్తిరిత్యాహ అధిశుతి.సుభుత్పాపిపాసావిజిహీర్వేత్వాదికం సహస్ర
 మపికల్పనీయంస్యాదిత్యర్థః॥ ౨౦॥

అత్రకశ్చిదాహ యదీచ్ఛాతిరిక్తద్వేషపరిత్యాగఃతక్రీచైచ్చవప్ర
 యతోపిభవత్సుకిమనేనవ్రయత్నేనేతి తదిదమాహ ఇచ్ఛాతత్తతి.ఇచ్ఛాయాః
 కదాచిద్వ్యాఘాతోపలభ్యేర్యత్నఃకల్ప్యత్యేతేతియతనేకల్పితేపి వ్యాఘాతో
 పలభ్యేస్తుల్యా నైతావతాగుణాన్తరంకల్ప్యత్యేతిభావః.తదేతన్నిరాకరోతి మై
 వమితి.వ్యావర్తమానాదనువర్తమానసాధికమితిహి విద్వద్భిర్వర్ణ్యతేన్యాయః,
 తథాచాత్రవాఞ్ఞాన్తోపి కేచిదయత్నావయవర్తనేయథావన్తోదయమభివాఞ్ఞ
 న్నినపునస్తత్రయతన్తే,తస్మాదనువర్తమానాయాఇచ్ఛాయావ్యావర్తమానోయ
 త్తోబుద్ధ్యవస్థాభేదత్వేపివిజాతీయావస్థాన్తరమితిభావః॥ ౨౧॥

అత్రకేచిత్ బుద్ధిపూర్వకవ్రయత్నాతిరేకేణజీవనపూర్వకంవ్రయ
 త్నాన్తరంకల్పయన్తి, తన్నఘటతఇత్యాహ పాణేతి.సుషుప్తాద్వవస్థాసు

ద్యత్తత్త్వం యత్తేనిదానం వదసి భవతి తల్లాఘవాత్ప్రాణవృత్తాః
 భీవృత్తిశ్చైవయత్తుఃస్థిశ్చతిసః ధంకాఘకః తేనుషుప్తే
 నోచేచ్ఛాహ్యసలాదేగ్ధ్వలనపపితతఃకల్పకాంసత్వదృష్టాత్ ॥ ౭౨ ॥
 (జీవనపూర్వకః ప్రయత్ననిరాసః)

౪౩౩ ॥ శ్లో ॥ ప్యాదుఃఖాభావమాత్రం సుఖమభిదధతోవై పరిత్యజ్య సః
 ప్వాపాదాదుఃఖసిద్ధిర్నయదిసుఖమపి హ్యత్రనైవాస్తితాదృక్ ।
 శీతోష్ణాతితనీ తేర్దివతయసమధికావస్థితద్దుస్త్యజాత
 స్తత్తచ్ఛబ్దప్రయోగేవ్వనియతిరుచితైస్సజ్ఞుః తేతోపచారైః ॥ ౭౩ ॥
 (సుఖదుఃఖౌదాసీనరూపావస్థాత్రయసిద్ధిః)

ప్రాణసిద్ధహేతుత్వేన సప్రయత్నకః పరికల్పితే, సపవప్రాణసిద్ధస్తావదదృష్ట
 మాత్రాదేవభవతు, భవతాపి చైతన్నపరిహార్యం ప్రయత్నస్యైవ నిదానత
 యాతత్రాశృప్తమేవహిభవానదతి. తదేవాదృష్టంలాఘవాత్ప్రాణప్రవృత్తా
 నిదానం భవతు, అతోగౌరవభియాతత్రప్రయత్నోనకల్పకః కిచ్చ ప్రయత్నోపి
 బుద్ధివిశేషతయానిర్ణీతః, తథాచ కాఘకః తేనుషుప్తే ప్రయత్నోవ్యాహస్యతే, శ్చ
 త్థమనగ్ధీకారేతవలగ్నేరూర్ధ్వజ్వలనమిశ్రాదకమపి ప్రయత్నోదేవకల్పకం స్యా
 త్ నపునరదృష్టాదిత్యాహ నోచేతి ॥ ౭౪ ॥

అత్రకశ్చేచ్ఛోదయతి ఏవం యత్నావలాపే సుఖమవ్యవలపితుం శక్య
 తత్తి దుఃఖాభావమాత్రమేవ సుఖం స్యాదితి వదంతం ప్రతిబద్ధ్యానిరాకరోతి స్యా
 దితి. దుఃఖాభావమాత్రస్యైవ సుఖత్వే సుఖాభావమాత్రస్యాపి దుఃఖత్వం స్యాది
 త్యర్థః. ప్వాపాదాదుఃఖాభావేపి దుఃఖసిద్ధిర్నాస్తితిచేత్ తర్హి తత్రదుఃఖాభా
 వేపి సుఖసిద్ధిర్నాస్తితితుల్యం అతిః స్వాపే సుఖదుఃఖాభావానుభావవివర్తతే,
 అతస్తదతిరిక్తం సుఖం దుఃఖమపి కల్పనీయమితి భావః. దృష్టంచలోకే శీతోష్ణాతిరి
 క్తానుష్ణాశీతకల్పనం. ఏవం సుఖదుఃఖరూపద్వితయావస్థావిరహితసుషుప్త్యవ
 స్థాదుస్త్యజేత్యాహ శీతేతి. తర్హి భాగావతరణాదిషు సుఖశబ్దకథం సుఖోపభో
 గాభావమాత్రేవా దుఃఖశబ్దకథం ప్రయుజ్యతత్తత్తతలహ తత్తదితి. ఔపచారి
 కాః ప్రయోగాస్సహస్రశోపి సన్తు, సహిశబ్దప్రయోగమాత్రాదుపచారసహాద
 థతత్త్వం నిశ్చయయితుం శక్యతత్తి భావః ॥ ౭౫ ॥

ఏవమాపాధికానాం దుఃఖమిశ్రాణామనుకూలవిజ్ఞానానామత్యస్త
 హానేర్నిరుపాధికసుఖధూపోముక్త్యవస్థాయాం యోబుద్ధివికాసస్తస్మింసాదృ

౪౩౪॥శ్లో॥ భేదస్తే గ్రహానుతీనాం హ్యుపధినియమితైరానుకూల్యాదిభిరై
 ప్రస్థైవాత్యనైహానేర్నిరుపధికసుఖస్తాద్యశోధీవికాసః।
 నిస్సీమబ్రహ్మతత్త్వానుభవభవహహోదదుద్ధార్థ వేస్తి
 నిశ్శేషేశ్వర్యజీవానుభవరసభరోవిస్తుభావోపలభ్యః॥ ౪౪॥
 (నిరుపాధికానందరూపబుద్ధ్యవస్థావిశేషః)

౪౩౫॥శ్లో॥ సంసారేనాస్తికించ్చిగుంభమితికతిచిత్తద్వైతేతోపచారా
 నోచేద్యుత్పత్తిహీనంసుఖపదమధికంతత్సుఖంనాభిదధ్యాం ।
 తస్మాద్దుఃఖోత్తరత్వప్రభృతభిరిహతద్దుఃఖమిత్యుక్తమాప్తైః
 త్వేలోపశ్చైవదుష్టేనధునిఃపమితివ్యాహృతిఃకింపద్యప్తా॥ ౪౫॥
 (సంసారికసుఖస్యదుఃఖత్వోక్తినిర్వాహః)

౪౩౬॥శ్లో॥ ధర్మోఽధర్మశ్చ తత్తత్ఫలకరణతయాశాస్త్రసిద్ధంక్రియాది
 ద్వారం త్వేతస్యకాలాంతరనియతఫలేస్యాదిహోద్యప్తమస్యత్
 ఆహుస్తతేఽచిదస్తైకరణపరిణతంవాసనాంచెతసోఽస్యే
 పుంధర్మంకేచిదూచుర్విభుకిమపిపరేపున్దలాంస్తత్సయాభ్యాః॥ ౪౬॥
 (ధర్మాధర్మలక్షణతత్సాధ్యాద్యప్తస్వరూపమతభేదః)

శాస్త్రరూపావస్థావిశేషే చతుర్ముఖైశ్వర్యవర్యప్రస్థైశ్వర్యస్య జీవానుభవ
 స్యచాత్యవత్ప్రియప్రప్తమేవేతి దుద్ధార్థవతద్విస్తుద్యప్తాస్తేనోపవర్ణయతి భేదః
 తి.అక్షరార్థఃస్వయమేవభావ్యః॥ ౪౭॥

కేచిత్సుసంసారేసుఖమేవనాస్తిత్యాహుఃతదోపచారికమిత్యాహ
 సంసారఃఇతి. అన్యధాసుఖపదవృత్తున్తిరేవనస్యాత్ తథాచాలౌకికమపిసుఖం
 సుఖశబ్దోనాభిదధ్యాదిత్యాహ నోచేదితి.కథంతద్వాప్తైస్సంసారస్యదుఃఖయా
 పత్వముచ్యతేఇత్యాశబ్దవ్యవహరతి తస్మాదితి.దుఃఖోత్తరత్వాద్దుఃఖత్వనాభిధీ
 యత ఇతిపరిహారః.తత్రద్యప్తాస్తమాహ త్వేలేతి॥ ౪౮॥

అధధర్మాధర్మలక్షణంతత్సాధ్యాద్యప్తస్వరూపంచవిభజ్యదర్శయతి
 ధర్మఃఇతి. “చోదనాలక్షణోఽర్థోధర్మః” ఇతిశాస్త్రేః సహాధిగమ్యాంశేఽస్మా
 ధనంధర్మఃఇత్యుచ్యతే,సతుక్రియాదిరేవ “ద్రవ్యక్రియాగుణాదీనాంధర్మత్వంస్థా
 పయిష్యతే” ఇత్యాద్యభిధానాత్, చిరధ్వస్తస్యాపి కర్మణఃకాలాంతరభావిభ
 లానుగుణంకిమపిద్వారహన్యదద్యప్తముపాదేయం, తచ్చాస్తైకరణపరిణతిరితి
 పాక్ష్యాఃపాప్రిహుః. చేతసోవాసనేతి సాగతాః. పుంధర్మఃఇతి న్యాయవాదినః.
 విభుదూపంకిమపితత్త్వాంతరమితి జైనైకదేశినః.పున్దలరూపమితత్సయాభ్యాః.

౪౩౭||శ్లో||తు త్వే సేవాదిహేతౌఘలభిదురతయాసాధ్యతేచైదదృష్టం

హేతోస్సూక్ష్మేస్తుభేదోనఖలుసముచితాధర్మిణోన్యస్యక్ష్మప్తిః|

వ్యాఖ్యాతంయత్తుపాప్యైర్విషయసమఫలప్రాప్తకత్వంక్రియాణాం

తత్సూతేతిప్రసక్తింతదిహాననిగమాదన్యతోదదృష్టసిద్ధిః|| ౭౭||

(అదృష్టస్యాగమైకసిద్ధత్వం)

౪౩౮||శ్లో||నిస్సజ్జోగచాన్నిషేధాత్కర్తృచనఫలతయానూదితాంహస్తుహింసా

ఏతస్యసర్వస్యకల్పనమాత్రసిద్ధత్వాత్ తత్తత్కర్తృచారపరిణతేశ్వరబుద్ధివిశేష
వసేవాదృష్టమితి తత్త్వవిదాంసంప్రదాయఇతిహృదయం|| ౭౮||

అస్తద్దృష్టంయతిగ్భిజేవతత్ “సేవాధ్యయనతుల్యత్వేదృష్టా
హిఫలభిన్నతా” ఇత్యుక్తప్రకారేణఫలభేదాత్పరికల్ప్యతే, నపునరాగమైకస
మధిగమ్యమితికేచిదాచుః; తదిదమనువదతి తుల్యఇతి.తత్ప్రాన్యథాసిద్ధిమాహ
హేతోరితి. దృష్టేష్వపికారణేషు యతిగ్భిజైష్వషమ్యాత్ఫలభేదోస్తు కిమనే
నాదృష్టేన అన్యథాకల్పనాగౌరవాదనాచిత్వమేవేత్యాహ నఖల్వితి అతిరిక్తా
దృష్టకల్పనాయామదృష్టంకల్ప్యం తస్యచభేదఃకల్ప్యఃతథాచగౌరవం.అస్తాకం
తుదృష్టేష్వేవకారణేషుభేదవకల్ప్యః అతోలాఘవమితిభావః.తస్మాదాగమై
కగమ్యమదృష్టమిత్యాకూతం. అత్రకేచిత్ యాదృశోవిషయస్సఖరూపోదుఃఖ
రూపోవా తాదృశమేవఫలంక్రియాయాజాయతఇతి, తదతిప్రసక్తిమేవసూతే,
విషయస్యసుఖాత్మకత్వే సుఖాత్మకంఫలమితినినియమః పాపరూపసుఖేనదుఃఖ
రూపఫలస్యప్రాప్తిః, ఏవందుఃఖాత్మకత్వేదుఃఖంఫలమితినినియమః దుఃఖరూ
పపుత్రశిష్యాదిశిక్షణాదినాసుఖవైస్త్వసంస్థేః, అతశ్చాస్త్రాదేవాదృష్టసిద్ధిః నపు
నఃస్వకపోలకల్పితాదనుమానాదిత్యాహ తదిహేతి|| ౭౯||

ఏవమదృష్టస్యాగమైకసమధిగమ్యత్వేసిద్ధేవిధినిషేధవ్యాపారపరి
శోధనేనశ్యేనాగ్నిషోమీయవైషమ్యమాహ నిస్సజ్జోగచాదితి.అయమర్థః శ్యే
నేపిహింసాదృశ్యతేఅగ్నిషోమీయవశ్వాలస్ఫునేపి, ప్రిణవియోజనఫలోవ్యా
పారోహింసాశబ్దేనాభిలప్యతే, తదుభయత్రాపిసమానం, అధాపిశ్యేనేహిం
సానవిహితా, అపితు రాగప్రాప్తాయదిహింస్యాచ్ఛేద్యనేనహింస్యాదితిహిత
త్రవిధిక్రమః నపునర్హింస్యాదేవేతి, తథాచతత్రహింసాయారాగప్రాప్తత్వా
న్నహింస్యాదితినిషేధవచనంతత్రనిస్సజ్జోచం, తేనఫలతయానూదితాహింసా
తత్రనిషిధ్యతే నపునఃశ్యేనః “శ్యేనస్తత్రానివత్పుథక్” ఇతివృద్ధిద్వేషాత్
విహితత్వాచ్చ,తదిదమాహ అంహస్తుహింసేతి.రాగప్రాప్తాహింసా శాస్త్ర

రుద్ధేపామాన్యమగ్నేః కిరనుమితకప్యత్రబాధాదిమఃస్థాః |
 స్వల్పేదోషోవిన్యస్తేనుపరిహరితహస్తాన్యనుగ్రహకేస్తాః
 దిక్కుక్తంసాక్ష్యసత్తైఃపశుహితవచనాన్నేతిశాన్తిరకోక్తం: ౨౨

(శ్వేవాగ్నీషోమీయాదివైషన్యం!)

౪౩౯||శ్లో||సిద్ధేద్వావిశ్వవృత్తేరనితరఫలతాస్తాపనాన్తైరదృష్టం

నిషిద్ధత్వాత్వాపమిత్యర్థః. అగ్నిషోమీయపశ్వాల్పాన్యేషుపాగ్నివియోజనఫల
 వ్యాపారయవత్వేన హింసాత్వే సతపి నహింసావిధిసామాన్యంఅలభేతే
 తివిశేషవిధిపరుద్ధే, విశేషవిధిప్రాప్తినామాన్యస్య మేధస్యరాగప్రాప్తమా
 త్రవిషయతయాసావకాశస్యదుర్బలత్వాత్, అథాప్యగ్నిషోమీయహింసా అభ
 ర్త్వా హింసాత్వాత్ బ్రాహ్మణహింసాత్వే ఇత్యనుమితరాగమబాధసోపాధిక
 త్వాభ్యామందుఃస్థేత్యాహ అనుమితితి. అత్రసాక్ష్యాపవంశస్యచై అగ్నిషోమీయ
 పశ్వాల్పమృగవిధిరాలమృగస్య క్రతూవకారమాహ, నహింస్యాదితితువాక్యం
 హింసాశబ్దస్యాసంకుచితవృత్తిత్వేనాగ్నిషోమీయహింసామపి గృహ్లాది, త
 థాచతస్యాఅపిహింసాయాః కిచ్చిత్వాపహేతుత్వముస్తి, తచ్చ వైదికత్వాత్సు
 పరిహరమితి. తత్రైవంశావరకశాస్త్రే పరిహారఉక్తః అగ్నిషోమీయపశ్వా
 లమృగస్య పరదుఃఖాత్పదనత్వే సత్యపి హింసాశబ్దవాచ్యత్వం నాస్తీతి, న
 హిప్రణాదిశాస్త్ర్యర్థందాహచ్ఛేదాదికారిషు వైద్యావృత్తాదిషు హింసకత్వ
 ముస్తి, నహిపుత్రశత్రూదికారిషుపిత్రాదిషుతక్షనాదిభిర్హింసకత్వముచ్యతే, అ
 శాస్త్రీయకర్తృణాపరదుఃఖాథానకారిణామేవహింసకత్వం, అత్రపునశ్శాస్త్రీ
 యకర్తానురోధేనపాగ్నివియోజనేపినహింసకత్వం అపితురతుకత్వమేవ, పా
 వఫలపరిణతిరూపపశుశరీరవిచ్ఛేదేన పశోరేవ నిరతిశయసుఖభోగానుకూపవిశి
 ష్టశరీరగ్రహణహేతుత్వాత్, తదిహంసర్వమభిప్రేక్ష్యాహ పశుహితవచనా
 దితి. “నవాఉవేతన్త్రియసేనరివ్యసి” “దేవాంశిదేషిపథిభిన్నగేభిః” ఇతిసు
 త్రైవర్ణేనపశోర్విశిష్టదేశప్రాప్తిరుచ్యతే. అయమత్రవిభాగః అగ్నిషోమీయప
 శ్వాల్పమృగస్యహింసాత్వమభ్యుపగమ్యాలభేతేతి విధిబలాన్నహింస్యాదితిషే
 ధస్యసజ్జోచమామలుఃకేచిత్, అపరేపుంశుత్రిస్తృతిబలాద్దింసాత్వమేవవా
 భ్యుపగచ్ఛన్తి అల్పీయసాదుఃఖేనాధికనుఖవాక్తిహేతోరహింసాత్వాత్ న
 మ్రియసేనరివ్యసీతితథైవపుత్రత్వాచ్ఛేతి|| ౨౩||

ఇథంశుక్తిరేవాదృష్టనియమేశరణమితనిర్ణీతం, అన్యాయవ్యాప్త్యా
 హ సిద్ధేదితి “విఫలావిశ్వవృత్తిరో” ఇత్వాదిసాహేతుకలాపేనాదృష్టసా

తస్యత్వజ్ఞప్తిమాత్రాత్మమచితనియతానుష్ఠితైర్వసినేధ్యేత్ ।

తస్మాచ్ఛర్యాచిశేషేశ్చుతిరిహశరణంస్వర్గమోక్షాదిహేతా

నైవాదృష్టస్వరూపవిప్రధయతుబహుధాతత్తదుక్తాద్వివిక్తం॥ ౭౯॥

(అదృష్టమాత్రస్యాన్యతస్సిద్ధావపిశ్చ) శ్వాతద్విశేషనిఘ్నార్థసిద్ధిః)

౪౪౦॥ శ్లో॥ శక్తిర్యాగాదికస్య స్వఫలః తాతేసంభవేవాఫలస్య

స్థాప్యానుధ్యేతయోరిత్యబహుమతిపదంసత్సుతాతాతితీవాక్ ।

శక్తాభావేహిశక్తిర్నభవతిశమితోధర్మధర్మైక్యజల్ప

స్తద్వా రేశక్తిశబ్దోయదిభవతుపరంక్షప్తినుస్యక్షిపామః॥ ౮౦॥

(క్రియాదిశక్తిమాత్రరూపాదృష్టక్షప్తిభజ్జః)

౪౪౧॥ శ్లో॥ ద్వారంతత్తత్ఫలాప్తేశ్చుక్తిఃభిరివధృతాదేవతాప్రీతితోపా

మాన్యంసిద్యతు తథాపితత్పద్భావజ్ఞానమాత్రాన్నియతానుష్ఠానంనసినేధ్యేత్ త
దీదమాహ తస్యత్వేతి. స్వర్గస్వారజ్యాన్యైర్ఫలచిశేషహేతుకత్తానుష్ఠానవి
శేషసిద్ధిర్నానుమానాదితి. తస్మాదనుష్ఠానవిశేషే స్వర్గమోక్షాదిహేతా తద
జ్ఞకలావప్రకారవిశేషేదశ్చుక్తిరేవశరణం, నైవశ్చుక్తిరదృష్టస్వరూపమపి ప్ర
థయతు. తత్తదుక్తాద్వివిక్తం “అన్తఃకరణవృత్తిర్వా” ఇత్యాద్యుక్తాద్వివిక్తమీశ్వ
రసంకల్పరూపమదృష్టంశ్చుక్తిరేవప్రథయత్విశ్యంభః॥ ౭౯॥

అథ “అన్తఃకరణవృత్తిర్వా” ఇత్యాదిభిఃపరమతమనూద్యఫలేప్ర
వృత్తయాగతక్తిఃస్వోత్పత్తౌప్రవృత్తేఫలశక్తిర్వాఅదృష్టపనవాన్యమిహిహ్యుక్తం
కామాంతేప్రైః, తదయుక్తమిత్యాహ శక్తిరిత్యాదిసా నాగిత్యనైన పూర్వాధేన.
తస్మిన్వాక్యేవాన్యమాతమాహ శక్తాభావఇతి. యాగోనష్టస్తస్యశక్తిరనుపరత
ఇతివాన్యహతం ఫలంభావితస్యాపిశక్తిఃసాగ్రేవాప్రీతిచన్యహతం. ననుధర్మ
ధర్మిణోరైక్యాచ్ఛక్తిసద్భావే శక్తిస్యాపి సద్భావోఽస్త్యైత్యతోనన్యమాతమ
త్యాశబ్ద్యాపరిహరతి శమితఇతి. ధర్మధర్మిణోరైక్యంబేదాభేదనిరాకరణాదేవ
నిరస్తం. తస్మిద్వారమాత్రేశక్తిశబ్దంప్రయుజ్జ్వాహఇతిచేత్ భవత్స్వయమాప
చారికఃప్రయోగః నైతావతాఽస్మాకంకశ్చిద్విరోధః. అపితుభాట్టాక్తానుదృష్ట
క్షప్తిం ప్రాభాకరోక్తానుదృష్టవాచ్యత్వక్షప్తించ ప్రతిక్షిపామః తదిదమాహ
షరమితి॥ ౮౦॥

అదృష్టస్యదేవతాప్రీత్యాదిరూపత్వంపూర్వోపక్షిప్తంసమర్థయతే
ద్వారమితి. “సపవైనంభూతింగమయతి” “సపనంప్రీతఃప్రీతాతి” “ఘృషపవసా

వ్యాచక్రేదేవపూజాయజనమితనన్నిశ్చితంవాక్యవిద్భిః।
ఆత్మాతేఽపేక్షితేఽర్థేనచనయనిపునైరశ్చితంకల్పనీయం
నోచేత్సాధ్యక్షత్వతోయాజ్ఞానిహాభవతాంరాశ్రీసత్ప్రదీనీతిః॥ ౮౦॥

(అదృష్టస్యదేవతాప్రీత్యాదిరూపత్వం)

౪౪౨:శ్లో॥ఆరాధ్యాదిప్రకాశఃస్ఫుటముపకురుతేమస్త్రీసాధ్యోఽధీనాం
ప్రాశస్త్యాదిప్రతిఃకర్మచభవత్యేమావర్ణనైరర్థవాదైః।
సత్యేప్యాకాక్షితేఽర్థేతమభయగమితేవాక్యభేదాదినస్యా

ధుకర్తృకారయతితం” “క్షిపామ్యజస్రీమశుభాత్” ఇత్యాదిభిఃప్రమాణశతైరీ
శ్వరప్రీతికోపాఖ్యాంధగ్తాధర్మఫలప్రాప్తిరవగమ్యతే. కింఞ్చ యజదేవపూజా
యామితియజతేదేవతాపూజనవాచిత్యంఽన్వదిత్యవగమ్యతే పూజనంచ ప్రీతి
హేతుభూతసేవావిశేషఇతిసుప్రసిద్ధం, అత్యంతాద్యారాధితాభగవాన్ ఫ
లందదాతీతివైదికసిద్ధాంతః, నచాత్మాపేక్షితేఽర్థేసాక్షాదీశ్వరసజ్జల్పత్వని
ద్వారేశ్చిత్రైవప్రతిపన్నే నిరర్థః మేవాదృష్టరూపంకింఞ్చితకల్పనీయం, విధ్య
పేక్షితస్యార్థవాదాదిప్రతిపన్నస్యాధ్యస్యస్వీకారపక్షా న్యాయ్యఇతిమీమాంస
కమర్యాదాతదిదమాహ ఆత్మాతత్వేషవసునక్షీకారేదోషమాహ నోచేదితి.
రాశ్రీసత్రన్యాయేహి “ప్రతితస్థనిహవాపితేయసతారాత్రీరుపయన్తీ” ఇత్యర్థ
వాదప్రతిపన్నాప్రతిస్తా ఫలతయాఽక్ష్మీక్రియతే, “స్వర్గకామాయజేతి” ఇత్యాదా
స్వర్గస్వరూపేవిధివాక్యప్రతిపన్నేపిస్వయాపి శేషపరిశోధనం “దుఃఖేనయన్న
సంభిన్నం” ఇత్యర్థవాదవాక్యేనక్రియతే, తచ్చ విధ్యపేక్షితత్వాదమనుష్యతే
విధినాపి, ఏవంతేమతేవ్యధికరణేమపిధ్యపేక్షితార్థప్రతిపత్తిరర్థవాదాదిభిరితి
మీమాంసకనిర్ణయః, అతః శ్చిత్రాదేవతాప్రీతిరేవద్వారభూతిమదృష్టమితిశిష్టా
లావః॥

౮౧॥

మన్తార్థవాదయోరారాధ్యాదిప్రకాశపరత్వేపినవాక్యభేదఇత్యా
హ ఆరాధ్యాదితి.ఆరాధ్యాదిప్రకాశోమస్త్రీసాధ్యోఽధీనాముపకురుతే, తేనవి
ధ్యుపకారకత్వానైకవాక్యతాభిక్షి, ఏవమర్థవాదసాధ్యప్రాశస్త్యాదిప్రతి
తిరవ్యర్థస్యమిథ్యాత్వేఽవిధ్యుపకారాయనకల్పతే, అతోఽర్థవాదప్రతిపన్నార్థత
ధాత్వంప్రాశస్త్యమేవదృఢీకరణ తదిదమాహ ప్రాశస్త్యాదితీ.నహ్యసౌచ
తుర్వేదాభిజ్ఞఃమయోచ్యమానంమిథ్యేత్యాదౌప్రాశస్త్యంప్రతీయతే.అతోవిధ్య
పేక్షితార్థద్వయేమన్తార్థవాదాభ్యాంయథాతిధ్యేనప్రతిపన్నే నవాక్యభేద
శబ్దాస్యాత్ తదేతదాహ సత్యేపీతి.నచైతద్దేవమాత్రనియతం లోకేపీయ

ల్లోకే ప్యేవంహిదృష్టంతదనుగతిముచాంసర్వశాస్త్రప్రకోపః॥ ౮౨॥

(మన్తాగ్రదేర్వివక్షితాథత్వవిరోధపరిహారః)

౪౪౩॥ స్తో॥ బుద్ధిర్నన్త్రాగ్రధవాదైర్భవతిదృఢతరాదేవతాతద్గుణాదా

బాధశ్చాతీర్దిగ్రియేఽత్రైర్నహిభవతిధియాంమానతాచస్వతోనః॥

దుఃఖాసంభిన్నదేశాదికమివఫలదాదేవతాతత్రతత్ర

పాగ్రిహ్యచశూగ్రియతేఽతః కథయకథమియంశబ్దమాత్మాదిరూపా॥

(దేవతాసాంతత్రచ్ఛబ్దమాత్మాదివ్యతిరేకః)

౮౩॥

మేవగతిరిత్యాహ లోకేపీతి. సస్తద్విపాధివతిర్మహీపతిః చతుర్దశవిద్యాస్థానవి
ద్యాగ్రహణిత్యాదిలోకవ్యవహారఃస్వార్థమేవ పురసురుతే, అన్యథాతత్ర
దాధిక్యప్రతిపాదకానాం శుక్రితస్త్పతీతిహాసపురాణానాంసాకల్యేనాపాగ్రిమా
ణ్యప్రసంగిత్యాహ తదనుగతిముచామితి॥

౮౨॥

ఇథాగ్రమాణ్యప్రతిపన్నేదేవతాస్వరూపేనతికిమితితత్త్వచ్ఛబ్దమాత్మా
త్మికాదేవతాభిధీయతేకింపచానైరిత్యాహ బుద్ధిరితి. అయమగ్రవికల్పా కిం
న్త్రాదిభిఃప్రతీతిరేవనోన్మద్యతే ఉతసాసంశయాత్మికా కింవాఽవధారణాత్మికా
పిబాధ్యతే అబాధితాపిబాధ్యవత్స్వతోఽగ్రమాణ్యరూపిణీతిస్వక్రియతే, త
త్రాద్యంపరిహారతి బుద్ధిర్నన్త్రాగ్రధవాదైర్భవతి. ద్వితీయమవ్యపాకరోతి దృఢత
రాదేవతాతద్గుణాదాపితి తృతీయంచనిరాచప్తే బాధశ్చాతీర్దిగ్రియేఽత్రైర్నహి
భవతిధియామితి. అయంవికల్పః మన్తాగ్రధవాదప్రతిపన్నానామలౌకికానామ
ఘానాంకిమిద్విగ్రియైర్బాధః కింవాఽనుమానేన, నతావద్విగ్రియేణ అలౌకికేఽథే
భిల్పిద్విగ్రియాణాంఽధిఃపేనయోస్సామర్థ్యమేవనాస్తి. నావ్యనుమానేన ఆగ
మవిరుద్ధస్యానుమానస్యాన్యత్వత్వాత్. అబాధితస్యాపి స్వతిపవాపాగ్రిమాణ్య
మితిచతుర్థఃపక్షోఽవశిష్యతేసతిబాధానామేవ తదిదమాహ ధియాంమాన
తాచస్వతోనఃఇతి తస్మిన్ దేవతాప్రీత్యాదాశుక్రితేవనాస్తితి వజ్ఞామఽవక్షంప
రికల్పయాం. ఇతిచేత్ తద్వైపలవయావత్వాదనుపపన్నమిత్యాహ దుఃఖేతి.
యథా స్వర్గాదిశ్రుతిః ప్రత్యక్షా ఏవందేవతాదశుక్రితపప్రత్యక్షైవశూగ్రియతే
అతః కథమియంశబ్దమాత్మాత్మికాదేవతేతి కథయసిత్వమితిపరపక్షవాదినమా
క్షిపతి కథయేతి॥

౮౩॥

నను కర్మణా దేవతారాధనరూపత్వేకల్పాదే పూర్వకల్పారా
దితాదేవతాభగ్నిస్తాధికారాః, కల్పాంతరేపునరస్యేతత్తత్పదస్థాదేవతావిశేషాః

౪౪౪॥శ్లో॥పాగ్రీదీనేన్ద్రాగ్రద్యపాయేదిశతుకృతఫలంకోనుకల్పాన్తరాదా
వన్యేతత్తత్పదస్థానతదువజనకాఃపాగ్రినారాధితత్వాత్ ।
మైవంయస్యశ్రుతిశ్చస్తృతిరపినియతాదేశయాపేసపక
స్సర్వారాధ్యాన్తరాత్పానహిగళితవదోనాపిసుప్తస్తదాపి॥ ౪౪॥

(కర్మణాంకల్పాన్తరాదిష్వపిఫలసిద్ధిద్వారవిశేషః)

౪౪౫॥శ్లో॥అస్త్వేవంకర్మవర్గేస్వయమిహఫలదోహవ్యకవైక్యభోక్తా
తన్నిఘ్నైస్తైఃకిమన్తర్గడుభిరితిచన స్వోక్తిబాధప్రసక్తైః ।
కర్మారాధ్యత్వమేషాందిశతఫలమసాపూర్వమారాధితస్తైః
శ్రద్ధేయాఃశాస్త్రభోక్తృద్విజవదతఇమేనిర్జరాస్తస్యదేహాః॥ ౪౫॥
(దేవతాన్తరప్రీతేరపిభగవత్ప్రీత్యర్థత్వం)

పూర్వకల్పనారాధితత్వాత్పూర్వకల్పకృతకర్మఫలజనకా న భవన్తి, అతఃక
థముత్తరకల్పే పూర్వకల్పకృతకర్మఫలప్రాప్తిరితిచోదయతి పాగ్రీదీనేతి. ఉక్త
మిదంనిరాకరోతి మైవమితి. “శ్రుతిఃస్తృతిర్మమైవాజ్ఞా” ఇతియస్యశ్రుతిశ్చ
స్తృతిశ్చనియతాదేశయాపేప్రమాణప్రసిద్ధే, సపకస్సర్వకర్మసమారాధ్యఃపూ
ర్వోత్తరకల్పవర్తినకలదేవతాన్తర్యామీనహిగళితవదోభవతి నాపిసుప్తవతిమ
పినజానాతి, తేన పూర్వోత్తరకల్పవర్తినోరధికారిణోంధివతిరన్తర్యామీచభగ
వానేవసర్వంఫలంప్రదావయతి, యథాపూర్వోత్తరాధికారిణోరధివతిర్మహారా
జస్తత్తద్దేశవర్తినాం తత్తత్ఫలప్రదానేనపరిపోషకఇతిలోకదృష్టమేతత్ ॥ ౪౪॥

తర్హిసర్వాధివతిస్సపచభగవాన్సకలఫలదోభవతు హవ్యకవైక్య
భోక్తృత్వాత్, మధ్యేతన్నిఘ్నైస్తైఃకిమన్తర్గడుభిరితి, ఏతతోస్వోక్తిబాధఃస్థ
మిత్యాహ అస్త్వేతి. దేవతాముఖేనభగవత్సమారాధనంహవ్యభోక్తృత్వం తతః
వపితృముఖేనచేతకవ్యభోక్తృత్వమితిహిశాస్త్రప్రసిద్ధిః, అతోదేవపితృప్రహా
ణవచనమసంజ్ఞతం, కింఘ్నైకర్మభిరారాధితోభగవాన్సకలమపిఫలందదాతీతిశా
స్త్రనిర్ణయః, తథాచ పూర్వస్త్రికాకల్పే తైస్తైరధికారిభిఃకర్మవిశేషసమారాధి
తోభగవానుత్తరస్త్రికాకల్పేతేషామపి ‘కర్మారాధ్యత్వేనదేవతాత్వంపితృత్వంచ
దదాతి, తథాచ తత్తద్దేవతాముఖేనభగవతపవారాధనీయత్వం తేషామపిచభ
గవద్విశేషణభూతానారకర్మారాధ్యత్వమితిసంబోధః తదిదమాహ కర్మారా
ధ్యత్వమితి. ననుదేవతానామారాధ్యత్వేకథంభగవదారాధనత్వం తదారాధనే
వా కథం దేవతారాధనత్వమితి, తదేతద్దృష్టాన్తేనోపపాదయతి శ్రద్ధేయాఇతి.

౪౪౬॥ శ్లో॥ విశ్వేశాకూతభేదవ్యవహితఫలదేవైధఘట్టావధేన్విక

సంసారాణాంగతాథాసరణిరపితథామస్త్రాణిపోక్షణాదైత్యః॥

రాజేచ్ఛపాత్రభోగ్యప్రభృతనియమవత్తతకార్యాస్తరాది

సృష్ట్యాదీనాంగుణానాంవిపరిణతిభిదాంతత్ఫలంకేచిదూచుః॥ ౮౬॥

(శాస్త్రీయసంసారాణాందేవతాప్రీత్యధర్మం)

౪౪౭॥ శ్లో॥ కృష్యాదామద్దవాదావపిచనహిపరప్రీతిమూలాఫలాప్తి

స్తవ్వుతస్యచాస్త్రసిద్ధేష్వితనసదఫలంహ్యత్రదృష్టాస్తమాత్రం॥

యథాశ్రద్ధానున్దిగ్రీతబ్రాహ్మణభోజనేత్యజేవతయోఃప్రీతేః సైవప్రీతేః ఫల

దాయినీ, ఏవమారాధ్యదేవతాక్యమీభగవాన్ప్రీతేః ఫలంప్రయచ్ఛతి. అతః

మేనిర్జరాస్తస్యదేహాంతి శుక్రిసిద్ధుత్పత్తయః॥ ౮౭॥

ఏవంప్రధానకర్మసుగ్ధాభూతాందేవతాప్రీత్యప్రసాద్య సంసారకర్మస్వపిసమదేవతాసంకల్పకేషాద్వారమితస్వీకార్యమివదతి విశ్వేశేత్యథాయజ్ఞాద్యారాధితః స్వస్థః సైవైః ఫలంప్రయచ్ఛతిభగవాన్. ఏవం మస్త్రాణిపోక్షణాదిభిరపిసంసారకర్మభిరారాధితస్తత్ఫలంసాక్షాత్తానుబద్ధి ఫలకరణేన తానితానికర్మాణిసగుణానాం తీత. కథంతర్హితత్వంసాక్షాత్యవస్తుని యమేనోత్తరకర్మానుష్ఠానంస్యాత్ నహ్యపోక్షితాత్పోక్షితేకన్విదశిశయో భవత్పుత్రైస్తేషాశ్వరబుద్ధివిశేషమస్తరేణప్రీత్యాదిగతవిశేషాస్వీకారాదిత్యా శజ్ఞానా రాజేచ్ఛతి. యథారజేచ్ఛయా ఆస్యేదంవాహనమాయుధంవస్త్రమాభరణమిత్యాదినియన కారిణ్యా సరిగృహీతానాంతేమాంపదార్థానాం తన్నియమానురోధేనైవోత్తరోత్తరం రోహణాదికర్మసూపయోగనియమః, ఏవం తత్తత్పోక్షణాదికర్మవిషయాక్యం నామేవ తేమాముపయోగోభగవదాయత్త ఇతినఃరోధః, సహకారివచాదేవ సర్వంసంపన్నిత ఇతిహి న్యాయవిశ్నంప్రదాయః. ఇథంస్వపక్షమభిధాయ సయూధ్యానంపక్షమప్యహ సత్త్వాదీనామితి పోక్షణాదికర్మభిర్వీర్యవిషుసత్త్వాదగుణవరిణతిభేదంకేచిదూచురితిగుణవరిణతిభేదాతిరేకేణపోక్షి. నాది నా ఆధే గుణక్రిరక్షిత్వేత్యర్థః. వైభవాదయింపక్షఉక్తః ప్రాక్తనపపక్షఃప్రామాణిక ఇతిభావః॥ ౮౮॥

ననుకృష్యాదామద్దవాదావపిచనహిపరప్రీత్యాఫలావాప్తిరదృశ్యతేతద్వచ్చాస్త్రసిద్ధేష్విపిస్వశక్త్యైవఫలప్రాప్తిగుచితేత్యాశజ్ఞానిరాకరోతి కృష్యాదావిత్యాదినా నసదిత్యన్తేన. కేవలంహి సృష్టాస్తమాత్రం ప్రామాణికార్థప్రతిక్షేపకంనశవతి అన్యథాతిప్రసక్తాదిత్యా అఫలమితి. అత్రప్రతిదృష్టాన్తోప్యస్తేత్యాహ

దృష్టాచాక్షానువృత్తిప్రభృతిమఫలదాశాసితఃప్రీతికోపా

శిష్టాచాతస్సమీచీతమపగతిరిహత్యక్తిరిష్టేపిచాంతే॥

౮౭॥

(కర్మణాంస్వయంఫలదత్వాచిత్తభజః)

౪౮౫॥ శ్లో॥ ప్రధ్వస్తంకర్మకాలాంతరభవిత్పులసాధకంతల్లిజాదే

ర్వాచ్యోఽఙ్గఃస్థాయీకార్యంనయదికథమివాన్వేతు కామీనియోజ్యః॥

తచ్చాపూర్వంప్రధానంఫలజనకమపిస్యాన్నియోజ్యప్రసిక్లే

నిత్యేనైష్యుల్యసన్యేత్యభిదధురవరేతేపినిష్ఠాతకల్పః॥

౮౮॥

(వాచ్యాపూర్వపక్షేపికల్ప్యపూర్వపక్షోక్తిమాషణాతిదేశః)

దృష్టాచితి. లోకేచరాక్షామాక్షానువృత్తిప్రభృతిమప్రీతికోపాదృష్టా ఇష్టాచతా
ఫలాదాచితిసర్వేషాం, ఏవంశాస్త్రశిష్టాస్తావేవ ప్రీతికోపా ఫలదాభవతః,
అతస్తమపగతిరేవభవతాపిసమీచీ. ఏవంప్రమాణదృష్టావాక్యాంప్రతిపన్నస్యా
థస్యపరిత్యాగే సర్వస్యాపిపామాణికత్వేనదృష్టస్యాథస్యపరిత్యాగఃస్యాది
త్యాహ త్యక్తిరితి॥

౮౯॥

ఏవంకల్ప్యపూర్వపక్షంనిరాకృత్యవాచ్యాపూర్వపక్షేపిపాభా
కరోక్తేమాషణంతుల్యమిత్యోదిశతి ప్రధ్వస్తమితి. ఇథంకిలవాచ్యాపూర్వవాది
నామాశయః చిరధ్వస్తంకిలకర్మకాలాంతరభావిఫలసాధనంనభవతి తల్లిజాదే
ర్వాచ్యోఽఙ్గఃకాలాంతరభావిఫలసాధకం స్థాయీకార్యమపూర్వంభవతుమర్హ
తి, ఇథం నయది స్వర్గకామీనియోజ్యఃకథమస్మిన్వాక్యేనన్వయమర్హతి, అన్వి
తాభిధానంహివాక్యకృత్యం సఖిల్వనన్వితమర్థంకదాచిదపివాక్యమభిధత్తే, త
చ్చాపూర్వంస్వప్రధానం సపునఃకామారిలకల్పనాయామివద్వారమాశ్రం, త
చ్చభృత్యపోషణన్యాయేననియోజ్యప్రసిక్లేయఫలజనకమపిస్యాత్, గాజాహిస్య
కార్యనిర్వాహాయభృత్యాపోషయితి, తీవ్రమపూర్వమపిస్వప్రసిక్లేయస్వగౌ
దికంనియోజ్యఫలంప్రయచ్ఛతి, నచవాచ్యంకామాధికారేపూర్వమస్తు, నిత్యే
ఫలాభావాదపూర్వంమాభూది, ఏకత్రనిర్లితస్యశాస్త్రార్థస్యాన్యత్రాప్యవిశే
షాత్ కామాధికారేలిజ్వాచ్యతయాస్వపాభానేనాపూర్వేనిర్లితేనిత్యేఫ
లాభావేపితదేవాపూర్వంలిజ్వాచ్యంస్యాత్, అన్యథాచిజోవైయథ్యంస్యాత్,
అథాంతరకల్పవేనానువృత్తాథాంతరాభావేనవైయథ్యంస్యాదితి. అస్మిన్మతేవిశే
షేణదూష్యాభావాదేతేపిపూర్వోక్తేనకల్పేననిష్ఠాతాఇత్యాహ తత్తతి. తుల్యం
ఖల్వేతేషాంశ్చుతదేవతాప్రీత్యాదిభానం, కల్పనాగౌరవంచ తుల్యమితిభావః॥

౪౪౯॥శ్లో॥కృత్యుద్దేశ్యంసుఖాదిస్వతత్తహనవరంస్యాదనన్యాధవేద్యం
 క్లృప్తిశ్చాన్యస్యహేతోరపిచవరిహృతంతత్పరత్వంశ్రుతిసాం॥
 నిత్యేచాపూర్వతోన్యత్ఫలమనఘగిరస్సన్నరుద్ధుస్త్యజంత
 నోచేత్స్వప్తిన్నియోగాయతమపిపుణానైవశక్తంనియోక్తుం॥
 (అపూర్వప్రాధాన్యభజః) ౪౯॥

౪౫౦॥శ్లో॥వృత్తుత్తిశ్చేల్లిజాదేఃస్వయమనవగతేస్యాన్విభస్సంశ్రయాది
 గానైర్వరతానుభూతిఃస్మృతిరపిసచవస్తద్వయాన్యోవిమర్శః॥

ఏవంపరోక్తంవాచ్యాపూర్వంనిరస్యతత్ప్రాధాన్యవచనమపినిరా
 చక్షే కృత్యుద్దేశ్యమితి. “కృతిసాధ్యంప్రధానంయత్తతాకార్యమభిధీయతే”
 ఇతియత్ప్రాధాన్యముచ్యతేప్రాధాకరమతానువర్తిభిః తత్సుఖాదేరితదర్శయ
 తిసుఖాదిస్వతత్తతి. అతోపూర్వస్యానన్యాధవేద్యత్వం సన్యాదిత్యాహ స
 వరంస్యాదనన్యాధవేద్యమితి.తదేవోపపాదయతి క్లృప్తిశ్చేతి.కాలాంతరభావి
 స్వర్గానుకూలతయైవహ్యపూర్వంవరికల్ప్యతే వాచ్యాపూర్వవాదిభిరపి. నను
 కార్యపవవాక్యానాంప్రామాణ్యముక్తం, అస్తాభిరపిరత్పరిహృతమిత్యాహ అ
 పిచేతి.కిచ్చనిత్యేకర్మణినిష్ఫలత్వంత్వయాభిధీయతే తచ్ఛాన్యముక్తం అపూర్వ
 వ్యతిరేకేణ అకరణే ప్రత్యవాయవరిహారోత్తరకర్తాధికారాదికంఫలమనఘగి
 రోమునయఃఖలుసన్నరుః తచ్ఛభవతాపిదుస్త్యజమిత్యాహ దుస్త్యజంతదితి.
 ఏవమనన్తీకారేనిత్యేకర్మణినియోగస్యనియోగత్వమేవబంభుజ్యేత స్వయంప్రవ
 ర్తకత్వాభావాదితదర్శయతి నోచేదితి.స్వయమసుఖాన్తకస్యనియోగస్య సు
 ఖాదిహేతుభావేనైవప్రవర్తకత్వంసంజ్ఞుటతేతద్ధేతుత్వాభావేనహస్రమపినియో
 గాః ప్రవర్తయితుంనశక్నునస్తీత్యర్థః॥ ౪౯॥

ఏవంప్రాధాన్యంనిరస్యాపూర్వేలిజాదేర్వ్యుత్పత్తినిపినిరాకరో
 తి వృత్తుత్తిరితి.అయమత్రవికల్పః కిమజ్ఞాతేపూర్వేలిజాదేర్వ్యుత్పత్తిః ఉత
 జ్ఞాతే,నతావదజ్ఞాతే వ్యాఘాతాత్,జ్ఞాతేచేతికంలిజైవజ్ఞాతే ఉతాన్యజ్ఞాతే,
 నాద్యః అన్యోన్యాశ్రయాత్,తదిదమాహ మిథస్సంశ్రయాదిరితి.జ్ఞాతేచవృ
 త్పత్తిః వృత్తున్నేచాభిధానం అభిధానాచ్చజ్ఞానమితి చక్రకమాదిపదార్థః.అ
 నైర్వజ్ఞాతతేస్వే కిమన్యత్ అనుభూతిఃస్మృతిత్వా, నతావదనుభూతిః ప్రమాణా
 న్తరాగోచరత్వాదపూర్వస్యేత్యాహ వానైర్వరతానుభూతిరితి.అనుభూతిప
 రతస్త్రీత్వాత్ స్మృతిరపివాస్తీత్యాహ స్మృతిరపీతి. తస్మి విమర్శజ్ఞానేనసంధ్య
 తీతిచేత్తచ్ఛనేత్యాహ నచేతి.అనుభూతిస్మృతివ్యతిరేకేణవిమర్శస్యోపపాద

అథాపత్యమితేచేన్నగురుమతమిదంసన్యసేత త్తథాచే
తాత్పర్యతద్వారమాత్రంతదితినఖిలుతద్వారావాదికల్పవ్యం॥౯౦॥
(అపూర్వవిషయలిజాదివ్యుత్పత్త్యనువపత్తిః)

౪౫౧॥శ్లో॥దేవప్రీత్యాదికంవావిదితమహాధివ్రత్యయస్యాస్తువాచ్యం
నాతాన్యోన్య్యాశ్రయోనశ్చుతపరిహరణంనాపక్ష్పిర్గరిష్టా।
ప్రాధాన్యంస్యాచ్చక్షిప్తపభజననయాన్విధమేతచ్చశాస్త్రే।
రిథంత్యథాఽరోదేవ్యతగరిమభయాన్నేవ్యతేజబ్జశక్తిః॥ ౯౧॥
(అపూర్వస్యలిజాదివాచ్యత్వేపిదేవతాప్రీత్యాద్యనతిరేకః)

౪౫౨॥శ్లో॥స్వవ్యాపారంవిశేషేస్వస్వయవభిదధతేనైవశబ్దాఃకదాచి

యతుమశక్యత్యాదిత్యర్థః. తర్హ్యథాపత్యప్రమితమితపత్యోస్తరమనువదతి అ
థాపత్యేత. తన్నిరాకరోతి నగురుమతమిదమితి. కల్పాన్విపూర్వవాదినఃకామా
రిలాపవత్స్థితత్వమేవానుసరామితపరాభిప్రాయమనువదతి మన్యసత్తి.
నిరాచక్షేకత్వేతేతి. కుమారిలమతానుసారేకల్పపూర్వంస్వీకృతంస్యాత్
తథాచవాచ్యాపూర్వసమర్థనాహజ్జగరవాదోభజ్యేతేతభావః॥ ౯౦॥

యాగాదిగతంకార్యత్వమేవలిజ్వాచ్యం తచ్ఛేష్టస్యకృత్యధీనాన్మలా
భత్వమిత్యాదికం వేదార్థసజ్జిహాదో విస్తరేణవ్యాఖ్యాతం, తదతిక్తార్థవా
చ్యత్వకల్పనాయాన పిదేవతాప్రీత్యాదివ్యుత్పత్తేన నాన్యస్యకస్యవిదప్రామా
ణికస్యాపూర్వాదిపదవాచ్యస్యలిజ్వాచ్యత్వం కల్పనీయమిత్యాహ దేవేతి. అ
ప్రివృత్త్యాన్వరుహ్యవాదత్వంద్యోతయితతి. తిక్తార్థవాచ్యత్వేపిదేవప్రీత్యాదికమే
వవాచ్యమప్రివృత్త్యర్థః. అస్తికాపత్యేప్రాగుక్తదోషానసక్తీత్యాహ నాతేతి.
తాగణయతి అన్యోన్య్యాశ్రయఃశ్చుతపరిహరణమశ్చుతకల్పసేత. కింపూరాజసేవా
న్యాయేన(రాజప్రీతిప్రాధాన్యవత్) ఈశ్వరప్రీతిప్రాధాన్యంచాస్తికాపత్యేవక్తుం
శక్యత ఇత్యాహ ప్రాధాన్యమితి. నచైతత్కేవలయైక్తిసిద్ధంకాస్త్రేణాపసద్ధమితి
నియమయతి సిద్ధమేతచ్చశాస్త్రేరితి. అతః “అప్రస్యహితకామస్యనియోగంకే
చిదూచిరే” ఇత్యుక్తప్రకారేణేశ్వరనియోగాదికస్యవిధితేతస్యచలిజ్వాచ్య
త్వేపిసాష్టాకంశ్చిద్విరోధః, అథాపిలిజ్వాచ్యత్వేగౌరవభయాదిష్టస్యకృత్య
ధీనాన్మలాభాలిరేకేణాథాస్తరేజబ్జశక్తిరేవ్యతత్త్వేనిగమయతి ఇథేమితి॥౯౧॥

ఉక్తార్థస్థేమైకుమారిలోక్తాంశబ్దభావనాయాలిజ్వాచ్యతామున్నా
లయతి స్వవ్యాపారమితి లిజ్వాచ్యపారశ్శబ్దభావనా తామేవాభిదధాతివిష్క
ర్యయః లిజ్వాచ్యపారవ్రతిపత్తిరేవపురుషంవ్రవర్తయతీతి భావనావాక్యార్థవా

చు ౧ లిద్వ్యోస్యతం చతుతథా యతనంసోవయోగాద్యబోధే

అథా తద్వ్యోస్యతం చతుతథా యతనంసోవయోగాద్యబోధే

త్రీ-బహు-స్య-స-వ-బ-ధ-స్త-స్త-రీ-మా-త్ర-రూ-ప-ం॥౯౨॥

(శబ్దభావ-స-మ-లి-జ-ద-వా-చ-య-త్వ-భ-జః)

౪౭౫॥శ్లో॥నస్యాత్వంసఃప్రవృత్త్యేపిదితమపిగిరాస్వేష్టహేతుత్వమాత్రం

చుస్సాధాదావయోగాదకసహకురుతేసాధ్యతైకార్థయోగః॥

ఇథంశక్తిర్ద్వయేస్యాత్వంమహతమిదంకిచ్చిదతార్థతశ్చే

దిష్టోపాయత్వసాధాచితమహతతఃఖణ్డితామన్దనోక్తిః॥ ౯౩॥

(లి-జ-దే-రి-ష్ట-స-ధ-న-త-ర్థ-త్వ-భ-జః)

ది-నః.అ-త్రో-భ-య-న-ప-న-స్వ-ట-తే,న-ఖ-లు-శ-బ్ద-ః-క-ద-చ-ద-ప-స్వ-వ్యా-ప-ర-ం-స్వ-య-మే-
వా-భ-ద-ధ-తే,అ-భ-ధే-న-స-బ-ధ-నీ-ఖ-ల-ప-భ-ధ-అ-భ-ధే-యా-శ్చ-ఘ-ట-ద-యః ఏ-వ-ం-లి-జ-
భ-ధ-నః-స్వ-భ-ధే-న-స-బ-ధ-నీ-ఖ-ల-ప-భ-ధ-అ-భ-ధే-యా-శ్చ-ఘ-ట-ద-యః ఏ-వ-ం-లి-జ-
ప-ర-స్వ-రూ-ప-ప్ర-తీ-తిః-ప్ర-వృ-త్తి-ం-న-క-రో-తి, న-హి-లి-జ-వ్యా-ప-ర-ఇ-త-బ-ధ-ధ-వ్యా-క-శ్చే-త్ప్ర-
య-గ-తే, సో-వ-యో-గా-ది-బో-ధ-ప-వ-హి-స-ర్వ-త్ర-ప్ర-వ-ర్త-కః. ఇ-థ-న-ర్థ-త-త్వ-ం-ని-మ-క-
స్వ-వ-రో-క్తి-ప్ర-క్రి-యా-ప-రి-హ-స-మా-త్ర-వ-ద-మ-త్యా-హ-త-స్మా-ది-తి.అ-స్మా-క-త-త్వ-ద్య-త-
న-క-త్ అ-స్మ-ది-య-త-త్వ-ద్యా-గా-ది-ప్ర-య-త్న-రూ-ప-ార్థ-భ-వ-న-ా-ము-త్ప-ద-య-తి కే-వ-
ల-ం-లి-జ-భ-ధ-ా, శ-బ్ద-భ-వ-న-ా-శ-బ్ద-భ-ధే-యా-స్వ-స్వ-లి-జ-దే-ర్వా-చ్యే-శ్చ-క్తి-ం బ-హ-వ-
ద్యా-ం-శ్చ-త్ర-న-ా-న-ా-శ-త్వ-ల-న-న-ై-ర-థ-క్యా-ది-బ-హ-దో-ష-చ-ప్ర-ం-బ-ధ-ం-స్త-స్త-రీ-
మా-త్ర-రూ-ప-ం-న-ని-వ-ర-త-స్త-రీ-ప-రి-హ-స-ః॥ ౯౨॥

త-స్మి-న-భ-వ-చ-ఘ-ర్ష-భ-వ-న-ా-లి-జ-ధ-ః-ఇ-ష్ట-స-ధ-న-త్వ-మే-వా-స్త్వి-తి-న-న్ద-నః.త-
త్వ-న-ప-ప్ర-తీ-తి-న-స్యా-ది-తి. గి-రా-ది-త-మ-పి-హి-ష్ట-స-ధ-న-త్వ-ం-పు-న-మ-శా-ం-ద్ర-
వృ-త్త్య-భ-వ-త్యే-వ.అ-త్ర-హే-తు-మా-హ-చ-ు-స్స-ధ-ా-ద-ా-వ-యో-గా-ది-తి.న-హి-చ-ు-స్స-
ధ-ా-ద-ా-వ-ప్ర-స-ధ-న-త్వ-ం-ప్ర-తి-ప-న్న-మ-పి-పు-రు-ష-ం-ప్ర-వ-ర్త-య-తి. త-స్మి-న-కే-వ-ల-మి-ష్ట-స-
ధ-న-త్వ-ం-ప్ర-వృ-త్తి-క-ార-ణ-ం-ని-స్య-స-హ-కు-రు-త-ా-ం-స-ా-ధ్య-త్వ-మి-త్యా-శ-బ్ద-తే-అ-థే-
తి.అ-త్రో-త్త-ర-ం-ఇ-థ-మ-తి.ఇ-ష్ట-స-ధ-న-త్వ-ం-స-ా-ధ్య-త్వ-ం-చో-భ-య-న-ప-వ-హ-ధ-ర్థ-ఇ-తి ప-రి-
క-ల్ప-నే-గౌ-ఽ-వ-ం-స్యా-ది-న్య-ర్థః.అ-త్ర-శ-బ్ద-తే-కి-చ్చి-ది-తి.గౌ-ర-వ-ప-రి-హ-స-ర-ార్థ-మి-ష్ట-స-
ధ-న-త్వ-స-ా-ధ్య-త్వ-యో-ర-న్య-త-ర-స్యా-ధ-త్వ-ం-స్యా-ది-తి-భ-వ-ః.త-ద్వి-ష్ట-స-ధ-న-త్వ-మే-వా-
ర్థ-ం-క-ార్య-త్వ-ం-పు-న-శ్చ-భ-మే-వ-స్యా-ది-తి-నే-ష్ట-స-ధ-న-త్వ-స్వ-శ-బ్ద-త్వ-సి-ద్ధి-ర-త్యా-హ-ఇ-
ష్టో-ప-ాయ-త్వ-మి-తి. అ-న్త-ర-జ్ఞ-ం-ఖ-లు-ప్ర-వృ-త్తి-ని-ష్టో-ప-ాయ-త్వా-త్-క-ార్య-త్వ-ం-అ-య-

౪౫౪॥శ్లో॥ధాత్వర్థస్యైవయావంతిమపిహికథయన్త్యత్రసర్వేలకారాః

కర్తృవ్యాపారసాధ్యంత్యభిదధంతిప్రత్యయాన్తస్మాద్యాః॥

వైఖుట్యంశ్చారసిద్ధిఃప్రశసయతేతథానైలాకోక్తిభేదా

స్సిద్ధంతబ్జానుశిష్ట్యాత్విదముచితమితిస్థాపితంభావైః॥ ౪౫౫॥

౪౫౫॥శ్లో॥ఇష్టస్వరూపకస్యత్వితరదపయదాసాధ్యముక్తంతదార్థా

త్సిద్ధంతతానాధనత్వంసుగమమిహతదానర్థకృత్త్వంశేషేభ్యః

నిత్యత్వేనోపదిష్టేష్యకరణమపితత్తుల్యమేవార్థలబ్ధం

సామాన్యాత్ప్రమేతశ్చలనియతిరపివృజ్యతేతత్తమక్త్యైః॥ ౪౫౬॥

(లిజాద్యర్థనిమగ్నః)

మిష్టోపాయః అతఃకార్యమితికార్యబుద్ధ్యైవ ప్రవర్తనేపునుమాత్మిలోకసిద్ధమేతత్, అతః ఖణ్డితా మణ్డనోక్తిః॥ ౪౫౬॥

స్వపక్షేలిజాద్యర్థనిమగ్నమ్యావప్తే ధాత్వర్థస్యేతి. ద్వయంఖలుశ్చ బ్జాధనిర్ణయకారణం విశిష్టప్రయోగోవ్యాకరణంచేతి, ఉభయమప్యస్తత్ప్రయో నుకూలం, లఢాదయోలకారాన్సర్వేపి ధాత్వర్థస్యైవ వర్తమానత్వభూతత్వా దికంకిమపిరూపకభిదధతి. ఏవం లిజాదయోపి ధాత్వర్థస్యైవయాగాదేః కర్తృవ్యాపారసాధ్యంత్యభిదధంతిసముచితమేతత్. ననుకథం కాలాంతరభా విస్వర్గకామస్యచిరధ్వస్తోయాగః కాన్యఫలసాధనమితశఙ్కానవశిష్యతే తద పిదేవత్యాప్రీత్యాదిద్వారసిద్ధిఃప్రశసయతేత్యాహ వైఖుట్యమితి. ఆయంచార్థో రాజసేవాదౌలోకోక్తీనంవాదవానిత్యాహ తథేతి. ఆయమర్థోనలోకప్రసిద్ధి మాత్రపరిగ్రహ్యాః వ్యాకరణానుకూలత్వాద్విశేషేణపరిగ్రహ్యా ఇతిభావ్య సమమతిమాచక్షే సిద్ధమితి॥ ౪౫౬॥

ననుస్వర్గకామస్యయాగాదిసాన్యతయావిధీయతఇతిహిభవతోచ్య తేయాగాదేరిష్టసాధనత్వంసాక్షాత్సోచ్యతే, కథింశ్చియాగాదేరిష్టసాధ నత్వసిద్ధిః, కథంవాపునరవగోరణాదేరిష్టసాధనత్వసిద్ధిరిత్యాశంక్యాపరిహర తిఇష్టేతి. అథాత్సిద్ధంతతానాధనత్వం, శాబ్దంకార్యత్వమార్థమిష్టసాధనత్వం, ఏవ మవగోరణాదావపిశాబ్దమకార్యత్వం అర్థంశిష్యమానస్యానిష్టసాధనత్వమితి విభాగః. ఏవమకృత్యకరణేనర్థకృత్త్వంశ్చక్షం, తథాకృత్యాకరణేవ్యనర్థకృ త్వప్రతిపత్తిరార్థతుల్యేత్యాహ నిత్యత్వే. ఇత్యస్యకర్తృత్వంశాబ్దం నిత్యా కరణస్యానర్థకృత్త్వమార్థమిత్వత్రాపివిభాగః ఏతత్పరంసామాన్యేనార్థతత్త్వ వర్ణనం. ఇదమేతశ్చలందదాతి ఏతస్యచానుష్ఠానేనత్యయమర్థఇత్యాదిర్విశేష

౪౫౬॥శ్లో॥స చిహ్య న్యేలిజథాఃకథయిత్పుగుమాహతభేదాస్తథాత్రా
 ప్యాప్తస్యాపమర్నియోగంహితమభిలషితంకేపిభాష్యాశయస్థం
 శాస్త్రాజ్ఞాచోదనాత్వంశ్రుతిమవిధిపదైరన్వితత్వంనభోప
 ప్వాదేశేచావధూతేభవతిసముచితఃప్రత్యవాయఃస్వతన్త్రాత్ ॥ ౯౬॥

(వత్తునియోగస్యలిజాదివాచ్యత్వపక్షః)

౪౫౭॥శ్లో॥షాఢ్గుణ్యవైవకుత్సోగుణగణితరఃశ్రీసఖస్యేవవిశ్వం
 మత్స్వస్యేజ్ఞానశక్త్యోర్వితతయిత్యతిచవ్యక్తముక్తంహితజ్ఞైః
 నిస్సమానద్వభావస్థిరచరచిదచిచ్ఛాసనప్రేరణాద్యా
 విశానజ్ఞానధర్మాఃకతిచననియతాఃకేచిదాగ నవత్ ॥ ౯౭॥

(షాఢ్గుణ్యనిరూపణం)

౪౫౮॥శ్లో॥హేతోఃకార్యోపయుక్తంయదిహభవతితచ్ఛక్తిశబ్దాభిలవ్య -

స్తత్తచ్ఛాస్త్రోక్త్యైవగస్తవ్యతిదర్శయతి ఫలనియతిరితి ॥ ౯౮॥

ఇష్టస్యకృత్యధీనాన్తలాభత్వమితిస్వవత్సేలిజ్వాచ్యత్వం దర్శయ
 త్వా స్వవత్సనిష్ఠానామేవకేహంచీత్స్వరనియోగరూపవిధిపక్షంచీచ్యదర్శయ
 తి సచిహితవిధినిమన్త్రేణత్యాదావిధిఃప్రేషణమిశ్యాదయః కథయిత్పుగుమా
 భిప్రాయభేదాలిజద్ధత్వేనప్రతిపాదితాః తథాత్రాప్యాప్తస్యహితకామస్యని
 యోగపవవిధిరితిభాష్యకారాభిప్రాయితీకేచిత్స్వస్తేతచ్ఛవయంనప్రతిక్షిపా
 మః“శ్రుతిస్మృతీమమైవాజ్ఞా”ఇతి “శాస్త్రావిష్ణురశేషస్య”ఇతిభగవదాజ్ఞాయావ
 త్వంచోదనాయాఽయజ్యతే అత్రశ్రుతిమవిధిపదైరన్వితత్వంశాసితురాజ్ఞాచోద
 నాయావత్వమేవ నభోపనభోప్రయోగాచ్చభగవదాజ్ఞాయామవధూతాయాం
 స్వతన్త్రాత్ భగవతః సముచితః ప్రత్యవాయో భవతీత్యుచ్యతే తదిదమా
 మా నభోపేతి ॥ ౯౯॥

ఏవంచీత్స్వనియమరీత్స్వరస్య ॥శ్లో॥ “తవానన్తగుణస్యాపిషడేవప్రథమే
 గుణాః యై స్వయేవజగతుఃతావన్యేవ్యన్తర్నివేశితాః” ఇత్యుక్తక్రమేణషా
 ఢ్గుణ్యవైవానాన్తరభేదాస్సర్వేగుణాశ్చాహ షాఢ్గుణ్యస్యేతితస్యచేశ్వర
 స్యకేచిత్తుణానిస్సమానద్వాదయోజ్ఞానావస్థాభేదానియతానిత్యసిద్ధాః, కేచిత్త
 దాతదాసజగల్పచిశేషదయశ్చాగస్తవఇతివిభాగోస్తీత్యాహ నిస్సమేతి ॥౧౦౦॥

ఏవంగుణానాంచిభాగముక్తాశక్తేఃస్వరూపంశోధయతి హేతోరి
 తికాగణస్యకార్యోపయోగిసహకారికలావశ్యక్తిశ్చుచ్యతే తచ్ఛ స్వధర్మోవా

తచ్చాముష్యస్వధర్మస్తదితరదపివాపేక్షితత్వావిశేషాత్ ।

విశ్వంతద్విష్ణుశక్తిర్మునిభిరభిదధేతత్రతతోపయాగా

దన్యాసర్వాద్భుతైకోదధిరగణినసాతత్స్వరూపాదిమాత్రం॥ ౯౮॥

(శక్తిశబ్దార్థనివర్ణః)

౪౫౯॥శ్లో॥యద్భృంశాన్తన్త్రుద్ధోనదహతిదహనఃశక్తిరేమాస్తుసోయం

హేతుర్నన్త్రాద్యభావస్సచగతఇతితద్ధేత్వభావాదదాహః ।

శక్తైర్నాశేకిమస్యాఃపునరిహజనకంవృత్తిరోధస్తుయుక్తో

వహేరిత్యాదిఘోషావిరమతివిదితేశబ్దతఃశక్తితత్త్వే॥ ౯౯॥

(శక్తిరూపణపరిహారః)

భవతుఅన్యద్వాయతిగచ్ఛిత్ అపేక్షితత్వావిశేషాచ్చక్తిరిత్యభిధీయతే తదిన
మాహ హేతోరితి. ఇథంసామాన్యేనశక్తిశబ్దార్థప్రసాద్య “విష్ణుశక్తిఃవరా
హక్రా” ఇత్యాదిభిర్మునివచనైరభిహితామపిశక్తిమేతల్లక్షణానురోధేనవ్యా
చక్షే విశ్వంతదితి. శ్లో॥ “సమస్తాశ్చక్తయశ్చైతాన్మపయగ్రప్రతిష్ఠితాః । తద్వి
శ్వరూపవైరూప్యంరూపసుస్యథరేర్మహత్” ఇతి యామూర్తిస్సర్వాద్భుతైకో
దధిరగణి సాపిస్వరూపవిశేషణత్వాచ్చక్తిశబ్దవాచ్యతామర్హతి, నపునసాన్య
రూపమాత్రం, తస్మిన్నేవవిగ్రహేలస్రగ్భూషణాదిరూపేణ సమస్తాశ్చక్తయస్స
మాశ్రితాః తద్విగ్రహపరిష్కేభగవాన్సర్వాధారఇత్యర్థః॥ ౯౮॥

స్వరూపసహకారివ్యతిరిక్తశక్తైర్యద్వోపితందూషణంన్యాయవాది
భిః తదానుమానికశక్తికల్పనేభవతు, “శక్తయస్సర్వభావానాం” ఇత్యాగమ
సిద్ధేశక్తితత్త్వే నదూషణమిత్యాహ యద్భృంశాదిత. ఇథంకిల శక్తిరూపణప్ర
క్రియా యస్యప్రతిబద్ధాభావస్యభృంశాన్తన్త్రుద్ధోదహనో నదహతి సపవ
ప్రతిబద్ధాభావశ్చక్తిరస్తు సచప్రతిబద్ధాభావోహేతురేవ ప్రతిబద్ధాభావవిశిష్టస్య
వహేరిద్రాహకత్వాత్, తథాచమణిమన్త్రాదిప్రతిబద్ధేసతిసామగ్రీవైకల్యాత్
ర్యాభావః నతుతదతిరిక్తశక్త్యవరోధాత్ తత్రాల్పనాయాంగౌరవే తది
దమాహ తద్ధేత్వభావాదదాహఇతి. కిచ్చాతిరిక్తశక్తికల్పనాయాం ప్రతిబద్ధకే
నతన్నాశేపునరుత్తమ్భకావస్థాయాంకింతస్యా జనకమితవాచ్యం, ఉత్తమ్భకమి
తిచేత్ అనియతహేతుకత్వప్రసంగః, ఉత్తమ్భకసత్త్వేపిశక్తిర్నజన్యతేచేత్ పున
ద్దాహకార్యంనస్యాత్ తదిదంసర్వమభిప్రేష్యాహ శక్తైర్నాశఇతి. తర్హిప్రతిబ
ద్ధకేన శక్తిర్నశశ్యతికింతూపరుధ్యత్యితచేత్ తర్హివహిరేవోపరుధ్యతాంకిమ
నేనగుతరేణేత్యాహ వృత్తిరోధస్తుయుక్తోవహేరితి. అయందూషణవాదశ్చబ్దే

౪౬౦॥శ్లో॥శబ్దాదిష్వస్తిశక్తిర్యదికథమీవనద్రవ్యత్రైమాంగుణిత్యే
సాచేన్నాప్త్యేషుకార్యంకిమపికథమితఃస్వాదితీదంనయ్యుక్తం॥
శక్తిశ్చక్తానవేతిస్వయమవమృతతఃస్వోక్తదోషప్రసక్తే
నిస్తారశ్చేన్వభావాత్ ఫణినురణమిహప్రస్తుతేకింప్రవృత్తం॥ ౧౦౦॥
(అద్రవ్యాణాంస్వరూపశక్తిమత్త్వం)

౪౬౧॥శ్లో॥బాహ్యేతాదేరవృత్తైదిరవిదితమపిత్వర్యతేయేనసోయం
సంసౌరస్తుల్యదృష్టిప్రభృతిసహకృతశ్చేతసస్సహ్యకారీ॥
నాసౌపూర్వానుభూతిఃకథముపకురుతాంసాపురైవప్రణస్తా
తుల్యాదేర్నాపిదృష్టిఃకథమనవగతేసాన్మృతింనైవకుర్యాత్॥౧౦౧॥

తరప్రమాణగమ్యాయాంశక్తాయుక్తఃశక్తితత్త్వేశబ్దగమ్యేసతినయ్యుక్తత్యాహ
ఇత్యాదిఘోషఇతి॥ ౯౯॥

అత్రశక్తిమద్రవ్యేషుస్వరూపరూపాముపపాదయతి శబ్దాదిష్వస్తి. ఇ
యమత్రపూర్వపక్షప్రక్రియా శబ్దాదిషుశక్తిర్యద్యస్తి కథమివతేషామద్రవ్యతా
శక్త్యాశ్రయత్వేనతేషాంగుణిత్యాత్, యది శబ్దాదీనాంశక్త్యాశ్రయతానాస్తి
తర్హిశబ్దాదిభిఃకార్యంకిమపికథంస్వాదితి తదయ్యుక్తమిత్యాహ ఇదంనేతి. తదే
తద్వివృణోతి శక్తిరితి. అయమత్రవికల్పఃకింశక్తితత్త్వమేవద్రవ్యేష్వవలపసి అ
థవాశబ్దాదీనామద్రవ్యాణాంశక్తిర్నాస్తితి, పూర్వత్ర క్వచిదపి కార్యసిద్ధిర్న
స్వాదితివ్యాఘాతః, తథాచ భవతాపృక్షికార్యా శక్తిః, తథాచసాశక్తిర్యథా
శక్త్యంతరమస్తరేణాపికార్యోపయోగిని, ఏవంశబ్దాదయోపిస్వగతశక్తిమస్త
రేణాపి స్వరూపసహకారిభ్యామేవకార్యంకుర్వతే, అన్యథాలనవస్థాప్రసక్తా
దితి. ఫణినురణమిహేత్యాది యథా శక్తేశ్చక్త్యంతరాభావః సతుశబ్దాదావపి
తుల్యఇత్యర్థః॥ ౧౦౦॥

ఇథనాద్రవ్యేషుస్వరూపాతిరిక్తాంశక్తింనిరాకృత్యస్మృతిహేతుసం
సౌరంస్వరూపాద్యతిరిక్తింసాధయితుముపక్రమతే బాహ్యేతి. స్మృతిజ్ఞానస్య
తావదిద్రియాధ్యసన్నికష్టాదికం నసాధనం తదభావేపిచిరవిదితమపియేనస్తర్య
తే సపవహి. సంసౌరఇత్యుచ్యతే, సచ తుల్యదర్శనాదిసహకృతశ్చిత్తస్యసహ
కారీభవతి, యథాహుః శ్లో॥ “సద్భృశాదృష్టచిన్తాద్యాఃస్మృతిబీజస్యబోధకాః”
ఇతి. అయంచాగస్తద్ధర్మఃపూర్వానుభూతిరేవేతినవత్తుంశక్యతే తస్యాఃపురైవ
నష్టత్వేనోత్తరకాలానుపకారకత్వాత్ తదిదమాహ కథముపకురుతామితి. త
ర్హితుల్యదర్శనాదికమేవాధునికసంసౌరరోఽస్తి స్మృతిచవత్తుంనశక్యతే అనవగ

౪౬౨॥ శ్లో॥ యజ్ఞస్యాంసంస్కరయాంయత్త్రినుపినియమాతోబోధయిష్యత్యదృష్టం
తత్తద్వేద్యావలంబిత్పుతిముపజనయేత్సమ్మతంచద్వయోస్తత్ ।
నహ్యస్యద్వైత్యతేత్రక్వచనతదధికకల్పితేశారవంస్యా
దిత్యుత్ప్రేతానయక్తానహివరజసితేక్వాపితత్సంస్కరియోక్తిః॥
(స్మృతిహేతుసంస్కారనిరూపణం) ౧౦౨॥

౪౬౩॥ శ్లో॥ బుద్ధేర్ధేమపూర్వప్రసరణజనితస్తేమభూయోవగాహే
సంస్కారఃకారణంతత్కలిగతిఉచితస్సోత్రధీద్రవ్యవత్ ।
ఆత్మాధారస్యతద్ధీప్రసరజనకతాక్ష్పిరోచిత్యహీనా

తేవ్యధేత్పుతిప్రసక్తాత్, నహిపూర్వానుభవజనితసంస్కారమన్తరేణ స
దృశదర్శనాదికంకదాచిదపిత్పుతింకురుతే॥ ౧౦౧॥

తర్హియజ్ఞస్యాంసంస్కరియాంయత్పుత్యేయేనసదృశదర్శనాదినాని
యమేనానుబోధ్యతే, తదేవ సదృశదర్శనాదికం తద్వేద్యావలంబిసేవస్మృతి
ముపజనయేత్, తథాచాననుభూతే స్మృతిప్రసక్తోనాస్తి, సమ్మతంచద్వయోరపి
వాదినోసదృశదర్శనాది తదిదమాహ సమ్మతంచద్వయోస్తదితి. నచ దృష్ట
త్వాదధికసంస్కారోక్షీక్రియతే ఇత్యాహ నహీతి. అధికకల్పనాయాం గౌర
వమపిప్రసజ్జయతి తదధికఇతి. తదేతద్దూషయతి ఉత్ప్రేతానయక్తేతి. తమవ
పాదయతి నహీతి. లోకపవహి వ్యవహారేనిదానం లోకహితర్తత్కరియాజ
న్యాతిశయవిశేషపవసంస్కారవ్యవహారఃప్రవర్తతే నపునర్యస్మికాకస్మింశ్చిత్స
హకారిమాత్రే, తేన సదృశదర్శనాదిమాత్రంసంస్కారఇత్యయం లోకవ్యవ
హారవిరుద్ధఇత్యర్థః. నచపూర్వానుభవప్రధ్వంసమాత్రమేవసంస్కారఇతివా
చ్యం తస్యవరపక్షేనిత్యత్వేనసంస్కారప్రమోషభావప్రసక్తాత్, అన్నత్వ
త్వేభ్యంసస్యభావరూపత్వేనపర్యాయేణభావస్యైవాభిధానాచ్చేతి॥ ౧౦౨॥

ఇథంసంస్కారసద్భావముపపాద్యతస్యబుద్ధినిష్ఠత్వముపపాదయ
తి బుద్ధేరితి. ద్రవ్యంహిబుద్ధిః స్వాధేమప్రసరతీత్యస్తత్పిద్ధాన్తః, తేనబుద్ధేఃపూ
ర్వప్రసరణజనితోభూయోగ్రహణకారణంసంస్కారఇతిసిద్ధం, తథాచ తస్య
బుద్ధినిష్ఠత్వమేవసముచితం తదిదమాహ మతిగతిఉచితస్సోత్రధీద్రవ్యవత్ఇతి.
ఆత్మాధారత్వంసంస్కారస్యకింనస్యాదితివరిచోద్య ఆత్మనిష్ఠస్యసంస్కారస్య
ధీవికాసహేతుత్వేనౌచిత్యమాహ ఆత్మేతి. ధీనిష్ఠైవతేనసంస్కారేణాత్మ
నః కుణ్ణత్వమకుణ్ణత్వంచవత్తుముచితం అపికారశ్వాదాత్మనఇత్యాహ ధీనిష్ఠే

గీతిశ్చైవైవతేనహ్యుచితమవికృతైరాన్యనఃకుణ్ణతాదిః॥

౧౦౩॥

(అనుభవజన్యసంసారస్యబుద్ధినిష్ఠత్వం)

౪౬౪॥ శ్లో॥ శీఘ్రం యాతీతికర్తృతశయసమధికోదృశ్యతెకుత్రవేగ

ప్రజ్ఞేదైర్వేగభేదంకథయసిచసమస్తీవ్రమష్టక్రమాదిః॥

తతః క్షత్వాద్విగీతేవ్రథమవమచితాతద్గుణోత్పన్నతాచే

ద్బాధోనాస్తిన్విపక్షగుణపరిషదివాకర్తృసత్త్వతఃస్యాత్॥౧౦౪॥

(కర్తృతశయాతిరిక్తవేగక్లప్తిభజః)

౪౬౫॥ శ్లో॥ శాఖాకోదణ్ణచర్మప్రభృతిషుసతిచాకర్షణాదాకుతశ్చ

దూభయస్సప్తానయానంభవతీసతుగుణఃస్యాత్ ఫిత్తస్థాపకశ్చేత్॥

మైవంసంస్థానభేదస్సభవతునియతోయద్విశేష్టేతవాసా

నైవేఽ. అయన్తః కః అజ్ఞానిర్వికారః సవికారంచధర్మభూతజ్ఞానంతచ్ఛాత్మనోని
త్యాసాధారణధర్మః తేనధర్మభూతజ్ఞానగతాస్సర్వేవికారాజ్ఞానద్వారాజ్ఞానా
శ్రయాత్మపర్యవ్రంశ్యవహీయస్తత్త్వః॥ ౧౦౩॥

యేతువేగస్యకర్తృతిరిక్తత్వంసాధయంతిత్వతంత్రతిక్షిపతి శీఘ్రం
తి. శీఘ్రం యాతీతికర్తృతశయవిశేషాదితరోవేగః కుతాగ్రపనదృశ్యతే, భవానపి
కర్మభేదైర్వేగభేదంకథయతి, తథాచయాదృశకర్మభేదాద్వేగభేదఃకరికల్ప్య
తే సపవకర్మభేదోవేగత్వత్వత్వతాం తీవ్రమద్వాదిభేదస్యకర్మణ్యపిసమాన
త్వాదిత్యాహ సమస్తీవ్రమష్టక్రమాదిరితి. తర్వ్యధికంవేగమనుమానేనసాధ
యానః శరాదిగతంద్వితీయాదికర్మశరగుణోత్పన్నం తతః క్షత్వాత్తత్త్వ
ప్రథమకర్మపదితి, కర్మహిప్రాధమికంయథాసంయోగాదుత్పన్నతే ఏవం
ద్వితీయాదికర్మజ్ఞానశరగుణోత్పన్నతేతద్గుణోవేగస్సిద్ధతీతిచేత్తదిదంనిరా
కరోతి బాధోనాస్తిన్విపక్షత్వః కారణమాక్రమేవాపేక్షితం, తత్తుకార
ణంగుణపవతీనగ్భేదేకారణమస్తి శబ్దాచ్ఛబ్దావ్రవత్పూర్వకర్మజ్ఞాప్యత్తర
కర్తృత్వత్వైరోధాభావాత్, కల్పనాలాఘవమత్రానుగ్రహకం. అథవాద్ర
వ్యాప్యతేనకర్తృపిగుణపరిషదినిక్షిప్యతాం తథాచకర్మతద్గుణోత్పన్నమితిసా
ధ్యనిర్దేశేసిద్ధసాధ్యతాచవక్త్రంశక్యేతేత్యాహ గుణపరిషదితి॥ ౧౦౪॥

వేగాతిరిక్తంఫిత్తస్థాపకాభిధానంసంసారమపికల్పయంత్యల్పబు
ద్ధయః తన్నేతివక్తృమనువదతి శాఖేతి. శాఖాకోదణ్ణచర్మప్రభృతిషాకర్షణాదా
సతికుతశ్చితాగ్రణవిశేషాద్దూభయఃస్వస్థానావస్థానంభవతి, సతుకారణవిశేషః
ఫిత్తస్థాపకత్వచేత్ మైవంనియతస్సంస్థానవిశేషవససభవతు ఫిత్తస్థాపకోబవతుః

తేనద్రాత్యంవిలంబోవిరతిరపివరావర్తనేజాఘటితః॥

౧౦౫॥

(సంస్థానవిశేషాతిరిక్తస్థితస్థాపకభక్తిః)

౪౬౬॥ శ్లో॥ *పాశ్ర్వాద్దేశపాశ్ర్వాపకోసాకిమితినియమితోమేదినిమాత్రనిష్ఠ
స్తోయాగ్న్యదావదృష్టేరితియదిసప్తధివ్యేకదేశేవ్యదృష్టేః॥
భూమ్యంశేదృశ్యతేతత్ఫలమితియదినాబాదిభేదేపిసామ్య
దృష్టవత్సంభాదిభేదాదిదమితిచవివర్యాసపక్షేవ్యపాయాత్॥*౧౦౬॥

(అతిరిక్తస్థితస్థాపకసద్భావేపిసప్తధిమాత్రనిష్ఠత్వనిరాసః)

౪౬౭॥ శ్లో॥ కేచిద్దేశాన్తరామేర్షనిమభిదధతేకర్మయాకర్మజేష్టా
నేత్యేకేంభఃప్రవాహాస్థిరవపుషిర్నుషేతత్ప్రతితేరభావాత్॥
భాద్రాస్తోతఃప్రదేశాన్తరయతిరుదేశాదిదేశాన్తరాప్తి
స్తుల్యాతల్లాల్పదృష్టిఃపయసితదధికంకర్మనాలంబితేచేత్॥ ౧౦౭॥

(కర్మనిరూపణం)

ఋత్సంస్థానవిశేష్టేవస్తున్యసాస్థితస్థాపకో భవద్భిః కల్ప్యతే. స్థితస్థాపకవిశే
షాభావేవరావర్తనేద్రాత్యవిశమ్భాదికం కథమితిచేత్తత్తత్స్థితస్థాపకవిశేష
నియామకేనతత్సంస్థానవిశేషేజ్ఞైవతజ్ఞాఘటితీత్యాహ తేనేతి॥ ౧౦౫॥

అథకర్మస్వరూపంనిరూప్యతే కేచిదితి. కేచిద్దేశాన్తరపాశ్ర్విరుత్ప
త్తిమేవకర్మాభిదధతే నపునస్తదతిరిక్తంకర్మ, యాఖలుదేశాన్తరపాశ్ర్విః కర్మజ
వ్యేతివరేషామిష్టా నపునస్తదతిరిక్తంకర్మోపలభ్యతఇతిభావః. లాఘవంచాత్రకార
ణం. ఏకేతదేతన్నేత్యాహుః. తత్రహేతుమప్యాహుః అవ్యుత్తి. సహి జల
ప్రవాహాస్థిరవపుషినుత్స్వే సంతతంసమాగచ్ఛత్ప్రవాహసంబద్ధేపికర్మప్రతితిః,
తేన జలఏవకర్మప్రత్యక్షముపలభ్యతఇతిభావః. కిష్కాగచ్ఛతిప్రవాహే గగనప్ర
వాహాయోపరస్పరసంబద్ధావిశేషేణదేశాన్తరపాశ్ర్విస్తుల్యా, అథాపి లౌల్ప
దృష్టిఃపయసి నపునర్లగనేచలత్వదృష్టిః తస్మాదుభయసంబద్ధాధికంకర్మాలంబ్యతే

* అత్రనృసింహరాజీయం*త్యక్తశ్లోకోవ్యాఖ్యానయతే వైశేషికా
ఊహుః స్థితస్థాపకసంపాదకఃపృథ్వీమాత్రగతఇతి. తత్రనియామకాభావాన్నని
యమితిదూషయతి పాశ్ర్వాదేశేతి. పాశ్ర్వాదేశపాశ్ర్వాపకో మేదినిమాత్ర
నిష్ఠఇతి కిమితినియమితః. నన్వదర్శనాన్నియమనమితిశబ్దే తోయాగ్న్య
దావితి. తన్నిదర్శనాభావఃపృథివ్యామపీతిచోదయతి పృథివ్యేకదేశఇతి. పాషా
ణాదావదర్శనాదితిభావః. ననుకోదణ్డాదాక్వచిద్దర్శనాత్పృథివ్యామేవేతిసవ్యవ
హారినిధిః॥ *

౧౦౬॥

౪౮౦॥ శ్లో॥ కర్మత్వాన్నాక్షయోగ్యంవివ తమితీయదివ్యాప్తిశూన్యంతదేత
 ద్యోగ్యత్వేపిహ్యదృష్టిస్సహకృతజగమాదర్యమాదిక్రియాణాం।
 నోచేతగర్వేవనస్యాత్మలమపిహిభవేతగర్వహేతోస్త్యదిష్టా
 ద్విష్టత్వాదౌఫలస్యద్విత్తయమపిభవేతగర్వవత్సర్వదావః॥ ౧౦౮౩
 (సర్వకర్మణాం నిత్యానుమేయత్వభజః)

౪౮౧॥ శ్లో॥ కేచిత్కర్మాదిరూపంజగదురసమవాయ్యాహ్వానంహేతుభేదం
 క్రింతైరేవంనిమిత్తాశ్రయమిహజనకంనానిమిత్తంవిభక్తం।

తౌల్యదృష్టిః తనదేశాన్తరపాప్రేరథికంకర్తృతిభావః॥ ౧౦౮౪॥

కర్తృతి. అత్ర కేచిదాహుః సర్వేషామపికర్మణాం నిత్యానుమేయత్వం, దేశాన్తరపాప్ర్యాప్త్యానుమీయతే కర్తృతి. ప్రయుజ్ఞతేచైతదనుమానం విప్రతిపన్నంకర్తావ్రత్యక్షం కర్మత్వాత్ పరమాణుకర్తృనదితి. తతోత్తరం వ్యాప్తిశూన్యమితి కర్మణోనిత్యావ్రత్యక్షత్వే నకుత్రాప్యనుమానస్యవ్యాప్తిస్సిత్యేదితిభావః. తర్హి సూర్యగమనాదేరప్రత్యక్షత్వంస్యాదిత్యత్రాహ యోగ్యత్వేపీతి. నహియోగ్యాస్సర్వేపిసహకార్యభావేపిగృహ్యంతే వ్యవహితవిప్రకృష్టాదీనామపిగ్రహణప్రసక్తాత్, సూర్యగమనాదికంతుయూరత్వాన్నగృహ్యత ఇతిలోకప్రసిద్ధమేతత్. కర్మణఃప్రత్యక్షత్వంవిపత్నైబాధకేనోసహదయతి నోచేదితి. యదికర్మనప్రత్యక్షం తర్హి కర్మస్వరూపమేవనస్యాత్ కర్మఫలభూతాయాదేశాన్తరపాప్రేరేవ కర్మవ్యవహారసిద్ధేః. దేశాన్తరపాప్రేరేవకథమితిచేత్. తత్రాహ ఫలమపీతి. త్వదిష్టాత్కర్మకారణాదేవదేశాన్తరపాప్రేరస్తు కిమన్తర్గడునాకర్మణేతిభావః. కిచ్చమల్లయోర్దేవయోర్వాపరస్పరసంయోగస్యోభయకర్మజత్వాత్ తద్దృష్టాన్తేనస్థాణుశ్యేనసంయోగస్య పృథ్విభయకర్మజన్యత్వంస్యాత్, ప్రత్యక్షవిరోధస్తతేతిచేత్ హన్తతర్హి కర్మణఃప్రత్యక్షత్వంభవత్తైవాభిహితమితివ్యాఘాతమజానానస్యకీముత్తరందేయం॥ ౧౦౮౫॥

ఏవంకర్మప్రత్యక్షత్వముక్తాకర్తాదిష్వసమవాయిత్వేనవ్యవహారభేదంప్రతిక్షిపతికేచిదితి. ఇథంకిలవై శేషికాణాంసాజ్ఞేతికోవ్యవహారఃసమవాయికారణం కిచ్చిత్ అసమవాయికారణంచాన్యత్, తచ్చసమవాయికారణప్రత్యాసన్నం, అవరంపుసరీశ్వరకాలాదికంనిమిత్తమితి, తత్ప్రతిబద్ధ్యానిరాకరోతి క్రింతైరితి. యదిసమవాయికారణప్రత్యాసన్నమసమవాయికారణమితి కల్ప్యతే, తర్హి నిమిత్తకారణప్రత్యాసన్నమనిమిత్తకారణమితిచతుర్థంకారణకింమితి

తత్ప్రత్యాసత్తిమాత్రమవ్యభిచరతియదిస్వావక్ష్తేప్రేపితుల్యం
 యుక్త్యానైయత్యమతేత్యపిసమమధవాస్వస్తివఃసేవరవాగ్భ్యుః॥
 (అసమవాయికారణవిభాగక్షప్త్యనాచిత్యం) ౧౦౯॥

౪౭౦॥శ్లో॥కర్తృత్వేపాదిభేదాత్కాచిదకధయకాపఞ్చధాతచ్చమన్దం
 దిశ్చదాత్తస్యభేదేదశవిధమితత్కల్పనంసాంప్రతంస్యాత్ ।
 యతిగ్భిద్భేదకాచ్ఛేదనవధికభిదాకర్తృహేతుర్ధ్రవాచ్ఛే
 దవ్యాప్తిర్బుద్ధితశ్చేదియమితరసమాసజగరప్త్యత్రసహ్యః॥ ౧౧౦॥
 (కర్తావాన్తరభేదనిరూపణం)

౪౭౧॥శ్లో॥మృత్పృథ్వాదిప్రసూతేభవతిహిమటదీరాన్యదన్యన్వటత్వం

సకల్ప్యతే. అధనిమిత్తకారణప్రత్యాసత్తిమాత్రమకారణేష్వపి విద్యమానత్వా
 ద్వ్యభిచారదుఃస్థమితిచేత్ సమవాయికారణప్రత్యాసత్తిమాత్రమపివ్యభిచార
 దుఃస్థమిత్వాహ స్వావక్ష్తేప్రేపితుల్యమితి. సహిసమవాయికారణప్రత్యాసత్తా
 నాం సర్వేషామపిధర్మాణామసమవాయికారణత్వంభవద్భిరుచ్యతే. యుక్త్యా
 నైయత్యచ త్రేత్యపిసమమితి. నవయమనవధృతసామధ్యనామసమవాయిత్వం
 వదామః. అపిత్వవధృతసామధ్యనామితియుక్త్యావిశేషయామృతిచేత్ తస్మి
 వయవప్రసవధృతసామధ్యనామనిమిత్తకారణత్వం నవదామః. అపిత్వవధృత
 సామధ్యనామితిసమసమాధిః. అతోఽసమవాయికారణవదనిమిత్తకారణమి
 తిచతుర్థాపికల్పఃకల్పతాం తథాచభవతాంసైవరవాగ్భ్యుఃస్వస్తిపాధిత్వే
 పమాక్షిపతి అధవేతి॥ ౧౦౯॥

ఏవమసమవాయికారణత్వేనావస్థితకర్తృప్రసక్తేపరేషాంకర్తృభేదక్ష
 ప్రిరవ్యసమజ్ఞాసేత్యాహ కర్తేతి. ఉక్తేషణాదిభేదాత్పఞ్చవిధత్వే తత్తద్దిశ్చ
 దాద్వశవిధత్వమపికింసస్యాత్, యతిగ్భిద్భేదకాత్పఞ్చవిధత్వంవదామృతిచే
 త్ యతిగ్భిద్భుజ్జస్యానేకార్థత్వాదనవధికభేదఃప్రసజ్యేత, కర్తృహేతుర్ధ్ర
 వ్యాద్భేదృతిచేత్తత్రాప్యవ్యాప్తిరేవ దూషణం సహ్యకత్రహేతుస్సర్వత్రా
 స్వేతి, కేవలముక్తేషణాదిబుద్ధిమాతేగ్రిభేదశ్చేత్ తస్మి ఇతరేష్వపిభ్రమణరే
 చనాదిబుద్ధిభేదోఽస్తితి తత్రాపి నానాత్వంప్రసజ్యేత. కిచ్చబుద్ధిభేదోపిసని
 యతః గమనాగమననిమగ్రిమణప్రవేశవాదిమసజగరస్యాపిద్బుష్టత్వాత్, అ
 తస్తత్తదుపాధిభేదానన్త్యమేవకర్తృణః సతుపఞ్చత్వనియమః॥ ౧౧౦॥

పూర్వస్తికాగ్రభేదజగరప్త్యత్రసహ్యృతిసజగరప్రసక్తే నవిరోధఞ్చ
 త్యుక్తంతదేవసమగ్గయతే మృత్పృథ్వాదీతి. సమావిసానాంజాతీనాంపరాచర

నైకంబాధ్యంసమత్వాత్తదిహపరిహృతిఃకుత్రచిత్తాన్వపియోగః॥

పారాపర్యంవిరోధఃపరిహరణసమావేశసంచాస్త్వపాథౌ

తుల్యంచాతివ్రసక్లాదికమితిసయథాదృష్టభక్తిఃకన్వచితస్యత్ ॥ ౧౧౧॥

(పరాపరజాతిసమావేశసంభవః)

౪౪౨॥ శ్లో॥ జాతిఃపాణిప్రదాత్రీగుణభూతదనుపాణితేభేదకంస్యా

భావః పరస్పరపరిహారేణవర్తమానానాంవిరుద్ధానాంజాతీనాంససమావేశఇ
తికేషాంచిత్సజ్జేతోన్యాయవాదినాం, తేన సువర్ణాదిఘటాదౌఘటత్వమేవ
నాస్తీతితేషామాశయః తన్నోపపద్యతే, అనువృత్తధీరేవహిసర్వత్రజాతినద్భా
వేవ్రమాణం తథాచయథామృద్ధుపేఘటధీరస్తి ఏవంసువర్ణఘటేపిఘటధీరస్తి
తథాచ మృత్త్వఘటత్వయోఃపరాపరభావామపవత్తిః సువర్ణస్యతైజసత్వేన
భవద్భిఃస్వీకారాత్. ననుమృద్ధుపేన్యద్ధుటత్వం సువర్ణఘటేన్యద్ధుటత్వ
మితి తద్భవదజ్జీకృతానువృత్తప్రతీతివిరుద్ధమిత్యాహ నాన్యదన్యద్ధుటత్వమితి. అ
స్తుతర్హేయకంఘటత్వంబాధ్యతాం, తచ్చనసంజ్ఞుటతత్వత్యాహ నైకమితి. తత్రహే
తుమాహ సమత్వాదితి. యదిపార్థివఘటత్వంబాధ్యం భవతామపసిద్ధాంతః
యదిసువర్ణఘటత్వం తచ్చన సమత్వాత్ యథాపార్థివఘటత్వబుద్ధివ్యవహారౌ
ఏవంసువర్ణఘటేపిఘటత్వబుద్ధివ్యవహారయోస్సుమత్వాదిత్యర్థః. పార్థివ
ఘటస్యవ్రచురత్వాత్తత్రఘటత్వంముఖ్యమితిచేత్ భారతవర్షవ్యతిరిక్తేవషాన్త
రే సువర్ణఘటవైవ వ్రచురత్వాత్తత్రైవ ముఖ్యత్వంస్యాదితిసమస్సమాధిః.
తథాచపార్థివత్వఘటత్వయోః కుత్రచిత్సువర్ణఘటాదౌపరస్పరపరిహృతిః కుత్ర
చిత్ మృద్ధుటాదౌ యోగఇతియథోపలబ్ధుంస్వీకారాన్నకాచిదనుపవత్తిః. త
న్ని గోత్వాశ్చత్వయోరపిసమావేశప్రసక్తఇతిచేత్ న ఉపలబ్ధువైవనియా
మకత్వాత్ ఇయంఖలు మర్యాదా కేషాంచిత్పారాపర్యం సత్త్వఘటత్వాదీ
నాం, కేషాంచిద్విరోధఃగోత్వాశ్చత్వాదీనాం, కేషాంచిత్పరిహరణంసమావేశ
సంచవృద్ధివీత్వఘటత్వాదీనాం, యద్యేవమవ్యతివ్రసక్లాదివ్యవహారస్తచుపాధా
వపితుల్యమితివ్రతిబద్ధ్యానిరాచక్షే ఉపాధావితదృష్టత్వాచుపాధానదోషఇతి
చేత్ తజ్ఞాతావపితుల్యమిత్యాహ నయథాదృష్టభక్తిఃకన్వచితస్యదితి. యథోపా
ధాదృష్టత్వాత్పజ్జరఃస్వీక్రియతే తథాజాతావపిస్వీకార్యఇత్యర్థః॥ ౧౧౧॥

అత్రకెదిజ్ఞాతిగుణయోరేవంవైషమ్యమాహుః యావస్తునఃపాణి
ప్రదాత్రీప్రధనుంప్రతీయతే సాజాతిః గుణస్తుతదనుప్రాణితేవస్సనిభేదకంవిశేష

చిత్త్యాహుః కేపి నేథంనియతిరుభయధావ్యర్థదృష్టేర్నిశాదా।
 తేనాన్వేష్టవ్యభేదప్రతినియతిమతాకేనచిన్నిత్యరూప్యం
 ప్రాప్తాయాదృచ్ఛికీషుప్రమితిషుతుయథాదర్శనంతద్వ్యవస్థా॥౧౧౨॥
 (స్వరూపనిరూపకాదివిమర్శః)

౪౨౩॥ శ్లో॥ భిన్నేష్యేకావమర్శోనతునిరుపధికస్తేషుచైక్యంవిరుద్ధం
 జ్ఞానాకారోపిబాహ్య్యానహిభవతినచాసిద్ధమారోపణీయం।
 తస్మాద్దోత్వాదిబుద్ధివ్యవహృతివిషయఃకోపిసత్యోఽనువృత్త
 సస్యత్యాగేఽనుమాదేఃక్షుతిరితికణభుక్తస్త్రీభక్తాగృణన్తి॥ ౧౧౩॥
 (పరోక్తజాత్యనువాదః)

కోధర్మిత్యతీతస్పృహితియత్యతి తదేతదనుపపన్నమిత్యాహ సేథంనియతిరితి. త
 త్రహేతుమాహ నిశాదాభుభయధావ్యర్థదృష్టేరితి. కదాచిత్పృథమమేవజాతిః
 ప్రతీయతేవశ్చాత్తద్గుణాః, కదాచిత్పునరన్తకారాదాసామాన్యతవీవశోక్త్యాదిగు
 ణవిశేష్టంవస్తుప్రతీయతే, వశ్చాత్తద్విశేషోజాతిరితి, తేనాన్వేష్టవ్యస్యపదార్థస్య
 వృధివ్యాదేఃప్రతినియతిమతాకేనచిదసాధారణేనధర్మేణగర్భవత్త్వాదినా నిరూ
 ప్యంయత్పుధివీత్వాదికం తత్సామాన్యం, తతశ్చయాదృచ్ఛికీషుప్రమితిషు చితే
 షవిషయానుసామాన్యవిషయానుచయథాదర్శనంపార్వావర్యవ్యవస్థాభవతి,
 తేనగవాదిశబ్దవాచ్యేషుప్రవృత్తినిమిత్తత్వేనోపాదీయమానం గోత్వాదికంసా
 మాన్యమితిభావః॥ ౧౧౨॥

వైశేషికోక్తజాతిపరిక్షప్తిప్రక్రియాంతన్తతపరిజ్ఞానాయశిష్యాణామ
 నువదతి భిన్నేష్యేతి. ఇథంకిలజాతం సాధయన్తి భిన్నేషుఘటాదిష్యేకావమ
 ర్శోననిషాగరణః తేనసామాన్యమస్త్రీకార్యం. నచతేషుస్వరూపైక్యమస్తి విరుద్ధ
 త్వాదిత్యాహ తేషుచైక్యంవిరుద్ధమితి. జ్ఞానాకారోపిబాహ్య్యానహి
 భవతీతి. బాహ్యంసమారోపితంసామాన్యమితిచేత్ తదపినయజ్యతశ్చత్యాహ
 సచాసిద్ధమారోపణీయమితి. అన్యత్రసిద్ధంహ్యస్యత్రారోప్యంసామాన్యస్యక్వచిద
 వ్యసిద్ధత్వాదారోపణమపినయజ్యతశ్చతిభావః. తస్మాద్దోత్వాదిబుద్ధివ్యవహృతివిష
 యః కోపిసత్యోఽర్థోగవాదిష్యనువృత్తః తస్యత్యాగే అనుమానాదేః క్షుతిః
 వ్యాప్తిగ్రహణాభావాదనుమానంసన్యాత్ అదిశజ్ఞేన సజ్జతగ్రహణాభావా
 దాగమోపినన్యాదితిభావః కణభుక్తస్త్రీభక్తాగృణన్తితి పరమతఃప్రస్థానోపన్యా
 సతాం దోషతయతి॥ ౧౧౩॥

౪౭౪॥ శ్లో॥ మధ్యేయద్యస్తజాతిర్మహాతమథో నాస్తిభిన్నాభవేత్సా
తస్మాదన్యత్రవృత్తిర్నచనకలమతిః క్వాపి కృత్వాన్వంశపుత్ర్యః॥
ధర్మిధ్వంసేతుధర్మస్థితిరపినభవేన్నాత్రగత్యాదిచస్యా
విత్త్యాద్యైర్బాహ్యజలైర్పరనితరగతికాసంవిదక్షోభణీయా॥ ౧౧౪॥
(సాగతాద్యుక్తజాతిఖణ్డనపరిహారః)

౪౭౫॥ శ్లో॥ అన్యాపోహస్తుగోత్పప్రభృతిరితితు నేదస్తయాతత్ప్రతీతే
రన్యోన్యాపోహబుద్ధ్యానియతిరితిమిథస్సంశ్రయస్తత్ప్రతీతౌ॥
విధ్యాత్మేవక్షమత్వాద్విషయసమతయాబుద్ధినైయత్యసిద్ధేః

అత్రసాగతాజాతిఖణ్డయస్తీత్యనూద్యతత్పక్షంప్రతిక్షిపతి మధ్య
తి. ఇథంకిలతేషాంజాతిఖణ్డనపరిహాటీ, వ్యక్తిద్వయమధ్యేజాతిర్వద్యస్తీ మతివి
హతం ఉపలబ్ధువిరుద్ధమిత్యర్థః. అథమధ్యేనాస్తి భిన్నాసాజాతిర్భవేత్, కిచ్చ
కార్తేన్ద్వినవాజాతిర్వర్తతే ఏకదేశేనవా, అద్యేన్యత్రవ్యక్త్యస్తరేపృత్తిరే
వనస్యాత్, అంతేనోభయత్రవర్తతేచేత్, తత్రతతోభయత్రాపినకలమతిర్న
స్యాత్, కార్తేన్ద్వినవాజాతిప్రత్యయోనస్యాదిత్యర్థః. కిచ్చధర్మిరూపవ్యక్తిధ్వం
సేధర్మరూపజాతిస్థితిర్నసజ్జుటతే, నను పూర్వగోప్యక్తిస్థాయాజాతేరుత్తరగో
ప్యక్తావద్రవ్యత్వేనగమనేనసజ్జతిర్నస్యాత్, నచతతోత్పత్తిస్సంభవతి నిత్యత్వే
న జాతేరక్షీకారాత్, ఇత్త్యాద్యైర్బాహ్యజలైర్పరనితరగతికా స్వారసికబాధ
విధురా జాతిసంవిదక్షోభణీయేత్యర్థః. “నయాతి నచతత్రాసీత్” ఇత్త్యాద్యు
క్తిఃప్రత్యక్షవిరుద్ధత్వాదమాషణమితిభావః॥ ౧౧౪॥

ఇథంన్యాయవిదాంజాతిసమర్థనప్రకారముక్తాసాగతోక్తమపోహ
రూపసామాన్యందూషయతి అన్యాపోహఇతి. అగోత్పవ్యావృత్తిర్నోత్పత్త్యం అనశ్చ
త్వవ్యావృత్తిరశ్చత్వమితి నేదంయుజ్యతే, ఇదంతయా విధిరూపేజ్జేవసామాన్య
ప్రతీతేః. అన్యోన్యాపోహబుద్ధిప్రతీతౌత్వన్యోన్యాశ్రయప్రసజ్జిత్యాహ అన్యో
న్యేతి. గోత్వప్రతీతిసాపేక్షమగోత్వం అగోత్వప్రతీతిసాపేక్షంగోత్వమిత్యర్థః. క
థంతర్హిగౌరేవగౌరితిబుద్ధినైయత్యం, ఇథం గోత్వవిరుద్ధమశ్చత్వం విధిరూపమే
వ గోత్వమాక్షిపతి, ఏవంగోప్యతిర్క్తభావత్వమగోత్వమాక్షిపతి తత్రపూర్వం
న్యూనత్వాద్విషయసమతయా, ఉత్తరంసర్వభావవర్తిత్వాత్సమతయా, తేన గో
త్వవిరుద్ధధర్మయోగాదేవగౌరేవగౌరితిబుద్ధినియమసిద్ధిరిత్యర్థః. తేన భావరూప
విరుద్ధధర్మసిద్ధౌవ్యవహారనియమార్థమపోహానకల్ప్యిత్యర్థః. ననుసర్వశ్చ

శబ్దార్థత్వాదపోహావిమతిపదమితి వ్యాప్తిభక్తాదిదుఃస్థః॥ ౧౧౫॥

(అపోహసామాన్యవాదభక్తిః)

౪౨౬॥ శ్లో॥ యుజ్యేతోపాధితశ్చేదనుగతధిషణాతత్రనేష్టాన్యస్త్వప్తి
స్తప్తాత్సక్ష్మాతవర్గేష్వవయవరచనాభేదతోన్యన్నసిధ్యేత్ ।
సాసాదృశ్యాత్తుజాతివ్యవహృతినియమస్తేననాతిప్రసక్తి
ర్నోచేన్నా ర్థ్యముఖైర్వ్యస్త్యదభిమతినయాద్వ్యభృతాంజాతిరన్య ।
(సంస్థానవిశేషాతిరిక్తగోత్వాదిజాతిభక్తిః) ౧౧౬॥

౪౨౭॥ శ్లో॥ జాతేర్వద్యభ్యుక్తం తేతదపియదిమతంజాతితస్సక్ష్మహీతం
సాపివ్యక్త్యాన్యతస్సృష్టదుపరిచభవేజ్జాతిసంస్థానమాలా ।
స్వేనైవవ్యక్త్యాకస్యావ్యనుగతిరితిచేత్తర్హిజాతిఃకిమథా

బ్ధ్యాధో౭పోహోత్పత్తిః శబ్దార్థత్వాత్ అనుటశబ్దార్థవదిత్యనుమానం వ్యాప్తిశూన్య
త్వాదిదుఃస్థమిత్యాహ శబ్దార్థత్వాదితి. నహిస్వలక్షణశబ్దో౭పోహపరత్వేతి ప్రతి
బద్ధ్యభిపాద్యేణపరిహారః॥ ౧౧౫॥

ఏవమపోహసామాన్యంనిరస్యాసాధారణధర్మాతిరిక్తంసామాన్యంని
రాకరోతి యుజ్యేతేతి. అనువృత్తప్రత్యయనిర్వాహార్థంఖలుసామాన్యం, సా అ
నుగతధిషణోపాధితశ్చేత్ తత్రాన్యస్యసామాన్యస్యస్త్వప్తిరేష్టా. తప్తాత్సక్ష్మా
తవర్గేష్వవయవరచనాభేదతో౭న్యత్సామాన్యంనసిధ్యేత్, సక్ష్మాతో౭వయవిద్ర
వ్యం సాదృశ్యాజ్జాతివ్యవహారే నపునరతిప్రసక్తిః, సాసాదృశ్యస్యవివక్షితత్వా
దిత్యాహ సాసాదృశ్యాదితి. సాసాదృశ్యనుత్పత్తసాదృశ్యం. ఏవమనన్తీకారేన
ర్వత్ప్రాపిజాతిసిద్ధిరిత్యతిప్రసక్తలక్షణందూషణమాహ నోచేదితి. సాసాదృశ్యాతి
రిక్తజాతిస్వీకారే గవాదిశబ్దవత్పూర్వాదిశబ్దేషు మూర్తత్వాద్యభివ్యక్త్యాజాతిస్వీ
కారః స్యాదితిభావః॥ ౧౧౬॥

అస్తువాపరికల్పితాజాతిః తస్యావ్యక్త్యాత్వేన పరికల్పితం నోపపద్య
తథిత్యాహ జాతేరితి. జాతేర్వద్యభ్యుక్తం యత్తేతదపి యది జాతితస్సక్ష్మహీతం
జాత్యంతరేణపరిగృహీతం. యదివా న పరిగృహీతంఅపరిగృహీతత్వే తస్యా
నువృత్త్యాభావాత్ పరిగృహీతత్వమేవవాచ్యం, తథాచ సాపిజాతిర్వద్యభ్యుక్తా
ంతరేణవ్యక్త్యాస్యాత్, తచ్చవ్యక్త్యాంజాతిపరిగృహీతంభవేత్, సాపివ్యక్త్యా
ంతరమపేక్షతత్తిజాతిసంస్థానమాలాస్యాత్ జాతితద్యభ్యుక్తానవస్థాస్యాదిత్య
ర్థః. అనవస్థాపరిహారార్థంస్వేనైవవ్యక్త్యాకస్యావ్యనుగతిరితిచేత్ తర్హి జా
తిఃకిమథా తేనైవస్వతో౭నుగతేనధర్మేణజాతికార్యనిర్వాహాత్, తర్హి వ్యాప్త

వ్యావృత్తానాంస్వభావాద్యదితదనుగతవ్యజ్ఞకత్వంజితత్త్వం॥౧౧౭॥

(పరోక్షజాతివ్యజ్ఞకత్వానుపపత్తిః)

౪౭౫॥శ్లో॥వ్యావృత్తైర్వ్యక్తివన్నవ్యవహృత్ప్రియమసాధ్యతానానువృత్తౌ

తద్ధర్మస్యానువృత్తౌమదభిమతమిహస్వీక్రియే తేతచేన్న॥

కేచిత్సంస్థానభేదాఃకృతచసఖలుమిథోభాన్రిసాదృశ్యరూపా

స్తస్తాదన్యోన్యజైఃకస్తృతివిషయతయాతత్తదేకావమర్కః॥ ౧౧౮॥

(సంస్థానజాత్యనుపపత్తిపరిహారః)

త్రాపవధర్మాఅనుగతాంజాతీయవ్యజ్ఞయస్తీతిచేత్ పవంతర్ని త పవవ్యావృత్తాధర్మా అనుగతబుద్ధివ్యవహారయోర్నిర్వాహకాభవస్తు వస్తుస్వాభావాత్, తథా చనిరర్థికాంజాతీయకల్పయంత్యంవిజితోభవసి. అయమేతనిర్ణయః 'యత్రజాతిస్తత్రసాత్మాత్సమాన్యమనువృత్తవ్యవహారహేతుః యత్రపునరుపాధిస్తత్రగుణక్రియాదినిష్ఠం వ్యవహితం సామాన్యమనువృత్తప్రతీతిహేతురితిహి న్యాయవిద్రహస్యం, తథాచసతి యత్సామాన్యవ్యవహితం తదుపాధిరూపగుణక్రియానిష్ఠంస్వయమవ్రతిపన్నం జాతిప్రతిపత్తిహేతుర్నభవతి, ప్రతిపన్నంచేత్ తత్ప్రతిపత్తౌపాధ్యస్తత్రప్రతిపత్తిరవశ్యమృచినీ, సచోపాధిజ్ఞాతిపరిగృహీతః, సాచజాతిరుపాధ్యస్తత్రప్రతిపత్తిమూలస్వప్రతిపత్తిరితి వ్యవస్థితైవానవస్థితిః॥౧౧౭॥

వ్యావృత్తైరితి. అత్రకశ్చిచ్ఛేదయతి కింవ్యావృత్తైరనువృత్తైర్వాగవాద్యనువృత్తవ్యవహారనియమః సతావద్వ్యావృత్తైర్వ్యక్తివత్ సహవ్యక్తయోఽనువృత్తవ్యవహారంకుర్వన్తి. పవంవ్యావృత్తాధర్మా నానువృత్తవ్యవహారనియమంకర్తుమర్హన్తి. అనువృత్తైర్ధర్మైర్వ్యవహారనియమశ్చేత్ తదాసీంసాధ్యత్వమేవనాస్తి అనువృత్తనియామకధర్మస్వీకారాత్ తదిదమాహ సాధ్యతానానువృత్తావితి. సనువ్యావృత్తాపవధర్మాఃస్వయమనువృత్తాధర్మాస్తరేణపరిగృహీతాగవాదివ్యవహారమనువృత్తంనిర్వహాన్తుతన్న ప్రథమమేవమదభిమతోఽనువృత్తధర్మఃస్వీక్రియేత మధ్యేకిమేభిర్వాక్యవృత్తైఃపరికల్పితైరితిచేత్ తన్నకేచిద్ధిసంస్థానభేదాఃకృతచసఖలుమిథసాదృశ్యరూపాభాన్రి యైర్భవదీయంసామాన్యమభివ్యజ్యతే, తపవసాసాదృశ్యవ్యవహారవిషయభూతా సామాన్యవ్యవహారంనిర్వహాన్తు తస్తాత్రేహంసర్వేషామన్యోన్యసాపేక్షైకస్తృతివిషయతయా తత్తదేకావమర్కఃతత్తజ్ఞాతీయత్వావమర్కత్వత్వర్థః. అన్యథా భవతామపిజాత్యభివ్యజ్ఞకోపాధిరూపసాసాదృశ్యనిరూపణాశక్తేర్నాతిరపుత్యేదేదితిహృదయః

౪౭౯॥శ్లో॥సాదృశ్యస్యానువృత్తౌభవతిపరమతాజాతిరేవాన్యధాచే
 త్తన్మూలానానువృత్తవ్యవహృతిరుచితేత్యేతదప్యాత్తసారం।
 ఏకైకస్థంతుతైస్సైర్నిరుపధినియతైస్సప్రతిద్వన్ద్వికంస్యా
 ధత్తాభావప్రతీతిప్రభృతినయమవద్దుస్యజేయంవ్యవస్థే॥ ౧౧౯॥
 (వ్యాప్యత్తానాంసంస్థానానాంసాదృశ్యరూపత్వం)
 ౪౮౦॥శ్లో॥సాదృశ్యంశక్తీసఖ్యాప్రభృతిచకతచిచ్ఛిన్నమూచుర్గుణాదేః
 స్యాదతాత్రిప్రసక్తిఃప్రతిగుణమగుణీకారలిప్తోపలభ్యేః।

ననుకథంవ్యాప్యత్తానాంసంస్థానానాంనియతసాదృశ్యరూపత్వమిత్యా
 దిచోద్యమనూద్యపరిహరతి సాదృశ్యస్యేతి. ఇయమత్రచోద్యప్రక్రియా, కింసాదృ
 శ్యమనువృత్తంభవతి తదా పరాభిప్రేతానైవజాఃస్యాత్. అన్యథా అననువృ
 త్తంచేత్, తన్మూలా అననువృత్తసాదృశ్యమూలా, అనువృత్తవ్యవహృతిరోచి
 తాస్యాత్. ఏతన్నిరాకరోతి ఏతదితి. తతఃకథమిత్యతాత్రిహ ఏకైకస్థమితి. యద్య
 ప్యేకైకస్థంసాసాదిధర్మస్వరూపం, తథాపి తత్ నిగుపధినియతైః స్వభావతో
 నియతైఃతైస్సైఃసాసాదిభిరన్యనిపైస్సప్రతిద్వన్ద్వికంస్యాత్, ఇదమేవాన్యోన్యప్ర
 తిద్వన్ద్వికంరూపంసాదృశ్యశబ్దవాచ్యసాభిధీయతే. నను కథంనియామకాభా
 వేతేనైవధర్మేణసధర్మఃసప్రతిద్వన్ద్వికఇతి నియమఃస్యాత్, స్వభావాదేవేతి
 బ్రూమః, స్వభావోహి నామప్రామాణికస్వరూపమేవ, యద్యధాప్రతీయతే త
 త్తతైవస్వీక్రియతఇతిహిన్యాయసంప్రదాయః, తథాచ సాసాదీనామేవాన్
 న్యోన్యసప్రతిద్వన్ద్వికత్వం నపునః కేసరాదీనాం. కేసరాదీనాంచాశ్వాదిష్య
 న్యోన్యప్రతిద్వన్ద్వికత్వముపలబ్ధినియమాదేవస్వీకార్యం, ఇథముపలబ్ధినియమానగ్నే
 కారేతిప్రసక్తిః. భవద్భిరప్సయంనియమోన్యకార్యఇత్యాహ ధత్తాభావప్ర
 తీతిప్రభృతినయమవద్దుస్యజేయంవ్యవస్థేతి. అగ్నేరేవాన్యోన్యంజలస్యైవైత్య
 ఇత్యాదికముపలబ్ధినియమమస్తరేణనోపాధ్యస్తమపేక్షతే, ఏవంఘటాభా
 వోపిఘటప్రతియోగికఏవ, పటాభావస్తుపటప్రతియోగికఃఇశ్యుపలబ్ధ్యాదేవనిషే
 ధ్యనిషేధకనియమఃస్వీక్రియతే. కిచ్ఛుఘటవ్యక్తీనామేవఘటత్వజాత్యభివ్యజ్ఞక
 త్వం నపునగ్నటపటవ్యక్తీనాం సాపిపటవ్యక్తీనామితినియతమేవదృష్టం. ఏవమే
 కైకస్యసాసాదిధత్తాఃపరస్పరసప్రతిద్వన్ద్విభావనియమేన సాసాదృశ్యశబ్దా
 ధతాంభజస్తఇతినిరవద్యం॥ ౧౧౯॥

అత్రకేచిచ్ఛక్తిసఖ్యాసాదృశ్యాదికంగుణాదేర్విభక్తమాహుఃతత్తత
 మనూద్యదూషయతి సాదృశ్యమితి. తత్రహేతుమాహ స్యాదతాత్రిప్రసక్తిరితి.

సాధర్మాన్యస్త్రిహ శ్చేత్సమమిదముభయోః త్వేన కేనాపియన్వా
కేంద్రాదనికృత్యాఫలమహబిభృష్తచింతాస్తరేష్టికా॥ ౧౨౦॥

(సామ్యశ్యాదిపదాద్ధాన్తరభక్తిః)

౪౯౧॥ గన్ధాకాసన్నివేశోనహిభవతినచద్రప్యభేదేనరంశే
తస్మాజ్ఞాత్యానుపృత్తివ్యవహృతిగతిచేరక్తతుల్యోత్తరంతత్ ।
తత్తద్వస్తుస్వభావాద్భుతతథామిదస్సుప్రతిద్వద్వికత్వం
తజ్ఞాత్యాధారతాదేరపితవనియతిస్తత్రనమ్యాన్యతఃస్యాత్ ॥ ౧౨౧॥
(నిరవయవేష్యనుపృత్తివ్యవహారః)

అతిప్రసక్తింవిపృణోతి ప్రతిసంకమిలియతిః శ్చిద్వైషమ్యాత్సామ్యశ్యానీనాం
గుణాదీర్విభాగాన్గీకారే సర్వసూచకపిగుణానాంప్రసంగుణమాకారభేదోపాధే
ర్గుణవ్యతిరేకకల్పనప్రసక్తిత్యర్థః । ఉక్తప్రతిబద్ధ్యాఃపరిహారమాశంకతే సాధ
ర్మాదిత । గుణత్వసయానుకసాధర్మాన్యతేనసజ్జగ్రహశ్చేత్తదన్యతాగ్రహి
సమమిత్యాహ సమమిదముభయోః । తేనకేనాసీత్యనానః, భవతుచ్ఛతే
వైవధ్యేతాన్యతాగ్రహగుణత్వవస్తుశక్యత్యర్థః । అథవా సామ్యశ్యానీనాంపు
ధర్మావృద్ధత్వచింతనం జీవవరమాన్యయాధాన్యజ్ఞానపత్రయ్యస్తపద్ధానే
కాకదస్తవరత్రావదనపేక్షణీయమిత్యాహ యద్యేతి॥ ౧౨౦॥

అత్రకశ్చిచ్ఛేదయతి గన్ధేన సాసాదృశ్యజాతిగతభవద్భుత్యైః స
పునసంస్థానభేదతీత్యాభ్యుపాయతన్నోపపత్త్యతే గన్ధాకాసంస్థానభేదాభా
వాత్, నచాత్మాదానిరంశేనసంస్థానభేదోఽస్తి అవయవచనావిశేషాసంస్థా
నం, తస్మాజ్ఞాత్యానుపృత్తివ్యవహారస్సుప్రతి సజ్జుత్యతిచింత్యమనాద్యో
త్తరంపదతి ఉక్తశుల్యోత్తరంతత్వకథముక్తతుల్యోత్తరత్వమిత్యతాగ్రహ త
త్తదితి । తత్తద్వస్తుస్వభావనియమపవనర్వత్రాణానుకః, తేనస్వభావతస్సుప్రతి
ద్వద్వికత్వేనప్రమాణసిద్ధంతత్త్వస్తేవ తత్తదనుపృత్తివ్యవహారహేతుభావ
మనుభవతి । పవనస్తుస్వభావనియమానగీకారే తత్తజ్ఞాత్యాధారభావోభవన్న
తే తేషామేవగుణానాంకథంస్యాదిచోద్యే స్వభావనియమపవనభవతాపిచా
చ్యః, అన్యతశ్చేత్తేనవస్థానిదోషదుష్టత్వాత్, తేనసంస్థానేషువస్తుషుసం
స్థానభేదపవన్యవహారనియానుకః, గుణాదిమతత్తదసాధారణలక్షణమేవతత్త
ద్వ్యవహారనియానుకం, తచ్చభవతాపిస్వీక్రియతే, అన్యథా తత్తల్లక్షణాభా
వేతత్తజ్ఞాతీయమోనస్యాత్ తథాచతత్తల్లక్షణంభవతాయథాకల్ప్యతేతత్త
వాస్తాభిరప్యన్వీక్రియతథాతినకన్వీకృతః॥ ౧౨౧॥

౪౮౨॥శ్లో॥సత్తాసామాన్యమేకేత్రిషుపరిజగృహుఃకేపిజాతావపీదం
 స్రవ్యాదీనాంసమత్వాతగ్రథయనకిమిదంసర్వనిష్ఠంగృహీతం॥
 కింపాప్రామాణికత్వప్రభృతిసమధికంసర్వమన్యన్నదృష్టం
 తద్భ్రష్టాత్యాశ్రితంయైర్ధృవమవలపితంతిత్తుతైర్ధర్మతోక్తేః॥ ౧౨౨॥
 (సత్తాజాతనిరూపణం)

౪౮౩॥శ్లో॥యజ్ఞాతీయంయదాయద్యదవధిగుణకంయత్రనన్యన్యదీదృ
 దృష్టైరిథంవిశేషైర్జగతిఃపమమతాంవక్తివైశేషికోపి॥
 నిత్యేష్యత్యస్తతుల్యేష్యపినియతదశాభేదయోగోస్తిశాస్త్రా

ఏవంసామాన్యేనసామాన్యంపిచార్యసత్తాసామాన్యంవిశేషతోని
 రూపయతి సత్తేతి.ద్రవ్యగుణకర్మమసత్తేతిప్రసిద్ధమిదం.అవరేపునరేవంమన్యస్తే
 జాతావపీతి.తత్రహేతుమాహ స్రవ్యాదీనామితి.ప్రతీతివ్యసహారోహిసర్వత్రజా
 తికల్పనేప్రమాణం జాతావపిసత్ప్రతీతిస్సమానాచేత్ కిమితితత్ప్రాపసత్తాన
 కల్పితఇతిభావః.తదిదమాహ నకిమిదంసర్వనిష్ఠంగృహీతమితి. సర్వంసర్వ
 నిష్ఠంకింసగృహ్యతఇత్యర్థః. గోత్వంసత్అశ్వత్వంసత్ ఇతిహిగ్రహణప్రవృత్తిః
 కింపాపరమర్యాదయా సర్వమన్యదగ్గీకృత్యోక్తం, తత్త్వతోనిరూపణేపా
 మాణికత్వాద్యతిరేకేణసర్వమన్యన్నాస్తి, తద్భ్రష్టాప్రామాణికత్వాదికంపా
 మాణిక మేవ స్వపరనిర్వాహకసమాభేరాత్మాశ్రయాదిబోధాప్రసక్తాత్, తస్మా
 త్పుత్రేష్విపినకశ్చిద్దోషః సర్వమస్తీత్యాపాధిః ధర్మాణాంయోవదుపాధివృత్తేస్స
 ర్వన్యాయవిత్సన్నతత్వాత్, అత్రాదైవతవాదినస్సర్వంబ్రహ్మేవేతి సజ్జిర
 స్తే తదవరామర్శవచనమేవ, సర్వంహిధర్మవేవ నపునద్ధర్మ, తథాచబ్రహ్మణో
 పిధర్మత్వాగ్గీకారేధర్మగ్రహరంకల్పం, ఏవంచసతి వత్స్వస్తరారోపితత్వేనబ్ర
 హ్మణోపిమిథ్యాత్వంప్రసజ్యతఇతిభావః. ధృవమవలపితంతిత్తుతైరితి వైర్మమ
 వాదిభిర్భ్రష్టావావలపితం సర్వస్యబ్రహ్మతోక్తేః॥ ౧౨౩॥

ఏవంసామాన్యంనిరూప్యవై శేషికోక్తంవిశేషమనన్తకత్వేనదూష
 యతి యజ్ఞాతీయమితి.లోకేహిదేశకాలాదివిశేషాద్వస్తునాంవిశేషాదృశ్యతే,
 యజ్ఞాతీయమితిజాతిః యదేతికాలః యదితిస్వాభావికోవస్తువిశేషః యదవధి
 గుణకమితిగుణవిశేషః యత్రేతిదేశవిశేషః యద్వస్త్యేతాదృశగుణవిశిష్టం త
 ద్యతిరిక్తవస్తు నహీదృక్, అన్యద్వస్త్యన్యదేశకాలాదివిశిష్టం అన్యచ్ఛాన్యదేశ
 కాలాదివిశిష్టమితిపరస్పరవిభాగః. ఇథందృష్టైరేవవిశేషైర్జగతివై శేషికోపివిష
 మతాంవక్తి, తథాచ నిత్యేష్యత్యస్తతుల్యేష్యపినియతావస్థాగూః శాస్త్రాసామాన్య

త్రాప్తోపాధ్యాదయోవావిదురతిభిమరాఽయోగివర్యాదయస్తాః॥
 ౪౮౪॥శ్లో॥ముక్తాస్తత్పక్షాన్ప్రానహినిగమదృశాంతాదృశాన్వాదయోవా
 యేషామన్యోన్యభేదీజతురగనయాతల్యుతేన్యోవిశేషః।
 జాతైశ్చక్యావ్యవృధక్తైర్విహనయదిఫలంస్యాద్విశేషేఃకథంత
 తేషామప్యస్తుపాధిస్సమృతినభిదాస్త్యత్రసంరంభమాత్రాత్॥
 ౪౮౫॥శ్లో॥నాస్తద్దృశ్యావిశేషఃప్రణహితమనసాంతద్వియాంకోపయోగ
 స్తత్తద్వస్తుప్రకాశస్సులభఇహపునర్భిన్నధీరస్తుమావా।

మాణకానామధ్యాత్మవిదానుస్తి యశ్వరపరతన్త్రీస్యజగత్సృష్ట్యాదికృత్యస్యని
 త్యానువృత్తత్వాత్ ముక్తానామపిజతుగ్రీడనమమాణఇత్యాదివ్యాపారపా
 రవృద్ధ్యానువృత్తేఃకించ అముక్తదశాభాఃభిఃపావైరైవధర్మవిశేషైరుప
 లక్షణతయాఽవిస్థితైర్ముక్తానామపిభేదోజ్ఞాతుంశక్యతేతదిదమాహ పాప్తో
 పాధ్యాదయోవేతిఅస్త్వాపాధిభేదః కైరయంభేదోజ్ఞాయతఇత్యాశఙ్కాహ
 విదురతిభిమరాఽయోగివర్యాదయస్తానితి తానుపాధీవరస్పరభిమరాఽయో
 గిప్రభృతయోవినః జానన్తీతి నశ్చప్రత్యానుపపత్తిః॥ ౧౨౩॥

ముక్తాఇతి కిచ్చసమానజాతీయత్వాదివిశేషణవిశిష్టాఃపరమాణవో
 ముక్తాత్మానశ్చపరస్పరవ్యావర్తకధర్మనః సద్రవ్యత్వాత్ ఘటాదివదితిహివిశే
 షంసాధయన్తి వైశేషికాదయాః తత్తద్వస్తునిష్టరైవపుథక్తైస్సిద్ధసాధనం నను
 పృథక్త్వాని పృథక్త్వాజాత్యాక్రోడీకృతత్వేన పరస్పరమైక్యమాఫన్నానీతరై
 తరవ్యావర్తనం వస్తునాం నకుగ్వన్తీతిచేత్తదిదమనువదతి జాతైశ్చక్యాది
 లతదేతస్పృశబద్ధ్యామావయతి స్యాద్విశేషేఃకథంతదితిపృథక్తైర్వాప్యవర్త
 నాభావేవస్తునాంపిశేషైరపివ్యావర్తనంస్యాత్ తేషామప్యేకోపాధిక్రోడీ
 కృతత్వేనవ్యావర్తనశక్తైర్భగ్నత్వాత్తదిదమాహ తేషామితివిశేషస్యవిశేషల
 ట్టణఃపాప్తోపాధిక్రోడీకృతత్వేపివిశేషకత్వంయదినభజ్యేత పృథక్త్వస్యాపిపు
 థత్స్వచాతిక్రోడీకృతత్వేపివిశేషకత్వంసభ్రాశ్యేదిత్యప్రతిబద్ధిపర్యవసానం॥౧౨౪॥

కిచ్చకల్పమానస్యనకుత్రాప్యవయోగఇత్యాహ నాస్తదితి నతా
 వదస్తాకంచితేషాడువకుర్వతే తేషామస్తద్దృశ్యత్వాభావాత్ ప్రణహితమనసా
 ముపకుర్వతఇత్యచేత్ తేషామపికోపయోగః నకాప్యవయోగఇత్యర్థః తదేవ
 వివృణోతి తత్తదితియోగినాంసర్వజ్ఞత్వేనసర్వవస్తుప్రకాశోఽస్యైవ తథా
 చసతితేషుపదార్థేషుభిన్నధీరస్తువామావాఅయంభావః తేషాంపదార్థానామ
 వ్యోన్యాభావవిశిష్టత్వేన భవతల్యుతేనైవభిన్నధీసద్భావేకిం విశేషకల్పనేన,

విశ్వస్రష్టూర్విశిష్టప్రమితిమహానతేమర్వతేనత్యసిద్ధాం
తస్మాత్తత్సద్విసిద్ధోర్మఫలమనుమయా నాగమోప్యత్రతాదృక్ ॥౧౨౫॥
(వై శేషికక్లప్తవిశేషభక్తిః)

౪౩౬॥శ్లో॥బద్ధంనాధ్యక్షయామస్మమధికమస్మగక్సిద్ధయోస్తత్స్వరూపా
తగ్లేవ్యతస్యాతిరేకేతదుపరిచతథేత్యప్రకంప్యానవస్థా।
తాభ్యామేషస్వభావాద్బుటితత్తత్కృతాభక్తిరస్త్యేతయోస్తే
నోచేదేజ్ఞానాదికానాంవిషయవిషయితాద్యాపతేదన్యదేవం॥ ౧౨౬॥

అధవాభవతగల్పితైరేవపృథక్త్వేర్వేదధీరస్తు, అతోపశేషకల్పనంప్రణిహితమ
నసాంకుతోవయ్యజ్యతే, మావేత్యనాదరవ్యవహారోపశేషతిరస్కారాయైవ న
పునః పృథక్త్వనిమిత్తభేదధీతిరస్కారాయ. తస్మి విశ్వస్రష్టూర్విశ్వరస్యవిశేషై
స్తత్తద్వస్తుమవిశిష్టధీరిత్యాశక్యతదపినయ్యతత్తత్తాహ విశ్వస్రష్టూరితి. ఈ
శ్వరస్యతత్తద్విశిష్టబుద్ధేర్నిత్యేన నతామపిబుద్ధింపశేషాఃకుర్వతత్తత్పరః. త
స్మాదనుమానేనవిశేషసిద్ధిసిద్ధోర్మకింశ్చిత్ఫలం. మాభూదనుమానం ఆగమో
స్త్యేతిచేత్తేతస్మాత్తాహ నేహనహివిశేషసిద్ధాకశ్చిదాగమోదృశ్యతేయ
దిదృశ్యతే సపునర్జాతగుణాదిభేదమేవదర్శయతీతనభవదభిమతపిశేషసిద్ధామా
నమిత్యాహ తాదృగితి॥ ౧౨౫॥

ఏవంవిశేషంనూషయిత్వాసమవాయమపిదూషయతి బద్ధమితి. అ
పృథక్సిద్ధయోస్మన వాయాఖ్యం స్వరూపాదధికంకల్పమనంసంబద్ధంనప్రత్య
క్షయామః, అతః ప్రత్యక్షాత్సమవాయసిద్ధిరితిదూరాపాస్తం, విశిష్టవ్యవహా
రానుపపత్త్యాసమవాయస్య స్వరూపాద్వ్యతిరేకేకల్పే సమవాయవిశిష్ట
వ్యవహారానుపపత్త్యా పునరపి సమవాయాస్తరంకల్పమిత్యనవస్థా స్యాత్,
అనవస్థాపరిహాగాధంతాభ్యాంగుణగుణ్యాదిభ్యాం ఏషః సమవాయః స్వభా
వాద్బుటితత్తత్కృతాభక్తిర్నగుణినోరేవాస్తు. అ
యమగ్ధః గుణగుణినో అవయవావయవనౌజాతివ్యక్తివరస్పరంస్వభావాదేవ
సంబధ్యేతేతితదిదమాహ తాభ్యామిత్యాదినాతత్తత్తేన. నోచేత్ ఏవమనన్తే
కారే జ్ఞానార్థయోరపి ఏషయవిషయభావాదికంస్వభావాతిరేకేణ సమవా
యవదన్యదేవసంబద్ధాస్తరంప్యాత్తదిదమాహ ఆపతేనన్యదేవేతి॥ ౧౨౬॥

కింశ్చసంబధ్యేగుణగుణ్యాదిసర్వవిదార్థసాధారణేసతిగోరేవగోర్వే
నసంబధ్యః అశ్వపైవాశ్వత్వేనసంబద్ధతీనియమోనస్యాత్ అపితుగుణజాత్యా

౪౯౭॥శ్లో॥ సంబంధే సర్వతు త్యేవ్రసజతిగుణజాత్వాదిసహజే ర్థభావ
 త్తత్త్వద్వైత్వస్వభావాదనియతిశమనేనిష్ఫలాన్యస్యక్ష్మప్తిః
 త్యేతతత్త్వద్వితేషేస్వయముభయసమేచాత్రసంబంధరూపే
 నానాసంబంధపక్షేవ్యయమధికరణాదేయభేదఃకథంస్యాత్ ॥ ౧౨౭॥
 (సమవాయభిక్షః)

౪౯౮॥శ్లో॥ ధర్మోధర్మీద్వయం వాక్యతకమభిమతంయత్రసంబంధమత్ర
 ప్రామాణ్యకార్యంస్వభావాత్తయభయఘటితంకేపదత్తోత్తరంతత్ ।
 సిద్ధేసిద్ధేసమంవాతదుదయఇతితుపేక్యపక్షత్రయేపి

దిసజరఃస్యాత్ తదిదమాహ సంబంధఇతి. గోత్వమేవగవాసంబంధ్యతే పృథి
 వైవ్యవగంధఇతి తత్తస్మృతయోగియావవస్తుద్వయస్వభావాదనియతిశ్యామ్యతీత్యా
 శబ్దావహరతి తత్తదితి. నిష్ఫలాన్యస్యక్ష్మప్తిః గోత్వాదితత్త్వద్వైత్వస్వభా
 వాదేవాన్యోన్యనియమే మద్యే సమవాయక్ష్మప్తిర్నిష్ఫలత్యేర్థః. తత్రచతత్త్వద్వై
 తేషేత్యక్తే తత్త్వద్వైత్వస్వభావవిశేషే పరిత్యక్తే, సంబంధస్వరూపే అధికరణా
 ధికర్తవ్యయోద్వైత్వయోరప సమానేసతి ఇదమధికరణమిదమాదేయమితిభేదః
 కథంస్యాదిత్యాహ త్యేత్తఇతి. అయంభావఃసంబంధస్సాధారణః తత్రైకమధికర
 ణమితరచ్చాదేయం తత్రాధికరణాధికర్తవ్యయోస్వభావాదేవేదమధికరణ
 మిదమధికర్తవ్యమితినియమః స్వభావవిశేషపరిత్యాగే అధికరణమేవాదేయం
 స్యాత్ ఆదేయమేవాధికరణంస్యాత్ సంబంధస్యోభయతుల్యత్వాత్ తస్మాత్స
 మవాయాజ్ఞీకారవాదినాపిసంబంధినోఃస్వభావవిశేషఃస్వీకార్యః, తథాచ మ
 ద్యేసమవాయక్ష్మప్తిర్నిర్ధికా. ఏతద్దూషణం నానాసంబంధపక్షేపితుల్యమిత్యా
 హ నానేతి. అతః స్వభావాదేవగుణగుణ్యాదిసంబంధః సమవాయస్తునిర్ధిక
 ఇత్యర్థః॥ ౧౨౭॥

సమవాయస్యకృద్విదనిత్యత్వవాదినంప్రాభాకరంప్రతిక్షిపతి ధర్మఇతి. య
 త్రధర్మోవాధర్మీవాడిభయంవాక్యతకమభిమతం తత్రసమవాయంకార్యంప్రా
 మాణ్యకార్యః. తత్త్వస్వభావాదేవతయభయఘటితంప్రామాణ్యః, తత్త్వదత్తో
 త్తరమిత్యాహ దత్తోత్తరంతదితి. కథందత్తోత్తరమిత్యత్తరంవివృణోతి సిద్ధఇతి.
 సిద్ధేవావస్తుని ఘటతేసమవాయోత్పత్తిః అసిద్ధేవా సమంవా, నతావత్సిద్ధే స
 మవాయమస్తరేణఘటసిద్ధేరభావాత్. నావ్యసిద్ధే అసిద్ధమాశ్రిత్యసమవాయో
 త్పత్తేరయోగాత్. నాపిసమంసమవాయతదాశ్చయయోర్నాగపమత్పత్త్యయో

ప్రాగు కైభ్యోఽతిక్రాన్తుఃప్రణిహితమనసఃపశ్యతప్రత్యవాయాః॥౧౨౮॥

(అనిత్యసమవాయపక్షపితేషదూషణం)

౪౯౯॥శ్లో॥సోభావోయఃస్వభావంనియమయితదశాశేషకాలాదిభేదో

నైవంసర్వాశ్రితానాంత్యజనననితరస్థావ్యధీపాగ్రితత్వాత్ ।

తత్తత్ప్రత్యర్థిభావస్ఫురణసహకృతోనన్యుయోగక్షమోసా

నాభావానామభావంత్యమపికలయసేభావభేదాదితోన్యం॥ ౧౨౯॥

౪౯౦॥శ్లో॥ప్రథ్వంసపాగ్భావోద్వితనురభిమతఃపాగ్భావాత్యయశ్చ

గాత్, పూర్వసిద్ధేహిఘటాదౌరూపాద్యుత్పత్తిః. ఇథం పాగ్భావోద్వితనురభిమతః ప్రణిహితమనసః పశ్యతప్రత్యవాయాః॥౧౩౦॥

ఏవంభావనిరూపణానస్తరమభావమపినిరూపయతి సత్యత. పరేఖలు భావాతిరిక్తమభావంకల్పయంతితన్నేత్యాహ యత్తి. యః స్వభావంనియమయతి దేశకాలాదిభేదోభవత్పక్షే సపవాహవవ్యవహారంనియమయతు, అతిరిక్తాభావకల్పనేగౌరవం అనుపలబ్ధత్వాదనపేక్షితత్వాచ్చ. ఏవంతస్మి సర్వాశ్రితానాంత్యజననంప్రసజ్యతఇతిచేత్తన్నేత్యాహ నైవమితి. తత్ర హేతుమాహ అనితరేత. అనన్యధాసిద్ధబుద్ధిసిద్ధత్వేనరూపాదీనాంత్యాగప్రసక్తోనాస్తి, అభావస్యతుభావవిశేషేరేవాన్యధాసిద్ధత్వేనత్యాగస్సముచితఇతి భావః. తద్వ్యభావేకథంనన్యుయోగఇత్యాహ తత్తదితి. తత్తద్ప్రతియోగి భావస్ఫురణసహకృతోదేశకాలాదిభేద ఏవస్వభావాన్నన్యుయోగమపిసహతే, అభావస్యాపిసన్యుయోగసహత్వేస్వభావఏవనియామకః, ఏవందేశకాలాదినియమేపిభావ్యం. ననుభావస్యకథమభావత్వమిత్యాశంకాభావానామభావంత్యమపిభావమేవాన్వేకరోక్షి త్యాహ నాభావానామితి. అయంభావః యథాభావాభావయూఃపరస్పరప్రతిక్షేపాత్మకత్వేనాన్యోన్యభావరూపత్వసపేభావాన్వదతి, ఏవంభావానామేవపరస్పరప్రతిక్షేపాత్మకత్వేనాన్యోన్యభావరూపత్వంవయమపివదామః, అతిరిక్తాభావవాదినాత్వయాతదుపప్తమ్ముకత్వేనదేశకాలాదినియతోభావోవిరుద్ధస్వభావఏవస్వీక్రియతే, సపవభావోస్త్యభావవ్యవహారవిషయః కిమతిరిక్తేనాభావేనకల్పనాగౌరవపరామాతేనేతి॥ ౧౩౧॥

ఏవమభావసామాన్యంనిరూప్యపాగ్భావోద్వితనురభిమతః ప్రణిహితమనసః పశ్యతప్రత్యవాయాః॥౧౩౨॥

పాగ్నాద్వానాద్యసప్రతీనియతనశాసన్తఃస్యాత్తదానః।

క్షేప్తేన్యస్త్రిన్నభావేపరమఃచపురాభావపారంపరీత

స్సంపద్యేతానవస్థాస్వతిఉపరమణందృష్టపవాస్త్యభీష్టే॥ ౧౩౦॥

౪౯౦॥ శ్లో॥ ద్రవ్యేష్వేవహ్యవస్థాక్రమతడివనతాజన్మభక్తాదిరూపా

నావస్థానానవస్థాన్వయశఃనభవేతాగ్ర్యతాదీతచేన్న।

తాపవాన్యోన్యవైరవ్యతిభిమరతయాన్యోన్యనాశాదిరూపా

శ్చిన్ద్రోజన్మాదివటగవ్యవహృతివిషయస్తత్తదధేయధార్మ్యం॥ ౧౩౧॥

(భావాతిరిక్తాభావభజ్జః)

భావరూపోద్భుతసురభిమతః, ఏవంఘటపాగ్రభావప్రధ్వంసశ్చ ఘటతత్ప్రధ్వం
సరూపోద్భుతమః, ఏవమేవాస్త్యుద్భానేవ్యనాదిపాగ్రవస్థాపరమృరా పాగ్ర
భావోఘటస్య అనస్తతిత్తరావస్థాసంతానఃప్రధ్వంసఃస్యాత్, తథాచపూర్వో
త్తరావస్థాసప్రతివ్యతిరేకేణ నపాగ్నోధ్వంసాభావాఃల్పృ. ఏవమనన్తీకా
ప్రధ్వంసపాగ్రభావేక్షేప్తే పాగ్రభావప్రధ్వంసేవక్షేప్తైసత్యుత్తరోత్తరా
భావపారమృర్యాదనవస్థా సంపద్యేత. యదిమత్రచిత్ స్వతపవోపరమణమన
వస్థాయాఃతద్వ్యాపితపవోపరమణంభవత్ప్రత్యాహ దృష్టపవాస్త్యభీష్టృతి. పూ
ర్వోత్తరావస్థాద్యయందృష్టంభవతచ్ఛాభీష్టంతత్రైవోపరమోస్త్యనవస్థాయాః.
అయమర్థః పూర్వావస్థాపరమృరా పాగ్రభావః ఉత్తరావస్థాపరమృరా ప్ర
ధ్వంసశ్చిదృష్టానుసారపరికల్పనే నకశ్చిద్దోషః పూర్వభావవ్యతిరేకేణప్రధ్వం
సస్యపాగ్రభావపరికల్పనే తథోత్తరభావవ్యతిరేకేణపాగ్రభావస్యప్రధ్వంస
కల్పనేసత్యనవస్థాదాఃస్థ్యమితి॥ ౧౩౦॥

అత్రచోదయతి ద్రవ్యేష్వేతి. ద్రవ్యాణామవస్థాన్తరపాగ్రస్త్యాజన్మా
దిరుపవన్యతే. అవస్థానాంపునరవస్థాన్తరప్రాప్త్యభావాన్నభవేతాగ్ర్యత్వా
దీతిచేత్తన్నిరాకరోతి నేతి. తదేవవివృణోతి తాత్పర్యం. అన్యోన్యవైరవ్యతిభిమర
తయా అన్యోన్యవిరోధయక్తతయా. తాపవావస్థాఅన్యోన్యనాశాదిరూపాభ
వన్తి. అయమర్థః ద్రవ్యస్యావస్థాన్తరపాగ్రప్తిర్వివాదః అవస్థాయాశ్చతదేవావ
స్థాన్తరంవినాశశబ్దవాచ్యతాంపాగ్రహోతి పూర్వావస్థాపేక్షయా విరుద్ధస్య
భావత్వాత్. ఏవంషడ్విధవికారేష్వపిపరస్పరవిరోధస్వాభావాజ్జన్మాదివ్యవ
హారవిషయస్సంచిన్ద్ర్యైశ్చత్యాహ చిన్ద్ర్యైశ్చితి. యధార్హమితి యథోచితంకల్ప్య
మిత్యర్థః॥ ౧౩౧॥

అత్రకశ్చిద్భావ్యామతానుసారేణాభావానాంనిస్సృభావత్వమాహ,

౪౯౨॥శ్లో॥ నాభావః కారణానాంకథమపివిషయోనిఃస్వభావత్వయై
 రాశోవ్యసానపేక్ష్యఃస్వయమసత్యతిపాగ్రభావాదినిత్యం
 స్యాభావగ్రస్తమేతన్నిఖలమపిజగన్నిఃస్వభావంతతఃస్యా
 నైవంభావాస్తరాత్మన్యధికవపుషివాతత్స్వభావత్వదృష్టేః॥ ౧౩౨॥
 (అభావనిఃస్వభావత్వభజః)

౪౯౩॥శ్లో॥ ఏతావంతఃపదార్థానతుపరత్యతితత్త్విన్ద్యసిద్ధ్యోరయ్యుక్తం
 మైవంయోస్త్యేషసిద్ధాన్నపరత్యతివచస్యేషదోషోనతుస్యాత్
 సత్యేవస్యాత్తవాపిహ్యధికమనధికంవేతిశబ్దావకాశో
 నైవంచేనైవశబ్దానచపరిహరణంభిత్తిలాభేహిచిత్రం॥ ౧౩౩॥
 (పదార్థేయత్తావధారణోపపత్తిః)

తత్త్వతమనూద్యదూషయతి నాభావత్యత్వాది నా మైవమిత్యనేన. అయమత్రపూ
 ర్వపక్షిణోభావః అభావః కారణానాంవిషయో నభవతి నిస్స్వభావత్వాత్,
 అతఃకార్యమేవాభావోనభవతి, అస్యచాభావస్యనాశోవ్యసనపేక్ష్యః అసాధ్యః,
 స్వయమసత్త్వాత్, నహ్యసతఃపునరసత్త్వమపేక్ష్యతే తస్మాదకార్యత్వాద
 నాశ్యత్వాచ్చపాగ్రభావాది నిత్యమేవ, ఏవంచాభావస్యనిత్యతేవిశ్వస్యస్వా
 భావగ్రస్తత్వాద్విశ్వమపిజగన్నిస్స్వభావమేవస్యాత్ తతఃశూన్యమేవవిశ్వమి
 తిత్నిరాకరోతి మైవమితి. తత్రహేతుమాహ భావాస్తరాత్మన్యధికవపుషివా
 ధికయాషేవాభావేతత్స్వభావస్య పామాణికత్వాత్కార్యకారణభావా
 ది సర్వస్వభావనియమేనభవదుక్తదోషశబ్దాపినాఙ్గురతీతిభావః॥ ౧౩౨॥

ఏవమర్థతత్త్వంసర్వమువపాద్యపదార్థేయత్తావచనంనయ్యజ్యత్యతి
 వదతఃపరవాదినోమతందూషణాయానువదతి ఏతావంత్యతి. ఏతావంతపపదా
 ర్థానపరత్యతిపరేషాంసిద్ధావసిద్ధాచనయ్యుక్తం, సిద్ధాతావద్వ్యాఘాతాదేవనయ్య
 క్తం సిద్ధస్యనిషేధమశక్యత్వాత్, అసిద్ధాచప్రతియోగ్యభావాన్నయ్యుక్తమితి
 భావః. అనూదితమేతన్నిరాకరోతి మైవమితి. నిరాకరణప్రకారంవివృణోతి య
 త్యతి. యఃప్రమాణేనలోకేసిద్ధ్యతి సఏతస్మాన్నపరత్యతిసామాన్యతఃప్రమాణసిద్ధేవ
 స్తుని భేదేనిషిధ్యమానేసతి తన్నిషేధకవచస్యేషభవదుక్తోదోషోనస్యాత్. అ
 యమర్థః సామాన్యతఃప్రతిపన్నేవస్తునిపాక్షియాపితాదర్థాదర్థాస్తరాత్మన్వంత
 పిధ్యత్యతి. ఏవమనన్టీకారే తవాపిహ్యధికశబ్దాయావావకాశత్యత్వాహ స
 త్యేవేతి. ప్రతిపన్నేవస్తునిభిః ఏవతాపి పూర్వోక్తాధికమనధికంవేతిశబ్దాపి
 కర్తుంశక్యతే. నైవంచేత్ ఏవమనన్టీకారే. నైవశబ్దా భవతాధికత్వంనాశ

౪౯౮॥ శ్లో॥ ఇథంశ్రీ వేదజాతే శశశ్రుతమమతజగన్ములకన్దం ముకున్దం
 విస్తారోయస్య విశ్వం మునిభిరభిదధే విస్తరో వాఙ్మయంచ॥
 యన్నాస్మిక్వాపి నైతత్త్వమమిహాకుహైరన్ద్రజాలం న తైస్తే
 రేకంతత్సర్వసిద్ధ్యకలయతహృదయే తత్త్వముక్తాకలాపం॥ ౧౩౪॥

౪౯౯॥ శ్లో॥ నిశ్శేషాం వస్తువృత్తిం నిపుణమిహ మయాన్యస్య తాక్వాపి కోణే
 యతోదాసిద్విధావాసమగణిగహనే సన్న్యతే సన్న్యతీనాం॥
 నిమగ్నప్రృంకశ్చిదన్యః ప్రభురిహ భగవల్లక్ష్మణాచార్యముద్రా
 మతుదుద్రాచార్యశిక్షాశతగుణితమతేరప్రమాత్మాన్మమత్తః॥ ౧౩౫॥

జగ్యతే. నచ పరిహరణం నాస్మాభిరాశజిగ్రతోఽర్థః పరిహారియతే. తత్ర దృష్టాన్త
 మాహాభిత్తిలాభ ఇతి. అయమర్థః శబ్దాయాం సత్యామేవోత్తరందాతుముచి
 తమితి. అత్రేదంతాత్పర్యం లభికమర్థం కేనాప్యవగమ్యాధికత్వమాశజగనీయం
 భవతా ఆశజిగ్రతంచేత్తతోత్తరందాస్యామః నాశజిగ్రతంచేదస్మాభిరపి సుఖే
 నాస్థీయత ఇతి॥ ౧౩౩॥

ఇథం నిర్మితస్య ప్రబంధస్య వక్తృవైలక్షణ్యం సమ్ప్రదాయవైలక్ష
 ãణ్యం విషయవైలక్షణ్యం తావదాహ ఇథమితి. శ్రీ వేదజాతే శశశ్రుతమమతజగన్ములకన్దం ముకున్దమితి విషయవైల
 క్షణ్యం. ఏతదభిధానం ప్రబంధస్యోపాదేయతమత్వప్రతిష్ఠాపనాయ యస్య భగవ
 తో విస్తారోపి విశ్వం విస్తరో వాఙ్మయంచేత సర్వమపి వక్తవ్యం సజ్జహీతమితి
 ద్యోతయతి, తదేవ వదతి యన్నాస్మిక్వాపి నైతదితి. అనేన “యదిహోస్తి తదన్య
 త్రయన్నేహోస్తి సతతగ్చిత్” ఇతి వచనం స్మరయతి. ఇహ అస్మిక్వా ప్రబంధే తే
 స్తైః కుహైరన్ద్రజాలం న తు మమితి ప్రబంధస్యాధృష్టత్వమాహ. ఇథం
 భూతంతత్త్వముక్తాకలాపం మజ్జశతమత్వాద్భృదయేకలయతేతి శిష్యాణాం పు
 రుషార్థసాధనోపదేశః॥ ౧౩౪॥

నిశ్శేషామితి. అస్మిక్వా ప్రబంధే నిశ్శేషాం వస్తువృత్తిం నిపుణంన్యస్య తాస్థా
 వయతామయా త్వాపి కోణే ఆభాసేఽర్థేయతోదాసి గహనేఽర్థేయత్ర ద్విధా
 వాసమగణి వికల్పేనాభాణి, తత్ర చ సన్న్యతీనాంఽదుషాం సమ్మళపవ సపునఃస్వక
 పోలకల్పితమాత్రేణ. తత్ర భగవల్లక్ష్మణాచార్యముద్రానిమగ్నప్రృంకమతుదుద్రా
 చార్యశిక్షాశతగుణితమతేరప్రమాత్మాన్మత్తృన్యఃకశ్చిన్ ప్రభురిత్యన్వయః. అనేన
 మదుక్తానుసారేణైవాన్తేవాసిభిరవశిష్టం నిమగ్నప్రవృత్త్యం సపునస్తద్విరోధేనేతి
 భావః॥ ౧౪౫॥

౪౯౬॥శ్లో॥దృష్టేపహ్నుత్యభావాదనుమితివిషయేలాఘవస్యానురోధా
 చ్ఛాస్తేగ్రజైవావసేయేవిహతివిరహితేనాస్తికత్వప్రహణాత్ ।
 నాధోషజ్ఞప్రవృత్తంబహుభిరుపచితంయమునేయప్రబద్ధై
 స్తాగ్రతంసహ్యగృతీస్తైగ్రిదమఖిలతమఃకర్మనందర్శనంనః॥ ౧౩౬॥

౪౯౭॥శ్లో॥హృద్యాహృత్పద్మసింహాసనసరికహయగ్రీవహేహ్మోఘాష
 షీప్రప్రత్యధిదృష్టిర్జయతిబహుగుణావజ్జిరస్త్యధురుణాం ।
 దిక్సాధాబద్ధజైత్రధ్వజపటపవనస్పాతినిర్ధూతతత్త
 త్సిద్ధాస్తస్తోమతూలస్తబకవిగమనవ్యక్తసద్వర్తనీకా॥ ౧౩౭॥

౪౯౮॥శ్లో॥అధ్యక్షంయచ్చుగ్రతంవాలఘుభవతితదిత్యాదిమోవాదమోహ
 స్తత్త్వోదరాగ్రతరాగ్రస్తదిహజగతికింమేధయాసాధయామః ।
 తిష్ఠత్వేతల్లఘిష్ఠాఃకతిచనదధతోమానసేమానసేతుం

దృష్టౌత్యవిషయస్యసిద్ధాస్తస్య దృష్టేపహ్నుత్యభావాత్ ప్రత్యక్షసి
 ధ్ధేధేహృషావాదిప్రభృతివదపహ్నవాభావాత్, అనుమితివిషయేలాఘవస్యాను
 రోధాత్ వైశేషికాదివదనపేక్షితకల్పనాభావాత్, శాస్త్రేజైవావసేయే ప్ర
 మాణబాధవిరహితే నాస్తికత్వప్రహణాత్ నిరీశ్వరమీమాంసకవదీశ్వరాప
 హ్నవప్రభృత్యనర్థకార్థప్రహణాత్ నాధోషజ్ఞప్రవృత్తంనాధమునిమారభ్యప్ర
 వృత్తం బహుభిర్యామునేయప్రబద్ధైరుపచితంయతీస్తైగ్రిస్సమ్యగేవ భాష్యాది
 ప్రబద్ధపశ్చాత్తానానాపరితాగ్రతమిదమేవదర్శనమఖిలతమఃకర్మనమితి స్వదర్శన
 స్యసూర్యోదయవదశేషార్థప్రకాశకత్వందర్శయతి దృష్టౌత్యాదినా॥ ౧౩౬॥

ఏతద్దర్శనప్రవర్తకాచార్యప్రశంసయాస్వభక్తిమేవోత్తమ్యయా
 పరపక్షప్రవర్తకానాంపరాగపటలవదాభాసత్వమేవాహ హృద్యేతి అక్షరా
 ధోవ్యక్తః॥ ౧౩౭॥

అధ్యక్షమితి ఇన్ధంసర్వోత్తరేదర్శనేవిద్యమానేపాభాసవాదినః
 ప్రత్యక్షాగమప్రమితయోరర్థయోర్లఘుత్వమేవప్రతిపద్యతే, అయమాదిమోవా
 దిమోహః ప్రత్యక్షాగమయోరేవప్రాబల్యాత్, తద్విరుద్ధస్యచాఘమానస్యా
 త్యస్తదౌర్బల్యాత్, యదివాతరాగ్రమేవపరిశోధయామః నతత్త్వోదరాగ్రస్త
 రాగ్రఃకేవలంద్రాదైప్రయాసమాత్రశేషః తరాగ్రణామప్రతిష్ఠితత్వాత్, అ
 త్రతరాగ్రశబ్దోనుమానంతదనుగ్రహకంతరాగ్రమపిసజ్జృష్టోతి, ఏవంభూతేజ
 గతికింమేధయాసాధయామితినిర్వేదవచనం అధవాధిక్షేపవాదః ఇదమే
 వాధిక్షేపవాదముత్తరోత్తరముద్దీపయతి తిష్ఠత్వేతదితిలఘిష్ఠాఃకతిచనమానసే

హం హం శాసభ్యానసభ్యస్థపుటముఖపుటాదుర్జనానిర్జయన్తి॥ ౧౩౮॥
 ౪౯౯॥ శ్లో॥ ప్యాదిథ్యం విశ్వతత్త్వందృఢతరమమునాతత్త్వదృష్టిశ్చదృష్టా
 దిష్ట్యాచాదిష్టమేతద్దిశిదిశిలడహూడిణ్ణిమస్తాదనీయః।
 (స్యాదిథ్యం శిక్షితార్థాయ ఇహయతి పతిచ్చాత్ర హస్తాగ్రన్యత్య
 న్నారాచన్యాసరేఖాసహచరితమతిస్సర్వతన్త్రస్య తన్త్రః॥)
 శుషోగ్-వన్యాసశిక్షాపటిమకటురటద్భుజ్జివిద్వత్కరోటీ
 కుట్టాకక్రీడమస్తాపదకటకమసావామపాదేవిభర్తు॥ ౧౩౯॥
 ౫౦౦॥ శ్లో॥ గాథాతాథాగతానాంగశతిగమనికాకాపిలీకాపిలీనా
 క్షీణాకాణాదవాణీదుహిణహరిగిరస్సారభం నారభన్తే।
 త్నామాకామారిలోక్తిర్జగతిగురుమతంశౌరవాద్ధూరవాన్తం
 కాశజ్జాశజ్జరాదేర్భజతియతి పతాభద్రవేదీంత్రివేదీం॥ ౧౪౦॥
 ఇతికవితారికసింహస్యసర్వతన్త్రస్యతన్త్రస్యశ్రీమద్వేదజటనాథస్య
 వేదాంతాచార్యస్యకృతిశుతత్త్వముక్తాకలాపేద్రవ్యసరఃపఞ్చమః
 సమాప్తస్తత్త్వముక్తాకలాపః

మనసి అభిమానస్యసేతుంపరాంకాష్టాంపహన్తోదుర్జనాః స్వయమసభ్యస్థపు
 టముఖపుటాస్సభ్యానిర్జయన్తి కిముక్తంభవతిస్వయంభవణమాత్రేణైవభా
 వమాణాభివజల్పస్త్రీత్యర్థః హం హూఇతివిషాదపూర్వాధిక్షేపే॥ ౧౩౮॥
 ఇథమనేనప్రబంధేనశిక్షితార్థస్సర్వేష్యపితస్త్రేషుస్వాతన్త్ర్యంత
 న్త్ర్యయః ప్రతిభటవిద్వత్కరోటికుట్టాకక్రీడాక్షమమస్తాపదకటకం వామపా
 దే విభర్తిత్విత్రకృతస్యప్రబంధస్య వైతణ్డీకవిజయహేతుత్వేనాతిశయమాహ
 ప్యాదిథ్యమితి. పదార్థః స్పష్టః॥ ౧౩౯॥
 సర్వమజ్జశసిద్ధ్యర్థంప్రబంధసమాప్తాసకలాచార్యదేశికం శ్రీమద్రామా
 నుజాచార్యంప్రతిభటసకలసిద్ధాన్తధ్వాన్తనిరాసకత్వేనప్రస్తాతిగాధేతి॥ ౧౪౦॥
 ఇతికవితారికసింహస్యసర్వతన్త్రస్యతన్త్రస్యశ్రీమద్వేదజటనాథస్య
 వేదాంతాచార్యస్యకృతిశుతత్త్వముక్తాకలాపవన్యాభ్యావే
 సర్వాధ్యసద్ధిపద్రవ్యసరఃపఞ్చమః
 సర్వాధ్యసద్ధిస్సమాప్తా

పుట, స్లో, విషయాః
 ౫, ౫, తత్త్వజ్ఞానప్రయోజనం
 ౬, ౬, ద్రవ్యవిభాగః
 ౭, ౭, ద్రవ్యతద్వితీయలక్షణం
 ౧౩, ౮, ద్రవ్యసిద్ధిద్రవ్యాదైవతభక్తౌ
 ౧౮, ౧౦, ధర్మధర్మభావః
 ౨౮, ౧౧, ప్రకృతిమహదాద్యాగమిక
 తా సృష్టిప్రకారం
 ౨౯, ౧౨, తత్త్వత్రభూతసృష్టిప్రకారః
 ౩౦, ౧౩, అప్తేజసోర్వృష్టిసృష్టివిశే
 షః
 ౩౧, ౧౪, పుద్గలానామనియతవృధి
 వ్యాదిపరిణామవాదభక్తః
 ౩౨, ౧౫, ప్రకృతివికృతివిభాగచింతా
 ౩౩, ౧౬, సర్వతత్త్వానామీశ్వరాధి
 ష్ఠానేనకార్యకరత్వం
 ౩౪, ౧౭, వజ్ఞీకరణప్రక్రియా
 ౩౯, ౧౮, వరమాణుకారణవాదభక్తః
 ౪౭, ౨౦, అవయవివాదభక్తః
 ౪౮, ౨౩, దేహదేహాశ్చభౌతికత్వం
 ౫౫, ౨౪, సాఢ్యసతాకార్యవాదభ
 క్తః
 ౬౭, ౩౧, క్షణభక్తనిరాసః
 ౭౩, ౩౩, కార్యకారణభావాదినమర్థ
 నం
 ౭౭, ౩౫, ఇద్రియాణామభౌతికత్వా
 హాజారీకత్వే
 ౮౮, ౩౬, ఏకాదశేద్రియసిద్ధిః
 ౮౯, ౩౭, అన్తఃకరణవైవిధ్యభక్తః
 ౯౧, ౩౮, ఏకేద్రియవాదభక్తః

పుట, స్లో, విషయాః
 ౮౨, ౩౯, ఇద్రియాణాం సూక్ష్మత్వం
 ౮౬, ౪౦, చతురాదేః ప్రాప్యకారి
 త్వం
 ౮౮, ౪౧, శ్రోత్రవృత్తిశబ్దాశ్రయాగ
 మనపక్షం
 ౯౦, ౪౩, ఆకాశస్యాన్నదాదివ్రత్యత్వ
 త్వం
 ౯౧, ౪౪, ఆకాశానుమేయత్వభక్తః
 ౯౨, ౪౫, అవకాశనిరూపణం
 ౯౫, ౪౬, ఆకాశస్యావరణాభావమా
 త్రత్వభక్తః
 ౯౬, ౪౭, ఆకాశాదేరనిత్యత్వావ్యా
 పిత్యాది
 ౯౯, ౫౦, దిశఆకాశాదావన్తర్భావః
 ౧౦౧, ౫౨, వాయువ్రత్యత్వత్వం
 ౧౦౨, ౫౩, ప్రాణస్య వాయువిశేష
 త్వం
 ౧౦౩, ౫౪, ప్రాణస్యానిద్రియత్వం
 ౧౦౩, ౫౫, ప్రాణవైశ్వానరాగ్నో
 స్సజ్జత్య మనాత్మత్వంచ
 ౧౦౪, ౫౬, ప్రభాయాః ప్రభావదవ
 యవాతిరేకతేజస్తే
 ౧౦౫, ౫౭, ప్రభావిషయగ్రన్థద్వయ
 గమనికా
 ౧౦౬, ౫౮, స్థిరాస్థిరతేజోవిభాగః
 ౧౦౭, ౫౯, హేమాదితైజసత్వోక్తి
 తాత్పర్యం
 ౧౦౮, ౬౦, తమసఃపార్థివత్వం
 ౧౧౦, ౬౨, తమస ఆలోకాభావమా
 త్రత్వభక్తః

పుట, పేజీ, విషయాః
 ౧౧౨, ౬౩, భూభ్రమణాదివాదభజ్ఞః
 ౧౧౩, ౬౪, భూపరిమాణాదివిరోధపరిహారః
 ౧౧౪, ౬౫, ఆకాశాద్యతిరిక్తకాలసిద్ధిః
 ౧౧౪, ౬౬, కాలస్యేష్వరైక్యశక్తౌపరిహారః
 ౧౧౫, ౬౭, కాలోత్పత్తివాదపరిహారః
 ౧౧౭, ౬౮, కాలవ్రత్యక్షత్వం
 ౧౧౮, ౬౯, కాలస్యావచ్ఛేదవ్రతారవిభుత్వసర్వకార్యహేతుత్వాని
 ౧౧౯, ౭౦, సర్వతత్త్వస్థితిప్రవృత్తినామీశ్వరేచ్ఛాయత్తత్వం
 ౧౨౪, ౭౧, ఆత్మనోదేహాతిరేకః
 ౧౨౭, ౭౩, ఆత్మన ఇద్వియోద్భూతిరేకః
 ౧౨౮, ౭౪, నిత్యబుద్ధ్యతిరిక్తాత్మసిద్ధిః
 ౧౨౮, ౭౫, జ్ఞానమాత్రత్వోన్మీనిర్వాహః
 ౧౨౯, ౭౬, ఆత్మనఃస్వయంవ్రతాశత్వం
 ౧౩౦, ౭౭, వ్రత్యత్వాదివ్రతారః
 ౧౩౧, ౭౮, ఆత్మనఃకర్మత్వాది
 ౧౩౧, ౭౯, యత్నసాఫల్యం
 ౧౩౨, ౮౦, ఔపాధికభేదవాదభజ్ఞః
 ౧౩౨, ౮౧, బ్రహ్మస్వరూపస్వాభావికాంశజీవభేదభజ్ఞః

పుట, పేజీ, విషయాః
 ౧౩౩, ౮౨, సర్వశరీరైకజీవవాదభజ్ఞః
 ౧౩౫, ౮౪, ఏకశరీరైకజీవవాదభజ్ఞః
 ౧౩౫, ౮౫, బ్రహ్మవ్రతచృద్దజీవవాదభజ్ఞః
 ౧౩౬, ౮౬, జీవనిత్యత్వం
 ౧౩౭, ౮౭, ఆత్మానిత్యత్వాదివాదానామధ్యక్షాదివిరోధః
 ౧౩౮, ౮౮, జీవవిభుత్వభజ్ఞః
 ౧౪౧, ౯౦, జీవాణుత్వం
 ౧౪౩, ౯౨, ఆత్మనోదేహపరిమాణత్వభజ్ఞః
 ౧౪౩, ౯౩, సంసరతాం వ్రత్యావత్తిహేతువిశేషః
 ౧౪౪, ౯౪, ముముక్షోత్పత్తివ్రతారః
 ౧౪౫, ౯౫, నిత్యసంసారిసదసద్భావపక్షౌ
 ౧౪౫, ౯౬, పక్షద్వయోక్తవ్రతజ్వరిహారః
 ౧౪౭, ౯౮, భక్తిస్వరూపమోక్షపాయత్వే
 ౧౪౮, ౯౯, విద్యాభేదతద్వికల్పాది
 ౧౪౮, ౧౦౦, త్రివర్గాపవర్గాధవిద్యావిభాగః
 ౧౪౯, ౧౦౧, కర్మణాం విద్యోపకారకత్వవ్రతారః
 ౧౫౦, ౧౦౨, విద్యాయాఃకర్మకర్మసంసారత్వభజ్ఞః
 ౧౫౦, ౧౦౩, వర్ణాశ్రమధర్మాణామైకాన్త్యవిరోధపరిహారః

పుట, పేజీ, విషయాః
 ౧౫౧, ౩౬, వర్ణాశ్రమాదిధర్మస్వరూ
 పత్యాగభక్తిః
 ౧౫౨, ౩౭, సర్వాశ్రమిణాం బ్రహ్మవి
 ద్యాధికారః
 ౧౫౩, ౩౮, నిత్యకర్మణాం విద్యాజ్ఞ
 త్యాశ్రమాజ్ఞత్వాది
 ౧౫౩, ౩౯, నిత్యకామ్యాదివిభాగః
 ౧౫౩, ౪౦, నైమిత్తికావాంతరవిభా
 గః
 ౧౫౪, ౪౧, ప్రవృత్తినివృత్తివిభాగః
 ౧౫౪, ౪౨, త్రైవిర్వికాధికారసర్వా
 ధికారవిభాగః
 ౧౫౫, ౪౩, ధ్యాననియోగవాదభక్తిః
 ౧౫౬, ౪౪, నిష్ప్రసాదీకరణనియోగ
 వాదభక్తిః
 ౧౫౭, ౪౫, వాక్యార్థజ్ఞానస్య మో
 తోపాయత్వభక్తిః
 ౧౫౮, ౪౬, శాబ్దప్రత్యక్షభక్తిః
 ౧౫౯, ౪౭, అత్తాద్వైతినడవజేశాను
 పపత్తిః
 ౧౬౦, ౪౮, తత్త్వమస్మాదేః ప్రపంచ
 బాధభక్తిః
 ౧౬౧, ౪౯, అసత్యాత్మత్యసిద్ధిభక్తిః
 ౧౬౩, ౫౦, నివర్తకజ్ఞాననివర్తకానుప
 పత్తిః
 ౧౬౩, ౫౧, నివర్తకజ్ఞానవేద్యానుపప
 త్తిః
 ౧౬౪, ౫౨, వపంచనివృత్త్యనుపపత్తిః
 ౧౬౫, ౫౩, నివర్తకజ్ఞానాధారానుప
 పత్తిః

పుట, పేజీ, విషయాః
 ౧౬౬, ౫౪, విద్యాయాః పాపనాశక
 త్వోపపత్తిః
 ౧౬౬, ౫౫, త్రైవిర్వికాధికారస్వాపి
 విద్యానాశ్యత్వం
 ౧౬౭, ౫౬, ప్రామాదికోత్తరాఘాతే
 షోపపత్తిః
 ౧౬౮, ౫౭, పుణ్యాశ్లేషః
 ౧౬౯, ౫౮, ప్రియాప్రియసజ్జగముః
 ౧౬౯, ౫౯, ప్రియాప్రియయోర్విద్వ
 త్కర్మఫలసమానసృష్టిః
 స్వకర్మఫలత్వం
 ౧౭౦, ౬౦, ఆతివాహికక్రమక్లప్తిః
 ౧౭౧, ౬౧, ముక్తధీవికాసస్య నిత్య
 త్వం
 ౧౭౧, ౬౨, ముక్తస్యైర్వికారీకయో
 గానియముః
 ౧౭౨, ౬౩, వరాధీనస్వాపి ముక్తస్యే
 చ్ఛావిహతిరాహిత్యం
 ౧౭౪, ౬౫, నిరుపాధికబ్రహ్మనుభవ
 స్యదుఃఖరహితనిరతిశయానందత్వం
 ౧౭౫, ౬౬, నిత్యనూరిసిద్ధిః నిత్యము
 క్తేశ్వరాణామపిభోగసామ్యంచ
 ౧౭౬, ౬౭, ముక్తానుభవస్య సమా
 నభోగత్వలక్షణ సాయుజ్యైకరూప
 త్వం
 ౧౭౭, ౬౮, పునరావృత్తిప్రసక్తవర్తి
 హరః
 ౧౭౯, ౬౯, పాపాణామన్తోక్షభక్తిః

పుట, స్లో, విషయాః
 ౧౮౦, ౭౦, సమీక్షా క్రమసంసారాను
 వాదః
 ౧౮౩, ౭౨, సాక్ష్యసంసారమోక్షా
 దినిరాసః
 ౧౮౩, ౭౩, జీవన్ముక్తిభక్తిః
 ౧౮౪, ౭౪, వరోక్తబాధితానువృత్తి
 భక్తిః
 ౧౮౫, ౭౫, వరమతేవిరుద్ధానామ
 ర్థానాం మోక్షవిరుద్ధత్వప్రతిపాదనం
 ౧౮౬, ౮, ఆగమకేశ్వరసిద్ధిః
 ౧౯౧, ౨, ఈశ్వరస్వనిర్భాత్యం
 ౧౯౨, ౩, అవాచ్యత్వావేద్యత్వపరి
 హారః
 ౧౯౪, ౪, సద్బ్రహ్మోద్దిశబ్దానాం ని
 త్యలక్షకత్వానుపపత్తిః
 ౨౦౧, ౧౩, భగవతఃవరత్వం
 ౨౦౨, ౧౪, త్రిమూర్త్యైక్యాదిపక్షవి
 రాసః
 ౨౦౩, ౧౫, ఉపదేశానుమానభక్తిః
 ౨౦౫, ౨౩, ఈశ్వరానుమానభక్తిః
 ౨౦౬, ౨౪, శాస్త్రయోగ్యధికరణ
 సాక్ష్యాధికరణవిరోధపరిహారః
 ౨౦౭, ౨౬, ఈశ్వరస్య జగన్నిమిత్త
 పాదానంత్యోపపత్తిః
 ౨౦౮, ౨౭, జగత్తారణవైశిష్ట్యవశ్యం
 భావః
 ౨౦౯, ౨౮, బ్రహ్మణశ్చేదవిదీశ్వరవి
 కారవత్త్వభక్తిః
 ౨౧౦, ౨౯, సర్వానువృత్తసత్త్వత్రై
 వ్యభక్తిః

పుట, స్లో, విషయాః
 ౨౧౧, ౩౦, బ్రహ్మణఃస్వలీలార్థజీవా
 దిపరిణామవాదభక్తిః
 ౨౧౩, ౩౨, బ్రహ్మణ శౌపాధికజీవ
 భావభక్తిః
 ౨౧౩, ౩౩, సావిద్యబ్రహ్మవివర్తభక్తిః
 ౨౧౪, ౩౪, తిరోధానాద్యనుపపత్తిః
 ౨౧౬, ౩౫, అవిద్యాదర్శనానుపపత్తిః
 ౨౧౭, ౩౬, భావరూపాజ్ఞానప్రత్యక్ష
 త్వభక్తిః
 ౨౧౮, ౩౭, పశ్చిపాదికావివరణో
 క్తభావరూపాజ్ఞానానుమానభక్తిః
 ౨౧౯, ౩౮, చిత్సుఖోక్తభావరూపా
 జ్ఞానానుమానభక్తిః
 ౨౩౦, ౩౯, బ్రహ్మజ్ఞానానుమానా
 నానిత్యనిర్దోషశ్రుతిబాధ్యత్వం
 ౨౩౨, ౪౦, అవిద్యాకల్పకశ్రుతిార్థా
 పత్తిభక్తిః
 ౨౩౫, ౪౧, మాయాదిశబ్దానాంబ్ర
 హ్మదోషప్రతిపాదకత్వానుపపత్తిః
 ౨౩౬, ౪౨, మాయావిద్యావిభాగభ
 క్తిః
 ౨౩౭, ౪౩, అవిద్యాకల్పకకార్యమి
 థ్యాత్వానుపపత్తిభక్తిః
 ౨౩౭, ౪౪, ఉపాదానోపాదేయసా
 లక్షణ్యనియమభక్తిః
 ౨౪౦, ౫౦, దృశ్యత్వానుమానభక్తిః
 ౨౫౧, ౫౧, వ్యావర్తమానత్వాను
 మానభక్తిః

పుట, స్లో, విషయాః
 ౨౫౩, ౫౨, అనిత్యమిథ్యాత్వప్రతిపదిక
 రః
 ౨౫౪, ౫౩, నిష్కేదశ్రుతినాం ప్రత్యక్షాదివిరుద్ధప్రతిపాదకత్వానుపపత్తిః
 ౨౫౬, ౫౪, పరోక్షబాధ్యత్వయోగ్యామోగ్యప్రత్యక్షవిభాగః
 ౨౫౮, ౫౫, శాస్త్రప్రత్యక్షయోగ్యోపసామ్యాపాదనం
 ౨౫౯, ౫౬, దోషసామ్యేపరస్పరబాధకత్వానుపపత్తిః
 ౨౬౦, ౫౭, భేదతన్నిష్కేదశ్రుత్యోరపచ్ఛేదన్యానానర్హత్వం
 ౨౬౧, ౫౮, అతాకికభేదస్య శాస్త్రప్రేద్యత్వోపపత్తిః
 ౨౬౧, ౫౯, ప్రపञ్చమిథ్యాత్వవాదినాం సాగతసామ్యాపాదనం
 ౨౬౨, ౬౦, ప్రపञ్చమిథ్యాత్వవాదినాం బాధకవికల్పాదావారణం
 ౨౬౩, ౬౧, నిత్యవిభూతిసద్భావః
 ౨౬౪, ౬౨, నిత్యవిభూతేర్జడత్వాజడత్వపక్షో
 ౨౬౬, ౬౩, నిత్యవిభూతేరజడత్వప్రతిపత్తిః
 ౨౬౭, ౬౪, అపాక్రికృతస్థానాదేరనిత్యత్వాదిపరిహారః
 ౨౬౮, ౬౫, పరవిగ్రహానిత్యత్వం
 ౨౬౯, ౬౬, పరస్యాస్త్రీభూషణాద్యనుపపత్తిపరిహారః

పుట, స్లో, విషయాః
 ౨౬౯, ౬౭, విగ్రహాదివిధినిష్కేదవిరోధప్రశమనం
 ౨౭౦, ౬౮, విగ్రహాదివజ్ఞాననిరాకరణపరిహారః
 ౨౭౦, ౬౯, పరవ్యూహాదివజ్ఞానూపస్యాపిపూర్ణపాక్ష్యావత్త్వం
 ౨౭౦, ౭౦, వ్యూహేషు విశేషాభిమానాదివిరోధపరిహారః
 ౨౭౧, ౭౧, వ్యూహాగణనావైషమ్యనిర్వాహః
 ౨౭౧, ౭౨, సామరస్యవాదిప్రక్రియాన్తరోపపత్తిః
 ౨౭౨, ౭౩, ఈశ్వరస్వరూపవిషయసమష్టివ్యవస్థాదివాదనిరాసః
 ౨౭౩, ౭౪, ఈశ్వరస్య సాత్త్వికాభిమానచార్యత్వాద్యభిసంభవం
 ౨౭౩, ౭౫, ఆశ్వర్యవృత్తాంతవిశేషసత్యత్వం
 ౨౭౪, ౭౬, సార్వజ్ఞ్యానుపపత్తినిరాసః
 ౨౭౫, ౭౭, సర్వశక్తిస్థానం
 ౨౭౬, ౭౮, ఈశ్వరస్యేచ్ఛాభిప్రాయసిద్ధిః
 ౨౭౭, ౭౯, ఈశ్వరస్య సాధ్యప్రసాదాదిమత్త్వం
 ౨౭౮, ౮౦, ఈశ్వరనిరూపణప్రయోజనవిశేషః
 ౨౮౦, ౮౧, జ్ఞానసత్త్వాస్వయంప్రకాశత్వే

పుట, పేజీ, విషయాః
 ౨౦౨, ౨౨౩, బుద్ధేరవేద్యత్వభక్తిః
 ౨౦౩, ౨౨౪, బుద్ధేర్నిత్యానుమేయ
 త్వభక్తిః
 ౨౦౪, ౨౨౫, తేత్రజ్ఞబుద్ధేరపిస్వ
 పనిత్యత్వం
 ౨౦౫, ౨౩౦, పారమార్థికసంవిద్యే
 దః
 ౨౦౬, ౨౩౧, సంవిత్పథర్మకత్వం
 ౨౦౭, ౨౩౨, జ్ఞానద్రవ్యత్వం
 ౨౦౮, ౨౩౩, అద్రవ్యనిత్యబుద్ధివాద
 భక్తిః
 ౨౦౯, ౨౩౪, ప్రమాణాప్రమాణవ్యవ
 థా
 ౨౧౦, ౨౩౬, అఖ్యాతినంపలితయథా
 ర్థఖ్యాతివత్తుః
 ౨౧౫, ౨౩౯, అన్యథాఖ్యాతిభక్తిప్ర
 కారః
 ౨౧౬, ౨౪౦, సంశయయాధార్థ్యప్ర
 కారః
 ౨౧౯, ౨౪౧, అనిర్వచనీయఖ్యాతిభ
 క్తిః
 ౩౦౧, ౨౪౨, అనిర్వచనీయరజతోత్ప
 త్తిభక్తిః
 ౩౦౩, ౨౪౪, నిరధిష్టాననిరుపాధికా
 నభ్యాతిభక్తిః
 ౩౦౬, ౨౪౮, స్వాత్మాకారఖ్యాతిభ
 క్తిః
 ౩౦౭, ౨౪౯, నిరాలంబనానుమాన
 భక్తిః

పుట, పేజీ, విషయాః
 ౩౨౦, ౨౫౦, అసద్బాహ్యఖ్యాతి హే
 తుదర్శనాదిభక్తిః
 ౩౨౦, ౨౫౧, యోగాచారోక్త వాస
 నాభక్తిః
 ౩౨౨, ౨౫౨, జ్ఞానేంద్రాకారసమర్ప
 ణాదిభక్తిః
 ౩౨౩, ౨౫౩, సంసర్గజాకారమతభ
 క్తిః
 ౩౨౫, ౨౫౪, బాహ్యార్థవాదిసంగతో
 క్తనిరధిష్టానఖ్యాతిభక్తిః
 ౩౨౫, ౨౫౫, నిర్విషయఖ్యాతిభక్తిః
 ౩౨౬, ౨౫౬, ప్రత్యక్షాదిప్రమాణవి
 భాగలక్షణే
 ౩౨౯, ౨౫౭, అవిశిష్టవిషయనిర్విక
 ల్పకభక్తిః
 ౩౩౧, ౨౫౮, సువికల్పకబాధపరిహ
 రః
 ౩౩౩, ౨౫౯, శబ్దాధ్యాసభక్తిః
 ౩౩౩, ౨౬౦, సర్వప్రత్యయానాంసం
 జ్ఞానువిధ్యత్వభక్తిః
 ౩౩౫, ౨౬౨, యోగిప్రత్యక్షానుమా
 నభక్తిః
 ౩౩౭, ౨౬౪, అనుమానస్య ప్రత్యక్షా
 దిబహిర్భావః
 ౩౩౮, ౨౬౫, అనుమానపామాణ్య
 సిద్ధిః
 ౩౩౯, ౨౬౬, అనుమానబాధకతర
 పరమాంగః

పుట, పేజీ, విషయాః
 380, 122, అతిచారశబ్దోద్ధార
 ప్రకారః
 383, 120, ఉపాధిత్వధూననాది
 384, 120, హేతుతదాభాసాదివి
 భాగః
 385, 121, వ్యాప్తిగ్రహణప్రకా
 రః
 388, 123, వ్యాప్త్యాదివిభాగః
 389, 124, కేవలాన్వయవిశేషని
 రూపణం
 390, 125, కేవలాన్వయవిశేషప్ర
 యోజనం
 391, 126, కేవలవ్యతిరేకభజ్జః
 393, 127, లక్షణనిరూపణం
 394, 128, పరోక్షలక్షణసాధ్యత్వ
 యభజ్జః
 395, 129, వ్యవహారశితాయాం
 న్యాయవిస్తరవిరోధనిస్తారః
 396, 130, అనుమానప్రయోగా
 వయవనిరూపణం
 397, 131, ప్రతిజ్ఞాదేర్హోకసిద్ధాను
 సారిత్యం
 398, 132, ఆభాసోద్ధారాదేః ప్ర
 యోజనాభావః
 399, 133, తర్కలక్షణఫలావా
 స్తరభేదాజ్ఞాది
 400, 134, కథానధికారాది
 401, 135, కథాతదవాస్తవవిశే
 షాది

పుట, పేజీ, విషయాః
 392, 136, వితత్తాయామపివ్యవ
 స్థానుపాలనం
 393, 137, నిగ్రహస్థానలక్షణవిభా
 గాది
 394, 138, జాత్యాదిలక్షణవిభా
 గాది
 395, 139, మట్టుకీసంభవః
 396, 140, ఆగమస్యానుమానా
 ద్యహిర్భావః
 397, 141, పరోక్షానుభవాసిద్ధిప
 రిహారః
 398, 142, నిర్దోషవాక్యప్రామా
 ణ్యం
 399, 143, అపూర్వత్వశబ్దబోధక
 త్వవాదభజ్జః
 400, 144, సర్వశబ్దసాక్షాత్తిక్
 త్వభజ్జః
 401, 145, సర్వశబ్దావాంకార్యప
 రత్వభజ్జః
 402, 146, సిద్ధస్వరూపాదిపరవా
 క్యావాంసవిశేషత్వమస్త
 రేణప్రామాణ్యం
 403, 147, సిద్ధాద్ధేప్యాద్యవ్యుత్ప
 త్త్యవపత్తిః
 404, 148, సిద్ధాద్ధేద్వితీయాదివ్యు
 త్పత్తిప్రకారః
 405, 149, అప్రత్యక్షపదార్థవ్యుత్ప
 త్తిప్రకారః

పుట, పేజీ, విషయాః
 ౩౭౧, ౩౦౩, అకృతిశబ్దానాంవిశిష్ట
 చాచిత్వం
 ౩౭౧, ౩౦౪, విశిష్టవాచినాంవిశేష
 ణమాలేశక్తినిష్కర్మానుపపత్తిః
 ౩౭౨, ౩౦౫, వ్యక్తిలక్షణాపక్షభక్తిః
 ౩౭౩, ౩౦౬, గుణవాచినాంశబ్దా
 నాంద్రవ్యపర్యవృత్తిభావిత్యం
 ౩౭౩, ౩౦౭, దేవాదిశబ్దానాంశరీరి
 పర్యవృత్త్యం
 ౩౭౬, ౩౦౮, శరీరలక్షణం
 ౩౭౭, ౩౦౯, విశ్వస్వేచ్ఛరాపుధస్థి
 ధత్వం
 ౩౭౭, ౩౧౦, జగద్వాచిశబ్దానాంపర
 మాశ్చపర్యవృత్త్యం
 ౩౭౮, ౩౧౧, బ్రహ్మణస్సర్వశబ్దవా
 చ్యుత్యేచ్ఛ్యుత్పత్తివిరోధపరిహారః
 ౩౭౯, ౩౧౨, స్థిటప్రత్యక్షత్వభక్తిః
 ౩౭౯, ౩౧౩, స్థిటక్ష్పిభక్తిః
 ౩౮౦, ౩౧౪, అగమికస్థిటాదిశబ్దని
 ర్వాహః
 ౩౮౧, ౩౧౫, ప్రతిభావాక్యవాక్యార్థ
 త్వభక్తిః
 ౩౮౨, ౩౧౬, అన్వితాభిధానం
 ౩౮౩, ౩౧౭, అభిహితాన్వయవాద
 భక్తిః
 ౩౮౩, ౩౧౮, అభిహితాన్వయపక్షః
 ౩౮౪, ౩౧౯, సామావాచికరణ్యేభే
 నభేదప్రసక్తిపరిహారః

పుట, పేజీ, విషయాః
 ౩౮౫, ౩౨౦, నిర్విశేషోపలక్షణసా
 మానాధికరణ్యభక్తిః
 ౩౮౮, ౩౨౪, అఖణ్డవాక్యార్థభక్తిః
 ౩౮౯, ౩౨౫, బాధార్థసామానాధి
 కరణ్యస్యాపివిశిష్టార్థత్వం
 ౩౯౦, ౩౨౬, వేదప్రామాణ్యం
 ౩౯౧, ౩౨౭, పరతఃప్రామాణ్యోత్ప
 త్త్యనుమానభక్తిః
 ౩౯౨, ౩౨౯, బుద్ధినాంస్వతఃప్రా
 మాణ్యం
 ౩౯౩, ౩౩౦, అప్రామాణ్యస్వాభా
 వికత్వభక్తిః
 ౩౯౪, ౩౩౨, సాధ్యపక్షనిరాసః
 ౩౯౫, ౩౩౩, స్వతఃప్రామాణ్యవిరో
 ధితరగనిరాసః
 ౩౯౫, ౩౩౪, స్వతఃప్రామాణ్యజ్ఞప్తి
 ప్రకారః
 ౩౯౬, ౩౩౫, వేదేష్యద్భుతోక్తియా
 ధాత్వ్యం
 ౩౯౮, ౩౩౮, వేదనిత్యత్వం
 ౪౦౦, ౩౪౦, వేదస్యబాహ్యగమే
 భ్యోవైషమ్యం
 ౪౦౦, ౩౪౧, స్మృతీతిహాసాదేర్వేద
 మూలత్వం
 ౪౦౧, ౩౪౨, అష్టకాదేర్నిత్యానుమే
 యశ్చుతిమూలత్వభక్తిః
 ౪౦౨, ౩౪౩, శిష్టాచారాదేరత్వవ్రో
 చ్ఛిన్నశాఖామూలతఃభక్తిః

పుట: ౧౧, విషయా: ౧౦౨, ౩౪౪, పురాణాదిబలాబలవి
భాగ: ౧౦౩, ౩౪౫, పాశుపతాదేవ్యేదవిరు
ద్ధవామిశ్రత్వం ౧౦౪, ౩౪౬, శ్రీపాశ్చరాత్రప్రామా
ణ్యం ౧౦౫, ౩౪౭, పరసిద్ధా నైషకబద్ధిని
స్తార: ౧౦౬, ౩౪౮, స్మృతిహేతువిభాగాది
౧౦౭, ౩౪౯, స్మృతియాథార్థ్యోపప
త్తి: ౧౦౮, ౩౫౦, స్మృతేరనుభూతివిష
యనియతవిషయత్వం ౧౦౯, ౩౫౧, ఉపమానాస్తర్భావ: ౧౧౦, ౩౫౨, అథావత్త్యస్తర్భావ: ౧౧౧, ౩౫౩, అథావప్రమాణాస్త
ర్భావ: ౧౧౨, ౩౫౪, వితిహ్యసంభవాద్యస్త
ర్భావ: ౧౧౩, ౩౫౫, అధికప్రమాణపరిగణన
నిర్వాహ: ౧౧౪, ౩౫౬, ప్రమాణసంఖ్యవియమ
సంప్రదాయ: ౧౧౫, ౩౫౭, ప్రమాణవివేకప్రయోజ
నం ౧౧౬, ౩౫౮, పరిత్యాగబలకేవల: ౧౧౭, ౩౫౯, అద్రవ్యవిచారప్రధాన
ప్రయోజనం ౧౧౮, ౩౬౦, అద్రవ్యప్రమాణాది
౧౧౯, ౩౬౧, అద్రవ్యవర్గస్యసర్వేద్య
రహితత్వం

పుట: ౧౧, విషయా: ౧౦౨, ౩౪౪, ప్రత్యక్షభేదాభేదభక్తి: ౧౦౩, ౩౪౫, అనుమేయభేదాభేదభ
క్తి: ౧౦౪, ౩౪౬, అనేకాన్తానుమానభ
క్తి: ౧౦౫, ౩౪౭, సప్తభక్తిభక్తి: ౧౦౬, ౩౪౮, భేదమాపణనిస్తార: ౧౦౭, ౩౪౯, భేదప్రత్యక్షత్వానువప
త్తినిరాస: ౧౦౮, ౩౫౦, అద్రవ్యావాస్తవవిభా
గ: ౧౦౯, ౩౫౧, సత్త్వరజస్తమసాము
పయోగాదిరద్రవ్యతావ
౧౧౦, ౩౫౨, విచిత్రావస్థానత్వం ౧౧౧, ౩౫౩, శబ్దాదిగుణభేదగా
మాకాధారనియమ: ౧౧౨, ౩౫౪, విభూతిద్వయేపిశబ్దాది
సంభవ: ౧౧౩, ౩౫౫, శబ్దస్యసర్వభూతాశ్రి
తత్వం ౧౧౪, ౩౫౬, సాగతోక్తశబ్దప్రతిభ
క్తి: ౧౧౫, ౩౫౭, శబ్దద్రవ్యత్వభక్తి: ౧౧౬, ౩౫౮, శబ్దపున్దరత్వభక్తి: ౧౧౭, ౩౫౯, వణ్ణానిత్యత్వం ౧౧౮, ౩౬౦, వణ్ణానిత్యత్వేపివేదని
త్యత్వప్రకార: ౧౧౯, ౩౬౧, అనుష్ఠానీతస్వర్గాధార
నియమ: ౧౨౦, ౩౬౨, శీతోష్ణభ్రమనియమ:

పుట, పేజీ, విషయా:

౪౩౬, ౩౮౯, భూతపక్ష్యకవర్ణాక్రిని
 ర్వాహః
 ౪౩౭, ౩౯౦, పాకజాపాకజరూపా
 దివిభాగః
 ౪౩౮, ౩౯౧, అతిరిక్తచిత్రరూపాదిభ
 క్తః
 ౪౩౯, ౩౯౨, స్నేహాఖ్యగుణాంతరస
 ద్భావపక్షః
 ౪౪౦, ౩౯౩, స్నేహస్వరూపవిశేష
 స్తద్భావపక్షః
 ౪౪౧, ౩౯౪, ద్రవత్వాంతర్భావబహి
 ర్భావపక్షః
 ౪౪౨, ౩౯౫, సాంసిద్ధికపాకజద్రవ
 త్వాధారనియమః
 ౪౪౩, ౩౯౬, గురుత్వాఖ్యగుణాను
 మానభక్తః
 ౪౪౪, ౩౯౭, గురుత్వప్రత్యక్షత్వభ
 క్తః
 ౪౪౫, ౩౯౮, అగమికగురుత్వనిర్వా
 హః
 ౪౪౬, ౩౯౯, కాణాదోక్తసంఖ్యాప్ర
 క్రియా
 ౪౪౭, ౪౦౦, పరోక్తవ్యత్వాదినిరా
 సః
 ౪౪౮, ౪౦౧, ఏకత్వసంఖ్యాస్వరూపా
 శ్రయాదినిరూపణం
 ౪౪౯, ౪౦౨, ఏకత్వవిషయమతభేదః
 ౪౫౦, ౪౦౩, అభిజ్ఞాప్రత్యభిజ్ఞావిష
 యైకత్వవిశేషసత్యత్వం
 ౪౫౧, ౪౦౪, ప్రాభాకరోక్తసంఖ్యా
 నిరాసః

పుట, పేజీ, విషయా:

౪౫౨, ౪౦౫, పరిమాణసిద్ధిః
 ౪౫౩, ౪౦౬, సాగతోక్తతుచ్ఛపరిమి
 తినిరాసః
 ౪౫౪, ౪౦౭, పరమమహత్త్వనిరూ
 పణం
 ౪౫౫, ౪౦౮, అవస్థామాత్రపరిమాణ
 వాదభక్తః
 ౪౫౬, ౪౦౯, పృథక్త్వాఖ్యగుణాంతర
 క్షప్తిభక్తః
 ౪౫౭, ౪౧౦, సంయోగసిద్ధిః
 ౪౫౮, ౪౧౧, నిరవయవేష్పికదేశ
 సంయోగప్రకారః
 ౪౫౯, ౪౧౨, అజసంయోగనిరూప
 ã
 ౪౬౦, ౪౧౩, సంయోగవైచిత్ర్యప్రద
 ర్శనం
 ౪౬౧, ౪౧౪, పరోక్తవిభాగభక్తః
 ౪౬౨, ౪౧౫, సంయోగనాశస్వరూ
 పశోధనం
 ౪౬౩, ౪౧౬, బుద్ధిజన్యపరత్వాపర
 త్వాఖ్యగుణాంతరక్షప్తిభక్తః
 ౪౬౪, ౪౧౭, విషయవిషయభావని
 రూపణం
 ౪౬౫, ౪౧౮, విషయవిషయభావవై
 షమ్యం
 ౪౬౬, ౪౧౯, విషయవిషయసంయో
 గచోద్యపరిహారః
 ౪౬౭, ౪౨౦, ముక్తబుద్ధివ్యాప్త్యుప
 పత్తిః
 ౪౬౮, ౪౨౧, యోగిబుద్ధేరతీతాదిని
 క్షయత్వోపపత్తిః

పుట, పేజీ, విషయాః
 ౪౫౮, ౪౨౪, అదృష్టవశేనైత్యద్రవ్య
 విషయత్వస్యకార్యత్వానుపపత్తిః
 ౪౫౯, ౪౨౭, పాకట్యాభ్యుదయస్త
 రక్షప్తిభక్తః
 ౪౬౦, ౪౨౮, ఇచ్ఛాదీనాంబుద్ధివిశే
 షాతిరిక్తత్వభక్తః
 ౪౬౦, ౪౨౯, రాగద్వేషాదిమధ్యా
 త్వమతభక్తః
 ౪౬౧, ౪౩౦, ద్వేషస్యాపీచ్ఛావిశేష
 త్వం
 ౪౬౧, ౪౩౧, ఇచ్ఛామాత్రాతిరిక్త
 ప్రయత్నావస్థాసిద్ధిః
 ౪౬౨, ౪౩౨, జీవనపూర్వకప్రయ
 త్ననిరాసః
 ౪౬౨, ౪౩౩, సుఖదుఃఖోదాసీనదూ
 షావస్థాప్రయసిద్ధిః
 ౪౬౩, ౪౩౪, నిరుపాధితానందరూప
 బుద్ధ్యవస్థావిశేషః
 ౪౬౩, ౪౩౫, సాంసారికసుఖస్యదుః
 ఖత్వోక్తినిర్వాహః
 ౪౬౩, ౪౩౬, ఉత్తాదంతలక్షణతత్వా
 ధ్యాదృష్టస్వరూపమతభేదాః
 ౪౬౪, ౪౩౭, అదృష్టస్యాగమైకసిద్ధ
 త్వం
 ౪౬౫, ౪౩౮, శ్వేనాగ్నిహేమియాది
 వైషమ్యం
 ౪౬౬, ౪౩౯, అదృష్టమాత్రస్యాస్యత
 స్సిద్ధావపి శ్రుత్యాతద్వి
 శేషనిమగ్నసిద్ధిః
 ౪౬౬, ౪౪౦, త్రివిధానామైకాత్ర
 యాశాదృష్టప్తిభక్తః

పుట, పేజీ, విషయాః
 ౪౬౭, ౪౪౧, అదృష్టస్యదేవతాప్రీ
 త్యాదిరూపత్వం
 ౪౬౮, ౪౪౨, సుప్రాజేర్విపక్షితాన్త
 త్వవిరోధపరిహారః
 ౪౬౮, ౪౪౩, దేవతానాంతత్వచ్ఛబ్ద
 మాత్రాదివ్యతిరేకః
 ౪౬౯, ౪౪౪, కర్మకాంక్షలూప్తరాది
 మ్యపిఫలసిద్ధిద్వారవిశేషః
 ౪౬౯, ౪౪౫, దేవతాన్తరప్రీతేరపిభ
 గవప్రీత్యర్థత్వం
 ౪౭౦, ౪౪౬, శాస్త్రీయసంసారా
 కాం దేవతాప్రీత్యర్థత్వం
 ౪౭౧, ౪౪౭, కర్మకాంక్షయింఫలద
 త్వోచిత్యభక్తః
 ౪౭౧, ౪౪౮, వాచ్యాపూర్వపయేపి
 కల్పాప్యపూర్వపయోక్త
 మాషనాతిదేశః
 ౪౭౨, ౪౪౯, అపూర్వప్రాణాన్యభ
 క్తః
 ౪౭౩, ౪౫౦, అపూర్వవిషయలిజాది
 వ్యుత్పత్త్యనుపపత్తిః
 ౪౭౩, ౪౫౧, అపూర్వస్యలిజాదివా
 చ్యత్వేపిదేవతాప్రీత్యాచ్యనతిరేకః
 ౪౭౪, ౪౫౨, శబ్దభావనాయాలిజా
 దివాచ్యత్వభక్తః
 ౪౭౪, ౪౫౩, లిజాదేరిజాసాధనతా
 ధర్మభక్తః
 ౪౭౫, ౪౫౪, లిజాద్యధగమగర్హః
 ౪౭౬, ౪౫౬, వక్త్రనియోగస్యలిజా
 దివాచ్యత్వపక్షః

